DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13868

Lublin Memorial Book

Lublin

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

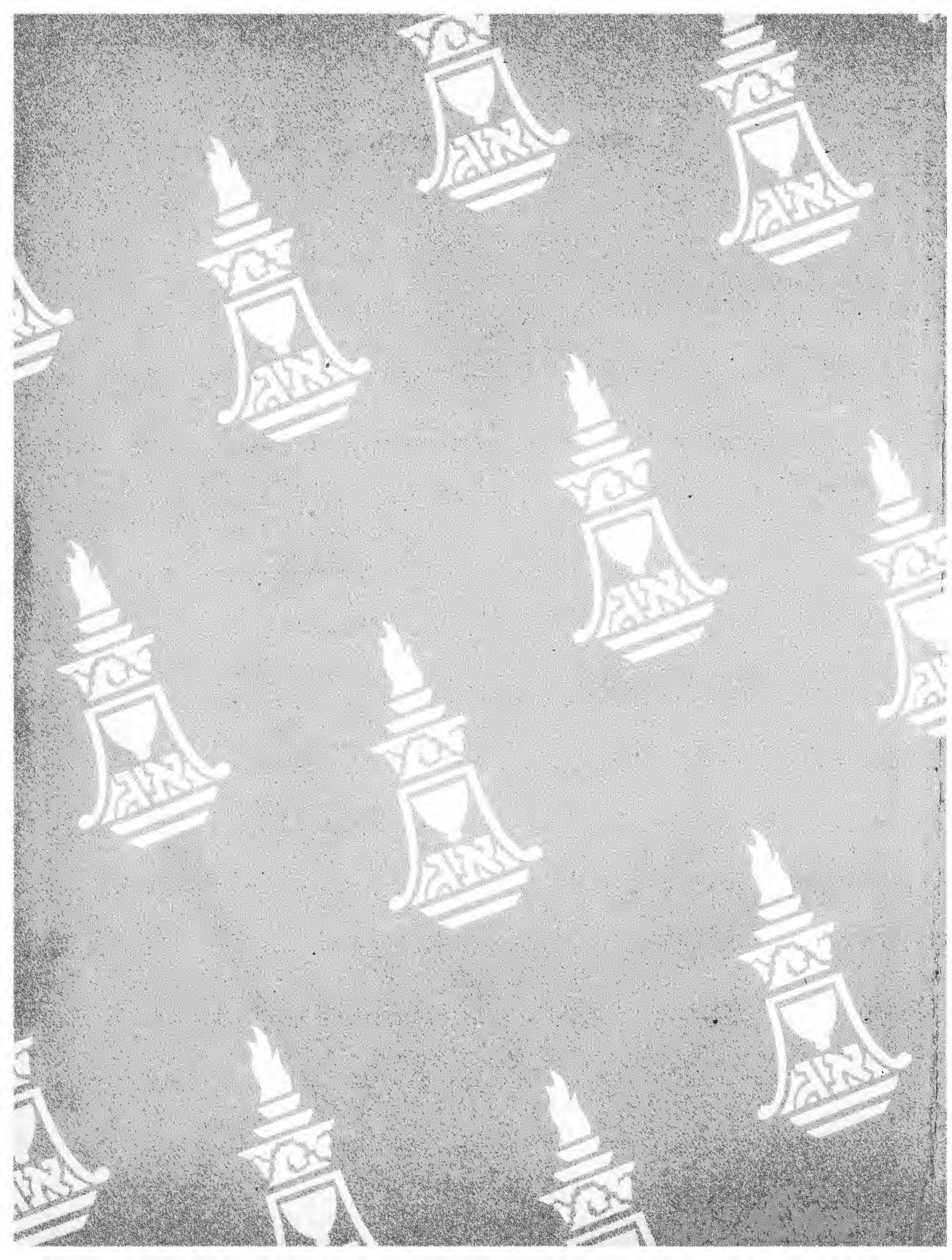

Original publication data

TITLE	Lublin / ha-'orkhim, Nahman Blumental u-Me'ir Kozhen.
IMPRINT	880-02 Yerushalayim : Hevrat Entsiklopedyah shel galuyot, [1957]
DESCRIPT	815 p. : ill, ports. ; 30 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Lublin -- History.
	Lublin (Poland) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Lublin.
ADD'L NAME	Blumental, Nachman.
	Korzen, Me'ir.
ADD'L TITLE	Entsiklopedyah shel galuyot, vol. 5

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

אנציקלופדיה של גלויות

אנציקלופדיה של גלויות

ספרי־זכרון לארצות הגולה ועדותיה

סידרת פולין

יו"ר חברת „אנציקלופדיה של גלויות"
ח. ברלס

הוצאת חברת „אנציקלופדיה של גלויות", בע"מ
ירושלים–תל־אביב

אנציקלופדיה של גלויות

כרך חמישי

לובלין

העורכים: נחמן בלומנטל ומאיר קוז׳ן

הוצאת חברת „אנציקלופדיה של גלויות", בע"מ
ירושלים-תל־אביב

Encyclopaedia of the Jewish Diaspora

A Memorial Library of Countries and Communities

POLAND SERIES

Lublin Volume

Edited by

N. BLUMENTHAL and M. KORZEN

Published by

THE ENCYCLOPAEDIA OF THE JEWISH DIASPORA CO., LTD.

Jerusalem — Tel-Aviv

ירושלים, רח' סעדיה גאון 6, טלפון 3259

סודר ונדפס בדפוס א. מוזס, ת"א, רח' פין 7
April 1957 ● ניסן תשי"ז

בשער הספר

ההיסטוריון הראשון של לובלין היהודית, ר׳ שלמה־ברוך ניסנבוים, פותח את ספרו „לקורות היהודים בלובלין" (1889) בדברי־הקדמה אלו:

„קנוא קנאתי לכבוד עירנו העתיקה והמפוארה, בראותי כי אף אחד מהסופרים לא התעורר עד הנה לבנות ולשכלל היכל תולדותיה וקורותיה. אמרתי יהי מה! ונגשתי אל המלאכה הכבידה והנכבדה הזאת, אם כי בראשונה לא הרהבתי בנפשי עוז לקרב אל העבודה הזאת, הדורשת יגיעה גדולה וידיעה רבה בתולדות קורות אחינו ברוסיא ובפולין. אולם, בשוותי לנגד עיני מאמר חז״ל „לא עליך המלאכה לגמור" מצאתי און לי לקרב אל המלאכה ולאסוף חומר לבנין היכל תולדות עירנו... אבל רעיון עצב יתגנב אלי, אולי לא יצאתי ידי חובתי בכתבי תולדות גאונינו וגדולינו על הספר, אולי מעטתי דמות תולדות חייהם ומפעליהם לפי הערך הראוי והנכון להם באמת. אבל זאת תנחמני, כי השתדלתי עד מקום שידי מגעת לשכלל תולדותיהם, ואם מחסרון עוד מקורות הדרושים לחפץ עבודתי זאת, לא באתי אל מחוז חפצי, לא בי האשם".

יהיו־נא הדברים האלו מעין התנצלות למפעלנו. בניגוד לשאר ערים־אמהות בישראל, היתה לובלין מופלה לרעה בהיסטוריוגרפיה היהודית. אי־פה אי־שם נתפרסמו קצת תעודות „מן הימים ההם", קטעים־קטעים, שלא נתאחו לדבר מוגמר על פרשה או תקופה בתולדות היהודים בעיר המפוארה והמהוללה.

אפילו החומר הארכיוני רב־ההיקף של עירנו, לא נתפרסם מן התעודות אלא מעט מן המעט, עד שאבדו, רובם ככולם, בסערות ימי מלחמת־העולם השניה. ועד היום, כשאנו ניגשים לעיבוד החומר לתולדות הישוב היהודי בעירנו, מתחילתו עד אבדנו, אנו נתקלים בפרשות סתומות, ומי יודע אם אי־פעם יתמלא חסרונן.

לפיכך, שומה היתה עלינו לתת את „ספר־הזכרון" מגילות־מגילות, להאיר במעט את עברנו הקרוב והרחוק. מצוות השעה היתה זאת עלינו.

שמנו את לבנו, בעיקר, להקיף את החומר על לובלין, שאך זה היתה בחיים, ולמרבה הצער והדאבון — איננה עוד. שאיפתנו היתה לתאר ולהנציח את לובלין, שעודנה חיה בנו, שעדיין היא עצמנו ובשרנו.

לובלין היהודית היתה ואיננה עוד; יחד עם יהודי לובלין, עם הרחובות היהודיים, עם אוצרות התרבות היהודית, עם הבניינים ועתיקות היהודים, נמחקה מעל־פני האדמה ונעלמו עקבותיה, עד אין כל אפשרות לגלות את הלוט מעל פני עברה. לזאת התכוונו האויבים בהאבידם את הארכיונים של המוסדות היהודיים ובהשמידם את העדות והתעודות; ובמידה רבה הצליחה מזימתם.

המקור היחידי לשוות לנגדנו, במידה הראויה, את קטעי עברנו הקרוב, הריהו כוח הזכרון האנושי. לפיכך שאפנו, בכל מידת האפשרות, לשאוב ממעיין זה. מובן מאליו, שאנו מכירים היטב שזכרון אנושי לקוי בחסר ובמוטעה; אולם, מאידך, גלוי וידוע לנו שגם מעיין זה וא יפכה תמיד. וכאשר נמהר לשאוב ממנו — כן ייטב לענייננו.

אין אנו מתיימרים לאמר, שבספר „לובלין" הצבנו מזכרת מלאה ליישוב היהודי העתיק בעירנו; ראויה וזכאית לובלין לגלעד מושלם יותר, ואנו בטוחים שיבוא יומו. שאיפתנו היא שספר הזכרון, שהוא בשביל יוצאי לובלין זכרון־קודש לבירת ישראל בגולת פולין, יאציל מרוחו על החוקרים בדורות הבאים לחקור בתולדות עירנו, ולמלא את אשר החסרנו בו.

והיתה זאת לנו ניחום־אבלים ביגוננו, ושמירה על העבר שלא ישתכח מן הלב בדורות יבואו.

ויהיה־נא „ספר לובלין" מעין גשר בין העבר, שנפסק באכזריות כה־רבה, ובין העתיד, ששמשו עולה לעינינו.

***

„ספר לובלין" מופיע בהשתתפות „ארגוני יוצאי לובלין" בישראל, ארצות־הברית וצרפת. אנו מצטערים, שרבים מן המוסדות והאישים לא נענו לבקשתנו בדבר חומר ולא שלחו את הרשימות והתעודות שביקשנו מהם. מכאן — הרבה מן החסר בתוכן הספר.

לצערנו, לא יכולנו להזכיר גם בפרק „אישים" את כל העסקנים והפעילים שניספו ומתו על קידוש־השם בתקופת השואה. עשינו את כל האפשר לקבל רשימות ופרטים על הנידרים, והבאנו את אשר עלה בידנו להשיג עליהם, אחרי שחכינו בגמירת הספר מטעם זה. (גם הפרק „לתולדות השואה בלובלין" הוא חלק של עבודה מקיפה של מר נ. בלומנטל על תקופה זו).

אנו מביעים תודה והערכה לכל אשר עזרו לנו במפעלנו, ובייחוד לח״ח ד״ר א. קרשמן, מ. צוקרמן, י. גריזולט וד. שטוקפיש (בישראל). מ גרוסמן (ניו־יורק) וצ. פפר (פריז) על עזרתם הנאמנה בעבודתנו.

עלינו להודות במיוחד לועד הספר „דאס בוך פון לובלין", פריז, שהואיל להמציא לנו את רוב התמונות והצילומים לספר זה.

מפת לובלין, 1939

מפת לובלין במאה הי"ז

תוכן העניינים

בנתיב דורות

העיר ורחובותיה

זכרונות ורשימות

השלטון העצמי

מפלגות ותנועות

תנועות הנוער

החיים הכלכליים והתנועה המקצועית

חינוך, תרבות ומוסדות־סעד

השואה והחורבן

לובלינער אין דער וועלט

בנתיבי דורות

י. טרונק

תולדות יהודי לובלין

פרק א'

רובע היהודים בלובלין

הידיעות על מקום־המגורים של הישוב היהודי העתיק בלובלין, שזכרונו בא במאה הט"ו *) הן מעורפלות. הרובע היהודי נזכר כבר בתחלת המאה הט"ז וגבולותיו היו צפונית וצפונית־מזרחית לארמון (Podzamcze), לו היה שייך השטח והסביבה. מטעם זה היו תושביו של הרובע היהודי חייבים לארמון מס־עובד וארנונה. אך לא כל היהודים התגוררו ב„פודזאמצ'ה" ולמרות דבר־המלך משנת 1535 נשארו מהם שגרו בעיר. הם היו רוכשים להם את הזכות הזאת על־ידי הסכם עם העיריה. וכך קבלו היהודים את הרשות, לפי הסכם משנת 1564, לגור בעיר במשך 10 שנים תמורת תשלום 30 גולדן וחצי „אבן" שעוה. נראה, שגם אח"כ נעשו הסכמים מעין אלו.

בשנת 1555 הורחבו בהרבה גבולות הרובע היהודי, לאחר שהמלך זיגמונד־אוגוסט אישר את שטר־המתנה של הוויבודה מקרקא והסטארוסטה מלובלין, סטאניסלב טנצ'ינסקי, על שלשה מגרשים שנמסרו לקהילת לובלין. אחד מן המגרשים, שהשתרע מביתו של צבי (יילן) דוקטורוביץ עד נהר צ'יחובקה, נועד לבנין בית־מטבחים ואטליזים לבשר. מגרש שני, שנמצא על הר־הארמון, בקרבת בית־הצלמין הישן, נמסר לקהילה במתנה לבית־עלמין חדש. המגרש השלישי, בשטח ביתו של יצחק מאיר עד הנחל בשפולי הר־הארמון, הוקדש לבית־חולים (הקדש). הקהלה התחייבה לשלם בעד כל המגרשים תשלום שנתי בסך 12 מארק (ערכו של מארק היה 48 גראשין), 6 אבנים (בעד המגרש הראשון), 3 פלורין (בעד המגרש השני).

לאחר שנתים (1557) נתן הסטארוסטה הנ"ל במתנה לד"ר יצחק מאי, הרופא הידוע בלובלין, מגרש עם בריכה, והעניק לו זכות להקים עליו בנינים.

*) בפעם הראשונה נזכרו יהודים בלובלין (פודזאמצ'ה) בתעודה משנת 1455.

כתב־המתנה אושר על־ידי המלך בשנת 1566, ועל המגרש הוקמו בית־הכנסת ע"ש מהרש"ל, הישיבה (1567) ועוד בנינים. בשנת 1609 קיבל יעקב בן־אהרן מלובלין במתנה או בקנין מן הסטארוסטה פירליי, מגרש להקים עליו בנינים ו־3 חנויות למסחר. הודות לזכיונות אלו, גדל ורחב הרובע היהודי בלובלין. בעוד אשר בספירת העיר לובלין בשנת 1550 היו ליהודים 24 בתים, הרי בספירה של 1602 נרשמו בנכסי הארמון בלובלין 66 בתי־יהודים. לאחר חמשים שנה נמנו כבר 100 בתי־יהודים.

רובע־המגורים היהודי העתיק התרחב, איפוא, בקצב מהיר והקיף את השטח מנהר צ'חובקה (בצפון), סובב את הר־הארמון, עד רחוב קרבייצקה דהאידנא; השטח הכיל את הרחובות: יאטיצ'נה, זאמקובה, פודזאמצ'ה, קרבייצקה, שירוקה, שהיוו ביחד את הפרבר Podzamcze.

מרכזו של הרובע היהודי היה רחוב שירוקה, הרחב מבין רחובות הגיטו. כאן היו תוססים בעבר החיים הצבוריים והכלכליים של יהודי לובלין; כאן היה בית־הכנסת של מהרש"ל, בית־המדרש, ולפי המסורת — הבית ש„ועד ד' ארצות" היה מתכנס בו לאסיפותיו. באותו רחוב־שירוקה נבנה לאחר־זמן „בית־הכנסת פרנס" (ע"ש אברהם בן חיים, מראשי „ועד ד' ארצות"), הקלויז של „החוזה מלובלין". ברחוב פודזאמצ'ה היה „בית־הכנסת לייפער", הקשור בשמו של שאול וואהל, מבריסק־דליטא, שלפי האגדה היה מלך בפולין יום אחד. וכאן בנה לו בשנת 1638 צבי־הירש (יילן) ב"ר משה דוקטור, סרסור־החצר ופרנס ותיק ב„ועד ד' ארצות" בית־כנסת (המכונה „דוקטארש שול") ברשיון־מלכות מיוחד לשם זה *).

אכן, במשכנות־היהודים נעשה צר המקום. העיריה שמרה בקפדנות על הפריבילגיה של 1535, De non tolerandis Judaeis (שלא לסבול את היהודים) ולא נתנה לשום יהודי רשות לעבור משער העיר פנימה.

*) מפנקסי לובלין XVIII, העתקות ייוו"א.

יחידי־סגולה בלבד, כגון: יוסקא שכנוביץ בסוף המאה הט"ו, שאבדן הסוחר מתחילת המאה הי"ז, מרק נקל השתדלן הראשי של יהודי פולין וד"ר חיים (פליקס) ויטאליס במאה הי"ז, קבלו רשיון לגור בעיר. רק בזמן הירידים היו מבטלים את האיסור והיהודים נהנו אז מחופש־תנועה בעיר.

לא היה ליהודים אלא מוצא אחד — להחלץ בכל מחיר מן הגיטו הצר ולעבור אל רחובות הנוצרים. מלבד הנימוק של דוחק ושאיפה למרחב, היו גם סבות כלכליות לשאיפה זו: היהודים רצו לגור בשכונות הנוצרים בשל קרבתן למרכז המסחרי.

במחצית השניה של המאה הי"ז, אחרי השריפה הגדולה בסוכות תקט"ז (16 באוקטובר 1655), נהרס הרובע היהודי עד היסוד. ועדה מלכותית שבקרה במקום בשנת 1656, לא יכלה אלא לקבוע שרק חרבות נשארו בעיר־היהודים. הגיטו הבנוי מחדש התחיל להתפשט בכוון דרומי־מערבי, בקרבת שער העיר („בראמה גרודזקה").

במשך הזמן הוקמו ההריסות, וחיים חדשים החלו מפכים בעיר־היהודים, אבל קשים ומרים היו החיים מאשר בימים שעברו.

אחרי התקופה הקשה של 1648—1660 ניטל מלובלין כל הדרה. משנת 1680 עבר „ועד ד' ארצות" מלובלין ליארוסלב. גם הירידים העתיקו מקומם לעיירות הסביבה. סוחרים ומתווכים יהודים פרצו להם דרך מעיר־היהודים הצרה והעגומה אל רחובות הפולנים, ושכרו שם בכסף מלא דירות וחנויות מאת האצולה והכמרים. על רקע זה התחולל מאבק עם העיריה, שנמשך כמעט מאה שנה, ונסתיים בגירוש שנת 1761. רק מספר סוחרים אמידים הצליחו להשאר בעיר, המוני־העם נאלצו לשוב למגוריהם ברובע היהודי. מצב זה היה קיים עד שנת 1862, כאשר הרפורמות של ווילופולסקי חיסלו סופית את החיץ בין הרובע היהודי והעיר.

למאבקם של יהודי לובלין על זכות־המגורים בעיר נחזור עוד בהמשך המאמר.

פרק ב'

גידול האוכלוסיה היהודית בתקופה שבין המאה הט"ז עד המאה העשרים

בדיון על בעייה זו, יש להסתייג מראש, שהמספרים והמסקנות על התקופה העתיקה עד ראשית המאה ה־20 הן בדרך השערה ואומדנה בלבד. הסטטיסטיקה בימי הבינים, ואפילו המיפקדים שנעשו בסוף המאה הי"ח, רחוקים מרחק רב מן הדיוק.

מכיון שכל ספירות האוכלוסיה בפולין העתיקה עיקר מטרתן היתה לשם גביית מסים (למען הבקורת והגדלת מסי־היהודים), היו נוהגים להעלים מעיני השלטונות הזרים והפנימיים את מספר הנפשות, וביחוד את מספר הילדים. המקורות מאותה תקופה כמו זכרונותיו של בר מבוליחוב, מאשרים עובדה זו. בסיס נכון יותר להשוואות ומסקנות הם המקורות הסטטיסטיים של המאה הי"ט.

על גידול האוכלוסיה היהודית בלובלין בתקופה שבין המאה הט"ז עד המאה העשרים, אפשר לעמוד ע"פ טבלה זו:

שנה	מספר היהודים	באחוזים בהשוואה לכל האוכלוסין
1550	840 } [1]	
1602	2000 }	
1764/65	1725 [2]	
1787	4321	49,6
1806	2973	42,0
1827	6795	50,0
1857	8747	56,0
1862	10413	57,0
1897	23586	50,9
1921	37337	39,5
1931	38937	34,7
1939	42830 [3]	

המספרים הנ"ל מראים על הרבוי המהיר של האוכלוסיה היהודית ברבע הראשון של המאה ה־19. במשך 20 שנה (1806—1827) גדלה האוכלוסיה היהודית ב־128,5%. הרבוי הטבעי היה 6,4%, בממוצע, לשנה. ברבע השני של המאה ה־19 פחת הרבוי והגיע בתקופה של 30 שנה (1827—1857) ל־28,7%, והממוצע לשנה לא עלה על 0,96%. ברבע השלישי עלה הרבוי הטבעי במשך 5 שנים (1857—1862) עד 19%, והממוצע לשנה — 3,8%. במדה דומה נמשך הרבוי הטבעי של האוכלוסיה היהודית עד סוף המאה ה־19. בתקופת 1862—1897 עולה הרבוי הממוצע לשנה — 3,6%.

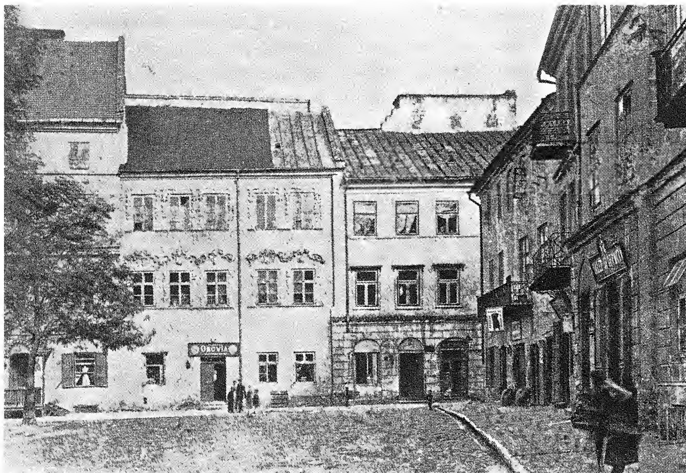
מהתחלת המאה ה־20 יורד הרבוי של האוכלוסיה

---

[1]) בספירה נמנו 42 בתים של יהודים. משערים, שבסוף ימי־הבינים היתה צפיפות המגורים בערים כלובלין 20 נפש (4 משפחות) בכל בית, לערך. מכאן המספר 840. וכן בנוגע לשנת 1602.

[2]) סיכום הרשימות של משלמי מס־גולגולת הוא 1634. מכיון שמס־הגולגולת הוטל על כל נפש במשפחה, מלבד תינוקות בני־שנה, יש להוסיף תינוקות אלו. מספר התינוקות באוכלוסיה הכללית היה 5,6%, ז"א 1725 נפש, מספר קטן מדי, שאינו מתקבל על הדעת והמערער, אגב, את מהימנות הנתונים משנת 1787, כי אין להניח שבתקופה של 12 שנה גדלה האוכלוסיה ב־150,4%.

[3]) המספר מבוסס על הרבוי הטבעי שהיה 3893 בתקופה ההיא, והוא אומדן בלבד.

מראה השוק הישן לפני המלחמה

היהודית במדה ניכרת מאד. ברבע הראשון, 1897—1921 גדלה האוכלוסיה ב־58,3%, ובממוצע לשנה — 2,8%, והמספר פוחת והולך בכל שנה. בתקופת העשור 1921—1931 היה בממוצע 0,45% לשנה.

הרבוי המהיר של האוכלוסיה היהודית במאה ה־19 מסתבר ע״י ההתפתחות הכלכלית של פולין־הקונ־גרסאית, ביחוד לאחר בטול מכסי־הגבול עם רוסיה הצארית (1857). רב היה חלקו של הסוחר והתעשיין היהודי בהתפתחות זו.

לעומת זאת יש לייחס את ירידת הגידול של האוכלוסיה היהודית בעשור הראשון של המאה ה־20 לתוצאות ההגירה לעבר־הים ולהפחתת הרבוי הטבעי.

אגב השוואת היחס המספרי בין האוכלוסיה היהודית והפולנית, נראות בה תנודות חוזרות במשך המאה ה־19. בשנת 1787 כמעט מחצית מתושבי העיר הם יהודים (49,6%), בשנת 1806 מגיע מספר היהודים עד 42%, ולאחר 20 שנה עולה מספרם שוב כדי 50%, כמו שהיה לפנים.

בהמשך התקופות משתנה היחס המספרי לטובת היהודים. בשנות 1827—1862 רוב התושבים בעיר (57%) הם יהודים.

החל משנות השמונים של המאה ה־19 הולך ומשתנה היחס המספרי לטובת הפולנים, והשנוי בולט ביותר בעשרות השנים הראשונות למאה ה־20: בשנת 1931 ירד היחס המספרי של האוכלוסיה היהודית עד 34,7%. אכן, יש לציין, שהירידה היחסית של האוכלוסיה היהודית בהשוואה לפולנית בשנות 1921—1931 באה בעיקר בתוצאות הרחבת השטח העירוני, באופן מלאכותי, על־ידי צירוף לעיר של פרברים וישובים סמוכים מאוכלסים פולנים.

פרק ג׳

המסחר היהודי בלובלין

תקופה ראשונה: המאה ה־16 — 1648

א. היקף המסחר היהודי

העיר לובלין תפסה מקום חשוב במסחר הפולני כבר בסוף המאה ה־15, בהיותה נקודת־ישוב מרכזית בצומת דרכי־המסחר שהובילו מן המערב לצפון ולדרום־מזרח. בזאת לא נפלה בחשיבותה מלבוב. ואין פלא בדבר, שירידי לובלין המפורסמים בתקופת פריחתם (המאה ה־16 עד מחצית המאה ה־17) היו מקום־מפגש להמוני סוחרים יהודים מכל הערים ומרכזי־המסחר של פולין: פוזנא, לבוב, בלז, חלם, בריסק־דליטא, צוזמיר, לוצק, לודמיר וכו׳. סוחרי

בריסק־דליטא היו נוהגים לערוך את הקניות של סחורות חו״ל ביריד לובלין. סוחרי ווליניה היו מביאים ללובלין פרוות, שמנים, אריגים מתוצרת־בית (בעיקר — מליטא). והנה כמה מספרים המעידים על היקפו של המסחר היהודי בלובלין במאה ה־16:

בשנת 1530/31 העבירו סוחרים יהודים דרך לשכת המסחר בלובלין — 136 חביות תמד, 503 שוורים, 15000 אמות אריגים, 47 גלילי משי, 38297 פרוות ועורות, 5 עגלות טעונות ברזל, 82 „אבנים" פלדה, 22170 אמות בד ועוד. בשנת 1584 הביאו סוחרים יהודים מקרקא ליריד בלובלין 185 עגלות־משא טעונות סחורות.

על חשיבותם של ירידי לובלין בשביל הסוחרים היהודים מעידה העובדה, שקהלות פוזנא וקרקא היו משגרות במיוחד שליחים־בוררים ללובלין, כדי ליישב סכסוכים שבין הסוחרים, ובפנקסי־הקהלות היה סעיף מיוחד ל„הוצאות לובלין".

חשובי הסוחרים היהודים בימים ההם עמדו בקשרי מסחר עם לובלין, ביניהם יצחק בן־נחמן מלבוב וגם סוחרים יהודים מחו״ל, כמו טשיליבי מקושטא, הקימו סוכנויות בלובלין.

ירידי לובלין, שהיו מתכנסים בהם אלפי יהודים — סוחרים, סרסורים, רבנים ותלמידי־חכמים — מארבע פנות פולין היו אבן־פנה למוסד המרכזי של האוטר־נומיה היהודית — „ועד ד' ארצות".

על חלקם של הסוחרים היהודים של לובלין בירידים, שרדו ידיעות־מעט במקורות.

בסוף המאה ה־15 ותחלת ה־16 נודע כחשוב בין הסוחרים „יהודי המלך" יוסקא (יוסף — אביו של שלום שכנא, למדן מופלג ורב־הכולל בימיו) בעסקי מסחר וחכירה עלה לעושר וגדולה ונעשה מוכסן של מסי־המלך והכנסות־המדינה כמעט בכל רייסין ופודוליה. לסוחרי לובלין היהודים היו קשרי מסחר בפוזנא, קרקא וכו'. בשנת 1502 בקרו בקרקא הסוחרים היהודים **שבדי ויהודה** בעסקי מסחרם; בשנת 1536 קנו בשותפות יעקב שימנוביץ וסוחר יהודי מלנציץ 200 „לאט" (Laszt) — בערך 60 טון) אשלג מידי הנסיך סנגושקו. בשנת 1544 ידוע יהודי מלובלין כסוחר סליטרא (מין מלח). גם במחצית השניה של המאה ה־16 והראשונה למאה ה־17 היו סוחרים יהודים מלובלין משתתפים במרץ במסחר־הצפון דרך טהורן וקניגסברג.

ב. המלחמה במסחר היהודי

במחצית השניה של המאה ה־15 אסרו העירונים הפולנים מלחמה במסחר היהודי. האות ניתן ע״י קרקא, שעוד בשנת 1485 השיגה בדרכי סחיטה את הסכמת ראשי־הקהל לחוזה, שצמצם את המסחר היהודי לסחר של פקדונות שלא נפדו (וגם זאת בימי ירידים ושווקים בלבד) ומוצרים מסויימים של חייטים וכובענים יהודים. סיסמתו של מעמד־הסוחרים בקרקא נתקיימה ונתקבלה במהרה ע״י חבריהם בפוזנא, קוזמיר, פלוצק, לובלין, ובשנת 1521 הגיע הדבר לידי התקשרות בין הערים הראשיות בפולין לשם מאבק נגד המסחר היהודי.

התעודה הראשונה על הגבלות המסחר היהודי מקורה בשנת 1518. ב־2 באוקטובר א״ש פקד המלך זיגמונד הראשון על יאן מפילצא, הסטרוסטא של לובלין, להצר את מסגרת המסחר היהודי, הפוגע ברווחיהם של הסוחרים הנוצרים. כנראה בא הדבר בעקבות תלונה של העירונים. לאחר שלוש שנים (1521) הגישה העיריה קובלנה אל משפט־המושבעים המלכותי על הסוחרים היהודים המשתלטים על כל המסחר, עוסקים בקמעונות, מוכרים פלפל ותבלין, מפקיעים מחירי תוצרת חקלאית בפרברים וכו'.

ב־30 בדצמבר 1521 הוציא המלך פקודה, בטיים של פטריקוב, האוסרת על הרוכלים היהודים לקנות מן האכרים את התבואה שהם מובילים אל העיר, והקובעת ועדת־בוררים לשם חקירת יתר הסעיפים של הקובלנה.

הפקודה, שהוציא המלך לאחר שנתים, בהסתמכו על פסק־דינו של משפט־המושבעים (1523) משווה את יהודי לובלין בזכויות־המסחר לסוחרים היהודים בקרקא, לבוב ופוזנא, שחלה עליהם סדרה של הגבלות, שעיקרן הוא איסור מוחלט כמעט של המסחר הקמעוני, ותקנות חמורות להגבלת המסחר הסיטוני, בין בנוגע לסוגי הסחורות ובין ביחס למכסותיהן. מלבד זאת נאסר עליהם להקים חנויות פתוחות בשוק אלא לסחור בדוכנים שברחובותיהם בלבד ("פוד־זאמצה'ס). ואכן, אסרה העיריה על הנוצרים בהחלטתה ב־1529, באיום עונש של 10 „גריבנות", להשכיר ליהודים דוכנים או להחזיק סחורות של יהודים, מלבד בימות הירידים. אע״פ שלא היתה ליהודים זכות לגור בעיר, היו שוכרים דירות וחנויות מן העירונים ובעלי־האחוזות, והיו מתגוררים וסוחרים בהם בימי הירידים שהתקיימו 3 פעמים בשנה (החשוב בהם

היה „יריד גרומניץ" בזמן החג הקתולי „מאריה גרומניטשנה"), שאיסור־המגורים לא חל עליהם. הדבר נזכר גם בתשובת ר' משה איסרליש, רבה של קרקא (שו"ת הרמ"א, סימן ק"ס).

מאידך גיסא העניק המלך הנחות לסוחרים היהודים ע"י שחרורם מתשלומי־מכס, כשאר תושבי לובלין. זיגמונד I, למשל, שחרר בשנת 1530 את יהודי לובלין מתשלום מכס על סחורותיהם, כאות־הכרה לפעולותיהם למען הארמון.

בשנת 1531 התנהל משפט עם העיריה בענין מס על אריגי־יבוא („סטריגאלד"), שהיהודים דרשו לשחררם ממנו, כמו יתר התושבים. העירונים טענו שאין היהודים תושבים, מכיוון שהם גרים מחוץ־לעיר, ואת מסי־העיר אינם משלמים. ב־15 בספטמבר 1531 פסק המלך, שעל יהודי לובלין החובה לשלם מס זה.

בשנים הבאות הוסיפו סוחרי לובלין היהודים להשיג הנחות בשחרורי־מסים. ובשנת 1543 שוחררו מתשלום מס בהעברת סחורות דרך קרסנוסטב ובלז, ובזאת השיגו קשר מסחר הפשי עם לבוב והמחוזות הדרומיים־מזרחיים. 1550 הושוו לסוחרים הנוצרים בנוגע למסחר הבשר בקמעונות. (הפקודה של המלך זיגמונד — אוגוסט).

לנוכח היחס החיובי של שלטונות המלך אל המסחר היהודי, ומבלי יכולת לפגוע בו בתככים ומעשי־אלימות, הוכרחה העיריה להסכים על פשרות ולכרות הסכם עם הקהלה. באחת הפקודות של המלך יאַן סוביסקי מן ה־11 בפברואר 1670 מדובר על הסכם שנעשה בשנת 1550. (יש להצטער, שלא נשתמר תכנו לידיעה). הסכמים נעשו גם בשנים 1555 ו־1564 (או שנמשכה ארכא להסכם של 1550).

מלבד המאבק עם העיריה, היה על היהודים לעמוד בפני הנוצרים תושבי „פודזאמצ'ה", שהיו להם זכויות וזכיונות מסויימים, כגון: המונופולין של בשול ומכירת בירה, יי"ש, תמד, וכן זכות בלעדית למסחר בקמח ומיני־מאפה. על רקע זה פרצו סכסוכים, עד שהוכרחו שלטונות המלך להתערב בהם. בשנות 1590—1594 אסר המלך זיגמונד III על היהודים תושבי „פודזאמצ'ה" לעסוק בבשול ומכירת בירה ויי"ש לצרכנים נוצרים. בהסכמי 1628, 1673 נאלצו היהודים להכיר בזכות־המונופולין של שכניהם הנוצרים על תוצרת זו, בהנחה שמותר ליהודים לסחור ביי"ש הקנוי אצל נוצרים. על ועדה של 8 נוצרים ו־2 יהודים הוטל התפקיד לקבוע מחירי־סיטונות. מוזג יהודי, שלא רצה לקנות את סחורתו אצל התושבים הנוצרים היה נאלץ להכניס לקופת־העיריה תשלום של 100 זלוטי בכל שנה. מכירת קמח ולחם לנוצרים היתה אסורה על היהודים בכלל. מלבד זאת התחייבו היהודים לתת בכל שנה 35 אמות אריג משובח לכל חבר־מועצה, ופעמיים בשנה, בחג־המולד ובפסחא, ליטרא של פלפל ו„לוט" של כרכים ל„וויט", למזכיר ולשבעת חברי־המועצה. תוקף ההסכם אושר מחדש כל כמה שנים, ב־1628 לחמש שנים, וב־1633 לחמש־עשרה שנה. בשנת 1639 קיים ואישר המלך ולאדיסלב ה־4 את ההסכם, שכנראה, האריכו שני הצדדים את תקפו.

ההסכמים נמשכו גם על־ידי הסטרוסטים של עיר־לובלין, שגם פודזאמצ'ה היתה בתחום־שיפוטם. תעודות האשור של הסטארוסטה קארול פירליי וייזי אוסולינסקי (ב־1640, בערך) ושל זביגניב פירליי משנת 1645 נשתמרו לזכרון.

המאבק בין היהודים והעירונים התנהל לא בדרך החוק בלבד, על־ידי משפטים והסכמי־אונס, אלא לעתים התבטא בהתקפות־דמים על רובע היהודים. ב־1623, פשטו ברחוב היהודים מקרי־שוד, שהזכיר בעל הב"ח בספרו: „...ועתה באתי לשמע אוזן קול ענות חלושה ממחנה העברים, מרחוב היהודים בלובלין שגזלום ושדדום השודדים ונלוו עליהם ריקים ופורצים ימ"ש והעלו בידם כל נחת טוב, כסף וזהב לרוב, בעווה"ר (שו"ת ב"ח החדש, סימן מ"ג, קוריץ תקמ"ה).

בשנת 1646 פרצה ברחובות היהודים התנפלות־סטודנטים („שילער געלויף") שנהרגו בה 8 יהודים, 50 נפצעו, ועשרים בית שודדו.

תקופה שניה 1648—1795

המאבק על המסחר וזכות-המגורים בעיר

מרד־הקוזקים והמלחמה עם חיילות הרוסים והשוודים הביאו חורבן על הקהלה היהודית של לובלין. בשריפה האיומה ובפרעות שהתחוללו בסוכות תט"ז (1655) עלתה עיר־היהודים בלובלין באש. בתקופה הנסערת של 1648—1660 עברה לובלין משלטון לשלטון. סוחרים ובעלי־מלאכה התרוששו, ארחות המסחר אזלו, ונפסק תפקידה של לובלין כמרכז יהודי ומסחרי כאחד. במחצית השניה של המאה ה־17 פנה הודם וזיוום של ירידי לובלין, ומשנת 1680 ואילך נערכו בלינצנו. לא הספיקה עוד העיר לקום מהריסותיה, ואסון חדש ניתך על לובלין בשנת 1672 בפשיטת

השטרים ששדדו את העיר ושל פרבריה, ורובע היהודים בכלל.

שקיעתם של ירידי לובלין גרמה לכך שהסוחרים היהודים נאלצו לפנות למרכזי מסחר בחו"ל. בסוף המאה ה־17 ותחילת ה־18 מזדמנים סוחרים יהודים מלובלין בירידי־לייפציג המפורסמים. בשנת 1676—1684, למשל, בקרו בירידי־לייפציג הסוחרים: יעקב לוין, נתן מרקביץ, משה בן־יוסף, יוסף שבשוביץ (בן שבתאי, רשום בטעות: סבלוביץ), דוד בן שלמה. בירידים שהתקיימו במחצית הראשונה של המאה ה־18 רבו הבקורים ביותר. בשנות 1700—1747 נרשמו בפנקסי־הירידים בלייפציג 19 סוחרים מלובלין, ואחדים מהם באו בלווית משרתים ופקידים, כמו: הירשל בן מאיר, פייבל בן אברהם, שלמה בן לייבל, אברהם יואחים קייל. המלווים לא פורשו בשמותיהם, ומספר המבקרים גדל, איפוא, למעשה.

לעומת זה, מעט היה מספרם של סוחרי לובלין שבקרו בירידי ברסלא. בתקופת השנים 1685—1738 נרשם בפנקסי ברסלא רק סוחר אחד מלובלין, משה בן יצחק (1685).

משנחרב רובע־היהודים התחילו היהודים לחדור אל תוך העיר, ושכרו מידי הנוצרים, בכסף מלא, דירות וחנויות, ביחוד בארמונות „הפרוצים" ובתי הכמורה, שחוקי העיר לא חלו עליהם. גם האצילים האמידים השכירו ליהודים דירות וחנויות ביוקר רב. העירונים לא יכלו לסבול זאת, והתחיל מאבק חריף, שנמשך כמעט ללא הפסקה למעלה מ־200 שנה, ולא נגמר אלא בהגיע סופה של מלכות פולין העצמאית.

המאבק היה עקרוני. העיריה ואגודי האומנים, שהסתמכו על הפריבילגיה האוסרת התישבות יהודים De non tolerandis Judaeis של המלך זיגמונד I, (שניתנה בקרקא בשנת 1535), בה נצטוו היהודים לעזוב את העיר ולהשתקע ב„פודזאמצ'ה", שבתחום שיפוטו של הסטארוסטה, — דרשו לסלק את היהודים מן העיר וליישבם ברובע־היהודים העתיק שנחרב. מאבק היהודים על מעמדם במסחר, נשתלב, איפוא, במאבק על זכותם לגור בתוך העיר. המצב הכלכלי הרעוע של העיר, לאחר תקופת החורבן, הוסיף חריפות ומתיחות יתרה למאבק, שתהליך התפתחותו היה בשלבים אלו:

ב־16 ביולי 1649 אישר המלך יאן־קזימיר בלובלין את כל הזכויות והפריבילגיות שהיו ליהודים ושהעניקו להם מלכי פולין בשנים שעברו, וביניהן — הזכות למסחר חפשי וללא־הפרעות בעיר ובפרברים. העיריה לא השלימה עם חופש המסחר ליהודים, ולאחר שנתיים, ב־26 באוגוסט 1651 קבלה, יחד עם נציגי „ההמון", החלטה שהכילה קובלנא על העוול שנגרם לעיר בפריבילגיה שניתנה ליהודים בנוגע למסחר ולמלאכה. בהחלטה דרשו, שלא לתת ליהודים דריסת־רגל בחכירת נכסי־מקרקעין של העיר ובמסחר של יי"ש, והסוחרים היהודים נתבעו לשלם את מסי־המסחר, כסוחרים הנוצרים. במקרה שיסרבו היהודים לחתום על הסכם עם העיריה, תגיש נגדם תלונה לבית־הדין המלכותי. גם לחברי המועצה, שנתנו חסות ועזרה ליהודים, ניתנה אזהרה באיום של עונשין. הסכסוך נמשך שנים אחדות ובסופו נאלצו היהודים לוותר ולחתום בשנת 1658 הסכם לזמן של 10 שנים, שהכיל תקנות אלו:

1. כל זכויות המסחר, שרכשו להם היהודים בעבר, שרירות וקיימות. 2. אסור ליהודים לעסוק במסחר בימי־חגאות, גם בעיר וגם בפרברים. 3. אסור לעסוק בבתי־המזיגה בשום סחורות, מלבד משקאות. 4. הקהל מתחייב לשלם לעיריה תשלום שנתי של 300 גולדן, ב־4 שעורים של 75 גל', מלבד 80 אמות של „פאקלאק" (אריג־צבעונין) לאנשי־השרות של העיר 5. בזמן הירידים נקבעו תשלומים אלו: כל חנות פתוחה (מלבד בית־מזיגה) 2 גל'; מרתף פתוח — 1 גל'; דוכני־מסחר — 15, 7 או 3 גראשן, הכל לפי השטח. 6. לחג־המולד ופסחא יקבלו יועצי העיר מתנות, לפי הנוהג המקובל. 7. במקרה של פשיטת־אויב על העיר — חייבת העיריה לקבל את היהודים עם רכושם אל שערי העיר תמורת תשלום, ובתנאי שהיהודים ישאו בכל הנטל והמסים כשאר התושבים. 8. אין ההסכם מבטל את זכויות אגוד־האומנים, שאינם רשאים לעשות דין לעצמם, והם מחויבים לפנות אל העיריה במקרי־סכסוכים. 9. שני הצדדים מחוייבים לשמור על ההסכם, והעובר עליו חייב לשלם קנס של 500 גל'.

ב־31 במרס 1672, ניתנה להסכם ארכה של 6 שנים. באיסור המסחר בחגאות חל שינוי, באופן שמכירת משקאות אסורה רק בשעות־התפלה בכנסיות, בעוד שיתר החנויות חייבות סגירה כל היום. לפי סעיף נוסף של ההסכם אסור לסוחרים יהודים להחזיק במשקל העולה על „אבן" (הגבלה לרעת המסחר הסיטוני — מפני ש„אבן" משקלה 32 ליטראות), וכן אסור להם להשתמש במחסן־העיריה. ב־15 בינואר 1677 הוארך זמנו של ההסכם וב־3 באפריל א"ש נתן לו יאן־סוביסקי את אשורו. שנה לפני־כן, ב־11 במרס 1676 אישר המלך בסיים־ההכתרה בקרקא את סיכום כל הפריבילגיות של יהודי לובלין, וזכות המסחר החפשי בעיר ובפרברים בכלל זה. בשנים הבאות אושר ההסכם כסדרו — ב־15 בנובמבר 1674 לזמן של 10 שנים, וב־31 במרס 1693 ל־10 שנים נוספות. העיריה

הרובע היהודי על רקע הארמון

היתד מפירה את ההסכם באמתלאות שונות. החלטה מ־20 בספטמבר 1660, למשל, גוזרת איסור מוחלט על המסחר היהודי, באמתלה של שמירה מפני מגיפה.

אכן, החנווני ובעל־המלאכה הפשוט שבין הנוצרים מתקוממים נגד ה„ברית" עם היהודים. בניגוד לאצילים, אדוני־העיר, הלוקחים סכומים עצומים של שכר־דירה ושוחד מן היהודים, אין להמון כל טובת־הנאה מהם. להיפך, על כל צעד ושעל הם מרגישים בתחרות היהודים. „ההמון" מסר קובלנה אל המלך, ומתלונן „על נבזותה ותאוות־הבצע של היועצים וראשי־העיר בלובלין" ועל הנזק שבמסחר היהודי

במחצית השניה של המאה ה־17 עברה עירית לובלין למאבק חריף נגד המסחר היהודי. ע"י קבלת סדרה של החלטות (1655, 1671, 1679, 1691) לשלול מן היהודים את זכות־המגורים בעיר; וההחלטות אושרו מזמן לזמן ע"י מלכי פולין, פרט ליחידי־סגולה, שזכו לחסדו של המלך. בשנת 1659, למשל, הרשה המלך יאן־קאזימיר למרק נקל, הנציג הכללי של יהודי פולין והמוכסן הראשי, לגור עם משפחתו בעיר, לעסוק במסחר של משקאות וסחורות שונים, וגם שחררו מתשלום מס על בתיו.

ב־11 בפברואר 1679 נתן המלך כתב־חסות לסוחרים הנוצרים, בו קבע: הואיל והיהודים עוסקים במסחר אסור בלובלין וגורמים נזק לפרנסתם של הסוחרים הנוצרים, גוזר עליהם המלך איסור לסחור ביום א' ובחגאות, ובכלל להיראות בעיר בימים של חגא. הסרסורים היהודים (בארישניקי) בל ייראו בעיר, ואסור להם לפתוח בה חנויות או מרתפים ולמכור שום סחורה, בין מתוצרתם ובין משל אחרים. מותר ליהודים לסחור בינם לבין עצמם בלבד. בצו־מלכות זה בטלו כל חוזי־המסחר הקודמים עם העיריה. כדי לשמור על ביצוע צו־המלך ייסדו „אחוות־סוחרים" חדשה („קונפראטרניה"), שב־6 ביוני 1685 אישר המלך את תקנותיה. הסעיפים 23, 24, 25, 26 הסדירו במפורט את מיגבלות המסחר היהודי, והרי תוכנם:

סעיף 23. עם־הכופרים היהודי משתמש בפרוטקציה ומוכר סחורות שונות בלובלין עירנו, ביחוד בזמן מושבי בי"ד־הכתר, ובעדמתם הם מביאים את סוחרי לובלין לידי הרס ונזיקין. הם סוחרים ביום א' ובחגים הקתוליים, למרות שהדבר נאסר מזמן בפקודות העיד. כדי לסלק את הרעה, ועל סמך התעודות והפריבילגיות שנתנו ב־11 בפברואר 1679 ע"י הסיים בגרודנא, — נאמר בצוו — אנו מעניקים למעמד־הסוחרים בלובלין נגד היהודים את הזכויות האלו:

סעיף 24. אל יהין שום יהודי לשכור או לפתוח חנות או מרתף, לא בככר השוק ולא ברחובות העיד לובלין (מכיוון שליהודים עיד מיוחדת, בפודזאמצ'ה) ואסור להם למכור שום סחורה במדה, במשקל או בהין, והעבריין ייענש בהחרמת סחורתו, מחציתה לעיריה להתקנת הביצורים, ומחציתה — לטובת הסוחרים הנוצרים. ולתושבי לובלין אסור להשכיר בתים או חנויות ליהודים, באמתלא שכבר נעשו חוזים.

סעיף 25. אסור ליהודי לרכול או למכור שום סחורה בסל או באופן אחר בשוק או ברחובות, או בתוך החומות. עליהם לחכות לבעלי־האחוזות או לתושבים הפשוטים מחוץ לחומות העיד, מלבד הרובע המיוחד להם. כל העובר על

התקנות, תוחרם סחורתו, ועיריית לובלין נדרשת לחדש את החלטותיה על גירוש היהודים מן העיר.

סעיף 26. לסרסורים (בארישניקי) יהודים המסובבים בעיר, נותנים עין בכל החנויות, משפיעים על תושבים זרים ובעלי־אחוזות שלא יקנו אצל סוחרים נוצרים ומשדלים אותם לקנות אצל סוחרים יהודים, אסור להראות פנים בעיר בכלל, בעונש „מאסר של 3 חדשים וקנס של 30 גריבנות" (מחצה — לבית־המשפט, ומחצה לקופת „אחוות הסוחרים").

סעיף 27. אסור ליהודים להרחיב את מגבלות מסחרם על דעת עצמם, ולעמוד על הקניות בפני סוחר נוצרי, שלו משפט הבכורה בכל קנייה, ומשהניח מעותיו, הסחורה שלו.

הצו אושר לאחר זמן, ב־4 באוקטובר 1697 ע"י המלך אוגוסט II בסיים־הכתרתו בקרקא.

מובן, שהיהודים לא יכלו להכנע לחוקים אכזריים אלו, שמגמתם היתה לגזור כליה על המסחר היהודי כולו. התחילה שוב פרשת השתדלויות, משני הצדדים, אצל השלטונות והמלך, ופתחו במאבק קשה שנמשך למעלה ממאה שנה ולא נגמר אף במפלתה של מלכות פולין.

ברור, שצו־המלך מן ה־6 ביוני 1685 הוסיף כוח ועוז ל„אחוות הסוחרים" במאמץ לבצע את תכניתה היסודית — גירוש היהודים מן העיר. אכן, בחוזה שעשתה עם העיריה ב־14 ביוני 1692, כבר מדובר על הגשמת כל ההחלטות שנתקבלו בנוגע לגירוש היהודים מן העיר, כדי לחסל בדרך זו לחלוטין, את המסחר היהודי הבלתי־חוקי. גם ביה"ד לערעורים דן בשנת 1693 את יהודי לובלין, שלא בפניהם, לאבדן זכותם למסחר בעיר.

נראה, שהיהודים לא ישבו באפס־מעשה והמצב השתנה כעבור 3 שנים מיסודו. ב־1696 הצהיר המלך יאן־סוביסקי, שהפריבילגיות של אחוות־הסוחרים „בטלות ומבוטלות, מפני שהושגו שלא בצדק, ואסור להפריע ליהודים במסחרם, שיוכלו לעסוק בו באופן חפשי ובאין מפריע כמקודם". הצו אושר לאחר שנתיים, ב־31 באוגוסט 1698, ע"י אוגוסט II ונכנס אל קובץ־הפריבילגיות של הקהלה בלובלין.

אופייני לעמדה ההססנית של שלטונות המלכות בפולין בנוגע למאבק שהתנהל על המסחר היהודי, שאותו אוגוסט II אישר פעמיים — ב־4 באוקטובר 1697 ובסיים־הזכתרה ב־1698 בקרקא — את תקנות „אחוות הסוחרים" שקבלו את הסכמת יאן סוביסקי ב־6 ביוני 1685, על כל הסעיפים נגד היהודים. עמדתו ההססנית באה בתוצאות חוסר־האפשרות להשלים בין תרתי דסתרי: טובת האוצר, שמסחר יהודי פורח ובלתי־מוגבל היה בשבילו מקור לא־אכזב להכנסה — מזה, והעירונים שהתחרות היהודים פגעה בהם קשה — מזה.

במשך תקופה קצרה שככה, כנראה, היאבקותם של העירונים נגד המסחר היהודי. אסונות כבדים פקדו את העיר: המגפה הגדולה בשנת 1695 והשרפה של שנת 1702 שאכלה את רוב הבתים בעיר ובפרבריה. גם מלחמת־הצפון (1701—1721) הביאה לידי הפסקת המאבק, אך לא לאורך ימים. בשנת 1716 התכנסו חברי העיריה וראשי איגודי־האומנים וקבלו החלטה, בשם כל המעמדות ו„הלאומים", לאסור על המסחר היהודי מלחמה עד חרמה. משלחת, שיצאה לוארשה, השיגה ברוב עמל, ב־26 לנובמבר 1720, צו לרעת יהודי לובלין.

המבוא לצו מכיל רשימה ארוכה של חטאים שחטאו היהודים, כגון: הם פלשו אל מרכז־העיר, עוסקים במסחר בלתי־מוגבל, מתחמקים מתשלום מסים, מעסיקים משרתים נוצרים, וממיטים על הסוחרים הנוצרים הרס גמור. ובכן, מצווה המלך לאמור: 1) אין לחדש את חוזי־המסחר עם היהודים. 2) על היהודים לצאת תיכף מדירותיהם שבעיר וחוזי־השכירות עם בעלי־הבתים יבוטלו. 3) אסור באיום קנס של 1000 גריבנות, להשכיר ליהודי דירה או מקום־מסחר בעיר. 4) יש למנות ועדה לביצוע ההחלטות ולחקור מי מן הסוחרים היהודים הרבה לגרום נזק למסחר העירוני.

הועדה עסקה בחקירות במשך 16 שנה ולא הגיעה לידי גמר עבודתה וב־5 ביוני 1736 עולה הסכסוך שוב לדיון בבי"ד־היועצים המלכותי, ופסק־דינו הוא לרעתם של היהודים. נקבעה ועדה חדשה, שהוטל עליה להוציא אל הפועל את תקנות הצו של 1720. הצו חוזר על האזהרה, שסחורות היהודים שלא יצייתו לאיסור, יוחרמו ועל תושבים ממרים, שישכירו ליהודים דירות בעיר, יוטל קנס של 1000 גריבנות ועונש של שלילת משרות־כבוד.

מתוך ספק ביעילות הצו הכללי, הוציא המלך פקודה בשנת 1737, במיוחד אל ראשי הכמורה והשרים, המעניקים חסותם ליהודי לובלין, כגון: הכומר ולדיסלב זאליבסקי מלבוב, הטמן־הכתר יוזף פוטוצקי, מרשל־ליטא פאבל סנגושקו, בית לובומירסקי, מגזרי הטריניטרים, הפיארים והברנרדינים וכו' — המאיימת עליהם בעונשין חמורים על שהחזיקו יהודים בארמנותיהם ובתיהם והשכירו בתי־מבשל לבירה ובתי־מזיגה ליהודים.

הוכחה נוספת לחוסר־העקביות וההססנות האופינית של מלכי פולין בשאלת המסחר היהודי תשמש העובדה, שאותו מלך אישר לאחר חודש, ב־12 ביולי 1737, את קובץ הפריבילגיות החשובות ביותר ליהודי לובלין, בהן הובטח להם, כאמור, המסחר החפשי בעיר וגם בפרברים.

הועדה פתחה בפעולתה, אך היהודים המשיכו בהשתדלותם אצל „פריצים" ופקידים עליונים, שבסופו של דבר הוכתרה בהצלחה. המלך ביטל, בצווים של 12 באוגוסט ושל 12 בספטמבר 1738, את פסק־הדין של שנת 1736.

אופייני הדבר, שאותו מאבק שניהלו העירונים נגד מתחריהם היהודים, התנהל בתוך העיר היהודית ופרבריה. הקהלה, שסוחרים יהודים עשירים משלו בה, דחקו את רגליהם של סוחרים ובעלי־מלאכה יהודים שבאו מן החוץ, ושרובם היו בלתי אמידים. בקובץ־הפריבילגיות של קהלת לובלין, שאושר, כאמור, ע"י אוגוסט III ב־12 ביולי 1736, ניתנת בסעיפו האחרון הרשות לקהלה להחרים סחורות ולשים במאסר סוחרים וקצבים זרים. אזהרה חמורה ניתנת לאלה המשכירים להם גם דירות („אובלאטא", קובץ המיסמכים משנת 1750, עמ' 9, ארכיון המכון היהודי ההיסטורי בפולין). בדומה לזה, היתה העיריה נוגשת, לא רק בסוחרים ובעלי־מלאכה יהודים בלבד, אלא גם בתגרנים ותגרניות נוצריים (פשיקופניע, פשיקופקי), שהפריעו למונופולין של מעמד־הסוחרים המאורגן. בהחלטתה משנת 1651 גוזרת העיריה איסור על רוכלים עניים, יהודים נוצריים (פשיקופני, פשיקופקי), שהפריעו למונופולין לעיר. בפרט זה נהגו גם העיריה וגם הקהלה, לפי שדרשה את טובת עניני־המעמד, מבלי הבדל שייכות לאומית של הקבוצות הסוציאליות המתחרות ביניהן.

אכן, התושבים לא שמו לב אל צווי־המלכות ואל כתבי־החסינות, והיו מסלקים, באופן שיטתי, את היהודים מדירותיהם בעיר, ואף הגישו תלונות אל בי"ד־היועצים נגד חבריהם שהשאירו את היהודים לגור בדירותיהם. חזרו הסוחרים הנוצרים והגישו קובלנה אל המלך, ושוב נשלחה ועדה, ב־17 בדצמבר 1743, ללובלין, לחקור את הענין. ב־14 במרס 1744 סיימה הועדה את חקירתה ופסקה, שעל היהודים לעזוב את העיר במשך 8 ימים ולעבור אל הרובע היהודי. מלבד זאת הוטל על הקהלה קנס של 3000 זהובים, אם תעבור על החלטות־הצו.

אבל, פסק־הדין לא הועיל הרבה; בעלי־הבתים שיהודים התגוררו בהם, לא רצו לוותר בנקל על שכר־הדירה הגבוה של הדיירים, והם העלו את שאלת הנזקין שסלוקם של הדיירים היהודים יגרום להם. אפילו יועצי־העיר עצמם, אצילים אמידים, בעלי הבתים הנאים בעיר, לא יכלו להשלים עם הוויתור על הרווחים המכובדים ע"י גירוש היהודים. הדבר נגע בכיסם של האצילים, שיהודים גרו ביורידיקות שחלשו עליהם. הם גם שלחו ללובלין את אנשי משמר־הארמון („היידוקים") להגן על „יהודיהם", אך העירונים העקשנים לא נטשו את המערכה.

עברו 15 שנה, הריאקציה הקתולית גברה בינתים במדינה, ובעקבותיה הורע מצבם של היהודים בפולין.

באופן מקביל להסתה הדתית שהתגברה (משפטי עלילת־דם לא ירדו מעל הפרק) גבר והלך המאבק הכלכלי מצד העירונים. היהודים איבדו את עזרתם של מגיניהם התקיפים — בעלי־האחוזות.

בשנת 1759 התכנסו חברי מועצת העיריה, ונציגי האומנים וקבלו החלטה חגיגית, שמנתה את כל העוולות שנגרמו לעיר ע"י היהודים, ודורשת „לסלקם, לגרשם ולפנותם מן הבתים של האצולה, העירונים והכמורה בעיר ובפרבריה; ולדון את חוזי־המסחר כ„בטלים ומבוטלים". מכיוון שאבות־העיר חששו, שלא יחזור המעשה ב„היידוקים" (שומרי הארמון), שלא נתנו לגרש את היהודים מבתי בעלי־האחוזות, בקשו את „עזרתו של מעלת־כבוד הארמון של לובלין, כדי שניפטר מן היהודים פעם ולתמיד". בהחלטה נקבעו גם עונשין חמורים על חברי מועצת העיריה ופשוטי־העם, שיהינו להכניס יהודים אל העיר.

ברם ההחלטה לא הוצאה לפועל בגלל הסכסוך הישן־נושן בין „פני"־העיר, בעלי־הבתים העשירים והסוחרים שעמדו בקשרי מסחר עם יהודים, וזכו ברווחים עצומים משכר־דירה של יהודים, ובין חברי המועצה וראשי איגוד האומנים שלא זו בלבד שלא היתה להם כל טובת־הנאה מן המסחר היהודי בעיר, אלא גם סבלו מהתחרותם. הם הגישו קובלנא חדשה לבי"ד־היועצים בוארשה וב־28 בספטמבר 1761, הוציא בית־הדין פסק, שהכיל פקודה לסטרוסטא בלובלין להושיט עזרה צבאית בגירוש היהודים מן העיר. הפעם יצאה הפקודה לפועל, והיהודים גורשו מן הרחובות וממקומות שגרו בהם למעלה ממאה שנה, אל עיר־היהודים הצרה והמרופשת. נשארה בעיר רק קבוצה קטנה של יהודים עשירים, ששכרו דירות בכסף מלא בבתי־אצילים וארמונות בפרבר־הקרקאי,

וכן בבתי־המנזר של הפיארים והברנרדינים והצליחו להשאר בעיר. העיריה הוכרחה להשלים, באונס או ברצון, עם עובדה זו, ובשנת 1770 נעשה חוזה רשמי עם שארית היהודים בעיר, לפיו התחייבו לשלם 38 גל' לחודש בעד זכות הישיבה והמסחר בעיר. סוחרים זעירים, היו נכנסים בסתר, תמורת סכום מסויים, אל העיר לשעות מספר, כדי למכור סחורותיהם בבתי האצילים ובעלי־האחוזות.

ברם, שונאי־ישראל שבעיר לא הסתפקו בנצחונם החלקי, והתעודות מוסיפות לספר על סכסוכים (1773—1774) והסכמים (1770) עם קומץ היהודים שנשארו בעיר.

השער הקראקאי המוביל לעיר העתיקה

בינתיים התקיימה חלוקת פולין הראשונה (1772) ועל „ועדת הסדר הטוב" Boni Ordinis שעיקר עיסוקה היה להשליט סדר בעיר, לא יכלה להתעלם מהסכסוך הישן בין העירונים והיהודים בלובלין. שני הצדדים לא חסכו עמל וכסף, שיגרו משלחות לוארשה, העמידו עורכי־דין וצבאו על פתחי פקידים עליונים. קומץ היהודים בעיר המשיך בחייו כמו על הר־געש, עד שהגיע הדבר בשנת 1780 לידי התפרצות.

האחרון במלכי פולין, סטאניסלב פוניאטובסקי, פקד בצוו מ־17 באפריל 1780 לגרש את היהודים מן העיר לחלוטין ולאסור עליהם לסחור בתוכה. מה שחיזק, כמובן, את ידי המפלגה האנטי־יהודית.

ב־12 באוקטובר 1780 התכנסו בעיריה כל חברי־המועצה, הצירים, ה„וויט", איגוד־הסוחרים, נציגי ה„המון", וטריומווירים שנבחרו במיוחד למטרה זו, והחליטו על גירוש היהודים מן העיר. הטריומוויראט הנ"ל סטיפנובסקי, ראש־העיר לשעבר, והאחים מאקריביץ — העבירו בעיר, בעזרת „אחוות הסוחרים" ופלוגת־צבא, „ציד" ממש: הם סגרו את בתי־המסחר היהודים, החרימו את הסחורות, גרשו את היהודים מן העיר, ואף פלשו אל „שטח האויב", רובע־היהודים, כדי לעקור מן השורש את המסחר היהודי. היהודים הגישו קובלנא נגד ראש־העיר ויועציה.

מעשי־תעתועים אלה העלו את רגזו של הסטרוסטא בלובלין, הנסיך לובומירסקי, שפנה ב־1 באפריל 1781 במכתב חריף אל התובע הכללי של מיסדר־הפיארים בפולין, ובקש להפסיק את מעשי־השוד הללו. גם סגן־הסטרוסטא סוחודולסקי, שהגיש קודם עזרה צבאית למיבצע האנטי־יהודי וראש־העיר, הגיעו לידי המסקנה כי, הפרעות בבתי־המסחר היהודים מביאות נזק למשק העיר ומהוות סכנה לסדר הצבורי. לפיכך צווה ראש־העיר להכריז, שהיהודים רשאים לסחור באופן חפשי במשך 6 שבועות, עד שיסודר אתם חוזה חדש. בד בבד למיבצע האנטי־יהודי בעיר ניהלה אחוות־הסוחרים הנוצריים פעולה נמרצה בבי"ד המלכותי בוארשה.

שני הצדדים שהיו מיוצגים ע"י שני האחים ביאלובז'יסקי מלובלין, הוציאו סכומים עצומים על המשפט הממושך, וגרמו הרס למשק העיר והקהילה גם יחד.

בינתיים האריכה העיריה את המועד של גירוש־היהודים מן העיר, מ־12 בינואר 1782 ואילך, עד שנעשה הסכם חדש ב־21 בדצמבר 1785, לפיו ניתנה הרשות ליהודים לחכור חנויות בשער־העירוני. ב־3 בינואר 1790 חודש החוזה, שכנראה, נעשה לתקופת חמש שנים.

המאבק עם העיריה נמשך, עד שתפסה אוסטריה, אחרי חלוקת פולין בשלישית (1795), חלק של פלך לובלין, והעיר בכלל, ובדומה ללבוב וקרקא, גורשו היהודים מן העיר אל הגיטו והפרברים. אחרי מאבק של 150 שנה נאלצו היהודים לסגת בפני כוח שלטון זר. גם ממשלת פולין־הקונגרסאית נעלה את שערי העיר בפני היהודים; לובלין נמנתה על 90 הערים

שהיהודים היו רשאים לגור בהן בגיטאות בלבד. רק התיקונים שהנהיג הגראף וילופולסקי, העניקו שווי־זכויות אזרחי לאוכלוסיה היהודית (1862) ופתחו מחדש את שערי העיר לפני תושבי הגיטו.

פרק ד'

מאבק בעלי-מלאכה היהודים נגד איגודי האמנים הנוצרים

מלבד במסחר, התעסקו יהודי לובלין במדה יתרה גם במלאכה. במקורות נזכרים יהודים חייטים, אופים, קצבים, אורגים, פרוונים, צורפי־זהב, עושי־מברשות, טרסים, רצענים, קדרים, חובשים, מנגנים, נפחים, מבשלי־בירה וכו'.

מכיוון שבימים ההם היתה המלאכה קשורה במסחר, היו בעלי־המלאכה היהודים עוסקים גם בשווק תוצרתם.

ברם, בעל־המלאכה היהודי נתקל בהתנגדות חריפה ועקשנית מצד איגודי־האומנים הנוצרים, שהיו כבר אז (במאות ה־16 וה־17) ארגונים משקיים חזקים והמגמה לזכויות מונופולין פשתה בהם.

בעלי־המלאכה הנוצרים עמדו בראש המסע האנטי־יהודי בערים. הם חברי ה־ communitas יצאו חוצץ נגד שליטי העיר, הפאטריצים, בוצעי־בצע, שטובת ההנאה שהפיקו מקשרי המסחר עם היהודים השרו עליהם רוח ליברלית יותר בשאלות המסחר והמלאכה של היהודים. בהתנפלויות על „עיר היהודים" משתתפים על־פי־רוב השוליות והחניכים הנוצרים.

איגודי האמנים הנוצרים עשו בתקנותיהם, שאושרו ע"י העיריה והמלך, וגם בזכיונות מלכותיים מיוחדים, סייגים נגד ההתחרות של בעל־המלאכה היהודי. מאידך גיסא השתדלו בעלי־המלאכה היהודים להשיג אגרות־חסות מאת המלך מפני הרדיפות של אגודי האומנים הנוצרים. כך, למשל, השיגו „כלי־הזמר" היהודים בלובלין, ב־15 באוגוסט 1654, כתב המלך יאן־קאזימיר, המעניק להם רשות לעסוק במקצועם, בעיר וגם בפרברים, מבלי שיפריעו להם המנגנים הנוצרים. אגוד החייטים הנוצרים השיג עוד בשנת 1535, מן המלך זיגמונד I, איסור לחייטים יהודים אשפרים (פארטאצ'ים) — ז"א לשאינם חברי האגוד — לעסוק בחייטות. האיסור אושר אח"כ, בשנת 1554, ע"י המלך זיגמונד־אוגוסט.

אגוד האופים הנוצרים קבל מידי זיגמונד III, ב־6 בדצמבר 1595, צוו האוסר על אופים יהודים לאפות לחם ועל סוחרים יהודים לסחור בקמח ובתבואה. המלך הנ"ל קבע גם בפריבילגיה לאגודי האומנים המעורבים של נגרים, זגגים ועושי־חבלים — את העקרון, שאין לקבל כחברים לאגוד־האמנים הכללי כופרים, מינים ויהודים.

גם העיריה, שאגודי־האומנים מיוצגים בה, קבלה החלטות ואישרה תקנות שחודן היה מכוון נגד בעלי המלאכה היהודים. ב־28 ביולי 1649 אישרה העיריה את תקנון־היסוד של אגוד מבשלי־הבירה, המוציא מכלל חברות באגודה את כל הכופרים, המינים והיהודים,ובכך ניטלה מהם הרשות לעסוק במלאכה זו.

ב־9 ביולי 1649 אישרה העיריה גם את התקנון של אגוד הסנדלרים הנוצרים, לפיו אסור לסנדלרים יהודים למכור את תוצרתם בימי־השוק ואפילו ליהודים („לפני בית־הכנסת"). בימי ירידים מותר להם למכור סחורתם רק במשך שבועיים, ודיקא בחנויות סגורות באיום עונש של החרמת הסחורה מחציתה לטובת הארמון ומחציתה לקופת־האגוד.

ב־16 במאי 1650 אישרה העיריה את התקנון של אגוד צורפי־הזהב, המכיל איסור לצורפי־זהב יהודים לעסוק במוצרי־זהב וכסף בלי הסכמת ראשי האגוד וחותמתו, באיום עונש של 100 אדומים של זהב; לאיסור ניתן נימוק של מניעת מעילות וזיופים הגורמים נזק לאוצר המלוכה.

התקנון של אגוד החובשים שהעיריה אישרה ב־16 במרס 1661, קובע עונש של 50 גריבנות לחובשים יהודים שיעסקו במקצוע זה.

התקנון של אגוד־הקדרים, שהעיריה אישרה ב־9 באוגוסט 1661, מחמיר עוד בגישתו אל הענין. בהרשותו לחבריו בפשטות לשדוד grabic מן היהודים והאשפרים את תוצרתם; ומחצית הגזילה תינתן לארמון.

איסור לכובענים יהודים לעסוק במקצועם — פרט לימי הירידים נכלל גם בתקנון אגוד הכובענים הנוצרים, שהעיריה אישרה ב־29 באוגוסט 1671.

אגודי־האומנים השתדלו לא רק לנשל את בעלי־המלאכה היהודים מפרנסתם בעיר, אלא נלחמו גם בסוחר היהודי באסרם עליו לסחור בתוצרתם. כך אוסר התקנון של עגלנים ושזרים, שאושר ב־20 בדצמבר 1650, על סוחרים יהודים לסחור בעגלות, מרכבות, אופנים ושאר מוצרים של האגודה, בעונש של 10 גריבנות לעבריין.

בדרך כלל, חלו כל האיסורים על העיסוק במקצוע

מסויים, גם על המסחר במוצריו. כך אסר תקנון אגוד הסנדלרים לא רק על סנדלרים יהודים לייצר נעליים, אלא גם על סוחרים יהודים לקנות עורות „קרדיבון וזמש"*) וגם סחורות־עור מוגמרות.

היו אגודי־אומנים שויתרו על איסור מוחלט לבעלי־מלאכה יהודים לעסוק במקצוע, אלא השתדלו להבטיח לעצמם הכנסות מסויימות בעד הרשיון ליהודים לעסוק במסחר ובמלאכה. התקנון של אגוד הנפחים, למשל, מחייב כל סוחרי־הברזל היהודים להכניס לקופת־האגוד תשלום מיוחד של 8 גל'; אחרת — אסור עליהם לסחור במוצרי־ברזל, והם צפויים לעונש של 28 גריבנות.

גם התקנון של מסגרים וטרסים מ־28 באפריל 1665 מטיל על הסוחרים היהודים במקצועות אלו תשלום שנתי של 24 גראשן לכל חנות גדולה, ושל 12 גראשן לחנות קטנה, לטובת האגודים. התקנון מטיל איסור על הבאת המוצרים לעיר, חוץ משבועיים בתקופת־יריד, ואף אז חייבים הסוחרים הזרים, לפני שהם עורכים את סחורתם, לשלם 2 זלה' לקופת האגוד.

אופייני הוא ההסכם מ־4 בינואר 1689 עם אגוד הטרסים. בהסכם פורש בשמות של 3 טרסים יהודים ו־17 סוחרים ומתווכים העוסקים בתוצרת הזאת. לפי ההסכם שנעשה לתקופת 6 שנים, מותר ל־3 הטרסים היהודים לעבוד ב־8 סדנאות בלבד, והמסחר במוצריהם הותר רק לסוחרים הנקובים בשמותיהם, פרט לתשמישי קודש של כנסיה וגם מוצרי אומנים זרים, שהמסחר בהם נאסר בהחלט בלי רשיון האגוד. היהודים התחייבו מצדם לשלם לאגוד 100 זל' לשנה, ב־4 שעורין, ולהכיר בזכות הבקורת של האגוד על 8 הסדנאות שלהם.

מכיוון שבסכסוך בין היהודים והאגוד הנוצרים כבר יצא קודם של בי"ד מיוחד פסק־דין שגזר עליהם נשול לצמיתות מן המקצוע, ושנים מהם הושמו במאסר בתוקף צוו־מלכות, נתן האגוד את הסכמתו לבטול פסק־הדין ולשחרור שני האסירים היהודים.

ברור, שבעלי־המלאכה היהודים לא יכלו ולא רצו להשלים עם ההגבלות הקשות, שהיתה בהן גזירת־רעב עליהם, ולפיכך התנהל מאבק ממושך ועקשני, במשך מאות בשנים, בין אגודות־האומנים ובין בעלי־המלאכה היהודים, שעמדו על זכותם לעבודה ולמחיה.

המאבק הכלכלי הקשה יתואר בדוגמאות מן הסכסוכים שבין החייטים והאופים היהודים ובין אגודת־האומנים הנוצרים.

*) מוצרי־עור של מותרות.

כאמור, השיג אגוד־החייטים הנוצרים עוד בשנת 1535 פקודה מאת המלך זיגמונד I האוסרת על חייטים יהודים לעסוק במקצועם, לא רק בעיר אלא גם בפרברים. האיסור, שנכלל גם בתקנון האגוד משנת 1581 (המוציא מהכלל 16 ימי יריד שהאיסור לא חל עליהם) אושר אח"כ גם על־ידי המלך באטורי ב־10 באוקטובר 1581, ע"י יאן סוביסקי ב־19 בפברואר 1681 וע"י אוגוסט II ב־13 ביולי 1703.

אכן, כח־החיים עז מן החוק, והחייטים היהודים נאלצו לעבור על האיסור, ולשמור על קיומם. הסכסוך הגיע למשפט־הכתר בלובלין שהוציא פסק־דין ב־27 במאי 1615, שאסור לאשפרים (ז"א חייטים יהודים) לעסוק במקצועם, אם לא נרשמו כחברים לאגוד או שלא קבלו את הסכמתו, ועל העבריינים יוטל קנס של 10 גריבנות (צביעות מובהקת היתה בפסק־דין זה, שהרי גלוי וידוע היה לבית־המשפט, שאגוד־האומנים הנוצרים לא העלה כלל על הדעת לקבל חייטים יהודים כחברים בעלי־זכות).

המאבק החריף. אגוד־האומנים אוסר על חייטים נוצרים מן האגוד והקימה אגוד עצמאי בפרבר „פודזאמצ'ה", שקבל גם יהודים כחברים. עבודה מחייטים וסוחרים יהודים.

באמצע המאה ה־17, נתפלגה קבוצה של אומנים נוצרים מן האיגוד והקימה לה איגוד עצמאי בפרבר „פודזאמצ'ה", שקיבל גם יהודים כחברים לארגונם. האגוד העירוני הגיש בשנת 1660 תלונה לועדת־הבקורת של פלך לובלין על הפעולה הזאת, ולפי בקשתו פרקה הועדה את האגוד הממרה.

בשנת 1655 הגיע לסכסוך בין הצדדים עד בית־המשפט המחוזי, שדן את החייטים היהודים שעברו על האיסור, להחרמת הסחורה ותשלום קנס של 30 גריבנות, וגם גזר על החייטים היהודים להשבע, שהמלבושים שנמצא אצלם היו בפקדון. היהודים הגישו ערעור והענין נדון בבי"ד־היועצים בוארשה, שהעביר את הסכסוך ב־23 ביוני 1655 להכרעת המלך. במשפט־היועצים המלכותי נמשך הדיון למעלה מ־4 שנים, וב־8 באוגוסט 1659 אושר פסק־דינו של בית־המשפט המחוזי משנת 1655.

מלבד זאת הוקמה ועדת־בקורת בהשתתפות סגן־הוויבודה ושני אומנים לשם בדיקת הסדנאות והחנויות של היהודים.

לאחר שנה (1660) נרשמה בסדר־היום של בי"ד־הוויבודה קובלנא של אגוד־האומנים הנוצרים נגד

החייט היהודי אייזיק בן ראובן על עבירה על פסק־הדין, והוא נדון לתשלום קנס של 30 גריבנות. מכיוון שלא יכול או לא רצה לשלם סכום כזה נאסר בבית־הסוהר היהודי ב־21 ביוני 1660. אבל בזאת לא נסתיים המשפט, ומיד לאחר־כך, ב־10 ביולי 1660, הגישו החייטים הנוצרים קובלנא חדשה, והפעם לא על החייטים היהודים, אלא נגד ראשי־הקהל, שנאשמו על שחרור החייט מבית־הסוהר, שלא כחוק.

ב־17 בספטמבר ש״ז, מספרים המקורות, התחייבו שני חייטים יהודים (כנראה, כנציגי אגוד־החייטים היהודים) בהסכם עם אגוד־האומנים הנוצרים על הסדר מסויים (כנראה, על תשלום שנתי או חד־פעמי) ובהזדמנות זו נקבע מספר 24 של חייטים יהודים בעלי־זכויות *)

לא ברור מן התעודות אם קיימו הצדדים את ההסכם שביניהם.

בשנת 1670 בערך קבל איגוד־האומנים החלטה להחתים כל מוצר בחותמת האיגוד, כדי להוכיח בזמן הבקורת איזה מלבוש נעשה בבית־מלאכה יהודי. סוחרי־בגדים יהודים נאלצו להשבע, שהסחורה נתפרה ע״י חייטים נוצרים. על גזירת־החותמות חזרו והדגישו כל פעם, עד שקיבלה אישור, בשנת 1703, ע״י אוגוסט II ב־3 ביולי ש״ז, אישר אוגוסט II את התקנון של איגוד החייטים הנוצרים, המכיל סדרה של הגבלות חמורות בנוגע לחייטים היהודים, שהאיגוד מקבל את הבקורת עליהם. בין השאר נאסר להם לייצר ולשווק בגדים ושמיכות, שאין חותמות האיגוד טבועה עליהם והם חייבים לשלם גראשן אחד לקופת האיגוד בעד כל חתיכה. הבקורת הועברה פעמיים בשנה, בנוכחות סגן־הוויבודה או פקיד ממלא־מקומו. בגדים בלי חותמת או עם חותמת מזוייפת הוחרמו, ובעלי־הסחורה הושמו במאסר.

הגבלת מספרם של החייטים שאושרו ע״י האיגוד (24 לפי ההסכם של 1660) נשארה רק על הנייר. מספר החייטים היהודים הלך וגדל, ובשנת 1759 הגיע עד 90. הם התאחדו לאיגוד יהודי מיוחד, בעל תקנון דומה לתקנון האיגוד הנוצרי, עכשיו נאלץ כבר האיגוד הנוצרי להתחשב אתם, ובשנת 1759 נערך הסכם בין שני האיגודים, המגביל מחדש את מספר החייטים היהודים עד 24, והמחייב את הרב להטיל חרם על

*) יש להניח, ש־24 החייטים היהודים הללו נתקבלו כחברים לאגודה הכללית, באותה שיטה של הפליה לטובה של מספר חייטים יהודים על חשבון חבריהם, שנקל לרדפם מפני שרובם עניים שבאו מערי־השדה, נקטו אגודות האומנים הנוצרים גם במקומות אחרים.

כל חייט יהודי למעלה מהמספר הנ״ל ולגרשו מן העיר. נוסף על כך התחייב האיגוד היהודי לסלק תשלום שנתי לאגוד הנוצרי.

אבל גם הסכם זה נשאר ללא בצוע, מפני שגם שאר החייטים „המיותרים" היו זקוקים למחיה ולפרנסה ועסקו במקצועם. בעקבות הסכסוך פרצו התנפלויות דמים מצד קבוצה של חייטים ושוליות נוצרים על היהודים. הדברים הגיעו לידי כך, שהעיריה נאלצה להתערב ובישיבתה מ־6 ביולי 1767 החליטה לאסור את מחוללי המהומות ולהשיב את הסדר בעיר על כנו.

בשנת 1770 חודש ההסכם לתקופת 3 שנים נוספות, וכך חודש כסדרו בשנות 1777 ו־1780, אלא שהתשלום של האיגוד היהודי עלה לסך 216 זה׳ לשנה. מספר החייטים היהודים בעלי־הזכויות נשאר ללא שנוי.

אולם, לידי שלום בין הצדדים לא הגיע. בשנת 1781 נרשמה בתעודות העיר תלונה אל „ועדת הסדר הטוב" (boni ordinis) על החייטים היהודים שלא קיימו את ההסכם, ייסדו איגוד לעצמם, הפקיעו עבודה מידי חייטים נוצרים וכו׳. המאבק נמשך עד 25 במרס 1789, כאשר נעשה הסכם חדש, לפיו עלה מספר החייטים בעלי־הזכויות עד 42, ומלבד זאת נקבעו בו התקנות דלהלן:

1. לאומנים יהודים אסור להעסיק יותר משוליה אחד וחניך אחד. באיום קנס של 14 גריבנות.
2. האיגוד רשאי לתפוס חייטים זרים ונודדים — ולאסרם.
3. אסור לחייטים יהודים להסתובב עם אמת־המדה בעיר, בארמונות ובמנזרים ולקבל שם עבודה, והעבריין — ישלם קנס של 14 גריבנות.
4. אסור לסרסורים יהודים לעמוד על פתחי חנויות, להוביל קונים לחייטים יהודים ולשדלם שימנעו מהליכה אל חייטים נוצרים.
5. אסור לחייטים אשפרים לקבל עבודות־תפירה של בגדים חדשים, בלי רשיון האיגוד הנוצרי, ולמכור מוצריהם בלי חותמת האגוד.
6. נתפנה מקום באיגוד החייטים היהודים, אין לקבל שום איש בלי הסכמת האיגוד הנוצרי, ועל החבר החדש להכניס לקופת האיגוד העירוני תשלום־חבר של 20 זה׳.
7. על כל חייט יהודי להכניס אל קופת האיגוד הנוצרי תשלום של 9 זה׳ לשנה, בשני שעורין.
8. חייטים יהודים למעלה מן המספר הקבוע — יאסרו לפי פקודת 1767, וסחורתו תוחרם.

אבל עם בצוע ההסכם משהגיע להחרמת הסחורות ע״י האגוד האומנים הנוצרים מן החייטים „המיותרים", הגישו היהודים מחאה אל „ועדת הסדר הטוב".

במשך 10 שנים — נאמר בתעודות — לא הצליח

איגוד האומנים הנוצרים להשיג פסק־דין; הכל נשאר כפי שהיה והאיגוד הוציא עוד 1500 פה' להוצאות בקשר למשפט.

בשנת 1792, לאחר 3 שנים, ערכו הצדדים הסכם חדש ביניהם, ואף הוא לא הביא את הסכסוך הנושן לידי גמר. האומנים הנוצרים הגישו לבי"ד העירוני קובלנא על ראשי חברת החייטים היהודית, הגורמים נזק לאגודם. התלונה הדגישה את העבירות של החייטים היהודים של שילמו 6 זהובים אדומים והכניסו לאיגודם — בניגוד לחוק — חייטים יהודים זרים מוארשה, לוברטוב וערי־השדה. האיגוד דרש מן העיריה לכפות על היהודים הסכם חדש (לאחר שפג תקפו של ההסכם הקודם) ולאסור עליהם לחפש עבודה בבתי־נוצרים.

תוקף ההסכם הוארך, ובאחד מסעיפיו התחייב האיגוד היהודי לשלם לאומנים הנוצרים 20 זה' אדומים, אלא שלא קיימו, כנראה, את ההסכם, מפני שבשנת 1795 שוב נתבעו למלא את התחייבותם.

בשנת 1805 (לאחר שלובלין נמסרה לשלטון אוסטרי, אחרי החלוקה השלישית של פולין) נתחסל איגוד־החייטים היהודי והצטרף אל האיגוד הכללי, אלא שהחברים היהודים היו משוללים זכות־היבחרות בו.

אע"פ שבאופן רשמי התפרק האיגוד היהודי של החייטים לא פסקה פעולתו, למעשה. לקהלה ניתנה גם הרשות לשלוח לאיגוד ועדת־בחינות יהודית בהרכב של 4 אומנים יהודים, לשם בחינות של שוליות יהודים.

בתקופת 1805—1820 גדל מספר האומנים והשוליות היהודים עד שמספר היהודים באיגוד החייטים עבר על מספר הנוצרים.

במרוצת הזמן הותר ליהודים להשתתף בבחירות ראשי האיגוד, מבלי שתהיה להם הזכות להציג מועמדים יהודים, אבל בשנת 1832 כבר נבחרו להנהלת האיגוד 2 יהודים ו־2 נוצרים. בשנים הבאות תופסים החייטים היהודים, בהיותם רוב מכריע באיגוד, עמדות של שלטון.

בדומה לחייטים היהודים, נתקלו גם האופים וסוחרי־התבואה היהודים במאבק קשה עם איגוד־האופים הנוצרים. גם כאן משתדלים שני הצדדים בדבר אישור־המלך לזכויותיהם, גם כאן נמשכים המשפטים שנים על שנים, פסקי־הדין אינם באים לידי בצוע, וההסכמים הם בדרך־כפייה, שהצד היהודי אינו מקיים. והרי מהלך הדברים, בקיצור:

ב־8 בדצמבר 1595 קבל איגוד־האופים את אישורו של זיגמונד III לתקנה של יאַן פירליי, הסטארוסטה של לובלין, שאסרה על הסוחרים והאופים היהודים לסחור בקמח ודברי־מאפה, ומאיים בעונש של החרמת הסחורה לטובת בית־החולים. המלך חידש את תוקף האיסור ב־18 באוקטובר 1611.

גם בתקנון של האיגוד משנת 1601, שאושר ע"י מלכי פולין, נמצא סעיף האוסר על כל מי שאינו חבר באיגוד, לסחור בדברי־מאפה, אפילו בימי שוק וירידים.

בו בזמן פרצה מחלוקת בין הנוצרים והקהלה בדבר מקום לדוכניהם. זיגמונד III אישר בשביל הנחתומים מגרש ברחוב היהודים, בקרבת המגרש הפנוי של היהודי קופלמן מלובלין, שהמקום שנועד להם קודם, בשנת 1596, ע"י הסטארוסטאַ יאַן פירליי מלובלין, לא היה מתאים למטרתם. אחרי שהפרנס משה דוקטורוביץ ערער על החלטת המלך, בהסתמכו, כנראה, על הפריבילגיה של זיגמונד־אוגוסט משנת 1568, לפיה אין לנוצרים רשות לקנות או לחכור מקרקעין בעיר־היהודים, אישר להם המלך בשנת 1599 מגרש אחר, שהאיגוד התחייב לשלם בעדו לארמון 5 זה' לשנה. לא ידוע מקום המגרש, ואם היה בתוך עיר־היהודים. בשנת 1646 אישר ולדיסלב מחדש את האישור שנתן אביו.

באופן מקביל, התנהל המאבק על הגבלות המלך נגד הנחתומים וסוחרי־התבואה היהודים. על מהלך הענין נמצאות רשומות החל משנת 1649, שאז אישר יאַן־קאַזימיר את החלטת בי"ד העליון המלכותי, שהסתמך על פסק־דין של בית־המשפט המחוזי משנת 1594 שהיהודים רשאים לסחור בקמח ובדברי־מאפה רק לצרכיהם בלבד. בשעתם, הגישו היהודים ערעור על פסק־הדין בפני המלך ולדיסלב IV, אלא שהערעור לא הגיע לדיון ורק יאַן־קאַזימיר נתן עליו את אישורו.

אם קיימו הנחתומים היהודים את תקנות 1649 וכמה זמן עמדו בהן — אין הוכחות בתעודות. בכל אופן נרשמה כבר בשנת 1652 בפנקסי העיר מחאת הנחתומים בלובלין נגד ראשי הקהל וסוחרי־המאפה היהודים שהחינו למכור ברחוב היהודים לחם לצרכנים נוצרים. המחאה מסתמכת על הפקודה משנת 1649.

העובדה, שפסקי־הדין של בתי־המשפט טעונים אישור מדי פעם בפעם על־ידי מלכי פולין, מוכיחה שלמעשה לא התחשבו בהם הרבה. כך למשל מאשר המלך מיכאל וישניוביצקי בשנת 1671 שתי פריבילגיות: אחת המושתתת על אישורו של יאַן קאזימיר מ־22

מבואות העיר העתיקה

בדצמבר 1649 של פריבילגיה מאת המלך ולאַדיסלאַב הרביעי, הכוללת מצדה אישור של פריבילגיה שהוענקה לאגוד האופים על־ידי המלך זיגמונט השלישי; הפריבילגיה השניה של המלך יאַן־קאַזימיר היא אישור של התקנון הידוע משנת 1671. והדבר חוזר ונישן: ב־27 באוגוסט 1726 מאשר אוגוסט השני פריבילגיה מאת יאַן סוביסקי, המכילה אישור כולל של כל הפריבילגיות שהוענקו עד כה לאגוד האופים.

ברור שהאופים היהודים ניצלו את ה„פירצה" בחוק המרשה להם לאפות לצרכי־עצמם ולא הסתפקו בלקוחותיהם היהודים בלבד, כי אם מכרו את תוצרתם גם לנוצרים ביחוד שיהודי לובלין יכלו להסתמך על צווים ופריבילגיות של אותם המלכים, שהבטיחו להם חופש למסחר ומלאכה, בלי מפריע. (עיין, למשל, הפריבילגיה של זיגמונד־אוגוסט מ־1550).

לפיכך, דומה המאבק של איגוד־האומנים הנוצרים נגד בעלי־המלאכה היהודים למאבק נגד המסחר היהודי שתיארנו לעיל: חוסר עקביות המתבטא בהטיית טובה לאחד הצדדים שהצליח אותה שעה להפעיל לחץ או לגייס סכום שוחד גדול יותר.

מן הצורך לציין, כי יחס השלטונות המלכותיים לגבי המלאכה היהודית היה נוקשה בהרבה מאשר למסחר היהודי. לטובת המסחר הכריעו לא פעם שיקולים פיסקליים, שכן המסחר היה מקור נכבד של הכנסות, מה שאין כך המלאכה. מבחינת ההכנסות ממקור זה לא כדאי היה לאסור מלחמה נגד האומנים הנוצרים ה„מסכנים" והממורמרים המוכנים תמיד לעורר „מהומות".

פרק ה'

מקצועות אחרים

מלבד המסחר והמלאכה התעסקו יהודי לובלין בעסקי־אשראי, חכירת מונופולין עירוניים וממלכתיים, מסים והכנסות צבוריות.

בין גדולי המוכסנים היהודים בסוף המאה ה־15 ותחלת ה־16 היה — יוסקה (יוסף) שכנוביץ, שבסוף ימיו, הסוערים והפעילים, השתקע בלובלין. בימים ההם היה היהודי היחיד, שהיתה לו הזכות לרכישת בית ולגור בעיר. יוסקה היה במשך הרבה שנים חוכר־ראשי להכנסות המלך בפולין הקטנה ובררייסין.

לאחר שיוסקה נפטר, בשנת 1507, נהלה את עסקיו המסועפים אלמנתו הצעירה, גולדה, שהמלך זיגמונד I היה מגן עליה בפני בעלי־החובות ושרירותם

של אדוני־העיר. הפריבילגיות שהעניק לה המלך הרשו לה להשאר בעיר וקבעו את המס שהוטל עליה בסך 10 מאַרק *).

ההון הרב שנשאר בירושה אחרי מות גולדה, (בשנת 1532 בערך), נתחלק בין שני האחים — פסח ושכנא. פסח הבכור ניהל את העסקים, ואחיו הצעיר עסק בתלמוד ונעשה אחד הלמדנים המופלגים בדורו. אגב, גם ר' שכנא לא הזניח את העסקים כלל. בתעודות התקופה הוא נזכר לא רק כרבם של יהודי לובלין, אלא גם כמלווה־ברבית: בשנת 1543 יצא פסק־דין מלכותי לטובתו בסך 410 זה' פול' מבעל חובו, יועץ־העיר אַדם קשיניצקי, ולאחר 3 שנים (1546) זוכה אַדם קשיניצקי מתשלום חוב שתבעו ממנו היהודים באַראַן ושכנא, מלובלין, שבא־כוחו היה אז — מארק. בתקופה זו ידוע לנו גם משה מלובלין שניהל עסקים של אשראי; בשנת 1544 פסק המלך זיגמונד בסכסוך שבין משה ויאַן סאַרני מסנדומיר על סכום של 832 זה'.

מגדולי החוכרים היה גם משה דוקטורוביץ, פרנס הקהלה בלובלין. בשנת 1604 חכר ממזכיר־המלוכה, פאבל שצרביץ את מס־היהודים stacja ב־20 ערים שבמחוז בלז וחלם.

עסקי אשראי גדולים נהל יצחק מאי: בשנת 1564 הלווה לסטאניסלב דמבינסקי, הסטארוסטה של חנצין, סכום ניכר של 5.000 זה' פול'.

גם האחים יואל ומשה עשו עסקי־אשראי עם בעלי־האחוזות (ה„שלאַכטה"). בשנת 1576 אישר המלך סטיפן־באַטורי את ערבותם לטובת מנישק, הסטרוסטאַ של לוקוב, על חובו למיקולאַי דרובוצינסקי, הוויבודה של פולוצק.

פרק ו'

מוסדות השיפוט היהודי

עוד בפריבילגיות הכלליות הקדומות של היהודים בפולין — הוויבודה הוא פטרון ושופט עליהם, הוא הקובע ומבקר את ארגון הקהלות ופעולתן והוא המכריז את „פקודות הוויבודה". אולם למעשה, היה דן את היהודים בסכסוכיהם עם השכנים הנוצרים, לא הוויבודה, אלא שופט יהודי (iudex iudaeorum) שמונה במיוחד לתפקידו, או סגן־הוויבודה. והישיבות התנהלו בנוכחותם של ראשי־הקהל שהשתתפותם בהן בתפקיד של יועצים — היתה חובה.

תקנות כלליות אלו חלו, כמובן, גם על יהודי לובלין. הפריבילגיה של זיגמונד־אוגוסט משנת 1556, מכילה גם תקנות־שיפוט מיוחדות ליהודים בלובלין:

1. השופט היהודי, הממלא את מקום הוויבודה, חייב להיות מן האצולה, בעל־אחוזה בפלך לובלין, מכיון שתפקידו לא רק לשפוט יהודים, שחוק המדינה חל עליהם, אלא גם לברר לפעמים סכסוכים בין בעלי־אחוזות, שגם עליהם חל השיפוט של חוק־המדינה, ויהודים.
2. פסק־דינו של „השופט היהודי" כחר־יפה מבחינה המשפטית רק אם יצא בנוכחותו של הפרנסים היהודים, אחרת — אין לו תוקף חוקי. לפי הנוהג אין הוויבודה או השופט היהודי רשאים למסור יהודי מלובלין לשום בית־משפט מחוץ ללובלין.
3. התעודות של בית־המשפט היהודי הן ברשות הפרנסים.
4. סכסוכים שבין יהודי ליהודי נדונים בבית־דין היהודי, אלא שהצדדים רשאים להגיש ערעור לוויבודה.
5. היהודים רשאים לבחור כל שנה את מנהיגיהם, לפי ראות־עיניהם.
6. אין הוויבודה או הסטרוסטה רשאים להטיל עונשין חמורים ממדת־החוק.
7. טקס השבועה בנקיטת ספר־תורה הוא כפי הנהוג בקרקא או בפוזנא.

לאחר מאה שנה כמעט, בשנת 1644, אישר המלך ולאדיסלב IV, בפקודתו ליהודי לובלין, שוב את העקרון, שהיהודים כפופים לסמכותו של בית־משפט הוויבודה או המלך.

במקורות מלובלין זעומות מאד הידיעות על „בית המשפט היהודי". „השופטים היהודים" היו חייבים לבוא פעמיים בשבוע לעיר־היהודים ולשבת לדין. משכורתם שולמה ע"י הקהל, ולפיכך היו תלויים בה במדה רבה.

כפי הנראה, היתה בלובלין התערבותו של הסטרוסטה בעניני השיפוט היהודי גדולה בהרבה מזו של הוויבודה, והדבר נבע מהעובדה שרובע היהודים נמצא בשטח הטירה (פודזאמצ'ה), שהיה בתחום שיפוטו של הסטארוסטה.

בניגוד להוראות שבפריבילגיות הכלליות השתדלו הסטרוסטים להרחיב את סמכותם גם על האוכלוסיה היהודית, שהתגוררה על אדמות המלוכה או בעלי־האחוזות. שורה של עובדות מעידה על כך: בשנת 1609 העניק הסטרוסטה מלובלין, יאן פירליי, לתושב לובלין יעקב בן־אהרון מגרש ושלש חנויות. **בשטר־המתנה** שאושר בשנת 1633 על־ידי המלך ולאדיסלב

*) מארק, בשוויו גריבנא, ערכו היה 48 גראשין גדולים (של פראג).

הרביעי, יש תנאי המחייב את בעל־המתנה לקבל על עצמו — בדומה לשאר היהודים על אדמת הארמון — את שיפוט הסטרוסטה כפוסק עליון. גם בהסכם שבין היהודים והמועצה המקומית „פודזאמצ'ה" משנת 1633, הוכנס תנאי, שאם אחד הצדדים יפיר את ההסכם, צריך הצד שכנגד לפנות לבית המשפט של הסטרוסטה. בתעודה של הסטרוסטה א. ל. ניזאביטובסקי מ־20 באוגוסט 1668 נמצא סעיף, שבסכסוכים עם יהודים (ביחוד, בנוגע לנכסי־מקרקעין) שיובאו בפני בית־המשפט של הסטרוסטה, תהיה זכות ערעור בפני הסטרוסטה בעצמו. גם חובת ההגנה על האוכלוסיה היהודית מפני מעשי־אלימות ופגיעות לא חלה על הוויבודה, אלא על הסטרוסטה, אדון־העיר. אכן, השאיפה של הסטרוסטים לשלוט על האוכלוסיה היהודית היתה תופעה נפוצה בפולין של הימים ההם.

בתי־הדין האוטונומיים של היהודים, שלא היו תלויים במוסדות העירוניים כלל, היו לצנינים בעיני חברי העיריות ששאפו להכניס גם את האוכלוסיה היהודית תחת סמכות השיפוט. לעתים, עלה הדבר בידי העיריות. בשנת 1541 קבלה לובלין כתר־מלכות, שכפה על הסוחרים והסרסורים היהודים את השיפוט העירוני. אלא שבפקודת־המלך משנת 1556 ביטל זיגמונד־אוגוסט במילא את הפריבילגיה הזאת, בקבעו שהסמכות לשפוט בסכסוכים שבין היהודים והעירונים נתונה ל„בית־הדין היהודי" בלבד.

האצולה לא היתה מרוצה מזה, כמובן, והשתדלה לסלק לפחות את היועצים היהודים מבית־הדין הנ"ל: ב־7 במארס 1640 החליט ה„סיימיק" של לובלין, שסגן־הוויבודה (ז"א „השופט היהודי") לא יזמין את הפרנסים לישיבות המשפט. אין בתעודות כל הוכחה, שהחלטה זו בוצעה למעשה.

סמכותו של בית־הדין היתה רחבה למדי. לפי הפריבילגיה של זיגמונד־אוגוסט משנת 1551 ליהודי פולין־רבתי ומזוביה, עלול יהודי העובר על פסק בית־דין לקבל עונש־מוות ורכושו יוחרם. הרב, שבחירתו נעשית ע"י הקהלה מבלי כל התערבות מצד השלטונות, אינו כפוף לשום בית־משפט, מלבד למלך.

פקודת־מלכות זו, שאישרה וקיימה את זכות־האוטונומיה של כל קהלה והרב המכהן בה, באה בתוצאת מאבק שהתנהל נגד הנטיות הריכוזיות של רבנים מסויימים, שבתוקף עמדתם ע"פ הדין, שאפו להרחיב את סמכותם המשפטית על יהדות פולין כולה. הדים למאבק זה נמצאים בפקודת המלך זיגמונד I משנת 1540, בענינו של רבה המפורסם של לובלין ר' שלום־שכנא, המבטלת את כל הזכויות שהוענקו לו עד כה או שהוענקו לו להבא, אולם כעבור שנה, ב־12 בדצמבר 1541, קיבל ר' שלום־שכנא, ביחד עם ר' משה־פישל, רבה של קרקא, את הזכויות של רבנים ראשיים לכל פולין (קרקא, צוזמיר, רייסין, פודוליה, לובלין, בלז וחלם) עם סמכות משפטית רחבה מאד, מעין מוסד אדמיניסטרטיבי־משפטי עליון. ואלה הזכויות שהוענקו להם: 1) להטיל עונש או חרם על כל העובר על דיני־התורה או שאינו מציית לקהל, 2) לאשר את הרבנים במשרותיהם החדשות וכו', 3) לגור בכל עיר בשטח סמכותם (לר' שכנא היתה סמכות שלטון על $\frac{3}{4}$ ולר' משה־פישל על $\frac{1}{4}$ של השטח שנמסר לרשותם). 4) לקבל מס קבוע tenarius מכל היהודים בשטח סמכותם. 5) שחרור מתשלום מסים; הם אחראים רק בפני משפט־המלך בלבד. 6) התנגדות לרב־הראשי גוררת עונש של 1000 מארק.

אכן, מנוי רשמי זה הביא לידי התנגדות חריפה של קהילות ורבנים, כדומה להתנגדות שנגרמה ע"י מנוי „המוכסנים הראשיים" ע"י זיגמונד I בשנות 1518—1512 לבסוף, ביטל המלך את תפקיד הרב־הכולל, גם בפולין־גדול וגם בפולין־קטן, והנהיג את שיטת האוטונומיה של כל קהילה לחוד.

האופוזיציה נגד ר' שכנא לא שככה גם אחרי ביטול הרבנות־הראשית, ומתנגדיו החליטו, כנראה, לערער את מעמדו אצל המלך וגם בתוך קהילתו. ראיה לדבר — פקודת המלך זיגמונד־אוגוסט מ־10 בינואר 1557, שנתנה רשות ל־3 יהודים מלובלין: יעקב וויפשיק, יוסף שרהטשין (=בן־שרה) ומארק מאיק (שלשתם נזכרו ברשימת הארמון של לובלין מ־1564), ולבניהם וקרוביהם, אם ירצו בכך, לקבוע רב אחר, שיראוהו מתאים יותר, במקום ר' שכנא. בפקודה נקרא ר' שכנא בזלזול „הנדח והנקלה" (repudiatus et neglectus) שהטיל עליהם, על יהודי לובלין הנ"ל, מסים מופרזים וכבדים מנשוא. בהמשך הדברים ניתנה להם הזכות להשתמש בספרין של הרב שיבחרו להם, ואשר ייהנה מכל אותן הזכויות

---

*) לעזרת „המוכסנים הראשיים" נתמנו ע"י המלך בכל אזור רבנים־כוללים, שתפקידם היה לסייע בסמכותם הדתית למוכסנים בגביית המסים. בשנת 1522 מלא את תפקיד הרב־הכולל למחוזות לובלין, בלז וחלם, ר' יהודה בן אהרן, רבה של לובלין. לאחר 5 שנים (1527) מינה המלך, לפי בקשת קהלת לובלין, למשרה הכבודה של רב־הכולל בפולין־גדול, את ר' משה, רבה של פוזנא, שריכז בידו את תפקיד הרב־הכולל לכל יהדות פולין כמעט.

והחרויות מהן נהנים שאר הרבנים. ר' שכנא נדרש, באיום של עונש בסך 1000 זה' הונגריים בזהב, להכיר בזכות ובסמכות שהעניק המלך לנ"ל ולכל היהודים שיפנו לו עורף.

תעודה אופיינית זו, שלא היתה ידועה עד כאן, זורעת אור בהיר על היחסים הפנימיים ששררו בקהלת לובלין (וכנראה, גם בשאר קהלות) בתקופת המעבר בקהלות משיטת־ארגון מרכזית לאוטונומית־מקומית. דרכי־הארגון החדשים יכלו לגרום, כמו במקרה שלפנינו, לפילוגים בקהילות ולרופף את הארגון הפנימי של הקהל, ע"י מתן אפשרות לאנשים שאפתנים ותאבי־שלטון להשתמש בכוחות זרים למטרתם. אולם למעשה חלפה סכנה זו מעל יהדות פולין מהר, עם הקמת הארגון האוטונומי המרכזי ביהדות, ועד ד' ארצות, שנעשה למוסד העליון ובר־סמכא בארגון האוטונומיה היהודית בפולין.

ז. מסים וארנוניות

עול כבד של מסים מרובים הוטל על האוכלוסיה היהודית בפולין הקדומה: מסי־המלוכה, מסים עירוניים וארנונה לבעלי־האחוזות (בערים הפרטיות) מלבד היטלים ותשלומים, רגילים ומיוחדים, ומתנות לטובת פקידי המלך והעיריות ומשרתיהם, איגודים מקצועיים כמרים, בתי־ספר ישועיים וכו'.

לרשימה הזאת יש להוסיף עוד את מסי־הקהילה, שיסודם בשלטון היהודי האוטונומי. מובן, שגם קהלת לובלין לא היתה יוצאת מכלל זה; כאן נעמוד בקיצור על המסים והארנוניות, שרבצו כנטל כבד על האוכלוסיה היהודית.

מ ס י ה מ ל ו כ ה ו ה ע י ר י ו ת.

מלבד מס־הגולגולת (poglowne) שיהודי לובלין היו משלמים, כשאר היהודים בפולין וליטא, שבמאה ה־16 היה במכסת זהוב אחד או 1½ זה' לגולגולת (לאחר זמן העלו את מכסת המס), היה מס־המלוכה העיקרי המס השנתי לסטרוסטה בלובלין, שהסתכם בשנת 1640 בסך 700 זה' לשנה.

חוץ מזה היו היהודים חייבים בתשלום מס שנתי לוויבודה. לפי „פקודת הוויבודה" משנת 1630 יש להסיק, שהיהודים היו משלמים לו 300 זה' לשנה. על סוג של מסי־המלוכה נמנה „מס־חנייה" (stacyjne) שבתחילה נועד להחזקת המלך ופמלייתו במסעותיהם. בשנים 1564 עד 1660 עלה לסכום 100 זה' לשנה. נראה הדבר, שמטעמים בלתי ידועים סרבו היהודים לשלם היטל זה, ובשנת 1582 באה החלטת־המלך להזכיר להם על חובתם לשלמו. לסוג מסי־המלכות שייך גם מס הנקרא "Szos Krolewski" על בתים ומגרשים. בשנת 1570 היה 229 זה' ובשנת 1660 עלה לסכום 559 זה'. מלבד המסים הרגילים נוספו לעתים היטלים מיוחדים לטובת המלוכה בכל הזדמנות: גרעונות, מלחמה וכד'. יהודי לובלין נתבעו, למשל, להשתתף יחד עם כל היהודים בפולין, מתוך התנדבות, בפרעון החובות הצבוריים שעלו 60.000 זה'.

אין בידינו רשימה מפורטת של המסים, שהיהודים היו משלמים לעיריה ולמועצה המקומית של פודזאמצ'ה. אבל, ידועה הסדרה של מסים ישירים ובעקיפין, שמכסתם והיקפם מעידים על מדיניות ההכנסות שנהגו המוסדות העירוניים ביחסם לאוכלוסיה היהודית עמוסת המסים.

לפי השומה של 1564 הוטל על סוחרי־האריגים היהודים לשלם כל שנה 1 זה' ו־18 גראשן (לעומת 1 זה' ו־10 גראשן של נוצרים), על חנוונים יהודים — 48 זה' (נוצרים — רק 1 זה' 6 גראשן). בנוגע לתשלומי בעלי־המלאכה לא היתה הפלייה לרעה וכולם היו חייבים בתשלום אחד: קצבים — 36 „אבנים" חלב; אופים וסנדלרים — 14 זה' כ"א לשנה.

ואלו המסים וההיטלים של היהודים לפי השומה של „פודזאמצ'ה" לשנת 1602:

1. 6 סוחרי אריגים יהודים שלמו לקופת העיריה 9 גריבנות 13 גראשן (לאחר זמן היה כל חנווני חייב בתשלום 3 זהובים).
2. על מספר 100 בתים משלמים היהודים 80 זה' לשנה. מלבד זה משלם הקהל 260 זה' (חוץ מבית־החולים, האיטליזים ובית־הכנסת), — על הבנינים והדיירים — 70 זה' לשנה.
3. חנויות אופים וסנדלרים — 5 זה' לשנה.
4. 16 בעלי־איטליזים משלמים לארמון 20 „אבנים" חלב 12 גריבנות, שהם 46 זה' 6 גראשן (היהודים חייבים גם בתשלום ארנונה על בתים ומגרשים (Szos Miejski) לקופת־העיריה (לפי הסכם משנת 1645 עלו הפיגורים של חובות הארנונה 680 זהובים).
5. התשלום בעד 20 חביות־יי"ש עלה 80 זה'.
6. התשלום בעד בית־המזיגה במורד הארמון היה 200 זה' לשנה.

מלבד המסים הנ"ל, הוטלו על היהודים גם תשלומים אלו: א) „מס־לוויות" (podwodny) — בעד

הזכות להשתמש בקרקע בית־העלמין. ב) „מס משקאות" (czopowe) — מס למשקאות חריפים (ב־1650 הכניס 200 זה' לשנה). ג) „מס־מעבר" (grobelne) — 300 זה' לשנה. ד) „מס־השוק" (jarmaczne) — מס לטובת האיגודים המקצועיים. ה) „מס־איטליז" (jateczne) — מכל איטליז 19 זה' לשנה. ו) „מס־יבוא" (cla myta) —על סחורות הבאות מן החוץ, ועוד. מרשימות אלו, שאינן מדוייקות כלל, אפשר להסיק מה גדול היה לחץ המסים על האוכלוסיה היהודית. מלבד המסים לקהילה: מס ישר („סכום") ומסי־עקיפין („חזקה", „מערופיה") ועוד.

לפי החלטת העיריה מ־8 בפברואר 1658 הוטל על הסוחרים היהודים מס של 3 זה' מכל חלון־ראוה, כמו על הסוחרים הנוצרים, על סמך מנהג שהיה קיים (על מסים אחרים הזכרנו כבר, עיין פרק ב).

מלבד המסים הסדירים, נאלצו היהודים להשתתף בהוצאות העיר, דגילות ויוצאות מן הכלל, כגון: הוצאות־מלחמה להחזקת חיל־המצב, הספקת־המים, ביצורי־העיר וכד'. ביחוד היה גדול חלקם של היהודים בהוצאות העיר בימי מלחמה. בזמן מלחמת הקוזקים והמוסקובים, למשל, החליטה העיריה ב־25 בפברואר 1656, שעל היהודים להשתתף בתשלום „מס־הכיבוש" לאויב בערך יחסי לשוויים של הסחורות והמשכנתאות, שניצלו בעיר לובלין אחרי שרובע היהודים עלה באש. העיריה גם הקדימה להבטיח את השתתפות היהודים במס־המלחמה. בהחלטתה מ־16 באפריל 1657, בזמן מלחמת השוודים בפולין, קבעה שעם פלישת חיל האויב לעיר, יצטרכו היהודים לשלם בתוך השתתפותם במס־הכיבוש לפי תעריף זה: בעל־בית — 2 זה'; דייר — 1 זה' מראש־המשפחה ואשתו, ½ זה' מכל ילד; דיירים אמידים (divitiores) — 3 זה' מראש המשפחה ומאשתו, 1 זה' מכל ילד או משרת „להצלת הרכוש והחיים". מובן, שהיהודים היו חייבים במס לצבא הלוחם. בשנה ההיא קבעה העיריה מס „מרובע" (quadrupla) מכל התושבים, היורידיקות והיהודים, לכיסוי ההוצאות של 6000 זה' לטובת הצבא של נסיכות ליטא, שהוטלה על העיר בשנת 1655 בסך 10000 זה', וכן לשאר הוצאות. מלבד זה הוכרחו היהודים לשלם עוד 900 זה' לוויבודה של לנציץ („לאדון לינציץ") במסגרת הסכום של 20000 זה' ל„מס־גיוס" שהוטל על כל היהודים בפולין (י. היילפרן, פנקס ועד ד' ארצות, ע' XIII, ירושלים, תש"ה). ובשנה האחרונה למלחמה עם השוודים (ב־5 באוגוסט 1660) הטילה העיריה על כל התושבים, ובכלל זה הסוחרים היהודים המחזיקים בחנויות שכורות (ex conducto) מס של 3 זה' לציודו של גדוד הרגלים בפיקודו של גרואטוס. לאחר שנה, ב־28 באוגוסט 1661, שלמו היהודים לצרכי הצבור (na expensa publiczne) 4010 זה' 18 גראשן (י. היילפרן, פד"א, עמ' XVII).

בשנת 1676 נרשמה בתעודות העיריה החלטה על מגבית (colecta) מכל התושבים, ויהודים בכלל, כדי לשלם את הוצאות הצבא („היברנה"). ולאחר 4 שנים (1680) נרשם באחת התעודות על החלטת־עם לאסוף מכל תושבי העיר והפרברים, וביחוד (praesertium) מן היהודים, סכום של 8000 זה' לצרכי העיר. וכך הענין נמשך כסדרו:

בשנת 1678 נתבעים היהודים להשתתף בהוצאות לשיפור אספקת־המים; בשנת 1686 — לשיפוץ בנין העיריה, בסכום של 4000 זה' בשנת 1693 — שוב 2000 זה' לצרכי העיר, וכו'.

מבחינה משפטית היו מסי העיר וההיטלים על האוכלוסיה היהודית בניגוד לחוק, מפני שהיהודים לא נחשבו כתושבים בעיר (cives) ולא נהנו מזכויותיה. עירית לובלין התחכמה עוד לקבל החלטות על גירוש היהודים מן העיר ובו בזמן להטיל עליהם מסים כעל תושביה. לעתים היתה העיריה גובה מן היהודים מסים מסויימים במדה יתרה מאשר מן הסוחרים הנוצרים, ועליהם היה עוד להשתדל בפני המלך להשוותם ליתר התושבים לגבי גביית מסיהם. המלך מיכאל וישניוביצקי, למשל, פקד בצו מ־22 בנובמבר 1669, בין השאר, שעל היהודים לשלם את המס "sztukowe" במידה שווה לשאר התושבים. גם בתעודה של הסטרוסטה יאן קרול דניאלביץ מ־20 בנובמבר 1675, ישנה הסתייגות, שהיהודים לא ישלמו מסי־מסחר יותר מן הסוחרים הנוצרים.

מובן, שלא ברצון היו היהודים משלמים את המסים העירוניים, והדברים היו מגיעים לעתים לידי סכסוכים עם העיריה. בהסכמים עם העיריה נקבעו הסכומים השנתיים שהיהודים התחייבו להכניס לקופת העיר. ההסכמים והשומות של שנות 1564 ו־1658 מכילים סעיפים הקובעים את התחייבותם של היהודים במסי העיר. העיריה היתה מטילה גם על ציריה בסיים (לובלין היתה בין הערים המועטות שהוענקה להן הזכות לשגר צירים אל הסיים), שגם היהודים, כשאר התושבים, יחויבו לשאת בעול הוצאות העיר (הודאות אל הצירים מ־15 במארס 1683).

מסים והיטלים אחרים

מלבד המסים הנ"ל, שמו על היהודים, כאמור, גם היטלים לטובת האיגודים המקצועיים והכמורה *).

בהוראות אל הצירים מ־15 במארס 1683, נמצאת ידיעה, שהישועים היו מקבלים מן היהודים מס המכונה „דמי יי"ש" (gorzalczany) כנראה בעד הרשות לייצר יי"ש. היהודים היו משלמים לכמורה גם מס־בית־העלמין (שליש מסכום התשלום לעיריה). כן היו להם עוד מתנות מן היהודים (zydowski prezent) העיריה היתה משתדלת להפקיע את התשלומים מידי הישועים לטובת קופת־העיר.

חוץ מן התשלומים בכסף היו מכריחים את היהודים לעבוד בשביל הטירה („גראד") או העיר, ורק בהתערבות אצל המלך שוחררו מחובה זו. המלך זיגמונד־אוגוסט שחרר את היהודים בשנת 1553 מכל עבודות העיר. רק בזמן אזעקה (gwalt) בגלל שטפונות היה על היהודים להתייצב לעבודה. גם הסטרוסטה יאן־קרול דניאלביץ, בתעודה מ־21 בנובמבר 1675, שחרר את היהודים מחובת העבודה בתיקוני גשרים ודרכים (szarwarki) ומהוצאות החזקתו של חיל־המצב בעיר.

פרק ח'

ח. חיי תרבות וחברה

בתי־דפוס

בתולדות הדפוס העברי בפולניה תופסת לובלין מקום נכבד. כבר בשנת 1547 נדפסו כאן ספרים בעברית. המדפיס הלובליני הראשון היה יוסף. לאחר מותו עבר בית־הדפוס לידי בתו חנה ובעלה חיים־יצחק, שקבלו בשנת 1559 פריבילגיה מלכותית המעניקה להם זכות־מונופולין בלעדית להדפסת ספרים ומכירתם והאוסרת בקנס של עשרים מארק להדפיס ולמכור ספרים ליהודים מפולין ומחוץ לארץ זולתם. על אף הפריבילגיה הנ"ל נוסד בקונסקה־ווליה (לא רחוק מלובלין) בית־דפוס חדש שהתחרה קשה עם בית־הדפוס הלובליני. שני בתי־הדפוס לא האריכו ימים.

בשנת 1566 השיגו ר' אליעזר ב"ר יצחק ור' יוסף פריבילגיה מלכותית להקמת בית־דפוס. אולם גם לבית־דפוס זה לא האיר המזל פנים וגם הוא לא האריך ימים. בשנת 1578 קיבל ר' קלונימוס, בנו של הרב מרדכי יפה („בעל הלבושים") מאת המלך, סטיפאן באטורי, זכיון לפתיחת בית־דפוס בלובלין, אולם למעשה התחיל בעבודת ההדפסה כמה שנים לפני כן.

בית־הדפוס מיסודו של ר' קלונימוס יפה פעל בהפסקות שנגרמו על־ידי תלאות הזמן (גזירות ת"ח—ת"ט) כמאה שנה. בשלהי המאה הי"ז — בשנת 1690 — נתקלים אנו ביורשיו של ר' קלונימוס באסיפת הועד ביארוסלב כשהם מגינים על ענייניהם בעת הריב שפרץ בין בתי־הדפוס בלובלין, קרקא וזולקיב.

שער ספר של דפוס ר' קלונימוס יפה

בבית־הדפוס של יפה עבדו הסדרים הטובים ביותר והשתמשו שם במכונות משוכללות מאיטליה. הספרים נדפסו בהידור והצטיינו בשעריהם ובעיטורי האותיות הפותחות והמסיימות את הפרקים.

על היקף תוצרתם של בתי־הדפוס בלובלין תעיד העובדה שרשימה חלקית גרידא של הספרים שנדפסו בלובלין בשנים 1550—1690 מכילה לא פחות מ־103 ערכים ביבליוגרפיים.

רופאים

בלובלין חיו ופעלו רופאים נודעים לתהלה, אשר יצא להם שם בכל ארצות אירופה. בראשית המאה הט"ז חי בלובלין הרופא יחזקאל, שהמלך

*) עיין פרק ג'.

אלכסנדר שחררו מכל מסי המדינה, מתוך הכרתו כמומחה במקצוע הרפואה. גם בסוף המאה הט"ז פעלו רופאים ידועי־שם בלובלין.

ד"ר יצחק מאי, שהתייחס למשפחה נודעת בפולין מראשית המאה הט"ו, מילא תפקיד חשוב בתוך הקהילה. בשנת 1557 קיבל במתנה, כאמור, מגרש ובריכה מן הסטארוסטה של לובלין, ושטר־המתנה אושר ע"י המלך זיגמונד־אוגוסט בתעודת־זכיון מיוחדת. ד"ר מאי מסר את המגרש במתנה או במכירה לקהילה, ועל שטח זה נבנו בית־כנסת וישיבה.

באותה תקופה חי בלובלין ד"ר משה, ובנו צבי־הירש („יילין" — בפולנית) היה פרנס־קהל וסרסור בחצר המלך זיגמונד III ובנו ולאדיסלב IV.

בסוף המאה הט"ז וראשית המאה הי"ז היו בלובלין הרופאים שלמה רופא לוריא (קרובו של מהרש"ל), שחיבר ספר „לוח החיים" על הרפואה (הוא היה גם פרנס בקהלה); שמואל בן מתתיהו, וד"ר משה מונטלטא, שמוצאו ממשפחת אנוסים מפורסמת בפורטוגל. אביו של משה, פליקס שמו, שאחרי שובו ליהדות באיטליה נקרא שמו בישראל אליהו מונטלטא. היה רופא־החצר של מלכי צרפת היינריך ה־IV ולודויג ה־XIII. ד"ר משה מונטלטא עסק במקצועו בלובלין, ושם נפטר בשנת 1637.

בין הרופאים המפורסמים בלובלין מן המאה הי"ז היו חיים (פליקס) ויטאליס, שגמר את הפקולטה לרפואה באוניברסיטה של פדובה בשנת 1658. אחרי שובו לעיר־מולדתו, נתפרסם לתהלה, והמלך מיכאל וישניוביצקי מינהו כרופא ראשי בחצרו. בכתב־המינוי נאמר, שד"ר ויטאליס חפשי מכל המסים וגם משיפוטו של כל בית־דין מלבד בית־דינו של חצר־המלך, ואף ניתנה לו רשות לבחון את כל הרופאים היהודים ולאשר את תעודותיהם. כאות לחסד המלך ניתן לו גם הרשיון להניף את דגל־המלכות על ביתו.

במחצית השניה של המאה הי"ז למדו אחדים מיהודי לובלין רפואה באוניברסיטה של פדובה. בשנים 1667—1671 היה שם בין תלמידי הרפואה אברהם ספירא (שפירא?) מלובלין, ובשנת 1687 עמד בבחינות כרופא משה ישראל פולאקי בן יצחק מלובלין.

בתי־כנסת

הרבה בתי־כנסת היו בלובלין. מלבד ביהכנ"ס מהרש"ל (ביהכנ"ס הגדול התחתון), ביהכנ"ס מהר"ם (ביהכנ"ס העליון) שהיו בבנין אחד, ביהכנ"ס של הפרוונים (המכונה גם „ביהכ"נ ואהל"), ביהכ"נ של הדוקטור, ביהכנ"ס של פרנס, נזכרים עוד במקורות של המאה הי"ח, בית־כנסת שמייסדו היה, כנראה, ר' דוד־לייב פיאסקר (נזכר בתקל"ו), ביהמ"ד של הרב מגרידינג (Grodek Jagiellonski) וביהמ"ד של הקהל. מלבד זה היו עוד מניינים פרטיים לרוב. רבוי זה גרם להפחתת הכנסות בתי־הכנסת מנדרים ונדבות. קשה היה אף לערוך מגבית לצרכי הקהל הדחופים, כגון: תשלום חובות לוויבודה ולבישוף (נראה, כי המגביות נעשו בשעת התפלה בבתי־הכנסת).

כדי להרבות בהכנסות ולהרים את המצב הכלכלי הירוד של בתי־הכנסת, נכנסו הגבאים בסכסוך עם המנינים הפרטיים. יש ענין מיוחד בתקנות של „ביהכ"נ של הר' צבי־הירש ב"ר משה דאקטער", משנת תקל"ז (1777) בשאלה זו.

במאבק נגד המניינים הפרטיים הוכרחו הגבאים, בסופו של דבר, לעשות קצת הנחות. בתקנה מכ"ח כסלו תקמ"ו הורשה לקיים ב„סימטא" שני מניינים בתמידות, אבל בתנאי שהכנסות התרומות יהיו לטובת גבאי ביהכ"נ של דוקטור. הכנסות בתי־הכנסת היו בעיקר מתרומות של עליות ומצוות. ההכנסה נמסרה בחכירה, כנראה, ליחידים מבין מתפללי ביהכ"נ. היו נוהגים גם להחכיר „עליות" מסויימות. כגון: מפטיר של מנחה ביוה"כ (מפטיר יונה) שהוחכר בשנת תקמ"א ל־9 שנים לאחד המתפללים שנדב לביהכ"נ 18 זה' „לצורך דבר גדול".

כדי להגדיל את ההכנסות היו גם מבטלים חזקה לעליות „מכובדות". בביהכ"נ של דוקטור ביטלו באותו זמן חזקה ל„חתן תורה" ו„חתן בראשית".

לביהכ"נ היו גם הכנסות של „מעות קדימה" משמשים־פקידים. בשנת תקמ"ד (1784) הגיעה הכנסה זו לסכום 3 אדומים זהב, בזמן שהמשכורת השבועית היתה קבועה בסך 16 גראשן מביה"כ ו־9 גראשן מחברת „נר תמיד"

בצוואות היו משאירים עזבונות, לעתים בסכומים ניכרים, לטובת בית־הכנסת. בפנקס ביהכ"נ מב' אדר תקע"ז רשום, למשל, שהנגיד פנחס במורה"צ (בן מורה־צדק) מזמושץ השאיר עזבון לטובת ביהכנ"ס של דוקטור בסכום 400 זה', שלוה ממנו דוד נתנזון מלובלין ברבית של 15%. בכתב־הצוואה בא על החתום ר' עזריאל הלוי איש הורביץ, רבה של לובלין. בשנת תקל"ו (1776) נרשם עזבון בסך 16 זה' לטובת ביהכ"נ של ר' דוד־ליב פיאסקר ו„ביהכ"נ ליפרש".

החברא־קדישא נהגה זהירות וחומרה יתרה במכירת

עליות לאבלים. בתקנה מג׳ כסלו תנ״ו (1696) ישנה אזהרה בהאי לישנא: „ורשות למכור המצוות בתנאי שיתן הקונה משכון דווקא, ואף אם יהיה בטוח לא יועיל אם לא ישליש המשכון״.

בתי־הכנסת היו עתיקים ומטים לנפול ולא היו בקופותיהם סכומים מספיקים לשם תיקונים. במצב רעוע ביותר היה ביהכ״נ מהר״ם, שלפי הרשום בפנקס היה „ממש נהרס ונתקלקל עד היסוד״ (תקנה מב׳ טבת תקל״א). בביהכ״נ של דוקטור היה, בשנת תקמ״א, הגג נקוב והגשם דולף לתוך הבית, שהרקבון אכל את עמודיו, עד לסכנת מפולת. חיפשו דרכים להשיג כסף לבדק־הבית, ואחת מהן היתה, שחוכרי־ה„עליות״ ויתרו על הכנסותיהם לטובת ביהכנ״ס. התחילו גם לגבות ביתר יעילות את פיגורי החובות של המתפללים. בבית הכנסת של דוקטור היה מחיר מקום־תפלה 7½ גראשן. מכסף זה היו משלמים „צינטש למבצר״, ז״א מס לסטרוסטה. בפנקס ביהכ״נ מהר״ם נמצא רשום, שאם לא ישלם אחד המתפללים את 50 הגראשן הקבועים בעד מקום־תפלה, רשאים הגבאים למכור את המקומות (תקנת ב׳ טבת תקל״א). היו נוהגים גם להטיל תשלום מיוחד על המתפללים לכיסוי הוצאות יוצאות מן הכלל. בביהכ״נ מהר״ם שלמו בשנת תקל״א „דמי היטל״ לתשלום שנתי של 30 זה׳ לטובת „הגבאים הגבוהים״. „לתקן את הגג מביהכ״נ העליון, דבר שיש בו חשש סכנה״ — וכו׳.

מקצת בתי־כנסת התקיימו תחת גג אחד, או שהיו סמוכים לדירות פרטיות והדברים הגיעו לעתים לידי סכסוכים בין הצדדים. בפנקס ביהכ״נ של דוקטור, למשל, נרשם בשנת תקנ״ו (1796) פסק־דין בסכסוך שבין החברה ויורשים של בית שהיה נשען על בית־הכנסת: „באשר תמיד היה פתוח בהגג שלאק, בכדי לפתוח אותו ביום להאיר לחלונותיו של היורשים מן הקאמיר... והחברה הנ״ל קלקלה את השלאק ועשו פאדימניק והחשיך להחלונות מהקאמיר והיה מן ההכרח לקלקל הפאדימניק ולא הועילו כלום בהתיקון"... הסכסוך היה נוגע גם למס־התקונים, ויצא פסק־ביד״צ שאין הגבאים רשאים לקלקל את ה„שלאק״ וחייבים להשתתף גם בחלק של מס־התקונים.

פסק־דין זה מבהיר גם את תנאי המגורים והאד־ריכלות בעיר־היהודים בלובלין במאה ה־18.

חברות

ראשונה במעלה היתה, כמובן, כמו בכל מקום, „החברה הקדושה דגומלי חסד־של־אמת״ (בקיצור — „חברא קדישא״). רוח של כת סגורה שררה בה, דבר שכיח כמעט בכל החברות, גם של יהודים וגם של נוצרים. בימים ההם, לפרקים, היו מפסיקים זמנית קבלת חברים חדשים, מחמירים בזכות ההיבחרות של חברים חדשים (סייג של 3 שנים, לפחות), וקובעים תשלום־חבר בסכום גדול באופן יחסי (בשנת 1696 — 12 זה׳), וכו׳.

באמצעות החברא קדישא היה לקהל אמצעי־עונשין חריף מאד נגד נוכלים וגורמי־נזק לעניני הכלל. „המוסרים ממון ישראל ביד גויים, מגלין נסתרין של ישראל לערלים, הרוצים להציל עצמם מנתינות ע״י שררות ופרוטקציות... וכן המתמנים ע״י שררות, ומזייפי שטרות ומעידים עדות שקר״. מדת העונשין היתה לרשום את שם האיש בחייו ב„ספר שחור״, ופירוש הדבר היה שלא „יתעסקו״ בו לאחר פטירתו. כרוז־אזהרה מעין זה הוכרז בד׳ מנחם־אב תנ״ד (1694) בבתי־הכנסת של לובלין (עיין: „לקורות היהודים בלובלין״, לש״ב נוסבוים).

משמעת חמורה היתה נהוגה בחברא־קדישא כלפי חבריה. על התלוננות נגד גבאים ומנהיגים, או על הזנחת התפקיד של איש־החברא, או על גלוי סודות של ה„חברא״, היו מטילים עונש כסף, מלבד הוצאה מיידית מן „החברא״ (תקנה ח׳ וט׳ תנ״ו (1696). קיימת היתה פעולת־גומלין בין הקהלה ובין ה„חברא״ שבידה היה מכשיר־עונשין יעיל מאד במלחמה עם „המתפרצים והולכים כנגד רצון הקהל״, ובפנקס „חברא קדישא״ נרשמו גם תקנות מסוג זה (תקנת שנת תנ״ה — על החתום: שבעת טובי העיר, פרנס־החודש והדיינים).

לובלין, הנודעת לתהלה בכל תפוצות הגילה, היתה מטרת בקוריהם של אורחים, משולחים, דרשנים מקצוי־תבל, מחברים דורשי־„הסכמות״ וכו׳. מספר הדרשנים היה כה גדול, שהקהל החזיק אכסניה מיוחדת בשבילם, „אכסניא לבעלי־דרוש״ (בקיצור — „לבע״ד״). כאן התגורר בשנת 1743 הדרשן בן הרב מאמשטרדם. בתקופת 1690—1760 נרשמו בפנקס „חברא־קדישא״ אורחים, משולחים ודרשנים מאיטליה, תורכיה, פראג, מעהרין, בלגראד ובודפשט *) מלבד הבאים מן הקהלות

---

*) בשנות 1686, 1688 סבלו מאד קהלות בלגראד ובודפשט בגלל מלחמת תורכיה ומלכי הבסבורג ויהודים נפלו בשבי הצבאות הלוחמים. ואמנם, באו שני המשולחים בענין פדיון־שבויים של משפחותיהם. (עיין ד. קומפס, הערות ל„קורות היהודים בלובלין״ לש. נוסבוים, עמ׳ 112).

המצבה על קברו של
ד״ר משה מונטלטא

יום
ב׳, כ״ד איי׳
שצ״ז לפ״ק

פה נטמן החסיד
האיש משה העניו
בכל עניניו בהמר״ר
מ(שה) מנטאלטו
רופא ויועץ למלך
צרפת נקרא הי״ג
לודוויקוס שצ״ז
לפ״ק תנצב״ה

הגדולות והקטנות בפולין, כגון: לבוב, קרקא, פוזנא, ברודי, פרמישל וילנא, מינסק, זולקיב וכו׳. כל המשולחים והדרשנים קבלו תמיכה מקופתה של „חברא קדישא".

מלבד החברא־קדישא נזכרות בפנקסים של המאה הי״ח חברות „נר תמיד", „בקור חולים", „רודפי צדקה". „חברת ז׳ קרואים". בכל בית־כנסת היתה חברה של „נר תמיד". בחברת „נר תמיד" של ביהכ״נ של דוקטור היה תשלום השבוע מכל חבר בשנת תקמ״ד — שני גראשן פול׳. אם לא הכניסו את התשלום במשך ¼ שנה — הוצא האיש מן החברה. בתי־הכנסת היו שייכים לחברות, או שהיו באפוטרופסותן. בסוף המאה הי״ח היה ביהכ״נ של דוקטור שייך לחברא־קדישא ו„נר־תמיד" בשותפות. לקהל היה שייך ביהכנ״ס מהרש״ל ובית־המדרש.

ה ק ה ל ה

במאה הי״ח התרופפו זכויות האוטונומיה של הקהל בהשואה לתקופות שעברו. אחת הסבות המכריעות לכך היתה הצטברות חובות עצומים, שהעיקו על הקהל, עד שנעשה תלוי בדעת המושלים במקומות, שהיו חייבים בעד מסים, רבית שלא הגיעה לפרעון וכו׳.

התערבותם של הוויבודה או הסטרוסטה בחיי הקהל הלכה וגדלה. חכירת מס־הקהל (ה„סכום"), למשל, היתה טעונה רשיון של הוויבודה והסכמתו היתה דרושה גם לשלילת זכות החכירה של „הסכום".

גם חשיבותו הרבה של בית־הדין פחתה מאד. ב„פנקס קובץ פרקים שונים מדייני עיר לובלין" נתקלים לפרקים בערעורים לוויבודה על פסק בי״ד („הנ״ל עשה אפילאציא להירודוקי ווייוואדזשינסקי", או אל „האדון הג׳ הקאָמיסאַר יר״ה (סטאראסטא)"... ברוב המקרים המדובר הוא בסכסוכים שבין הקהלה ויחידים, אך גם בענינים פרטיים היו מגישים ערעור למשפט־הוויבודה (למעשה, לסגנו) או הסטרוסטה. אירעו גם מקרים, שהמערער היה מבטל את ערעורו

והסכים להתדיין בפני בוררים של רבני העיירות, והקומיסאר היה נותן הסכמתו לכך, „היות דניחא ליה שלא יטריחו את האדה״ג (האדון הגדול)״.

יש שאנשים היו משתמשים בהתערבות הוויבודה בעניני הקהל לטובת עצמם. והרי עובדה: בשנת תקמ״ח (1788) נרשם ב„קובץ הפסקים״ דין־תורה שהתקיים בין קבוצה של 3 יהודים שפנו אל הוויבודה, בבקשה למסור להם את חכירת „הסכום״ ובין הקהל, שהדבר לא היה רצוי לו, כנראה. בית־דין פסק להעניש את כותב־הבקשה („סופליקי״) אל הוויבודה (הבקשה נכתבה בעילום־שם והכילה, כנראה, גם קצת „מסירה״ על הקהל) בתשלום 20 גריבנות לטובת הקהל ואב״ד ו־6 גריבנות בשביל „האדון הפודוויוואדה״. מכיון שאחד מהם כבר התחיל בגביית המס, כנראה בהסכמת הוויבודה, פסק ביה״ד להשאירו בכך, „כדי שלא לעשות חירום ולבלבל ענין הנתינה אשר הוא מעמד ומצב הקהל״. הנדון הגיש ערעור אל הוויבודה, וביה״ד נתן לו זמן של 8 ימים לבטל את ערעורו. אגב בפסק־הדין נזכרה עובדה, המוכיחה שבמחצית השניה של המאה ה־18, כבר השיג המון־העם בלובלין זכות לשלוח נציגים לקהל, המכונים כאן „יועצי ההמון״ (בפולנית: (radcy pospolstwa). כפי שהיה נהוג בקרב האוכלוסיה הנוצרית בערים הגדולות החל מסוף המאה ה־16 (יועצי־ההמון היו מעורבים בערעור אל הוויבודה). משאר תפקידי הקהל נזכרו „רוזני ראשי הקהל״, „גבאי דמתא״, „שבעת טובי העיר״ (שתפקידם היה, בין השאר, להתקין תקנות), „נאמנים״, „רואי חשבונות״, „שתדלנים״.

החכירות (חזקות) היו שיטה נפוצה מאד במאה ה־18, שלקהל או לאפוטרופסיו היתה טובת־הנאה בהן. המסחר באבק־שריפה וכדורים היה בשנת תקמ״ב „חזקה״ של הראש ר׳ פנחס, שהיה חוכר־משנה לחוכר הראשי. על רקע זה בא לידי סכסוך עם הראש ר׳ בנימין־וולף בה״ר יעקב־שלמה מזאמושט, וביה״ד פסק שבנימין־וולף חייב שבועה, שלא החזיק בחנותו מצרך־מונופולין זה.

אחד הסכסוכים שהובאו בפני ביה״ד בין צורף־זהב ופועל, מפיץ אור על יחסי העבודה בין מעבידים ופועלים בימים ההם. הפועל יעקב נשכר לצורף־הזהב יהודה־ליב ל־3 שנים. לאחר זמן מסויים „מרד בו״ הפועל במעבידו, שלדבריו הפר את ההסכם שביניהם. ביה״ד פסק, שאם עדים בעלי־מקצוע יאשרו את תנאי ההסכם (6 אדומים זהב בעד 3 שנות עבודה) לפי גרסת הפועל, אין „בעל־הבית״ רשאי להכריחו לעבוד אצלו, מפני שרימה את פועלו, והאדום־זהב שכבר קיבל יחשב בעד עבודתו; אחרת — „הפועל מחוייב לקיים כפי הכתוב ע״פ הקנסים שנתחייב בכתב בקגא״ס („בקנין גמור אגב סודר״), רק שיקבל [הבעה״ב] על עצמו שלא להכות את הפועל והפועל יקבל על עצמו בחרם לציית לבעה״ב ולא לעשות מלאכתו ברמיה״.

אגב, מקצוע צורפי־זהב היה נפוץ בין יהודי לובלין בשלהי המאה ה־18; לחברת „נר תמיד״ של ביהכ״נ של דוקטור היו בשנת תקל״ו, בין 29 חברים בכלל, ארבעה צורפי־זהב. אחד מהם נשא את משרת הכבוד של נאמן החברה.

ביבליוגרפיה

Archiwum Glowne Akt Dawnych. Metryka Koronna.

Archiwum Panstwowe w Lublinie: Liber privilegiorum tum decretum civitati Lublinensi serviens prescriptus A. D. 1763.

Archiwum ks. Sanguszkow w Slawucie.

Balaban Majer: Die Judenstadt von Lublin.

Bersohn M.: Dyplomatarjusz dotyczacy Zydow w dawnej Polsce.

Bialkowski: Materialy do monografii m. Lublina. Wilkierze XV-XVII w.

Kaminski Jan: Z przeszlosci cechu krawieckiego w Lublinie, 1933.

Kaminski Jan: Z przeszlosci cechu rzemiosla piekarskiego w Lublinie 1932.

Katalog Biblioteki Publicznej im. Lopacinskiego.

Schipper Ignacy: Dzieje handlu zydowskiego na ziemiach polskich Warszawa, 1937,

Warchal: Zydzi polscy na Uniwersytecie Pádewskim. Kwartalnik poswiecony badaniu przeszlosci Zydow w Polsce. Zeszyt 3, 1913.

Zielinski: Monografia m. Lublina, Lublin 1878.

Riabinin: Z dziejow Zydow Lubelskich.

Riabinin: Lauda miejskie XVII w.m. Lublina.

Friedenthal Max: Leipziger Messgaste, Frankfurt a. M. 1928.

Brilling Bernard: Breslauer Messgaste — Juedische Familien — Forschung, Heft 39, p. 63.

מאנדעלבערג בעלא: מאטעריאלן צו דער געשיכטע פון עקאנאמישן און רעכטלעכן מצב פון די לובלינער יידן אין 17־טן יה. „יונגער היסטאריקער״ באנד 1, װארשע 1626.

וויסשעכובסקי סטעפאן: די יידישע קהילה אין לובלין אין זעכצנטן יארהונדערט. בלעטער פאר געשיכטע באנד 7 העפט 1, ז״ז 124—127.

מ. קוזין

ועד ארבע ארצות

במשך מאתיים שנה עמד בראש יהדות פולין וניהל את כל עניניה מוסד מרכזי עליון הידוע בשם ועד ארבע ארצות, וכמאה שנה מתוכן קיים את כינוסיו בעיר לובלין. הודות לכינוסים אלה נעשתה לובלין לא רק למרכז המעצב את חיי היהודים במדינת פולין, שמה והשפעתה הגיעו הרחק מתחום גבולותיה, לכל מקום אשר יהודים נמצאו שם. כי כאן, בלובלין, נידונו בעת כינוסי ועד ארבע הארצות כל הבעיות שניסרו בחלל העולם היהודי ושהסעירו את הרוחות בתקופות שונות במאה הי"ז והי"ח.

קל, איפוא, לתאר לעצמנו, כי כל פעם שנתכנס הועד המתה העיר לובלין מהעם הרב שהגיע הנה מכל פינות פולין ולפעמים גם מחוצה לה, על חשוביו ונכבדיו, רבניו ולמדניו, שתדלניו ומגידיו, סוחריו והרפתקניו. וכמנהגו של עולם, הסתננו מבעד בתי המושב של ועד ארבע הארצות שמועות משמועות שונות, שהשרו רוח של דכאון או של שמחה, רוח של מריבה שהפרידה בין אחים או של ליכוד ואחדות לנוכח הצרות שפקדו או איימו לפקוד את יהדות פולין או את יהדות התפוצות.

המתה ורגשה לובלין בימים אלה, נדחקו לקרן־זוית חיי הפרט ומקום בראש תפסו בעיות שעמדו ברומו של העולם היהודי. ומשום כך, אף כי ועד הארצות איננו ענין של לובלין בלבד כי אם נחלת יהדות פולין כולה, מחובתנו לייחד עליו את הדיבור בספר המוקדש לעיר שבין כתליה נתכנס הועד במשך מאה שנה.

[א]

במחצית הראשונה של המאה הט"ז מתחילה לעלות קרנה של לובלין היהודית, התופסת חיש־מהר מקום בראש קהילות פולין. עליה זו באה לה הודות למצבה הגיאוגרפי. לובלין שכנה בטבורה של פולין, על צומת הדרכים בין מערב אירופה ומזרחה. בירידים המפורסמים שהתקיימו בה ובסביבתה הקרובה (לנטשנו, לוקבה וכו') ושהמפורסמים ביניהם היו „יריד גראמניץ" בפברואר (יריד אדר) ויריד „שוואנטקי" (יריד סיון או חשון) נפגשו סוחרים מכל קצווי פולין ומחוצה לה — מגרמניה, איטליה, צרפת, פלנדריה, הונגריה, פרס, תורכיה וכו' — ועסקו במסחר חליפין בממדים גדולים. „סוחרים יהודים ועמים להבדיל" — כותב על הירידים בלובלין במאה הי"ז, נתן נטע הנובר — „היו כחול הים, כי מסוף העולם ועד סופו היו באים על היריד" („יוון מצולה").

בעקבות השגשוג הכלכלי לא בושש לבוא גם השגשוג הרוחני. הקהילה בלובלין גדלה והלכה גם באוכלוסין וגם בהשפעה ובמחצית המאה הט"ז היא מתבלטת כבר בין קהילות פולין ותופסת מקום נכבד על־יד הקהילות הותיקות ממנה — קרקא, למברג־לבוב, פוזן וכו'.

באותו זמן חיו ופעלו בלובלין אישים בעלי שיעור־קומה, רבי־פעלים וגדולים בתורה והם שהטביעו את חותמם על קורות הקהילה ועיצבו את דמותה לדורות.

אחד הבולטים בין אישים אלה הוא ר' שלום־שכנא, בנו של חוכר המסים המפורסם, יושקה מלמברג־לבוב.

מתוך הידיעות הזעומות שהגיעו אלינו, מצטיירת לפנינו אישיות דינאמית, שאפתנית, קנאית ותקיפה [1], הממזגת בצורה האופיינית לעסקני תקופה זו — תירה, גדולה ומעשה.

עודנו צעיר תופס ר' שלום־שכנא משרת רב בעירו, נושא תואר „דוקטור יודיאורום לובליניגזיים", שהוענק לו על־ידי המלך יחד עם זכויות מיוחדות (רשות לגור בכל ערי פולין, הנחה במסים וכו'). על אף ההתנגדות שהוא מעורר והתלונות הרבות נגדו, שאת הדיהן אנו מוצאים בפקודתו המפורסמת של המלך זיגמונט I

[1] על אופיו התקיף של ר' שלום־שכנא מעידה העובדה, כי המקרה היחידי הידוע לנו על חבלה בגוף כעונש לפושע פלילי (רוצח) הוצא לפועל לפי פסק־דינו. בתי־הדין היהודים — כפי שידוע — נמנעו בדרך כלל מלהשתמש בעונשים חמורים כאלה, בהעדיפם למסור את הפושע לערכאות הגויים (שאלות ותשובות של המהר"ם מלובלין, 138 — לפי מאמרו של ב. א. כץ „בית־הדין היהודי וה„תשובות" ב„איסטוריה ייברייסקאוו נארודה", מוסקבה 1914, עמ' 226; והשווה: ד"ר רפאל מאהלר „תולדות היהודים בפולין", 1946, עמ' 205).

משנת ש"י (1540), עולה ר' שלום־שכנא במעלה ובשנת 1541 הוא מתמנה יחד עם הרב מקרקא, ד"ר משה פישל, לפרנס היהודים בפולין קטנה, כלומר לרב כולל של מדינה זו — משרה הקשורה בשיטה המרוכזת של גביית המסים הקיימת אז כלפי היהודים, והמעניקה לבעליה סמכויות רחבות.

בשטח לימוד התורה טיפח ר' שלום־שכנא את שיטת מורו ורבו, ר' יעקב פולאק, והניח את היסוד לישיבת לובלין המפורסמת, בה נתחנך הרמ"א חתנו של ר' שלום־שכנא במרוצת הזמן) וכיהנו בראשה המהרש"ל, בעל הלבושים (מרדכי יפה), המהר"ם מלובלין והמהרש"א. הודות לישיבה זו הפכה לובלין למרכז „שאין כמוה בכל מדינות פולין בתורה" („יוון מצולה") ושמה יצא בכל העולם היהודי.

אולם ר' שלום־שכנא לא היה — כפי שאמרנו — בקי אך ורק בהוויות דאביי ורבא. לא פחות מעורה היה בהוויות העולם[2]). מפקודת המלך משנת ש"י (1540), שהזכרנו לעיל, אפשר ללמוד שהוא חתר בכל האמצעים שהיו ברשותו לביסוס מצבם של סוחרי לובלין ולחם את מלחמתם נגד „היהודים האחרים"[3]).

לפי כל הסימנים היה ר' שלום־שכנא, בתוקף משרתו כרב כולל ובתוקף למדנותו שהוציאה לו מוניטין בכל פולין ובתפוצות, הרוח החיה של כינוסי הרבנים וראשי הקהילות שנתקיימו בזמן הירידים הגדולים בלובלין ובסביבתה, שהיוו את הגרעין לועד ארבע הארצות במרוצת הזמן[4]).

אולם למעשה התגבש ועד ארבע הארצות במשך תקופה די ארוכה, עד שהגיע לידי מדרגה מושלמת של מוסד־גג לאוטונומיה היהודית בסוף המאה הט"ז.

[ב]

מוסד־גג לשלטון העצמי היהודי, שביסודו היה הקהילה, היה צורך חיוני ובצורות שונות היה קיים בארצות פזורם של היהודים. אולם בשום ארץ בעולם לא הגיעה האוטונומיה היהודית לאותה צורה משוכללת ולא היתה מצויידת בסמכויות רחבות כאלה, כפי שהדבר היה בפולין. בשום ארץ לא יכלה להשמע הטענה ש„היהודים מהווים ממלכה בתוך ממלכה", כפי שהושמעה — ובצדק מסויים — בפולין.

פעלו כאן גורמים מיוחדים שהכשירו את הקרקע למבנה היחיד־במינו של האוטונומיה היהודית.

מסיבות שונות, הנעוצות בהתפתחותה ההיסטורית

2) ראה לעיל במאמרו של י. טרונק, עמ' 51.
3) על כך באריכות להלן, במאמרו של י. ל. ביאלר,
4) שמעון דובנוב, „וועלטגעשיכטע דעס יידישן פאלקעס. די נויצייט. באנד 6, עמ' 362 (גרמנית), ברלין 1930.

של פולין, לא התגבש בה אף כוח חברתי אחד במידה שיוכל לקחת את רסן המלוכה לידיו. האצולה לא היוותה גוש מוצק של בעלי־אחוזות גדולים, בדומה לאצולה במדינות אחרות. היא היתה מפוצלת וניגודי האינטרסים בתוכה היו גדולים. כתוצאה מחולשתה הפנימית נמנע ממנה למלא אותו תפקיד שמילאה האצולה במדינות אחרות — להיות משען נאמן לשליט אבסולוטי או מוגבל למחצה על־ידי שכבה דקיקה אך תקיפה, שאת האינטרסים שלה שירת. להיפך, הלחץ המתמיד שהשלאכטה הפולנית הפעילה על מלכיה, הפריבילגיות שכפתה עליהם. החלישו את שלטונם עד שהביאום, משהונהגה שיטת האלקציות, לתלות מוחלטת ממנה. להרכבה של השלאכטה יש גם לייחס את העובדה, שעל אף התנאים הגיאוגרפיים והכלכליים הנוחים להתפתחות מסחר פנימי ובינלאומי, לא התגבשה בפולין שכבה עירונית חזקה וגם שכבת האיכרים התנוונה. ממלכה פיאודלית זו — כי למעשה נשארה פולין ממלכה פיאודלית ביסודה משך כל קיומה העצמאי — לא היתה מסוגלת להקים אדמיניסטרציה מרכזית חזקה ומתוך הכרח נאלץ השלטון להשתמש בביצוע משימותיו האדמיניסטרטיביות בגופם מאורגנים קיימים.

בחולשתה הארגונית של האדמיניסטרציה הפולנית יש לראות את הסיבה לכך, שמלבד האוטונומיה בחייהם הפנימיים והדתיים שהוענקה ליהודים החל מהפריבילגיה הראשונה של הנסיך בולסלב החסיד משנת 1264, נמסרו לידיהם בהדרגה שטחים חשובים וחיוניים בגביית המסים למען האוצר וסמכויות רחבות בשטח השיפוט הפנימי.

[ג]

גביית המסים היא אחד התפקידים החשובים ביותר בכל מדינה, תפקיד המעניק למבצעיו שלטון רחב והשפעה גדולה. צורות המס לאוצר שהיהודים היו חייבים בו ושיטת גבייתו השתנו מפקידה לפקידה, אולם עד שנת 1764 לא באו השלטונות בפולין במגע ישיר עם משלם המס היהודי תפקיד זה מילאו היהודים עצמם, באמצעות הקהילות ובמשך תקופת־זמן קצרה על־ידי מוכסנים.

במאה הט"ו שילמו היהודים לאוצר „מס־שנתי", שהיווה מעין צירוף של מס־גולגולת ומס־רכוש. גביית המס והערכתו נעשו באותה תקופה על־ידי הקהילות הגדולות או באמצעות איחודן של כמה קהילות.

בסוף המאה הט"ו ותחילת המאה הט"ז מסתמנת שאיפה מצד השלטונות לגבות את מסי־היהודים בשיטה

מרוכזות לעומת השיטה של דצנטרליזציה ששלטה עד כה. המלך זיגמונט ו מינה אכזקטורים, שגבו את המסים במישרין מאת החייבים בהם — לא באמצעות הקהילות — והיו אחראים רק כלפי המלך. המלך העמיד לצדם רבנים כוללים, שיסייעו להם בביצוע פעולתם בכוח השפעתם המוסרית (קרי: חרמות). אולם שיטה זו נתקלה בהתנגדותן הנמרצת של הקהילות, שראו בה — ובצדק — ערעור מעמדן ושלטונן. הקהילות לא חסכו מאמצים במאבקן נגד האכזקטורים ואליהן הצטרפו הרבנים, שודאי לא ראו כבוד לשמש בידיהם כמכשיר.

בעקבות המאבק הזה, שהיה נטוש למעשה על עקרונות היסוד של האוטונומיה היהודית, נתבטלה בשנים 1518—1522 השיטה המרוכזת. ובסופו של דבר משיגות הקהילות במחצית המאה הט״ז (הפריבילגיה משנת 1551) אוטונומיה מלאה ומקבלות על עצמן את ביצוע המשימות בשטח המסים שהממשלה נכשלה בהן.

בשנת 1549 הונהג מס־גולגולת שחייב מפקד של האוכלוסיה היהודית. דבר שהיה למורת רוחה מסיבות שונות. לאחר שלבים שונים נקבע בשנת 1579 סכום כולל של מס־הגולגולת ועל היהודים הוטל לחלקו בין הגלילות לקהילותיהם. רוב ההיסטוריונים רואים בשינוי שיטת הגביה של המס את הסיבה הישירה לאוטונומיה המרכזית היהודית בממלכת פולין [5].

[ד]

אם שיטת הגביה של המסים היתה הסיבה הישירה לארגון ועד ארבע הארצות, הרי הקרקע למוסד עליון זה היתה מוכשרת מזמן. התא היסודי של האוטונומיה היהודית בפולין — הקהילה — היה קיים מראשית התישבות היהודים במדינה זו.

היהודים התישבו בפולין, כביתר ארצות גלותם, בישובים צפופים, דבר שסייע לגיבוש שלטונם העצמי ולעיצוב דמותו. כבר בפריבילגיה הראשונה שהוענקה להם בשנת 1264 על־ידי בולסלב החסיד, אושרו לקהילות סמכויות אדמיניסטרטיביות רחבות. היא היתה רשאית להקים את מוסדותיה החיוניים, כגון בית־כנסת, בית־עלמין, בתי־חולים, חדרים וישיבות ולדאוג

[5]) מהשקפה זו מסתייג י. היילפרין: „ענין מס־הגול־גולת וזיקתו לועד ארבע הארצות צריכים עוד בירור מיוחד". ראשית כל, לא נעשה עוד — לפי דבריו — מס־הגולגולת קבוע, ורק במאה הי״ז מזכירות תקנות הסיים מפעם לפעם את הברירה להחכיר את המס. לחיזוק עמדתו מביא היילפרין את הסכמות יריד סיון שנ״ה, המוכיחות שאף מנהיגי ועד הארצות „לא ראו תמיד צורך ותועלת לחכור את המס הזה. ומכאן שלא ראו בו תנאי ויסוד לקיומו של העד" (פנקס ועד ארבע ארצות, ירושלים תש״ה, עמ' כ״ד).

להם. על פי הקהילה התנהלו החיים הפנימיים של היהודים.

אולם ההישג העיקרי של האוטונומיה היהודית הוא זכות השיפוט שממנה נהנו היהודים. בתורת „עבדי המלך" (Servi Cameral) לא היו כפופים לחוק העירוני. כבר הפריבילגיה הנ״ל של בולסלב החסיד וביתר שאת הפריבילגיות של המלך קאזימיר הגדול (האחת שאושרה אחר כך בשנת 1453, והשניה משנת 1367) קבעו שבעניינים יהודיים אזרחיים או פליליים קלי־ערך, מוסמך לשפוט בית־דין יהודי. המשפטים הפליליים התנהלו לפני בתי־דין הוויבודה או בפני ממלא־מקומו, „שופט היהודים" (iudex iudaeom) ובהם שותפו כדיינים־יועצים „זקני היהודים". למעשה נמנעו היהודים מלהביא את ענייניהם לפני ערכאות המלכות. „ומעולם — כותב נתן נטע הנובר — לא בא דין ישראל לא לפני דייני עמים ולא לפני שום שר ולא לפני המלך יר״ה, ואלו היה הולך בר ישראל לדון לפני דייני עמים היו מענישים אותו בחרפות גדולות לקיים ואויבינו פלילים" („יוון מצולה").

זכויות היהודים בשטח השיפוט לא זו בלבד שלא נצטמצמו במאה הט״ז והי״ז, אלא להיפך, התרחבו והלכו. בצוו־המינוי להרב יעקב פולאק משנת 1503 (הרב פולאק נתמנה אז לרב פולין הקטנה) מעניק לו המלך אלכסנדר את הזכות ליישב את כל הסכסוכים בין היהודים, להעניש פושעים ו„לתקן את מידותיהם של היהודים".

בשנת 1541 מוותרת הממשלה גם על הזכות למנות את הרב של פולין־רבתי ומשאירה לעצמה רק את הזכות לאשר את המועמד שנבחר על־ידי הקהילה. בשנת 1551 מוותרת הממשלה גם על זכות זו והקהילה נהנית מחופש מלא בבחירת הרב ובמינויו. הפריבילגיה משנת 1551 שהוענקה על־ידי המלך זיגמונט־אוגוסט לפולין־רבתי מקבלת תוקף באותה שנה גם ביחס לפולין הקטנה. החל מאז הרשות בידי הקהילות לבחור את רבניהן הכוללים, הגליליים והעירוניים. הרב ובית־הדין היהודי אינם תלויים כמעט לגמרי בשלטונות המדינה והשיפוט היהודי נהנה מעתה מעצמאות מלאה.

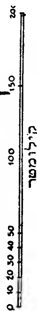
„עמוד הדין — כותב נתן נטע הנובר — היה במדינת פולין כמו שהיה לפני חורבן הבית בירושלים, שהיו מושיבין בתי־דינין בכל עיר ועיר" („יוון מצולה").

[ה]

השיפוט התנהל לפי הדין היהודי בכל חומרתו, פרט לעניינים שנקבעו בחוק המדינה או בהוראות מטעם

מפת ועד ארבע ארצות (1764-1667)

מקרא

השלטונות ושחייבו את כל אזרחי הממלכה בכלל או את היהודים בפרט. כאן נהגו הרבנים בהתאם לכלל: דינא דמלכותא — דינא. במקרה של סכסוך בין יחיד לקהילה, או בין שתי קהילות, או בכל סכסוך אחר שהיה מקום לחשוש מפני עיוות־הדין — הובא הענין בפני גוף שאינו נוגע בדבר, בפני בית־דין של קהילה אחרת; אולם על־פי־רוב נשלחה שאלה אל גדולי הדור, והם שהכריעו את הענין בתשובתם. שאלות ותשובות אלה מילאו מבחינה מסויימת את התפקיד של בית־דין עליון.

מוסד השיפוט היהודי הוא שהיווה אחת האשיות העיקריות, עליו הוקם ברבות הימים אותו בנין מפואר של השלטון היהודי בפולין — ועד ארבע ארצות.

לא באקראי נעשתה לובלין מקום מושבו של אותו בית־דין עליון ליהדות פולין. הירידים המפורסמים שהתקיימו כאן ושאליהם זרמו יהודים מכל פניות פולין, היוו הזדמנות מצויינת ליישוב סכסוכים, שלא יכלו לישבם במקומותיהם מסיבות שונות וכן לפסוק בענינים של יהדות פולין ואפילו של היהדות בתפוצות. ואכן, עוד טרם שיופיע במיסמכים השם „ועד ג׳ ארצות", „ועד ד׳ ארצות" או „ועד ה׳ ארצות", כבר חוזרים ונישנים הדים על בתי־דין הדנים בלובלין בזמן הירידים.

בפקודת המלך זיגמונט I מיום 23 ביוני 1533 אנו קוראים על ענין שהובא לפני „הרבנים שלהם בהיותם בלובלין" ובקטע מפנקס קדום של ועד מדינת ליטא מאמצע המאה הט״ז (על כל פנים לפני שנת 1569) אנו קוראים:

„בירדנו תשעה ראשי מדינה ושלשה רבנים ובכל יריד ויריד דלובלין ישבו שלושה ראשים ורב א׳ עמהם לראות בטובת הכלל שלא תבא ח״ו פרץ וצוחה ברחובותינו, הן מצדנו הן ח״ו מצד המלכות, יעמדו על המשמר לדרוש ולחקור בטובת הכלל ולייסר פושעים ומורדים והגונבים ומשקרים ליהודים וגויים, לבלתי יתחלל שם שמים ח״ו. — — — ועוד תקננו שבכל יריד ויריד שבלובלין יבררו ראשים הנ״ל שלשה דיינים להיותם מוכנים לישב בדין שמוע בין אחיהם כגדול כקטן ישמעו ועל פיהם יהיה ויקום כל דבר ויהיה כח בידם לדון לכל הקרוב אליהם הן סך גדול והן סך קטן ולעכב את הנתבעי׳ בלובלין, כדי שירדו לפניהם. ואשר יעשה בזדון לבלתי שמוע אליהם יהיה מוחרם ומנודה ונלכד בכל העונשין הנ״ל. ויהיה כח בידי הדייני׳ להכריזו בבתי הכנסת ולענשו כפי ראות עיניהם ולתפסו בידי גויים ככל הישר בעיניהם יעשו"[6]).

מתוכן התקנות הנ״ל אפשר להסיק אמנם רק „על קיום בית־דין מיוחד ליהודי ליטא בעל סמכות לדון „כגדול כקטן" [7]), אולם ניסוחו („בירדנו תשעה ראשי מדינה ושלשה רבנים"; „ועוד תקננו שבכל יריד ויריד שבלובלין יבררו ראשים הנ״ל שלשה דיינים" וכו׳) נותן פתח להשערה כי אין כאן לפנינו בית־דין שגרתי, כפי שהיה נהוג גם בירידים אחרים, אלא מוסד עליון בר־סמכא ובעל אפקים רחבים הרואה כתפקיד לפניו לעמוד „על המשמר לדרוש ולחקור בטובת הכלל".

על־כל־פנים איך שלא נפרש את כל העדויות שהגיעו אלינו מלפני ט״ו כסלו שמ״א [8]) למעלה מכל ספק הוא, שהמוסד העליון לשלטון העצמי של יהודי פולין נתגבש וקיים זמן רב לפני שהוטבעה עליו הגושפנקא הרשמית מטעם הממשלה. בירידי לובלין נידונו בין באי־כוח הקהילות כל הבעיות שעמדו על הפרק בחיי היהודים, נתקבלו החלטות שחייבו אותם, הותוו קווי פעולה לגבי השלטונות. נבחרו שתדלנים וכו׳ זמן רב עוד לפני התאריך הנ״ל. ואם יש ענין לקבוע בדיוק את התאריך, בו נוסד רשמית ועד ארבע ארצות, הרי מבחינה מדעית גרידא. למעשה אושר רק מצב שהיה קיים ממחצית המאה הט״ז בלאו הכי בחיים הפנימיים של יהדות פולין.

[ו]

כמאתיים שנה עמד הועד בראש יהדות פולין ובמשך תקופה ארוכה זו עברו עליו גלגולים רבים. כשנים 1580—1623 השתתפו בועד: פולין־רבתי (פוזן), פולין הקטנה (קרקא—לובלין), רייסין האדומה עם פודוליה (למברג־לבוב), וולין (לודמיר וקרמניץ) וליטא (בריסק־דליטא, גרודנו ואחר־כך ווילנה) ומכאן השם: „ועד ה׳ ארצות" המופיע לפעמים בתעודות הועד. אולם גם בתקופה זו קרה שבכינוסים לא השתתפו כל המדינות ולכן יש ומופיע בתקנות גם „ועד ד׳ ארצות", ואפילו „ועד ג׳ ארצות".

בשנת 1623 פרשה מדינת ליטא מהועד והקימה „ועד קהילות ראשיות דמדינת ליטא". לפילוג היו כמה סיבות, אולם בעיקרו הוא בא עקב התנאים הכלכליים השונים בפולין־כתר וליטא, שנתנו אותותיהם

---

[6]) ישראל היילפרין: פנקס ועד ארבע ארצות, עמ׳ י״ח.
[7]) שם.
[8]) התעודה משנה זו היא הראשונה שהגיעה לידינו ובה נזכר כבר במפורש ועד ארבע הארצות („זאת לדעת לכל עמי הארץ, אנשי קודש בני־ברית, שהסכימו האלופים והמנהיגים דארבע ארצות יצ״ו", י. היילפרין, שם, עמ׳ 1).

ביחסים בין שתי המדינות גם במסגרת הממלכה הפולנית כולה. אולם לאחר שליהודי ליטא נקבע סכום מס מיוחד, שהיה עליהם לשלם למיניסטר הכספים (פודסקארבי) הליטאי, לא ראו עוד טעם לשהתתף בועד הקודם. למעשה לא נפסק כליל הקשר בין ועד מדינת ליטא וועד ארבע הארצות. גם לאחר שנת 1623 התכנסו נציגיהם יחד מפקידה לפקידה כדי לדון בצוותא על העניינים שנגעו ליהדות פולין כולה, כגון השתדלויות לפני המלך, צירי הסיים, פעולות משותפות נגד עלילות־דם וכו׳, שהיו כרוכות בהוצאות רבות. בישיבות המשותפות הנ״ל, שהתקיימו בלנצ׳נו (סביבת לובלין) בעת היריד, הוחלט גם על חלוקת ההוצאות למטרות השונות בין קהילות ליטא וקהילות פולין־כתר.

[ז]

תקופת הזוהר של הועד מקיפה כמאה שנים, שהם למעשה התקופה הלובלינאית. באותה תקופה התכנס הועד פעם או פעמיים בשנה: בימי הירידים בין פורים לפסח בערך („יריד גראמניץ״) או ביריד „שיואנטקי״ (במאי) ובתקופת הסתיו (חודש אב א׳ אלול) ביריד יארוסלב. הירידים נמשכו כששה־עשר יום כל אחד. לפעמים התכנס הועד גם בסביבת לובלין (בלז׳ץ, טישביץ, אופולה).

מבנה האוטונומיה היהודית היה מושתת על אותם העקרונות שעליהם היה מושתת במאה הט״ז מבנה המשטר הפולני. כשם שביסוד המשטר הממלכתי הפולני היו ה„סיימיקים״, כן שימשה הקהילה אצל היהודים כתא־היסוד. הקהילות היו מאוחדות בגלילות, ואלה — במדינות, ששלחו את ציריהם לועד המרכזי. בדומה לצירי הסיים כן גם צירי הועד היו כפופים להוראות שולחיהם מבלי רשות לעבור עליהן.

בגלל חוסר תעודות מיסמכות אין אפשרות לקבוע בדיוק את ההרכב המספרי של הועד המרכזי. קרוב לודאי שבמאה הט״ז מנה הועד כעשרים צירים, משניים עד ארבעה מכל מדינה.

הצירים בחרו מתוכם בכל שנה את פרנס הועד (פרנס הועד דד׳ ארצות [9]). לבלר אחד (ספרא) וקופאי (נאמן בית ישראל דד׳ ארצות). הלבלר, הנאמן, שתדלן הועד ושמש הועד קיבלו משכורת והמשתתפים בישיבות הועד — שכר־בטלה.

במאה הי״ז התקיימו כינוסי הועד בעיקר בלובלין ובסביבתה. אולם המלחמות שפקדו את הארץ בשנים 1648—1655 הביאו בעקבותיהן את ירידתה הכלכלית

[9]) מבין אנשי לובלין כיהן במשרה זו אברהם היילפרין בתקופה האחרונה שקדמה לפירוק הועד (1753—1760).

של לובלין, שסבלה רבות מתלאות הזמן [10]). החל משנת 1683 מתקיימים כינוסי הועד ביארוסלב ובערים אחרות. במאה הי״ח קיימו כבר הועדים את מושביהם בעיירות השייכות למיניסטר הכספים (פודסקארבי) כגון טישביץ, ריצ׳יוול, קונסטנטינוב, פיליץ ואחרות.

הירידה הכלכלית והמוסרית של פולין במאה הי״ח נתנה את אותותיה גם בחיי היהודים וגרמה לניוון המוסד העליון של שלטונה העצמי. המעמסה הגדולה של המסים שרבצה על האוכלוסיה היהודית המדולדלת, המתנות הרבות בשביל הפקידים הגבוהים שהיהודים מצאו לנכון להגיש מסיבות מובנות והשוחד לכל צורותיו מחד גיסא, ומאידך השתלטות התקיפים על הקהילות, ניצולם לרע את משרותיהם, השחיתות וההפקרות שפשו ביניהם, ערערו את יסודות האוטונומיה היהודית והביאו לירידתה.

במאה הי״ח אנו עדים להתפוררות הארגון הגלילי כתוצאה מהתמרדות הקהילות הקטנות נגד הקהילות הגדולות המדכאות אותן. קהילות מנתקות את קשריהן עם הגליל ושולחות, כעצמאיות, את נציגיהן לועד המרכזי. בשלהי תקופת קיומו של הועד מגיע מספר המדינות והקהילות האוטונומיות המיוצגות בו לעשרים, ומספר נציגיהן — לארבעים.

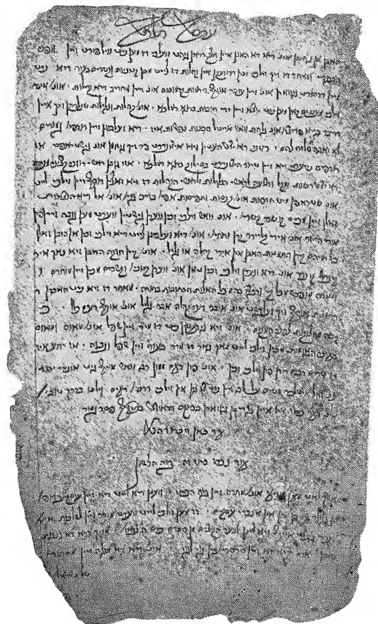
כן ,למשל, מופיעה לובלין בהתוועדות פיליץ בשנת 1762 (שנתיים לפני פירוק ועד ד׳ ארצות) בדרישה להכיר במעמדה העצמאי כחבר הועד. לובלין היתה קהילה ראשית בגליל לובלין שלמרותה היו כפופות הקהילות במחוז לובלין, למעלה מעשר קהילות במחוז צוזמיר וחלק ניכר של הקהילות במחוז ראווה. לצעד זה גרמו, קרוב לודאי, סיבות כספיות, כפי שמוכיחה החלטת היעד. הועד קיבל את לובלין כחבר עצמאי ופסק כי על גליל לובלין לשלם לקהילת לובלין סך של 1528 זהובים לשנה כרבית על הסך של 15280 זהובים שהקהילה הוציאה על חשבון הגליל [11]).

בשנת 1764 הקיץ הקץ על ועד ארבע הארצות. במשך המאה הי״ח התריעה השלאכטה לא פעם נגד השלטון היהודי העצמי. ב„סיימיקים״ נתקבלו בזו אחר זו החלטות נגד שיטת המסים, המעניקה ליהודים אפשרויות רבות להעלים מהאוצר את ההכנסות האמי־תיות של הקהילות. ואמנם ידוע היה, כי הקהילות גובות סכומים גדולים בהרבה ממה שהן מוסרות לאוצר. בסכום הנוסף הן משתמשות למטרות שונות, שלא

[10]) ראה בספר זה: מאיר בלבן — בצוק העתים, עמ׳

[11]) ד״ר י. שיפער — פוילישע רעגעסטן צו דער געשיכטע פון וועד ארבע הארצות, היסטארישע שריפטן ייווא, באנד ו, ז׳ 109—110.

תמיד הן כשרות. נגד הרקבון בקהילות התמרדה גם דלת־העם היהודית שסאת סבלנותה נתמלאה לנוכח היהירות והאנוכיות של שליטי הקהילות שניצלו אותן לרעה לטובתם הם ולטובת קרוביהם. אולם לא את טובת האוצר ולא את טובת דלת־העם היהודית ראתה השלאכטה לנגד עיניה במלחמתה נגד השלטון העצמי היהודי. בראש וראשונה התכוונה לטובתה היא. בצורה המרוכזת של גביית המסים ראתה השלאכטה פגיעה בכיסה. עם שינוי שיטת גביית המסים מן היהודים קיוותה השלאכטה להגדלת הכנסות האוצר והקלת עולה היא. תהליכי ההתפתחות ההיסטורית הביאו, איפוא, לידי כך שאותה הסיבה שגרמה להקמת השלטון העצמי המרכזי של היהודים בפולין בשלהי המאה הט״ז, היא גם שגרמה לחיסולו במאה הי״ח.

דף מפנקס ועד ארבע ארצות

כצנינים בעיני השלאכטה היתה גם מרות הועד על יהדות פולין, בה השתמש נגד האינטרסים של השלאכטה. מוסד ה„חזקה" שמשל בכיפה היווה מקור לחץ כלכלי על בעלי האחוזות שהחכירו שירותים שונים ליהודים. ה„חזקה" מנעה מידיהם כל אפשרות להעלות את דמי־החכירה והעמידה אותם לפני חומה שאי־אפשר היה לפרוץ אותה. גורמים אלה יחד עם השאיפה להבריא את המשטר הקיים, שבשלה כבר בפולין לאור הסכנות הצפויות לה מצד שכנותיה, מצאו את ביטויים בהחלטת הסיים משנת 1764 לפירוק הועד.

היתה זו הדרך הקלה ביותר להתחיל ב„ריפורמות" שלא זו בלבד שלא פגעו באינטרסים של השלאכטה אלא להיפך, היו לטובתה מבחינה מעמדית.

[ח]

במשך מאתיים שנות קיומו של הועד הוא מילא תפקיד נכבד בחיי יהדות פולין והשפעתו היתה גדולה בכל התפוצות. כאשר מעיינים בתעודות הועד או בתקנותיו שנשארו לפליטה[12]), מצטיירת לפני עינינו תמונה רבת־רושם של מוסד עליון אשר חלש על חיי היהודים בפולין בכל שטחיהם ופרטיהם. תקנות הועד מקיפות את כל הבעיות שניסרו אז בחלל העולם היהודי כגדולות וכקטנות, ולא רק בעולמה של יהדות פולין, כי אם גם בעולמה של היהדות כולה (המחלוקת בין ר' יהונתן איבשיץ ור' יעקב עמדין, תנועת שבתי־צבי וכו').

מנהיגי הועד קראו לעצמם: „האלופים, הרוזנים והקצינים". ובאגרות לועד אנו קוראים: „אצילי ארץ, גודרי גדר ועומדים בפרץ, בל יגיע כליון וחרץ, הלא המה ראשי ומנהיגי ארץ המתוועדים ביריד לובלין לחזק ולתקן בדקי בית ישראל, ידיהם ולבותם באמונה לאל, בזכותם וצדקתם ימהרו ויחישו הגיאל, בימיהם ובימינו תוושע יהודא וישראל, אכי״ר".

בשפה נמלצת זו, האופיינית לתקופה, מתבטא יחס הכבוד שרחשו יהודי פולין לועד ארבע ארצות. ואין תימה, כי מלבד סמכויותיו הרחבות של הועד, שלטונו הבלעדי בחיים הפנימיים של יהדות פולין, תפקידו האחראי בפני השלטונות, השפעת שתדלניו ופרנסיו, הרי השתתפה בכינוסי הועד משמנה וסלתה של יהדות פולין. תקצר היריעה מלמנות ולקרוא בשם

[12]) פנקסי הועדים הפולניים נשרפו, קרוב לודאי, עוד לפני פירוק הועד מפחד בקורת מטעם הממשלה כפי שאפשר להסיק זאת מתוך תעודות מהשנים 1739 ו־1753. כבר אז העדיפו הפרנסים להעלים מעיני הנציגים הממשלתיים את התקציבים והחשבונות האמיתיים. בשנת 1765 נמנע כבר מהועדה לחיסול חובות הועד להשתמש בפנקסיו והיא נאלצה להסתפק בגביית־עדות. מכל הפנקסים המקוריים של הועד לא נותרו אלא שלושה דפים בלבד. דפים אלה הועברו אל שמעון דובנוב, שמסרם למכון המדעי היהודי („ייווא") בווילנה. דפים אלה שניצלו במסירות־נפש בעת השואה הועברו לאחר המלחמה ל„ייווא" בארה״ב.

כל הגאונים והעסקנים המפורסמים שהשתתפו בכינוסי הועד ושאת חתימותיהם אנו מוצאים תחת תקנותיי וכרוזיו.

גדולה היתה, איפוא, סמכות הועד בתקופת זהרו בעיני היהודים בפולין ובתפוצות „והפרנסים דארבע ארצות היו כמו סנהדרין בלשכת הגזית" בעיניהם [13].

עם תחיית הרעיון הלאומי על כל זרמיו וגווניו בסוף המאה הי"ט גברה ההתענינות במוסד האוטונומיה המרכזית היהודית בפולין והוא היווה מקור השראה לכל החולמים על הקמת שלטון עצמי של היהודים בתפוצות. הודות להתענינות זו ניצלו מתהום השכחה והכליון תעודות רבות על־ידי היסטוריונים דגולים כברשדסקי, שפ"ר, דובנוב, בלבן, שור, שיפר ואחרים שהשקיעו מאמצים רבים כדי לשחזר את תולדות ועד ארבע הארצות. גם ספרו של י. היילפרין, שאסף בשקידה רבה את המיסמכים הפזורים באספים שונים, בארכיונים וספריות בספר אחד, סידר אותם וביאר, הורתו ולידתו היו כפי שהוא כותב בהקדמתו, „בימי היאבקות לאבטונומיה יהודית בפולין, כשנדמה היה כי נשקף עתיד לשלטון־הבית היהודי בגולה".

השואה שמה קץ ליהדות פולין ואתה נגוזו כל החלומות הנועזים שהיא טיפחה. אולם ועד ארבע הארצות ישאר דף מזהיר בקורות העם היהודי, ועדות נאמנה לכך, כי גם בתנאי הגלות ידע לשמור על עצמאותו ולהקים בנין מפואר של שלטון עצמי במידה שהדבר נתאפשר לו.

---

[13]) נתן נטע הנובר — „יוון מצולה".

מאיר בלבן

בצוק העתים

הטריבונאל

במחצית השניה של המאה הט״ז נמצאת לובלין בשיא פריחתה. לירידים הגדולים המתקיימים כאן זורמים סוחרים מכל קצווי פולין ומארצות רחוקות. גם קונים הרוצים להצטייד בכל מיני סחורות לשנה שלמה באים הנה. ביריד המתחיל ב־2 בפברואר נפגשים בלובלין כל אלה שיש להם משהו לקנות או למכור, כי כאן אפשר להשיג לא רק אריגים, פרוות, משי וכו׳ אלא אף לחתום על הסכמים לקניית תבואה, אשלג, עצים וכדומה. כאן מבוצעות עיסקות־ממון גדולות ומשום כך באים הנה גם מלווים עשירים וחלפנים. במרוצת הזמן הופכת „לובלין״ למקום מקובל של פרעון חובות ומונח טכני לתאריכי תשלום. ברם קורה שהלווים אינם פורעים את החובות בזמן והמלווים נאלצים להגיש נגדם תלונות לבית־המשפט. מה שמעסיק עורכי־דין, סופרים, שמשי בית־המשפט, סוחרים בנוצות לכתיבה, נייר, יצרני דיו וכו׳.

במרכז מסחרי ענקי זה השכין המלך סטיפאן באטורי את טריבונאל הכתר — הסמכות העליונה לשיפוט פלילי ואזרחי בחלקו. השופטים נבחרו בכנוסי השלאכטה (סיימיקים) ואצילים עם פמליה של סופרים, משרתים, סייסים, טבחים ואנשי־משמר שוגרו ללובלין מדי שנה בשנה לתקופה של חדשים, והשתכנו כאן במנזרים, בבתי הפאטריצים בעיר או בחוילות אשר בעיבורה. במרוצת הזמן שאפה כל משפחת־אצילים להקים כאן ארמון משלה ומכאן כל אותם הארמונות לשעבר של המשפחות פוטוצקי, פירליי, טארלו, ראדזיביל וכו׳. שאנו נתקלים בהם בלובלין ואשר פארו את העיר במשך דורות ונהפכו אחר־כך לבתי־מגורים רגילים עם דירות לשכירה.

הירידים והטריבונאל הביאו אתם שגשוג ללובלין והיוו מקור פרנסה. האפשרויות להרויח כסף, למכור סחורות, היו מרובות כאן ואם פרצו סכסוכים בין התושבים הנוצרים והיהודים על זכויות המסחר, עמדו האצילים תמיד לימין היהודים.

אולם הטריבונאל היה במדה מסויימת גם מקור צרות ליהודים. כותב הקורות מהמאה הי״ח קיטוביץ, מספר לנו שבתחילת כל מושב של הטריבונאל נתארגנו משרתי האצילים בכנופיות שיצאו „להשתולל״ ברובע היהודי. הקהילה, שידעה כבר מנסיונה המר מה פירוש „השתוללות״ נתנה לכנופיות מדי שנה בשנה כופר במזומן או במשקאות. המשקאות שלהבו את מוחות האיכרים ובני השלאכטה המרוששת, ולא פעם הגיעו הדברים לידי מאורעות דמים.

אולם כל אלה היו רק דברים של מה־בכך לעומת הסכנות הגדולות לאין־ערוך שנשקפו ליהודים בעת מושבי הטריבונאל. כבכל הארצות בהן חיו היהודים כן גם בפולין בצבצו כמעט בכל שנה עלילות־דם. תמיד אותו הדבר: נֶעלם ילד נוצרי ומיד מאשימים את יהודי העיר ב„רצח ריטואלי״. המשפט הסתיים כמעט תמיד בהרשעת המואשמים. היהודים ערערו כרגיל נגד פסק־הדין של בית־המשפט המקומי בטריבונאל־הכתר וכאן בלובלין התחילה שוב חקירה־ודרישה חדשה. האמונה התפלה שהיהודים משתמשים בדם נוצרים למטרות ריטואליות היתה נפוצה אז עד כדי כך, שאף שופטי הטריבונאל חתרו בכל האמצעים שבידם ל„גילוי האמת״. והאמצעים ל„גילוי האמת״ בזמנים אלה היו עינויים מתוחכבלים כדי להניע את הנאשמים להודות בפשע. מכיון שלרשות הטריבונאל לא עמדו תאי־עינויים ותליינים, נמסרה המשימה לבית־המשפט העירוני בלובלין. ביחסים המתוחים ששלטו בין היהודים והנוצרים בעיר, היו תוצאות העינויים כמעט תמיד דומות ועל־יסודן הוציא הטריבונאל על־פי־רוב פסק־דין מות, שבצועו נמסר שוב לבית־המשפט העירוני.

נקל לתאר לעצמנו את הדכאון והפחד שהשתררו בין היהודים כל פעם שהתנהל משפט לפני טריבונאל־הכתר. באו הנה משפחות הנאשמים, אם לא נאסרו כמובן גם הן, ופרנסי הקהילה בה קרתה הצרה. כולם

חשו ללובלין כדי להשתדל לטובת הנאשמים החפים־מפשע והסתערו על פרנסיה שנאלצו להפעיל את כל השפעתם וקשריהם הרבים כדי להשיג הקלה פורתא לנאשמים. התחילה התרוצצות כדי להגיע אל השופטים והדיינים. אל התליינים והסוהרים וכו׳. משופט אל שופט רצו, חיפשו אנשים המכירים את השופטים, או המקיימים אתם קשרי־מסחר, המלווים להם כסף וכדומה כדי להזים בעזרתם את העלילה. על־פי־רוב העלו כל המאמצים הנואשים הללו חרס, ביחוד כאשר היו מעוניינים בהרשעת היהודים כמרים רמי־מעלה או אצילים בעלי־השפעה. מתאי העינויים שבמרתפי בית העיריה בקעו בלילות אנקות היהודים האומללים שאת אבריהם ריסק התליין ושרפם בשפודים מלובנים או בגפרית. בלילות אלה לא עצמו היהודים עין. כולם, כזקן וכצעיר, היו ערים, אמרו פרקי תהילים ומררו בבכי. פרנסי הקהילה רצו מבוהלים מאציל לאציל, אולי בכל זאת יצליחו להביא לאומללים הצלה פורתא.

פסקי־דין המות שהוצאו במשפטים אלה בוצעו באכזריות מרושעת על־פי־רוב בשבתות, לפני בית־הכנסת, כדי שכל הקהילה תראה בהוצאת פסק־הדין לפועל על היהודים החפים־מפשע. היהודים נמנעו מלבוא אך לעומת זאת זרמו תושבי העיר בהמוניהם כדי לחזות במחזה־אימים זה. לאחר הרצח האכזרי פרצו ההמונים לבתי־היהודים ופרעו ושדדו. ההמון המוסת ראה בפסק־הדין הוכחה נוספת לאשמת היהודים ורצה פעם ולתמיד להשמידם. אמהות נוצריות חרדו אז לגורל ילדיהן והכינוי „יהודי״ נעשה שם־נרדף לרוצח־ילדים ושופך דם.

מתוך המספר הרב של משפטי עלילת־דם נביא רק מקרה אחד — המקרה בשביניארוב.

לבעל הטחנה פטרני בכפר שביניארוב נעלם ילדו בן הארבע ורק כעבור זמן מצאו הרועים את גויתו כשהיא שסועה ורטושה. הרועים הביעו סברה, שכלבים שוטים או זאבים התנפלו על הילד וטרפוהו. אבי הילד השלים עם האסון שקרהו, אלא שחוכר הכפר הסמוך וודניקי הסית אותו נגד יהודי הכפר. החוכר סקובייסקי, מהאצולה המרוששת, לא חי בשלום עם שכניו היהודים ורצה להפטר מהם. מצא לו איפוא עילה לטפול עליהם עלילת־דם. מיד נאסרו המוזגן מרדכי, בנו אהרון גרומק, חתנו אייזיק, משרת הפונדק יאחים ושפחתו הנוצרית של מרדכי. כולם הועברו לבית־הסוהר שעל־יד הארמון במילניצה.

היהודים לא ידעו תחילה על שום מה נאסרו, אולם לאחר שנודע להם במה שמאשימים אותם, ביקשו שיעבירום לטריבונאל־הכתר, שם קיוו להוכיח את צדקתם. לפי פקודת המלך הובאו הנאשמים ביום 5 ביולי 1598 ללובלין והושבו בבית־הסוהר שעל־יד הארמון. פרנסי הקהילה בלובלין, משה דוקטורוביץ׳ (בן הרב), ד״ר שלמה לוריא והשתדלן שלמה עשו כל מה שלאל ידם כדי לעזור לאסירים. ואמנם הצליחו לשכנע את שופטי הכתר אודזיבולסקי, פשי־לפסקי ופשיבינסקי, ברם נתקלו בהתנגדותו של נשיא הטריבונאל (מרשאל) אדם סטאדניצקי, שהיה שונא יהודים. גם הישועיים בלובלין עם הקארדינאל באטורי התערבו נגד היהודים.

החקירה התחילה והנאשמים התגוננו נגד העלילה. הטריבונאל לא היה מרוצה ממהלך החקירה והחליט למסור את היהודים לידי בית־המשפט העירוני לענויים. אור ליום תשעה ביולי 1598 עונו ארבעה היהודים במרתף העיריה באופן איום. התליין שפך על ראשיהם ועל חלקי גופם האחרים כהל והדליקו. משלא הודו — טען התליין, כי אין זאת אלא שהשטן התחבא בשערותיהם. כדי להניסו גילחו את שער ראשם ואחר כך שפכו שוב כוהל על הראשים המגולחים והדליקוהו.

משלא יכול עוד לעמוד בפני הענויים, „הודה״ המשרת של הפונדקאי שראה, כביכול, ס״ר חדש מלא דם מתחת למטה בפונדק. „כאשר ישבנו כבר כולנו בבית־הסוהר התחנן בפנינו בעל־הבית שנרחם עליו ולא נוציא הגה מפינו אפילו אם יענו אותנו. על כך חזר פעמים רבות, ולאחרונה אפילו כאן בתא, כאשר הודלקו כבר הנרות ואחד מאתנו שכב על ספסל הענויים. גם נאסטושקה האיכרית ספרה לי שראתה בין החביות גופת ילד״.

בית המשפט החליט לחקור את שפחתו הנוצרית של המוזגן וציווה לבעל־האחוזה בשביניארוב לשלוח אותה ללובלין. בשערי העיר נתקל הכומר טרטר בריבה, שהגיעה בלווית בני־כפרה האיכרים. טרטר, ראש כנסית פוזן, עסק אז בחיבור ספר על חילול לחם הקודש בפוזן בשנת 1399, וגילה ענין רב במשפטי עלילת־דם. עכשיו עמד לצאת מלובלין, אך כאשר נתקל בקבוצה, עצר את מרכבתו והתחיל לחקור את הריבה. הוא העמיד אותה על משמעות חובותיה כלפי הכנסיה הקאתולית והסביר לה את גודל זכותה אם תסייע לכנסיה לגלות את האמת. הריבה, שלא הבינה תחילה את כוונתו, פתחה פתאום בספור איך הוציאה את הילד המת עטוף סחבות מבית היהודים.

יחד עם זה התחננה שלא יוציאוה להורג, ואם בכל זאת נחרץ גורלה, אין היא רוצה למות לבדה. היא מכידה במנדזידץ (מזריץ׳) נוצריות דבות העוזרות ליהודים במעשים אלה.

ZWIERCIADŁO KORONY POLSKIEY
Vrázy ćiężkie, y vtrapienia wielkie, ktore ponosi od
ZYDOW
Wyrażaiacé
SYNOM KORONNYM
Ná
SEYM WALNY
w Roku Pańſkim/ 1618. Przez
M. SEBASTIANA MICZYNSKIEGO
Philoſophiey Doktorá
WYSTAWIONE,
Teraz znowu porządniey/ y doſtáteczniey wydáné.

Adige ſeruum ad opus, quod officium eius poſtulat. Quod ſi non obaudierit, ſuis graua illum compedibus. Eccl. 33.

W KRAKOWIE,
W Drukárniey Máciiá Jedrzeiow...

שער הספר של סבסטיאן מיצינסקי

הכומד העביד מיד את עדות הדיבה המבוהלת לטריבונאל ועכשיו היתה כבר הוכחה ברודה לאשמת היהודים. הטריבונאל הוציא פסק־דין מות על הנאשמים מרדכי, אשתו, בנם אהרן גרומק וחתנם אייזיק. פסק־הדין פורסם בשבת, 11 ביולי 1598, עם הוצאה לפועל מיד.

שני נוצרים שנכחו בעת ביצוע פסק־הדין, הסופד ד״ר מיצ׳ינסקי והדופא ד״ר סלשקובסקי, השאירו לנו בכתב את תיאורו המלא. לפי ספודם צדיך היה בצוע פסק־הדין להתקיים לפני שער ביהכנ״ס של המהרש״ל (ברחוב יאטצ׳נה) בשעה שהיהודים יוצאים מתפלתם. התליינים תקעו כבר ארבעה עמודים לתליות, כאשד הטריבונאל נעתר לבקשותיהם של פרנסי לובלין (גם הישועיים קבלו מתנת יד — ארבע מאות דוקאטים) והרשה להעתיק את מקום בצוע פסק־הדין לעיבורה של העיר.

לפי מנהג אותם הזמנים הושיבו את הנדונים למות על מזחלה והובילו אותם במצעד חגיגי למקום ההרג. הראשון נכרת המוזגן מרדכי. השכיבוהו על כופת ובגרזן־קצבים ביתרו אותו לארבעה חלקים. כל חלק סימרו בתשעה מסמרים לכופת מיוחדת. באופן אכזרי דומה נכרתו חתנו אייזיק ואשת מרדכי. בנם אהדן גרומק תלה את עצמו בבית־הסוהד. התליינים סחבו את גוויתו מבית־הסוהר וסימדוה לכופת.

הבישוף מלוצק, ברנארד מאצ׳יובסקי, אשד במחוז כהונתו (דייצזיה) נמצא הכפר שוויניארדוב, הטמין את גופת הילד בכנסית הכפר ליטבניק על־יד יאנוב. לאחר שנתמנה לבישוף בקראקא רצה לקחת אתו את הגופה למקום כהונתו החדש, אולם לבקשת הישועיים בלובלין מסר אותה לידיהם. הישועיים הטמינו את הגופה בכנסייתם (במרוצת הזמן הקתדדלה של לובלין). מיד החלו לזרום ל„קדוש״ הקטן מקדוב ומדחוק והדיקאן השתדל ברומא שהאפיפיור יעלהו למעלת „קדוש״ דוגמת שמעון מטריינט *). יהודי לובלין עשו מאמצים עליונים כדי לטהד את שם הנדונים החפים מכל פשע. עוד בשנת 1617 ישבה בלובלין ועדה מלכותית שטפלה בבירור הענין, אולם ללא הצלחה. גם מאמצי הבישוף ברומא העלו חרס.

עוד לא הספיקו היהודים להתאושש ממשפט איום זה, כששוב פקדה אותם עלילה חדשה בשנת 1636. הפעם נאשם הרופא ר׳ מרדכי בן מאיר, על־ידי כומר בהתזת דם למעלה מן הנחוץ וזאת לצרכים „ריטו־אליים״ כביכול. הרופא נידון למות ופסק־הדין הוצא לפועל. בבית־הכנסת בפינצ׳וב נאמר עד הזמנים האחרונים „אל מלא רחמים״ לזכר הקדוש ר׳ מדדכי בן מאיר.

בשנת 1639 שוב התקיים בפני הטריבונאל בלובלין משפט עקוב מדם. הפעם הואשמו יהודי לנצ׳יץ.

משפטים אלה הפילו את פחד הטריבונאל על היהודים ובדעדה עברו לפני שעד הבית הגדול בו שכן. רבני לובלין תקנו ימי צום בימים בהם נפתחו ישיבות הטריבונאל. ועוד מנהג היה קיים בלובלין: כל פעם כשהטריבונאל נערך מחדש, התיצבה בפני המדשאל או בפני ממלא מקומו משלחת של יהודי לובלין עם מתנות יקרות. למטרה זו קבלו יהודי לובלין אשראי מיהדות פולין. במאה הי״ח הגיע האשדאי למטרה זו לסך של 1400 זהובים ונזקף לזכותה של קהילת לובלין על חשבון המסים שהיתה חייבת בהם.

*) בשנת 1475 טבע ילד בן שלוש בשם שמעון בעיר טריינט אשר בטירוליה. המקרה שימש עילה לעלילת־דם שתוצאותיה היו קטלניות. יהודי טריינט נידונו למיתה בשריפה ומאז נאסר על היהודים להתיישב בעיר זו. שמעון הועלה על־ידי הכנסיה למעלה של „קדוש״ וגל של עלילות וגירושים עקובים מדם הציף את אירופה וביחוד את גרמניה.

יהודי לובלין בעת המלחמה הגדולה
ישנות ת״ח—ת״ך (1648—1660)

בפרוס חג השבועות שנת ת״ח (1648) הגיעו לרובע היהודים בלובלין שמועות מחרידות. איש לא ידע מאין באו ומה אמת בהן, אולם הן עברו מפה לאוזן ומיד ידעו לספר בעיר, בבתי־הכנסת ובבתים הפרטיים על מרד איום של הקוזאקים בדרום מזרחה של המדינה.

שני ימי החג חלפו בשקט, ברם כעבור כמה ימים הגיעו השיירות ממזרח והסוחרים ספרו על קוזאקים שהתאחדו עם הטאטארים, על תבוסת הצבא הפולני ועל שני גנרלים שנלקחו בשבי. הידיעות נתרבו ובמהרה נודע בעיר שהקוזאקים מתנפלים בעיקר על השלאכטה ועל היהודים, ובכל מקום אליו הגיעו מעבר לנהר דניפר, ערכו טבח ביהודים והכריתו קהילות שלמות כפריסלאב, בוריסובקה, לובין ואחרות.

כעבור ימים מספר הגיעו כבר הפליטים הראשונים ללובלין. היו אלה על־פי־רוב יהודים אמידים מפודוליה ומווהלין, שפחדו להשאר במזרח ונמלטו עם נשיהם וטפם ללובלין. הפליטים ספרו על השחיטות בקהילות צ׳הרין, נמירוב, טולצ׳ין, פולוננה, קונסטנטינוב, אוס־טראה וכו׳ ומסרו פרטים על מעשי הזוועה שנעשו ביהודים: איך פשטו את עורם ואת גוויותיהם השליכו לכלבים, איך קטעו אברים או קברו בחיים וכדומה. ממקומות אחרים שוב סופר על ילדי יהודים שנקרעו כדגים, על נשים הרות שבטניהן נבקעו ובמקום עובריהן שהוצאו שמו חתולים וכדומה. בדמיונו המבוהל ראה כבר העם את הקוזאקים בלובלין. האמהות מררו בבכי יומם ולילה והסתכלו בפחד דרך החלונות אם אין הרוצחים מתקרבים כבר לעיר.

ואכן פרץ מרד גדול של הקוזאקים, שאיים להשמיד את מדינת פולין. מנהיגם — חמילניצקי — כבש עיר אחת אחרי השניה והתכונן לשים מצור על לבוב־למברג. לאחר שקיבל כאן כופר בסכום עצום, שם את פניו הלאה וכיתר את זאמושץ. זאמושץ היתה אז מבצר חזק עם חיל־מצב מצויד יפה.

והנה ספורו של נתן נטע הנובר על המצור של זאמושץ׳:

„ויסעו משם (מלבוב) הצורר חמ״ל ימ״ש עם כל חילו הקדרים והיונים עם רב כחול הים ויצורו על ק״ק זאמושטש והיא עיר חזקה אשר אין כמוה, בחומה כפולה וחפירת מים סביב לה. ומיד שבאו האויבים לשם, שרפו אנשי העיר כל הבתים הסמוכים לחומה שלא יחבאו שמה האויבים ולא הניחו לאויבים לגשת אל העיר מהלך חצי פרסה רחוק מן העיר ועשו כן ימים רבים. ובתוך זה הזמן נתפשטו בכל קהילות סביב להם ועשו הריגות גדולות בק״ק טאמישוב ובק״ק שעברשין ובק״ק רובשוב (הרובישוב) ובק״ק טרניגראד ובק״ק בילגריי ובק״ק גוריי ובק״ק קראשניק עשו הרג רב ובכמה אלפים ורבבות יהודים״.

תושבי זאמושץ הנוצרים והיהודים פדו את נפשם בסכום של עשרים אלף זהובים וחמילניצקי שם את פניו עם חילותיו בכיוון לובלין. ארבע פרסאות דרומה מלובלין תקע את מחנהו.

תושבי העיר התכוננו להגן על עירם. בעלי־המלאכה תפסו עמדות במצודות, חומות העיר בוצרו. נשפכו סוללות, התעלות נוקו מהאשפה וכלי התותח שופצו. בקהילה נשארה רק דלת־העם ואליה נצטרפו הפליטים על משפחותיהם. אין תימה שבתנאי העוני והזוהמה ששררו בעיר הנצורה פרצה מגפה שקצרה אלפי קרבנות.

על ימי מצוקה אלה לקהילת לובלין מספר נתן נטע הנובר:

„ויסע הצורר חמ״ל ימ״ש עם מחניהו היונים והקדרים וישם פניו ללכת על ק״ק לובלין הבירה, והיא א׳ מארבע קהילות גדולות במדינות פולין ואין כמוה בכל מדינות פולין בתורה וגדולה ובגמילות־חסדים. ובני העיר נסו משם אל אחורי נהר ווייסל והניחו שם כמה מאות בעלי־בתים דלות העם עם ממון הרבה לגמול חסד עם עניי עיר וביותר עם הנמלטים ממקומות מושביהם.

„גם בין אותן היהודים הנמלטים אחורי הנהר וייסל היה דבר גדול בכל מקומות מושבותיהם והיו זורקין את מתיהם באישון לילה על בית החיים שלא ירגישו בהם האומות ויהיו שמחים עלי גיל וישישו, כי ימצאו קבר ולא היה כשאר דבר בר מנן רק בי׳ חולים שנקרא חולי חו״ם מפני טרדת הדרך ובהלה. והרבה אביונים שלא הניחום האומות לכנס לבתיהם ושכבו בראש כל חוצות ומתו מפני צנה ומפני רעב, ואיש את אחיו לא יעזורו ואב את בנו לא ירחם, ומתו באות׳ חולי יותר מן מאה אלפים נפשות השם ישמרנו ויצלנו. וידל ישראל מאוד. כסף וזהב ובגדים שהיה להם מיתר הפליטה מכרו כסף וזהב בעד חצי שוי, ובגדי משי ושאר בגדים בעד שליש שוי, וספרים לא היו נחשבים לכלום כי אין קונה. התורה היתה מונחת בקרן זוית: כי כסף וזהב היו קונים אומות העולם״.

בבית־הקברות בקורוב אפשר היה עוד במשך

דורות לפענח את הכתובות על המצבות של פליטים אומללים אלה שמצאו כאן את מנוחתם.

הפעם האיר המזל פנים ללובלין. חמילניצקי ניגש כבר לשים מצור על העיר. גייסותיו כבר עמדו בפרבריה וסימנו את דרכם קדימה באש ובחרב, כאשר הגיעה למטה הראשי של הקוזאקים הידיעה על בחירתו של מלך פולין חדש. על כסא המלוכה עלה יאן קזימיר אחיו של המלך המנוח, שפנה מיד במכתב אל חמילניצקי, דרש ממנו לחזור לארצו והבטיח לו להכנס אתו במשא־ומתן. חמילניצקי הוציא פקודה לגדודיו לחזור לבתיהם והעיר לובלין נשמה לרווחה. אגדה נוצרית מספרת, שהצלב שנמצא בכנסית הדומיניקנים הוא שחולל את הנס כי השונא יסור ברגע האחרון מעל העיר. היו שראו באישון הלילה אור בוקע על פני השמים ועליהם חרב מתהפכת פעם לעבר לובלין ופעם לעבר זאמושץ... החרב לבשה צורת שוט ואחר־כך נתכסה הכל בגלימת אש שנעלמה בעננים.

יהודי לובלין חזרו לבתיהם. חזרו גם הנזירים והנזירות שעזבו את העיר ברגע האחרון. מוסדות העיר והטריבונאל התחילו שוב בפעולותיהם. בשנת 1651 התקיימה כבר בלובלין התוועדות ועד ארבע ארצות שדן על בעית האמצעים והדרכים לעזור לאלפי הנשרפים באוקראינה ובפודוליה. הקהילות נתבעו לטפל כל אחת במספר מסויים של פליטים ולהושיט להם עזרה. הרבנים שנתכנסו בועד החליטו להכריז על יום צום בכ׳ בסיון ביום השחיטה בנמירוב ולהתיר לעגונות שבעליהן נספו בזמן המלחמה לבוא שוב בברית נשואין. אם כי המלחמה לא נסתיימה עדיין, בטחו כבר בחלקה המערבי של מדינת פולין כי בא הקץ לתלאות המלחמה והחיים נכנסו שוב למסלולם.

הקוזאקים בלובלין (שנת תט״ז)

אולם גורל אחר נועד למדינת פולין וליהודיה. אותות ומופתים הורו על הפורענויות המתרגשות ובאות לארץ. ביולי 1654 לקתה החמה והדמיון הנרגש של העם ראה בכך סימן מבשר רעות. ר׳ יעקב בן יחזקאל הלוי מפלאטוב (פוזנא) מספר בהקדמה לספרו „שם יעקב״ כי הוא ורבים אתו שמעו מתים מיבבים ומתיפחים וילדים מתים היושבים מתחת לארון־הקודש, סופקים כף מעל לראשיהם. היו כאלה שהבחינו אפילו את פרק השנים הרות־השואה על מצחי אנשים.

בסתיו 1654 פרצה בפולין־רבתי מגיפה והאנשים נמלטו מהערים והכפרים ליערות, כדי להציל את נפשם.

זמן קצר לאחר מכן הסתערו על הארץ אויבים. מדרום־מערב — חמילניצקי בראש הקוזאקים והטאטארים, ממזרח — הרוסים, ומצפון — המלך השבדי קארל־גוסטאב. האצילה מפולין־רבתי ומליטא הכירה בו כמלכה של פולין והצטרפה אליו במסעו. יאן קאזימיר ברח לשלזיה, קארל־גוסטאב התקדם, איפוא, — בלי להתקל בהתנגדות מזוינת -- מפוזנא לוארשה ומכאן דרך סאנדומיר (צוזמיר) לקרקא. היהודים סבלו הרבה מהקרבות, ומשניסו לגיונרים יהודים להתנגד לשבדים על־יד סאנדומיר, ואף הצליחו לעכב אותם לזמן קצר, לא ידע זעם השבדים כל מעצור.

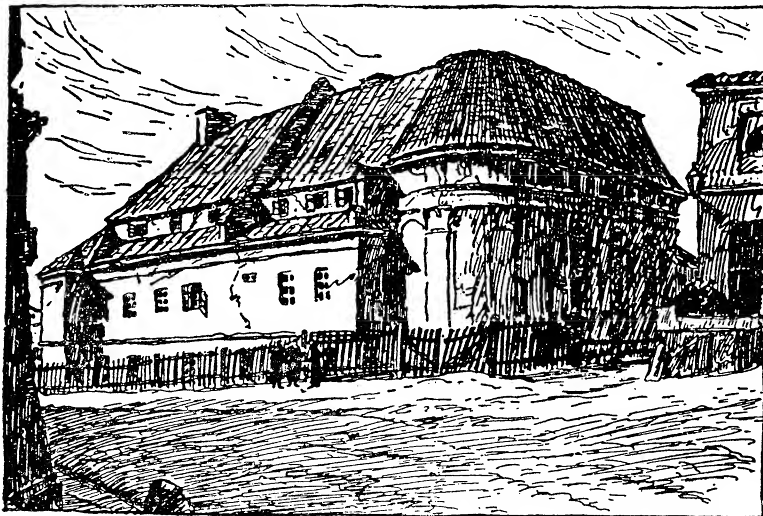
זעמם ניתך כמעט על כל הקהילות ליד הויסלה ובתוכן גם על קהילת קרקא. לובלין ניצלה הפעם מידי השבדים בדומה לערים רבות מזרחה לויסלה, אולם היא נפלה מהפח אל הפחת: הקוזאקים והרוסים כבשוה וגרמו לאוכלוסיתה סבל רב.

מחבר אלמוני מתקופה זו, תושב לובלין פרוטסטנטי, מספר במלים קצרות אך נמרצות על תלאות העיר לובלין, וביחוד של יהודיה. שם הספר הקטן והנדיר הוא: „דין־וחשבון או תיאור מלא של החורבן המר והנורא וההבערה באש, שבוצעו בצורה ברברית בעת כיבוש העיר היפה לובלין על־ידי המוסקוביטים והקוזאקים בשנת 1656״.

אני מביאים מספר זה את הקטעים דלהלן:

„כשהגיעו אלינו ב־11 באוקטובר (1656) הבשורות האיומות, לא ראה עדיין איש צורך לעזוב את המקום, ביחוד כשנאסר על־ידי הארמון והעיריה להוציא מכאן כל דבר, אפילו הקטן שבקטנים. ביום 13, בשעה 9, הגיעה ידיעה מזאמושץ שהעיר סגורה ומסוגרת וכי מאחוריה נראו להבות גדולות. ברם במכתבים לא נכתב על כך דבר, מה שהביא אותנו במבוכה. מיד נשלחו לשם שלושה רצים על סוסים בזה אחר זה. גם ביום 14 נשלחו קבוצות רוכבים בנות 10—12 איש כל אחת. מהקבוצות הללו חזרו רק יחידים וספרו שהנותרים נהרגו או נפלו בשבי הקוזאקים.

ביום ה־15 בבוקר השכם נראה בשדה מחנה צבאי גדול, שנאמד באלף איש. מיד לאחר מכך הופיעו הקוזאקים בפרבר הקרקאי וברובע היהודי והתחילו לשדוד את היהודים. האזרחים תפסו עמדות על חומות העיר ובשעריה, אולם החומות היו רופפיה מדי כדי לעמוד בפני הסתערות האויב והאזרחים הניפו מיד דגל לבן. לאחר מכן שיגרו שליחים, את האצילים

„המנזר היהודי" (הציור של ק. ר. הנקר)

פראנץ בארצ׳ינסקי ופוניאטובסקי, ישועי אחד ושני אזרחים, שיבקשו רחמים מאת האויב.

את הישועי פשטו הקוזאקים מיד עד כותנתו... לפנות ערב חזרו שליחינו ואמרו: האויב דורש רק את אוצרות האצולה והכמרים וכן להשבע שבועת־אמונים לנסיך־הגדול. בינתיים נלקחו משני הצדדים בני־תערובות עד למחרת ואז נודע, כי מאחורי העיר חונים שני צבאות: צבא מוסקוביטי וצבא קוזאקי המינים ששת אלפים ולפי דברי אחרים משנים־עשר עד חמשה־עשר אלף איש...

ביום ה־16 יצאו אצילים, אנשי־כמורה ואזרחים למסור את שבועתם. ברם, המצביא הרוסי דרש כי השבועה תמסר לא רק במחנהו כי אם גם על הגשר לפני שער־העיר, שצריך היה להיות פתוח לפני כן. לאחר מכן דרש שכל האחוזות של היהודים, האצולה והכמורה יימסרו לידיו וכן הצלב הקדוש שהיה רליקויה אצל הדומיניקאנים. הגנראל הרוסי, פיוטר איוואנוביץ, חזר לשער ומצא שם חלק מהאוצרות, שציווה מיד להוציאם. באותו יום הוצאו גם עגלות טעונות סחורות יקרות של יהודים. מהעיר דרש לאחר מכן: 1) 30.000 זהובים; 2) מספר עגלות עם קטיפה, אטלס ומשי; 3) כל מיני אריגים אנגליים והולנדיים — אלף חתיכות; 4) מספר עגלות עם תבלינים; 5) את כל הנשק של העיר; 6) את כל היהודים כדי לשחוט אותם.

והיה זה מחזה איום בשעה שגרשו את היהודים כצאן, נער זקן, מהבתים בהם התחבאו אצלנו (הנוצרים) ורדפום לטבח בבכי ובצעקה נוראה ויבללה. אולם לאחר מכן עלה להציל את נפשם על־ידי תחנונים.

לאחר שנמסרה השבועה העמיד לרשותנו יהידה בת ששים רובאים מוסקוביטים... ברם, כעבור זמן לקח איתה בחזרה ושב למחנהו. במקום נשאר מפקד מקורלנדיה".

הדליקה הנוראה (ערב סוכות תט״ז)

„הקוזאקים הסתערו בלי הרף על החומות והשעריב ואסור היה לירות בהם או להרתיעם על־ידי קליעת אבנים; ברם, אי־אפשר היה לאסוף כל כך הרבה כסף ולא נשארה כל דרך אחרת שתחלצנו מהסכנה. ב־16, עם חשיכה, פתחו באש נוראה על בית־הכנסת, בו נמצאו יהודים רבים. למחרת, ביום ה־17, שוב הציתו את הטירה ומאחר שהיא שכנה בקרבת העיר ועד העיר נמשכו מבני־עץ שבערו בלי הרף, יכלה העיר לעלות באש בקלות רבה, אלמלי שיחדו את הגרניזון המוסקוביטי, ששדד והרס את בתי־היהודים.

אי־אפשר היה להסתכל בלי רגש של רחמנות על עיר היהודים ולראות את האכזריות הנוראה בה השתוללו הקוזאקים שם, את היללות והאש הבלתי־פוסקת שנמשכה שם כששה ימים, אף כי הודענו כבר על כניעתנו. את כל מי שפגשו חי בפרבר העיר, הרגו בו במקום או, במקרה הטוב ביותר, פשטו מעליו את הבגדים ומכרו אותם בפרוטות, תמורת זוג מגפיים, קמצוץ טבק וכו׳.״

לאחר תיאור מפורט של רצח הנזירות הבריגידקות והברנרדינות ממשיך המחבר האלמוני הנ״ל בספורו:

„...ביום ה־18 באוקטובר הורגש בעיר מחסור במזון, ביחוד בלחם ובמים, כך שאי־אפשר היה להשאר בעיר ולשאת את האויב מחוצה לה. אם כי הקוזאקים מכרו לנו כל מיני דברים מעל לחומה בזיל־הזול, כגון שור בחמישה פלורינים, רבע חמאה בחמשים גרושין. כל אימת ששליחינו יצאו מחוץ למחנה חזרו בפרוות במקום בגדיהם הרגילים.

ביום ה־20 הוגש להם הכופר.

המפקד נסוג, אולם הצית את הפרבר הקרקאי... ב־22 בערב חזר המפקד ודרש את העץ מהצלב הקדוש... לקח את חלקו הארי, דבר שעורר חרדה בין המוני העם. בנוגע לכופר קבלו אוצרות עצומים. אריגי משי הוציאו בשווי של 58 אלף זהובים, בדים ב־60 אלף זהובים, כל מיני כלי־כסף וזהב בשווי של 30 אלף זהובים, מלבד אוצרות הכנסיה, יינות ותבלינים, אבל כל זה כאין וכאפס הוא לעומת האוצרות שהוציאו מהפרברים, במיוחד מעיר־היהודים: 600 סוסים נבחרים, 50 מרכבות, 30 עגלות. אצל הרופא היהודי דניאל בלבד לקחו זהב וכסף בערך של כמאה אלף זהובים. הנזקים שגרמו לא נפלו בערכם מן האוצרות שלקחו אתם. כמה שלא ישתדל האדם, לא יוכל לתאר לעצמו את כל הנוראות, כפי שהן התרחשו במציאות. אפשר היה לראות בעיר נשים וטף מתיפחים ומיללים, הבתים בפרבר עטופים להבות, אנשים רבים מעונים באופן מחריד. המות היה העינוי הקטן ביותר..״

אלה הם דברי המחבר הגרמני. גם המקורות היהודיים מספרים על המאורעות האיומים שהתרחשו אז. הגאון ר׳ שמואל, בנו של הקדוש ר׳ דוד אוירבאך, שניצול בעצמו ממות בדרך נס, כותב בספרו „חסד שמואל״: „חסדי ה׳ אשירה, שהציל הקב״ה אותי מהגזרה שהיתה בשנת ת״ז בערב סוכות בק״ק לובלין, שנפלו בעו״ה כמה וכמה אלפים נפשות על קדוש השם איזה לחרב לחרב ואיזה לשבי לשבי, עמם אנכי בצרה ועשה הקב״ה חסד עמי להוציא אותי מאפלה לאורה...״ ובסוף הספר מספר המחבר על ענויים הנוראים של יהודי לובלין: „...כמו שעשה להקדוש ר׳ אברהם בר״ש יהודה מלובלין שהיו תוחבים שפוד בגופו חי, והיה חי כמעט כל היום ויצאה נשמתו בקדושה״.

מסורת מקומית מספרת, שיהודים רבים איבדו את עצמם לדעת בלבד שלא יפלו בידי הרוצחים. שמות הקדושים היו חרותים על גדר בית־הקברות ואפשר היה לפענחם עוד במשך זמן רב. כיום נשאר מכל אלה רק השם „בנדט״. עיר היהודים הצטיירה כתמונה איומה של חורבן והשמדה: כל בתי־הכנסת, בתי־המדרש, בית הקהילה והישיבה, המקווה וכל בתי־המגורים היו גלי עפר ואפר ומתחתם נמצאו 2700 מתים. במקום עיר־היהודים היו עיי מפולת ומעליהם הזדקרו כרוחות־רפאים חורבות הארמון. מוות וכליון השתררו במקום שבעבר היו החיים מפכים בו כמעין. עיר היהודים בלובלין הושמדה פעם ולתמיד.

עוד לא הספיקה העיר להתאושש אחר שלטון האימים הרוסי, כשהיא נכבשה על־ידי המלך השבדי קארל־גוסטאב, שהטיל עליה מס־כופר בסך שלושים אלף זהובים. המלך נסוג אחר כך, אך השאיר בעיר את הגנרל שלו, גראף וולמאר עם חיל־מצב קטן. זמן קצר לאחר מכן כבשו גדודים ליטאיים בפיקודו של סטאניסלאב פוטוצקי, לאחר מצור קצר, את העיר האומללה ולקחו בשבי את חיל־המצב השבדי.

כך הסתובב מעגל הקורות עד שנת 1660. לובלין עברה מיד ליד. סוחרים ובעלי־מלאכה הפכו לאביונים ולאחר הדליקה בשנת 1656 לא היה להם בכלל מה להפסיד. ועדת־חקירה מלכותית תיארה בשנת 1660 תמונה עגומה זו של עיר־היהודים:

„בתי יהודים מלבד בית־הכנסת, איטליזים וכו׳ — 56, מספר המגרשים הנשרפים לפי דברי היהודים — 250 בערך; במקום בית־החולים היהודי — מגרש ריק. בפודזאמצ׳ה גרו פעם יהודים רבים. עבורם שלמו יהודים עשירים 70 זהובים מס־חכירה לארמון; כיום אין הם משלמים אף פרוטה, לאחר שאיש אינו גר שם. הרוסים הרגו 2700 יהודים, כן שרפו כליל את הארמון היפה, הכפרים הסמוכים נשרפו, האדמה אינה מעובדת, הפונדק בודזין בכביש שהיה משלם 40 זהובים לארמון, אינו קיים עוד. כמה אבנים שנשארו לפליטה הם זכר לחומות שעמדו שם בעבר״.

ושוב נתאספו הרבנים בלובלין וקבעו יום־צום חדש בערב חג־הסוכות (י״ד בתשרי) עד הצהרים. יום־צום זה היה צריך להשאר כזכרון לדורות הבאים לאותו היום המר והנמהר, ערב חג הסוכות תי״ז (1656), כשהעיר כולה עלתה בלהבות. מדי שנה בשנה נתאספו באותו יום כל אנשי הקהילה והחזן הקריא מלבד הקינות המקובלות גם קינה ארוכה שנתחברה במיוחד ליום־צום זה.

אחר המלחמה הגדולה

העיר נחרבה. בפרבר הקרקאי נשאר רק בית אחד לפליטה, יתרם היו לעיי מפולת ורק בקתות עלובות עמדו לאורך הכביש מוויניאבה עד לשער הקרקובי. בעיר עצמה היו הבתים שחורים מעשן, ברחוב גרודזקה ובשוק (רינק) היו הבתים ריקים מאדם. ארמונות האצילים והמנזרים הגדולים היו עזובים ופרוצים לרווחה.

עיר־היהודים דמתה לתל־חרבות ורק פה ושם הזדקרה חומה. הירידים הגדולים של לובלין עברו ללנצ׳נו, טריבונאל הכתר נסגר בינתיים לגמרי.

גם הועדים היהודים לא נתכנסו עוד. הנשיאות של הועד האחרון בשנת 1651 שיגרה בקשות למלך ולאנשי שררה אחרים בדבר הגנה ועזרה. המלך יאן קאזימיר פרסם מספר דקרטים בהם תיאר את מצבם העגום של יהודי פולין:

„חלק מהם (כלומר מהיהודים) נשדד ונשמד על־ידי חיילינו, חלק — על־ידי חילות זרים, רבים עונו עד מות. עד היום אין הם יכולים למצוא מנוחה לנפשם, לא בערים ולא בשווקים, אין הם בטוחים בחייהם ולכן מפחדים הפליטים לחזור לפולין. כן יודע אני — כותב המלך בפקודתו מיום ה־18 במארס 1658 — שהרבה חפצים שהיו שייכים ליהודים, נלקחו ונטמנו על־ידי אזרחים מכובדים, ככה שבעליהם אינם יכולים לקבלם בחזרה״.

שוב נשארו היהודים ללא קורת־גג מעל לראשם והם העתיקו את מקום מגוריהם לתוך העיר, שם מצאו תמורת כסף וחפצים יקרים דירות בבתי התושבים ובארמונות האצילים. מאה שנים עברו עד שרחוב היהודים שוב נבנה על תלו.

בלה מנדלסברג־שילדקרויט

משפט עלילת־הדם בשנת 1636

(פרק מתוך מחקר על יהודי לובלין במאה ה־17 — מתוך כתב־יד ששרד)

המשפטים הריטואליים נגד יהודים בפולין, שהיו נערכים בלובלין — מקום מושבו של בית־דין הכתר, מוסד־הערכאות העליון בכל עניני המדינה — היו מעוררים הדים חזקים בקרב תושבי הגיטו.

כך, למשל, נדונו ב־12 ביולי 1598 ע"י בית־דין זה שלושה יהודים ואשה יהודיה אחת למוות באשמת רצח ילד נוצרי. משפחה זה קיבץ ללובלין יהודים מפוזן, קרקא ולבוב שהשתדלו לשחרר את הנאשמים בפשע חמור זה. יהודי לובלין חרדו מאוד מתוצאותיו של פסק־דין חמור, וגזרו שלושה ימי־תענית לפני הינתן פסק־הדין [1].

גם בשנת 1616 נערך באותו בית־דין משפט נגד יהודי שהואשם ברצח ילד נוצרי מהכפר שעלץ. הנאשם חוייב בדין, וראשו הותז [2].

באוירה כזאת הוטלה על קבוצת יהודים בלובלין אשמה על ביצוע רצח לשם מטרות ריטואליות. בשנת 1636 הואשמו יהודי לובלין הבאים: הרופאים ידמיה ושמואל, אביגדור מושקוביץ, לעוועק סולומונוביץ, יצחק ואברהם אייזיקוביץ. הדבנים שלמה ולעוועק יוזפוביץ, לזר קלמנוביץ וכל קהלת לובלין בהסתת היהודי הלובלינאי דוקטור מארעק (מרדכי) כידודג, והגרמני יאן סמיט לביצוע רצח של ילד, משרת בכנסית הכרמליטים של לובלין, כדי להשתמש בדמו בטקס דתי [3]. כנאשמים וכמבצעים ישירים בפעולות אלה שימשו מארעק כירורק ויאן סמיט הנ"ל — וכן גם עוזריהם לעוועק ומשה. קרבן הרצח, הילד פאוול, היה מוכר מאד בלובלין, לפי שהיה מקבץ נדבות למטרות צדקה מטעם המסדר הכרמליטי. מארדק הואשם כי ב־27 ביולי העדים על פאוול, שעה שקיבץ נדבות ברובע היהודי, והכניסו למרתף סמוך לבית־הכנסת. בדרך הצטרפו אליהם יאן סמיט ועוזרו.

במרתף בוצע טקס מיוחד במינו: יאן סמית הקיז את דמו של פאוול, ומארדק הזרים את הדם לתוך שני כלים מוכנים מראש, ואגב כך זימר תפילה בניגון של לווייה [4]. עם גמר הפעולה השיבו את דוחו של הילד ושחררוהו אחד שנשבע לא לבגוד ולא לספר לאיש על הקורות אותו [5].

לאחר תקופה מסויימת גילה פאוול את הסוד לממונים עליו, שתבעו את היהודים לדין. פאוול אישר בשבועה את נכונות דבריו.

המשפט נערך לפני בית־דין הכתר ב־7 באוגוסט. בית־המשפט ציווה לערוך חקירה, ובמקרה הצורך — בעזרת עינויים. מארדק המעונה והמיוסר הודה בעת החקירה בפשעו, כביכול. בית־הדין דן אותו למוות בעריפה. את הראש המותז הציבו על עמוד מחוץ לעיר, ואת הגוף שרפו, כדי שלא יישאר מהנידון כל זכר. את פסק־הדין הוציא לפועל משדד הוויבודה [6]. סופר מהזמן ההוא כותב על המקרה: „לאחר מכן ערפו אחינו בלובלין באופן נבזה, מבלי להתחשב בגילו של הנדון. מאשעק היה יהודי ישיש, אך שנותיו לא הצילוהו ממוות. הוא הופקר לידי התליין" [7].

העדות היחידה היתה מפי הנאשם גופו. מספיק היה שהילד פאוול נתן תוקף לאשמה המוזדה, כדי למסור את הנאשם לידיו של התליין. בשעת החקירה השתמשו

---

1) Miczynski Seb.: Zwierciadlo Korony Polskiey, 1618, p. 14.

2) שם, עמ' 18

3) Ksiegi Trybunalu Lubelskiego Nr. 243 p. 723—729, 1636.
הנתונים ב־ Dyplomatariusz של ברסון (מס' 364 עמ' 208) אינם נכונים. המיסמך המובא על־ידו אינו נמצא במטריקת־הכתר במקום שהוא מראה עליו. תדיאוש צ'אצקי מוסר ב־ Rozprawa ọ zydach שהמסמך הנ"ל פירסם כבר אי־שם.

4) שם, עמ' 726.

5) שם.

6) שם, עמ' 729.

7) Jan Kmita: "List ọd Zydọw Polskich do Messyasza".

בעינויים קשים. בית־הדין הורה שיש לחקור את הנאשם אפילו תוך שימוש באש [8].

על אופן העינויים בו נקט המשפט הלובלינאי מעיד בן הזמן סבסטיאן מיצ׳ינסקי. בדברו על המשפט הריטואלי משנת 158, הוא כותב את הדברים הבאים על חקירת הנאשם:

"Pytani pomienieni zydowie na questyach na coby krwie chrzecianskiey potrzebowali... zeznali (nie zaraz), bo byli dobrze czarami obwarowani, az gdy im glowy i brody ogoliwszy dobrze boki y glowy gorzalka polewajac palono, iz ie ieden w chlebie przasznym, drudzy w winie uzywaia... (3

ברי, איפוא, שלאחר עינויים שכאלה הודה הנאשם בכל מה שמעניו רצו. לבד מזה לא חקרו כלל את סיבת בריאותו המעורערת של המאשים: האם היא נובעת מנזילת־דם או מאיזו שהיא מחלה אחרת. הנוהל המשפטי של ימי־הבינים לא הכיר שיטות חקירה אחרות מאשר עינויים. טבעי, איפוא, ששיטות אלו גרמו לכך שלא חף־מפשע אחד הוציא את נשמתו בידי התליין.

במשפט זה גם לא הופעלו פקודות־המלך, הנוגעות

(8 Ksiegi trybunalu lubelskiego Nr. 243, p. 727. Archiwum Glowne w Warszawie.

(9 משישאלו היהודים הנ"ל בחקירה לשם מה להם דם נוצרים... הודו לא מיד משום שהיו מחוסנים יפה ע"י כשפים, עד שגילחו את ראשיהם וזקניהם ושפכו יי"ש על ראשיהם ושלחו בהם אש (ורק אז הודו) שיש מי שמשתמש בו (בדם) למצות ומי ליין..."

Zwierciadlo Korony Polskiey p. 15-16.

למשפטים על מקרי־רצח ריטואליים או „חילול לחם־הקודש", היינו: שמקרים כאלה צריכים לידון לפני הסטארוסטה, הוויבודה ונציג המלך (פקודת המלך ולאדיסלאב IV משנת 1633 [10]), ושהאשמה יכולה להיות מוכחת רק אז, כשהיא מתאשרת ע"י שלוש עדויות נוצריות ושלוש יהודיות (פריבילגיה של קאזימיר הגדול משנת 1334 [11]).

אופייני הוא גם כתב־האשמה המלא לעג ואיבה נגד הנאשמים. ראשי־הקהל היהודי מצויינים בו כ„שונאיה המובהקים והאיומים של הנצרות, כמנהיגי כל המהומות וכפושעים הגדולים ביותר"[12]). היהודים מכונים שם כ„מין הבלתי־אנושי, המסוגל למעשי־פשע פראיים ביותר" [13]).

המשפט הלובלינאי משנת 1636 עורר הד חזק בספרות התקופה ובזו שלאחריה. מספר עליו גם קמיטא, וכן גם ז׳וכובסקי בחיבורו, בו הוא מביא אוסף תעודות ממשפטי עלילת־הדם שנערכו לפני בית־דין הכתר במשך המאה ה־17 [14]).

(10 Metryka koronna ks. CLXXX, 129, 1633, s. t. confirmatio omnium privilegiorum genti Judaeorum servientium.

(11 Philipp Blich: Die Generalprivilegien der polnischen Judenschaft.

(12 Ksiegi Trybunalu Lubelskiego Nr. 243 p. 725 A.G.A.D. w Warszawie.

(13 שם.

(14 Zuchowski: "Odglos procesow kryminalnych, przewiedzionych na Zydow w Trybunale Lubelskim do roku 1699.

יהודי לובלין בתנועות המרד בפולין

מאת: ד"ר נ. מ. גלבר

א. המרד בשנת 1831/1830

בניגוד ליהדות וארשה שהגיבה בחיוב על סיסמאות המרד והעמידה את עצמה לרשותו בהשפעת חוגי המשכילים, שקיוו כי שלטונות המרד יעניקו ליהודים שוויון־זכויות מלא, היה המצב מחוץ לעיר־הבירה שונה בהחלט.

בערי השדה עדיין לא התקדם תהליך ההשכלה כמו בוארשה ונעדרו כאן נסיונות ההתקרבות אשר חיזקו את היחסים בין קבוצות המשכילים והחוגים הפולניים. בערי־השדה חיו היהודים ממש בגיטאות מבלי שיהיה להם איזה שהוא קשר חברתי פנימי עם האוכלוסיה הפולנית. אין, איפוא, להתפלא שסיסמאות המרד לא מצאו את ההד שזכו לו בוארשה. בשעה שהממשלה הלאומית גייסה בראשית המרד בערי־השדה גדודי מתנדבים המורכבים מבני כל הדתות, השתדלו ראשי הקהלות והרבנים בפני מפקדי הצבא וביקשו שחרור היהודים תמורת תשלום מס, בטענה כי דת משה אוסרת לשפוך דמם של בני־אדם. תמורת השרות הצבאי הציעו תשלומי־פיצויים.

במספר רב של ערי־שדה לא רצו היהודים לשרת אפילו במיליציה והציעו מרצונם תשלום כפול של מס־טירונים („רעקרוטאווע") באם ישוחררו מחובתם האישית לשרת בגברדיה ובמיליציה.

הממשלה הלאומית הסכימה להצעות אלו ונתנה הוראות לגבות מיד את מחצית התשלום ולמסור אותו לאוצר המלוכה. אולם באותן הוויבודסטבות שאין היהודים מסכימים לתנאי זה, יש מיד לגייסם לגברדיה ולמיליציה.

אך היו מקומות בהם התנדבו היהודים לשרת לא רק במיליציה אלא גם בצבא. בלובלין נקטו היהודים עמדה שלילית והעדיפו לשלם תשלומי פיצויים. עמדתם השלילית החריפה פה את היחסים הפולניים־יהודיים והדבר היה מגיע לידי התפרצות פראית אלמלא התערב בדבר בעוד מועד המפקד יאן צ׳ינסקי. הוא מספר על כך במלים אלה:

„ברגע שקבלנו את הפקודה לגייס, נפוצו שמועות רעות בעיר. האשימו את היהודים באדישות ואף באיבה. הגיע הרגע שהיהודים יוכיחו אם חשד זה נכון או שיוקיעו את מוציאי הדיבה. החלטנו לשוות למתן הצהרתם אופי חגיגי. ביום ובשעה שנקבעו הלכתי עם שני קציני־מטה אל בית־הכנסת הנמצא בלב הרובע היהודי. בית־הכנסת היה צר מהכיל את ההמונים שנהרו אליו. במלים מעטות הזכרתי את כל העוול שהיה מנת־חלקם של היהודים ורמזתי על הסיכויים לעתיד מזהיר יותר. הבטחתי שפולין המשוחררת לא תדכא עוד את בניה, ובסוף דרשתי מאת הנוער היהודי שיקריב את חייו כדי להציל את כבודו וירכוש הוקרה ודרור לבני דתו. אין ביכלתי לתאר את השתיקה ואת יראת־הכבוד בהן הקשיבו לדברי ואת ההתלהבות בה נתקבלה הצעתי. הצעירים נדחקו בכדי להקריב את נפשם למען המולדת. דמעות זלגו מעיניהם. חזרתי אל מפקדתי מלווה קבוצת מתנדבים צעירים, כשהאוכלוסיה קוראת קריאות הידד. היה זה הרגע היפה ביותר בימי חיי" [1].

למרות היחס העוין של האוכלוסיה הלא־יהודית. עשו היהודים בלובלין — ביחוד הירש מנדלסבורג — רבות למען המרד. מנדלסבורג נמנה כנראה על היהודים הנאורים שהרגישו את עצמם כפולנים. ב־15 ביוני 1831 פרסם בעתון „פולאק סומינני" מכתב, בו מחה חריפות נגד עורך העתון „גובה פולסקה", י. ל. ז׳קובסקי, בגלל האשמתו את יהודי קאזימיז׳ שהם מרגלים. בענין זה פנה אפילו אל הגנרל שיראקובסקי, שאישר כי דברי העתון הם שקר וכזב, היות והוא שירת במקום כמפקד הצבא ולא היה ידוע לו אף מקרה אחד של ריגול ע"י יהודים.

מנדלסבורג סיפק לצבא המורדים תבואות והקים למטרה זו מחסנים. בהתקרב הרוסים הצליח בעזרת כמה יהודים להסתיר את התבואה ואף כי סיכן את חייו נשאר בלובלין כדי לשמור על המחסנים. הודות לכך הציל את אחד המחסנים החיוניים והחשובים

(1 Jan Czynski: Israel en Pologne. Paris 1861, p. 34.

ביותר לאספקת הצבא. במקרה דומה, באווגוסטובו, עזב הפקיד הפולני את המחסן כשהתקרבו הרוסים [2]).

במרד פולין בשנת 1830/1831 מילא תפקידים חשובים יליד לובלין, ד״ר פיליפ לובלסקי, אחד מהלוחמים המעניינים ביותר לשיתוף־פעולה יהודי־פולני. הוא נולד בשנת 1780 בלובלין, ומכאן שמו לובלסקי. אין פרטים על בית הוריו וחינוכו בנעוריו. ידוע רק זאת שבשנת 1805 התחיל ללמוד רפואה באוניברסיטה הוינאית והוסמך שם לד״ר לרפואה בשנת 1811. הוא התמחה בחירורגיה. אחרי שובו לפולין רצה להשתקע בלובלין, אך אופיו הרומנטי דחף אותו למרחקים.

שר־הבטחון בנסיכות וארשה, יוזף פוניאטובסקי, מינה אותו לתפקיד סניטרי בצבא הפולני. לאחר זמן קצר הצטרף כרופא לצבא נאפוליאון בונפרטה והשתתף בקרבות בגרמניה וב„קרב־העמים״ ליד לייפציג בשנת 1813. פה נפצע ועבור פעולותיו בקרב זה קיבל כעבור שנים רבות — בשנת 1867 — את צלב לגיון הכבוד ואת המדליה של „הלנה הקדושה״ וכן נקבעה לו במכתב הקיסר נפוליאון השלישי, מ־11 בנובמבר 1867 פנסיה שנתית בסך 600 פרנק לכל ימי חייו [2א]).

עד להקמת פולין הקונגרסאית שרת כרופא צבאי בצרפת ואח״כ חזר לפולין והתישב בפלוצק. בשנת 1821 נתמנה ע״י הנסיך קונסטאנטין לרופא במטה גדוד הרגלים השני. ב־8 בספטמבר 1823 הציג אותו הגנרל קראשינסקי בפני קונסטאנטין, שהביע לו במעמד כל הגדוד את תודתו על פעולותיו.

בפרוץ המרד (1830) התנדב ונתמנה לרופא המטה. ב־25 בספטמבר 1831 קיבל את אות ההצטיינות — צלב צבאי מוזהב.

אחרי כשלון המרד חזר לפלוצק ועבד שם עד 1840, ובשנה זו עבר לוארשה. בשנת 1843 קיבל מאת הנציב פאסקיביץ את הרשות להתגורר בנובי־שוויאט, שבו אסור היה ליהודים לגור.

למרות השכלתו והתפקידים החשובים שמלא בשרות הרפואי הוענקו לו זכויות אזרחיות רק בשנת 1852. במלחמת קרים (1853—1856) עבד בבתי־חולים צבאיים רוסיים וקיבל אות־הצטיינות. אחרי המלחמה חזר שוב לפלוצק. ב־15 במאי 1858 הגיש ד״ר לובלסקי בקשה לצאר אלכסנדר II להעניק לו ולצאצאיו תואר אצילות, או לכל הפחות את הזכות לרכוש נכסי־דלא־ניידי בעיר ובכפר עם התחייבות לישב 25 משפחות יהודיות על אדמות אחוזתו להבא. בקשתו הועברה לידי הנציב בוארשה עם הערת הצאר שהוא מסכים להעניק לו זכות לקנות נכסי־דלא־ניידי. את ענין הענקת תואר האצילות דחה לבירור. למעשה התנגדו השלטונות בפולין להעניק לו זכויות כאלה. לאחר חילופי־דעות פקד הצאר, ב־24 ביוני 1859, להודיע למועצת האדמיניסטרציה בוארשה שרצונו הוא כי לאזרח הנכבד לדורות ד״ר לובלסקי תוענק הזכות לקנות נכסי־דלא־ניידי בלי כל התחייבות ולהנחילם לצאצאיו. בלית־ברירה נכנעו השלטונות בוארשה לרצונו של הצאר, אולם בתקנון הזכויות שהוענק לו שמו את כל יתר ההגבלות שחל על היהודים, וביחוד איסור הישיבה בשטח של ג׳ פרסאות ליד גבולות פרוסיה ואוסטריה.

לובלסקי נפטר ב־5 בפברואר 1879.

בקשר למרד בשנת 1830/31 יש להזכיר את המשכיל המלומד ר׳ פנחס מנדל היילפרין ואשתו.

ר׳ פנחס־מנדל נולד בלובלין בשנת 1801. הוא ואשתו אהדו את הפולנים על שאיפותיהם לחרות מדינית. אף כי ר׳ פנחס־מנדל היה אדוק והתקיף בכתביו את המתקנים היהודים בגרמניה [3]) היה חובב השכלה וחינך את ילדיו ברוח זו. ביחוד אשתו, אמו של הסופר הידוע מיכאל היילפרין (1823—1888) עזרה באופן מעשי לפולנים. היא התמצאה יפה במצבם של המורדים ובתכניותיהם, שרה את שירי־פולין הלאומיים והעריצה את משורריה הרומנטיקאים.

הואיל ור׳ פנחס מנדל ומשפחתו הרגישו עצמם רע בפולין בימי הדיכוי שבא בעקבות כשלון המרד, עזבו את לובלין בשנת 1843 ועברו למיסקולץ אשר בהונגריה. בנו, מיכאל, השתתף פה בשנת 1848 במלחמת השחרור של לאיוש קושוט, ואחרי כשלונה עזבו כל בני משפחת היילפרין את הונגריה. בשנת 1856 היגרו לאמריקה [4]). ר׳ פנחס־מנדל נפטר בואשינגטון בשנת 1863.

ב. המרד בשנת 1863

יחס היהודים לתנועת המרד בשנת 1863 לא היה

---

[2]) Polak Sumienny 1831 7/v

[2א]) צלום המכתב ב־ Album pamiatkowy ku czci Berka Joselewicza, Warszawa 1934, p. 192.

[3]) עמד בחלופי־מכתבים עם ההיסטוריון ד״ר יוסט, יצחק מיזס. כתב נגד התיקונים של אברהם גייגר ושמואל הולדהיים „אבן הטועים״. מיתר כתביו יש להזכיר „תשובות באנשי און״ (נגד הולדהיים, פרנקפורט 1845), „אבן הבוחן״.

[4]) בזמן שלטונו של קושוט Lajos Kossuth, 1848—1849) עמד מיכאל בראש לשכת העתונות במשרד הפנים. באמריקה היה מורה בבתי־ספר יהודיים בפילדלפיה, אחר־כך השתתף ב־ New American Encyclopaedia Nation פרסם ספר על: The historical poetry of the ancient Hebrews (1879/80)

בימי ההגירה ההמונית (1881—1883) יסד את Montefiore Agricultural Aid Society

אחיד. בניגוד ליהודי וארשה, שגילו בהשפעת האינ־טליגנציה אהדה למורדים, היה יחס היהודים בערי־השדה אדיש או עויין, כפי שמאפיינת את הלך־רוחם הידיעה שפורסמה בימים ההם בעתון היהודי בצרפת:
Dans la guerre que la Pologne avait a soutenir contre la Russie les Juifs étaient ou indifférents ou hostiles à la population qui les accablaient humilants et méprisants. [5]).

בשנים הללו נמצאו גם בלובלין חוגי משכילים ששאפו להתקרבות היהודים לפולנים לשם שיפור היחסים ההדדיים. הרב ר' יהושע־השיל אשכנזי (1813—1867) שעמד בחילופי־מכתבים עם הרב דב־בריש מייזלש מוארשה בענין תיקוני שיטת הלימודים ב„תלמוד תורה", נטה לצד הפולנים. כן תמכו בפולנים מ. זיידנ־וייס, נתן מילר, איסר פישל וואהל, רוזנבלאט, שאול ארנשטיין, משה גולדצוויג, יונה פרץ, גב' חיה מנדל־זוהן, שעשו מאמצים להקים בית־ספר יהודי לפי התכנית של בתי־הספר היסודיים הפולניים.

חוגי האינטליגנציה היו בדרך־כלל פרו־פולניים ועזרו למורדים. לעומת זאת גילו האדוקים הקיצונים התנגדות נמרצת למגמות אלה ורדפו אפילו את הרב.

לובלין וסביבותיה היוותה אחת מעמדות המפתח במרד והשתתפות היהודים בפלוגות המורדים היתה כאן די גדולה.

מעניין שבראש ארגון המחתרת עמד בשנת 1862 ד"ר נצ'איי (Nieczay) ,מוצא אוקראיני. אך כשנגשו לפעולות צבאיות נתמנה לקומיסר בוויבודזטבו של לובלין ליאון פראנקובסקי (לא־יהודי). בהפגנות לקח חלק פעיל התעשיין היהודי מלובלין לילינפלד, הוא נאסר והושם בבית־הסוהר בזאמושץ [6]).

בפלוגות שנלחמו בסביבות לובלין הצטיינו שני יהודים: המהנדס ליאון גרינבוים מחטיבתו של ללבל בורקובסקי שנפל באחד הקרבות בסביבות לובלין וכן מאוריצי לרבאס, שהיה קצין עוד בצבאות המרד הפולני בשנת 1830.

בלובלין גופא השתתף הנוער היהודי עוד בתקופת ההפגנות בשנת 1861, ביחוד תלמידי הגימנסיה. אחד מהם, יעקב רייזנר, נאסר בשעת ההפגנות בוארשה ושוחרר לאחר שאביו, אהרן רייזנר, נתן כתב־התחייבות

5) Archives Israelites 1863, p. 539.
6) Dr. Berthold Merwin: Zydzi w powstaniu 1863. Lwow 1913, p. 32.
Dr. N. M. Gelber: Die Juden und der polnische Aufstand 1863 Wien, 1923, p. 227.

שלהבא יעמוד בנו תחת פיקוח קרוביו ולא יקח חלק בפעולות המכוונות נגד המשטר הקיים [7]).

אולם התחייבות זו נעשתה פלסתר. מיד לאחר פרוץ המרד הצטרף יעקב רייזנר לפלוגות המורדים, בשנת 1863. היה חבר הפלוגה בפיקודו של ידידו סטניסלאב ליפינסקי (יאנישבסקי). לקח חלק בקרב בסלאבטיצי (Slaw tycze) ב־11 ביולי 1863 ובעד גבורתו נתמנה לקצין בפלוגת־יאקובסקי. בקרב ע"י ברזזנו (Brzezno) בוויבודזטבו לובלין) ב־22 ביולי 1863 הותקפה פלוגתו ע"י קוזאקים. ליפינסקי נלקח בשבי ויעקב רייזנר הצליח להמלט [8]).

איזידור לוינזון מלובלין גמר את בית־הספר הצבאי הפולני בקונאאו, טיפל הרבה בגיוס מתנדבים, אחר־כך נלחם בחטיבתו של הגנרל האוקה־בוסאק והצטיין שם בגבורתו.

יהודי אלמוני מלובלין שכונה בשם לובלסקי נלחם בפלוגתו של דיוניזי צ'אחובסקי ונפל ב־3 בספטמבר 1863 בקרב ע"י פאנאסובקה. באותה פלוגה שירת גם יהודי שני מלובלין, מאיפ (Majef). בספטמבר, כאשר הוביל מצרכי־מזון מאחד הכפרים אל מחנה המורדים, הותקף ע"י קוזאקים ונהרג. יהודי אחר מפלוגה זו בעל־מלאכה בשם בדוי מאיבסקי, נדקר ע"י קוזאקים בשעת סיור המשמר ב־15 ביולי 1863.

היהודים בלובלין עשו רבות להצלת מורדים מידי הרוסים שרדפו אחריהם. בבית יהודים מצאו מחבוא. כן הסתיר איסר וואהל בביתו את הרב מראדזימין, ר' הירש רוזנבלום, שנאשם על־ידי הרוסים באהדה למרד ובאיסוף כספים למטרה זו בקרב היהודים. הוא נאסר והושם בכלא בלובלין, אך הצליח להמלט משם. מנהל בית־הסוהר, פולני, הלבישו במדי קצין רוסי וברח יחד אתו. יהודי לובלין נתנו למנהל בית־הסוהר עשרת אלפים רובל לטובת קופת המרד. ארבע שנים התחבא הרב רוזנבלום בביתו של איסר וואהל עד שהיכרזה חנינה כללית. אז עזב את מחבואו ונבחר לרב בסביבות פיוטרקוב [9]).

בשנות המרד סבלו יהודי לובלין לא אחת מהתנפלויות הרוסים וכך נהרגו יהודים אחדים בהתנפלות ב־18 באוגוסט 1863 [10]).

7) Archiwum Akt Dawnych, Warszawa. Komisja Sledcza 1863—1864 Fasc. 1111.
8) Stanislaw Zielinski, Bitwy i potyczki 1863—1864, Rapperswil 1913, p. 96.
9) Mojzesz Feinkind: Dzieje Zydow piotrkowskich i okolicy. Piotrkow 1930 p. 43-44.
10) Leonard Mezynski: Wspomnienia z powstania styczniowego i sybirskiej katorgi 1863—1869, Tarnopol 1910, p. 24, 26.

נ. שמן

ר׳ שלמה לוריא — המהרש״ל

א. תולדות חייו ואישיותו

רבי שלמה לוריא אשכנזי, כשמו המלא, נולד בפוזנא בשנת הר״ע (1510) והתיחס על משפחת רש״י (השם שלמה עבר בירושה במשפחתו) ועל משפחות חכמי צרפת, בעלי התוספות ותלמידיהם.

אביו, ר׳ יחיאל, מופלג בתורה, היה חתנו של הגאון המפורסם ר׳ יצחק קלויבר, שהעתיק את מקום מושבו מוורמישא לקהילת פוזנא הידוע אז כעיר ואם בישראל. ר׳ שלמה התחנך על ברכי סבו ומפיו למד תורה. ברבות הימים הוא כותב עליו: „הטהור החסיד ועניו ירא ד׳, איש השלום, מוהר״ר יצחק קלויבר״.

בשנת רצ״ה פרצה דליקה בבית הסב ור׳ שלמה חוזר אל הוריו. שם ראהו ר׳ קלונימוס קלמן האברקשטן מאוסטראה (אוסטרוג) ולקח אותו כחתן לבתו ליפקה. המהרש״ל עבר אל חותנו לאוסטראה, שהיתה אז מפורסמת בגאוניה ובלומדיה.

ר׳ קלונימוס קלמן שימש קודם לכן ראש ישיבה בלמברג־לבוב ומשם נתקבל לרב באוסטראה ולראש ישיבתה, שעמדה אז תחת השגחתו של ר׳ שלום־שכנא הידוע מלובלין. כתלמידו של „החסיד הגדול״ רבי דניאל, נמנה ר׳ קלמן על ממשיכיו של הפוסק המפורסם מהר״י איסרלין (בעל „תרומת הדשן״) והיה הגאון המקובל הראשון בין רבני אוסטראה, שעליו ידועים לנו פרטים ביוגרפיים. מאוסטראה עבר כרב לבריסק דליטא ומשם עלה לעת זקנתו לארץ־ישראל, כיהן כרבם של האשכנזים בירושלים ושם נפטר.

בערי פולין ואוקראינה חיו ופעלו בתקופה זו רבנים וגאונים גדולים, כגון ר׳ אליעזר אשכנזי (בעל „מעשי ד׳״, „יוסף לקח״ וספרים אחרים) בפוזנא, ר׳ יוסף כ״ץ (מחבר „שארית יוסף״, גיסו של הרמ״א) בקראקא, הרמ״א — ר׳ משה אסרליש, בלובלין־קראקא, ר׳ יצחק ב״ר בצלאל מלודמיר (אחיו של המהר״ל מפראג), ר׳ נתן שפירא מגרודנא ורבים אחרים.

ברם המהרש״ל התבלט חיש מהר בין כולם בגאונותו ויותר מאחרים הוא שהטביע את חותמו על התפתחותה הרוחנית של יהדות פולין ואוקראינה. כותב הקורות, ר׳ דוד גאנז (1541—1613), תלמידו המובהק של הרמ״א, אשר בהשראתו חיבר את ספרו „צמח דוד״, כותב בו על המהרש״ל בהערצה:

„גאון גדול ומפורסם, מאור הגדול, נזר ישראל מופת הזמן, לאורו ילכו בני עמנו... ושמעו יצא בכל העולם, העמיד תלמידים הרבה והפליג על אנשי רוח וחיבר חבורו הגדול על כל שיטת הש״ס אשר אין ערוך לגדלו ולעמקו ולחריפותו וקרא אותו „ים של שלמה״, גם חיבר ספר „חכמת שלמה״.

ר׳ יהושע פאלק כהן, מחבר ספר ההלכה המפורסם סמ״ע (ספר מאירת עינים) על חו״מ, ביאורים על ארבעת חלקי הטורים בשם „דרישה ופרישה״ וספרים אחרים (נפטר בלמברג־לבוב בשנת שע״ד — 1614), כותב על רביו ומוריו הרמ״א והמהרש״ל: „למדתי אצל שארי רמ״א ואחריו נכנסתי לפני ולפנים אל היכל קדשו של מהרש״ל״ (הקדמה לסמ״ע, חו״מ).

כאיש עקבי בהליכותיו ובתלמודו, יצר שיטה חדשה בתפיסת הראשונים, וכאיש האמת ותקיף בדעתו, שונא חנופה, צביעות ופשרנות, קומם המהרש״ל נגדו רבים מגדולי דורו שאתם התפלמס בצורה חריפה. לא נשא פנים לאיש ורחוק היה ממתינות בעת ויכוח. בגלל שונאיו הרבים נאלץ לנדוד מעיר לעיר ולא מצא מנוחה לנפשו. „ואני נע ונד בארץ והפרוץ מרובה על העומד״. ומשמגיעים מים עד נפש אין הוא עוצר ברוחו והוא מחרף ומגדף את השונאים אותו חינם: „ומחלק עלי שלא לשם שמים, יתהפך פניו כשולי קדרה וכירים״ או „וישתרבב לשונו על גויתו כפגיעת מרגלים תהא פגיעתו, במיתת מגפה תהא מיתתו וקבורת חמור תהא קבורתו״.

פולמוסן חריף, בעל קולמוס שנון, בקי במכמני השפה העברית, משתמש המהרש״ל בהתקפותיו על המשיגים עליו בלשון מליצות האהובה עליו:

„ובעבור ששמעתי שקדמני אחד מן הגסים, הלובש

פסים וחושב כצג בין הדסים, וכותב עלי במגילת סתרים, ולא יחדול פשע ברוב דברים ואמר: שדברים כאלה ליוהרא נוטה, ואינו אלא הדס שוטה ובטלית שאינה שלו עוטה, ולרוב קומתו תעלה צחנתו, בחדר הורתו, אשר על אפו וחמתו".

לשון חריפה כזו רק הגבירה את השנאה אליו ועד כמה שלא השתדל לברוח מאש המחלוקת, רדפה היא אחריו ולא מצא מנוחה לנפשו. גם רבים מתלמידיו, אשר לא יכלו להסתגל לדרך לימודו, נוספו גם הם על שונאיו. „בעו"ה ממרידת התלמידים המורדים ופושעים בי, סומכין ובוטחין על גבורת הזקן ובנו הגאון *) הם המוצאים אותי חוץ למחיצתי ומחסרים גופי". בכאבו כי רב הוא ובצערו הגדול הוא מתחנן: „או יהפך להם לבב האבן והאכזר ללב בשר, או יתן חיל ואומץ כח להציל נפשי ונפש התלמידים הכשרים מידיהם. כדי להסיח את דעתו מההתקפות, הסתגר בבית המדרש, בד' אמותיה של ההלכה: „ואמרתי אשמרה לפי מחסום ואשכם ואערב לבית המדרש בתמיד של שחר ותמיד של בין הערבים ת"ל, והם כלים מאליהם".

תענוגו ונחמתו היה למוד התורה. בכל מקום אליו הגיע יסד ישיבות. משנתמנה לרב בבריסק־דליטא בשנת 1552 יסד שם ישיבה וכן עמד בראש הישיבות באוסטראה ובפשמישל, ששם כיהן בתקופות שונות כרב.

בגיל ארבעים, בשנת הש"י (1550) נבחר כרב ור"מ באוסטראה במקום חותנו ר' קלמן, שעלה על כסא הרבנות בבריסק־דליטא. אחר עליתו של חותנו לארץ־ישראל, תפס את מקומו כרבה הראשי של בריסק ולכן נקרא בפי רבנים רבים ר' שלמה מליטא. כאן לא ישב זמן רב. בשנת שי"ט (1559) עלה על כסא הרבנות בלובלין, כרבה הראשי וממלא מקומו של ר' שלום־שכנא. כך מוסר בעל „צמח דוד" המוסיף, שבנו של ר' שלום־שכנא, ר' ישראל, שימש רק כראש־ישיבה אחרי מות אביו. לפי דעת ר' ש. י. פין, ירש ר' ישראל את שתי משרותיו של אביו — את כסא הרבנות וגם את ראשות הישיבה. ר' יוסף לוינשטיין, בר־סמכא בשטח זה, מוכיח לעומת זאת בעובדות, כי נכונים דברי בעל „צמח דוד" שהמהרש"ל עלה על כסא הרבנות מיד אחרי פטירתו של ר' שלום־שכנא ור' ישראל שימש רק כראש־ישיבה.

איך שלא יהיו הדברים, לא שרר השלום בין המהרש"ל ור' ישראל, מה שגרם למהרש"ל צער רב.

*) הכוונה היא כנראה לר' שלום־שכנא ובנו ר' ישראל (ש. ב. ניסנבוים).

לפי דעתו של הורודצקי הקים את בית־הכנסת המפורסם שלו, כדי שלא להיתקל ביריביו בעת התפילה.

על אף תקיפותו היה המהרש"ל עניו מטבעו ובעל מדות. יש ואין הוא סומך על פסקיו כי אם מבקש להם הסכמות. על שתי תשובותיו אנו מוצאים את הסכמתו של הרב מלודמיר המסיים: „יפה כוון וכתב לאלוף הגאון על ככה, ומסיני למשה הלכה, גאון יצחק בצלאל ז"ג הגר בלודמיר" או: „יפה כתב ויפה דן. יצחק בן ר' בצלאל ז"ל בלאדמיר".

האגדה מספרת שהיה לו מוכיח שהטיף לו מוסר. כשנכנס אליו המוכיח מצאהו יושב עטוף בטלית ושומע בהכנעה את דבריו.

הקדמותיו לספריו מצטיינות בנימת העניוות שבהן. הוא פותח במלים: „שלמה אמר: אחכמה והיא רחוקה ממנו", „במקום תקיפותו שם אנו מוצאים גם את מדת ענותנותו".

אף כי היה תקיף בדעתו ומאמין בצדקתו לא התעלה על אחרים, עניו היה והתיחס ברגש של יראת־כבוד לכל אדם וביחוד ללומדים.

המהרש"ל נפטר בשנת של"ד (1573) בלובלין, לאחר שכיהן בה ובסביבתה כרב ראשי במשך חמש־עשרה שנה. עם פטירתו נסתלק — לפי דעת תלמידיו — „קברניטה של היהדות האשכנזית", העמקן הגדול ופרשן גאוני של התלמוד.

קברו נמצא בבית־הקברות הישן בלובלין, סמוך לקברו של ר' שלום־שכנא. כשלוש מאות שנה עמדה המצבה ולאחר שהזמן נתן בה את אותותיו והיא נשברה ונשתחקה, הוקמה בשנת 1876 מצבה חדשה על קברו.

ב. המהרש"ל כפוסק ויחסו לפילוסופיה וקבלה

המהרש"ל היה אחד הראשונים שאסרו מלחמה על הפלפול לשם פלפול. דרכו בלימוד שונה בהחלט מדרכם של ר' יעקב פולאק ור' שלום־שכנא, מיסדי שיטת הפילפול ומטפחיה. הוא היה אנאליטיקן מעמיק, בעל תפיסה חדה ועין בוחנת, המוקיע ללא רחמים כל סטיה מדרך ההגיון וההבהירות. אין המהרש"ל שואף להיות „עוקר הרים" כי אם „סיני" המשתית את מסקנותיו על בסיס מוצק של בקיאות והוכחות חותרות. גישה זו היא המציינת את ספריו: „ים של שלמה", „חכמת שלמה" וספרים אחרים המהווים אוסף הלכות ופירושים על התלמוד הבבלי והירושלמי.

התלמוד הוא בעיני המהרש"ל היצירה הגדולה ביותר של היהדות. הוא מדבר עליו בהתפעלות ובדברים הנמלצים של התנא רבי עקיבא על „שיר השירים":

„כל העולם אינו כדאי לי". העיקר ביצירת התלמוד — לפי דעתו — היא הגמרא כהרחבת המשנה. במלים הנשגבות ביותר הוא מהלל את התלמוד ואם יש שדבריו יכולים לפעמים להתפרש כאילו היה חולק עליו הוא ממהר להצטדק ולהתנצל: „אינני כחולק על התלמוד, שהרי אין בו נפקותא לא לחיובא ולא לפטורא". רק דין התלמוד קדוש הוא בעיניו הן לחומרא והן לקולא, ובמקום שחכמי התלמוד לא גזרו אין גם הרבנים רשאים לגזור. בכל מקום שהדין הוא בדור בתלמוד הרי הוא הפוסק העליון. רק בדינים, ובעיקר בדיני כשרות שאינם נפסקים סופית בתלמוד, יש להסתמך על דעת הלומדים ולהבהיר את הדין.

מכאן יחסו הבקרתי והקפדני לכל מה שנוצר בספרות הרבנית אחר התלמוד. אין הוא נושא פנים לאיש אפילו לגדולים והוא מוקיע בכל תוקף כל אי־דיוק שהוא מוצא אצלם ויהיה הקל שבקלים. ובצדק כותב עליו אחד הויבנים המפורסמים, בעל „הנודע ביהודה": „ואפילו על גדולי הראשונים מצינו לרש"ל שחולק עליהם כי לבו כלב האריה".

אין המהרש"ל נרתע מלהתדיס נגד הרמב"ם, הרשב"א, טור, רמב"ן, ר"ן, רבנו בחיי, מרדכי, בית־יוסף, ר' אליהו מזרחי ואחרים אם אין הוא מסכים לדעתם. יוצאים מן הכלל הם רש"י ורבנו תם שהוא מתיחס אליהם ביראת־כבוד. לעומת זאת הדיפות הן התקפותיו על „מגדל עוז" (פירוש על הרמב"ם) ושו"ת לבנימין זאב, ספרים מפורסמים בספרות הרבנית. פסק־דינו על ספרים אלה הוא קטלני, אין לסמוך עליהם לפי דעתו משום שנמצאים בהם „דברים זרים ומבול־

המצבה על קברו של המהרש"ל

פה מונח אביר האבירים
מלך על כל חכמי המורים
מאור הגדול שהאיר לישראל לדור דודים
בספרו ים של שלמה ושאר ביאורים
שמו נודע בסוף העולם בכל שערים
הרביץ תורה והרבה תלמידים רבים
הרבה תלמידים בכל העולם
צדיק וחסיד בכל מעשיו ההדורים
הרב הגאון הגדול מופת הדור
מו"ה שלמה בהרב הגאון מו"ה
יחיאל לוריא זצלה"ה נתבקש
לישיבה של מעלה לדת ולהלכה
יום י"ב כסליו שנת נפלה עטרת ראשינו
ו'כ'ב'ה' מ'נ'ו'ר'ה' הטהורה
והפדט הוא ש'ל'ד' לפ"ק תנצב"ה

הועתק אות באות ממצבת רש"ל
הישנה אשר נשברה בשנת תרל"ו
צ'ד'י'ק' ו'נ'ר'ש'ע' לפ"ק

בלים״. מוטב היה להם למחבריהם אילו לא העלום כלל על הכתב.

על אף דעותיו המתקדמות בשיטות לימוד התורה והתלמוד, ועל אף היותו הראשון בין גדולי דורו שגילה יחס של כבוד לשפה העברית, לא התנשא בהרבה על בני־דורו וכמוהם היה תלוי מהמציאות המקיפה אותו.

באותה תקופה התחילה חודרת לפולין הקבלה של ה„זוהר״ והאר״י. היא אמנם לא התפשטה עוד בין ההמונים, אולם יחידים — וביניהם הרמ״א והמהרש״ל — כבר הגו בתורת המסתורין.

ברם, לא היה בכוחה של הקבלה לעמם בעיני המהרש״ל את אור התלמוד והפוסקים ולערער בהכרתו את סמכותם הבלעדית. „ואם היה רשב״י עומד לפנינו — הוא כותב לרמ״א — וצוה לשנות המנהג שנהגו הקדמונים, לא משגחינן ביה, כי ברוב דבריו אין הלכה כמותו״ (שו״ת הרמ״א, סימן ז׳, תורת העולה, מאמר ג׳ פ״ד). כן רואה הוא את הסכנות הטמונות בלימוד הקבלה: „...ומחלושי הראות לא יביטו באור הזוהר״ ומסיים: „האמת יורה דרכו במי דלא ידע להשיג סודות על נכון בקל יבוא לקצץ בנטיעות... לכן אהובי, אל תלך בדרך אתם...״ (שם).

ואם בכל זאת ניכרת השפעת הקבלה על המהרש״ל, הרי במידה שהיא הגבירה את התנגדותו לראציונליזם ולפילוסופיה ולכל אלה הדוגלים בהן.

כאשר הרמ״א מזכיר במקום אחד את אריסטו, עונה לו המהרש״ל: „...והקיפוני בחבילות חכמות ורובן חצוניות, רכלים שונות, והפגימות עגונות... והתורה חוגרת שק וקוננת... וחכמת אריסטו הערל אליו היית פונה בכל פינות... אוי למה שעיני ראו, נוסף למה שאזני שמעו. שעיקר המחמד והבושם הוא דברי הטמא. ויהיה בפי חכמי ישראל כעין בושם ולתורת הקדושה ר״ל מהעון הגדול... יש לי יד בחכמתם כמותך, אלא שארחיק מהם נדוד... ואין לך מינות להריסות כחכמתם״ (שו״ת רמ״א, סימן ו׳).

את הרמב״ם מעריך המהרש״ל מאד וכותב עליו: „המעיין בדברי הרמב״ם יראה איך שחכם גדול היה...״ „ולבו ראה מה שלא ראו אחרים...״ „והוא היה אב לכל הרופאים והטבעיים״ וכו׳. הוא מתפעל מהמבנה ההגיוני של „משנה התורה״: „(הרמב״ם) עשה חבור נאה מכל אשר היו לפניו בענין זה שהיה מסודר בהלכותיו ובפסקיו״. אולם יחד עם זה הוא כותב: „ואף שהרמב״ם גדול בתורה... לא אשא פנים״ („ים של שלמה״ חלק א׳ סימן ע״ב). כל פעם שאין הוא גורס את דעתו של הרמב״ם הוא מבקר אותו במלים חריפות ואף מביא בסיפוק את השגותיו של הראב״ד (ר׳ אברהם בן דוד מפושקיירה, 1120—1198) על „משנה תורה״.

אל הראב״ע (ר׳ אברהם אבן עזרא, 1092—1167) התיחס המהרש״ל בהסתייגות רבה. ומעניין הדבר, שהוא, מעריצה ומטפחה של השפה העברית שאינו נמנע מלהוכיח את הרמ״א ואת הרבנים והפוסקים על זלזולם בכללי הדקדוק, לא זו בלבד שאינו מתפעל מהראב״ע אלא יוצא נגד לימוד פירושו, משום שהוא מבטל לעתים תכופות את דעותיהם של חכמי התלמוד.

„ורוב בנינו ופירושו על דרך התבונה והטבעים וקבלת חיצונות — כותב המהרש״ל על הראב״ע בהקדמתו ל„ים של שלמה״ — והתריס בכמה מקומות נגד דברי חכמי התורה והתלמוד ומה שהוא מן התורה, כתב שהוא מדרבנן ומה שהוא מדרבנן עשאן לדברי תורה... וכבודו במקומו מונח, כי חכם גדול היה ואין משיבין את הארי. כי אין הולכין אחרי פירושו לא לאיסור ולא להיתר, לא לחיוב ולא לפטור, שהרי כתב כמה פעמים נגד ההלכה, אפילו נגד חכמי המשנה ונגד האמוראי התלמוד בלי מספר. ואמת שמעתי אומרים עליו שכך היה מכריז והיה מודיע לרבים שאינו רוצה לישא פנים אלא לפרש עד מקום אשר שכלו מגיע לולי הקבלה, כאשר רמז בקצת מקומות בפי׳ התורה ,לולי הקבלה הייתי אומר׳.״

יחס הערצה ללא סייג גילה המהרש״ל לחכמי צרפת, בעלי התוספות, שהודות לפירושיהם לא נשאר התלמוד כספר החתום. אבל גם כאן אין האהבה מקלקלת אצלו את השורה.

דרכו של המהרש״ל בלימוד היה הניתוח המעמיק והקפדני. הכל מנופה בשבע נפות, כפי שהוא בעצמו כותב: „דרשתי וחקרתי היטב בשבע חקירות ובשבע דרישות ובדיקות אחר כל מקור הדין וחוצב הלכה בתכלית היגיעה והעיון ובמעט שינה, ברוב שיחה עם חברי ותלמידי יותר מכולם...״ (הקדמה יש״ש, חולין). לא נחפז בלימודו, התעמק בענין זמן רב והקדיש לו את כל מעייניו. הוא היה „העמקן הגדול״.

כתב לאט ואף כי חיבר מספר רב של ספרים, ישב לפעמים שבוע ימים עד שמצא את המקור לרעיונו ורק אז העלה על הכתב: „פעמים — כותב המהרש״ל — שבוע אחד ישבתי משתומם בדמיון השכל עד שיגעתי ומצאתי שורש הענין, ואז כתבתי בספר״. כן לא נחפז — כפי שהוא מוסר לנו — לחרוץ משפט על

יצירות של הזולת: „לא הנחתי שום מחבר שלא עסקתי בעיוני קודם חיתום גזר־דין"

*

המהרש"ל הוא האבטיפוס של הרב הרבני, הרב וראש הישיבה הלומד את התורה לפי השיטה התלמודית־סכולסטית בהשראתם של רבני צרפת וחכמיה. מבחינה זו הוא דומה לגאון מווילנא וכמוהו הוא רבני לוחם שכל מגמתו היא להכניס בהירות בלימוד התורה, סדר ושיטתיות.

הוא נלחם נגד הקאזויסטיקה העקרה והפלפול הנבוב. יחד עם זה התנגד בתוקף לכל השכלתנים המתימרים להבין את התורה בשכלם ולמקובלים שרצו לפסוק לפי הקבלה.

המהרש"ל חי בתקופה של לומדים מופלגים ובני־סמכא ואף על פי כן היה מקובל על הכל. בקיאותו בתלמוד ובפוסקים זכתה להערכת בני־דורו ונחשבה כתופעה יוצאת מגדר הרגיל. ולמרות כל אלה. לא הוא שזכה לכתר של פוסק ביהדות האשכנזית. לכתר זה זכה הרמ"א.

ג. המהרש"ל והרמ"א

המהרש"ל והרמ"א הם ממניחי היסוד של הנוסח החדש בחיי היהדות של אירופה המזרחית. הם עיצבו את הטיפוס היהודי הפולני־ליטאי־אוקראיני המצטיין בחנו ורעננותו, ברבגונות צורות חייו ובחיוניותו.

גאוני פולין שקדמו למהרש"ל ולרמ"א, ר' יעקב פולאק ור' שלום־שכנא, לא השאירו אחריהם כמעט חיבורים בכתב. מגמתם היתה לחנך דורות של תלמידי־חכמים על־ידי מגע אישי עם הלומדים.

לא כן המהרש"ל והרמ"א. הם היו הראשונים בפולין שיצרו יצירות גדולות, אוספים הלכתיים, פירושים לתלמוד, ספרות שו"ת בעלת ממדים גדולים.

הרמ"א תופס מקום בראש מחברי הספרות הרבנית. בדרכו ובשיטתו הולכים הפוסקים, שהרחיבו את יריעת השולחן־ערוך בפירושיהם. גירסותיהם ופסקיהם ההל־כתיים, כגון הב"ח („בית חדש") ר' יואל סירקיס וחתנו הט"ז („טורי זהב") ר' דוד ב"ר שמואל הלוי, הש"ך („שפתי כהן") ר' שבתי כהן ואחרים.

כל אלה יחד עיצבו את דמותו הרוחנית של היהודי הפולני המפולפל, את תפיסת עולמו ויחד עם זה הביאו להסתגרותו המוחלטת בפני העולם החיצוני.

המהרש"ל נמנה עם היוצרים הגדולים של הספרות הרבנית הן בכמות והן באיכות. בדומה לרמ"א הוא מחייב את המנהג, שהוא תירה בעיניו. במקום אחד כותב המהרש"ל: „אל תטוש תורת אמך" (משלי א', ח') — משמע: מנהג הורים — תורה. המנהג עומד בעיניו מעל לדין ולא רק מנהג חכמים, כי אם גם מנהג ספנים וחמרים. בכל זאת אין זה מונע ממנו ללעוג לכמה מנהגים, שהרמ"א חייב אותם, כלמנהגי שטות, כגון המנהג לקפוץ בעת תפילת קדושה וכו'. הרמ"א לעומת זאת החמיר מאד במנהגי ישראל אלה.

הרמ"א והמהרש"ל היו ידידים מסורים, אף כי נבדלו בשיטותיהם בלימוד ובהשקפותיהם. באחת משו"ת שלו פונה המהרש"ל אל הרמ"א בתואר „שארי הגאון יניק וחכים מהר"ר משה איסרלש" (שו"ת סימן ט"ז). הרמ"א מצדו מדבר על המהרש"ל בחמימות רבה. בהסכמה לספר „חכמת שלמה" הוא כותב בין היתר:

„צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו השם ית' בתורתו, עוקר הרים בפלפולו וסיני בהוראתו ראשית דבר, יראת ד', קודם לחכמתו, עמו רוב בנין מנין, תלמידו שואבי מי בארתו. מימיו כמים קרים על נפש עיפה, משיבי נפש עופתו, ראוי לסמוך עליו כמשה מפי הגבורה בעלותו לקבל דברי הברית שעשועי חמדתו, והעמיד תלמידים הרבה ועשה סיג לתורה משמרת למשמרתו אזן וחקר ותקן ספרים ותשובתו כסברתו. הביאני המלך חדריו והראה לי תשובות וספריו, והיו בפי לְמתוק כנופת צופים, כי בי"ג נפה הם מנופים, אמות שמקצתו ראיתי ועברתי עליו בדרך הקצרה, מ"מ לדעתי החלושה עמיה שריה נהורא, כי היה בלול במקרא במשנה ובגמרא, כה אמינא משה בן לא"א ישראל שלי"ט נקרא משה איסרליס מקראקא".

יש ולפעמים מתנהל בין שני הגאונים ויכוח ער. המהרש"ל אינו נרתע מלהביע את דעתו בצורה חריפה והאהבה ביניהם לא מנעה מאיש האמת והקנאי להגיד מה שעם לבו. כן מוצאים אנו אצלו:

„ואל תשגיח בדברי מהר"ם בספר תורת חטאת... ואמר על כן מה שמצא... אני מאמין ולא ירד לעומק בענין... ואל תשגיח בחדשים לבקרים במה שכתב מהר"ם בת"ח שלו... כי כתב מנהגים מעצמו".

המהרש"ל מתיחס באירוניה לגבי כמה מתשובותיו של הרמ"א ומיסרו אפילו על שאין הוא יודע דקדוק ואינו מקפיד על הסגנון והצורה בכתיבתו.

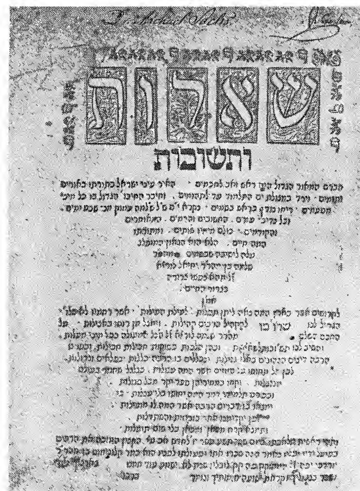
הוא כותב: „ובאלף מחילות, יתר היה למר לעיין בחכמת הדקדוק, כי כתביך הם חומה פרוצה לרוב בנוכח ובנסתר ונקבה וזכר ויחיד ורבים; כי אחד

מן הדבדים הנחוצים לת"ח הוא לכתוב שו"ת ופס"ד אף אגרת שלומים בצחות הלשון".

המהרש"ל מצטעד מאד על שלא עסק בצעירותו במידה מספקת בדקדוק: „בימי חודפי יגעתי בתלמוד ובפלפול ולא בדקדוקי תפלה". רק לעת זקנותו התחיל בלימוד הדקדוק, ידיעת השפה ו„דקדוקי תפלה" ואף חיבר סדור לצרכי עצמו.

המהרש"ל והרמ"א רחשו אהבה עמוקה איש לדעהו והעריכו איש את רעהו.

כותב המהרש"ל על הרמ"א: „מהר"ם גדול בדורו ה"ה, ולא היה מן האחדונים כמוהו". והרמ"א על

שאלות
ותשובות

שער המהדורה הראשונה של שו"ת למהרש"ל (לובלין 1574)

המהרש"ל: „אשרי לדור ששרוי בתוכו לאות ומופת כיקותיאל, גדול כשמאי, ענותן כהלל, כל עוף הפורח עליו בשעה שעוסק בתורה מיד נשרף, כיונתן בן עוזיאל".

ובכל זאת „אין נושאים פנים בתודה".

ד. המהרש"ל ודורו

המהרש"ל הוא בין הראשונים מבני־דורו המטיף לשלימות בחיי הציבור ונלחם נגד תקיפותם של בעלי־הטקסא. ממחייבי שלטון הרבנות ומעמדה בציבוד, אין המהרש"ל נמנע מלצאת חוצץ נגד הדבנים הקונים את משרותיהם בכסף. גם ידידו הדמ"א מתריע נגד שלטון בעלי־הממון ומצביע על הסכנות הטמונות בתופעה זו.

המהרש"ל מפאד את העבד כשמבטו מופנה לעתיד. הוא היה — כפי שציינו כבר לעיל — אחד ממעצביה החשובים ביותר של השיטה החדשה בלימוד התורה בפולין. רבים מתלמידיו אמנם נטשו אותו, אבל לא מעטים נשארו לו נאמנים וביניהם אישים בעלי קומה שהטביעו במרוצת הזמן את חותמם על יהדות פולין. הם ידעו שלמרות התיקונים המדובים וההגהות שדבם הכניס לגמרא, הרי דאה בתלמוד את היצידה הנשגבה ביותר וכל שאיפתו היתה להבהיד את המקומות הקשים, לישב את הסתידות המדומות ולתדצן.

בענינים מסויימים נוטה המהרש"ל לחומרא. הוא אוכר ריקודים משותפים של בחורים ובחורות אפילו בחתונות. „לבי בוער כתנור על עם ד'... שהם שוחקים במיני זמר". במלים החדיפות ביותר הוא מוקיע את הקנאה והגאווה השולטות בחוגי הדבנים, הענקת „סמיכות" למועמדים שאינם ראויים לכהן כדבנים ומתריס נגד הדבנים המשתיתים את הלימוד על הפלפול.

בשו"ת שלו הוא כותב אגב אורחא. „הגאים והעשירים הולכים בקומה זקופה, נטויי גרון ונזהרים מגלוי הראש לא מחמת חסידות" (שו"ת סימן ע"ב). ומתמיה הדבר, שהמהרש"ל הדבוק במסורת ובמנהגים והנוטה להחמיר בשטח זה, מיקל דוקא בענין גילוי־ראש. הוא לועג לדבני אשכנז שהחמידו כל כך באיסור גילוי־דאש ומאשימם אפילי בצביעות: „כל איש... אם רק עשיר הוא ותקיף, אין בודקים בו ונוהגים בו כבוד, לעומת זאת מי שאין לו כסף אם אוכל ושותה בהכשר, רק שישב בגילוי הדאש, תופשים אותו כאילו יצא מן הכלל" *).

לא פה המקום להביא במלואה את התשובה בה מתגלה המהדש"ל בכל גדלו כגאון וכאישיות. אין הוא נדתע מלהביע את דעתו אף אם אינה עולה בקנה אחד עם המקובל על־ידי גדולי הפוסקים של היהדות האשכנזית והספרדית. ב„תולדות הפוסקים" של שמעון משה חאנעס מובאת התשובה כלשונה במהדורה הדאשונה וההסבר הנתון בצדה הוא, כי „ממדת החסידות" הוא להזהד בכיסוי הראש ולא רק בפומבי אלא אפילו בבית, כי לא חינם נאמר: „כל שאסור

---

*) שו"ת סימן ע"ב. במהדורה השלישית שהוצאה על־ידי נכדיו יוסף כהן צדק וזלמן באנהרד שונה במקצת הנוסח שעבר עריכה קפדנית.

מפני מראית העין אפילו בחדרי חדרים אסור" ועל אחת כמה וכמה בשעת הלימוד, התפילה ובקיום מנהגי ישראל.

הבעיה של איסור גילוי הראש נידונה רבות במשך הדורות והנוטים להקל באיסור זה כגון ר' יהודה אריה מודינה (1571—1648) מצאו להם תמיד במהרש"ל אילן גדול להתלות בו. מודינה כותב: „אחרי שנים אשר כתבתי הדברים הנ"ל באה לידי תשובה מהרש"ל לוריא ז"ל בעל חכמת שלמה, ים שלמה, והאיש גדול ונורא מאד אצל כל אנשי פולניאה ואשכנז, ראה והפלא אם היות האשכנזים מן המחמירים הרבה כביוצא באלה כנודע איך הוא מתיר... בגילוי הראש וכ"ש ללכת ולעמוד. לסבות שכתבתי אני, לא ידעתי בנפשי מה יענו הצבועים לזה". מודינה מרחיק לכת במסקנות ובפירוש דבריו השקולים והמסוייגים של המהרש"ל כדי לנמק את עמדתו.

המהרש"ל היה — כפי שציינו כבר לעיל — מדקדק גדול ובעל סגנון. ההקדמות לספרים „ים של שלמה" כתובים בשפה יפה ובסגנון „מזוקק שבעתיים". מעטים מבין גדולי התורה יכולים בשטח זה להשתוות למהרש"ל. רק מתחת עטו יכולה היתה לצאת מליצה יפה מעין זו, בשעה שהוא מגן על הראב"ד, בעל ההשגות על הרמב"ם מבקרתו של „מגדל עוז": „וכותב דבריו כמצליף ומקלקל ומעות הדברים בלי טעם וריח ועובר בבל תשחית הדיו" (הקדמה לבבא־קמא).

לפי מושגי תקופתו היה המהרש"ל גם היסטוריון וכרוניקן, מומחה בסדר היחוס. ידיעותיו אלה מתגלות בצורה מזהירה בתשובתו כ"ט. הוא רשם סדר־יחוס מדוייק של משפחת לוריא, שלשלת היוחסין של משפחה מפורסמת זו. ההיסטוריוגרפיה שמשה למהרש"ל יסוד להבנת התנאים והאמוראים וממשיכיהם, שומרי הדין בכל תפוצות ישראל.

המהרש"ל היה גם פיטן, ידע לחרוז חרוזים בנוסח המקובל בזמנו, כמובן. את „ים של שלמה", בבא קמא, הוא פותח בשיר בו הוא מביע את התפעלותו מהתלמוד. הנכדים המהדירים הקדימו לשיר את השורות: „שיר השירים אשר לשלמה הגאון המחבר ים של שלמה. ההולך מקדמה לימה:

בריך רחמנא

יהיב חכמתא לחכימין ויריאין בחנינה
מעלם מדרגת עליונה מושכלת בתבונה
שערי שמים עם מ"ט שערי בינה
לפניהם יופתח אם מצאו חסד וחינא
שלמון רב יזכה ביקרה מפנינה
למלכים די מגן ומגינה
מעט דרך ורוב יגיעה במעט שינה
הוויות התלמוד אביי ורבא רב אשי ורבינא בריך רחמנא
יהיב חכמתא לחכימין בחנינא
מעלם ממדרגה הפנימה לחיצונה
שערי אורה סתרי פלאים
לב מלכים ביד אלהים
שם נגנז ארון הראשונים
לחות חרות יקרו מפנינים
משה נתן תורה לבנים
הרבה מוכנים בו חזק ואמיץ באמונה

בס"ד התחלתו ביום ז' כ"ד ימים לחדש תשרי ש"ו לפ"ק

*

רבים היו ראשי־ישיבה בלובלין, רבנים ששמם יצא בעולם, פוסקים בעלי־סמכא ולמדנים גדולים; אולם המפורסם ביניהם והמכובד ביותר הוא המהרש"ל, שאליו נהרו מכל קצווי אירופה כדי ללמוד תורה מפיו. לישיבת לובלין בראשותו של המהרש"ל יצאו מוניטין בעולם כאחת המשובחות ביותר ולכבוד נחשב להמנות על תלמידיה.

„המהרש"ל — כותב בלבן — אמנם לא היה מחונן בחוש פילוסופי, אולם הצטיין בשכלו החריף והיה לו גם העוז להבחין בין תוכה של התורה לבין קליפתה". המהרש"ל והרמ"א היו שני הגדולים במאה הט"ז שהשתלטו לא רק על מחשבתם ונשמתם של בני־זמנם, כי אם הטביעו את חותמם על יהדות פולין לדורות.

ה. ספרי המהרש"ל

המהרש"ל חיבר הרבה ספרים חשובים, חידושים, פסקי־דין, הגהות ותיקונים. כמומחה מובהק בתנ"ך ובדקדוק ששלט על מכמני השפה העברית על בוריה ובסגנון התלמוד ונוסחו הרבה לכתוב. להלן רשימה קצרה של ספריו:

1. „חכמת שלמה" או חידושי המהרש"ל על הש"ס, פירושים, הגהות, תיקוני נוסחאות מבוססים על המקורות לתשע־עשרה המסכתות. את הספר הוציאו במהדורה מורחבת בניו שקראו לו „חכמת שלמה". בפעם הראשונה הופיע הספר בשנת שמ"ב (1582), בקרקא. הרבה תיקונים נעשו מיד בגמרות שנדפסו באמשטרדם. במהדורות האחרונות של הש"ס מופיע „חכמת שלמה" בגמרא כפירוש נוסף.

2. „יריעות שלמה" — פירושים לרש"י, מתקיף לעתים תכופות את ר' אליהו מזרחי ופירושו רא"ם. „שפתי חכמים" מביא לעתים תכופות מספרו. הודפס בפראג בשנת 1609.

3. „ים של שלמה" — מהספרים המונומנטליים על סוגיות הש"ס וחידושי גפ"ת. ספר על שבע מסכתות: ביצה, יבמות, כתובות, גיטין, קדושין, בבא קמא וחולין. הודפס לחוד בזמנים שונים ובערים שונות.

4. שו"ת ופסקים — הודפס בלובלין בשנת של"ה (1574). המהדורה השניה הודפסה בפיורדא תק"ס והשלישית בלמברג תרי"ט (1859), על־ידי נכדו יוסף כהן צדק וידידו זלמן באנהרד עם הסכמה נהדרת מאת רבה המפורסם של למברג, ר' יוסף שאול הלוי נתנזון (1808–1875) מחבר הספרים „מפרשי הים", „מגן גבורים", „מאירת עינים", „יד שאול" וכו'.

5. „עמודי שלמה" — ביאורים ופירושים לסמ"ג (ספר מצוות גדול) מאת ר' משה ב"ר יעקב מקוצי, עם הגהות מאת ר' יהושע השיל מקרקא („רבי ר' השיל") קאפוסט, תקס"ז, באזיל, ש"ס 1600.

6. הגהות על איסור והיתר בשם „שערי דורא" נזכר לעתים תכופות ע"י הפוסקים, לובלין 1598.

7. „עטרת שלמה" — פירוש על שחיטות ובדיקות.

8. „סדר הזמירות" מכיל זמירות לשבת ומוצאי שבת וענינים אחרים של תפילה — לובלין שנ"י. ונציה 1603.

בשו"ת משתקף באופן ברור רוח הזמנים, שיטת לימוד התלמוד בישיבות דאז וכו'. כן לומדים אנו על תנאי חייהם של הרבנים, על התקיפים שהשתלטו על החיים וכו'.

כפי שמספר מחבר תולדות הפוסקים (שמעון משה בהר"ר גדליהו ז"ל חאנעס, יליד וילנה) נמצאים בכתב־יד ספרים חשובים של המהרש"ל, ביניהם ספר „אור" על ארבעה חלקי שולחן ערוך. מי יודע אם נשארו כתבי־יד אלה לפליטה אחרי השואה.

אינג׳ ד. דווידוביץ

בית־הכנסת ע״ש המהרש״ל

בית־הכנסת המפורסם והעתיק ביותר בין בתי־הכנסיות הרבים בלובלין, העיר ואם בישראל, הוא ביהכ״נ שע״ש המפרש וראש הישיבה הנודע של ק״ק לובלין, ר׳ שלמה לוריא (המהרש״ל). הבית נבנה ב־1567 (שכ״ז) ע״פ כתב־רשיון של המלך זיגמונט אוגוסט, על מגרש שהיה שייך לרופא היהודי ד״ר יצחק מאי [1].

ביהכ״נ נבנה בצורת מרובע, ושימש בודאי דוגמה ראשונית לבתי־הכנסיות המרכזיים בעלי ארבעה עמודי־התווך שבקהילות בריסק, וילנא, הורודנא, טרנא, ריישא, פרמיסלא, אפטא, לאנצוט ואחרות. במרכז אולם התפילה ניצבים ארבעה עמודים־תמיכות של הבימה הקשורים בחלקם העליון זה עם זה, ע״י מבנה קשתות חצי־עגולות, אשר צורתן כעין קוביה המקומרת בתוכה[2]. ארבעת עמודי הבימה הללו מורכבים כאן, כל אחד, מאגד של שלושה עמודים דקים יותר. לפנינו איפוא שנים־עשר עמודים המתנשאים שלושה־שלושה מכל עברי הבימה והתומכים כולם יחד בסיפון המקומר של בית־הכנסת. מתחת ל„חופה״ זו בנויה הבימה בצורת מצע סגור ממזרח וממערב ע״י מעקה ופתוח מדרום ומצפון ע״י מדרגות המצויידות אף הן במעקה. עיבוד המתכת במעקים אלה עשוי ברוח עבודות ה־(ברזל מחושל — ברזל נפחיב). הבימה קשורה כאמור לתקרה ע״י קשתות היוצרות, בהתחברן עם קירות בית־הכנסת, ארבעה קמרונות חביתיים, מקבילים לכתלי הבית; החלונות הגבוהים קבועים בלונטות של קמרונות אלה.

תכנית ביהכ״נ של המהרש״ל נחשבת בצדק כדוגמה ראשונה לפתרון הבעיה הארדיכלית־ליטורגית החשובה ביותר של בתי־הכנסיות ביהדות אשכנז ופולין, יהיא קביעת מקומה של הבימה והדגשת ערכה המיוחד בתיכנון בית־התפילה. ואכן, מקומה של הבימה מובלט כאן יפה על־ידי הימצאה במרכז חלל הבית, מול ארון הקודש, במצע מורם משאר מקומות התפילה הנמצאים מתחת לארבעת הקמרונות סביב הבימה.

„הבימה המכוסה והמעוטרת עמודים, תפקידה לא רק לשמש משענת הקמרון, — עליה גם להדגיש את חשיבותה היא. הסטרוקטורה של בית־כנסת זה היא בלי ספק תוצאה של השקפת הרמ״א לגבי מקום המצאה של הבימה בבית־הכנסת. הרמ״א עמד, כידוע, בקשרי־שו״ת הדוקים עם המהרש״ל ואף היה מקורב אליו קירבת חיתון. ועובדה זו השפיעה — כדברי רחל וישניצר — ודאי להפצת טיפוס בתי־כנסת בעלי בימה־בנין בפולין [3].

בשל קירותיו העבים הזכיר בית־הכנסת שע״ש המהרש״ל את בתי־הכנסת המבצריים שבעברי־הספר המזרחיות והדרום־מזרחיות של פולין. ואמנם שימש ביהכ״נ לא פעם מקלט ליהודי לובלין בעת פורענות, וביחוד בימי גזרות ת״ח־ת״ט.

*

ניסנבוים, ההיסטוריון הנודע של יהודי לובלין, מציין שהמהרש״ל בנה לו בית־כנסת מיוחד, כדי שלא להתערב עם מתנגדיו והיה זה „היכל גדול ומפואר, המכיל בקרבו לערך שלושת אלפים איש״ [4].

---

[1]) בשנת 1553 חוכרת הקהילה מאת הסטרוסטה טנצ׳ינסקי מגדש נדחב „ליד הדרך אל אגם צ׳כובקה״ וכן שטח לרגלי הר־המבצר לשם הרחבת בית־העלמין הישן. ד״ר מארק (מאיר) מאי, שישב קודם לכן בקניגסברג, כאחד מאנשי חצדו של הנסיך הפדוסי אלברכט, דוכש בלובלין, כבא־כוח הקהילה, כמה וכמה מגרשים ובונה עליהם בית־כנסת מפואר, וכן בית־מידות בשביל ישיבה (בלבן).

[2]) גם בביהמ״ד של הקהל (ברח׳ יטצ׳נה) בלובלין נבנו אדבעה עמודי־תווך המחלקים את התקדה ואת שטח האולם לתשעה מדובעים שווי־שדות. בלבן כותב על בימ״ד מעניין זה: „מוצאו של ביהמ״ד הלובליגאי ודאי מהמאה ה־18... כאן למדו האזורחים המפוארים של העיד היהודית... אדז (צדדבוים), המו״ל של „המליץ״ בפטדסברג... יחיאל מנדלסון, ידידו של ההיסטוריון הגדול שלנו גרץ... ד׳ ליבלה איגר שהלך לאיז׳ביצה, לר׳ מרדכי יוסף״. עיין: בלבן: „די יודענשטאדט לובלין״ (גרמנית), עמ׳ 95.

עיין גם: צינוביץ: בתי־כנסת יהודיים בלובלין (לזכר בתי־הכנסת שחרבו), „בית הכנסת״, תל־אביב, חוב׳ ג׳, תש״ו.

[3]) ע׳ רחל וישניצער: „מזרח מערבדיקע בינדונגען אין דער שולן־ארכיטעקטור״, „ייווא בלעטער״, ניו־יורק, 1947, באנד XXIX, נומ׳ 1, עמ׳ 26.

[4]) ניסנבוים: „לקורות היהודים בלובלין״, לובלין, תד״ס, עמ׳ 12.

ואכן, בית־הכנסת שע"ש המהרש"ל, המפורסם ועתיק־היומין, היה מן הגדולים והעשירים ביותר בתשמישי־קדושה [5]) בבתי־כנסיותיה של לובלין, העיר והאם בישראל, העיר של התוועדויות שליחי ארבע ארצות, עיר הישיבות והמדרשיות, העיר שנטלה תשעה קבין של יסורי ישראל בין ערי פולין, בימי המלחמה האחרונה [6]).

כמה גלגולים עברו על בית־כנסת זה במשך שנות קיומו. בשנת תט"ו (1655), עם חורבנה של לובלין היהודית על־ידי המוסקבאים והקוזאקים, נהרס גם בית־כנסת זה. כעבור זמן מה, עם חידושה של הקהילה היהודית במקום, תוקן וחודש והחזיק מעמד לפי צורתו המחודשת כמאתים שנה. בשנת 1856, כשאירעה כאן „בהלת שריפה", חודש ושופץ הבנין הישן הזה בשכלול יסודי, ובצורתו החדישה התקיים כבית־מקדש־מעט מרכזי לקהילת לובלין היהודית המעטירה.

הכניסה לבית־הכנסת הובילה דרך מבוא חיצוני גדול („פאלוש"). במבוא זה התקיימו עוד לפני עשרות שנים אחדות ה„חופות" של זוגות הנישאים וכאן הועמדו בערבי יום־הכיפורים לפני תפילת מנחה על שולחנות מיוחדים ה„קערות" לצרכי הצדקה שבעיר ולקופת רבי מאיר בעל הנס בארץ הקודש. על־יד ה„פאלוש", בכניסה מצד שמאל, היו חדרים מיוחדים לצורך „מנינים" קטנים נוספים לתפילה ולתורה. בכניסה הועמד כסא־של־אליהו־הנביא לצרכי ברית־מילה שהתקיימו כרגיל בבית־כנסת זה. ארכו של אולם בית־הכנסת מבפנים היה ל"ו אמה, רחבו — ל"ב אמה (לפי הסימן „לו־לב") וגבהו כשלוש קומות. באמצעו של אולם בית־הכנסת עמדה בימה גדולה, מנורות ונברשות־מאור מרובות תלויות היו מתחת לסיפון המקומר בשרשרות עבות וארוכות. רושם כביר השאיר על מבקריו ארון־הקודש המחוטב בגזרה נאה ומפואר בקישוטיו, צעצועיו וציוריו מעשה חושב ואמנות. על־יד ארון־הקודש משמאל, במקום הראשון, היה רשום באותיות גדולות: „אסור לשבת על מקום המהרש"ל ז"ל חוץ מהמרא־דאתרא".

ג' עזרות־נשים עטרו את בית־הכנסת משלוש רוחותיו. מצד שמאל למעלה נקראה „עזרת הנשים" בשם „כלה־שוהל", הואיל ולשם הוליכו את הכלה בשבת הראשונה אחרי החופה יחד עם שושביניה ברוב פאר והדר ובפומביות גדולה.

מבין הסידורים הפנימיים של אותו בית־כנסת, כדאי לציין, שעל־יד הספסלים שבאולם היו עומדים שולחנות ארוכים. לכל „חברה", בהתאם למסורת ותיקה, היה שולחן מיוחד. כמו, למשל, „שולחן האופים", „שולחן השענים", „שולחן הנפחים" וכדומה. לכל „חברה" היו ספרי־תורה מיוחדים המוצגים בארון־הקודש פנימה, וכמה תשמישי־קדושה משלהם. עוד בתקופה לא־רחוקה שימשו שולחנות אלה כמקומות־תפילה למתפללים עם הפנים לצד הכניסה; ורק בעבר הקרוב, אחרי התאמצות יתרה מצד הפרנסים המודרניים, הוחלפו שולחנות אלה במקומות־ישיבה־ועמידה חדשים עם הפנים לצד מזרח, ורק שולחנות אחדים נשארו כזכר לימים עברו משני עברי הכניסה לאולם פנימה [7]).

תחת גג אחד עם ביהכ"נ שע"ש המהרש"ל נמצא גם ביהכ"נ שע"ש המהר"ם (ר"ת של מורנו הרב ר' מאיר מלובלין — נפטר בשנת 1616).

לאחר השריפות הגדולות ברובע היהודי בשנת 1656 ובשנת 1866, כנ"ל, נבנה גם ביהכ"נ שע"ש המהר"ם מחדש. האולם צירתו מאורכת. שני שלישים משטחו מיועדים לאולם התפילה הראשי, ושליש ל„עזרת הנשים". בין החלקים הללו מפריד קיר המגיע למחצית גובה האולם ומסתיים בקשת, עליה נשענת התקרה השטוחה. במרכז אולם התפילה מתנשאת בימה מעוטרת סיג יפה, העשוי ברונזה. בקצוותיו עמודים ועליהם חרותים וצבועים בצבעים חיים אגרטלים עם פירות. בבית־הכנסת נמצא כיסא עליו ישב המהר"ם.

באותו בית נמצאים גם בתי־תפילה של חברות אומנים [8]). מבין בתי־הכנסת היהודיים הידועים של קהילת לובלין יש להזכיר במיוחד את בית־הכנסת של

---

[5]) מבין תשמישי הקדושה כדאי לציין ביחוד את מנורת החנוכה הגדולה בעלת תשעת הקנים שנמצאה לימין תיבת החזן — אחת המנורות היפות ביותר שבבתי הכנסת בפולין. מנורות נהדרות כגון אלה נמצאו בלובלין גם בבית־הכנסת שע"ש המהר"ם ובביהכ"נ פרנס.

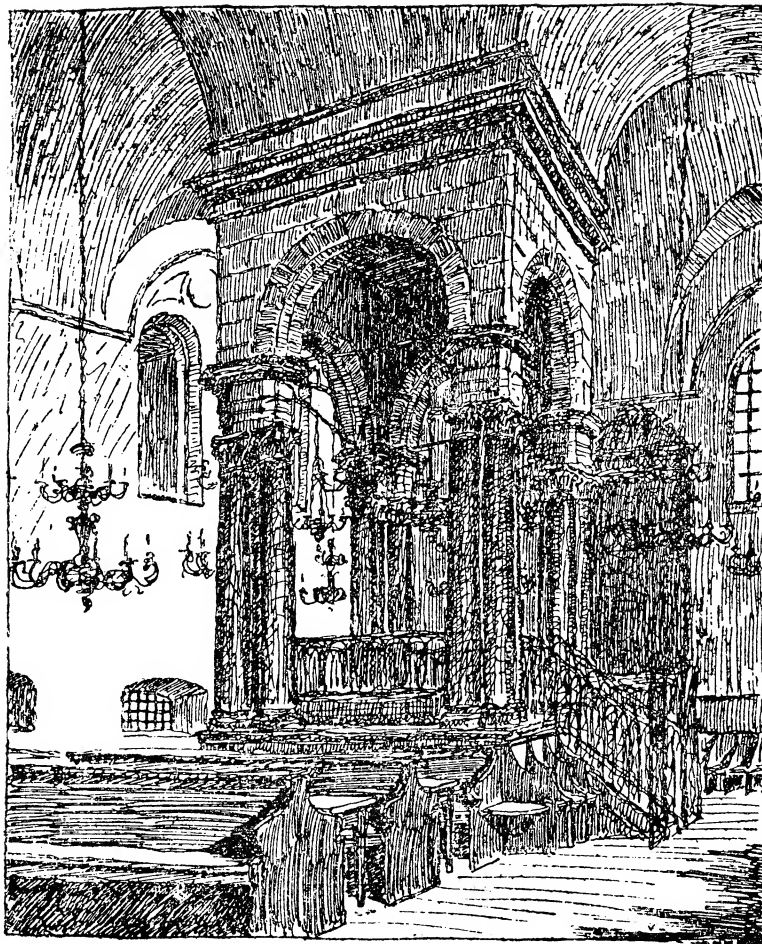
[6]) יזכר כאן לטובה הארדיכל קרל ריכרד הנקר, ידידו של בלבן, האיש אשר צייר במלחמת העולם הראשונה בחיבה יתרה, את מצבותיה ההיסטוריות של לובלין היהודית והנציחן בספרו הנ"ל של בלבן.

אגב, מ. פראגר מקדיש לצייר זה מלים חמות במאמרו, „לובלין בשקיעתה ובחורבנה", „גזית". אייר־סיון תש"ד (מאי־יוני 1944) תל־אביב.

[7]) ע' מ. צינוביץ: בתי־כנסת היסטוריים בלובלין היהודית. „בית הכנסת", חוברת ב', חנוכה תש"ו, תל־אביב.

[8]) בלבן. „די יודנשטאט אין לובלין" (גרמנית), הנ"ל, עמ' 94.

בביהכ"נ שע"ש המהר"ם נמצא בין שאר תשמישי הקדושה כיור יפה לנטילת ידים ועליו תבליט המתאר את אדם וחוה וביניהם, על עץ — הנחש. מוטיב זה הופיע גם באחד הכיוריו של מוזיאון ברסון.

הבימה בבית־הכנסת ע״ש המהרש״ל (הציור של ק.ר. הנקר)

חזית בית־הכנסת ע״ש המהרש״ל

הפרװנים (לויפער־שוהל), ביהכ״נ פרנס, בית־הכנסה „משרתים" וכן ביהכ״נ של „החוזה מלובלין" [9]).

כן ידוע על צבי הירש (ילין) מלובלין, ב״ר משה דאקטער, שליח ועד ד׳ ארצות (שנת תע״ז) וסוכן־החצר של מלכי פולין זיגמונט ה־III ולדיסלב ה־IV, כי לעת זקנה פרש מעסקי ציבור, הקים לעצמו ביכ״נ מיוחד (1638) ובפקודת המלך ולדיסלב נאסר לבחרו (בעל כרחו) להנהגת הקהל ולהתערב בסדרי ביהכ״נ שלו (במשך הזמן עבר ביהכ״נ לרשות חברת הדוודנים, ה„קאטלער", ש„שיפרו" אותו וחבלו ביופיו המקורי [10]).

---

[9]) ע׳ מ. צינוביץ: בתי־כנסת יהודיים בלובלין, הנ״ל.
[10]) ע׳ ניסנבויב: „לקורות היהודים בלובלין", הנ״ל, עמ׳ 12. בלבן בספרו הנ״ל, ע״ע 26, 91, 67, 103. וכן H. Nusbaum: Historia Zydow w Polsce עמ׳ 194.

י. ל. ביאלר

לובלין באספקלריא מאירה

א. עיר ואם לארצות

מאז גלתה סנהדרין משער לשכת הגזית שבירוש־לים, דרך עשר הניותיה וגלגוליה על אדמת ישראל עד חיסולה הטראגי בטבריה, עם נדודי מרכזי התורה דרך סורא ופומבדותא בבבל, דרך צרפת, אשכנז וספרד באירופה, לא פסק השלטון השפוטי היהודי מלהתקיים גם על אדמת נכר. נתקיימה בעם ישראל הברכה הנבואית „לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו" (בראשית מט. י), כפי שתרגם יונתן „לא פסקין מלכין ושליטין מדבית יהודה וספרי מבני בנוהי". כשנגזרה כליה על יהדות ספרד בסוף המאה החמש־עשרה, ונעקר ונהרס המרכז הרוחני המוסמך בימים ההם, באה תורה של יהדות פולין לרשת את מקומה בשלטון העצמאי, הלאומי־הדתי, ובהמשכת שרשרת הזהב שלא תנתק. יודעת המסורת העממית לקשור כתרים לכל מקום, שרגל עם היהודי דרכה במעגל נדודיו ואגדה מספרת, כי בעמוד גולים נבוכים על פרשת דרכים, מבלי לדעת לאן לפנות, נפלה פתקא מן השמים ובה כתוב „פה לין", פה תלון ותחכה עד שעת פדות ושיבת בנים לגבולם.

בין ארבע ערי־מרכז בפולין, קראקא, לבוב, פוזן ולובלין, תפשה האחרונה המקום הראשי בשלטון והיתה למרכז המרכזים ליהדות פולין ולתלפיה ליהודים בכל ארצות אירופה. לא בגלל מספר היהודים הגדול, זכתה לובלין להיות עיר ואם לארצות ולמדינות, כי למעשה היה מספר היהודים בה קטן מאשר ביתר הערים גם לא בגלל רוב עשרם ומעמדם הכלכלי התבלטה ותפשה את שרביט המנהיגות לידיה, כי לפי רשימות הסחורות במסמכי הירידים לא גדול היה חלקם של יהודי לובלין במחזור העסקות בעת ההיא. בכל זאת נהיתה לובלין למיטרופולין המדינה ולמרכז השיפוט היהודי, שעיני היהודים מקרוב ומרחוק היו נשואות אליה ולהוראותיה.

עתיקה היא העיר ועתיק הישוב היהודי בה. מסורת קדומה נשתמרה ונמסרה מדור לדור שבימי חכמי התלמוד כבר היה קיים ישוב יהודי במקום הזה והתנא רבי פנחס מקשאה, תלמידו של רבי מאיר, מצא מנוחתו בבית הקברות העתיק הנמצא על החולות במורד ההר. חוקר מגילות היוחסין של יהודי פולין, רבי יוסף לבנשטיין, רב בסראצק, מזכיר את האגדה הזאת ומעיר „בטח לא בשקר הנחילו אותנו הזקנים".

בשנת רצ"ג (1533), ארבעים שנה בערך אחרי גרוש ספרד, כבר היה קיים בלובלין בית־דין יהודי עליון, שבו השתתפו רבנים גם ממקומות אחרים. המלך זיגמונט הראשון הכיר בסמכותו של המוסד השפוטי היהודי הזה ובמשפטים בין יהודים שהוגשו לפניו הסתמך על הכרעותיו. בפקודה משנה הנ"ל, הוא מצוה על כל אנשי השלטון בנסיכות ליטא לבלי לעצור שני יהודים, „כיון שדינם הוברר על־ידי הרבנים שלהם בהיותם בלובלין". מעניין שגם הרמ"א רבה של קראקא משתמש באותו ביטוי ממש וכותב: „שני דייני עירנו אמרו כי לא סיימו להם הדברים ב ה י ו ת ם בלובלין (שו"ת ס"ד). מהמסמכים האלה מסיקים שבדיוני בית־הדין בלובלין לקחו חלק רבנים מליטא, קראקא ועוד שישיבתם הקבועה לא היתה בלובלין, עוד זמן רב לפני קום וועד לארבע ארצות. וזאת לדעת כי בתקופה ההיא ישבו בלובלין רק 513 יהודים ב־42 בתים.

כשקבלו יהודי לובלין, באותה שנה, את קיום זכותם מאת המלך ורשות ליסד בעירם קהלה עצמאית, כבר קדמוה הרבה ערים גדולות וקטנות ברחבי המדינה. ממאה השלוש־עשרה הגיעו אלינו ידיעות מקוטעות על קיומן של קהלות בפלוצק ובקאליש. מן המאה הארבע־עשרה בפוזן, לבוב, קראקא, לינטשיץ וגניזנו ועד סוף המאה החמש־עשרה לא נודעה ללובלין שום חשיבות יתירה ורק עם יסוד הקהלה, בראשית המאה השש־עשרה, עלתה קרנה ונפתחה תקופת זהרה בדברי ימי היהדות.

הרבה תכונות משותפות והשפעה הדדית מקיפה,

היו לשתי ערי פולין הגדולות, לובלין וקראקא, ששומה היתה עליהן לעצב את דמותה הרוחנית של יהדות פולין ולהיות לעינים בדרכי ההשכלה התורתית וההלכתית ליהודים בארצות אירופה ומחוצה לה.

בשתיהן התרכז הישוב היהודי בראשית צמיחתו בפרברים, שנקראו על שם המלך הפולני, קאזימיר Kazimierz שנטה חסד ליהודים והעניק להם זכות קיום והתפתחות, למען הבדיל ביניהן קראו לפרבר קראקא „קאזמיר על החולות" (אחרי שנים — חולות היהודים) ולפרבר לובלין־קאזמיר. ולעירה שנוסדה על ידי המלך הזקן עצמו קראו „קאזמר". בשתיהן תפשו עמדות מפתח שתי משפחות עשירות, שידעו לנצל את קשריהן עם חצר המלכות, את רכושן ואת שאיפותיהן האישיות לחזוקו של מעמד הרבני והבטחת שלטון בני משפחותיהן וקרוביהן בחיי הקהלה. בשתי הערים פעלו נשים משכילות וזריזות, בקראקא רחל אשת סוכן המלך הבנקאי משה פישל ובלובלין גולדה, אשת יהודי החצר יוסף, סוחר וחוכר מסים. שתיהן נהלו בהצלחה את עסקי הכספים של המשפחות ובאותו זמן שקדו ודאגו לתת לבניהן השכלה תורתית ולהבטיח להם כהונת הרבנות. ההשפעה ההדדית והקשרים התרחבו והתגבשו עוד יותר עם יסוד בקראקא בסוף המאה הט"ו הישיבה של רבי יעקב פולק, חתנה של רחל פישל, שממנה יצא רבה הראשון של לובלין רבי שלום שכנא בן גולדה ויוסף. חזרה השפעת לובלין לקראקא אחרי שמבית מדרשו של ר' שלום שכנא יצא תלמידו וחתנו, רבי משה בן ישראל (איסרלש) יליד קראקא, שכתום תקופת למודו בלובלין חזר לעיר מולדתו ושימש שם רב־מנהיג ומרביץ תורה. המפורסם בשם רמ"א.

הקהלות הגדולות בקראקא, לבוב ופוזן, האחיות הבכירות, שקמו הרבה זמן לפני לובלין, לא השלימו עם העובדה, שאחותן הצעירה מהן בימים והקטנה באוכלוסיה, תקח לעצמה את ההיגמוניה ותכוף עליהן את מרותה. הם התחילו לחתור תחת מעמדה ולהצר את צעדיה. החיים הצבוריים הדתיים והאדמיניסטרטיביים בערים האלו היו מאורגנים ומסודרים באופן יחסי. בראשן עמדו רבנים ותיקים „גדולי עולם, אנשי שם, ראשי ישיבות שהרביצו תורה בישראל". בפוזן הרב רבי אהרן „רב ומורה על כל מדינת פולין גדול", בקראקא רב משה שטארך ורבי אשר לעמל, זקנו של המהר"ם לובלין, (אגב, גיסו של רבי יעקב פולק), בלבוב רבי קלמן האברקשטן חותנו של המהרש"ל „זקן ויושב בישיבה, הדר ישראל וגאונו, מלכו ואדונו".

דעת הרבנים הגאונים האלו, עשירי נסיון בהוראה ובהנהגת הקהלות, לא היתה נוחה מהתנהגותו של הרב הצעיר רבי שלום שכנא, שעלה לגדולה, ללא יחוס משפחתי־רבני ונתמנה לשבת על כסא הרבנות בלובלין, בהיותו כבן שלושים. הם לא ראו בעין יפה את שיטת הלמוד שהנהיג בישיבתו, שיטה שרכש מרבו הגאון רבי יעקב פולק, „שאינה מקובלת אצל חכמים וישרי לב" (צמח דוד לגאנז ח"א) ולא השלימו עם דרכי שלטונו ביד חזקה ותקיפה המטילה אימה יתירה על כל באי שער עירו.

מנהיגי שלוש הקהלות הנזכרות הגישו למלך תלונה משותפת על הרב רבי שלום שכנא, תלונה, שריח של מלשינות נודף ממנה. כנראה השפיעו חוגים מסויימים על המלך, שישים־לב לדברי המתלוננים, ובשנת 1540 הוציא פקודה לממונה על מחוז לובלין, כדברים האלו: „הובאה לפנינו תלונה מטעם ובשם קהל היהודים נתינינו הקראקאיים, הפוזנאיים והלבובאיים, אשר לפיה נוהג אחד רב שכנא בעיר לובלין, הנתונה לרבונך, לעורר ביניהם כעת, דהיינו בעת הירידים שבלובלין, רוב מריבות ומהומות להפריע לנתינינו היהודים האחרים במחיתם ובעסקי מסחרם, לנגוש אותם בחרמות בלתי־רגילים ומנהגים הנוגדים לדתם(!) למרבה הפסדם וחרפתם. לפיכך הנני מצוה עליך, הואיל וזה רצוננו, שתאסור בשמנו על אותו רב שכנא לבל יוסיף לעורר מריבות כאלו, אשר שאר היהודים מתלוננים עליהן, אף לא יכביד עליהם כדרכו, בקנס אלף זהובים לאוצר המלכות ואין להשיב. כמו כן אל יעיז, בקנס הנ"ל, להטיל חרמות אילו שהם, הן בפומבי והן בסתר על אילו שהם יהודים נתינינו אלא בהסכמת שני מנהיגים מקראקא, שנים מפוזנא ושנים מלבוב וללא הצדקה המחייבת את מעשה החרם. וזאת אנו רוצים שיהא ידוע ויקויים לא רק בעיר לובלין, כי אם בכל מקום שהוא במלכותנו. ואם לאחר מכן יקבל מאתנו אותו יהודי שכנא, מחמת שכחתנו, איזה שהוא כתב סותר או שירצה להשתמש בכתבים קודמים הננו גוזרים שהוא בטל ומבוטל ולא יהא לו שום ערך".

מתוכן דברי המלך ומנסוחו אפשר לעמוד על אופיה של התלונה והסבות שגרמו להגשתה. היא זורעת קצת אור על היחסים ההדדיים בין הקהלות ומחשפת את רקע הסכסוכים ביניהן לפני קום וועד ארבע ארצות. לא את כבוד קהלותיהם וסמכות רבניהם באו דוברי הקהלות לתבוע מאת המלך, כי את טובת עצמם באו לדרוש. מורגשת כאן התאמצות ובולט המאבק האישי

בין המנהיגים וראשי הקהל, ובעיקר התחרות מסחרית והבטחת העסקים הפרטיים שלהם בעת הירידים. פעמיים מדגישה הפקודה „להפריע בעסקי מסחרם" ו„למרבה הפסדם", כאילו הרב שכנא שומר על עסקיהם של אנשי קהלתו תושבי לובלין, ומפלה לרעה את „היהודים האחרים" שאינם מתושביה. לצורך זה מטיל הרב עליהם כביכול, „חרמות בלתי־רגילים" ונוגש אותם „במנהגים הנוגדים לדתם". המלך נאות לבקשת „הנתינים שלו" המדברים בשם „קהל היהודים" בעריהם והגביל את זכויותיו וסמכותו של „אחד רבי שכנא", כאילו היה זה אדם בלתי־ידוע, מתמרד למלך, שלקח לעצמו את השלטון ומשתמש בו לרעה. והלוא רק שמונה שנים עברו מאז שנת 1532 שהמלך בכבוד ובעצמו הכיר ברב שכנא „איש מדע בלתי־רגיל" ומנה אותו לרב בלובלין, העניק לו תואר „דוקטור ליהודי לובלין", ולאות הוקרה הקיל עליו עול המסים והרשה לו לגור בכל עיר מערי המלך כאוות נפשו. גם נשק החרמות לא היה זר למלך ולאנשי חצרו, כי עוד בשנת 1514 הוציא פקודה להנאתו „כל אשר ימרה את פי גבאי המכס יענש בכפלים על־ידי חרם מצד הרב". ראשי הקהלות אמנם השיגו את מטרתם, ובעזרת המלך בתוקף פקודתו חדרו לתוך המוסד השפוטי הרבני בלובלין, ובזה נפתחה הדרך לפני הפרנסים והמנהיגים החילוניים להשתתף בהכרעות בוועד לארבע הארצות שקם אחרי כן. לא ארכו הימים והמלך „שכח" את פקודתו והצהרתו החגיגית משנת 1540 ובחודש דצמבר שנת 1541, מינה שוב את הרב שלום שכנא „לרב כולל וזקן היהודים" על כל פולין הקטנה. עם המינוי המחודש הזה נמסרה לו סמכות שפוטית רחבה מאד ושלטון על היהודים בשלושת רבעי המדינה ולקרובו הרב דוקטור משה פישל מקראקא, שלטון רבני על רבע המדינה בלבד. כהונת הרבנות הראשית נמסרה לר' שלום שכנא לכל ימי חייו והוחזרה לו גם הרשות להחרים ולהטיל קנסות על כל יהודי שיעבור עבירה בענייני יהדות בכל שטח שפוטו.

בימיו של רבי שלום שכנא, במשך ארבעים שנות כהונתו ברבנות לובלין, הונח בעיר זו היסוד למקדש הרוח והוקם בית מבטחים לאוצרות התורה.

מאז עמדה עיר לובלין במרכז יהדות פולין כמגדל־אור שלחה את קרניה לכל קצוי עולם. בעיר זו נפתחה תקופת ההשכלה התורתית, שעצבה את דמותה של יהדות פולין וקבעה ויצרה את הטפוס היהודי התוסס והמחדש, תלמיד חכם בעל מעוף ודמיון, אשר יחד עם המאבק לקיום נשא משך המסורת וחלם חלומות גאולה בגאות שבקדושה. אב־יוצר המהפכה הזאת היה רבי יעקב פולק הראשון, רבו של רבי שלום שכנא.

לא אגדות וספורי־נפלאות אופפים את אישיותו, לא על שערי ספרים וחבורים רבים מתנוסס שמו לתהלה ואף לא הלת יוחסין של משפחה רמה בישראל קשורה לזכרו. ככוכב שביט הופיע רבי יעקב פולק בשמי היהדות במחצית השניה של המאה החמש־עשרה, כבש בסערה את עולמו, פתח אפקי־מחשבה חדשים, זרק להבות במחנה יריביו ונעלם. כשם שלא ידוע דבר על עיר מולדתו ומוצא אבותיו מלבד ששם אביו היה יוסף שעלה לסוף ימיו לירושלים, כן לא נשאר אחריו סימן וזכר במקום פטירתו. נתקיים בו הפסוק ולא ידע איש את קבורתו עד היום הזה.

ארבע ערים, מרכזי יהדות באירופה במאה הט"ו, משולבות בקורות חייו של האיש בעל שאר־רוח זה. נירנברג שבאשכנז, פראג שבביהם, קראקא ולובלין שבפולין. על חייו ועלילותיו בשלוש הערים הראשונות מעידים מסמכים רשמיים, רשימות דברי הימים, דברי ריבות וחרמות, פסקים, הגהות ומובאות בספרי בני דורו ואחריו. גם שיר לגלוג אחד מימי שבתו בקראקא נשאר לפליטה. בנוגע ללובלין גברה המסורת העממית על היסוסי ההיסטוריונים ופשטה הדעה שרבי יעקב פולק, השתתף בעבודת „דייני ארץ" בלובלין (דובנוב), לסוף ימיו, שבע רוגז ונדודים, השתקע בה ושם נאסף אל עמיו. דורשי רשימות אף מצאו רמז לכך בשם „פולק" שהוא נוטריקון פראג והמדינה לובלין קראקא. מעריציו הנלהבים הוסיפו פירוש לשמו, פה ולב קדוש, הם ראו בו את האיש הקדוש, הלוחם למען האמת אשר לא ישא פנים ולא יחת מפני כל.

שלשה שמות בלבד, מבין המון תלמידיו הנחילה לנו ההיסטוריה, מהם שנים מלובלין, רבי זכריה ורבי שלום שכנא ואחד מפראג, רבי מאיר, שמוצאו מעיר קצנלנבוגן שבאשכנז. מעטות הידיעות על רבי זכריה, לעומת זאת נשמרו זכרונות רבים על רבי שלום שכנא ורבי מאיר. הראשון, שירש מרבו את עוז רוחו, עצמאות המחשבה ואת שיטת הלמוד שחידש היה לרבה ומנהיגה של לובלין. רבי מאיר הגיע עד איטליה, נשא לאשה את בתו של הרב אברהם מינץ וירש אחריו את כסא הרבנות בפדובה. אלפי תלמידיו יוצאי ישיבותיו, עלומי שם התפזרו ונקלטו בקהלות ישראל בפולין ובארצות אחרות והפיצו את תורת רבם לתלמידיהם ותלמידי תלמידיהם.

בני דורו והבאים אחריו ראו ברבי יעקב פולק

את „המאור הגדול" (רמ"א) „גדול אחד בדורו" (רש"ל) „שמעו יצא מסוף עולם עד סופו (צמח דוד) ואף יריביו שחלקו על דעותיו עמדו לפניו ביראת הכבוד ותארוהו „האילן הגדול" (הר"י מינץ) „צבי ישראל ראש גולת אריאל" (ר' עזריאל דאיינה) ועד היום הזה מכירים בו כל הדורות את האיש שבנה סולמות לתורה, שהמציא את המחקר העיוני בים התלמוד ומעמקיו. הוא שיצר את האסכולה התלמודית „הפולנית" שהתפשטה בכל העולם, יצרה את הספרות הרבנית העשירה ועצבה את דמותו של „הלמדן".

בכוחו של אותו זקן, רבי יעקב פולק, זכתה עיר לובלין לשמש בית היוצר לרוח התורה בתקופת זהרה ותפארתה. מבין כתלי בית הישיבה שיסד תלמידו המובהק, רבי שלום שכנא בלובלין יצאה ונפוצה תורתו, משם הקרינה את שפעת אורה ושמשה גורם מפרה לדורי דורות. גדולי הרבנים בדורו ואחריו הרחיבו והעמיקו את שיטתו, כמהר"ם שיף, כרבי ישעיה הלוי הורביץ, בצעירותו, הנקרא „השל"ה הקדוש" ורבים אחרים עד ששיטת „החילוקים" כבשה את הישיבות, רבניהם ותלמידיהם. שמה של לובלין יצא לתהילה ברחבי עולם וכשם שפעם נדדו בני פולין ורבי יעקב פולק ביניהם, לבקש תורה בארצות המערב, משכה עכשיו לובלין המוני תלמידים גם מן המערב לישיבותיה. וככה נצלו הרבה צעירים מהתבוללות בתקופת החופש באירופה. גם השר רבי מנשה בן ישראל מאמסטרדם הרחוקה שלח את בנו, בן הזקונים, „חריף בתלמוד ובקי בלשונות", בהיותו בגיל עשרים „לארץ לובלין עיר גדולה של חכמים ושל סופרים ושם נפטר לעולמו". (נשמת חיים מאמר ג.).

ר' יעקב פולק, שנזדווגו בו כשרון, מעוף ועוז רוח, התקומם נגד דיכוי הרצון שלקתה בו תקופת המעבר ביהדות אשכנז, נגד הדעה „שאין תלמיד חכם בזמן הזה" (מהר"י ווייל קכ"ט) ומתוך תפיסת עולם רב־היקף, קם וחידש את שיטתו בלמוד של חדוד ופלפול, במטרה לעודד את חריפי המוח למחשבה עצמאית ולהכרעות נועזות להלכה ולמעשה מבלי להזקק ולהמשך אחרי פסקים של אחרים. השיטה שלו שנכתרה בשם „חילוק" נתנה דחיפה למשא ומתן מעמיק בסוגיות שני תלמודים, פתחה דרך לאבחנה דקה מן הדקה, מתוך „הקבלה" ו„הבדלה" בין מקור למקור. המונח „חילוק" לא חדש הוא בספרות התלמודית, השתמשו בו בימי חכמי התלמוד, „חילוק מלאכות" (מכות כא:) וגם בימי הבינים „נפל חילוק ביניהם" (מהר"ם מינץ נב), כמושג לחלק בין ענין לענין או לחילוקי דעות בין בני אדם.

גם בתלמוד נשאר סימן לחילוקי דעות בין החכמים על נושא זה, אם בירור יסודי עצמאי של ההלכה עדיף או הסתמכות על „שמועות" בשם החכמים הקודמים עדיפה ומזה נולדה האימרה „אנא לא חילק ידענא ולא בילק ידענא אנא שמעתתא ידענא" (חולין י"ט, ראה רבנו חננאל וערוך).

רבי יעקב פולק, ממציא החילוקים, למרות מתנגדיו הרבים, לו ולשיטתו הדיאלקטית בהסברת התלמוד, היה אהוב ונערץ בלובלין. לא פסקה שם המסורת, שרבי יעקב פולק הרביץ תורה בישיבותיה ועסק בה ברבנות וכשישב הגאון רבי יעקב, אביו של רבי העשל, אחרי רבות בשנים על כסא הרבנות בלובלין כתבו לשבחו „מיעקב עד יעקב לא קם כיעקב".

גם רבי שלום שכנא לא התפעל מדעת הרבנים יריבי רבו והנהיג את שיטתו בישיבתו. שם הישיבה יצא לתהלה למרחקים ונהרו אליה תלמידים מקרוב ומרחוק, עד אשר תלמידים רבים עזבו ישיבות שונות, ביניהם גם תלמידי רבי שלמה לוריא (רש"ל) מלובלין ועברו לישיבתו של רבי שלום שכנא. הרש"ל מתרעם על כך במכתבו לר' משה איסרלס (הרמ"א) וכותב: „מי שאמר לעולמו די יאמר לצרותי די, ממרידת תלמידי המורדים והפושעים בי וסומכים ובוטחים על גבורת הזקן ובנו הגאון יצ"ו, הם המוציאים אותי ממחיצתי", (שו"ת רש"ל סי' ט"ז), רמז על ר' שלום שכנא ובנו רבי ישראל ראש ישיבתו.

רבי שלום שכנא לא זו בלבד שאחז בדרכי רבו, אלא עוד הרחיק לכת בפסקיו העצמאיים, המציא על דעת עצמו „פירושים חדשים" בתלמוד ולא שת לבו לפירושי הראשונים המקובלים עד אז. רבי בנימין סלניק (1550—1619) כותב עליו „עם שהיה חכם גדול ומופלג מאוד, סמך עצמו על גדולתו ורוחב לבבו ואנו אין לנו עסק בפירושים חדשים וכו' וכל רבותי ושאר גדולי הדור כלם תלמידי הגאון הנזכר ואף על פי כן לא חשו לדבריו שו"ת משאת בנימין ט"ז). גם תלמידו וחתנו הרמ"א הסתייג מפסק אחד והודה שאין לזוז מדברי הגאונים הקדמונים, כיון שרבי שלום שכנא החמיר בהלכה מסוימת, „ורצה להוכיח מכח הפלפול". גם מהר"ם לובלין מתקשה להבין דברי רבי שלום שכנא „שמרוב חריפותו לא עמדתי על סוף דעתו" (שו"ת פ"ב).

למרות המערערים הרבים שקמו בין הרבנים לשיטת החילוקים שבישיבת רבי שלום שכנא, נמשכו אחריו תלמידים רבים שהעריצוהו ושתו בצמא את דבריו. הוא היה בשבילם לא רק רב מורה דרך בהבנת

הסוגיות, אלא גם מנהיג גאוני ומדריך לעצמאות ואומץ רוח בהסקת מסקנות מתוך משא ומתן התלמודי. רבי שלום שכנא הבלתי תלוי בפרנסתו בקהלה, ניהל את נשיאותו ברמה ובתקיפות ותלמידיו קבלו עליהם את מרותו, עד שפעם מצאו בבית מדרשו רשום על הגליון בסנהדרין (צח:) למאמר מה שמו של משיח? „ואני אומר שכנא שמו, שנאמר לשכנו תדרשו", כשם שעשו התלמידים של חכמי התלמוד בזמנם, שבני ישיבת רבי שילא אמרו ששם המשיח הוא כשם רבם שילו, תלמידי רבי ינאי אמרו, ששמו ינון ותלמידי רבי חנינא אמרו ששמו חנינה. מענין שרמז לכך אנו מוצאים גם במכתבו של רבי ישראל, בנו של רבי שלום שכנא, שנכתב תיכף אחרי פטירת אביו בשנת שי"ט (ראה שו"ת רמ"א כ"ה) ואולי מתחת ידו יצאה הערה הזאת „ואני אומר".

רבי שלום שכנא לא כתב ספרים והוראות, כשם שרבו רבי יעקב פולק נמנע מלכתוב פסקיו על ספר, למען לא יסמכו תלמידיו על רבם וימנעו עצמם מבירור תלמודי עצמאי, מה שהוא בעצמו שלל בנוגע לקודמיו. רבי חיים בר' בצלאל, אחיו של מהר"ל מפראג, כותב בשנת של"ה בהשגותיו על ספר תורת חטאת של הרמ"א, „תימה ופלא שהרב משה איסרלש חיבר ספר מיוחד על איסור והיתר וכו' ובלי ספק לא נעלם ממנו כי בעת שלמדנו יחד בישיבת הגאון המופלג מוה"ר שכנא ז"ל וכו' אנחנו התלמידים הפצרנו בו פעמים הרבה שיראה לחבר וללקט יחד כל דיני או"ה ואמר נואש לדברינו".

עקב הצלחתו ותנופתו של הרב שלום שכנא הגיעה שוב תלונה אל המלך שהביאה לידי התערבות המלכות בענינים הפנימיים של היהודים. ובשנת 1551 יצאה פקודה מלפני המלך זיגמונט אוגוסט לאמור: „זקנים (רבנים) בערי הגלילות קראקא, פוזנא, לובלין, לבוב

המצבה על קברו של ר' שלום־שכנא

האבן הזאת שר שמתי מצב' יחצב (יהיה בית)
מלון לאיש אלהי' קדו' ונורא אשר
הרבי' בישרא' תור' יות' מכ' אש' הי'
לפניו בדרי בתר' והחזי' ליושנה עט'
והעמי' תלמי' הרב' עד שכל דרי
ארעא מפיו חיין ומימיו שותי'
בהדר' הלא הו' א"מ עטר' תפאר'
ראשי אלפי ישראל כ"מ נדו' קדו' ה"ה מופ'
הדו' והדרו ראש גלות אריאל מאורן ורבן
אב ב"ד ישראל גאון הגאוני' מוהר"ר
שלום המכונה שכנא בר יוסף זקצ"ל
ה"ה החסי' והעניו אשר נאסף על עמו
ביום ו' ר"ח כסליו שי"ט לאל' השישי ליצי'
יהא נפשו צרורה בצרו' החיים עם
נפשות הצדיקי' שבג"ע
(אמן)

וחלם ישפטו את העם לגלילותיהם ולא ישיג האחד גבול רעהו".

גם אחרי קביעת שטחי שפוט לרבנים־דיינים לפי חלוקת הגלילות לא פסק המאבק בין הקהלות על סמכות השפוט העצמאי המקומי. רבים המשיכו „לתמוך ולהכיר בסמכותו של בית־הדין המרכזי בלובלין, שראו בו את „בית הדין הגדול האמתי" שנאמר עליו „ובאת אל השופט אשר יהיה בימים ההם ודרשת והגידו לך את דבר המשפט". הם הביאו את עצומותיהם לפניו על אף רגזם של רבניהם המקומיים ותומכיהם. אבל רבו גם הנוטים אחרי המתבדלים, שלא רצו לוותר על זכותם להתדיין לפני בית־דין שבעירם או לפני כל בית־דין אחר שיבחרו להם. היחסים הבלתי תקינים וחלוקי הדעות נתנו אותותם בחיי הצבור וערערו את המשמעת הפנימית בקהלות גם בשטחים אחרים. היו מקרים שבעלי דינים נצלו את המצב והגישו משפטים לבתי־הדין הקרובים לרוחם, מרוחקים ממקום מושבם, הטעו את הדיינים בהצהרות כוזבות, שקשה היה לרבנים לברר את אמתותם ונכשלו משום כך בהכרעותיהם. קרו גם מקרים שיהודים הביאו משפטיהם לפני בתי־המשפט הממשלתיים, לא נרתעו גם בפני מלשינות „ובזה השמיצו את שם ישראל בעיני הגויים". נגד התפרקות המשמעת בצבור היהודי הכריז מלחמה הגאון רבי משה איסרלש (הרמ"א) מקראקא, שצפה בסכנה הגדולה הנשקפת ליהודים מן המצב הפרוע. הוא יצא להגנת העיר לובלין ובית־דינה וקרא בהתרגשות: „על זאת נלבוש בגבורה כלי מלחמתנו ונאזור בגבורה חלוצנו, להפר עצת ערומים וליתן קולנו במרומים, לגזור בתוקף גזרותנו על המגזים ליתן בפלילים, אלהי העמים אלילים". (שו"ת ס' ס"ג).

החתירות וחלוקי הדעות בצבור והעמדות המנוגדות של ראשי הקהלות לשמה ושלא לשמה, משכו גם את הרבנים למערבולת הסכסוכים האישיים והמריבות התפשטו והתרחבו. הרמ"א, המוכר בכל המדינה כפוסק ומנהיג, בדאגו לשלום היהודים, יצא באזהרה חמורה וכותב בכאב: „הנה לא טובה השמועה אשר שמענו כי ממרום נשלח אש המחלוקת בעצמיכם, עד כי ההרים רקדו כאילים, גבעות כבני צאן, בדברי קנטורין ולצון, וקרא זה לזה ואמר אני בן אדם ואתה חמור, כל אחד יירה חצי שכלו נגד השני, אני אמלוך ואין שני, עד כי על ידי זה היו שניהם לשמצה בקמיהם" (שם) ועל הרבנים היריבים מתבטא: „אוי לדור שהגיע לו ככה, ששופטיהם צריכים שופטים ביניהם". (שם) הגאון בהיר־המחשבה, המנהיג הרוחני של הדור, ראה במצב שנוצר, סכנה לקיומם של הקהלות בפולין, שהמריבות הפנימיות יכולות להעלות חמת רוחם של שלטונות ולסבב צרות לבני ישראל והוא קורא: „חכמים אינם רוצים לראות את הנולד, מה שעבר במדינות פיהם שהאויב גבר בדבר הזה, שחלק לבם האשימם והמחרימים החרימו ולולי כי השאיר ה' לנו בארץ הזאת פליטה חס ושלום היה ישראל לאלה ולשבועה כסוטה" (שם). הוא רואה בחזוק השלטון המרכזי בלובלין ובמשמעת בלתי מעורערת את ההצלה היחידה ליהודים בפולין ומיעץ: „שישמעו לקולנו כי לנו יצייתו, יניחו כל הדברים עד יריד לובלין הבא עלינו לטובה". ושם יבחרו הצדדים בית־דין שיפסוק בדינם. על המסרבים הוא מאיים: „והיה אם לא תשמעו למה שאני מבקש אתכם נראה מה יהיה באחריתכם, והמסרב בנו נראהו ונקבץ עליו כל הארצות כל חכמי אשכנז ולועז מקובצות ומי שיעידו בו שמרה בדברינו לבלתי שמוע אלינו נחרימו בבתי כנסיות ובתי מדרשנו" (שם). מתוך הדברים הנרגשים האלו אנו למדים, שגם חכמי אשכנז ואיטליה הרחוקים הסכימו לדעת הרב והכירו בעליונותו של בית־הדין המרכזי בלובלין.

עד כמה שצדק הרמ"א במלחמתו נגד ההתפוררות וההתבדלות ובתמיכתו הנמרצת בשלטון שבלובלין לאור המצב בימים ההם. יש לעמוד מתוך עדותו של עד ראיה משנת ת"ח, שכתב מאה שנה בערך אחר כן. „הפרנסים מארבע ארצות היו כמו סנהדרין בלשכת הגזית, והיה להם כח לשפוט את כל ישראל שבמלכות פולין, ולגדור גדר ולתקן תקנות ולענוש אדם לפי ראות עיניהם וכל הדבר הקשה יביאון אליהם ושפטום הם. מעולם לא בא דין ישראל לא לפני דייני עמים ולא לפני שום שר ולא לפני המלך, ואילו היה הולך בר ישראל לדון לפני דייני עמים היו מענישים אותו בחרפות גדולות לקיים מה שנאמר ואויבינו פלילים". (נתן הנובר).

לובלין נעשתה מרכז רוחני ומשכה אליה יהודים מכל קצוי תבל, רבנים, סוחרים, פרנסים, מנהיגים, מחברי ספרים, מדפיסים, שליחים, גבאים, ראשי ישיבות ותלמידיהם, ובמשך הזמן נהיתה למקום כנוס ומפגש לקרובים ורחוקים. „והיו בכל יריד מאות ראשי ישיבות ואלפי בחורים ונערים, וסוחרים יהודים ושל עמים כחול הים, כי מסוף העולם ועד סופו באו אל היריד. גם מי שהיה לו בן או בת להתחתן בא ללובלין" (שם). אחד מכותבי דברי הימים, לא־יהודי מצא מקום להת־לוצץ ולפגוע ביהודים וכתב: „ביום השוק אוכלים

היהודים ביום אחד בצלים ושומים במחיר של עשרים אלף זהובים".

נשאלת השאלה, במה זכתה לובלין לקבל לידיה את שבט השלטון וכוח השיפוט על הארצות והמדינות הקרובות והרחוקות, ולהרים את דגלה על כל הקהלות למרות ההתנגדות וההתחירות תחתה מצד רבנים ועסקנים גם יחד. אם נעקוב אחרי תהליך התהוותו של השיפוט מראשית קיומו והתפתחותו עד הגיעו לשיא שלטונו, נראה שלושה גורמים שהשפיעו על הדבר.

א) הישיבות הגדולות, שנפתחו בלובלין עם שיטת הוראה חדשה, שחוללה מהפכה בדרכי הלימוד שהיו מקובלות ונהוגות עד אז. השיטה החדשה שנתנה מעוף לדמיון ומרחב להבנת התורה והתלמוד משכה ללובלין המון תלמידים מכל קצוי ארץ, שתפשו אחרי כן עמדות חשובות ברבנות בהרבה ערים, הגדילו את כבודה וערכה של לובלין וזכרו לה חסד נעורים.

ב) המסחר ומעבר הסחורות שהתפתח בלובלין, בגלל מצבה הגיאוגרפי הנוח.

אבל, שני הגורמים האלו בלבד, עד כמה שהם חשובים כשלעצמם, לא היה בהם כדי להרים אותה מעל פני יתר הערים הגדולות והחשובות שבמדינה ולתת לה עמדה שולטת ומכרעת, לולא הגורם השלישי שבא והכריע את הכף לטובת לובלין.

ירידים ושווקים רבי משתתפים היו נערכים גם בלבוב, גם בקראקא, בפוזן, בירוסלב וכדומה, גם ישיבות, אם לא מפורסמות כאלו שבלובלין, היו קיימות בכמה ערי פולין וגם בפוזן, בקצה המערבי של המדינה, נזכרים „לומדים ובני ישיבה". אם כן מה הכריע את הכף לטובת לובלין?

שיחק לה מזלה של לובלין והיא נתברכה בעסקנים בעלי מרץ וכושר ארגוני, שידעו לנצל את שני הגורמים הנזכרים לטובת עירם ולהוסיף לה משקל צבורי רב ערך. הם השיגו את חכמת השלטון ודרכי בצורו, לא נרתעו בפני קשיים חברתיים, ידעו להתגבר על כל המכשולים שעלו על דרכם ויצרו מכשירים צבוריים לבצע בהם את שלטונם.

לקראת מילוי תפקידיהם חתרו בכל האמצעים שעמדו לרשותם, אם על־ידי קשרי משפחה והתחתנות עם הרבנים המפורסמים רבי ההשפעה, אם על־ידי מינוי רבנים בהשפעת גומלין, אם על־ידי יחסים הדוקים עם חצר המלכות ואם על־ידי תפישת המשרות החשובות בוועדים. ובעיקר ידעו הם לשתף פעולה ולחלק את השלטון עם הרבנים והדיינים, השכילו לבחור בפרנסים ואלופים תלמידי חכמים שגם הרבנים והלומדים לא יכלו לזלזל בהם ובדעותיהם וטפלו בצרכי כלל ישראל ולא בהגנת האינטרסים המקומיים והאישיים בלבד.

אולי היתה זאת הסיבה שקהלת קראקא הבכירה, המפותחת והעשירה לא עלתה לדרגת מרכז קובע ומכריע בחיי יהודי פולין בימים ההם ולובלין הצעירה והקטנה ממנה באופן יחסי היא שארגנה והקימה את שלטון המרכז בפולין. בשעה שבקראקא דחקו השליטים את רגלי מתחריהם ורכזו את כל השלטון ברשות יחיד, הבינו עסקני קהלת לובלין לראשונה למשוך לתוכה חוגים רבים ולחלק אתם את השלטון.

בזכותו של ר' יעקב פולק ובזכות ממשיך שושלתו המחשבתית ר' שלום שכנא נעשתה לובלין בית הגנזים לתורה וחכמת היהדות ולמעין שממנו שאבו מורי הדורות את תורתם למשך מאות בשנים. תלמידיהם ותלמידי תלמידיהם יסדו ישיבות בערי פולין, הרביצו ומאז נמשכת והולכת שרשרת הזהב של תרבות תורתית בלובלין, שהגיעה לשיא זהרה בתורתם של שלושת המאורות הגדולים ברקיע היהדות, המר"שא, הרש"ל ומהר"ם. יצירותיהם של שלושת הגאונים הלובלינאים האלו נקבצו לאכסניה אחת ומופיעות בכל הוצאות התלמוד האחרונות בצוותא, כשלשת עמודי תווך בבנין חכמת המחשבה היהודית וכמקור מרענן ומפרה לדורשי תורה בכל העולם עד היום הזה.

ב. שושלת הרבנים לבית אשכנזי

פנקס בית-המדרש דפרנס

אחרי שחרורה של פולין מן הכבוש הנאצי, מצאנו בין „שמות" וקרעי ספרים, פנקס אחד מפנקסי לובלין שנשאר לפליטה כאוד מוצל מאש, הנקרא „פנקס בית המדרש דפרנס".

לפנקס, צורה של ספר אפוטקאי 21X33 סמטר. והוכן מראש לרשום בו את שטרי המכירה של מקומות־ישיבה בבית המדרש על שם הפרנס, שנוסד בשנת תר"ג (1843). ללוחות הכריכה של הפנקס צמודים שני כיסי בד לשמירת התעודות של קנין ומכירה, צוואות, הרשאות ומסמכים שונים הנוגעים לעניני בית־המדרש. לצערנו נעלמי כל המסמכים האלה, פרט לאחד, ובגופו של הפנקס, שהכיל מלכתחילה 171 דפים נשתיירו רק 61.

רכישת מקום קבוע בבית־כנסת או בבית־מדרש, נחשב תמיד לחובה ולכבוד לכל בעל בעמיו. מקום כזה נקרא בפולקלור היהודי בשם „שטאט" (עיר), שבא, כנראה, ממלת „שטאנד" במובן „מעמד", (ראה וכשטין־איזנשטט II—768). ומזה השימוש במלת „שטענדר" בכל שטר מכירה שבפנקס, שהוא עמוד־התפלה לפני כל מקום ישיבה בבית־הכנסת. מקום ישיבה נמכר לצמיתות בכסף מלא כרכוש פרטי, שרשות לבעליו בחיים למכרו, למסרו במתנה למי שירצה ולהורישו ליורשיו אחרי מותו. גם בלובלין היה נוהג מנהג זה ולפיכך הקציבו בפנקס ארבעה דפים שלמים בשביל כל מקום ומקום, לרשום בהם מלבד את עצם שטר המכירה על כל תנאיו, גם השינויים שיחולו בעתיד בבעלות המקום.

מתוך ההקדמה במבוא ומתוכן הרשימות בפנים הפנקס, שחלק מהם נעתיק להלן בלשונו, אנו עומדים על השתלשלות דברי הימים של בית־המדרש הזה, הנושא עליו את שמו של אחד הפרנסים הזריזים והמנהיגים החרוצים ביותר, שעמדו ליהדות פולין בסוף המאה הי"ז, שמו של רבי אברהם היילפרין איש ליבלין, אחד מאחרוני הראשים של הועד דארבע ארצות.

כנראה קיים היה בית תפלה בחצר המסומנת במספר 619 עוד לפני זמנו של הפרנס, ואחרי שהוא בנה אותו מחדש ונמנה על מתפלליו הקבועים, נקרא הבית על שמו. בסוף המאה הי"ח, כשמונים שנה אחרי פטירתו של הפרנס יצא דבר מלכות להרוס את הבית, „כי ארכו לו הימים וכל מבנה הבית נטה ליפול". יש להניח, כי גם שיקולים של תכנון העיר ורחובותיה גרמו לגזרת ההריסה. מכיון שהשלטונות לא התירו לתקן את הבית המתמוטט ולא ניתן הרשיון להקים באותו מקום בנין חדש, ומעריצי הפרנס ומוקירי שמו נאלצו, איפוא, לחפש להם מקום אחר ליסד שם את בית מדרשם.

מתפללי בית־המדרש שנהרס, לא נמנו, כנראה, על השכבות העשירות בעיר. לא היה סיפק בידם לבנות בית בכספם, עד שנזדמנה להם נדבנית האשה היה' רוזן־בלום, אלמנת ר' ישראל חלפן מתושבי לובלין שנתאלמנה באותם הימים ללא בנים. היא הרימה תרומה למטרה זו כדי להנציח את זכרון בעלה המנוח ואת זכרונה. בז' בשבט שנת תר"א (1841), כנראה לתום שנה לפטירת בעלה שנפטר בחודש אדר, הופיעה הנדבנית לפני בית הדין הרבני שלובלין, שבראשו עמד בימים ההם הרב הישיש „סבא קדישא", רבי משולם זלמן אשכנזי, והקדישה למטרה זו את תכשיטיה וכלי הכסף שנמצאו בביתה, בשווי 1258 רובל כסף. חפצי הערך של הנדבנית לא נמסרו לידי הגבאים של בית המדרש המחוסל, רק הושלשו בידי שנים מחשובי הקהל ידועי שם, „רודפי צדק גבירים מפורסמים". האחד רבי עזריאל מאיר גרדשטין, תלמיד חכם מעשירי העיר, מחותנו של הגאון רבי עקיבא איגר מפוזן וחותנו של הצדיק רבי ליב איגר והשני ר' אפרים פישל־הערר, בן למשפחה מיוחסת ומפורסמת בלובלין.

אולם לא קל היה למצוא מקום מתאים בשביל בית המדרש החדש ועברו כמעט שלוש שנים עד שהאפוטרופסים יכלו לבצע את המשימה שהוטלה עליהם. גם הנדבנית עצמה עכבה את האישור הרשמי לפני נוטריון עד לחודש ינואר 1843, כנראה בגלל אותה הסבה. סכום הכסף שהושג ממכירת חפצי הערך

לא הספיק להקמת בנין חדש, לפיכך הסתפקו העסקנים בקנית קומת־בית מידי האשה פריל אשת ר׳ שמואל קופלמן בחצר המסומנת במספר 414. שפצו את הבית, הרחיבו את שטחו והכשירוהו לתפקידו. כאשר „תם הכסף״ וטרם הושלם הבנין, התאספו ראשי הקהל לאסיפה, בחרו בשלושה עסקנים, במר שמעריל פראכט־גרטן, אברהם הערצמן ואיסר וורטמן שיהיו לעזר לשני האפוטרופסים ומלאו את ידם למכור עשרים מקומות־כבוד בבית המדרש המחודש, עשרה לגברים ועשרה בעזרת נשים. את המקומות העריכו לפי חשיבותם בכותל המזרחי ובסכום הכסף שנאסף נגשו לגמור את מלאכת הבנין. מלבד תשלום חד־פעמי תמורת המקום שנמכר, חייבו את קוני המקומות לשלם מס קבוע מדי שנה בשנה להחזקת בית המדרש וצרכיו.

שמותיהם של שלושה רבני לובלין, כולם ממשפחת אשכנזי, קשורים בחידושו של בית המדרש על שם הפרנס. שנים מהם חתומים בכתב־ידם על מסמכים ותעודות בפנים הפנקס והאחד נזכר בו רק ברמז.

א. הרב משולם זלמן אשכנזי

הרב משולם זלמן אשכנזי אשר לפני בית דינו הקדישה הנדבנית את רכושה בשנת תר״א, לא זכה לראות את הבית בהבנותו ולא נמצאה חתימתו בפנקס. הוא נפטר בלובלין, טרם נגשו לבניה, זקן ושבע ימים בן שבעים ואחת, אחרי ששימש ברבנות בעיר זו משך שבע עשרה שנה, מיום ט״ו בכסלו שנת תקפ״ו (1825) עד אחד באייר תר״ג (1843). מוצאו היה מפאמרין, ששם ישב אביו רבי משולם זלמן בן משה מזאלקווא על כסא רבנות ונפטר בגיל צעיר כבן עשרים וארבע. במותו השאיר שני ילדים קטנים, בן בשם אריה ליבוש ובת בשם יוטה. ואת אשתו רוזה בהריון. ביום י״ז אייר שנת תקל״ב

המצבה על קברו של ר׳ א. היילפרן

פ״נ

יום ב׳ ט״ו במרחשון ויגו״ע וימ״ת
אברהם בשיבה טובה לפ״ק
היום הזה נפל שר וגדול ליהודים
יבכו כל מרי נפש ישבעו נדודים.
שמו נודע בשער בת רבים שם
ושבח אחודים הוא אברהם בצדק
הלוך למנוחה יעמוד לגורלו לקץ
הימין בין העומדים ה״ה הרב הגדול
הנגיד המפורסם מוהר״ר אבהרם
בר״ח ד״ו ד״א (ר״י ר״א ר״ל פרנס הווע)
עד דד״א
צדקת ה׳ עשה (ומשפטו עם ישראל וה׳
ב׳ר׳ך׳ א׳ת׳ א׳ב׳ר׳ה׳ם׳ ב׳כ׳ל׳.
נפטר) ביום הנ״ל (תנצב״ה לפ״ק תקכ״ג)

ילדה האלמנה בן ונקרא שמו משולם זלמן על שם אביו המנוח כפי שנהיג בישראל. הרב משולם זלמן התיחס על הרב רבי צבי בן יעקב אשכנזי למשפחת ז״ק (זרע קדושים) רבה של אמסטרדם אלטונה ולבוב, הידוע בכינויו „חכם צבי״. אחרי מות בעלה, נישאה האלמנה הצעירה לרב מפורסם רבי מאיר חריף מרגליות מהורודנקה, רבה של אוסטראה, בעל המחבר ספר „מאיר נתיבים״, שנתאלמן בימים ההם מאשתו הרא־שונה. הרב מרגליות היה קרובה של האלמנה, בן אחות אביה רבי אריה ליבוש אוירבך, רב בסטניסלב ותלמידו המובהק. הוא אסף לביתו, יחד עם אשתו החדשה, גם את שלושת ילדיה שילדה לבעלה הראשון. שם האחים, הילדים המוכשרים יצא לתהלה ועודם בילדותם. לפני הגיעם לגיל שלש־עשרה, התארסו עם בנות חשובי הקהלות. את הבכור אריה ליב שהתחנך בבית דודו צבי מרדכי זאב אורנשטין רבה של לבוב לקח לחתן אחד מתושבי אוסטראה ר׳ אבא (אבאלי) הכהן זוסמן, בעל נכסים עשיר, הנקרא ר׳ אבא הגדול. האח הצעיר משולם זלמן, נשאר עם אמו באוסטראה בבית אביו חורגו רבי מאיר מרגליות שעל ברכיו גדל ותחת פיקוחו נתחנך. מתמיד, שקדן וצנוע הליכות, נטה מילדותו להתבודדות וסגפנות והתמסר כולו לעבודת השם וללמוד התורה. עודנו צעיר מאד לימים וכבר יצא שמו כעילוי ונלקח על־ידי ר׳ יוסף יוזפא מנדלסברג לחתן לבתו גננדיל. ר׳ יוסף יוזפא, מגדולי עשירי היהודים בפולין בימים ההם, תעשיין ובעל אחוזות ונכסים בוורשה ובערי השדה, עסק ביצוא עצים ותבואות, ישב בעירה קאזמיר על הוויסלה הסמוכה ללובלין ומאות פקידים ופועלים היו מועסקים במפעליו. ר׳ יוסף תלמיד חכם ועסקן חשוב נוטה היה לחסידות, ממקורביו של ר׳ ישראל בן שבתי הופשטין הידוע בשם „המגיד מקוזניץ״, שניהם תלמידי רבי שמואל איש הורביץ מניקלשפורג. החתן הצעיר נשלח על חשבון אבי הכלה להשתלם בישיבות בפיטרקוב ואצל בעל קצות החושן.

אחרי נשואיו עבר רבי משולם זלמן לגור בבית חותנו. עודנו בצעירותו וכבר פתח ישיבה והרביץ בה תורה לתלמידים רבים. בגלל נועם מדותיו וסגולות נפשו נמשכו אחריו בני עירו ובחרו בו לשבת על כסא הרבנות בעירם. הוא סרב לקבל משכורת מקופת הקהל ושלם שכר קבוע מכספו לתלמיד חכם שיורה הלכות לשואלים, למען לא יבוטל הוא מלמודו. חותנו העשיר בנה לו בית מדרש מיוחד ומספר חנויות להבטחת הכנסותיה של הקהלה.

החינוך החסידי שקיבל ר׳ משולם זלמן בבית אביו חורגו באוסטראה וגם האוירה החסידית בבית חותנו בקאזמיר לא השפיעו עליו ללכת בעקבותיהם. הוא נשאר נאמן לדרכי אבותיו האשכנזים כל ימי חייו.

עד מהרה יצאו לו מוניטין כאחד מגדולי התורה וההוראה. בשנת תקנ״ו, בהיותו בן עשרים וארבע כבר השיב לשואליו הרבים בעניני הלכה. ובן עשרים ושש (תקנ״ח) חתם על „תקנות גדולות וקבועות״ בעניני סדרי שחיטה יחד עם עשרים ושנים גדולי הדור וביניהם רבי יעקב אורנשטין מלבוב בעל „ישועות יעקב״, רבי אפרים זלמן מרגליות מבראד בעל „בית אפרים״ רבי אברהם יהושע העשל ממזיבוז בעל „אוהב ישראל״. הוא כבן ארבעים והרב הגאון רבי זאב מאוסטרובצי פונה אליו ביראת הכבוד בתואר „מדברנא דאומתיה (מנהיג עמו) ובוצינא דנהורא״ (אור המאיר). כשעזב רבי שלמה זלמן ליפשיץ מפוזן בעל המחבר ספרי „חמדת שלמה״, את כסא הרבנות בעיר נאשלסק, בשנת תקע״ט (1819) בהבחרו לרבה של פראגה ליד וורשה, נתקבל רבי משולם זלמן במקומו בנאשלסק.

בינתיים עלה רבי שאול מרגליות, בנו של רבי מאיר מאוסטראה, אחיו חורגו של רבי משולם זלמן, על כסא הרבנות בלובלין בעזרת רבי שואל היילפרין אחי הפרנס רבי אברהם ובני משפחתו.

משפחת הפרנס היתה מעוניינת לחזק את שלטונה בקהלת לובלין אחרי ירידת השפעתה עם מותו של הרב רבי חיים יעקב היילפרין בן הפרנס, רבה של לובלין, שנפטר בשנת תקכ״ט. לבחירתו של רבי שאול הכריעו כנראה, מלבד מצדדי בית הפרנס ובני משפחתו, גם חוגי חסידים של הבעש״ט ומראשוני מפיצי החסידות באוקראינה. סופר בין חסידים, שרבי שאול בהיותו כבן שבע, הובא על־ידי אביו לפני הבעש״ט לקבל ברכתו והרבה אגדות נקשרו לפגישה זו.

רבי שאול, אם כי נתחנך ברוח תורת החסידות בבית אבא, לא התבלט במחנה זה. הוא התפלל בלובלין בבית הכנסת המתנגדי שעל שם המרש״ל, וכשהתרבו בתי התפלה הנפרדים של החסידים בלובלין „המתנג־דית״, יצא באזהרה חמורה נגד המתבדלים מכלל הצבור. נגד „הבונים במות בכל מקום ומתקנים מנינים בביתם. כי היא היתה לראש פינה שורש פורה ראש ולענה״. מתוכן הכרוז אפשר לעמוד על היחסים המתוחים ששררו אז בלובלין, שצד אחד הלך רכיל על הצד השני לפני השלטונות ואף הגיעו התלונות והאשמות עד הבישוף ראש הכמרים בלובלין, „שלח מפעם לפעם בהתראות

עצומות". המריבות הביאו לידי התמוטטות בית הכנסת הגדול שבעיר על שם מהרש"ל והשפיעו לרעה על מצבה הכספי של הקהלה. הרב רבי שאול לקח חלק פעיל בארגון חיי הקהלה, תקן תקנות והכניס סדרים באגודות וחברות שבעיר. כשנפטר רבי שאול בכ"ז בכסלו שנת תקמ"ח (1788) ירש את כסאו בנו רבי צבי הירש מרגליות ששמש אחריו ברבנות לובלין שמונה עשרה שנה עד שנת תקס"ו.

כשנתפנה שוב כסא הרבנות בלובלין נבחר רבי ישראל יונה לאנדא רב בקעמפנא (מחוז פוזן) לכהונה זו. הרב הזה מלבד גדולתו בתורה וביראה הידוע בספריו הרבים שחבר, עסק גם בקבלה. והגאון רבי עקיבא איגר פנה אליו כמה פעמים בעניני קמיעות לחולים. אחרי הבחרו ויתר על זכותו לטובת הגאון התלמודי רבי עזריאל הלוי הורביץ אשר בגלל חריפותו נקרא בשם „ראש הברזל". הרב הורביץ כקנאי ומתנגד נמרץ, לחם בחריפות בחסידים ומנהגיהם. בימיו התלקח בלובלין הריב בין החסידים והמתנגדים ביתר שאת ונתחלקה הקהלה לשני מחנות. אמנם החסידים לא אמרו נואש, וכשנפטר הרב הורביץ בלובלין בשנת תקע"ט, גברה ידם ונבחר במקומו הרב החסיד יהושע העשל ב"ר יצחק באב"ד מטארנופול שבגליציה. אולם לא ארכו לו הימים בלובלין, כי שלשה אחים מראשי הקהל „מתנגדים" שמרנים פתחו עליו במלחמה, מררו את חייו והביאו להתפטרותו מרבנות בשנת תקפ"ו.

שבעי ריב ומדון פנו ראשי הקהל לרבי משולם זלמן אשכנזי, שישב אז בנאשלסק והזמינוהו לבוא ולקבל את „נסיכות הרבנות" בלובלין. לצדו עמדו חוגים נרחבים. אוהדי הפרנס מזה ראו בו את יורשו של אחיו־חורגו הרב ר' שאול מרגליות. חוגי החסידים מזה זכרו לו זכותו של הרב ר' מאיר מרגליות מאוסטראה, אבל גם המתנגדים נתנו לו את ידם, בגלל התיחסותו על משפחת החכם צבי האשכנזית. כך גברו ידי אוהדיו על מצדדי הגאון רבי יעקב לורברבוים הידוע בשם „הרב מליסא" בעל ה„חות דעת" שגם הוא היה מועמד לרבנות לובלין בימים ההם. קהלת לובלין תלו ברבם החדש הרבה תקוות. עייפים מן המריבות והסכסוכים הפנימיים קוו שהרב ששמו הלך לפניו, המתון ואהוב על הבריות יצליח להשקיט את הרוחות והשלום ישוב על כנו. תקוה זו מצאה את בטויה גם במגילת ההכתרה „להסיר כל קטט ומעונה", שנמסרה לרב משולם זלמן בלובלין בחגיגיות רבה בערב שבת ט"ו בכסלו שנת תקפ"ו.

בכבוד גדול נתקבל הרב החדש בלובלין ועד מהרה נתחבב על כל בני קהלתו. מטבעו איש נוח ועדין נפש ידע לכלכל דבריו בחכמה, לא נשא פנים לאיש ולא גילה נטיה מיוחדת לאחד החוגים היריבים בעיר. הוא אחז בדרכי אבותיו המתנגדים אבל ידע להתהלך גם עם החסידים, לספר ספורים על הבעש"ט ותלמידיו, כתב הסכמה נלהבת להדפסת ספריו החסידיים של החוזה מלובלין, וכשפרץ הריב בין רבי עזריאל מאיר גרדשטין, הפרנס העשיר בעיר עם חתנו רבי ליב איגר שעבר למחנה החסידים, לא נרתע מפני חרונו ואסף את רבי ליב איגר לביתו לתקופה די ארוכה.

רבי משולם זלמן אהב להתבודד בבית מדרשו, עסק בסיגופים ותעניות, לא עברה עליו חצות לילה בשינה, הרבה בתפלות והתמסר בעיקר ללימוד התורה. כתב חידושים לש"ס וענה לשואליו בהלכה. חלק מחדושיו ופסקיו נאספו על־ידי הרב צ. י. מיכלזון מפלונסק בספר „בית משולם" (פיטרקוב תרס"ה). מטבעו טוב־לב ועושה חסד, הנהיג שבכניסה לביתו נמצא תמיד על שולחן מיוחד פת לחם עם סכין כדי שהעניים יוכלו לקחת בעצמם כאות נפשם ולא יצטרכו לפשוט יד.

מאשתו גננדיל בת רבי יוזפא נולדו לו חמשה ילדים וביניהם יהושע־העשיל שנתקבל אחרי כן לרב בלובלין.

בימי שבתו בלובלין באו לפניו ראשי קהלת אמסטרדם בהצעה לקבל את כסא הרבנות לעדת אשכנזים בעירם, כאחד מבני בניו ויורשיו של „החכם צבי", אבל רבי משולם זלמן סרב לקבל הצעתם והעדיף להשאר בלובלין ולהקבר בבית הקברות העתיק בעיר זו. בשני באייר תר"ג נפטר בשיבה טובה ועל מצבתו בלובלין חרות:

האי סבא קדישא חסידא ופרישא
כבוד מרנא ורבנו הרב רבינו
משולם זלמן ז"ל בן הרב משולם אשכנזי ז"ל זי"ע
שהיה אבד"ק קאזמיר וק"ק נאשלסק
ובפה לובלין היה לנו למאור עינים שבע־עשרה
שנה הי' חסיד ועניו זקן ויושב בתענית
עטרת היחוס נכד להאי מאה"ג
החסיד וקדיש חכם צבי זלה"ה זי"ע
תנצב"ה ביום א' דר"ח אייר
ונקבר באבל כבד ובמספד תמרורים
ביום ב' דר"ח אייר שנת תר"גימל
יהפוך אבלנו לשמחה לפ"ק בפה לובלין יצ"ו
תהי נפשו צרורה בצרור החיים.

רבי דוב בעריש אשכנזי

עם פטירתו של הרב ר' משולם זלמן התעוררו שוב חלוקי הדעות על ראשות הרבנות. המתנגדים, שהשפעתם היתה גדולה והיו מרוצים מרבם הקודם, דרשו למנות רב מחוגם. לעומתם דרשו החסידים, שהתרבו והתחזקו בינתיים, רב חסידי מובהק. הם שמו עיניהם ברבי ר' אברהם לאנדא מטשכנוב, גאון וצדיק מפורסם, אשר אלפי חסידים ומעריצים נהרו אחריו. הרב הזה, אם כי „היה נוטה בדרכו אחרי הרבנים הצדיקים אשר כוננו דרכם על פי למודי הקדוש הבעש"ט זצ"ל", בכל זאת היה נזהר בדיקנות בדיני „השלחן ערוך" והתפלל בנוסח אשכנז ובזמן התפלה המקובל. חסידי לובלין חשבו שגאונותו ופרסומו של הרב מטשכנוב, יעמוד להם ויצליחו להושיב רב חסידי על כסא הרבנות בלובלין. אבל גם הפעם גברה יד המתנגדים ולא עברו חדשיים לפטירת הרב וכבר נתקבל הרב דב בעריש אשכנזי במקומו.

הרב החדש, כקודמו, התיחס על משפחת הגאון בעל החכם צבי. אביו ר' משה, בנו של רבי אברהם אריה אשכנזי רבה של לוצק, בוואהלין שבפולין, היה נכדו של רבי דוד אשכנזי מיארוטשוב, בנו של הגאון. מסופר שרבי דוד, בגלל סבה בלתי־ידועה, עזב לעת זקנתו את כסא הרבנות ובעלום שם הגיע לעירה לשנוב, לא גילה לאיש את שמו ומוצאו והתפרנס משמשות בבית הכנסת. כשנפטר בשנת תקס"ז בעיר זו נתגלה הסוד ואנשי הקהלה הקימו מצבה על קברו וכתבו עליה: „חבל על שמש גדול שאבד מן העולם".

רבי דב בעריש נולד בלוצק בשנת תקס"א בערך ובילדותו הצטין בחריפות ובבקיאות מפליאה. בגיל צעיר מאד התחיל לעסוק בהוראה ועוד טרם שנתמנה בגלל גילו הצעיר לשמש ברבנות, קבל עליו הכרעות בשאלות הלכתיות מסובכות. בעיקר בשאלות הנוגעות לנשים עזובות מבעליהן. הלמדן הצעיר לא חת לפסוק הלכה לטובת אשה עגונה מבעלה אף נגד דעת דודו הגאון רבי יעקב עמדין בשאלה דומה, והוא אומר „לפי קט שכלי הפריז בזה הגאון מ' יעב"ץ על המדה" (נודע בשערים ב. סג) ולהתנצלותו הוא מוסיף „אכן מה אעשה ולבי הומה על תקנות בנות ישראל". שמו יצא לתהלה ורבנים רבים ידועי שם פנו אליו בשאלות חמורות וסמכו על הכרעותיו. העיר סלונים היתה ראשית רבנותו הרשמית, שם הרביץ תורה ומשם נשלחו מאות התשובות ההלכתיות לקרוב ולרחוק. גדולי הרבנים שעמדו על גדלותו בתורה מפליגים בשבחו כאילו היה כבר מזקני המורים ומכתירים אותו בתוארי כבוד בלתי־רגילים.

כשנכנס לכהן ברבנות לובלין בשנת תר"ד מלאו לו ארבעים ושתים שנה. הוא בחר ללכת בדרך קודמו, הרב משולם זלמן, לנהוג כמנהגי המתנגדים ולא לנטות אף לצד אחד מבין החוגים היריבים ומשום כך גם הוא היה מקובל ואהוב על כל בני עירו. כשם שרבנים ממחנה המתנגדים העריצו אותו כן פנו אליו גם גדולי רבני החסידים רבי מרדכי יוסף לינר ורבי צדוק הכהן זצ"ל שהיו מבאי ביתו והתוכחו אתו בדברי תורה. הוא שקד על תקון צרכי צבור, דאג לצרכי יחידים אבל לא לקח חלק פעיל בעבודת הקהלה, הוא התמסר כולו, לתורה, לעבודה ולהוראה.

בימיו נבנה בית המדרש החדש על שם הפרנס ונפתח הפנקס. במבוא הפנקס מופיעה הקדמה ארוכה, מעין מגילת יסוד לבנין, שנכתבה בשפה מליצית תנכית בסגנון התקופה, שאנו מעתיקים אותה במילואה בגלל החומר ההיסטורי שבה.

„הלא ידעתם אחינו היקרים כל באי שער עירנו, גם מודעת זאת בכל הארץ כי פה בקדיתנו קרית קדומים. מקדשי אל ובתי קודש עומדים לתלפיות מדורות קדם אשר כוננו מידי נדיבי עם אלהי אבדהם כי התעודדו ויזילו זהב מכיסם לבנות בתי כנסיות ובתי מדדש לתודה ולתעודה ויעשו להם יד ושם לכבוד ולהפארת עד דור אחרון.

בין מועדי אל האלה ובין מעונות אלהי קדם העימדות על תלם ברחובות קריתנו זה שנים דבות אחת מהנה לא נעדרה, הוא בית המדרש אשד בנה הדב הפרנס זצלל"הה, זה כמאתים שנה בחצר אשד תחת נומד 619 ומצדיו היי לדדומו, בית המדרש דחסידים ולמעדבו רחיב הנקרא געסל, הוא האדם הגדול בדורו, גבד הוקם על לפדנס ולכלכל את כל עדת יעקב תושבי ארצנו בחכמתו ובתבונתו, בין שאר פדנסי המדינה אשר היו לנו בימי קדם. לו תודה וגדולה הון ועושד ברכת שדי למכביר. כולם נקבצו ויחנו באהלו אהל ישרים. גם צאצאיו היו לברכה בקרב כל האדץ, כי הקים אלהים מזרעו אבירי יעקב ווועי ישראל, מורים ומאורים, מנהלים ומאשדי העם אשד זכדם עד היום לא יסוף מקדב עמנו לשם ולתהלה.

בית המדרש הזה כל הימים אשר עמד על תלו נשא שם מיסדו עליו ונקדא בפי כל „בית המדדש דפרנס" ויהי כי אוכו לו הימים וימוטו וישוחו קידותיי ויסודותיו עדו וכל מבנה הבית נטה לנפול עדי כלה חדוב נחרב. ותצא פקודת הממשלה להפילו להרסו עד כלה.

אז שלמים וכן רבים מתושבי קהלתנו אשר קבעו תפלתם בבית הזה התעצבו אל לבם ויצר להם מאד על הפקד מעון תודה ותפלה ויחוננו עפדו ושאלו ודרשו בכל מאמצי כחם לחדש בית אלהים. אך קצד קצרה ידם להשיג מוצא כסף מסת ערך הוצאות הרבות הנצרכים לבנין כזה. ויתודו כה וכה וישיתו עצות בנפשם למצוא דדך ואופן למען יבנה בית מדרש חדש על שם הפדנס לבלתי יפקד שמו.

המה עושים כה וכה והנה העיר ה' רוח נדיבה בלב

אשה חכמת לב אשת חיל, משכלת וטובת טעם, היא האשה הגבירה הצנועה מרת חיה רוזען בלום ז״ל. האשה הזאת אשר ברך ד׳ את בעלה הגביר המפורסם המנו׳ מ׳ ישראל רוזען בלום חלפן ז״ל בהון עתק ורכוש רב, מנע ד׳ ממנה פרי בטן, ואחרי מות אישה המנ׳ ז״ל נשארה שכולה וגלמודה בכלה ימיה, ותדא האשה כי טוב ועת לעשות לה׳ ולהשאיר אחריה זכרון צדק ושם טוב עם אלהים ואנשים, אז הרימה מראשית הונה ומאדה תרומת קודש לצור ישראל ולעמו ותורד עדיה מעליה וכל כלי כסף ההי׳ לה ותביאם בחפץ כפיה על יד האנשים אנשי שם ורודפי צדק הגבירים המפודסמים ה״ה הרב החדיף מוה׳ עזריאל מאיר גראד־שטיין נ״י והרב החריף מוה׳ אפרים פישל הערר נ״י ותמלא ידם בפה ובכתב לבנות מרכושה הזה בית מדרש במקום אשר יבחדו הם ולקדא אותו בשם בית המדדש דפרנס.

בראשית מעשה צדקתה נהנה שטד מתנה עפ״י דתה״ק בפני ב״ד צדק דפה ביום עש״ק ז׳ שבט שנת תד״א לפ״ק ותוסיף שנית ידה לקיים את כל תוקף ולתת כח ואומץ לדבריה ותכתוב ספר מקנה ומתנה ביום 31 גדודזיען / 12 סטיטשען / שנת 842/3 למספדם, בנומר 12 בפני הריינט ותעל מכסת נדבתה בתכשיטין שבע מאות דובל כסף ובכלי כסף חמש מאות ושמונה וחמשים דובל כסף ושמונים ואחד קאפיקס ותהי כל כסף נדבתה אלף רנ״ח רו״כ פ״א קאפיק. זכרה לה אלהים לטובה. פה בתבל צדקה יזדח, ולא יכבה נרה, גם שם במדומים פעלה יפדח, כי תבוא על שכדה.

ועתה אחינו היקדים, הביטו וראו זאת תודת הבית שותו לבכם לחילה, התבוננו ושימו לב, מה רבה פעולת האנשים השלמים האלה, כי עם אלהים עשו עד היום הזה טרחו ויגעו עדי דאו טוב בעמלם, המה קנו חלקת בית על גפי מרומי קדת מהאשה מרת פעריל אשת ד׳ שמואל קאפלמאן עפ״י אקט רייענטאווי מיום 19/31 מאיי למספרם בעד סך (חסר הסכום י.ל.ב.) ויחדשו ויחזיקו כל יסידותיו, ממעמקי אר עד ראשי פנותיו, וישגבו חיל וחומה קירות וספון ויצגו גגו ומעליותיו קדו, וכל מלאכה גדולה ורבה כלו עד תומה. והנה נוכח עיניכם הבית עומד נכון ונישא בראש חוצות, בנוי לתלפיות בהוד והדד. — אך עוד לא נשלמה מלאכתו מבעד, עוד החסר מכסהו ממעל ורצפתו מתחת, אין תיבה ואין בימה, שלחן מנודה ומקומות לשבת וכל יתד רפידתו ומדבדים בקודש פנימה, כל אלה יחסרון יען ת״ם הכס״ף המתוכן מידי המכלכלים את המלאכה ולא נשאד בידם מאומה לתוצאותיו מני עתה והלאה. —

לכן המתקנו סוד ונשית עצה לטובת גמר מלאכת הבית עפ״י הסכמת אסיפת נכבדי עירנו ונמלא את ידי הגבירים העושים במלאכת ה׳ הנ״ל, אשר המה ישלטו ברות בינתם ויעשו כחפצם הטוב לטובת בית־המדדש הזה ולמכוד עשדים מקומות, היינו עשרה בעזרת האנשים ועשרה בעזרת נשים. ולקבו על ידי מחיר המקומות עדי יעלה די מסת ההוצאות הנצרכות למהר ולהחיש המלאכה לבצעה עד כלותה. ולבעבור תת אומץ לכל מעשה המכירה ערכנו הדבר לפני כס המשפט ברזאנד גוברניאלנע לתת למו רשיון ותוקף על כל זה.

ולמען הקל מעבודתם בחרנו אנשים נכבדים להיות לעזר למו ונשאו אתם בעבודת הקודש, ה״ה הרבני הנגיד מ׳ שמעריל פדאכטגארטין והרבני הנגיד מ׳ אברהם הערמאן והרבני הנגיד מ׳איסר ווערטהמאן נ״י.

כעת יאמר לעדת יעקב, מי האיש אשר נשאו לבו לקנות לו מקום ולהציב לו יד בבית הזה בכסף מלא יקננו, כפי אשר יושת עליו מכל מקום לפי ערכו והיתה זאת לו ולזרעו אחריו אחוזת עולם, אך לא במחיר לבד יבוא איש על מקומו לזכות במקנתו רק יתחייב א״ע לשלם לקופת הצדקה ולהכנסת בית המדדש הזה סך נקוב ומבואר מכל מקום, לפי ערכו מדי שנה בשנה, כן ממקומות עזרת האנשים וכן ממקומות עזרת הנשים, היינו מכל מקום בספסל המזרחי שלשה זה׳ כסף פוליש ומהמקומות צפון וימין בבית הזה בשתי העזרות הנ״ל שני זהוב כסף פוליש והי׳ כסף התשלומין מדי שנה בשנה לנהל ולכלכל הבית הזה בעצים להסיק ובנרות להאיד לכל איש אשר ידבנו לבו לשקוד על דלתותיו ולבקד בו בתודה ותפלה ושמות הקונים איש על מקומו פה בספר הזה יכתבו לזכדון להם ולבניהם אחריהם לדודות עולם. ועתה, נדיבי עמנו, שאו לבבכם אל הבית הזה יתנו כבוד לאשר ישכון שמו שמה, הרימו נדבת ידכם ובואו והאחזו בו וקנו לכם איש איש כחפץ לבבו מקום קדוש למזכרת עולם. ועל הטוב יזכד שמכם וצדקתכם תעמוד לכם נצח עד ה׳ יבנה בית והוד ישדאל ירום כזית.

להיות לאות ולזכרון עולם באו עה״ח הבד״צ ובראשם כבודו האדומו״ר הדב הגאון האב״ד דפ״ק ובעלי אספה וקדואי העדה. היום יום ה׳ כו לחודש תמוז שנת בית אלהים נהלך לפ״ק.

אם כי ההקדמה נכתבה ברשות הרב ובשמו והוקצב מקום לחתימתו, ולחתימות רבני בית־הדין וראשי הקהל, לא נמצאו חתימות תחתיה. יש לשער, ששיקולים אישיים משפחתיים גרמו לכך ומנעו מרב ממשפחת אשכנזי לחתום על מגילת תהלה וכבוד לפרנס אברהם היילפרין וצאצאיו. עוד לא נשכחו המריבות מאז שנת תצ״ה (1735) בדבר כסא הרבנות באוסטראה בין רבי דוד היילפרין מאבות משפחת הפרנס ומתלמידיו הקרובים של הבעש״ט. בין רבי משולם זלמן אשכנזי, בנו של החכם צבי, שהרב הקודם נקרא על שמו. כתוצאה מסכסוך זה עזב רבי דוד היילפרין את אוסטראה, בפקודת הבעש״ט ועבר לעיר זאסלב, אבל מאז רבצה תהום עמוקה בין שתי המשפחות. כשהתלקח הריב בין רבי יעקב עמדין ורבי יהונתן איבשיץ עמד הפרנס ובניו הרבנים לצדו של רבי יהונתן וחתמו על כתב החירום שהוטל בלובלין על רבי יעקב עמדין וכתביו. קשה היה משום כך לבן משפחת אשכנזי, הידועה באופיה העקבי לאשר בכתב ידו שבחים ותוארי הערצה „מורים ומאורים מנהלים ומאשרי העם אשר זכרם עד הים לא יסוף מקרב עמנו לשם ולתהלה״, על אנשים שדודם הגאון רבי יעקב עמדין רב אתם, החרימם וקללם.

ההקדמה נכתבה בפנקס בחודש תמוז תר"ג, כחדשיים אחרי פטירת הרב משולם זלמן, שנפטר בחודש אייר באותה השנה וכבר נזכר "כבוד הרב אדמו"ר הגאון האב"ד דק"ק", החדש. ההקדמה נשארה אמנם בלי חתימת הרב, וכנראה שלכבודו לא חתמו גם ראשי הצבור מעריצי הפרנס, בכל זאת לא נמנעו רבני לובלין ממשפחת אשכנזי לפקח על עניני בית המדרש הזה, לאשר ולקיים את שטרי המכירה ולהתקין בו תקנות ומנהגים.

בפנים הפנקס נשתמרו שתי חתימות של הגאון רבי דב בעריש ז"ל המאשרות מכירת שני מקומות בבית המדרש למשה זכריה מענדיל, מענדילס־זאהן, בשנת תרי"א, בשנה האחרונה לחיי הרב.

הרב דב בעריש נתחבב מאד על אנשי קהלתו מכל החוגים, כבדוהו וקבלו מרותו באהבה — ואם כי נמנה היה על הצבור המתנגדי נבחר על־ידי המדפיסים החסידיים מסלאווטה להיות הבורר מצדם בריב עם המדפיסים הווילנאים בענין הדפסת הש"ס בשנת תקצ"ו עוד בעת כהונתו ברבנות סלונים.

אחרי שמונה שנות כהונה בלובלין חלה הרב ובי"ד באדר שנת תרי"ב נפטר לעולמו בחיי אביו. בן חמשים שנה היה במותו ובנים לא היו לו. בתו היחידה, שהיתה נשואה לבן משפחת רבי עקיבא איגר נפטרה עוד בימי שבתו בסלונים וגם שתי ילדותיה נפטרו אחריה.

הרב סדר בעצמו את כתביו לדפוס וכתב גם הקדמה קצרה, אבל לא זכה לראות אותם יוצאים לאור. כשבע שנים אחרי פטירתו הוציא אותם אחיו רבי אברהם אריה בעזרת בני משפחתו בוורשה. נדפסו, ספר "נודע בשערים", שאלות ותשובות, חידושים על מסכת והלכות גיטין, כללים וחידושים על התורה (ורשה תרי"ט), "נודע בשערים" מהדורא תנינא, שו"ת על ד' חלקי שלחן ערוך, חידושים למסכת יבמות ודרושים (ורשה תרכ"ד). "שערי ירושלים" על תלמוד ירושלמי והגהות על הבבלי (ורשה תרכ"ו). הרב גם הגיה את תשובות הגאון רבי עקיבא איגר, והכינס לדפוס, יחד עם רבי שלמה איגר. גדולי הרבנים נתנו הסכמתם לספריו, ביניהם רבי בעריש מייזלס רבה של קראקא־וורשה וגם גדולי החסידים הסכימו להדפסתם, רבי יצחק מאיר אלטר מגור, בעל החידושי הרי"ם ורבי ישעי' מושקאט מפראגא. בין החותמים על הספרים לפני הדפסתם נמנים כל החוגים, חסידים כמתנגדים, ט"ו בתי־המדרש בסלונים ובתי המדרש בלוצק ולובלין.

בשכבו על ערש דוי, ימים אחדים לפני פטירתו, מסר למקורביו שראה בחלומו את רבי משולם זלמן אשכנזי קרובו, יושב על כסאו בבית־הכנסת ואומר לו "תדע שהכסא הוא שלי ושל זרעי אחרי". ראש העיר ראו בחלום זה מעין צוואה של הרב הקודם ובחרו תיכף אחרי פטירתו ברב יהושע העשיל אשכנזי בן הרב משולם זלמן לממלא מקומו.

ר' דוב בעריש בא לקברות בלובלין ועל מצבתו כתוב:

לפרט לזכר עולם יהיה צדיק לפ"ק
פה גנוז ארון הקודש ומנורה הטהורה
אביר הרועים, רב רבנים ושר התורה
עד קצה תבל ליהודים מאתו היתה אורה
כי כל רז לא אניס ליה אמיה שרי נהורא
לקבוע דין כהלכה באספקלריא המאירה
סיני ועוקר הרים ומקרבן זה לזה בסברא
ה"ה הרב המאור הגאון האמיתי
מוה' דוב בעריש זצלל"ה אב"ד דכה ק"ק
לובלין בן הרב הגדול מוה' משה נ"י
נין ונכד לרב האי גאון בעל מחבר ס' חכם צבי.
הלך לעולמו י"ד אדר תרי"ב לפ"ק תנצב"ה.

כך עלה שוב על כסא הרבנות בלובלין זו הפעם השלישית בזה אחר זה בן למשפחת אשכנזי, המתיחסת לגאון "חכם צבי". רבי יהושע (יושע) העשיל נולד, כבן שלישי, לאביו רבי משולם זלמן אשכנזי עוד בימי שבתו בבית חותנו בקאזמיר ושם קיבל חנוכו היסודי. כשגדל התחתן עם בת הרב בנימין ברוידא רב ראשי אב"ד בהוראדנא (גרודנו), שמלבד גדלותו בתורה היה גם עשיר ובעל נכסים. בביתו למד רבי יושע העשיל דרכי רבנות תקיפה ועצמאית, בלתי תלויה בשכר, סיגל לעצמו בטחון אישי, פעילות צבורית בעלת פרספקטיבה רחבה ושלטון רבני בלתי מוגבל. כנראה שהוא נהג ברבנות או בדיינות בעירו עוד בחיי חותנו, כיון שקרובו הרב רבי דב בעריש מלובלין מתארו בתשובותיו "אבד"ק גרודנה" ואולי היתה זאת הסיבה שלא עבר ללובלין לרשת מקום אביו בשנת תר"ג בתקוה לרשת סוף־סוף את כסא חותנו בעיר זו. עם פטירתו של הרב בנימין ברוידא בשנת תקע"ח (1818) בוטל בגרודנו התואר רב ראשי, בגלל מחלוקת על זכות הרבנות שפרצה בין מצדדי משפחת הרב ברוידא לבין מצדדי משפחת הרב רבי אליעזר קודמו, רבי יושע העשל לא עזב את עיר מגורו במשך שלשים וחמש שנה עד תשרי תר"ג, כשנבחר לרבה של לובלין אחרי פטירתו של הרב דב בעריש קרובו.

הרב החדש לא הלך בדרכי קודמיו המתונים, שהקדישו זמנם לתורה ולהוראה בלבד ועמדו מרחוק לכל המריבות ומלחמת השקפות בין החסידים למתנגדים, הוא הצטרף מיד למחנה המתנגדים ולחם מלחמתם. עשיר ובלתי תלוי בפרנסתו בקהלה ובראשיה ניהל את הרבנות ביד חזקה ובתקיפות. ביתו היה פתוח לרווחה לכל דורש ומבקש ופזר הרבה צדקה לעניים ולצרכי צבור. אחד מתלמידיו מוסר, שאף פעם לא השיב ריקם פני איש, ומעיד שקרה מקרה ובבית הרב הופיע עני מכובד וכשלא מצא הרב די כסף תחת ידו, לא היסס ומסר לעני במתנה את קופסת הכסף היקרה שלו. עד כמה שהיה תקיף, קנאי ומחמיר בעניני הצבור היה נוח ועניו בהליכותיו עם הבריות בעניני הפרט. בגרודנה, בבית חותנו, למד גם להתהלך עם אנשי השלטון הממשלתי, כיון שגם חותנו היה מקורב למלכות וכתב רבנותו אושרה בחתימת יד המלך פוניאטובסקי. כאשר הרחיב הצאר אלכסנדר את תחום מושב היהודים ברוסיה, דרש הרב ר׳ יושע העשיל לכבוד המאורע במעמד השרים בבית הכנסת בלובלין והגדיל בשבחו של הצאר, קבל בשכרו אות הצטיינות והוענק לו תואר אזרח כבוד.

כל ימי כהונתו בלובלין נהג נשיאותו ברמה, לא גרע עינו מכל דבר צבורי כקטן כגדול, התקין תקנות, יזם ותכנן מפעלים צבוריים וריכז בידיו כל עניני הקהלה. ניהל פנקסי זכרון, שבהם רשם את כל פקודותיו והוראות שהוכרזו בשמו על ידי שליחיו ושמשיו בבתי־הכנסת.

במשך ארבע עשרה שנה לחדושו של בית־המדרש דפרנס לא הותקנו תקנות מיוחדות, עד שבא הרב רבי יושע העשיל וקבע בו סדר ומשטר של שלטון קפדני שרוח „מתנגדית״ מובהקת בוקעת ממנו. הבית נמצא בשכנות לבית החסידים וחשש הרב שמנהגי החסידים שהשפעתם גדלה והלכה בלובלין יחדרו גם לבית המדרש המתנגדי, לפיכך חבר תקנות להליכות הבית עם סנקציות וקנסות נגד מפריעי המשמעת.

התקנות אושרו באסיפת ראשי הקהל בבית הרב ונכתבו לזכרון בפנקס בי״א מרחשון שנת תרי״ז, וזה תכנם:

„בשם ה׳. בהתאסף יחד ראשי אלופי דפ״ק לובלין המתפללים בבית־המדרש דפרנס בבית כבוד אדומו״ר הרב הגאון אב״ד דפה קהלתנו ני״ו, לפקח ולעיין במילי דשמייא, ליסד תקנות נאמנות חוק ולא יעבור, אמת סלה, לישר מנהגי בית המדרש הלז בדרך התורה כראוי ונכון ונוח לכל אדם, ראינו לקבל על עצמנו מרצון נפשנו הטוב בחיוב גמור לנהג את בית המדרש הלז על פי תקנות המבוארות למטה:

א) גוסח התפלה לפני התיבה יהיה דווקא בנוסח אשכנז כמו שנהגו אבותינו מקדם.

ב) אחרי ראה ראינו שאכשיר דרא ומצאו היתר לנפשם לאחר זמן תפילה יותר מדי וכל אחד בונה במה לעצמו וזה יוצא וזה בא והתפילה בצבור נעצרה, והיא אחת מפנות דתנו, כי אל כביר לא ימאס, על כן גמרנו לקבוע עתים נאמנים לתפילה, דבר השווה לכל נפש, שיהיה זמן התפילה בצבור תמיד מן ראש חודש ניסן עד ראש חודש כסלו בחול פעם ראשונה לא יאוחר משעה ששית בבוקר ופעם שניה לא יאוחר משעה שביעית וחצי. ובין ב׳ התפלות שיתפללו בצבור אין שום יחיד רשאי לומר קדושה וברכו, למען לא תתפורר החבילה ותתבטל התפלה בצבור חלילה. ובימי שבת קודש ויום טוב יתפללו בשעה שמינית בבוקר והש״ץ באמרו קריאת שמע קטנה לפני התיבה יגמור כל הפרשה כולה. ומן ראש חודש כסלו עד ראש חודש ניסן זמן התפלה לפני התיבה פעם אחת בחול משיאיר היום ופעם שניה בשעה שמינית ובשבת ויום כפורים שעה שמינית ומחצה.

ג) אסור לדבר שום דברים בטלים בשעת חזרת הש״ץ או בשעת קריאת התורה.

ד) תמיד מחוייבים להיות שלשה גבאים חוץ קאססירער (גזבר) ושני רואי חשבון והתמנות שלהם תהיה תמיד על משך שלש שנים רצופות מיום אשר יבחרו בהסכמת ראשי חב״ב המתפללים בבית המדרש דפרנס. וכהיום הסכמנו כלנו בלב ונפש חפצה לבחור בשלשה גבאים הרבני הנגיד ר׳ איסר ווערטמאן והרבני הנגיד ר׳ בעריש צעלניקער והרבני הנגיד ר׳ בעריש בערגרין והקאסירער יהיה הרבני ר׳ הירש מייזלש והשני רואי חשבונות יהיו הרבני החריף מ׳ פישעל צאזמער נ״י והאברך החריף מ׳ שמעלקא ברוידא נ״י על משך ג׳ שנים מיום דלמטה ובכל שלש שנים מהיום והלאה מחויבים ראשי הבע״ב להתאסף יחד ולבחור להם גבאים.

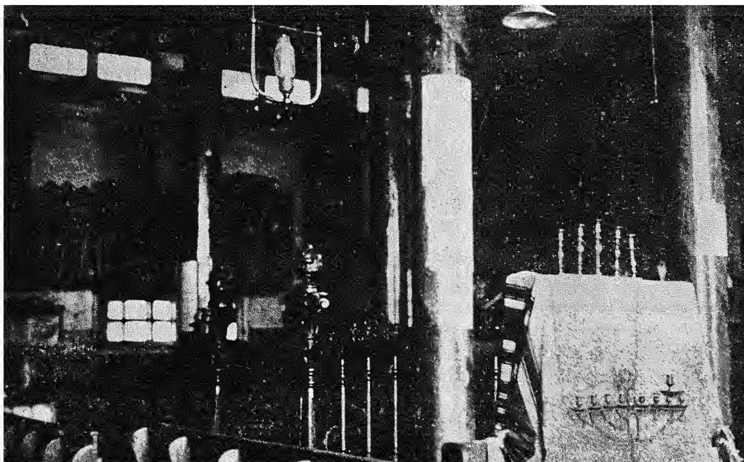
ה) הקופסאות מכל ימי קריאת התורה בחול שייכים לבית המדרש, אך בימי ב׳ בכל שבוע וביום אחד מר״ח וביום צום, זכות להשמש ג״כ לסבב בקופסא אך שימתין עד שתסבב קופסת הבית המדרש מקודם.

ו) יען שהמנהג כי ילכו לקרוא בס״ת בהבירה השייכת לבה״מ ואין שום משגיח מן הגבאים דבה״מ וכל איש הישר בעיניו יעשה, ע״כ הסכמנו כולנו, שחלילה לתת ס״ת ולקרוא בדירה השייכת לבה״מ הלז בלתי אם יעמוד אחד מן הגבאים דבה״מד ונדרים ונדבות אשר יתנדבו הקרואים תהיינה על הדלקת נר תמיד.

ז) בכל ימי השנה לא ימכרו העליות, רק הגבאים כאוות נפשם יתנום למי שירצו, אך בשמחת תורה המצוות והעליות ימכרו בכסף מלא כנהוג עד היום הזה בבהמ״ר הלז.

ח) כל איש אשר ימרה את פי הגבאים או יעבור את גבול הפונקטן (סעיפים) המבוארים למעלה ענוש יענש ולא יעלה לס״ת שלש ירחים מיום אשר יפער את פיהו ובקהל המתפללים בבית מקדש הלז לא יחד כבודו.

ט) אין רשות לשום דרשן לדרוש בביהמ״ד רק ברשות הגבאים ולא לשום מלמד ללמוד עם תלמידיו אף בידיעת הגבאים.

בית המדרש ד׳פרנס

ולראי׳ באנו עה״ח בהסכמת כולנו בלב ונפש חפצה ובראשם כבן אדומו״ר הרב הגאון נ״י, אור ליום ה׳, ויו מרחשוון תרי״זיין לפ״ק נאום הק״ק יושע העשיל אשכנזי באאמו״ר הגאון מוהר״ם זלמן זצל״לה חופק״ק הנ״ל יע״א.

נאום הק״ק ישעי׳ מענדל בלא״א מוהר״צ זצלה״ה (כנראה המו״צ של חב״ד)

ועוד תשעה מן הקהל חתומים אתם: אברהם פישל־הערר, משה זכרי׳ מענדיל מנדילס־זאהן, אפרים פישל מלאד׳מיר, בנימין שמואל ברוידא, יצחק מיזלס, שמואל יוסף זיגמאן, יצחק אהרן גרין בארג, משה קליינוועג, דוד (?).

מבין חותמי התקנות ידועים לנו אברהם פישל־הערר, תלמיד חכם מחשובי לובלין, שעמד בחליפת מכתבים בדברי תורה עם הרב הקודם רבי דב בעריש, שתארו בתשובותיו „ידיד נפשי ולבי הרב החריף" ובנימין שמואל ברוידא קרובו של הרב.

מנסוח התקנות ותכנן יש להסיק, שחלק מן המתפללים בבית־המדרש לא נתן את אמונו בהנהלה ופעולותיה ומשום כך נדרשה להשתמש באיומים וקנסות להשתיק את „הפוערים פה". מורגשת כאן שיטת שלטונו של הרב, הכופה את רצונו על הקהל ביד חזקה מוחלטת, אולי בגלל כבשונה של החסידות בלובלין בימים ההם והרצון לשמור על מבצר זה של המתנגדים שלא יכנע להשפעתה, נקט הרב באמצעים חריפים אלו. כאמצעי נוסף נגד השפעה זו קבע לו הרב מקום קבוע לתפלה בבית הזה, דבר שלא עשו קודמיו, שהתפללו בבית־המדרש של הקהלה. וכך נרשמה החלטה מיוחדת בדף מ״ג של הפנקס:

„אנחנו הממונים מבהמ״ד דפרנס העומד פה לובלין תחת נומר 414 אשר נתיסד מהון ורכוש האשה הצנועה המנוחה מרת חי׳ רוזענבלום ז״ל ונתרצית גם היא בעצמה שיקרא הבהמ״ד על שם הרב הפרנס ז״ל בצירוף כבוד אדומו״ר הרב הגאון נ״י דפק׳ ובית דינו הצדק וראש׳ אלופי יח־די סגלה המתפללים בבהמ״ד הזה אשרנו וקימנו לבחור המקום זיין בספסל המזרחי מצפון לדרום עפ״י החשבון הנעשה קודם עשיית ארון הקודש החדש ועתה הוא המקום השלישי מארה״ק לפאת תימנה לכותל לחלוטין ולצמיתות מעכשיו ולדורות עולם עבור כבוד הרב אשר ישב על כסא הרבנות פ״ק לובלין ולצמיתות מעכשיו ולדורות עולם וכל ימי עמוד הבהמ״ד הזה על תלו, חלילה להגבאים שיהיו מעתה ועד עולם למכור המקום הזה לשום אדם יהי׳ מי שיהי׳ ובאם שלא ירצה כבוד הרב דפ״ק לקבוע לו מקום להתפלא בבהמ״ד הזה, אזי רשות להגבאים להשכיר המקום הזה באופן שיתנו בפירוש עם השוכר, אשר בכל עת וכל פעם שיבוא כבוד הרב להתפלל בזה או לאיזה צורך שיהיה לו, מחויב השוכר לפנות לו המקום הלז תיכף בלי שום ערעור

ולראי׳ באנו עה״ח לכבוד ה׳ וכבוד תורתו הקדושה ולומדי׳ היום יום ו׳ עש״ק לסדר נח ב׳ מדחשון שנת „רב לכם סוב להחד הזה״ לפ״ק „ועם הזה יעמדו מרחוק (!) לפ״ק חתומים על ההחלטה: הרב יושע העשיל אשכנזי ואחד עשר איש מבין המתפללים.

ההחלטה נכתבה באותו יום שאושרו התקנות ושני הפסוקים, שנלקחו מפרשת מתן תורה, לסמן את שנת ההחלטה („תרי״ז״) זורעים אור על היחסים המתוחים ששררו בין המתפללים.

אבל כנראה שגם האמצעים הדרסטיים האלו לא הועילו בהרבה והרנון נגד הגבאים המתנגדים נמשך והלך עד שכעבור שלש שנים הוכנסו שוב לפנקס תקנות נוספות ונקבעה בקורת צבורית קפדנית על הפעולות הכספיות של ההנהלה. בראש התקנות החדשות נמצאת הקדמה מענינת:

„לפנים בישראל, עת אמת ואמונה גברו בארץ, כי הוקיר איש כבוד נפשו ונזהר בכבוד מי שגדול ממנו, עת ימים דברו בענות צדק, טעם זקנים לא לקח ובישישים חכמה ולא רגלו על לשונם ולא רהב הנקלה בנכבד, אז לא נחשב העמלים במלאכת הקודש לבית ה׳ כאשר ענתה בם צדקתם ככתוב מפורש „כי באמונה הם עושים״ — וגם עתה חלילה לתת דופי באנשי חסד יראי ה׳, המתנדבים בלב תמים לשאת את משא העם עליהם במקדש מעט, אלו בתי כנסיות ובתי תפילות לישראל, אך למען הסיר כל תלונה ולזות שפתי דוברי עתק מ ח פ ש י ע ו ל ו ת, התאספו יחד שלומי אמוני ישודון, המתפללים בביהמ״ד דפרנס הזה פ״ק לובלין ובהסכמת רוב מנין המתפללים ורוב בנין היכל כבוד יחידי הסגולה, נבדדו אלה האנשים הנקובים בשמותם, נאמני לב ויקרי רוח לתת משרת הגבאות על שכמם ה״ה האלופים הגבאים יהיו: א) הרבני הנגיד ר׳ איסר ווערטמאן; ב) הרבני הנגיד ר׳ יעקב שרייבמאן נ״י; ג) הרבני הנגיד ר׳ איסר דאזען; ד) הרבני הנגיד דוב בעריש בערגגרין נ״י; ה) הרבני הנגיד ר׳ יוסף מיזלש נ״י ואביו הרבני הנגיד ר׳ צבי הירש מיזלש יחי׳, המשגיח על כל עניני הבהמ״דד וכבוד האבדך הגביר מוה׳ דובער מייעדזאהן נ״י, הוא הנבחר להיות קאסידער והמאסף לכל כסף התרומה והמוציא והמביא לכל דבר גדול עפ״י האופנים המבוארים למטה ואלו הם: —

א) בעשרת חדשי השנה, מן ר״ח מרחשון עד ד״ח אלול, מחויב הגבאי חודש לחשוב בכל מוצאי שבת קודש סך ההוצאות והכנסות שהיו בשבוע שלפניו, הן מאשר יתנדבו העולים לקדות בס״ת, או שאר נדרים ונדבות, או מאשר ישלמו לו בעד מקומות בבהמ״ד הזה מעזרת אנשים ומעזרת נשים ולבוא עם ספר הזכרונות אל כבוד הקאסירר להדאות לו בכתב אם העדיף להוציא, או ההכנסה בשבוע זו היתה מרובה.

ב) אפס בשני החדשים אלול ותשרי, אשר אז מרבים העם להביא תרומת כספם, הן מאשר ידבנו לבו והן בעד המקומות וגם ההוצאה לפעמים יתידה בעת ההיא, אז מחויב הגבאי חודש לבוא בכל לילה ולילה, לתת חשבון להקאסידר הנ״ל וכל אשר יהיה בידו מותד מההוצאה לא ילין אתו עד בוקר, כי אם יתננו בכסף מלא ליד הקאסירר הנ״ל להיות נקי מה׳ ומישראל.

ג) כמו כן יהי׳ ביד הגבאים פנקס, אשר בו ירשם כל כסף התרומה המובא ליד הקאסירר והוא מחויב לחתום את שמו בפנקס הנ״ל כל פעם שיובא מעות לידו לזכרון כמה נמצא תחת ידו בהקאססע של במה״ד הנ״ל.

ד) הגבאי חודש מחויב לבוא לבהמ״ד להתפלל ביום ב׳ וה׳ ולסובב עם הקופסא לקבץ כסף הנדבה מאת כל איש אשר ישאנו רוחו להתנדב.

ה) דשות ביד הגבאי חודש להוציא מכסף תרומת הבהמ״ד, הן לקנות ספרים הדשים, או לתקן תכריך הישנים, או לתת לש״ץ מיטיב נגן העובר דרך פה ויתפלל בבהמ״ד בשבתות כל השנה, או לשלם לבעלי התפילות בימים הנודאים, או להחזיק בדק הבית הקדוש הזה, או לשאד צדכי הבהמ״ד הזה, כמו נרות למאור ועצים להסקה בימי החודף ודומיהם. עד סך מאה זהו׳ פוליש יוכל להוציא מדעת עצמו ויותד מן סך הנ״ל מחויבים להתאסף יחד כל הגבאים וגם הקאסירער לחקוד ולדרוש אם נחוץ הדבר ורק בהסכמת כולם יוכלו להוציא מעות הבהמ״ד אל אשר יראו טוב לפניהם וזולת זה אין רשות לא להגבאים ולא להקאסירעד לשלוט ולעשות במעות בהמ״ד דק עד סך מאה זהו׳ כנ״ל ועד סך מאה זהו׳ מחויב הקאסידעד לתת להגבאי חודש על קוויטל.

ו) מדי חודש בחדשו מחויבים הגבאים והמשגיח והקאסירער זיין) הגבאים יבואו עה״ח על האינוועטאדז מכל הדבדים הנמצאים לע״ע בבהמ״ד הקדוש הזה ואשד יבואדו אחד אחד בפדטות באר היטב בפנקס הזה בדף ו׳ ועל כבוד הגבאים לשום עין פקוחה ולהשגיח היטב בכל יכולתם שלא יאבדו או יכלו חלילה בימי משך כהונת הגבאות שלהם היינו מיום דלמטה עד ער״ח מרחשוון תרכ״ב לפ״ק. וכן יהיו בשנים הבאות אי״ה בכל פעם שיבואו גבאים חדשים, מחויבים לדשום זכרון בספר הפנקס את כל הדברים שיקבלו על כל הדברים הנכתבים למעלה מעל״ד בכלל ובפרט הסכמנו כלנו הח״מ בלב שלם ונפש חפצה וכוונתנו דצויה לצאת בזה ידי שמים וידי הבדיות וה׳ אלקי ישראל העושה שלום במדומיו יברך את עמו בשלום ולא ישמע עוד קול נצה ומריבה בעדתנו ויחדיו שכם אחד ובלב אחד נעבדה את ה׳ אלקי אבותינו באמת ובתמים, ביראה ואהבה ולא יהיה עוד לזעוה, ונזכה לעבדו בבנין אדיאל, בבוא במהדה בימינו לציון מושיע וגואל, דבדי המדבדים בצדקה למען האמת והשלום בהקבץ יחדיו פה בבהמ״ד הקדוש הזה פה לובלין, יום ב׳, א׳ דחוה״מ בחג המצות.

גם כאן בא סיום אופייני „שלומי יעמוד לעד וקולות בזה יחדלו״ לפ״ק סימן להשתקת המריבות.

הרב יושע העשל אשכנזי, נשען על יחוסו ותורתו דרש לעצמו משמעת מוחלטת מבני עדתו. תקיף בדעתו ועקבי בהליכותיו לא ויתר אף על תג אחד מעקרונותיו ומהשקפותיו ויצא בהתקפות קשות נגד כל מי שהמרה את פיו. כיון שראה במנהגי החסידות סטיה מדרכי אבותיו, יצא בכל חום נפשו נגד האחראים למנהגים אלו ומשום כך נתן הסכמתו להדפסת הש״ס בווילנא

וגינה את המדפיסים החסידיים לבית שפירא בסלאווטה, למרות שקרובו וקודמו בלובלין הרב ר' דוב בעריש ז"ל הופיע מצד הסלאווטיים.

בינתיים השפעת החסידים בעירו גדלה והלכה למורת רוחו. נתרבו בתי מדרש ותפלה שנוסח ספרד שולט בהם וכל אזהרותיו לשמור על זמני התפלה כפי שהם קבועים בשלחן ערוך לא הועילו. החסידים לא נזהרו בכך, המשיכו ללכת בדרכם החדשה ולא חששו להוראות רב העיר ואיומיו. בימיו יצא לתהלה שמו של הרבי החסידי ר' ליבלי איגר, בנו של רבי שלמה ונכד הגאון רבי עקיבא מפוזן, האישיות התורנית המוסמכת העליונה ביהדות פולין בימים ההם. אלפי חסידים מכל קצוי ארץ באו ללובלין לשמוע תורה מפי ר' ליבלי, אשר מרוב צדקתו ופרישתו היה נוהג להרבות בהכנות לכל דבר מצוה, נמשך בתפלותיו עד לשעות המאוחרות וחסידיו שאחזו במנהגי רבם העלו את רוגזו של הרב דמתא.

הרב ר' ליבלי היה גם מוהל, ואנשי העיר העדיפו לכבד אותו בסנדקאות בהכניסם את בניהם בבריתו של אברהם אבינו, אם כי החגיגה נמשכה עד השעות המאוחרות. הרב השמרני ראה בנוהג חדש זה עבירה חמורה נגד הלכה מפורשת, הדורשת להקדים את המצוה בהשכמה לפי הכלל „זריזים מקדימים למצוות". כאן מצא הרב מקום לצאת במלחמה חריפה נגד ר' ליבלי איגר. הוא קרא לאסיפה את ראשי הקהל המתנגדים לחסידות ויחד עם כמה רבנים מן הסביבה שהיו תמימי דעה אתו, האשימו את ר' ליבלי לפני גדולי הדור על מנהג חדש זה. באחד מפנקסיו משנת תרכ"ה נמצא כתוב מבלי להזכיר את שמו של ר' ליבלי: צויתי להכריז להיות זריז בכל דבר מצוה על כן נתתי אל לבי להסיר אבן הטועין. יש הרבה שמאחרים ברית מילה עד בין השמשות או קודם לו כמעט קט ועוברים בשאט נפש על אזהרות חז"ל. קמה סערה בלובלין שהכתה גלים בכל הארץ. לצדו של ר' ליבלי עמדו צדיקי וגאוני הדור הרבי ר' יצחק מאיר אלטר בעל חידושי הרי"ם, ר' צדוק הכהן מלובלין, רבי חיים אלעזר ווקס מקאליש בעל נפש חיה ועוד. אבל הרב רבי יושע העשל עמד על דעתו והוסיף ללחום בר' ליבלי וחסידיו.

לא עברו שנתיים והרב הגאון נפטר לעולמו בלובלין אחרי שנהג ברבנות בעיר זו ארבע-עשרה שנה מתשרי שנת תרי"ג עד ה' אדר א' שנת תרכ"ז. גאון וחריף, פעיל ומדריך, מורה ומחדש, לא זכה שספריו יראו אור, רק חלק קטן מתשובותיו נדפסו בספרי מחברים שונים, נודע בשערים, בגדי ישע ועוד. עשרה כרכים מפסקיו, חדושיו, רשימותיו וזכרונותיו נמצאו בידי בנו ר' בנימין אשכנזי בגרודנו וכולם, פרט לאחד, היו למאכלת אש בעת דלקה שפרצה בביתו. באמצעות קרובו העסקן הציוני ה' העשיל פארבשטין, ראש קהלת ווארשה, ואחרי כן ראש קהלת ירושלים הגיע כרך אחד לידי הרב י. ל. מימון שליט"א בירושלים ונשמר בגנזיו. תשובה אחת ממנו נדפסה בירחון „סיני" בעריכתו של הרבי.

וזה היה תוכן מצבתו בלובלין:

העיר קוזמיר הרתה וילדה\
הוראדנא גדלה שעשועיה\
ולובלין תשיב אמריה.\
הוסרה המצנפת והורמה העטרה\
נכבה נר ישראל המנורה הטהורה\
במות אדמו"ר הרב הגאון הגדול\
בקי בחדרי התורה\
מכל המעלות שמנו חז"ל\
בראוי להיות השכינה עליו שורה\
אחת מהן בו לא נעדרה\
חכם ועשיר עשירי לעזרא\
צדיק וחסיד ענותן במידה יתירה\
לעמו ולעדתו בכל צוקה וצרה\
היה מגן ומחסה צינה וסוחרה\
כקש"ת מוה'יושע העשיל זצ"ל\
בן הגאון הצדיק המפורסם\
מו' משולם זלמן אשכנזי זצ"ל\
וחתנא צבי נשיאה הגאון\
מו' בנימין ברוידא זצ"ל\
אבד"ק הוראדני והגליל\
בשנת תרי"ג נקרא ללובלין\
למלא מקום אבותיו ותופיע עליו נהרה\
וביום ה' אדר ראשון שנת תרכ"ז\
נעלה ממנה ופנה זיוה הודה והדרה\
תהי נפשו בצרור החיים צרורה\
מליץ טוב בעד שה פזורה\
כמו בהיות נפשו בגוו עצורה.

מתוך הפנקס

כבר הזכרנו למעלה, שנהגו להכניס לתוך הפנקס טופס שטר בסגנון רשמי, לכל מקום שנמכר בבית המדרש של הפרנס והאחראים אישרו את המכירה בחתימת ידם. לדוגמא:

„אנחנו הממונים דבהה"מד החדש דפרנס העומד פה לובלין תחת נומר 414 אשר נתיסד מהון ורכוש האשה הצנועה המנוחה מרת חיה רוזנבלום ונתרצית היא בעצמה שיקרא בית המדרש

על שם הרב הפרנס ז״ל ובצרוף כבוד אדמו״ר הרב הגאון האב״ד דפה ובהבד״צ מכרנו להר״ה הרבני הגביר מו׳ משה זכריה מענדיל מענדילס זאהן נ״י מפה לובלין שני מקומות היינו מקום אחד בעזרת אנשים בכותל מזרחית והוא המקום החמישי מצפון לדרום והמקום השני הוא בע״נ העליונה בכותל מזרחית והוא המקום הרביעי מצפון לדרום ולמקום בע״נ העליונה הנ״ל שייך גם כן מקום רביעי מצפון לדרום בספסל העומדת ראשונה נגד כותל מזרחי של הע״נ משוכה מצפון לדרום ולהמקום העזרת אנשים יש גם כן זכות להקונה הנ״ל להעמיד לעצמו לפני המקום הנ״ל שטענדיר ושלא יחזיק רחבו יותר משני שלישי אמה מדה פויליש לצורך תשמישו וגם יש לו זכות שמחויב להיות פנוי לפני המקום הנ״ל מאורך ממזרח למערב משך שני אמות ורבע אמה פויליש מן כותל חומה מזרחית של בית המדרש הנ״ל אשר במשך זה האורך ממזרח למערב יעמוד הספסל לישב עליו דבוק לכותל מזרחי הנ״ל וגם השטענדער הנ״ל. כל הנ״ל מכרנו אנחנו החמ״ל להקונה הנ״ל ולב״כ ווי״א בעד שתי מאות ושמונים זהובים פויליש בעד זה מכרנו אנחנו החמ״ל את שני המקומות הנ״ל להקונה הנ״ל במכירה גמורה פסוקה וחלוטה מעתה ומעכשיו לחלוטין ולצמיתות עלמין לו ולב״ב ווי״א לדורות עולם והננו מודים בהודאה גמורה שרירא וקימא שקבלנו לידנו ממש מאת הקונה הנ״ל כל דמי המכירה הנ״ל כפי השוואה מרצוננו הטוב עד פ״א ולא נשאר לנו בידי הקונה הנ״ל מכל דמי המכירה כלום זולת מה שחייב עצמו הקונה הנ״ל לשלם מכל מקום ומקום מדי שנה בשנה סך שלשה זהובים פ׳ לידי הגבאים שיהיו בעת ההיא שיהא להם לצרכי הוצאות בית המדרש הנ״ל ועתה קמו וגם נצבו שני המקומות הנ״ל עם כל הזכותים הנ״ל בידי הקונה הנ״ל וב״ב ווי״א לחלוטין ולצמיתות עלמין ורשות בידי הקונה הנ״ל וב״ב ווי״א לעשות עם שני המקומות הנ״ל כאדם העושה בשלו למכור להשכיר וליתן במתנה באין מוחה ומעכב כלל רק באופן זה שגם הבא מכוחו מחויב לתת הסך שלושה זהובים פ׳ הנ״ל מכל מקום ומקום

קטע מהפנקס עם חתימתו של הרב דוב בעריש אשכנזי

מדי שנה בשנה לידי הגבאים שיהיו בימים ההם. כתב קנין זה נמצא תחת ידי הקונה הנ״ל והמקום בעזרת נשים נכתב בדף קל״ב ונחתם ג״כ בכ״י כולנו החמ״מ נעשה בכל אופן היו״מ עפ״י דתה״ק בבד״ח מעכשיו ובקגא״ס ותוקף מעב״ד וברשיון מרזאנד גוברנאלע מדאטא דען 13/25 ליסטאפאד 847 נומער 46168/11168 ולראי׳ באנו עה״ח יום ה׳ אך טבת תרי״א לפ״ק לובלין.

הק׳ דובעריש אשכנזי חופ״ק לובלין והגליל

הק׳ישעי׳ מענדיל בלא״א מוהר״צ זללה פישלהערר.

בפנינו החמ״מ הגבאים והמשגיחים דבה״מ הנ״ל אשר חתמנו על פי כתב מיום א׳ שלשה ימים לחודש טבת שנה זו תרי״א נעשה מכירת שני המקומות הנ״ל להקונה ר׳ מענדיל מענדילס זאהן על־ידי המוכרים הנ״ל ולראיה חתמנו יום הנ״ל פה לובלין.

הק׳ שווערדשארף מלובלין, הק׳ אברהם סג״ל הערצמאן מלובלין, הק׳ איסר ווערטמאן.

שני מסמכים בלבד חתומים בידי הרב הגאון רבי דובעריש אשכנזי כארבעה חדשים לפני פטירתו, יתר המסמכים חתומים בידי יורשו הרב יושע העשל אשכנזי. בפנקס מופיעים השמות של בתו הבכירה ושל כלתו של ר׳ עזריאל מאיר גרדשטין, ראשון האפוטרופסים של בית המדרש הזה, אם כי בעליהן לא קנו לעצמם מקומות בו. נפקד מקומה של הבת הצעירה, בת־שבע אשת ר׳ ליבלי איגר, שלא התפללה בבית המדרש „המתנגדי" הזה. בחודש אייר שנת תרמ״ח נרשם בפנקס, שר׳ שמואל יעקליס חתנו של ר׳ עזריאל מאיר ואשתו ייפו את כוחה של בת־שבע „אשת הצדיק ר׳ ליבלי איגר זצוק״ל", שנפטר באותה שנה, „למכור את מקומם לכל מי שתחפוץ" והמקום נמכר למרת איטה ראשא אשת ר׳ נחום קאריץ.

במשך שנים נתווספו מתפללים, המקום נעשה צר מהכיל את כולם והיה צורך להרחיב את שטח בית המדרש, ונרשם בדף ח׳ בפנקס:

„ביען כי אחרי עבור זמן זמנים טובא מעת התיסד בית המדרש הלזה, הרחיב ה׳ את גבולנו וקנו הגבאים הקודמים לפנינו עוד חלק אחד מהבית בדיוטא התחתונה אשר הי׳ שייך לר׳ ישעיה קאפלמאן ונקנה על שם ה״ה הרבני התורני הגביר

ר׳ יצחק צבי קאפלמאן ואולם אין להדי״צ הנ״ל חלק ונחלה בזה יתר משארי הבע״ב המתפללים בזה, כי לא הוציא מכספו ע״ז מאומה, דק מכסף ומהכנסות בית המדדש ובהיותו אחד מהמשתדלים בזה וגם אחד מהגבאים בעת הזאת נכתב באקט רייענטאווע על שמו לכן מצאנו לנכון להציג פה למשמדת ולזכדון כתב הודאתו של הגביר ד״צ קאפלמאן ובחת״י ממש כי הבית שייך לביהמ״ד ולא לאיש מיוחד כלל״.

הגבאים אמנם הכניסו לתוך הפנקס הודאה כזאת אבל כנראה שמר קאפלמאן לא מיהר לחתום עליה למרות שההודאה הוכנה בעשרת ימי תשובה שנת תרמ״ז. רק אחרי עבור עשרים וארבע שנים נמצא בפנקס הצהרה חתומה בידי מר אהרן קאפלמאן בנו יחידו ויורשו של ר׳ יצחק צבי קאפלמאן כדברים האלו:

„אנכי החתום מטה הנני יורש אחד, בן יחיד לאבי המנוח ז״ל ואני יודע אשר הבית הזה קנה אבי ז״ל ממעות בית המדדש דפרנס כי אבי המנוח ז״ל היה מראשי מנהיגי ביהמ״ד הזה והשתדל במצוה רבה הלזו וקנה הבית הנ״ל מר׳ ישעיהו קאפלמאן מהכנסות ביהמ״ד ע״כ הנני כותב וחותם לקיים האמור הנ״ל בפנקס כי אמת היא אשד לא לנו הבית הזה דק שייך לבהמ״ד דפרנס. באתי עה״ת אור ליום עש״ק פ׳ מו״מ כ״ח לחודש תמוז תרע״א לפ״ק נאום אהרן קאפלמאן. עד: אלכסנדד ראבינדזאהן. עד: אברהם זעליג (?)״.

בדף ב׳ של הפנקס רשום:

זכרון צדקה לברכה.

„לזכד עולם יוחקו פה בספר ימי פטירת הזוג נדיבי לבב אשר בנדבת כספם הוסד והוקם בית המדדש הקדוש הזה על תלו למען ידע דור אחרון אשד קיים וקבל עלינו ועל זרעינו לדוד דורים, כי ביום י״ט אדד דאשון, יום פטירת הגבירה חיה בת ר׳ שמואל הלוי ז״ל להיות הימים האלו נזכרים ונעשים מקופת ביהמ״ד בכל שנה ושנה להדליק נר בעד נשמתם ולשלם לעשדה בטלנים ללמוד פרקי משניות לזכרון שמותם, תחת אשר מנע ה׳ מאתם פרי בטן, צדקתם תעמוד להם להעלות את שמם לדצון לפני ה׳ בבית הקדוש הזה. אחת בשנה והיה זה שכרם מאת האנשים הבאים להתפלל פה במקדש מעט, אשר יסדה ימין חסדם וחלילה לשנות המנהג היפה והמקובל הזה כל עוד יעמוד בהמ״ד הזה על מקומו וה׳ אוהב צדקות ושומע תפלה יזכוד לטוב את צדקתם וישמעו בקול תפילותינו בכל קדאנו אליו בלב תמים לתת לנו ברכה וחיים עד העולם״.

בדף ק״ע מופיעה הצהרה של נדבן:

„הנני אנכי החתום מטה מודה בהודאה גמודה איך שרציתי מרצון נפשי הטוב ונדבתי מנדבת לבי על קניית ספדים לבהמ״ד של הפדנס פה לובלין סך מאה זהובים פול׳ והיום דלמטה מסרתי הס״ך הנ״ל במזומנים ליד הגבאים דבהמ״ד הנ״ל למען יקנו המה ספרים ללמוד מהם ויעמדו וישארו לעולם לחלוטין בבית־המדרש הזה כפי חוות דעתם בזה וחלילה לי הח״מ ולא לב״כ ולא ליודשי אחרי לעורר חלילה נגד הנדבה הזאת, הן נגד המעות שמסדתי ליד הגבאים הנ״ל והן נגד הספדים אשר יקנו המה בעד המעות הנ״ל שום טענה בעולם, כי נתתי המעות הנ״ל לצורך הנ״ל במתנה גמורה, בלב ונפש חפיצה ולראי׳ חתמתי יום ועש״ק שנים ועשרים ימים לחודש תמוז שנת תרי״ג. נאום דוד בן פנחס מיטנבאדק (?) מלובלין. חתמו שני עדים: ביניהם שמחה ניסנבלאט ש״ץ דפרנס ביהמ״ד.״

ואמנם בדף ו׳ נמצאת רשימה של 250 ספר, ביניהם שני שסים דפוס וין, ש״ס ווילנא, ספדי דקדוק, פירוש האלשיך על התורה, המהרש״א, מהרש״ל, של״ה ומהד״מ מלובלין. מעניין שגם ס׳ „חמדת הימים״ נמצא בספדיה זו.

דור הולך ודור בא, עשירים יורדים מנכסיהם, משפחות מתפזדות בעולם, מקומותיהם בבית המדרש עוברים מבעלות לבעלות וכל שינוי מוצא את אישורו בפנקס. תהיינה נא הטודים האלה ללוח זכרון למשפחות יהודי לובלין, אשד נגעה בהם האש ותכלם לשדידים הנפוצים על פני האדמה יאמר כדבדי הפתיחה לפנקס:

„לטוב יזכר שמם
לנצח תעמוד צדקתם
עדי ה׳ יבנה בית
והוד ישראל ירום כזית״.

ג. הארי החי

זהו תואר־הערצה, שהוכתרה בו אישיות דגולה, דמות אצילית, צדיק וקדוש רבי יהודה ליב איגר, שהורה תורתו בלובלין במחצית הראשונה למאה השביעית לשישי (תקע״ו—תרמ״ח) (1816—1888). הוא ראש בית־אב לשושלת חדשה בתנועה החסידית, שאלפי מעריצים ומאמינים מקרוב ומרחוק נמשכו אחריה. ממשפחה מיוחסת בישראל צמח ר׳ ליבלי ומשני מרכזים יהודיים בפולין, רחוקים זה מזה בשטח, נבדלים בתרבות ומשונים באורח החיים, ינקו שרשיו את כוחות הנפש בראשית צמיחתו. מעיר פוזן, אשר עם התפוררות עצמאותה של פולין, בשנת 1792, סופחה לגרמניה, מזה ומעיר וורשה, מטרופולין של המדינה, שנפלה אחרי כן בגורלה של רוסיה, מזה. בראשונה כיהן ברבנות סבו, אבי אביו, הגאון רבי עקיבא איגר „רבן של כל בני הגולה״, ובשניה ישב סבו, אבי אמו, ר׳ ישראל הירשנזון, הידוע בכינויו צנצמינר, „אדם שלם במדות, תמים מעש עם אלהים ואנשים״. רבי עקיבא, מגדולי המורים בימיו שהתנגד לכל שינוי קל בחיי הדת — ורבי ישראל, תלמיד חכם, עסקן צבורי רב נכסים, נטה לחסידות. שני העולמות נתמזגו ברבי ליבלי, הטביעו את חותמם על דמותו הרוחנית והשפיעו על שלימות מדותיו והליכותיו.

ר׳ ליבלי נולד בוורשה בשנת תקע״ו (1816) לאביו הגאון רבי שלמה איגר, בנו של רבי עקיבא, ולאמו רבקה־גולדה בת ר׳ ישראל.

משחר ילדותו ועד אחרית ימיו חיפש ר׳ ליבלי פשר לעבודת אלהים, הוא חיפש את החוויה שבאמונה, את האור המנחה, את „ההשפעה הקדושה״ לגילוי „האתערותא דלתתא״ (ראה אמרי אמת. נשא). יחד עם האהבה הגדולה לכל אדם מישראל, יחד עם הענוה התורשתית שאתה נולד, חיפש גם את החזון שבאהבה „אהבת תמים״ כביטויו.

הוא היה רגיל לומר: „סבתא גיטל היתה טובה בשרשה, כי נשמתה מהיכל החסד באה״. התכוון בזה לצדקת גיטל אשת ר׳ משה גינז, אמו של ר׳ עקיבא איגר, שרבי ליבלי נולד חמש שנים אחרי פטירתה. היא היתה מפורסמת כאשה טובת־לב. „צדקת ומלומדת כגברא״ ומנוחתה כבוד בבית הקברות העתיק בעיר איזנשטאט שבאוסטריה. על מצבתה החצובה אבן, אשר ידי הנאצים לא השמידוה, חרותים חרוזי שבחיה וצדקתה המסיימים: „ציון מזכרת נפש מתנוססת בה, לא מצא שלמה באלף, פה מצאה״.

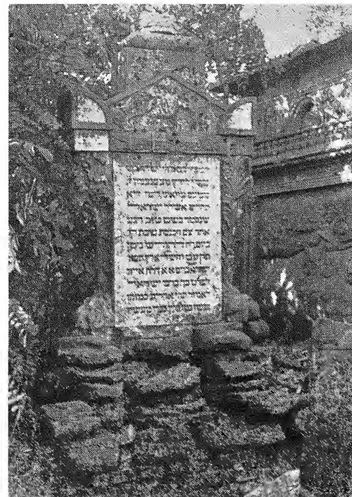
מסבתא זו באה לו מדת החסד והטוב ומסבו רבי עקיבא, יחד עם השכל הבהיר, ירש גם את התמימות והפשטות המהותית. הגאון ראי״ה קוק זצ״ל, רבה הראשי של ארץ־ישראל, הרבה לספר בשבחו של רבי עקיבא והיה אומר: „לתמימות מושלמת כזאת אי־אפשר להגיע על־ידי הנהגות טובות ומעשים טיבים בלבד, תמימות ממדרגה זו באה לאדם משורש נשמתו מתחילת לידתו — רבי עקיבא ז״ל היה קדוש מרחם״ (מפי בן־אחיו הרב רבי רפאל הכהן קוק רבה הראשי של טבריה). המושג הזה בא לידי ביטוי בהרבה מקומות בכתבי ר׳ ליבלי „שצדיק מעיקרא (משרשו) הולך תמיד ביושר כאימרא, שהיא שה, שמהלכו ביושר ולא בדילוג וקפיצה״ (ראה תורת אמת פסח תרכ״ט ועוד).

מסבו רבי עקיבא נדבקה בו גם מתיחות נפשית מתמידה, נטיה לעגמה מסתורית שלא הרפתה ממנו גם כשנכנס לחסידות. לנגד עיניו של ר׳ ליבלי היו תמיד פרקי־התבוננות בחרוזים, שחיבר ר׳ עקיבא בימי עלומיו:

„אתה בן אדם צידה הכינה לך
טרם יבוא השמש ויחשיך,
בטרם יכבה נרך
תכין לך הדרך,
גדור אשר פרצת בחייך
טרם מהעולם יוציאוך
דע את אלקי אביך.
יבואו ימים אשר לא חפצת בחייך

הלוא ידעת אם לא שמעת
אל עפר תשוב
ועפר אתה בחייך".

חמשה־עשר ילדים נולדו לו לרבי עקיבא איגר, שמונה בנים ושבע בנות. זכה רבי שלמה, בנו השני שנולד לו בליסה מאשת נעוריו גליקל בשנת תקמ"ו, (1786) לא רק לרשת את כתר הרבנות בפוזן אלא גם להמשיך את שלשלת היוחסין למשפחת איגר בתפארתה. דוקא על־ידי ר' ליבלי, שדרכיהם נפרדו. בצעירותו לא התכונן רבי שלמה למעמד רבני, ידוע היה היחס השלילי של רבי עקיבא לכהונה זו ופתגמו המפורסם „מוצא אני מר ממות את הרבנות". גם לא הספיקה לו השעה לחשוב ברצינות על עתיד חייו, כי בהגיעו בשנת תקס"א לגיל חמש־עשרה עזב את בית אביו ועבר לוורשה לבית חותנו ר' ישראל צנצמינר, אחד מפעילי העסקנים ומחשובי הקהלה ועשיריה.

המצבה של ר' ישראל צנצמינר

התמורה שבאה בחייו, עם המעבר מבית רבני צנוע בעירה קטנה ושקטה בפרוסיה, לבית עשיר רב־עסקים במטרופולין, שגם היא היתה נתונה בימים ההם לכבושה של פרוסיה, השפיעה במדה רבה על אופיו ועל השקפת עולמו של רבי שלמה. בעירה פרידלנד, שרבי עקיבא מתלונן, „שאין מגדלים בה בנים לתורה", ובה התחנך ר' שלמה, לא נמצא כמעט תלמיד חכם שאפשר היה להתוכח אתו על דבר תורה. לעומת זאת בוורשה גילה עולם חדש ואפקים רחבים נפתחו לפניו. כאן מצא עיר גדולה לאלקים, אנשי מעשה, בנקאים, תעשיינים וסוחרים עשירים, ביניהם תלמידי חכמים מובהקים, העולים בהשכלתם התורתית על הרבה רבנים בגליל פוזן. בעיר התוססת, שבה משכילים, מתבוללים, מלומדים ואנשי כלכלה מתחרים ביניהם על עסקי קהלה, מצא ר' שלמה הער והמוכשר, שדה פעולה נרחב ותנאים נוחים להתפתחות צבורית.

משפחת חותנו נמנתה על המשפחות המכובדות והעשירות בעיר. ראש המשפחה ר' נפתלי הירץ (הירש), אבי חותנו, שר' שלמה עוד הספיק להכירו, היה בנו של ר' פייבל מכפר צנצמין מסביבת קראקא וחתנו של ר' ארון (אהרן) שליח בית דין. בקראקא עסק ר' הרשל בחלפנות ושמש את המלך האחרון של פולין, סטניסלב אוגוסט פוניאטובסקי, בעסקי כספים. בשנות השבעים למאה הי"ח עבר לוורשה, המשיך בעסקיו והגדיל את רכושו. ר' הירשלי היה אישיות בולטת בעיר, תלמיד חכם, איש יזמה ומעשה, נדבן, עסקן צבורי, בעל מחשבה ואיש מדות. הוא היה מעריץ נלהב של מחותנו רבי עקיבא איגר ובצואתו קבע בשבילו קרן מיוחדת, בסך מאה אדומים, „כדי שלא יצטרך חס ושלום „להתרפס ולאסוף חתומים על חבוריו כנהוג בין המחברים בימינו". אם כי חסיד היה בכל זאת השיא את בתו רחל לרבי חיים דוידזון, הלמדן המפורסם, ממחנה המתנגדים, שנבחר לעת זקנתו לרבה של וורשה. בצואתו משנת 1810 צוה ר' הירשלי לנהוג בו לפי המנהגים המקובלים בין החסידים בעת ההלויה וביום הזכרון מדי שנה בשנה. הצואה הארוכה והמפורטת שלו היא מסמך היסטורי חשוב המשקף את מחשבותיו של יהודי חסיד וורשאי עשיר בתקופה זו. הוא נפטר בוורשה ונקבר בין הראשונים בבית הקברות החדש שנפתח אז ברחוב גינשה. על קברו הוקמה מצבה צנועה ללא תוארים כפי רצונו האחרון.

ר' ישראל בנו, חותנו של ר' שלמה איגר, הנקרא הירשנזון על שם אביו, נמנה גם הוא על עדת החסידים ונבחר בשנת 1818 כנציגם לועד הקהלה בוורשה. הוא המשיך לנהל את העסקים שהנחיל לו אביו והחזיק את ר' שלמה חתנו על שלחנו שנים רבות. לפני מותו, צוה כאביו, לא לכתוב תוארי כבוד

על מצבתו ובא לקברות, בשנת תקע"ט, במקום מכובד בבית הקברות ברחוב גינשה על הגבעה מול הכניסה הראשית בשכונת הרבנים ואנשי שם. פטירתו עשתה רושם כביר על יהודי וורשה, מעיד על כך הרב יצחק קראנץ בן המגיד מדובנא „בבואי העירה שמעתי והנה עוד סואנת העיר, הומה ברעש על אבדן האי מרגניתא איך נלקח מהם מחמד עירם משוש מקהלתם אוהב את כל ואהוב לכל" (ראה, אבל כבד, וורשא, תקע"ט). על קברו נצבת מצבת אבן מהודרת.

פ. נ.

ה"ה ר' הירשלי
ב"ר פייבל ז"ל
מצנצמין ח"ר
ארון מקראקא
אשר נפטר בש'
טוב יום אך טבת
ל'שנה תקע"ב לפ"ק

ת נ צ ב ה.

בוורשה מצא לו ר' שלמה חברים בגילו, שיחד אתם עסק בתורה „בפלפול ישר ובסברא". כעבור שש שנים והוא רק כבן עשרים ושתים, אנו מוצאים את שמו בין מורי הוראה, שחתמו יחד עם ראשי הקהל על כרוז בעניני חנוך. שמו יצא לתהלה כאחד מגדולי התורה, גם שם אביו הגאון הוסיף לו שבח ורבני הסביבה היו פונים אליו בשאלות הלכתיות. כיון שנכנס לפעילות צבורית, היה עליו לבחור בגוש צבורי מסויים ולהתחבר אליו. בסביבת פוזן שמשם יצא ר' שלמה, היה הצבור היהודי מחולק לשני מחנות. אדוקים שומרי תורה ומקיימי מצוות מזה, ואנשי קידמה בעלי השכלה כללית, שזלזלו במצוות, מזה.

את החסידים ומנהגיהם לא הכיר, כיון שלגליל פוזן לא חדרה התנועה. בוורשה נפגש בפעם הראשונה, עם עדת החסידים פנים אל פנים ומצא לדעתו את מנהגיהם החדשים סותרים מנהגי אבותיו. בבית אבא העריצו את הגאון מוילנא וקבלו את פסקיו ללא בקורת וכאן מצא אנשים שהזדהו עם חסידי ווילנא, שחללו את שם הגאון בשנת תקנ"ח ביום פטירתו. גם הויכוח בין הרב רבי אברהם קצנלבוגן מבריסק עם רבי לוי יצחק מברדיטשוב, שהתקיים בפראגה על-יד וורשה בשנת תק"ם, טרם נשכח והכרוז שהוציא הרב מבריסק אחרי הויכוח נגד ר' לוי יצחק שבו קורא לו בשם „ראש בריונים", היה ידוע ברבים. אין פלא, איפוא, שללא היסוסים בחר ר' שלמה במחנה המתנגדים הקרובים לו ברוחם ומנהגיהם והתחבר אליהם.

בחוגי המתנגדים פשטו שמועות, שאנשים צעירים רבים מבקרים בבתי צדיקים, הבאים לעיר מן הסביבה הקרובה והרחוקה. שם הם מבלים את זמנם לבטלה ולריק ללא תורה וללא תפלה, רק מספרים נפלאות ממעשי צדיקים ומבזבזים כספי הוריהם לסעודות, שהם קוראים „סעודות מצוה". סופר שנשים „באות בסתר

לבתי הצדיקים לקבל ברכה לפרי בטן ולשלום בית ומביאות שלא על דעת בעליהן, מתנות כסף בעד הברכות".

לעומת זאת נודע גם על קבוצות צעירים מתקד־מים מבתי עשירי וורשה, שמצאו מקלט בבית יהודי אדוק מיכאל אטינגר, אחד מראשי הקהל שנטה לתרבות החדשה ועוסקים שם בהשכלה ובהוללות. נמסר גם על צעירים מבני דלת העם המתאספים במסעדה של ליבל בן שבתי ברחוב טברדה, יחד עם נוער מתבולל ושם מגישים להם מאכלות אסורות. קמה סערה בין היהודים בוורשה ובחודש מרץ 1814, נקראו ראשי הקהלה וחשוביה לדון במצב שנוצר. זקן דייני וורשה ר' אברהם אבלי, מלפנים רב בקאנסקוולי, שכהן בדיינות בוורשה ארבעים שנה והיה מראשי החסידים, נהל את האספה והתריע על הסכנה הצפויה ליהדות מצד מפיצי רוח הכפירה. ברק (דוב) זוננברג, בן שמואל זביטקאוור, החסיד העשיר, הציע להזמין את צדיקי החסידים ידועי־שם, אשר בהשפעתם הגדולה על פשוטי־העם יצליחו להחזיר את הנוער למוטב. ראשי הקהלה, שנמצאו תחת לחץ החסידים וגם הנהלת החברא קדישא שהשפעתה בעיר היתה רבה הסכימו להצעה. אבל רבי שלמה איגר, שהיה נוכח בין הקהל, מבלי להיות חבר בקהלה הפתיע את הנאספים בנאומו החריף נגד ההצעה הזאת. בהסתמכו על דעת הגר"א מווילנא ועל דעת אביו רבי עקיבא איגר קרא ברגש: „בנפט לא מכבים דלקות". הקהל התלהב מדברי הלמדן הצעיר, בן העשרים ותשע, וההצעה ירדה מן הפרק. הופעתו הנמרצת הבטיחה לו לר' שלמה פופולריות ומעמד צבורי ולא עברו שלושים יום והוא נבחר לחבר בוועדת הכספים של הקהלה וגם להנהלת החברא קדישא.

כעבור שנתיים (1816) נולד לו בן, שני לבניו, ונקרא שמו יהודה ליב על שם רבי ליב איגר רבה של רוטרדם ושל הלברשטט, בנו של רבי עקיבא איגר הראשון.

רבי שלמה לא רצה לעשות תורתו קרדום ולהשתמש בתגא לצרכי פרנסתו ושם למסחר פניו. הצליח בעסקיו, בא בקשרים, בעזרת בית חותנו, עם בעלי אחוזה, טפל ביצוא תבואה, צמר ועצים ועסק גם בבנקאות. למרות עסקיו הרבים לא הזניח גם את תורתו. באחד ממכתביו לאביו הוא מתנצל, „אני מוטרד מכל פנה עד שבזה אני מדבר וזה בא בעסקים שונים ואני מדלג ופוסח מלמוד לעסקים ומעסקים ללמוד".

את בנו חינך ר' שלמה ברוח המסורת ולפי הדוגמא שהתחנך הוא עצמו בבית אבא. מתחילה שלח את הילד ללמוד „בחדר", באחד מן 215 ה„חדרים" ובתי „תלמוד תורה" שהתקיימו אז בוורשה. כשגדל הילד והוכשר ללמוד התלמוד, לא היסס ר' שלמה, למרות יחסו השלילי לחסידים ומנהיגיהם, למסור את בנו החביב לישיבתו המפורסמת של רבי יצחק מאיר אלטר, מנהיג חסידי וורשה ומיסד שושלת צדיקי גור. בבית הזה שמע ר' ליבלי תורה מפי הגאון ראש הישיבה „ויצק מים על ידיו בימי עלומיו שנים רבות" (ר' שמואל בירנבום אגרות א. מ"ז). בישיבה הצטיין בהתמדתו, בשקידתו ובהתנהגותו הצנועה. יותר מעדבר הקשיב לדברי רבותיו וחבריו. כאן הוא בא לראשונה במגע עם חוגי החסידים והלמדנים, שהיו מבאי ביתו של „העילוי הוורשאי" ושמע מפיהם ספורי פלאים על צדיקי החסידים ועל קדושתם.

הנער הרגיש והתמים, הסנטימנטלי וטוב הלבב מצא בסביבה החסידית העממית, הספוגה מאור פנים, פשטות והשראה אישית, יותר קורת רוח מאשר בסביבה „המתנגדית" של בית אבא, סביבה מסוגרת בחוג מצומצם של אריסטוקרטיה יהודית, למדנית־עשירה, החדורה תקיפות, קיצוניות ומתיחות מתמידה. והימים ימי התפשטותו של הספר „שבחי הבעש"ט", שהופיע אז בכמה מהדורות בזו אחר זו ונעשה לספר חינוכי־חסידי „רב התועלת להלהיב לבות בני אדם לעבודת השם". הספורים „הנפלאים והנוראים" על הבעש"ט ותלמידיו, נעשו חלק בלתי־נפרד מתורת החסידות עצמה, יצרו רקע רבגוני להתפתחותה והשפיעו, אולי השפעה מכרעת, לכבוש הלבבות של ההמונים ורכישותם לתנועה החדשה.

באוירה זו קלט הילד את האמונה החסידית באספקלריה של הערצה לצדיקים. מפי החסידים שמע על הצדיק הפלאי רבי יעקב יצחק הורביץ מלובלין, שנפטר שנה אחת לפני הילדתו של ר' ליבלי, סופר, שהצדיק המסתורי העממי, רבי אלימלך מליזנסק ז"ל (1717—1786), הוריש לו את מאור עיניו ומשום כך נקרא בשם „חוזה" שרואה מסוף עולם עד סופו. אולם „החוזה" מאהבתו הגדולה לעם ישראל, קשר צעיף על עיניו למען לא יראה ברע המטריד את העולם.

התאורים המופתיים חשפו לפני ר' ליבלי מציאות רוחנית חדשה, מציאות שברוממות, שלא שמע עליה

ולא הכיר אותה בבית אבא. ספורי התהלה על הרבי מלובלין נחרתו עמוק בלבו של הנער ונפשו נקשרה בנפש הצדיק. אם כי לא ראה אותו מימיו, אולם דמותו היתה מרחפת לפניו כל ימי חייו.

בנו, רבי אברהם איגר, שמלא את מקום אביו מעיד, שר׳ ליבלי היה קשור ברבי מלובלין באהבה רבה „והחזיק בו כמו רבו ממש שהיה לו שייכות גדולה בשורש נשמתו הקדושה״. (הקדמה לספר תורת אמת). בין כתלי הישיבה הרבו גם כן לספר על „הניצוץ הנפלא״ רבי מנדיל מטומשוב שבא ללובלין לשמוע תורה מפי החוזה והתלהב והיה „לשלהבת גדולה״. בשנת תקפ״ז ור׳ ליבלי אז כבן י״א התקיימה בבית מדרשו של ר׳ יצחק מאיר אלטר בוורשה אספה גדולה, שבה השתתפו רביים, רבנים, עסקנים חשובים, אנשי שם מגדולי החסידים, שבאו לטכס עצה את מי להכתיר במקום הרבי ר׳ בונים מפשיסחה, שנפטר לעולמו. רוב הנאספים, בעיקר הלמדנים, נטו לצדו של הרי״ם אלטר, „שלבו כלב הראשונים״ ורצו לראות בו את מורם ומנהיגם. אבל הרי״ם הפתיע את המשתתפים בהכרזתו שרבי מנדיל מטומשוב הוא „היהודי האמיתי״ והוא יעמוד בראש העדה. גם ה„שלחן״ הראשון התקיים בוורשה ורבי יצחק מאיר בכבודו ובעצמו שם את כוס הקידוש על כף ידו של הרבי החדש לאות קבלת מרותו.

כמעט כל הצדיקים והחסידים הותיקים „החבריא קדישא״, שהסתופפו לפני כן בצלה של פשיסחה, עברו לטומשוב. ההתלהבות היתה עצומה ועד מהרה נעשתה טומשוב למרכז חדש לחסידות פולין. החסידים הנלהבים ראו ברבם החדש את הממשיך בשיטת פשיסחה, אולם בצורה יותר אמוציונלית ובתנופה יותר דינאמית. הם העריצו אותו „כאיש אלקים, אש אוכלת אש״, היודע להבחין בין רגע הבחנה דקה מן הדקה, מה שאחרים אינם מבחינים אפילו אחרי עיונים והסתכלויות מרובים.

סכסוכים מקומיים גרמו, שבשנת תקפ״ט, שנתים אחרי שנבחר לרבי, עזב את טומשוב הסמוכה ללובלין ועבר לגור בעירה קוצק הסמוכה לוורשה. באותה שנה נכנס ר׳ ליבלי למצוות. התחילו „ההליכות״ ו„הנסיעות״ של המונים לקוצק. רבנים, למדנים, כפריים וחנונים, סוחרים עשירים וגם אלו שירדו מנכסיהם צבאו על פתחו, אלו לשמוע תורה חדשה מפיו ואלו לקבל ברכותיו. רבי יצחק מאיר, הגאון החריף, ראש הישיבה שבה למד ר׳ ליבלי, היה מסור לרבי מקוצק כל ימי חייו, לחם מלחמתו נגד מתקיפיו המרובים והפיץ תורתו ברבים. הוא פונה אליו בהערצה וביראת כבוד „גאון וקדוש צדיק יסוד עולם״ ולתמהים לדרכי רבו, שנראו בעיני רבים כמוזרים, היה אומר: „כשם שהתורה נתנה בקולות וברקים, כך ניתנת תורת קוצק יום־יום כאילו היום ניתנה בסיני״.

עם ישיבתו של רבי מנדיל בעירה הסמוכה לוורשה, נקשר קשר יותר אמיץ בין הישיבה ובית הרבי. בישיבת ר׳ יצחק מאיר, שנקרא על שם ספריו „חדושי הרי״ם״, שיחד עם שקידה בתורה, שררה בה התלהבות והתעוררות נפשית, הרגיש ר׳ ליבל מעין חיות שבקדושה. הוא, שתמימות, אהבת הבריות וענוה היי מוטבעות באופיו, מדות שירש מסבו הגאון מפוזן, התרשם בעיקר מטשטוש הגבולות בין אדם לאדם, בין עשיר לעני, בין קטן לגדול, בין למדן לאיש פשוט, שכולם מתבטלים ונכנעים לאישיות מרכזית אחת.

בינתיים הלכה וגדלה בוורשה הפופולריות של רבי שלמה איגר. בית מסחרו התפתח והיה לאחד מן הראשונים במעלה. בארכיון של ארגון הסוחרים הפולניים בוורשה נשמרה תעודה משנת 1822, המכילה שמות של סוחרים מוכרים וחשובים בבירה „המעבידים עוזרים ושוליות״ וביניהם מופיע גם שמו של רבי שלמה על יד שמות אילי המסחר והתעשיה בימים ההם. בשנת 1829 היה ר׳ שלמה אחד מארבעה מועמדים למועצת הארגון. הצלחתו של רבי שלמה בשדה המסחר והבנקאות העלתה עליו קנאת מתחריו ואחד מהם וולף מיכל כהן הידוע בשם וולויל ליפציגר, מחסידי קוזניץ, הוציא שמועה שרבי שלמה פשט את הרגל על סכום של שמונים אלף ר״ט. „עד ששני ימים היתה כל העיר הומה ברעש״ (אגרות א. נ״ו). הדיבה הזאת דכאה מאד את רוחו של רבי שלמה והעמיקה את הקרע בינו ובין מחנה החסידים והוא שפך את מרי שיחו לפני אחיו הבכור רבי אברהם על „האנשים הרעים ממשפחה שפלה שחשבו לכפות בשתם ולהוציא דיבה על מי שגדול מהם״ (שם).

רבי שלמה עקב בדאגה אחרי השינויים הרעיוניים שהתחוללו בנפש בנו. הוא הרגיש גם במנהגים החדשים שאחז בהם ולבו חרד לסטיות אלו, שהיו בעיניו כהתכחשות לדרכי אבות. למען „הציל״ את בנו המוכשר, היקר לו מהשפעה חסידית, שכבשה בינתיים את וורשה, הוציא אותו מישיבת הרי״ם ומסרו לידי הרב החריף ר׳ מרדכי גרינבוים, למדן ידוע, לחנכו ולהדריכו. ר׳ מרדכי סבל הרבה מרדיפות החסידים

בעירתו שבה כהן ברבנות ומצא מחסה בבית ר׳ שלמה. ליתר בטחון ולמען הרחיקו לגמרי מחבריו ומן הסביבה החסידית שלח את בנו יחד עם מחנכו לפוזן לבית רבי עקיבא איגר.

עד כמה, שרבי שלמה, מתוך מגע מתמיד ומאבק בלתי־פוסק עם חוגי החסידים, נעשה במשך הזמן למתנגד קיצוני מתקיף ולוחם, כך היה אביו הגאון מתון וסבלן כלפי החסידות ומנהיגיהם. הגאון לא בא במגע ישיר אתם והם לא פגעו בכבודו. על שלחנו נמצאו יחד עם ספרי הגאון מווילנא גם ספרי גדולי החסידות כספר „התניא״ של הרב מלאדי מיסד שיטת חב״ד ואולי גם השלחן ערוך של הרב. (אגרת א. מ״ז). הוא נהג לקבל „פתקאות״ ואזכרות על חולים ולהתפלל עליהם בהזכרת שם אמם, ממש כפי שנהוג אצל צדיקי החסידים והשתמש גם בקמיעות בשבילם (שם א. יג. יד). „צורתו היתה קטנה, פניו חיוורים, היה מתענה ימים אחדים בשבוע והיה ישן על רצפה פשוטה״ (פון קלדן). אין פלא, שרבי ר׳ בונים מפשיסחה בפגישתו אתו הציע לו לעזוב את הרבנות הפסקנית ולהתמסר להנהגה חסידית.

ר׳ מרדכי גרינבוים, שלבו היה מלא תרעומת על החסידים התנצל לפני הסבא על דרכיו המוזרים של ר׳ ליבלי, אולם רבי עקיבא לא גער בנכדו, ולא צוה עליו לשנות ממנהגיו. הוא רק שאל את המלמד, אם ר׳ ליבלי נזהר בנטילת ידים וכשנענה בחיוב, רמז לא להפריע לו בדרכיו.

בפוזן בבית סבא, מצא ר׳ ליבלי את דודו, חתנו של רבי עקיבא, את רבי שמואל בירנבוים שהתחנך בבית אביו הרבי החסידי בדובנא, והמשיך ללכת בדרכי החסידים גם בפוזן. ר׳ ליבלי התקשר אל דודו באהבה רבה ופנה אליו אחרי כן בשאלות הנוגעות למנהגי הסבא.

בכתביו של ר׳ ליבלי נמצא רשום מאמר ששמע מפי הסבא, כנראה מימי שבתו בביתו בימי נעוריו:

„חכמינו ז״ל אומרים עתיד הקב״ה לעשות מחול לצדיקים לעתיד לבוא והוא יושב ביניהם בגן עדן וכל אחד ואחד מהם מראה באצבעו שנאמר יאמר ביום ההוא הנה אלקינו זה קוינו לו ויושיענו (תענית לא). כי הנה בעולם הזה כל צדיק וצדיק עובד את השם בדרך אחת לבדו, לא דרך הצדיק הזה כדרך הצדיק הזה. אך לעתיד לבוא יתגלה כי כל אלה הדרכים דרך אחת היא וכולם כאחד סובבים והולכים על קוטב מרכז תכלית נקודה אחת וזהו עתיד הקב״ה לעשות מחול לצדיקים כי אז יתגלה כי כל דרכי הצדיקים בעולם הזה היו בבחינת מחול, בעגול סביב סביב, שהכל אחד לתכלית מרכז נקודת האמת שביניהם וזהו פירוש והוא יושב ביניהם, שאין שום הפרש ביניהם כי הכל אמת״.

על רקע השתלשלות חייו של ר׳ ליבלי, זורע המאמר הזה אור מיוחד וכנראה שבו מצא עדוד וסעד בדרכו החדשה שבחר לו ומובן למה שמר עליו ומסרו לבנו רבי אברהם בשיחה ביום ט״ו באב שהוא חג המחולות לפנים בישראל. (תורת אמת דף ק״ב).

לא עבר הרבה זמן ור׳ ליבלי נקרא חזרה מפוזן לוורשה. בבית אביו עמד להיפגש עם ר׳ עזריאל מאיר גרדשטין, עשיר, למדן ומיוחס מלובלין שרצה לקחת אותו לחתן לבתו בת־שבע. ר׳ שלמה חיפש ומצא, שרבי עזריאל מאיר הידוע בהתקפותיו על החסידים, הוא המתאים ביותר להיות חותן בנו. הוא תלה בו תקוות רבות וחשב שבהשפעתו ובידו החזקה יצליח להחזיר את בנו הצעיר לדרכי אבותיו.

כשהגיע ר׳ ליבלי הביתה, ישבו המחותן והפמליה שלו, שבאו לבחון את החתן, בבית הפנימי יחד עם ר׳ שלמה ומקורביו. בבית החיצון, בחדר המעבר, עמדו שתי מטות, מטה מול מטה. על אחת ישבה אשת ר׳ שלמה, אמו של ר׳ ליבלי ומולה, על המטה השניה, ישבה הסבתא אם אמו. בפתח הבית נעצר ר׳ ליבלי לרגע, לא רצה להטריח על אמו וסבתו לקום בגללו, אולם לעבור בין שתי נשים נחשב בעיניו כעבירה על מדת החסידות. לא חשב הרבה, התכופף, נכנס לתחת המטה מצד אחד ויצא מצד השני מבלי לתת להרגיש בדבר.

בינתיים התבצרה החסידות בוורשה וכבשה את רוב תושביה היהודים, בעיקר בהשפעתו של רבי יצחק מאיר ותלמידיו. מספר רבנים מחוגי החסידים שמו מושבם בפראגה ובוורשה ומזמן לזמן בקרו בה גם צדיקים מערי השדה שרכשו להם אוהדים ומאמינים בין התושבים. ראשי הקהלה פנו בשנת 1834 לשלטונות בתזכיר תלונה על התפשטותה של החסידות בעיר. בעיקר התרעמו על „יהודים הנותנים לעצמם תוארים שונים, וסוחטים כספים מקלי אמונה״, הם לא נרתעו מלהשמיץ את החסידים „שזה כחמישים שנה רצה האסון שבאמונת ישראל נוצרה כת נפרדת בשם חסידים. אחדים, קוראים לעצמם שמות, על שם־עיר קוצק מקום מגורו של רב שבחרו להם״. על התזכיר חתמו בין היתר גם רבי שלמה איגר וגם ר׳ זלמן

פוזנד. ראוי לציין, שבתזכיר זה לא פוגעים בכבוד הדבי מקוצק עצמו, רק מצביעים על הבאים העידה ומתיחסים על שמו. וזאת לדעת, שר׳ זלמן פוזנר אף על פי שהיה מתנגד נמרץ, התידד עם הצדיק דבי יצחק מוואדקא, אחד מגדולי מנהיגי החסידים ושניהם נפטרו לעולמם באותו יום. גם רבי שלמה איגר לא מצא עוז בנפשו להעליב את הרבי מקוצק שהיה ידוע כגדול בתורה ורבי שמואל בירנבוים גיסו כותב עליו: „הלא עמכם הכדתי והפלתי אשד היו מעולם פאד מקדושים הרב הקדוש מקאצק הוא המשביר". הוא רק שפך חמתו על הנגררים אחריו ומבטלים זמנם לדבדים בטלים.

במעגל סועד זה עברו על ר׳ ליבלי שנות התבגדותו. שני כוחות פעלו בקרבו ונאבקו בעומק נשמתו. מצד אחד בן־טיפוחיה של ישיבה חסידית ומצד שני בן לדב גאון בעל השקפה עויינת לחסידות. כך דבקו בו הלבטים הנפשיים והדריכו את עולמו הפנימי. מתוך אוידה מתוחה זו יצא ר׳ ליבלי את וודשה ועבד ללובלין להיות סמוך על שלחן חותנו. צעיר לימים, ללא חתימת זקן, וללא נסיוני חיים הגיע ר׳ ליבלי לעיר, שעוד מימי נעוריו רחשה נפשו אליה כסופים וגעגועים מיסתודיים. האגדות היפות על נפלאותיו של „החוזה" שמורות היו בזכרונו והנה הוא בעצמו נמצא בעיד זו, שהיא בבחינת „ירושלים של מטה", נושם את אוירה ומתהלך ברחובותיה.

חותנו ר׳ עזריאל מאיר, למשפחת ליפשיץ, ששינה את שמו לגדדשטין, הגיע ללובלין מהעידה חמילניק הקרובה. הוא התגאה בשלשלת יחוסו, נכד הרב רבי חיים רפופורט מלבוב, המפודסם בתורתו ובעשדו ונכד הדב הגאוני דבי העשיל רבה של לובלין ושל קדאקא. רבי עזריאל מאיד, אחד מראשי הקהלה ועשידיה, תלמיד חכם, נדבן ועסקן, תקיף ועקשן ללא ויתודים, דגזן ושליט לא נשא פנים לאיש. הוא נמנה על מחנה המתנגדים ולא ידע גבול ברדיפותיו בחסידים ורבניהם. ים בחוג משפחתו נהג ביד חזקה והטיל אימה יתידה בתוך ביתו. הוא שינה את שם משפחתו, בגלל אחיו שנטו להשכלה ולא רצה להתיחד אתם בשם משפחה אחד. רגיש לכבוד ולגזע משפחתי, התחתן עם גדולי הדור וכשם שהתפאר ביחוס אבותיו ובסגולותיו הוא, כן התכבד במחותנים שלו. בנו הבכור ר׳ פישלי הגדול בתורה, נשא לאשה את פרידכה בת הגאון ר׳ עקיבא איגר, בתו עכסה נישאה לנכדו של הגאון רבי בנימין ברוידא, רבה הראשי של גרודנא, בתו הדסה נישאה לר׳ שמואל יעקעל"ש נין לרבי איזיק ר׳ יעקל"ש האגדתי מקדאקא, בתו הינדא נישאה לרב בעריש רפופורט רבה של ראווה ובתו הצעירה, המשכילה בת־שבע (באשה) נישאה לר׳ ליבלי. כך התחתן פעמים עם בית איגר.

כשהגיע ר׳ ליבלי ללובלין התפלל בבית המדרש הגדול של הקהל יחד עם חותנו ששם התפללו המתנג־דים הישישים והמיוחסים וגם הרב דמתא, רבי משולם זלמן אשכנזי, התפלל שם בקביעות. מעניינת עדות של בן עירו המשכיל אלכסנדר צדרבוים, עודך המליץ בפטרבורג, הידוע בבקורתו החריפה על החסידות ומנהגיה: „מיום בואו ללובלין מלאה תהילתו בפי כל, כי מלבד שהיה מופלג בתורה ומתמיד גדול, היה גם צדיק תמים בכל דרכיו והצנע לכת. כך היה דרכו בקודש, ערב ובוקר בבואו להתפלל עבר בין דלת העם העומדים צפופים מאחורי הבימה עד הדלת ובשתי ידיו, אשר שכל אחדי כתפיו, החזיק המטבעות, למען כל מי שצריך יקח לו ולא יתביש. בעמדו להתפלל לא התנועע ולא הדים קולו אך כל עצמותיו אמדו תהלה לאל עליון ונפשו התנשאה למרום ורוב התלהבותו בקרבו, נרתח דמו בעורקיו. יותר משהיה גדול בתורה והוגה בה יומם ולילה, ירא אלקים מרבים ונצר גאוני אדץ וגם איש אמיד, ענותנותו הרבתהו וחכמתו האירה פניו הנחמדים" (המליץ 26 מש׳ 1888).

האמוציה החסידית והכיסופים החזיוניים שנצטברו בנפשו של ד׳ ליבלי במשך שנים דבות משחדית ימיו עד התבגדותו, דרשו את פרקונם. בבית חותנו ובבית המדרש המתנגדי לא באו ערגונותיו על ספוקם ולבו נמשך לחצר „החוזה" ולבית מדרשו שנמצאו בקרבתו. בבית המדרש החסידי, שקראו לו „הקלויז של הרבי", שררה אוידה חמה הקרובה ללבו. שם מצא חבורת צעירים בגילו, העוסקים בתורה ובחסידות יחד עם זקני־החסידים הדבקים בדבי מקוצק. עד מהרה התחבר אליהם וקבע שם את תלמודו. החסידים שמחו מאד לראות את ד׳ ליבלי בחבדתם, אחרי ששמו הלך לפניו ויחוס אבותיו קסם להם. מלבד זאת ראו בזה מעין נקמה בר׳ עזריאל מאיר המתנגד העקשני, שונאם בנפש שרדף אותם עד חרמה. הרב הישיש רבי משולם זלמן, עקב גם הוא אחרי הליכותיו של ר׳ ליבלי ונהג בו חבה וכבוד.

רבי משולם זלמן אשכנזי, אם כי נמנה על המת־נגדים, היה נוהג במתינות ולא נתן ידו לרדיפת החסידים. הוא העריץ את „החוזה" שהכיר אותו אישית

ונתן הסכמתו להדפסת ספריו. במכתב ההסכמה הוא כותב: „מודעת זאת בכל הארץ קדושת מרן הרב הח"ג בוצינא קדישא חסידא ופרישא גדול מרבן שמו מוהר"ר יעקב יצחק הלוי הורביץ מפה ק"ק והיה צדיק אזור מתניו להוכיח במשור ענוי ארץ, רבים שתו בצמא את דבריו המתוקים, חכו ממתקים והיה לנו לעינים ברוחו פי שנים".

כשהגיעה השמועה לר' עזריאל מאיר על התחברותו של חתנו לחסידי לובלין, חרה לו ושפך את מרי שיחו לפני הרב שהיה מידידיו וממקורביו.

הרב הרגיע את רוחו הסוער של ר' עזריאל מאיר ומנע ממנו לנהוג בתקיפות נגד חתנו. גם פרידכה אשתו של ר' פישלי גרדשטין, דודתו של ר' ליבלי, אחות אביו שגרה באותו בית דברה על לב חיתנה ונסתה להשקיט כעסו. הזקן לא שעה לדבריה, רתח ונשא כאבו בלבו.

ב„קלויז" יכול היה ר' ליבלי להשלים את ידיעותיו ולהעמיק חקר בתורת החסידות, אם מפי החסידים הותיקים שהכירו את „החוזה" בחייו ואם מתוך הספרים של גדולי החסידות וביניהם ספרי „החוזה" עצמו, שהופיעו בדפוס „זכרון זאת", „זאת זכרון" ו„דברי אמת" שמחברו קרא לו „החידוש השלישי" ספרי חסידות שפסולים היו בעיני המתנגדים כספרי מינות שאסור היה להכניסם לבית פרטי, ומכל שכן לבית־מדרש, פתוחים היו ב„קלויז" לכל דורש. החסידים למדו בהם ביחידות ובצוותא, דרשו תלי תלים של דרשות על כל רמז ומסרו מפה לפה פירושים למקומות הסתומים שבהם.

בספרים אלה למד ר' ליבלי והגה בהם בתמידות. הרעיונות שמצא בהם הטביעו את חותמם על רוחו והשקפותיו ושמשו אור לנתיבת חייו. דרך הספרים האלה נתחזקה בו האמונה שנפשו קשורה בנפש הצדיק „ויש לו שייכות לשורש נשמתו הקדושה". בנו הצדיק רבי אברהם מעיד, שטרם שנכנס ר' ליבלי לבית המדרש ל„שלחן" בליל שבת היה נוהג לפתוח ספר אחד מספרי החוזה, „להעיף עין על אותותיו כמעט רגע ובזה בא אל הקודש" (הקדמה לתורת אמת).

מתוך עיון בספרים אלה התגבשה בר' ליבלי השקפתו העצמאית על החסידות ובעיקר על תפקידו של הצדיק. היסודות שבתורת „החוזה" ששיטתו של ר' ליבלי מתבססת עליהם אפשר לסכם לארבעה עקרונות: א) חסידות פירושה אהבה; ב) יש להתרחק מכל שמץ גאוה ולהיות שפל רוח; ג) יש להסתכל תמיד בגדלות הבורא מתוך הסתכלות בשפלות עצמו; ד) כל עיקרו של צדיק הוא בשביל הדור לדאוג לו ולהדריכו מתוך אהבה.

כדי לעמוד על משמעותם של העקרונות האלו ולהבינם, יש לצטט תמציתם של מספר אמרות של „החוזה", המתבלטים בדברי תורתו של ר' ליבלי.

„אהבה שתי פעמים" בגימטריה כ"ו, כמספר של שם הקודש והחוזה מטעים „ישנם טפשים שאינם רוצים לסור ממדת „היראה", כיון שבמדת „אהבה" לפעמים אינם מדקדקים בחומרות, אך האמת איננה כן. החסידות היא „אהבה" והיא בכל הנפש, אפילו נוטל את הנפש ממש ויש מי שהוא במדרגה גבוהה יותר שאינו חושש ממעשיו, כי אם לחיות כמו א ב ל כ ל א ח ד, לראות רק טובות בישראל ולהתפלל בעדם" (זכרון זאת פנחס ל"ב).

ב) כמה פעמים בבדיקת עוונות הבינותי, שעלי להתבייש מהבורא יתברך בגלל העבירות שעברתי על רצונו. ואם אדם מתבייש על עוונותיו השם יתברך מרחם עליו ומקרבו יותר מצדיק מעיקרו (רשימת ההנהגות בראש דברי אמת).

ג) האדם צריך להרגיש בחטאיו ואז אינו מתגאה. הוא היה נוהג לומר „זקני קרח", וביאר דבריו, שקרח היה באמת צדיק רק שטעה בהבנת דרכי אלקים. קרח שהיה משבט לוי, שלא חטא בעגל, חשב שהוא גדול מאהרן כיון שאהרן עזר בהכנת העגל אף על פי שכונתו היתה לטובה ומפני גאות זו בא על ענשו.

ד) הוא פירש את הפסוק ברכות אביך גברו על ברכת הורי (בראשית מט) „שישנם צדיקים שרוצים להחזיר את בני ישראל למוטב על־ידי מוסר ואינם הוששים לצערם של ישראל. ישנם אחרים שבהם מדעת קונם, הרוצים להטיב עם ישראל וזאת מעלה גדולה יותר וזהו הרעיון שבפסוק ברכת אביך שיש לו רחמנות עליך כאב, גברו על ברכות הורי שהם מורי הדור". (דברי אמת ויחי).

באספקלריה מאירה זו חזה ר' ליבלי את תפקידו של „הצדיק מעיקרו" (משרשו), רחמן הסולח לחטאי בניו ומתעלם מעוונותיהם, כיון שהם באים רק מתוך חולשת הרצון והוא מדריכם לטובה מתוך רגשי אבהות עמוקים. ספרו „תורת אמת", שהוא אוסף של מאמרי־שלחן שנאמרו במשך עשרות שנות הנהגתו, מתחיל במאמר שיש לראות בו מעין פרוגרמה של שיטת החסידות שלו ובו משתקפת דעתו על היחס

ההדדי בין יהודי ליהודי. וקשר האומה כולה עם תורת ישראל.

המאמר מסתמך על דברי „החוזה" שהתורה מתחילה באות ב' (בראשית) וגומרת באות ל' (ישראל) לרמז שהכל תלוי ב„לב". ר' ליבלי מסביר: „הארת קדושת התורה תלויה ועומדת מכתיבת האות הראשונה, הב', עד סיום כתיבת האות האחרונה, הל' כי נתינת התורה בסיני לא היתה ברגע אחד רק בהמשך זמן יכל עוד לא נכתבה האות האחרונה לא היתה בספר קדושת ספר־תורה — רק עם כתיבת האות האחרונה. אז באה הקדושה — כאחת, קדושת האות הראשונה עם האחרונה דרך כל האותיות, אשר כולן תלויות זו בזו ואם חסרה אות אחת אין שום קדושה לכולן. ככה הם נשמות עם ישראל מקבלי התורה, כולן תלויות זו בזו ובלעדי אחת מהן, אי־אפשר לקבל את התורה וזה הפירוש „לעיני כל ישראל" אחד מהם לא נעדר כי כולה יחד מהוים כללות האימה הקדושה", ורק באופן זה מתמלא הלב".

מפי החסידים שבקלויז, שחזרו מנסיעותיהם לקוצק, שמע ר' ליבלי פרטי התנהגותו של הרבי, על הליכותיו ועל שיטת החסידות החדשה שיצר. סופר, שלא כל החסידים שהלכו אחריו מיד אחרי פטירת הרבי מפשיסחה, החזיקו מעמד במחיצתו, כיון שלא יכלו לעמוד במתח המחשבה העיונית, שרבם התחיל לגלות ולפתח. אחרי לבוטים עזבוהו רבים מתלמידיו הקרובים, עוד בימי שבתו בטומשוב, טרם עבר לקוצק. המצב נעשה קשה מנשוא, המחסור גבר בבית עד אשר חסרו הפרוטות לבולי דואר. הרבי סבל מן הבדידות והתאכזב ממקורביו שלא ירדו לסוף דעתו ולא תפשו את מטרת תורתו. „עגמה נפשי מאד בשבת בדד, גם בתוך רעים האהובים, כי לא המה ינחמוני מהגיון לבבי", כתב והתלונן במכתבו משנת תקפ"ה, שנה אחרי הכתרתו, לתלמידו מעריצו רבי יצחק מאיר אלטר מוורשה.

כשעבר לקוצק הוקל אמנם המצב במקצת, אבל על ספוקו הנפשי לא בא. מאות חסידים צבאו על פתחו ונוצרה אוירה מתוחה. תגובותיו של הרבי על הופעות החיים נעשו עצבניות ודרישותיו מחסידיו וממקורביו נעשו יותר קיצוניות מיום ליום. החסידים כמעט שלא הבינו אותו, מה שהעיק על לבו והדריך את מנוחתו. פעם אחת בלילה נכנס הרבי פתאום לבית המדרש ומצא את רבי יעקב ארי' שנתפרסם אחרי שנים כרבי מרדזימין, שקוע במחשבותיו.

— „לשם מה נברא האדם"? שאל הרבי.

— „למען תקן את הנשמה". השיב ר' יעקב אריה הנבהל.

— „לשם כך, לא היה כדאי כל הטורח", העיר הרבי.

— „אם כן, למה נברא?" שאל ר' יעקב ארי' במבוכה.

— „כדי להרים את השמים". ענה הרבי ועזב בחפזון את הבית.

כששמע רבי יצחק מווארקי על כך אמר: „בקוצק רוצים בתלמידים שהם במדרגת הבעש"ט. הרבי מקוצק רוצה בחסידים שיספיק להם עלה של כרוב לראשם ואזור קש למתניהם ולא ירגישו שחסר להם דבר".

לא עברה שנה לשבת ר' ליבלי בלובלין בבית חותנו וכבר נמשך אחרי חבריו שבקלויז „לנסיעה" ראשונה לקוצק. הנסיעה שהוכנה על דעת אשתו, ובוצעה בסודיות מוחלטת בפני חותנו הקנאי, עשתה על ר' ליבלי הצעיר התמים, רושם אדיר. בפעם הראשונה הוא בא למעשה במגע עם ההוי החסידי המיוחד ששרר בקוצק. והימים ימי התפתחותה של הדרך הקוצקאית, שהיתה לגמרי אחרת מזו שתיאר לעצמו בדמיונו בימי נעוריו. היא גם לא התאימה למושגיו על החסידות כפי שנצטיירה במוחו מתוך עיון בספרי „החוזה", שמהם שאב את ידיעותיו.

בקוצק מצא ר' ליבלי צעירים ומבוגרים, רבנים וחסידים קשישים בעלי משפחה, שעזבו את בתיהם, נשיהם ובני ביתם, הזניחו את עסקיהם, לא דאגו לפרנסתם וישבו בקוצק שבועות וחדשים רצופים. רגיל היה הרבי מקוצק בימים הראשונים לערוך עם תלמידיו וחסידיו טיולים ארוכים בשדות, לנהל אתם שיחות בדברים העומדים ברומה של המחשבה ולגלות להם דרכים חדשות בהשגת אלקים. לא תמיד ירדו השומעים לסוף דעתו, לא הבינו את דבריו שנאמרו ברמיזה. השיחות שימשו נושא לויכוחים ממושכים ונלהבים בין החסידים, שהתאמצו לפענח את הדברים הנסתרים ולהבין דבר מתוך דבר. לשם כך התהלכו בבית המדרש, בחצר ובשדות, הלוך וחזור, תפושים במחשבותיהם. כל אחד התיחד עם נפשו ושכח עולם ומלואו.

למען הפג את המתיחות ולתת פורקן לעיונם, היו נוהגים חסידי קוצק לצאת ברקודים מתוך שתיית משקה בצוותא. הרקוד נמשך לפעמים שעות רבות מתוך שירה והתלהבות בלתי פוסקת. הם היו אומרים „שהריקוד בא כדי להנתק מן האדמה הגשמית". מפעם לפעם הטילו על אחד מן החבריה לדאוג למשקה

וכשלא הספיק להם, דרשו מן הבאים לבית הרבי סכומי כסף ל„תיקון". הנוהג הזה העלה את חמתם של המתנגדים, שהפיצו שמועות שבבית המדרש בקוצק, עוסקים בשכרות והוללות.

כן היה נהוג בין החסידים היושבים הקבועים בקוצק, שכל יום יצא חלק מהם לעבודה פיזית בעירה ובסביבה, לחטוב עצים, לשאת משאות, לעזור בבתי המלאכה וכדומה. משכר עבודתם התפרנסו כולם ומה שנשאר באותו יום חלקו לצדקה בין עניים. נמצאו אמנם עשירים בין חסידי קוצק ומבאי בית הרבי, שרצו לתרום סכומים ניכרים להחזקת החבריא, אבל החסידים דחו את ההצעה בטענה ש„שונא מתנות יחיה" והוסיפו שבצורת חיים זו לומדים מדת ההסתפקות במועט ומתרגלים לבטחון באלקים. פעם הופיעה בקוצק, תמרל המפורסמת, הנדבנית העשירה מוורשה יפזרה בבית המדרש מטבעות זהב ולא נמצא בין החסידים מי שיגע בהם.

כשבא ר' ליבלי לקוצק מתוך תשוקה עמוקה לקנות שלמות במדות הנפש, נבהל מן האוירה הרעשנית וכמעט שרצה לחזור כלעומת שבא. לא הספיק לחשוב הרבה וכבר נמשך למעגל הרוקדים ונדרש להביא משקה לתיקון. כשלא נמצא בידו הסכום הדרוש, תפשו את הטלית והתפילין שלו, נתנו אותם בעבוט והמשיכו בזמרה ורקוד. הרבי מקוצק הרגיש במצב רוחו של החסיד הצעיר, „שכדאי היה ללכת אחריו ארבע מאות מיל כדי לקרבו לחסידות" והזמין אותו לחדרו.

כשנכנס ר' ליבלי לחדר הפנימי, שמאחורי בית המדרש, מצא את הרבי לבוש כתונת לבנה רחבה, טלית קטנה מצויצת עליה וכפה לראשו, ללא מעיל וללא כובע רבני והוא מתהלך לאורך החדר הלוך וחזור מבלי שירגיש בנוכחותו של ר' ליבלי. גבותיו השחורות העבותות מורדות על עיניו וכולו אומר אימה. ר' ליבלי, שלא היה רגיל בכך, נבהל למראה עיניו ונשאר תקוע על עמדו מבלי להוציא הגה מפיו. אחרי זמן ממושך נגש הרבי פתאום אל הצעיר הנבהל ושאל: „למה באת?"

„ללמוד תורה ויראת שמים" ענה בעניוות.

„חז"ל אמרו יגעת ומצאת תאמין, הפירוש הוא, אם יגעת ומצאת אז תאמין שיגיעתך היתה לשמה", אמר הרבי קצרות והמשיך לפסוע.

כשיצא ר' ליבלי מחדר הרבי, חיפש בבית המדרש אחרי חסיד בשם ר' מרדכי יוסף מטומשוב.

רבי מרדכי יוסף, כבן שלושים היה, מבוגר מר' ליבלי בארבע־עשרה שנה. הוא עמד בראש קבוצת חסידים שהצטינו בתורתם וחריפותם בין חסידי קוצק. ר' ליבלי נקשר באהבה ובהערצה לחברו החדש ונהג לשוחח אתו שעות רבות בתורה וחסידות.

עברו ירחים ור' ליבלי עודנו יושב בקוצק. „הכסף תם מכליו וידע מחסור". ובינתים הרגיש ר' עזריאל מאיר בהעדרו של חתנו וכשנודע לו על „האסון" שקרה לו, עלתה חמתו „ולא אבה לשלוח לחתנו אף קשיטא אחת". הוא מהר והודיע לר' שלמה איגר מחותנו על מעשה הבגידה של בנו. רבי שלמה, שירד בינתים מנכסיו עקב מרד הפולנים ועבר לרבנות בעיר קאליש, שלח שליח מיוחד לקוצק להחזיר את ר' ליבלי הביתה. אותו יום ערב שבת היה והשליח, תלמיד חכם ממחנה המתנגדים חיפש ומצא את ר' ליבלי בבית־המרחץ עומד ומכבס את לבניו לכבוד שבת. הוא שהכיר את הליכות ביתו העשיר של ר' שלמה ושל ר' עזריאל מאיר נבהל והתרגש מאד ממראה עיניו.

השליח דרש פגישה דחופה עם הרבי שנתנה לו בצאת השבת.

„הלא כתוב בתורה, „נקי יהיה לביתו שנה אחת ושמח את אשתו אשר לקח" — טען לפני הרבי — ולמה יסכים שר' ליבלי ישב כאן ואשתו תשב גלמודה בבית?"

„לו הייתי יודע, שבבית יהיה יותר נקי מאשר כאן, הייתי שולח אותו הביתה", ענה הרבי בחריפות.

למחרת השבת צוה הרבי על ר' ליבלי לקיים מצות אביו ולחזור. ר' שלמה גער בבנו על אשר סטה מדרכי אבות, מבטל מדברי תורה ועוסק בדברים בטלים.

במצות אביו חזר ללובלין. ר' עזריאל מאיר ומשפחתו גרו בביתו של הסופר המשכיל משולם עהרליך, שצדרבוים היה מבאי ביתו. והימים ימי חורף קשה, הקור גבר ור' ליבלי שהיה עיף מטלטול הדרך, נרדם בחדרו שלא הוסק מזמן. כששמע ר' עזריאל מאיר שחתנו חזר, התחוללה עלילה דרמטית. „הוא רץ אל החדר ויאחזהו וישאו המסדרונה להשליכו מהקומה השניה דרך חלל המדרגות". בני המשפחה ובעיקר בת ר' עקיבא איגר כלתו, התחננו לפני הזקן הרותח מכעס, שירפה מחתנו עד „שבעמל רב עלה בידם להציל את הנפש היקרה". התערב גם הרב דמתא רבי משולם זלמן אשכנזי, שאסף אותו אל ביתו. אולם עברו רק שבועות אחדים ור' ליבלי חזר לקוצק. ר' עזריאל מאיר לא מצא מרגוע ודרש מבתו להתגרש מבעלה. הצדיק רבי יצחק מווארקא התערב בדבר ואחרי הפצרות רבות

הסכים ר' עזריאל מאיר לותר על דרישתו, בתנאי שר' ליבלי יעזוב את הבית ויצא לגור בדירה נפרדת ולא יוסיף לראות את פניו. „משא היגונות אשר עברו עליו לא שינו את טעמו ולא מררו את רוחו. במעונו החדש שקד יומם ולילה על התורה ועל העבודה ואשתו כלכלה אותו מכסף הנדוניה שהיה בידה". (צדרבוים), מספרים, שמרוב צער ואכזבה ובכדי לנתק כל קשר משפחתי עם חתנו, חלץ ר' עזריאל מאיר את נעליו ונהג עליו אבלות.

בימים ההם פרץ סכסוך מסחרי בדבר זכיון להדפסת התלמוד, בין מדפיסי ווילנא—גרודנה, שנמנו על מחנה המתנגדים, לבין מדפיסי סלאוויטא, בני הצדיק החסידי שפירא מקורץ. „התלקחה המריבה הגדולה והתבערה ללהב יצאה וכל הגולה כמדורת אש". אחרי שבית הדין מהוראדנא פסק לטובת הווילנאים, התמרמרו הסלוויטאים „ובזעפם הגדול ובמר נפשם על אבדן הונם שהשקיעו נאצו את רבי עקיבא איגר וסיעתו ודברו סרה בו ובבנו" (מתוך זכרונותיו של שפ"ן הסופר). גדולי הדור ניסו לתווך בין היריבים ולהשקיט את הריב אבל ללא הועיל. רבי יצחק מאיר אלטר, רבו של ר' ליבלי פנה אל רבי עקיבא איגר „אל הנשר הגדול הסוכך באברת חכמתו וכנפי קדושתו עלי תבל" ומתחנן לפניו להשפיע על הצדדים ולהרגיעם. אבל נמצאו אחרים, שנתנו ידם להלהיב את הלבבות למחלוקת וביניהם גם הרב מקעמפנא, שפנה במכתב משבט תקצ"ו לרבי עקיבא איגר „בדבר מדפיסי סלאוויט אשר העיזו בעזות גדולה נגד כבוד תורתו ונגד בנו והנני עם ידידי חכמי פולין לאסוף חכמי הזמן להראות למדפיסי סלאוויטא אשר נעשה חלף עזות זו". (אגרות). החסידים חשדו בר' שלמה, שבגלל התנגדותו לחסידות, השפיע על אביו הגאון לתת יד לווילנאים. רבי עקיבא כאב את כאבו הגדול ובמר נפשו הוא כותב: „מאד הומה לבי על העזות של מדפיסי סלוויטא ודבריהם דברי סרה, לא לבד על בני הגאון נ"י שהטה לבבי, כי הוא יותר סרה, על שיכולים לפתות לעשות שלא כדין וב"ו ועושים אותי למשקר ה"ו אני אינני מוחל להם הדבר כלל וכלל כי מצדי אינני מקפיד, אבל על בזיון התורה לא ניתן למחול". השתלשלות המריבה ותוצאותיה הטרגיות, התאבדות לדעת, הצלפות פומביות וגירושים הטביעו את חותמם על חיי הקהלות והרחיבו את הקרע בין החסידים והמתנגדים לשנים רבות. גם דברי הריבות האלו שאביו וזקנו היו מעורבים בהם לא השפיעו במאומה על ר' ליבלי, שנשאר נאמן לדרך החדשה שבחר בה.

לר' ליבלי נמלאו עשרים שנה. התודעה שלו נמצאה בתהליך של גבוש, היחוד האישי החל להתרקם בו והוא המשיך להסתופף בצלה של קוצק, אולם שרשי מחשבתו על החסידות ותפקידיה ינקו בעיקר מתורתו של הרבי הראשון מלובלין. בקוצק בינתיים הושמעו רעיונות חדשים, רעיונות הנוגדים בהשקפה והשוללים בעיקרם את שיטת לובלין. ההתעמקות במופלא והשמוש בכוחות הנפש הפועלים באדם לשם השגת בינה עליונה, נראו בעיני ר' ליבלי כהעפלה לפסגת הר גבוה, שאי־אפשר להגיע אליה. הרבי מקוצק הכניס לתוך מגמת החסידות את מדת „הדעת" והטיל עליה תפקיד מנחה במערכת הערכים הדתיים. ידוע מאמרו: „כתוב, יוסיף דעת יוסיף מכאוב ואני אומר יכאב הדבר ובכל זאת לדעת". כשהקשיב ר' ליבלי לדברי הקוצקאי היה נדמה לו שרואה לפניו ים זועף וסוער ומשברי גליו פורצים מרחבים וראה בכך סכנה להפליג בסירת המחשבה שלו על פני הגלים האלו. הוא התעמק בדברי הרבי ורצה להגיע לעומק הבנתם מתוך תעצומת נפש. פעם בלילה התהלך ר' ליבלי בבית המדרש תפוש רעיונות, מבלי למציא מוצא ממבוך מחשבותיו. נפתחה הדלת והרבי נכנס. שם ידו על כתפו ואמר „די לך ליבלי, לך לישון". לא רק ר' ליבלי הצעיר והתמים, אלא רבים מבין חסידי קוצק מן הגדולים והמלומדים התקשו בהשגת דברי הרב ומשמעותם. הרבי הרגיש בכך והתחיל להתרחק מחסידיו. הסתגר לשבועות וחדשים ולא בא במגע עם איש. הוא שאף לחנך ולראות מסביב לו גבורי רוח, אמיצי נפש שלא ירתעו לעלות יחד אתו בשלבי סולמות הדעת לפסגת האמונה הנאצלת המתקרנת מתוך האור העליון. גבוה מעל גבוה ולא נמצאו רבים כאלו שיוכלו להחזיק מעמד במחיצתו. הוא אמר „תנו לי רק עשרה שיצאו אתי לרחובות עיר ויכריזו כי ד' הוא האלקים!", והיה מוסיף: „האזינו השמים" פירוש הפסוק הוא, שהאזנה צריכה להיות שמימית" (הימלדיק). לחסידים, שהצטופפו על יד הדלת הסגורה היה פונה בביטויים חריפים ורודפם מעל פניו.

הוא היה אומר „השתות יהרסון, צדיק מה פעל", פירושו, „אם הדור הורס את היסודות, הצדיק מה יעזור". האוירה בקוצק נעשתה מיום ליום יותר מתוחה ועצבנית. כל כמה שהרבי התרחק מחסידיו ודחה את האנשים הפשוטים, שבאו לקבל ברכותיו מתוך אמונה

תמימה, עלתה קרנו של רבי מרדכי יוסף בעודנו בקוצק. הוא רכז סביביו את צעירי החסידים ואת ההמון הפשוט, שמשך אותם ביחסו העממי האבהי. גם ר׳ ליבלי, עד כמה שרגשי הבקורת התחילו להציק לו, נקשר ונדבק ברבי מרדכי יוסף ונעשה לאחד מתלמידיו ומעריציו הקרובים ביותר. הוא מצא ארגעה בחברתו וראה בו את הממשיך בשיטת הרבי מלובלין, שרבי ליבלי ראה בו את האידיאל של צדיק המנהיג. הוא זכר שהרבי מלובלין העמיד במרכז התפישה החסידית את „האהבה״, את „המתקת הדינים״ ובקוצק מתפתחת והולכת מיתודה של „הטלת אימה״ ובמקום סניגוריה על עם ישראל באה הבלטת הקטרוג הסוער ור׳ ליבלי, בפשטותו, באופיו, בנטיתו למיסתורין ובתכונה של חסד ורחמים, לא מצא מקומו באוירה מחושמלת זו. בשיחות האינטימיות בין צעירי החסידים סופר, כי הרבי מקוצק בזמנו עזב את הרבי מלובלין ללא ברכת פרידה, מפני חלוקי הדעות ביניהם בהשגת מהות החסידות ותפקידיה.

המתיחות הגיעה לשיאה בחג שמיני עצרת שנת ת״ר, שנרשמה בספרי המקובלים „כשנת פקידה״ שבה יתגלה המשיח. הרב נכנס לבית המדרש מסוער ומכונס בתוכו. כשהצטופפו החסידים סביביו, הסתכל בפניהם בחימה וקרא לעומתם „חנפים, שקרנים!״ הקהל נרתע לאחוריו מפחד ורבי מרדכי יוסף מוקף אוהדיו ותלמידיו קרא בהתרגשות „ישראל קדושים הם, מי שמוציא לעז על ישראל ילך ויחפש לו מלאכים!״

ברגע זה קם הקרע ורבי מרדכי יוסף עזב את בית המדרש עם המון מקורביו וביניהם גם ר׳ ליבלי הנבהל והנחרד. למחרת יצא רבי מרדכי יוסף וחזר לטומשוב עיר מולדתו. נפתחה שושלת חסידית חדשה, שושלת „איזביצה״.

ר׳ ליבלי לא לקח חלק פעיל בפרוד זה, הוא נשאר צנוע ואציל כשהיה, מרוכז במעגל הקדושה שלו מבלי להיגרר עם המאבק לתוך מערבולת של המחלוקת. למרות, שרבו ר׳ יצחק מאיר אלטר נשאר בקוצק והתבטא על הפורשים בחריפות יתירה, נמשך ר׳ ליבלי אחרי ר׳ מרדכי יוסף ותורתו. תלמידו־חסידו של ר׳ ליבלי ר׳ מרדכי זאב אב״ד בקולביעל, שמע מפיו „מי שחושב, שיודע ומבין את הסבה שהאיזביצאי התחיל לנהל עדה בחיי הרבי מקוצק, אינו אלא טועה, אני יודע את הסיבה, אבל במופלא ממך אל תדרוש״. (תפארת צדיקים, ורשה תרפ״ח).

ר׳ מרדכי יוסף אהב וכבד מאד את ר׳ ליבלי. בעת עריכת ה„שלחן״ קבע לו את המקום הראשון אחרי בנו רבי יעקב, ואחריו מקומו של רבי צדוק הכהן, שעבר גם הוא לחסידים. חסידים ראו בזה רמז לסדר נשיאותם.

רבי שלמה איגר ומחותנו ר׳ עזריאל מאיר לא נחו, הרעישו עולמות, פנו אל רבנים גדולי תורה ובקשו להשפיע על ר׳ ליבלי, שיעזוב את דרכי החסידות. הם אימו עליו „להעביר נחלתו״ לאחיו אם לא יחזור בו, אבל כל זאת היה ללא הועיל. הרי״ם אלטר רבו הוציא פסק־דין שאין להם רשות לפי ההלכה לנשל אותו מאחוזתו. ר׳ עזריאל מאיר לא השלים עם מרידת חתנו עד סוף ימיו ונתק את יחסיו גם עם בתו על שסירבה להתגרש מבעלה. לטענותיו שאין זה מרצונו „שתהיה משרתת ומבשלת בשביל חסידים״ ושהוא מוכן לחדש לה נדוניה אם תנשא לאיש אחר, ענתה, „אם זכיתי לבעל צדיק וקדוש עליון כזה איך אתגרש ממנו?״

ר׳ עזריאל מאיר, שבע רוגז ואכזבה נפטר בלובלין ביום ב׳ דסוכות שנת תרי״א ועל מצבתו היה חרות:

עוררו אבל כי הורד גאון תפארת
זעקו מרה הוסר מקריה עטרת
רב פעלים חריף וגדול בתורה
יומם לא פסק ולילה לו האירה
אוהב חכמים גדולים ויראי שמים
להתחמם לאורם ולהתחתן בהם
מתקו לו רגבי עפר ועלתה נשמתו
אחה כבה קרן אורו בגדעתו
יתלונן בצל עליון ובעדנו יפגיע
רדומים יקיצו יחיו ותורתו יופיע

ה״ה הרב הגדול החריף שלשלת היוחסין חכם ונבון ירא שמים מ׳ עזריאל מאיר בהמופלג מ׳ אהרן ז״ל נכד להגאון רשכה״ג ר׳ חיים כהן ראפופורט זצ״ל אבדק״ק לבוב נפטר בשם טוב ביום ב׳ דחג הסוכות שנת תרי״א לפ״ק.

*

אם באנו לסקור את פרשת חייו של ר׳ ליבלי איגר, מראשית דרכו עד אחרית ימיו, עלינו להבדיל ולקבוע תחומין בין ארבע תקופות: א) תקופת היניקה, הבית והישיבה על סתירותיהם; ב) תקופת הצמיחה, תפישת תורת החסידות והמאבק הפנימי בין שיטת לובלין של „החוזה״ לבין שיטת קוצק; ג) תקופת הארגעה והעיצוב, הסתופפות בצל איזביצה; ד) תקופת האצילות, שלושים וארבע שנות הנהגה.

בן עשרים וארבע שנה היה ר׳ ליבלי, בשנת ת״ר, כשקם הקרע הדרמטי בקוצק. בעקבות הפרוד באה אמנם תודעתו החסידית עד סף המשבר, אבל לבו לא נפל בקרבו ולא נתפש לאכזבה וליאוש. נשען על הצדיק ר׳ מרדכי יוסף, שאתו התהלך בקוצק מספר שנים במצוות הרבי, המשיך לחיות בחוויה החסידית ולחפש אחרי „קדושת האמת שאינה פוסקת לעולם״. במשך שלש־עשרה שנה, אחרי תקופת קוצק, שמע ר׳ ליבלי תורה מפי רבו החדש „ונפשו נקשרה בנפשו כאהבת דוד ויונתן״. כאן הוא נחלץ ממעגל המתיחות שהקיף אותו במחיצתו של הרבי מקוצק ונשם לרווחה. באוירה של „קולות וברקים״ ששררה בקוצק, אחזו אותו אימה ופחד מפני „מי הדעת״, אשר כאשדות מים רבים כבירים הרעידו את כל ישותו. לעומת זאת באיזביצה, מצא את שווי־המשקל הנפשי ורוח טובה של ארגעה ירדה עליו. כאן נודע לו על „געגועים לשורש הקדושה״ (תורת אמת, פורים), השקפה־מהותית־מלבבת חדשה, שהשתלבה עם רגש מופלא אינטואיטיבי שמצא קן לו במערכת הגעגועים שבלבו הוא. תזוזה זו מפסגת המוחין עד הנקודה הגנוזה בחביונו של כל בן־אדם, פתחה לפניו את חזיון חייו באספקלריה של אהבה לכל אדם מישראל. כסופי נפשו מצאו את פורקנם והוא ראה את עצמו על דרך יעודו.

במתח המחשבה הקוצקאית, בתהליך הזקוק האינטואיטיבי של היחיד, עד כדי דחיקת רגלם והרחקתם של כל נחשולי־הדעת, היה לו לר׳ ליבלי הרגש, שמתוך ספר התורה שלו נמחקים והולכים אותיות הקודש. כי הן לכל אדם מישראל נתנה נשמה טהורה, חלק אלוה ממעל, וכל הנשמות האלו קשורות ומעורות זו בזו ממש כספר התורה באותיותיו (תורת אמת, בראשית). לעומת זאת באיזביצה, חזרה אליו ההשראה הלובלינאית של „החוזה״ ומשנתו ונתגלה לו יחודה של אהבה ששרשה בקדושה, כי „אהבה״ מספרה י״ג, כמנין „אחד״ שהוא סמל הקיום הרוחני והגשמי, „אהבת תמים — תשועת עולמים״ כי „לשון תמים יורה על האהבה השלמה שבין אדם לחברו בלי שום התנשאות עליו״ (אמרי אמת, לך ובהערות בסוף). התפתחה בו ההכרה שאין צורך לאדם לפרוץ תחומין ולטפס על „סולמות הדעת״ שסכנות מרובות כרוכות על שלביו, למען הגיע לשלמות שבקדושה, כיוון „שטרם שתקבלו את התורה תהיה האהבה תקועה בלבבכם״ ודי לו לאדם „שנפשו מקושרת בקב״ה שעל ידי כך הוא נעשה קדוש, כמאמר הכתוב „והתקדשתם והייתם קדושים״ (שם, קדושים בשם הרבי מאיזביצה).

מתוך תפישה זו באו שתי מדות הנפש, „האהבה״ ו„הקדושה״ לידי מזיגה נפלאה, מזיגה שרשית בנפשו של ר׳ ליבלי, מזיגה שיצרה את אישיותו האינדיבידואלית ועשתה אותו למחדשה של „החסידות הלובלינאית״, אחרי הפסקה של שלושים ותשע שנה.

בן שלושים ושש שנה היה ר׳ ליבלי בשנת תרי״ב, כשנפטר אביו הגאון רבי שלמה איגר, רבה של פוזן. ראשי הקהלה פנו אליו והזמינוהו לבוא ולרשת את כסא הרבנות של אביו ושל זקנו, אבל ר׳ ליבלי דחה את הצעתם. הוא בפשטותו הטבעית שעמדה בתפארתה העדיף להשאר בצל רבו ולשמוע תורה „מפה קדוש אדמו״ר מאיזביצה״ (שם) מאשר ללכת אחרי כבוד עיר פוזן הרחוקה.

עברו שנתיים. בחודש שבט שנת תרי״ד נסתלק הרבי ר׳ מרדכי יוסף מאיזביצה ור׳ ליבלי חשב דרכי עתידו. שלש־עשרה שנה ניהל ר׳ מרדכי יוסף את עדתו. תקופת הנהגה של שלש־עשרה שנה שהיא יחידת־זמן מסתורית, כמספר „אחד״, נעשתה מסורת־גורלית לצדיקי החסידים, מאז רבי יעקב יצחק מפשיסחה, הנקרא „היהודי הקדוש״ (תקס״א—תקע״ד), אחריו תלמידו רבי בונם מפשיסחה (תקע״ד—תקפ״ז), אחריו רבי מנדיל מקאצק נהג שלש־עשרה שנה (תקפ״ז—ת״ר) והסתגר, אחריו רבי מרדכי יוסף מאיזביצה (ת״ר—תרי״ד), אחריו בנו רבי יעקב (תרי״ד—תרכ״ז) ואחריו בנו רבי גרשון חנוך ניהל שלש־עשרה שנה בעירו, משנת תרכ״ז עד שנת תר״מ, ועמד לעזוב את העיר.

כשנפטר רבי מרדכי יוסף ור׳ ליבלי אז בן שלשים ושמונה, הציע לעמיתו רבי צדוק הכהן לחזור לקוצק, שהרבי עוד היה בחיים, אבל רבי צדוק סרב, בטענה „שבקוצק לועגים לרבם רבי מרדכי יוסף״. למחרת נכנס רבי צדוק יחד עם מספר רבנים חשובים ומסרו לר׳ ליבלי „פתקאות״ ובזה הכתירו אותו לרבם.

ספרו החסידים, שבאותו יום הסתגר ר׳ ליבלי בחדרו והתיחד עם ספרי „החוזה״ במשך יממה שלמה. בספריו של ר׳ ליבלי, שסודרו ופורסמו אחרי פטירתו על־ידי בנו רבי אברהם איגר יורש כסאו, עוברת כחוט השני תורת החוזה. כל ימיו נמשך הקשר הנפשי בינו ובין רבו החזיוני, הוא ראה את עצמו כהמשך נשמתו והרבה מדברי תורתו סמוכים לדברי רבו.

בחבה ובהערצה הוא מזכיר את שם „החוזה״: „כשאנחנו אומרים דברי תורה אלו בשמו הקדוש והטהור של אותו צדיק, בודאי יושפע בכח קדושתו כל הטוב הרוחני והגשמי, כמו שהוא ז״ל בקדושתו

הגדולה המשיך בדבריו הקדושים את כל הטוב הזה מכח אל הפועל" (תורת אמת, ויקרא).

אחרי שנים, כשנודע לו שכתבי היד של שלשת הספרים „דברי אמת", „זאת זכרון" ו„זכרון זאת" קיימים ונמצאים בידי אחד מנכדיו של החוזה השתדל להשיגם ולמד בהם בהתלהבות גדולה. כשנכנס רבי אברהם בנו לחדרו בעת עיונו בספרים אלה, פנה אליו בהתרגשות עצומה „על טוב באת, פקח עיניך וראה התנוצצות אור הקדושה הזורח מהאותיות הקדושות מעשי ידי איש האלהים, שאינו דומה כלל לנדפס" (הקדמה לתורת אמת).

תמיד חיפש ר' ליבלי הזדמנות להתקרב לבני החוזה. כשישב פעם על יד שלחנו נכד החוזה, רבי משולם זוסיא מלובלין והושיט לו את ידו, שאל ר' ליבלי, אם נשאר בזכרונו שאחז אי פעם בידי זקנו. כשנענה בחיוב, שמח מאד ואמר „אודה לד' שזכיתי לאחוז בידי אחד מבניו אשר נגעה ידו בידו הקדושה". הוא הסביר את שמחתו במאמר חז"ל „מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי" והמשיל הדבר למי שרוצה להגיע לדבר רחוק וגבוה קושר מקל במקל עד שמגיע בחלקו העליון למקום הגבוה ביותר „נמצא שיש לו איזו נגיעה בדבר הגבוה" (שם).

מפני הקשר הנפשי הזה נקרא ספרו הראשון, שהופיע בלובלין בשנת תרמ"ט שנה אחרי פטירתו, בשם „תורת אמת", דומה לשם ספר החוזה „דברי אמת" ומלת „אמת" עולה במספר „יעקב יצחק הלוי" ו„תורת אמת" עולה במספר „דברי רבינו הקדוש יהודה ליב איגר זצקלל"ה". במאמריו הוא מזכיר שמותיהם ודבריהם של ראשוני הצדיקים הרבי ר' בער, היהודי הקדוש מפרשיסחה, רבי ר' בונם, בעל הקדושת לוי, רבי מנדיל מרימנוב, הרב מלאדי ועוד, גם את שמו של רבו ר' מרדכי יוסף הוא מזכיר בשם „אדומ"ור זצלל"ה מאיזביצה". את שמו של הרבי מקוצק לא מוצאים בספריו. בעיקר הוא חיפש עידוד וסעד בדברי „רבינו הקדוש איש האלהים הרבי הראשון מפה לובלין זצוקלל"הה זי"ע ועכי"א" ותמיד מזכיר את שמו בהערצה ובחבה ללא גבול.

כאחד מעקרונות שיטתו בחסידות הוא ראה בהכנה ובהתכוננות לקיום המצוה. בכל מצוה זורח אור עליון, אמר, אור אלהי ואי־אפשר לקיימה מבלי הכנת הגוף ומשום כך הפריז בהכנות רבות. הוא אמר „העסק וההכנה של המצוה יקר מאד לפני השם יתברך, יותר מקיום המצוה עצמה, כי עשיית המצוה צריכה להיות

ר' ליבלי אייגר

בזכות ובהירות בלי שמץ פניות ומי יאמר זכיתי לבי, אבל בעת ההכנה כל נפש מישראל בודאי מכינה ומוכנה היא ברצונה לקיים את המצוה כראוי". על זה מעיד בנו רבי אברהם „אזכור, כי דנתי לפניו שהדברים הקדושים האלה מתאחדים עם דברי רבנו הקדוש איש אלהים, הרבי מקוצק זצוקלל"ה ונהנה מאד" (תורת אמת ח"ג דף לו:). כאן מצא, כנראה, ארגעה לכאבו שנקב במוחו מאז שנפרד מקוצק.

בגלל ההכנות הממושכות והמרובות איחר את זמני התפלה וסדרי חייו נשתנו. פעם בערב שבת בשעה מאוחרת לפנות ערב הקהל כבר הולך לתפילת שבת והוא עודנו עומד עטוף טלית ותפילין שקוע בתפלה. שמשו ר' משה דוד עמד על יד החלון מוכן לקחת את התפילין ולכרכן, אבל ר' ליבלי לא מרגיש בדבר וממשיך להתפלל. פתאום הוא פונה אל השמש: „תעבור נא מן החלון, אתה מסתיר לי את האור" ולא הפסיק את תפילתו.

ר' ליבלי, כאביו וכזקנו, היה גם מוהל, ואנשי לובלין היו מהדרים לכבד את הצדיק האהוב עליהם במצוה זו, למרות שהמילה נדחתה עד לשעה מאוחרת בגלל הכנותיו המרובות. הרבנים המתנגדים ראו בכך עבירה חמורה ומצאו מקום לעורר ריב אתו ועם חסידיו. ראש המעררים היה רבה של לובלין, רבי יושע העשיל אשכנזי. בשנת תרכ"ה צוה להכריז בכל בתי הכנסת שבעיר „על כן נתתי אל לבי להסיר אבן

הטוען. יש הרבה שמאחרים ברית מילה עד בין השמשות או קודם לו כמעט קט ועוברים בשאט נפש על אזהרות חז"ל. גם ידידו של ר' ליבלי, רבי שמואל בירנבום מדובנא כותב אליו אחרי שנים „בל אכחד מהדרת קדושתו כי נצטערתי בשמעי זה שנים רבות מאנשי פולין מתלונת נשיא עדת לובלין ואצילי העיר וחכמיה על כבוד קדשו כאשר יתכבד להיות סנדק יעצור הדר"ק המילה עד סמוך לחשיכה ואם כי אנכי בצדק שפטתי עמיתי בכ"ז המו מעי על זה". ר' ליבלי בעצמו פונה לשארו רבי שמעון סופר, רבה של קראקא בשנת תרכ"ה ומבקש עזרה נגד יריביו. „אחלה פניו למען שארינו להשיבני בזה הסכם דעתו על שאלה אחת הנוגעת אלי בענין איחור מצות מילה, כאשר יראה מטופס הדברים בהעתקה הלוטה פה ותשובתם של חכמי העיר דקהילתנו בצירוף רבנים מאיזו עיירות הסמוכות שנזדמנו אז לשעה בכאן". בהמשך דבריו הוא מתנצל „ואם בדורות הראשונים היו צריכים שהיית שעה לתפילה וכו' האידנא שנתמעטו הלבבות אנו צריכים גם לפני כל המצוות שהייה איזה זמן להכין את לבבינו לפניו". והוא מתחנן לפני בן דודו „ואני מבקש ממנו להסכים עמדי גם אם לא ראה ושמע כזאת מאבותיו ומאבותי מאורי ישראל זצוק"ל וכו' ויען קמו עלי עתה עוררים שלא לשם שמים פה בקהילתנו בענין איחורי מצות מילה עד אחר חצות ומלעיזים ומליזים אחרי על דבר זה ומרעישים הקריה וכל כוונתם לקנטרני וכו' הצעתי הדבר דרך שאלה לפני חכמים פה והשיבוני גם כן דהדבר פשוט על פי ההלכה שאין בזה ביטול מצות זריזים מקדימים למצוות וכו' ובל יהיה לפניו לטורח ולמעמסה להרחיב הדברים בפרי עטו ברוב חכמתו ובינתו לסתום פה כל עורר ומוען נגדי בדבר זה". הרב מקראקא עונה לו בחבה רבה ופונה אליו בתוארי כבוד „בן דודי הרב הוותיק מלא עתיק, עובד ד' בקדושה וטהרה, בוצינא קדישא, חסידא ופרישא, עמו שריה נהורא משים לילות כימים וכו'". הוא מתאמץ במכתבו למצוא סעד למנהג ר' ליבלי, אם כי זה נגד דרך אבותיו ורבותיו ומסיים מכתבו „אמנם מעלת כבוד בן דודי המעוטר בעטרה זו מצדיקי וגדולי הדור וזכות אבותיו מסייעתו לא תרפינה ידיו להחזיק בקדושתו מפני המלעיגים חלילה". אולם אחרי גמרו את מכתבו הוא מוסיף בשוליו „אחרי כתבתי כל זאת, לא אוכל להסתיר מאת ידידי בן דודי דעתי, אם אמנם האמת כמו שכתבתי, מכל מקום ראוי לגדור גדר בדור הזה מפני ההדיוטים הקופצים בראש לטול עטרה זו לעצמם אע"פ שאינה הולמתם". רבי שמעון סופר היה במחנה המתנגדים ושמע ש„בק"ק וורשה משהים את המצוה עד סמוך לחשיכה וכמעט שנתבטלה מצות מילה ביום השמיני, עד שקם הרב הגאון האב"ד וב"ד הצדק דק"ק וורשה וגדרו גדר שלא יזדקק שום מוהל למול אחר חצות ויפה עשו".

לעומת זאת נמצאו גדולי הרבנים שקמו להצדיק את ר' ליבלי. בראש וראשונה הרי"ם אלטר רבו שמזהיר את כל מי שיעליב את „קדוש עליון" והוא סומך ידיו על התנהגותו. גם רבי חיים אלעזר ווקס רבה של קאליש, כותב במכתבו „על אשר אבד"ק לובלין הרעיש עליו את הקריה וכ"ו לפי ענית דעתי על כת"ר ליכא חשש זה, כיון דכל עיקר כוונתו רק להכין עצמו לצורך המצוה. הכנה למצוה היא כמו המצוה עצמה ובזה יסכר פי דוברי שקר".

גם רבי צדוק הכהן מלובלין יצא להגנת רבו־עמיתו מפני מקטרגיו, אחרי שר' ליבלי ברוב ענוותנותו פנה אליו „להגיד לו דעתו על פי ההלכה והתורה". בפסק־דינו המנוסח ביראת־הכבוד הוא כותב „יאחז צדיק דרכו לעשות המצוה בקדושה ובטהרה והמכבדו יכובד מן השמים. טהור ידים יוסיף באמץ ויעשה חיל לעשות הצדק בגילה". על החתום באו, מלבד הכהן עצמו, גם הרב בעריש העשיל מנדלסון, רב בטשעכאווא פרבר לובלין והרב שמואל מליסבוך, אחד מגדולי תלמידיו וחסידיו של האיזביצאי.

אלפי חסידים ומעריצים נהרו אחרי ר' ליבלי, הלכו לאורו ושתו בצמא את דבריו שנאמרו בדבקות עצומה השופעת חסד ורחמים. דברי התורה שעלו ברעיונו היו כעין גילוי עליון, השתפכות של כסופים, שיש להם תפקיד מיסתורי־יעודי, והוא הרגיש הכרח להביא אותם לידי ביטוי. פעם, בערב יום הכפורים, נעשה „דוחקא דציבורא" מסביב לשולחנו והוא מתחנן: „בבקשה מכם, הניחו לי לאמר זאת, כי יש לי בזה כונה נחוצה" (תורת אמת, מועדים). הוא בעצמו ייחס חשיבות יתירה לזמן שרעיון מסוים עלה במחשבתו, והוא רושם זאת לזכרון בספר אם הרעיון נתגלה לו בשבת או בימי חול. מתוך אהבה עמוקה לכל מה שנתקדש באומה, אפילו בחיים היום־יומיים, החשיב מאד כל מנהג קל שהיה נהוג בבתי ישראל וקשר רמזים וסימנים לכל אחד מהם, אם אלו הם מנהגי לבוש, מאכל, ברכות, שמות ותאריכים. הוא היה אומר: „סימן טוב הוא כשהשלג יורד בליל פסח, זה אות לטובה שהקב"ה מקבל ברצון את סדר מעשינו

ומראה לנו כי ניתקן הכל וכשלג ילבינו" (תורת אמת, פסח תרמ"ה), ובנו הרב רבי אברהם מוסיף בהערה: „עובדא הכי הוי ושלג ירד". ר' ליבלי נתחבב לא רק על חסידיו ותלמידיו, אלא בעיני כל שכבות העם, היה ר' ליבלי סמל האצילות והקדושה. רבנים בעלי שם וצדיקים מפורסמים, ביניהם גם הרב מגוס־טינין, שלחו אליו „פתקאות", משכילים ופשוטי העם העריצוהו בגלל פשטותו הכובשת ואהבתו הקורנת לכל אדם בישראל.

כשנפטר ר' ליבלי ביום כ"ב שבט שנת תרמ"ח בן שבעים ושתים שנה „שלג רב כסה את הארץ". חסידים רמזו על כך שלושה רמזים: הפסוק „מספר ימיך אמלא" (שמות כ"ג כ"ו) סימן לשנותיו כמספר „אמלא"=ע"ב. כי „בא השמש" (בראשית כ"ח) סימן לשנת פטירתו=תרמ"ח. וירידת השלג סימן לקדושתו וטהרתו „כשלג ילבינו" (ישעיה א).

„ר' ליבלי איגר לא לקח פדיונות ויחי חיי צער, על כן אהבוהו ויתנו כבוד לשמו כחסידים, כמתנגדים כמשכילים, כי כלם הכירו כי כל מפעליו הם לשם שמים בלי שום פניה צדדית. זה שלשים וארבע שנים מאז הקדיש חייו לתורה ולעבודה ולא נהנה מן העולם הזה אפילו כאצבע קטנה. כשנפטר הלכו אחריו יותר מעשרים אלף איש ולא עצר אותם השלג הרב אשר כיסה את עין הארץ" (נקרולוג ב„המליץ" מס' 24 משנת תרמ"ח).

אשת ר' ליבלי, הרבנית בת־שבע, עמדה כל ימי חייה לימין בעלה הצדיק, נשאה בעול פרנסת הבית ולפעמים אף נכנסה לריב עם יריביו. אחרי פטירת בעלה הכריחה את בנה רבי אברהם, „העני מכל אדם", בפקודת אם, לקבל עליו את ההנהגה. אחרי פטירתו המשיכו את שושלת איגר שני בניו: רבי עזריאל מאיר, שנשא את שמו של סבו מצד אמו ורבי שלמה, שנשא את שמו של סבו מצד אביו, שניהם ממתקיפי החסידות ומתנגדיה.

ככה נמשכה שלשלת הזהב עד אשר עלה הכורת על עיר לובלין והשמיד את התפארת עד תומה. גם המצבה והאהל נמחקו מעל פני האדמה.*)

---

*) לפני זמן קצר נתגלו כתבי רבי שלמה איגר, המכילים שאלות ותשובות הלכתיות ומכתבים פרטיים, שנצלו ונשמרו על־ידי אחד מניניו הגד בירושלים. אוסף השאלות ותשובות, המהווה נכס חשוב בספרות הרבנית, הוכן לדפוס ויופיע בקרוב בהוצאת „מוסד הרב קוק" שבירושלים.

בית־המדרש הישן

יצחק אלפסי

חסידות וחסידים בלובלין

לובלין נחשבה לעיר הראשה בחסידות הפולנית. רבי אורי ה„שרף" מסטרליסק היה אומר: לובלין היא בחינת ארץ ישראל.

ראשון למפיצי החסידות בלובלין וכמעט בפולין כולה, היה רבי יעקב יצחק ה„חוזה" מלובלין, שנערץ על־ידי כל צדיקי החסידות ונחשב לאבי החסידות הפולנית.

מלחמתו להפצת החסידות בלובלין, היתה קשה אך הוא יכל למתנגדיו ועם נצחונו הפכה לובלין למרכז לשושלות אדמו"רים ולרבבות חסידים עד דור השואה.

כבר בתקופתו, תקופת היסוד לחסידות הפולנית (תק"ס—תרי"ד) אנו מוצאים אישים לובלינאים תופסים מקום חשוב בחסידות. כולם, מקורביו ותלמידיו, החשובים שבהם: בנו, רבי ישראל מלובלין, תלמידו וסופרו, רבי בנימין מלובלין, רבי מאיר ר' זלמנ'ס, שגרם לבואו לובלינה ותלמידו־בדחנו — רבי מרדכי רקובר.

המאורעות החשובים ביותר בתולדות החסידות בלובלין באותה התקופה הן: המחלוקת הגדולה עם ה„חוזה" מצד רבי עזריאל „ראש הברזל", רב העיר ופרשת ה„נפילה", שרושמה עז עד היום בתולדות החסידות.

עם הסתלקותו של ה„חוזה" נתיתמה לובלין ממנהיגים. אולם לא לזמן רב. כעשר שנים לאחר פטירתו השתקע בה רבי לייבלה אייגר, שהפך ברבות הימים לאדמו"ר בלובלין ומייסד שושלת לובלינית.

לתקופתו (תרי"ד—תרע"ה) אפשר לצרף גם את תלמידו־חברו, רבי יצחק הכהן מלובלין, שכיהן גם הוא כאדמו"ר בלובלין, את בנו רבי אברהמלה איגר, רבי ישראל איסר וואהל, ממשפחת גאונים ומחשובי חסידי קוצק, ואת הסופר החסידי רב התהילה, רבי יוסף לוינשטיין, יליד לובלין ומגדוליה ורבה של סירוצק.

התקופה השלישית (תרע"ה—תש"ט) — תקופת השואה, מיוצגת על־ידי אדמו"רים רבים שהתישבו בלובלין וכן על־ידי עשרות אדמו"רים מארצות שונות, שפקדו לעתים את לובלין. בתקופה זו כבר שלטו החסידים גם במוסדות הקהילה ובחיה הציבוריים של העיר. גם רבה האחרון, רבי מאיר שפירא היה חסיד וכן ראש הקהילה וסגנו.

מפרשיות החסידות ראויה לציון התפלה הברסלבית שהעמידה את לובלין כמרכז לחסידות זו.

א. תקופה ראשונה — דור המייסדים

1. רבי יעקב יצחק ה„חוזה" מלובלין.

רבי יעקב יצחק ה„חוזה" מלובלין, הוא שהקנה את השם ללובלין. בזכותו הפכה לובלין ל„ארץ ישראל"; חצר בית מדרשו — ל„ירושלים" בית מדרשו — ל„מקדש", דירתו — ל„אולם העזרה וההיכל"; וחדרו — ל„קדש הקדשים". [1])

אישיותו. — לא בכדי זכה „החוזה" לתואר אשר רק נביאי ישראל זכו לו, ולא בכדי זכה להיקרא אב לחסידות, יחד עם שני רעיו: רבי ישראל ה„מגיד" מקוזניץ ורבי מנדלי מרימנוב. על שלשתם הומלץ מאמר חז"ל: „אין קורין אבות אלא לשלשה" [2]) גדולי החסידות בדורו, שהחשיבוהו כראש וראשון להם היו מעידים על אישיותו:

„הוא גדול כמוני" — העיד רבו הגדול רבי אלימלך מליזנסק [3]) ורעו רבי מנדלי מרימנוב היה אומר: „הוא עובד עבודת המלך, מלכו של עולם, בשקידה היותר עצומה" [4]); והמגיד הקדוש מקוזניץ תארו: „הוא ממש כאבנים הטובות שבאורים ותומים של אהרן הכהן הגדול [5]) וה„אוהב ישראל" מאפטה: „אפילו את עפעפי עינו אינו מגביה בלי יחוד, כל שכן דיבור ומכל שכן מעשה" [6]) וצדיק בדור אחריו, רבי יצחק מאיר אלטר,

---

[1]) „נפלאות הרבי" — אות ר"ץ.

[2]) מסכת ברכות ט"ז ע"ב — השוה: „אהל נפתלי" קל"ח.

[3]) „נפלאות הרבי" קצ"ה.

[4]) „אם לבינה" ע' 80.

[5]) „בארות המים" דף כ"ט.

[6]) „זוהר חי", על בראשית קס"ח ל"ב.

מייסד השושלת הגוראית מעיד: „קוראים לו ,הרבי מלובלין', משום שהוא רבי עד לימות המשיח" [7]).

ה„חוזה", רבי יעקב יצחק הורביץ, נולד בשנת תק"ה (1745) לאביו רבי אברהם אליעזר, רבה של יוזפוב, אמו מאטיל היתה בת הקדוש רבי קופיל לוקובר, שנערץ בדורו והוצע לו לקבל את רבנותה של אמסטרדם וסרב [8]). מבית אביו היה נצר למשפחת רבנים שהתיחסה לגאון רבי ישעיה הלוי הורביץ, בעל „שני לוחות הברית", השל"ה הקדוש.

בעודנו נער הספיק לבקר בהיכלו של המגיד רב דב ממזריץ, יורשו של הבעש"ט יוצר החסידות ולהימנות בין תלמידיו. על נסיעתו זו מסופרת אגדת חסידים נאה. בילדותו היה יעקב יצחק מפליא את כל רואיו בקדושתו ובפרישותו. מהלך היה ועיניו עצומות לבל יפגום את ראיתו בעולם הגשמיות, לעתים אף היתה מטפחת מכסה פניו, עד כי כהו עיניו [9]); תפלתו היתה בהתלהבות, בהתרגשות ובבכיות עצומות עד שעיניו היו דומעות דם [10]).

במקרה עבר בעיירת מולדתו הצדיק התמים, רבי זושיה מאניפול, מגדולי תלמידיו של ה„מגיד" ממזריץ, ואחיו של רבי אלימלך מליזנסק והוא החליט לצרף את ילד הפלא אל החסידים. בהשפעתו נסע הילד לישיבתו של גדול התורה בין החסידים, הרבי ר' שמלקה הורביץ מניקולשבורג, ששימש עדיין כרבה של ריצ'ויל שבפולין. רבו זה, שהשפיע עליו רבות, שכנעו גם לנסוע למזריץ — מרכז החסידות.

קשה היתה נסיעתו למזריץ. מכשולים רבים עמדו לו בדרכו אך הוא התגבר ובא. ה„מגיד" בישר לחסידיו על בואו והתבטא בשמחה: „באה אלינו נשמה שלא היתה בעולם מזמן הנביאים" [11]) שם כבר נתפרסם בעיניו הזכות, הרואות מרחקים, בגללן זכה בעתיד לתואר ה„חוזה". מספרים חסידים „ה,חוזה' התפלל במנינו הפרטי של ה„מגיד" על אף סרובו של המגיד לצרפו. באמצע התפילה התעלף הנער. הסביר ה„מגיד": אמרתי לכם לבל תצרפוהו למנין. עינים לו לראות את אשר לא יראה אחר. בראותו את כל הפמליה של מעלה מצטרפת למנין, התעלף [12]). מאז הלך וגדל

[7]) מאיר עיני הגולה ח"א, אות נ"ו, „זכרון זאת ע' קס"ב (הוצאת פרנוולד).

[8]) „זכרון זאת" ע' קס"ב (הוצאת פרנוולד).

[9]) „נפלאות הרבי" אות קצ"ה.

[10]) „התגלות הצדיקים" ע' 25.

[11]) „נפלאות הרבי", ע' 71 אות קפ"ו.

[12]) „קדש הלולים" ע' 98.

פרסומו כרואה נסתרות עד כי תלמידו הגדול, רבי צבי אלימלך רבה של דינוב, העיר עליו: „בעינינו ראינו שכאשר היה קורא מהכתב שמות בני אדם שכתבו לו היה מתבונן ברוח קדשו אם זך וישר פעלו ואם להיפך" [13]) וגם „וכבוד אדמו"ר היה רואה ברוח קדשו בכל יום מה שיהיה בכל החודש כנודע הדבר בפרסום לתורתנו הקדושה" [14]). אף תלמידו רבי צבי מזידצוב אמר: „העינים שהיו ל„חוזה" לא היו אפילו לרבי אלימלך מליזנסק [15]). בזכות עיניו כבש גם את לובלין...

עם פטירתו של המגיד ממזריץ (תקל"ג) הוא נוסע לרבו לניקולשבורג. בפטירת רבו זה (תקל"ט) נסע אל רבו, רבי אלימלך מליזנסק ואל רבי לוי יצחק לברדיצוב שגר עדיין בזליחוב. עם נסיעתו של הברדיצובי לברדי־צוב נשאר בליזנסק, שם נתעלה לראש החבורה, שהיתה מורכבת כולה מצדיקים מפורסמים. היחס אליו היה כאל חבר־אדמו"ר; אכן בזקנתו של רבו, כשרפתה הנהגת החסידים „והיתה קדושתו גדולה של הרבי מליזנסק — עד שלא היה אפשר לו לדבר עם המסתופפים בצלו ואורייתא הוא דקא מרתחא ביה" [16]) נתמנה רבי יעקב יצחק באשורו של רבו, כאדמו"ר. הוא התישב בעיירה לאנצוט, הסמוכה למקום מגורי רבו, ליזנסק.[17]).

אדמו"ר בלובלין. — בלאנצוט הוא מתפרסם. אלפי חסידים נוסעים אליו, בהם מהמובחרים שבתלמידי רבי אלימלך מליזנסק. רבי אלימלך מקפיד ודורש מתלמידו להפסיק את הנהגתו. ה„חוזה" מסרב וכדי למנוע מחלוקות הוא עוזב את לאנצוט ונוסע לרוזבדוב. בעיר זו נמסר לו בדרך רמז מן השמים, כי עליו לעבור לוויניאבה היא צ'חוב המרוחקת אשר על־יד לובלין, משם נשלחו שלוחותיו ללובלין העיר ומשם החל מסע כיבושו.

לובלין המפוארת, עירם של המהרש"ל והמהר"ם, היתה אז מבצר גדול של תורה. החסידות כמעט ולא ניכר מקומה. היו אמנם חסידים בודדים, אף רב העיר בדור הקודם, רבי שאול מרגליות מבית חסידים היה ואף ביקר אצל הבעש"ט עם אביו הגאון הנודע ונאמנו של הבעש"ט רבי מאיר מרגליות בעל „מאיר נתיבים" [18]). אבל הללו היו נחבאים ונרדפים על־ידי אנשי הקהילה.

[13]) „אגרא דפרקא" כ"ה.

[14]) „אגרא דכלה" פ' פקודי.

[15]) „סדר הדורות החדש" ע' 62—64, „עשר אורות" ע' 83.

[16]) „תפארת שלמה" עה"ת, דברים פ' ניצבים.

[17]) „תפארת היהודי" אות ע"ט.

[18]) בקונטרס „בית צדיקים" הנס' ל„נפלאות היהודי" ע' 84 ו„בית משולם" דף ל"ג.

בראש הלוחמים נגד החסידות עמד רב העיר, רבי עזריאל הורוביץ, שבגלל חריפותו זכה לתואר „ראש הברזל" („דער אייזערנער קאפ"). בהשפעתו העצומה, בגלל תורתו ויחוסו (בהיותו חתנו של רבי בנימין באשקה שעמד בראש ועד ארבע ארצות) דחה ביד תקיפה כל נסיון של חדירת חסידים וחסידות.

רבי עזריאל התכונן למערכה כבדה נגד הצדיק שבא לגבולו והטיף בגלוי לרעיונות ה„כח". הוא לעג למופתים המסופרים בשם הצדיק מצ'חוב, שכפי המסופר אין כחו בתורה. מעניינים התיאורים של ה„חוזה" על־ידי המתנגדים שהאופייני נמצא בספר „זמיר עריצים" לדוד ממאקוב, הלוחם הגדול נגד החסידים: „איציק מלאנצהוט אשר לא היה תלמיד חכם מעולם ולא יהיה... אילן סרק מעצי היער, כסיל ובער... הנה הוא תפוס זהב וכסף וכלי רוח אין בקרבו". [19]

ההתנגדות והזלזול לא הועילו הרבה, שמו הפלאי של ה„חוזה" כבש לבבות. אחד מלמדני לובלין, נסע לצ'חוב להתחקות על הליכותיו של האיש הפלאי, אשר אגודות נפוצו על כח ראיתו. האגדה החסידית מתארת בהרחבה את ה„הכרה הראשונה" בין ה„חוזה" והלמדן: אותו למדן עבר באשמורת הבקר ליד ביתו של ה„חוזה" והנה לתדהמתו יוצא ה„חוזה" וצועק לעבר השמש שהתהלך ברחוב והעיר את האנשים לתפלה: „עמוד על עומדך ואל תזוז". מיד נטל ה„חוזה" ספל מים וציווה לשמש לנטול את ידיו. השמש הנדהם פרץ בבכי

---

[19]) „זמיר עריצים" עמוד ד'.

המצבה על קברו של ר' עזריאל הורוויץ „ראש הברזל"

כבוד אמו"ר הרב
הגאון אמיתי ר"ש
כב"ה המפורסם
נקי כפים מוהר'
עזריאל הלוי איש
הורוויץ אב"ד
דפק"ק לובלין
בהרב הגדול מ'
דוב מזאמושץ
נאסף בש"ק כ"ב
(חשון תקע"ט לפ"ק תנצב"ה)

והודה ששכח מתוך פזיזות לנטול את ידיו... הלמדן הלובלינאי נדהם כולו. לא זו בלבד שראה מצד ה„חוזה" מופת גלוי, אלא נדקדק הוא, איש ה„כת" במצוות קלות כבחמודות עד כדי כך! הוא ממהר לחזור ולספר לחבריו הלמדנים על מראה עיניו ובצוותא מחליטה החבורה לנסוע לצ'חוב ולהצטרף לחסידים.[20] חריש ראשון נחדש בלובלין.

משנתחזקו החסידים והשפעתם נתעצמה הביאו את ה„חוזה" ללובלין, בערך בשנת תקנ"ד, לאחר שישב כשבע שנים בצ'חוב. בלובלין סודר לו מנין מיוחד סמוך לדירתו ברחוב שירוקה מס. 28. הדבר צויין גם בפנקס הקהל בלובלין ואושר על־ידי פרנסי הקהילה, כי היתה תקנה ישנה בשם רבי שאול מרגליות, רב העיר שלא לפתוח מנינים פרטיים והיות והמנהג שונה, צויין הדבר. אגב בפנקס הקהל רשום גם אחד ממופתיו הראשונים של ה„חוזה".[21]

מאז הפך בית המדרש ברחוב שירוקה לבית־מקדש מעט של פולין. המקום נשאר קדוש. דבר לא שונה מהנמצא בו. התפללו כאן חסידי כל העדות. גם נוסח התפלה נשאר כבימי ה„חוזה". כשהיה מתקלקל חפץ מהציוד בבית־המדרש תוקן, אולם לעולם לא נזדק.

בלובלין נתפרסם ובכל גלילות פולין ורוסיה ואף לארצות מרוחקות כהונגריה הגיע שמעו. מאות תלמידים זורמים אליו ובהם גדולי תורה ומפורסמים. מתנגדיו ובראשם „ראש הברזל" רב העיר, נאלצו להרכין ראש ולהסתפק בלעג בחדרי חדרים.

עד כמה היתה השפעתו רבה על עולם הלומדים די לראות את רשימת תלמידיו הגאונים: רבי אברהם צבי מפיוטרקוב, מחבר „ברית אברהם", רבי אריה־לייב מווישניצה, מחבר „ארי רבי עילאי", רבי אלעזר מטארניגרוד מחבר „נועם מגדים", רבי יהודה־לייבוש מקישיניוב, מחבר „חומת אריאל", רבי יעקב צבי מדינוב בעל „מלוא הרועים", רבי ישראל איסר מוויניצה בעל „שער המשפט" ורבים אחרים.

הסתלקותו. — כעשרים שנה ארכו ימי הנהגתו הפודיה בלובלין, לובלין הפכה במשך זמן זה למטרופולין של החסידות אך דווקא בהיותו בשיא עלייתו נסתלק לעולמו. היה זה בט' באב תקע"ה (1815). על פטירתו וסיבותיה, מסופרות אגדות־עם רבות.

המפורסמות ביניהן. — באותה תקופה הגיע נפוליאון לשיא הצלחותיו המדהימות. כיבושיו הגיעו עד לרוסיה הגדולה. צדיקי החסידות נחלקו בדעותיהם. מהם צדדו לטובת נפוליאון וראו במלחמותיו סימנים של „עקבתא דמשיחא". אף ראו בברכה את שוויון הזכויות להתבוללות ולהטמעות.

בשעה שנכשל נפוליאון במלחמותיו ובסופן הוגלה לאי אלבה ראו צדיקי החסידות את ההזדמנות הראויה להבאת המשיח. ה„חוזה" מכנס כינוס של צדיקים כדי למצוא את הדרכים להבאת המשיח. המתכנסים היו ה„חוזה" מלובלין, רבי מרדכי מצ'רנוביל ורבי אייזיק מקאליב. צרוף אליהם גם ה„יהודי הקדוש". התכוננו לחג הפסח אלא שנתערב השטן והענין התקלקל. ל„יהודי הקדוש" הציקתו אשתו שיינדלה ונטלה ממנו את כר ההסבה, בצ'רנוביל היו טרודים בחיפוש האפיקומן. בקאליב אמרו ההגדה בהונגרית וקלקלו[22]. חיכו לסוכות. ה„חוזה" מתקשר עם רעיו הקרובים, רבי מנדלי מרימאנוב וה„מגיד" מקוז'ניץ. אך הסכנה גבדה: „התפללו עלי שתעבור שנת תקע"ה ותבוא הגאולה" — אמר רבי מנדלי מרימאנוב לחסידיו. אך שוב ניצח מעשה שטן. ה„מגיד" נסתלק בסוכות תקע"ה ונתפרדה החבילה. בשמחת תורה אירעה ה„נפילה" המסתודית של ה„חוזה" ממנה לא קם. הרימאנובי נפטר אף הוא בתקע"ה, בל"ג בעומר. „כל'הסטרא אחרא' התאחדה נגדי" — אמר ה„חוזה" לרופא ד"ר ברנהרדט, „בעל התשובה" המפורסם מפיוטרקוב[23]). לא הוכשר הדור[24]).

אגדת החסקוים מספרת: משחלה ה„חוזה" סיפרו לו שמתנגדי לובלין שמחים על מחלתו האנושה. חייך ואמר: סבורים הם שבמותי יעשו משתה. טעות היא, אפילו מים לא יתנו לפיהם ובכה יבכו. ואכן יום פטירתו חל בט' באב, יום החורבן.

לפי האגדה החסידית, הורה רבי עזריאל, רב העיר ומתנגדו החריף של ה„חוזה" לקבור אותו לא בקברות הרבנים, אך רבי נפתלי צבי מרופשיץ, תלמידו של ה„חוזה" העדים על הקברנים והצליח לקבור את רבו במקום מכובד. מסורת חסידית מספרת: לפני פטירתו אמר ה„חוזה": מאה שנה אחרי מותי ייפסק השלטון הרוסי בלובלין ואכן כידוע, כבשו האוסטרים בט' באב תרע"ה את לובלין[25]).

[20]) „נפלאות הרבי" ע' 10.

[21]) „נפלאות הרבי" ע' 42, אות ע"ז.

[22]) ראה פרשה זו באריכות „גוג ומגוג" למרטין בובר.

[23]) אהרן מרכוס: „חסידיזמוס" ע' 164, „היהודי הקדוש" מפשיסכה קי"ח.

[24]) „נפלאות היהודי" ע' 16, „עשר אורות" ע' 91 „נפלאות הרבי", ע' 52.

[25]) „דור דעה" ע' רכ"ז.

המצבה על קברו של ר׳ יעקב יצחק הורוויץ „החוזה״

עדה המצבה הזאת מצבת קודש קדושת רבינו גאון עוזינ׳ מאור עינינו תמדת לבבינו וכל בית ישראל יבכו כי חשך אור בעדינו ביו׳ שריפת בית א׳קינו הוא יום פטירת איש קדוש המקו׳ פאר הדור מו׳ כבוד הרב החסי׳ המפורסי׳ בכל קצוי ארץ מוה יעקב יצחק בהרב מו׳ אברהם אליעזר הלוי הורוויץ זצוק״ל אשר רבים השיב מעין ורבים הלכו לאורו ראו ושמח׳ בני דור׳ ושמחה נהפך ליגון ביום המר ט׳ אב שנת ארץ ר׳ ע׳ ש׳ ה׳ לפ״ק תנצב״ה.

קברו הפך למרכז לחסידי לובלין, שם היו מתאספים אלפי חסידים מכל קצווי פולין. בשנים האח־רונות היו נוהרים אליו בעיקר חסידי ברסלב הפולניים, שנחסמה להם הדרך אל קברם הקדוש באומאן. יחד עם כל לובלין נחרבו גם קברו ומצבתו של ה„חוזה״. אחרי המלחמה הוקמה המצבה מחדש על־ידי שרידי ניצולי לובלין.

בניו צאצאיו הנהיגו חסידים, אם כי במספר מועט. רבי ישראל ישב בלובלין ואחיו רבי יוסף, שנפטר בגיל צעיר, בן שלושים ושש היה במותו בשנת תקע״ה, בטורצ׳ין. בנו בכורו של הרבי, רבי אברהם נפטר בחיי ה„חוזה״, בנו יצחק קופיל הוציא לאור את ספרו של זקנו ה„חוזה״ — „דברי אמת״. מבנו של ה„חוזה״ — רבי צבי השתלשלה השושלת החנצ׳ינית המפורסמת.

תורתו נדפסה בספריו „זאת זכרון״ על התורה שנדפס כמה פעמים, „זכרון זאת״ ו„דברי אמת״ אף הם על התורה. ספרים אלה הם ספרי יסוד בחסידות והופיעו בהוצאות שונות. מעניין שספרים אלה הוצאו לאחר השואה בגרמניה (פרנוולד תש״ז). דברי תורתו הובאו גם בספרי תלמידיו המרובים. מצויות גם הסכמותיו, בעיקר על ספרי חסידות. באחת מהסכמותיו (על ספר „צאן קדושים״) הוא מספר על תכניתו לכתוב ביאור על סדר קדשים הלא נפוץ. מלבד ספר זה נזכר ה„חוזה״ כמסכים גם בספר „דגל מחנה אפרים״ לרב מסדילקוב נכד הבעש״ט ולספר „ליקוטי מהר״ן״ של רבי נחמן מברסלאב.

ה„חוזה״ כראשוני החסידות, היה גם מנעים זמר נפלא ומחבר נגונים חסיתיים. כמה ממנגינותיו ידועות עד היום. המפורסמת שבהן היא „נגון המלאכים״ שתלמידו הרופשיצי ירשו והעבירו לתלמידיו אחריו.

השקפותיו ומחשבתו. עיקר שיטתו של ה„חוזה״ מלובלין, כעיקרי שיטת רבו מליזנסק, שהדריך בתורת

הפשטות החסידית. כאן באו לידי גיבוש כל היסודות המזריצ'איים. לא עיון מחקרי בחסידות אלא ל„מעשה", הוצאה לפועל של כל המידות החסידיות — ענווה, נסיעה לצדיק, אהבת ישראל, נטירת ברית וכו'. במרכז עמדו אהבת ישראל והצדיק שהם אחד. עיקר תפקידו של הצדיק לעזור לכל בן ישראל. הגישה היתה, כבחסידות המקורית, העלאת המוראל של היהודי הפשוט, הסובל. אף דברי התורה היו מכוונים להמוני העם.

הנה כמה מדעותיו על יסודות תורת החסידות:

ענווה. לדעתו של ה„חוזה" גדול כוחה של הענווה שכן אפילו החוא המכיר בחסרונותיו ובפחיתותו ומודה על האמת חשוב לפני הבורא כי „קרוב ה' לנשברי לב" וזהו פירושו של הזוהר הקדוש: „מאן דזעיר איהו רב", „כי מי שהוא שפל בעיניו, אפילו הוא באמת שפל, הוא רב לפני המקום ברוך הוא"[26]. ה„חוזה" עצמו הצטיין בענוותו הנפלאה ובהתנהגותיו שרשם לעצמו הוא כותב: „לזכור שהכל טובים ממנו, אפילו המשרתת... ולהכיר השפלות שגרוע מכל אדם ומכל הבריות..."[27]. ובמקום אחר הוא מדגיש: „צריך לי להתבייש מהבורא יתברך שעברתי על רצונו הרבה, כי הוא גמל טובות בלי מנין ועד אין חקר ואני לא כן ביתי עם ד'"[28]. ופעם, כך מספר תלמידו רבי יצחק אייזיק מקומארנה, פרץ בבכי לפני הלימוד ואמר: רבונו של עולם, שמא אנכי מאלה שעליהם נאמר: „ולרשע אמר אלהים, מה לך ולספר חוקי". אחר כך אמר: אין גרוע בעולם כמותי![29].

אהבת ישראל — כבחסידות כולה, עמדה במרכז הוויתה של לובלין אהבת ישראל. גם הוא אמר: „תפקיד הצדיק הוא להמשיך שפע לכנסת ישראל"[30]. או בצורה אחרת: „הצדיקים אוהבים את ישראל ומוסרים את נפשם עליהם באהבתם אותם"[31]. הועד עליו: „מעולם לא שמעו ממנו גנות על זולתו"[32].

מופתים — עיקר פרסומו בא לו בגלל מופתיו הפלאיים. החסידות הפשטנית של הלב הרבתה במופתים, שלא כחסידות המחקר והשכל. יפה אמר אחד האדמו"רים: „בלובלין היו מתגלגלים מופתים מתחת לשולחנות". תכליתם של המופתים ותפקידם היה לגלות את אלוקותו הקיימת של ה' יתברך.

26) „זאת זכרון" דף כ"ד ע"ב.
27) שם דף ב' ע"א.
28) „דברי אמת" בהנהגות.
29) „היכל הברכה" דף רע"ו ע"ב.
30) „דברי אמת" פ' אמור.
31) „זאת זכרון" דף ד' ע"א.
32) „נפלאות הרבי" אות רנ"ד.

בלשונו של החוזה: „זוהי עדות להשראת השכינה בתוכנו"[33]. כבר הוזכרה עדות תלמידו, גאון ההלכה: „וכבוד אדמו"ר הרה"ק מוה"ר יעקב יצחק היה כותב ברוח קדשו בכל יום מה שיהיה בכל החדש, כנודע הדבר בפרסום לחבורתנו הקדושה ובאותה שנה שנתבקש לישיבה של מעלה, לא כתב רק עד ט' מנחם אב, והענין הוא בפרסום"[34].

2. רבי ישראל מלובלין

ממשיך בהנהגת החסידות בלובלין אחרי ה„חוזה" היה בנו רבי ישראל. כנראה לא היה רבי ישראל ראוי לרשת את קהל חסידיו הגדול של אביו שנתפזר לכוונים שונים. לפי גירסא אחרת סירב רבי ישראל למלא את מקומו של אביו[35]. ישב כאביו בלובלין, שנים רבות סבל מדחק ומנדודים. עניו היה ומתבודד. תקופה ארוכה הקדיש את עצמו לתעמולה לחסידות. ביזמתו נספחו אברכים לובלינאים רבים לחסידות. בהשפעתו הפך רבי לייבלה איגר לחסיד קוצקאי[36]. נערץ בין החסידים וצדיקיהם, מייסד השושלת הגוראית היה מעיד עליו: „אין הוא זקוק ליחוסו של אביו, הוא בעצמו מסכת..." השתדך בבתי גדולי הצדיקים ביניהם: רבי לייבוש מוולציסק, רבי וולף מזבראז', רבי קלונימוס קלמן מפוריצק, רבי ישעיה מפשדבוז' ורבי קלונימוס קלמן מקראקא בעל „מאור ושמש".

בזמנו היה גם ידוע רבי יצחק הירש מלובלין, שנודע בשם רבי הירש פרוש. רבי הירש נסתלק בכ"ז ניסן תקפ"ח. חסרים עליו פרטים ביוגרפיים.

3. רבי בנימין מלובלין

מגדולי החסידים בלובלין היה רבי בנימין. תחילה מחסידיו הראשונים־המקורבים של ה„חוזה" מלובלין. תקופה ארוכה היה סופרו האישי של „החוזה" ויד־ימינו[37]. מפורסם היה בהבנתו החודרת ובכתב־ידו הנאה. חריף השכל וחד־המחשבה. ה„חוזה" עצמו התבטא עליו: „ראוי אתה להיות רבי לאלפי חסידים"[38]. משחל הפילוג המחשבתי בלובלין וה„יהודי הקדוש" הנהיג חסידים בעמקות ובחריפות, עזב את רבו ונסע לפשיסחה, אל ה„יהודי". סבל רבות ממתנגדי

33) „זכרון זאת" פ' פקודי.
34) „אגרא דכלא" פ' פקודי.
35) „נפלאות הרבי" אות ק"ץ.
36) „שיח שרפי קדש" ח"ג ע' 13.
37) „גוג ומגוג" ע' 145.
38) „נפלאות הרבי" ע' 83 אות רמ"ט.

ה„יהודי" שהיו רבים בלובלין אך לא נסוג מדרכו. ה„חוזה" עצמו שרגז על ה„יהודי", המשיך לקרבו ופעם אף נתן לו דמי נסיעה לפשיסחה. משפורסם הדבר על־ידי רבי בנימין גדלו הרדיפות נגדו והורחק בכוח מבית הרבי.

משנפטר ה„יהודי הקדוש" בחיי ה„חוזה" לא נסוג מדרכו ולא חזר ללובלין אל ה„חוזה". המשיך בנסיעותיו לפשיסחה, לתלמידו של ה„יהודי" רבי שמחה בונים מפשיסחה שהעמיק את תורת רבו. סבלו גדל והיה תקופה ארוכה ממש מבודד בין קהל החסידים. נערץ מאד בין חבורת פשיסחה. משנתרבו חסידי פשיסחה שפר חלקו ובזקנותו אף הוערץ כאדמו"ר על־ידי צעירי החסידים, למורת רצונו.

4. רבי מרדכי ראקובר מלובלין

אחד הטפוסים הבולטים ביותר בלובלין ובעולם החסידות בכלל, היה רבי מרדכי ראקובר, בדחנו של ה„חוזה" מלובלין.

ר' מרדכי, תושב העיר ראקוב, בילה רוב זמנו בלובלין. לפי המסורת החסידית, אמר ה„חוזה" שכל בואו של ר' מרדכי ראקובר לעולם, אינו אלא כדי לשמחו [39].

עסק במפעלים הגדולים של משפחת ברגסון המפורסמת, כרבים מגדולי החסידות, וכך יכול להתפנות תכופות לבית הרבי.

היה רשאי להכנס בכל עת לבית הרבי ולהפיס את דעתו בבדיחה מפולפלת. בדיחותיו ומעשיותיו מפורסמות עד היום בין החסידים.

נערץ בין החסידים על אף דרכו זו. רבים מהאדמו"רים היו מפרסמים ומספרים את ספוריו כשהם מוסיפים לשמו את התואר „רבי".

5. רבי מאיר ר' זלמנ'ס

מגדולי תלמידיו של ה„חוזה", רבי מאיר, היה מבעלי העשירים בפולין בהיותו חתנו של ר' אפרים זלמן מרגליות, מגדולי עשירי לובלין וחותנו של ברקו ברגסון המפורסם.

בשנת תקנ"ד כשצרו הרוסים על וארשה ובתם תמריל ברגסון היתה בוארשה, נסעו אל ה„חוזה" שגר אז בצ'יחוב שליד לובלין והוא גילה להם מדויק את מעשי בתם. משנתברר, לאחר המלחמה, כי עיניו ראו נכונה הפך רבי מאיר ר' זלמנ'ס לחסידו, קנה לו

[39] „נפלאות הרבי" ע' 84 רנ"ט.

מגרש בלובלין והביא את ה„חוזה" לאחר כבוד הנה, ללובלין.

בהשפעתו רפתה מלכתחילה ההתנגדות הקשה על ה„חוזה".

תקופה שניה — דור המרחיבים

6. רבי צדוק „הכהן" מלובלין (תקפ"ג—תר"ס)

יורשו הראשי של לייב איגר*) רבי צדוק הכהן רבינוביץ מבית גדולים היה. אביו רבי יעקב הכהן, אב"ד קרייזבורג בקורלאנד, היה צאצא לרבי משולם זלמן מירלש, חמיו של ה„חכם צבי".

נולד בקרייזבורג בכ"ב שבט תקפ"ג. בילדותו התבלט בכשרונותיו הבלתי־שכיחים ובהתמדתו הבלתי מצויה. חסידים מספרים כי בהיותו בן שלש וחצי כבר למד בעצמו גמרא ותוספות וכשלא היו בבית נרות למאור, מרוב עניות, היה יוצא החוצה ולומד לאור הירח...

בהיותו בן שש, מת עליו אביו. הוא עבר לקריניק הליטאית בה חונך על־ידי דודו, אחי אביו רבי יוסף הכהן רבינוביץ, רב העיר ומחבר „כפות הזהב". בעיר זו נתפרסם „עילוי מקריניק". בן י"ב, כפי עדותו עצמו, כבר החליף תשובות בהלכה.

בן י"ג הוא דורש דרשה חריפה שנדפסה ברבות הימים בספרו. החריפות והבקיאות מדהימים וכמעט לא יאומן שמחברם הוא ילד. בגיל זה החל בחיבור הערות תורניות על ספריו. הוא מעיין גם בספרי מחקר ורוכש בהם ידיעות רבות. אף תכנן, בהיותו צעיר, לחבר ספר על תולדות חכמי ישראל.

בן ט"ו הוא נושא אשה ומעתיק דירתו לעיירה ולודאבקה. אשתו עסקה במסחר, כדרך הימים ההם, והוא עסק בתורה. פרסומו הרב כלמדן וכמתמיד, גרמו לקנאת מרעים שקנאו בחמיו על הצלחתו. חיפשו דרכים להפירה. הם שלחו פתקים לחתן המתמיד ובהן הודעות על בגידת אשתו בו בעת מסחרה. רבי צדוק שהיה כהן ומיראי הוראה — נחרד כולו ובפעם פעם את אשתו מחזירה ידה לגנרל רוסי, החליט לגרשה. אשתו שהעריכתו סרבה ליטול גט. הוא החליט לגרשה בעל כרחה וכדין, ביקש למצוא מאה רבנים שיתירו לו לשאת אשה.

הוא עזב את ביתו והחל בנדודיו, שהקנו לו שם

*) על ר' לייב איגר ר' לעיל באריכות במאמרו של י. ל. ביאלר

כגאון בלתי מצוי. הוא נפגש עם רבי יעקב אורנשטין, רבה של לבוב, רבי צבי הירש חיות, רבי שלמה קלוגר מבראד וגם עם גדולי האדמו"רים כדי"ם מגוד, רבי שלום מבלז, רבי חיים מצאנז, רבי מאיר פרמישלאן והאחרון שגרם למהפכה נפשית בחייו, רבי מרדכי יוסף ליינר מאיזביצה.

ספורים רבים מספרים חסידים על מסעותיו. השוני שבהם: התגלות הגאונית באברך כה צעיר. אופייני הוא הספור על הפגישה בינו לבין רבי יעקב אורנשטין. רבי צדוק דחק את העומדים, נכנס ראשון. רבי יעקב גוער בו: „אברך, מה לך נדחק? יודע אתה את הש"ס?" רבי צדוק: „וחצי ש"ס לא מספיק?" רבי יעקב: „איזה?" רבי צדוק: „בזה שתבחר..."

בסיוריו הרבים ביקר גם בלובלין. שם נתוודע אל רבי לייבלה איגר, שהיה אז לשיחת העיר. נכדו של ר' עקיבא איגר וחסיד! רבי צדוק נפעם מהמדאה. חפץ הוא, כך אמר, להכיר את האדמו"ר שעשה נכד של רבי עקיבא איגר לחסיד...

רבי לייבלה איגר לא חיכה להפצרות ונסע עם רעו לאיזביצה. האיזביצאי הסכים לתת את ההיתר. לבקשת הרבי נשאר רבי צדוק לסעודה שלישית של שבת ואז נשבר כולו והפך לחסיד. הוא חתה גחלי אש על לבי — היה מסביר רבי צדוק.

לאחר שנה של נדודים הוא חוזר לעירו ובידו ההיתר. העלובה — אשתו, נאלצה לקבל את הדין. הוא עוזב את עירו ואת ליטא כולה ועובר לצ'יחוב, פרבר של לובלין. שם נשא אשה, שהבינה להגיגיו והיתה לו לעזר כל ימי חייה. לאחר זמן קצר הוא עובר ללובלין ומתרועע עם ידידו רבי לייבלה איגר, שהפך ברבות הימים להיות רבו—ידידו. הוא חסיד איזביצאי נלהב, הנוסע בקביעות לרבו ומאמין בו אמונת אמן. בכל התנהגותו חל שינוי מהפכני. אין הוא לומד בקולי קולות, כדרכו. יש חשש של גאווה. אין הוא מתוכח בהלכה, לבל תראה למדנותו. כל שעות היום הוא עוסק בפרישות־חסידית. נמנע מלאכול בשר מלבד מסעודות מצוה, מתבודד ומשתלה. דברי רבו הם לו לצו, בל ניתן לערעור. כל הוראות הרבי היא בשבילו קדש קדשים. עד כמה נערץ עליו רבו תזייד העובדה שרבי צדוק קרא לו בספרו „וקבלתי מפי שנגלה לו מסוד ה' ליראיו"[40].

שבע שנים הספיק לשהות במחיצתו של רבו זה שהרעיף עליו מחכמתו ומתורתו. בשנת תרי"ד נסתלק הרבי. רבי צדוק עומד בראש הממליכים את התלמיד, רבי לייבלה איגר, שנאות רק לאחר הפצרות מרובות לקבל את המנוי.

שנות „מלכותו" של רבי לייבלה איגר היו לשנות שתיקה והסתייגות של „הכהן". כמעט ואין הוא יוצא מביתו. אף ל„שלחן" הרבי הוא בא רק לעתים מזומנות. גם ב„שלחן" הוא יושב ושותק, חסידים נהגו בו כבוד אז כבוד וכשנסתלק הרי"ם מגור, בשנת תרכ"ו, התחיל הרבי עצמו קורא לו בלשון רבים — „אתם". הוא נימק: עתה, רבי צדוק הוא גאון הדור. וכשרבי צדוק היה עובר לידו, היה רבי ליבלה קם ממקומו.

בתדכ"ז הוצעה לו רבנותה של לובלין בתנאי שילמד את שפת המדינה. ה„כהן" סרב ובמקומו נתקבל רבי שניאור זלמן ליאדר, בעל „תורת חסד", שהיה אף הוא חסיד מחסידי לובאוויטש ותלמידו של רבי מנדלי בעל ה„צמח צדק". באותה תקופה עסק ברציפות בכתיבת ספריו המרובים. כל נייר שהיה בא לידיו היה מתמלא דברי תורה. כתב ידו היה זעיד אך ברור.

בכ"ב שבט תרמ"ח, כשנפטר רבו רבי לייבלה איגר, מינוהו רוב החסידים למלא מקומו. רק החלק הקטן נטה אחרי בן הרבי, רבי אברהמלה איגר, בעל „שבט מיהודה". בתחילה סירב בעקשנות לנהוג במנהגי אדמו"ר לשאלות ובקשות חסידים לא ענה, אף דברי תורה לא היה אומר. משפתח בדברי תורה היה כנהר המשתפך. הוא הצדיק את שתיקתו בדברו: כתוב: „דבר אל בני ישראל וישובו ויחנו לפני פי החירות" — פירוש: „וישובו ויחנו" צריך ישוב הדעת לחנות, לנוח לפני „פי החידות" — לפני שנותנים חדות לפה לדבר...

חסידים רבים, מכל העבדים, נהרו אליו, ביניהם לומדים וגדולי תורה רבים. בין חסידיו היו עשירים רבים אך הוא סירב לקבל „פדיונות" ומתנות והמשיך להתקיים מהחנות שהחזיקה אשתו.

בשנת תר"ן סבל קשות מפטירת אשתו חנה רבודה שהיתה לו כל ימיו לעזר. בשעת הלוויתה, מספרים חסידים, פרץ בבכי מר ואמר: „הריני מבטיחך חצי מעולם הבא שלי, שהרי מידך באה כל תורתי". גם אחרי פטירתה סירב לקבל מתת אדם. אחד החסידים קיבל את עסקי החנות והרבי קיבל ממנו רק כדי מחיתו, שלא היו, כאמור, רבים. מאכלו היה תה ולחמניה או גדיסים, מליח היה כבר ממאכלי החג... רק בסעודת מצוה הסכים לטעום מאכלי בשר.

[40] בספרו „קדושת שבת" שנס' לס' „פרי צדיק" על בראשית אות י"ז.

לאחר פטירת אשתו החליט לעלות לארץ־ישראל ולהשתקע בה. הוא מסר על כך לחסידים וביקש להפרד מהם. הללו החליטו למנוע בכל מחיר את עליתו. מכתבים שהגיעו מארץ־ישראל, מאחיו של ה„כהן״, רבי יצחק אביגדור רבינוביץ, היו מוחבאים על־ידי החסידים. ה„כהן״ שהתפלא על חוסר תשובותיו של אחיו למכתביו, ראה בכך עכוב שמימי, והסכים להשאר בגולה. את כספו ששמר לנסיעה לארץ־ישראל, העביר לרשות החסידים לבנין בית המדרש עבורו ועבור חסידיו. בית המדרש הוקם ברחוב טארגובה בשנת תרנ״ז והיה מפורסם בלובלין בשם „בית מדרשו של הכהן״.

בבית מדרש זה היו מתפללים רבים מנכבדי לובלין הידועים, ביניהם רבי הירשל זילבר, התעשיין המפורסם וראש קהילת לובלין, רבי שמעון וויזנברג הדיין ואחרים. בית המדרש עלה באש יחד עם אלפי שרידי חסידיו של ה„כהן״.

משהחליט להשאר בחוץ־לארץ נשא, בשלישית, אשה את בת רבי פישל משטוקטשין, נכדו של ה„יהודי הקדוש״. אשה זו שבאה מבית מיוחס, הביאה אתה את בניה. מאז הסכים רבי צדוק לקבל „פדיונות״. הוא נימק: ראויים נכדי ה„יהודי הקדוש״ שה„עולם״ יפרנסם... הוא גידלם וחינכם ואף השיאם.

כתיבת ספריו נמשכה בנביעה עצומה. גם בשעת דבוריו היה ממשיך בכתיבה ועונה על אתר, על השאלות שנשאל. ספריו מסודרים בצורה נפלאה, ללא רבב או קמט. היה גם ביבליוגרף מומחה וספריתו הכילה למעלה מחמשת אלפים כרך, שהורישם לפני פטירתו, לבית מדרשו. אף הם בבחינת גווילים נשרפים.

בשנת תר״ס נחלש וכוחותיו דלו. הוא ריכז את כתביו ובקש מבניו החורגים להשתדל בהדפסתם. בן שבעים ושבע בט׳ אלול תר״ס נסתלק. קברו נכרה לימינו של רבו־רעו, רבי לייבלה איגר ובאהלו.

ה„כהן״ לא הניח אחריו בנים מתלמידיו־יורשיו היו: רבי אברהם משה ממרקושב, רבי יהודה נח בראוור, רבה של בארנוב ואחרים. חיבר עשרות ספרים בכל מקצועות התורה. ספריו בהלכה מצטיינים בבקיאותם ובהגיונם. בין כתבי ידו: פירושים על איוב ועל ירמיהו, „מאכלות אסורות״ — ארבעה חלקים. „אפרושא מאסורא״ — על סייגים מרבנן, „תקנת עגונה״ — שאלות ותשובות, הגהות וחדושים על הש״ס והרמב״ם. ספרים רבים על מדרשים, זוהר על אלגברה, על תכונה וספרים רבים אחרים.

מהשקפותיו:

קדושת ישראל

הציר המרכזי עליו סובבים דברי ה„כהן״ הוא קדושת ישראל. בישראל אין רע כי „ניצוצות הקדושה נמצאים גם אצל הנשמות הנמוכות שבעם ישראל״. ואפילו פושעי ישראל „אמונה תקועה בלבם״. הוא משוכנע שאפילו מומרים שכרתו את הקשר האחרון עם העם „אם רק יבשרום שמשיח בן דוד בא יאמינו וישובו בתשובה שלימה וגם אלה שלא ישובו בבשורה בעלמא, אבל כשישמעו לקול שופר אז גם אלה „האבודים בארץ אשור״ יחרדו וישובו ויקויים הפסוק: „לא ידח ממנו נידח״ [41]).

ארץ ישראל

באגרתו, „אגרת הקדש״ לידידו ר׳ אשר שגר באנגליה ושימש שם כרופא, הוא כותב לו לעזוב את אנגליה ולעלות לארץ־ישראל. הוא מציין כי „ליבא מאן דפליג דמעלה גדולה היא דירת ארץ־ישראל גם בזמן הזה״, והוא מוסיף: „מלבד מה דאווירא דארץ ישראל מחכים ומציון תצא תורה לעולם, שאין תורה כתורת ארץ ישראל, וודאי אין לך ארץ טובה הימנה״. במקום אחר הוא כותב: לעלות לארץ ישראל צריך „בקוממיות ובקומה זקופה, לא כאלה הנוסעים היום לארץ הקדש להיות שם בשפלות ובגלות בין העמים המושלים שם, דאין זה חזרה לארצנו ולקדושתנו בפועל״ [42]).

7. רבי אברהם איגר מלובלין

רבי אברהמלה איגר, היה בנו בכורו של האדמו״ר רבי לייבלה איגר. לאחר פטירת אביו נתמנה אדמו״ר הוא עצמו סרב להצטרף אל חסידיו של רבי צדוק ה„כהן״ מלובלין, שנמשך ע״י רוב החסידים. חסידים־מקורבים לחצו עליו, אף אמו גזרה עליו והוא קבל את המנוי כאדמו״ר. הוא השתקע בדירת אביו (שירוקה 40). מתחילה היו קצת מריבות בין חסידיו לבין חסידי ה„כהן״ אך במהרה נתפשרו.

אהוד על תושבי לובלין. כשהיה מתפלל בימים נוראים ובימים טובים בבית מדרשו של ה„חוזה״, כפי

41) „מחשבות חרוץ״ ל״ג.
42) „ישראל קדושים״ י״ז.

מנהגו של אביו, היו נלווים אליו אלפי חסידים ותושבים.

שנה לפני פטירתו נבנה באותו מקום בית מדרש חדש והקודם נסגר על מסגר.

מפורסם בצדקותו ובענוותנותו. צם משבוע לשבוע ולא היה אוכל כי אם בערבים. רבים מגדולי התורה בפולין היו מחסידיו. אגדות רבות מסופרות על ענותנותו הגדולה. אופיינית היא צוואתו שנכתבה על-ידו בשנת תרס"ו. הוא מצווה בה לא לנהוג בהלוויתו כמנהגי הלוויות צדיקים, לא לשים על קברו „פתקאות", לא לערוך לו הלוויה המונית ואם אפשר לערכה בלילה ולשתף בה רק את אנשי ה„חברה קדישא". הוא ציווה לא לקברו בקבר אביו, מלבד אם יורו הרבנים לא לשמוע לו. לא לתארו בתארי כבוד אלא להסתפק בשמו: „פ"נ בן רבינו הקדוש מהרי"ל זצוק"ל בעל „תורת אמת" ו„אמרי אמת" ושמו אברהם תנצב"ה. את ספריו התיר להדפיס רק בלי הזכרת שמו. ביום פטירתו הורה לא להדליק נרות ולא לערוך סעודה. מחסידיו בקש לא לעטרו בשם רבי אלא בשם הלובליני.

לא הכל קויים כדבריו. בהלוויתו השתתפו עשרות אלפים איש שבוססו בשלג הרב שנערם אז בלובלין. כל חנויות לובלין היו סגורות ורחוב שירוקה היה שחור מאדם.

נפטר בכ"ב טבת תרע"ד. קברו נכרה לשמאלו של אביו. הוכן לו מקום לימין אביו אך הוא, בענותנותו, ויתר על מקום זה שהיה בין אביו לקברו של רבי צדוק. „אין ברצוני להפריד בין הדבקים" — אמר. בקברים אלה הוכן מקום מיוחד ל„פתקאות" ואילו קברו היה מכוסה כולו במלט. אשתו הרבנית חנה'לה נפטרה בשנת תרפ"ט וגם בהלוויתה השתתפו אלפים.

דברי תורתו הובאו בספר „שבט מיהודה", שחלקו הראשון על בראשית נדפס בשנת תרפ"ב. חלקו השני הופיע לפני פרוץ המלחמה העולמית השניה.

בניו ממשיכי דרכו הם האדמו"רים רבי שלמה'לה איגר והאדמו"ר רבי עזריאל מאיר שנרצחו על-ידי הנאצים. בניו האחרים, ישראל נח יהושע ודוד לא נהגו באדמו"רות. בתו קיילה נישאה לאדמו"ר רבי שאול ידידיה אלעזר טויב ממודזיץ ולאחר שנתגרשה נישאה לרבי ירמיהו קליש, האדמו"ר מאופלה ונצר לבית וורקה.

8. רבי ישראל וואהל

רבי ישראל איסר וואהל, מחשובי חסידי קוצק בלובלין, היה גם מבין היחסנים שנתפסו לחסידות קוצק. חתנו של רבי יצחק מזאמושץ בנו של בעל „משנת חכמים".

9. רבי יוסף לווינשטין

אחד האישים הבולטים בין החסידים בלובלין היה רבי יוסף לוינשטין, שאם כי לא היה צדיק-אדמו"ר, עשה הרבה שלא תשתכח החסידות מישראל. הוא נחשב למומחה בה"א הידיעה של החסידות.

נולד בשנת תקצ"ז בלובלין וגדל בבית מדרשו של ה„חוזה". זכה להכיר רבים מזקני החסידים והאדמו"רים ובכוח זכרונו הפינומנלי זכר להעביר זכרונות ורשמים.

משגדל והתעלה בתורה עזב את לובלין עיר הולדתו ונתקבל כרב בסירוצק ועל שמה מפורסם גם בשם „הרב מסירוצק".

חיבר „דור דור ודורשיו", שהופיע בכמה מהדורות ובו תאריכי פטירתם של צדיקים מזמן המקרא ועד לזמנו.

ג. תקופה שלישית — דור השואה

10. רבי שלמה איגר מלובלין

רבי שלמה'לה איגר היה בנו בכורו של רבי אברהמ'לה איגר, בעל „שבט מיהודה". נולד בשנת תר"ל. מפורסם בגדלותו בתורה ואף הוצעה לו רבנותה של לובלין. בגלל ענותנותו המרובה סירב לקבל את המינוי. בכלל היה מפורסם רבי שלמה'לה בצניעותו הבלתי-רגילה. סירב לקבל „פתקאות" ופדיונות, נמנע מלחבוש כובע רבני (מבד קטיפה) על אף היותו נמוך קומה סירב לשבת על כסא גבוה לבל יראה בעיני הקהל.

בשנת תרע"ה, עם פטירת אביו, נתמנה אדמו"ר. כשנפטר רבי מאיר שפירא, רבה של לובלין ומייסד הישיבה, נתמנה כמנהל ראשי של הישיבה מבלי לקבל שכר.

אהבתו לתלמידי הישיבה עברה כל גבול. מדי יום ביומו עלה לישיבה לראות בשלום התלמידים.

בית מדרשו שבו התפלל וערך „שלחנות" היה אצל אביו ברחוב שירוקה 40.

בהכנס הנאצים ימ"ש ללובלין ברח לוארשה ושם נספה בתמוז ת"ש

11. רבי אלתר עזריאל מאיר איגר

רבי עזריאל מאיר בנו השני של רבי אברהמ'לה, נולד בשנת תרל"ג. עם פטירת אביו בשנת תרע"ה,

החל גם הוא כאחיו, בהנהגת חסידים והוא הוכר ע"י רוב החסידים.

אף הוא גדל בתורה ומפורסם כבר־סמכא בהלכה. פרסם קונטרסים רבים בהלכה למעשה, על ידם נתפרסם בעולם התורני כולו. מקונטרסים אלה מפור־סמים „הצעת תקנה נחוצה" שהופיעה בתרפ"ט ו„תקנת רבים" וארשה תר"ץ — בו הוא מציע היתר עסקא שנתי כדי להנצל מעוון רבית. בהקדמתו הוא מספר כי בא לידי חיבור ספרו מתוך עסקיו המרובים בהם נוכח לדעת כי אפשר לבוא לידי מכשול.

את בית מדרשו קבע ברחוב קובלסקה 4, בבית שהיה ידוע בשם „פייגלה אברהם לייזר'ס הויז", לאחר שחיו רבי שלמה גר בבית אביהם.

בספטמבר 1939, לאחר שהמגף הנאצי דרס את לובלין בראשית מסעיו, נספתה על־ידם כל משפחת איגר. רבי עזריאל מאיר, בראותו את יסורי חסידיו, כרע מרוב צער ונפל למשכב. נפטר בה" תמוז תש"א וזכה לבוא לקבורה בלובלין.

בניו, רבי לייבלה חתנו של הרבי מסוקולוב, רבי יצחק יעקב משה, חתן הרב מיארוסלב שנפטר בחייו ואביו הקדיש לחדושיו מקום בספרו, ר' עקיבא חתן הרבי מאלכסנדר ששימש כמורה הוראה בלודז ובנותיו — יהודית, אשת רבי דוד אלתר בנו של רבי משה בצלאל אלתר, אחיו של האדמו"ר מגור, וגולדה אשת נכדו של הדמו"ר מסוכאצוב.

בבית מדרשו היו מתפללים גם אחיו רבי יהושע ורבי דוד ונכדו של ה„חוזה" רבי קופל הורביץ־שטרנפלד שהדפיס את הספר „דברי אמת" לזקנו. והיה מפורסם בשם „ר' קופלה דעם רבינ'ס".

12. רבי אברהם השל רבינוביץ מביאלה

רבי אברהם השל היה מן האדמו"רים המפורסמים בדורו. ממשפחת אדמו"רים מיוחסת. אביו, רבי יצחק יעקב מביאלה, היה מנכדיו של ה„יהודי הקדוש" מפשי־סחה. בלובלין היה נקרא על שם עיר אדמו"רותו של אביו — „הרבי מביאלה". בית מדרשו היה ברחוב לוברטובסקה 30.

13. רבי משה מרדכי טברסקי מטריסק

רבי משה מרדכי היה נצר למשפחת האדמו"רים הענפה של צרנוביל. בנו של הצדיק רבי יעקב אריה מטריסק־קובל, שהיה בנו של המגיד המפורסם רבי אברהם מטריסק אדמו"ר עממי שהירבה בנדודים וכתוצאה מהן השתקע לבסוף בלובלין.

נערץ על חוגי החסידים בגלל פשטותו ועממיותו ונקרא בלובלין בשם „רבי משה'לה טריסקער" נתמנה אדמו"ר לאחר פטירת אביו בכ"ח אייר תרע"ח.

נתפרסם בתפלותיו מלאות ההתלהבות שהיו נערכות בבית־מדרשו ברחוב לוברטובסקה 29. בית־מדרש זה נוסד על־ידי תושב לובלינאי בר רוט, משהחל להתפלל בו הטריסקאי, שונה שמו בפי העם ל„בית מדרשו של הטריסקאי".

גם בעת מגוריו בלובלין היה יוצא תכופות לבקורים אצל חסידיו בכפרים רחוקים ונידחים.

נרצח יחד עם אשתו על־ידי הנאצים בשנת תש"ג ביער קרמפיץ.

חדושי תורתו נדפסו בשם „אהל משה" בסוף הספר „ספר היחס מטשרנוביל" ובמהדורה שניה בסוף הספר „פרי יהושע" לחתנו ר' מנחם צבי אייכנשטיין מארצות־הברית.

14. רבי נפתלי־אריה שפיגל

רבי נפתלי אריה שפיגל אמנם לא „מלך" בלובלין אך הורתו וגידולו היו בעיר זו.

נולד בלובלין בשנת תרכ"ט, לאביו רבי משה שהשתייך למשפחת אדמו"רי בלז. חתנו של רבי יעקב יצחק מקאלשין, נכדו של רבי מרדכי דב מדומברובה.

לאחר נשואיו עזב את לובלין ועבר לעיר מגורי חותנו. משם נבחר כרב בערים ציחוב, שבמחוז לובלין, ובמאנקיביץ שבמחוז שדליץ. כשנפטר חותנו נתמנה כממלא מקומו. התישב באוסטרובה והנהיג חסידים רבים.

לאחר שסבל רבות במלחמת העולם הראשונה, נאות לבקשת חסידיו שבאמריקה ועבר אליהם בשנת תרפ"ו.

נפטר בארצות הברית בכ' תשרי, ד' דחול המועד תש"ט.

מלבד האדמו"רים שקבעו את ישיבתם בלובלין כמעט ולא היה אדמו"ר שלא ראה חובה לעצמו לבקר בלובלין ולערוך בה „שלחנות" וקצר המצע מהשתרע.

היו גם בתי מדרש רבים של חסידים שבהם עוצבה דמותה של לובלין החסידית. המפורסמים שבהם, מלבד בתי־המדרש של הלובליני, הטריסקאי, והביאלאי, ששימשו מרכזים:

„שטיבל" של חסידי בלז, שהיה בבית מדרשו של ר' מאיר געווירץ ברחוב לוברטובסקה 10 (גם לרחוב הזה קראו היהודים בשם משלהם ,כפי שעשו לשאר הרחובות — הרחוב החדש — „דער נייער וועג").

בית מדרשו של רבי סנדר זילבר, תעשיין של יי״ש המפורסם בלובלין. בו התפללו רבים מזקני החסידים. במאוחר, היה במקום ה„שטיבל״ של חסידי גור.

חסידי ראדזין התפללו בלוברטובסקה 18. שם התפלל גם אחיו של הרבי מראדזין, רבי מרדכי יוסף ליינר, שהיה תושב לובלין וגם ר׳ שלמה הלברשטאט, נשיא הקהילה רבות בשנים ורבי אהרן ארליך שהיה מפורסם בשם רבי אהרן זליחובר ונתמנה אחר כך כרב במארקושב.

חסידי אלכסנדר התפללו בלוברטובסקה 32. שם התפלל רבי אליהו אהרן קירשנבוים, סגן יו״ר הקהילה במשך תקופה ארוכה.

חסידי ברסלאב התפללו בלוברטובסקה 34. לובלין הפכה להם מרכז שני לאחר אומאן החרבה. (ראה להלן).

חסידי קוזניץ התפללו באותו רחוב מס. 22.

ברחוב נאדסטאווה 22 („דאס געסיל״) התפללו חסידי קוצק ובקירוב מקום, באותו רחוב, חסידי קוזמיר.

בשירוקה התפללו גם חסידי פאריסוב. חסידי סקרניביץ התפללו ברחוב יאטצ׳נה („יאטקע גאס״).

„שטיבל״ גדול היה לחסידי בלז׳ץ, בו התפללו בעיקר מהמוני־העם — סבלים ובעלי עגלות. רבם, שהנהיג בעממיות ממש, היה מבקרם תכופות. בקורים אלה היו עבורם ממש ימי חג ולובלין היתה אז כמרקחה.

ההתועדות בלובלין

כידוע, לא מינו להם חסידי ברסלאב אחרי פטירת רבם, רבי נחמן מברסלאב, אדמו״ר. כי רבי נחמן מבראסלב היה אומר: „אני אהיה ביניכם״. נוסעים היו שנים על גבי שנים, לא־מאן, מקום קברו של רבם ומשוחחים אתו כאילו בחיי־חיותו. צו הברסלאבי מחייב לבקר באומאן בראש השנה „איש בל יעדר!״.

עם עליית השלטון הקומוניסטי נאסרה הנסיעה לאומאן. חסידי ברסלאב היו ממשיכים לנסוע במסירות נפש ולא פעם במחיר פצועים ואף הרוגים. אך משנסגר הגבול לא היתה ברירה אלא לעזוב את ה„קבר הקדוש״ ולמצוא מפלט.

חסידי ברסלאב שבפולין שנתרבו בצורה מפתיעה, החליטו להמשיך בקיום ההתוועדויות בארץ.

הם בחרו בלובלין שהיתה מלאה קברי צדיקים. ביחוד זכרו ל„חוזה״ מלובלין את ידידותו לרבי נחמן מברסלאב שהיה נרדף קשות על־ידי צדיקי חסידות אחרים.

מהר״ם שפירא, רב העיר וראש ישיבת חכמי לובלין, שהיה קרוב במקצת בהשקפותיו לחסידי ברסלאב הסכים לתת את היכל הישיבה לחסידי ברסלאב. בשמו נאמר: „הנני רבי בלי חסידים ואתם חסידים ללא רבי — הבה ונשתדך״.

כנוס חסידי ברסלאב בראש השנה בלובלין עמד במרכז החיים בלובלין בימים אלה, בעיקר בתקופה האחרונה.

ב„קבוץ״ הברסלאבי שהתוועד בלובלין השתתפו למעלה מאלף חסידים, אשר ישבו בלובלין החל מיום א׳ דסליחות ועד אחרי יום הכפורים. היה זה מראה מרהיב עין, כשהתכנס מספר כה רב של חסידים והחל בצעקות־תפילה במחיאות כף ובריקודים חזקים כדרכם של חסידי ברסלאב.

עד ראיה מספר על התרשמותו: „והיה יקר וחביב הדבר מאד אשר לא ישוער השמחה של כל אחד ואחד שזכה להיות עם הקבוץ הקדוש בראש השנה״.

העיר ורחובותיה

יוסף הערנהוט

לובלין

שטאט פון שטיל־לעבן. שטאט פון ווייכע טריט
איך בין א קינד פון דיינע ענגע גרויע גאסן
וואו עס הויזט צוזאמען שימעל, שמוץ און שיינקייט, —
וואו עס איז ארט פאראן אויף ליבן און אויף האסן...

— — — — — — — —

שטאט פון אלט־צעשוואומענע און ניי־געקומענע חלומות
איבערן גרוי־גלאנץ פון דיין נעכטן אלט־יידישקייט אין געטא —
האט שוין הארטער היינט אויסגעשפונען א ניי געוועב...
און כאטש דו פארמאגסט נאך נישט קיין בנינים פון בעטאן,
און פון גרויסשטאט דעם קלאנג, קאליר און פארנעם,
דאך זינגסטו אויך שוין דאס ליד פון לעבן פון נייעס; —
ווי אין אלע וועלט־שטעט, ווי אויף גאר דער ערד,
גייט דא אויך אן דער קאמף פאר ברויט און באפרייאונג...

*

שטאט פון טראדיציע און פון שווייגענדיקן דלות.
שטאט פון שטיללעבן, שטאט פון ווייכע טריט.
שטאט פון אלט־צעשוואומענע און ניי־געקומענע חלומות —
שטאט פון מיין היים, מיין טאג און מיין ליד...

---

*) **יוסף הרנהוט** — יליד לובלין, בן להורים עניים. אביו היה יהודי אדוק בעל חנות קטנה של סדקית. יוסף התחיל לכתוב בגיל צעיר והציא קובץ שירים. היה פעיל ב„בונד" והשתתף בעריכת השבועון הבונדאי בלובלין „לובלינער שטימע". נולד ב־1910(?) ונפטר בעת מלחמת העולם השניה בברית־המועצות.

השיר „לובלין" הופיע בשנת 1934 בספר היובל של „לובלינער יאנג מענ'ס ברענטש 392 ארבעטער־רינג", ניו־יורק.

מאיר בלבן

טיול בגיטו לובלין *)

במבואות העיר העתיקה מקדם את פנינו השער הקראקאי, מבנה מהמאה הי״ד, מורכב משני חלקים: השער עצמו, בסגנון תקופת מסדר־האבירים ומגדל־השער, שהוקם סמוך לשער בתקופה מאוחרת יותר. לפני השער השתרעה לפנים תעלת העיר ועליה היה נטוי בשעות היום גשר נע. השטח מיושר כיום ועוטרים אותו בתים נאים.

אנו חוצים את השער ונכנסים לעיר העתיקה. בתים גבוהים האומרים כבוד עם גגות משופעים אופיניים וציפויי־לבנים על הזיזים, קורצים אלינו בידידות ולוחשים לנו פרישת־שלום מאת דורות שחלפו. גרם־מעלות אפלולי ואכסדרות חשוכות כמעט, מובילים לחדרים המקומרים, בהם התגוררו לפנים משפחות מיוחסות של אצילים ופטריצים. כיום שוכנים שם אך ורק יהודים, בעלי החנויות הסמוכות.

פסיעות אחדות הלאה משתפך רחוב־השער (בראַ־מובה) לתוך השוק (רינק), בית שאינו מצטיין בהידורו תופס כאן את חלק־הארי של הככר. זהו בית העיריה ומשכנו של בית־הדין העליון. כאן התכנס במשך מאתים שנה בית־דין הכתר הפולני (ה„טריבונאל״). לפנים היה זה בנין מונומנטלי, אולם בראשית המאה הי״ט שיפצו אותו הרוסים ב„יסודיות״ רבה כל כך, עד שאיבד כל מה שהיה בו מן היופי ומן הערך ההיסטורי. בימים הקדומים נתקיימו בבית זה משפטים בשלב העליון, שענינם היה עלילות הדם.

מסביב ל„טריבונאל״ ניצבים הבתים היפים ביותר וביניהם ביתו של המלך סוביסקי (רינק 15), בו התארח הצאר פיוטר הגדול בשנת 1716. באחד הבתים האלה נמצאים כיום משרדי הקהילה וספריתה. אופיניים הם הקרפיפים על גזוזטרותיהם ובניני העץ הנמצאים שם.

ככר השוק תופסת את הנקודה הגבוהה ביותר על רמת העיר העתיקה, המשתפעת ויורדת מזרחה ומערבה לשדות הפרברים, דבר המזדקר לעין משנכנסים לרחוב ריבנה ועוברים עד סופו. כאן ניצב בית קטן ליד מורד ההר. בהכנסנו לתוך הבית אנו רואים לתמהוננו הרב, כי אנו נמצאים בקומה העליונה של בית מידות בעל חצר בצורת משולש. הרי לפנינו הבית ברחוב קובלסקה 5.

אנו עוזבים את הבית האופיני וחוזרים לככר השוק. מהככר מוביל רחוב (גרודזקה־זאמקובה) ישר לשער היהודי. רחוב זה חוצה ככר גדולה שעליה עמדה עד המאה הי״ט הכנסיה הפארוחיאלית. מסביב לכנסיה השתרע בית הקברות. בשנות השלושים של המאה הי״ט פירקו את הבנין והעבירו את העצמות לבית קברות אחר. במקום בית הקברות נמצא היום גן יפה שאליו צופים חלונות בית היתומים ומושב הזקנים (גרודזקה 11).

ממשיכים אנו בטיולנו במורד רחוב גרודזקה עד שער היהודים.

השער, יחד עם שני הבתים הצמודים אליו, מהווים שלימות. השער הוקם בימים קדמונים אולם נבנה מיסודו מחדש בשלהי המאה הי״ח ושני הבתים מימינו ומשמאלו נצמדו אליו. כבר בתוך השער מתחילים החיים השוקקים של העיר היהודית. לנגד עינינו חנויות קטנות העוסקות בכל מיני סחורות. החנונים, גברים ונשים, מכריזים בקול על סחורתם ומזמינים את העוברים־ושבים להכנס. הכניסות לשני הבתים הצמודים לשער, נמצאות בתוך השער. אנו נכנסים בכניסה השמאלית ונמצאים לפתע פתאום בתוך סבך של מדרגות המובילות למעלה ולמטה בכל הכיוונים. הבית נמצא על שיפוע רמת העיר. ההפרש בגובה בין הרחוב למעלה ובין הרחוב למטה (גרודזקה וקובלסקה) איננו כה גדול כאן כפי שהיה ברחוב ריבנה, כאן הוא רק כקומה אחת. ביציאה לרחוב קובלסקה נמצא בית גדול ובו חנויות מהמאה הי״ז לפי המשוער.

נחזור לשער היהודים. מקדמת אותנו כאן המולה,

---

*) התאור הוא משנת 1917—18.

שער היהודים

צעקות המוכרים וקונים, דברי־שידול וקללות, שבועות ועמידה על המקח. נגררים אנו לתוך מערבולת־אדם ונדחקים אל היציאה מהשער.

סוף סוף אנו נמצאים בעיר היהודית. מכאן הוביל לפנים גשר מעל התעלה להר הטירה (שלאסבארג). על גשר זה קיבל פעם הגנרל הרוסי פיוטר איבאנוביץ את שבועת־האמונים מאת אזרחי לובלין. מכאן הסתכלו תושבי לובלין בדליקה הגדולה שפרצה בעיר היהודים ב־16 באוקטובר 1656. היום נמצאת במקום הגשר גבעה וממנה יוצאים שלשה כבישים: האחד ישר לרחוב זאמקובה ולטירה (זאמק) ושני האחרים, משמאל ומימין הטירה, מובילים ישר לעיר היהודים.

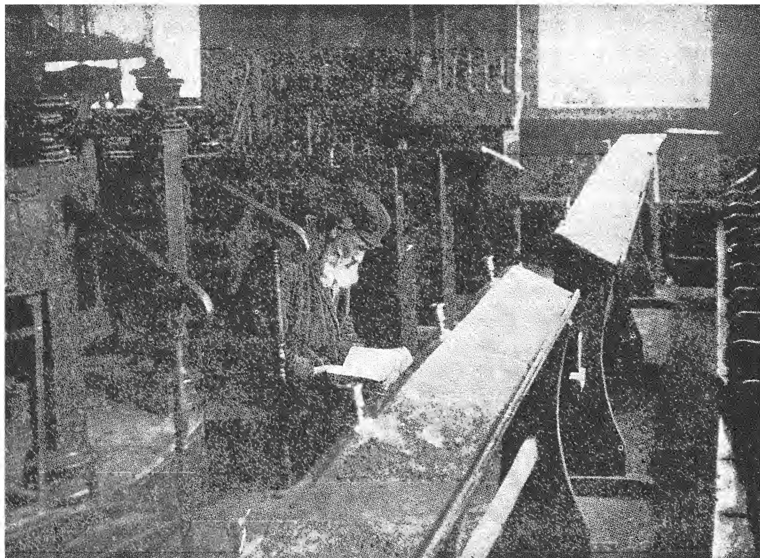
בשער היהודי ובאגפיו החיצוניים נמצאות חנויות עם דלת וחלון לצד הרחוב. קוראים להן „חנויות ארכובה" („קני־געוועלבן"), משום שלחלון צורה של ארכובה בדלת החנות. סידור זה נעשה כדי לאפשר את סגירת הדלת בימי מהומות ולאפשר מכירה דרך החלון.

מבין שלושת הכבישים אנו בוחרים בכביש הימני במורד רחוב פודבאלה ובקרבת השער נתקלים אנו בבית ישן ומראהו כמנזר, ואכן כך הוא מכונה: „המנזר היהודי". לפנים היתה זו כנסית וויצ'ך (אדאלברטוס) הקדוש ובית־החולים על שם לאזארוס, שנוסד בשנת 1611. הכמרים נטשו כבר מזמן את הבית ובעליו כיום הוא נוצרי עני המשכיר את הדירות לבני דלת־העם. באולם הגדול של הכנסיה לשעבר נמצא התמחוי של חברת „אחיעזר". הבית משמש בית־מחסה לעניים. קירותיו טחובים ומזוהמים, תקרותיו חרוכות ורטובות מגשם ותושביו ישישים, בעלי־מום וילדים עזובים. רושם מדכא עושה על המבקר החצר היפה אך מוזנחת של המנזר לשעבר, שמעל שרידי פסליו מתנוססים סמרטוטים התלויים לייבוש על חבלים דקים — לבניהם הדלים של הדיירים העניים.

אנו עוזבים את משכן העוני הזה ומעיפים עין על השער היהודי והחלק האחורי של רחוב גרודזקה. הבתים בנויים שם על טרסות בדומה לכמה ערים באיטליה. השכונה בה אנו נמצאים היתה לפנים עצמאית: „פודזאמצ'ה" (מאחורי הטירה). היא מורכבת משני רחובות העוטרים בחצי־מעגל את הטירה מצד דרום: רחוב החייטים (קראביצקה) ורחוב פודזאמצ'ה. רחוב החייטים הוא ארוך ונמשך מסביב להר הטירה עד לגבול הקיצוני של העיר. הבתים כאן אינם ישנים, העתיקים ביותר הם מהמאה הי"ח, אלא שהם מאד מקוריים, עם חדרי עליה, גזוזטרות, מרפסות הבנויות באי־סדר ציורי והם מושכים את העין בעושר צורותיהם. דבר אחד משותף לכל הבתים: גגות שבורים, רצפות מבוקעות, מדרגות עקומות והמון דיירים, למרות שהבתים נוטים כבר ליפול. סגנוניותם של הבתים מרהיבה עין ומעשירה את ציוריותם. כאן וברחוב הצדדי מתגוררים בני דלת־העם.

שונה הוא אופיים של הבתים בפודזאמצ'ה. ישנים וצמודים להר הטירה, כך שחומת ההר מתבלטת למעלה ועליו מזדקרת לעין הטירה עם מעקיה ונראית כמבצר אדיר. באחד הבתים שכאילו דבק להר נמצא בית־הכנסת של הפרוונים, המכונה גם בית־הכנסת של הרצים (די לויפער־שול), והוא נושא גם את שמו של שאול וואל, מלכה־ליום־אחד של פולין. בית־כנסת זה אינו מצטיין ביפיו הארכיטקטוני. זהו אולם רבוע בקומה א' של הבית. אין לקבוע באופן היסטורי אם אמנם נבנה על־ידי המלך האגדי או שאך התפלל בו מלך־בן־יום זה. ההשערה הראשונה מצאה לה אסמכתא בנוסח ההזמנה להקפות המקובל בבית־כנסת זה והוא: „ברשות מורנו ורבנו השר ר' שאול וואל מכובד בכבוד התורה".

מה היו קשריו של שאול וואל עם קהילת לובלין קשה לקבוע כיום. לפי המשוער ביקר בירידים הגדולים בלובלין ויתכן שאף השתתף בכינוסי ועד ארבע־ארצות כבא־כוח קהילות ליטא. ואם אמנם כך הדבר, אין

בית־הכנסת של שאול וואל

ספק ששהה מדי שנה בשנה מספר שבועות בלובלין, ומתקבל על הדעת שיהודי אמיד כשאול וואל הקים בית־כנסת ליהודי ליטא שהגיעו לכאן והבית שימש לא רק כבית תפילה אלא אף כמקום ועד בו קיימו את ועידותיהם והתיעצויותיהם.

שאול וואל מת בשנת 1617, וכעבור שש שנים התפלגו קהילות ליטא מקהילות פולין ויסדו את ועד המדינה בבריסק, שבראשו עמד בנו של שאול וואל, מאיר, רבה של בריסק. עם הקמת ועד בריסק נפסקו יחסי יהודי ליטא עם לובלין, אך משפחת וואל נשארה נאמנה לבית־הכנסת שלה. במחצית הראשונה של המאה הי"ז חי בלובלין נכדו של שאול וואל, בנו של ר' מאיר, ישראל וואל שמת בשנת 1639 וקברו נמצא בבית הקברות הישן בלובלין. יש להניח שילדיו שמרו על מסורת בית־הכנסת ומשרת הגבאי עברה בירושה מאב לבן במשך דורות. במרוצת הזמן עבר בית־הכנסת לפרוונים שנפלגו ביניהם לתושבים ולנודדים או „רצים", ומכאן שם בית־הכנסת „בית־הכנסת של הרצים". אך שם זה לא הצליח להשכיח את שם מיסדו שאול וואל.

אנו עוזבים את בית־הכנסת הקטן ובעל המסורת, את פודזאמצ'ה ורחוב החייטים וחוזרים לשער היהודי. מכאן עולים אנחנו ברחוב זאמקובה ומסתכלים בבתים העתיקים, שחזיתותיהם נמצאות בגובה רחוב זאמקובה בשעה שחלקם האחורי נמצא למטה על יד הר הטירה. אחר כך אנו יורדים לרחוב זאמקובה ופונים שמאלה מהשער היהודי לרחוב שירוקה, שהיה לפנים מרכז העיר היהודית. „ברייטע גאס" (הרחוב הרחב) — ככה נקראו, אגב, הרחובות הראשיים בשכונות היהודים בקראקא ובלבוב.

הרחוב הרחב בלובלין הוא באמת רחב, ומשני עבריו עומדים בתים בעלי שתים או שלוש קומות. האופיני ביותר הוא הבית על יד היציאה לרחוב קובאלסקה הצמוד לשער היהודי וכן הבתים מספר 9—21 ברחוב הרחב, הנשענים בחומותיהם האחוריות בהר הטירה. לפי מסורת בלתי מוכחה התקיימו אסיפות ועד ארבע הארצות בבית מספר 19, אלא שאין לכך ראיות חותכות, מכיון שהועד האחרון בלובלין התקיים בשנת 1682.

ברחוב שירוקה מספר 2, בחלק האחורי של הקומה

השניה, נמצא בית־הכנסת שבנה הירש דוקטורוביץ, סרסור החצר של המלך ולאדיסלאב הרביעי. הירש דוקטורוביץ קיבל מאת המלך את הרשיון להקים בית כנסת זה ולנהלו לפי ראות עיניו. המלך אסר על פרנסי לובלין, וזאת באיום של ענשים חמורים, להתערב בפעולות מיסדי בית־כנסת זה. לפני שנים רבות נרכש בית־הכנסת על־ידי איגוד הדוודים והוא נקרא עד היום „בית־כנסת הדוודים" (קאטלער־שול). הדוודים שיפצו לפני שנים מספר „באופן יסודי" את בית־הכנסת והרחיקו ממנו כל מה שהיה בו „ישן ולא יפה". כיום מהווה בית־כנסת הדוודים בנין מודרני עם יציע (עזרת נשים) המצמצם במידה רבה את החלל העליון של האולם. את הכותל המזרחי עם ארון הקודש מקשט פורטל יפה בסגנון הרינסנס. הספסלים היפים והתאורה משווים לבית־הכנסת מראה מודרני.

בבית השכן (שירוקה 3) נמצא בקומה הראשונה בית־כנסת של עוזרי המסחר — „בית הכנסת של המשרתים". בית־כנסת זה הוא למעשה חדר פשוט וגדול אשר חלונותיו פונים לרחוב. עזרת הנשים נמצאת בחדר צדדי המחובר לבית־הכנסת לגברים על־ידי פתח גדול בקיר.

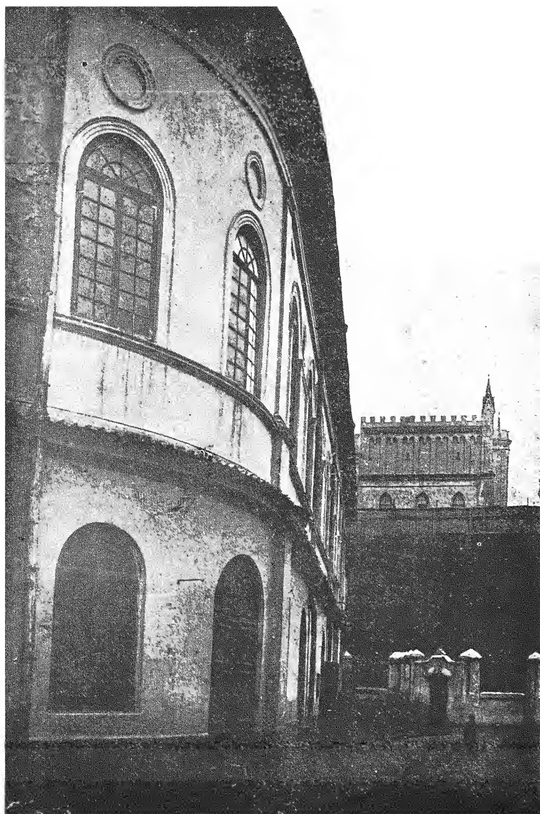
באותו רחוב, בבית מספר 28, נמצא ביתה של משפחת הורוויץ, צאצאי יעקב יצחק הורוויץ, „החוזה מלובלין". בחצר הבית, שהכניסה אליה היא דרך פרוזדור צר, נמצא חדר מרווח עם גג־עץ והרבה חלונות: זהו ה„קלויז" בו התפלל „החוזה" וכאן בילה את רוב שעות היום. דירת „החוזה" נמצאת בחזית הבית בקומה הראשונה. ה„קלויז" הוא חדר גדול, מטויח עם תקרה מקורות־עץ. בכניסה ל„קלויז" רואים חדר קטן בצורת כלוב: כאן מתפללות הנשים.

מ„קלויז" זה הפציע בתקופת נפוליאון אורו של „החוזה". כאן היה המרכז הרוחני של יהדות פולין,

המצבה על קברו של ר' ישראל וואל

פה
נטמן ארון
הקודש יום א' ו
ניסן לחודש שצ"ט
לפ"ק
אב לחכמים רק בימים
הלך לעולמים סביר
וגמר בתורת אל רמים
יגע במצות לילו' וימי'
העניו החסיד והנדיב
מהור"ר ישרא' בן הגאו'
החסיד מוהר"ר מאיר
אב"ד מק"ק בריסק ראש
הקצינים יבא שלות
ינוח על משכבו בין
האתנים ויצרר' בצרור
החיים נשמתו לעד
עומדת צדקתו.

בית־הכנסת ע״ש המהרש״ל

כאן נולדו תכניות ונהרסו תכניות. כיום משמש ה„קלויז״ בימות החול הקדש בשביל עניים ובעלי־מום, המבלים כאן את ימיהם ולילותיהם ומתחממים בחורף ליד התנור הגדול. כמה בתים הלאה (שירוקה 40) נמצא הבית של משפחת איגר. כאן יסד לייבלה איגר את ה„קלויז״ שלו לאחר שהפך לחסיד, ולכאן נהרו חסידיו. שני בתים אחרי זה (שירוקה 44) נמצא בית־הכנסת של פרנס, כלומר, בית־הכנסת של אברהם היילפרין, וממול רואים אנחנו את רחוב הקצבים (יאטצ׳נה) עם מערכת הבנינים. את המגרש רכש ד״ר יצחק מאי בסוף המאה הט״ז מאת הוויבודה טנצ׳ינסקי ותרם אותם אחר כך לקהילה לבנין בית־כנסת, ישיבה וכו׳. ואמנם הקימה הקהילה בתים כמעט על כל השטח.

את חלק הארי של השטח הזה תופס בית־הכנסת הגדול בלובלין, הנושא את שמו של ראש הישיבה הראשון בלובלין, ר׳ שלמה לוריא — בית־כנסת המהרש״ל. לידו בנוי בית־כנסת קטן יותר, על שמו של ראש הישיבה השלישי של לובלין — ר׳ מאיר לובלין — בית־כנסת המהר״ם. מול שני בתי הכנסת עמד בית מדרש, שם נמצאה לפנים, לפי המשוער,

הישיבה שמנהלה נקרא „רקטור". בקרבת בתי הכנסת נמצא בית המטבחיים (יאטצ'נה) והמקוה. כאן עמדו „ביתני" הקצבים וסוחרים אחרים, היה מרכז הגיטו. פה גם הוצאו להורג היהודים שהואשמו במשפטים בשל עלילת דם ולא יהודי אחד ולא גדול אחד בישראל נפח כאן את נשמתו על שטח צר זה בין בתי הכנסיות ובתי המדרשות.

בתי כנסיות, בית המדרש ויהשיבה עלו באש

ילקוט חלק שני
נביאים וכתובים הנקרא שמעוני והוא מדרש
נדפס פה קק פרנקפורט דאדרה
שנת חסט לפק

ספרים עתיקים בספרית בית־המדרש

בדליקה הגדולה שפרצה ב־16 באוקטובר 1656. ועדה מלכותית שביקרה במקום בשנת 1661 מצאה כאן תלי־חורבות בלבד. אולם חיש מהר נבנו מחדש בתי הכנסת ובתים אחרים ועמדו כאן במשך מאתיים שנה על אף כל האסונות שפקדו את עיר היהודים. בדליקה בשנת 1856 שוב נשרפו כל הבתים והפכו לאפר. כעבור שנים אחדות נבנו שוב בצורה שאנו רואים אותם ביום.

בית המדרש ברחוב יאטצ'נה 6 נמצא בבית בן שתי קומות. בקומה א' נמצאות חנויות ובקומה ב' — אולם מקומר גדול מוקדש לתורה ותפילה. זהו בית המדרש. קירות בית המדרש מכוסים ארונות גבוהים מלאים ספרים, וביניהם לא ספר יקר־מציאות אחד מבתי־הדפוס הלובלינאיים. בבתי הכנסת ובבתי המדרש בלובלין בכלל נמצאות ספריות עשירות, אלא שהן מוזנחות על־פי־רוב ואינן שלימות, ואף באחת מהן אין קטלוג. על הספריות „שומרים" פתקי־נייר פשוטים מודבקים על הקיר והמאיימים בחרם על כל גונב

ספר חידושי הלכות
על מסכת ביצה
אמשטרדם

ספר מהאוסף. לו ידעו פתקי־נייר אלה לדבר, היו יכולים לספר כמה ספרים יקרי־ערך נגנבו מכאן, הוצאו מלובלין לאירופה המערבית ומפארים ספריות גדולות.

בצורתו העכשוית הגיע אלינו בית־המדרש הלוב־לינאי מהמאה הי"ח, אלא שחלונותיו הורחבו בזמן מאוחר. קודם לכן עמד באותו מקום בית־מדרש אחר, ויתכן ששכנה בו גם ישיבה, בה הרביצו תורה גאוניה המפורסמים של פולין. באותו בית־מדרש למדו והתפללו תושבי לובלין הנכבדים ביותר. כאן למד צדרבוים, המו"ל של „המליץ" בפטרבורג; ליד אחד השולחנות

של בית המדרש למד יחיאל מנדלזון, ידידו של ההיס־טוריון פרופיסור צבי גרץ; וכאן בילה את ימי נעוריו ר' לייבלה איגר לפני שהחל לנסוע לאיזביץ, לרבי ר' מרדכי יוסף, ונעשה אחר כך בעצמו „צדיק", ואחר השינוי שהתחולל בו החליף את בית־המדרש ב„קלויז" בשביל חסידיו. יהודים רבים בלובלין עברו בשנים אלה מבית מדרש המתנגדים ל„קלויז" החסידי.

לקבוצת הבתים בשכונה היהודית בשטח הישן של ד"ר יצחק מאי שייך גם התלמוד־תורה הנמצא מאחורי בתי הכנסת של המהרש"ל והמהר"ם. עד לסתיו 1917 היה בית זה רק בעל שתי קומות, ברם בשלהי שנה זו הוסיפו קומה שלישית ועל־ידי כך נחסם במידה מסויימת האור לבית־הכנסת של המהר"ם.

כעת אנו עוזבים את המרכז הישן של לובלין היהודית, עוזבים אנו את מקום החיים הסואנים ושמים פנינו למקום משכנם של שובקי החיים, לבית־הקברות הישן.

אנו פונים לסוף רחוב יאטצ'נה ומגיעים למעבורת העץ הנטויה מעל הנחל הקטן צ'יחובקה. הבתים כאן קטנים והולכים, והמרחקים ביניהם גדלים והולכים. החורבות מתרבות. כאן שכונות העוני. בלעג מר נהגו יהודי לובלין לאמור, שהעניים בחרו להם בכוונה תחילה את דירותיהם בשכונה זו, כדי שדרכם לבית־הקברות לא תהיה רחוקה.

לאחר עוברנו את המעבורת מעל לצ'יחובקה, נתקלים אנו בבית אופיני ברחוב יאטצ'נה 17, ולאחר כמה מאות פסיעות נראה לפנינו בית־הקברות הישן, הנמצא על כמה גבעות, בצל עצים גבוהים, במקום המיוחס של לובלין. מרחוק מקדמות את פנינו המצבות הלבנות.

כבן ארבע מאות שנה הוא בית הקברות. המצבה העתיקה ביותר שאנו מוצאים שם, היא על שמו של יעקב קופלמן, שנפטר בשנת הש"י (1541). לפי המסורת המקומית זהה יעקב קופלמן עם הלמדן המופלג ר' יעקב פולאק, שהנהיג שיטה חדשה בלימוד בפולין.

השטח שעליו משתרע בית־הקברות נקרא „גרוד־זיסקו". שם זה מעיד שכאן עמדה לפנים טירה או מבצר („גרוד" בפולנית משמעו טירה או מבצר). גם הטופוגרפיה של המקום מחזקת השערה זו. חלק משטח בית־הקברות היה כבר במחצית הראשונה של המאה הט"ז בבעלות הקהילה של לובלין שקברה כאן את מתיה. אך רק בשנת 1550 (ש"י) רכשה הקהילה את שארית השטח, הרחיבה את בית־הקברות והקימה גדר סביבו.

אנו עוברים שער קטן ונכנסים לתוך החצר החיצונית. כאן נמצא צריפו ההרוס למחצה של שומר בית־הקברות. כאן נמצא גם חדר הטהרה וכאן שכבו המתים שהובאו מהקהילות הסמוכות. בגנזך הקהילה הלובלינאית נמצא עד היום כף־הכסף ששימש לשפיכת מים על המתים בעת הטהרה. את הכלי הזה קיבלה הקהילה במתנה מאביו של אברהם הילפרין, ר' חיים, וחרוטה עליו שנת פטירתו של ר' חיים — תס"ז (1707). היום, כשבית־הקברות סגור ולקהילה בית־קברות חדש (ברחוב אוביבאטלסקה) חרב חדר הטהרה והחצר החיצונית מלאה עשבי־בר.

מבעד לדלת צרה אנו נכנסים אל בית העלמין. השביל מתפתל ועולה לגבעה מדושאה הנתונה בצל עצים ושיחים. בכניסה אין המצבות נראות, אך במידה שאנו עולים ונכנסים מרבים אנו להבחין במצבות. בחלקן עומדות המצבות זקופות, בחלקן שקועות באדמה ואילו רובן מונחות על הקברים ומכוסות מפולת ואדמה. במידה שאנו עולים על הגבעות נעשים העצים והשיחים סבוכים יותר ויותר, ודרוש עמל רב כדי לפלס דרך בין הענפים והעלים, לגלות את המצבות ולפענח את הכתבות שעליהן.

הנה אנו במקום הגבוה ביותר, על הסוללה המקיפה את בית־הקברות. מכאן משתרע לפנינו נוף נפלא: מצפון — הבתים הקטנים בפרבר קאלינובטשיזנה, בדרום מזדקרים לעין מגדליה של העיר העתיקה, הגשרים וחרכי היריה של הטירה, במערב שוקע השטח במידת־מה והוא דומה לקלחת, בה מתבלטות חורבות המנזר הפראנציסקני שהשתמרו יפה. בשנים האחרונות היה פה בית־חרושת לנייר שאינו קיים כבר. במשך מאתיים שנה סבלו היהודים לא מעט מהנזירים הפראנ־ציסקנים, או שהם הרסו את גדר בית העלמין, או שסדרו בכוח מעבר דרך בית־הקברות לגן שליד מנזרם ותמיד סחטו כספים מהקהילה. פעם בשנים אחדות נערכו הסכמים עם המנזר, בהם נקבעה בעלות הקהילה על שטח בית־הקברות (כמו, למשל, ההסכם מיום ה־16 ביולי 1632), אולם הפראנציסקנים מצאו בהם תמיד מקום תורפה, כדי להופיע שוב בטענות ותביעות ולגרום צרות.

בשלהי המאה הי"ח גורשו הפראנציסקנים, בדומה למסדרי נזירים אחרים, מהארץ והמנזר נמכר לאיש פרטי. ברם, הריב הישן נשתמר בזכרון העם. קרבת

המצבה על קברו של ר' יעקב קופלמן הלוי

אבל וקינה אעורר בבכי
ובדמע אשורר על אשר
פה טמן הגאון מוהר"ר
קופלמן ר' יעקב הלוי
שמו וטעמו ונימוקו
עמו בקי בחכמת כל
הספרים ובפרט בשש
סדרים ומי הרביץ תורה
כמותו ומי יוכל לספר
תהלתו הוא אבי התור'
אבן פינה יקרה אשר
שמו בכם נחתם אביר
יעקב התם ב"י יהודה

(הלוי ז"ל נפטר כ"ג סיון
ונקבר יום א' ש"א לפ"ק).

המנזר ובית־הקברות היהודי והעובדה שהמנזר היה בגיא ובית־הקברות על ההר, שימש לדמיון העם חומר לרקום ממנו מעשיות ואגדות שונות. במרוצת הזמן התמזגו זכרונות אלה לאגדת־עם, שאמהות יהודיות מספרות עד היום לילדיהן:

„מאחורי העיר לובלין התנשא הר גדול שהיה שייך לשני אחים. האחים רבו תמיד ביניהם ולכן התחלקו בהר. אחד מהם תרם את חלקו למסדר הנזירים והוקם עליו מנזר, ואילו השני תרם את חלקו ליהודים שהקימו במקום זה בית־קברות. הנזירים רצו לדחוק את רגלי היהודים ולכן צלצלו בפעמונים כל אימת שהובא נפטר לבית־הקברות. הדבר היה למורת רוחם של היהודים, אשר הגישו קובלנות לוויבודה ולמלך, אך הכל היה לשווא — הנזירים סרבו להכנע והמשיכו לצלצל בפעמונים.

באחד הימים נפטר יהודי אדוק שומר מצוות וחסיד, שלא עשה מימיו עוול לאיש. היהודים ליווהו בהמוניהם למנוחתו האחרונה, ומשהגיעו לשער בית־הקברות החלו פעמוני המנזר מצלצלים כרגיל. היהודים האבלים נתמלאו צער משנה על כך, ונאנחו בשברון־לבם. והנה גלש לפתע הסדין שכיסה את גוית הנפטר והחסיד קם והחל מדבר. נבעתים ונרעשים עמדו המלווים והקברנים. והנה פנה הצדיק שקם לתחיה אל אחד הנערים במקום וציוהו לרוץ מיד לביתו ולהביא משם את אחד הספרים. כל עוד כוחו בו מיהר הבחור והביא את הספר המבוקש. הצדיק פתח את הספר, דפדף בו שעה ארוכה עד שמצא את התפילה שהחל משמיעה בקום רם. בשעה שהצדיק התפלל המשיכו הפעמונים לצלצל, אך המלווים עמדו כמאובנים ולא יכלו לזוז ממקומם. לפתע הבחינו בכך שהמנזר מתחיל להתנועע והאדמה שוקעת מתחתיו. הצדיק המשיך בתפילתו והמנזר שוקע והולך וקול בכי וצעקה בקע ממעמקים.

הנזירים פרצו מתוך המנזר והחלו עולים במעלה ההר ועם הגיעם אל הצדיק, כרעו ברך לפניו וביקשו ממנו מחילה. גם היהודים הפצירו בו לרחם עליהם. אז סגר הצדיק את ספרו, פנה לרץ וביקשו להחזיר את הספר למקומו, ולאחר מכן נפל מת לתוך הארון. המנזר עמד משקיעתו, אך נשאר שקוע כבקלחת למרגלות בית־הקברות וכך הוא עומד עד היום הזה".

*

„הפנתיאון" של בית־הקברות הישן נמצא בחלקיו הנמוכים — כאן ניצבת מצבתו של ר' שלמה לוריא (המהרש"ל), של ר' שלום שכנא ושל גדולי לובלין אחרים עד ר' עזריאל הלוי הורוביץ והרבנים מהמאה הי"ט. לידם נמצאים קבריהם של ראשי הקהל בלובלין, ראשי ועד ארבע הארצות, ביניהם אברהם הילפרין, אבותיו, בניו ובני־בניו. על קברו של „החוזה" ניצבת מצבה גדולה, והמאמינים באים לבקשו שימליץ בעדם „למעלה" ומשאירים על קברו פתקים עם שמותיהם. הקבר מוחזק בעיני העם כמקום קדוש ואסור לעמוד בד' אמותיו, בדומה לקברו של יעקב קופלמן *), שנקבר כאן הראשון. ליד ראשי־ישיבות, רבנים, פרנסים וכדו' קבורים כאן רופאים מפורסמים, סרסורי החצר של המלכים, סוחרים גדולים וכאלה שמילאו תפקידים נכבדים בחיי הקהילה וביהדות בכלל. האדמה מכסה עכשיו את עצמותיהם; והזמן, הגשמים, הרוחות והשמש הפכו ושחקו את המצבות ומחקו מהם את הכתבות. שיחים ומטפסים הגדלים ביניהם וסביבם מקשים את הגישה אליהן. העיטורים העשירים על המצבות, האריות, הנמרים, המנורות והכותרות, העצים הגדועים, הספרים הפתוחים והדמויות האלגוריות נמחקו על־ידי הרוח, הגשם והסערה, ועל רובן אי־אפשר לפענח את הכתבות **).

---

*) קברו של יעקב קופלמן (או ר' יעקב פולאק) נמצא בקצה; לפניו רואים אנו שתי מצבות מהמאה הט"ז, האחת של החזן ר' אברהם. פסיעות אחדות מקברו של החזן נמצא קברו של „החוזה", מימינו שוכב יריבו של „החוזה — „ראש הברזל"; מאחוריו שוכב ר' שלום שכנא. קברו של המהרש"ל קרוב יותר לכניסה.

**) הודות למסירותו של ש. ב. ניסנבוים, מחבר הספר „לקורות יהודי לובלין", צולמו המצבות בעלות ערך היסטורי ואמנותי וכתובותיהן נרשמו. הקובץ בשם „מצבות יהודיות בלובלין" הופיע ברוסית בשנת 1913, כתוספת ל„ייברייסקיה סטארינה" (הערת המערכת).

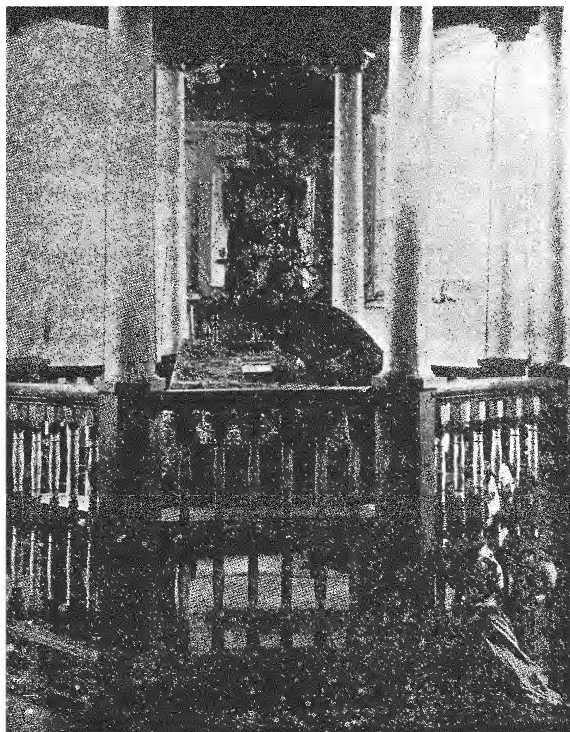
אנו עוזבים את בית־הקברות וחוזרים לעיר היהודים. מרחוב יאטצ'נה בוחרים אנו בדרך אחרת ונכנסים לרחוב הרוסי (אוליצה רוסקה), הפרבר העתיק של לובלין, ה„צ'וטק" (צ'וואַרטק), שם נמצאת הכנסיה העתיקה ביותר על שם מיקולאי הקדוש. היום גרים ב„צוואַרטק" וברחובות הסמוכים רק יהודים, והוא נמשך עד לרחוב לוברטובסקה, הרחוב הארוך ביותר של השכונה החדשה בלובלין. רחוב לוברטובסקה עושה רושם מוזר, ליד צריפים קטנים ניצבים כאן בתים בעלי ארבע קומות וחזיתות מודרניות המשווים לשכונה מראה של כרך. כאן גרים יהודים אדוקים, עשירים, סיטונאים. הרחוב הומה תמיד מאנשים, הכל מוכרים וקונים, כאן עומדים סבלים עם חבל בחגורתם ומחכים לעבודה. אלה נראים גברתנים בניגוד ללמדנים היהודים החיוורים שראינו ב„קלויזים" ובתי המדרש ברחוב שירוקה.

ארכו של רחוב לוברטובסקה הוא למעלה מקילו־מטר אחד והוא מוביל לבית־הקברות החדש ברחוב אוביבטלסקה. מרחוק רואים אנו מצבות גדולות וקטנות לאלפיהן, כשהן מבצבצות ועולות מאחורי בית־הקברות — עדות לממדיה של קהילת לובלין המעטירה. לפני בית־קברות זה משתרע בית־הקברות הצבאי הקטן — מוקף חומה נמוכה. כאן מצאו את מנוחתם האחרונה חיילים וקצינים אוסטרו־הונגריים יהודים, ולידם מונחים יהודים מהצבא הרוסי.

עוברים אנו את השכונה היהודית וחוזרים העירה. התמונות שראינו עודן ניצבות לנגד עינינו ואין אנו מרגישים בתחילה שאנו נמצאים בעיר אירופית, בין בתי מלון ובתי קפה, בעיר בה מטיילים גברות וגברים מגונדרים ברחובות הראשיים. גם יהודים אני מבחין בין המטיילים, אולם יהודים מודרניים הם אלה, שעזבו את הגיטו, תלמידי גימנסיות או סטודנטים באוניברסיטת וארשה. אך לא נתעכב זמן רב בטיילת זו ונשים את פעמינו לפרבר ויניאבה וצ'יחובקה, כדי לראות שכונות יהודיות אלה.

*

כשכותבים גט בצ'יחוב כותבים עד היום „בצ'יחוב שהיא וויניאווה". מכאן אנו למדים ששני הפרברים היוו קהילה אחת. לאמיתו של דבר מהווה רק ווינאווה קהילה עם בית כנסת, בית מדרש, מקוה ובית קברות. בית הכנסת ניצב על גבעה באמצעה של ככר קטנה, כמעט בטבורו של הפרבר. בית הכנסת הוא בנין מאבן בעל צורות ארכיטקטוניות יפות, בעל סטרא אחת עם

בית־הכנסת הישן בפרבר לובלין

פלוש ועזרת נשים למעלה. למרבית הצער שבור גג בית הכנסת והבית טחוב מהגשמים היורדים עליו. הקהילה נאלצה להוציא מבית הכנסת את ספרי התורה וחפצים יקרים אחרים והתפילות נערכות בבית המדרש הסמוך. מאז הולך בית הכנסת וחרב, ואם לא תימצא יד מצילה — יתמוטט כולו.

וויניאווה עושה רושם של כפר. הבתים הקטנים עם המרפסות, גינות־הירק והבארות משכיחים מלבנו את העובדה שלפנינו ישוב עתיק־יומין לצדה של עיר גדולה. צ׳חוב, או צ׳יחובקה, מונחת קרוב יותר לעיר וגנים גדולים ויפים חוצים בינה בין וויניאווה. לאורך הנהר הגדול והמרופש נמשכת דרך המחברת את שני הכפרים או הפרברים. טחנה קטנה מקימה רעש יומם ולילה ומהטחנה מוביל רחוב יהודי צר ומזוהם בכיוון לעיר. בתים קטנים ונוטים ליפול עומדים כאן בצפיפות ובאי־סדר פראי וברחובות המרופשים זוחלים ילדים קטנים ומסתכלים בעוברים ושבים. באחד הבתים המתמוטטים האלה נמצא ה„שטיבל״, ז״א בית התפילה של הקהילה הקטנה, בבית קטן אחר — החדר, בית־הספר היחידי במקום. הניגון החדגוני של ילדי החדר בעת לימודיהם ורעש ושקשוק הטחנה מתמזגים בהר־מוניה מיוחדת במינה ואליה מצטרפת נחרת החזירים — זהו מראהו של עיירה־כפר וככה נראה המקום לפני מאה שנה בשעה שיעקב־יצחק, „החוזה מלובלין״, הגיע הנה מלאנצוט בגליציה כדי להתישב כאן. כל תקופת ישיבתו בוויניאווה היה מקום שקט זה אבן־שואבת להמוני חסידים ואנשים אומללים שנהרו אל הצדיק כדי למצוא ארוכה לגופם ולנפשם. אולם משיצא הצדיק את המקום ועבר ללובלין, לרחוב שירוקה, שקעה העיירה שוב בתרדמתה ממנה לא נעורה עד היום,

המצבה על קברו של החזן
ר' אברהם בן אושעיה

נפטר בשנת 1543

עיני ירדו פלגי
מים בהתקדרו
בעבים השמים במות
ר' אברה' ב"ר אושעי' ז"ל
ש"ץ שהית' יום ב' כ"ד
סיון ובו ביום נטמן
איש הישר ונאמן
(ג' ש' לפ"ק)

המצבה על קברם של ר' יהודה
ליב בר' מאיר אשכנזי למדן
מופלג, נפטר בשנת 1597
ושל אשתו פיגה

פה נקבר ארי' שבחבור'
הרביץ תורה והוציאה
לאורה בפלפול ובסבר'
הרב הגדול הגאון
מהר"ר יהודה ליב
בן הר"ר מאיר זצ"ל
אשכנז כ"א שבט שנ"ז
(גם א)שתו מרת פיגאה (זצ"ל)

מצבות עתיקות בבית-הקברות הישן

יוסף אכטמן

לובלין היהודית

לא לובלין זו של הפרבר הקראקאי ולא זו של הגן הסכסוני היתה לובלין היהודית. לובלין, לובלין זו שלנו, התחילה מעבר ל„שער" („די בראם") עם השעון — החל מרחוב גרודזקה והרחובות והסמטאות דרך נארסטאבנה („דאס געסיל"), קראבייצקה, רוסקה שהצטלבו והתפתלו עד ששוב נתחברו עם הרחובות קובלסקה, שירוקה, לובארטובסקה והובילו לבסוף דרך „סימטאות הקבדים" („קברים־געסלעך") לווליה־לונקה עד שלפתע נסתיימו ב...מיידאן טאטארסקי ומיידאנק...

ימינה מאחורי „השער" פלח את דרכו הרחוב הצר והמתפתל יזואיצקה ובקצהו עמד התיאטרון „פנתיאון", שבעליו היה הפולני מאקובסקי. כאן הוצגו להנאתו הרבה של הקהל היהודי המחזות העממיים: „כינקה פינקה", „חאנטשה באמריקה", וכו'; כאן הושמעו הפזמונים התפלים אמנם אך הערבים לאוזן ומושכים את הלב; כאן הביע הקהל את קודת־דוחו במחיאות־כפיים סוערות כאשר המשחק מצא חן בעיניו או בשריקות משלא הפיק את טעמו.

לא הרחק מרחוב יזואיצקה, ברחוב זלוטה, חי מחבר כמה ממחזות אלה, מושך בעט סופרים כביכול, ינקלי ואקסמן, או כפי שכינוהו בלשון חיבה „דירעק־טעשי" („מנהל"). רווק זקן היה או אלמן, לאלהים פתדונים. גר בקומת־הקרקע של בית־אצילים לשעבר. תפס חדר ומטבח מרוהט בסגנון „יקי" למחצה ולמחצה פולני. חתול, תכי וכנרית היו דיירי המשנה של „דירעקטעשי". אלה שהכירוהו ודאי זוכרים את צורתו המגושמת ואת אפו המונגולי הדחב...

אפילו שחקנים דגולים של התיאטרון היהודי, כאסתד־דחל קאמינסקי וזיגמונט טורקוב, הכירו את „דירעקטעשי" לאחד שגם אימפרסריו היה לעתים מזומנות. נוסף לתיאטרון ולאמנות, עסק יעקלי ואקסמן גם בכתיבת בקשות רשמיות — מקצוע שעליו התפרנסה כמעט כל משפחה ואקסמן בלובלין.

לא הדחק מכאן נמצאה בעשור השנים האחרונות הקהילה. מי לא זוכר את הישיבות הסוערות ואת כל הקלחת הזאת...? מי לא זוכר את לייבל לרר, אותו גבור דתחני שרצה ללמד את אנשי ה„אגודה" את תורת ה„בונד" בכח ה"שרפרפים", או את הרשל־יונה זילבד, משה'לי אייזנברג, חבר האגודה, נואם שנון ולוחם קנאי נגד ה„בונד"? המאבק היה חדיף, אבל לא קלקל את השורה.

לא כולם יודעים אולי, או שאינם זוכדים, כי שם בשכונה זו, באולפינה נמצא כבר לפני 45 שנה חדר מתוקן מיוחד במינו, בית־ספר בו לימדו רוסית, חשבון, עבדית. ושרו את „התקוה" ככה שהרוסים לא יבחינו בכך. היה זה בית־הספד של ודבר. להלן, בדחוב גדודזקה, מול ביתו של משה זורמן, עמד בית היתומים היהודי או כפי שנקרא ה„אוכרונה" (בית המחסה) היהודית. בית־היתומים סבל תמיד ממחסור ודחקות בדומה לבית החולים בלובדטובסקה שגם הוא התלבט בקשיים כספיים חמורים. לטובת מוסדות אלה אספו בלי־הדף כספים: פעם נעדך יום סדט, פעם קונצרט, ובכל זאת התקיים בית היתומים במשך שנים רבות. תחילה בהנהלתה של הגב' טויבנפלד ובשנים אחרונות של חבדתה הנאמנה לעבודה, הניה קופרברג שנרצחה בצוודה אכזדית ע"י הנאצים יחד עם בני חסותה הקשישים והתינוקות. אחד אחד נשחטו התינוקות לנגד עיניה בווליה. זה קרה בשנת 1941. מדת קופרברג נדצחה האחרונה.

בואך מרחוב נובה, מול ברוך קולברג, נמצא „הזמיד" ומיד מאחודיו — ההר, מגדש הספודט החורפי לילדים יהודים שהתגלשו במזחלות או סתם ככה בשפוע ההד לדחוב היהודי קובלסקה. כאן על ההר גדה פדילי האיפה, שאפתה מקמח שיפון עוגות חמות עם חמאה. היה זה מין מאכל לובלינאי בדומה לרקיקי הבצלים הדקים.

ימינה מרחוב גרודזקה, אשד בקצהו עמדה חנות הספרים של ניסנבוים, נמשך במקביל לבית היתומים הרחוב „מאחורי לאזאר". שם השתוללו לפנים אנשי העולם התחתון, שאינםו, כפי שמספרים, נעדות יהודיות. קראו להם „אנשי האלימות" (כוח־גייעדס).

מעברו השני של „שעד היהודים" השתרבב הרחוב

„הגשר היהודי" — רחוב המוביל לשכונת היהודים.

של דלת־העם, קראבייציקה, עם בקתותיו מעץ ומחמר שעמדו ממש על כרעי תרנגולת. למטה ימינה, במרחק מה מ„המנזר היהודי" נמשכו מרעות ווליה — נוף ירוק ועשיר שהיווה ניגוד חד למשכנות העוני הצפופים והאפורים בעיר.

בקצה הרחוב קראבייציקה עמד בית־המרחץ של צוקרמן. באותו מוסד ל„היגינה" רעשו היהודים בערבי שבת וחגים ונאנחו תחת חביטות הזרדים העוקצנים בצעקם בלי הרף: „קר, עוד עביט רותחים..."

משם, דרך גשר צר ושבור מעל לנחל קטן שמעולם לא ראה מים, באת לרחוב רוסקה. מרחוב רוסקה מול הכנסיה הרוסית ראית לנגדך את רחוב שירוקה, קובלסקה ומבעד לרחוב האטליזים (יאטקע־גאס) את רחוב לובארטובסקה. מאותו רחוב שירוקה, דרך החצר המפורסמת של הרבי באת לרחוב נאדסטאבנה המלאה חדרים. כמעט בכל בית נמצא חדר ורבי עם רצועה, וחבורות קונדסים. בכל מקום נתקלת בילדים כשנוצה תקועה בכיפתם כעונש על שהמרו את פי ההורים או את פיו של המלמד, על שלא ידעו לעבור על פרשת החומש וכו' מהשכם בבוקר ועד מאוחר בלילה, בקיץ ובחורף אפשר היה לשמוע את קול המלמדים המשננים עם תלמידיהם: „ויקרא" — וקרא מי קרא? — משה איש ששמו היה משה...

ברחוב שירוקה בואך מרחוב רוסקה אתה רואה לפניך את בית הכנסת ע"ש המהרש"ל, בית־הכנסת של המהר"ם ומאחוריו תלמוד־תורה הצמוד אליו.

תלמידי תלמוד־תורה שיחקו בבוץ לא הרחק מתעלת הביוב, בחצר תלמוד התורה המכוסה חול. אם הרצועה השורקת של החדר ומשיכת האזנים עד זוב דם בחדרים ברחוב נאדאסטאבנה היו השיטות הפדגוגיות היעילות ביותר, הרי כאן בתלמוד־תורה הגיעו „שיטות" אלה להתעללות ממש.

אל נשכח גם את רחוב פורמנסקה עם סבליו ועגלוניו, עם אברהם הויזשיבו הגבור, שמנחת זרועו פחד אפילו החוליגן הגדול ביותר בעיר, מוטיקה. אל תשכחו את רחוב לובארטובסקה החצוי על־ידי גשר מעל לנחל ליד רחוב האטליזים (יאטקע־גאס), והמוביל ימינה ושמאלה לרחובות לא־יהודיים.

רחוב לובארטובסקה היה רחוב ארוך עם חנויות ומדוייר היה בצפיפות. הוא נמשך על שטח גדול. כאן נמצאה ישיבת חכמי לובלין, בית־החולים היהודי, המגרש של שיף, מקום ההכשרה של „השומר הצעיר".

כך נראתה לפנים לובלין היהודית, שהקיפה גם את צ'כיב, ואת ה„טשוטעק", את בית העלמין הישן והחדש.

כל זה איננו עוד.

כשאתה עומד היום בפרשת הדרכים גובה — שוינטודוסקה, לובארטובסקה וקובלסקה, רחובות בהם שקקו והמו בעבר חיים יהודיים, לפניך מגרש חרב ושמם ועליו כסמל הצער והעינויים נשארה לפליטה... „הטירה".

הירש יצחק טייג

רחובות וסימטאות

על־יד „השער הקראקאי" מצד „רחוב היהודים" תוקף אותך רגש מוזר למראה העוני המשווע וחש אתה כאילו נזדמנת לעולם אחר.

אתה חוצה את „השער" ונכנס ל„רחוב היהודים" כשראשך מורכן. ערפילים מתנשאים כאן מהנחל הקטן, מהביצות על שדות המרעה המשתרעים למרגלות עיר היהודים. כשאתה נמצא מהצד היהודי של „השער הקראקאי" אתה מרגיש כאילו נתקלת בתקופת ימי־הבינים שקמה לתחיה, כאילו נסוגו החיים בכמה מאות שנה.

הסמטאות השכנות, ריבנה וגרודזקה, מתפתלות ומשתרבבות עד שאין הן יודעות בעצמן את מוצאן ומבואן. החצרות מבצבצות ועולות, למעלה, למטה ובאלכסון, רכובות כאילו אשה על רעותה; חורבות אכולות רקבון.

לילה. מבויים אטומים. הכל סגור ומסוגר. אימת פרעות, שחיטות מהלכת בחלל... בתים קטנים עומדים פה ובהם חנויות עם חלונות מאובקים ומזוהמים. החלונות מגיעים עד למרתפים, מהם משתרבבות ידים צנומות ושעירות של החנוני המגיש לקונה את המצרכים: מלח, קמח, מליחים. הסדר זה נעשה על כל צרה שלא תבוא. במקרה של פרעות מוגפים בבהלה התריסים והחנונים נמצאים במקום מבטחים, עמוק עמוק בחורי עכברים אלה — במרתפים מעופשים. כזה היה המצב בתקופת הצאר, הכיבוש האוסטרי והסאנציה הפולנית, עד לפרוץ המלחמה. ומשפרצה המלחמה החזירו הברברים מהמאה העשרים את תקופת ימי־הביניים בכל היקפה, לרבות חומת הגיטו.

באזניים מצלצלים עדיין צלילי „קבלת השבת" הבוקעים מבתי־הכנסת שבסביבה. ילדות צנומות, חפופות שיער ושלובות זרוע, מטיילות על המדרכות הצרות; זאטוטים נגועי רככת, בעלי גבנונים ורגלים עקומות מתרוצצים ברחוב.

בעודני ילד שרכתי את דרכי אחוז יראה ופחד ברחוב פודבאלנה. לא הרחק מאותו בנין אגדתי, עתיק היומין, ששימש גם כמנזר בתקופות מסויימות וגם כבית־כנסת להבדיל, ולפתע נדמה היה לי כאילו גולש ויורד ההר הנמצא לימיני, לתהום. באפלולית התכולה ששררה עם ערוב היום, ניטשטשו צורות החצרות האחוריות ברחוב גרודזקה.

פודזאמצ'ה — רחוב צר שהתכווץ כאילו מרוב פחד, מהר הטירה המפורסם נעצו בך מבט קר ומבעית כשל סכינים חדים — חודי הצריחים של המבצר הלובלינאי. בשנת 1905 נמלטו מכאן דרך תעלות הביוב אחדים מהאסירים הפוליטיים שנידונו למות; אחד מהם נחנק מהסרחון.

מהר הטירה בקעו מדי לילה בלילה, בתקופת שלטון הסנאציה, אנקות המעונים שהוציאו כאן את נשימתם האחרונה. באותה הטירה היו אסירים חברי ה„רבקום" (הועד המהפכני) בשנת 1921, קרבנות בגידה של פרובוקטור. בית המשפט הצבאי היה כבר מוכן, אולם האסירים ניצלו. פסק־דין המות הוחלף במאסר לשנים ארוכות הודות לשביתת־הנשק שנכרתה בינתיים בין פולין וברית־המועצות.

אחד מחברי הרבקום, המהפכן המפורסם פלדמן, בנו של כורך ספרים עני, היה במרוצת הזמן אלוף בצבא האדום.

בין הבניינים המונומנטליים יש להזכיר בראש

בתים בסגנון עתיק במשכנות העוני בלובלין.

וראשונה את בית־הכנסת ע״ש המהרש״ל, הבנוי בסגנון הבארוק היהודי. בהזדמנות זו אזכיר, כי סבא שלי, אייזיק שלישר, חרת את הלוחות לספרי התורה ואת הפרחים והכפתורים שקישטו את מנורות הנחושת.

כעדות לחיי היהודים בלובלין במשך דורות שרדו בתי־הכנסת של החייטים, האופים, הסנדלרים וכן בית־הכנסת היפה של הדוודים (לפנים בית־הכנסת של הירש דוקטור) ובית־הכנסת של הרצים (החייטים והפרוונים הנודדים).

והנה עוד אפיזודה שכדאי לרשום אותה:

עוד לפני מלחמת העולם הראשונה קרה המקרה שהרעיש את לובלין. כל העיר דיברה על חיטשע טופר, בתו של קצב, אשר התאהבה בגוי והתנצרה.

שנים רבות חלפו מאז. היא התחתנה, פתחה אטליז בפרבר הקראקאי ויהודי לובלין שכחוה. לפתע פתאום שוב נזכרו בה: כאשר הגרמנים הקימו בלובלין את הגיטו, נחלצה חיטשע עם שני בניה לעזרת היהודים הכלואים. מדי יום ביומו הביאו מזון ליהודים והבריחוהו לגיטו. במשך זמן מה האיר להם המזל פנים, אולם כעבור זמן נודע הדבר לגרמנים, אסרו את חיטשע ושני בניה ועינו אותם. את שלשתם הובילו ערומים ברחובות העיר ועל צווארים תלו לוח ועליו הכתובת: „היהודים המשומדים המזוהמים עזרו לבני־גזעם״.

האם ושני בניה הובאו לבית־הכנסת ע״ש המהרש״ל ושם נורו.

אברהם צבי מיזלס

הסמטא („דאס געסל")

עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה חיו יהודי לובלין בד' אמותיה של שכונה מיוחדת, שנקראה בפי הבריות: „רובע היהודים". חומת הגיטו נפרצה אמנם כבר מזמן, אולם רק יהודים מעטים פתחו חנויות ברובע הנוצרי, והיחידים שהעתיקו לשם את מקום מושבם היו בעיקר מבין חוגי האינטליגנציה המדופלמת, כגון רופאים, עורכי־דין וכו'. וגם אז נשארו הרופאים ברובם המכריע בתוך עמם — בשכונה היהודית.

המוני העם שישבו בתוך השכונה היהודית כמעט שלא יצאו מתחומה, לא באו במגע עם תושבי הרובע הנוצרי וניהלו את חייהם על טהרת המסורת. פרט לאינטליגנציה המדופלמת לבשו כמעט כולם את הלבוש המסורתי, את הקאפוטה, וחבשו לראשיהם את „הכובע היהודי". שפת הדיבור היתה אידיש. השבת שלטה שליטה גמורה ברובע היהודים. עם הודעת השמש ביום ששי לפני ערב, כי מתקרב זמן הדלקת הנרות, נסגרו כל החנויות וכולם אצו הביתה לקבל את פני השבת.

את הרחובות בהם התגוררו, כינו היהודים בשמות משלהם, מבלי לדעת אפילו מהו שמם הרשמי. לפעמים היה זה תרגום מלולי מפולנית, כגון: פודזאמצ'ה — „הינטערן שלאס" (מאחורי הטירה), יאטצ'נה — „די יאטקע גאס" (רחוב האטליזים). ויש שהתרגום היה משובש, כגון: רחוב רוסקה (הרחוב הרוסי) — ד'ריישה, אולם לפעמים לא היה כל דמיון בין השם הרשמי לבין השם השגור בפי היהודים. לרחוב הרחב (שירוקה), למשל, קראו: „יידן־גאס" (רחוב היהודים) ורבים מיהודי לובלין לא ידעו אפילו ששם „הסמטא" („דאס געסל") הוא „נאדסטאבנה" (רחוב האגם). בשבילם היתה זו „הסמטא" בה"א הידיעה.

על סמטא זו, בה עשה כל ילד יהודי את ראשית דרכו בלימוד התורה, ברצוני לספר.

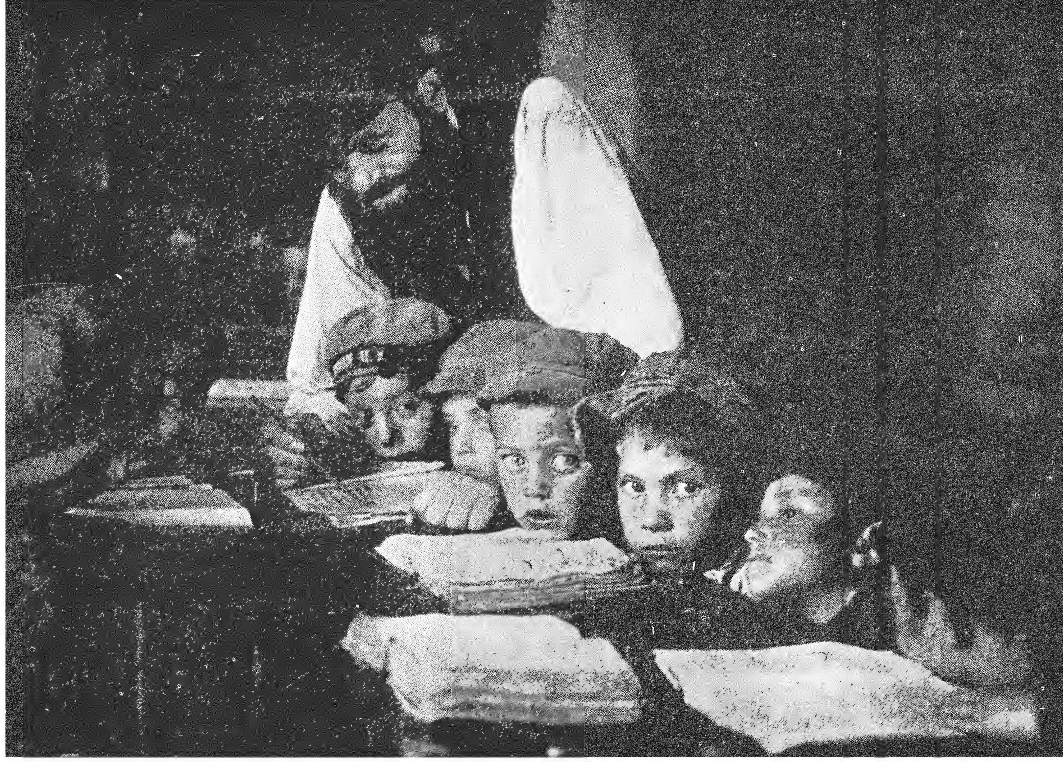
הסמטא שכנה בלב לובלין היהודית ולא עם הרחובות הגדולים נמנתה. כשמה כן היתה — ס מ ט א. מצד אחד גבלה בשוק היהודי. שנים היו השווקים ברובע היהודי — „השוק הפולני" שנמשך לאורך הרחוב „גובה" עד לשעון העיר, ו„השוק היהודי" שנמצא באמצע רחוב לוברטובסקה ליד הנחל החוצה את הרחוב. למה נקרא האחד „השוק הפולני" והשני — „השוק היהודי"? יתכן משום שהראשון שכן בקרבת הרובע הנוצרי והאיטליזים היו בידי נוצרים, ולעומתו נמצא השוק השני בתוך הרובע היהודי ובו רק קצבים יהודים שמכרו בשר כשר. אנשי הכפר, שהביאו מדי יום ביומו ירקות ועופות לשני השווקים, התמצאו יפה במנהגי היהודים וסיפקו את צרכיהם לכל עונות השנה: לפני יום־הכפורים — עופות לכפרות, לפני חג הפסח — ביצים, עופות וכו'.

בין השוק והסמטא חצה נחל צר ובו נהגו הנשים לכבס את כבסיהן. מצדה השני של הסמטא נמשך רחוב צר, שנקרא אז „דאס אפטייק געסל" (רחוב בית־המרקחת) והיווה מעבר בין הבתים ברחוב צירולניטשה (רחוב החובשים) ורחוב היהודים במקום בו נמצא מצד אחד בית־הכנסת של הדוודים („די קאטלער שול") ומצדו השני — בית־מרקחת הידוע בשם „בית־המרקחת היהודי", אף כי בעליו לא היו מעולם יהודים.

לסמטא הובאו כל הילדים והילדות (כי גם הילדות למדו אז בחדרים) מגיל שלוש, כדי ללמוד מפי המלמדים את האלף־בית. כאן נמצאו חדרים מחדרים שונים: חדרי־דרדקי, חדרי־חומש וחדרי־גמרא.

אצל מלמדי הדרדקי למדו הפעוטות מגיל שלוש את צורת האותיות. משהגיעו לגיל חמש עברו למלמדי־חומש, ולאחר שלמדו אצלם שנתיים עברו למלמדים קשישים כדי ללמוד גמרא ולהתכונן ל„תוספות". המלמדים לא זו בלבד שלימדו בחדריהם, אלא גם גרו עם יחד עם משפחותיהם.

מלמדי הדרדקי תפסו את קומת הקרקע לנוחיותם ובטחונם של הפעוטות, שכן עליה במדרגות קשה להם וקיימת סכנה שיפלו מהן. מספר הילדים אצל מלמדים אלה לא היה מוגבל. הם קיבלו כל כמה שיכלו. כן לא היו כאן תאריכים קבועים לקבלת תלמידים. בהגיע

חדר בלובלין. (הצילום מאת א. קאציזנה)

הילד לגיל שלוש, הכניסוהו הוריו לחדר ומכאן שלא עבר כמעט יום בלי שיתווסף ילד חדש בחדר. כניסתו של כל ילד לחדר היתה מלווה חגיגה זוטא. האם הביאה את הילד על זרועותיו (וכאשר היתה עדיין צעירה, הצטרפה אליה גם סבתו של הילד) ובהתאם למנהג חילקה מגדנות בין ילדי החדר.

בחדרי הדרדקי עזרו למלמד על־פי־רוב שני ראשי־דוכנא. האחד, הגדול בשנים, עזר בהוראה והיה מקבל את שכרו בחלקו מהמלמד ובחלקו מההורים. ברוב המקרים היה זה אברך שהתכונן להיות מלמד בעתיד, ומשהזקין המלמד, קיבל מידיו את החדר. העוזר השני היה בחור צעיר ותפקידו היה להביא את הילדים לחדר ולהוליכם הביתה עם תום לימודי היום. בחורף, בשעה שמעבורת העץ הנטויה מעל לנחל היתה מכוסה קרח מהמים שנשתפכו מדלייהם של שואבי־המים, וההליכה בה לילדים בפרט היתה בחזקת סכנה, נשא אותם הבחור אחד־אחד על כתפיו והביאם לגדת הנחל השניה. בחורים אלה סעדו על שולחנם של הורי הילדים, כל יום בבית אחר.

בחנוכה נוהגים היו העוזרים הצעירים להביא לילדים סביבונים, בפורים — רעשנים, ובשמחת־תורה — דגלים, וקיבלו תמורתם תשלום מההורים. בפורים נשאו את משלוחי־המנות מהמלמדים להורים ומההורים למלמדים, ושוב באו על שכרם.

בחדרי הדרדקי למדו הילדים רק עד שעות בין־השמשות. הילדים הקשישים בחדרי־החומש למדו בחורף גם בערבים, ובחזרם הביתה האירו את דרכם בפנסים. מכיון שהמלמדים נהגו ללמוד עם כל ילד לחוד, שיחקו יתר הילדים במשך כל היום בחוץ, ורק מזמן לזמן נקראו על־ידי המלמד או עוזרו ללימוד. ביחוד דאגו המלמדים לכך שלא יימצאו הרבה ילדים בצוותא בשעה שהיה צפוי ביקור המפקח על בתי־הספר.

חופש הילדים שלמדו אצל מלמדי החומש היה יותר מוגבל, כי כן חייבים היו לשבת במשך רוב שעות היום בחדר. גם בחדרים אלה היו ראשי־דוכנא, שעזרו למלמד בהוראה מכיון שגם כאן לא היה מספר הילדים מוגבל. כל ביקור של המפקח עורר בהלה ממש. המלמד הפסיק בחפזון את הלימוד, ציוה לילדים להתפזר והורה להם לא להגיד חס־ושלום איפה הם לומדים. נרגשים ונפחדים רצו הילדים מהמדרגות ולא פעם קרה שבעת ריצה מבוהלת זו נפגעו אחדים מהם.

בחדרי־החומש לא היה צורך בעוזרים הצעירים מכיון שהילדים באו וחזרו הביתה כבר בעצמם. כאן היו כבר „זמנים״ קבועים, פעמיים בשנה: האחד אחר סוכות (חדש חשון) והשני אחר פסח (חדש אייר). בין הזמנים עברו הילדים מחדרי הדרדקי לחדרי החומש.

בחול־המועד סוכות ופסח היו המלמדים טרודים ועסוקים ברכישת התלמידים לחדריהם. בימים אלה נחרץ גורלם ופרנסתם למחצית השנה השניה. הילדים לא למדו אז והמלמדים ביקרו בבתי־ההורים. אפשר היה אז לראות בסמטא את מלמדי החומש ומלמדי הדרדקי כשהם מטיילים יחד ומנהלים משא־ומתן בדבר תלמידים שצריכים היו לעבור מרשותו של האחד לרשותו של השני. מנהלי הדרדקי המליצו בפני ההורים על מלמדי החומש ובאו כמובן על שכרם מטעם האחרונים.

מחדרי החומש עברו הילדים למלמדי הגמרא, שלימדו אותם חומש ורש״י והתחילו אתם בלימוד הגמרא. כאן למדו הילדים כשנתיים בערך. מלמדי הגמרא לא נעזרו כבר בראשי־דוכנא, מספר הילדים היה מוגבל וכל אב מצא לנכון לחקור את המלמד מה יהיה מספר התלמידים בכיתה. המספר המקובל בחדרים אלה היה שנים־עשר אולם המלמד קיבל תמיד שנים־שלושה תלמידים נוספים.

שלושת הסוגים הנ״ל של חדרים נמצאו בסמטא. מלמדים בדרגא גבוהה יותר, שלימדו עם מספר ילדים מוגבל מאד גמרא ותוספות, היו פזורים בכל רחבי העיר.

לכל חדר היו שמחות וחגיגות משלו מלבד אלה שהיו משותפות לכולם. כפי שסיפרנו לעיל, חילקו האמהות בין הילדים בחדרי הדרדקי בשעה שהביאו בפעם ראשונה את ילדיהן, מגדנות. חגיגה גדולה יותר התקיימה בשעה שהילד התחיל בלימוד החומש. חגיגה זו, שנערכה בשבת השבוע כשמלאו לילד חמש שנים (לקיים מה שנאמר: בן חמש למקרא) נקראה: „התחלת החומש״. התכונה לחגיגה זו היתה גדולה. גם ההורים וגם הילד התכוננו אליה במשך זמן ארוך. הילד שינן את הפסוק הראשון בחומש „ויקרא״, כי כן צריך היה לענות לשאלות „המברכים״. (אלה היו ילדים שהמלמד לימד אותם להציג שאלות מחומש „ויקרא״). בשבת שנקבעה לחגיגה התאספו בשעות אחרי הצהרים אורחים ומוזמנים כדי לשמוע מפי הילד את הדרשה. נוכחו גם המלמד, ראש־הדוכנא וקבוצת ילדים מהחדר. (המלמד נמנע מלהביא את כל ילדי החדר משום שלא היה מעוניין שמספרם יוודע ברבים. לכל חגיגה הביא ילדים אחרים). את חתן השמחה העמידו על שולחן כשהוא לבוש קאפוטה

מיוחדת מאטלס, חגור בחגורת משי וחובש כובע משי, דוגמת בחור חסידי מבוגר. הילדים „המברכים״ עמדו ממולו והתחיל ביניהם דו־שיח. הילדים העמידו שאלות ו„בחור החומש״ צריך היה לענות עליהן. לאחר סיום הדו־שיח השליכו מעל הילד, חתן השמחה, סוכריות. הילדים שהשתתפו בחגיגה קיבלו שקיקים ססגוניים עם ממתקים ו„המברכים״ קיבלו מנה כפולה — שני שקיקים האחד בצבע זהב והשני בצבע כסף.

בחדרים האחרים, בחדרי החומש והגמרא, לא התקיימו החגיגות הנ״ל ולעומת זאת נערכה בהם סעודה בשעה שהילדים הפסיקו את הלימודים בחורף בערבים לפני חג הפסח. כל ילד הביא כמה פרוטות והרבנית הכינה סעודה עם כוסית יין ועוגה. בחדרי הגמרא נערכו סעודות אלה ליד שולחן ערוך עם דגים ובשר.

חגיגה כללית, בהשתתפות כל החדרים ללא יוצא מן הכלל, התקיימה בל״ג בעומר. אז נהגו לנסוע עם הילדים ל„קרנגל״[1]). כל ילד הביא אתו ביצה שלוקה בצבע אדום (כדי לקבל את הצבע, הביצה נרתחה במים עם קליפת בצל). כן קיבל כל ילד כמה פרוטות. המלמד שכר כרכרה, הטעין עליה את הילדים ונעמד על הגרם מצד האחד ומהצד השני — ראש־הדוכנא, כדי לשמור על הילדים הצפופים בכרכרה לבל יפלו ממנה. הילדים נסעו לחוץ לעיר, שם אכלו את הביצים, שיחקו מעט וחזרו העירה.

בסמטא נמצאו כמה חנויות־מכלת עלובות, ללא כל ציון ושלט, כוכים אפלים שקשה היה להבחין בהם מחוץ. בחנויות אלה נמצאה חבית עם מליחים, כמה ככרות לחם, שק עם מלח, כמה ליטראות סוכר ומעט נפט. במקום מיוחד היו מונחים על פח רקיקים, עוגות וכל מיני ממתקים. פרנסת החנויות האלה היתה על ילדי החדרים אולם כאן קמו להן מתחרות בצורת נשי המלמדים שמכרו גם הן דברי־מתיקה וכמובן השתדלו למשוך את הקונים הקטנים ולשדלם שיקנו

[1]) טיול לחוץ לעיר.

אצלן. מלבד זה עמדו בצדי הסמטא שולחנות ועליהם כמה סוכריות, עוגות וגם כאן היו הלקוחות היחידים ילדי החדרים.

הלימודים התקיימו על־פי־רוב בחדר גדול, אשר בפינתו האחת ישב המלמד עם קבוצת ילדים ובפינה השניה — ראש הדוכנא עם קבוצה שניה.

בחדר עמדו כמה שולחנות וספסלים בשביל הילדים. על הקיר היה תלוי הרשיון מטעם המפקח על בתי־הספר להחזקת החדר ותמונת הצאר ניקולאי השני. כמה פעמים בחודש נכנס לחדר מורה שלימד רוסית. בשעורים אלה למדו הילדים לשיר את ההמנון הרוסי ואת תארי־הכבוד של הצאר ובני משפחתו. כל פעם כשבא המפקח לביקור בחדר, התחיל המלמד יחד עם התלמידים להשמיע בקול ובנשימה אחת את תארי הכבוד ופתחו בשירת ההמנון הרוסי ובזה נסתיימה למעשה בחינתם של התלמידים.

לפני חג הפסח עסקו ראשי־הדוכנא במלאכה נכבדה מאד. זוגות ראשי־הדוכנא משני חדרים ביקרו בבתי בעלי־בתים בהביאם אתם מדוכות עם מדוכים כדי לכתש את המצות לקמח ולפירורים. עבודה זו נעשתה בערבים לאחר הלימודים בחדר, בעלות־הבית הקצו לשם כך חדר מיוחד שלא נמצא בו חמץ והבחורים קבלו תשלום בעד עבודתם.

מהסמטא היתה כניסה מיוחדת לחצר הרבי מלובלין, ר׳ אברהמלי איגר. בחצר זו עמד בית־המדרש החדש שנבנה לא מזמן וביתו של הרבי. בחגים, בעיקר בראש־השנה וחג השבועות, כאשר חסידים למאות באו לרבי מהעיירות הסמוכות, השתכנו אלה שידם לא השיגה לגור במלונות העיר, בסמטא. כאן הפכו התושבים את בתיהם לאכסניות. בשביל החסידים היה המקום גם זול יותר וגם נוח יותר משום שנמצא בקרבת הרבי ובית־המדרש. בימים אלה המתה הסמטא מהמון החסידים הלבושים בגדי משי ו„שטריימלעך״ על ראשיהם ואוירה חגיגית התנשאה פה שלא היתה כמוה ביתר ימות השנה.

משה כ"ץ

רחוב רוסקה

איני מכיר את ההיסטוריה של הרחוב ואיני יודע בדיוק מהו מקור שמו. מן הסתם — משום שנמצאה בו כנסיה רוסית.

יהודי לובלין ייהדו את השם רוסקה וקראו לו רחוב ריישה. הכנסיה הרוסית לא המתה ממבקרים רבים. כל ראשון בשבוע היו באים לשם להתפלל החיילים בני האמונה הפרבוסלבית ששירתו בחטיבה השמינית שחנתה בלובלין. בשאר ימות־השבוע עמדה הכנסיה ריקה כמעט.

חנויות־הגזוז הקטנות ושני בתי־הבירה שנמצאו ברחוב זה ציפו ליום הראשון כדי להשתכר מעט אצל אלה שבאו לכנסיה. יחסים ידידותיים שררו בין בני האמונה הפרבוסלבית — שלאחר התפילה טיילו במשך שעות ארוכות לאורך הרחוב — לבין יהודי הרחוב הזה.

רחוב רוסקה היה מחובר עם הרחובות הסמוכים — שהיוו את לבה של לובלין היהודית: רחוב שירוקה (רחוב היהודים), לוברטובסקה, השוק היהודי והפרבר ווליה, מקום שנמצאו כמה בורסקאות יהודיות שהעסיקו פועלים יהודיים.

רחוב רוסקה לא היה רחוב של מסחר. הוא היה מאוכלס פועלים, בעלי־מלאכה ותגרנים. פרט לשומרי־

„רחוב היהודים" (שירוקה) למעלה בפינה — סמטא המובילה ל„רחוב היהודים".

הבתים היה הרחוב כולו מדוייר יהודים. את פרנסתם מצאו האנשים בעבודה ובמסחר הקטן.

פעמיים בשנה היה רחוב רוסקה הומה מאלפי־יהודי־לובלין. היה זה בערב יום־כיפור ובתשעה באב. יהודים היו עולים אז לבית־הקברות, הישן והחדש. בתשעה באב היו עולים לרוב לבית־הקברות הישן. בימים אלה היו הרחובות הסמוכים — לרבות רחוב רוסקה — עוטים פנים אחרות לחלוטין. אלפי יהודים היו ממלאים את הרחובות, ואילו בעלי היכולת היו עושים את דרכם בכרכרות. רוב היהודים הלכו ברגל ובדרך היו פוגשים במכרים וחוטפים שיחה על הא ועל דא.

שורת מוסדות הוסיפה חשיבות לרחוב. ברחוב רוסקה מס׳ 2 נמצאה הישיבה של ר׳ ברוך קוצקר, במקום ששנו ולמדו כמה עשרות בחורי־ישיבה. ברחוב רוסקה מס׳ 18 נמצא בי״ס עממי ע״ש ב. בורוכוב. בערבים התקיימו באותו מקום קורסים למבוגרים שאורגנו ע״י חברת „שיעורי ערב״. בבית מספר 34 נמצאו כמה מהאגודות המקצועיות של הפועלים היהו־דיים, כמו: פועלי העור, אפיה, בורסקאות וכו׳. מול הבנין הזה חנה בית־הכנסת של „ביקור חולים״. הגבאים והשמשים היו דיירי הרחוב. מניין למעריב לא חסר שם מעולם — כבר לא לדבר על שבת ויום־טוב, כשבית־הכנסת המה ממתפללים ששכנו ברחוב ריישה.

הנה־כי־כן: רחוב עניו וצנוע זה הצטיין ברב־גוניותו: ישיבה, בית־כנסת, בי״ס עממי יהודי, אגודות מקצועיות של פועלים יהודיים עם השקפות מתקדמות. כולם יחד יצרו חיים יהודיים ענפים שהורגשו היטב בכל בית ועל כל שעל.

הלה מארדר

ילדים בגן־העיר

שלא כערים אחרות — אין העיר לובלין משופעת בגנים. ברחובותיה היהודיים — עץ ומעט ירק הם דברים שלא־בנמצא.

לעומת זאת מצוי בלובלין גן אחד נרחב ויפה שגאוות תושביה עליו. ואכן — יש במה להתנשא.

שלא כבערים גדולות אחרות — אין הגן הלובליני משמש גן־מעבר. גננו הלובליני ניצב לו בדד, חוצה־לעיר, מתוייל כדבעי מכל עבר, ורק פתח־שער צר מביאך לשדרותיו היפות.

והגן הזה, נשמר מכל משמר, כבן יחיד ומפונק, כבת־מלך מיוחסת שלא כל ברנש יכול לגשת אליה... הוא נשמר ע״י שומר קשיש וזועף, הדור במדיו החגיגיים המיוחדים. בוחן הוא כל נכנס מקדקדו ועד כף רגלו כדי לבדוק אם אמנם ראוי הלה ליהנות מזיוה של „בת המלך״. לא בקלסתר בלבד נועץ השומר את מבטו, אלא אף בידים. חלילה לך מבוא אל פתח בית המלכות הלז עם פרח בידך. רב לה בפרחיה שלה, ואינה זקוקה ל„מתנות״ כגון אלו. עם זאת חס וחלילה לך אף להוציא פרח כלשהו מהגן. אף לא למזכרת. קשוחת־לב היא נסיכתנו. חוקה הוא: „ראה בזיוי, אך אל תגע בי״. והשומר מקפיד בלא־רחמים על חוק זה. משום כך נכבלים ידיך במבטיו.

ואם אמנם נמצאים בידיך פרחים — הואל נא, במחילה, להניחם — לפני כניסתך — על האדמה, כשם שמניחים זר על קבר־ידיד. רק בצאתך את הגן, באם זכרונך יעמוד לך, רשאי אתה לאסוף את פרחיך מהמקום שם הנחתם לפני כן. תמצאם באותו מקום, וכפי שהנחתם. איש לא יגע בהם, חלילה. בדרך זו בטוח השומר כי לא נטלת כהוא־זה מ„אוצר המלך״.

ברם, בני הדור הקשיש של האוכלוסיה היהודית לא נימנו עם „מעריציה״ של „הנסיכה הגאה״ — כי היתה להם משלהם. דרכם אליה היתה סלולה — ללא כל צורך בפרוטקציה של איזה שומר קשה־אף. להיפך: כבת־בית לכל, היתה היא בעצמה ובכבודה עושה

דרכה לבתי היהודים. היתה זו מלכת השבת. היא היתה מופיעה בבתיהם מדי שבוע בשבוע, אף פעם אינה מבוששת, ותמיד רצויה...

כלל לא תבעה מהם שבת־המלכה כי יטקסוה בטקסים. אך נוקה הבית, ואף דייריו עצמם הותקנו במקצת — וכבר מוכנים היו להקביל את בת־המלך בפנים שוחקות. וכך הנעימו יחדיו בשמחה את כל יום השבת.

הנוער והילדים, מאידך, סברו אחרת. בשבילם היה הגן תענוג אמיתי, מה עוד ששבת גדולה פרושה היתה לפניהם לבילוי, לפגישות עם חברים וכדי ליהנות, באמת, מאויר צח.

כבר משעות אחר־הצהרים המוקדמות היו ילדים לבושים־נאה מרחובות היהודים מתחילים פונים בכיוון לגן. הולכים היו חבורות־חבורות, יד־ביד, כדי לא ללכת לאיבוד — צעדו בשורות רחבות ותפסו את כל המדרכה בסימטאות היהודים הצרות. ברם, ברחובות העליים — שהיו רחבים יותר — כבר לא חזינו בכגון דא.

כבר חלונות־הראווה הרחבים, משופעים בבובות, סוסונים ושאר משחקים, גרמו לילדים חדווה למכביר. וככה, כשהם מחזיקים איש ביד רעהו, נמשכו מחלון־ראווה אחד למשנהו, מוקסמים מכל חפץ לחוד, ומלאי התפעלות היו משלים כל אחד את עצמו ואיש את רעהו:

—ראה, כדור זה אמי שלי תקנה לי!

— לבת־דודה שלי, זו שגרה בעיר (הכוונה לרחובות הגדולים) יש בובה כזו!

וכך הלאה וכך הלאה: ליד כל חלון־ראווה היו חוזים מדי פעם בדברים חדשים, עד שהיו מגיעים לגן. ורק כאן מתחילה „החתונה" האמיתית.

אין נותנים להיכנס לגן. השומר הזועף ניצב ליד השער ומשגיח, ובשבת — יותר מאשר בכל יום אחר. לילדים — ללא ליווי של מבוגרים — אין מתירים את הכניסה. ילדים אסור להם ללכת אלא עם הורים.

אינם יודעים, הגויים הללו, כי ילדים יהודים הם די מבוגרים. אנשים לכל דבר. ולא עוד, אלא שההורים אף מסמיכים על ילדתם בת ה־8 את שני הילדים הקטנים ממנה.

אלא שכאן אין ברירה. השומר אינו מתיר להיכנס ויש לטכס עצה כיצד להיכנס דרך השער השני.

ילדים יהודים יודעים „להסתדר": קבוצת הילדים שבאה יחדיו, מתפצלת עתה ליחידים. מגיעים אנשים מבוגרים, שהכניסה מותרת להם ללא עוררין. הילדים נוהרים אליהם ומתחננים:

— קחוני עמכם!

— קחוני עמכם לגן!

וכבר משלבים הילדים את ידיהם בבתי־שחיים או בידיהם של המבוגרים. עתה נתונים הם תחת השגחה ונכנסים בלבבות הולמים אל הגן.

עוד פיסת־דרך ממשיכים הם ללכת עם „אמא", לפי שהשומר עלול עוד להפנות את ראשו ולהיווכח כי סובבוהו בכחש. הוא אף מסוגל להוציאם משם. כבר אירע כדבר הזה!

עתה, לאחר שעברו את השער, הם מתפזרים כאוות־נפשם על־פני הגן, המבוגרים פוסעים בשדרות המצילות והאפלוליות, ואילו הילדים — לעבר המגרש הפנוי, מקום שניצב ביתן הגן וקול נגינה בקע ממנו.

— — — והיום אני שומעת שהגן בלובלין פתוח לכל, והשומר הזועף — לא עוד. אך אינם עוד גם הילדים היהודים של לובלין — — —

הם הלפו עם העשן של מיידנק הסמוכה.

צילה פלאם פרננברג

הבית המשותף „ספולדום"

מי מיהודי לובלין לא הכיר את הבית היפה והמרווח בפרובוסטווה 19? בית זה — לא זו בלבד שהיה משוכן אך ורק יהודים, אלא שאפילו השוער (סטרוזש) פה היה יהודי. הוא הובא לכאן תוך מאבק עם ארגון השוערים הגויים, לפי שליהודים לא הותרה הגישה לפרנסה זו (מכבר שרר כאן ה„נומרוס נולוס"). אנו, ל"ו המשפחות שגרנו שם, שבענו רצון מהעובדה שיחד עם 40—50 הילדים של הדיירים־הבעלים — השתובבו ושיחקו בגן גם שלושת הילדים של הסנדלר העני ארין — השוער.

ארבע האופיציינות הגדולות, שנמצאו — דרך אגב — בלב־לבה של לובלין היהודית, היו מוקפות גנים, שדות ונהר. אך פנית מרחוב לוברטובסקה אל סימטת פרובוסטווה — וחשת היטב באויר הצח והרענן.

הבית הוקם בשנים 1928—1930, תוך יגיעה רבה מצד הדיירים — עם הנשיא רב המרץ ל י י ב ו ש ג ל י ב ט ר ואינג' ב ק ר בראש. מאמצים רבים הושקעו עד שהושגה המטרה והוקמו כארבעים דירות מרווחות בשביל משפחות יהודיות, שלא רק שאבו אל קרבם אויר בריא, כי אם חיו כמשפחה גדולה בינן לבין עצמן. היה לנו שם מועדון (עם רדיו, טלפון ופינג־פונג) — מקום שהיינו מתכנסים לעתים קרובות ומבלים את הזמן, לעתים מאזינים להרצאה יפה ומבררים בעיות אקטואליות. לא אחת היינו מגיעים לויכוחים פוליטיים חמים, וכמנהג יהודים היינו מתקו־טטים סביב עניינים מפלגתיים שונים, לפי שנמצאו בינינו תומכים בכל המפלגות והכיוונים ברחוב היהודי. למשל: י ע ק ב'ל ק נ ט ו ר, ראש המזרחי הלובלינאי; מ ש ה ג ר ד ל, מנהיג המפלגה העממית; א ל ת ר ו י נ ב ר ג (חתנו של הרב מביאלה), איש אגודת־ישראל; ג ו ל ד ב ל ו ם, חסיד ה„בונד". כל הויכוחים הללו שהתנהלו שם — לעולם רעננים הם בזכרוני. הה, מה רבים געגועי אליהם!

אף בית־מדרש היה לו ל„ספולדום" משלו. גבאי היה לו משלו — מר בליינדר. השוער היהודי שימש בו בזמן כשמש. היתה שם עזרה לנשים. גברים ונשים רבים, אפילו מרחובות מרוחקים, היו נוהרים בימים הנוראים ל„ספולדום" כדי להאזין אל הרינה והתפילה של חזן טוב, שהיה נשכר לימים אלה.

באחת: מלוכה יהודית קטנה בפינת רחוב גויי (כפי שמלמד השם פרובוסטווה).

האנטישמיות הורגשה כאן אך במעט. תלמידי בתי־ספר יהודים היו מטיילים ובאים לעתים קרובות אל המגרש הגדול שלנו. ילדים יהודים שהוגבלו במקומותיהם היו באים ל„ספולדום" לחטוף משחק בכדור־רגל. וכשהיתה מגיעה שעת „עונג שבת" בעתות החמה הגדולים, היו משפחות יהודיות רבות באות לנוח בגן של „ספולדום", לפי ששם לא הילכו עליהם אימים בליסטראות של חוליגנים ונשיכותיהם של כלבים זועפים. והיכן, באמת, יכול היה היהודי העבדקן עם הקפוטה הארוכה לישון שנת־ישרים מדושנת בשבת אחרי־הצהרים, על דשא ובצל־עצים — אם לא ב„ספולדום"?

בשנים 1937—1938, כשהצפע האנטישמי הרים ראש והתחילה התקופה של „פיקטים" ליד בתי־מסחר יהודיים וניפוץ חלונות־ראווה (וארשה עוד הרחיקה לכת, שם הציתו בבנזין עגלות־ילדים על הנמצאים בתוכן) — חדלו אמהות להוציא את ילדיהן ל„אוגרוד סאסקי" והחלו באות עמם לגן של „ספולדום". ולא אחת, כשהצצת מהמרפסת וחזית במאות ילדים ונערים יהודיים, הרהרת: כך, מן הסתם, פני הדברים בארץ־ישראל.

מכל הקיבוץ של „ספולדום" שרדנו רק אני, בעלי ב ר י ש ושני ילדינו — שרה והנייק. בדרך נס ניצלנו בוארשה. מלבדנו נשארו בחיים שני בניו של מ ש ה ג ר ד ל, ישראל ועמנואל, שניצלו ע"י בריחתם לברית־המועצות. זהו הסך הכל של כל ילדי „ספולדום". שבהיקראם אניה, הניה, הנייק, וויטעק — נשאו בקרבם את הלבבות הקטנים של חנה'לעך, שרה'לעך, משה'לעך ושלמה'לעך. הלב כואב ושותת־דם בהזכרנו מה איבדנו

ב„ספולדום" בלבד, בטבעת הקטנה של השרשרת הגדולה — לובלין היהודית: המוסיקאים המוכשרים, שני בניו של עמנואל נוימן (מנהל בית הספר „בית־יעקב"); הנייק דייטשר, הריפורטר בן הי"ג של ה„מאלי פשגלונד" (התוספת השבועית לילדים של העתון היומי, היהודי־פולני, „נאש פשגלונד"); הצייר־האמן לעתיד שלום וינברג (נכדו של הרבי מביאלה) ועוד עשרות ילדים מאותו בית, שבודאי היו מביאים הרבה תועלת ומוסיפים כבוד לעמנו.

הבית המפואר של „ספולדום" שרד שלם ועוד הרבה־הרבה שנים יעמוד כמצבה יחידה.

מ. שילדקרויט

צ'כיב ווליה – פרבריה של לובלין

הישוב היהודי בלובלין כלל בתוכו גם את היהודים שגרו בפרברים.

אף שיהודי הפרברים קיימו מוסדות ומנהיגים משלהם, הרי היו קשורים באופן הדוק עם כלל הישוב היהודי בלובלין. כל המוסדות שהיו ליהודי לובלין, כמו: בית־החולים, בתי היתומים והזקנים, הישיבות, בתי־הספר ומוסדות־הצדקה נתמכו גם ע"י הפרברים. במערכות הפוליטיות, כמו: הבחירות לסיים, הבחירות למועצת העיר, קופת־חולים ומועצת הקהילה היהודית צעדו הפרברים יחד עם יהודי לובלין. במערכות המקומיות העמידה כל מפלגה פוליטית ברשימתה מועמדים בעלי־השפעה מהפרברים, כדי למשוך יותר קולות. בדרך כלל לא הורגש כל הבדל בין יהודי העיר לבין יהודי הפרברים.

צ'כיב

מקור השם בנהר צ'כובקה שחצה את הפרבר והשתפך לנהר ביסטשיצה.

מסביב לנהר היו נאות־דשא נרחבים ששימשו מרעה לבהמות מכל המינים. ולפי שהיהודים לא היו מטופלים ביותר בבהמות או סוסים — כונו, איפוא, יהודי הפרבר בשם „עזים של צ'כוב".

ליהודי צ'כיב היה בית־קברות משלהם, מה שלא היה לשני הפרברים האחרים: ווליה ופרבר החול.

הפרבר היה מחולק לשניים: צ'כיב הקטן וצ'כיב הגדול. בצ'כיב הקטן כבר אפשר היה לחזות בבתים מודרניים בני קומה או שתים, שעה שבצ'כיב הגדול היה זה דבר נדיר מאד.

האוכלוסיה היהודית בצ'כיב היתה מורכבת ברובה מבעלי־מלאכה ותגרנים. לנוער צר היה המקום במעונות הקטנים והדחוסים, שאיכסנו בתוכם בו בזמן את סדנאות העבודה. ואכן, רבים מנוער הפרבר באו העירה והשיגו לעצמם מקומות־עבודה. השפעה רבה על הנוער נודעה לתנועה הקומוניסטית — שהיתה בלתי־חוקית; ל„בונד" ולתנועות אחרות. ואילו על הדור הקשיש השפיעו מנהיגים מכוח אישיותם. השל שפירא (כיום בישראל) נבחר ברשימת האורטודוקסים למועצת הקהילה, אך הוא ייצג בקהילה את יהודי צ'כיב.

כמו בשני הפרברים האחרים התקיימה גם בצ'כיב שורת מוסדות פילנטרופיים.

קשה היה ביותר להגיע לעמק השוה עם יהודי צ'כיב, בשעת ביצוע פעולת „מעות־חיטים" לפסח. יהודי צ'כיב סברו כי לפי שיש להם בית־קברות משלהם, הרי דין הוא שיקיימו לעצמם גם מצוות משלהם, ולא הסכימו, איפוא, לפעולה מאוחדת של מעות־חיטים. הרבנות נאלצת היתה תמיד להתערב בבעיה זו.

פעילות מיוחדת בצ'כיב הוכיח הנוער המהפכני, שניהל את עבודתו תחת שלטים של מוסדות חוקיים שונים.

בזמן האחרון היה פעיל קלוב ספורטיבי בשם „וויינייבה", שניהל פעולה ספורטיבית. מנהיגי הקלוב היו מהאגף השמאלי. מעת לעת נשמעו כאן הרצאות על נושאים ספרותיים ופוליטיים. קלוב ספורטיבי זה זכה לאמונם של תושבים רבים בצ'כיב.

ילדים משחקים ברחוב (הצילום מאת א. קאציזנה)

ווליה

פנים אחרות לגמרי עטו החיים היהודיים בווליה, ששפעה יותר חיות והשפעה והעמידה מתוכה עסקני ציבור מקומיים — ואפילו מרכזיים — לא מעטים. הסיבות — מובנות. בווליה שכנו בורסקאות יהודיות גדולות, במקום שהיו מועסקים כשלוש מאות פועלים יהודים שהיו מאורגנים באגודה מקצועית. עובדה זו הטביעה את חותמה על הפרבר ווליה.

הגישה לווליה היתה דרך בית־הקברות הישן, בואכה לשוק־הקש (סלומיאני רינק) — מקום שהשתרעו גגי קניפעק. שוק זה היה חלק בלתי־נפרד של ווליה. בסך הכל היו בווליה כאלף תושבים. רובם נמנו עם היסודות העובדים.

בווליה מצינו: בית־כנסת, בית מדרש וחברת „אחי עזר". חברה זו מילאה פעם תפקיד חשוב. הנשף השנתי היה למקור הכנסות לחברה. בפורים היו בעלי הבתים יוצאים לאסוף כספים. יהודי ווליה התמכו בחברה ביד רחבה. ראשי החברה היו: אברהם גולד־פינגר, יצחק שטיצר, אברהמצ'ה זאיונץ ועוד.

והיו לה לווליה גם יהודים טובים וכשרים שהסבו אליהם דרך־ארץ ותשומת־לב. הדרת־פנים היתה לר' אברהמצ'ה — שאליו היו באים להתייעץ ולהסתייע, לר' שמלקה ולר' מרדכי־יעקב. זה האחרון היה חזן, ולאחר התפילה היה לומד ומשנן עם הקהל.

אהובות ונערצות מאד היו שלוש הנשים, שמדי ששי בששי היו מאספות כספים ומחלקות אותם בין הנצרכים. שמותיהן: שרה'לה השוחטת, מלכה־לה של הערש המלמד ומלכה'לה שי־לעביץ. כך קראו להן.

שלוש בורסקאות גדולות היו בווליה. בעלי הבורסקאות היו יהודים ושמותיהם נודעו גם מחוץ ללובלין: פסח ברוקמן, ש. זילברשטיין ושמואל אייכנבוים. בבורסקאות אלו עבדו כשש־מאות פועל, מהם למעלה משלוש מאות יהודים. היחסים בין הפועלים היהודים והלא־יהודים לא היו רעים כלל. הם היו מאורגנים באגודה משותפת.

שאר היהודים שאבו את פרנסתם ממלאכה ותגרנות. כיון שהיה זה פרבר של פועלים — הרי עיקר ההשפעה נודע לשתי מפלגות הפועלים — ה„בונד" ופועלי־ציון

שמאל. השפעה קטנה יותר נודעה לדתיים ולציונים הכלליים.

בקרב ה„בונד" היה אהוב ביותר שלמה החרש, יהודי עבדקן כבן ששים וחובש כובע יהודי — פועל בבורסקאה של זילברשטיין. מלבדו היו פעילים בסניף הבונדאי גם נח בקר, לייב פלוג, מאיר גולדאדלר ועוד. הם עמדו בראש הסניף הבונדאי בווליה.

בראש „פועלי ציון שמאל" בווליה ניצבו: קופל דיאמנט, חיים ישראל מוגרמן, ישראל שפרן ומרדכי מוגרמן.

המאבקים בין שתי המפלגות הללו בווליה היו מוצאים את ביטויים בבחירות השונות שהיו נערכות בלובלין, כמו הבחירות למועצת העיר ולקהלה.

אסיפות מיוחדות היו נערכות בווליה. שני סניפי המפלגות היו מגייסים את כל כוחותיהם כדי לזכות במספר קולות נאה. מנהיגי מפלגות־הפועלים היהודיות בפולין: זרובבל, מיכאליביץ׳ ואחרים היו מופיעים באסיפות־בחירות בווליה, אגב ביקורם בלובלין.

בקרב אנשי ה„בונד" היו פעילים: אברהם מצ׳ה זאיונץ ומרדכי יעקב אדלמן. בראש הדתיים עמדו שמואל שטיל, הרשלה אנקר, וטוביה גרינשפן. אלה האחרונים התמסרו לרוב לבעיות בית־המדרש.

הנוער של ווליה היה מועסק ברובו בעיר וממילא בילה שם גם את חייו החברתיים, שכן המרחק מווליה לעיר היה קטן מהמרחק שבין צ׳כיב לעיר.

נעשו כמה נסיונות לכינון מוסד שינהל את הפעולה התרבותית והספורטיבית בווליה. לא איסתייעא מילתא, לפי שהנוער היה משולב במפלגות ומוסדות שונים שהיו פעילים בעיר.

אופייני הדבר שתושב ווליה היה אומר כי הוא „יוצא לרחוב", ואילו תושב צ׳כיב היה אומר שהוא „הולך העירה", לפי שווליה היתה קרובה וקשורה ברחובות רוסקה, שירוקה, פודז׳מצ׳ה ועוד ע"י נאת־שדה, מגרש של חברת „טאז", מקום שאלפי ילדים יהודיים עניים היו נוהרים לשם בקיץ לנוח.

שני פרברים, גדושי הוויה יהודית־עממית. הם חרבו יחד עם כל הישוב היהודי בלובלין.

שלמה שטוקפיש

פרבר החול

על פרבר החול שלנו כמעט ולא נכתב כלום. וראוי הוא שנרחיב עליו את הדיבור, כי באשר פנית נתקלת כאן בהווי יהודי מגובש ובחיים יהודיים עשירים וססגוניים, המתחננים על תיקונם ורישומם.

כותב שורות אלו מודה כי אין בכוחו להקיף את כל תחומי החיים התוססים בפרבר החול, והוא אך טרח לרשום כל מה שנבע מזכרונו. יצורפו־נא רישומי־זכרון אלה לדברי־ימי העיר היהודית הגדולה שחרבה — לובלין, על פרבריה, ובתוכם — פרבר החול האהוב שלנו.

פרבר החול (בפולנית: פיאסקי) למה? לפי שהפרבר כולו בנוי על חול.

בקצב מהיר החל הפרבר להתפתח רק בסוף המאה ה־19, לאחר הקמת מסילת־הברזל ותחנת הרכבת. עד לאותו זמן היווה בית־החרושת של וולסקי את גבול העיר.

פרבר החול הקיף את האיזורים: צוקרובניה, זאר־פשיאזדעם, דזשישונטה, ואת הרחובות: פוקסאלנה (משנת 1938 — רחוב האחד במאי) וחובסקה (עד הגשר). אפילו הפרבר ברוניביץ׳, הנמצא בצד הכביש הפיאסקאי, השתייך גם הוא לפרברנו.

האוכלוסיה של הפרבר היתה מעורבת: יהודית ופולנית. מתחנת הרכבת עד הגשר מנתה האוכלוסיה היהודית רוב גדול. מאידך, באיזורים האחרים מנתה רק מיעוט קטן. לא ייפלא, איפוא, שכל החיים היהודיים התרכזו בשטח שבין התחנה לבית־החרושת של וולסקי. אך ורק ברחובות פוקסאלנה וביחובסקה. כאן, ברחובות אלה, נמצאו בית־הכנסת ובית־

המדרש; החברות: „גמילות חסדים" ו„ביקור חולים" על בתי־תפילותיהם („שטיבלעך"); כאן שכנו גם כל המלמדים, החל ממלמדי־הדרדקים: חמילי ונטע, ומאוחר יותר: חיים־יהודה, ועד מלמדי חומש וגמרא, כמו: לייביש פויגל, יצחק קוך, יענק'לה, רפאל בריש ועזריאל מלמד.

האוכלוסיה היהודית היתה מורכבת כאן ברובה מבעלי מלאכה (בעיקר: סנדלרים וחייטים) ומסוחרים זעירים (בעיקר: חנויות מכולת).

סוחרים גדולים וגבירים אדירים לא נמצאו כאן. ללמדך, איפוא, שפרבר־החול היה פרבר של עמלים.

עד מלחמת העולם הראשונה חי פרברנו — ככל העיירות הקטנות של פולין בזמן ההוא — חיי בורות ונחשלות. כל החיים הציבוריים של יהודי הפרבר התרכזו בבית־הכנסת ובבית־המדרש, וכן גם בשנ־ה„שטיבלעך" המאוחרים יותר של חברות הצדקה „ביקור חולים" (מקום שפעלו חיים שניטברג, זינוול בלומברג, הניך אנקר ואחרים) ו„גמילות חסדים" (מקום שפעלו שלום שטוקפיש, שבתי שוסטר, יחיאל בלעכער־מאכער, משה סטולייר ואחרים).

על מידת נחשלותה של עיירת־פרבר זו יכולה להעיד העובדה הבאה: יהודי הפרבר היו מכנים את החובש העממי, זליג ברגאוט, בשם „הגוי היהודי", למרות שהיה מגודל זקן והיה הולך מדי שבת בשבתו עם שני ילדיו לבית־הכנסת. „חטאו המשולש" (מלבו־שים קצרים, דיבור פולני עם הילדים ונטילת כסף בשבת מידי החולים) דיו היה כדי שיתיחסו אליו בהסתייגות.

ברם, עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, תחת שלטון הכיבוש האוסטרי, החלו לנשב רוחות חדשות.

בולמוס של קריאה ושל ויכוחים על בעיות העומדות ברומו של עולם אחז את הנוער וחלומות נועזים על מחר יפה וטוב יותר הלהיבו את דמיונו. חצר בית־הכנסת, בה בילו הצעירים את שנות ילדותם, נעשתה להם לפתע צרה, וה„רחוב" *) שסימל את העולם הרחב הוא שקסם ומשך.

משהנהיגו שלטונות הכיבוש האוסטריים לימוד־חובה חינם בבתי־ספר יסודיים ותיקנו את החדרים, נפתחו בפני הילדים היהודים חיים חדשים. הודות ל„ריפורמות" הללו נעלמו החדרים הצרים והמחניקים, בהם הוכרחו הילדים לעסוק בכל מיני עבודות ולמלא שליחויות שונות בשביל הרבנית. את מקומם תפסו חדרים מרווחים שנועדו אך ורק למטרת לימוד.

ברם, החיים הפוליטיים והציבוריים החלו להתפתח רק לאחר שנת 1918.

בלובלין צצות מפלגות שונות, קמים חוגים ונפתחים מועדונים. נוער הפרבר נגרף עם הזרם ולוקח חבל פעיל בחיים הציבוריים על כל צורותיהם. אולם הכל ב„רחוב".

לעתים תכופות נשמע עתה נוער הפרבר שלנו כשהוא מתנצח ומתלהט בויכוחים על סוציאליזם ועל ציונות, על מפלגה זו או אחרת, ושמות כמו מרקס, הרצל ולנין משמשים בערבוביה. מהחלונות הפתוחים של הסדנאות הדחוסות נישאים צלילי „התקוה" וה־„אינטרנציונל", של „השבועה" הבונדאית והפועל־ציונית, ושל שירי תקוה ודרור אחרים.

ואילו בפרבר עצמו טרם היו בנמצא ארגון או חוג כלשהו. רק בשנת 1923 נקראה — ביזמתם של חיים ליזמן ושמחה אנייר' מזאפזשיאזדעם, שניהם סנדלרים יהודים, קומוניסטים — האספה הבלתי־חוקית הראשונה של קבוצת תלמידים ונוער עובד. מגמת מיפגש זה היתה ליסד קלוב ספורטיבי יהודי. האספה הראשונה נתקיימה בעלית־הגג של דובה שטוקבוים (ביכובסקה 12). המשתתפים היו: האחים יונה ושאול ראט־רובין, מאיר נוח ולייבל רובינשטיין, יחיאל שטיינברג, שלמה הולצהקר („שלמה המגושם"), מלך פריצלמן (האחרונים נרצחו ע"י הנאצים), שלמה שטוקפיש, לייבל רובין ואחרים, שלצערי איני זוכר את שמותיהם.

לאחר ויכוח ממושך הוחלט לכונן קלוב ספורטיבי. שני הפועלים הנ"ל קיבלו על עצמם לכסות את כל ההוצאות, שהיו קשורות ביסוד קלוב זה. מגמתם היתה ברורה: הם רצו לנצל את הקלוב בשביל עבודה פוליטית. אפס, נוער הפרבר מאותה קבוצה שקע ראשו ורובו במשחק כדור־הרגל. שני היוזמים משכו, איפוא, את ידם מכינון הקלוב. מאוחר יותר התפתח יפה הקלוב הספורטיבי „נשר" שהקיף יותר ויותר חברים ואוהדים, אך בהיותו בלתי־חוקי לא יכול היה לפתוח מיעדון משלו וממילא לא יכול היה לספק את הצרכים התרבותיים והחברתיים של הנוער.

לאחר שלוש שנים של משחקים עם קלובים „פראיים" שונים, אורגן הקלוב בידי „פועלי ציון" ימין והתאחד עם קבוצת „שחקני רחוב". יחדיו יסדו את הקלוב הספורטיבי היהודי „הפועל". הוא היה, עד

*) כך קראו בפרבר החול לחלקי העיר האחרים, הנמ־צאים במרכזה.

מלחמת העולם השניה, מהקלובים הגדולים ביותר של לובלין.

ואילו בפרבר־החול גופו שרד הנוער ללא חברה וארגון משלו. עד שבשנים 1929—1930 נקראה — ביזמתה של קבוצת נוער משכיל בהנהגת יצחק שפירא, עסקן פועלי־ציון שמאל — אסיפת היסוד הראשונה של חוג בלתי־מפלגתי. אסיפה זו נערכה בליל־שבת אחד בביתו של וולוול בקר (רחוב האחד במאי 41), בדירת משפחת זוננשיין ולקחו בה חלק: שרה בלומברג, מנשה ארליכמן, העלמה ווינברג, אקהויז, שמואל זילברשר, חיים מורגנשטרן, קלמן שפירא האחים טרכטנברג האחים שלמה, יחיאל ודוד שטוקפיש ורבים אחרים, שאיני זוכר לצערי את שמותיהם. בפגישה זו הוחלט לפנות אל מושל המחוז בבקשת ליגליזציה בשביל חברה בשם „חוג פרץ" ובינתיים לאסוף כספים בשביל מועדון.

שנתיים ימים בקירוב ציפינו לאישיר המועדון (נואה, שדוקא הבלתי־מפלגתיות היא שהרתיעה את מושל המחוז) אך בסוף שנת 1931 הורשינו לכך סופית וחוג „פרץ" נפתח בבית פרנס־הקהילה שכר פינקלשטיין (רחוב האחד במאי 26).

„חוג פרץ" התפתח במהרה וזכה לפופולריות בשל פעולתו התרבותית, שכללה הקראות, הרצאות וכיו"ב. באימפרזות אלו הופיעו נואמים ועסקנים מפלגתיים ידועים, כמו: פרופ' בלומנטל, ד"ר הרשנהורן, מאיר שילדקרויט, מאיר שליט ואחרים. ב„חוג פרץ" היו פעילים: יצחק שפירא (נשיא), שרה בלומברג, העלמה פרימר, פרץ ואחיו נחל העס מרחוב ביחובסקה ואחרים. אופיינית מאד היא העובדה, שהחוג סירב לקבל לשורותיו כחברים פועלים שמאליים. באופן כזה ביקש לשמור על כשרותו בעיני השלטון, אפס, גם זה לא הועיל, ובשנת 1932 סגר השלטון את הקלוב.

ושוב חלפו מספר שנים ללא קלוב ליגלי. בשנת 1934 בשל שוב הרעיון לכינון קלוב ספורטיבי. אך בפולין הפאשיסטית למחצה כבר קשה היה לזכות בעצמאות ליגלית כזאת. לפיכך פנו אל הקלובים הספורטיביים הותיקים החוקיים, כמו „אילת השחר" („בונד") ו„כוכב" (פועלי ציון שמאל) — לשם זימון ועידה משותפת. בועידה זו שנתקיימה בביתו של נחמיה פיין (ביחובסקה 3), במועדון קופת־חולים לשעבר, נכחו כמה ממנהיגי ה„בונד", כמו: דובינסקי, ניסנבוים וכו'. נציגי ה„בונד" הטעימו, שהם מוכנים להקים סניף ל„אילת השחר", אך בתנאי שיהיה סניף מפלגתי־בונדיסטי. התחולל, איפוא, ויכוח סוער. בני פרברנו תבעו זכויות אוטונומיות, מתוך הטעמה שהקלוב צריך לשמש את האינטרסים של הכיוונים הפוליטיים השונים המהלכים בין נוער הפרבר. ה„בונד" לא יכול היה לעכל זאת והתכנית ליסד קלוב ספורטיבי הושמה לאל. מאוחר יותר פתח הקלוב הספורטיבי „כוכב" (פע"צ שמאל) סניף בפרבר־החול, שהוכיח פעילות תרבות ית־חברתית רחבה ומסועפת. ברם, תנופתו של נוער הפרבר וחיוניותו היו לצנינים בעיני השלטון, ובפסח שנת 1937 ננעל הסניף יחד עם שאר הקלובים השמאליים של לובלין, כמו: „טור" (פפ"ס) והקלוב הספורטיבי היהודי „וויעניאווא" (בצ'כיב). רוב העסקנים האקטיביים של הקלובים הנסגרים נאסרו לאחר מכן ונדונו לשנות־מאסר ארוכות בגלל פעילות קומוניסטית.

חוג עצמאי חדש לא קויים מאז. עם זאת שוב צצו חברות הדת והצדקה — שכבר הוזכרו בדברינו — בפעולות הצדקה שלהן בקרב אוכלוסית הפרבר העניה. כאן היו פעילים — חוץ מאלה שכבר הוזכרנום — פרנסי הקהילה: שייעלה ארליכמן, אליה טופל ויוסף כאלוועס.

עד... עד שחיית־הטרף ההיטלראית פשטה בחמת־רצח על יהדות אירופה והחריבה ערים ועיירות יהודיות — וביניהן את פרבר־החול האהוב שלנו.

זכרונות ורשימות

י. א. קליינמן

בין תקופה לתקופה

1. לובלין בשלהי המאה הי"ט

א.

שכונת היהודים — טיפוסי השכונה: הרשלי השוטר, ר' הירש־מכיל, דבורה המטורפת — הבאר וסגולותיה — דיבוקים והתגונות בבית־הקברות — העוני ברחוב היהודי — ימי שבת וחגים.

„רחוב היהודים" והרחובות הסמוכים אליו מהווים את השכונה העתיקה והותיקה ביותר של לובלין היהודית. שכונה זו משתרעת למרגלות העיר העתיקה, המוקפת בסירוגין חומות־אבן ומגדלים־שערים שנשארו לפליטה מימי קדם. עד שנת 1862 אסרו הפריבילגיות המיושנות על היהודים לגור בעיר העתיקה, „אינטר מורוס" (בין החומות), לעומת זאת הם תפסו את העיר התחתית „פודזאמצ'ה" בשלמותה כשטירת־המלך שהפכה במרוצת הזמן לבית־סוהר מתנוססת מאחוריה. הפולנים קראו לשכונה זו שכללה את רחוב שירוקה והרחובות הסמוכים אליו, פשוט בשם „ז'ידי". רק לעתים רחוקות אפשר היה כאן לפגוש לא־יהודי. לעומת זאת שקקה השכונה מיהודים מבוקר השכם עד מאוחר בלילה, כשהחנוונים והרוכלים העייפים כבר סגרו בפיהוק את חנויותיהם ופרקו את הדוכנים. ברחוב שלו הרגיש היהודי את עצמו כבתוך ביתו. לחיצוניותו דאג רק כאשר יצא ל„עיר", כלומר מחוץ לתחום ה„רחוב היהודי". בתוך שכונתו נהג ברשלנות מוחלטת, כשהוא יוצא מלוכלך, בבגדים בלויים ולפעמים ללא בגד עליון, עטוף מעיל המכסה את תחתוניו.

נציגי השלטונות הופיעו כאן רק לעתים רחוקות. במשך תקופה ארוכה למדי „ייצג" בשכונה את מרות הממלכה הרוסית הרשלי השוטר. זה היה חייל יהודי מומר, שנשא לאשה נוצריה והודות לכך „נתעלה לגדולה". עם הרשלי הרגישו היהודים כעם בן־בית, שוחחו אתו באידיש, כבדוהו בדגים והוא התיחס אליהם ביתר סלחנות והקפיד פחות מאשר שומר חוק וסדר אחר. יהודי ישיש בעל זקן־מדות לבן והליכה מקרטעת, מלמד דרדקי לשעבר, ר' הירש־מכיל מחברת שומרי שבת.

על אף מצבו החברתי העלוב התיחסו להירש־מכיל ביראת־כבוד וצייתו לכל מוצא פיו. הוא היה טיפוס מיוחד במינו: עני מרוד ויחד עם זה בעל־צדקה. דרך ידיו עברו סכומים ניכרים שנועדו למתן־בסתר לאלמנות, יתומים, חולים, עניים מכובדים, בתולות מבוגרות ובכלל לכל אלה הזקוקים לעזרה. הירש־מכיל קיים בנאמנות ובמסירות את שליחותו. הוא לא ביקש כי אם תבע וקשה היה לסרב לו. למעשה הטיל ר' הירש־מכיל את מרותו על הציבור היהודי במדה גדולה יותר מאשר הרשלי השוטר בעל החרב והכתפות. זוכרני את הופעתו המכובדת על אף תנועותיו המסורבלות כשהוא מזרז בערבי שבתות את הרוכלות והתגרניות שבוששו לשבת ועלולות היו לחלל את השבת, בצעקו: „הביתה, להדליק נרות, חצופות!" כולן ברחו מפניו כלהק עופות מבוהלים והוא היה מגיף ברעש את התריסים של החנויות הפתוחות עדיין. הרשלי השוטר לא זו בלבד שלא הפריע לישיש בפעולה זו, כי אם להיפך, סייע לו בשדלו בדברי־נועם את התגרניות להישמע בקולו.

אם את הרשלי השוטר אפשר היה כמעט תמיד למצוא בקצה הרחוב, בדיוק על־יד בית־המרקחת של צ'ובאשק, הרי באמצעו על־יד הבאר, עמדה או יותר נכון היתה מקרטעת בלי־הרף, דבורה המטורפת כשהיא לבושה בלאים, ריח רע נודף ממנה, שפתיה מכוסות קצף וממלמלת דברים חסרי־טעם.

בעיני העם לא היתה הבאר סתם באר ודבורה — סתם מטורפת. עליהן התהלכו אגדות מעורפלות. באותו זמן לא סודרה עדיין בלובלין רשת מים תקינה ושואבי מים בעשרות והמוני עקרות־הבית שאבו את

מימיהם מן הבאר. לפי האגדה ברך אותה צדיק והעניק למימיה סגולות מיוחדות נגד דליקות. משהות־קנה בעיר רשת המים סתמו את הבאר. הישישים, ובעיקר הישישות, הנידו בראשיהם בדאגה: „לא תצמח ברכה מכך" — מלמלו.

באשר לדבורה היתה היא בת להורים שומרי־מצוה ויראי־שמים אולם עקרים במשך שנים רבות. אמה לא חדלה מלהתפלל לד' שיברך אותה בפרי בטן. הצדיק אליו פנתה אמר שלמעשה זאת היא

חלק מהגשר היהודי

גזירה מן השמים אולם בשכר צדקתה הברירה בידיה: להשאר עקרה או להוליד ילד מוכה־גורל. האם בחרה בילד וכך באה לעולם דבורה.

כפי שאנו רואים נרקמו עוד ברחוב היהודים אגדות והדמיון העממי עדיין היה יוצר. סופר על דיבוק שנכנס באשה החיה ב„קלויסטער" — כך קראו למנזר מקום משכנם של העניים המרודים. בשנת החלירע, שנת 1891 הנוראה, סופר על חתונה שנת־קיימה בבית־הקברות. לפי אמונת העם היתה השאת זוג אומללים בין המצבות, סגולה בדוקה לעצירת המגיפה.

לעומת זאת היו החיים היומיומיים עלובים וחשוכים. עוני ודלות שכנו ברחוב היהודים. בחנויות הקטנות הגיע ערך הסחורות רק לעתים רחוקות לסכום של מאה רובל. הלקוחות קנו את המצרכים בפרוטות: לחם על פי רוב ב־$1\frac{1}{2}$ קופייקה („א דרייער"), חמאה במחצית הקופייקה (א גראשן), מים חמים לשבת במחצית הקופייקה וכו'. הפנים היו מודאגות תמיד, ההופעה מרושלת והבגדים בלויים וקרועים. רק בימי השבת נשתנו פני השכונה מן הקצה אל הקצה. החנויות היו כמובן סגורות ומסוגרות. מראה כולם היה חגיגי ונקי. הגברים היו מלובשים בבגדי שבת

והנשים התגנדרו אפילו, אשה אשה לפי טעמה ואמ־צעיה הכספיים. גם פני תושבי השכונה ותנועותיהם היו שונות מאשר בימי החול. רוח של שלוה היתה נסוכה עליהן. המונים, המונים נהרו לבתי הכנסת הגדולים, עתיקי־היומין של הרבנים המהוללים מהמאה הט"ז — שלמה לוריא (מהרש"ל) ומאיר מלובלין (מהר"ם) ולבתי הכנסת והמדרש האחרים. לפי המנהג הלכו הנשים הצעירות בשבת הראשונה לאחר החתונה לבית־הכנסת בלוית שושבינות לבושות בגדי־פאר. תהלוכה חגיגית זו עשתה תמיד רושם רב בציוריותה.

ב.

הלויתו של הד"ר טץ — קבורת חמור בשנת 1839 — ר' צדוק הכהן יורשו של ר' לייבלי אייגר — הרב הלל ליפשיץ — השפעת הליטבאקים — החסידות בלובלין — שני ההורוויצים: ר' עזריאל „ראש הברזל" ור' יצחק־יעקב „החוזה". ה„לוטריה" המחתרתית.

בסוף המאה הי"ט חי בלובלין ד"ר טץ, רופא מצויין ומקובל גם על היהודים וגם על הנוצרים. כאשר מת לא השלימה משפחתו המפולנת עם הרעיון שהעגלון בבגדיו המרופטים יובילוהו לבית־הקברות ללא אותה החגיגיות המקובלת בין הפולנים. המשפחה הזמינה על חשבונה עגלה חדשה, הלבישה את העגלון מכף רגל ועד ראש וסדרה לויה שלא יכלה לפגוע אפילו באניני־הדעת מבין הפולנים שהשתתפו בה. ההלויה עשתה באמת רושם ב„חידושיה" אולם תושבי הרחוב היהודי ראו בה טעם לפגם. יתכן, שנפגעו מהעובדה שהיהודים ה„פאנים", הפולנים בני דת־משה, האינטליגנטים אוכלי־טריפה מצאו לנכון להפגין את התנכרותם ליהודים הפשוטים לא רק בשמחות שהם עורכים אלא אפילו בהלוויותיהם. משום כך או משום שד"ר טץ היה בשעתו היהודי היחידי כמעט שנבדל מבני עמו באורח חייו, בהשכלתו וביחסו לאמונה, התחילו למחרת ההלויה להתהלך בעיר ספורים שונים מפי „עדי־ראיה" שראו כביכול במו עיניהם את הנפטר מתהלך בעיר.. שואב מים... וכו'. כנראה — הסיקו מכאן — שאין האדמה רוצה בו...[1]).

---

[1]) בבית־הקברות בלובלין מושכים את תשומת־לבנו שני קברים הנמצאים לא רחוק מהגדר — סימן שלנפטרים לא התיחסו מתוך כבוד מיוחד. המצבות על הקברים האלה, שאינן נבדלות בסגנונן ובכתובותיהן מיתר המצבות, שונות בכל זאת במצבן היוצא דופן. הן פונות בכוון הפוך מאשר כל המצבות האחרות. מתחת לשתי המצבות קבורים מרת יודיס בת ר' מנחם מנלי „אשת הדאָקטר ר' משה הכהן

רושם בל־ימחה עשתה הלוויתו של הצדיק רבי צדוק הכהן. המוני העם מזקן ועד טף ליווהו למקום מנוחתו. הנפטר שכב עטוף לבן במטה שנישאה על־ידי החסידים. השומרים על הסדר השמיעו מדי פעם בפעם הוראות: „לסגור את החלונות!" „נשים להסתלק!" „אסור להסתכל!" התמונה היתה מלאה הוד שבמסתורין.

בחייו היה שמו של ר' צדוק הכהן אפוף הילה של קדושה. הוא היה ממקורביו של הצדיק ר' לייבלי אייגר, בנו של ר' שלמה אייגר ונכדו של ר' עקיבא אייגר המפורסם. על קברו של ר' לייבלי שמו המאמינים שנים רבות „פתקים" שיהיה להם למליץ יושר. לאחר פטירתו של ר' לייבלי בא בין חסידיו לידי פירוד: חלק תמך בר' אברהמלי בנו, שירש את כסא אביו אולם חלק ניכר נהה אחר ר' צדוק הכהן. ר' צדוק הכהן היה קשיש בהרבה מר' אברהמלי ועשה על החסידים רושם רב יותר. הוא חי כפרוש ושונה היה בהליכותיו מכל אותם הצדיקים בעלי־המופתים.

ר' צדוק הכהן היה מאויבי הקידמה בכל צורותיה. לאחר שנבחר הרב מסובאלק לשעבר, ר' הלל ליפשיץ, בהסכמת גדולי הדור לרב הקהילה בלובלין, התיחס אליו צדוק הכהן — כפי שמספרת מסורת־העם — בהסתייגות, ללא התנגדות ברם גם בלי התלהבות. הצדיק עיין בספריו של הרב ליפשיץ ומצא בהם בקיאות, חריפות ויראת־שמים, בקיצור כל אותן הסגולות הדרושות מאיש היושב על כסא הרבנות של קהילה מעטירה ועתיקת־יומין כלובלין. אולם יחד עם זה מצא גם בחיבוריו סימני־קריאה ושאלה, נקודות ופסיקים. מחידוש זה לא נחה דעתו וראה בו משום נטע זר, חיקוי דרכי הגויים. האם תמצא בספרי

מזאמיטש" ויוסף בנו שמתו שניהם בשנת 1839, כנראה מהחולירע ששלטה אז.

הרופא היה לפי אורח חייו ומושגיו חלוץ ההשכלה בלובלין המפורסמת באדיקותה. אין תימה, איפוא, שהיה לצנינים בעיני היהודים ומטרה לאיבה ורדיפות. כראש קהילת לובלין כיהן בתקופה זו סבא גדול של כותב הטורים, ר' משה אליהו מורגנשטרן, קנאי גדול ועומד על משמר ענייני קהילתו. הוא אסר למשפחת הרופא להשתמש בעגלת הקהילה לשם הבאת הנפטרים לבית־הקברות, ציוה לקברם על־יד הגדר ולהעמיד את המצבות בכוון הפוך משום שגם הרופא הלך בקרי כל ימי חייו. יחס הקהילה עשה על הרופא השכול רושם עז. כל המשפחה התנצרה והדוקטור מזאמושץ היה לראש משפחה פולנית העומדת בראש הוצאת ספרים מפורסמת (ארצט).

התורה, בתלמוד ובמדרש, אצל גדולי הספרות העברית, המהרש"ל והמרש"א סימני הפסק כאלה? צדוק הכהן הזקן הניע בראשו במורת־רוח.

זכורני כאשר נכנס הרב ליפשיץ בפעם הראשונה באופן חגיגי לבית הכנסת ע"ש המהרש"ל. בעיני רבים מצא חן אולם רבים בדומה לצדוק הכהן הנידו בראשיהם בתמהון. הנעלים המצוחצחות והמבריקות, הצווארון הלבן עם העניבה הדהימו את המאמינים התמימים לא פחות מאשר סימני ההפסק את הרב צדוק הכהן.

הרב הלל ליפשיץ היה מגזע רבנים מפורסמים ואבי הרבנים יחזקאל, אליעזר ויעקב ליפשיץ שמלאו תפקיד נכבד בחיים הצבוריים היהודיים. הוא היה יליד ליטא. מן הראוי כאן לציין, כי רוב החזנים האורחים בלובלין, המלמדים המחדשים, העסקנים הציונים בעלי־ההשפעה שבאו להפיץ את רעיונותיהם בין העם וכן התועמלנים, אנשי ה„בונד", שעוררו מתרדמתו את הפרולטריון, היו ברובם המכריע מליטא ולא מפולין. היהדות הפולנית פיגרה אחרי היהדות הרוסית ודבקה בדפוסי החיים המקובלים זמן יותר ארוך.

השכבה הדקיקה של האינטליגנטים למחצה היתה מבודדת ותלושה מהמוני העם היהודי. את צרכיה הדתיים סיפקו כל מיני „מלומדים", חזנים מתוצרת ביתית ועל־פי־רוב „ליטבאקים" שרמתם היתה גבוהה יותר. אם האנטישמים הפולנים והיהודים המתבוללים האשימו את ה„ליטבאקים" שהם הטו את היהדות הפולנית מדרך הישרה, היה בהאשמה זו שמץ של אמת. התהליכים הטבעיים של התפתחות היהדות הפולנית הוחשו בהשפעת יהודי רוסיה, שהקדימו אותה מבחינה לאומית־תרבותית ולאומית־מדינית. לעומת זאת נשארה החסידות בפולין נאמנה לצדיקיה. נמצאו אמנם מעטים שנהו אחרי הצדיקים בגליציה אבל ספק אם היתה בלובלין קבוצה ניכרת של חסידי לובאוויטש למשל. גדולי החסידות הליטאית היו ידועים בפולין רק מעט.

החסידים היוו בלובלין את רוב בנינה ומנינה של האוכלוסיה. אולם גם עליה עברה תקופה של מלחמת־אזרחים בין המתנגדים והחסידות הגואה ועולה. בשלהי המאה הי"ח ותחילת המאה הי"ט עמדו זה מול זה שני הורוויצים גדולים: ר' עזריאל הורוויץ, „ראש הברזל", מתנגד קנאי של החסידות

ור' איציק'ל — יצחק יעקב הורוויץ, מיסד החסידות הפולנית[1]).

המרכז החסידי שקק במיוחד בחג השבועות ובראש־השנה. מאות חסידים נסעו לביאלה ולגור וכו' אולם מהערים הסמוכות נהרו מעריצי הצדיקים בלובלין. חסידי אייגר התפללו בראש־השנה בחצר הגדולה משום שבית־המדרש היה צר מלהכיל את קהל הרב. מראה המון החסידים המתפללים בדביקות את מוסף ראש־השנה עשה רושם כביר. אש אדירה

רחוב ישן בלובלין

התלקחה כאילו מתוך ההתלהבות שתקפה את קהל המתפללים ושלהבתה נישאה למרומים. אין להסיק מכאן שלחסידים ולצדיקים זרים היו הוויות העולם ועדות לכך ה„לוטריה" (מפעל הפיס) המחתרתית, שלובלין היתה אחת ממרכזיה [2]).

ג.

התפשטות היהודים ברחבי העיר — היהודים בפרבר הקראקאי — החדירה הפולנית לתוך המסחר והתעשיה — קופת התעשיינים — המאבק הכלכלי נגד היהודים — קלופוטובסקי והמסע האנטישמי.

מחוץ לגבולות הגיטו התפשטו היהודים לרחובות שבשעתו נמנו על האסורים והתישבו בחלקי העיר החדשים שצצו לבקרים. נכון שכאן הם לא היו כבר השליטים הבלעדיים ולא חיו כבר בהמונים צפוים. במרכז העיר, בפרבר הקראקאי וברחובות החדשים:

לוברטובסקה, זאמויסקה וקוזאלנה[3]) או שרוב הדיירים היו נוצרים או שחלקם היה די ניכר.

בשלהי המאה הי"ט ובראשית המאה העשרים מתבלטים היהודים בפרבר הקראקאי והרחובות הסמו־כים אליו לא במספרם כי אם במשקלם במסחר. החנויות ברחוב המרכזי, המסחר באריגים ובמוצרי ברזל למשל היו בידי היהודים. חנויות מכולת היו בידי פולנים ורוסים. גם במסחר בסדקית תפסו הפולנים עמדות מסויימות. מבחינה זו היו 10—15 השנים הבאות ז"א שנות המאבק הכלכלי החריף, מפנה שהטביע את חותמו על דמותו של מרכז העיר — הפרבר הקראקאי. המסחר היהודי, במיוחד הקמעוני התופס את החנויות היפות ביותר, נאלץ היה לפנות מקום לבורגנות התעשייתית והמסחרית הפולנית. מי שראה את לובלין בשלהי המאה הי"ט וזכר את השלטים שהתנוססו מעל לחנויות ואת בעליהן שישבו בהן, יכול היה להבחין בראשית מלחמת העולם 1914 בדו־שלטון פולני—יהודי במקום המונופולין היהודי בעבר. הפרבר הקראקאי התרחב וגדל אולם יחד עם זה התפלן מבחינה כלכלית במדה ניכרת.

בתהליך זה מלאו תפקיד מענין קופת התעשיינים ומוסדות אשראי אחרים. ביחוד אופיינית היא התפתחות קופת התעשיינים. בלובלין הנחשלת עם מספרה הזעום של אינטליגנטים יהודים הוגשם הרעיון של מוסד להלוואה וחסכון על־ידי הפולנים. במשך שנים רבות היו היהודים לקוחותיו היחידים ואף כי היה ביכלתם להשתלט עליו אילו היו מאוחדים ובעלי תודעה, הרי הצביעו המעטים שהשתתפו בבחירות, על המועמדים הפולנים ולפי הוראות הפולנים.

ככה נמשך הדבר במשך שנים. בינתיים התבססה הקופה, הקימה בנין יפה, איגרה סכומים ניכרים ואז

---

[1]) אמיל מאירסון, יליד לובלין, מנהל האיק"א ופילו־סוף מפורסם, מצאצאי „ראש הברזל", מוסר אימרה שנונה זו מפי הרב הגדול. לשאלה מה ההבדל בין שני ההורוויצים ענה יריבו של הצדיק ר' איציק'ל: „הוא אומר ,האַרעוועטס' (עבדו קשה — באידיש) ותנו לי ואני אומר: „האַרעוועטס' וקחו לעצמכם".

[2]) במקביל ל„לוטריה" הממשלתית נוסדה בגור „לוטריה" בלתי־ליגאלית שמכרה כרטיסי־הגרלה ושילמה את הזכיות למשתתפיה. מפיצי הכרטיסים היו חסידים אולם המפעל רכש לו את אימון לא רק של היהודים בלבד, גם נוצרים העדיפו את הלוטריה של גור, שהיתה זולה יותר. על אף אופיה המחתרתי (השמות והכתובות על כרטיסי ההגרלה היו מדומים) בצעה הלוטריה את התחיבויותיה בקפדנות ובדיקנות. גם בלובלין נוסדה „לוטריה" מחתרית כזו ולפי השמועות עמד בראשה בנו של ר' אברהמלי אייגר. מובן שה„לוטריה" היתה מקור רווחים לבעליה.

[3]) החלק העתיק של לובלין — קאז'מיר (פיאַסקי) נוטש במרוצת הזמן על־ידי היהודים ו„העיר היהודית" קמה בעיר התחתית. רק במאה הי"ט כוסה הפרבר „קאז'ימיר" על־ידי לובלין הגדלה והולכת, ברשת של רחובות.

התחילה, לראשונה בצורה מוסווית ואחר כך בגלוי, לתמוך במסחר והתעשיה הפולנים ולדחוק בעקיבות את רגלי היהודים לא רק מהמסחר כי אם גם מהקו־פה. בגלל נחשלותם נגשו היהודים מאוחר יותר מאשר הפולנים להקמת מוסד לאשראי וחסכון משלהם. אולם כל זה התחולל רק במרוצת הזמן. בסוף המאה הי״ט ובראשית המאה העשרים לא הורגשה האנטישמיות בשטח הכלכלי בצורה מדאיגה מחד גיסא ומאידך היתה יד היהודים במסחר באמת על העליונה.

מבשר האנטישמיות הכלכלית, שלבשה אחר כך צורות חריפות, היה הכומר מלובלין — קלופוטובסקי, שארגן במרץ רב קואופרטיבים של בעלי־מלאכה תחת סיסמאות אנטישמיות וניהל תעמולה ארסית נגד היי־הודים. אולם בתקופה זו לא ייצג עדיין קלופוטובסקי, תלמידו של ילינסקי המפורסם עורך ה„רולה״, את דעת הקהל הפולני, —כי אם תופעה מקרית בעלת ערך מקומי גרידא.

ניצני ההשכלה — ש. ב. ניסנבוים — קלמן אביגד פרל — פראנציסקה ארנשטיין — מחברים אחרים (זילברשטרום־פלינדר, ווארמ,. ואקסמן) — חוסר אינטליגנציה מקצועית — המפנה בחיי היהודים והשאיפה להשכלה — הגימנסיה העירונית ומנהלה סינגאלביץ — סבל היהודים בגמנסיה.

אם כי ברחוב היהודי משלו בכיפה החסידים, ההמון הדתי־שמרני לובש החאלאטים, —בצבצו בכל זאת בלובלין בשלהי המאה הי״ט ועל סף המאה העש־רים הלכי רוח אחרים, מודרניים יותר. היתה כבר אינטליגנציה מדופלמת, מספר ניכר של אינטליגנטים למחצה ואפילו סופרים.

בחנות ספרים קטנה, מאחורי הדלפק עמד יהודי קצר־ראיה, לבוש בגדים מיושנים, ש. ב. ניסנבוים. אנשים שהתענינו בקורות היהודים הכירו את מחבר הספר על תולדות יהודי לובלין יותר מאשר בני־עירו. את החומר ההיסטורי אסף מתוך מסירות רבה ובגלל טרדות הפרנסה יכול היה להקדיש לעבודתו המדעית אך מעט מזמנו. לאחר שהוציא את ספרו על לובלין חקר בשקידה רבה את ספרי השאלות ותשובות מימי הביניים והצליח לדלות מהם חומר עשיר שנשאר בכתב־יד. ניסנבוים היה איש מדע, שקט ונחבא אל הכלים שתרם תרומה נכבדה להיסטוריוגרפיה היהודית של יהדות פולין.

כן זכורני את הישיש קלמן אביגד פרל, איש עמל מסכן, גבוה בעל שערות־שיבה, צנוע. גם הוא ביצע עבודה גדולה כמאסף פתגמים ומכתמים של חכמי היהודים עם טכסטים משווים ברומית, צרפתית, גר־מנית ופולנית וכו׳ (ספר אוצר לשון חכמים, וארשה 1904).

בלובלין חיה גם משוררת מפורסמת, היהודיה פראנציסקה ארנשטיין. רגשנית במקצת, מעריצה כל מה שחותם של פולניות טבוע עליו ומרוממת בשירתה כל מה שיקר ללב הפולני. זאת היתה אחת הנשמות היהודיות שהתלהבו מהשירה הפולנית ומהרומנטיות שאפפה את מאבק הפולנים למען החירות; יצור־חממה על רקע ההתבוללות היהודית—פולנית; אידיא־ליסטית בעלת אופי כן, פולניה מסורה ויחד עם זה יהודיה לא רק לפי מקור מחצבתה אלא לפי אותן החוויות העמוקות שמצאו את ביטוין ביצירתה המוק־דשת ליהדות: „פשיבלנדה״. על האולימפוס הפולני מקומה אינו מבוטל.

משמאל לימין: ד״ר אמיל מאירסון, בר מאירסון; וד״ר מארק ארנשטיין

פראנציסקה ארנשטיין היתה אחותו של הפילוסוף ועסקן האיק״א אמיל מאירסון, בתה של מאלווינה מאירסון, אחת היהודיות האינטליגנטיות הבודדות בלובלין שהיתה פעילה גם היא בזמנו בשדה הספרות. היא לא באה כמעט במגע עם החיים היהודיים בעירה.

בלובלין נמצאו עוד מחברים אקראיים, שחיברו מחזות או סיפורים בשפה הפולנית על־פי־רוב על נושאים יהודיים (זילברשטרום—פלינדר, בולסלאב ווארמן ואחרים), סופר באידיש — יעקב ואקסמן, מחבר המחזה ההיסטורי „ברק יוסילביץ״. אולם בדרך כלל היה מספרם קטן ובדומה לאינטליגנציה המדופל־מת לא היתה השפעתם ניכרת בחיים הציבוריים. בעיר בעלת שלשים אלף יהודים היו 3—4 רופאים 3—4 עורכי־דין יהודים בשעה שלמחציתה השניה של

האוכלוסיה (הפולנים והרוסים מנו גם הם כשלשים אלף נפשות) היו עשרות ואולי גם מאות אנשים בעלי השכלה גבוהה: רופאים, עורכי־דין, מהנדסים, מורים; אדריכלים וכו׳.

מענין, שמקצוע „יהודי" כרוקחות כמעט שלא היה מיוצג בלובלין על־ידי יהודים. במשך תקופה מסויימת היה בית מרקחת בבעלותו של יהודי אולם עבדו שם פולנים.

ההשכלה הגבוהה היתה אז נפוצה אך מעט בין יהודי לובלין, פחות בהרבה מאשר באיזורי המדינה האחרים. האם אין זה אופייני שבמספר גימנסיות ופרו־גימנסיות במחוז לובלין לא ניצלו היהודים את מכסת־האחוזים שהוקצתה להם? בחלם (פלך לובלין), ביאלה וצוזמיר (סאנדומיז׳) וכו׳ למדו תלמידים מליטא וממקומות אחרים. ואפילו בלובלין הגוברניאלית נמצאו בגימנסיה המקומית „ליטבאקים" שבאו מרחוק. ואותו חלק של האוכלוסיה, אשר שאף כבר לשלוח את ילדיו לבתי־ספר תיכוניים חלם אך ורק על קריירה של רופא או עורך־דין והסתכל בקנאה המעורבת בהערצה על המעטים, מעטים מאד שהגיעו לפיסגה זו של הקריירה היהודית.

האינטליגנטים היהודים המעטים בעיר, צעירים באופן יחסי, לא העידו על שאיפה המונית להשכלה כלכלית. אלה היו יחידים יוצאי דופן שמרדו כאילו בסביבתם. היהודים ברובם ראו בהם פולנים למחצה, „פאנים" מתבדלים מאחר שבאורח חייהם, בשפת־דיבורם וביחסם להמוני העם היהודי חיקו את הפולנים.

אחריהם נגררו האינטליגנטים־למחצה, כלומר כל אלה שזיקתם לתרבות אירופה היתה גדולה יותר מזו של החסידים והאדוקים. בני שכבה זו בעיקר, התדפקו על שערי הגימנסיה העירונית. ילדים רבים שלמדו עד גיל שלש־עשרה בחדר ונתחנכו במשפחותיהם ברוח המסורת, שינו לפתע את טעמם ובזרקם מעליהם את ה„מדים" של יהודי לובלינאי (הקאפוטה) התקרבו בצעדי־און לגימנסיה. כך למשל נהפך ה. א. (הנריק ארליך, מנהיג ה„בונד בעתיד — המערכת) בין לילה מבחור חסידי מצוחצח לתלמיד כיתה ג׳ של הגימנסיה. תמורות אלה התחוללו ממש לנגד עיני כולם. באותה משפחה עצמה שונה היה חינוך הבנים הקשישים משל הצעירים. הקשישים למדו זמן ממושך יותר בחדרים, התחילו להתכונן בגיל יותר מבוגר לגימנסיה או שלא למדו בה בכלל, שמרו זמן יותר ארוך על דפוסי החיים המקובלים בשעה שאחיהם הצעירים התכוננו כבר ישר למכינה או לכיתות הראשונות של הגימנסיה על חשבון הלמוד בחדר, למגינת לבם של המלמדים.

הכניסה לגימנסיה לא היתה מן הדברים הקלים. במדה שגברה הנהירה והלחץ כן גברו הקשיים. כמנהל הגימנסיה בתקופה זו שימש סינגלביץ יליד האליץ׳ אולם תושב ותיק בעיר, שהתפרסם כאיש המקנא לדתו הפראבוסלבית ושליחותו הרוסיפיקאטורית בקנאות של מומר. פחדו נפל על הילדים וההורים. לנגד עיני עומדות עדיין המחזות המזעזעות כשאמהות, יהודיות ופולניות בגיל נכבד, מנשקות את ידיו ודמעות בעיניהן והוא מגיב בגסות על כל התחנונים וההפצרות. שמו של סינגלביץ, בדומה לשמו של הממונה על בתי־ספר המחוז אפוכטין, נהפך לשם נרדף לרוסיפיקציה וכפיה. הם היו לשמצה בספרות המחתרת ודובר עליהם בחרוק שיניים. הגימנסיה בלובלין נמנתה על המופתיות. ידיעת השפות, הרומית, היונית ושל המקצועות האחרים עמדה על רמה גבוהה מאד ותלמידי לובלין הצטיינו בבחינות ההתחרות במחוז. ברם מבין עשרות התלמידים שנכנסו לכיתה א׳, גמרו אך מתי־מספר את חוק לימודיהם וגם אלה לפעמים בגיל של 22—23 שנה. במשך שמונה שנות שהותם בגימנסיה סינגלביץ לא זו בלבד שהרס את חייהם הצעירים, המטיר עליהם „כרטיסי־זאב" (גירוש ללא אפשרות להתקבל לגימנסיה אחרת), כי אם הביא רבים לידי יאוש ואפילו התאבדות. ועוד בתכונה אחת הצטיין סינגלביץ. נוהג היה להתהלך בשווקים ולקחת אצל התגרניות תפוחים ומצרכים אחרים מבלי לשלם תמורתם. במרוצת השנים הפך לאיש־שוחד; היה לוקח אצל יהודים, ולאמתו של דבר רק אצל היהודים, בעד קבלת ילדיהם לגימנסיה, מה שלא הפריע לו ולרבים ממוריו, שהיהודים שימשו להם מקור הכנסות לא־מבוטלות, לחרף ולגדף אותם בכינויי־גנאי כגון „יהודונים", „פרצופים יהודיים" וכו׳.

סופו של סינגלביץ היה עגום למדי. אף כי עמד בראש הגימנסיה הלובלינאית כמחצית היובל פוטר לפתע פתאום וזאת לפי הודעה טלגרפית. עד גיל מופלג שירת במשרה של צנזור.

פיטוריו של סינגלביץ, בדומה לפיטוריו של אפוכטין בוארשה והחלפת הגנרל־גוברנטור פלדמרשל גורקו על־ידי גראף שובאלוב ועל־ידי גראף אימפרטינסקי אחריו, בישרו את ה„מפנה" במדיניות הפולנית של ניקולאי השני.

2. על סף המאה העשרים

א.

לובלין ערב המהפכה — התסיסה בין היהודים: ארגנ־טינה של בארון הירש והציונות המדינית — נחמן סירקין בלובלין — הרושם הכביר של ביקורו — האינטליגנציה והמוני־העם.

עם פרוס שנת 1905 התחילה לובלין לעקוב במ־תיחות אחר תנועות המרי וכעבור זמן נגרפה עם הזרם הגואה ועולה. פעילות מחתרתית מהפכנית הת־נהלה בין הפולנים גם קודם לכן, אולם היא הצטמצמה לתעמולה גרידא למען עצמאות פולין שניהלו הסוצי־אליסטים והלאומנים. האוכלוסיה היהודית — אם להו־ציא שנים־שלשה מתבוללים ו„חסידי" הרעיון של פולין עצמאית — לא ידעה מחתרת מהי.

התנועה הציונית והקונגרס בבאזל הסעירו את הרוחות בלובלין. יחס האדוקים לתנועה זו היה עוין. השאיפה לדחוק את הקץ, לקרב את השיבה לציון אחרי אלפיים שנה של תפילות וצום על־ידי קונגר־סים, פוליטיקה וארגונים, נראתה בעיניהם כחילול־השם. לפני כן היתה ארגנטינה של הבארון הירש שעשתה רושם כביר על ההמונים. מלמדים, בעלי כפ־יים מעודנות התכוננו לעבד את קרקע הבתולה של ארץ האגדות אשר מאחורי האוקיאנוס. והנה שוב הו־פיעה אידיאה קוסמת, משיחית־ריאליסטית: הציונות.

בלובלין היה חוג קטן של ציונים פעילים. זכור־ני את ביקורו של נחמן סירקין — במרוצת הזמן עסקן ציוני דגול — שבא ללובלין לשם תעמולה ציונית. הוא נאם בבית־המדרש הציוני ונאם יפה גם בעברית. אז היה עוד סירקין תלמיד המכון הפוליטכני בואר־שה. לובלין היתה רגילה לטיפוס שונה של סטודנט יהודי העומד מחוץ לתחום החיים היהודיים, נוהג כלפי אחיו בזלזול, אינו מדבר בלשונם וכו׳. והנה סטודנט הנואם בבית־המדרש ויתירה מזה, נואם בשפה העב־רית. רק מעטים הבינוהו, פחות מכולם הנשים אולם גם גברים ואפילו מלמדים שידיעתם של השפה העב־רית הצטמצמה ללמוד התנ"ך והתלמוד, לא הבינו את השפה העברית המדוברת.

סירקין, כטיפוס חדש של צעיר יהודי הקסים את כולם. „איי, איי — מלמלו הישישות — סטודנט ואינו מתבייש לדבר אידיש. איזה נחת לאמו הורתו..." מי שהכיר במציאות סטודנט יהודי, רופא יהודי, עורך־דין יהודי בפולין, טפוסים מוזרים אלה, המפולנים למחצה לא רק מבחינה תרבותית כי אם גם נפשית, אשר לא זו בלבד שהתביישו ביהדותם, כי אם הצליחו להחדיר לפשוטי העם את הרעיון כי להיות יהודי היא חרפה, לא יתפלא כי לביקורו של סירקין היה ערך תעמולתי כביר בשביל הציונים ולא בגלל תוכן דבריו כי על־ידי עצם העובדה, כי הוא סטודנט־ציוני, אינו דומה לסטודנט יהודי רגיל.

האפיקורסות הגלויה של האינטליגנציה היהודית היתה למגינת לבם של האדוקים. החסידים העדיפו בדרך כלל מורה פולני ללמודי חול על יהודי, נטו להזמין לחולה רופא פולני מחשש שהרופא והמורה היהודי האפיקורוס יכול לשמש דוגמה רעה לילדים. גם החוגים הפחות אדוקים שהסתכלו בהערצה על הרופא והעורך־דין היהודים וחלמו על קריירה דומה לבניהם, גם הם התיחסו בהסתייגות לאינטליגנט הי־הודי־פולני מהאסכולה הישנה. לעתים תכופות ובצו־רות שונות הועלו כאן הטענות המרות משום מה אין האינטליגנט „הפולני בן דת משה" מדבר אידיש או למה הוא מתבייש לבוא בין יהודים. סירקין היה שונה. לא זו בלבד שהוא לא התבייש באחיו, פשוטי־העם, כי אם להיפך ביניהם הוא הרגיש כדג במים ותופעה „מוזרה" זו עשתה רושם כביר על ההמונים.

ב.

הטרגדיה של הנוער הלומד — ארגון התלמידים לעזרה הדדית — במעגלי ההשפעה הפולנית והרוסית — סינקיביץ׳ — בז׳וזובסקי — כוח המשיכה של התרבות הרוסית.

הציונות הופיעה בגלוי. זו לא היתה מחתרת. ברם היה בלובלין ארגון יהודי אחר, בלתי־ליגלי אף כי לא־פוליטי ללא כל מטרות מהפכנות ובכל זאת ספג בו הדור המתבגר רוח מהפכנית. היה זה ארגון התל־מידים והתלמידות היהודיים בכיתות הגבוהות, סניף איגוד החברים הכל־רוסי.

הארגון נולד בעקבות השיטה הברברית של „דחי־קת צעירים יהודים" על־ידי שימוש שרירותי ב„מכסת האחוזים", שדנה מאות בחורים ובחורות עם תעודות־בגרות לציפיה ל„מקום פנוי" („וואקאנס") במוסדות המדע העליונים. למעשה חסמה שיטה נלוזה זו בפני הרוב את הדרך להשכלה גבוהה.

השנים האחרונות בבית־הספר הפכו לתלמידים היהודים לסיוט. אלה שציוניהם היו „מספיק" או „טוב" ידעו מראש שאין להם כל סיכויים להתקבל לאוני־

ברסיטה. המצטיינים, בעלי המדליות, רעדו מפחד פן יכשלו באחד המקצועות וציונם השנתי הממוצע ירד באחוז קטן, מה שיחריץ את גורלם.

צעירים שחלמו על הפקולטה הפילולוגית נמצאו לפתע בגלל ה„מכסה״ במכון הוטרינרי ואלה שלבם משכה הרפואה נאלצו ללמוד מתימתיקה. הרוב המכ־ריע לא הצליח בכלל להתקבל לבית־ספר גבוה. נשא־רה רק האפשרות ללמוד בחוץ־לארץ.

בתנאים אלה נוסד איגוד החברים הכל־רוסי שמנה כמה אלפים תלמידים ותלמידות יהודים. מדמי־כיס, מהמעות שקבלו מהוריהם לארוחות־בוקר, מהכנסו־תיהם מהוראה, חסכו את התשלומים הזעומים לקופת האיגוד, שמטרתו היתה לסייע לתלמידים מחוסרי אמ־צעים את הלמוד בחוץ־לארץ. האיגוד הקיף את תל־מידי הגימנסיות בלובלין, וארשה, מוסקבה, באקו, גרודנו פנזה, טומסק וכו׳. נתקיימו ועידות, נבחר ועד מרכזי ולמעלה מעשרים סטיפנדיסטים יצאו ללמודים לחוץ־לארץ. הועד המחוזי של הממלכה הפולנית נמ־צא בוארשה. בראש האיגוד בלובלין עמד תחילה ה. ארליך, מנהיג ה„בונד״ בעתיד.

לאיגוד נתקבלו תלמידי הכיתות הגבוהות שנהנו מאימון. פרט לפעולות העזרה ההדדית התקיימו גם חוגים להשכלה עצמית. קראו בהם את באקל, מארכס, צ׳רנישבסקי וספרים על אקונומיה פוליטית. מענין שאת הספרים האלה קראו בתרגומם הרוסי, אף כי הצעירים ידעו פולנית, דברו ביניהם פולנית ובדרך כלל קראו את הספרות הפולנית.

כמעט כולם הפכו ל„רוסופילים״ מתוך הכרה או מתוך היסח־דעת. המחשבה הראדיקלית ברוסיה, אה־בת החופש בספרות הרוסית, הבעיות הכל־אנושיות ביצירותיו של טולסטוי, דוסטויבסקי, כתבי־העת האי־דיאולוגיים ברוסית שבו את לב הצעירים והרחיקו או־תם מהבעיות האידיאולוגיות הפולניות.

לכאורה היו כל התנאים שהנוער היהודי ילך יד ביד עם הנוער הפולני. אולם למעשה זה לא קרה. בצעירותי הגיע ה. סינקיביץ לשיא תהילתו בפולין וקשה לתאר את הפולחן שהקיף את שמו מאחר שה־פולנים יודעים לרומם ולפאר את אלה שהם רוצים ביקרם. יש להוסיף שהרומנים ההיסטוריים של סינ־קיביץ היה בהם להרטיט את הנימים הפטריוטיים של הפולנים ולהלהיב את דמיונם בתיאור גדו־לתה של הזצ׳פוספוליטה. הצעירים היהודים קראו את ספרי סינקיביץ אולם יחד עם זה משכו את לבם גם שבינטוחובסקי, דאנילובסקי, ז׳רומסקי — ראדיקלים לפי השקפותיהם. והנה בא לפתע פתאום המבקר המ־פורסם והוגה הדעות סטאניסלב בז׳וזובסקי כרעם מש־מים בהירים וניפץ את האליל סינקיביץ. הוא חשף בו את מפאר השלאכטה והכמורה וראה ביצירותיו אפו־תיאוזה של פשעי השלאכטה ושל פולין היזואיטית, של אותם הפשעים שהביאו את פולין לטמיון. התקפ־תו של בז׳וזובסקי היתה סנסציה שאין כמוה בעיקר לנוכח תגובתו של הפובליציסטן ולאדיסלב דאבסקי, דובדה של פולין הקרתנית.

דעת הקהל הפולנית נסערה בדם בסביבה היהודית נחל בז׳וזובסקי נצחון מלא. ויחס זה לא נבע מתוך התעמקות בפלוגתא שהתנהלה בין שני הצדדים. תל־מידי הששיות, האינטליגנטים למחצה, העלמות והג־בירות, כל אלה שנמנו על החוגים ה„נאורים״ בעיר הפרובינציאלית לובלין ודאי שחסרו להם הידיעות כדי לרדת לעומק דעתם של בני־הפלוגתא ואף־על־פי כן היתה אהדתם נתונה לבז׳וזובסקי. באותה התקופה — שלהי שנות התשעים — הגיעה תהילתם הרעשנית של מאקסים גורקי ואנטון צ׳חוב לשיאה והספרות הרו־סית כבשה בסערה את כל הלבבות. הנוער התענין הרבה יותר ב„מיר בוזשי״, במיכאילובסקי, גורקי, טולסטוי מאשר בתופעות המקבילות בספרות הפולנית.

ג.

המחשבה הרדיקאלית הרוסית והשפעתה — התידדות בין יהודים ורוסים — ההתעוררות הלאומית — ברוניסלאב גרוסר והשפעתו.

המחשבה הראדיקלית הרוסית, שוחרת החופש, כבשה את לבות הנוער היהודי שהיה נתון כולו להש־פעתה. תופעה זו חשיבות רבה נודעת לה ואין להסבי־רה בנוכחותם של תלמידים „ליטבאקים״ שמספרם היה קטן (שניים־שלושה בכיתות הגבוהות) ואף לא בנוכ־חותם של מורים רוסים. אלא ודאי שלא היו מחלי־קים אותנו על הראש בגלל זיקתנו לסופרים, פורצי־הגדר. על קרקע אהדה זו צמחה הידידות בין היהו־דים והרוסים, בעלי הלך רוח ראדיקלי פחות או יותר [1].

---

[1] לקבוצת הצעירים המתקדמים השתייך י. וו. קרילנ־קו, מי שהיה אחר כך סגן פרקליט המדינה של הריפובלי־קה הסוביטית. אביו היה פקיד המכס ונהנה מיחס כבוד של כל שכבות הצבור. למשפחה יצא שם של מתקדמים והיא התבלטה לטובה בין הפקידות הרוסית בלובלין. בתקופה מסויימת שימש בית משפחת קרילנקו למקום מפגש של הנוער הלובליני המתקדם.

החוגונים בהם התאספנו הפכו לבית־ספר לפעולה בלתי־ליגלית. קשה לשכוח באיזה התרגשות לקחנו לתוך ידינו את הספר שהגיע מחוץ־לארץ בשם „רוסיה המהפכנית" ובאיזה יראת־הכבוד הסתכלנו בתמונתו של קרפוביץ' — מרצחו של בוגוליפוב [1]).

לתוך אוירת חיינו בבית־הספר חדרו גם הלכי־רוח לאומיים יהודיים. לא היתה זו הציונות (באותה התקופה היו לא יותר מאשר שני צעירים ציונים על מספר של כמה עשרות תלמידים קשישים) כי אם התנגדות להתבוללות. דברנו פולנית ורוסית, קראנו על־פי־רוב ברוסית אולם האידיאולוגיה של הפולנים „בני דת משה" אותה האידיאולוגיה שעיצבוה וטיפחוה בני־הדור הקשישים של האינטליגנציה היהודית בפולין לא היתה כבר לפי רוחנו.

ככה היה בלובלין. בוארשה מאידך, באותו מרכז ההתבוללות, היה מספר המפולנים בין הנוער היהודי די ניכר. בראש אותם התלמידים המתבוללים עמד אז ברוניסלאב גרוסר, מי שלחם לאחר מכן בעד אוטונומיה לאומית־תרבותית ליהודים והיה אחד המנהיגים הדגולים של ה„בונד".

על ברוניסלאב גרוסר אפשר להגיד שהוא „חזר בתשובה". לפי חינוכו במשפחתו הנוצרית למחצה ודעותיו בצעירותו הוא היה „פולני" טיפוסי. בקסמו האישי ובכחו האינטלקטואלי התבלט כבר בתקופת לימודיו בגימנסיה. חברי שנפגשו אתו בנאלנטשוב (מקום נופש על־יד לבלין) נתרשמו ממנו מאד ודברו עליו לעתים תכופות.

ברוניסלאב גרוסר פילג את האיגוד היהודי של תלמידי הגימנסיות בממלכה הפולנית. אחריו הלכו כל אלה שהתנגדו לארגונים יהודיים נבדלים לרבות המתבוללים. הסניף הלובלינאי לא נתפלג.

הסניף של „איגוד החברים" היהודי היווה את המחתרת הלובלינאית ובגללו סבלנו אפילו מרדיפות. הסניף היה פעיל עד שנת 1905 הסוערת שהביאה את קצו של ארגון אופייני זו לתקופת סוף המאה הי"ט וראשית המאה העשרים.

[1]) ניקולאי פאבלוקיטש בוגוליפוב, פרופסור לחוק הרומי כיהן משנת 1898 כמיניסטר החינוך ההשכלה. ביוזמתו הופיעו ה„תקנות הזמניות" שלפיהן רשאית היתה הממשלה לגייס לצבא את כל הסטודנטים „מפירי החוק". בוגוליפוב נפל מידי הסטודנט גארפוביץ' בפברואר 1901.

3. לובלין בשנים 1905 ו־1906

א.

לובלי, במערבולת המהפכה — גל השביתות — השבתת בתי־הספר (ה„בויקוט") — הנוער היהודי וה„בויקוט".

השפעת השנים 1905 ו־1906 על המוני העם היהודים בלובלין היתה עצומה וחוללה מהפכה שלימה בפסיכיקה שלהם ובהשקפותיהם. לובלין בכלל ורובעו היהודי בפרט לא יכלו להיות במה לאירועים מהפכניים גדולים. והנה לפתע פרצו לתוך האוירה השמרנית רוחות סוערים ודעות מהפכניות וערערו את דפוסי החיים המקובלים מדורות. עיר נחשלת עם אוכלוסיה יהודית שלא העלתה על דעתה קיום מפלגות מהפכניות, נמצאה לפתע פתאום בתוך מערבולת המהפכה. סערה זו שהתחוללה מעל לראשיהם גרמה לא רק לשינויים עצומים בנפש העם כי אם גם עשתה בה שמות.

אם להוציא את חוגי התלמידים, שעסקו בלמודי הטבע ואקונומיה פוליטית ואת הסניף של איגוד החברים היהודי אפשר להגיד כי לובלין היתה אפוליטית ולמפלגות לא היתה כאן כל השפעה. ואף־על־פי־כן היא גילתה כושר קליטה נפלא ובמהירות מפתיעה סיגלה לעצמה את הפסיכולוגיה ואת הרעיונות של הזמנים המהפכניים.

הדינים וחשבונות הרשמיים במחלקת המשטרה הפוליטית של „הגוברניה הלובלינאית" פותחים במברקים של הגוברנטור למיניסטר־הפנים מיום 18 בינואר 1905 ובהם ידיעות על שביתה שפרצה בבתי־החרשת בעיר. היה זה הד המאורעות של ה־9 בינואר בפטרסבורג, המשך לאותן השביתות שגליהן הגיעו עד לוארשה וללודז' ומכאן השתפכו גם בערי־השדה של פולין.

קשה לקבוע אם יד המפלגות היתה בשביתה זו על כל פנים ספק גדול אם בשלב מוקדם זה של המאורעות בלובלין לקחו בהם חלק באי־כח המפלגות היהודיות. בדו"ח של הגוברנטור מיום 22 בינואר 1905 נמסר על „שמועות שלעיר הגיעו תועמלנים ממקומות המוצפים על־ידי שביתות ואוכלוסית לובלין נמצאת במצב־רוח נסער ושל חוסר שקט." ברם אין להניח שהיו אלה תועמלני ה„בונד", שנשלחו בכוונה ללובלין.

במרכז השביתה עמדו פועלי בית החרשת של וולסקי ושם לא עבד אף יהודי אחד. בכלל שבתו בבתי־החרשת ובמפעלי התעשיה כ־170 איש „מבלי להביא בחשבון את הפועלים בבתי־המלאכה ומפעלים תעשייתיים זעירים, שמספרם רב בעיר.״ את מספרם המדוייק „קשה להגדיר״ לגוברנטור. בבתי־המלאכה המרובים ובמפעלי התעשיה הזעירה עבדו ברובם יהודים. וגם הם שבתו. כן שבתו היהודים בבית־החרשת היחידי הגדול למוצרי טבק של קראסוצקי.

המאורעות שהתפתחו במהירות מסחררת העמידו לפתע את הורי התלמידים בגימנסיות העירוניות לפני בעיה עדינה וכאובה מאד. בימים נסערים אלה פרץ אותו „בויקוט״ (חרם) פולני מיוחד במינו של בתי־הספר. גל השביתות התחיל מתוך סולידריות עם הפועלים השובתים אולם מיד לבש אופי פולני מובהק. הסיסמא שהועלתה היתה: „בפולין — בתי־ספר פולניים״. חרם זה יש בו ענין מיוחד כדי לתאר את היחסים בין היהודים והפולנים בלובלין.

כמה עשרות צעירים וצעירות יהודים, אשר הוריהם הצליחו לאחר קרבנות רבים להכניסם לבתי־הספר,

הפרבר הקרקאי

נמצאו במפתיע במערבולת המאבק. לבות ההורים שתתו דם למראה „הקריירות ההרוסות״. אם בשביל הפולנים היה זה ענין לאומי שכדאי עבורו לשאת בקרבנות, הרי היה זה ליהודים — פרט למספר קטן של משפחות מפולנות — קרבן שלא ראו בו כל טעם. בתי־החרשת ובתי המלאכה חזרו לעבודתם אולם „חרם״ בתי הספר נמשך. יחס הנוער ליהודי לחרם נבע מתוך נימוקים שונים ברובם אמוציונליים [1].

הצעירים והצעירות הצטרפו אפוא לשביתה ובקנאותם הרבה החרימו את החברים המעטים שהפרו אותה והמשיכו בחסותם של הוריהם לבקר בכיתות הריקות. המאבק בין „גבורי״ השביתה ומפריה קל־קל לא מעט דם לשני הצדדים גם יחד ותוצאותיו נתנו את אותותיהן עוד במשך שנים רבות.

ההשתתפות בחרם היתה בשביל היהודים בראש וראשונה שאלה של כבוד וביטוי לסולידאריות עם חבריהם הפולנים. אבל מעל לכל היה זה מרד בשלטון ובשלטונות הגימנסיה, סולידאריות עם המהפכה הרוסית, שהתחילה אי־שם בפטרסבורג באותם ימי האביב המלאים קסם של כל מהפכה באיבה. משום כך הצטרפו לחרם בתי־הספר גם כמה מהתלמידים הרוסים המתקדמים ובין ההורים היהודים רווחה הדעה שאסור בזמנים שכאלה לפרוש מן הצבור.

ב.

ההתקרבות בין האינטליגנציה היהודית והפולנית — היחסים בין הנוער של שלשת הלאומים — פעילי הפ. פ. ס. ו„הבונד״ — ה„בונד״ מתארגן — הכרוז הראשון.

בתחילתה התנהלה המהפכה באוירה של התקרבות, אחדות וסולידאריות. הלך רוח זה בא לידי ביטוי ביחסים בין האינטליגנטים יהודים וחלק של החברה המקומית הפולנית. עד לשנת 1905 נשאו היחסים האלה אופי מוזר ומיוחד במינו. האינטליגנטים היהודים המעטים, הרופאים וערכי־הדין, היו מפולנים וראו את עצמם כפולנים „בני דת משה״. לכאורה היו היחסים ביניהם ובין חבריהם למקצוע די ידידותיים. עבדו יחד בבתי החולים או בבתי המשפט, נפגשו בבית קפה, שיחקו בשחמט, ריכלו וכו׳ אולם למעשה עמד ביניהם חיץ. היחסים הצטמצמו לפגישות אקראיות אולם לעולם לא הגיעו לידי התקרבות ממשית. לעולם לא נפגשו משפחות במסיבות משותפות ואלה ואלה ניהלו את חייהם החברתיים לחוד. ה„עולם הקטן״ של האינטליגנציה היהודית בלובלין היה לאמתו של דבר מבודד וקרח מכאן ומכאן. זה היה המצב בין המבוגרים.

שונה לעומת זאת היה המצב בין הנוער. ספסל בית־הספר והענינים המשותפים היומיומיים קרבו

---

[1]) לאמתו של דבר לא ידע הנוער ברורות מה מטרת החרם. המטרות שהכריזו המנהיגים־הפולנים לא יכלו להלהיב את היהודים. למעשה התחיל כל הענין מהפגנות נגד מורה לא שפוי בדעתו, בודארבסקי. לאחר מכך באה הדרישה להזמין את השלטונות מוארשה כדי להגיש להם את התלונות. משסירבו השלטונות להיענות לדרישת התלמידים והמנהל סירב לסגור את הגימנסיה לאות מחאה, קם באכחה הכיתה השביעית ז. יליד מינסק („ליטבאק״) והכריז בקול רם: „אם כך הדבר, הרי אני סוגר את הגימנסיה!״ ברעש ובצעקות עזבו התלמידים את הגימנסיה כולם כאיש אחד. כך התחילה ה„מַהְפֵּכָה״ בלובלין עוד לפני השביתה הכללית.

את היהודים והפולנים והידקו את הקשרים ביניהם. היחסים היו גם פשוטים יותר וגם תקינים יותר.

לאמתו של דבר חיו שלשת הקבוצות הלאומיות: הפולנית, היהודית והרוסית בבדידות אשה מרעותה. בכיתות הנמוכות התפרצו תכופות בין הילדים רגשי שנאה לאומית, בעיקר אנטישמיות. אולם בימים המהפכניים של 1905 התחילו להתהדק אי־אלו קשרים חברתיים, אידיאולוגיים וידידותיים.

היחסים בין קרבנות החרם שגורשו מבתי־הספר נעשו יותר ידידותיים ולבביים. באותה תקופה התקיימו כל מיני אסיפות ליגליות למחצה של האינטליגנציה המקומית ועל־פי־רוב בדירות פרטיות. וגם זה היה גורם להתקרבות בין חוגים שעד כה לא היה כל מגע חברתי ביניהם.

ללובלין הגיעו ממקומות שונים פעילי הפ. פ. ס. תחת שמות קונספירטיביים, באו הנה סופרים מפורסמים כגון סטיפאן ז'רומסקי, גוסטאב דאנילובסקי ואחרים. הופיע גם נואם בונדאי, שהרצה בפני קהל מעורב של פולנים ויהודים על עמדת ה„בונד" ביחס לעצמאות פולין ולאוטונומיה התרבותית־לאומית ליהודים. כנראה לא היו אז עוד בשורות ה„בונד" פעילים ילידי פולין הקונגרסאית ונאלצו לשלוח „ליטבאק" שלא ידע פולנית. הרוסית בפי יהודי צרמה מאד את אזני הפולנים.

בתקופה זו התחילו להופיע בלובלין שליחים מפלגתיים כדי לארגן את ה„בונד". חלוצם היה צעיר שגורש מהגימנסיה בראדום אחד ב. בזמן פעולתו בלובלין הופיע הכרוז ההקטוגרפי הראשון באידיש ובפולנית שכבש כמה לבבות ל„בונד". מענין, שאת הכרוז חיבר תלמיד הגימנסיה המקומית, מן המגורשים, יליד מינסק (כלומר „ליטבאק") אחד ז. ברר־סית וממנה תורגם לאידיש ופולנית. הכרוז עשה רושם לא בגלל תכנו כי אם בעיקר בגלל נימתו החריפה ש„זיעזעה" את קרתני לובלין. כעבור זמן קצר קמו בלובלין ארגוני ה„בונד".

ג.

דו"ח המשטרה על הפריצה לדפוס — מבצעו של הרשנהורן — כרוזים בבתי־כנסת — שיע זיגמונט הפרוווקאטור וסופו המר.

שלטונות המשטרה לא התמצאו בפעולות המפלגות המהפכניות והוכיחו אי־ידיעה גמורה של הלך־הרוח ברחוב היהודי. ככה מודיעה המשטרה הלובלינאית על קיום ה„בונד" בלובלין לראשונה בדו"ח מיום 23 בדצמבר 1905, זמן רב לאחר יסודו. וגם הדו"ח בעצמו מוכיח על אזלת־יד הבולשת שנתקלה בצבור מלוכד נגדה.

בדו"ח מספרת המשטרה כי „ביום 16 לדצמבר 1905 בשעה 3 אחה"צ הופיעו בדירתו של תושב לובלין משה שניידמסר כעשרה־חמשה־עשר צעירים בלתי ידועים לו — ביניהם פולנים, יהודים ואפילו רוסים — מזויינים בסכינים ובאקדחים ובאיימם עליו שיהרגוהו, דרשו ממנו את מפתחות הדפוס. לאחר שתפסו את המפתחות, העמידו משמרות בדירה, עברו לדפוס ושם השתהו עד 11 בלילה. את המפתחות החזירו לפני עזבם את הדפוס. למחרת נמצאו במקום שני כרוזים באידיש כרוז משוכפל בפולנית ועוד כרוז בפולנית, מודפס. על הכרוז באידיש היה חתום ה„בונד" וצויין שנדפס בבית־הדפוס של שניידמסר. הכרוז הפולני היה חתום על ידי ארגון הסוציאל־דימוקראטים של ממלכת פולין וליטא במחוז לובלין. הכרוז השלישי, המשוכפל, חתום גם הוא על־ידי ארגון ה„בונד" בלובלין נמצא כאן במקרה כנראה, מכיון שבדפוס שניידמסר אין הקטוגרף.

מדברי בעלי הדפוס, משה שניידמסר ונחמה הרשנהורן מתברר, שהם סירבו למסור את המפתחות, אולם המתפרצים איימו עליהם בנשק והזהירו שירצחו את כל הנוכחים באם לא יימלא רצונם. לאחר מכן ערכו חיפוש ומצאו את המפתחות. כל הלילה לא העיז בעל הדפוס להכנס למפעלו ורק לפנות בוקר נכנס בלווית שוטר ומצאו שם תוהו ובוהו מלא. בעלי הדפוס חוששים מאד, ששיטה זו של הדפסת הכרוזים עלולה להישנות ואין הם רואים כל אפשרות למנוע זאת. את המתפרצים אין הם יכולים לזהות. למחרת הודבקו הכרוזים שנדפסו בבית־הדפוס הנ"ל ברובע היהודי של העיר.

עד כאן תיאור המשטרה. למעשה — כפי שאפשר להניח — היו פני הדברים שונים. בנה של נחמה הרשנהורן, השותפית לדפוס, היה מחסידי ה„בונד". אין כל ספק שידו היתה בביום ההתקפה והוא ודאי הרגיע את אמו כי אין לה מה להיבהל מהסכינים והאקדחים. מובן גם, שבעלי הדפוס ידעו יפה כי „שיטה זו של הדפסת הכרוזים עלולה להישנות" והקדימו בערמומיות רפואה למכה בהוסיפם כי „אין הם רואים כל אפשרות למנוע זאת". רושם הדו"ח קבל את הדברים כפשוטם.

דומה הוא הדו"ח המספר, כי ביום 28 באוקטובר 1906 הופצו בבית־הכנסת המקומי על־ידי אלמונים כרוזים ומהם נשאר רק טופס אחד משום שאת כולם זרק השמש לאשפה. באותו זמן הופצו בין היהודים כל כך הרבה כרוזים ולעתים כל כך תכופות שכל ההודעה עושה רושם של הלצה. כן אין ליחס חשיבות רבה להודעת אותו הקצין, ש„פועלי בתי־החרשת ומפעלי התעשיה התקינו מכשיר ממנו ישפכו בכל התנגשות עם המשטרה או הצבא חומצת גופרית בעיניהם ועל בגדיהם". מיד לאחר מכך נודע לפטרס־בורג, ש„בעל אטליז בביתו של קראקובסקי בוויניאבה (פרבר לובלין) שמע מפי קצבים יהודים, שמהפכני לובלין אספו בין עשירי העיר כסף להתקנת מכשירים לשפיכת חומצת־גופרית".

בדרך כלל אין המיסמכים הרשמיים מקדישים הרבה מקום ליהודים. יתכן משום שמעשי הטירור בוצעו על־ידי המפלגה הסוציאליסטית הפולנית (פ.פ.ס.) והמפלגות היהודיות לא השתתפו — פרט למקרים בודדים — ב„התנגשויות וברצח אנשי השלטון בגוברניה הלובלינאית", הם לא פוצצו גשרים, לא התקיפו מוסדות ממשלתיים ולא עסקו בדרך כלל בטירור. יתכן גם שבין היהודים בלובלין לא היו אז מלשינים ופרובוקאטורים.

לא במיסמכים כי אם בזכרונו של כותב הטורים נשתמר המקרה עם שיע זיגמונט שחשדו בו כי הוא סוכן הבולשת („אוכרנה"). היה זה אדם שהדרדר, בעל חנות שהפסיד את כל כספו בקלפים ולא היסס אפילו להעמיד על הקלף את... אשתו. כעבור זמן רווחו השמועות שהוא „מלשין" וסוחט כספים כשכר שתיקה. במחצית השניה של שנת 1906 — אם זכרוני אינו מטעה אותי — ירו בו אנשי פ.פ.ס. הפצע לא היה אנוש ואת שיע זיגמונט הכניסו לבית־חולים. כאן — למרות השמירה עליו — רצחוהו אלמונים ביריות. המקרה עשה רושם עז. כפי המקובל מימים־ימימה כלפי עוכרי ישראל נערכה למלשין קבורת חמור.

ד.

תקופת האידיליה במהפכה — המאניפסט מ־17 באוקטובר — הפגנות — ה„בונד" והשפעתו הגוברת — הסוציאל־דימוקראטים — החברה שרה — ההפגנה לפני הטירה — סכנת פרעות וההגנה.

עד ל־17 באוקטובר 1905 נמשכה התקופה ה„אידילית" של המהפכה. כאשר פורסם המאניפסט מ־17 באוקטובר יצאו ההמונים לרחוב בהניפם דגלים אדומים. פועלים, בעלי־בתים, משרתים, בעלי־מלאכה, חסידים, אינטליגנטים, פולנים ויהודים צעדו בצוותא, שיכורי נצחון. עצם העובדה של הפגנות־עם תחת סיסמאות פוליטיות היה בה כדי לסחרר את הראש.

באותה תקופה היה כבר ה„בונד" בעל השפעה גדולה ביותר בעיר. בהפגנה הונף גם דגל הציונים־הסוציאליסטים אולם הם היו עוד פנים חדשות בלובלין. גדולה היתה באותו זמן השפעתה של פ.פ.ס. על הפרולטריון הפולני הגדול באופן יחסי. את היהודים לא הצליחה הפ.פ.ס. לרכוש למען מטרותיה [1]). בין האינטליגנציה היהודית נמצאו כשניים־שלושה „אוהדים" של מפלגה זו (עליהם נמנתה גם המשוררת פראנציס־קה ארנשטיין־מאירסון).

לעומת זאת השתייכו לסוציאל־דמוקראטים של ממלכת פולין וליטא רבים מבין האינטליגנציה היהודית. למפלגה היו קשרים מסויימים עם פועלים יהודים ופעיליה היו רובם יהודים. מפלג הס.ד. היתה בעיקרה מפלגת הנוער הלומד, אותו הנוער שעזב את הגימנסיה בגלל החרם. בין פעילי המפלגה התבלט אז צעיר פולני שגורש מהגימנסיה, ב. מ־ם. כעבור זמן מילא תפקיד נכבד בסקציה הפולנית של המפלגה הקומוניסטית ברוסיה.

ב„בונד" התבלטה בתקופת הפגנות אוקטובר החברה שרה, שם משפחתה היה קופלנסקה או קסטלנסקה, שעמדה בראש הארגון הלובלינאי מטעם המרכז. לשרה היה כבר „ותק" במפלגה לאחר שהיתה כלואה בבית־הסוהר בבריסק דליטא. הופעתה המרושלת ופניה החוורים העידו, כי החיים במחתרת לא היו קלים בשבילה אולם היא לא דאגה לעצמה כי אם שירתה את ענין המהפכה בכל מאודה ונפשה.

נקודת השיא של אחוות העמים תחת דגלי ה„בונד", הפ.פ.ס., הס.ד. והס.ס. היתה ההפגנה הגדולה לפני הטירה, שהפכה לבית־סוהר כידוע. לתשואות ההמונים נאמו כאן ד"ר ס. רודסקי, הסטודנט ניפוקוי־צ׳יצקי ואנשי ה„בונד". (ד"ר רודסקי נאלץ לאחר מכן לחפש מקלט בגאליציה, הסטודנט ניפוקויצ׳יצקי היה בתקופת החרם הכלכלי נגד היהודים, אחד ממצדיקיו הנלהבים).

כעבור כמה ימים ערכה הדימוקראטיה הלאומית

---

[1]) בתקופה מסויימת אירגנה פ.פ.ס. קבוצה יהודית והוציאה אפילו ספרות באידיש בה הוסבר הרעיון של עצ־מאות פולין, אולם קבוצה זו ניהלה חיים קיקיוניים ונתפר־קה במהרה.

יחד עם הכמורה הקאתולית הפגנה על־יד אנדרטת האוניה בפרבר הקראקאי תחת דגלי הלאום, בהדגישה את אופיה הפולני הטהור. בעיר הורגשה מיד אוירה של פרעות.

סכנת פרעות נישנה וחזרה לא פעם גם בתקופה מאוחרת יותר. המפלגות גייסו אמנם סכומים לצרכי הגנה, אולם כמות הנשק שרכשו היתה יותר לשם נוי. הארגונים היהודיים הרגישו את כל אזלת־ידם בשטח זה. במקרה של פרעות יכלה ההגנה להפגין גבורה אישית, אבל להציל את המצב לא היה ביכלתה. פ.פ.ס. היתה אז בימי זהרה ועזרתה במקרה פרעות נלקחה בחשבון; ה„בונד" קיים בשטח זה קשרים הדוקים עם הס.ד. ברם לידי הקמת ארגון הגנתי משותף לא הגיע. יתירה מזה, אפילו היהודים לבינם ולבין עצמם לא הצליחו להתאחד. ה„בונד" כבא־כחו „היחידי" של הפרולטריון היהודי שמר בקנאות על טוהר המפלגה וסירב בהחלט לשתף פעולה עם „אלמנטים זעיר־בורגניים„ מכיון שזה עלול „לטמטם את התודעה המעמדית". כל מפלגה ארגנה את פלוגותיה באותם ימי החרדה, הקימה משמרות משלה וקיימה „מגע" עם רעותיה.

לידי פרעות לא הגיע בלובלין. היה אמנם רגע דרמטי בעת התהלוכה הדתית ביום ה' הירוק כשהתלקחה החופה וההמון הנבהל התחיל לרוץ, אולם למזלם הגדול לא נוכחו יהודי לובלין להווכח עד כמה יעיל היה ה„מגע".

ה.

המצב הכלכלי של האוכלוסיה היהודית — התמורות הנפשיות — החרפת הניגודים המעמדיים.

לנוכח החומר הזעום הנמצא בידנו, מן ההכרח להיעזר בזכרון כדי להעלות כמה קווים לתיאור מצבם הכלכלי של יהודי לובלין בתקופה זו ושל התמורות הכבירות שהתחוללו בפסיכולוגיה העממית בהשפעת המהפכה.

רוב רובה של האוכלוסיה חיה חיי דחקות והתפרנסה ממסחר זעיר, תיווך, מלאכה וסתם פרנסות־אויר. מספר הפועלים היהודים במפעלי התעשיה היה זעום. כשלש מאות איש עבדו בבית החרשת לסיגריות של קראסוצקי. וגם אלה השתמשו במדה קטנה במכונות כי אם עשו את מלאכתם ביד. בבית החרשת עבדו בעיקר נשים, רווקות. המומחים היו בעלי־משפחה ואולם גם בשבילם לא היתה העבודה בבית החרשת עיקר התעסקותם ולא התעסקותם היחידה. מי מהם שעסק נוסף לכך במסחר, עזר לאשתו או סתם חיפש לו פרנסות צדדיות. נשים עבדו גם במאפיות. העבודה בבתי־חרשת, בפרט של בחורות, נראתה בעיני דלת־העם פחות מכובדת מאשר עבודה של כובענית, זבנית או בכל מקצוע אחר. רק בלית־ברירה שלחו ההורים את ילדיהם לבתי־החרשת ולא לבעלי־מלאכה.

המשכרת היתה אפסית. הגברים נמצאו אמנם במצב יותר טוב במקצת, אבל גם משכרתם היתה נמוכה. שמעתי על משכרת של רובל וחמשים קופיקות לשבוע, שלשה־ארבעה היתה המשכרת המוצעת, שבעה־שמונה רובל נדירה מאד וזאת למומחים.

חוץ לבית החרשת לסיגריות היתה עוד מסגריה גדולה שהעסיקה 20—30 פועלים יהודים. יתר היהודים העמלים היו זבנים, עוזרים ושוליות בבתי־מלאכה קטנים עם 3—5 פועלים. אלה היו ברובם רווקים, אשר נטשו אחר החתונה על־פי־רוב את ה„קפיטליסטים" שלהם ופתחו סדנא או חנות משלהם.

השנים 1905—6 הביאו אתן מושגים חדשים של תנועה פועלית מעמדית וסוציאליסטית, מושגים שהתגבשו ועוצבו בתנאים שונים לחלוטין, בארצות מפותחות מבחינה תעשייתית ובאוירה של ניגודים חריפים בין ההון והעבודה. מענין היה איפוא לראות איך השפיעו אותן הסיסמאות הנועזות של התעמולה הסוציאליסטית על הפסיכיקה של הפועל היהודי בלובלין הנחשלת והשמרנית.

כדי להדגים את המצב, כדאי להזכיר כי בראשיתה של המהפכה באו פועלים רבים ל„בירזה" הבונדאית ישר מבית־המדרש לאחר תפילת מנחה ומעריב, שסוציאליסט יהודי פיזם יחד עם שכניו את הזמירות בסוכה שהקים בחפזון ולבסוף, שלא היסס מלהקים שערוריה בבית־המדרש בגלל „שני" או „שלישי". ליהודי לובלין היה הדבר מובן מאליו, כי „יהודי הוא יהודי („אַ ייד איז אַ ייד"), כי אין להשתמש נגד יהודים באמצעים שנראו להם פסולים, על כל פנים אסור להשתמש באמצעי אלימות, שאין בין יהודי ליהודי ניגודים שאי־אפשר לישרם. סוף סוף כל ישראל חברים וערבים זה לזה.

באוירה של רוממות הרוח ששלטה בתקופה הראשונה של המהפכה, נראו הסיסמאות המעמדיות בעיני אלה שנגדם הן היו מופנות כמליצות סתם המצלצלות יפה מעל במת המהפכה. גל השביתות הכלכליות שהציף את כל ענפי המשק ושנמשך ללא

הפוגה, הבהיר אמנם במידת־מה את שיטות הסוציאליזם ומטרותיו, אולם עד סוף שנת 1905 לא תפסו החוגים הרחבים של האוכלוסיה את משמעותו. ואפילו הפועלים, אשר לא עברו את האולפן המהפכני של הסוציאליזם המפלגתי, גם הם סיגלו לעצמם רק לאט את הרעיונות החדשים. אולם לאחר שסיגלו אותם, לא ידעה קנאותם גבול. בקיצוניות האופיינית ליהודים שירתו את הרעיונות החדשים. יתכן שהיתה בכך תגובה טבעית נגד אורח החיים הקודם המעיק, מחאה נגד המוסר ששלט בחברה היהודית ואולי משום שלנגד עיני הפועל היהודי עמד לא ההון המופשט ועניינו היה לא עם בעל־בית רחוק, שדרגות חברתיות מבדילות ביניהם, כי אם בן־אדם שאותו הכיר מקרוב, בכיפתו אכל, ישן ועבד.

השינויים האלה נתנו מיד את אותותיהם בהרגשתו העצמית של הפועל וביחסו אל מעבידו. מובן, כי במקביל לאותו התהליך, התגבשה גם „תודעתו המעמדית" של אותו חלק של האוכלוסיה היהודית שהיתה לא בונדאית ולא סוציאליסטית — כלומר של הבורגנות היהודית.

ו.

שלטונו של ה„בונד" ברחוב היהודי — השפעתו המוסדית על ההמונים — מהפכת־הנגד וסוף ה„אידיליה" — המהפכה ואותותיה בנשמת העם.

בתקופה שלאחר המאניפסט מיום 17 באוקטובר 1905, כאשר המחתרת בלובלין פעלה באופן גלוי בחייה הנסערים של העיר, היה שלטונו של ה„בונד" ברחוב היהודי כמעט בלעדי. אף כי הוא ייצג למעשה את הנוער, הרי צייתו לו לא רק הבורגנים אלא אפילו ראשי הקהילה התיחכו אליו בכבוד. זכורני פגישה שהתקיימה בין הפרנסים עם נציגי ה„בונד", ביניהם היתה גם שרה. הסגנון המעמדי דרש שנציגי הפרולטריון ידברו עם אויביהם המעמדיים, עם ה„בורז'ואזיה", בצורה נוקשה וחריפה. ה„בורז'ואזיה" היתה הפעם פייסנית ומלאה הכנעה ולא הבינה את טעם השפה הנוקשה, בה השתמשו נציגי ה„בונד" עמהם. „הרי גם אנו סוציאליסטים" — אמרו.

בתקופה זו כשהשלטונות איבדו את עשתנותיהם ושרר כמעט תוהו ובוהו, הגיע שלטונו של ה„בונד" לדיקטטורה. למלה „אורגניזציה" היה כוח מאגי שפעל על כולם. באירגון רב־ההשפעה הזה ישבו כרגיל 7—8 איש, שעמדו בראש התנועה ולמעשה חלשו על חיי העיר. המנהיג היה אלמוני, שנשלח על־ידי המרכז או הארגון המחוזי, יחד אתו השתתפו באירגון 2—3 סטודנטים, כמה אינטליגנטים למחצה ופועלים. אירגון זה הוא שריכז אז את כל השלטון בידיו.

לשיא הגיעה השפעת הארגון, כאשר התחילו לפנות אליו בכל הענינים לא רק חברי המפלגה ואוהדיה, כי אם סתם אזרחים שחיפשו משפט של צדק. באוירה זו חי ה„בונד" במשך תקופה ממושכת למדי והיא היתה גורם לדימורליזציה. רבים מפעילי ה„בונד" הבינו כי ההתערבות בענינים, שאין ל„בונד" כל שייכות להם, הופעתו בתפקיד של לוחם הצדק המוחלט, נושאת בחיבה הרבה סכנות. אולם קשה היה להם לותר על התפקיד שקסם כל כך לאחר שעוד לפני זמן קצר נמצאו במחתרת.

אידיליה זו נסתיימה בשנת 1906, משהחריפו היחסים בין התנועות הפועליות והבורגנות המתאוששת. הלך־רוח של טירור כלכלי התחילו להשתלט בשורות ה„בונד". הלך־רוח זה מצא את ביטויו בועידה שנתקיימה בווישנייבה־גורה (בקרבת לודז').

— — —

השכבה הנפשית הישנה נשתחקה ושכבה חדשה כיסתה את נפש הפועל. שני הצדדים, הפועלים והבורגנים, יצאו משנות המהפכה שונים לחלוטין. לובלין הפטריארכלית נעשתה דומה ליתר הערים היהודיות.

המאבק הכלכלי המחריף והולך, התנהגותם ההפגנתית של מנהיגי הפועלים ביחס לערכי הדת ולמנהגים המקובלים, ערערו את כל היסודות עליהם נשענו החיים במשך דורות.

שנתיים אלה הולידו את השאיפה לחיים חפשיים יותר, לביטוי אישי מלא יותר, הוציאו את המוני העם מסבילותם, הכניסום לתוך המאבק הקבוצתי, המעמדי והלאומי, ועוררו את השאיפה להשכלה בשכבות שעד כה לא הרגישו בה כל צורך.

אולם בד בבד עם השינויים החיוביים, ערערו שנים אלה את אמונת העם ומוטטו ערכים מקובלים ומקודשים על ההמונים, שנתנו טעם לסבלותיהם היום־יומיים ועטו בהוד של קדושה את שבתותיהם וחגיהם.

ד"ר שלמה הרשנהורן

זכרונות משנות הנעורים

אם יש ערים הראויות לתואר „עיר ואם בישראל" — הרי לובלין היא מהראשונות שבהן. איני ראוי — ואף אין זה בכוחי — לפרוש כאן את יריעת אהבתי לעיר מולדתי אף־על־פי־כן אני בא בזה להעלות מעמקי הזכרון פירורי־ילדות ונעורים עד שנות העשרים של המאה הנוכחית, כדי לפרוע ע"י כך מצדי את החוב, שבני עירי הטילו עלי.

בהיותי בן שלוש שנים נטלתני אמי (אלמנתו הצעירה של ר' יענקעלע הרשנהורן — דמות ידועה בלובלין בשנות ה־60—80. מת בהיותי בן שנה וחצי) בזרועותיה ונשאה אותי אל החדר. המלמד שלי היה מכונה — כפי שנודע לי לאחר מכן — „נעטל מלמד". היה זה יהודי יפה־תואר, בעל עינים כחולות וזקן רחב וצהיב שעבר על מידותיו. מראהו התקיף מלבד לא היה כתוכו ואנו, הילדים, יותר השתובבנו משלמדנו. לעומת זאת היה „הסגן" שלנו תקיף יותר, אך שניהם גם יחד — המלמד והסגן — לא נגעו בנו לרעה, מה שאיני יכול לציין לגבי המלמדים המאוחרים שלי.

אחד מהמאוחרים שרד במיוחד בזכרוני: נח מו־ז'יצר (מוצאו ממוז'יץ, מחוז לובלין) הוא היה היפוכו של נעטל המלמד. גם זקנו היה צהוב, אף שלא הגיע ברחבו וביפיו לזה של הראשון(. מלבד נראה היה כחלך, אך לא היה זולל־ילדים גדול ממנו בלובלין.

מתעכב אנכי על שניים אלה, לפי שהכל בלובלין ידעו אותם כמלמדים טובים ששאבו את „הלקוחות" שלהם ממשמני החוגים הבעל־ביתיים. שלישי — שאני זוכרו היטב — היה אברהם זאוויכוסטער (קראנו לו אברהם זאוויכוואסטער). היה זה יהודי עבדקן בשנות הארבעים. הרבה לא ייסר אותנו בלימודים. נעלם היה למשך שעות תמימות, לפי שחמד את הטיפה המרה. את השיעור הפקיד בידינו לחזרות. מובן מאליו שאנו הילדים לא עגמה נפשנו על כך, ומסייעים היינו לרבנית או סתם משתובבים.

באותו זמן יצאה הגזירה מלפני רבה של לובלין, ר' הלל ליפשיץ, שהמלמדים חייבים לקבל אצלו סמיכה. הדבר התבטא בכך שהילדים הוכרחו להישלח אל הרב או אל בנו ר' לייזערקע לבחינת ידיעותיהם.

בשעת מבחן כזו נפגשתי לראשונה, פנים אל פנים, עם רבה של לובלין. היה זה יהודי רם־קומה ומהודר פנים: זקנו — לבן, ארוך ורחב; מצחו — גדול ויפה, עיניו — תכולות. הוא היה — כפי שהובהר לי לאחר מכן — למדן מהולל ושולט בלשונות.

הייתי אז בן שבע וזה עתה החילותי לומד גמרא „מ„המפקיד" המסורתי. על פי השאלה היחידה שהרב הציג בפני נדרשתי להצביע על מקרה אחד שבו השואל נתון במצב יותר טוב מאשר שומר חינם. מבלי לחשוב הרבה עניתי: מיתה מחמת מלאכה. תשובתי זו כה שפרה בעיניו, עד שפקד להעניק לי שלושים וששה אגוזים גדולים. שמחתי לא ידעה גבול, לפי שהילדים האחרים באותו מבחן זכו לשמונה עשר אגוזים בלבד. ומעניין, אגב, שבהיותו מתנגד ללימודי גמרא עם ילדים עד גיל מסויים לא היסס מלהציג שאלה כזאת לפני ילד בן שבע.

ולפי שעסקינן ברבנים — ברצוני להזכיר עוד שניים שהכרתי בשנים יותר מאוחרות. האחד — הרב קלצ'קין (אביו של ד"ר יעקב קלצ'קין). השני — הרב שפירא. כרופא הייתי מקורב ביותר לאחר מכן עם הראשון במשך תקופה קצרה, לפי שהרב קלצ'קין התעניין מאוד ברפואה ואף היה שואל ממני כתבי־עת לרפואה. ברם, ההיכרות בינינו קפדה בו ברגע שזכיתי במנדט של „הבונד" (1924) בקהילה היהודית.

עם הרב שפירא נפגשתי פנים אל פנים פעם אחת ויחידה בועידה על בית החולים היהודי. בדרך כלל נמנע מלהפגש עמי, כדי כך שלמחנה הנוער של „טאז" לא שיגר אפילו משגיח — מן הסתם משום האימון שרחש אלי, כי אינני שונא־דת...

מהפכת 1905 עמדה על הסף. לחדר ס פחו לימודי־חול. אמי, אלמנה צעירה, חסידה בעצמה, שהאידיאל שלה היה רופא כרוך בתפילין של רבנו תם — שכרה

בשבילי מורים שהיו באים אלינו (אלי ואל אחי דוד — לאחר מכן ציוני ידוע מסיעת „עת־לבנות״) ונותנים לנו שיעורים. עם מורי נימנה גם רוסי, עסקן פוליטי מגורש.

לאחר פרעות קישינוב בשנת 1904 העביר לי הנ״ל בחשאי כרוז של „הבונד״ שהתייחס לפרעות אלה. הכרוז עשה עלי רושם עז ומאז החילותי להתקרב לחוגי „הבונד״.

בלובלין היתה אז תנועה בונדיסטית חשובה, בהנהגת כאנין ושרה שובר.

לאחר מאורע דרמטי נאלצתי לצאת את לובלין. וזה קיצורו של המאורע: בהיותי בדירת־סתר (עלית גג קטנה בקומה הרביעית, ברחוב זאמויסקי) ובשמעי שצריך להדפיס כרוזים ואין איפה לעשות זאת — יעצתי להשתמש בדפוס של אמי.

אותו דפוס ראשון בלובלין קרוי היה „דפוס של האלמנה נחמה, אשת הר׳ יעקב ז״ל הערשענהארן, והר׳ משה שניידמעסער״. החבדים שמעו בקולי, אני סייעתי, ולפי שהמשטרה פתחה בחקידה והשומר החל לקשקש בלשונו יתר על המידה — הרי סברו בבית אמי שמוטב לי לצאת את לובלין *). אין ברצוני להתעכב להלן על שלבים יותר מאוחרים — כניסתי לגמנסיה, ומאוחר יותר לאוניברסיטה, לפי שכל זה התרחש מחוץ ללובלין, והביתה הייתי מזדמן רק לזמן קצר.

פרצה מלחמת העולם הראשונה. כסטודנט עבדתי אז בקליניקה החירורגית בפראג ודק ב־1916 שבתי לזמן קצר ללובלין. בקרב הנוער המשכיל צץ אז הרעיון ליסוד אירגון שמטרתו — מלחמה לשיווי־זכויות יהודי.

במידה שאני נזכר, היתה אז בקרב הנוער תסיסה גדולה לפעילות ציבורית ופוליטית ולתכלית זו כונסה ועדה יוזמת שכללה ברובה סטודנטים מכל המינים: מתבוללים, בונדיסטים, ציונים, רופאים, משפטנים, בלשנים וכו׳.

במידה שאני זוכד לקחו חלק בועדה זו — חוץ ממני— דמויות כמו ליווינסון, גולדברג, ציגלמן (עורכי־דין ידועים לאחר מכן): הראשון — מומחה ידוע למשפט הפלילי (מת באוש, רוסיה הקירגיזית); השני — ציויליסטן ידוע, החי כעת בניו־יורק; השלישי — עורך דין מחונן בזאמושץ׳ (ניספה באופן טראגי בזמן הכיבוש). קורנבליט (איש פועלי ציון שמאל לאחר מכן. גד כעת בפאריס).

הרבה התקוטטנו עד שהגענו לעמק השווה בנ־

*) תיאור מפורט של המאורע לפי דו״ח המשטרה, ראה לעיל, בזכרונותיו של י. א. קליינמן, עמ׳ 315.

קודה אחת בפדוגרמה שלנו: שיווי זכויות לאוכלוסיה היהודית. היא גם היחידה ששרדה מהפרוגרמה.

האסיפה החשאית הכללית הראשונה היתה סועדת למדי (האסיפה התנהלה בסתר, כי קשה מאוד היה לקבל היתר לאסיפה אצל שלטונות הכיבוש האוסטדיים. יותר מאוחד עלה הדבר ביתד קלות).

מהאופוזיציה שדדו בזכדוני שני שמות: זיידרנסקי ומטצקי — שניהם אנשי ה„בונד״. הדאשון הוא עתה מנהל בית־חרושת למצרים קוסמטיים בקרקוב. השני הוא מי שהתפדסם לאחר מכן כפסיכיאטד היורשאי — חתנו של ד״ר צינבדג, ששימש במשך שנים הרבה מנהל בית החולים היהודי. ד״ר מטצקי ניספה באופן טראגי בימי הכיבוש הנאצי.

האסיפה בחדה בהנהלה שמנתה את כל האנשים כמעט שהזכדתים לעיל. כעורך הבטאון של האירגון „מישל זשידובסקה״ („המחשבה היהודית״) נקבע עו״ד לודוויק רעכטשאפט, עתנאי מצויין ובעל עט שנון, אך עם זאת בעל השקפות פוליטיות בלתי־מגובשות, שאגב לא היה חיסרון במשך זמן מסויים, נוכח ההרכב המגוון של אירגוננו.

באותו זמן התקיים בלובלין מעין „ועד הצלה״. הוא נוסד בשנת 1915, מיד לאחד כניסת האוסטרים. ועד זה היה מודכב, דובו ככולו, ממתבוללים (פולנים בני דת משה) ומכמה מגדודיהם הבעל־ביתיים.

לועד הצלה זה נשלחתי כנציג האירגון שלנו. אך כבר בישיבה הראשונה, כשקיבלתי את רשות הדיבור והתחלתי לדבד יידיש, התחוללה סעדה. אחד אחרי השני: קויפמן, מנהל הבנק של לודז׳; עו״ד ווארמן — ראש־הקהל של קהילת לובלין במשך שנים דבות; א. מ. קנטור — ראש מועצת הקהילה בלובלין לאחד מכן; עו״ד הילזברג — מי שהיה אחד כך חבר מועצת העידיה, ואפילו שאול וולמן, סוחד יהודי, שהגדיס שיניו — לא עלינו — בלשון הפולנית והשתמש בה פעם ביובל — כולם כאחד העלו מתחת לאדמה כל מיני נימוקים כי היידיש מותרת היא — בדלית ברירה — רק לשימוש פנימי, בינינו לבין עצמנו, ואילו כשעסקינן באסיפה דשמית — הס מלהזכידה! יהודים דיבדו בלהט כזה, כאילו עסקנו כאן, בחילול הקודש, להבדיל. כששככה הסערה, שאלתי שנית את היו״ר קויפמן: „היכול אני לדבר עכשיו״? ניע! (לא!) — היתה התשובה.

עזבתי בתורת מחאה את האסיפה ומסדתי על כל התקרית לאירגון הנוער, שבייחס לבעית־השפה שדרה בו סובלנות בלתי־דגילה. ברם, תומכים עקי־

בים ביידיש היו בו מעטים, ולא נמצאו בעלנים רבים למאבק בראשי־השיבוטות של ועד ההצלה. החזרתי, איפוא, את המנדט שלי ובמקומי נבחר הסטודנט גולדברג. עם זאת נסתיימה התקרית. שהיו הדים ברחוב היהודי.

לפי שקיבלתי מייד לאחר זאת משרה בברין של מוראביה ויצאתי את לובלין — איני מיודע, איפוא, עם מהלכי הפעילות הבאים — הן של אירגון הנוער והן של ועד ההצלה.

לפני נסיעתי הוטלה עלי שליחות שהיה עלי לבצעה בוינה.

המסחר — בכל מוצר שהוא — היה כמעט לגמרי תלוי בזכיונות שאפשר היה לקבלן מהקומנדנטים של המוסדות האוסטריים השונים.

סביב כל קומנדנט כזה היו מסתובבות מעין „קומנדנטיות". היו אלו לרוב בנות „בעלי בתים" וח־סידים, שהן — ורק הן (ואיני יודע כלל תמורת־מה) — מסוגלות היו להשיג זכיונות שונים.

השחיתות הרחיקה לכת, כדי כך שבחוגים מסויי־מים התחילו לתת את הדעת כיצד להיפטר מפגע זה. קיבלתי עלי את השליחות לסדר את הדבר בוינה. למטרה זו היה עלי להידבר עם הציר האוקראיני קרילוביץ׳ ועם הציוני הרמן שטריקר — מנהיג הריב־זיוניסטים באוסטריה לאחר מכן.

את שליחותי מלאתי בשלימות, הגם שלא נתנה פירות. קרילוביץ׳ (כך, נדמה לי, היה שמו) הבין רק בקושי מה שדיברו אליו. כדי שעניין מסויים יוברר לו היטב — צריך היה במשך־זמן נכבד. שטריקר, מאי־דך, תפס כל דבר ברמז, וצר היה להסתכל בו כיצד פעם אחר פעם נאלץ היה לתקוע במוחו של קרילוביץ עניין פשוט.

כמדומה לי שהעניין נמאס עליו, בסופו של דבר. אני אומר כמדומה לי, לפי שנבצר ממני להכות ויצאתי לקראת משרתי.

צבי פראקטור

המיליציה היהודית בשנת 1915

ביולי 1915 — בזמן מלחמת העולם הראשונה — נאלץ הצבא הרוסי לעזוב את לובלין. המפקד הצבאי ראה לנכון להזמין אליו לפני צאתו אחד מנכבדי העיר, המהנדס טומורוביץ ולמסור לידיו את ארגון המיליציה האזרחית שתשמור על הסדר ועל הבטחון בעיר בעת העדרו של הצבא.

מהנדס טומורוביץ, איש ליבראלי, כינס את חשובי העיר, פולנים כיהודים לשם ארגון המיליציה. הוחלט לחלק את העיר לששה קומיסריאטים. הקומיסריאט הששי נמסר ליהודים מכיון שהוא הקיף את החלק הצפוני של העיר הכולל את הרחובות: לובארטובסקה, קובאלסקה, שירוקה, פודזאמצ׳ה, נאדסטאבנה ויאטצ׳נה, רחובות המאוכלסים אך ורק על־ידי יהודים.

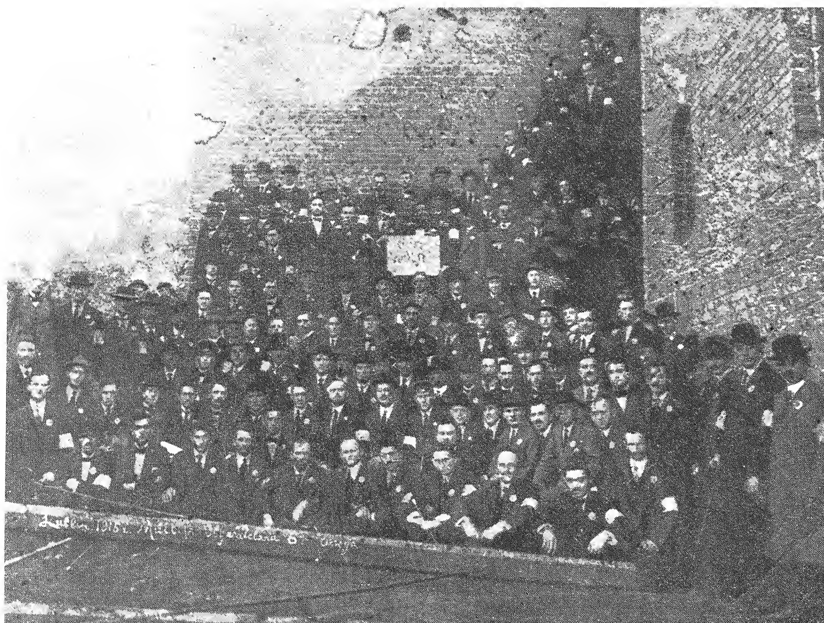
בראש המיליציה היהודית עמד מארגנה, ברנרד גלובינסקי, סגנו היה ישראל קצנלבוגן, לאחר מכן חבר מועצת העיריה בלובלין. כמזכירים כיהנו: עו״ד גולדברג, שור (מזכירו של עו״ד ורמאן) וצבי פראקטור (מורה ולאחר מכן מנהל בתי־ספר ממלכתיים יסודיים. כיום בישראל).

המיליציה היהודית מנתה כמאתים איש בגיל של למעלה מ־18 שנה בעלי עבר ללא דופי. השירות היה בהתנדבות ונחשב כענין של כבוד. מקום מושבה של מפקדת המיליציה היה ברחוב לובארטובסקה 16.

מפקדי המיליציה היו מזויינים באקדחים, אנשיה ענדו על זרועותיהם סרטים בצבע אדום־לבן ומספר בדש מעילם. המשמעת היתה למופת. הודות להשפעתם המוסרית של אנשי המיליציה לא קרו במשך כל תקופת פעולתה מקרים פליליים חמורים בשטח שלטונה, פרט למספר קטן של גניבות שנתגלו ברובן.

ליד המיליציה הוקם בית־דין אזרחי שבראשו עמדו כשופטים עורכי־דין ידועים: סאלקובסקי, הילס־ברג. כל הזמן שררו בשכונה היהודית שקט וסדר.

כדאי לציין, ששלטונות הכיבוש האוסטריים הת־יחסו באימון למיליציה ולבית־הדין האזרחי, הושיטו

המיליציה היהודית

להם את עזרתם המלאה ולא התערבו בעניניהם הפני־מיים.

בסוף נובמבר 1915 פורקה המיליציה ובמקומה הוקמה מיליציה אזרחית שאנשיה היו שכירים. למי־ליציה החדשה עברו רבים מאנשי המיליציה המתנדבת כגון: רוזנבוים, טנבוים, פלשלר. במיליציה המתנדבת שירתו: פרלשטין, הצייר לבנשטין, הסטודנט זידראנ־סקי, הסטודנט ברגר, האחים קליגר, ב"צ פראנק (מנהל בנק הסוחרים לאחר מכן), האחים שמואל וש. וולמאן, מנהל החשבונות ברנמאן, מנהל התיאטרון היהודי טרכטנברג, הסוחר קסטנבוים, אדלר, האחים פדר, האחים טננבוים (אחד מהם כיום רופא בלונדון) וולף אינלדר, גיל, וינשטין, האחים שטינברג, אבוש גולדרינג, בעס ואחרים ששמותיהם לא נשתמרו בזכרוני.

איתמר שוורץ

יום החמישי — יום הדמים בלובלין

מטרת השורות הבאות להלן — להקים לתחיה מאורע איום ונורא, שאירע בפולין המשוחררת ושנחרת על לוח לבי וזכרוני.

הדבר קרה בשנת 1919, ב„ירח הדבש" של עצמאות פולין.

היה זה בבקרו של יום קיץ, הרחוב לוברטובסקה וסביבתו מלאי תנועה, הלמות המכונות ורעש הגלגלים שבבתי החרושת והמלאכה התערבבו עם קולות השוק, שהיה כבר מלא אנשים שבאו לקנות ירקות ופירות לשבת. סבלים, עגלונים, הטעינו ופירקו סחורות שונות בשביל ערי הסביבה; בתי־הקפה והמסעדות של „הבורסה" היו „מאוכלסים" על־ידי סוחרים, מתווכים, ובעלי־בתים סתם. ריחות נעימים של דגים מבושלים הגיעו לאפם של עוברים ושבים, — וככה הלכו ונמשכו החיים, חיי עבודה ודאגה לפרנסה, במרכז המסחרי היהודי.

פתאום הגיעו שמועות, שבמורד הרחוב מתנפלים על יהודים; הידיעה עברה מפה לפה ונתפשטה במהירות הבזק ברחבי הסביבה. הרחוב שינה את צורתו: קבוצות־קבוצות החלו להתגודד לשם התגוננות. נמסר, שצעירים פולניים, בני הכפרים הסמוכים, שבאו העירה להתייצב לצבא, רצו ל„השתעשע" קצת ומצאו למשחק־משעשע ומבדר — פיצוץ שמשות ושוד בתי היהודים וחנויותיהם. ביתו של כהנא, לוברטובסקה 29, ואחרים נשדדו וכמה יהודים נפצעו.

מצב־רוח מדכא תקף את כולם; התמרמרות עצומה נגד השלטון המקומי על אשר לא נקט באמצעים כדי למנוע את מעשי האלימות בתושבים השקטים. הרעש של הזגוגיות המנופצות והצווחות ההיסטריות החרידו את האויר. קמה בהלה. אל הגשר (לובארטובסקה 16) התקרבה שורה של עגלות־אכרים, ופרחחים עם מקלות, מטילי ברזל, אבנים, — התחילו, תוך הנאה פראית, להמשיך את „מלאכת־יד" המהרסים ומחריבים ולבוז בז מכל הבא ביד מרכוש יהודי. אבל מאידך, למראה הסכנה הגדולה המתקרבת, נתארגנה באופן ספונטני קבוצת מתגוננים ומתקוממים, בה הצטיינו הסבלים והעגלונים במיוחד.

התגוננו בכל הבא ליד, במקלות, בבקבוקים, באגרופים קמוצים, החזירו מכה תחת מכה, וגם מהמרפסות הגישו עזרה; זרקו מלמעלה עציצים, כסאות, שפכו מים על ראשיהם של הבריונים, — עד שנסו מנוסת בהלה.

החוליגאנים ברחו דרך רחוב נובה אל השוק הפולני, מקום שם נמצאו תמיד הרבה נוצרים, והפיצו שמועה, כאילו בעברם דרך רחוב לוברטובסקה התנפלו היהודים עליהם פצעו כמה מהם, ביניהם גם את ראש הכפר (סולטיס). התחילה הסתה פרועה, ויד זדונית, שואפת דמים, שהיתה תמיד פשוטה נגד היהודים, דאגה ללבות את האש יותר ויותר.

היהודים היו בטוחים, שאחרי שדחפו את הפורעים נגמר הענין; המתח ירד, בתי העסק נפתחו וכולם השתדלו להסיח את דעתם מהמאורעות המעציבים, אבל הידיעות שהגיעו מפי נוצרים מיודעים ושקטים, על הסתה ההולכת ונמשכת בסביבה הנוצרית, שוב נפלו כאבן כבדה על לבות המוני היהודים.

ואולם, מה שבא אחר־כך — עבר על כל המשוער. בשעה 3 אחר־הצהרים בערך הוחרד פתאום רחוב לובארטובסקה על־ידי צעקות־פרא, וקמה מבוכה נוראה. — מחנה קצבים נוצרים וחוליגנים סתם, אוחזי סכיני־אטליז ארוכות, התפרצו דרך רחוב שוו. דוסקה, התנפלו בחמת־זעם ומלאי רציחה ורתיחה על יהודים, דקרו, שדדו, השתוללו לעין כל ובאין מורא ופחד מפני כל... — ההתנגדות של היהודים היתה הפעם חלשה כי השוד והשבר באו כחתף; כמעט בידים ריקות התגוננו, עקרו אבנים מהמדרכה והשליכו אותן על החוליגנים; אבל למראה הסכינים המורטות ולקראת המספר הגדול של המתנפלים — נסוגו אחור מעט המתגוננים, בכיוון לתחנת המשטרה (לובארטובסקה

44), מתוך תקוה, שהשלטון ימלא את חובתו כלפי אזרחיו ויתן מחסה והגנה לנזקקים. ואולם למעשה קרה אחרת: השוטרים נעלמו מהרחוב — כאילו לפי פקודה... משלחת יהודית ניסתה להתקשר עם קצין המשטרה — אבל ללא הצלחה. כפי שנודע אחר־כך היה קצין־המשטרה בחופש ואת מקומו מילא סגנו, היהודי טננבוים; כיהודי היסס לתת פקודה לשוטרים שישימו קץ לפוגרום, מחשש שפקודתו לא תוצא אל הפועל, והוא — היהודי — התחמק ככל האפשר מלקבל את פני המשלחת היהודית...

בינתים נמשך הפוגרום בכל תקפו. החוליגנים התקדמו והלכו על פני הרחובות, עברו כבר את רחוב לובארטובסקה עד לפינת צ׳וארטק; מראה הרחוב עשה רושם מזעזע: פה ושם היו מוטלים פצועים וגם מתים; בתי־העסק שדודים, עמל יהודים של שנים רבות התגולל בחוצות העיר הפקר — וככה זה נמשך עד הערב.

אחרי פגישה בין חברי העיר היהודים, פרנסי הקהלה עם ראש העיר (שנתקיימה אחרי השתדלות מרובה) ניתנה פקודה למשטרה להשתלט על המצב... ואכן, מיד כשהגיעו השוטרים הפסיקו הרוצחים את מעשי התועבה שלהם; אבל אף אחד מהם לא נעצר, וגם חקירה כל־שהיא לא נערכה, כאילו לא קרה ולא כלום.

עד שעה מאוחרת בלילה עבדו האמבולנסים של „עזרה מהירה" כדי לאסוף את הפצועים לבית־החולים היהודי.

כפי שמסר למחרת היום העתון „לובלינער טאגבלאט" היו התוצאות: 60 יהודים פצועים פצעים קלים וקשים. מהם 3 מתו. גם למחרת היום, ביום ששי, עוד היו פוחזים נוצרים זורקים אבנים לבתי־מסחר ולבתי־מגורים יהודיים, ניפצו שמשות, — אבל לידי התנפלות רצינית לא הגיעה — כי הפעם יד המשטרה התנגדה לכך...

רחוב שירוקה (הרחב)

צדוק פפר

דמויות מזהירות

את חיבוריהם לא תמצאו בספריות, ובשמותיהם לא תתקלו באנציקלופדיות ואף־על־פי כן היו חייהם ופעולותיהם כפנינים השזורות ברקמת החיים הרוח־ניים והחברתיים של לובלין.

אחד מהאישים הדגולים בשעתו שהטביע את חותמו על חיי הקהילה, היה הרבי מלובלין ר' אברה־מלי אייגר ז"ל. הוא היה נכדו של הגאון המפורסם ורבה של פוזן, ר' עקיבא אייגר, אחד מגדולי הדור במחצית הראשונה של המאה הי"ח, ובנו של ר' לייבלי (תורת אמת), שנסע במשך זמן לאיזביצה אל ר' מרדכי־יוסף ואחר שה"חוזה" מלובלין הסתלק, הת־ישב בלובלין. לאחר פטירתו של ר' ליבלי, ירש את כסא הרבנות אחריו בנו ר' אברהמלי אולם לא הצליח למשוך אליו את כל חסידי אביו.

ר' אברהמלי היה למדן. ב"שפתי האמת" שלו ני־סה להשיב בצורה מעורפלת למדי וברוח מסתורין על השאלה הנצחית: צדיק ורע לו, רשע — וטוב לו. החיבור הוא אוסף של דברי־תורה שנאמרו על־יד ה"שלחן" וברובן הם אילתור על פסוק בסדרת השבוע או סתם על מאמר במדרש. הרבי לא העלה בכתב את דברי תורתו ועשה זאת אחד מחסידיו הותיקים, יהו־די תלמיד־חכם ובעל זכרון נפלא, ר' השיל טורבינר שרשם את הדברים וערך אותם לאחר זמן.

הרבי גר ב"רחוב היהודים" (שירוקה 10). מסדרון מקומר הוביל לחצר הענקית בה הוקם בית־מדרש יפה ורב־ממדים. בניתו נגמרה כשנה בערב לפני פטירתו של הרבי (בית המדרש הקטן והישן באותה החצר נסגר אז סופית). לחגים וביחוד לראש־השנה ויום־הכיפורים באו אל הרבי כמה מאות חסידים ולפעמים הגיע מספרם אף לאלף. בית־המדרש היה אז צר מלהכיל את כל הקהל העצום, רוב החסידים וסתם היהודים שלא נסעו אז לרבי מחוץ ללובלין הצטופפו בחצר הגדולה.

קיים היה מנהג שבימים הנוראים לעת מוסף, הלך הרבי עם קהל חסידיו להתפלל בבית־המדרש הישן של ר' יעקב־יצחק, "החוזה מלובלין", שנמצא ברחוב שירוקה 28. בית־המדרש הגדול בעל החלונות המרובים, נתמלא חיש מהר וגם הסמטא היתה מלאה מקהל המתפללים והחסידים. לאחר שהרבי נתכבד בפתיחה, התעטף בעל־המוסף מנשה שאמשינר בטליתו ובקול אדיר ומצלצל השמיע את: "הנני העני ממעש..."

רטט עבר בקהל שהרגיש כאילו בפועל ממש שתפילותיו תירצנה.

בשעה חמש לפנות ערב נסתיימה התפילה ובגלל השעה המאוחרת לא הלכו המתפללים לבתיהם לאכול, כי אם ישר ל"תשליך". זאת היתה באמת תמונה מרהיבת עין שנחרתה בזכרון כל רואיה. תהלוכה של מאות, אלפי יהודים עטופים בטליתותיהם התורכיות, כשעטרות הכסף שמוטות על כתפיהם וה"שטריימלעך" חבושים לראשיהם. לקהל החסידים הצטרפו גם יהודים פשוטים שהספיקו כבר לנוח מעט ועכשיו במצב רוח מרומם הציפו יחד עם הקהל הרב את הסימטא עד לגשר ושם נעמדו על שתי גדות הנהר, לאורך האיטליזים עד לעבר הגשר של רחוב לוברטובסקה.

לחש מסתורי נישא באויר. בבת אחת התחילו מאות ואלפי ידים לנער את כיסיהם ולזרוק משהו סודי למים. השמש שקעה בירכתי השמים בנחת, כאילו נתעיפה כבר מהטיול הארוך במשך כל חדשי הקיץ ומיהרה גם היא כביכול ליהנות מתנומת חג.

עננים כהים כיסו את פני השמים ורק פה ושם נש־ארו פסים לבנים ותכולים למען תוכלנה התפילות כביכול להבקיע את דרכם אל כסא הכבוד. בניחותא, מחשש פסיעה גסה, התפזר הקהל כל אחד לביתו.

ר' אברהמלי היה מאחרוני המוהיקנים של שושלת הרבנית איגר, ש"ניהלו" בלובלין. לאחר פטירתו הת־חילו שני בניו ר' שלמה'לי ור' עזריאל־מאיר ל"נהל" כל אחד לחוד וכל אחד מהם טען שהוא היורש היחידי לכסא אביו.

אם ר' שלמה'לי כבן־בכור ראה את עצמו ממלא־

מקום אביו לפי הדין והיושר טען לעומתו ר׳ עזריאל־מאיר שר׳ שלמהלי גר במשך כל ימי חייו בקראשניק והקהל בלובלין אינו מכיר אותו ואין הוא יכול כאיש קראשניק להפוך בין לילה לרבה של לובלין.

בינתיים התלקחה המחלוקת עם דין־תורות וב־סופו של דבר התרחקו „פני״ החסידים מהחסידות הלובלינאית. במשך שנים „ניהלו״ שניהם אבל כל זה היה רק צל חיור מהעבר המפואר של החסידות הלובלינאית לפנים...

הרבי ר׳ אברהמ׳לי ע״ה נסתלק בשנת 1913 בשבת של כפור. פטירתו עשתה רושם כביר על כל העיר. כל החנויות היו סגורות ורבבות ליוו את המנוח בבססם בשלג עד הברכים כדי לחלוק את הכבוד האחרון למנוח הדגול.

ר׳ שלמה ברוך ניסנבוים

ברחוב גרודזקה ימינה, ברדתך למטה משעון העיר בין „בית היתומים״ („אוכרזנה״) ו„שער היהודים״, נמצא בימה״ס של ר׳ שלמה ברוך ניסנבוים.

הכניסה לחנות מהרחוב היתה די גבוהה וצריך היה לעלות במדרגות רבות. העתונים והספרים שהיו תלויים באשנב בדלת כ„פרסומת״ כמעט ולא נראו. פרט לאשנב הקטן בתוך הדלת לא היה בחנות כל חלון, ככה ששרדה בו כמעט תמיד אפלולית ומנורת נפט דלקה באור כהה. משנכנס קונה הגדילו את הלהב. בחנות לא היה איש אולם כשנפתחה הדלת נצטלצל פעמון והצליל הודיע על בואו של קונה. לאחר שעה קלה הופיעה נערה חיננית שחרחורת בעלת שערות מתולתלות בתספורת „פולקה״ ופנים מאורכות וצרות. באדיבות טבעית שאלה למשאלתו של הקונה וכשהתקשתה במציאת הספר המבוקש או כאשר היה חסר חייכה במבוכה וב־הכניסה את הראש בדלת הפתוחה למחצה, קראה לאביה.

החדר הצדדי היה לא גדול ומבעד החלון הצופה לרחוב, נהגו להושיט את העתונים בשבתות ובחגים מבלי לקבל כמובן כסף תמורתם. ריהוט החדר היה צנוע. שתי מיטות ברזל עמדו לשני צדי הקירות. מעל למטה האחת תלויה היתה תמונה ממנה הסתכל בצער אילם בנו, אחד החלוצים הראשונים שעזב את בית אביו כדי לחרוש את אדמת ארץ־ישראל ונפל בשמירה כשחייו הצעירים נגדעו.

באמצע החדר עמד שולחן עגול עם כמה שרפרפים ומעליו היתה תלויה מנורת־בזק. על־יד השולחן אפשר היה לראות את ניסנבוים כשהוא רכון על ספר ולפניו גליון ניר מכוסה בכתב צפוף. ניסנבוים היה בעל קומה בינונית, רחב־גרם ובעל כתפים כפופות קמעא. פניו היו מלאות, עטורות זקן מכסיף שנסתיים בצורת „קמץ״. עיניו הרכות והטובות היו טרוטות. המשקפים במסגרת של זהב שהרכיב שיוו לפניו מראה של חשיבות.

ניסנבוים היה טיפוס אמתי של משכיל, מתמיד לפי המושג החילוני, שוקד על קריאתו ובקי בספרות ההשכלה. במשך הזמן הקצר שהשאיל ספרים לקריאה (עד ש„סחבו״ לו את מיטב ספריו) מצא בו כל קורא מדריך נאמן. כחובב־ציון נלהב אהב לקרב את הקורא לאחד־העם ולהסביר לו את הפובליציסטיקה היפה והקשה שלו.

הוא היה חוקר מטבעו, אהב לחטט בספרים עתיקים ובכתבי־יד ומשם שאב את ידיעותיו הרבות. ספרו ל„קורות היהודים בלובלין״ היה גולת הכותרת של עבודה מאומצת ושקידה במשך שנים רבות. תוכנו מושתת על תעודות היסטוריות והכתבות על המצבות העתיקות בבית־הקברות הישן בלובלין.

על אף היותו איש ידוע למשוך בעט סופרים, לא השתתף בשום עתון בקביעות, ברם אפשר היה למצוא את מאמריו על נושאים חברתיים־תרבותיים ב„לוב־לינער טאגבלאט״, העתון המקומי.

הקבר הרענן של בנו שנספה באופן טראגי לא נתן לו מנוח עד שעלה לארץ־ישראל. לאחר שובו

פרסם ב„לובלינער טאגבלאט" כמה מאמרים בהם ספר בצורה ציורית ובאהבה על הארץ.

עניו היה ומעורה בין הבריות ולא רדף אחר הכבוד. נפטר בשנת 1927. עם מותו אבד ללובלין המשכיל הטיפוסי, איש שגילם את הבביון המקומי המובהק.

בספריתו של טוכמן

בבית־המדרש של הכהן רבה היום המבוכה. השולחנות ליד הארון שמסביבם יושבים כרגיל צופים הלומדים בשעה זו, ריקים עכשיו כמעט. הקהל הקדים היום לתפילה כדי לקלוט ידיעות על הבגידה — כפי שהגדירו זאת אנשי הצד שכנגד — שנעשתה אתמול.

הלך־הרוח החדש, שחדר כבר להרבה בתי־חסידים, עשה את דרכו מהרחובות האריסטוקראטיים למחצה בלובלין, עבר את רחוב לובארטובסקה מצד אחד ואת הקובלסקה מצד שני, פנה לשוק היהודי, מקום שם הוביל מעבר מרוצף בין שני בתי מידות, למבנה ישן — לבית־המדרש של הכהן.

אחר פטירתו של ר' צדוק הכהן ז"ל, בעל פרי־צדק, שלא השאיר אחריו ממלא מקום, נתרוקן בית־המדרש מחסידים ואת מקומם תפסו לומדים. הבחורים שעזבו את המלמדים הנכבדים ורצו להמשיך בלימודים, הלכו ברובם לבית־המדרש של הכהן. אולם מזמן אפשר היה להבחין כשמעל הגמרות הפתוחות מונח ספר התנ"ך לשם חיפוש פסוק כביכול. הלומדים התחילו לבוא באיחור לבית־המדרש והקדימו לצאת ממנו. גם בלבוש חל שינוי־מה. הפאות נעשו קצרות יותר ומשולפות לאחור, צווארוני הכתנות קשים ומגוהצים עם עניבה שחורה. ובכלל שוחחו יותר מאשר למדו.

הדבר לא יכול היה להימשך זמן רב. ביום ב' אחד, בין מנחה למעריב תלה השמש — ר' יחיאל לייב, יהודי יהיר וגאותן, שהיה עוד שמש אצל הכהן ז"ל — „מודעה" ובה רשימה של בחורים ואזהרה שאם לא ישנו את הנהגתם לא תינתן להם דריסת־רגל לבית־המדרש.

זה עשה רושם חזק על הלומדים. רבים מהם לא הופיעו למחרת בכלל בבית־המדרש. ברוך קוצקר, למדן חריף ובעל־מסביר שלמד מדי שבוע את השיעור ושהצטיין בבקיאותו, עמד כשטליתו על כתפיו והתרתח: „הרי אין להשיג שבנו של דוד קופל (קניגסברג) בעל גם הוא נעלים שלימות ומכנסים ארוכים — רבי לא שני, רב חייא מניעך"? בירך בקול בכסותו את ראשו בטלית, והוסיף בקול שקט יותר: אומרים שהם לומדים את התנ"ך עם ה„ביאור".

מאז אפשר היה לפגוש את הלומדים לשעבר בספריתו של טוכמן כשהם באים להחליף ספרים, בשעה שעד כה עשו זאת למענם אחיותיהם וחבריהם.

מרחוב ריבנה נמשכה הסימטה אוליינה. צרה, אפלה ומזוהמת היתה הסימטא ומשני צדדיה בתים שחסמו את הדרך לשמש. באחד הבתים האלה נמצאה ספריתו של טוכמן.

אף כי החנות פנתה לרחוב, שקועה היתה עמוק בתוך הבנין עד שעשתה רושם כאילו סחרו בה בסחורות אסורות. משלושת המדפים בצורת וז"ת, הסתכלו הגבים המוצהבים של הספרים הבלתי מכורכים הקרועות להתנודע הנה והנה כאילו היו מצטערים ונדים למצבם העלוב. רק ספרים אחדים היו מכורכים בצורה יפה ב„בד אנגלי" ושמרו כאילו על מעמדם המיוחס. לעתים רחוקות קרה שלא יחסרו בספרים דפים. וכאשר התלוננו הקוראים על כך לפני טוכמן, ניחם אותם בטוב לב: „לא חשוב, נשאר לכם עוד די לקרוא מבלי הדפים האלה, וכשתגמרו את הספר, הרי יש לכם עוד ספרים לקריאה..."

מבחר הספרים בספריתו לא היה גדול ואף לא עשיר. אפשר היה למצוא בה כמה „רומנים מותחים" של שמ"ר ובלושטיין. אולם רוב הספרים היו יצירות חשובות, הרבה ספרים בעברית וביחוד מאת סלונימסקי, אברהם מאפו, פרץ סמולנסקי, ברשדסקי, ברדיצ'בסקי וביאליק ו„לאן" של פיירברג. סופרים אלה משכו במיוחד את חובשי בית־המדרש לשעבר והשפיעו עליהם השפעה רבה.

טוכמן היה בעל קומה נמוכה, פניו היו רחבות ומהן הסתכלו עיניים כחולות־כהות חייכניות ומעוררות אימון. הוא היה הקורא הנאמן ביותר של ספריתו. ידע כל ספר על בוריו, ואת הדיאלוגים זכר אפילו בעל־פה. מכיון שטוכמן היה איש צנוע ומסתפק במועט, היה התשלום בספריתו קטן. בעל־שיחה מעניין היה ונעים, כך שהחלפת ספר אצלו נמשכה שעה ארוכה...

הספריה לא היתה פתוחה זמן רב. בשנת 1922 נפתחה כבר בספריתו של טוכמן חנות של רהיטים ישנים.

מ. צוקרמן

אורחים חשובים

לובלין בעלת המסורת המעטירה ומרכז יהודי גדול ותוסס היתה מאז ומתמיד אבן־שואבת לסופרים, משוררים, אמנים, מנהיגי־מפלגות, אנשי־צבור ועסקנים דוגלים. ביקורים אלה נודעו להם חשיבות רבה. הם הוציאו את העיר מהקרתנות בה עלולה היתה לשקוע, שילבו אותה בתוך מעגל החיים החברתיים והכניסוה לעומקן של הבעיות אשר ניסרו בחללו של העולם היהודי. המגע עם אישים דגולים ומנהיגים נערצים, הרחיב את אופקי מחשבתם של העסקנים המקומיים, הפיח בהם בטחון עצמי, עודד אותם והמריצם למאמצים נוספים. במיוחד היו חשובים ביקורים אלה בתקופות שפל כשירד מתח החיים החברתיים והרוחניים. אז עלולה היתה הופעה של אישיות דגולה ומקובלת על ההמונים לחולל נסים ולשנות את הלכי הרוח מהקצה אל הקצה. כי בתכונות מיוחדות הצטיינו המוני העם בפולין בתקופה שבין שתי המלחמות: צמאון למלה חיה, יחס של הערצה למנהיגים, מסירות שגבלה בקנאות למפלגתם ולתנועתם. אין תימה, איפוא, שכל ביקור של סופר, מנהיג, הוגה־דעות הכניס לעיר אוירה חגיגית בדומה לבואו של רבי לקהל חסידיו.

תקצר היריעה מלמנות את כל האישים שבאו מקרוב ומרחוק כדי להסתופף בצל עירנו. למעשה אין אישיות בעלת מעמד ביהדות פולין — ואם נזדמנה לפולין אף מיהדות העולם — שלא תראה לכבוד ולחובה לעצמה לבוא ללובלין.

אביא רק כמה שמות שנשתמרו בזכרוני: ח. נ. ביאליק, שלום־עליכם, י. ל. פרץ, דוד פרישמן, ד"ר חיים זשיטלובסקי, זאב ז'בוטינסקי, אברהם לוינסון, יצחק שיפר, יל"א יצחק גרינבוים ורבים, רבים אחרים.

ביקורו של נחום סוקולוב בשנת 1932

אחת החוויות הגדולות בעירנו היה ביקורו של נחום סוקולוב וקדם לו מעשה שכך היה.

כשנודע מהעתונות כי סקולוב עומד לעבור את לובלין ברכבת הבינלאמית בדרכו מוינה לוארשה, יצאו מאות יהודים בליל חרפי קר כדי לראות את פני המנהיג הדגול. עם התקרב הרכבת לתחנה התחיל הקהל להריע: „יחי סוקולוב!". בתו, צלינה, יצאה מהקרון והתנצלה שאביה אינו מופיע מכיון שהוא ישן; אבל יחד עם זה הוסיפה שיבקר בלובלין בזמן הקרוב.

סוקולוב קיים את הבטחת בתו וכעבור כמה שבועות נתכבדה לובלין בביקורו. בתחנת הרכבת קבלו את פניו נציגי הארגונים הציוניים, הנוער הציוני, הקהילה ומועצתה וכן באי־כח ארגונים ומוסדות שונים.

הרצאתו של סוקולוב התקיימה ב„קורסו", האולם הגדול ביותר בלובלין, שהיה מלא מפה אל פה. להרצאה באו לא רק תושבי העיר, כי אם מהערים והעיירות הסמוכות. ההסתערות על האולם היתה כה גדולה עד שהיה צורך להעמיד משמרות המשטרה.

על הבמה ישבו חשובי לובלין היהודית וכן נציגי השלטונות: הוויבודה, הסטארוסטה, מפקד המשטרה ואחרים. משעלה סוקולוב על הבמה קם הקהל ממקומו וקבל אותו במחיאות כפיים סוערות. סוקולוב נאם בפולנית, אידיש ובעברית וגולל לפני הנאספים יריעה רחבה של הציונות בהתגשמותה, בעיותיה והישגיה.

למחרת ביקר סוקולוב בבית־הספר „תרבות" ובקבוצי ההכשרה. במסיבת העתונאים שהתקיימה לכבודו השתתפו באי־כח העתונות היהודית והפולנית. כל העתונות, לרבות האנטישמית, התרשמה מאד מאישיותו המקסימה של נשיא ההסתדרות הציונית.

לכבוד סוקולוב ובתו צלינה שנתלוותה לאביה בעת ביקורו בלובלין, ערך מסיבה חגיגית יו"ר הקהילה, יונה הירש זילבר, והשתתפה בה שמנה וסלתה של העיר. כן נערכה במועדון האינטליגנטים (רח' שופינה 15) מסיבת־פרידה שהתקיימה ברוב עם.

בעקבות הביקור שעשה רושם חזק בעיר, התגברה הפעולה הציונית וגדלו במידה ניכרת הכנסות הקרנות.

המסיבה החגיגית אצל ראש הקהלה הירש יונה זילבר

בשורה הראשונה יושבים (משמאל לימין): ד. זילבר, ש. אייכנבוים (הנדבן הידוע שתרם את המגרש לישיבת חכמי לובלין), א. א. קירשנבוים, ה. י. זילבר, ד״ר מ. זיידמן (יו״ר הסתדרות הציונית וקרן־היסוד), נחום סוקולוב, עו״ד ב. וארמן (יו״ר מועצת הקהילה), מרת צלינה סוקולוב, ש. ברומברג, מרת זילבר, א. מ. קנטור (חבר העיריה), ד״ר פ. הולנברג (מנהל הלשכה לתעשיה), שני ילדיו של ה. י. זילבר.

בשורה השניה עומדים (משמאל לימין): י. אייגר, ש. ארליך, י. ויסלפיש, י. סרלין, ד. פאסטרנאק (מנהל הגימנסיה ההומניסטית), ל. בלכמן (מזכיר הקהלה), ל. שפר, ד. דוידסון, עו״ד מ. אלטן, מ. סרבניק, ע. שיינברון, ב. דובז׳ינסקה, א. ניסנבוים, אינג׳ מ. גולדואג, ש. לוינשטין וש. שפירא.

ביקורו של לייב יפה

ביקורם של המשורר לייב יפה ז״ל ושל נתן ביסטריצקי (אגמון) יל״א ובעיקר ביקורם האחרון בשנת 1935/6 הישרה על העיר אוירה ארצישראלית.

בכל להט נפשו הפיוטית הסתער יפה על לובלין. במסע ההסברה שלו לא פסח אף על חוג אחד מהאוכלוסיה. הוא נאם בעצרת־עם באולם הגדול „קורסו", בבית־הכנסת ע״ש המהרש״ל בפני האדוקים, ב„מועדון האינטליגנטים" בפני אנשי־רוח ואנשי האינטליגנציה המקצועית (רופאים, עורכי־דין, מהנדסים וכו׳), באיגוד בעלי המלאכה בפני בעלי־המלאכה וכו׳. כן נערכו מסיבות עתונאים בהשתתפותו ומסיבות רבות לכבודו.

הכנסות קרן־היסוד הגיעו באותה השנה לשיא ועלו פי כמה על הכנסות השנים הקודמות. מספר התורמים גדל והקיף את כל שכבות האוכלוסיה וכן גדלו סכומי ההתחיבויות.

המשורר ל. יפה בחברת חלוצים בלובלין (1925)

ביקורו של נתן ביסטריצקי (אגמון)

נתן ביסטריצקי הופיע בעת ביקורו בלובלין בנאומים פומביים, ערך שיחות על ארץ־ישראל לפני קהל ילדים, ביקר בבית־הספר „תרבות" ובילה לילה בקבוצת ההכשרה ברחוב קראביצקה 41.

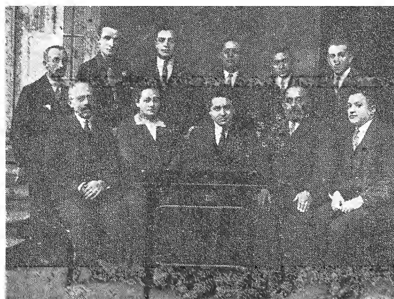
במסיבת הפרידה אמר ביסטריצקי בין היתר, כי הוא עוזב את לובלין כששני רשמים חזקים ילוו אותו: קולו המצלצל של מרדכי הקטן (אגב, בנו של כותב טורים אלה) שנשא לפניו את ברכתו בעברית צחה, ורושם הלילה שבילה בקבוץ ההכשרה.

בעת ביקורו של ביסטריצקי נתקיימה באולם „הזמיר" (רחוב ריבנה 8) ועידה מחוזית רבת־רושם של הקרן הקיימת לישראל בהשתתפות מאות צירים ואורחים.

מועידה זו נחרת בזכרוני מעשה זה:

יו"ר סניף קק"ל בלובלין, אליעזר ניסנבוים, נשא את נאום הפתיחה. כשעמד לסיים את דבריו ולהכריז כי הועידה נפתחה, שיסע אותו לפתע ביסטריצקי, קפץ על כסא והתחיל לשיר בקול יחד עם הקהל שהצטרף אליו: „אבינו מלכנו, חננו ועננו כי אין בנו מעשים". משהגיע לתיבה: „אין בנו מעשים", הטעים אותה במיוחד ובפנותו אל היו"ר אמר: „עכשיו, ניסנבוים, אתה יכול לפתוח את הועידה!"

הקהל שהבין את הרמז פרץ בתשואות ממושכות.

נ. ביסטריצקי (אגמון) עם חברי ועד קק"ל בלובלין

יושבים, מימין לשמאל: **א. ביאלופולסקי, א. מוטקובסקי, נ. ביסטריצקי** (אגמון), **ב. דובז'ינסקה, א. ניסנבוים.**

עומדים, מימין לשמאל: **מנדלסון, גריצמאכר, ארליך, מילשטיין, - נפשי, זקליק.**

ד. שטוקפיש

חגיגת ברוכוב ב„טירה"

(זכרונות מבית־הסוהר בלובלין 1938/39)

טויה הטירה בנופה של לובלין עד שאין לתארו בלעדיה. לבנין היסטורי זה בסגנון המבצרים מימי־הביניים נתווסף אחר־כך המגדל העגול הגבוה, שהוקם לפי פקודת מושל לובלין בתקופת בולסלב הביישן, דניאל האליצקי. מלכי פולין הקדישו בדרך כלל תשומת לב רבה לטירה, והודות לנדיבותו של המלך ולאדיסלב יאגילו נבנה בית־התפילה בקרבתה.

בשנת 1825 התקינה ממשלת הצאר את הטירה לצרכי בית־סוהר. בדירות המקום, חומותיו העבות ומראהו החיצוני של הבנין המרובע עם החצר הקטנה בפנימו, התאימוהו לתפקידו החדש.

בשנת 1918 עברה הטירה לידי פולין העצמאית לא כשריד היסטורי בלבד, כי אם בעיקר כבית־סוהר, שתאיו נתמלאו באסירים פוליטיים ופליליים.

הבנין השגיב עמד על הר ונזדקר לעין לא רק בעיר, כי אם הרחק הרחק מגבולותיה. למרגלות הטירה השתרעה שכונת העוני היהודית עם רחובותיה הצרים, המעוקלים והמזוהמים. לאזני דיירי־השכונה הגיעו לא פעם אנקות האסירים הפוליטיים המעונים שהגנו על זכויותיהם בצורות שונות, לרבות שביתות־רעב. לא פעם נדמה היה לתושבי פודזמצ'ה, זאמקובה, קראביצקה או יאטצ'נה, שהם שומעים במפורש את אנקות שארי־בשרם הנימקים בטירה.

בשנים 1937—38 נמצאו בבית־הסוהר בלובלין כחמש־מאות אסירים פוליטיים. לחלק גדול מהם לא היה כל קשר למפלגה הקומוניסטית הבלתי־ליגלית והנרדפת. באותה התקופה, בתקופת שלטונם של רידז־שמיגלי—בק—סקלאדקובסקי, ניתך הזעם על מחנה הפועלים, בו ראו השליטים את „שונאי" פולין ומתוך שורותיו סחבו את קרבנותיהם לבתי־הסוהר ולמחנה הריכוז בקארטוז־ברזה. והיה זה דווקא בשעה שגרמניה ההיטלריסטית הכריזה על תביעותיה השחצניות ואימת המלחמה נישאה באויר.

בצורה הבולטת ביותר מצאה מדיניות זו של ממשלת פולין את ביטויה בלובלין. בוריצ'קו, אחד הקטיגורים בבית־המשפט המחוזי בלובלין וקמיציצקי, קצין הבולשת, תפסו יפה את „רוח הזמן" ומבלי לבדוק הרבה שלחו לטירה לא רק את החשודים בהשתייכות למפלגה הקומוניסטית או קומוניסטים שריצו כבר את עוונם (רצידיביסטים), כי אם גם את חברי „פועלי־ציון", ה„בונד" ואוהדיה, פעילי הארגונים המקצועיים היהודים והפולנים, פעילי הפ.פ.ס. וארגון הנוער שלה, „טור". במאסרים ההמוניים האלה לא פסחו גם על בלתי־מפלגתיים, יהודים, פולנים, אוקראינים, רוסים־לבנים, שלא העלו אף פעם על דעתם שישבו אי־פעם מאחורי החומות האטומות של בית־סוהר וזאת בעוון פעילות פוליטית, כביכול.

במלאכתם השפלה נסתייעו בוריצ'קו וקמיציצקי בשני פרובוקאטורים, דוראקיוויץ' ואוקונובסקי, שני פולנים צעירים מפעילי המפלגה הקומוניסטית בלובלין ובחייט יהודי צעיר, גולדשטיין, תושב רחוב ביחבסקה. לאחר ששלישיה זו נאסרה ונידונה לתקופות מאסר שונות, התחילה להלשין בסיטונות לא רק על חברי מפלגה, כי אם על אנשים סתם, יהודים ופולנים. תמורת שירותם זה הובטחו להם תנאים טובים בבית־הסוהר ושחרור בעתיד הקרוב.

יהודים רבים בלובלין חיו, איפוא, בתחילת שנת 1938 בפחד תמידי מפני שקידתם של הקטיגור, קצין הבולשת ושלושת המלשינים.

גולת־הכותרת למאסרים המוניים אלה היה „משפט הארבעים" המפורסם שהסעיר את דעת־הקהל בעיר ובמדינה. בראש הנאשמים עמד העסקן הקומוניסטי הותיק פראנצישק יוז'ביאק, שהובא למשפט מברזה; דוד לרנר, עסקן קומוניסטי נודע (שניהם נדונו לעשר שנות מאסר); סטאניסלב קשיקאלא, קצין המילואים של הצבא הפולני ומורה בגימנסיה ע"ש סטאשיץ;

פליכס באראנובסקי סטודנט האוניברסיטה בוארשה*) ועוד רבים, יהודים פולנים, גברים ונשים, פועלים ואינטליגנטים, בלתי־מפלגתיים וחברי מפלגות. העובדה שפסקי־דין הוצאו אפילו נגד אלה, שלא היתה להם כל שייכות למפלגה הקומוניסטית העידה כמאה עדים, שאפילו בית־המשפט ה„בלתי־תלוי" וה„עצמאי" הוא עבד נרצע לממשלה ומשרת את מטרותיה הזדוניות: להפחיד ולהרתיע את כל אלה שאינם הולכים בתלמה.

עם משפט הארבעים לא נפסקו הרדיפות הפולי־טיות בעיר. להיפך, זו היתה רק התחלה, אות לנחשול של מאסרים המוניים שפגעו בעשרות משפחות יהודיות ופולניות בלובלין. ממרכז העיר, מפרבריה ובמיוחד מהשכונה היהודית נסחבו בשעות הלילה המאוחרות אנשים ממטותיהם והובאו למפקדת המשטרה הראשית ברחוב ז'לונה 5.

גם על ביתי לא פסחו האורחים הבלתי־רצויים. היה זה בסוף ינואר 1938. בחצות הופיעו שני סוכני־הבולשת ולאחר בדיקה קפדנית הובילוני ל„רחוב הירוק". מיד לאחר החקירה הראשונה עוד באותו הלילה, נתברר כי מאשימים אותי בהשתייכות ל...־מפלגה הקומוניסטית. הוכחתי להם את כל הגיחוך שבהאשמה זו, לאחר שאני קשור החל משנת 1927 ל„פועלי־ציון" שמאל ופעיל בכל מוסדותיה. בתקופת המאסר (משנת 1936) עמדתי בראש סניף המפלגה בלובלין ועל כך ידעו יפה השלטונות האדמיניסטרא־טיביים והמשטרה.

לאחר שהחקירה במשטרה התנהלה ללא מכות ועינויים (דבר נדיר אז) השליתי את עצמי שיותר מ־48 שעות לא יחזיקוני כאן — ראשית כל משום שלפי החוק אסור להחזיק בן־אדם במאסר המשטרה יותר ושנית משום שכל ההאשמה היתה מצוצה מן האצבע. חוק הוא אמנם חוק אלא... עוד לפני תום 48 השעות עזבתי את ז'לונה 5, ברם לא כאזרח חפשי, כי אם במכונית הירוקה של בית הסוהר שהובילה אותנו — חמשה איש: ישראל שיפמן („בעל צדק"), חיים ויסבארד, ינקיל דרקסלר, עקיבא מאגנ־שטין וכותב הטורים — לשופט החוקר ברחוב קרולב־סקה 17, מול הכנסיה.

בתקופה זו היתה החקירה אצל השופט החוקר ענין פורמלי גרידא. אינני זוכר אף מקרה אחד שמישהו ייצא משם חפשי. גם במקרה שלנו לא ארכה החקירה זמן רב ופסק הדין היה בתכלית הקיצור: להוביל את חמשה האיש לטירה עד למשפט... בצאתנו מאת השופט תחת משמר חזק, שמענו את זעקות היאוש של קרובינו וראינו את פניהם הבוכות. הם הרגישו כנראה את משמעות נסיעתנו לבית־הסוהר שהיא פרידה לשנים. המכונית הסגורה עם אשנביה המסורגים דהרה במורד ההר בכיוון פודבאל עד שהגיעה לשערי הטירה.

כך הגענו בלילה חרפי אחד לזאמקובה 7. הסוהרים במדים הירוקים השתדלו בשקידה להמחיש לאסירים הט רונים את מעמדם החדש. לאחר בדיקה קפדנית שלא נמשכה זמן ארוך, סימן שכאן שולט סדר ונסיון, מלבישים אותנו בלבנים עם חותמות מיוחדות של בית־הסוהר. בגדי אסירים אין אנו מקבלים, סוף־סוף אנו עוד לפני המשפט ומי יודע ?.. אולי ירחם עלינו בית־המשפט ולא יהיה צורך במדים האפורים שמלבי־שים בהם אסירים לאחר פסק־הדין. לאחר גמר כל הסדורים הפורמליים, מובילים אותנו ל„מגדל התחתי". — לתא העגול, הראשון מתוך שלשת התאים הנמצאים בבנין. תא זה שימש כמקום מיון של האסירים החדשים ומכאן נשלחו כעבור זמן לתאים שונים בהתאם לסעיף לפיו הואשמו.

בדומה לכל תא גם בתא זה נתמנה „מפקח", אחד ז'לינסקי, גנב מקצועי. הוא עמד בשעתו בראש פליגת אסירים פליליים שיצאו לעבודות בעיר, והצטיין בתפ־קידו זה כנוגש את הנתונים לפיקוחו מחד, ומחניף לשלטונות — מאידך. הודות לכך נתמנה כ„מפקח" תא־המיון. לאמתו של דבר התיחס בכבוד לאסירים הפוליטיים וגם כלפינו התנהג באדיבות ובדרך־ארץ, בשעה שכלפי הגנבים הפעיל לא פעם את אגרופיו החזקים. יש לזכור שהמשטר בבתי־הסוהר היה אז חמור מאד (תקנותיו המפורסמות של מיניסטר המשפטים גראבובסקי) וחודם היה מופנה במיוחד נגד האסירים הפוליטיים.

בהתאם ל„קו" הנוקשה הזה פעל בטירה האספי־ראנט רינקאווק וחבר עוזריו. הקצין קטן־הקומה ובהיר־השער, פרץ במפתיע לתאים וכל ביקורו התחיל בהת־עללות באסירים ונסתיים במכות רצח. מטרת ה„מבצ־עים" האלה היתה לשבור את רוחו, שהיה חלש אז בלאו הכי, של ארגון האסירים הפוליטיים — ה„קומונה". תשומת־לב מיוחדת הקדיש רינקאווק לתושבים החדשים במגדל. וגם כאן היתה כוונתו ברורה: האסיר החדש צריך להרגיש תיכף עם עברו את סף בית־הסוהר את

---

*) יוז'ביאק, קשיקאלא יבאראנובסקי עלו לגדולה בפולין העממית.

נחת זרועו (את ההלקאה במפתחות השאיר לעוזריו). כמעט כל יום, לפנות ערב — ולפעמים גם באמצע היום — פרץ כרוח למגדל התחתי, ניגש לקבוצת האסירים המפוחדים שהסתדרה בשורה ופנה בשאלה לאסיר פוליטי:

— לאן רצונך ללכת? ל„מגדל העליון" או למחלקה הרביעית?

במגדל העליון, בתא העגול, השלישי והאחרון, נמצאו רק קומוניסטים־רצידיביסטים, שהעיזו אפילו בתנאי הטירור דאז לעמוד על זכויותיהם ולא ויתרו על הקומונה. במחלקה הרביעית לעומת זאת ישבו אסירים שונים, לפעמים בלתי־פוליטיים ועל־פי־רוב מיואשים, מחוסרי־אופי וקומוניסטים מאוכזבים ולכן ראה רינקאווק בתא זה את סמל ה„קומונה" המנוצחת. במקרה שלנו התעקשו כמה אוקראינים שהם רוצים לעבור ל„מגדל העליון" למרות שרינקווק היכה אותם מדי ערב בערב מכות־רצח.

בדרך כלל העביר אפילו את קשי־העורף למחלקה הרביעית לאחר שהתעלל בהם תקופה ארוכה.

לאחר ששה ימי ישיבה ב„מגדל" הועברנו יחד עם האוקראינים קשי־העורף לתאים מס. 22 ו־23 במחלקה הרביעית.

עכשיו נמנים אנו עם האסירים ה„רגילים". המחלקה הרביעית נמצאת בקומה א' בבנין השמאלי מול המגדל ובו ששה תאים במסדרון ארוך. פה רוכזו כל האסירים הפוליטיים. בהתאם לתקנות בתי־הסוהר היו צריכים למיין את האסירים לפי הלאום, רמת השכלתם ומקום מוצאם (בני עיר או כפר) ולהושיב כל קבוצה לחוד בתא מיוחד. אולם כושר קליטתה המוגבל של הטירה לנוכח מספר האסירים הגדול לא הרשה לשלטונות האדמיניסטראציה לנהוג בקפדנות יתירה, דבר שהיה למורת רוחם. לפי מכסת האויר לכל אסיר היה בטירה מקום רק לארבע מאות איש אולם לנוכח ה„שפע" לא הקפידו גם בשטח זה. מספר האסירים בטירה לא היה אף פעם למטה משמונה מאות איש ויש שעלה עוד על מספר זה.

יחד עם י. דרקסלר, י. שיפמן וי. ויסבארד הועברתי לתא מס. 22. את מאגנשטין הושיבו בתא מס' 24 בין יהודים בלבד.

בראשית שנת 1938 לא היתה עדיין קיימת ה„קומונה" של האסירים הפוליטיים במחלקה הרביעית. „קומונה" —פירושה היתה קולקטיב אחיד, שאם אפילו לא כל חבריו נמנו עם המפלגה הקומוניסטית הרי חייבים היו לקבל את מרות הנהגתה הפוליטית, לעמוד אתה בקשר, לשמור על הסדר ולהשליט משמעת, כדי שהרינקאווקים לא יכניסו דימורליזאציה בין האסירים. כן חייבת היתה הקומונה לחוג את כל החגים הפרו־ליטריים ולערוך אזכרות בימי הזכרון למותם של מנהיגים הפרולטריון הדגולים והעיקר לשמור על האחדות בין האסירים. כפי שציינו לעיל לא היתה עוד אז קיימת קומונה במחלקה הרביעית. מעשי האלימות של רינקאווק בתאים, ניצולו את חלשי האופי והבוגדים כדי לזרוע אי־אימון וחשדים, העברתם של קשי־העורף למגדל העליון סיכלו את כל המאמצים לארגן קומונה. חוץ מזה נמצאו בתא 22 כמה „שפאגאטים" — כינוי לאסירים פוליטיים שעבדו במשרדי הסוהר ובסדנותיו, מה שהיה נגד העקרונות המקובלים בין האסירים הפוליטיים. לדאבוננו היה אז מספר ה„שפא־גאטים" די גדול וביחוד בתאי מס. 22. באימון רב לא התיחסנו לאותם הטיפוסים, משום שתמיד היה קיים החשש, שהם עומדים בקשרים עם האדמיניס־טראציה ומגלים לה את סודותינו.

הנסיון להקים קומונה נעשה בתא מס' 24, משהגיע שם בסוף פברואר 1938 אחי שלמה. הודות ליוזמתו הונהג משטר מתאים בקבוצת האסירים הפוליטיים והוא הצליח לארגן קשר בעזרת מכתבים עם „המגדל העליון" ועם יתר התאים במחלקה הרביעית. לאט התחיל להתגבש גרעין ה„קומונה". גם רינקאווק הרפה במקצת ואפשר היה לארגן את הקבוצה המגוונת של האסירים, שרבים מהם לא היתה להם כל זיקה למפלגה כלשהי ולהנהיג בה משמעת.

משפטי התקיים רק בספטמבר 1938. לא היה זה משפטי בלבד משום שעל ספסל הנאשמים הושבו עוד: עזריאל הוכבוים (גיסי), שלמה שטוקפיש (אחי), פישל גולדבלאט, מלך דוידסון ודבורה שנידרמן. בבית־הסוהר ובעיר קראו למשפט זה „המשפט המשפחתי" מכיון שהשתתפו בו שני אחים וגיסם. לי דאג הועד המרכזי של המפלגה; בא בדברים עם הנריק ארליך, עורך־דין ומנהיג ה„בונד" שהסכים להגן עלי. הסניף המקומי של פועלי־ציון הזמין מצדו את עורך־דין שלאף. כעד ההגנה הופיע מטעם מרכז המפלגה בווארשה העסקן המפלגתי הידוע, חבר עירית ווארשה, יצחק לב. גם יתר הנאשמים הזמינו עורכי־דין מפורסמים. עובדה זו וגם העובדה שהמשפט התקיים לאחר „משפט הארבעים"

גרמו שהוא יעורר ענין רב. אולם בית־המשפט היה מלא מפה לפה במיוחד רבים היו חברי ה„בונד" שבאו לשמוע את מנהיגם, הנריק ארליך.

כזכור היתה זו תקופת בוריצ'קו ורינקאווק. השופטים התעלמו כמעט מדבר הסניגוריה ההגיוניים והמשכנעים וקיבלו ללא ביקורת את דברי המאשימים. בסופו של דבר נדון גיסי, עזריאל הוכבוים לשמונה שנות מאסר (כרצידיביסט), אחי שלמה — לחמש שנות־מאסר, מ. דוידסון — ארבע שנים, פ. גולדבלאט — ארבע שנים, דבורה שנידרמאן ואנכי — לשנתיים כל אחד.

לאחר שחזרתי לתאי, התלוצצו חברי, כי מספר שנות מאסרי כמספר סניגורי...

ימי דצמבר הקרים התקרבו. היה ברור כי גם בתנאי הסוהר מחובתי לערוך את יום הזכרון למותו של ברוכוב.

הדבר לא היה קל. ראשית כל צריך היה לשמור על חשאיות מוחלטת כדי שהדבר לא יוודע לשלטונות, שנית מן הצורך היה לקבל רשיון רשמי לקיום החגיגה בתא מאת השלישיה — הנהגת הקומונה.

ב־10 בדצמבר פניתי להנהגת התא מס. 22 בדבר רשיון לעריכת החגיגה ביום השנה ה־21 למותו של ברוכוב עם הרצאה על ברוכוב והברוכוביזם (בפנייתי ציינתי שההרצאה תימסר לי, מאחר שהיה חשש שמרצה שאינו חבר פועלי־ציון, יתאר את ברוכוב באור בלתי נכון).

מכתבי החשאי הועבר לתא מס. 25, בו ישבה הנהגת הקומונה. כפי שנודע לי לאחר מכן התנהל בין חברי ההנהגה ויכוח סוער. אולם בסופו של דבר ניצחה הדעה להרשות את החגיגה ואת התשובה ברוח זו קבלתי ב־14 בדצמבר.

שמחתי היתה גדולה וגדולה יותר השאיפה לשוות לחגיגה צורה רצינית ועושה־רושם. התכנית, היום והשעה של החגיגה נקבעו בהסכמת הנהגת התא.

ביום 17 בדצמבר 1938, לאחר ארוחת הבקר, הסבו „תושבי" התא מס. 22 ליד השולחן. כמה אסירים טיילו בכוונה בתא, כדי לא לעורר את חשדם של הסוהרים שאהבו להציץ דרך הצהר ולהתחקות אחר הנעשה אצלנו.

לאחר דברי הפתיחה של הח' ולאדיסלאב יאנקובסקי, שרו הנוכחים את „קינת ברוכוב". מלות הקינה נכתבו בגיר בכתב לאטיני על לוחות עץ שמותר היה להחזיק בתא. את הלחן הכירו כולם משום שזה הוא קטע ממארש האבל לשופין.

כשהושמעו מלות הקינה הראשונות: „ברוכוב, נפלת" קמו כולם כדי לחלוק כבוד למנהיג הפועלים הדגול. אחר כך הרציתי לפני קהל של 16 פולנים ו־14 יהודים על תולדות חייו של ברוכוב ובעיקר הרחבתי את הדבור על מפעל־חייו — הברוכוביזם.

לסיום החגיגה שרו כולם את ה„אינטרנאציונאל". מובן שזה נעשה בשקט, כדי שלא להפנות את תשומת לב הסוהרים. הכל עבר בשלום. בתא שררה אוירה חגיגית ומצב רוח מרומם.

לאחר כמה ימים היה יום ההתכתבות. בסיפוק מיוחד הודעתי לקרובי: „ביום 17 ח.ז. חל יום הזכרון של הדוד בר. נרות זכרון לא יכולתי להדליק בבית־הסוהר אולם את זכרו העליתי בצורה שהרשו לי התנאים בהם אני נמצא".

במחצית פברואר 1939 בא ערעורנו שוב לפני בית המשפט המחוזי. חמשת הנאסרים חיפשו יושר וצדק. ושוב בית־משפט, דיונים פורמאליים, נאומי עורכי־הדין, הצהרות הנאשמים החוזרות ונישנות: „אנו חפים מפשע..." ופסק־הדין: אישורו של פסק־הדין הקודם. דבורה שנידרמאן שוחררה, פסק־דיני אושר למעשה אולם שוחררתי בתנאי. עוד באותו ערב נשמתי אחר 13 חדשי מאסר — באויר רחובות לובלין.

מאחורי החומות האטומות של הטירה נימקו עוד מאות אסירים. לעג הגורל רצה ששחרורם הביאה מלחמת היטלר נגד פולין. ב־9 בספטמבר הופצצה לובלין. הסוהרים ברחו בבהלה האסירים שנשארו כלואים בתאיהם ניצלו את המצב פרצו את שערי הסוהר ויצאו לחרות.

י. זרובבל

ביקורי בלובלין

אכן רעיון מבורך הוא וראוי לשבח להעלות את זכרון הקהילות שנשמדו. במשך כל הדורות ניהלו הקהילות פנקסים בהם רשמו את כל האירועים החשובים והפחות חשובים בחיי הצבור ופנקסים אלה היו למקור לא אכזב של ידיעות לדורות הבאים.

בעשרות השנים האחרונות הופיעה בפולין עתונות עשירה, שרשמה ושיקפה במלואם את החיים הרבגוניים והמסועפים בערים ובעיירות על לבטיהם והישגיהם.

והנה באה רוח זלעפית ועקרה הכל בשרשו. יחד עם אפר הנספים, הנשחטים המורעלים באדים והנרצחים, פרחו עם הרוח גם האותיות הלוהטות ולא נשאר כמעט שריד מכל העתונות, הפרטיכלים שרשמו במסירות ובדייקנות את עובדות החיים ונשמדו כל התמונות שנשמרו בחיבה כל רבה.

שארית הפליטה נאלצת אפוא לדלות את העבר מתוך הזכרון במדה וזכרון זה עומד לנו להעלותו על כל עשרו ורבגוניותו.

כותב טורים אלה חי כעשרים שנה בקירוב (עם הפסקות קצרות וארוכות יותר) בפולין שלפני המלחמה. ביקר עשרות בפעמים בעריה ובעיירותיה והיה מעורה בחיי המוני העם היהודים, הכיר את לבטיהם הכלכליים והשתתף במאבקם המדיני ובפעילותם התרבותית.

היום פונים אלי ידידים ומבקשים ממני שאתרום את תרומתי לספר־הזכרון לזכר עירם ואכתוב על ביקורי אצלם, על רשמי מפגישות עם אישים תנועות ומוסדות שהיו פעילים בה.

זכרונות־דמים מציפים אותי. דמויות מהעבר צובאות עלי ותובעות ממני שבל אשכחם. הרי היו אלה ידידי הנאמנים, הם ומשפחותיהם. בבתיהם הצנועים מצאתי לא פעם קורת גג והודות לכך גם חסכתי בהוצאות מכספי הצבור וגם ניתנה לי האפשרות לנשום באוירת החברים המסורים והנאמנים לתנועתנו.

ברם איך זה אפשר לזכור את כולם? בפרט שהשנים שבאו לאחר מכך היו גם הן סוערות, שנים מלאות תכן ומאבק, בהן נאבקנו למדינתנו העצמאית ולעיצוב חיים חדשים על אדמתנו. וגם כיום הרי עומדים אנו עוד במאבק קשה הדורש מאתנו את כל כוחותינו ומעיינותינו.

רק טיפות אפשר לדלות מתוך מעין העבר, קטעים של רשמים ופגישות שמסיבה זו או אחרת נחרתו בזכרונך ויד הזמן לא פגעה בהם.

לובלין. ביכלתו של מי לזכור כמה פעמים ביקרתי בלובלין? מתי? באלו הזדמנויות? מה שנשאר הן החוויות החזקות המלוות אותי עד היום. האולמות המלאים פועלים יהודים ופשוטי העם: „רוסלקה", „פנתיאון". עצרת־עם לזכרו של ברוכוב, בה מופיעים ילדי בית־הספר על שם ברוכוב וילדונת בשם בלה רפופורט מדקלמת בלהט את שירו של לייוויק: „צלצלו פעמוני המרד". במשך שנים רבות הדהדו בלבי צלילים אלה והנה פגשתיה שוב בוארשה החרבה, כקריינית ברדיו ולאחר מכך ב„קול ישראל" במדינת ישראל. המשכיות נדירה של הגורל והחיים.

והנה עולים בזכרוני בורסקאי וזוליה עם קופל דיאמנט בראשם. האסיפות הסוערות של פועלי־ציון לפני הבחירות לעיריה או לקהילה. אני צועד בחצרות ובבתים של דלת העם ומתלווים אלי מבטים מוכרים, מלאים עידוד. מטעם מפלגתנו נבחרים לעיריה: ח' לאנגפוס שאותו אני זוכר זה זמן ארוך עוד מגליציה, וחברנו הצעיר והתוסס קורנבליט.

גם הבחירות לקופת־החולים עברו בהצלחה ושוב אני רואה את החברים: אברהם יצחק ברוט, לאנגפוס, פרופ' יובל, ד"ר דלר. את האחרונים אני זוכר מגליציה ואחרי כן מפולאוו שם הייתי אורח לעתים תכופות כאשר הדפסתי אצל מ. שיינברג את „פנקס הפועלים היהודי", הראשון של „פועלי־ציון". במשך שבועות באתי לשם והרציתי בעיירות הסמוכות בקוזמיר, קורוב, מרקושב, טיילתי ביערות ובגנים ובוססתי בשלג העמוק וראיתי איך בחורים ובחורות יהודיים בערי השדה נפשם יוצאת למלה ח״ה, למשב רענן של תרבות.

מי יכול לשכוח את הצמאון לתרבות של המוני העם בפינות הנידחות של פולין. לובלין נמנתה עם המרכזים החשובים. העיר של ועד ד' ארצות, של גאונים ורבנים. כאן נוסדה הישיבה המהוללת עם הרב שפירא בראשה. למפלגות הפועלים „בונד" ופוע"צ נודעה כאן השפעה גדולה על ההמונים. הציונים היו פעילים ותוססים.

לבית־הספר שלנו ע"ש ברוכוב יצא שם טוב. בכלל היה הבית בו שכן ביה"ס מרכז חשוב מאד (רינק 10). למטה — המועדון, הארגונים המקצועיים, הצרכניה ברחוב לוברטובסקה 28 עם המנהלת לולה שפירא. הצרכניה השניה ברחוב שירוקה 23, מועדון הספורט „הכוכב" („שטרן"), שעורי ערב למבוגרים, החוג האקדמאי, איגוד הפקידים והזבנים, פועלי המחט, פועלי־עץ, בורסקאים, סנדלרים, הספריה ע"ש ברוכוב ברינק 10, בית־הספר ברחוב רוסקה 18.

לנגד עיני הדמיון מופיעים דמויות וצללים. שלמה מיטלמן, מאיר שילדקרויט, הלה בינדר, שטוקפיש, הולצברג, ברל גריזולט וטובה ליברמן (שור) התוססת.

הפעולה בלובלין היתה מסועפת מאד. המרכז בוארשה צריך היה תמיד לשלוח הנה את הנואמים המחוננים ביותר. לא רק בתקופות שלפני הבחירות, אלא אפילו בתקופות רגילות „שקטות" ביקרו בלובלין נתן בוקסבוים, יוסף רוזן, ניר, זאגאן, פטרזייל, לב, גרשוני, מייטק, פריינד, קנר וכותב טורים אלה.

תנועת הנוער „יוגנט" הצטיינה ותנועת הצעירים יותר „יונגבור" הקיפה את הנוער והילדים מדלת העם, שהביאו לבתיהם מתוך תנועתם אור ונחמה.

עד היום עודני זוכר את הכתבות מלובלין בעתון „ארבעטער צייטונג", שאותן הדפסנו בחפץ לב, מכיון ששיקפו את פעלתנותה התוססת של המפלגה, את דריכותה ואת בגרותה המדינית. התנהל מאבק חריף עם יתר המפלגות, בעיקר עם ה„בונד", שלובלין היתה לו מבצר מסורתי והתנועה המקצועית היתה תחת השפעתו.

קבוצת העסקנים של פועלי־ציון ניצלה בכשרון ובהתלהבות כל במה פומבית לטובת המוני העם ונהנתה מאימונם המלא.

היכן הם החברים היקרים מלובלין? רק שרידים פגשתי בארצות שונות, בעיקר בפאריס ובישראל. קורת־רוח נגרמה לי כשאלה שנשארו בחיים שמרו אימונים לאידיאל של ימי־צעירותם.

ולבסוף נזכיר כאן את מידת הכנסת האורחים הלבבית שנהגה הפרובינציה החביבה שלנו כלפי העס־קנים שבאו אליה כדי לשאת את דבר המפלגה.

לובלין עודדה וחיזקה את המפלגה ורשמה דף מזהיר בתולדות המאבק, העליה התרבותית והתעוררות הלאומית של המוני העם בפולין.

א. רייס

על לובלין אשר איננה

ללובלין היהודית מקום נכבד בהיסטוריה היהודית־הפולנית. יהודי לובלין הטביעו במשך דורות רבים את חותמם על חייהם של יהודי פולין בכלל ואף על חיי העם היהודי המפוזר בעולם כולו. בזכות פעילותם כושרם ושאיפותיהם בשטחי התרבות, החינוך והמחשבה היהודית, רשמו יהודי לובלין את אחד הדפים המזהירים בהיסטוריה של יהדות פולין ותרמו תרומה חשובה לחיזוק היהדות במובנה התרבותי והלאומי.

ליד הקהילות היהודיות בפולין, כמו וארשה, וילנה, לבוב וקראקא נופלת בחלקה של לובלין זכות ראשונית בסלילת הדרכים להתפתחות המחשבה היהודית.

יצירת מחשבה מפוארת במשך דורות רבים — פרי עבודת שורה ארוכה של אנשי מדע ורוח יהודים — קשורה בזכרם של יהודי לובלין. בלובלין חיו גאונים ולומדי־תורה מהוללים. בה פעלו ויצרו ומתוכה הקרינו רעיונותיהם המופלאים והשפיעו על המוני העם היהודי בפולין ועל חלקי העם הפזורים בעולם.

לא היה זה, לדעתי, מקרה, שלפני כ־400 שנה צץ הרעיון להקים בעיר לובלין מרכז רוחני וארגוני לעם היהודי המפוזר בין העמים השונים כמיעוט לאומי. מלומדי לובלין העמיקו את המחשבה הזאת ע״י מתן תוכן לחיים היהודיים בגולה, ועיצוב האחדות הלאומית. הנסיון ההיסטורי הנועז הזה מצא בלובלין את התנאים המתאימים ואת האנשים המסורים, והם אשר הקימו בשנת 1580 את „ועד ארבע ארצות״ — הכנסת של יהודי פולין. אם כי המפעל לא הצליח ואם כי אחרי זמן קצר, יחסית, הפסיד הועד את השפעתו ושליטתו, שהיתה לו בתחילה על הציבור היהודי, אין זה מפחית מזכותם של יהודי לובלין בהקמת המוסד.

לא פחות אופייני וראוי לציון הוא, שגם בהיסטוריה החדשה של יהודי פולין, שוב נפל בחלקה של יהדות לובלין תפקיד חשוב והיסטורי: הקמת מוסד תורה יהודי מרכזי, הנודע בשם „ישיבת חכמי לובלין״ — המעבדה הרוחנית ללימוד התורה ולחינוך יהודי. היה זה במשך שנות פעולתו בית־ספר גבוה לאלפי תלמידים שריכז בין סגל מוריו מחשובי אנשי הרוח בישראל. הלימוד התנהל אמנם מנקודת־ראות דתית קיצונית, אולם המוסד — כמוסד מדעי־רוחני, עמד בדרגה שווה עם מוסדות מדע גבהים של עמים אחרים. לישיבה זו זרמו תלמידים מכל פינות העולם וממנה פשטה השפעת הלימוד אל כל חלקי העם היהודי הדתי בפזוריו.

לובלין היתה מאז ומתמיד קהילה גדולה וחשובה בהשוואה עם שאר הקהילות בפולין. חיי הציבור בה היו תוססים תמיד, תסיסה אשר לא פסקה במשך כל הדורות — במידה ונשתמרו במשך כל הדורות היו יהודי לובלין בין היוזמים, המחדשים והיוצרים בשטח המדע, המחשבה והרוח היהודית, לטובת העם כולו; עד אשר שם עליהם המרצח הנאצי את יד־הדמים המחריבה.

גם בשנים האחרונות מצאו חיי הציבור של יהודי פולין משענת חזקה ונאמנה בלובלין. יהודי לובלין השתתפו בהתלהבות ובמסירות ומתוך ההכרה הברורה של החובות והצרכים הציבוריים במאבקם של יהודי פולין למען זכויות שוות כאזרחי המדינה. הם עמדו בעוז נגד כל תופעה אנטישמית, אשר לא חסרה בפולין. הם הוכיחו גם את נאמנותם לציונות ואת נכונותם להגשמתה. כאן, בקרב יהודי לובלין, היו פעילים סניפי כל המפלגות אשר היו קיימות בקרב יהודי פולין, וכאן מצאו הבנה הראויה לציון. כאן בא גם לידי ביטוי בכל חריפותו, המאבק בין המפלגות לכיבוש ההמונים למען שאיפותיהן: האספות ההמוניות, פעולות־ההסברה, התעמולה והחינוך היו מלוות מאבק זה. תוכן פעולתו של כל זרם וזרם היה השאיפה להגשמת הרעיון העיקרי. תודות לפעולה התרבותית והחינוכית המסועפת הזו, קמה גם אינטליגנציה יהודית הראויה לשמה, בכושר המחשבה וברצון לפעול לטובת הציבור.

בציבור היהודי של לובלין פעמו נטיות חזקות לחיים הדמוקרטיים, הן באו לידי ביטוי בכל שטחי הפעולה הציבורית־הסוציאליסטית, הפוליטית והחינוכית, גם בחיים הפרטיים, ביחסים בין איש לרעהו. הבחירות

למוסדות היהודיים והכלליים המוניציפליים ושל המדינה, נתנו תמיד יתרון מכריע למפלגות סוציאליסטיות. תחילה ל„בונד", ובשנים האחרונות גברה במידה מרובה השפעתה של הציונות הסוציאליסטית. הפעולה הציונית בכלל התרחבה ורכשה אהדה מרובה בקרב הציבור היהודי. היא בא העל בטויה בהישגי המגביות לטובת הקרנות הלאומיות ובעליה לארץ־ישראל.

עם כל הטראגדיה שבדבר ראויה לציון העובדה — שכאשר היטלר החליט, אחרי כיבוש פולין, להקים בה ריכוז יהודי — הוא בחר בלובלין כמקום מתאים למטרה זו וקבע אותה כ„רזרוואט היהודי". לאמתו של דבר, התחילו בריכוז יהודים בלובלין עוד בחדשים הראשונים של המלחמה, ונשלחו אליה יהודים מצ'כיה ומהולנד. הם נסעו לשם בהאמינם, שלפניהם האפשרות להקים חיים חדשים במקום המיועד ליהודים. בתחילת 1940 נשלח לשם ד"ר יעקב אדלשטיין, עסקן ציוני ידוע מפראג — צ'כיה, כדי לבדוק כביכול, את התנאים במקום, וכדי להכין את המקום לקליטת המוני יהודים אשר עמדו להישלח לשם.

היתה זו תקופה קצרה בלבד ואחריה החלה מלאכת ההשמדה והרצח ההמוני של יהדות פולין ויהדות־אירופה כולה. ושוב עמדה לובלין במרכז — הפעם של הטראגדיה הנוראה ביותר של העם היהודי. בסביבותיה הוקמו מחנות־הריכוז וההשמדה המאויימים. אדמות טראבניק, מאַידאַנאק ופוניאַטוב, הספוגות דם המוני יהודים חפים מפשע יישארו לנצח כמזכרת השואה, ובעת ובעונה אחת גם סמל לאדישותו של העולם התרבותי, שלעיניו נשפך הדם היהודי.

הספר על לובלין, הוא, ללא ספק, האכסניה הראויה להזכרת העובדות הללו. ילמדו הדורות הבאים — עם כל הנזכר בו — גם על האמת המרה הזו.

מנחם פלדי (זקליק)

סיוט האימים

א.

שנים עברו מאותו התאריך הטראגי והבלתי נודע ואף על פי כן אינך שוכח. כי זוהי מצוה וצווי עליון, לכל הדורות — לזכור ולזכור.

העולם של אתמול — העיר לובלין, בה יצאת לאויר העולם, בה חיית, נשמת, למדת, חונכת ופעלת — כל זה, אינו נמוג מזכרונך ועומד לנגד עיניך, כמצבת זכרון נצחית.

על בית אבא ואמא שנחרב, הנך מתאבל ממרחקים ואין בכוחו של הזמן למחוק מזכרונך את כל זה, שנחרת במשך שנים בלבך ובנפשך.

ומדי פעם בפעם, בהזכרך את כל מה שאבד לך ושלא ישוב עוד לעולמים, נצבט לבך ומתהפכות קרביך. באותו רגע, כל ישותך עטופה תוגה כבדה ויגון, שצבעה שחור משחור. ואז לבך מתמלא בזרם אדיר של געגועים, הפורץ לעבר העולם הזה של אתמול ללא כל מעצור — — — געגועים לבית אבא ואמא, געגועים לאחים ואחיות, געגועים אחרי הסבים והסבתות, אחרי הדודים והדודות, אחרי חברים, חברות, חוגים, ידידים. געגועים אחרי כל מה שסבב אותך בעולם הזה של אתמול, שנחרב לנגד עיניך וללא כל עוון וחטא — — — על לא כלום. ואז הנך עוצם את עיניך והנך רואה כבחלום.

הנך זוכר ונזכר.

ב.

אני זוכר את העיר לובלין מימות החול והחג, מימי השבתות ומכל ימות השנה. מימי קיץ וחורף, אביב וסתיו.

הנה ילדים ונוער, הזורמים גלים גלים, בשעות המוקדמות של הבוקר, לבתי־הספר השונים, לגני־הילדים ול„חדרים". לבושם בהתאם לנדרש במקום הלימוד והחינוך, ובידיהם ילקוטים מסוגים שונים. הם כולם ממהרים ורצונם אחיד: שאיפה לרכוש חכמה, בינה ודעת.

הנה האמהות המקדימות צאת לשוק למען תקניותיהן. והנה האבות והבוגרים יוצאים לעבודותיהם, מי־

לחנות, מי לסדנא ומי לבית־חרושת. יהדות לובלין מתחילה את חייה בשעות המוקדמות של הבוקר — חיי עמל, פרנסה ותרבות.

והנה יהדות הדתית המתייחדת עם אלוהים משעות המוקדמות של הבוקר, בעשרות בתי־התפילה. בטרם יעסקו בעניני חולין, יתפללו יום־יום למען משפחותיהם למען שמם, למען שלום העולם. זו מסורת דורות בלתי־נשכחת, אדירת אמונה ורצון.

האתמול — מאחוריהם, היום והמחר — לפניהם. האתמול — תם ועבר, היום והמחר — מחדירים תקוות ללב. יהדות לובלין היתה מלאת אמונה ותקווה. ככל היהדות הפולנית, היא האמינה לא רק בהיום והמחר, אלא גם — באתמול. היום והמחר — — — האופטימיות והרצון לחיים, האתמול — האמונה במסורת האין־סופית והבלתי־נשכחת.

ג.

ערב חג.

חיי החולין פוסקים מלכת. בתי־ספר, בתי־עסק, סדנאות ובתי־חרושת נסגרים בעודו יום. הכל נסגר. העיר על תושביה היהודים מתכוננת לקבלת פני החג. הכל מתקשט — אנשים, נשים, נוער וטף, מעונותיהם ובתי־התפילה. נרות חג מודלקים. הס ברחובות — ערב חג. העיר דומה לעיר, שכולה חג ורוממות. כמעט ואין מרגישים, שגרים בה גם תושבים שאינם בני דת משה. הכל מתכונן לקבל את פני החג. אלה שאינם דתיים, אף הם מתכוננים לקבל את פניו. אין פורצי גדר כלפי חוץ — ואין בודקים את נשמת האדם. יום מנוחה כללי, כולם שמחים ושמחה אופפת את הכל.

בתי־הכנסת מקושטים ואורות מוגברים דולקים לכבוד החג. הם מתכוננים לקבל את פני אלפי המתפללים. החיים הצבוריים והחברתיים שותקים ומשותקים.

„גוט שבת", „שבת שלום", חג שמח", חג שמח!!

רבבות מברכים איש את רעהו בברכת השבת־החג המסורתית. זרם בלתי פוסק מתפתל בכוון לבתי־הכנסת. הנה אבא ואמא, הנה אחיך ואחיותיך. והנה הסבא והסבתא „גוט שבת", „שבת שלום", „חג שמח".

מברכים את הקרובים, את הידידים, את המכרים ופונים לבתי־התפילה.

מחשיך.

קולות זמרה ושירה של המון, בוקעים מחלונות בתי־היראה. אוירת שמחה וחדוה. הרחובות היהודיים ריקים או כמעט ריקים מאדם, ורק קולות של תפילה דבקה ושירת ציבור המתפללים, מהדדים בחלל האויר.

התפילה נגמרה.

ארוחה חגיגית ומסורתית בחוג המשפחה. האוכל טעים יותר — הרי זה אוכל של יום חג. אוירת חג מורגשת בכל הבית. ששון ושמחה בכל מקום ופינה.

הארוחה נסתיימה. החיים החברתיים מתחילים להתעורר. הנוער וחברי תנועות השונות נוהרים למועדונים. ביקורים משפחתיים, פגישות חברתיות ופגישות זוגות נאהבים. הגן ה„ססקי" מתמלא המון מטיילים. מהמועדונים בוקעת שירה אדירה ובחוגים החברתיים נשמעת העליצות והעליזות למרחקים. ההורים מקבלים פני אורחים, או מבקרים ידידים ומכרים. החג במלוא תקפו — עד מאוחר בלילה. החג נמשך גם למחרת היום. השמחה והששון הולכים ומתגברים ומגיעים לשיאם במוצאי־החג.

ד.

הזוכר אתה את חגי הפסח ואת ההכנות החגיגיות לחג? הכל בהתאם למסורת ולמנהג. וכי מי יכול לשכוח את לילות הסדר האין־סופיים, בהם השתתפת חצי ער וחצי ישן, שתוי למחצה, אבל שמח ומאושר, עם הזמר המסורתי שבפיך, המושר בצוותא עם כל בני משפחתך? כן, גם זה נראה היום כאילו זה היה חלק מאותה ההגדה של החג, והרי זה היה רק תמול, שלשום, אבל לא, זה העולם האבוד של אתמול — כי זה לא יהיה יותר, זה לא יחזור עוד לעולמים. זה הסיוט הבלתי נשכח...

חג השבועות, ימים נוראים, חג־הסוכות ושמחת תורה, חגים ושמחות, וכן גם בכל זה הנך זוכר ונזכר ודמעה מלוחה יורדת על לחייך.

האמנם? הבאמת נחרב כל העולם הזה של אתמול? הבאמת לא תוכל לנשק יותר להוריך היקרים, לאחיך אחיותיך ולכל אהוביך? המציאות משתלטת על רגשותיך וזכרונותיך והיא עונה לך בבת־קול של אימה: „כן, העולם הזה של אתמול הלך ממך ואיננו — לנצח נצחים." המחשבה הזורת לעולם המציאות, אולם הסיוט הזה אינו מרפה ממך. אלה דברים שהתרחשו אי־פעם, בעולם של אתמול שאמנם נחרב ובכל זאת — הוא חי וקיים. הוא חי וקיים ברגשותיהם ובזכרונותיהם של אלפים ורבבות, והם זוכרים וזוכרים. הם זוכרים, כי אינם יכולים ואינם רוצים לשכוח. כי את העולם ההוא, שהלך מאתנו, אי־אפשר לשכוח, ולכן הנך חולם בהקיץ, והנך ממשיך לזכור, וכך הנך חולם ונזכר.

היו ימים, טובים ורעים, היית צעיר והעולם היה יותר צעיר ויותר יפה. עולם ומלואו, והם — — — נצח נצחים. עבר מתוק ומלוא חלומות והמציאות — מרה ואיומה.

גיל הנעורים, בית־הספר, הגימנסיה, תנועת הנוער, אהבה ראשונה, טיולים, מחנות קיץ וחורף, תהלוכות, נשפים ושמחות, חברות וחברים, ידידה וידיד אינטי־מיים ונאמנים, ויכוחים תרבותיים, פוליטיקה, מוזיקה, תיאטרון, בעיות סוציאליות, עולם ומלואו וים של ויכוחים אין־סופיים. אתה — האדם ומחשבותיך, אתה־היהודי ומחשבותיך. והעולם מסביבך זר וקודר. התפר־צויות אנטישמיות והפגישה הראשונה עם הסכנה החותרת תחת קיומך. המכות הראשונות, התגובה הרא־שונה. וההמשך האין־סופי של חוסר בטחון. הנך מחפש פתרון עבורך, עבור בני משפחתך, עבור העם היהודי, עבר כל העולם. ראשך בית קיבול אין־סופי לכל מחשבה וניצוץ מחשבה.

ציונות, „בונד", דת, קומוניזם, סוציאליזם, הת־בוללות, שמד.

אלוהים אדירים!! מדוע כל זה נעלם ואיננו עוד?

עולם כה מגוון, כה מסובך בתרכובת האנושית־המחשבתית שלו, כה חי, ער, ותוסס, כה דינמי ובוער ואי האדם שיכול להתרגל למחשבה האיומה, שכל העולם העצום והענף הזה הלך לטמיון ולאבדון, ממש בין לילה. והעולם הנאור שתק והשתיק?

לא!!! אינך מאמין למראה עיניך, אינך רוצה להאמין. ובכל זאת הנך מוכרח ונאלץ להסתגל למציאות העגומה והמרה. כן, העולם של אתמול הלך ואיננו. הוא אבד לנו, ל־כ־ל־נ־ו, לנצח ולתמיד.

העולם של אתמול אבד — יהדות אירופה, יהדות פולין, יהדות לובלין. ההי היתה יהדות כזאת והיא איננה עוד. מבול השנאה והיצר הברברי, החריבו עולם מלא טוב וטעם, עולם ומלואו. אי המשורר שיתאר את עצמת היסורים של העומדים בתורים הארוכים לדרכם האחרונה, ואת השבר והשברון של מיליוני היתומים, המבכים בכאב סוער את יקיריהם? יסורי ניובה היוונית — הבל הבלים. הבה ונבכה בצוותא, אולי יוקל לנו קמעה, כי נחמה אחרת — אין. אולי ים הדמעות שלנו יביא לנו הרגעה נפשית קצרה. קשה לשכוח ולגמרי לשכוח, זה מעל לכוחות אנוש. אל תנסה לשכוח, כי לא תצליח. הסיוט הזה ירדוף אחריך עד קץ הימים.

ו.

על שדות מאידנק שקט אימים. אפר יקירינו כבר התפזר עם הרוח. בשדות הללו הם נשמו בפעם האחרונה את אויר העולם הזה. על סף המוות הם ציפו וקוו ליד נוקמת וגואלת — והיד הזו לא הופיעה, לא נקמה ולא גאלה. הם ציפו לנס הגדול — והנס לא התרחש. התקוה והציפיה פינו את מקומם לאכזבה מרה מכל מר, ואנקת היאוש האחרונה של מיליוני נפשות טהורות, בישרה לעולם הגדול, את קץ החיים והיסורים. רק בת־קול מרחפת באויר, עוברת נהרות, אגמי־מים ויבשות, והיא זועקת באזני כל חי את זעקת האימים האחרונה מעל סף המות: „אל נקמות הופיע!!!"

השלטון העצמי

הקהילה בשנים 1928־1929

אפריל 1928: בישיבה נדון תקציב הקהילה לשנת 1928. את הצעת התקציב נימק יו״ר זילבר. פרנס קרשמן מתנגד לסך שמונת אלפים זלוטי שהוקצבו למשכרת בשביל הרב. הפרנס ד״ר הרשנהורן דורש לשחרר את שכירי הקהילה מתשלום קרן־בטוח, להגדיל את תמיכת הקהילה ל„טאָז״ ולבתי הספר ביידיש, מתנגד לסכומים שהוקצבו כתמיכה לפסח לחיילים ולמענקים לתלמוד־תורה. כן מתריס ד״ר הרשנהורן נגד התערבות המיניסטריון בעניני הקהילה המתבטאת בביטול סעיפים מסויימים בתקציב.

ועד הקהילה קבל מאת השלטונות את התקציב לשנת 1928 בלווית ההערות דלקמן: הסעיפים למען קק״ל, קרן־היסוד וקרן־הישוב צריכים להכלל בסעיף: עזרה למהגרים יהודים לארץ־ישראל. נמחק הסעיף של אלף זלוטי לשעורי הערב על־יד האיגודים המקצועיים.

הפרנס קלנר מתווכח עם הד״ר הרשנהורן ואומר: לנו הרוב ונעשה כיפה בעינינו. בוכוחים משתתפים: ד״ר אלטן, ניסנבוים (הסיעה הציונית), ל. איגר, גולדמן, שוורץ, בורנשטין, גולדשטרן. בעת ההצבעה על התקציב הגיע לידי שערוריה. פרנסי ה„בונד״ עזבו את הישיבה. התקציב נתקבל.

מאי 1928: בישיבת הקהילה ביקש היו״ר זילבר להשלים את התקציב בסעיפים חדשים לטובת התלמוד־תורה, חברת שומרי־שבת ומוסדות דתיים אחרים. התנגדו להצעות אלה הפרנסים: לרר, בויקו, צימרמן ושוורץ. הם דרשו לפרוע את החובות המגיעים לבתי הספר העממיים. התנהל ויכוח חריף והאופוזיציה עזבה את הישיבה. הסובסידיות לטובת המוסדות הדתיים אושרו.

מארס 1929: בישיבה נדון התקציב לשנת 1929. ד״ר אלטן מציע להכניס סעיף לסדר־היום בדבר פתיחת בתי־ספר מקצועיים. בהצעה תומך הפרנס הבונדאי לרר וב. ורמאן. היו״ר זילבר הוא בדעה כי אין הענין דחוף. ד״ר הרשנהורן מאשים את היו״ר זילבר בכוונות זדוניות למנוע את הקמת בתי הספר המקצועיים. דחיפות ההצעה מתקבלת. בוכוח על התקציב משתתפים: לפלר, זילבר, לרר, שרמאן, גולד־שטרן, ד״ר הרשנהורן, ד״ר אלטן, קצנלבויגן, צימרמן, איזנברג וקלר. התקציב לשנת 1929 נתקבל.

אפריל 1929: הפרנסים לרר, שוורץ ולפלר מגישים הצעה דחופה בדבר חלוקת פחמים בסך עשרת אלפים זלוטי לדלת העם. הדחיפות מתקבלת. ויכוח ער מתנהל בדבר הקמת בית־ספר מקצועי בשיתוף עם ה„אורט״. פרנסי ה„בונד״ מתנגדים לאופי הדתי שרוצים לשוות לבית־הספר ומגן על כך היו״ר זילבר, ההסכם בין ועד הקהילה וה„אורט״ בדבר הקמת בית־ספר מקצועי אושר.

ב־30 במאי נתקיימה ישיבת ועד הקהילה בדבר מינוי רב בלובלין. הוגשו שתי הצעות, האחת בצירוף פניה של 36 בעלי־בתי המציעים לכסא הר־בנות את הרב שפירא, והשניה בצירוף פניה של 43 בעלי בתים המתנגדים למועמדותו. היו״ר זילבר תומך במועמדותו של הרב שפירא. שפאר מציע את הרב ליפשיץ. ד״ר הרשנהורן ולרר מה״בונד״ מתנגדים בכ־לל למינוי רב, שהוא רק מעמסה לצבור. באולם ה־דיונים קמה שערוריה והקהל ביציע שר את „השבועה״ הבונדאית. הישיבה נסגרה.

אוגוסט: נתקיימה ישיבה בקשר למאורעות הדמים בישראל והחלט לקיים אזכרה בבית לכנסת ע״ש המהרש״ל, לקרוא ליהודי לובלין שיסגרו את החנויות ב־29 באוגוסט בשעות 4—5 ולשלוח מברק מחאה למיניסטריון המושבות האנגלי, לחבר העמים ולממשלה הפולנית. ד״ר הרשנהורן הגיש החלטה מיו־חדת מטעם ה„בונד״ המוחה נגד מאורעות הדמים וי־חד עם זה נגד האימפריאליזם האנגלי, השוביניזם הערבי והציוני. לאחר הישיבה נתקיימה הפגנה. המפ־גינים שרו את „התקוה״ ו„תחזקנה״ והשמיעו קריאות נגד הממשלה האנגלית והרוצחים הערביים.

(מתוך הדינים וחשבונות על ישיבות ועד הקהילה שהופיעו ב„לובליוער טאָגבלאַט״)

הקהילה בשנים 1939-1932

צרור הזכרונות שיובא כאן מקיף את השנים 1939—1932. ברוב הזמן הזה נתתי את חלקי לעבודות הקהילה כפרנס מטעם „פועלי־ציון" (צ. ס.).

בבחירות לקהילה בשנת 1932 השתתפו כל המפלגות האזרחיות ובתוכן גם קבוצת המתבוללים שהתרכזה ב„קלוב האינטליגנטים" (רח' שופינה 3) והופיעה ברשימה מיוחדת. „פועלי־ציון" (צ. ס.) ופועלי־ציון שמאל. ה„בונד" החרים את הבחירות.

מלחמת הבחירות היתה ערה ותוססת. במצעים שפורסמו ע"י „פועלי־ציון" (צ. ס.) פוע"צ שמאל, הציונים, המפלגה העממית (פאָלקספארטיי) ואיגוד בעלי המלאכה תפסה מקום בראש הסיסמא: „לחדש את פני הקהילה!", להפוך אותה מ„חדר המתים" כפי שכונתה בגנאי למוסד של שלטון עצמי ראוי לשמו שאינו מצטמצם רק לסיפוק הצרכים הדתיים (מקוות, תלמוד־תורה וכלי־קודש) בלבד.

כתוצאה מהבחירות שהתנהלו בתעמולה ובפרסום רב, נבחרו — מלבד נציגי האדוקים וה„שטיבלעך" — חמשה נציגים מהרשימה הציונית: ד"ר מ. אלטן, א. ניסנבוים, ד. דוידזון י. ויסברוד, י. ויסלפיש; מפוע"צ (צ. ס.): ש. ז'יטומירסק; פוע"צ שמאל — ש. שוורץ; „המזרחי" — ל. שפאר; המפלגה העממית (פאָלקספארטיי) ובעלי־מלאכה: המהנדס א בקר וב"צ טננביים; מקבוצת המתבוללים: עו"ד א. לוינסון.

לועד הקהילה נבחרו — מלבד הפרנסים האדוקים — שני ציונים: שבח לוינשטין וש. קסטנברג; „מזרחי": מ. סרברניק (עלה ארצה בשנת 1933) „העממיים" ובעלי־המלאכה: אריש צימרמן וכעבור זמן מ־פוע"צ (צ. ס.) — מ. צוקרמן.

חברי ההנהלה חילקו ביניהם את התפקידים בהרכב דלהלן: עו"ד א. לוינסון — יו"ר, ש. הלברשטדט (מטעם האגודה) ,— סגנו. לוינסון כיהן בתפקידו הרם בקהילה רק שנה אחת בלבד. אחר כך התפטר והלברשטדט, מי שהיה סגנו, תפס את מקום היו"ר. לעומת זאת התקשו בהרכב המועצה. אחרי משא־ומתן ארוך ומייגע נבחר כיו"ר המועצה העו"ד מ. אלטן (ציוני). השלטון הפולני שהיה אז בידי הסאנאציה לא אישר את הבחירה הזאת, ואז בדלית־ברירה, נבחר האדוק י. זילבר.

הועד החדש קיבל לידיו את השלטון בקהילה במצב של תוהו ובוהו: בלא פקידים ראויים לתפקידם, ובמצב של אי־סדר בקופה. קופה זו שהכנסותיה באו בעיקר ממסי האוכלוסיה, היתה ריקה. „כלי הקודש" היו גובים את מס־הקהילה מאת המוסדות ומאת אנשים מבוססים בעיר ולקחו את הכסף לכיסוי משכורותיהם או על חשבון התמיכות שהקהילה היתה חייבת לפי התקציב המשוער. בבית־היתומים רבה היתה העזובה. והנה קמה הנהלה, השקיעה זמן ומרץ, כוח ומוח רב עד שהצליחה להשיב לאט לאט את הסדר על כנו. קודם כל השליטה סדר ומשטר במשרדי בית־העלמין, הפסיקה את ה„מסחר" או את הקנוניא של כלי־הקודש עם משלמי המסים וריכזה את הגביה כולה בידיה.

כחבר הנהלת הקהילה נפל בחלקי תפקיד קשה במיוחד בזמן הויכוחים על התקציב. לנגדי עמדה כחומה חזית מאוחדת ומלוכדת של החוגים הדתיים והפרנס הרביזיוניסטי ש. קסטנברג גם יחד.*) בכל ישיבה הייתי מביא הצעות שונות ורק בתמיכתם של פועלי־ציון (משני הגוונים), של הציונים, נציגי העממיים (פאָלקספארטיי) ובעלי־המלאכה, הייתי מצליח להעביר את ההקצבות המוצעות על ידי לטובת בתי הספר באידיש, ו„תרבות", לקרנות הלאומיות (קק"ל וקרן־היסוד), קרן העובדים בארץ־ישראל, „החלוץ", „הפועל", שעורי ערב ועוד. הפרנס היחידי שהיה מסייע בידי במלחמתי הקשה נגד הדתיים, שהיוו רוב, היה אריש צימרמן (בעל מלאכה).

אבל כל ההקצבות האלה הסתכמו בסכום קטן למדי: התקציב השנתי הגדול בן עשרות אלפי זהובים, נתבזבז קודם כל לתשלומי משכורות ל„כלי־קודש", להרב שפירא, אשר כתר הרבנות בלובלין

———

*) הפרנס ש. לוינשטין עלה ארצה בשנת 1935 והציונים הכלליים לא היו מיוצגים בועד הקהילה.

שימש לו רק כעטרת תפארת מבלי שיגלה פעילות כלשהי, למשרד הרבנות על חמשת דייניו ונוסף לכך „רבני־זוטא" מהפרברים: צ׳יחוב, ווליה ואחרים, לצר־כים ולמוסדות דתיים שונים.

חבר הייתי בועדה שנבחרה ע"י הנהלת הקהילה לשם בירור ערעורים ותלונות מצד משלמי מסים וע־שיתי כל מה שלאל ידי כדי להקטין את מכסת המ־סים של מחוסרי־יכולת. הצלחתי גם להשפיע, שהנהלת הקהילה תגיש עזרה לעולים מיעוטי היכולת לכיסוי חלק מהוצאותיהם לעליה. הודות להתערבותי וסיועו של ש. ז׳יטומירסקי ופרנסים ציונים, שופצו כמה חד־רים בבית הקהילה שברחוב קראביצקה ונמסרו לקי־בוצי הכשרה.

שלטונות ה„סאנאציה" לא הביטו בעין יפה על פעולות הקהילה שחרגו מתחום השירותים הדתיים ועשו הכל כדי להצר את צעדינו. ההקצבות שהעברנו בעמל רב נמחקו ע"י הסטארוסטה, אולם אנו לא ותר־נו על כך ועל־פי־רוב נשאו מאמצינו לבטל את רוע הגזירה פרי.

בשנת 1939, סמוך לפרוץ מלחמת העולם השניה, עבר על הקהילה משבר חמור בגלל הדרישה מטעם שלטונות הפיקוח לשוות לשוחטים מעמד של פקידים שכירים.' הקצבים ניצלו את המצב והפסיקו את התש־לומים עבור השחיטה שנהגו לשלם לשוחטים. ועד הקהילה החליט להתנגד בכל האמצעים לצוו השלטו־נות והעמיד בראש דאגותיו. הדאגה להבראת המשק.

בישיבות המועצה מיום 7 באוגוסט 1939 החלט פה־אחד להעניק לבית־החולים היהודי הקצבה של 6000 זלוטי וליפות את כוחו של הועד להוציא שטרות על סך של 32 אלף זלוטי לצרכים שוטפים שונים. היתה זו למעשה גם ההחלטה האחרונה של הועד לפני הסערה הגדולה.

מאיר צוקרמן

ועד הקהילה בשנת 1933

מימין לשמאל: בלכמן (מזכיר) מ. הלברשטדט, י. קווה (פקיד הקהילה), א. צימרמן, מ. סרבניק, ש. הלברשטדט (יו"ר) נ. לרנר, י גולדשטרן, ש. לווינשטין, ש. קסטנברג.

בהתחלת שנת 1932 התאחדה ההסתדרות הציו־נית בלובלין לקראת הבחירות לקהילה עם „המזרחי" והדתיים הבלתי־מפלגתיים (חסידי קוז׳ניץ). הקשר בין שותפי הרשימה היה טכני בלבד ללא התחייבות על שיתוף־פעולה להבא. ידענו כי הדתיים שהיוו רוב באוכלוסית לובלין יזכו ברוב ומצבנו לא היה קל. ה„בונד" החרים את הבחירות.

בישיבה הראשונה נבחר ברוב קולות של האגודה והדתיים עורך־דין א. לוינסון, מתבולל שלא היה עד כה פעיל בחיים הציבוריים. כעבור זמן קצר התפטר ממשרתו ואת מקומו תפס שלמה הלברשטדט מאגודת ישראל, עסקן ותיק שבראש דאגותיו היו אמנם הצרכים הדתיים אולם לא התעלם גם מענינים אחרים שהיו במסגרת פעולות הקהילה.

למען ייעול העבודה חילקו חברי ועד הקהילה ביניהם את התפקידים וכותב טורים אלה, שעמד בראש הרשימה הציונית, קיבל על עצמו את ניהול הענינים הכספיים. למרות ההשקפות השונות של חברי הועד, התנהלה הפעולה בהרמוניה גמורה.

מצב הקהילה היה אז בכי־רע. חובות שונים רב־צו עליה. כן לוקה היה מצבה הארגוני. חלק מהפקי־דות התנהג בתקיפות וראה בעין זעומה את הסדורים שהנהגנו למען יעול העבודה. רכוש הקהילה היה מוז־נח, בתיה לא הכניסו אפילו את המינימום הדרוש כדי לכסות את הוצאות התיקונים. לא טוב יותר היה המצב בבית־הקברות; הפקידים והמתעסקים עשו כ־טוב בעיניהם, מבית הקברות היה מוצף מים ובכלל לא היתה כבר קרקע לקברים

בית היתומים היה כמעט ללא השגחה, הילדים היו מוזנחים ונתונים להשפעות חוץ מזיקות. המנהלת, עובדת ותיקה במוסד, היתה חסרת־אונים וחששה שלא יפטרוה אם תגלה את המצב לאמתו.

קופת הקהילה היתה ריקה מכיון שחברי הקהילה לא שלמו את מסיהם ורבים היו מקרי הערעורים. הפקידים והמוסדות קיבלו במקום מזומנים קבלות־תשלום על שמות משלמי המסים וגבו בצורה זו סכומים לכיסוי המשכורות והתמיכות.

ועד הקהילה החדש ניגש לריאורגניזציה מקיפה. נקבעו שעות־עבודה ושעות לקבלת קהל. בכל ענין טיפל נציג הועד יחד עם מזכיר הקהילה. פסקו קבלות התשלום וסודרה שומת המיסים וגבייתם. לאט לאט נשתפר המצב בקופה, נעשו קימוצים בהוצאות, משרדי ועד הקהילה הועברו לבית הקהילה, חלק מהפקידים פוטר ואחרים הועברו לפנסיה.

בבית הקברות — כפי שהזכרתי — היה חלק מוצף מים משדות השכנים. לפי החוק חייב היה בעל השדה הנמוך ביותר לקבל את המים הטבעיים אבל השכנים הלא־יהודים סדרו צנורות שהובילו את המים לבית־הקברות בכמויות עצומות. החלק התחתון היה מוצף בחורף במים ומכיון שקרקע אחרת לקברים כבר לא היתה, נשארו רק חלקות ספורות לקברים בשביל נכבדים.

הדבר לא נתן לי מנוח עד שטכסתי עצה ועשית מה שעשיתי כדי לשים קץ למצב זה. השכנים הגישו אמנם תלונות אולם הודות לקשרי עם השלטונות והעיריה העלו חרס בידם. בינתיים עליתי ארצה.

בית הקברות לא היה מגודר בחלקו, קנינו חלקה של 25 דונם (5 מורגים) במחיר מתקבל על הדעת, סדרנו שדרות בשטח החדש של בית־הקברות, סימנו אותן במספרים וכו׳, העמדנו גדר סביב השטח הישן והחדש, הגדלנו את מספר המתעסקים ובראשם העמדנו את מר האנדלסמן. כן קנינו סוסים להובלת מתים מאחר שעד כה שכרנו אותם בשעת צורך מה שלא היה לפי כבוד קהילה גדולה כלובלין.

במשך זמן רב ניהלנו משא ומתן (בהסכמת חברי אגודת ישראל) עם הרב שפירא בדבר העברת השחיטה לידי הקהילה שהשוחטים יקבלו משכורת. הרב שפירא התנגד לכך.

לאחר שנה מאז קבלנו את הענינים לידינו לא היו כבר לקהילה חובות והיא התחילה לשלם את התחיבויותיה למוסדות והפקידים. הכנסנו סעיפים חדשים בתקציב: לתלמוד־תורה, לבית־חולים, לישיבת חכמי לובלין, לבתי הספר האידישאיים, קק״ל וקרן היסוד וליתר המוסדות הציבוריים בלובלין. כן סדרנו את עניני בית הכנסת ע״ש המהרש״ל, הזמנו חזן עם מקהלה ודאגנו לשיפוץ בית הכנסת.

שונה היה המצב במועצת הקהילה. הממשלה סירבה לאשר את המועמד הציוני שנבחר שש פעמים ובסופו של דבר בחרה הקהילה בעסקן דתי, מר זילבר. ישיבות המועצה היו תמיד סוערות בניגוד לישיבות ועד הקהילה שהתקיימו באוירה מעשית.

יצחק שבח לוינשטין

היהודים בעיריה

עד לבחירות המסולפות נוסח „סאנאציה". היתה עירית לובלין על־פי־רוב בידי הפפ"ס וה„בונד". המפלגות הפועליות שתפו אמנם פעולה, אבל לא פעם קרה שהפפ"ס נרתעה מלתמוך ב„בונד" מפחד שריחה לא יובאש בעיני האוכלוסיה הפולנית, שלא הצטיינה כידוע באהדתה ליהודים. הסיעות האנטישמיות בעיריה — הלאומיים־הדימוקראטים (נ. ד.) הלאומיים־הנוצרים (ח. ד.) — לא החמיצו שום הזדמנות כדי להצר ליהודים ובמדה שרק השיגה ידם להכשיל את דרישותיהם הצודקות.

חברי העיריה היהודים מהסיעות האזרחיות היו מאורגנים בגוש אזרחי כללי ולא פעם הצביעו נגד ההצעות שהוגשו על ידי ה„בונד". כן נהג ה„בונד" ביחס לתמיכות למען בתי־ספר דתיים וכו׳.

אפשרויות היהודים כמיעוט בעיריה ומיעוט מפוצל היו מוגבלות למדי, אולם עיקר חשיבותה היה

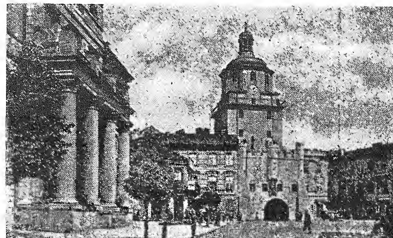
בכך שהיא שימשה במה ממנה השמיעו את תביעותי־הם והתריעו על מדיניות ההפליה שהתנהלה נגדם.

על הבעיות שעמדו אז על הפרק אפשר ללמוד מהדינית החשבונות מישיבות העיריה שפורסמו ב„לובלינער טאָגבלאט".

ב„לובלינער טאָגבלאט" מינואר 1928 אנו קור־אים:

„בישיבת העיריה נדונה השאילתא של ה„בונד" בדבר התעללות בילדי יהודים בבתי־הספר היסודיים הממלכתיים. העיריה דחתה את דחיפות השאילתא. ח"ע הבונדאי, מגדלבוים, הודיע כי ימציא חומר עוב־דתי על ההתעללויות."

ח"ע מ. איזנברג, ב. דובזינסקה, ק. האלנברג, ה. זילבר וסלובודקין, חברי הקלוב הלאומי בעיריה, פנו בכרוז לכל חברי העיריה היהודים בדבר פעולה מאוחדת ומלוכדת למען הבטיח תמיכות למוסדות יהודיים.

שער קרקאו והעיריה

כעבור כמה ימים התחיל הדיון על התקציב. חב־רי העיריה היהודים מתריעים נגד העול הנעשה לאוכלוסיה היהודית, הפליתה לרעה בשטח המסים ודורשים תמיכות למוסדות.

באחת הישיבות המוקדשות לדיון על התקציב, אמרה מרת בלה שפירא מה„בונד" בין היתר:

„הבחירות הוכיחו כי להמוני העם הפולנים זרה האנטישמיות והשנאה הגזענית". בהמשך דבריה היא דורשת למלא את דרישות האוכלוסיה היהודית. באו־תה ישיבה ביקר ח"ע זילבר את תקציב הפתוח.

ח"ע ד"ר מגדלבוים („בונד") דורש שהמוסדות העירוניים יעסיקו יהודים. ח"ע קרמפל מה„בונד" מתוכח עם באי־כח הלאומיים־הדימוקראטים ומוכיח כי התעשיינים מרויחים יפה ומן הצדק אפוא, שישאו בעול המסים.

להלן אנו קוראים:

„בעיריה התנהל המשך הויכוחים. ח"ע אינג' בקר (עממיים) מבקר את מדיניות המסים של המאגיס־טראט. ח"ע איזנברג (הקלוב היהודי הלאומי) דורש תמיכות למוסדות הסעד היהודיים. ח"ע גולדבלום („בונד") דורש זכות עבודה ליהודים ומוקיע את הממשלה שפיטרה פקידים ופועלים יהודים מהרכבת וממפעלי הטבק הממשלתיים".

והנה באחת הישיבות מתבלט הפילוג בין היהו־דים. חברי הקלוב הלאומי היהודי, ד"ר האלנברג, איזנ־ברג וזילבר דורשים תמיכה לתלמוד־תורה ובתי־ספר „תרבות". מרת קוניצקה (פפ"ס) וד"ר מאנדלבוים („בונד) מתנגדים לכך. ח"ע לאנגפוס (פ"צ) מעלה את בעית בתי־הספר באידיש ומודיע כי יגיש הצעה בדבר תמיכות לבתי־ספר אלה. ההצעות להעלאת התמיכות לתלמוד־תורה ובית־ספר „תרבות" נכשלות בהצבעה. לעומת זאת החלט להקציב תמיכה בסך אלף זלוטי למעון הילדים על־יד „יאף" (נשים עובדות יהו־דיות), לשעורי־הערב שעל־יד משרד התרבות („קול־טור־אמט" — מוסד לתרבות של ה„בונד"), האוניבר־סיטה העממית, לספריה ע"ש מדם, לחברה לשעורי־ערב וחמש מאות זלוטי לספריה שעל־יד החברה. תמי־כות בסך של אלף זלוטי למועדוני הספורט: „הכוח" „מארגענשטערן" וקבוצות הספורט שעל־יד ה„טאז".

בעת הויכוחים על תקציב מחלקת הסעד, יצא ד"ר הרשנהורן בדרישה להגדיל את מספר מעונות הילדים, ומוסדות „טיפת חלב".

ח"ע קרמפל דרש לבטל את חוק האומניות ופתיחת שיעורי־ערב מקצועיים לבעלי־מלאכה ופועלים לשם השתלמות במקצועותיהם. ח"ע קצנלבויגן דורש לפעול למען הרמת רמת המסחר והתעשיה. ח"ע סלובודקין מצביע על מצבם הקשה של הסוחרים. ב־המשך הויכוחים דורש ד"ר האלנברג להקטין את המסים מבתים ומדירות־פאר. קרמפל מה„בונד" מתוכח עם באי־כח הקלוב היהודי הלאומי ומגיש הצעה שסו־חרים זעירים ובעלי־מלאכה לא יצטרכו לשלם מס־שלטים או ישלמו אותו בשעור קטן. האלנברג דורש שגם בעלי־המלאכה האמידים ישוחררו ממס זה.

הדיונים על התקציב נמשכו למעלה מחדש ימים. הצעות חברי־העיריה היהודים בדבר העסקת יהודים במוסדות העירוניים נתקבלו. לפני ההצבעה עזבו באי־כח הלאומיים־הדימוקראטים את האולם.

בספטמבר 1928 כותב ה„לובלינער טאָגבלאט":

התקיימה ישיבת העיריה. מה שנזדקר לעין הוא ניתוק היחסים בין סיעת ה„בונד" והפפ"ס בגלל סירובה להצביע בעד תמיכות למוסדות יהודיים. ח"ע ד"ר מאנדלבוים („בונד") ביקר בצורה חריפה את התקציב המפלה את היהודים לרעה ומתנכר לעקרונות שוויון הזכויות של האוכלוסיה היהודית ולכן תצביע סיעת ה„בונד" נגד קבלת התקציב.

חברת המאגיטראט מרת שפירא מזכירה את הווטום ספראטום שהגישה בישיבת המאגיסטראט בשעה שנמחקו סעיפי התקציב לטובת המוסדות היהודיים. היא קובעת שמחיקת הסכומים לטובת בתי־הספר היהודיים ובתי היתומים מוכיחה על כוונות זדוניות ומוקיעה את האנטישמיות של ה„סאנאציה" ואת פייסנותה של הפפ"ס.

בא־כח הלאומיים־הדימוקרטים, מאיבסקי, יצא בנאום אנטישמי מובהק והצהיר, כי סיעתו תמצא שפה משותפת עם הפפ"ס כשהיא תנתק את קשריה עם ה„בונד".

נאומים חריפים נגד מאיבסקי השמיעו חברי העיריה מרת דובזינסקי ומרת שפירא.

יו"ר העיריה, קוניצקי (פפ"ס), התנגד לתמיכות בשביל בתי־ספר היהודים וענה לו ח"ע קרמפל מטעם ה„בונד". בסוף הדיון נאם ח"ע זילבר שהתריס נגד המסים הגבוהים והוכיח כי החזקת ילד בבתי־היתומים העירוניים עולה יותר מאשר במוסדות לא־עירוניים.

בא־כח ה„סאנציה" ד"ר ברנאצקי התנגד גם הוא לתמיכות בשביל בתי־ספר יהודיים וענה לו בצורה חריפה ד"ר הרשנהורן שביקר את התקציב.

בעת ההצבעה על התקציב קמה שערוריה. ד"ר הרשנהורן ומרת דובזינסקה דרשו תמיכות בשביל בתי־ספר ומוסדות יהודיים. בגלל הגבלת זמן הנואמים התחילו באי־כח ה„בונד" להפריע למהלך הישיבה. ד"ר הרשנהורן מסר הצהרה בה הוקיע את באי־כה הסאנאציה והלאומיים־הדימוקראטים וקבע בצער כי גם הפפ"ס נגררה לתוך הבוץ האנטישמי. התקציב נתקבל נגד קולותיהם של חברי העיריה היהודים.

באחת הישיבות מצביעים הפפ"ס וה„בונד" בעד תמיכה לפועלי טקסטיל השובתים בלודז. חברי העיריה היהודים מהסיעות האזרחיות נמנעים מההצבעה.

ושוב שערוריה. יו"ר פאנטשיק (פפ"ס) עבר ל„סאנאציה" ופפ"ס מגישה הצעה להביע אי־אימון ליו"ר. דחיפות ההצעה נדחתה. נגד הדחיפות הצביעו: הלאומיים־הדימוקראטים, ה„סאנאציה", שלשה חברי העיריה שנתפלגו מהפפ"ס וחברי העיריה היהודים האזרחיים. ד"ר הרשנהורן הודיע כי סיעתו תצביע בעד הצעת אי־אימון, מכיון שהתנהגותו של היו"ר היא אנטי־דימוקראטית, אנטי־פרולטרית ואינה מוסרית.

הצעת אי־האימון נתקבלה ברוב. נגדה הצביעו באי־כח הסאנאציה, הלאומיים־הדימוקראטים והסיעות היהודיות האזרחיות.

באחת הישיבות נבחר ד"ר הרשנהורן כיו"ר. הלאומיים־הדימוקראטים מחו נגד בחירתו של בא־כח מפלגה אנטי־ממלכתית לתפקיד זה. ד"ר הרשנהורן הצהיר, כי הוא יתבע לדין את ד"ר ברנאצקי על העלילה השפלה הזאת.

השלטונות ביטלו את החלטת העיריה להביע אי־אימון ליו"ר העיריה.

בעת הבחירות לנשיאות העיריה נבחרו חברי הפפ"ס וה„בונד". כסגן יו"ר הנשיאות נבחר ד"ר הרשנהורן.

בשעה שהוגשה באחת הישיבות הצעה לכנות אחד הרחובות בשמו של פילסודסקי יצא ד"ר הרשנהורן בצורה חריפה נגד ההצעה בציינו כי פילסודסקי הוא מנהיג הסאנאציה המצטיינת באנטישמיותה וריאקציונותה. ח"ע קאצנלבויגן תמך בהצעה שנתקבלה. *)

*) על חלקם של היהודים בעיריה ראה גם במאמרים על המפלגות.

מפלגות ותנועות

נ. קורן

התנועה הציונית

בתנועה הציונית בלובלין היו מיוצגים כל הכיוו־נים והזרמים. בתקופה בין 1919 ו־1939 פעלו כאן מפלגות ואירגונים ציוניים שונים: ציונים כלליים „א" ו„ב", רביזיוניסטים, ציונים־סוציאליסטים, פועלי־ציון (שמאל), השומר הצעיר, ארגוני־נוער חלוציים וציו־ניים שונים: החלוץ, השומר הלאומי, ברית טרומ־פלדור, ברית החיל, החלוץ הצעיר וכו'.

לצערנו חסר החומר כדי לשקף את כל הארגונים ונאלצים אנו לתת רק תמונה כללית של התנועה והת־פתחותה.

מ„חובבי־ציון" עד „החלוץ"

כפי שהדגשנו לעיל חסרים לנו המקורות לתול־דות התנועה הציונית בלובלין. מנהיגיה בתקופה שבין שתי מלחמות העולם או שמתו או שנרצחו על־ידי תלייני היטלר, כן נשמדו בתקופת השואה כל התעודות שיכלו לשמש בסיס לרישום תולדות התנועה הציונית.

תולדות התנועה הציונית בלובלין נכתבו אפוא כמעט אך ורק על יסוד הזכרונות האישיים של כותב טורים אלה ועל־יסוד זכרונותיהם של ספרן הספ־ריה הלאומית והאוניברסיטאית בירושלים מר יצחק ווייצנבליט, אחד ממיסדי ה„מזרחי", המשרד האר־צישראלי, קרן־היסוד ומוסדות ציוניים אחרים בלוב־לין; מר פישל נומברג, אחד מפעילי התנועה בלובלין במשך שנים רבות ושל מר האלפרן מתנועת החלוץ בלובלין.

העולים הראשונים

שנים רבות עוד לפני שקם רעיון הציונות המ־דינית, התעניינו המנהיגים הדתיים — הן ממחנה החסי־דים והן ממחנה המתנגדים — בישראל וחלק מהם אף עלה לעת זקנתו ארצה.

ענין רב לארץ־ישראל גילה מחבר „תורת אמת", הרבי המפורסם ר' יהודה לייב אייגר (ר' לייבלי) נכ־דו של ר' עקיבא אייגר. הרב שניאור זלמן שניאור־סון (נכדו של הרב מלאדי) שכיהן במשך שנים רבות כאב"ד בלובלין עלה בשנת 1892 לישראל. נפטר בי־רושלים בשנת 1902.

בין תושבי לובלין האמידים נמצאו בסוף המאה הי"ט יחידים שניתקו את כל קשריהם עם ארץ מולד־תם, עלו לישראל ושם היו פעילים ככוללים בישוב הישן אי במפעל המושבות. נזכיר כאן את יעקב טננבוים, מעשירי לובלין, אלתר קאמיניץ השען ואת מיסד בנק קופת־עם חיים גרינברג מ„חובבי ציון", שייסד עוד לפני קום הציונות המדינית את החברה „זרובבל" במטרה לאסוף כספים למען הישוב בארץ ישראל.

„חובבי ציון"

עוד לפני קום המפלגה הציונית נמצאו בלובלין, בדומה לערים ועיירות אחרות, קבוצת חובבי ציון. קבוצה זו היתה תחילה בלתי מאורגנת אולם במ־רוצת הזמן לבשה צורה ארגונית מסויימת וחבריה שילמו שלשה רובל לשנה. „חובבי ציון" בלובלין גי־לו ענין רב לפעולת חיבת ציון בארצות השונות וב־עיקר תנועת המושבות בארץ־ישראל וניהלו בלובלין מפעלים כספיים למען הישוב בארץ־ישראל.

בראש „חובבי ציון" בלובלין עמדו: 1) משה אר־ליך מחסידי הציונות הרוחנית והתכתב עם אחד־העם 2) שלמה ברוך ניסנבוים מחבר הספר „לקורות היהו־דים בלובלין". ניסנבוים היו מחסידי הציונות המע־שית והתכתב במשך תקופה ארוכה עם מנחם אר־סישקין 3) דניאל רוטבוים ו־4) חיים גרינברג שהזכר־נוהו כבר לעיל.

ההסתדרות הציונית

לצערי אין בידי האפשרות לציין בדיוק את הש־נה של יסוד ההסתדרות הציונית בלובלין, ברם דבר אחד הוא בטוח, כי היתה כבר קיימת בשנים הראשו־נות למאה העשרים. תחילה עמדו בראשה: ישראל פיינזילבר — יו"ר, מאנטלמאכר ואליעזר ניסנבוים שתרם תרומה נכבדה להתפתחותה. ביתו היה מקום

מפגש של עסקנים ציונים ומרכז בלתי רשמי של הפעולה הציונית.

פעולת ההסתדרות התגברה והתרחבה בשנת 1915. על פעיליה נמנו אז פרט לנ"ל: יצחק ווייצנבליט, איטשע מאנדלבליט, פישל נומברג, חנוך בכר ומנהל קק"ל בפולין להבא — ליפא בלוך. אף כי לובלין נמצאה אז תחת הכיבוש האוסטרי והיתה מנותקת ממרכז ההסתדרות הציונית בוארשה, היא ניהלה בכל זאת פעולה רחבה; חומר תעמולה ציוני, שקלים בולי קק"ל, הוברחו ללובלין מוארשה.

הצהרת באלפור בשנת 1917 עשתה רושם רב על היהודים והכניסה רוח חיים לתוך התנועה הציונית. בשנת 1919 עברה ההסתדרות הציונית על כל מחלקותיה לביתו של יחזקאל שפט (רח' פיארסקה במרוצת הזמן) ותפסה בו את כל החדרים בקומה ב'. היא היתה אז פעילה מאד ונשאה את השם „מרכז ציוני".

חגיגות גדולות נערכו בלובלין לאחר שאושר המנדט על ארץ־ישראל על־ידי חבר העמים. בהפגנה שהתקיימה ברחובות העיר השתתפו אלפי יהודים וכל החנויות היהודיות היו סגורות.

„צעירי ציון"

ליד ההסתדרות הציונית קם ארגון הנוער הציוני בשם „צעירי ציון". בראשו עמד לייב רובינליכט (אחר כך כיהן כמזכיר הקהלה), המורה לעברית רוזנברג, חנוך בכר, וואכהולדר (כיום בישראל). הצטיינו בפעילותם בתנועת „צעירי ציון" יצחק האלפרין מאיר צוקרמן (שניהם כיום בישראל). „צעירי ציון" מנו כשלש מאות חברים וניהלו פעילה ענפה. מקום מושבו של הארגון היה לראשונה בבית ההסתדרות הציונית ברחוב יזואיצקה בבית הספר של ראבץ. תנועת הנוער „צעירי ציון" הפסיקה את פעולתה לאחר הפילוג ל„צעירי ציון" (צ. ס.) ו„פועלי־ציון" (שמאל).

„החלוץ"

ההסתדרות החלוצית הכללית הראשונה נוסדה בלובלין בשנת 1920 בערך ועמד בראשה אריה צייטלין (כיום באמריקה). עם חברי הועד נמנו: שמואל זיטומירסקי, משה מאנדל, הייליק, רוזנברג, ווילקומירסקי ושפיגלשטין. הוקמה נקודת הכשרה חקלאית במשקו של מר אייכנבוים בצ'יחוב. הקבוצה הראשונה מנתה כעשרים איש שרובם מהם עלו ארצה לאחר זמן קצר.

חובבי שפת עבר

בשנת 1910 קמה בלובלין חברה להפצת השפה והתרבות העברית בשם „חובבי שפת עבר". מיסדה היה הציוני הלובלינאי המפורסם ועסקן ה„תרבות" במרוצת הזמן — עובדיה שיינברון. מכספיו תמך בפעולות החברה: שיעורי ערב לעברית, הרצאות, הפצת עתונים וספרים. אסיפות החברה התקיימו תחילה במעון „הזמיר" (נוסד בשנת 1907 על־ידי יוסף טרונק, בנו של הרב יהושע מקוטנו) ברחוב ריבנה 8 ואחר כך בבית־הספר שיף.

משרד ארצישראלי

המשרד הארצישראלי נוסד בשנת 1919 השתתפו בו נציגי כל הארגונים והמפלגות הציוניות: אליעזר ניסנבוים — הציונים הכלליים, יצחק ווייצנבליט — מזרחי, חיים קורנבליט — „פועלי־ציון" ואיטשה מאנדלבליט — „הפועל הצעיר". את כל הפעולות המשרדיות ביצע מזכיר המשרד — א. צייטלין.

העליה התקיימה על יסוד „פתקים ירוקים" כפי שנקראו אז, שנתקבלו מ„חברת ישוב ארץ־ישראל" בוינה. הפתקים האלה שימשו כאשרות מעבר באוסטריה בדרך לארץ־ישראל.

קרן-היסוד

הנסיון הראשון ליסד את קרן היסוד נעשה עוד

ועד קרן קיימת לישראל בשנת 1929

בשנת 1920 בעת ביקור של אברהם פודלישבסקי ויצחק גרינבוים. לועד נבחרו אז אליעזר ניסנבוים ויצחק ווייצנבליט.

הגברת הפעולה של קרן היסודו באה רק לאחר שאורגן מחדש בעת ביקורו של לייב יפה בלובלין. לדירקטוריון מצטרפים אז ישעיה וויסברוט, שהיה פעיל מאד בתנועה הציונית עד עלותו ארצה, ווייסלפיש —

מזכיר ההסתדרות הציונית וקרן היסוד במשך זמן רב, מרת דובזינסקה, ד״ר אלטן, עו״ד שלאף ודודזון.

מספר התורמים למען קרן היסוד עלה פי כמה על מספר הציונים המאורגנים וסכומים ניכרים הועברו מדי שנה בשנה לבנין ארץ־ישראל. בשנים האחרונות לפני פרוץ מלחמת העולם השניה שיתף פעולה עם קרן היסוד ותרם סכומים נכבדים הרשיל זילבר, מי שהיה חבר הסוכנות היהודית בפולין מטעם הלא־ציונים.

פעולות ההסתדרות הציונית

עם פרוץ המלחמה בין פולין ורוסיה הסוביטית (1920) אסרה הממשלה הפולנית כל פעולה מפלגתית. ההסתדרות הציונית וכל סניפיה נסגרו. ההסתדרות חידשה את פעילותיה רק בשנת 1922 בשם „מרכז הציונים״ בביתו של שפט. יו״ר ההסתדרות היה אז משה רוזנברג ועם הועד נמנו אליעזר ניסנבוים, טורקלטויב (במרוצת הזמן רביזיוני), ליפא בלוך ווייסלפיש.

על־יד המרכז קמה ספריה, נערכו הרצאות, שיעורי־ערב וכו׳. בשנת 1922 הוזמן להרצאה בתיאטרון „פנתיאון״ המנהיג הציוני מלבוב ד״ר ליאון רייך. „גלוס לובלסקי״ יצא אז במאמר הסתה נגד היהודים ובמיוחד נגד ד״ר רייך שהכריזו כשונא פולין. הנוער הלומד המוסת ערך יחד עם החוליגנים הפגנה אנטישמית והתנפלו על היהודים. בתקופה זו התחיל להתענין בבעיות ציונית רופא העינים המפורסם בלובלין, משה זיידנמן ואף כי לא הצטרף באופן רשמי להסתדרות הציונית, עשה הרבה למען הציונות.

פעילות רבה גילתה ההסתדרות הציונית בזמן הבחירות לסיים הפולני, כשהוקם גוש המיעוטים על־ידי יצחק גרינבוים וכן לפני הבחירות לסיימים הפולניים הבאים. בקורי יצחק גרינבוים בהזדמנויות שונות תרמו תרומה נכבדה לגידול השפעתה של ההסתדרות הציונית.

באותה תקופה הצטיין בעסקנותו הנמרצת והתוססת — לייביש גליבטר, ממיסדי הגימנסיה ההומניסטית, „תרבות״, הבנק לסוחרים זעירים ויוזם הבתים הקואופרטיביים („ספולדום״). ל. גליבטר ואיטשה מנדלבליט, מזכיר „תרבות״ במשך שנים רבות, צורפו אז לועד ההסתדרות הציונית.

בשנת 1924 מתחדשת פעולת „החלוץ״. בין המנהיגים היו אז לייבל רוזנברג, ברוך לברטוב, יצחק הלפרין, וולף אינלנדר ווייסלפיש.

„החלוץ״ היה באותה תקופה ארגון חזק שמנה מאות חברים. קבוצות הכשרה חקלאיות ואחרות נשלחו לפוריצק (וולין), פיוטרקוב ומקומות אחרים. לאחר ששה חדשי הכשרה קבלו החלוצים סרטיפיקאט לארץ ישראל „החלוץ״ היה פעיל עד פרוץ מלחמת העולם השניה.

לאחר שיו״ר מרכז הציונים, משה רוזנברג, עלה לארץ־ישראל (1925) מלא את מקומו כיו״ר ההסתדרות אליעזר ניסנבוים ולאחר מותו — מרת דובזינסקה. הרבה חיים לתוך ההסתדרות הציונית הכניסו מורי בית־הספר „תרבות״. ההסתדרות הציונית, שהפכה לאחר הפילוג להסתדרות ציונים כלליים על שני פלגיה: „על המשמר״ ו„עת לבנות״, ניהלה במשך כל התקופה עד שנת 1939 פעולה ענפה בכל שטחי החיים החברתיים והתרבותיים.

בשנים האחרונות לפני המלחמה הקים המרכז של קרן קיימת בפולין סמינריון למדריכים בתנועות הנוער. הסמינריון נמשך כששה שבועות וניהל אותו כותב טורים אלה.

מקום מושבה האחרון של ההסתדרות היה ברחוב זלוטה 2. באותו בית נמצאה גם הסתדרות הנוער הציונית־כללית „הרצליה״ ו„הנוער הציוני״.

בארגוני הנוער היו פעילים עובדיה פלד, גוטק גולדרינג ויוכבד פרייד.

בין הנשים שהיו פעילות בהסתדרות הציונית הצטיינו במיוחד: ברכה קצנלבויגן, אסתר אברמסקה (עלתה בשנת 1920) רחל ניסנבוים, מרים בורשטין ונייששטיין (כיום בחיפה).

בלובלין ביקרו בתקופה זו מנהיגים ציוניים דגולים ביניהם הר״ר י.ל. זלוטניק, הרב י.ל. קובלסקי, נשיא ההסתדרות הציונית נחום סוקולוב (פעמיים), הרב פישמן, ח.נ. ביאליק וזבוטינסקי.

ההסתדרות הציונית הפסיקה באופן רשמי את פעולתה לאחר כיבוש העיר על־ידי קלגסי היטלר. חלק מהעסקנים הציוניים הקדישו את כחותיהם לפעולות חברתיות־סוציאליות כדי להקל על המצוקה הגדולה והם עמדו בקשר עם המחתרת בוארשה.

ישעיהו הורביץ (ויסברוט)

לזכר יקרים

כעשרים שנה (1916—1935) הייתי פעיל בתנועה הציונית בלובלין לכל ענפיה ואגפיה ורואה אני מחובתי להעלות כאן את זכר חברי היקרים והדגולים, שהקדישו את מיטב כחותיהם להגשמת הרעיון הנעלה של תחית עמנו על אדמתו ואשר אתם יחד עברתי כברת חיים ארוכה.

אתחיל במאנטלמאכר — ציוני מסור ופעיל שעלה ארצה כאחד הראשונים בין העסקנים. בתקופתו (עד שנות העשרים) התרכזה הפעולה הציונית — נוסף להפצת שקלים ועזרה לחלוצים — בארגון צרכניה בשם „מרכז" לאספקת מצרכי מזון לחברים, מפעל שנודעה לו חשיבות רבה בשנות המצוקה של מלחמת העולם הראשונה.

בתקופה שלאחר הצהרת בלפור התבלט בתנועה הציונית ד"ר משה זיידנמאן. תקופה זו עמדה בסימן של התעוררות בתנועה וחדירתה לתוך חוגי האינטליגנציה שעמדו עד כה רחוק ממנה. בראש קבוצה זו שנרכשה למען הרעיון הלאומי צעד עובדיה שינברון, איש אשכולות, שעשה רושם בק מתו הזקופה והתמירה, שפמו האצילי ובכל הופעתו שאמרה כבוד; האחים נחום והרץ גולדוואג, אניני־דעת שהשפעתם היתה רבה על אנשי־רוח וחוגי האינטליגנציה. בהצטרפותם לתנועה פרצו את חומת ההתבוללות והרימו את קרן הציונות בלובלין.

אולם ההסתערות האמיתית וכיבוש הרחוב היהודי למען הרעיון הציוני התחוללו בתקופתם של ל. גליבטר, ד"ר גייאר, אלעזר ורחל ניסנבוים, דוד דודסון ויצחק מאנדלבליט. קבוצה זו הרחיבה את מסגרת התנועה הציונית, הוציאה אותה למרחב ולזכותה יש לזקוף מפעלים ציוניים נהדרים. אז הוקם בית־הספר „תרבות", שראשיתו היה אמנם מצער (שתי כיתות בלבד) אולם באחריתו שגה מאד. בשעה שעליתי ארצה היה כבר בית־הספר בעל שבע כיתות, מבוסס ומצטיין ברמתו הגבוהה. חניכיו מלאו תפקיד נכבד בתנועה החלוצית.

הרוח החיה בתנועה ציונית בתקופה זו היה ל. גליבטר, איש רב־פעלים, עממי ומקובל מאד על אנשי המעמד הבינוני. הודות לו חדרה הציונות לחוגי הסוחרים הזעירים ובעלי־מלאכה. במרצו הרב והתוסס הדביק את כולנו. סגולות אלו היו לו גם לרועץ. הוא היה מיוזמי ומוציאי לפועל של מפעלים כספיים גדולים כגון ה„ספולדום" והבנק לסוחרים זעירים ובסופו של דבר הסתבך ואיבד את עולמו.

קרבן לטרגדיה דומה היה חבר שני ודוקא איש שקט, עדין ומצניע לכת, הרי הוא ד"ר גייאר. ד"ר גייאר הקדיש את כל מרצו לבית־הספר „תרבות" ונשא בעול קיומו. דבר לא קל לנוכח הגרעונות התמידיים בתקציבו. כאן גילה ד"ר גייאר הרבה מרץ וסבלנות אולם נסתבך באיזה ענין פרטי וכך אבד לנו חבר דגול זה באמצע פעולתו הפוריה.

לעומת זאת נתווספו לנו שני כחות תוססים אחרים, אשר יחד עם הקבוצה הותיקה המשיכו והגבירו את פעולות התנועה וגרמו למפנה בחייה: בלה דובזינסקי ויוסף ויכסלפיש.

שני החברים הנ"ל חידשו את פני התנועה והרימו את מעמדה בעיר. רמתם התרבותית עוררה יחס של כבוד ומרצם, העוזתם והתלהבותם השפיעו על החברים. אפילו אליעזר ניסנבוים השקט, דוד דודסון, איש הפשרה, שמואל שפירא הבעל־ביתי השמן והכבד, שרה אקרמן המפורכסת, מלכת־היופי של הסתדרות הנשים הציוניות שכולן התהדרו ביופין — כל אלה נסחפו בזרם הפעילתנות ונרתמו לעבודה מאמצת שהביאה אתה ברכה בכל השטחים.

מפעלי הקק"ל וקרן־היסוד התנהלו כעת בתנופה. המשרד הא"י נתארגן מחדש ודאג לסדור עניני העולים והחלוצים. ביוזמת בלה דובזינסקה קמה הסתדרות הנשים הציוניות שחברותיה ברובן היו מבין האינטליגנציה והן שכבשו גם את ה„מועדון לאינטליגנטים" — מבצר המתבוללים — למען התנועה הציונית.

גם בשטח שנקרא אז „עבודת ההווה" הגדלנו לעשות, התגברנו על האדישות ששררה אז ברחוב היו־

די, חרשנו בעומק ו„עמך" בלובלין לא הכזיב. עירנו שהיתה מפודסמת כמבצר האדוקים וה„בונדאים" הפכה לאט למרכז ציוני חזק. בבחירות לקהילה, לעיריה, לסיים והסינאט נחלנו נצחונות גדולים ודבד הציונות נשמע ברמה. מחסן הנייר של אליעזר ניסנבוים שימש לנו כמקום מושב של המטה הכללי, אשר ניסנבוים עמד בראשו. מדותו היתה בלעדית ואיש לא העיז לחלוק עליה. הוא היה מנהיג התנועה. גם דוד דודסון עשה לילות כימים למען המפלגה ויחד אתו יוסף קודן ואחדים.

פרק בפני עצמו בתנועה הציונית בלובלין היא בלה דובזינסקה. אשה משכילה, פקחית, בעלת תרבות, תקי־פה, מהפכנית ממזגה וסוציאליסטית מהשקפותיה. על אביה, ר' קופיל קניגסברג, עשיר מופלג, סיפדו שכאשר נכנס ל„בנק פולסקי" קם המנהל על דגליו כדי לקדמו בברכה, לאחד שדוב נכסי־דלא־ניידי היו ממושכנים אצלו. בעלה של בלה דובזינסקה היה גם הוא מעשירי העיר.

בצעידותה נהתה אחרי התנועה הסוציאליסטית הפו־לנית — פפ"ס, אבל במדוצת הזמן התחולל שינוי בנפשה והיא הצטדפה לתנועת הציונית. ומשנכנסה לפדדס חדדה בו לפני ולפנים. במזגה התוסס ומדצה השופע הדביקה את כולם, לא שקטה ולא נחה עד שה־שיגה את המטרות ששמה לפניה. תוך זמן קצד תפסה עמדה מרכזית לא רק בתנועה הציונית בלובלין, גם בועד המרכזי של ההסתדרות בפולין, בו היתה חברה, התחשבו בדעתה.

מבחינה פסיכולוגית מענינת היתה מלחמת המצוה שהתנהלה בין בלה דובזינסקה ויצחק מאנדלבליט. מאנדלבליט, ציוני מנעוריו, עני מדוד שלא ידע פרנסה מה היא ואיש עממי מטבעו ודוקא הוא נלחם תמיד את מלחמת הבורגנים, בעלי ההון והבועזים בארץ. איש „עת־לבנות" חי בפחד תמידי פן ידחקו „השומד הצעיר" ו„החלוץ" את רגלי המעמד הבינוני בארץ ויקפחו אותו. לעומת זאת לחמה דוקא בלה דובזינסקה, בת העשידים שניהלה את עסקי אביה ואשת עשיר גדול, את מלחמת מיעוטי האמצעים. היא היתה חברה של „על המשמר" ודאגה שהחלוצים וחבדי „השומד הצעיר" יקבלו בראש וראשונה את הסרטיפיקאטים לעליה.

כברת דדך ארוכה עברה התנועה הציונית בלוב־לין מאז תקופת „המדכז" עד סוף שנת 1935, כאשר בית ההסתדרות בדחוב זלוטה 3 המה ככוודת בכל שעות היממה.

וגדול הכאב ודב הצער שרבים מאלה שהקדישו את כל מעיינותיהם וכח תיהם לדעיו התחיה הלאומית על אדמת ישראל לא זכו לראות בהגשמת חלומותיהם ויד הגורל האכזרית הפסיקה את שידת חייהם באמצע.

* * *

שרה אקרמן

בת למשפחת בידנבוים האמידה, פעלה בתנועה הציונית ובמוסדות סוציא־ליים שונים מצעירותה. את עבודתה עשתה במסירות רבה וללא ליאות. בהופעתה הנעימה ובגישתה התרבו־תית דכשה את אהדת כל אלה שבאו אתה במגע.

בעלה, יחזקאל אקדמן, איש משכיל וישד סייע לאשתו בפעולתה הציבורית. בנם יעקב, שלמד דפואה בבלגיה חזר ללובלין חדש לפני פרוץ מלחמת העולם השניה ונשאר כאן עם הוריו.

כל המשפחה נרצחה במחנה ההשמדה מאידנק.

מ. ר.

לייבוש גליבטר

נולד בזאמושץ והתישב אחר חתונתו בלובלין. סו־חד בעל חנות גדולה לאדי־גים, אחד מעמודי התוך של ההסתדרות הציונית בלוב־לין. בתקופה מאוחדת מנ־היג הרביזיוניסטים. זאב ז'בו־טינסקי מתארח בביתו בעת ביקוריו בלובלין.

גליבטר היה ממיסדי הגימנסיה ההומאניסטית לאחר שהגימנסיה הריאלית של שפאר היתה צרה מדי כדי לקלוט את מספר התלמידים הגדל והולך. הוא היה גם ממיסדי בית־הספר „תרבות".

אחד ממפעליו הגדולים היה ייסוד הקואופרטיב לשיכון, „ספולדום", שהקים שני בתים משותפים במרכז העיר. היה ממייסדי הבנק לסוחרים זעירים ועמד בראשו.

גליבטר ביקר פעם בארץ, וכל ימי חייו שאף להתישב בה. אופייני שכבר בעשור הראשון למאה זו קרא לילדיו בשמות עבריים כגון: אביגיל, אסנת וכו'. מת באופן טראגי בשנת 1930. **מ. צ.**

בלה דובזינסקה

נולדה בשנת 1886 בלובלין ונתחנכה ברוח המסורת בבית אביה ר' קפיל קניגסברג, מעשירי העיר. יחד עם זה קיבלה חינוך חילוני מקיף. את פעילותה הציבורית התחילה עם תום מלחמת העולם הראשונה כשהצטרפה לתנועה הציונית. היתה ממעריצי יצחק גרינבוים, אבל גישתה לבעיות הציוניות לא היתה מפלגתית צרה.

אחת ממייסדי „החלוץ" ופעילה בהקמת קבוצי הכשרה ובעיסוק חבריהם. גם בשטח התרבותי הצטיינה בפעילותה; הופיעה בהרצאות לפני הנוער, ארגנה סמינריונים וכו'. ביוזמתה קם ארגון הנשים הציוניות שבראשו עמדה במשך שנים רבות.

מרץ וכחות רבים הקדישה בלה דובזינסקה למעון הילדים שהקימה. במשך שנים נאבקה קשה כדי להקים מחלקה לילדים בבית החולים והשיגה את מטרתה כמה שנים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה.

בשנים 1923—1924 משמשת דובזינסקה כחברה מטעם ההסתדרות הציונית בעירית לובלין. היא מופיעה כמועמדת ברשימת גוש המיעוטים בבחירות לסיים בשנת 1924. היתה חברה בועד המרכזי של ההסתדרות הציונית והשתתפה בכל הועידות.

תחת הכיבוש הנאצי מגבירה דובזינסקה את פעולותה הציבורית והסוציאלית למרות מצוקתה וטלטוליה יחד עם אביה הזקן ממקום למקום. עמדה בקשר עם שליחי המחתרת בוארשה שבאו ללובלין. בזמן הגירושים ההמוניים לגיטו המצומצם אפשר היה לראות את בלה דובזינסקה במטבח הציבורי מחלקת מנות לנצרכים.

העסקנית הציונית המסורה לא זכתה לראות בהגשמת חלום חייה. נרצחה עם בנה הצעיר, אריה, במחנה מאידנק. בתה גורשה לבלגיה ושם נספתה.

בארץ־ישראל ביקרה דובזינסקה בשנת 6—1935.

נ. ק.

דוד דודסון

קראו לו „חכם העיר" משום שעסק בבוררות. ראשו ורובו היה מסור לתנועה הציונית וכבא־כחה בקהילה גילה את כחו כבורר המישב סכסוכים בין הסיעות השונות.

דודסון היה יו"ר ועד בית־הספר „תרבות" ופעיל בקרנות ובקופת גמילות־חסד.

נרצח יחד עם בנו, מפעילי „השומר־הצעיר", במאידנק. **מ. צ.**

יוסף ויסלפיש

במשך שנים רבות כיהן ויסלפיש כמזכיר קרן־היסוד ואחר כך גם קרן קיימת לישראל. הודות לפעולתו הנמרצת והשפעתו הרבה הצליח להרחיב חוגי התורמים ולהגדיל את הכנסות הקרנות בלובלין החסידית והבונדאית שהיתה **המפעלים הנאים ביותר בע**

ידועה באדישותה לרעיון הציוני.

ויסלפיש הצטיין בפעילותו רבת־התנופה בהסתדרות הציונית ובמשך תקופה מסויימת כיהן בה כמזכיר. ארגן את המשרד הא״י ומוסדות ציוניים שונים. היה מתומכי סיעת „על המשמר״ וניהל בכשרון רב את מערכות הבחירות לסיים, הסינאט, העיריה והקהילה.

נרצח על־ידי הנאצים. **י. ה.**

ד״ר משה ציידמן

בנו של העסקן והמשכיל ר׳ יוסלי ציידמן. ד״ר משה ציידמן היה רופא־עיניים מפורסם ופעיל בחיים הציבוריים. בתקופת הצאר שימש כפרנס בקהילה, היה חבר העיריה הנבחרת הראשונה בזמן הכיבוש האוסטרי. בזמן מלחמת העולם הראשונה, ייסד כתב־עת פולני־יהודי בשם „מישל זידובסקה״ (הרעיון היהודי) והיה אחד ממשתתפיו הראשיים. עם תום מלחמת העולם הראשונה וקום המדינה הפולנית הצטרף למחנה הציוני והופיע ברשימה המחוזית מטעם גוש המיעוטים לסיים השני. מת בשנת 1930. **צ. מ.**

עזריאל מאנטלמאכר

עסקן ותיק, ציוני פעיל ומנהיג הנוער. מת בשנים הראשונות לאחר מלחמת העולם הראשונה.

יצחק מאנדבליט

היה מסור בלב ובנפש לתנועה הציונית ולתרבות העברית. ממייסדי בית־הספר „תרבות״ בלובלין ומזכירו. על אף מצבו הכלכלי הקשה דאג תמיד לזולת. צנוע מטבעו, סירב לקבל משרות שהוצעו לו מטעם המפלגה והעדיף להיות חייל אלמוני בתנועה.

אליעזר ניסנבוים

אליעזר ניסנבוים היה המנהיג המוכר של ההסתדרות הציונית בלובלין וסמכותו היתה בלתי מעורערת. על אף מצב בריאותו הרופף היה תמיד תוסס ומלא מרץ — הרוח החיה בכל מוסדות התנועה ובקרנותיה.

מחסידי „על המשמר״ ומידידיו הנאמנים של יצחק גרינבוים, תרם הרבה להצלחת הרשימה של גוש המיעוטים לסיים הפולני.

אשתו, רחל, היתה עסקנית מסורה שהקדישה את כל כחותיה לארגון הנשים הציוניות.

ניסנבוים שאף לעלות ארצה והשיג אפילו סרטיפיקאט מאת בנו בארץ־ישראל, אולם המות חטף אותו בשנת 1934.

אשתו ובתו, עלו ארצה חזרו זמן קצר לפני פרוץ מלחמת העולם השניה ונרצחו יחד עם יהודי לובלין במאידנק. **מ. צ.**

דינה פדר

אחת העסקניות הפעילות ביותר עד יום חייה האחרון בתנועת הנשים הציוניות. גם בניה היו מפעילי התנועה הציונית; הצעיר, שלמה פדר, היה ממנהיגי פועלי־ציון צ. ס.).

יעקב קרשמן

נולד בשנת 1864 ונרצח בגיטו לובלין בשנת 1942. ממייסדי תנועת „חובבי ציון״ בלובלין. במשך שנים רבות כיהן כיו״ר ההסתדרות הציונית ובא־כחה הנבחר למועצת המחוז (ראדה זימסקה) בשנים 1918—1919.

בשנת 1897 ייסד יחד עם קבוצת עסקנים את בית־הספר העממי החילוני הראשון בשם „קדימה״ שבראשו עמד הפדגוג הנודע, נח פינס. מיוזמי ופעילי הבנק היהודי הראשון בשם „הקופה העממית״.

את שלושת בניו — שני רופאים ועורך־דין — חינך ברוח הציונות. מכל המשפחה ניצול רק בנו הבכור, ד״ר אברהם קרשמן, יו״ר ארגון יוצאי לובלין בישראל. **מ. צ.**

עובדיה שינברון

אחד העסקנים הציונים המסורים ביותר. יו״ר ההסתדרות הציונית בשנים הראשונות לאחר מלחמת העולם הראשונה. פעיל במיוחד בשטח התרבותי.

מאיר צוקרמן

התנועה למען א״י העובדת

א. „צעירי-ציון״ ופועלי-ציון (צ. ס.)

מפאת חוסר בחומר עובדתי מודפס, שאבד כולו בתקופת השואה, יהיו ודאי זכרונותי אלה על תנועת פוע״צ (צ.ס.), הליגה למען א״י העובדת „העובד״ ו„הדרור״ לוקים בחסר. בסערת הזמן שהתחוללה מעל לראשינו נשתכחו פרטים רבים מלבי ונמנע ממני להת כאן תמונה מלאה של התנועה על כל פרטיה.

משהגעתי ללובלין בשנת 1917, בתקופת הכיבוש האוסטרי, הצטמצמה הפעולה הציונית בעיר בעיקרה לקרן הקיימת לישראל והספריה באידיש ועברית, שנמצאה בבית־הספר של גולדין ברחוב זילונה 5. מורשה קק״ל היה אז חנוך בכר שהגדיל לעשות למענה במסירתו הרבה. את הספריה היחידה בעיר ניהל כותב טורים אלה וסייעה לידיו קבוצת חברות מסורות: שיפקה האלברשטדט, האחיות מניה, פלה ונעמי קופר־שטוק, מניה קליינמן, שיינדל אינלנדר ואחרות. מזמן לזמן התקיימו באולם התיאטרון היהודי „פנתיאון״ הרצאות פומביות על נושאים ציוניים של הד״ר שוורצ־בארד. מי שהיה אחר כך ציר בסיים הפולני ובאותו הזמן שרת בצבא האוסטרי בגדוד שחנה בלובלין.

לאחר קום פולין העצמאית, עברה ההסתדרות הציונית לדירתה המרווחת ברחוב פוצ׳ונטקובסקה 22 ואתה יחד עברו הספריה, משרד קק״ל וכאן השתכן גם בית־הספר „תרבות״ שנוסד אז.

עם היווסד הסיעה העממית „צעירי ציון״ בפו־לין קם גם בלובלין סניף ביזמתו של כותב טורים אלה והחברים צכשטין, למפרט ואחרים. הסניף החדש התחיל במסע תעמולה ובהרצאות פומביות על נושאים ציוניים־סוציאליסטיים בהשתתפותם של חברי הועד המרכזי: יהודה אייגס, אברהם ויוסף גראביצקי, א. ביאלופולסקי, א. פרובלסקי, י. מרמינסקי, קלמן לבר־טובסקי ואחרים. פעילות רבה גילה הסניף בעת הבחירות לסיים הפולני הראשון. המתבוללים בראשותם של נתנזון ידיקשטיין ניהלו תעמולה רבה נגד הרשימות הלאומיות. מסע הנגד שהתנהל אז בלובלין ע״י נציג „צעירי־ציון״ — נתן שוולבה וליפא בלוך מטעם הציו־נים הכלליים (אסיפת־העם הגדולה באולם „רוסאלקה״) חשף את מהות ההתבוללות והנחית לה מכה אנושה עד שהשפעתה בעירנו ירדה פלאים.

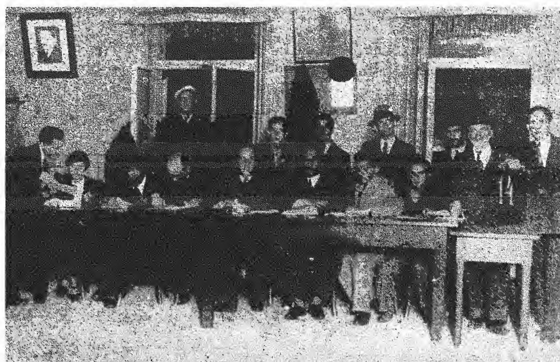
באותה התקופה — בשנים 1917—1918 בערך — נוסדה בלובלין מפלגת הפועלים היהודים הסוציאליס־טיים „פועלי־ציון״. מיסדה היה חובש בצבא האוסטרי בשם זלינגר. לישיבה המייסדת, שהתקיימה בבית־הספר היהודי היחידי בלובלין בשם „רייכנשטיין״ ברחוב 3־במאי, באו כמה עשרות חברים ואוהדים. לאט התרחבה המפלגה והשפעתה גדלה והלכה ברחוב היהודי. דגל המפלגה — אדום עם פסים כחולים — הונף לראשונה בהפגנת האחד במאי בשנת 1918.

בשנת 1921 בא במפלגה לידי פילוג לאגף שמאלי וימני מה שגרם לירידתה. נצחון המהפכה ברוסיה והתעמולה הקומוניסטית הרעשנית כבשו את דמיון ההמונים היהודים ורבים מבין הפועלים והאינטליגנציה פנו עורף לתנועות הסוציאליסטיות. הירידה הורגשה במיוחד באגף הימני של מפלגת „פועלי־ציון״ שאבדה רבים מבין חבריה והשפעתה הצטמקה.

עם אבדן מעונות המפלגה (רינק 10 ורחוב נובה 25), שנשארו בידי השמאליים, התכווצה התנועה. העבודה התנהלה בדירות פרטיות אצל החברים יצחק פיונטקובסקי, שמחה לרנר, מניה ליבראנט ואחרים. עבודת החוץ היתה נמרצת ולא הוזנחה שום הזדמנות כדי להביא לפני ההמונים את דבר ארץ־ישראל העובדת. בשנת 1923 התקיימה התיעצות מוקדשת לחיזוק פעולת המפלגה. באסיפה השתתפו מלבד חברי „החלוץ״ גם החבר פינטשבסקי ממלאבה, ששרת אז בצבא בלובלין. זמן קצר לאחר מכך התקיימה חגיגת האחד במאי ומסיבת־פרידה לח׳ ואסרמן (חבר הועד לשעבר של איגוד האופים) שעלה ארצה. המסיבה נהפכה להפגנה רבתי למען א״י העובדת ונתנה דחיפה לפעולה מפלגתית מוגברת. למפלגה הצטרפו חברים חדשים רבים כגון ח׳ לוסטיגמו (פועל־דפוס), אייזנמן (פועל הובלה), נח

(פועל בענף הבשר) ואחרים, שעלו כעבור זמן יחד עם משפחותיהם לארץ־ישראל. באותו הזמן נפתח מוע־דון המפלגה ברחוב קובאלסקה 9 והודות לכך נתאפשרה פעולה מפלגתית סדירה. עם התחלת העליה הרביעית גדלה המפלגה במדה רַבה.

בשנת 1925 הגיע לידי איחוד בין „פועלי־ציון" ו„צעירי־ציון" ונוסדה המפלגה המאוחדת בשם: מפלגת הפועלים הסוציאליסטיים פועלי ציון מאוחדת עם צ.ס. בועידה הארצית הראשונה בוארשה השתתפו מטעם המפלגה בלובלין החברים: ש. זשיטומירסקי, פיונט־קובסקי וא. שוורץ. פעילי המפלגה בלובלין היו אז החברים: שמואל זשיטומירסקי, מאיר צוקרמן, בנימין למפרט, חיים־דוד לאנגפוס ואחרים. המפלגה השתכנה במעון משלו ברח' סטאַשיצה (לשעבר פוצ'ונטקובסקה 22).

ועדת הבחירות לקונגרס הציוני ה־21 בשנת 1939 יו"ר מ. צוקרמן, מזכיר י. ויכסלפיש

בתקופה זו קם גם ארגון הנוער בשם: „איגוד הנוער העובד היהודי „דרור" (איחוד של הנוער היהודי הסוציאליסטי העובד עם נוער הצ.ס.) זמן רב היה האיגוד ללא מעון ושכן בבקתה על ה„כביש הרחב" בין רחוב רוסקה ווּוליה, לאחר מכך עבר לרח' קובאַל־סקה 9, ומכאן לרחוב שירוקה לאולם לחתונות עד שלבסוף נכנס לדירה משותפת נוחה ברחוב סטאַשיצה 22. באסיפות העם ובמסיבות הופיעו אז בא־כח הועד המרכזי של המפלגה: החברים מהנדס א. רייס, א. ביאַלופולסקי, מ. נישטדט, ד"ר מ. יוריס זלמן רובשוב (שזר), ברל לוקר, אליהו דובקין ואחרים. המפלגה השתתפה במערכות בחירות שונות, שהתקיימו אז במדינה ובעיר. אחת המערכות החשובות היו הבחירות לעירית לובלין הראשונה. מטעם „פועלי־ציון" (צ.ס.) ניהל אז את מערכת הבחירות בא־כח הועד המרכזי החבר טיגר. בין המועמדים לעיריה היו חברינו: דוד לאנגפוס, מינדל מאירסון (מילדת), הירש פראקטור ואחרים.

ביוזמת המפלגה קמה הליגה למען א"י העובדת והקרן לא"י העובדת.

בעת מערכות הבחירות לקונגרסים הציוניים ופעו־לות ציוניות אחרות כגון קק"ל וקרן־היסוד, מכירת שקלים וכו' היתה המפלגה הפעילה ביותר בין יתר המפלגות הציוניות. כן הצטיינה המפלגה בפעילותה בבחירות לקהלה והודות למסע ההסברה שניהלה אז בתנופה רבה זכתה בשני נציגים: מאיר צוקרמן לועד הקהלה ושמואל זשיטומירסקי — למועצתה. כאן גילו נציגינו יוזמה ותוך זמן קצר התבלטו בדאגתם למען דלת־העם ובמאבקם לטובת המפעלים והמוסדות הציוניים. הודות למאמציהם הוקצבו סכומים ניכרים בשביל שעורי־הערב מיסודם של המפלגה, „הפועל", „החלוץ", קרן פועלי א"י, קק"ל וקרן־היסוד, ביה"ס „תרבות" וכו'. המפלגה השתתפה בהפגנות האחד במאי יחד עם יתר המפלגות הפועליות או לחוד.

עד להקמת בית־הספר „שול־קולט" שיתפה המפלגה פעולה עם „תרבות" וי.ש.א. (בתי הספר באידיש). בי.ש.א. ייצגו אותה החברים ש. זשיטומירסקי, י. שטינברג וי. פישאדר. באותם הימים נוסד הודות ליוזמתנו מועדון ספורט „הפועל", הראשון בפולין.

בתקופה זו הצטיינו בפעילותם המפלגתית החברים: שמואל מאנדלסברג, יוסף האלברשטדט, יעקב איידלס־ברג, איתמר שורץ, יעקב פרסיקו, יצחק רייכנשטיין, וולף שיף, שלמה פדר, פרץ קרישטל, דוד זילברמן, יצחק פיונטקובסקי, יצחק קרשנבלט ואחרים. הח׳ ש. זשיטומירסקי היה מרכז סניף „היאס״ בלובלין.

בשלטונות המפלגה — הועד המרכזי והמועצה — ייצגו את סניף לובלין החברים ש. זשיטומירסקי ומ. צוקרמן.

בשנים האחרונות לפני פרוץ מלחמת העולם השניה הקדישה המפלגה תשומת לב רבה לתנועה המקצועית. על־יד המפלגה נוסדו אגודים מקצועיים כגון נגרים (רהיטי מטבח), חשמלאים, סבלים וכו׳. בראש האגודים עמדה מועצה מקצועית עם מזכירה וולף שיף. גם בועדים ובועדות של האגודים המקצועיים הכלליים היו

של המפלגה בעיקר בתקופת בחירות או פעולות מפלג־תיות חשובות. בועידות אלה השתתפו באי־כח הועד המרכזי. הקשר בין המפלגה והמרכז בוארשה היה הדוק תמיד וכן שמר הועד המחוזי בלובלין על הקשרים עם הסניפים בערי־השדה ועזר להם בעצה ובמעש.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה ברחו רבים מבין חברינו לברית־המועצות והודות לכך ניצולו. אולם החלק הארי נשאר בעיר ונרצח ע״י התליינים הנאצים.

רב היה מספרם של חברי פוע״צ (צ.ס.) בשנים 1917—1939 ומובן אפוא, שקשה להעלות כאן את זכר כולם. אזכיר רק את הדגולים ביניהם שנספו מידי המרצחים בתקופת השיאה: שמואל זשיטומירסקי (יו״ר המפלגה), חיים דוד לאנגפוס (חבר העיריה וחבר הועד של קופ״ח), אינג׳ נחמיה פרל (מזכיר הועד המחוזי של הליגה למען א״י העובדת), מינדל מאירכון, ישעיה

טיול חברי הליגה בכפר נימצי ע״י לובלין (ל״ג בעומר תרצ״ב, 1932)

חברינו. באגוד עובדי המסחר — ח׳ יצחק קרשנבלט, פועלי־דפוס — ח׳ יצחק רייכנשטיין (יו״ר האגוד), בסקציה למנפקטורה — ח׳ יצחק פיונטקובסקי, באגודה האספקלרינים — ח׳ גולדהאר, פועלי־עץ הח״ח י. פראכטמאן וש. קרשנפלד וכו׳. בטאוני המפלגה כגון „באפרייאונג״, „ארבעטער־שטימע״ ואחר כך העתון היומי „דאס ווארט״ הופצו בלובלין במרץ רב ע״י חברי המפלגה.

לפי הוראות מרכז המפלגה נערכו לעתים תכופות ביקורים בעיירות השכנות ללובלין: פיאסק, לברטוב, לנצ׳נו, קראשניק, ביכווה, בילגוריי וכו׳. החברים ש. זשיטומירסקי, מ. ליכטשיין, א. שוורץ, וולף שיף, יצחק פיונטקובסקי ואחרים הופיעו שם בהרצאות, השתתפו באסיפות־עם וכו׳.

לעתים תכופות התקיימו בלובלין ועידות מחוזיות

שטינברג, בנימין למפרט, משה ליכטשיין (מנהיג התנועה המקצועית), יעקב פרסיקו (מנהל חשבונות), וולף שיף (מזכיר המועצה המקצועית), יצחק קרשנבלט, יצחק פיונטקובסקי, שמחה לרנר, מניה ליבראנט ודוד זילברמן.

ב. הליגה למען א״י העובדת

בשנת 1924 נוסדה הליגה למען א״י העובדת והשתתפו בה „פוע״צ (צ.ס.), שהיו רוח החיה בה, „השומר הצעיר״, „החלוץ״, „החלוץ־הצעיר״, „העובד״, „פרייהייט״ ו„הפועל״. בראש הליגה עמד כותב טורים אלה. הליגה ניהלה פעולה ענפה, ערכה אסיפות הסברה, הרצאות על הזרם הפועלי בתנועה הציונית, על הסתדרות פוע״צ א״י וכו׳. באסיפות אלה השתתפו כמרצים מטעם המרכז: מלך נישטדט, אינג׳ א. רייס,

אברהם ביאלופולסקי, יצחק פונט ואחרים, מטעם הסתד־רות העובדים בא"י החברים: זלמן רובשוב (שזר), ד"ר מ. יוריס, א. דובקין, ג. ביסטריצקי (אגמון) ואחרים.

רושם בל יימחה עשה נאומו של זלמן רובשוב באסיפה האזכרה שנערכה ביום השנה הראשון לרצח ד"ר חיים ארלוזורוב. בשפת אידיש עסיסה ובלהט המאפיין את רובושוב, תאר את דרך חייו ופעולתו של ארלוזורוב. לאחר האסיפה השתהה רובשוב עוד כמה ימים בעירנו וביקר בלווית כותב הטורים את כל התנועות הציוניות ובכלל זה את „החלוץ", „החלוץ הצעיר" קיבוצי ההכשרה את מערכת העתון „לובלינער טאָגבלאַט" וכן את עתיקות העיר.

סניף הליגה בלובלין היה בין הפעילים בפולין ותפס מקום בראש באיסוף כספים למען א"י העובדת.

כשנמצאו בעיר קיבוצי הכשרה דאגה הליגה לכך שהקהלה תקצה לחבריהם שיכון מגורים ברח' קראַביצקה 41. בבית זה נמצאה גם ספריה ואולם גדול לאסיפות. כן דאגה הליגה למקומות עבודה, תקציב וכו'. נקודות הכשרה אלה היוו את גרעיני הקבוצים להבא: „יד מרדכי" ו„נגבה". חברי ההכשרה השתתפו בפעולות הציוניות־סוציאליסטיות בלובלין והיו הרוח החיה בהן.

בפעולות בליגה הצטיינו במיוחד החברים: ב. קצנלבויגן, מ. מאירסון, ח.ד. לאנגפוס, מ. צוקרמן, ש. זשיטומירסקי, י. שטיינברג, ש. פדר, י. פרסיקו, י. רייכנשטיין, ב. ווייס, י. אידלסברג, י. האלברשטדט, י. בלאנק, י. קרשנבלט ואחרים.

בשנת 1934 הוקם בלובלין ועד מחוזי של הליגה. מזכירו היה בא־כח המרכז ששוגר במיוחד למשרה זו — אינג' נחמיה פרל. הודות למרצו התרחבה מאד פעולת הליגה לא רק בלובלין כי אם בכל המחוז. הוא הופיע בהרצאות בכל העיירות הסמוכות ללובלין והמריץ את פעולות הסניפים.

בועד המרכזי של הליגה היו מיוצגים מטעם סניף לובלין החברים: ש. זשיטומירסקי ומ. צוקרמן.

קבוצת עולים מ„העובד", — 1935.

ג. „העובד"

בשנת 1929 נוסד „העובד", שהיה למעשה פלג הליגה ומטרתו היתה לארגן את בעלי־המלאכה בגיל של 26—25 שנה שהתכוננו לעליה. לאחר המאורעות בארץ־ישראל ניצל ה„בונד" את המצב שנוצר בעק־בות איסור העליה ע"י ממשלת המנדט כדי למשוך את בעלי־המלאכה לתוך שורותיו. כדי לעמוד בפרץ יסד

„החלוץ" את תנועת „העובד". החבר זיסרמן שהיה ממיסדי „העובד", מסר לנו את הפרטים הבאים על ארגון חשוב זה שמילא בשעתו משימה נכבדה מאד בתנועה הציונית.

עם ההודעה בעתונות על הקמת „העובד" פנו אלינו עשרות בעלי־מלאכה שהתכוננו לעליה. הועד הנבחר התחיל בפעולה ענפה: שכר דירה ברחוב קרוֹלבסקה 3, ארגן שעורי ערב לעברית בשביל החברים והחברות ולימדו שם המורים ליבל רוזנברג, טרופר וישראל אושיגר, בא־כח מרכז „החלוץ" במחוז לובלין. על־יד „העובד" אורגן אולם־קריאה בו התאספו החברים לאחר עבודתם, שם מצאו את כל העתונים וכן יכלו לבלות את זמנם בצוותא. הסניף מנה כמאה וחמשים חברים. מדי שבת בשבת התקיימו אסיפות בהן נמסר על המתרחש בארץ־ישראל ובעולם. סניף „העובד" תפס מקום בראש באיסוף הכספים למען הקרנות, בהפצת שקלים ובהפצת כתבי־העת המפלגתיים. בשנת 1934 בעת ההפגנה המשותפת באחד במאי צעדו חברי „העו־בד" תחת הדגלים האדומים של הל־גה ובראשם החבר יחזקאל רבינוביץ.

ועד הסניף דאג לעלית חבריו. הוא הכין רשימות מועמדים לעליה שהביא לאישור האסיפה לכללית. עם קבוצת העולים הראשונה מבין חברי „העובד" נמנו: א. זיסרמן, מ. זילברגלט ואלפבט ומש פחותיהם. עם הקבוצה השניה: ב. פרוכטמן, ש. קרשנ־פלד עם רעיתו מלכה ובתם, מלכה רולניק ואחרים. כן עלו במרוצת הזמן קבוצות רבות ויש רק להצטער שרבים מאלה שהעליה היתה משאת נפשם נאלצו מסיבות שונות להשאר ונפלו קרבן למרצחים הנאצים.

ה. „הדרור"

לא קלה היתה המשימה לרכוש בלובלין את הנוער למען התנועה הציונית־סוציאליסטית. בדרכה עמדו מכשולים רבים והיא צריכה היתה להסתער על מבצרים חזקים כגון „הבונד" בעל המסורת בלובלין, החרדים ששלטונם בלובלין היה עוד חזק והתנועה הקומוניסטית שהשפעתה היתה אז גדולה במיוחד בין הנוער והאינ־טליגנציה.

החבר איתמר שוורץ ממיסדי ומנהיגי „הדרור" בלובלין מסר לנו את הפרטים הבאים על פעולות הארגון:

„הדרור" — ארגון הנוער היהודי העובד — נוסד בלובלין בשנת 1923. בעוכרי הארגון עמד חוסר מעון במשך שנים רבות, מה שנתן את אותותיו בפעולותיו.

„הדרור" בתהלוכת האחד במאי 1947

עם פתיחת המעון החדש ברחוב פוצ'ונטקובסקה (סטאַשיצה) 22 חלה התעוררות בתנועה. נוסדו חוגים שהתאספו לעתים תכופות כדי לדון על עניני דיומא, הוקמה ספריה, חוג דרמטי, בו השתתפו החברים א. שוורץ, ח. אוז'ל, מ. קרשנברג, ז. ווייזר, לולה שפילמן, מניה ברגזל, משה הייבלום ואחרים; התקיימו הרצאות עם טובי הנואמים והמרצים של מפלגת פוע"צ, נערכו טיולים ופגישות עם חברים בסביבה. „הדרור" היה פעיל בכל מפעלי המפלגה ולמען הקרנות. רבים מחברי

„הדרור" הצטרפו לחלוץ, הלכו לקיבוצי הכשרה ועלו ארצה.

בועד „הדרור" יבועדת התרבות שלו השתתפו החברים: שמואל זשיטומירסקי, מאיר צוקרמן, איתמר שוורץ, יצחק פיונטקובסקי, שמחה לרנר, יעקב איידלס־ברג, וולף שיף, חיים זילברשטרום, שמואל זיגלשיפר, יצחק רייכנשטיין, משה ברכמן, שמואל מאנדלסברג, מנחם אוזשל, צדוק גולדשטיין ויעקב פרסיקו.

בשנים האחרונות לפני פרוץ המלחמה גדלה השפעתו של „הדרור" בתקופה זו עבר „הדרור" למעון „הפועל" (רח׳ קרולבסקה 3) ובראשו עמדו חברים מהנוער הלומד: נתן מיטלמן, האחים מ. וח. וילניצקי, האחים יוסף ויונה פינזילבר ואחרים.

על חברי „הדרור" כעל יהדות פולין כולה עלה הכורת בשנת 1939 וקטל את חייהם הצעירים.

קשה לכתוב על חברים שאתם חיינו זמן ממושך ויחד אתם נאבקנו שנים רבות למען אידיאלים משו־תפים. קשה מזה להתרגל למחשבה שהם אינם עוד בחיים, שנספו באופן טראגי ואכזרי בידי רוצחים שפלים וצמאי דם. ואם שיחק לנו המזל להימנות עם מתי המעט ששרדו מתוך ההפכה האיומה וגם זכינו לראות בהת־גשמות שאיפותינו־שאיפותיהם, הרי חובה כפולה ומכו־פלת מוטלת עלינו להנציח את שמם, ולו באופן חלקי בלבד, כדי שזכרם לא ימוש מתוכנו.

יצויינו כאן לזכרון־עד החברים הדגולים שבמסירו־תם ללא גבול שרתו כל אחד לפי יכלתו וכשרונותיו את רעיון תחית עמנו על אדמתו.

שמואל זשיטומירסקי

נולד בוארשה ב־שנת 1900 במשפחה שמוצאה היה מרו־סיה. אביו היה ממע־ריצי הרב ריינס ומ. אוסישקין ובמרוצת הזמן חבר פעיל ב־„המזרחי". שמואל גמר בהצטיינות את הג׳מנסיה של קרינ־סקי בגיל 16. בזמן מלחמת העולם הרא־שונה עברה משפחת זשיטומירסקי ללוב־לין.

לאחר מאמצים לעלות ארצה שנכשלו, חזר שמואל ללובלין בשנת 1922. כאן הוא מוסר את כל מרצו לתנועה הציונית הפועלית, כפי שתיארנו זאת לעיל.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה נמלט ללבוב אולם לאחר שהשאיר בלובלין את משפחתו הוא חוזר אליה. בגיטו עבד בדואר כמנהל. במשרתו זו ניצל את כל ההזדמנויות כדי לקיים את הקשר עם העולם החי־צוני, בהעברת ידיעות ועתונות המחתרת. בתנאים הקשים של הגיטו לא נפל לבו עליו והוא היה מקור עידוד לחבריו. ביומנו רשם כל מה שראה ושמע ואף כי לא האמין שייחלץ חי מצפרני הנאצים שמר על היומן כעל בבת עינו בתקוה שיגיע אי־פעם לידים נאמנות וישמש עדות לזוועות הנאצים. לצערנו לא ניצול היומן. זשיטומירסקי נרצח במאידנק.

אינג׳ נחמיה פרל

נולד בקוסטופל בשנת 1912. לאחר שגמר ב־שנת 1929 את ביה״ס „תרבות" ברובנו יצא ללמודים בטכניון ב־פראג (צ׳כוסלובקיה). בשנת 1934 קיבל את התואר מהנדס. עם שובו לפולין הוא מתחיל את פעולתו הצבורית למען א״י העובדת. הועד המרכזי שיגר אותו ללובלין (ר׳ לעיל). בשנת 1938 חזר לוארשה וכאן הוא עובד בועד המרכזי של המפלגה,

בקק"ל, „החלוץ" בליגה למען א"י העובדת ובמערכת בטאון המפלגה „דאָס וואָרט". מטעם המפלגה יצא לשליחויות לאיטליה ורומני כדי לארגן את העליה הבלתי־ליגאלית.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה נמצא בג'נבה כציר לקונגרס הציוני. חזר לוארשה ומשם נמלט להוריו לקוסטופול. מפחד שהקומוניסטים שידעו על פעילותו הציונית לא ימסרוהו לידי השלטונות, עבר לקורץ ושם עבד במקצועו כמהנדס בהקמת האוטוסטרדה ללבוב. כשפרצה המלחמה בין גרמניה ורוסיה נמצא בברודי, משם ברח לפנים ברית־המועצות ומאז נעלמו עקבותיו.

מינדל מאירסון

מילדת ממקצועה. היתה חברה בהגנה בשנת 1905 ופעילה ב„הזמיר". הופיעה לעתים תכופות ברציטציות. מחסידי שפת אידיש, היתה במשך שנים רבות חברת ה„בונד". בשנת 1925 עברה לשורות התנועה הציונית־סוציאליסטית. כחברת ארגון הנשים של המפלגה הופיעה במקום הראשון ברשימת המפלגה לבחירות בעיריה בשנת 1926—1927. נספתה במאידנק. בנה, מנהל הגימנסיה היהודית בגרודנו הואשם בפעילות קומוניסטיות ע"י השלטונות הפולנים, ברח לצרפת שם מת בשנת 1936.

יעקב איידלסברג

מנהל חשבונות מקצועו, עזר בנסיונו בשטח זה למפלגה שלא על מנת לקבל פרס. מומחה בעניני התנועה המקצועית. נספה במאידנק.

יוסף הלברשטדט

גזבר המפלגה. פעיל במשך שנים רבות בתנועת א"י העובדת. נרצח במאידנק.

משה ליכטשיין

צורף ממקצועו. עסקן ה„בונד" עבר בשנת 1930 למפלגת פוע"צ (צ.ס.) על אף מצוקתו הכלכלית (משפחתו רעבה פשוטו כמשמעו) מסר את כל מרצו וזמנו למפלגה בעיקר בשטח האגוד המקצועי. הודות לכשרונותיו הארגוניים הועבר על־ידי מרכז המפלגה לוארשה ושם עבד כמזכיר אגוד הסבלים. השתתף במרד וארשה ושם נפל.

בנימין למפרט

מנהל חשבונות ממקצועו. עבד שנים רבות כמזכיר קק"ל. היה עסקן פעיל בתנועה למען א"י העובדה. נרצח במאידנק.

יעקב פרסיקו

מבית חסידים, התמסר לעבודת המפלגה ללא גבול. בשנים האחרונות לפני פרוץ מלחמת העולם השניה שימש כמזכיר המפלגה והליגה למען א"י העובדת. נרצח בגיטו לודמיר.

יצחק פיונטקובסקי

ממקצועו זבן בבית מסחר לאריגים. חבר הועד המקצועי של עובדי בתי־המסחר. חבר פעיל באיגוד המקצועי. נרצח במאידנק.

שלמה פדר

בן למשפחה ציונית, אמו היתה פעילה בארגון הנשים הציוניות, אחיו הבכור גם הוא היה עסקן פעיל בתנועה הציונית. שלמה היה תחילה חבר פעיל בסיעה העממית „צעירי ציון" (צ.ס.) אחר כך עבר לפוע"צ (צ.ס.). השתתף בפעולות הליגה, ארגון הנוער „דרור" ובמועדון לספורט „הפועל". ב־1939 ברח ללבוב ומשם חזר אל משפחתו ללובלין. נרצח במאידנק.

יצחק קרשנבלט

ממקצועו עובד בבית־מסחר. היה פעיל מאד במועדון הספורטאי „הפועל".

ישעיה שטינברג

עסקן פעיל בחטיבה העממית „צעירי־ציון" ומנהל המועדון לילדים שעל־ידה. עבר לפוע"צ (צ.ס.). נרצח במאידנק.

וולף שיף

מזכיר המחלקה המקצועית של המפלגה פוע"צ (צ.ס.) ומומחה בתנועה המקצועית. נרצח במאידנק.

מ. ליברמן, ל. הולצברד, ד. גריזולט

מפלגת פועלי־ציון שמאל

הכיבוש האוסטרי בשנת 1916 הביא אתו התעו־רְרות בחיים החברתיים של לובלין. המפלגות הפוליטיות והמוסדות לתרבות, שניהלו עד כה את פעולותיהם בחשאי, התחילו עכשיו לפעול בגלוי. גם מפלגת הפו־עלים היהודית „פועלי־ציון" קמה אז לתחיה. הקרקע לייסוד המפלגה היתה מוכשרה מכבר. עוד בזמן הכיבוש הרוסי הגיעה ללובלין ספרות־תעמולה, תחילה מרוסיה ואחר כך מוארשה. זלינגר, קצין בצבא האוסטרי, עם קבוצת חברים של פוע"צ לשעבר, היו ממניחי היסוד של סניף המפלגה בלובלין. במרוצת הזמן הצטרפו

להיפך, הן משלימות זו את זו ומהוות את הפתרון היחידי לבעית היהודים בתפוצות.

החיים החברתיים היהודיים היו אז בסימן של עליה. תנועת הפועלים היהודית יצאה מהמחתרת והתחילה בפעולה קדחתנית של הקמת איגודים מקצו־עיים, קואופרטיבים, מוסדות לתרבות, ספריות וכו'.

בשנת 1918, כשפולין השיגה את עצמאותה, קמה בלובלין מועצת הפועלים הראשונה תחת הנהגתה של ממשלת מוראצ'בסקי. על בנין העיריה הונף דגל אדום. נציגת פוע"צ, חייקה קרימהולץ, הביאה בפעם הראשונה

קבוצת חברים ב־1924 (ד"ר חיים זשיטלובסקי באמצע)

למפלגה חברים מחוגי האינטליגנציה, המורים אדלר, שטיינברג ואחרים, והם שתרמו במדה רבה להרחבת השפעתה. בראשית דרכה נתקלה המפלגה בקשיים גדולים. כידוע, משל אז בכיפה בין הפועלים היהודים בלובלין ה„בונד", וגם השפעת הקומוניסטים לא היתה מבוטלת. הדגש הושם, אפוא, על עבודת ההסברה וניהלו פעולה מאומצת כדי להחדיר בהכרת ההמונים את הרעיון, כי השאיפה למולדת עצמאית למען היהודים אינה נוגדת את השאיפות הסוציאליסטיות, כי אם

לפני המועצה את דבר המפלגה, שעשה רושם כביר על הפועלים הפולנים.

מאז התחילה התפתחות מפלגת „פועלי־ציון". בראש וראשונה ארגנו האיגודים המקצועיים של הפועלים היהודים: איגוד פועלי הבורסקאות עם הח' מ. גולנדר בראש; איגוד הסנדלרים הממוכנים ובראשו שיעה פרוכטמן ופלדמן; איגוד עוזרות־הבית ושל הסבלים ובראשו שמאי שוורץ. גם באיגודים המקצו־עיים מיסודו של ה„בונד" היו קבוצות מאורגנות של

חברי פועלי־ציון. בראש הקבוצה באיגוד העוזרים בבתי־המסחר והפקידים עמדו החברים: טובה ליברמן (כיום בישראל), יעקב אוליבה ויחיאל יוכטמן ניספו בגיטו); בענף המתכת (בעיקר שענים) ובראשה: לייבל הולצברג ויעקב בוכטרגר; בענף המחט — מאיר שילרקרויט, פ לה רררייבלאט וצישה פרידמן.

במשך תקופה מסויימת שהה בלובלין יצחק לב שהדריך את עסקני המפלגה בשטחי הפעולה המקצועית והפוליטית. מבין תלמידיו הצטיינו החברים מנדל פשפיורקה, ישראל בייניש ואליאש והם שניהלו לאחר מכן את העבודה משעם פוע״צ באיגודיהם המקצועיים וגם בשטח הפוליטי.

לנוכח הרעב והמצוקה ששררו בין המוני העם בשלהי מלחמת העולם הראשונה, נודעה חשיבות רבה לקואופרטיבים שסיפקו מצרכים חיוניים לחבריהם במחירים מתקבלים על הדעת. המפלגה הקימה אז שלשה קואופרטיבים שמלאו תפקיד חשוב בתקופה זו.

בארגון המרכזי של בתי־הספר באידיש (ציש״א), שעמד בראש בתי־הספר באידיש' השתתפו מטעם המפלגה החברים: אברהם ברוך, שלמה מיטלמן, אברהם פינזילבר ובתקופה האחרונה ל. הולצברג.

נציגי פועלי־ציון נבחרו בבחירות לעירית לובלין ולקהילתה. בעיריה ייצגו את המפלגה החברים חיים דוד לאנגפוס, חיים קורנבליט ובזמן האחרון — עמנואל בינדר. לקהילה נבחר החבר שמאי שוורץ. נציגי המפלגה בעיריה ובקהילה נלחמו לזכויות ההמונים היהודיים, להקצבות למען מוסדות התרבות והסעד היהודיים ולרמותה החילונית של הקהילה.

בשנת 1921 הגיע במפלגה לידי פילוג: לאגף שמאלי וימני. הפילוג לא פגע באגף השמאלי שרוב החברים בעירנו נשארו לו נאמנים.

בשנת 1925 התקיימו בפעם הראשונה בחירות למועצת קופת חולים. מפלגת פועלי־ציון נחלה נצחון גדול, שלשה מחבריה נבחרו. כדאי לציין שרשימת

קבוצת עסקני „נוער ברוכוב", 1925

פרק נהדר רשמה המפלגה בלובלין בשטח החינוך. היא הקימה את בית־הספר הראשון עם שפת ההוראה באידיש, דאגה לקיומו ולרמתו הפדגוגית. בית־הספר נמצא לראשונה (אם זכרוננו אינו מטעה אותנו) ברחוב פוצ'ונטקובסקה, אחר כך ברחוב זילונה (הרחוב הירוק) 5, משם עבר לרינק 10 ובסוף השתכן ברחוב רוסקה 18. בראש המועצה הפדגוגית בבתי־הספר שלנו עמדו מורים נודעים: הלה מרדר, עמנואל בינדר, שבתאי רפופורט, מנדלזון, שבע הנדלסמן ולב.

פ ע״צ הופיעה בין הרשימות הפועליות (היו גם רשימות אזרחיות). נציגי המפלגה היו: אברהם יצחק ברוד והבורסקאי — חיים זאלאר; בוער: פרופ' יובל וחיים דוד לאנגפוס. נאומיהם עשו תמיר רושם רב בעיר.

המפלגה ומוסדותיה היו מרוכזים ברחובות נובה 23 ובגרורזקה 16. כאן היה גם „מעון הפועלים". ברינק היתה המסעדה והאיגודים המקצועיים.

למפלגה היתה השפעה בחוגי התלמידים והסטודנטים. קבוצת הנועד הלומד היתה מאורגנת יפה ובראשה

עמדו: פרופ' בלה מאנדלסברג, ד"ר טוגנטאל, צשיה טפר, חיים מנדלזון ושמואל קליגר. קבוצה זו השתתפה גם בפעולות המפלגה, עזרה להקמת החברה „שיעורי־ערב", אירגנה הרצאות, טיולים וכו'.

אירגון הנוער שעל־יד המפלגה — „יוגנט" — היה מהמפ ארים בלובלין. הוא מנה כ־140 חברים מאורגנים בששה חוגים. בראש כל חוג עמד ועד מורכב משלשה אנשים. בחוגים אלה למדו החברים את תורת הברוכוביזם, מאטריאליזם היסטורי, אקונומיה פולי־טית וכו'. בראש תנועת הנוער עמדו, תחילה החברים ברל גריזולט וחיים זלצמאן, ואחר כך שמואל שפירא, דוד שטוקפיש, משה גרינברג, ישראל דוד זינשטיין, אלעזר גולדברג, קופל מזריצקי, משה רוזנבלום. הנוער היה פעיל מאד בכל מבצעי המפלגה.

השינויים שחלו במדיניות פולין בשנות השלושים הטביעו את חותמם על גורל המפלגה. בשנים 1936—1937 כשגברו הנטיות הפאשיסטיות בפולין בהשפעת גרמניה ההיטלרית, סבלה המפלגה מרדיפות מצד השלטונות. אז נאסרו החברים שמואל שפירא, דוד שטוקפיש, ישראל זינשטיין, איטשלה פרידמאן ואחרים. כן נרדפו המוסדות הליגאליים של המפלגה, כגון המועדון לספורט „הכוכב".

על־יד המפלגה היתה קיימת גם „חברה לידידות עם ישראל העובדת" סניף החברה בוארשה שבראשה עמד יצחק לב.

פועלי־ציון שמאל היתה מפלגה תוססת, היא תרמה תרומה נכבדה לחיים החברתיים בלובלין וחינכה שלו־שה דורות של חברים, אלה שניצולו מהשואה שמרו לה אימונים וממשיכים בדרכה.

עסקני „פועלי־ציון" שמאל

עמנואל בינדר

הורי בינדר היו אנשים פשוטים וביתם בית עממי בלב הגיטו לשעבר. מנעוריו שאף בינדר להש־תחרר מכבלי הגיטו, למד הרבה והרחיב את אופקי מחשבתו. עיקר התענינותו היו בעיות פילוסופיות ופוליטיות, שהיוו תוכן חייו. היה מהעסקנים החשובים ביותר במפלגת פועלי־ציון־שמאל ומנואמיה המוכשרים

והאהודים ביותר, בעל מרץ ויוזמה, ייסד חוגי תלמי־דים וסטודנטים על־יד המפלגה והיה מדריכם הרוחני. במשך שנים שימש כמורה בבית־הספר באידיש ועמד בראש הסניף של „החברה לידיעת הארץ" בלובלין שקמה ביוזמתו. בשנת 1923 עבר בינדר למשרת מורה בבית־הספר באידיש בסווינצאן וגם שם היה פעיל בחיים החברתיים. את קשריו עם עיר מולדתו לא ניתק וביקר בה בכל הזדמנות. עם פרוץ מלחמת העולם השניה גוייס לצבא הפולני ונפל באחד הקרבות הראשונים.

ה. מ.

חיים דוד לאנגפוס

חיים־דוד לאנגפוס נולד בלובלין בשנת 1882, קיבל חינוך כללי ומקצועי בהנהלת החשבונות. בשנים

1904—1921 חי בנובי־סונץ והיה שם ממיסדי „פועלי־ציון". בשנת 1921 חזר ללובלין.

בלובלין היה חבר בעיריה הראשונה מטעם „פועלי־ציון", ייצג את המפלגה בועד קופת־חולים והיה ממיסדי קופת גמילות־חסד.

בשנות הכיבוש עבד במפעל גרמני וניצל את האפשרויות שהעניקה לו משרה זו כדי להקל על גורל אחיו בצרה. הוא חילק ביניהם כרטיסי־עבודה שאיפשרו להם לצאת מעבר לחומות הגיטו. ניספה במאידנק בשנת 1943.

מ. צ.

שלמה מיטלמן

שלמה מיטלמן נולד בלובלין בשנת 1905. עודנו צעיר הצטרף לתנועת הפועלים היהודית — לשורות „פ עלי־ציון" שמאל. הודות לפעילותו ותכונותיו החברתיות היה אחד ממנהיגיה הדגולים של תנועת הפועלים בעיר.

כמעט את כל חייו בילה מיטלמן בלובלין. עם פרוץ מלחמת העולם השניה ברח לברית המועצות ולאחר טילטולים רבים הגיע לצ'ימקנט שבקזכסטאן. משם גוייס לפלוגות העב דה („טרודארמיה"). עם קום הצבא הפולני בברית־המועצות (הדיביזיה ע"ש קושציושקו) התגייס לשורותיה והשתתף בקרבות רבים. מיטלמן לא זכה לראות במפלת המפלצת הנאצית וב־21 בנ בבמבר 1944 נפל במבואות וארשה.

במכתביו שכתב מהחזית לידידו מ. שילדקרויט, מתגלה מיטלמן לפנינו בכל תכונותיו האישיות הנאצלות. לוחם אמיץ למען הצדק, נגד העריצות ובן נאמן לעמו.

מ. ש.

בלה מנדלסברג־שילדקרויט

בין התכונות הרבות אשר בלה נתברכה בהן,

בלט במיוחד כח ההתמדה שבה, אשר לא ידע לאות, גבול ומעצור.

שעות אין ספור, ביום ובלילה, היתה רתוקה לספריה ולתלמודה, מתוך שכחה עצמית, התרכזות רבה והתפשטות מוחלטת מכל הסובב אותה.

את כח ההתמדה שבה, אשר לא היה כדוגמתו בין נשים, ירשה בלה מהסבא, הלמדן המופלג ר' ישראל־אהרן גולדשר ז"ל. אשר עשה לילות כימים, בבית מדרשו של ה„קהל" בלובלין העתיקה, בעמדו צמוד ל„עמודו", שקוע בתלמודו, עד אשר טחו עיניו מראות.

הנני רואה את בלה, בליל חורף ארוך והיא עדיין נערה ובעקשנותה האפינית היא מתחננת בפני סבא הסגי־נהור שילמדה תלמוד. מהרגע שהסבא נעתר לבסוף להפצרותיה, התמסרה בלה ללמודה החדש בכל התלהבותה הכנה, בכל חם לבבה ונפשה, בכל צמאונה לתורה, שלא ידע רוויה.

וביום שהסבא בהחלטיותו הגמורה, סגר את הגמרא באמרו: — „די לאשה לדעת" בהוסיפו „לו היית בחור הייתי עושה אותך עלוי", לא היה סוף וקץ לצערה העמוק על הפסקת למודה.

ועוד, בלה מנגנת פסנתר. והיא כבר אז בוגרת. לידה נערו של שכן. הוא מדפדף לפקודותיה בספר התוים, בכדי שלא תפסיק מנגינתה, וסופר ומונה את מספר הפעמים שהיא משננת את שעורה עד למאה ואחד. רק אז היא מסיימת שעור נגינתה.

כזה אפיה וכאלו מתכונותיה. התמדה משולבת כשרון התרכזות עצום, רצון־עז לדעת, ללמוד, לחקור עד שורש הדבר ונוסף לזה זכרון מופלא.

בלה הצטיינה בלב רחום בדומה להוריה בעלי הצדקה. מעולם לא פגעה ביצור, לא סבלה מראה הדם. בלבה קנן רגש טבעי עמוק לצדק, יושר ואהבת הזולת. לכן גם לא הצילה את נפשה עם כניסת הנאצים ללובלין, רק נשארה שם עם אחותה וילדיה ז"ל.

ארץ־ישראל היתה שאיפתה והקדישה הרבה מידיעותיה, מזמנה ומאמציה לתנועה הציונית־סוציאליסטית.

היא היתה מורה מוכשרה לדברי־הימים בבתי־ספר תיכוניים והקימה תלמידים רב ם.

ועל הכל מסרה את נפשה לחקירת דברי־ימי היהודים בלובלין. חפשה בספריות, פנקסי ועד־הקה־לה, ב„טריבונל" המפורסם, כתבה הרבה הרצתה, הפיצה השכלה בעם, פרסמה וחשפה את קורות יהודי העיר. ולכן, אין זה מקרה שעירית לובלין

הפולנית נאלצה להזמין אצלה „מורה־דרך" היסטו־רי, למרות התנגדותם הקשה של האנטישמ־ים, אשר לא הססו מלהכניס פצצה ל„טריבונל" בשעת הרצ־אותיה שם, בקורס למורים מבתי־הספר התיכוניים שבפולין.

גם בשעה שעברו עליה יסורי־־שאול בתופת הנאצית, לא פסקה מלחקור, לאסוף ולכתוב על חור־בן יהדות פולין בידי זדים ועל כך ענוה קשה ורצחוה בדמי ימיה ולא ידע איש את קברה.

שמואל

שבתאי רפופורט

נולד באַפּט (אופאַטוב) בשנת 1898 למשפחת רבנית מיוחסת, נתחנך אצל סבו, ר' יעקב וויזנפלד, רב בזאקליקוב. ואחר כך עבר ללובלין שם כיהן אב־ו, ר' טוביה גוטמן רפופורט, בתור רב.

לאחר שגמר את הגימנסיה של שפר בלובלין למד בסמינריון למורים בבתי־הספר באידיש (של ציש"א) בוארשה, וסיים אותו בשנת 1923. כיהן כמו־רה בבתי־הספר באידיש של ציש"א בלונה (ע"י גרוד־נה) ואח"כ בפרוז־נה. בשנת 1929 יצא עם משפחתו לקנדה ושם שירת שוב כמורה בבתי־הספר ע"ש פרץ בויניפג ובקאלגאת ולבסוף בבית־הספר ע"ש ברוכוב בטורונטו. רפופורט עמד בראש רשת בתי־הספר של ה„ארבעטער־רינג" ע"ש פרץ והיה יושב־ראש ארגון המורים באידיש. במשך כל שנות ח־ו, מצעירותו, היה פעיל במפלגת פועלי־ציון שמאל. בשנת 1950

ביקר בישראל והתכון להתישב בה. נפטר באופן פת־אומי ב־10 בינואר 1951 בעת הרצאה על חשיבות החינוך באידיש.

רפופורט פרסם בכתבי־עת שונים מאמרים על נושאים ספרותיים, בעיות חנוכיות ויהודיות כלליות. בשנת 1955 הופיע בטורונטו ספר מוקדש לזכרונו עם אוסף מאמריו וכן רשימות עליו מאת ה. לייוויק, ה. ש. באנשדאן, נ. כאנין ואחרים.

תנועת הצה"ר ובית"ר בלובלין

ראשית מחשבתנו היתה להציב שני עמודי־זכרון. עמוד לכל אחד משני חלקיה של תנועת ז'בוטינסקי בלובלין — ברית הצה"ר (בתקופה ידועה — ההסתדרות הציונית החדשה) והסתדרות הנוער על שם יוסף תרומפלדור.

בית"ר

תוך כדי איסוף אבני הזכרון בין העסקנים של שני חלקי התנועה, הוברר יותר ויותר, ששני החלקים האלה מהיוים בעצם גוף אחד, בלתי נפרד, בלתי ניתן לחלוקה; רק הבדל אחד קיים בין שניהם — ה ג י ל. כשם שמסכת חייו של האדם מהווה יחידה שלמה, הכוללת את ימי נעוריו ואת גיל הבגרות שלו, כך מהיוה מסכת קיומה של תנועה גדולה ועממית, יחידה אחת, בלתי נפרדת.

ונתברכה תנועה זו גם בכך: — היא לא ידעה בתוכה „מלחמת אבות ובנים". כשם שחברי הצה"ר והצ"ה ראו את עצמם אבות לחברי בית"ר הצעירים, הקיפו אותם באהבה ובדאגה לחינוכם ולהתפתחותם, כך ראה כל בית"רי את עצמו כחבר בעתיד של הצה"ר והצ"ח. כל מפקד בית"רי הדריך את חניכיו, כי עם הגיעם לגיל הבגרות, יהיו באופן אוטומטי חברי הצה"ר והצ"ח.

כל מה שצמח יגדל על האילן הזה: — ברית החייל, „ורף", „ירדניה" „מסדה" וכו', לא פירות היו, שבבוא שעת בשולם הם נושרים, או נקטפים מן העץ. הם היו ענפים, ענפי גזע אחד ומקור יניקתם אחד היה, — ז א ב ז'ב ו ט י נ ס ק י. כשם שהוא היה נשיא הצה"ר והצ"ח, כן היה המצביא של ברית החייל, וכך היה ראש־בית"ר.

עמוד־זכרון זה אינה תפלה זכה של יחיד. **תפילת רבים הוא. יצירה קולקטיבית של עסקני התנועה וחבריה, מי שעמדו בלובלין בראש התנועה, ומי שהיו חיילי השורה, שגדלו וחונכו בה, ואשר זכו, בתקופות שונות, לעלות ארצה ולהמשיך לחלום את חלום נעוריהם וללחום על הגשמת התורה שספגנו בלובלין זו, עיר מולדתנו.**

יחד העלינו במשך שעות ארוכות ממעמקי לבנו את צקון־לחשנו, ושפכנו את תוגת־געגועי־הנעורים שלנו על לובלין זו, שאם גם עדיין היא קיימת, שוב היא איננה בעיני רוחנו, מלאות הדמעות, אלא בית־קברות גדול אחד ליהדות שרשית ועסיסית שבלובלין שלנו. כולנו אשר השארנו בבית־קברות זה אמהות, אבות, אחיות, אחים, קרובים, חברים וידידים שהיו ואינם עוד; כולנו הבאנו אתנו לב מלא אהבה וגעגועים, תרומת אהבתנו ונטפי דמעותינו למצבת־זכרון זו.

תקופת בראשית

תחילת דרכה של התנועה הז'בוטינסקאית בלובלין היתה בשנת 1925. בשנה זו חדר לראשונה לתוך התנועה הציונית הרעיון של ציונות לוחמת.

לא רבים היינו בצעדים ראשונים אלה. במרתף בית פדר, ברח' שבסקה 3 נוכחנו קומץ אנשים: — דוד מילשטין, אריה נישטין, שמואל פריטג (עלה ומת בארץ), נתן שטינמן, והשיל שפירא (כולם בארץ) — כדי לשמוע בפעם הראשונה על ציונות אקטיביסטית, ואחרי פגישות מספר הוחלט להניח את היסוד לארגון ציוני־רביזיוניסטי „ה ש ח ר", ועל נ. שטינמן הוטל לארגן ולנהל את התנועה בלובלין. תפקיד הארגון החדש היה להחדיר ללבות חברי ההסתדרות הציונית ולחלקי היהודות שמחוצה לה, בעיקר ללבות הנוער, את רעיונותיו של זאב ז'בוטינסקי ולחנכם לאקטיביזם ציוני.

מעטים היינו בפגישות במרתפו של בית פדר. אולם כעבור זמן קצר הצלחנו לחדור לשכבות הרחבות של הנוער בלובלין. רובו של הנוער בא אלינו דוקא **מהשכבות העממיות, העניות ביותר של האוכלוסיה היהודית בעיר. נוער זה — יותר מאשר שכבות אחרות, אמידות יותר — צמא היה לתוכן חדש לחייו הקשים,** לתוכן; תוסס יותר מזה שמצא בתנועות נוער ציוניות אחרות, הציונות האקטיביסטית, יחד עם המשמעת **הצבאית, שבו את לבו.**

בתקופה קצרה ביותר של קיומנו — כבר בשנת 1926 — גדלנו במדה כזאת, שמורגש היה מחסור רב במדריכים ובמפקדים. על המדריכים שהיו לנו הוטל לעבוד בהדרכת קבוצות אחדות של נוער.

באותה שנה כבר השתתפה התנועה בלובלין בועידה הארצית הראשונה של התנועה בפולין, בה השתתפו כצירים הח"ח נ. שטינמן, א. נישטין ומ. גולדמן, ובו צורפו לשם „השחר" גם המלים „ברית תרומפלדור". בשנה זו גם זכינו לביקורו הראשון של זאב ז'בוטינסקי בלובלין. האולם הגדול „קורסו" היה מלא מפה אל פה ואלפים רבים נשארו בחוץ. היה זה יום גדול ליהדות לובלין אשר קבלה את המנהיג הציוני בהתלהבות רבה.

אחרי בקורו זה של ז'בוטינסקי, עברה היוזמה הציונית לידינו. השפעת הרצאתו וביקורו לא הצ־טמצמה בגבולות העיר לובלין עצמה בלבד. מכל העיירות בסביבה החלו לבוא אלינו דרישות לארגון סניפי התנועה וקיני בית"ר בהן. במשך תקופה קצרה בלבד קמו סניפים וקננים בעיירות קרשניק, לוברטוב, ריביץ, בלזיץ, הרובישוב, ביכבה, ולדזימירז', חלם וזמושץ. התנועה בלובלין דאגה למרצים ומדריכי נוער לסניפים ולקננים בסביבה, עד שיעמדו על רגליהם ויוכלו לטפל בסניפם ובקננם ואף יהיו מסוגלים להרחיב את השפעתם על העיירות הקטנות הסמוכות להן.

בחול המועד פסח שנת 1927 התקיימה ההתיעצות הגלילית הראשונה בגליל לובלין, שבה דנו בבעיות הארגוניות והתרבותיות של הגליל כולו. בהתיעצות זו נבחרה מפקדה גלילית בהרכב: דב ויסברוט, א.מ. זינגר, דוד מילשטין ונתן שטינמן, שנבחר בתור מפקד הגליל.

היחסים מצד המוסדות הציוניים אל התנועה, בתקופה זו, היו תקינים. גם היחסים בין תנועות הנוער בתוך ההסתדרות הציונית טובים היו. עדות לכך היו הטיולים המשותפים בל"ג בעומר של כל תנועות הנוער הציוניות בעיר, תחת השם „גדודי הקרן הקימת לישראל". בתקופה זו היתה בית"ר בין התנועות המצטיינות ביותר בעבודות למען הקק"ל, והצה"ר הצטיינה בפעולות למען קרן־היסוד ובפעולות ציוניות בשטחים אחרים. למרות זאת ניהלנו את העבודה הארגונית והתרבותית שלנו בכוחות עצמאיים.

אולם עצם העובדה שרובו של הנוער התוסס והרענן עבר אלינו, לא יכלה להשאר בלי תוצאות ובלי תגובה מצד יתר תנועית הנוער הציוניות בלובלין. התחילה המלחמה נגדנו. בראש וראשונה היו כצנינים בעיניהן הרעיון הצבאי, המשמעת הצבאית, ונגדם הופנו עיקר החיצים: הלעג כלפי אנשי „השווערדלאך והביקסלאך".

לא רק בשטח הארגוני עבדנו בהצלחה. גם הפעולה התרבותית שלנו הלכה והתרחבה כבר בצעדינו הראשונים. הוקמו קורסים רבים לשעורי־ערב לעברית ללימוד ידיעת המולדת, לתולדות העם והציונות. נפתחו ספריות ואולמי־קריאה, התקיימו הרצאות על נושאים לאומיים, סודרו חגיגות, קונצרטים והצגת מחזות היסטוריים, שהשפיעו על הרמה התרבותית של בית"ר בלובלין והסביבה. גם בבתי הספר של „תרבות" היינו מיוצגים וניהלנו, יחד עם תנועות אחרות, עבודה ענפה להרחבתה ולחיזוקה של השפה העברית בעיר. בעבודה תרבותית זו רכשנו לנו תמיכה ואהדה גדולה בין אישים ועסקנים שונים בתוך התנועה הציונית. ברבות הימים עמדו בראש התנועה שלנו, כמו ליבוש גליבטר, משה ארליך, אברהם טורקלטויב, א. מטוסובסקי, משה קירשנבלט, יעקב ארנברודט, זכרון כלם לברכה, ויבדל לחיים ארוכים השיל שפירא ועוד.

בשנת 1928 הצטרפה אל בית"ר קבוצה מאורגנה של נוער דתי בראשותם של יצחק אפלבום ואיסר זידמן.

באותה שנה התקיימה הועידה העולמית הראשונה של בית"ר בוארשה, בה השתתפו צירים מארצות רבות. מקן לובלין נסעו לועידה זו מספר צירים ובראשם מפקד הקן דוד מילשטין.

בסוף שנה זו יצאה פלוגה ראשונה של בית"רים להכשרה בנדבורנה, שבגליציה המזרחית. הקבוצה היתה מורכבת מהחברים: אברהם גברץ, ברוניה גולדברג, דב ויסברוט, איסר זידמן, שמואל מלמן, שרה פישמן (כולם בארץ) וישראל ריימן הי"ד.

בשנת 1929 הוקם לראשונה מחנה קיץ לחניכי בית"ר בפולנובקה ע"י ביכבה. במחנה זה השתתפו גם בית"רים מגליל לובלין.

את המחנה הדריך וניהל המפקד ד. מילשטין. במחנה זה קיבל הנוער הבית"רי לראשונה את הכשרתו הגופנית ואת אימוניו הצבאיים. פעולת המחנה הצליחה מאד וההורים, שביקרו במחנה, התרשמו מאד מהסדר ששרר בו והחליטו לעזור לבית"ר לקיים מדי

שנה בשנה מחנות־קיץ. מחנות אלה שימשו מכשיר תעמולתי רב־ערך להגברת שורות בית״ר בגליל לובלין ובעיר גופה.

בגמר מחנה הקיץ הראשון עלה מדריכו, דוד מילשטין למולדת, ובמקומו התמנה כמפקד בית״ר השיל שפירא.

בשנת 1931 התקיימה הועידה הגלילית הראשונה בלובלין ובה נבחרה מפקדה גלילית, שמקום מושבה היה ברח׳ ניצלה 6. כמפקד נבחר נתן שטינמן וכחברי המפקדה נבחרו יצחק אפלבוים, אריה הורביץ, חיים ורטהיים ואריה נישטין (כולם נמצאים בארץ).

הבעיות העיקריות שעמדו בפני המפקדה החדשה של בית״ר — ובמדה רבה גם בפני עסקני ברית הצה״ר — היו: ההדרכה התרבותית וההכשרה. הורגש מחסור חמור במדריכים, שיוכלו להקיף את המוני הנוער שהצטרפו לתנועה. היה הכרח להקים מיד קבוצת מדריכים נוספת.

הצעד הראשון לקראת הכשרת חבר של מדריכים היה: שליחת קבוצת בית״רים לקורס המרכזי למדריכים של בית״ר, שהתקיים בורשה, בדצמבר 1930, בניהולו של קצין שלטון בית״ר, ירמיהו הלפרין. לקורס זה נשלחו מלובלין הבית״רים: אברהם אדלשטין, איסר זידמן, שמואל מלמן, מרדכי פריטהיים הי״ד (שעמד בימי השואה בראש קבוצת ה„גרדום״ במלחמתו נגד הגרמנים), יחיאל רוזנברג ואברהם רימון (ריימן).

קן ביתר בלובלין (עם הנציב א. פרופס), 1929

בשיא הפעולות

במחצית השניה של חודש יוני 1933, שנת עלית היטלר ימ״ש לשלטון בגרמניה, התחילה תקופה סוערת בחיי היהדות עם רצח ד״ר חיים ארלוזורוב ז״ל על שפת ימה של תל־אביב, בליל שבת, 16 ביוני 1933. היהדות הפולנית, העסיסית והשרשית, נסחבה לתוך סערה זו במלוא עצמת חומה ולבה היהודי. רצה הגורל שבלובלין תתקיים ועידת העתונאים הראשונה הקשורה ברצח זה.

שבועות מספר לפני הרצח נקבע מועד הכינוס הגלילי של בית״ר לובלין בהשתתפותו של ראש־בית״ר, זאב ז׳בוטינסקי. יום אחד בלבד לפני פתיחת הכינוס נתקבלה הידיעה על הרצח ויחד עם הידיעה החלו גם הרמזים והלחישות על „רצח־פוליטי״ שיד הרביזיוניסטים בו״. בארץ ישראל טרם נאסר איש בקשר עם הרצח, אולם שמועות אלו התפשטו בכל הערים והעיירות בפולין במהירות הבזק וגרמו למתיחות בין המפלגות השונות בציונות וביהדות פולין.

בלובלין, שהיתה עסוקה בהכנות לקבלת פני זאב ז׳בוטינסקי ובהכנות האחרונות לכינוס, הגיעה המתיחות לרמה גבוהה כזו, שאחדים מעסקני הצה״ר ובית״ר העלו הצעה לדחות את הכינוס „עד יעבור זעם״. שאלנו במברק את נציבות בית״ר בורשה על כך והתשובה היתה: — „לקיים את הכינוס, ז׳בוטינסקי ישתתף בו כפי שתוכנן״.

מיד עם בואו של ראש־בית״ר נקראה מסיבת עתו־

נאים, במלון „ויקטוריה" בה ניתח ראש־בית"ר את המצב במולדת ובציונות, קבע את הרקע של הרצח עצמו ושל השמועות הזדוניות על „רצח־פוליטי" ומט־רתן: הבחירות הקרובות לקונגרס הציוני.

כל העתונות המקומית והכתבים של עתוני ורשה, שהיו בלובלין, הקדישו מקום רחב למסיבת עתונאים זו, ועמדת ראש־בית"ר מצאה הד רב בציבור היהודי. מיד אחרי הועידה התקיים המצעד הגדול והמסדר המרהיב של בית"רי הגליל בלובלין על המגרש הצבאי הגדול „אוניה" שברחוב שפיטלנה. כ־3000 בית"רים ניצבו על המגרש והצדיעו בפני ראש־בית"ר זאב ז'בוטינסקי. בין תרגילי־סדר צבאיים ומבצעים ספורטיביים שונים הודגמה על־ידי משתתפי המסדר מנורה חיה של סמל בית"ר. היתה זו תמונה מרהיבת עין.

אחרי המסדר התקיימה תפילה חגיגית בבית־הכנסת הגדול „מהרש"ל" ובאותו ערב התקיימה אספה המונית באולם „קורסו". למחרת נפתח חגיגית הכנוס, שנמשך 3 ימים רצופים ושעורר הד רב בלובלין.

כדאי לציין, שמפלגת ה„בונד", אשר בדרך כלל התרחקה מבעיות ציוניות פנימיות, דוקא היא חשבה לנכון לנצל את המתיחות בתוך התנועה הציונית וארגנה התנפלויות נגד משתתפי הכינוס ורבים מהם נפצעו בהליכתם למסדר. הפצועים, כמובן, לא אבו לוותר על נוכחותם בהרצאת ראש־בית"ר, וכשעלה זאב ז'בוטינסקי על הבמה ועינו תפסה את תחבושות הפצועים, שהיו פזורים על פני האולם, ירד מהבמה, ולחץ את ידי כולם.

התנפלויות אלו וההסתה שהתנהלה מצד המפלגות השונות נגד בית"ר בקשר עם רצח ארלוזורוב ושלילת רשיונות העליה מחברי בית"ר בפולין השפיעו השפעה הפוכה: שנות 1933—1934 היו השנים בהן גדלה התנועה כולה ובגליל לובלין מנה כ־50 קננים בשנים ההן. ונזכיר אותם כאן: —

1) אוכניה, 2) אופולה, 3) אננופול, 4) איזביצה, 5) בילגורי, 6) ביכבה, 7) ביאלה־פודלסקה, 8) ביס־קופיצה, 9) בלזיץ, 10) גלוסק, 11) גראבוביץ, 12) דומאצ'בה, 13) דובינקה, 14) דמבלין, 15) ווישלאַביצה, 16) ולודאבה, 17) ז'ולקובה, 18) ז'לכוב, 19) זביזי־ניץ, 20) זאַמושץ, 21) זקליקוב, 22) חודל, 23) חלם, 24) הרובישוב, 25) טומאשוב לובלסקי, 26) טראבניק, 27) טורובין, 28) יוזפוב, 29) ינוב, 30 לובלין, 31) לוברטוב, 32) לודמיר, 33) לוקוב, 34) לנצ'נה, 35) לאַשצ'וב, 36) מודליבוז'יץ, 37) מז'ריץ, 38) מאַרקו־שוב, 39) סוקולוב, 40) פולאַבי, 41) פיאסקי, 42) פאַרצ'ב, 43) קוצק, 44) קורוב לוב. 45) קאַז'ימיז', 46) קראַסניסטב, 47) קראַשניק, 48) ראַדזין, 49) רייביץ, 50) שצ'בזשין, נוסף על מקומות קטנים יותר, שאם כי קננים לא היו בהם, אולם בית"רים בודדים במקום היו קשורים עם מפקדת הגליל והצה"רים בהם היו קשורים עם הועד הגלילי של התנועה.

בשנים אלו צמח אחד הענפים החשובים בתנועת

קורס צבאי של בית"ר לובלין, בפולאבי

הצה״ר — ברית החייל. ענף זה של התנועה ריכז בתוכו את כל החברים ששרתו בצבא, בכל הדרגות, קצינים או חיילים.

הרוח החיה בראשית ארגונו של ברית החייל היה הסגן פרץ בקמן הי״ד. עד התקופה ההיא היה מתבולל ורחוק מכל עניני היהדות והציונות. השתלשלות הענינים בארץ, וגם בציונות, השפיעה וקירבה אותו אל תנועתנו.

יחד אתו הצטרפו בתקופה ההיא כמה קצינים בשירות פעיל בצבא הפולני, כמו ד״ר ה. ארליך הי״ד,

הלומד, החל מסטודנטים באוניברסיטה, תלמידי גימנס־יות, בתי־ספר „תרבות" ונוער סתם. צערנו רב שלא נוכל למנות את שמות כולם, שהיו ואינם עוד. נרשום את אלה החיים עוד בזכרוננו:

אדלשטיין שמעון, אדלשטיין יחזקאל, ארנברוידט שרה, אטינגר רוז׳קה, ארליך רגינה, אלפרין פוליה, בריטנברוט אהרן, בריטנברוט שרה, ביכמן, בלאס הרמן, ברמן יעקב, גליק, דוידסון אברהם, דוידסון משה, דובז׳ינסקי, הוניג בן־עמי, הוניג ליבה, וטמן גוטה, וילניצקה יוליה, וינשטוק חוה, ויסברג

ביקור ז. ז׳בוטינסקי בלובלין, 1935

סגן פרץ הי״ד (נרצח ברצח המוני של הקצינות הפולנית ביערות קאטין), נתן פרימן ז״ל (שהיה מפקד ברית החייל בלובלין, עלה ארצה ומת במולדת), ה. גולדרינג סגן הי״ד, צ. הרינג הי״ד, צבי וילניצקי הי״ד ועוד רבים אחרים.

גם רבים מהאינטליגנציה היהודית בלובלין ומראשי הסוחרים בה הצטרפו בתקופה ההיא אל תנועתנו, כגון: ד״ר לאופולד לינד (רופא נשים מפורסם), עורך־הדין הוכגמיין, מזכיר אגודת הסוחרים, דוד אדלשטיין ועוד.

הגידול הרב ביותר היה בבית״ר. לשם זרם הנוער

גיטה, ולדמן מאיר, ולדשטיין, זידמן זלטה, זילברברג יצחק, זילברברג דבורה, זילברברג רבקה, זינגר גניה, זינגר דבורה, זינגר מרדכי, זלצמן רבקה, זקליק יוסף, טורקלטוב תחיה, טננבום פישל, כץ גיטה, ליברמן יעקב, ליכט מרתה, ליכט אריה, מנדל רוז׳קה, פורשטטר מאיר, פינקלשטיין יעקב, פלץ אברהם, פלק דובה, פראנק מאיר, פרשקר מניה, קוהן גיטה, קוהן זישה, קורנבליט הניק, קוצ׳ר משה, קלויר טובה, קלויר דבורה, קרומהולץ, רוזנברג יוסף, רוזנברג שרה, רודיגר מיכאל, רוזנבוים יצחק, רוסט פיגה, ריימן חנוך, רייז פוליה, שטרן ליבה, שנידרמן מניה, שפירא

גדליהו, שפירא גרשון, שפירא מרדכי, שרמן חנה ועוד רבים אחרים.

יחד עם גידולה הארגוני של התנועה רחבה והתפתחה הפעולה התרבותית. נפתחו קורסים נוספים לשעורי ערב לעברית וידיעת המולדת, להיסטוריה של העם היהודי והציונות. בתקופה קצרה (1935) הופיע בלובלין עתון יומי באידיש „דער טאָג" ואחרי סגירתו הופיעו בקביעות עתוני קיר בקן ובמועדון התנועה, הוקם חוג דרמטי, שהעלה בתיאטרון „פנ־תיאון" את ההצגות „בר־כוכבא" ו„חיי יוסף תרומ־פלדור" בבימויו של המפקד נ. שטינמן, והדגמות מחיי העם במולדת.

כ"כ התארגנה בקן בית"ר תזמורת כלי נשיפה. כל הופעתה ברחובות העיר — בתהלוכות המסורתיות של התנועה, ובטיולים של בית"ר בל"ג בעומר — נתקבלה בהתלהבות רבה ע"י הקהל הרב.

ארגון מחנות־קיץ לבני הנעורים הפך למסורת בתנועה. עוד באמצע החורף החלו ההכנות לקראתם. מפקדת הקן של בית"ר עיבדה תכנית לפעולות התרבותיות והספורטיביות של המחנה, שאושרה ע"י ועד ההורים.

פעילי ברית הצה"ר וחברי הועדים, מפקדי ברית החייל ובית"ר, פעילות „ווערעף" (ארגון נשים של התנועה), היו באים כל שבת, או ימי פגרא, לבלות את היום במחנה, להרצות על נושאים שונים, להדריך ולפקח.

המחנות השאירו הד כביר ואהדה רבה בלב כל המבקרים והיו חויה עמוקה בלבות בני הנוער שהש־תתפו בהם. המחנות שמשו תעמולה רבה לרעיונה של התנועה, ובאופן בלתי אמצעי גם גורם להגברת כוחה במובן הארגוני והעמקת השפעתה בקרב הציבור היהודי בלובלין.

בשנת 1932 הוקם מחנה־קיץ ע"י בלזיץ ובשנת 1934 הוקם מחנה־קיץ בכפר ווליה־גאַרדזניצקה. בשנת 1935 הוקם מחנה־קיץ בכפר צ׳כנקה, בשנת 1936 בקוזמיר שע"י הויסלה, בשנת 1937 שוב בצ׳כנ־קה ובשנת 1938 ע"י קורוב, בו השתתף גם החבר אברהם ריימן שבא אז מארץ ישראל לביקור אצל הוריו. זה היה המחנה האחרון לפני פרוץ השואה, כי כבר בקיץ של שנת 1939 הופיעו ונערמו עננים כבדים על שמי היהדות באירופה, גברה המתיחות המדינית בין פולין וגרמניה. התנועה היתה כבר עסוקה במרץ מוגבר בעבודת ההעפלה וארגונה.

את מחנות הקיץ ניהלו והדריכו המפקדים: — דוד מילשטיין, נתן שטינמן, איסר זידמן, שמואל מלמן, חיים לנגלבן, יחיאל רוזנברג וישראל ריימן.

נוסף על הפעילות התרבותית בכוחות העצמאיים של חברי התנועה בלובלין, היו הביקורים של ראשי התנועה בפולין במולדת — והרצאותיהם הפומביות והפנימיות, כר נרחב בשטח התרבותי. ראש בית"ר, זאב ז׳בוטינסקי, לא פסח על לובלין אף באחד מביקו־ריו בפולין. ביקורו הראשון התקיים עוד בראשית צעדיה של התנועה — בשנת 1926. הביקורים הבאים היו בשנת 1928 ובשנת 1930, וביקורו הגדול בשנת 1933. בשנת 1935 בעת ההכנות והבחירות לקונגרס היסוד של הסתדרות הציונית החדשה ובשנת 1938 בעת פעולתו הכבירה והענפה להצלת יהדות אירופה מכליון, תכנית האוואקואציה. לצערנו, לא האזין העם לאזהרתו.

נציבי בית"ר בפולין: — אהרן פרופס, אייזיק רמבה ומנחם בגין, חברי הועדים המרכזיים של הצה"ר, קציני נציבות בית"ר והמדריכים המרכזיים במדינה ביקרו בלובלין מתקופה לתקופה והרצו הרצאות פומביות ופנימיות בסניף התנועה ובקן בית"ר.

מנחם בגין ביקר בלובלין בשנת 1936 ובשנת 1937. בעת הבחירות לעירית לובלין ולקהילה היהודית בה, נאם בחצר זלצמן, ברח׳ שבסקה מס׳ 1 בפני קהל, שמנה למעלה מעשרת אלפים איש ורבים שלא יכלו להכנס לחצר מחוסר מקום.

ד"ר יוסף שכטמן, ששהה בפולין לרגל שליחותו המדינית מטעם ההסתדרות הציונית החדשה, ביקר בלובלין והרצה שם בפני קהל בן אלפים, בהרצאות פנימיות בתנועה ובקן בית"ר.

המוסדות העליונים של התנועה בפולין העריכו מאד את המבצעים הגדולים והפעולות הנרחבות של התנועה בלובלין. כל שליח מהמולדת שבא לפולין, ביקר גם בלובלין, כגון: המשורר הלאומי אורי צבי גרינברג, העתונאי ד"ר אבא אחימאיר, גונדר הארגון הצבאי הלאומי ישראל אפשטין הי"ד (נאסר ברומא אחרי פיצוץ בית השגרירות הבריטית, נורה ומת מפצעיו בעת נסיון בריחה מבית־הסוהר האיטלקי), ד"ר זאב פון וייזל ורעיתו נעמי, יצחק ילין, דוד שטרן, משה יואלסון, פסח פייבל ז"ל ושמואל ברקו.

חויה עמוקה מיוחדת גרמו בני לובלין, שעלו

ארצה ובאו לביקור בעיר מולדתם. בני לובלין היו גאים על בני עירם אלה, אברהם רימון (ריימן) ושמואל פריטג ז"ל, שקיימו בגופם ובנפשם את תורת ראש־בית"ר במולדת. באספה ההמונית שהתקיימה בחצר זלצמן ברח' שבסקה נאם א. רימון; אספת מחאה וזעם, שסודרה ע"י סניף הצ"ח בלובלין נגד תליתו של העולה הראשון לגרדום ע"י הבריטים במבצר עכו שלמה בן־יוסף. באספה זו נאם גם אברהם בלאס, שגם הוא חזר מביקור במולדת בקשר עם ארגון עליה בלתי לגלית „אף על פי".

עד כמה העריכה יהדות לובלין את המשטר והסדר ששררו בבית"ר, יכולה להעיד העובדה הבאה: כשנפטר בח' חשוון תרצ"ד, ראש ישיבת חכמי־לובלין, הרב מאיר שפירא זצ"ל, ורבבות יהודים מכל קצוי תבל באו ללובלין להשתתף בהלויתו של הרב הדגול והמפורסם בעולם, פנו מנהלי הישיבה למפקדת בית"ר וביקשו שבית"ר תקח עליה את שמירת הסדר בהלויה. כאות־הוקרה לאישיות דגולה זו, שבחייו קירב את הבית"רים ובימי שמחת־תורה היה מארגן הקפות מיוחדות בשבילם והשתתף אתם ברקודים המסורתיים עם ספרי־התורה, נענתה בית"ר לקריאתם של מנהלי הישיבה וקיבלה עליה את השמירה על הסדר.

הסדר היה מופתי, וקן בית"ר קיבל מכתב־תודה מראשי הישיבה ובו נאמר: — „השמירה המופתית של הבית"רים בהלויה של רבנו זצ"ל מנעה חלול שמו של הצדיק ומנעה קרבנות רבים".

יחד עם הפעולות התרבותיות והספורטיביות התנהלה בתנועת ז'בוטינסקי פעולת הכשרה לעליה למולדת. בראש פעולה זו צעדה ההכשרה החקלאית וההסתגלות לעבודה גופנית של המתכוננים לעליה. ב־6—7 השנים האחרונות שלפני השואה וההשמדה נוסדו בסביבת לובלין 7 נקודות הכשרה בעיירות ובכפרים הבאים: ביכבה, דובינקה, דובצנו, ולודבה, ליפה, מצ'איוב, פוטונשין ושצ'בזשין.

קשה היה יסוד נקודות הכשרה אלו. מלבד הכספים שהיו דרושים ליסודם והחזקתם נחוץ היה להשקיע מאמצים רבים בכדי להשיג את מקומות־העבודה הללו. נזכיר כאן קוריוז אחד מני עשרות, שבהם נתקלו עסקני התנועה ומפקדי בית"ר בעת יסודן של נקודות הכשרה אלו:

בכפר ליפה, השוכן בין לובלין ורוזבדוב, היתה קיימת מנסרת־עצים של מר שמעון זילברברג, אחד החסידים הנלהבים והמסורים של הרבי מגור. כל המאמצים שמפקד קן בית"ר בקרשניק (אחד הקננים הפעילים שבגליל לובלין), ישראל מנדלאויל, השקיע בכדי להשיג מקומות עבודה במנסרה ולייסד בה נקודת הכשרה לבית"רי לובלין לא הצליחו. אך הוא לא התיאש מזה.

בשעת המשא־ומתן המייגע עם מר זילברברג, נכנס למשרדו במנסרה אחד מסוחרי לובלין, ששהה בכפר ליפה לרגל ענייני מסחר, וביקש „מנין" יהודים לתפילה בציבור ולאמירת „קדיש" לאחד מהוריו. אולם בכפר קשה היה לצרף „מנין" יהודים, ורק הודות לשלושת היהודים שישבו במשרדו של מר זילברברג הושלם ה„מנין", נהוא שמח על המקרה כמוצא שלל רב. עובדה זו השפיעה על מר זילברברג, החסיד הנלהב, והוא נתרצה למסור לנו עבודה במנסרה, למען יוכל לקיים „מנין" קבוע במפעלו.

מלבד המטרה הבלתי־אמצעית, ההסתגלות לעבודה גופנית של העולים הבית"רים, היתה להכשרה מטרה נוספת, ואולי העיקרית, והיא יצירת אוירה חינוכית לקראת גיוסם של העולים לפלוגות העבדה הבית"ריות במולדת, שכל עולה בית"רי היה חייב לשרת בהן שנתיים, בהתאם לפקודת שלטון בית"ר.

החינוך שבית"רי לובלין והגליל קיבלו בנקודות הכשרה אלו, היו הגורם העיקרי לכך, שרוב הבית"רים שעלו ארצה, התגייסו לפלוגות אלו ומילאו את חובתם הבית"רית במשך השנתיים. מפקד בית"ר לובלין, דוד מילשטיין, היה גם חבר בהנהלת הפלוגות במשך תקופה ארוכה. רבים מעולי לובלין היו והנם פעילים ביצירתם ובהקמתם של ארגונים ומוסדות שונים במולדת, כגון: הסתדרות העובדים הלאומית, קופת חולים לעובדים לאומיים וכו'. רבים מעולי לובלין התגייסו לשורות הארגון הצבאי הלאומי ולוחמי חרות ישראל, הצטיינו בהקרבה ובמסירות נפש במלחמת המחתרת נגד הכובש הזר, לחמו לשחרור המולדת והשגת עצמאותנו הלאומית. באחת הפעולות הללו נפל הבית"רי יוסף רוזנבוים הי"ד, בי' ניסן תשי"ד בחיפה. ובמלחמת העצמאות נפל הבית"רי ברוך מנדלאויל הי"ד.

עם שובם של ששת בית"רי לובלין מהקורס המרכזי למדריכי בית"ר בפולין שהתקיים בוארשה, אורגנה הפעולה בשטח ההכשרה הצבאית באופן שיטתי. הוקמו פלוגות שרות צבאיות (פ.ש.צ.) שהיו חובה על כל בית"רי הקן. המדריכים שסיימו את הקורס ניהלו קורס משנה לסמלים, שבו השתתפו כל בוגרי הקן בלובלין ומאות מן הגליל.

בשנת 1933 אורגן קורס להכשרה צבאית בשביל בית"רי לובלין והגליל. הקורס התקיים בוולקה־פרופ־צ׳קה על יד פולבי, והתנהל על־ידי מפקדי בית"ר: נתן שטינמן, אריה נישטין, יצחק אפלבום, שמואל מלמן ואריה הורביץ, ובהשתתפותם הפעילה של קצינים בצבא הפולני כמורים ומדריכים. כמרצה קבוע על נושאים של הגנה עצמית והגשת עזרה רפואית הצטיין ד"ר נודלמן מפולבי.

אורגנו „טיולים" בסביבת לובלין, בשדות וביערות. ה„מטיילים" עסקו בתרגילי־סדר צבאיים ולמדו את „מלאכת הרובה", שכל־כך לעגו לנו בגללה. רבים מחברי בית"ר והתנועה עברו את ההדרכה הצבאית של „פ. וו.", שהתנהלה על־ידי קצינים של הצבא הפולני.

אחרי הכשרתם של עולי בית"ר לובלין והגליל עלו לארץ מאומנים ובעלי ידיעות רבות בשטח הצבאי שהביאו תועלת רבה.

בשנת 1935 הקים שלטון בית"ר בית־ספר ימי בצ׳יויטה־ווקיה (איטליה) בשביל הבית"רים, שרצו ושאפו להכשיר את עצמם לספנות ועבודה ימית במולדת. המועמדים נתקבלו אחרי בחינה קפדנית. כל ארץ וכל עיר שלחה את מיטב אנשיה לבחינות אלה. קן לובלין היה גאה על כך, שבין המועמדים שנתקבלו לבית־הספר נבחרו ארבעה מחבריו: מאיר גולדשטין, צבי וילניצקי, יעקב ליברמן הי"ד ואברהם בלאס. לקבוצת אנשים זו היתה זיקה נפשית לעבודה ימית ורצונם היה חזק ואיתן להכשיר את עצמם לחיי ים בקביעות.

כשאנית הלימודים של בית־הספר הימי, „שרה", תחת פיקודו של המפקד ירמיהו הלפרין, יצאה לסיור לימודים, שכלל גם ביקור במולדת, ביקרו בארץ בית"רי לובלין אלה ובראשם אברהם בלאס, שהגיע אז לדרגת סגן מפקד האניה.

בגמר הסיור והקורס עברו אנשי לובלין לעבוד ולהשתלם באניות שונות, אולם כל אחד מהם הביא את עזרתו בעליה בדרכים שונות. אברהם בלאס התמסר כולו לעליה הבלתי־ליגאלית („אף־על־פי"), וצבי וילניצקי עבר לעבוד כקצין באניה נורבגית. בחופשה קצרה שקיבל מעבודתו הגיע ללובלין ויחד עם עסקני התנועה ומפקדי בית"ר עיבד תכנית מקיפה להברחת עולים ונשק באניות הנורבגיות, שרבים מקציניהן היו ידידיו.

לאחר עלית היטלר ימ"ש לשלטון בגרמניה, הכריז ראש־בית"ר, זאב ז׳בוטינסקי, על פעולת חרם נגד תוצרת וסחר גרמני, שהקיפה את כל העולם היהודי. בלובלין הוקם ועד מקומי שבו השתתפו נציגי כל ארגוני הנוער הציוני בעיר. את בית"ר לובלין ייצגו המפקדים יצחק אפלבום וחיים לנגלבן.

בראשית צעדיו של ועד החרם היו פעולותיו ליגאליות. שלטונות פולין ראו את פעולותיו באהדה, בכל אופן בסובלנות. אחרי התערבותו של השגריר הגרמני אצל השלטונות נאסרה פעולת החרם בכל רחבי המדינה. אולם איש מאנשי בית"ר לא נרתע מפעילותו והחרם התנהל באותו מרץ ובאותה יעילות, אלא שהיינו חייבים לפעול בסתר.

אחת הפעולות הלאומיות המפוארות של התנועה בלובלין היתה ההגנה על הנפש והרכוש היהודי נגד פורעים נוצריים־אנטישמיים:

בשנת 1937 החלו קבוצות נוער פולניות אנטי־שמיות בתעמולה מקיפה נגד קניית סחורות אצל יהודים תחת הסיסמה: „ש ל נ ו ל ש ל נ ו" („סבוי דא סביגו").

בראשית פעולת החרם האנטי־יהודי הסתפקו המפלגות האנטישמיות והנוער שלהן בתעמולה בלבד. אח"כ גברה חוצפתו של הנוער האנטישמי והוא החל להעמיד משמרות על סף החנויות היהודיות, ובסביבה נוצרית אף בתוך החנויות, בכדי למנוע פולנים להכנס לחנויות אלו. המשטרה הפולנית, בהיותה נאמנה לקו המדיני של ממשלתה, נקטה עמדה של אי־התערבות, גם אם הפרו באופן גלוי את החוק ואת הסדר.

עמדת המשטרה הגבירה עוד יותר את חוצפתם של הפורעים והם החלו להשתמש במעשי אלימות. תחילה נגד הנוצרים, שלמרות התעמולה העדיפו לקנות את סחורותיהם בחנויות של יהודים. אולם בסופו של דבר הרחיבו הפורעים את פעולתם נגד הסוחרים היהודים. התנפלויות של חוליגנים הטילו אימתן על האוכלוסיה היהודית. באזורי המגורים הנוצריים נאלצו בעלי החנויות היהודים לסגור את עסקיהם מיד אחרי הצהרים, ועם שקיעת החמה גם באזורים המאוכלסים יהודים. המצב הלך והחמיר, ונדמה היה כי עם בוא הערב הולכים ונפסקים החיים היהודיים בלובלין.

המפקדות של בית"ר וברית־החייל, „מסדה" וכו׳ ערכו התיעצויות וגמרו אומר להפסיק בכל מחיר את הסכנות שאיימו על היהודים בעיר ולהפיג את פחדם מפני הפורעים.

למטרה זו אורגנו קבוצות קבוצות של בית"ר וברית החייל ועם חשכה יצאו הקבוצות והחלו להציק לפלוגות החוליגנים ולגרשן בכוח מרחובות העיר. בהתנגשויות הראשונים פנים־אל־פנים עם קבוצות הפורעים הראו אנשי ברית החייל ובית"ר את אומץ לבם וגבורה נפשית ופיזית גם יחד. הם לא נרתעו גם מפני המשטרה הפולנית שהחלה להתערב לטובת הפורעים. ערב ערב קבלו הפורעים מכות נאמנות, עד ש„גבורים" אלה החלו לסגת, קודם מהאיזורים המאוכלסים יהודים ואחר כך אף מהרחובות המאוכלסים נוצרים.

פעולה זו, כמובן, היתה לצנינים בעיני השלטונות הפולניים. ה„סטרוסטה" (מושל המחוז) הפולני, אוליאַרצ'יק, קרא את מפקד קן בית"ר יצחק אפלבוים, ואיים עליו שכל בית"רי שימצא אשם בהתנגשויות יישלח לקרטוז־ברזה (מחנה הסגר פולני ידוע לשמצה). מוסדות התנועה לא נרתעו מאיומים אלה, ואמנם אחרי משא ומתן הופסקה ההשתוללות האנטישמית בעיר.

העליה וההעפלה

המטרה הסופית של החינוך הבית"רי וההכשרה היתה, כמובן, העליה לארץ — ההגשמה. מפקדי הקן בלובלין היו בין הראשונים להגשמה והראו דוגמה לחניכיהם.

בתקופה שבית"ר קבלה מאת המשרדים הא"י סרטיפיקטים עלו ארצה עד שנת 1936 מפקדי בית"ר נתן שטינמן, דוד מילשטיין, יחיאל רוזנברג, השיל שפירא ורעיתו והבית"רים אריה נישטין, שמואל פריטג, ז"ל, שלמה פריטג, רחל מיצנמכר, ברכה גולדברג, שרה פדר, אברהם אדלשטין ורעיתו, נח ברונר, בלה ויסברוט, בלומה מילשטין, יפה מילשטין, ברכה מילשטין, שרה פישמן, שמואל מלמן, אברהם ריימן, אסתר שר, קרישה פישמן, אברהם גברץ, ישראל מנדאויל, שאול שפירא, שרה רבינוביץ, פסה קסטנברג, ישעיהו יוכטמן ועוד.

עלית בית"ר לא נפסקה גם כשהסוכנות היהודית קיפחה את זכויותיה. העליה למולדת התקיימה בכל התנאים והדרכים.

כשהתפרסם המאמר הידוע „על הספורט הלאומי", בו הציע ז. ז'בוטינסקי את ההעפלה כאחד היסודות של ה„ספורט" האלומי שלנו, של התנגדות לשלטון הזר ומרד נגד הרשיונות המצומצמים שלו, עלו עסקני התנועה ומפקדי בית"ר וחיילי השורה בלובלין למולדת בעלית־העפלה זו. והם: — יצחק אפלבוים, חיים לנגלבן, יעקב וילדר ז"ל, חנה זילברמן, מנחם זקליק־פלדי, צבי פרידמן, צבי ויסברוט, מ. י. נישטין, נתן פריימן ז"ל, משה שינר, שרה שפירא, אשר רנטנר ועוד. גם קני בית"ר שלמים עלו בעליה זו. מקן בית"ר במרקושוב לא עלה איש ע"י רשיון עליה, כולם העפילו.

בקורס למדריכי בית"ר, שהתקיים בלודז' בסוף שנת 1937 השתתפו מנחם זקליק־פלדי, יחיאל לוטר־שפיגל הי"ד ומשה קוצ'ר הי"ד.

הועידה הגלילית של בית"ר בלובלין שהתקיימה בשנת 1938, היתה מוקדשת לעליה „אף על פי". במפקדה שנבחרה השתתפו אברהם בלאס כמפקד הגליל, מנחם זקליק (פלדי), כמזכיר המפקדה, אלימלך אייבושיץ, א. בלומן, קופל וסרשטרום, אליעזר וורמן, אליעזר ואריה רוזנזון כחברי המפקדה. הפעולה החשובה ביותר של המפקדה הגלילית היתה מכוונת לקראת ארגון עליה בלתי לגלית „אף על פי".

כשאברהם בלס נקרא למלא את תפקידו כמארגן השיירות של אניות המעפילים, המשיכה המפקדה לנהל את ארגון העליה בגליל לובלין, מזכיר המפקדה הח' מנחם פלדי שימש גם כשליח הנציבות בפולין וגם של קרן תל־חי בגליל לובלין.

קרן תל־חי, המוסד הכספי של התנועה, שבראשה עמד מאכס פארבז'ה ואתו חבר עסקנים מעולים ומסורים — משה קירשנבלט, ישעיהו אלטוסקי, דוד אדלשטין ושמואל טננבום (כלם הושמדו ע"י הנאצים), קיבלה עליה את מימון עלית „אף־על־פי" והכניסו סכומי כסף גדולים לשם זה.

בימי המאורעות בא"י בשנת 1936, כשהארגון הצבאי הלאומי התחיל בשבירת ההבלגה נגד הערביים, קם בלובלין תא של הארגון הצבאי הלאומי. פעולתו היתה, אמנם, סודית, אולם רוב בית"רי הקן המבוגרים היו שייכים לו. נוסף על ההכשרה הצבאית, היה תפקידו העיקרי של התא ארגונה של עלית „אף על פי" והעברת נשק למחסני הארגון הצבאי הלאומי במולדת.

הפעולה היתה מלאה התלהבות וגם חרדה לקראת השואה שהלכה והתקרבה. בשנת 1939 נדחו כל הפעולות הרגילות בתנועות ובבית"ר. הכל היה חדור רגש ההצלה, עוד נפש ועוד נפש, עוד קבוצה ועוד קבוצה, בטרם תרד השואה. הפעולה נמשכה עד... אותה הרכבת האחרונה שבעת התקרבה לגבול

רומניה פרצה המלחמה. גייסות היטלר החלו לחצות את גבול פולין והשלטונות הפולניים הורידו את אלף הצעירים שהיו ברכבת, הם הוכנסו ונפלו בשדות הקטל, או ניספו בתאי־הגזים.

ברכבת הזאת היו קרוב ל־30 איש מבית״רי לובלין ביניהם ישראל ריימן הי״ד ונתן פריימן שרק הוא הצליח להתחמק. הגיע ארצה וכעבור שנים מת במולדת.

בשני אלפי אנשי התנועה יחד עם רבבות יהודי לובלין, ומיליוני היהודים באירופה נסגרה הדרך להצלה. השואה התפשטה וכיסתה את שמי החיים. היתה לובלין יהודית ואיננה עוד.

ב־ל׳ סיון תרצ״ח (יוני 1938) נתקבלה בקן בית״ר לובלין הידיעה על עליתו לגרדום של גבור ראש־פנה, שלמה בן־יוסף, ע״י הבריטים במבצר עכו. מתוך השכבה הצעירה של בית״רי הקן, חונכה על שמו פלגה מיוחדת בשם פלוגת „הגרדום״.

כמפקד פלוגת „הגרדום״ התמנה המפקד פישל טננבוים הי״ד, בנו של יו״ר הצה״ר בלובלין, שמואל טננבוים הי״ד. חברי הפלוגה היו: עמרם ונתן אפלבוים הי״ד, שלום גטרייטמן הי״ד, יצחק דרכלר הי״ד, ויסברוט אברהם, סולוביץ הי״ד, עקיבא פינקלשטיין הי״ד, נתן פרלמוטר קלרנט הי״ד, משה רודוגר הי״ד, יוסף רוזנבורג הי״ד, אברהם רוט הי״ד, יוסף זקליק הי״ד, אלכסנדר גרינפלד, שלמה זידמן ודב רוזנברוך.

חלמנו ולחמנו לעליה למולדת ולהצטרף לשורות הארגון הצבאי הלאומי. טרם ידענו, כי כולנו, הנערים הצעירים מפלוגת „הגרדום״, הננו מועמדים לגרדום. טרם ידענו כי כל פולין, כל אירופה, עומדת ליהפך לנו לגרדום אחד גדול.

חלמנו על הקרבת חיינו על מזבח המולדת, אולם השואה באה, והיא באה רק כשנה מאז קראנו לעצמנו פלוגת „הגרדום״.

תיאודור הרצל קנטור

תנועת „המזרחי" בלובלין

ה„מזרחי" נוסד בלובלין בשנת 1903. מנהיגיו הראשונים היו לייבל שפטמן (רב בלונדון), יצחק ווייצנבליט, ספרן בספריה הלאומית והאוניברסיטאית בירושלים. עם פעילי „המזרחי" נמנו עוד גבאי בית־הכנסת „מזרחי": יהושע נירנברג ויעקב קנטור. „המזרחי" הקים גם בשנת 1918 תנועת נוער משלו בשם „צעירי מזרחי". בראש „צעירי מזרחי" עמד אז וכהולדר (כיום בארץ־ישראל).

עם תום מלחמת העולם הראשונה והתחדשות החיים הציבוריים בפולין, התארגנה בלובלין מחדש גם הסתדרות „המזרחי". היוזמים היו: י. ל. שפר, היסטוריון, תלמיד־חכם, מורה בגימנסיה, ואחיו איסר שפר, מורה גם הוא, סקומורבסקי, אהרן יעקב קנטור, הרב שפטמן (כיום רב בלונדון), מאיר סרבניק, יצחק ויצנבליט, יעקב ליברמן, גוטמן־רפפורט ואחרים.

בית הכנסת „מזרחי" שברחוב נובוריבנה הווה את הבסיס לניהול הפעולות הארגוניות והרוחניות, ובמשך הזמן הפך מרכז לכל מבקשי ציון בלובלין. מדי שבת בשבתו היו דורשים על פרשת השבוע, בשילוב ענייני דיומא באספקלריה ציונית. כל מנהיג ציוני או שד"ר מארץ־ישראל שהיה בא ללובלין, היתה דרכו בשבת או בחג לבית־כנסת זה. בימי פגרא אלה היה בית־הכנסת מלא מפה לפה. בשמחת תורה היה מתאסף בו כל הנוער הציוני — מן „השומר־הצעיר" ועד לבית"ר — ארגון ארגון על תלבושתו. הכל לקחו חלק בהקפות, והיו שמחים ורוקדים בהתלהבות עד אור הבוקר. המנצח על השמחה היה כרגיל ר' שלמה טוביה זקס.

אולם „הזמיר" היה מושכר ל„מזרחי" אחת לשבוע ונערכו שם הרצאות וויכוחים על נושאים ציוניים. המרצים הראשיים היו אז י. ל. שפר והרב שפטמן.

בימים ההם היה עיקר תפקידו של „המזרחי" רכישת נפשות לציונות בקרב היהודים הדתיים, והשפעה ברחוב היהודי ואכן נכרת היתה השפעתו. בוועד הקהילה יצגוהו בשעתם: י. ל. שפר, מאיר סרבניק, אלעזר מוקוטובסקי, ולבסוף — יעקב קנטור, שהיה מראשוני הנרצחים בידי הנאצים, מפני שבהיותו חבר „מועצת הזקנים" לא ידע להרכין ראש ולא נשא פנים לגרמנים ולבאי־כחם. י. ל. שפר שימש במשך שנים מנהל בית־היתומים ומושב־הזקנים. בשנים 20—1918 מונה יעקב קנטור מפקח של ועד־הקהילה על התלמוד־תורה.

יעקב ליברמן פעל בעיקר בין בעלי־המלאכה, ואף הוציאם מאפוטרופסות מתנגדי הציונות. ליברמן וויצנבליט היו הראשונים מעסקני התנועה הציונית בלובלין לעליה, ב־1925.

בשנת 1919 התכנסה בלובלין ועידה גלילית שהשתתפו בה צירים ואורחים רבים. נדונו בה כל הבעיות שעמדו אז על הפרק — חנוך, תעודת „המזרחי" ויחסה לשאר המפלגות. המרצים הראשיים היו: הסופר ריבקינד, אז מזכיר המרכז (כיום באמריקה), י. ל. שפר. מזכיר הועידה היה ש. ב. ניסנבוים, ההיסטוריון הלובלינאי הנודע. ועידות „המזרחי" התקיימו גם בשנים 1924, 1930 ו־1935.

פעילותם של עסקני „המזרחי", כשל עסקני כל התנועות הציוניות, התבטאה בעיקר בהפצת השקל הציוני ב„ציד נפשות" בשנות הקונגרסים, וברכישת תורמים לקרן הקיימת, קרן היסוד וגם לקרנות פנימיות של „המזרחי": „קרן ארץ־ישראל" וכו'.

משנוסד בית־הספר „תרבות" בלובלין היתה מרובה בו עזרת עסקני „המזרחי", ורבים שלחו את בניהם ללמוד בו. בשנת 1928, כשנתמנה הד"ר אברהם גוטסדינר — מבעלי הדעות של „המזרחי" — למנהל בית־הספר, התגברה התנועה בלובלין. הוא היה מרצה מדי שבת בשבתו על נושאים ספרותיים והיסטוריים.

כאשר ייסד „המזרחי" את בית־הספר „יבנה", ברח' לוברטובסקה 8, השקיעו עסקני התנועה את רוב מרצם בהחזקת המוסד. ביחוד התמסרו לפעולה זו אלעזר מוקוטובסקי, אהרן יעקב קנטור, שלמה טוביה לקס, צבי מייזלס ועוד. בית־הספר הצליח להוציא כמה וכמה מחזורים של תלמידים. בין מנהליו היו יעקב טצה ויעקב שריפס.

„האבות" ארגנו את הסתדרות המזרחי, ו„הבנים" — את „צעירי המזרחי" ואת „החלוץ המזרחי". שטח פעילותם היה רכישת הנוער הדתי למען הרעיון הציוני ועבודה למען הקרנות הציוניות, הפצת השקל

קבוצת „צעירי המזרחי" מלובלין, 1931

וכו', וכן הקמת נקודות הכשרה ושיגור חבריהם שמה. נקודות כאלה הוקמו בסביבות לובלין, באנופול, ספיצין ולוברטוב.

בין העסקנים התבלטו: דוד רכטמן, מרדכי אנגלנדר (כיום — מלאכי), צבי מיזלס, תיאודור הרצל קנטור (כולם כיום בישראל), יוסף נורדמן, ישעיה ארליכמן, צדוק קורלנדר, שמעון רויטמן, דניאל הלברשטדט, ויספיש, יעקב טצה, יעקב שריפט, ישראל דוד קרפט ועוד. עד המלחמה היה קיים גם ארגון נוער, „השומר הדתי", שמטרתו היתה חינוך הילד לציונות ועליה. משכן הארגון היה בבית־הספר „יבנה". „ברוריה" היה ארגון למען חינוך הבנות הדתיות ברוח „המזרחי". ארגונים מסועפים אלה, השתזרו בתוך תנועת „תורה ועבודה".

בשנות השלושים הציאה התנועה בלובלין ירחון בשם „דער וועג", בעריכת הח' מרדכי אנגלנדר, י. ל. שפר ות. ה. קנטור.

ב־1925 התקיימה בליבלין ועידה מחוזית ראשונה של „תורה ועבודה". ב־1930 אורגן בזמושץ' כנס דומה, וב־1934 התכנסה בלובלין ועידה מחוזית גדולה שהשתתפו בה מאות, ונציגים באו גם מהמרכז בוארשה — הרב נייפלד ולוי יונגסטר. התנועה בארץ־ישראל שיגרה ציר לועידה זו. מטרות הועידה היו: חיזוק וביסוס התנועה במחוז, דרישת זכויות בחלוקת הסרטי־פיקטים וייסוד ועד מחוזי שיפקח וינהל את הארגון במחוז ויהווה גוף מקשר עם המרכז בוארשה. כמזכיר נתמנה הח' אנגלנדר וביזמתו הוקמו סניפים רבים וכל קיבוצי ההכשרה שבמחוז לובלין קמו בפעולתו.

„הפועל המזרחי", לובלין, 1925

אפרים ז׳יטומירסקי

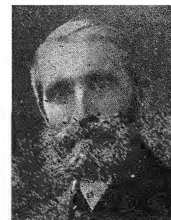
אפרים ז׳יטומירסקי נולד במז׳בוז׳ — עיירתו של הבעש״ט — בשנת 1880 בערך. היה מראשוני חובבי־ציון ברוסיה ואחר־כך, כשעבר ללובלין, ממיס־די „המזרחי" בעיר, היה פעיל בקרנות הלאומיות ובמוסדות־סעד. הקדיש זמן רב לקופת „גמילות חסד" ברחוב לוברטוב־סקה 1.

בשנים האחרונות ש־לפני מלחמת העולם ה־שניה היתה משאת־נפשו ומטרת חייו לעלות ארצה, אולם מצבו הכלכלי מחד והשערים הנעולים בארץ מאידך היו לו לרועץ. כזכות גדולה ראה לעצמו שאחד מבניו עלה ארצה. בזמן המלחמה היה כבר זקן, חלוש ותשוש, אבל מלבו לא משה האמונה כי הגאולה בוא תבוא.

אברהם מאגר

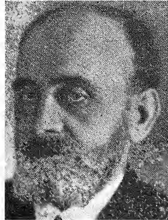
אברהם מאגר גר עד שנת 1919 בזאקליקוב, והיה בעל מנסרה ויערות. השתתף בחיים החברתיים, והיה מעסקני „המזרחי" בעיר וממיסדי מוסדות־הסעד: „לינת הצדק", „ביקור־חולים", קופת גמ״ח ואחרים. ב־1919 עבר עם משפחתו ללוב־לין וביתו היה בית־ועד למשכילי העיר ולעסק־ניה הציונים. אברהם מאגר עמד בראש „המז־רחי" בלובלין, תרם בעין יפה לקרנות הלאומיות. כ„בעל־מנגן" עבר לפני התיבה בשבתות ובחגים.

בשנת 1933 עלה מאגר עם אשתו ארצה, אולם בעבור שלוש שנים נאלץ לעזוב את הארץ בגלל מצב בריאותו הרופף וחזר לפולין. בנו יחידו שנשאר בארץ בא לבקר את הוריו לפני פרוץ מלחמת העולם השניה ונספה יחד עם בני־משפחתו.

אליעזר מוקוטובסקי

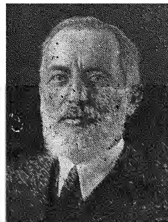
אליעזר מוקוטובסקי נולד ביוזיפוב בשנת 1875 להורים אדוקים ממשפחת רבנים. למד בחדר ואחר־כך בישיבה. בשנת ה־עשרים ושתים לחייו הת־חתן ועבר לזאקליקוב, משם עבר עם משפחתו ללובלין, בה מצא כר נרחב לפעולה ציבורית. היה מראשוני „המזרחי", ממיסדי ביה״ס „יבנה" ו„תרבות" והשתתף בהנ־הלת הגימנסיה ההומנית. תקופה מסויימת היה יו״ר ועד הקהילה. במשרתו זו ידע תמיד לעמוד על משמר הערכים הציוניים.

מוקוטובסקי היה תלמיד־חכם מובהק, איש שיחה ונדבן, נאה דורש ונאה מקיים. בעצם עבודתו הענפה בלובלין יצא להשתקע בארץ־ישראל וגם כאן לא הפסיק את פעולתו הציבורית. היה עסקן ב„המזרחי" ומהמרצים הקבועים במסיבות „עונג שבת". שמר על הקשר עם לובלין והשתתף בקביעות בעתון „לובלינער טאָגבלאַט". התפרנס מהנהלת חשבונות, פקידות ואחר־כך עסק בליטוש יהלומים והמציא המצאה שהוכרה ע״י מומחים. נפטר בשנת 1948 בשנת השבעים ושלוש לחייו.

מאיר יצחק סרבניק (כספי)

מאיר יצחק סרבניק (כספי) נולד בשנת 1873 בקוברין דליטא. בעודו צעיר התישב בלובלין ונשא לאשה את בתו של הסוחר ר׳ יוסף מייזלס. הצטרף בנעוריו לתנו־עה הציונית והיה ממיס־די הסתדרות „המזרחי" בלובלין. לפני מלחמת העולם הראשונה ביקר בארץ ישראל וחשב לה־קים בה בית־חרושת לשמנים, אולם המלחמה שמה לאל את תכניותיו.

מאז שובו מהארץ התמסר ביתר שאת למפעל הציוני ולמוסדות ציבוריים. היה חבר בועד ההצלה,

במשרד הארצישראלי, ועד איגוד הסוחרים הזעירים, נשיא בית־הכנסת הגדול ע״ש המהרש״ל, יו״ר המפעל „מעות חטין״, יוזם המטבחים הכשרים לחיילים היהודים בצבא הפולני, יו״ר הועדה לטיפול באסירים היהודים ב„טירה״, חבר ההנהלה של בנק הסוחרים וחבר ועד־הקהילה מטעם „המזרחי״ עד יום עליתו ארצה, בשנת 1933.

נפטר בתל־אביב בפברואר 1943. אשתו, מרת קיילה, נפטרה ביוני 1949.

יעקב קנטור

ר׳ אהרן־יעקב קנטור — וכפי שכינוהו מתוך חיבה ר׳ יענק׳לה, — נולד בעיירה פרמפול, שבמחוז לובלין, בשנת 1880 וביו, השו״ב ר׳ יוסף, חסיד קוזמיר, למדן ובר־אורין, ואמו שרה, ש־היתה מפורסמת כידענית בספרות הצרפתית והגר־מנית וגם בעניני יהדות היתה מעורה. משהגיע לכלל דעה והבנה בתורה החליט לנדוד למרכזי תורה, ורא־שית כל לסלובודקה שבלי־

טא, למורת־לבה של אמו. בסלובודקה שהה שנים מספר עד שהוסמך להוראה. עמד גם בבחינות למדעי חול, והוכתר בתואר „רב־מטעם״, כלומר רב המוסמך לייצג את הקהילה לפני השלטונות. השתלם בהוראה וקיבל דיפלומה של מורה עברי. עם קום המדינה הפולנית, השתלם במשפטים וקיבל רשיון לפתיחת משרד ולהופיע בבית־הדין כעורך־דין ממדרגה ב׳ (אוברונצה סונדובי).

שנים עבד כמורה בבתי־ספר שונים, בבתים פרטיים וגם בבית־הספר „דרכי־נועם״.

בימי מלחמת־העולם הראשונה היתה המצוקה בעיר גדולה מאד. המוני העם סבלו חרפת רעב. בתלמוד־תורה העירוני שבתו הלימודים, כי המורים והמלמדים לא קיבלו את משכורתם. הילדים התרוצצו ברחובות, רעבים ויחפים. משהגיע המשבר לשיאו, החליט ועד־הקהילה למנות את ר׳ יעקב קנטור כמפקח יחיד על המוסד.

היה ידוע כאחד מראשי הסתדרות „המזרחי״ בלובלין, היה ממיצגיה במועצת הקהילה המקומית והתפרסם בפולמוסיו עם „אגודת ישראל״, ה„בונד״ והפולקיסטים, כי היה נואם בחסד, בטעם ובחריפות. כן ייצג את „המזרחי״ בועידות הארציות שלה ושל קרן היסוד, הקרן הקיימת וכו׳. נמנה עם מיסדי ביה״ס „תרבות״ בלובלין ומשייסד „המזרחי״ את רשת בתי־הספר שלו, „יבנה״, היתה לובלין אחת הראשונות שנוסד בה בית־ספר כזה.

היה פעיל גם בשטח הכלכלי. חבר במועצת הבנק הקואופרטיבי „ספולדזילנה קרדיטובה״ ובבנק הסוחרים שבנשיאותו של ר׳ לייבוש גליבטר. יחד עמו הקים את הבית המשותף היהודי הראשון בלובלין בשם „ספולדום״. אולם את עולמו קנה כעסקן של „ועד ההצלה״ שבראשו עמד הד״ר אברהם קרשמן (נמצא כיום בארץ).

עם בוא הנאצים ללובלין נתמנה כחבר ועד הקהילה ומועצת הזקנים. היה בין ראשוני אבות העיר שהוצאו להורג במרס 1942.

אחד מבניו, דניאל, נמצא בארגנטינה משנת 1930. בן אחר, תיאודור הרצל, עלה ארצה בעליה הבלתי־לגלית באנית המעפילים „אסימי״. יתר בני־המשפחה הלכו בדרך מיליוני הקדושים שנספו.

יהודה לייב שפר

יהודה־לייב שפר היה למדן, עסקן ציבורי וציוני. שימש כמורה להיסטוריה יהודית בגימנסיה ופירסם מסות על קורות היהודים בפולין בכתבי־עת בעברית, באידיש ובפולנית. במשך שנים היה חבר ועד־הקהילה ועמד בראש מושב־הזקנים ובית־היתומים שעל־יד הקהילה. היה חבר העיריה הנבחרת הראשונה ויו״ר הסתדרות „המזרחי״. נספה בגיטו לובלין.

מפלגת הפועלים „בונד"

בשנת 1903 הופיע בלובלין הכרוז המודפס הראשון באידיש מטעם ה„בונד". קבוצת שוליות התארגנה בשם „פומוץ בונדו" (עזרת ה„בונד"). חברי הארגון נהגו לצעוד ברחובות העיר ולהשמיע כל מיני סיסמאות נגד השלטונות ובעד שיפור מצב המעמד הפועלי; בעת החגיגות הרשמיות לכבוד הצאר ובני־ביתו כשהושר בבתי־הספר ההימנון „בוז'ה צאריה כראני", שרו חברי הארגון שירי פועלים.

בשנת 1904 הגיע ללובלין בא־כח הועד המרכזי של ה„בונד", החבר סאמואיל (כאנין), הקים כאן סניף המפלגה וייסד איגודים מקצועיים בלתי־ליגליים של פועלי המחט, אופים, פועלי מברשות וסנדלרים. דדרישות הראשונות שהוגשו למעבידים היו: להכיר באיגוד כבא־כח הפועלים בכל משא ומתן הנוגע לעניניהם, תנאי־עבודה אנושיים, זמני עבודה קבועים עם תשלומי משכורת שבועיים.

השביתות שפרצו בעקבות דרישות אלה היו מלאות התנגשויות דרמטיות, מאסרים וכו' אולם בסופו של דבר יכלו הפועלים להתברך בכמה הישגים נכבדים וקרן ה„בונד" עלתה בעיני ההמונים. בהזדמנויות שונות נערכו אסיפות־עם ברחובות העיר, נואמים מטעם ה„בונד" הופיעו לפני המתפללים בבתי הכנסת והמדרש ואיש לא הפריע להם. כן אורגנה אז „בורסה" („בערזע") — מקום מיפגש לפועלים שנועדו כאן אחרי העבודה לשם סידור ענינים המקצועיים. חברי ה„בונד" השתלטו בכוח על בתי־דפוס והדפיסו בהם כרוזים שהופצו לאחר מכן בעיר ובעיירות הסמוכות, בהן הוקמו סניפי המפלגה ואיגודים מקצועיים.

מזמן לזמן נאסרו חברים ומשהתברר כי ידו של המלשין שיע'לה זיגמונט במאסרים אלה, ירו בו. שיע'לה נפצע והועבר לבית־החולים הצבאי. כאשר הבריא ועמד לעזוב את בית־החולים, התנכלו אנשי המפלגה שוב בנפשו והפעם הרגוהו. ועוד צרה היתה אז. אנשי העולם התחתון התנפלו על הפועלים בקריאות „שובתים" ודקרו כמה מהם בסכינים. הפועלים התארגנו ולימדו את הבריונים לקח. מאז נפסקו ההתנפלויות.

בשנת 1906 נאסרו רבים מפעילי ה„בונד". כותב טורים אלה היה הראשון שהועמד לפני בית־משפט צבאי בלובלין. החברות ליבה האגר וחייקה שפייזר דאגו לאסירים במסירות רבה.

עד שנת 1914 התנהלה פעולת ה„בונד" במחתרת. לאחר שהאוסטרים כבשו את לובלין הותרה הרצועה במידת מה ובשנת 1917 התקיימה הועידה הארצית של ה„בונד". מאז התחילה המפלגה לשגשג. המרכז שיגר ללובלין את חבריו הדגולים: ע. נובוגרודזקי, יחיאל ניימאן, מטעם האיגודים המקצועיים ביקרו: מאקס שפייזר וראובן צוקרמן. עם פעילי ה„בונד" בלובלין נמנו אז: בריש קרמפל, שיעלה ארבוז, פישל ווייס, משה ווייסמן, השיל הרצמן, מורגנשטרן, גוטמאכר, בור, לאנגפוס, קירשנבוים, קירשנברג, הוכמן, אייזיק, י. גוטשטין, שלמה צוקרמן — כולם פועלים במקצועות שונים. בשנת 1919 הצטרפו ל„בונד" חברים מחוגי האינטליגנציה: בלה שפירא, ד"ר הרשנהורן, ד"ר מנדלבוים, המורה קרימהולץ, חיים טננבוים, קסטנברג, מאטצקי, ד"ר יוסף קירשמן ואחרים. נוסדו איגודים מקצועיים ליגאליים בכל הענפים.

לאחר שהאוסטרים עזבו את העיר פרץ בה רעב. כדי להקל על מצוקת ההמונים נוסדו אז על־ידי ה„בונד" כמה קואופרטיבים: מאפיה קואופרטיבית שהעסיקה עשרה עובדים, מחסן של עצים ופחמים וחמש צרכניות. כן הוקם מטבח־פועלים שחילק מדי יום ביומו כמה מאות ארוחות.

גם בשטח התרבותי קמו אז מוסדות רבים, כגון הספריה ע"ש ברוניסלאב גרוסר, שהיתה במשך תקופה מסויימת הגדולה בעיר, אורגנה מקהלה, חוג דרמטי. הופעות המקהלה והחוג הדרמטי הפכו לחג לפועלי לובלין, שמילאו את האולם הגדול ביותר בעיר, „קורסו" עד אפס מקום.

בשנת 1920, בזמן המלחמה בין פולין ורוסיה הסוביטית, נאסרו חברי ועד ה„בונד": בלה שפירא, לייב לרר, מקס שפייזר, אלי קליינבוים ולייב גולדרינג. כן נאסרו פעילי המפלגה: מרדכי ווייסברג, ראובן

גולדברג ושמואל גרטלר. החברה בלה שפירא שוחררה לאחר כמה חדשים בתנאי ויתרם ישבו שנתיים עד למשפט. בית המשפט שחרר את החברים: לרר, גולדרינג וקליינבוים. שפייזר, גולדברג, ווייסברג וגרטלר נדונו לשנתיים מאסר מבלי לקחת בחשבון את זמן מאסרם עד למשפט.

מיד לאחר שחרורם ניגשו החברים לליכוד המפלגה, ארגונן מחדש של תנועות הנוער „צוקונפט" ו„סקיף" ושל האיגודים המקצועיים, פרט לקואופרטיבים שחשיבותם ירדה בינתיים בגלל שיפור מצב האספקה. מעונות המפלגה שהוחרמו על־ידי השלטונות לא הוחזרו, פרט למעון עובדי המסחר ברחוב רוסקה 34, שניתפס בזמנו על ידי אנשי באלאכוב*).

„הועידה הלובלינאית"

בסוף חודש דצמבר 1917 התקיימה בלובלין ועידת היסוד הבלתי־ליגאלית של ה„בונד" בפולין, שהכריז על עצמו כמפלגה עצמאית ובלתי תלויה ביתר חלקי ה„בונד", שנשארו בגבולות ברית־המועצות לאחר מהפכת אוקטובר.

עירנו נבחרה למקום הועידה לא רק משום שהיתה כבר אז מרכז נכבד של התנועה הבונדאית. גורמים אחרים הכריעו את הכף לזכותה. אנשי המחתרת המנוסים של ה„בונד" ובראשם החבר נוח, קבעו שמבחינה בטחונית ישנם יתרונות ללובלין השוכנת בשטח הכיבוש האוסטרי מאשר לוארשה ולודז, הנמצאות תחת הכיבוש הגרמני. האוסטרים היו פחות ערים ודרוכים מהגרמנים. נוסף לכך היו תנאי האיכסון והאישפוז נוחים אז בלובלין יותר מאשר בערים אחרות.

ההכנות הפוליטיות לועידה נעשו על־ידי המרכז בוארשה; הטכניות — נמסרו לועד ה„בונד" בלובלין. בראש פעולות ההכנה עמדו בלובלין החברים: בריש קרמפל והסטודנט זידראנסקי. מטעם המרכז שוגר לעזרתם החבר דוד מאיר.

---

*) על ה„בונד" בראשיתו ראה הזכרונות של י.א. קליינמן וד"ר ש. הרשנהורן בספר זה.

הועד העירוני של ה„בונד", 1906.
מימין לשמאל: יושבים — „משה'לי השחור", שלמה התפר, ש. כצמן
עומדים: — מלכ'ל, חיימ'לי הקטן, עקיבא זיגנץ.

קבוצת פעילי ה„בונד" ב־1919

הישיבה הראשונה של הועידה התקיימה בדירתה של החברה לאה קוטשר ברחוב סונדובה 10. היו מיוצגים בה הסניפים הגדולים ביותר של המפלגה. ללא כל חגיגיות נפתחה הועידה, לא הרשו לכך התנאים וגם לא היה צורך בגינונים אלה. את דברי הפתיחה השמיע החבר נוח, שהדגיש את התפקידים ההיסטוריים המוטלים על הועידה; ניסוח המצע הפוליטי והאידיאולוגי של המפלגה ועריכת תקנונה האירגוני. ההרצאות והויכוחים היו על רמה גבוהה כי כן השתתפו בועידה ממיטב העסקנים (פרט למדם, שגר אז בברלין). את הסניף הלובלינאי ייצגו החברים ווייס ווידראנסקי מטעם הסניף בחלם הופיע ארטור זיגלבוים, הגיבור המפורסם בעתיד שקידש את שם ה„בונד".

אחת הישיבות התקיימה בביהח"ר של קראסוצקי, שלא היה פעיל אז, ברחוב קראביצקה. ישיבת הלילה האחרונה התקיימה במטבח הפועלים ברחוב ארכידיאקונסקה 9.

הועידה נמשכה שלושה ימים ושלושה לילות ונתקבלו בה החלטות חשובות שהיתוו את דרכי פעולתה של המפלגה להבא.

בשנת 1918 חזר ה. ארליך מרוסיה ללובלין וגילה ענין רב לבחירות הראשונות לעיריה שהתקיימו אז. מכיוון שהחבר ארליך הופיע ברשימות גם בוארשה וגם בלובלין והיו לו סיכויים להיבחר בוארשה, הציע לי להופיע ברשימה של לובלין. אולם בינתיים גוייסתי לצבא ועזבתי את העיר. כנציג ה„בונד" נבחר לעיריה החבר אלי שטריגלר (מאיגוד האופים). מטעם הרשימה האזרחית המאוחדת נבחרו: אלתר וואלטשר, משה קנטור וסלובודקין.

התנועה המקצועית עם איגוד פועלי־המחט בראש (ברחוב גרודזקה) הקיפה אלפי חברים מכל המקצועות. איגוד עובדי המסחר היה מאורגן יפה והשפעתו היתה רבה. אז הוקם גם איגוד העוזרות שדאג לתנאי־עבודה אנושיים בשבילן. המאבק בתוך מחנה הפועלים היה אז כבר די חריף, אבל לא הגיע עוד לידי שנאה עיוורת.

לאחר המהפכה במעצמות־המרכז בנובמבר 1918 הוקמה בלובלין מועצת־הפועלים הראשונה. בה ייצגו את ה„בונד" החברים ה. ארליך וי. ניימן. בעיר הופיעו גדודי פועלים מזויינים והפפ"ס אירגנה מיליציה, ברם הלאומיים־הדימוקראטיים (נ. ד.) לא הכירו בממשלת דאשינסקי ואירגנו מיליציה משלהם. פרצו פרעות נגד היהודים והיציאה לרחוב היתה בחזקת סכנה. לפי החלטת מועצת הפועלים התקיימה הפגנה גדולה של הפועלים הפולנים והיהודים נגד הכוליגאנים האנדקיים. הפועלים היהודים השתתפו בהפגנה בהמוניהם לעומת

זאת היה מספרם של הפועלים הפולנים די קטן. על ההפגנה שמרו גדודי „המיליציה האדומה" ובראשם המפקד קסאוורי (אם זכרוני אינו מטעה אותי). ההפגנה עשתה רושם עצום והרתיעה את הפורעים שלא העיזו להתנפל עוד על יהודים.

*

בעת הבחירות הנוספות לעיריה בשנת 1920 נבחרו בלה שפירא והמורה קרימהולץ (לא כיהן זמן רב בתפקידו וגם עזב את התנועה. נרצח בשנת 1940). פעולת נציגי ה„בונד" בעיריה היתה אחראית וכרוכה בסכנות. די להזכיר את נאומה של בלה שפירא בעיריה נגד המלחמה עם ברית־המועצות, שהביאה למאסרה ורק הודות לחנינה הכללית ישבה בבית־הסוהר שנה אחת בלבד. מאחר שבשנת 1920 נאסרו יחד עם בלה שפירא גם ווייסמן ושמואל גרטלר, התנהלה פעולת המפלגה שוב במחתרת עד שנת 1921.

בשנת 1920 נוסד סניף ארגון בתי־הספר (צישא), שניהל אז פעולה צנועה למדי בהנהלתם המשותפת של ה„בונד", פועלי־ציון שמאל והעממיים. מלבד הפעולה הפוליטית שתהנהלה במחתרת, כדאי להזכיר גם את מטבח הפועלים הבלתי־ליגאלי במרתף שברחוב שירוקה 37. בראש המטבח עמדו חייקה שפייזר, א. מאסט (נרצח בעת הכיבוש הנאצי), שבע בוכשרייבר, ליבה האגר ויהודה פרידהיים. בשנת 1923 התקיימו הבחירות הראשונות לקהילה לאחר המלחמה. ה„בונד" ניהל אז תעמולה רבת־תנופה. מאז שנת 1905 לא התקיימו אסיפות המוניות כאלה כפי שהתקיימו לפני הבחירות לקהילה. נבחרו החברים: לרר, שוורץ, בויקו וד"ר הרשנהורן. שני האחרונים נכנסו לועד הקהילה. אף כי חברי ה„בונד" היו במיעוט, הרי רישומם היה ניכר בפעולות הקהילה. תוצאות פעולה זו והופעותיה הנועזות של בלה שפירא בעיריה הורגשו בעתיד, בעת הבחירות לעיריה השניה, בשנת 1927. במשך תקופה זו הולכת וגדלה השפעת ה„בונד" בכל השטחים — הפוליטיים, החברתיים והתרבותיים, על אף רדיפות השלטונות והלאומיים־הדימקראטים (די להזכיר את התנפלות האנדקים על הפגנת האחד במאי בשנת 1926) וההפרעות מצד המפלגות האחרות.

נציגי ה„בונד" הצטיינו בפעילותם במוסדות החברתיים והתרבותיים שנוסדו אז: ועד בית־החולים, „טאז" והאוניברסיטה העממית. אולם במיוחד גדולה היתה השפעת ה„בונד" בתנועה המקצועית, ומעידה על כך העובדה, שבמועצה המרכזית שעמדה בראש התנועה המקצועית, השתתפו 14 חברים מטעם ה„בונד" וחבר אחד מטעם פועלי־ציון שמאל. האוניברסיטה העממית נוסדה על־ידי חברי ה„בונד", וגם בארגון בתי־הספר עשו את עיקר המלאכה אנשי ה„בונד": בלה שפירא, יענקל ניסנבוים (נורה על־ידי הגרמנים ברחוב), קרוסמן, מיודובניק, הרשנהורן ואחרים.

לשיאה הגיעה השפעת ה„בונד" בעת הבחירות לעיריה השניה. מספר המשתתפים באסיפות ה„בונד" היה גדול עד כדי־כך שנאלצנו לערוך אותן בחצרות. כן התקיימה האסיפה בהשתתפותו של ב. מיכאלביץ' בחצר בית־החרושת לבירה של שטרנפינקל. אף כי החצר היתה גדולה והתאספו בה כמה אלפי אנשים עוד נותרו אלפים בחוץ ורק בקושי הצליח הנואם לפלס לו דרך לדוכן הנואמים.

הבחירות הביאו נצחון גדול ל„בונד". מבין 16 נציגים יהודים נבחרו 8 בונדאים: ב. שפירא, ד"ר מנדלבוים, ד"ר הרשנהורן, לרר, ארבוז, גולדבלום, קלנר וב. קרשנברג. יחד עם 17 חברי הפפ"ס נוצר רוב סוציאליסטי עם המאגיסטראט הסוציאליסטי הרא־שון. ב. שפירא היתה בועד הפועל של המאגיסטראט וד"ר הרשנהורן היה היהודי הראשון בתולדות לובלין, שכיהן כסגן יו"ר בעיריתה. עיריה זו לא המשיכה זמן רב. שיתוף הפעולה בין ה„בונד" והפפ"ס היה די הדוק בתחילה, אולם במרוצת הזמן נחלש, מאחר שהפפ"ס גילתה הססנות והחלה לפזול לצד הסנאציה. כעבור שנה פורקה העיריה על־ידי השלטונות, אולם בתקופת קיומה הקצרה הצליחו חברי ה„בונד" להכניס סכומים ניכרים מתקציב העיריה לטובת מוסדות יהודיים.

כפי שציינו לעיל, חלפה תקופת־זוהר זו חיש־מהר, אבל מה שהושג אפילו לשליטי הסנאציה קשה היה לבטל, וכך נשארו ההקצבות לטובת המוסדות היהודיים גם בתקציבים הבאים. פעולת ה„בונד" בעיריה הרימה את קרנה והשפעתה בעיר.

כידוע, החרים ה„בונד" את הבחירות לקהילה השניה. לעומת זאת, בבחירות לקהילה השלישית, נחל נצחון מכריע. מחלקת הסעד, אחת החשובות ביותר, נמסרה על־ידי הרוב האדוק של הקהילה לידי ה„בונד". גם בסניפי ה„אורט" וה„ייווא" שהוקמו במרוצת הזמן, תפסו אנשי ה„בונד" מקום נכבד. באותה התקופה ייסד ה„בונד" איגוד בעלי־מלאכה, שניהל פעולה

מסועפת בין ה„כאלופניקים"[1]. כן נוסדה אז „הליגה לתרבות" — מוסד תרבותי גדול, עם ספריה גדולה (כארבעת אלפים כרכים), מקהלה ותזמורת. באותה תקופה (סוף שנות השלושים) הוחל בהקמת בנין לבית־הספר ע"ש י. ל. פרץ. מפעל זה הוקם כמעט כולו בכוחות ה„בונד". הבחירות לעיריה בשנת 1938 הביאו ל„בונד" נצחון מזהיר.

עיריה זו לא זכתה להתאסף אף פעם. מלחמת העולם השניה פרצה ופולין נכבשה בימיה הראשונים.

ד"ר ש. הרשנהורן

[1] כפי שנקראו בעלי־המלאכה שעבדו בשביל משווקי התוצרת.

ה„בונד" בשנת 1939

לאחר תקופה של שפל התאושש ה„בונד" שוב בשנים שקדמו לפרוץ מלחמת העולם השניה.

בעיריה היה מיוצג על־ידי תשעה חברים: בלה שפירא, ד"ר הרשנהורן, ד"ר מנדלבוים, עו"ד בך, בלה גולדברג, בריש קרמפל, יעקב קלנר, ניסנבוים ולייב לרר.

שלושה מחברי ה„בונד" השתתפו בועד הקהילה: ד"ר הרשנהורן, א. ניסנבוים ומשה וויסמן. במועצה היו ששה חברים: שורץ, בויקו, קלנר, דובינסקי, לרר וארבוז. סגן יו"ר המועצה היה לייב לרר.

התנועה המקצועית

המועצה המרכזית של התנועה המקצועית היהודית בלובלין היתה מורכבת אך ורק מחברי ה„בונד". במועצה המרכזית של הפועלים הפולנים והיהודים שהקיפה את כל הכיוונים הפרולטריים היו ל„בונד" חמישה נציגים, סגן יו"ר המועצה היה חבר ה„בונד", לייב לרר. אף כי הפועלים היהודים והפולנים היו מאורגנים באיגודים נפרדים, התנהלו כל הפעולות בעניני תנאי העבודה במשותף.

ואלה האיגודים שהיו מסונפים למועצה המרכזית:

1. עובדי בתי־מסחר. בועד בן 15 חברים היו לפועלי־ציון שמאל שניים. מזכיר האיגוד היה חבר ה„בונד" — א. ניסנבוים.

2. איגוד ההלבשה. בועד בן 15 חברים היה קומוניסט אחד וחבר פועלי־ציון שמאל. מזכיר האיגוד היה הבונדאי משה וויסמן.

3. איגוד התזונה: אופים, קצבים, סוכריות, שוקולדה וכו' — 11 חברים, כולם בונדאים. המזכיר — לייב לרר.

4. איגוד תעשית העור — 15 חברים בועד, פוע"צ שמאל וקומוניסטים מנדט אחד כל מפלגה. המזכיר — חיים ניסנבוים.

5. איגוד ההובלה — הועד בן 15 חברים, כולם אנשי ה„בונד". המזכיר — דובינסקי.

6. איגוד פועלי העץ והבנין: ועד בן 15 חברים. לפועלי־ציון ימין ולקומוניסטים — מנדט אחד לכל מפלגה. המזכיר לייב לרר.

7. איגוד התעשיה הכימית: ועד בן 15 חברים, שבעה בונדאים וארבעה מאוהדי ה„בונד". המזכיר — הלל דובינסקי, בונדאי.

8. איגוד תעשית המתכת (מסגרים, פחחים, חש־מלאים, שענים): ועד בן 11 חברים. לפועלי־ציון ימין ולקומוניסטים — מנדט אחד לכל מפלגה. המזכיר היה ל. לרר.

9. איגוד פועלי הדפוס: הועד היה מורכב מחברי פועלי־ציון ימין ושמאל ובונדאים. המזכיר היה משה ווייסמן.

10. איגוד ה„כאלופניקים" — ועד בן 15 חברים, כולם חברי ה„בונד" או אוהדיו. המזכיר — שיע'לה ארבוז, בונדאי.

תנועת הנוער: „צוקונפט"

ארגון הנוער „צוקונפט" („העתיד") מנה מספר גדול של צעירים מאורגנים בחוגים שנשאו את שמות מנהיגי ה„בונד" הגדולים שנפטרו. ה„צוקונפט" ניהל עבודה מסועפת. בקיץ יצאו חבריו למחנות ובכל ימות השנה עסקו בפעולות תרבות וכן עזרו למפלגה בכל המבצעים. עם פעילי ה„צוקונפט" נמנו: חיים ניסנבוים, יוסף הרנהוט, אברהם פישאדר, פסה סלאמה־פוגל, קרולה לפלר, הירש הרצמן, יעקב ניסנבוים, יעקב בורנשטין, שמחה אנגלסברג וצימברג.

ארגון הילדים: „סקיף"

הארגון היה מנוהל יפה. טיולי הילדים של ה„סקיף" והופעותיהם בהצגות שנערכו על־ידי בית־הספר, עוררו את התפעלות כולם. עם פעילי ה„סקיף" נמנו: המורים: קרוסמן ויוסף הרנהוט; והמורות: לודג'ה מיודובניק, ברוידה, סגלוביץ, חוה בראנד, צ'ארנה וויס, חנה מרנשטיין, מלכה פישמן ואחרים.

ספורט

במועדון לספורט „מורגנשטרן" („השחר") היו כמה קבוצות להתעמלות, להקה למחולות, קבוצת כדור־רגל וכו'. את הקבוצות אימן מאמן מיוחד. בועד המועדון ישבו: הירש הרצמן, שמואל גרטלר, שמואל צימברג, דוד רוזנווין ויוסף דראנג.

הליגה לתרבות (קולטור־ליגע)

הליגה לתרבות ניהלה ספריה גדולה, מקהלה בת 70 חברים, תזמורת לכלי נשיפה בת 50 חברים, חוג דרמטי, אולם קריאה גדול וכו'. נערכו הרצאות של טובי המרצים בארץ. הועד היה מורכב מחברי ה„בונד" וכמזכיר כיהן הבונדאי שמחה אנגלסברג.

„לובלינער שטימע"

השבועון „לובלינער שטימע" („קול לובלין") הופיע בכל יום ששי. עורכו היה יעקב ניסנבוים, בונדאי בלתי־מפלגתי.

חגיגות האחד במאי

בחגיגות האחד במאי השתתפו אלפי חברים של המפלגה, האיגודים המקצועיים וכו', שצעדו תחת דגלי ה„בונד" וה„צוקונפט". השורות הממושמעות של ה„בונד" היו לצנינים בעיני השליטים והחוליגנים הלאומניים. כל מאמציהם להפריע את איחוד ההפגנה הבונדאית עם ההפגנה של פפ"ס עלו בתוהו. בשנת 1926 חסמה המשטרה את הדרך בפני מפגיני ה„בונד", כדי להפריע לאיחודם עם הפפ"ס. החוליגאנים הלאו־מנים התנפלו על הדגל של ה„בונד" ופצעו את החבר הרשנהורן. גם נושא הדגל, מרדכי שוורטשאפט, נפצע קשה, אולם את הדגל לא הוציא מידיו. כן נפצעו עוד אחדים מחברי ה„בונד" (גרינוולט וכותב טורים אלה), אולם הפועלים לימדו לקח את החוליגאנים עד שבתי־החולים היו מלאים נפגעים מקרבם. עוד כמה פעמים נעשו נסיונות להפריע להפגנות, אבל החוליגאנים נתקלו תמיד בהתנגדות נמרצת.

במשך כל השנים נתמזגו שתי ההפגנות, של ה„בונד" ושל הפפ"ס,על ־יד העיריה, ולצלילי התזמורת שניגנה שירי־פועלים יהודיים ופולניים צעדו המפגינים יחד ברחובות העיר.

המיליציה הבונדאית

המיליציה הבונדאית שבראשה עמדו החברים ל. לרר וזליג וואסרשטרום, מנתה כמה מאות חברים. המיליציה שמרה לא רק על תנועת הפועלים, אלא גם על כל היהודים, בשעה שאיימו עליהם התנפלויות מצד הלאומנים.

בשנות השלושים פרצו התנפלויות אנטישמיות ברחובות העיר, בבתי הקולנוע, בגנים העירוניים וכו'. בשעה שד"ר הרשנהורן ואנוכי פנינו במשלחת למושל העיר, ענה הלה: „מה אנו יכולים לעשות? העם הפולני כולו שונא אתכם והאם יכולים אנו לאסור את כולם?"

המיליציה של ה„בונד" התחילה בפעולות־נגד. בשבת אחת תפסו אנשי המיליציה עמדות בגן העירוני ומשהופיעו החוליגאנים כדי לעשות את „מלאכתם", התנפלו עליהם ולימדום לקח. מאז נפסקו ההתנפלויות ברחובות ובגנים.

ל. לרר

*
* *

הנריך ארליך

(1941—1882)

נולד ב־12 מאי 1882 אצל הורים חסידים אמידים. אביו משה ארליך, היה בעל טחנה בלובלין, ומחסידי גור. בגיל העמידה עזב את החסידות והפך להיות משכיל ונוהה אחרי אחד־העם, ואף נרשם בין החברים הראשונים של אגודת „בני־משה" בלובלין.

הנריק, או כמו שקראו לו באידיש: הירש־וולף גילה כשרונות של למדן עוד מימי נעוריו. למד בחדר, ואחרי כך אצל מלמד מיוחד, שהרביץ לו תורה. היה לובש קאפוטה ארוכה ומגדל פיאות. עד שנתו ה־14 היה שקוע בתורת החסידות ולמודי הדת. אמו וכן גם שתי אחיותיו, שלמדו בגימנסיה בלובלין רצו מאד, שגם הירש־וולף יטעם מדעים חיצוניים, מחכמת הגויים.

בחשאי, בהסתר פנים כלפי אבא, נרשם בגימנסיה הרוסית שבלובלין, ובכל־יום עם השכמת הבוקר היה יוצא הירש־וולף — כשהוא לבוש אמנם בקאפוטה הארוכה, — אל בית אחותו, גיטל סלובודקין, שם היה מחליף את בגדו במדי גימנסיה.

לבסוף, נודע הסוד לאביו כי מצא אצל הבן ספרי הלמוד הלועזיים. מתוך כעס עמד האב, אסף את הספרים הללו ודן אותם לשריפה; אבל לא ארכו הימים וגם האב הבין לרוח הזמן — וע"י כך לרוח הבן, — ואז התחיל הבן ללמוד רוסית בגלוי, והיה לגימנזיסט בפרהס־ה.

בתוך הגימנסיה קלט הירש־וולף את הרוחות המהפכניות שנשבו אז ברוסיה; אלו השנים שעל סף המאה העשרים. — זמן־מה היה חדור רעיונות „אחד־העם", אף השתייך לאגודת „בני־משה", כאביו; — ויחד עם זה התלהב לתנועת התחיה הלאומית של העם הפולני.

פעילות יתירה גילה בתוך האגודה הבלתי־ליגלית של הנוער הלומד היהודי, אשר היתה קיימת בכל רחבי רוסיה והתעסקה באוסף כספים לתמיכה בסטודנטים (ראה זכרונותיו של י. א. קליינמן).

בשנת 1902, אחרי גמר הגימנסיה, עבר לווארשה, נכנס למכון למדעי המשפט; ואולם כעבור חדשים מספר בלבד הוא השתתף בהפגנה שנערכה נגד מחזה על רקע אנטישמי, שהוצג אז באחד התיאטראות שבווארשה, — וקיבל את ענשו: מאסר לשבועיים.

בשנת 1903 הסתפח אל ה„ב.נד", וכשהשתתף בהלוית חבר ה„בונד" בירנצווייג, שמת בבית־הסוהר, שוב נידון למאסר 3 חדשים ולגירוש מהאוניברסיטה.

בשנת 1906 יצא, יחד עם ברוניסלב גרוסר, לפטרבורג; שם למד במכון למשפטים. שם גם הכיר את בתו של ההיסטוריון המפורסם שמעון דובנוב, סופיה, אשר ברבות הימים היתה לו לבת־לויה לכל ימי חייו.

אז הרחיק נדוד, נסע לברלין; אך גם שם לא נתנו לו מנוח התסיסות המהפכניות. הוא חזר לווארשה, ערך, יחד עם חברו ברוניסלב גרוסר, את הבטאון הבונדאי הבלתי־ליגלי בשפה הפולנית „נאשע האסלא".

כל ימי שבתו בפטרבורג היה פעיל בתנועה הבונדאית. בשנת 1912 נתמנה כבא־כוח ה„בונד" בועד המארגן של המפלגה הסוציאל־דמוקרטית הרוסית, וכמזכיר הצירים הסוציאל־דמוקרטים בדומה הממלכתית. בתוקף תפקידו זה היה עוזר לא רק לעבד הצעות־חוק בשביל הסיעה הסוציאל־דמוקרטית, אלא היה גם מכין את ההרצאות בשביל צירים סוציאל־דמוקרטים.

בשנת 1913 נבחר ארליך כחבר הועד המרכזי של ה„בונד" והשתתף בכינוס הכל־רוסי של הפקידים ועובדי בתי־המסחר במוסקבה. בכינוס זה השתתפו כל המנהיגים המפורסמים של האגודות הפוליטיות ברוסיה. יושב־ראש הכינוס היה מי שנתפרסם אחר־כך בימי המהפכה כראש־המיניסטרים — קרנסקי. בקשר עם הכינוס נאסר ארליך, ואחרי 3 חדשים שוחרר על סמך תעודת־רופא, שהוא חולה־ריאות.

בזמן המהפכה הרוסית, בחודש מרס, העמידו את ארליך בעמדה הקדמית של התנועה הריבולוציונית. נבחר כחבר במועצת הפועלים בפטרבורג וכן בועד הפועל של מועצת הפועלים והחיילים, ושם רבה השפעתו להתפתחות המהפכה שבאה לאחר־כך. הוא גם מלא תפקיד של נציג ה„בונד" בועד המרכזי של המפלגה הסוציאל־דמוקרטית ברוסיה.

בועד הפועל של מועצת הפועלים והחיילים, תמך ארליך בהצעה לשלוח משלחת לחו"ל, שתפנה ישיר לעמי העולם, בדבר כריתת שלום עם רוסיה המהפכ־נית, שלום ללא סיפוחים וקנסות. ארליך נבחר כאחד מחמשת מלאכי השלום הללו, בהיותו בחו"ל השתתף ארליך בועידת המפלגות הסוציאליסטיות שנתקיימה בשטוקהולם, ואשר הציבה לה למטרה להקים לתחיה את האינטרנציונל הסוציאליסטי, אשר נתפזר בימי המלחמה העולמית.

באוקטובר 1917 באה המהפכה הבולשביסטית. בתור מחאה נגד תפיסת השלטון ע"י הבולשביקים עזב ארליך, יחד עם ה„מנשביקים" ויתר הבונדאים, את הכינוס הכל־רוסי השני של מועצות הפועלים והח־יילים, לאחר שהבולשביקים קיבלו את הרוב.

הוא גם וותר על חברותו בוועד הפועל, ונשאר זמן מועט ברוסיה והשתתף בעתון הסוציאל־דמוקרטי „ראַבוטשאַיאַ גאַזעטאַ" (עתון הפועלים).

הגלים הסוערים של הטירור הבולשביסטי נגד הקבוצות הבלתי־בולשביסטיות הכריחו אותו לבסוף לעזוב את רוסיה. הוא יצא — יחד עם אשתו ושני ילדיו — ללובלין, והשתקע בבית הוריו.

בהשפעתו של וולדימיר מדם עבר ארליך לגור לווארשה, תפס מיד מקום מכובד בתנועת ה„בונד". הוא נעשה מהר למנהיג ה„בונד" הבולט ביותר, נואם ופוב־ליציסט בעל שיעור קומה. נאומיו ומאמריו הצטיינו בהגיונם ובסגנונם; הוגה־דעות בעל־טעם ודברן בנחת ובמתינות, שאינו יורד לידי קיצוניות.

על רקע המהפכה הבולשביסטית ברוסיה, קמו אצל ה„בונד" — כמו אצל תנועות סוציאליסטיות אחרות — חיכוכים וחלוקי־דעות עמוקים מבפנים; התפתחו זרמים ופלגים שונים, שנלחמו זה בזה. ארליך השכיל לתפוס תמיד את שביל־הזהב בתוך כל המאבקים הסוערים הללו, וע"י כך לשמור על שלימות ואחדות התנועה.

בשנת 1919 נבחר ארליך במקום הראשון ברשימת ה„בונד" לעירית וורשה, ומאז ואילך היה תמיד נבחר כחבר מועצת העיר — עד פרוץ המלחמה העולמית השניה.

ארליך היה גם מנהיג הפרקציה הבונדיסטית בקהילת ווארשה; הוא עמד תמיד בראש רשימת ה„בונד" בבחירות לסיים הפולני, אם כי ה„בונד" לא הצליח להעביר שם אף מועמד אחד.

למרות השקפותיו האידיאולוגיות המתנגדות לקו־מוניזם, היה ארליך לפרקים מופיע במשפטים פוליטיים כסניגורם של קומוניסטים שישבו במאסר. את זאת הוא עשה כדמוקרט אמתי וישר־לבב וכסוציאליסט אשר נלחם נגד משטר הטירור בפולין.

במשך כל 20 שנות עצמאותה של פולין היה ארליך האישיות המפורסמת של ה„בונד", ויחד עם ויקטור אלטר היה מנציגי ה„בונד" באינטרנציונל הסוציאליסטי. בהופעותיו בקונגרסים של האינטרנצ־יונל הסוציאליסטי רכש לו עמדה בולטת ומכובדת בעולם הסוציאליסטי הבלתי־יהודי.

בעבודתו הצבורית עורר ארליך כבוד ודרך־ארץ ויחס של חיבה אפילו אצל מתנגדיו, הודות לרמתו המוסרית הגבוהה.

בפרוץ המלחמה העולמית השניה, ועם התנפ־לות קלגסי היטלר על פולין ברח ארליך ועוד הרבה עסקנים פוליטיים לבריסק, שם הלשין עליו קומוניסט יהודי, והוא נאסר על־ידי המשטרה הסובייטית, ויחד עם ויקטור אלטר נידון למוות; אחרי־כן החליפו לו את עונש־המוות לעשר שנות־מאסר.

אחרי התנפלות הגרמנים על רוסיה (יוני 1941), שוחררו ארליך ואלטר מבית־הסוהר, יחד עם הרבה אזרחים פולניים שהיו אסורים עד אז. השלטונות הסובי־טיים הציעו אז לארליך ולאטר ליצור ועד יהודי אנטי־פשיסטי, ארליך ואלטר קיבלו על עצמם את הדבר, וניגשו ליסודו של ועד, שאליו צריך היה להשתייך גם השחקן המפורסם היהודי־רוסי מיכואלס. אך בעצם ההכנות לפעולה הזאת הוזמנו ארליך ואלטר לאיזה נשף, כאילו לועידה איזו שהיא, ולא שבו עוד משם...

רק לאחר 2 שנים, אחרי פעולת מחאה רבתי בעולם הגדול, הודיע נציג הסוביטים בארצות הברית ליטבינוב, כי ארליך ואלטר נורו עוד בדצמבר 1941.

הידיעה המזעזעת הזאת הרעישה והסעירה את העולם החפשי וקוממה את דעת־הקהל. החוגים הצי־בוריים היהודיים, בלי הבדל זרם ומפלגה, נתרגשו ונזדעזעו מפאת הידיעה האכזרית הזאת.

ע. ניישטאט

ד"ר שלמה הרשנהורן

ד"ר שלמה הרשנהורן נולד למשפחה דתית ואמידה, מהמפורסמות בלובלין, בעלת הדפוס שעבר בירושה במשך כמה דורות ואשר התפרסם בהוצאת ספרי רומ"ל. שלמה הצעיר למד בישיבה, אבל האוירה המהפכנית ששררה אז חדרה גם לכתלי הישיבה והוא פנה ללימודי חול. עוד בצעירותו נתפס להשפעת ה„בונד", אבל באופן רשמי הצטרף למפלגה רק בשנת 1920, כשהוא כבר דוקטור לרפואה. מאז היה הרשנהורן פעיל בחיים החברתיים של לובלין כבא־כח ה„בונד" בעיריה ובקהילה. כן שירת בידיעותיו המקצועיות כרופא את מוסדות הרפואה הציבורית ובמיוחד היה פעיל ב„טאז".

במלחמת העולם השניה שיכל הרשנהורן את אשתו ואת בנו היחיד והוא בעצמו הוגלה לפנים רוסיה. עם שובו לפולין בתום המלחמה, התמסר לפעולה הציבורית בכל להט נפשו. עמד בראש הועד המרכזי הראשון של יהודי פולין וכיהן כסגן יו"ר של ה„בונד".

ד"ר ש. הרשנהורן

עם פרוץ מלחמת השחרור בישראל התגייס הרשנהורן לצבא ההגנה כרופא. השלטונות הפולניים סירבו לתת לו היתר־יציאה ואז הוא יצא באופן בלתי־ליגאלי. לאחר נדודים רבים דרך גרמניה וצרפת הגיע לישראל בינתיים נגמרה כאן המלחמה והרשנהורן התישב ברמלה כמנהל „בית הזקנים" של „מלבן". כאיש בעל־מרץ ובעל תנופה, לא מצא סיפוק בעבודתו זו והחליט לצאת אל קרוביו וידידיו באוסטרליה בתקוה, שימצא שם כר פעולה נרחב יותר. עם בואו לאוסטרליה חלה במחלה אנושה ומת בשנת 1953.

בלה שפירא

בלה שפירא נולדה למשפחה אמידה ואדוקה. אביה ר' שלמה שפירא, היה יליד פולאב (מחוז לובלין) אולם לאחר שזכה בירושה התישב בלובלין ופתח פה חנות לניר ובית־דפוס. ר' שלמה היה למדן ומקובל על חסידי העיר. בתו ביילה הצטיינה בכשרונותיה ואחיה יהושע׳ לה שכנע את הוריו שישלחוה לגימנסיה. כשגמרה את הגימנסיה השיאו ההוריב את ביילה לבנו של ר' יחזקאל שיפר, מעשירי לובלין. כמנהג אותן השנים היה הזוג הצעיר סמוך על שולחן אביהם. ביילה עבדה בחנות אביה ובעלה עסק בלימוד תורה. כעבור זמן התחיל גם לטפל בעסקים והפסיד את כל כספו. בין הזוג הצעיר לא שרר השלום ובסופו של דבר נתגרשו. פרשת הנישואים העגומה וסופם המר, דיכאו את נפשה של ביילה וכדי להשתחרר מהדכאון החליטה לעבוד מחוץ לביתה. כעבור זמן התחילה לעבוד כמנהלת־חשבונות ובהשפעת סביבתה החדשה הצטרפה ל„הזמיר", זה היה מוסד חשוב לתרבות עם ספריה גדולה, מקהלה וחוג דרמטי. ביילה הופיעה בכמה הצגות שנערכו על־ידי החוג והצטיינה במשחקה. בבחירות לועד החברה נבחרת בקולות כל הנוכחים וכיהנה בו כמזכירה.

באותה תקופה הופיעו מפלגות בלובלין וביילה הצטרפה ל„בונד", כעבור זמן קצר התבלטה במפלגה, היתה מזכירת הועד המרכזי של האיגודים המקצועיים בלובלין, שאורגנו על־ידי השיל הימלפרב, הופיעה בהרצאות לפני הפועלים והודות ליוזמתה ומרצה נוסדו בתי־הספר באידיש.

כשנערכו בשנת 1919 הבחירות הראשונות לעיריות בפולין העצמאית, הופיעה ביילה במקום הראשון ברשימת ה„בונד" בלובלין. בנאומיה הנועזים בעיריה, שהביאו למאסרה, כבשה את לב ההמונים. משחזרה מבית־הסוהר השקיעה את כל מרצה כדי לארגן מחדש את תנועת הפועלים, שנתערערה בינתיים בעיקבות רדיפות השלטונות. גם הפועלים הפולנים רחשו לה אהדה והתייחסו אליה בכבוד.

בשנת 1927 נבחרה ביילה לועד הפועל של

העיריה והיא פעלה במסירות ומרץ ללא גבול. בעיריה נאמה ביילה באידיש ודרשה זכות עבודה לפועלים יהודים במפעלים ובמוסדות עירוניים וממשלתיים, הקצבות למוסדות התרבות ומועדוני הספורט היהודיים, תמיכות למובטלים, לקשישים ולחולים מעוטי־היכולת. על השלט שהתנוסס בכניסה למחלקתה דרשה לרשום את שמה: ביילה (ולא בלה, כפי שכולם כינוה) שפירא. עם היהודים שפנו אליה בענינים שונים דיברה אידיש למורת לבם של פקידי העיריה הפולנים.

על אופיה של בלה שפירא מוכיחה העובדה שהיא, מנהיגת ה„בונד" נהגה ללוות את אמה בימים הנוראים לתפילה בבית־הכנסת. בונדאים רבים ראו בכך טעם לפגם. ומשנשאלה על־ידי בונדאי על שום מה היא עושה זאת, ענתה: „אני עובדת אמנם בין ,גויים' אולם אני אינני „גוייה". גם מתבוללת אינני. בת אני לעם היהודי וקשורה אתו בכל נימי נפשי. בכל מקום שבני־עמי נמצאים־שם אני אתם, בשמחתם וביגונם. ואם הם הולכים לבית־הכנסת, אני הולכת אתם. בתפילותיהם הם שופכים את מרי־שיחם ומבכים את גורלם המר ורוצה אני לבכות אתם יחד. תהיינה דמעותי צרי לפצעי לבם".

עם פרוץ מלחמת העולם השניה ברחה בלה שפירא־ניסנבוים (שם בעלה השני: יעקב ניסנבוים, עורך ה„לובלינער טאגבלאט") לברית־המועצות אולם חזרה כעבור זמן קצר. עבדה במטבח בשביל נצרכים וקיימה קשר עם הועד המרכזי של ה„ב נד" בוארשה ועם המחתרת הפולנית. בשנת 1941 נכשלה אחת משליחות המחתרת ומצאו אצלה את כתבתה של בלה. בלה נאסרה ועונתה, אבל לא גילתה דבר. באותה שנה נשלחה למחנה ההשמדה בראוונסברוק ושם נספתה.

ז. וו.

טשקה טננבוים־פורשטטר

המפלגה הקומוניסטית ב־1931/32

המפלגה הקומוניסטית הבלתי־ליגאלית בלובלין פעלה, כמובן, בראש וראשונה בין הפועלים, אולם גם מהנוער הלומד לא משכה את ידיה. וכן באתי אני במגע עם התנועה הקומוניסטית על־ידי חוגי הנוער, שהתרכז ב„השומר הצעיר" ובתי־הספר האידישאיים (ציש"א). באמצעותם התודעתי לחוגי „איגוד הסטודנטים היהודים", שהשפעת הקומוניסטים היתה בו חזקה ביותר.

הרוח החיה באיגוד הסטודנטים היה המורה שמואל מאירסון. מועדון האיגוד נמצא במרתף ברחוב פוביאטובה. התלמידים והסטודנטים שנמנו עם חבריו ואוהדיו, ניהלו פעולה נמרצת, ייסדו חוגים מחוגים שונים, ערכו הרצאות והקימו ספריה גדולה.

חבריו הנאמנים לעבודה של מאירסון היו: ברק טורקלטויב, ישראל בורשטיין, זלאטקה רוסט, שרה נומברג, יונגמן ואחרים. כפי שנודע לי אחר־כך היתה שרה נומברג המקשרת בין הקב צה באיגוד הסטודנטים והועד העירוני הבלתי־ליגאלי של המפלגה הקומוניסטית.

בכל להט נפשי שקעתי בפעולה המהפכנית. שטח פעולתי היה ה„מופר" — ארגון העזרה לאסירים הפוליטיים ולמשפחותיהם. ל„מופר" היו חברים ואוהדים רבים, ביניהם אנשים שלא היו מעולם קומוניסטים אלא ראו כחובה לפניהם להושיט עזרה לקרבנות משטר ה„סאנאציה".

הפעולה היתה מסועפת. ראשית־כל היה מוטל עלינו לדאוג לצרכי האסירים הפוליטיים, לשלוח להם לבית־הסוהר, חבילות־מזון וכו'. לרכישת המצרכים היה צורך בכסף, שנאסף פרוטה לפרוטה בין פועלים, פקידים, סטודנטים ובעלי־מקצועות חפשיים. לאחר שנרכשו המצרכים עמדה הבעיה איך להמציאם לאסירים. המוסר את החבילה היה צורך לזהות את עצמו ולהוכיח את קרבתו המשפחתית לאסיר. מובן, שהבולשת חקרה אחר כך מי הם „הקרובים" האלה. לא כל אחד יכול היה, אפ א, למסור את החבילות וצריך היה למצוא „אפוטרופסים" לאסירים שלא היו להם קרובים. תפקיד זה מילאו נשי הפועלים, שעמדו שעות בתור לפני שער ה„טירה" עם סלסלותיהן. מחסן המצרכים והלבנים נמצא בביתה של משפחת פועלים יהודית שגרה מול ה„טירה". מכאן

לקחו ה„אפוטרופס ת" את החבילות והביאון לבית־הסוהר.

המשימה השניה שהיתה מוטלת על ה„מופר" היתה הדאגה למשפחות אסירים שמצבם היה לפעמים נואש. גם הקשר עם האסירים — הקורספונדנציה בעזרת „גריפסים" (מכתבים חשאיים) — היה מתפקידנו. ה„גריפסים", פיסות־נייר דק הוברחו לבית־הסוהר וממנו, בחבילות המזונות והלבנים.

באיסוף הכספים השתמשנו בפנקסי־קבלות חתומים בחותמות הבלתי־ליגאלית של ה„מופר". החזקת פנקסי־הקבלות היתה אמנם כרוכה בסכנות, אולם למען הביקורת היה זה מן ההכרח.

ה„מופר" דאג גם להגנת הנאשמים במשפטים פוליטיים, בא בקשר עם עורכי־דין, המציא להם את החומר הדרוש ונשא בהוצאות ההגנה. בין עורכי־הדין שקיבלו על עצמם את הגנת האסירים הפוליטיים ייזכר שמו של העו"ד באַך.

אחד ממקורות ההכנסה של ה„מופר" היה הנשף בראש־השנה האזרחית שנערך, מפחד הבולשת, בצורה של חגיגה משפחתית.

כעבור זמן הוטל עלי תפקיד חדש. דירתי ברחוב נובה־ריבנה הצטיינה במעלות רבות לעבודה חשאית. ראשית־כל נמצא הבית שעמד בהצטלבות הרחובות, בפינה. מצדו האחד היה מגרש ריק ומצדו השני — סימטא. לבית היו כמה כניסות, אולם מעלתו הגדולה ביותר שנמצא בו מועדון הציונים. התנועה היתה גדולה, אנשים יצאו ונכנסו, ועוד כמה מבקרים לא עוררו תשומת־לב מיוחדת.

המפלגה החליטה, אפוא, לקיים את ישיבות הועד העירוני בדירתי. ישיבה כזאת דרשה ערנות רבה ושורה של אמצעי־בטחון. בפינות הרחוב הועמדו „משמרות", שמתפקידן היה להזעיק את חברי הועד, במקרה שהופיעה המשטרה. תפקיד זה מילאו בחורים צעירים, שהסתובבו בארשת־פנים אדישה וסיגריה בפיהם. לפעמים היה זה זוג צעירים, מאוהבים כביכול, שטיילו שלובי־זרוע והשגיחו סביבם. למזלנו לא נכשלנו אף פעם בכל התקופה, שהישיבות התקיימו בדירתי.

הודות לעובדה שהישיבות התקיימו אצלי, הייתי נוכחת בהן. אין אני זוכרת את כל חברי הועד ולא את הפסבדונימים השונים שהשתמשו בהם. את רובם לא הכרתי בכלל. רק כעבור זמן נודעה לי במקרה זהותם של כמה מהם.

בזכרוני נחרתו חברים אלה של הועד העירוני בשנים 1931—1932: 1) האחראי למחוז ביחוב, הפסבדונים „סטאשק". את שמו האמתי אינני מכירה. 2) באַכה בית החרשת למתכת הס ברחוב לוברטובסקה, את שמו אינני זוכרת. 3) טכנאי לשיניים, זכרמאן, שהיה פעיל באיגוד המקצועי של פועלי ענף ההלבשה, עובדי בתי־המסחר וטכנאי־השיניים (זכרמן נספה בבית־הסוהר עוד לפני מלחמת העולם השניה). 4) שען, שאת שמו אינני זוכרת. 5) שרה נומברג. 6) נציג הנוער, יאַנק יונגמן, 7) ישראל בורשטיין.

לעתים תכופות השתתף בישיבות נציג הועד המרכזי, שבא אלינו מוארשה. הפסבדנים שלו היה אז „מאיקה", כפי שנודע לי אחר־כך היה זה מרטק, גבור המרד בגיטו וארשה.

הועד העירוני חלש על הפעולה לא רק בלובלין, כי אב גם בסביבתה. אני נזכרת שהיו אז (בשנת 1932) ועדי המפלגה בווליה, ב„חולות" (פיאַסק) ובלברטוב.

כעבור זמן הועברו הישיבות מטעמי בטחון, לדירה אחרת ברחוב לוברטובסקה. בעל הדירה, כהן, בן למשפחה חסידית ומיוחסת, נמנה עם אוהדי המפלגה. הוא היה נוהג להשאיר את חברי הועד בדירתו, הכין בשבילם אוכל ומשקאות, הגיף את התריסים ולאחר שעזב את הדירה סגר את הדלת מבחוץ. בערב חזר ופתח את הדירה. אסיפות בלתי־ליגאליות (אבל, לא של הועד העירוני) התקיימו בחנות לנייר של ניסנבוים, אביהם של מאיר ודוד. האב, כמובן לא ידע על כך.

באחד במאי וב־7 בנובמבר קיימו הקומוניסטים כרגיל הפגנות המוניות. כמה ימים, או יותר נכון כמה לילות, לפני התאריכים הנ"ל הודבקו והופצו כרוזים בעיר ובבתי־החרשת, הונפו דגלים אדומים על ארובות ועמודי הטלגראף וכו'.

המפלגה ניצלה את ההפגנות הליגאליות של פפ"ס וה„בונד" והצטרפה באופן מאורגן לשורותיהן. הקומוניסטים התאספו, כרגיל, על־יד ה„סטאַוי", ברחוב ווקזאַלנה או על־יד הגן העירוני. לפי אות הונף במקום מסויים דגל אדום והושמעו סיסמאות קומוניסטיות. עד שהמשטרה הספיקה להתמצא במצב, עלה חבר על כתפי חבריו והשמיע נאום קצר. מובן, שהפגנות אלה נמשכו רק כמה דקות. המשטרה הגיעה, הנואם נעלם בין המון המשתתפים, אולם רושם ההפגנות היה כביר. מובן, שגם המשטרה התכוננה לימים אלה. שבועות לפני כן נערכו סריקות ומאסרים. בקנאות מיוחדת הצטיין אז סוכן הבולשת המפורסם, זינגר, בחור כבן 25, ספיר־

טאי לשעבר, שהכיר יפה את הנוער בלובלין והתמחה בבילוש של אוהדי השמאל.

וכן התכוננו שני הצדדים גם יחד להפגנת ה־7 בנובמבר בשנת 1932. מוארשה הובאה „ספרות", בבתי־החרשת הופצו כרוזים, שנשי הפועלים הביאו לבעליהן בסלסלותיהן עם ארוחת־הביקר. הופיע גם כרוז מיוחד משוכפל במקום.

אולם גם המשטרה לא טמנה את ידה בצלחת. היא ביצעה סריקה בממדים גדולים ולרוע מזלנו מצאה אצל מאירסון מכונת־כתיבה עם אות משובשת. ה כח שגם בכרוז המשוכפל היתה אות זו משובשת. היה נעלה מכל ספק שהכרוז הודפס במכונת־הכתיבה של מאירסון, הוא נאסר ואתו עוד חברים.

אני הייתי אז במקרה בוארשה במשימה מטעם המפלגה נאסרתי מיד עם שובי ללובלין. בבולשת מצאתי את מאירסון, זכרמן, שרה נומברג ואחרים. התנהגות כולם בעת החקירה היתה למופת. לאחר שלא מצאו בדירתי דבר וגם החקירה לא הוכיחה את אשמתי, שוחררתי. ברם כעבור ימים מספר ערכה המשטרה בדיקה בחנות אבי שברחוב קובלסקה ושם מצאה במחסן חבילה עם ספרות בלתי־ליגאלית. חבילה זו הוטמנה שם על־ידי אחד העובדים בחנות, שעבד במפלגה יחד אתי. במקום להעביר את החבילה למקום מבטחים, כפי שנצטווה, שם אותה במחסן שעל־יד החנות ואנשי הבולשת פנו ישר לשם. כפי שהתברר אח"כ היה העובד סוכן הבולשת.

אחי, אביגדור, נאסר והתחילה נגדו חקירה ממושכת. אבי, גרשון פורשטטר, יהודי אדוק, חסיד שהסב כל שבת על שולחן הרבי, הלך עכשיו אחר התפילה בשבתות לבוש בגדי משי וחגור אבנט לבית־הסוהר לראיון עם אחי. אחי נדון לשש שנות־מאסר, אולם בית־המשפט העליון ביטל אחר־כך את פסק־הדין.

לפי החלטת המפלגה יצאתי לצרפת, והדבר איפשר לנאשמים האחרים במשפט להטיל את כל האשמה עלי, אף־על־פי־כן נדון שמואל מאירסון לשש שנות־מאסר והאחרים נדונו לשתיים־שלוש שנים.

אחר מאסרו של מאירסן, פוטרה ממשרתה אשתו שהיתה מורה בגימנסיה ההומאניסטית בלובלין. המשפחה נמצאה במצוקה גדולה. שש שנים בבית־הסוהר בשביל מאירסון החלוש משמעותן היתה פסק־דין של מות, בפרט בבית־הסוהר בלובלין, שהיה מפורסם בגלל תנאיו הקשים.

רק כעבור זמן הצלחנו לשחרר את מאירסון, לאחר שישב בבית־הסוהר שנתיים. הוא הגיע לפאריס ושם מת קרוב לפרוץ מלחמת העולם השניה. אשתו ובנו עברו לברית־המועצות. בנו שהיה טיס בחיל־האויר הסוביטי נפל במלחמה. אחות אשתו, מרת פרידמן היתה בשעתו חברה של „הועד המהפכני" בלובלין (בזמן המלחמה בין פולין ורוסיה בשנת 1920). ישבה זמן רב בבית־הסוהר עד שהוחלפה ע"י הממשלה הסוביטית תמורת אזרחים פולנים שנאסרו בברית־המועצות.

בבואי לפאריס התקשרתי מיד עם יוצאי לובלין כדי לטכס יחד עצה איך לעזור לחברינו הנמקים בבית־הסוהר בלובלין. בין הראשונים שנענו לקריאתי היו: לייבלה אידלשטין, משה כץ, שמואל שפירא, אנט זילברשטין ואחרים. בעת פגישתנו הראשונה יסדנו „פטרונאט" שמטרתו היתה לדא ג לאסירים הפוליטיים. הארגון התחיל מיד בפעולה נמרצת, אסף כספים ושלח גם חבילות ללובלין. ה„פטרונאט" בא במגע עם ארגונים אחרים שהיו קיימים אז בפאריס והיה מהפעילים ביניהם.

הוד ת למאמצינו עלה בידינו לשחרר מבית־הסוהר בערבות את לייבל שצראנסקי, שנדון לשש שנות מאסר, וכבר ישב חולה שחפת שנתיים בבית־הסוהר המפורסם מוקוטוב אשר בוארשה. כעבור זמן קצר אחר צאתו הגיע לפאריס. גם לשחרורו של מאירסון בערבות סייע ה„פטרונאט" במדה רבה.

ע"י פעולת ה„פטרונאט" נוצר קשר הדוק בין שתי שכבות המהגרים מלובלין: עם השכבה הראשונה נמנו מהגרים שעזבו את פולין מסיבות כלכליות, ולעומת זאת היו האחרים, מהגרים פוליטיים. להתקרבות בין שתי השכבות סייעה במדה רבה העובדה, שגם המהגרים הראשונים היו אנשי עמל, שהתחנכו על ברכי תנועת הפועלים בלובלין. במרוצת הזמן הביאה ההתקרבות לייסוד ארגון יוצאי לובלין בצרפת בשם „ילדי לובלין".

תנועות הנוער

יוסף מנדלסון

הסתדרות „החלוץ"

ראשיתה של תנועת „החלוץ" בלובלין נעוצה בשנת 1920, עת התחילה לזרום עליה של חלוצים לארץ מאוק־ראינה ורוסיה הלבנה, ועירנו שימשה לה תחנת־מעבר חשובה. חלק מן החלוצים נשאר תקוע בלובלין בגלל סיבות שונות, לתקופה ממושכת, והקימו מעין „בית החלוץ". רובם עבדו במחסני התבואה של ר' בנציון שפירא ברחוב פוצ'ונטקובסקה (סטשיצה) 22. (באותה חצר שכנו במשך שנים המעון של „החלוץ" ו„החלוץ־הצעיר" וכן משרדי הקרנות הלאומיות) ואחרים עבדו בעבודות „שחורות" בעיר והיו לפלא בעיני כולם, שלא הסכינו לראות בחורים יהודים עובדים בעבודות כאלה. למציאותם של החלוצים בעיר היתה השפעה רבה על חלק מן הנוער הציוני ובעיקר על חברי „צעירי־ציון". רבים מהם הצטרפו ל„החלוץ", אך מעטים הספיקו לע־לות, חלק חזר מאמצע הדרך, אחרי שפרצו מאורעות יפו בשנת 1921 והעליה לארץ נפסקה זמנית.

ברור, שהפסקת העליה החלישה את תנועת „החלוץ" ובשנים הבאות לא היה רישומה ניכר ביותר, אע"פ שקיומה לא נפסק כליל. גם בשנים 1921—1924 חתרו יחידים עזי־רוח בדרך־לא־דרך והגיעו ארצה.

לממדים גדולים ולתנופה חזקה הגיע סניף „החלוץ" בלובלין ב־1924 עם ראשית העליה ההמונית, היא „העליה הרביעית". הנוער היהודי, הלומד והעובד כאחד, התחיל לזרום ל„החלוץ" ולמלא את שורותיו. היה צורך להתאים את פעולת הסניף לתנאים החדשים והדבר דרש מאמצים רבים של העומדים בראש. ראשית כל סודרו שעורי־ערב לעברית, פותחה פעולה חינוכית ונוסדו חוגים ללימוד בעיות הציונות, החלוץ, תנ"ך וידיעת־הארץ.

מתוך הכרה, שיש להתכונן לחיי הארץ גם בשטח העבודה הגופנית, ובעיקר בעבודת האדמה, נוסד קבוץ הכשרה ראשון בשם „עתיד" ע"י זקשובק, שהיה מיועד לחברי „החלוץ" מכל מחוז לובלין, אולם הרוח החיה בארגונו ובהנהלתו היו אנשי לובלין.

זה היה מבחן ראשון לבחורים ולבחורות, שזה עתה עזבו את ספסל־הלימודים או עבודות עירוניות מובה־קות והלכו לעבוד בחקלאות. חבלי ההסתגלות היו קשים, אולם הם עמדו בהם בכבוד ורכשו את אימונם של המנהלים הנכרים; כרגיל. במבחן של הגשמה עצמית, לא חסרו גם כאן מקרים של חולשת רצון ורפיון־ידים, והם נשרו עד מהרה מן המחנה, אך הרוב הגדול הסתגל לתנאי־החיים הקשים בקבוץ, והתמסר לענין בלב ונפש מתוך צפיה לעלות בהקדם לארץ.

בשנת 1925 הוסכם בין מרכז „החלוץ" לבין ההנ־הגה הראשית של „השומר הצעיר" על כניסת הקשי־שים לסניפי „החלוץ" והצטרפותם לפעולת ההכשרה. לובלין היתה בין המקומות הראשונים שהגשימה את ההסכם הלכה למעשה. קשישי השומה"צ נכנסו במ־אורגן לסניף „החלוץ" וברובם צורפו להכשרה.

מלבד קבוץ „עתיד" בזקשובק, סודרו ב־1925 כמה מקומות־הכשרה בסביבת לובלין: באחוזת שמואל אייכנבוים בשדלישצ'ה, באחוזת ב. זלצמן בדומברו־ביצה, באחוזת פינקלשטין בז'יצ'ין, בטראבניק, ויסו־

קי, באביו, סטשוב ועוד, בהם קיבלו הכשרה גופנית וחברתית, עשרות בחורים ובחורות מלובלין והעיירות הסמוכות. חלוצי לובלין נשלחו גם לבית החרושת ליציקת זכוכית בדודה־אופלין שע״י חלם, שהיה מקום הכשרה ארצי. העבודה הזאת היתה קשה ביותר ודרשה התאמצות מרובה. חלוצינו הסתגלו אליה יפה ונחשבו לפועלים מצוינים.

באותה שנה גבר זרם הפונים לסניף „החלוץ" ומאין יכולת לקלוט את כולם, מחוסר מקומות הכשרה חדשים ואפשרויות להרחיב את העבודה החברתית, הופסקה זמנית קבלת חברים חדשים.

קשה היתה הקליטה התרבותית והחברתית של נוער ממוצא חברתי שונה ומעמדות שונים, החל מגומרי בתי ספר תיכוניים, חובשי בית־מדרש ועד נוער שמעולם לא טעם טעם בית־ספר ונכנס לעול החיים בגיל צעיר. דרושים היו כוחות חנוכיים וארגוניים רבים כדי להתגבר על הקשיים האלה ואע״פ שהיו פה ושם כשלונות, מיזוג החלקים השונים בסניף ובעיקר במקומות ההכשרה עלה יפה, והתוצאות הניחו את הדעת.

עקרון ההגשמה העצמית, שהיה מיסודותיו של „החלוץ" תבע מאת חבריו, שעברו תקופה מסוימת של הכשרה, לעלות לארץ. כל גל־עליה הוציא, איפוא, את הפעילים מתוך הסניף ומקומות ההכשרה ויצר בעיה מתמדת כיצד למלאות את מקומותיהם של העולים ארצה.

מרכז „החלוץ" התלבט קשות בשאלה זו, שהיתה בעית התנועה כולה והחליט לקיים סמינריון למדריכים. בראשית 1926 הוקם, בוארשה סמינריון, שנמשך חצי שנה. לסמינריון שוגרו שני חברים פעילים מלובלין, ובשובם לאחר גמר חוק לימודיהם, פעלו והפעילו אחרים למען העמקת הרעיון הציוני והחלוצי בקרב הנוער. השנים 1926—1928 היו שנות שפל בשטח העליה והארץ נסגרה ע״י ממשלת המנדט על שבעה בריחים. הדגש הושם, איפוא, על הפעולה החינוכית והתרבותית בתוך הסניף והתכוננות לגל עליה חדש, שבוא יבוא. מלבד העבודה היום־יומית, העמיסו על עצמם חברי „החלוץ" ו־„החלוץ הצעיר" יחד עם יתר תנועות־הנוער הציוניות את הפעולה למען הקרנות. הוקם „גדוד הנוער למען הק. ק. ל" ע״ש א. ד. גורדון, שיוזמיו ומדריכיו היו חברי „החלוץ", שעשה גדולות בהפצת רעיון הק. ק. ל. והרחיב את פעולותיה. הגדוד זכה להכרתם של המוסדות המרכזיים ושימש דוגמא להרבה ערים אחרות; מפעל ה„באזאר" לטובת הק. ק. ל. ב־1928 שקדמה לו תהלוכת לפידים ותזמורת, מכל המפלגות ותנועות הנוער — היה מפעל יחיד במינו בכל פולין, שהדו הגיע הרחק מעבר לגבולות העיר לובלין, ה„באזאר" הכניס סכומים גדולים לקרן והעלה את המתח הציוני בכל שכבות הצבור היהודי (להוציא את החוגים האנטי־ציוניים). לא מעט היה חלקם של חברי „החלוץ" גם בפעולות קרן־היסוד, והם לא נלאו, להגיש את עזרתם ביחוד במפעלי התרמה. גדול היה, כמובן, חלקם של חברי „החלוץ" גם בפעולת קפא״י.

בסוף שנת 1928 חודשה העליה החלוצית לארץ, לאחר הפסקה ממושכת. בין העולים בשיירה הראשונה היה מספר חלוצים מלובלין. אכן, מאז לא היתה אף אנית עולים, שנעדרו בה חברי „החלוץ" מלובלין. גם

ועד „החלוץ", 1921

מאורעות תרפ"ט בארץ לא הפסיקו את הזרם, אם כי צימצמוהו במידה רבה. צמצום העליה בשנים 1930—1933 נתן דחיפה חזקה לחיפוש דרכים חדשות להיב־רתה. גם כאן היה מספר חלוצים מלובלין, כמעט בכל שיירת עולים.

בשנת 1933 נפל דבר בעולם היהודי: בגרמניה על־תה לשלטון ממשלת הנאצים, שהכריזה בגלוי מלחמה על העם היהודי בכל אתר ואתר. יהודי פולין, שגם קודם לא ישבו על מי מנוחות, הוחרדו והתחילו לחשב את דרכם. לפתע קבל מושג־העליה משמעות מיוחדת

גילם ומצבם המשפחתי לא יכלו למצוא מקום במס־גרת התנועה החלוצית.

זה היה אלמנט רצוי מאד לבנין הארץ, אך למרבה הצער לא התפתחה התנועה לממדים רציניים, בגלל חוסר כחות ארגוניים והיתה זקוקה תמיד לעזרתו של „החלוץ", שגם בתוכו לא היה כוחות פעילים, בגלל עליתם המתמדת של חבריו. העובדה שאנשי „העובד" היו בעלי־משפחה מטופלים בילדים, מנעה מהם את האפשרות לצאת בדרך עליה ב׳ ורק מעטים מהם הגיעו ארצה.

קבוצת חלוצים בצ'חובקה־דולנא ב־1919

ועמוקה: לא עוד ענין שלעתיד לבוא, אלא שאלת חיים בוערת. הורי החלוצים ראו את עצמם כמועמדים ראשונים לעליה, לאחר שבניהם יגיעו ארצה ויסללו לפניהם את הדרך. היחס הידוע „יקומו הנערים וישחקו לפנינו", אותו לגלוג על חשבון ה„בטלנים" נעלמו, ונתגלה יחס של רצינות והבנה לדרכו ולתפיסתו של „החלוץ". לא מעטים מיהודי לובלין, הגיעו ארצה בעזרת בניהם החלוצים, שהיו להם לסעד ועזר עד להשתרשותם בארץ.

תנועת „החלוץ" ראתה את הדברים באור נכון והגבירה את פעולת ההכשרה; רבים מחברי הסניף נשלחו לקלוסובה (מחצבות אבן), לקרטוז־ברזה (מפעלי שיש), לגרוכוב, לקבוץ בורוכוב בלודז' וכו'. מגמתם — להתכונן לעליה.

התסיסה לעלות גברה בחוגים עממיים שלא היו קרובים לרעיון הציוני. ביזמתו של „החלוץ" הוקמה תנועת „העובד" של פועלים ובעלי־מלאכה, שמפאת

בשנים האחרונות לפני פרוץ מלחמת־העולם ירדה הפעילות התרבותית והחינוכית של חברי „החלוץ" שקבלו את הכשרתם התרבותית במפלגה והקצב המהיר של העליה לא הניח אפשרות פעולה חינו־כית שיטתית ומסודרת. סניף „החלוץ" הפך יותר ויו־תר מעין לשכת־עליה, תחת גג משותף עם „הליגה למען ארץ־ישראל העובדת".

עם פרוץ המלחמה נמצאו רק מעטים מבין החב־רים במקומות־ההכשרה ורובם היו בסניף בהמתינם בתור לעליה. מפי השרידים שנותרו אחרי השואה, נודע שכל הפעולות של המפלגות והארגונים נפסקו מיד עם כניסת הגרמנים ללובלין.

רוב הנוער וחברי „החלוץ" בתוכם עזב את העיר והחל לנוע לעבר הגבול המזרחי. על חברי „החלוץ" עבר בימי השואה הגורל של כל אחינו היהודים, השרידים הבודדים שנשארו לפליטה הם עדות לכליונם.

„החלוץ הצעיר"

בתחלת 1926, עם פרוץ המשבר הכלכלי בא"י והפ־סקת העליה שבאה בעקבותיו, הוחלשה תנועת „החלוץ" בעירנו. חלק מן החברים עזב את התנועה וחלק התמ־סר לפעולה ארגונית־תרבותית במפלגות ובארגונים הציוניים שהתבססו והתרחבו אז. סניף „החלוץ" בלובלין המשיך אמנם את קיומו הרשמי, אך פעולותיו הצטמצמו מאד וכמעט שלא הורגש בהן.

ולא רק עירנו סבלה מירידת המתח החלוצי; הדבר הורגש ברחבי התנועה החלוצית. במרכז גמל אז הרעיון להתחיל את החינוך החלוצי מגיל צעיר יותר כדי להכשיר גרעינים נאמנים לתנועה, שלא יתפזרו עם כל שינוי קל וחולף בארץ. את המטרה הזאת קיוו להשיג על ידי יסוד תנועת נוער חנוכית „החלוץ הצעיר" שתהא קשורה בתנועת „החלוץ", המחנכת את חבריה לקראת עליה והגשמה חלוצית.

סניף „החלוץ הצעיר" בעירנו נוסד באביב 1926, עם שובם של הח' יוסף מנדלסון וא. רוטנברג מסמינר־יון למדריכים של הסת' „החלוץ" בוארשה. הסניף מנה אז כ־40 חבר בגיל 13—17, רובם מחוגי הנוער העובד. העבודה החנוכית התנהלה בקבוצות קטנות, של 8 עד 10 חברים והתבססה בעיקר על השיחה החפשית הדנה בנושאים ציוניים־חלוציים וגם ספרותיים וכלליים. המדריכים היו חברי „החלוץ". מלבד המייסדים השתתפו בהדרכה הח"ח יוסף נפשי, משה אלרגנט, מושקט, אוז"ל ומניה נישטין.

מתחילה הושם הדגש על ידיעת השפה העברית וכל החברים השתתפו בשעורים ללמוד השפה שהתנהלו בכוחות עצמיים.

לצעירים ניתנה מידה מסויימת של עצמאות בניהול הענינים בקבוצות; גם בועד־הסניף השתתפו צעירים, מהם הח"ח: שינדל וסרמן, גיוורץ, רוזנבוים, הוניגספלד ואונפליס, שהיו פעילים בו.

בחורף 1926/27 הופיעו חבריו הצעירים של „החלוץ הצעיר" בפעם הראשונה בנשף זכרון לא.ד. גורדון, שעבר בהצלחה. גם נשף־פורים פנימי היה מוצלח מאד ועזר בהרבה לליכוד החברים.

„החלוץ הצעיר" נרתם לעבודת הקרנות בעירנו, שסבלה מאד מחוסר עובדים, והם גילו פעילות רבה ביחוד בעבודתם למען „הקרן הקימת".

אברהם רוטנברג

„החלוץ הצעיר" בטרבנינקי 1925

ב־1927 חלו שינויים רבים במבנהו ובפעולותיו של „החלוץ הצעיר" בלובלין. הפסקת העליה הרחיקה רבים מהבוגרים מפעילותם, לפני שהתמסרו לעסקיהם ולפר־נסתם. אחד המדריכים הפעילים, אברהם רוטנברג, הועבר למרכז „החלוץ" בוארשה, ועל מעט המדריכים שנשארו — בעיקר, יוסף נפשי ויוסף מנדלסון — בתור צורה חינוכית. הויכוח על הנושא נמשך בסניף שנה שלמה ונסתיים רק עם עלייתם של רוטנברג ונפשי ארצה, בסוף 1929. לפני זה עלה ארצה גם י. מנדלסון. אף כי בינתיים קמו מדריכים מתוך הנוער עצמו, לא גילתה התנועה נטיה להתפשטות בגלל צמצום העליה, שגרר בעקבותיו גם צמצום בהכשרה.

קבוצת „החלוץ הצעיר" ב־1926.

הועמסו תפקידים בקרנות הציוניות וכו'. אי־אפשר היה להחזיק את הנוער התוסס רק בהרצאות והיה צורך להרחיב את מסגרת הפעולות ולהכניס בה תוכן חדש. באותה תקופה הקים „החלוץ הצעיר" תנועה צופית וסניף לובלין הצטרף — אם כי לא רשמית — לתנועה זו. הונהגה תלבושת אחידה ואורגנו פעולות צופיות וספורטיביות. הדבר הביא להתעוררות, שהתבטאה בגידול מספר החברים, שעלה עד 60—70, בהתרחבות שעורי הערב לעברית, והגברת ההשתתפות בעבודות למען הקרן־הקימת. „החלוץ הצעיר" השתתף גם בועידה הארצית בוארשה, בה הטיפו ציריו להכנסת הצופיות

למרות הכל, הצליחו לא מעטים לעלות ארצה בין במסגרת התנועה ובין מחוצה לה, וכיום נמצאים בארץ כמה עשרות מבין חברי „החלוץ הצעיר" לשעבר.

השפעה מחנכת ומרוממת על חברי הסניף היתה הקראת מכתבים של חברים שעלו, על חייהם ועבודתם בארץ.

סניף „החלוץ־הצעיר" בלובלין ידע עליות וירידות והיה מושפע לא מעט מן המצב בארץ ובתנועה הציונית, ואף־על־פי־כן עשה את עבודתו בהתמדה וברציפות וחינך מילואים נאמנים בשביל „החלוץ".

י. נפשי וי. בן־מנחם

ישראל הרץ

„השומר הצעיר"

(1939 — 1916)

בתולדות תנועת „השומר הצעיר" מקופלים הפרקים העיקריים של לבטי הנוער היהודי הלומד, חיפושיו ומאבקיו לשחרור הלאומי והסוציאלי בגולה, מאז מלחמת העולם הראשונה. מנסיונה, מסורתה והישגיה בשטחי חינוך וארגון שאבו כל יתר תנועות הנוער הציוניות, שקמו כארגונים מקבילים.

במאוויי חניכיה ופעילותם, בשיטה החינוכית המיוחדת שהתנועה טיפחה, ובמפעליה השתקפו בעיות הזמן ונתנו ביטוי למרד הנעורים שהתחולל בחברה היהודית בגולה והעלה את הנוער לגורם ראשוני בחיי העם.

רבבות מבין הנוער הלומד עברו בהתפתחותם כברת־דרך בתנועת־אם זאת ורובם שומרים בלבם את זכר הימים ההם כנכס יקר.

1. בראשית הדרך:

1916. שנתיים למלחמת העולם. לובלין נכבשת על־ידי צבאות הקיסרות האוסטרו־הונגרית, והרוסים, מדכאי פולין, בא הקץ לשלטונם. השלטון האוסטרי ידוע כסובלני וחולשתו מעודדת תקוות על שחרור מלא. הארגונים הפולניים הלאומיים מגיחים מן המחתרת ובעקבותיהם מפלגות פוליים ותנועות נוער. בבתי הספר מבערים את הרוח הרוסית שנכפתה עליהם על־ידי השלטון הצארי. פני העם הפולני לעצמאות לאומית מלאה.

הנוער הפולני הלומד בכתות הגבוהות חולם על התגייסות ללגיונות שפעלו בגליציה בהנהגתו של יוסף פילסודסקי ואילו הצעירים מצטרפים לשורות התנועה הצופית הפטריוטית „הרצרסטבו פולסקה".

גם בקרב הנוער היהודי גוברת התסיסה. התנועה הציונית שפעלה בימי השלטון הרוסי במחתרת, יצאה עכשיו לאויר העולם והסתערה בתנופה על הרחוב היהודי. החזון הציוני הלהיב את הדמיון ודבר אל הלב ובמהרה נעשה הנוער הלומד למשענת נאמנה לתנועה הלאומית בעיר. באסיפות־עם, קבלות־פנים למנהיגים, במבצעים ובפעולות למען הקרנות וכו׳ נוטל הנוער על עצמו תפקידים מכובדים ומבצעם במסירות ובהתלהבות האופייניים לו. אולם אין בכוח הפעלתנות הזאת לספק את שאיפותיו החבויות עולם. התנועות הפוליטיות הקיימות, על כל תכסיסיהן והסתגלותן, מאכזבות. והבעיות מרובות, הפער בין הבית המסורתי ובין בית־הספר הפולני, היחס המעליב מצד החברים לספסל הלמודים, ההפליה לרעה מצד שלטונות בית־הספר והמורים, האווירה הדחוסה והמחניקה ברובעים היהודיים, מלחמת הקיום הקשה המתנהלת שם — כל אלה גורמים לסבל וזורעים פסימיות, יאוש, „יגון עולם". הקשר עם ההווי היהודי רופף והולך ואילו הדרך להשתלבות בחברה הסובבת סגורה ומסוגרת. אי המוצא?

הלבטים וחיפושי־דרך מאגדים את החברים לקבוצות, מעוררים לויכוחים, ויוצרים אוירה של ריעות ואחווה. הקרקע מוכשרת לקליטת גרעין לתנועה לוחמת. בגן העירוני (אוגרוד סאסקו) מתאספים הצעירים, מגלים מאוויים ועולמות חדשים. געגועים לטבע, לצאת למרחב מחומות העיר המחניקה, לנשום את אוירת החופש של היער, אל פסגות הרים וגלי נהרות! הם חולמים על אדם יהודי חדש, בעל־שרירים, איש־טבע מובהק, בעל גוף בריא, — מרפא לנפש הדואבת. ומכאן — חלום על המולדת עתיקת־הימים, השוממת במשך דורות, סיפורים ושמועות על אנשי „השומר" חלוצי־העם המסתננים בדרך־לא־דרך לארץ, עובדים ושומרים על בטחון המתישבים היהודיים ביהודה ובגליל. החלומות, השיחות והטיולים הזינו את רוח הצעירים והיו לרקע הרקמות הראשונות של תנועת הנוער. הדחיפה באה מן החוץ: עם הצבא האוסטרי הגיעו ללובלין שני סטודנטים מקרקוב, רוזן וזלינגר, חברי תנועת „השומר הצעיר" שנוסדה בגליציה אחרי איחוד „השומר" ו„צעירי ציון". שני הצעירים חיפשו קשרים עם הנוער היהודי בעיר ומצאוהו במהרה. באותו גן עירוני נפגשו מעתה המיועדים לארגון התנועה והקשיבו בקשב רב לבשורת התנועה, מפי שליחיה, לובשי המדים האוסטרים, ובאמצעותם הוקם הקשר הראשון עם וינה, מרכז התנועה בימים ההם.

2. **במעלה:** שני אלמנטים היו אז בתוכנו של „השומר הצעיר": הצופי והלאומי. הצופיות באה להחזיר ליהודי הצעיר את אשר נלקח ממנו בחיי הצפיפות בעיר: את הקשר עם הטבע, את הכושר הגופני ופיתוח החושים, את רגשי המשמעת וכשרון הפעולה. החינוך הלאומי בא להחזיר את הנוער אל חיק היהדות המתעוררת לחיים לאומיים, בגולה ובמולדת. השאיפות הציוניות המעורפלות ספוגות השפעות הסביבה הפולנית לא התאימו לתפישות המקובלות בזרמים הציוניים הקיימים. לא הורגש עוד בתנועה צורך בהמחשה של הגישה הלאומית והבהרת דרכי המאבק הציוני. החינוך הלאומי בא לחפות על רגש הנחיתות, אשר נזרע בלבבות התלמידים בגימנסיות ובאווירה לאומית־פולנית, דוחה וזרה כאחת. בלימוד פרקי גבורה בהיסטוריה היהודית, בקריאת ספר יזכור, המלא הוד והקרבה עצמית צמחה הגאוה הלאומית, לימוד השפה העברית, המנגינות העממיות, החסידיות רוויות־הגעגועים להתעלות על פני המציאות המרה כבשו את הצעירים והשפיעו עליהם השפעה עמוקה. ההווי השומרי בחיק הטבע, ליד המדורה, בתרגול־סדר, הלבוש הצופי, יצרו סגנון חדש והשרו אווירה של רצינות בחיי הנוער.

השיטה הצופית הושאלה מן הצופים הפולנים. הנערים והנערות אורגנו ביחידות נפרדות ליחידת יסוד היתה הקבוצה (Zastap) בת 16 חניכים: מסגרת אינטימית של חברי התנועה. היא חישלה את הצעירים וכיוונה את החניכים, בבית, בבית־הספר, ברחוב ובקן. בקבוצה למדו את לימודי־היסוד בהיסטוריה, בעברית, בפלשטינוגרפיה, בצופיות, למדו לשיר. נעשו המאמצים לדאגה ללבוש ולסגנון חיים ואחריות קבוצית. ראש־קבוצה היה צריך לשמש דוגמה אישית. עיני חניכיו היו נשואות אליו — להזדהות אתו. עליו היה לדאוג לחניכיו, למפעלים משותפים, קופה משותפת, מבצעים בקן, קשוט פינות, הופעה נאותה במפקדים, פעולה למען הקרנות וכד'. 4 קבוצות היוו את הפלוגה (פלוטון) ואילו 16 קבוצות היוו גדוד (דרוזשינא). בראש כל יחידה עמדו חברים מבוגרים שתפקידם חינוך מנהלי הקבוצות והפלוגות. בעלי הדרגות נבדלו מחבריהם בסימנים מיוחדים, אך לא שאפו ליצירת מרחק בינם לחבריהם. נהפוך הוא: הגישה אליהם היתה בלתי־אמצעית. תחילה קראו זה לזה רע (Druh) ובמרוצת הימים נקראו כולם אחים ואחיות.. בראש עמדה הנהגת הקן, ומדי שנה נקבע ראש־קן. בשנים 1916—18 היו בקן לובלין 12 קבוצות מתלמידי גמנסיה שפר. 12 קבוצות של בנים ו־12 קבוצות בנות מתלמידי הגמנסיות ובתי־הספר הפולניים. 3 קבוצות חלקיות (פחות מ־16 חברים) של „אזרחים", כפי שקראו לנוער העובד שהצטרף לתנועה. הגדודים הורכבו לפי הגילים, מבני 13 עד 20 בערך. בראש הגדודים עמדו: בגימנסיה שפר—הורוביץ, גדוד תלמידי הגמנסיות הפולניות — זילברברג, גדודי הבנות — קורנבליט, ואילו בראש קבוצות „האזרחים" עמד אברהם שיף. בתחילת 1918 הוחלט לפתוח את הקן גם לצעירים בגיל 12 עד 18 שנה. הם נקראו „זאבים". בתחילה קיים הקן את פעולותיו בכיתות בתי־הספר ואילו האימונים נערכו מחוץ לעיר: על פני שדות נרחבים שבצפון ובעיקר במגרש בית־החרשת ללבנים של שיף בקצה רח' לוברטובסקה. לאחר זמן קבעה הנהגת הקן שנחוץ לשכור דירה הרחק מבית־הספר — ובמרכז הרובע היהודי. נשכר בית רוסט ברחוב רוסקה שחדריו הותאמו לצורכי הקן. הותקנו בו ספסלים ושולחנות פשוטים, ארונות לאחסון הציוד הצופי, הספריה, והתחלת „הקואופרטיב" השומרי. הקירות קושטו בציורים אופיניים: קריקטורות מחיי הצופים, סיסמאות וכד'. נקיון וסדר שלט בכל. בית „השומר הצעיר" נעשה למרכז נוער שוקק חיים והצליח למשוך אליו את הצעירים. מאחרי הצהרים עד מאוחר בלילה בקעה ממנו שירה, נצטלצלו קולות ושקקו חיי־חברה רעננים. במאמצים לפיתוח הצופיות, למודים וטיולים בסביבה, במגרשי־ספורט וליד המדורות, חושל הארגון התנועתי והכה שורשים עמוקים בנפש חניכיו. הרגשת הכוח וחשיבות התנועה הופגנו בהופעות פומביות, מפקדים תהלוכות. ההפגנה העיקרית היתה נערכת בל"ג בעומר המוני צעירים, הצועדים בשורות מסודרות, בלבוש צופי נאה, בסדר מופתי ושירה עברית בפיהם, עוררו אהדה עמוקה וגאווה בליבות המוני העם בגיטו ומחוצה לו ואף זכו להערכה בעיני הסביבה הפולנית. המפגנים הפומביים, הנשפים האמנותיים המסורתיים בתיאטרון „פנתיאון" היו לחוויה בציבור היהודי. לקראת פגרת הקיץ היו מארגנים מחנות או כפי שקראו להם, „מושבות קיץ". צריך היה להשיג את תמיכת ההורים. לשם זה הוקם „פטרונט" (ועד מפקח) שהוטל עליו התפקיד הקשה של „שכנוע" ההורים. הגב' ברזך קבלה את התפקיד על עצמה ובמאמציה התגשמו מפעלי־קיץ מוצלחים, בסביבת בוכוטניצה, שהפכו למסורת, שלא הופסקה אלא בתקופה הקצרה של שנת המלחמה הפולנית נגד ברית המועצות.

3. **במאבק:** ימי הגידול והרומנטיקה לא האריכו. מאורעות העתים הסוערים העמידו את התנועה יחד עם כלל הנוער במבחנים גורליים והשפיעו עמוקות על עיצוב דמותו. מפלת אוסטריה־גרמניה, הצהרת־בלפור, המהפכות ברוסיה והקמת ברית המועצות ותקומת פולין העצמאית, עוררו תקוות חדשות. לובלין היתה לזירה מדינית חשובה בימי תקומת המדינה: היא היתה לבירת פולין הראשונה. בחוצותיה הופיעו בראשונה בימי פולין, פועלים ונוער עם נשק ביד, נושאי הדגל האדום וסיסמאות־קרב. צעירים יהודיים נתקבלו לשורות המיליציה ובין ההמונים החוגגים, באספות־עם ובהפגנות צעדו הפועלים היהודיים, האינטליגנציה והנוער באלפיהם. הם חשבו שהנה בא המפנה המכריע לכל הסובלים(לכל העמים ולעמנו בכלל.

לא יהיו חיים ורכוש יהודי הפקר. להמוני היהודים ובעיקר לנוער היה במאורעות האלה משום זעזוע רציני. בשנים אלו הוקמו ברחוב היהודי בלובלין רוב המפלגות הציוניות החדשות, שהתחרו במאבקים רעיוניים וארגוניים על ההשפעה בקרב המוני העם.

גם על „השומר הצעיר" השפיעו התמורות השפעה עמוקה. חלק מ„הקשישים" (השכבה הבוגרת) התקרב ל„פועלי־ציון שמאל (דבריהם הראשיים היו המורה בינדר וזלינגר) ועזבו את התנועה; בודדים הצטרפו ה„צעירי ציון" וניסו למשוך חברים וקבוצות אחריהם. הדבר לא השפיע על שלמות הקן ועל גידולו הבלתי פוסק. באפריל 1919 התקימה בלודז' הועידה הארצית הראשונה של „השומר הצעיר" בפולין. מלובלין השתתפו החברים י. הורוביץ, הלה גוטהרץ ונתן זילברגלט. הועידה הו־

קן „השומר־הצעיר" ב־1930

אך במהרה נגוזו התקוות המופרזות. עם העברת השלטון המרכזי לוארשה, הוחזר „הסדר הישן" על כנו. המיליציה פורקה ועד שהורכבו מוסדות השלטון החדשים קראו הפולנים הלאומניים לפוגרום על יהודי העיר. מצויידים באבנים, סכינים ומוטות־ברזל שלחו הפורעים את ידם בביזה. „סטראגנים" (דוכני הרוכלים בשוק) הועלו באש, אנשים הותקפו בחוצות — סכנת השחיטה היתה ממשית.

במהירות אורגנה „הגנה עצמית" ובראשה עמדו פועלים, אינטליגנציה ונוער מאורגן. רוכז נשק קר ואקדוחים מספר, והוצגו משמרות. מספר התנגשויות הספיקו כדי ללמד את הפורעים לדעת שבעיר הזאת

סיפה לביסוס התנועה וחיזקה את ארגונה. היא מיזגה את שיטות החינוך ביססה תוכניות־עבודה לשכבות והכריזה על דרך הגשמה עצמית בארץ־ישראל לבוגרים, לימוד חובה של עברית ושמירה קפדנית על סגנון חיים שומרי בקנים.

לפני בוגרי הקן עמדה בכל חריפותה הבעיה: מה הלאה? עם גמר הלימודים בבתי־הספר דרשו רוב ההורים „תכלית": לחדול מחלומות הנעורים, לחזור הביתה ו„לעסוק בפרנסה" או להמשיך בלימודים במכלות וארשה, קרקוב וחוץ־לארץ. המבחן היה קשה ביותר: נאמנות לתנועה או חזרה אל „האתמול". מרד הנעורים התלקח ביתר־שאת. בבתים רבים היו „טרגדיות מש־

פחתיות" כאשר הבן או הבת הודיעו בהחלטיות על סירובם להישמע להורים ועל רצונם ללמוד מקצוע ולעלות לארץ־ישראל. על הקיר המרכזי של הקן התנוססה הסיסמה הלוהטת:

אל תשמע בני אל מוסר אב
ולתורת אם אל אוזן תט,
כי מוסר אב הוא: קו אל קו
ותורת אם: לאט־לאט...

והנעורים נצחו: קבוצת בוגרים מטובי המדריכים יצאה בשתי דרכים לארץ; האחת דרך וינה והשניה דרך רומניה. בין הראשונים היו: מניה לנדאו, קסטנברג (חבר כפר ויתקין), אוריון, פוקס, הייליג, שפיאבק, רוזנברג־אגררי ועוד. הם סבלו רבות בדרך. רובם אלצו להבריח את הגבול הסורי כדי להגיע לארץ ברגל, אחרים התגלגלו בנמלים ובאניות, עד אשר ניתן להם לרדת בחוף הנכסף.

המעשה הנועז של ראשוני המגשימים עורר סערה בציבור. מעתה חדלו לראות בתנועת „השומר הצעיר" חוג לבידור ולמשחקי נעורים בלבד. גבר לחץ ה„בית" לעזוב את הקן, בתי הספר הפולניים אסרו על תלמידיהם ללבוש מדים שומריים ו ל ה ת ק ש ר עם התנועה. גם במוסדות הציוניים השתנו היחסים: עסקניהם היו חייבים לשנות את יחסם לארגון, שהוכיח הלכה למעשה את רצינות שאיפותיו והשפעתו על הדור הצעיר. עם עלית הראשונים הוחלפה משמרת המנהלים. מרכזי־הקן היו צעירים תלמידי השמיניות והשביעיות של הגימנסיות. ל. פרץ, שמעון לנגפוס (נפל בימי מלחמת עולם השניה בשרות הבריגדה), צבי הורביץ ואחרים.

4. **בשפל**: בזמן המלחמה נגד ברית־המועצות גוייסו צעירים יהודיים רבים לצבא הפולני. מהם שנפלו בשדות־קרב, מהם שנכלאו יחד עם סטודנטים יהודים אחרים במחנה־ריכוז ביאבלונה, כחשודים בקומוניזם. המשטר התגלה כאנטישמי ביסודו. הכמורה הקאתולית הוסיפה לא־מעט לטפוח האנטישמיות ועזרה להצר את צעדי היהודים בשטח הכלכלה והחברה. הדרכים להשכלה הלכו ונסתמו לפני הנוער היהודי והעמידו את בעית עתידו בחריפות רבה. מארץ־ישראל הגיעו ידיעות על חוסר־עבודה והתנגדות שלטונות המאנדאט לעליה. חזרתם של שומרים אחדים לאוניברסיטאות בגולה גרמה להתמרמרות בשורות הקן ועוררו רגשי־יאוש. בקבוצות, בגדודים, בשיחות, במאמרים שבעתוני־קיר, הורגשה מבוכה ומצוקה נפשית. קבוצות בוגרים מצאו את דרכן אל החוגים הקומוניסטיים במחתרת. בקן נמשכה, אמנם, הפעולה הצופית; למדו את המקצועות המסורתיים, ארגנו נשפים אומנותיים, אך בקרב הבוגרים הורגשה המועקה, חוסר בטחון ומוצא מן הסבך. הקן עבר לדירה בצ'ברטק (לא הרחק מבית החולים היהודי).

התשובה לבעית עתיד „הקשישים" בקן לא בוששה לבוא. הבירורים הביאום להחלטה נועזת: לעזוב את ספסל הלימודים ולנקוט ב„פרודוקטיביזציה", לימוד מקצוע, כדרך היחידה לשנוי ערכין סוציאלי לעם החוזר לחיים נורמאליים במולדתו. שוב החריפו היחסים עם ההורים ועם החברה. רבים חיפשו מקום להכשרה מקצועית ועשו מאמצים בדרך להכשרה חקלאית. מדריכי הקן הצליחו לבוא בדברים עם אחד מעשירי העיר: איכנבאום, שנאות לקבל לאחוזתו בטראבניקי פלוגת הכשרה, בה השתתפו מחוץ לבוגרי הקן בלובלין גם חברים מוארשה וסביבתה. כתום מועד ההכשרה יצאה שוב קבוצת עולים לארץ עם מדריכה ל. פרץ. המאורע חיזק את רוח התנועה בלובלין והוסיף מרץ לממשיכים.

אך השפל נמשך ואף העמיק. המשבר הכלכלי פגע ישירות ב„כלכלה" היהודית. נוכח גל־הירידה קמה בעיה: מה מקומו של בוגר התנועה בחיים הצבוריים. נקראה ועידה של המנהלים הארציים בויימצה (כ־14 קילומטר מלובלין) ביולי 1922, בה דנו והתווכחו על היחס לשפה האידית ולמאבקי הלאומי. הלכו ורבו מקרי עריקה מארץ־ישראל, שהוציאו את דיבת הארץ רעה בהצטרפם למפלגות אנטי־ציוניות ושימשו גורם הורס לקן. רבו העזיבות וצומצמו השורות, אך הקן המשיך לעמוד בראש ארגוני הנוער בעבודות הקרן־הקיימת, בהפצת השקל הציוני וכו'. הוא פתח את שעריו לנוער העובד ותרם רבות לארגון חוגים להשתלמות העצמית, ללימוד עברית וכד'. גם ב„החלוץ" שאיגד את תנועות הנוער המגשימות מאז נוסד בלובלין ב־1918, היוו בוגרי „השומר הצעיר" חלק חשוב ותרמו לחיזוק השפעתו. הפעולה השומרית לא הכזיבה גם בימי השפל ההם ולא פסקה הרציפות ביציאה להכשרה ועלית בוגרים לארץ.

בועידת „השומר הצעיר" בדנציג ב־1925 הוקמה התנועה העולמית. שם התקיימה, בסיומה, גם ועידת ברית התנועות החלוציות, שהיתה יסוד לתנועת ארץ־ישראל העובדת. מטעם הקן בלובלין השתתף בועידה הזאת ראש־הקן צבי הורביץ. הועידה גרמה לגיבוש

רעיוני וארגוני של „השומר הצעיר" והכריעה, למעשה, על חובתו של כל שומר להגשמה עצמית בארץ והצטרפותו לאחת הקבוצות שהתארגנו אז. התנועה התפתחה במהירות כתנועה חלוצית מובהקת. המעבר צויין במושגים השומריים „כדרך מתנועה כיתתית לתנועה לאומית־חברתית". לימוד מדעי החברה, סוציולוגיה של העם היהודי, בעיות תנועת הפועלים היהודית והבינלאומית, תפשו מקום בחינוך השומרי. גם הארגון הארצי חוזק, ובגמר המושבות עברו המועמדים להדרכה בחינות, וזכו בסימן „חזק ואמץ" דרגא ג'.

לקן בלובלין נוספו עתודות שאורגנו בגימנסיה ההומניסטית. אחרי ההצטמקות בשנים 1924—6 היתה התוספת של 5 קבוצות לקן חיזוק רב. להנהגה נכנסו חברים צעירים. מלבד צבי הורביץ (עין החורש) היו פעילים יעקב אלון (קזימירסקי), רבקה מנדלסון, בן־ציון רובינשטיין, משה ברונשטיין ועוד. אורגנו שוב כל השכבות החינוכיות וחוזקו מוסדות־הביצוע; הקן עבר אז זמנית לרחוב פוצ'ונטקובסקה 22 (לשכת קק"ל) ואחר־כך לבית־חרושת עזוב, שהותקן למטרתו החדשה ברחוב זאמויסקה 20.

הקשר החי עם הנהגת התנועה בוארשה, עתוני השכבות ומפעלים ארציים העלו את מתח החיים בקן. היתה שאיפה לתפוש מקום ראוי בציבור היהודי וערכי החינוך החדשים הצמידו את הנוער למציאות הארץ־ישראלית, והעמיקו את הזיקה והקשר לתרבות העברית והאידישאית. עליתו של צבי הורביץ כחבר קיבוץ עליה א' הפכה למאורע בקן והפיחה תקוות להמשך.

ריחוקו מהמרכז היהודי בעיר השפיע על האטת הגידול המספרי של הקן. אכן, בהיותו רחוק מהרעש וההתנצחות המפלגתית ניהל עבודת חינוך ולימודים שזורים פעילות צופית וציונית. הויכוחים נסבו על מושג „עבודת ההווה" (געגנוואַרטס־אַרבעט) ומקומו של הנוער במאבקם הפוליטי של המוני היהודים בפולין. שתי מגמות באו לידי ביטוי בויכוחים הסוערים: הרוב היה בעד „בלעדיות (אקסקלוזיביות) ציונית" וראה בהכנת הכינוסים החלוציים את תפקידה העיקרי של התנועה. המיעוט, לעומת זאת, צידד באקטיביזם מקומי וקרא לשיתוף פעולה עם תנועות הפועלים המתקדמות בשטח מלחמת המעמדות. אף על פי שהויכוח הוכרע אמנם בכיוון החלוציות, למרות זאת לא ירדה הבעיה מעל הפרק והיא העסיקה את התנועה רבות, ביחוד ברגעי שפל בעליה ובימי משבר בארץ.

מושבות־הקיץ הצטיינו בעבודת־תרבות רצופה שלא במעט החלישה את הגורם הצופי. אחרי כל פגרת־קיץ ה.ה. מתחיל „חודש האינטנסיפיקציה" — הסתערות מחודשת על הנוער להרחבת שורות הקן.

בתחילת 1929 אורגנה קבוצת עליה, גדולה באופן יחסי, והיא הצטרפה לקיבוץ „שומריה". עם יציאתם של הבוגרים להכשרה שוב חלו חילופי־משמרות בהנהלה. להנהגה נכנסו אלכסנדר גריצמכר (גורני),

אסתר קריש (עין החורש) וחברים צעירים יותר מן הצופים־בוגרים. עם עלית אנשי „שומריה" לארץ הוקם בפעם ראשונה קשר אישי הדוק עם המגשימים בארץ. מתוך צפיה היו מחכים למכתבי־המדריכים, שהצטרפו לקבוצה בחדרה. פעמים הגיעו מהם מאמ־רים על הארץ, חיי העבודה והם נתקבלו בחרדת־קודש והתנוססו על לוח המודעות במשך חדשים.

6. **בזירה הפוליטית**: שנות השלושים הראשונות עמדו בסימן של פוליטיזציה מוגברת בפנים ופעילות ציבורית בחוץ. ברחוב היהודי הופיע הרביזיוניזם והיכה גלים גם בקרב הנוער. רישומם היה ניכר בין האלמנטים שלא נקלטו בארגונים פוליטיים קיימים. אלמנטים נחשלים מרי נפש, שלא עצרו כוח להצטרף לתנועות־חלוציות, בהן חייבה צמידות עקשנית לערכים בדרך להגשמה הצטרפו לרביזיוניסטים. הצבאיות הצרופה משכה והם ראו בכוח־הזרוע ערובה להצלחת שאי־פותיה. לבושי חולצות חומות, עטורים בסימני דרגות רצו אנשי בית״ר לשוות לעצמם דמות צבאית, ושמרו על האופי החיצוני של תנועת נוער. לא כן ברית־החייל שקם בעקבותיה, שלא הסתירו את כוונותיהם וניסו גם להטיל טרור על מתנגדיהם. ולא אחת קרה שגם הורמה יד על מנהיגים דגולים. „השומר הצעיר" לא יכול להיות אדיש להופעות האלה. בהתנגשויות, הוכיחו בוגרי הקן את כושרם ההגנתי. מאז לא העיזו אנשי בית״ר להתחיל עם הנערים.

ב־1931 חזר הקן אל הרובע היהודי והשתכן בבית שבקרן רחובות קובלסקי ושירוקה שקראו לו „הגשר היהודי". זאת היתה השנה הקשה ביותר בחיי הקן. משבר אידיאי חמור פקד אותו בהשפעת הנוער הקומוניסטי, שהצליח לחדור אל שורות גדוד הצופים ולארגן „פרישה" של כ־35 חברים. הכופרים בדרכה של התנועה, בציונות, כפתרון הבעיה היהודית, עוררו ויכוחים ערים וניסו להוציא עוד חברים מן הקן. ההנהגה הראשית שלחה אז ללובלין את שליחי־הארץ אמה לוין־תלמי ויודקס (מאיר תלמי) שנאבקו עם הסוטים כדי לשכנעם ולהחזירם למוטב. אך לשוא. הכופרים בעקרונות התנועה בודדו והוצאו מן הקן ואילו על הצופים הבוגרים, בני ה־16, הוטלה כל האחריות. הוחזר מההכשרה אלכסנדר גורני, אך שהותו בקן לא ארכה. להנהגה נכנסו הצעירים יהודה ז׳טומירסקי, בלצ׳יה בלומנפלד, משה גורני, יהושע דמבין וישראל הרץ. המשימה היתה קשה לצעירים חסרי־נסיון מספיק. נשלחו שליחים מטעם ההנהגה הראשית, אך ההנהגה הצעירה הוכיחה את כושרה הארגוני והרעיוני, וניגשה לשיקום הקן.

הדבר עלה במאמצים רבים. ב־1932 עמד שוב „השומר־הצעיר" בראש תנועות הנוער בעיר. הצטרפו לו קבוצות מבית הספר העממי מס׳ 28 ומבית־ספר „תרבות". המפעלים המסורתיים חודשו בתנופה. חברי הקן שבו להיות הראשונים בעבודה למען ק.ק.ל., בהפצת השקל הציוני, בארגוני מפגנים ספורטיביים ואמנותיים וכדומה. בשלוש מושבות־קיץ ב־1932 השתתפו כל השכבות. מבחינה מינהלית צורף הקן לגליל פודלאסיה ובוגריו הצטרפו לקבוץ הכשרה „במעלה", אשר התרכז בפלונסק ולומז׳ה. חוסר כוחות הדרכה במידה שתאפשר לקלוט את המתדפקים על שערי הקן היה לבעיה כאובה ביותר. העזרה באה מהחוץ: באותו זמן הוקם בלובלין קבוץ הכשרה של „השומר הצעיר". בין התפקידים השונים שנטל על עצמו „הריכוז" (כך קראו לפלוגות ההכשרה של התנועה) היתה העזרה להדרכה בקן.

8. **קבוץ הכשרה**: היציאה להכשרה היתה גולת הכותרת בדרכו של הבוגר בתנועה. בסמלה את התחלת ההגשמה העצמית לפני העליה. בטרם קמה התנועה הקבוצית בארץ היה להכשרה, אופי של לימוד מקצוע או בלשון הימים ההם: „פרודוקטי־ביזציה". הדרך הנאותה היתה — יציאה לכפר, לעבודה חקלאית. הדבר היה קשור בקשיים רבים: יהודים בודדים עסקו בפולין בחקלאות ורק מעטים מבעלי־האחוזות הסכימו לקבל לעבודה עונתית צעירים חסרי־נסיון בעבודה בשדה. סידור פלוגה בהכשרה היה נחשב להישג רב. במשך הזמן הוקמה בצ׳נס־טוכוב „חווה שומרית" בעזרת „אורט", אך היא לא יכלה לקלוט אלא בודדים. אחדים מבני הקן בלובלין למדו ועבדו בצ׳נסטוחוב, אחרים עבדו בטראווניקי, נאשילסק ונובי־דבור. ההכשרות ארכו כחודשיים— שלושה והגומרים אושרו לעליה.

בשנות השלושים קבלו פלוגות ההכשרה אופי אחר. בחיפוש ומאבק על מקומות עבודה הלכו וקמו חלוצים, שהצטרפו לקבוצים בזעיר־אנפין. מתפקידה של ההכשרה הזאת היה לחשל את האדם הצעיר בתנאי קיום קשים וחינוכו לקראת חיי קולקטיב יוצר. ובמסגרתו צריך היה לפתור את עיקר בעיות הפרט. דרושים היו התמסרות וכוח־עמידה רב לכבוש

מקום העבודה. בסביבה הפולנית, ובעיקר ארגונים יהודים מיסודו של ה„בונד" והמפלגה הקומוניסטית שללו את זכותו של צעיר יהודי „זעיר־בורגני" לעבודה פרודוקטיבית ואף יצאו נגדו כעל „מתחרה" ושובר אחדות פועלית. חוסר האימון בכושר הגופני של „בני־טובים" גרם לכך, שגם נותן עבודה יהודי לא רצה לקבל את „הקבוצניקים" לעבודה. רק באומץ רוחם ועמידתם העקשנית של החלוצים ובמידה רבה בעזרת הציבור היהודי ועסקני „הליגה של ארץ־ישראל העובדת" הצליחו הצעירים לתקוע יתד להכשרה בלובלין. ראויים לציון מאמצי גב' דובז'ינסקה והח' ז'יטומירסקי ומ. צוקרמן, אשר הטו שכם בפעולה התדפקו על דלתות הקהילה והמוסדות של עשירי־העיר בחפשם מקומות עבודה לחברים. בעזרתם הושגה דירה עזובה בבית־הקהילה ברחוב קראביצקה 41. החדרים שופצו והיו לחדרי מגורים מיוחדים במינם: לשורות הארוכות של המיטות המסודרות והנקיות היה אופי של בית־חולים או קסרקטין. במחסנים שבחצר התקינו מטבח, מכבסה, ובקומה העליונה סידרו בית־תרבות נאה, שהכיל ספרים ועתונים. בכל ערב היו פעולות השתלמות, שיחות, משפטים ספרותיים, הרצאות, וגם פגישות של נוער מחוץ לקבוץ. קבוץ־הכשרה קטן זה נעשה למרכז חברתי ורוחני לנוער החלוצי בלובלין.

אנשי ההכשרה לא בחלו בשום עבודה. הצעירים והצעירות, שרובם לא ידעו עבודה מימיהם, עבדו בבתי־חרושת, בסבלות, בטחנות קמח, בסדנאות, בחטיבת עצים, במשק־בית. אך לא תמיד היתה עבודה מצוייה במידה מספקת. חוסר־עבודה פקד את הקבוץ במשך חדשים ובקושי הספיק התקציב לפרוסות־לחם ומרק דל ליום. גם בימי מצוקה לא פסקו חיי־תרבות ונמשכה הפעילות בכל השטחים. בלובלין קבלו את הכשרתם אנשי קבוץ „בנתיב", בני הערים וולוצלבק, פלונסק, קוטנא ועיירות וולין, אשר עלו ארצה (הם התרכזו בכרכור ויסדו — את נגבה), אח"כ עבר הריכוז לידי קבוץ צעיר, כולו מסביבות וולין, שחבריו השלימו בארץ את הקבוץ „אילת" בנתניה ויחד אתו הקימו את יד־מרדכי.

בין מיסדי ה„ריכוז" בלובלין היה יצחק דובנו, איש נגבה ומפקדה הראשון, ממפקדי ההגנה והפלמ"ח, שנפל בימי מלחמת השחרור הראשונים.

קבוץ־ההכשרה בלובלין התקיים כמעט עד ימי מלחמת העולם השניה; חינך חלוצים רבים, המגשימים את דרכם בנקודות הקבוץ הארצי בארץ.

בתקופת 24 שנות קיומו של קן „השומר הצעיר", בעתים של גיאות ושפל, מאז ימי מלחמת העולם הראשונה, ימי התקוות הגדולות שהכזיבו מרה, ועד לימי השואה, שיהודי לובלין היו לקרבנותיה הראשונים, עברו בו אלפי צעירים, והם מצאו בו בית נעורים נאמן, וסביבה חינוכית מתקדמת, שטיפחה בהם אהבת החיים ונאמנות לעם במאבקיו המרים לחרות ועצמאות לאומית במולדת.

עובדיה פלד

„הנוער הציוני"

הנוער הציוני לא היה נחות־במעלה ובמעשה כלפי הציונים הקשישים. להיפך, דוקא הנוער הלך בראש התנועה ושמש מעין מורה־דרך לגדולים, כחלוץ העובר לפני המחנה והלוחם לחיים לאומיים על יסודות מוצקים. ארגוני הנוער הציוני כללו אלפי חברים, שהיו מיוצגים בכל תנועות הנוער מימין ומשמאל והיו ביניהם ויכוחים־חיכוכים בענינים אידיאולוגיים. במיוחד קשה היה המאבק בין בית"ר ובין „השומר־הצעיר"; שניהם כאחד היו קצוניים במהלך מחשבותיהם ושניהם רצו להכריע בתוך ההסתדרות הציונית. המאבק החריף ביותר אחרי שהרביזיוניסטים עזבו את ההסתדרות הציונית העולמית.

„הנוער הציוני הכללי" ערכו היה גדול מאד כדי לשכך את הרוחות שנתחממו, לפשר בין הצדדים הניצים, ולהקטין את התהום האידיאולוגית בין שני המחנות, מימין ומשמאל.

ברם, מלבד חילוקי־הדעות הרציניים הרי החזון הציוני העיקרי היה מאחד וממזג את כל ההסתדרויות

למיניהן: השאיפה והכמיהה לבית לאומי יהודי, למדינה יהודית, שעלה ונעלה על הכל והכניע והכריע את הכל. הדרך המשותפת לקראת מטרה סופית השכיחה ברגעים הרציניים ביותר את ההבדלים הפוליטיים הזעירים בין אגודות־נוער שמספרם לא היה מעט.

באיזו גאוה לאומית ורום־לבב היתה מתהלכת שיירת הנוער ברחובות לובלין בל״ג בעומר, בשובה ממושבת־הקיץ, מן החגיגה שנערכה שם. שבועות וירחים לפני ל״ג בעומר, התחילה ה„מלחמה הקדושה" מי יתפוס מקום בראש באוסף הכספים לטובת הקרן־הקימת לישראל ביום זה, המכובד והמיוחס; ואותו ארגון־הנוער, שהצליח לאסוף את הסכום הגדול ביותר, זכה ללכת בראש התהלוכה בחגיגת ל״ג בעומר.

לעצרת ל״ג בעומר היו כל ארגוני הנוער מתכוננים בדחילו ורחימו, כמו לקראת יום־הדין. זה היה יום גדול בשביל ראשי קנים, ראשי־גדודים, מנהלים וצופים לאלפיהם. היו עושים תרגילי־סדר, תרגילי הליכה וצעידה לכל הפרטים והדקדוקים, היו עורכים תרגילי־הליכה בתוך האולמות המרווחים, ובחצרות. בשבתות, עם בוקר, היו יוצאים אל ההרים הצ׳יחוביים, אל כפר־שיף, או טיילו מחוץ־לעיר. כל אחד היה חייב לדאוג ולהכין לעצמו מדי צופים. המדים היו צריכים להיות נקיים, מגוהצים, חדשים או נראים כחדשים, בלי רבב עליהם.

הרבד בני נוער היו חברים בארגונים בחשאי, בלי־דעת, ולפעמים בניגוד לדעת, הוריהם. הם סבלו וספגו הרבה צער וגינויים מצד ההורים, שמצאו את בניהם בשעת „עבירה", או שהגיעה אליהם ידיעה, שבנם או בתם סרו מ„דרך הישר" ורקדו „הורה" רחמנא ליצלן, וגרוע מזה — עומדים להיכנס להכשרה, להיות לחוטבי־עצים או לשואבי־מים...

ה„אנוסים" הללו היו מוכרחים, כמובן, להסתיר את המדים הצופיים שלהם מעינא בישא. רובם היו מחזיקים את מדיהם בבית חבריהם או בקן הצופים.

בארגוני הנוער היו בני עשירים וגם בני עניים, וכולם היו ערבים ומעורבים זה בזה, בקבוצה אחת, בגדוד אחד: תלמידי גימנסיות עם תלמידי בתי־ספר למלאכה, פועלים עם פקידים; לא התביישו בעבודתם ובמילוי תפקידם. הרי זו היתה הנקודה העיקרית בחנוך הציוני.

מושבות קיץ

והיה כי תשאל אצל חבר ארגוני הנוער מאז, מה נחרת בזכרונו בעיקר? — יענה ויאמר לך: מושבות הקיץ. מי שלא עברו עליו 2—3 תקופות של מושבות־קיץ לא טעם גן־עדן בארגון. כמה סיפוק־רוח, עונג ונועם, כמה חדוות־נעורים היו ממלאים את הלב בימי שהותם במושבות־קיץ כל תנועה, לפי מידת יכולתה, היתה מסדרת לחבריה „מושבות" לא הרחק מלובלין. חדשים הרבה היו מתכוננים לכך, כי הפעולה, והמפעל היו דורשים הרבה אמצעים ארגוניים וכספיים. במשך חדשים עמדה השאלה בראש סדר־היום של השיחות בין החברים; כל חברי הקן שיקעו בזה את מיטב מחשבותיהם והגיונותיהם, כאילו עמדו לפני בחינת בגרות, כאילו בזה יגלו ויבליטו את כוחם והשתלמותם.

העבודה בסידור מושבות התנהלה בשני כיוונים:

1) ליצור את האמצעים הכספיים, את הציוד והצידה; 2) להשפיע ולהניע את ההורים לכך, שיסכימו לשלוח את בניהם למושבה.

כל ארגון נוער היה עורך מפעלים: הצגות, נשפי־הגרלות, וגם אוסף־כספים ממש. לכל ארגון וארגון היו אוהדים בין הקשישים והאמידים, שהתיצבו בראש ולא חסכו עמל ומרץ, כדי להבטיח הצלחה למפעלי־ההכנסות, ולהפיק רצון מהנהגת הקן.

ברם, הנהגות הקנים לא השליכו את כל יהבם על התומכים בלבד; זוגות לעשרות היו סובבים בעיר ומבקרים לפי רשימות מוכנות במאות בתים של אוהדים והתרימו אותם לטובת מושבות־הקיץ; ולא קל היה לפטור את זוג המבקרים בידים ריקות או בתרומה פעוטה. ראש־הקן, או ראש־הגדוד היה יושב ומחכה לתוצאות, וכל אחד ידע שאם לא ימלא את ה„מכסה" שהוטלה עליו ירד כבודו בעיני המנהלים ויתר חבריו.

ואכן, ההתחרות העדינה הזאת נתנה תוצאות מפליאות. הנוער נכנס לתוך התחרות, לתוך קנאה, עד שהדאגה הכספית למושבה הפכה להיות דבר שבקדושה.

גם התפקיד השני היה קשה למדי: רוב ההורים לא רצו לשלוח את בניהם „הרחק מאד מהעיר"; הנימוק העיקרי של ההורים היה: שבמושבה חסר לחם לאכול, אין מזון לשובע והילדים „יערכו גלות" שם, יחלשו כוחותיהם, במקום לחיות בטוב ולנוח אחרי שנת לימודים קשה שנסתיימה ולהתכונן לקראת שנת־לימודים חדשה.

היה בפיהם עוד נימוק אחד: כסף, הם ידעו, כי בלי כסף בכיס לא יסעו הילדים למושבה, ולכן טמנו ידם בכיסם ועמדו וביטלו את כל חשיבות הענין.

אבל בני הנוער לא נכנעו ולא אמרו נואש; הם המשיכו במלחמה בדרכים ובאמצעים שונים: הכריזו

על שביתת־רעב בבית, ניהלו טכסיסי „ברוגז" עם אבא־אמא; והלכו לישון בבית־חברים, וגרמו להורים דאגה וצער, עד שלבסוף ניצחו הקטנים את הגדולים.

חוסר־כסף לא היה מעכב חבר מלהשתתף במושבה. הקן דאג לכך, שמחוסרי־אמצעים שבין הצופים, יהיו שווים בזכויותיהם ובהנאותיהם למשלמי הסכום במלואו.

מושבות־הקיץ היו לסמינריונים לתולדות הציונות, לסוציולוגיה, לספרות, ולחינוך גופני, כל יום וסדר־יומו.

החיים בחיק הטבע, הטיולים בסביבות, הרחיצה בנהרות, הכל היה מרענן את הרוח ומחזק את הגוף ומוסיף להם מרץ וכח־עלומים.

קבוצת „הנוער הציוני"

בזכרון הנוער נחרתו במיוחד „סבא יערי". כלומר: היציאה לימָמה שלימה לתוך היער, שם היו ניזונים בתות־שדה ובתפוחי־אדמה, שחפרו והוציאו ואכלום מבושלים או צלויים באש שערכו הצופים בקסמי־עץ או שבבים שנלקטו.

הנוער היה חוזר מהמושבה בריא וטרי, רענן ומלא מרץ ובמצב־רוח מרומם, בתחילה היו ההורים מראים פנים זעומות במקצת, אך בעל־כרחם ענו אמן והיו מרוצים גם הם.

המלחמה הרעיונית עם מתנגדי־ציון

הנוער הציוני, כמעט מכל הזרמים, היה צריך להאבק וללחום עם ארגוני נוער אחרים, שהתנגדו לציונות, ואשר כחם ומספרם בלובלין היה ניכר למדי. מצד אחד — עמד ה„בונד" עם המוסדות המקצועיים והתרבותיים המסונפים ברחבי העיר, ומצד שני — הארגון הקומוניסטי, אמנם בלתי־ליגלי, אך מאורגן יפה ובעל כח. המאבק עם ה„בונד" היה גלוי ומוחלט; הרעיון הציוני הוכיח ברור ובאר היטב, שהחיים בגולה נשענים על בסיס בלתי בטוח ובלתי־איתן לאורך ימים, ואינו מוגן מפני כל רוח מצויה ושאינה מצויה.

ה„בונד", כמובן, נלחם בכל עוז וחריפות נגד „דברי הזיה" כאלה; והנוער שלו התרחק, התבדל מכל פעולה משותפת עם הנוער הציוני. והדבר הגיע לעתים לידי התנגשויות.

אבל גם המאבק עם הקומוניסטים לא היה קל ונוח; ה„בונד" רכש את בני דלת־העם, שידם לא השיגה ללמוד בגימנסיה ובאוניברסיטה; לעומתם, הקומוניסטים רכשו לצדם דוקא בני השכבות האמידות, רבים מהם נמנו עם ה„קומוניסטים בני־היכלא" (סאלון־קומוניסטים). אלה היו בני־נוער, שבכל שעות היום נהנו מכל טוב, מנו־חיות החיים ודברי מותרות, אלא שהיו מטיפים לשויון וליושר סוציאלי. נוער ה„בונד" בא מבתי־ספר עממיים, בזמן שהנוער הקומוניסטי בא מן הגימנסיות והאוניברסיטאות, והם בעלי־הכרה וכח־הדיבור ורצון־השפעה.

הקומוניסטים חדרו ע"י תאים מאורגנים, לכל מקום ופינה, אפילו לתוך ארגוני־הנוער הציוני; גם שם היו להם סוכנים־חשאיים שהתאמצו להשתלט ככל אשר ידם מגעת, אולם ללא הצלחה יתירה.

ד. שטוקפיש

„יונגבור", ארגון ילדים עמלים

בסוף יוני 1927 הוקם בלובלין ארגון ילדים עמלים ע"ש בר ברוכוב — „יונגבור" (צעירי ברו־כוב). באחת השבתות הוזמנו כעשרים ילד לבית־הספר העממי ברח' רוסקה 18 והמורה הלה מארדר הכניסה אותם לתוך מעגל הבעיות של תנועת ברוכוב.

בועד הראשון של הארגון השתתפו החברים: גיטל גווירץ וד. שטוקפיש. יתכן שנבחרו עוד אחרים, אולם שמותיהם נשמטו מזכרוני.

פעולות הארגון היו מכוונות בעיקרן להחדרת הש־קפת־העולם הברוכובית בהכרת הילדים ולחנכם ברוח זו. הרצאות, שיעורים, שיחות, קורסים וסמינריונים נת־קיימו, כדי להבהיר לילדים את המתרחש בארץ־ישראל, בעולם ובפולין ולהסביר להם את העובדות מנקודת־ראות המפלגה וברוח השקפת העולם של „פועלי־ציון". נושאי ההרצאות והשיחות לא היו מופשטים ותלושים מהמציאות, כי אם בעלי מגמה מפורשת והיא: לחנך את הילדים ברוח הברוכובית ולהכניסם לעובי הבע־יות המנסרות בעולם. מבין המרצים המרובים שהופיעו בפני הילדים, נתחבבו עליהם במיוחד החברים: בלה מאנדלסברג, הסטודנטים קליגר ומנדלסון, שלמה מיטל־מן, עמנואל בינדר, שמואל שפירא, הלה מארדר, מאיר שילדקרויט, שמאי שוורץ, טובה ליברמן, גולדשמידט (מורה מגלובוקי), חיים שפירא, יחיאל שטוקפיש, מאיר שליט, מוגרמן, קופל דיאמאנט, חיים פרסר ואחרים.

הילדים לא היו מאזינים בלבד, כי אם השתתפו בפו־על בויכוחים, הביעו את דעותיהם והשתדלו לחדור לתוך כל הבעיות האקטואליות שנדונו באסיפות. עם חבר המרצים הצעירים נתחנכו על ברכי הארגון, נמ־נו: אליעזר גולדבוים, גיטלה שילדקרויט, קופל מיזריצ־קי, משה גרינברג וד. שטוקפיש.

תפקיד נכבד בשטח החינוך הפוליטי מלא עתון הקיר שהופיע בשנים 1928—1932, תחילה מדי חדש בחדשו ואחר־כך לעתים רחוקות יותר. הילדים השקיעו עמל רב, כדי לשוות לעתון צורה אמנותית נאה ודאגו שתכנו יביע את דעותיהם וחויותיהם. העתון נערך, נכתב וצויר על־ידי הילדים עצמם.

חברי ה„יונגבור" היו ברובם המכריע ממוצא פועלי, ועל־פי־רוב התחילו לעבוד כבר בגיל צעיר במקצו־עות שונים. למרות שהתנועה המקצועית בלובלין הי־תה חזקה למדי ובכל איגוד מקצועי נמצאה מחלקה לנוער העובד, לא היינו פטורים מלדאוג למקומות עבודה בשביל חברי ה„יונגבור", לאחר שרוב האיגו־דים היו בידי ה„בונד" שהפלה לטובה, כמובן, את חברי תנועותיו. חברי המפלגה סייעו לנו בסדור עבודה למען חברי ה„יונגבור" והודיעו על כל מקום עבודה פנוי. לפעולה זו היתה נודעת חשיבות רבה.

בדומה ל„יוגנט" של „הבונד" ייסדו גם חברי ה„יונג־בור" חוג דרמטי משלהם. בשנת 1930 הציג החוג „שלש מתנות" ו„בונצה שוויג" לפרץ. הומחזו כמה יצירות קלאסיות בעלות אופי סוציאלי, כגון „החומה" לא. רייזן. לרמה גבוהה הגיעו הדקלומים וההקראות בצוותא והצ־טיינו בהן: ש. גליקליך, ל. גולדבוים, ג. שילדקרויט, ש זילברשר, ק. מיזריצקי, ז. קארפנשיף, נ; ווינר, ש; גרינשטין, י. ברגר ואחרים. בשנים 1933—1936 התבט־לטו במיוחד בחוג: יושה רוטבוים, האחים קרישטל, מנדל קרוכמלניק, פייגה זילחבסקה, „לייבל הג'ינג'י" ורבים אחרים.

החוג השתתף בכל החגיגות של המפלגה וארגוניה שהתקיימו מדי פעם בפעם, כגון החגיגות לזכרו של בר ברוכוב, עצרת האחד במאי, ימי זכרון למנהיגי תנועות הפועלים וכו'.

בפעולתנו לא הזנחנו גם את החינוך הגופני של חברי ה„יונגבור". בשתוף פעולה עם מועדון הספורט „הכוכב" אורגנו קבוצות ספורטיביות של ילדים וילדות. לשטח זה התמסרו החברים שמואל שטיין ופלדמן („נפוליאון"). בקיץ נערכו טיולים מחוץ לעיר וההרצאות והשיחות התנהלו תחת כיפת השמים בהרי צ'חוב, מרעות ווליה, הגן העירוני או בבוסתן של קנפיק. לא פעם הושבתה שמחתנו כאשר פרחחים פולנים או בעלי השטח גרשו אותנו במקלות וגידופים, כי כדאי היה להסתכן בכדי לנשום אויר צח וליהנות מזיו הטבע.

בימי הקיץ ניצלנו את הטיולים לשם פגישות

עם ארגוני הנוער וה„יונגבור" מהערים השכנות. פגי־שות כאלה נתקיימו בשנת 1928, 1929 ביער קרמזיץ עם חברי ה„יונגבור" מפיאסק; בשנת 1932 — עם הנוער ממארקושב, ביער על־יד הכפר פוצ'יחה; בשנת 1933 — עם ארגוני הנוער של מארקושב, קורוב, קונסקה־ווליה, פולאב, קוזמיר ואופוליה. בפגישה זו השתתפה גם קבוצה ניכרת מהארגונים בווארשה.

זו היתה פרישת השלום האחרונה מאת מ. גרינברג שהתחנך על ברכי תנועתנו והתחיל לתפוש בה עמדה נכבדה. בן למשפחה עניה היה והמצוקה היתה בת לווי־תו משחר ילדותו. בגיל 10 איבד בתאונת רכבת את ידו השמאלית. הצטרף ל„יונגבור" עוד בהיותו תלמיד בית־הספר ומאז הקדיש את כל כחותיו לתנועה. היה נואם מחונן, מארגן מצוין ובכל נימי נפשו קשור לתנועה.

קבוצת „נוער ברוכוב", 1926

בשנת 1940 הגיעה אלי לקיוב, שם טולטלתי בעקבות המלחמה כפליט, גלויה מאת חברי וידידי משה גרינ־ברג, שנשאר בלובלין הכבושה. וזה תוכן הגלויה: „המשפחה התפזרה, נשארו רק מעטים מאד. ביום 17 בדצמבר ביקרנו אני עם אחי ואחיותי בבית הקברות על יד המצבה של אבינו בר ובכינו בכי רב. אחר כך שרנו, אף כי יום הזכרון היה עגום". מובן, שבשפת סת־רים זו רצה גרינברג להוריעני שקיימו את יום הז־כרון לבר ברוכוב אף כי „המשפחה" (המפלגה) היתה פזורה ומפוזרת.

בשנת 1931 הצטרף ל„יונגבור" ובשנת 1937 מלא כבר את התפקיד האחראי של מזכיר מפלגת „פועלי־ציון" בלובלין. במשרה זו כיהן עד פרוץ מלחמת העולם. נשאר בלובלין ונרצח על־ידי הנאצים.

יזכרו כאן חברי „פועלי־ציון" שהיו מסורים בלב ובנפש לתנועה והקדישו לה את כל כוחו־תיהם במשך כל השנים, עד שעלה הכורת ושירת חיי־הם נפסקה באמצע; בלה מאנדלסברג, שלמה מיטלמן, עמנואל בינרר, שמאי שוורץ, יעקב אוליבה, ווינטרויב ורבים רבים אחרים.

החיים הכלכליים
והתנועה המקצועית

יוסף שטאמפר

מאבק הפועלים בתקופת 1902-1915

1.

בזמן המשטר הצארי היתה התנועה המקצועית בלתי־ליגלית. האסיפות, הישיבות והמועצות התקיימו אי־שם במחתרת, בעליה או במרתף, ולרוב בעצם הרחוב, ב„בורסות הפועלים". בתנאים הללו הכינו וביצעו שביתות, בחרו צירי בתי־חרושת, ארגנו הפגנות־פועלים.

המשטרה בלשה תמיד אחרי עסקני הפועלים. מהם שהושלכו לבתי־כלא, ומהם שלוקחו משם ושולחו בדרך־סיביר הקשה. אכן, למרות כל הרדיפות והנגישות של השלטון הצארי, התפתחה תנועת הפוע־לים בכל רוסיה, — וכמובן גם בפולין — בכוח ובעצמה, עד שפרצה ברוסיה מהפכת־אוקטובר של 1917.

אחרת היתה השתלשלות הדברים בפולין. משנת 1915 היתה הארץ תחת כיבוש צבא „מעצמות המרכז": צפון פולין־הקונגרסאית עם וארשה — בשלטון גרמני; חבל הדרום, ולובלין בכלל, ע"י אוסטריה.

הכיבוש גרם מיד לשפל כלכלי איום. בתי־החרושת שניתקו ממרכז־השיווק הרוסי, עמדו מפעו־לתם, חוסר־העבודה הלך וגבר. בתנאים שנוצרו, ראו לעצמם שלטונות־הכיבוש חובה, לנקוט „קו ליברלי", והרשו את קיומם החוקי של אגודים מקצו־עיים וארגונים מדיניים.

האופי המיוחד לאיגודים המקצועיים היהודיים בפולין היה, שנוצרו ע"פ רוב ע"י מפלגות מדיניות. המפלגות היהודיות שהיה להם צביון סוציאלי בימים ההם, ה„בונד" ו„פועלי־ציון", הקימו מרכזים מקצועיים לעצמן.

הופיעו עתונים יהודיים, בטאונים מפלגתיים של ה„בונד", „פועלי־ציון" וכו'. גם ההסתדרות המהפכנית „וויעדזא", שפועלים יהודים ופולנים התארגנו בה בכפיפה אחת, הוציאה־לאור עתון באידיש.

2.

בשטח־הכיבוש האוסטרי היה המצב הכלכלי טוב במעט מאשר בשטח הגרמני. אבל, גם כאן היה גדול המחסור והעוני באוכלוסיה הפועלית. בלובלין רוכזה הפעילות הציבורית, ביחוד, בשני מטבחי־הפועלים: מטבח „פועלי־ציון" בככר השוק (רינק), ומטבח „הבונד" בשכונת „אונטערן לאזער". אולם האגודה המקצועית של עוזרי־המסחר היה ברחוב לוברטוב־סקא 24. מלבד פעולתו המקצועית עסק כבר האגוד גם בעבודת־תרבות.

הפועלים בשאר המקצועות לא היו עוד מאורגנים כמעט. בכלל, שמתי לב בבקורי במטבח בככר־השוק, שבין קהל הבאים רב מספר הנוער „בעל־הביתי" מן הפועלים. לעומת זאת, נראו במטבח של „הבונד" אלמנטים עניים יותר, שהזכירו בבגדיהם הבלואים, את המטבחים שבוארשה.

אכן, המחסור הכלכלי שהחריף, המתיחות הפולי־טית שהורגשה ביותר, תנאי הניצול הקשה, שלעתים נשארו בצורתם מימי־הבינים, בהם חיו הפועלים היהודים, המריצום ביותר להתארגן באגודים מקצועיים. מובן, שההתחרות בין המפלגות מלאו כאן תפקיד מסוים. כל מפלגה התאמצה לארגן ע"י מרכזה מספר פועלים ואיגודים־מקצועיים גדול יותר. לחץ המפלגות המריץ את הקמת האיגודים, ובו בזמן הביא פיצול על תנועת הפועלים היהודית.

3.

אגוד עובדי־המסחר התנהל ע"י האחים הוכמן. ב־1915 נוסד גם אגוד פועלי־המחט, שהוקם ע"י הבונדאים, בהנהלתם של מקס שפייזר, פישל וייס ושטרייזמן. האיגוד הצליח מיד להשיג תעריפי־שכר קבועים ולצמצם את יום־העבודה. ההישגים האלו השפיעו הרבה על כל יתר המקצועות. קמו איגודים של רצענים, פעלי־מאפיות, כובענים, נגרים, קצבים וכו', כולם ביזמת הבונדאים. נוסד מרכז־האיגודים

שהשתתפו בו: לרר, ארבוז, מאיר הוכמן והעסקנים שהזכרנו.

בו בזמן הוקם מרכז ע"י פועלי־ציון" שפתח בארגונם של המקצועות האלו: בורסקאים, כופפי־עורות, רצענים, תפרים, עושי־כותנה, סבלים, עובדי־מגדניות וכו'. במרכז היו: מרדכי גולדנר, שמאי שוורץ, וכ'. במרכז היו: מרדכי גולדנר, שמאי שוורץ, פלדבוים, ביניש, פשיפיורקאַ, ו. שטאמפטר.

משנוסד איגוד מקצועי, מיד מסר את דרישותיו, ואם לא נתקבלו, הכריז שביתה. נחשול־השביתות גאה כסדרו בשנות 1915, 1916, 1917 והקיף פועלים בהמוניהם. לרוב זכו הפועלים בשביתותיהם.

מובן, שלא בנקל עלה הדבר. לעתים תכופות היה צורך במלחמה גם נגד מפירי־שביתה, ולא נגד התעשיינים בלבד. בתנאים ששררו בלובלין, שלא אילי־תעשיה אלא חרשתנים זעירים ובינונים התקיימו שם, ושאורח־החיים המסורתי היה עוד מעורה ומשרש עמוק, לא נעדרו גם מומנטים מוזרים בתנועה המקצועית.

אזכור במיוחד את האסיפות הראשונות של פועלי־הבורסקאות. רובם היו יהודים קשישים, אדוקים, בעלי זקן ארוך. באסיפות היו יושבים לבושי קפוטות ארוכות וחובשי כובעים קטנים, נוסח חסידים. הם היו עובדים ב־3 בתי־הבורסקאות הגדולים בלובלין שהיו שייכים לתעשיינים: איכנבוים, זילברשטיין ובריקמן. אלו היו אז בתי־החרושת הגדולים שבעיר, שמאות פועלים עבדו בהם. ולא מקרה הוא, שתנועת השביתות התחילה בהם.

לא אחת נזדמן לי ללכת לבתי־הבורסקאות בווליה, להקהיל את הפועלים לאסיפות. הייתי מוצאם כשהם שקועים עד ברכיהם ב„ביצות", שהשרו את השלחים בתוכן. בתנאים הקשים והמסוכנים ביותר לבריאות היו עובדים ב־1915 מבוקר־השכם עד מאוחר בלילה. בבתי־החרושת שררה עוד שיטת־נדבות עתיקה. הפוע־לים היו משועבדים כל השנה, כדי לקבל „מתנה" לפסח: מצות, קצת שומן ותפוחי־אדמה.

המאבק בבתי־הבורסקאות היה ממושך וקשה. התעשיינים לא רצו לוותר בשום אופן, אבל הפרולי־טריים לובשי־הקפוטות ומגדלי־הזקן נלחמו באומץ ובעקשנות, השביתה התקיימה אצלם במאה אחוז ו„בעלי־הבתים" נאלצו לבסוף לקבל את כל התנאים והתביעות.

נצחונם של הבורסקאים עודד את הפועלים בכל יתר המקצועות. בראשונה הלך בעקבותיהם המקצוע הקרוב להם: מותחי־עורות־הנעליים. לא היתה תעשיה גדולה במקצוע זה אלא בתי־חרושת קטנים. כאן הופיעו כבר מפירי־שביתה, והמאבק לבש צורה חריפה למדי.

כאן אירעו גם קוריוזים מעניינים: למשל, אחד מראשי השובתים, מרדכי גולדנר, ארגן את השביתה קודם־כל בבית־החרושת של אביו.

הגיעו הדברים לידי מהלומות נגד פורעי־השביתה, אי־שם קרעו ורמסו עורות בגמר עבודתם. לבסוף נאלצו בעלי־בתי־החרושת לוותר ולקבל את כל הדרישות, וכך היה במקצוע הרצענים הממוכנים ש־באיגודם עמדו בראש: פלדבוים „החיגר", שעיה פרוכטמן ופלדמן. גם שביתתם לבשה צורה חריפה, ביחוד מפני שהפועלים היו אז „נודדים", ז"א עוברים ממקום למקום ומוצאים להם עבודה בבתי־חרושת קטנים. לפיכך יכלו נותני־העבודה להביא בנקל פועלים ממקומות אחרים, בהבטיחם להם להשאירם בעבודה גם לאחר השביתה. בכמה מקומות הגיעו הדברים לידי מהלומות.

אחרי הרצענים באה השביתה של פועלי־המגד־ניות. זו היתה שביתה „עליזה ומתוקה", לפי שבין הפועלים היו הרבה בני־נוער, ביחוד בחורות אורזות). אסיפות־השובתים נראו לעתים ככיתה של בית־ספר. הפועלים הקשישים היססו אפילו, בתחילה, להצטרף לשביתה, „מדאגה למען הילדים", כפי שהיו אומרים. אכן, הילדים הללו נוצלו באופן מחפיר, ועמדו בשביתה כמבוגרים.

שביתת עובדי־המגדנות התקיימה בהנהגת שמחה לרנר ומנדלבוים. הם היו מתרוצצים כל הימים בבתי־המלאכה הקטנים והבלתי־לגליים, מפני שייצור שוקולדה וממתקים היה אז באיסור. העבודה נעשתה ב„שעת־השטן", כפי שקראו לה, מחצות־לילה, בדלת־יים סגורות ותריסים מוגפים.

לעתים היה הכרח, בזמן השביתה, לשפוך ארצה מחבת של סוכר רותח, כדי להרתיע את „בעל הבית" ומפירי־השביתה אצלו. באמצעים חריפים כאלו, נס־תייעו להצליח בשביתה.

.4

התנועה המקצועית קלטה סוגי פועלים למיניהם והגיעה גם עד קבוצת הפועלים הנחשלת והקשה

ביותר לארגונה, אל הסבלים.

רבים היו הסבלים בלובלין. הם היו מתייצבים כל הימים ברחובות, וחיכו שתזדמן להם עבודה כל־שהיא. בהיותם אדוקים, בלתי־מומחים, היה בהם מעין סוג־פועלים פשוט, אבל נאמן וישר. עבודתם היתה קשה וחייהם בעוני ובדוחק. רובם היו אנשים קשישים. כשהצליחו להקהילם לאסיפה, נראתה לפניהם הבעייה הקשה ביותר: כיצד לקבוע תעריף־שכר בעבודתם?

אסיפת הסבלים הראשונה היתה אחת האסיפות המזעזעות והנאות ביותר, שהשתתפתי בהן: מכל קצות העיר התקהלו יחד, לבושים בגדי־עבודתם, שספגו אבק של שקי־קמח, שקי־פחם, קורות וכלונסאות־ברזל, וחגורים בחבלים, הם ישבו על הספסלים הארוכים והאזינו לדברי הנואמים בהקשב וביראת־הכבוד, בשמעם את מטרת האסיפה שנקראו להשתתף בה, כמעט שבכו משמחה.

אחד הסבלים, גבוה, קרח ותבלול בעינו, עלה אל הבמה וביקש את רשות־הדיבור. בתחילה רעד קולו, אך התאושש ופנה אל חבריו למקצוע. לא אשכח את הדברים המזעזעים בנאומו: „אולי הגיעה השעה שנתחיל להבין: גם סבל צריך לאכול לשובע; גם לילדינו יש לתת לפעמים מעט בשר; גם לסבל הזכות, בעבודתו הקשה, לעשות לו בגד ללבוש לשבת בבית־הכנסת... בגדי־חול שלנו כבר קרועים ובלואים, ואין בהם עוד מקום לשום טלאי על גבי טלאי... אנו תלויים בין החיים והמוות, ועלינו לבחור בחיים"...

באסיפה הבאה כבר בחרו בהנהלה, שקבעה מיד תעריף לסבלות, לפי קילוגרם, יחידה או שעה. התעריף נמסר לבעלי המחסנים הגדולים ולחנוונים. לובלין היתה כמרקחה, והדבר היה לשיחה בכל בתי־הכנסת ובתי־המדרש. בתחילה, התלוצצו ולעגו לסבלים "הש־לומיאלים שגם הם נפשם חשקה באיגוד". אבל, מיד נוכחו לדעת, שהענין הוא רציני. הסבלים החזיקו בתעריף ודקדקו בו יותר משאר סוגי הפועלים. החלטותיו של האיגוד, נשמרו בקדושה.

.5

התנועה המקצועית חדרה גם לשיכבה של עובדי־הקהלה: חזנים, שמשים, קברנים, נשים של בית־הטהרה וכו'. כלם היו חסידים, שבאו לאסיפות בקפוטות משי. הנשים חגרו סינורים של טהרת־מתים.

משהתארגנו יחד, התחילו תובעים להכריז שבי־תה: הם לא יכלו לחיות בשכרם הדל, שקבלו בעד תפלות וקבורת־המת.

נהלתי את האספה הראשונה, והופתעתי להחלטיות ורוח־המאבק של העובדים האלו.

בו בלילה נקבעו הדרישות, ולמחרת נמסרו ע"י משלחת נבחרת שהתייצבה לפני הנהלת־הקהלה, באזהרה כראוי: 48 שעות ניתנו לה לתשובה.

התשובה לא באה. משלחת שניה נתקבלה ע"י יוליק, מזכיר הקהלה, שענה בגסות: „החזנים אל יתפללו, והקברנים אַל יקברו, אנו מוחלים על הטובות".

לאחר התשובה הזאת, לא היתה ברירה אלא להכריז על שביתה. כל השבוע, עד השבת, נתקיימה השביתה בהזדהות מלאה. ומה השתוממנו, שבערב־שבת בין־השמשות באו לבשר לנו, שביהכנ"ס הגדול של מהרש"ל פתוח, והחזן עובר לפני התיבה בקבלת־השבת.

הידיעה גרמה למהומה רבה. מיד באה קבוצת סנדלרים, סיידים ושאר פועלים, ושיעה פרוכטמן (אסיק) בראשה, לבית־הכנסת, והכריזה: „אין תפלה היום, עד שלא יוסיפו לעובדים העניים על משכורתם". קמה מהומה בבית־הכנסת ונשמע קול: „יהודים, שריפה!" מיד נדחק הקהל לצאת ובמשך רגעים נתרוקן בית־הכנסת ממתפללים. הדלת ננעלה, והמפ־תחות הובאו לבית־האיגוד.

בלובלין שררה מבוכה. לסגור את בית־הכנסת של המהרש"ל, לא היתה עוד כזאת. פשוטי העם נרגזו על הקהלה, שעקשנותה גרמה לשביתה. למחרת נודע לנו, שהביאו מת לבית־העלמין לקבורה. שוב יצאה קבוצה ומנעה את קבורתו. מזכיר־הקהלה הזעיק טלפונית את המשטרה. ומיד הגיע קצין־הזקיפים, קוך, ופלוגתו. שוורץ, אסתרקה מאירסון, מנדל פשיפיורקה ואני — נאסרנו והובלנו לבנין בית־המשפט.

הידיעה על מאסרנו הגדילה עוד את ההתרגשות בעיר. בלחץ הפועלים נאלצה הקהלה להיענות לכל הדרישות, ומזכיר־הקהלה הוכרח לצאת במרוצה אל הז'נדרמים ולהפציר בהם לשחררנו מן המאסר.

.6

אזכיר־נא מאורע, שהרתיח בשעתו את כל הצבור בלובלין: המאבק בין תנועת־הפועלים המאור־גנת ובין „העולם התחתון", שאירע בסוף 1918, סמוך לזמן המהפכה בגרמניה ואוסטריה.

הענין התחיל במקרה של גניבה אצל פועל שביתו התרוקן מכל רכושו הדל. למי יפנה הפועל לעזרה? לאיגוד המקצועי; מיד שיגר משלחת אל הגנבים ו„החבריה" וניסה לעורר את מצפונם. אבל הגנבים צחקו לשליחים, ובדרך ע"י ווליה עוד הרביצו בהם כראוי; ואחד מן השליחים, שמאי שוורץ, ספג גם דקירת־סכין.

הדבר היה בערב־שבת בין־השמשות. במטבח הפועלים בככר־השוק נתאספו רבים, ובהגיע השמועה שהיכו בשליחים, היתה מהומה ומבוכה. כרגע נחטפו כל כלי־השלחן: סכינים, מזלגות, תרוודים, ויצאו להרביץ בגנבים. „הקרב" נמשך עד הלילה, במאוחר. משני הצדדים היו פצועים, נדקרים ונרמסים. המשטרה שמרה על „אי־התערבות" וראתה בשלוה את הנעשה...

הבאים אל המטבח בבוקר ראו, שהגנבים השתמשו בשעות־הלילה, כדי לעשות בו חורבן. כל הרהיטים שוברו, הצלחות נשברו לרסיסים, התמונות נשמטו מעל הקירות ונקרעו.

באותו יום נפתחה מלחמה ממש בין האיגודים המקצועיים ו„העולם התחתון". שני מרכזי הפועלים, של „הבונד" ו„פועלי־ציון" התאחדו בהסכם למאבק משותף בגנבים. כל יום אירעו מקרי התכתשות ופגיעות. העתון „לובלינער טאגבלאט" הביא דו"ח תמידי מ„שדה־הקרב", על „חזית המזרח" ו„חזית המערב" לחוד, הכל לפי המקומות בעיר בהם היו הפגיעות.

כשבועיים ומעלה נמשך הקרב, עד שניצחו הפועלים את הגנבים. הם בקשו להכריז על „הפוגה" ולפתוח ב„מו"מ של שלום".

במו"מ השתתפו מצד המרכז המקצועי של „פועלי־ציון" — פשיפיורקו, שמאי שוורץ ואנכי; מצד המרכז של „הבונד" — לרר ומאקס. מצד הגנבים הופיעו: שעיה (הידוע בכנוי „ברנד"), „משה השמן", מרדכי'לה בנקרט" וידידיה „בוף". הגנבים קיימו וקבלו עליהם שלא יוסיפו לגנוב אצל פועלים, וישלמו בעד הנזק שגרמו במטבח־הפועלים.

.7

מאורע מעניין אירע בלובלין לאחר זמן, בתקופת פולין העצמאית, בערב הבחירות לסיים הפולני הראשון. באותו זמן החליט המרכז המקצועי של „פועלי ציון" לארגן את „עוזרות־הבית" באיגוד מקצועי.

המשימה היתה מיד קשה ודרשה הרבה מאמצים. לאט־לאט יכולנו לאסוף את 10—12 ה„עוזרות" הראשונות, והן הביאו את האחרות. ומכיוון שהתאגדו יחד, התחילו העוזרות מצדן להפעיל לחץ, להציג את דרישותיהן.

העיקר היה כאן לא בדרישות־שכר אלא בתביעות שנגעו לכבוד־אדם. „גם אנחנו המשרתות, באנשים", הצהירו נציגותיהן. דרישתן היתה: חופש של כמה שעות בכל יום, ופעם בשבוע יום־חופש אחד. דרישתן השניה היתה, להנהיג משכורת חדשית במקום „תש־לום תקופה" שהיתה נהוגה בעבודתן.

דרישותיהן של עוזרות־הבית גרמו מהומה בעיר. בעלות־הבית לא ידעו מה לעשות, שהרי לא נשמע עוד כדבר הזה... סכסוכים פרצו בבתים לעשרות, הסכסוכים לבשו לעתים צורות מגוחכות. העוזרות תפסו את הענין בכמה בתים בפשטות גמורה: הן חשבו, שמכאן ואילך יוכלו לעשות הכל כרצונן. בקשה בעלת־בית להגיש תה וקבלה תשובה: „עברו הזמנים ההם... הכבדי וקחי לך תה בעצמך" ויש שעוזרת היתה עונה בקללות נמרצות.

בסופו של דבר, פוטרו רבות מן העוזרות מעבודתן. מהן שחזרו לעיירותיהן, מהן נשארו בלובלין, ומטבח־הפועלים ברינק 10 היתה להן אכסניה ללון שם.

י. ריכנשטיין

האיגוד המקצועי של פועלי הדפוס

בשנים 1924—1925 באתי בדברים, בתור סדר של „לובלינר טאגבלאט" — עם המועצה של האיגודים המקצועיים־המעמדיים („משרד־התרבות"), שכל האיגו־דים המקצועיים היו מסונפים לו, על הקמת סניף ל„איגוד המקצועי של פועלי־הדפוס היהודים" בלובלין. עשיתי רשימה של כל פועלי־הדפוס וקראתי לאסיפת־יסוד.

האסיפה הראשונה התקיימה ברחוב לוברטובסקה 24, וכמעט כל פועלי־הדפוס באו אליה. זליג ואסרשטרום, שליח משרד־התרבות ניהל את האסיפה. בזכרוני נשארו דברי פתיחתו: „לפנים בישראל, שוליא של סנד"ר שהרכין עצמו לחפש אימום תחת־המיטה, היה נרדם שם בעייפותו".

לובלין היתה מפורסמת כמקומם של האיגודים המקצועיים מיסודו של „הבונד". איגוד פועלי־הדפוס, בניגוד לשאר איגודי פועלי־הדפוס בפולין, לא היה נוטה ל„בונד". פועלי־הדפוס היו ברובם אוהדים לציונות או בלתי־מפלגתיים. בהנהלות האיגוד היו תמיד הבונ־דאים במיעוט.

הראשונים, שעמדו בראש ההנהלה היו: צדוק קורץ, ליבל טוכמן, הניך גולדשטיין (כלם מ„פועלי־ציון שמאל"). לא יצאו ימים רבים, והם התרחקו מן האיגוד, לאחר שנעשו עצמאיים או שותפים בלתי־רשמיים בדפוסים שעבדו בהם (הם עבדו לפי אחוזים בריווח, והאיגוד נלחם בשיטה זו). לאחר זמן היה יו"ר יצחק זיגלמן (אף הוא מ„פוע"צ שמאל"). אחריו הייתי אני, חבר „פועלי־ציון ימין" יו"ר האיגוד, עד פרוץ מלחמת העולם השניה. במוסדות העליונים של האיגודים המקצועיים בלובלין, ייצג את האיגוד המק־צועי פועל שנטה לציונות.

מנהג היה באסיפות הכלליות של האיגודים המק־צועיים, שהיו"ר כלל בנאום הדו"ח גם סקירה על המאורעות המדיניים בעולם. האיגוד המקצועי של פועלי הדפוס היה היחידי, שבנאום־הסקירה נגע היו"ר גם בבעיות של ארץ־ישראל (את הדברים אמרתי בתפקיד יו"ר האיגוד).

האיגוד הורחב לאט־לאט עד שנכללו בו גם כורכים, מוכרי־עתונים ואורזות־ארנקים. כמזכיר בשכר פעל משה וייסמן (מזכיר האיגוד של פועלי־המחט), והוא ייצג את המגמה הבונדאית באיגוד.

עיקר פעולתו של האיגוד היה להכניס בתמידות שיפורים בתנאי־העבודה של הפועלים בבתי־הדפוס. בשטח זה היה על האיגוד לנהל מלחמה לא נגד בעלי בתי־הדפוס בלבד, אלא גם נגד פועלים שעבדו בבתי־דפוס קטנים, בהם העלימו הפועלים את תנאי עבודתם למעשה (שכר מועט, עבודה למעלה מ־8 שעות). כשהיו שליחי הנהלת האיגוד מבקרים בבתי־דפוס כאלו, לא ראו הפועלים את בקורם בעין יפה... משענת נאמנה לאיגוד היו צוות־העובדים במפעלים הגדולים: „לוב־לינער טאגבלאט", הדפוס „פולוניה" של כץ ו„פראצא" של גולדשטיין.

האיגוד ביצע בהצלחה כמה פעולות במוסדות הללו וכמה מעשי־שביתה בכל בתי־הדפוס יחד.

בראשון למאי שבתה העבודה בבתי־הדפוס.

האיגוד לא עסק במיוחד במפעלי תרבות והפעולה היחידה שעשה היא הפצת עתון הדפוס „דער דרוקער ארבייטער", של הוצאת ההנהלה המרכזית בוארשה.

בפעולת האיגוד של פועלי־הדפוס רבו מאורעות בין־מפלגתיים אופייניים. לועידה השלישית של פועלי־הדפוס בוארשה, נשלחתי כציר מלובלין, והייתי ציר יחיד שאינו מן „הבונד". הבאתי שם גם החלטה מיוחדת, החלטה מדינית למען ארץ־ישראל. כשמסרתי דו"ח על הועידה באסיפה בלובלין, הותקף בחריפות החלק הפו־ליטי שבנאומי, ולא ע"י חבר מן האיגוד, אלא ע"י המזכיר, משה ויסמן.

לאחר שנים נתקיימה הועידה הרביעית של פועלי־הדפוס, ובקשו למנוע מהישנות אותו מאורע פעמיים. האסיפה, שהוטל עליה לבחור ציר לועידה בוארשה,

נשף פרידה ב„איגוד פועלי הדפוס" לי. זיגלמן לעליתו לארץ ב־1932

היתה סוערת מאד. נוכחו באסיפה גם חברים מן הצמרת הבונדאית של משרד־התרבות, שנשאו בה את נאומיהם. היו שני מועמדים לבחירת ציר: בינשטוק („בונד") ואנכי (פוע"צ ימין). כמה פעמים הצביעו ללא תוצאות, מפני שהיה לשני המועמדים מספר שווה של קולות. ניסו להתערב בדבר, שיבחרו בשניהם כצירים. אך בסופו־של־דבר לא נבחר אף אחד מהם, יצא מועמד שלישי (אוהד ל„פוע"צ שמאל"). ואכן, הוא נבחר כציר, גם בקולות הבונדאים.

מאורע אופייני קרה גם בשעת הפגנה של האחד במאי.

בערב יום־החג היה משרד־התרבות מקבל החלטה, שהאיגודים המקצועיים יפגינו יחד עם ה„בונד". היו שולחים חוזר להנהלות האיגודים המקצועיים, לדון בדבר בישיבותיהן. באשר לאיגוד פועלי־הדפוס היה בזה ענין של הלכה ולא למעשה, מפני שפועלי־הדפוס (חוץ מבודדים) הפגינו עם שאר המפלגות או שלא הפגינו בכלל. איגוד פועלי־הדפוס היה יחידי, ללא דגל־האיגוד, מפני שמעולם לא התקיימה הפגנה של האיגוד לעצמו.

פעם בערב האחד במאי (השנה נשכחה מזכרוני) דנו בישיבת הנהלת־האיגוד בחוזר של משרד־התרבות על סדר ההפגנה. לפי הצעתי, החליט רוב־ההנהלה לקרוא את חברי האיגוד שיפגינו יחד עם „הליגה למען א"י העובדת", שבאותה שנה הפגין תחת דגל „פועלי־ציון צ. ס.". מובן, שהדבר פעל כפצצה. זה היה המקרה הראשון במינו בתולדות התנועה המקצועית בלובלין. ההחלטה פורסמה ב„לובלינער טאגבלאַט" וגרמה למהומה באיגודים המקצועיים. מובן מאליו, שמשרד־התרבות לא רצה לקיים את הדבר. היו ישיבות ואסיפות־האיגוד בהשתתפות מנהיגי משרד־התרבות, ליב לרר ודובינסקי, עד שלבסוף, באסיפה סוערת, בוטלה ההחלטה. הבונד־אים ראו זאת כנצחון ואף כתבו זאת ב„לובלינער טאגבלאט". אכן, המאבק בין הצדדים לא היה אלא מוסרי, ללא ערך למעשה, מפני שחברי האיגוד הפגינו למפלגותיהם בלבד.

במשך תקופת קיומו של האיגוד השתתפו במוסדות המנהלה: זיגלמן, רייכנשטיין, רושגולד, שטוקפיש (כל ה־3 בישראל), מוטל גולדברג (ניספה במחנה־הריכוז ברחוב ליפובה לשם הועבר יחד עם דפוס כץ שעבד בו), בינשטוק (בפולין), חנינא קניגסברג, עקיבא מיטלמן, אשר גיברץ, ישעיהו קורץ, יחזקאל ברנהולץ (כלם ניספו בלובלין), אברהם קרשינבליט ועוד.

מקולקטיב־הדפוס בלובלין נשארו בחיים רק בודדים. גורלה של רוב משפחת־הדפוס (ביניהם גם בעלי בתי־הדפוס) היה כגורל כל הקדושים בלובלין שניספו בידי המרצחים.

יואל פרויד

סבלי לובלין

בשטח הרחובות קובלסקה—פורמאַנסקה ולוברטוב־סקה—צירולניצ׳נה התרכז כמעט כל המסחר הסיטוני של לובלין. בגוש־בתים זה ומסביבו נמצאו המחסנים הגדולים של אריגים, מכולת ושאר סחורות. כאן היו גם האכסניות וחצרותיהן הענקיות, שהיו מלאות עגלות שבאו מן העיירות. כל עיירה ו„חצר" שלה, „החצר של פיאסק", „החצר של קראַשניק" וכדו׳. העגלות היו באות עם בוקר ומביאות לעיר את הסוחרים, אנשי־האקספּדיציה ונוסעים סתם, ובערב היו יוצאות לדרך עמוסות משאות ומלאות נוסעים. הנסיעה היתה בלילות. למה? מנהג לא ידוע.

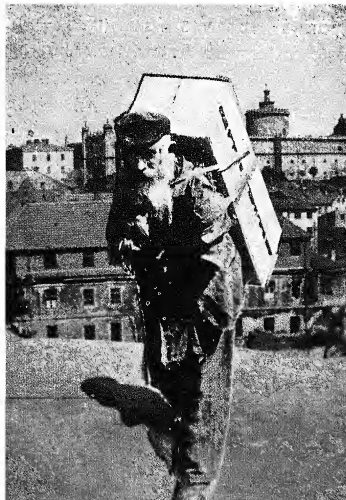
האזור היה תמיד שוקק חיים. מבוקר עד הלילה התרוצצו ורעשו כאן בעלי־עגלות, סוחרים, סבלים ואורזים, סרסורים וגנבים. רעש והמולה של סחר־מכר, נחשול חיים תוססים ניתך מהנץ־החמה בין קירות בתי־המדות בכל יום ויום, ונגוז וגווע בבוא הלילה.

בנקודת־המוקד ביריד־של־תמיד זה, בקרן רחובות צירולניצ׳נה ולוברטובסקה, היתה „הבורסה" של סבלי לובלין. „נעולי־חותלות וחגורים בחבל", כאשר ייאמר בשיר־העם, בידם או על שכמם „מכשיר־העבודה", חבל־עבות, היו עומדים ומחכים לפרנסה. משהופיע „קונה" וקורא „סבל", מיד קמו 3 או 4 מהם ורצו לחטוף את

„השולחן של הסבלים" (ציור י. פרויד)

המשא. היו פותחים בטענות ובמריבה: „אותי קרא”, „לא כי, אלא אותי”. כל אחד רצה להרויח פרוטות ולרוע המזל כל אחד היה נצרך להן. וכך היה בהגיע סחורות מתחנת־הרכבת, משהופיעה עגלה עמוסה ארג־זים, הרחק־הרחק ברחוב נובה, התחילו הסבלים במירוץ פראי, להקדים ולזכות בפריקת המשאות. והיתה העגלה העמוסה לעייפה גולשת במורד, ברעש והמולה, מפרסות־

סבל (ברקע — הארמון). (צילם י. פרויד)

הסוסים ניתזים ניצוצות, ומסביב מתרוצצים סבלים, נושמים בכבדות ומזיעים. זה את זה דוחפים ודוחקים, זה וזה נאחז בארגז בידו, ו„קונה חזקה” לעבוד בפריקתו.

וכך יום־יום, שנה שנה, פרנסה קשה ומרה; בערבים, כאשר נדם הרעש קמעא, כשהעגלות יצאו מן החצרות, והחנויות ננעלו בזו אחר זו נסתלקו להם הסבלים, מי שהלך ישר הביתה, מי שנכנס (אם נתמזל יומו) לבית־מרזח לחטוף כוסית. אבל, רובם הלכו לבית־המדרש „חברה נושאים” בקצה לוברטובסקה, לא הרחק מן הבורסה. כאן היה „המועדון” של הסבלים. ליד שולחן, בין התנור והדלת, היו מתקהלים, משיחים את צערם, מפשרים סכסוכים או חוטפים תנומה אגב ישיבה.

בסולם המעמדות עמדו הסבלים בשפל־המדרגה, אחרי הסנדלרים, ואף אחרי בעלי־העגלות. מדוע? לא ידוע. שמא מפני שפרנסתם היתה קשה ביותר והם היו העניים שבעניים? בכל זאת, היו הסבלים חבריה עליזה, אנשי־עם נלבבים, מוכנים לעזור לכל נצרך. אנשי־עמל ישרים ואמיצים, שתכונותיהם באו לעתים לידי גלוי. ביחוד נגלה הדבר ביום הראשון של הפרעות בשנת 1919, בערב־שבת, בשעה שהטירונים הראשונים של צבא פולין שקם לתחיה, השתערו על רחובות היהודים בלובלין. הסבלים היו היחידים שעמדו בפרץ, באופן מאורגן, בפני הפורעים. הם, שלא היה להם כלום, הצילו רכוש רב של זולתם. הם, הנעדרים מכבוד, הצילו באותו יום את כבודה של יהדות לובלין.

„סבלים יהודים” בלובלין (רישום י. פרויד)

ש. שפירא

איגוד־הטקסטיל ומאבקיו

באמצע שנות ה־20 התקיימה בלובלין תנועה מקצועית ענפה בין הפועלים היהודים. לאיגודים היו מנהיגים מנוסים וחוגים בעלי־משמעת, שכבר נתנסו במאבק קשה בשטח המקצועי. בראש האיגודים עמד מרכז, שניהל מבצעים מדיניים ופיתח עבודת־תרבות.

לעומת זאת, לא היה בלובלין עד 1926, איגוד מקצועי של האורגים ומקצועות דומים לו, אע״פ שבוארשה התקיימה הסתדרות חזקה של פועלי־טקסטיל, שנוסדה כבר בתקופת הכיבוש הגרמני, ב־1915. איגוד האורגים בלובלין, ארגון שהרחיב פעולתו ונעשה לאיגוד־טקסטיל שנכללו בו גם מקצועות תואמים: פועלות־נולים ותופרות, סורגות־גרביים, סוללות־חוטים ועושי־כותנה — נוסד ב־1926.

בוקר שטוף אור־שמש, ביום־טוב שני של שבועות, התאספה קבוצה קטנה של פועלי־אריג, ובמקום לצאת לטיול מחוץ־לעיר או בגן־העיר או על המצב במקצועם. בו במקום נתקבלה החלטה להקים לתפילה בבית־המדרש, יצאו לככר־צ׳חוב ופתחו בדיון איגוד־מקצועי של פועלי־האריג. הוחלט לפנות גם אל מזכירו של איגוד פועלי־המחט, ווייסמן, שיתן רשות לקיים את האסיפה הראשונה של פועלי־האריג, באולמו של איגוד פועלי־המחט, ברחוב לוברטובסקה 24.

כמה מן הפועלים שנכחו באסיפה בככר־צ׳חוב היגרו לאחר שנים לצרפת: ליבל מנדלבוים, אברהמצ׳י אידלשטיין, ואנוכי.

בצעדים הראשונים עלה בקושי להשפיע על פועלי־האריג ולשכנעם שנחוץ ארגון מעין זה. בכלל היה עוד מקצוע־האריג צעיר לימים, יצירתו ב־1918, ובלובלין במאוחר יותר.

בלובלין התקיימו אז רק 5 בתי־חרושת במקצוע זה: האחים איבשיץ, ברחוב לוברטובסקא 13, כ־20 פועלים עבדו בו; קרימפל (כעת — בלונדון) שעבדו אצלו כ־15 פועלים; שפירא (אבי) בככר־טרגובה ואח״כ ברחוב שונטודוסקא 20, ובו כ־15 פועלים; גרשון שורץ (כעת — בפריז), ואצלו 5 עובדים; יעקוביביץ, ברחוב זלוטה, שפרנסתו על לימוד־המקצוע וקבל סכומים הגונים בשכרו.

לעתים, היה נהוג להוסיף בעד לימוד־המקצוע, בכל בתי־החרושת. רק איגוד פועלי־האריג שם קץ לנוהג זה. רבים מפועלי־האריג היו קרובי־משפחה של נותני־העבודה: בנים, אחים, אחיינים וכד׳. בבית־החרושת של אבא היו בניו 60% ממספר הפועלים. רבים מאד ראו את העבודה כדבר זמני, עד שיתחתנו ויפתחו בית־חרושת לעצמם; אחרים עבדו ולא קבלו שכר־עבודה, ואף שלמו ל„בעל־הבית״ שכר־לימוד של המקצוע. בדרך כלל, עמדו רוב פועלי־האריג מן הצד בנוגע לחיים צבוריים מסודרים.

רק בעקשנותם של פועלים בודדים בעלי־הכרה עלה הדבר לארגן את מקצוע־האריג; ובבוא העונה, באוגוסט של אותה שנה, להכריז על שביתה להשגת תוספת־שכר וגם שכר קבוע לשוליות.

במקצוע הגרביים, שהקיף כ־100 פועלים ב־3 בתי־חרושת גדולים וכמה קטנים מהם, עסקו כמעט נשים בלבד. זה היה מקצוע, שאחרי תקופת לימוד קצרה של שבועות מספר, היה שכרו בצדו. לפיכך נתפשו למקצוע בחורות מן המעמד הבינוני שנתרושש ונפגע במשבר הכללי, שהתחולל בפולין לאחר ייצוב־המטבע ב־1925 (הידועה בשם „תקופת גראבסקי״). הבחורות נאלצו לעזוב את לימודיהן בבתי־הספר העירוניים והתיכוניים, ולהטות שכם לפרנסת הבית.

באלמנט כזה, שהיה כמעט בגיל הילדות, יכלו „בעלי־הבתים״ למשול כרצונם: לשלם סכומי־שכר שונים בעד עבודה שווה; להמשיך את יום־העבודה עד 14 שעות, ולשלם שכר־עבודה לא במזומן, אלא בשטרות, שהיו מקבלים בעצמם לנכיון ב־6 עד 16 אחוזים מערכם (זאת אומרת, להפחית את הסכום משכר־העבודה המעט והדל כשהוא לעצמו).

כעבור שבועות מספר לקיום הארגון ולאחר הימים הראשונים להצלחת המיבצע הכלכלי, הבינו פועלי־

האריג שלא יוכלו להשאיר את פועלות־הגרביים, האחיות למקצוע, במצבן הרעוע. הם גם הבינו שאיגודם יתחזק בהרבה, אם יארגנו גם את מקצוע־הגרביים.

כמעט כל הישיבות של ועדת־המקצוע בחדשיים האחרונים של 1926 הוקדשו בעיקר לשאלת הארגון של מקצוע־הגרביים. הנסיונות הארגוניים הראשונים עלו ביתר קושי מאשר במקצוע־האריג. הנערות־הילדות התביישו לבוא אל האיגוד. היה הכרח לנקוט בשיטה של קביעת „פגישות" עם הנערות, ובפגישות שהתקיימו עם כמה פועלות בצ'ותא, עשו תעמולה לארגון. גם אותי שלחו לערוך „פגישות" כאלו.

המאמצים הצליחו. בשבועות הראשונים של 1927, בתחילם העונה במקצוע־הגרביים, עלה הדבר להקהיל את האסיפה הראשונה שנוכחו בה רוב הפועלות של מקצוע זה. באסיפה הוחלט להתחיל בפעולה: למען תוספת־שכר כללית לאחידות בדרגות־השכר ולתשלום השכר במזומן. השביתה נמשכה כמה שבועות. „בעלי־הבתים" לא רצו להכנס במו"מ עם האיגוד, ובקשו למנוע את הקמת האיגוד של מקצוע־הגרביים. אכן, העקשנות של פועלי־הגרביים אילצו את „בעלי הבתים" לוויתורים.

להד הנצחון של פועלי־האריג והגרביים, נוספו על האיגוד גם עושי־הכותנה, שהיו כולם יהודים זקנים, שעבדו בתנאים היגייניים קשים מאד, בחדרים קטנים ואפלים. הצטרפו גם כמה עשרות של סובבי־חוטים. וכך קמה במשך זמן של שנה הסתדרות פועלי־טקסטיל, שמספר חבריה הגיע עד 200, ושנעשתה בה, מלבד המאבק להיטיב את התנאים הכלכליים, גם עבודת־תרבות חינוכית. בכל שבת ניהלתי באולם בית־הספר ע"ש פרץ „חוג להשתלמות" שהשתתפו בו כ־50 פועלות־גרביים.

האיגוד עמד בראשיתו תחת השפעת „הבונד" ואח"כ גברה בו השפעתם של „פועלי־ציון שמאל".

שלמה שטוקפיש

איגוד עובדי־העץ

בתקופת 1928—1938 השתתפתי בפעולות של „איגוד עובדי־העץ" בלובלין. בשנים הללו עשה האיגוד פעולה נמרצת, ובכוח ארגונו והמשמעת הטובה, שבהם התנהלה העבודה, העביר שורה של שביתות, שהסתיימו כמעט תמיד בהצלחה ובנצחון. גרמו לכך, המשמעת המלאה של חברי האיגוד וכן המזכירים שעמדו בראש האיגוד וכוונו את הפעולות: יהושע ארבס ואחריו לייביל לרר שנתמנו ע"י „משרד התרבות" ומשכורתם שולמה מתשלומי־חבר.

נכנסתי לאיגוד בשעת שביתה גדולה של נגרי־רהיטים, בקיץ 1928. עבדתי אצל מוכר־הרהיטים פיניה רוזנשפיר, יחד עם ברוך פרוכטמן (כיום סוחר־רהיטים בישראל) ברחוב צירולניצ'נה. ביום קיץ אחד נכנסו לבית־המלאכה החברים: ישראל פרטיל וגיסר ודרשו מאתנו במפגיע להפסיק מיד את העבודה מפני שפרצה שביתה אצל נגרי־הרהיטים. אע"פ שלא היינו עוד חברים באיגוד, אלא מתלמדים במקצוע, עזבנו מיד את המקום, והלכנו למעון האיגוד שהיה אז בקומת־מרתף, ברחוב זמקובה 2, וכך הצטרפנו אל מפעל השביתה. נתמניתי מיד כחבר־קבוצה בת 4 אנשים, שהוטל עליהם התפקיד לבקר בבתי־מלאכה מאורגנים ובלתי־מאורגנים ולהפסיק את העבודה בכל מקום. השביתה קבלה צורה כללית ומקפת במילואה. אבל, יצרני הרהיטים לא נכנעו כל־כך מהר, כי המדובר היה: 1) בתוספת שכר הגונה; 2) בקביעת יום־עבודה של 8 שעות, והרי היו עובדים 10—11, ואף גם 12 שעות, ביום.

אחרי שביתה של שבועות זכו העובדים בתוספת־שכר של 25% ויום עבודה של 9 שעות. בראש מקצוע־העץ עמדו: ישראל שיפמן (פרטיל), וולוויה גיסר, אלתר זטרמן, הירש הרצמן (כולם ניספו בידי הרוצחים הנאצים), וזלמן פישמן. שלושה הראשונים התאחדו אחר־כך ויסדו יחד עם אחרים קואופרטיב ברחוב רובנה, והם בעצמם התנגדו אז מאד לדרישות העובדים השכירים אצלם.

אחרי השביתה הזאת, נתחזק ונתהדק האיגוד

מבחינה ארגונית והקיף את כל נגרי־לובלין, ועד המשבר הגדול בענף זה (1935—1931) היה המקצוע הטוב ביותר בעיר. בכך נתרבה מספר הנערים־המתלמדים, שהציפו ממש את בתי־המלאכה, בהציעם לקבלם למלאכה זו. הדברים הגיעו לכך, שהפועלים הקשישים התחילו להביט במורא ופחד לקראת הבאות; שמא בעוד שנה־שנתיים יהיו ה„טירונים" של עכשיו פועלים מומחים, יודעי־מלאכה לאשורה, ואז יצרו את צעדי הקשישים והותיקים שבין העובדים.

כדי לקדם את פני הרעה הזאת, היה האיגוד חייב לאחוז באמצעים בעוד מועד, והנה קיבל החלטה: לא להרשות יותר לקבל נערים לעבודת רהיטים. כמובן, שהדבר גרם לסכסוכים קשים בין המעבידים והעובדים; כי לפי ההחלטה אסור היה גם לבנו של נגר־מעביד, לעבוד אצל אביו... והאיגוד היה צריך לנהוג דרך פשרה: במקום שעובדים 3 פועלים קשישים מותר לקבל נער מתלמד אחד, בנו של מעביד אין דינו כמתלמד, ועוד.

בשנת 1929 נבחרה בענף הרהיטים ועדה מקצועית חדשה, שהשתתפו בה הנגרים: אהרן שוסטר, מאיר טורבינר, פייביל ווייצמן, ברוך רוזנשר, שלמה שטוק־פיש. ארבעת הראשונים נעשו עצמאיים בשנות 1935—1931, ויחד עם „המהפכנים" הקודמים התנגדו למלחמת המעמדות בענף העץ. עד שנת 1932 היה איגוד עובדי העץ בהנהלת הועדה המקצועית וביחד עם המזכיר יהושע ארבס, שומרים בהקפדה על תנאי־העבודה שנרכשו ברוב עמל, אבל לא יכלו עוד לארגן פעולות־שביתה, כי היה מורגש כבר באוויר המשבר המתקרב לבוא.

המשבר הכלכלי פגע קודם־כל בחוגי המוני העמלים היהודיים, ובתוכם העובדים במקצוע הרהיטים. בראותם שאין סיכויים לקבל עבודה אצל נגרים, שהפחיתו וקצצו במחזור ובמלאי, התחילו העובדים, באמצעים הדלים של כל אחד לחוד, או של כמה חברים בצוותא, לפתוח בתי־מלאכה על חשבון עצמם, וברצותם לרכוש להם קונים הורידו את מחירי הרהיטים, שהיו כבר ירודים בלאו־הכי, בגלל רוע המצב. בעבדם בעצם ידיהם, או בעזרת נערים־מתלמדים (בצורה בלתי ליגלית...) חסכו להם הרבה הוצאות שהיו לנגרים הותיקים ויכלו להתחרות בהם. הדבר עורר תגובת־נגד חריפה מצד הנגרים הנפגעים, שהיו שייכים לאגודת בעלי־המלאכה של ה„פאלקיסטים", ובהסתמכם על חוק־האומנים ובאמצעים לא־כשרים במקצת, התחילו לרדוף, להציק ולסגור כמה בתי־מלאכה חדשים, שנפתחו לא מכבר. לפיכך נאלצו כל נגרי־הרהיטים החדשים להתארגן באיגוד מיוחד בשם: „איגוד סוציאליסטי

פועלי־העץ בלובלין על דגלם בחגיגת 1 במאי 1937

של העובדים בתעשית־בית", בחסותו של ה„בונד", ועם המזכיר הקודם יהושע ארבס ועוד כמה ממנהיגי איגוד עובדי העץ, שהיו קודם חברים פעילים באיגוד ועברו גם הם לעסוק בתעשית־בית.

החדשים, שלא רצו להיות תלויים בנגרי־הרהיטים הקודמים — הסוחרים הגדולים: הירשל גלאטשטיין, שמלקי וויינברג, יעקל שמירר ועוד — פתחו להם מקום־מכירה לרהיטים ברחוב קרוליבסקה, שמה העבירו את הרהיטים מיד לאחר גמירתם, ובבנק החדש לתעשית־בית השיגו כספים בתור מפרעות להון־חוזר. בפעולות הללו הצליחו עובדי הרהיטים והסוחרים גם יחד לעבור את תקופת המשבר.

בשנת 1935 הוטב המצב בענף זה, ולאט־לאט שב לקדמותו, למעמדו המכובד, מלפני המשבר, ונשאר כאחד המקצועות, שנתן עבודה לעוסקים בו במשך כל חדשי־השנה. באותה שנה קבעו העלאת־שכר בשקט, בלי כל מלחמה, בלי שביתה; קבלו החלטה, שהנגרים אשר יסכימו להוסיף על השכר — לא תהיה אצלם שביתה אף יום אחד, ואילו אצל המסרבים — תוכרז מיד שביתה מבלי להכנס במו"מ; זו היתה רפואה קודם למכה: אלה שסירבו להוסיף, ראו שאחרים, מתחריהם, עובדים בכל מלוא ההיקף ומזמינים עוד פועלים משל הסרבנים, שהעבודה הושבתה אצלם, ומהרו להוסיף גם הם, מפחד שמא ישארו בלי עבודה ובלי עובדים.

פעולה דומה נעשתה בסוף הקיץ 1936, וגם זו עברה בהצלחה וכמעט בלי סירוב המעבידים; עד שבאה שנת 1937 והתחילה השביתה הגדולה מצד פועלי־הרהי־טים, ואולם כאן יש צורך להקדים ולספר על היחסים הבין־מפלגתיים בעיר בכלל ובענף־העץ במיוחד:

כל האיגודים המקצועיים היהודים נמצאו אז בחסותו של ה„בונד", ובכל הענפים ישבו מזכירים, שקבלו את משכורתם מן ה„בונד", והיו מהווים את „משרד־התרבות", שהשתתפו בו המנהיגים הבונדאים: לייבל לרר, הלל דובינסקי, אהרן וחיים ניסנבוים, (אהרן שרד בחיים ונמצא גם כיום בלובלין), ווייסמן, יהושע ארבס. נעשו נסיונות מצד „פועלי־ציון" ימין ושמאל ומצד ה„אדומים", לכבוש את האיגודים האלה ולהעבירם לצדם, ולא הצליחו. עד שקמה חזית מאוחדת, בשנת 1935, ונשתנו היחסים הבינמפלגתיים. נבלם הרצון לפלג איגודים או להטותם לצד זה או אחר; לעומת זה גברה השפעתן של מפלגות־האופוזיציה בתוך האיגודים, ולפי הסכם עם ה„בונד" נתנו מלכתחילה מקום לנציגי מפלגות מתנגדות בתוך כל ועדה מקצועית והנהלתה, לפי פרופורציה מסויימת. לפיכך נתקל הפאשיזם שחדר לפולין, בחומה בצורה של פועלים יהודים מאורגנים היטב ובעלי־הכרה.

בשנת 1937 נמצאו המוני הפועלים היהודים מפולגים פחות ודרוכים יותר לקרב... גם ענף־העץ כבר היה מבוסס באופן שונה מאשר לפנים. בתוך הנהלת איגוד פועלי־העץ היו כבר: 3 פועלים שמאליים: זלמן פישמן, אליהו מלזאק ושלמה שטוקפיש; בועדה המקצועית — השמאליים: שמחה פפר, שמואל גיסר, לייביל הרשנהורן (שלשתם ניספו בידי הנאצים). גיסו להשתמש באמצעי הישן, משנות 36—1935, ושלחו דרישות מיוחדות לכל מעביד לחוד, שכל מי שיחתום על תוספת זהוב אחד ליום, ויאשר את יום־העבודה של 8 שעות — לא ישבתו אצלו; ואמנם נמצאו אחדים, שהיו מוכנים לחתום על כך מיד, אבל כאן התערבו שני הארגונים: בעלי־המלאכה של ה„פאלקיסטים" וחלק מבעלי־המלאכה של הארגון הסוציאליסטי. הם לא הסכימו לתוספת־שכר זו, ובטרם הוכרזה שביתה מצד הפועלים, הקדימו הם והכריזו על שביתה־שכנגד, ז"א השבתת־העבודה. וכשם שהפועלים היו שולחים שליחים לראות אם אין מפירי־שביתה, כך בדקו וחקרו, אם בינתיים לא הביע אחד מהם הסכמה לתוספת־השכר שלא בהסכמת כולם, ואם נמצא „בוגד" כזה — הרי מיד בא על ענשו: המפקחים והבודקים היו „קוגים שביתה" על גבי שולחנת־העבודה בבית־המלאכה ולא נתנו להמשיך ולעבוד. השביתה לבשה צורה חריפה ונמשכה 4 שבועות, עד ש„משרד־התרבות" התערב בענין והגיעו לידי פשרה: יום־העבודה נשאר כקודם — 9 שעות, ותוספת־שכר ניתנה בסכום של חצי־זהוב לפועלים בלתי־מומחים, וזהוב שלם למומחים במקצוע. אבל הפועלים לא הסכימו לכך, והחליטו להמשיך בשביתה, ו„משרד־התרבות" הביא כמה מעסקני הענף ומהנהלתו למשפט משמעתי על הפרת משמעת. ככה נגמרה השביתה הגדולה והמעציבה של ענף־העץ, שהיתה גם השביתה האחרונה בעירנו במקצוע זה.

למרות התוספת הקטנה, השתכר אז פועל־רהיטים 4—5 זהובים ליום, ומפני שעבדו שנה תמימה, נחשב המקצוע כאחד הטובים, והשכר — להוגן למדי.

כל האמור כאן נוגע אך ורק לענף הרהיטים בלבד, ולא למסחר־העץ בכללו, שהקיף עוד ענפים.

טובה ליברמן

אגודת־הפקידים בלובלין

בשנות 1916/17 הוקם, ביזמתו של מאיר הוכמן, ארגון הסוכנים־נוסעים. אופיים ומהותם של הפקידים בימים ההם, היו כשל משרתים בבתי־העסק, שהעבי־דום: הם היו עובדים 12—15 שעות ביום, ומילאו כל מיני תפקידים, שליחויות ועבודות פחותות־ערך, שהמע־בידים היו מטילים עליהם; היחס אל הפקיד (באותה תקופה היו קוראים להם גם „משרתים" מבלי להרגיש שיש בזה משום עלבון ופחיתות־כבוד) היה כמו אל „לומפען פראָלעטאַריער" (עובדים נחותי־דרגא).

משקמה תנועת הפועלים, בשנים 1918/20, נתארגנה ההסתדרות המקצועית, הורם במקצת ערכו של העובד, ולאט־לאט בא שינוי ביחס. התחילו המאבקים הקשים למען 8 שעות עבודה ביום, למען ביטוח סוציאלי של העובד, לחברות־חובה בקופת־חולים, קבלת חופש־שנתי ועוד.

בזמן ההוא פעל הרבה ארגון הסוכנים־נוסעים. בלחץ כמה מחבריו נתפזר הארגון הקיים, והוקם מחדש, מס־נף למרכז הארגונים המקצועיים; התקינו חוקה חדשה, וקראו לעצמם גם שם חדש: „אגודת העובדים ופקידי־המסחר".

במשך זמן מסויים מילאו את העבודה המשרדית מזכירים שונים: מרדכי פייגין, ליאון פראנט, ואהרן ניסנבוים. העבודה בארגון לא היתה קלה כלל וכלל; קודם כל היה קשה לשנות את הפסיכולוגיה של מי־שהיו „משרתים" ולעשותם לאנשים לוחמים שכם אחד עם שאר העובדים להטבת המצב. התחילו לארגן את התאים המקצועיים, התאים למנופקטורה (אריגים), למצרכי־עור, לסדקית, הלבשה, הובלה, ואת פקידי המשרדים והבנקים. התחילו להנהיג בחיים את יום־העבודה של 8 שעות את הביטוח הסוציאלי, חופשה שנתית, קופת־חולים וכו'. מובן, שבתחילה נתקלו בהתנגדות עצומה מצד המעבידים, והדבר גרר שביתות לא מעטות (אצל גולדצווייג (אריגים), קורמן (הלבשה) ועוד. אבל, בגלל עוז־רוחם ומרצם הבלתי־נכנע של העובדים, נגמרו כל השביתות בהצלחה, לטובת העובדים.

האולמות של אגודת הפקידים היו המפורסמים שבעיר והמכובדים על תושביה, ושימשו מקום־מרכזי להרבה מפעלים צבוריים. הבית ברחוב לוברטובסקה 24, שהכיל אולם גדול עם במה יפה — היה משמש אכסניה נאה לאספות, להרצאות, לאוניברסיטה עממית וכדומה.

משה רוטבוים

איגוד עובדי־העור והבורסקאות

ב־1917 נוסד האיגוד של פועלי־העור, שהקיף את המקצועות: סנדלרים, רצענים, אוכפנים, רוקעים ובורסקאים. הם התפלגו ב־1926, כשהרצענים (געגרי־וועטע שוסטער) יצאו אז תחת השפעת „פועלי־ציון שמאל" וקמו 2 איגודים של פועלי־עור. המצב לא היה יכול להחזיק הרבה, מפני שגרם נזק לפועלים.

לאחר חדשים מספר חלף המשבר והרצענים שבו אל האיגוד המקצועי. עמדתי בראש האיגוד המאוחד מאז עד שפרצה מלחמת־העולם השניה. מספר החברים באיגוד הגיע באחרונה עד 509, ובכללם פועלי־הבורסקאות הפולנים, שהצטרפו לאיגודנו. אחרי איגוד פועלי־המחט, היה איגודנו הגדול במספרו.

איגודנו היה מסונף למועצה המרכזית של האיגודים המקצועיים („משרד־התרבות") ופעל בהנהלתו.

באיגוד פועלי העור היו סקציות לסנדלרים, רצע־נים, רוקענים, אוכפנים, ובורסקאים. הסקציה של בורסקאות הקיפה את כל פועלי העיר, כפולנים כיהו־דים, שעבדו בצוותא עד תחילת המלחמה. מבצעי השביתות, שהיו רבים כמותם, נסתיימו תמיד בתוצאות חיוביות.

ב־1936 נאסרו, בשעת מבצע של שביתה, כל חברי ההנהלה של מקצוע־העור ויו"ר המועצה המרכזית של האיגודים המקצועיים, ליב לרר, בראש. יש לציין, שיו"ר הסקציה של בורסקאות היה שלמה וורטמן, הותיק שבין פועלי־הבורסקאות היהודים, שנבחר ע"י הפועלים היהודים והפולנים ביחד. בין החברים הפעילים באיגוד היו: ראובן גולדברג, מייסד האיגוד; האחים מלזק, פישל וייס, קליינבוים.

אינג' בר בריקמן

התעשיה בלובלין*)

תעשית־העור והבורסקאות היתה בשנים האחרונות בידי יהודים, ב־95%:

בי"ח בריקמן	העסיק 150 פועלים	
" זילברשטיין	" 100 "	
" בורשטיין	" 50 "	
" איכנבוים	" 15—20 "	
(אח"כ — זאורקרוט)		
" דומנסקי	" 20 "	

מלבד כמה בתי־חרושת קטנים מאלו.

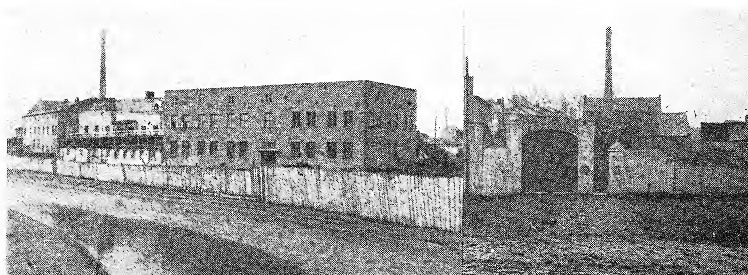
בבית־הבורסקאות של בריקמן היו בשנת 1914/15 10% פועלים יהודים, השאר — לא־יהודים; בשנת 1939 הגיע מספר הפועלים היהודים ל־75%, ושם היתה גם קבוצת־הכשרה. התוצרת היתה של עורות גדולים, מסוג רך וקשה. המחזור בשנת 1938/9 היה 7—8 מיליון זהובים. בריקמן וזילברשטיין עבדו גם לפי הזמנות הצבא. מספר הפועלים היהודים היה, באופן יחסי, גדול גם אצל זילברשטיין. כל המחזור של בתי הבורסקאות יחד הגיע ל־20 מיליון זהוב (בערכו 4 מיליון דולר).

בתי־משרפות יי"ש היו: זילבר בפרבר קוסמינק, איכנבוים בשדליסקי (שם גם בית־בורסקאות).

בתי־חרושת ללבנים היו בידי יהודים, ביניהם: 1) שיף (בעלה של גב' טמקין), ברחוב אוניצקא 2) שרייבמן ברחוב צ'חוב, 3) מרמילשטיין, 4) גולד־שטיין, ע"י לובלין.

בתי־מבשל לבירה: שטרנפינקל — (מגרש אימו־נים של ארגונים יהודיים).

*) באין מקורות, ניתנה הרשימה ע"פ הזכרון.

ביח"ר־עורות של פ. בריקמן

בתי־יציקה: שפירא, רחוב זמויסקי.

טחנות: 1) ארליך, 2) סלובודקין „פיאַסקי" מול התחנה (יצחק סלובודקין היה יועץ לשכת המסחר והתעשיה).

מסחר התבואה היה בידי יהודים:

בית־חרושת לכישות (לייצור בירה) ברומברג (סגן יו"ר לשכת המסחר והתעשיה).

בין בתי החרושת הזעירה היה ניישטיין: שוקולד.

במסחר העורות היו כ־50% יהודים, באריגים — 80%.

בתי־חרושת לזכוכית: — גרפינקל ע"י לובלין; רפפורט; רפאלוביליץ; אפשטיין; איכנבוים.

במסחר העצים עסקו: זילבר, בורשטיין ובריקמן.

בתי־חרושת לכפתורים: זילבר.

תחנת־חשמל פרטית היתה לה' בוט (דניאל בוט — נציג המסחר בחימיקלים).

משפחת שפירא חלשה על היצוא של זרעים.

בית־חרושת לסיגריות ומוצרי־טבק, אחד המפעלים הגדולים, שנוסדו ב־1860 ע"י נחמיה־גרשון קרסוצקי, העסיק כ־400 פועלים, כולם יהודים. אחרי מות המייסד, נהלו את בית־החרושת בניו: מנדל ויהודה־ליב, עד שנת 1922/23, שאז חוסל ע"י המונופולין הממשלתי. הבנין נשאר ברשותה של משפחת קרסוצקי ואח"כ נמכר לקהלה, והשתכנו בו אנשי־עוני וכד'.

מנדל לוינבוים (פריז)

טיפוסי סוחרים יהודים

ראוי להציב ציון לפעולתם של סוחרים יהודים שהתרכזו ע"י „הבנק הלודז'אי", בקרן רחובות צירול־ניצ'ה ולוברטובסקה, בבית־הקפה של קריל ברחוב ז'ילאזנה, בבית־הקפה של סימדינר.

הם היו מתאספים בחדר הפנימי של בית־קפה קריל, ולא פעם נזדמנתי לשם, ונוכחתי לדעת מה רבה היתה פעולתם ומסירותם לחבריהם. בכל המקרים והמאורעות, כי ימוך אחיהם, אם אסון קרה בביתו, או הובא בפלילים או כבדה עליו מעמסת־המסים — הם היו מאוחדים ועזרתם היתה הדדית. הם לא בדקו בדעות ובהשקפות של החברים, שהיו ביניהם אדוקים וחפשים, „מזרחי" וציונים, אורטודוקסים וסתם־יהודים, ללא גוון ומפלגה.

היו ביניהם ר' יחיאל טורבינר, ספק־תבואות בלש־כת־המסחר, בחצר „הבנק הלודזאי", מחסידי קוזניץ, בעל הדרת־פנים וזקנו ארוך, יהודי ישר, גבאי בית־מדרשו ומקובל על „השררות" כשמאי במשרדי־מסים. למרות היותו אדוק במצוות, מתפלל־ותיקין עם השכמת־הבוקר, היה רץ כצבי ומבטל תפלתו בשבת, כדי להשתדל אצל הרשות המוסמכת בעניני משפט או היטל־מס ולחלץ יהודי מצרה. זוכרני, מעשה בסוחר־תבואה, בריש פלץ שמו, „בתקופת גראבסקי" שהיו פקידי הרשות באים בעגלות ומוציאים לעיקול כל הנמצא בבית יהודי; באו אליו הפקידים בשבת, שכן ידעו שהוא עומד בתפלה בבית־המדרש, והתחילו להוציא רהיטים וכלי־בית מכל אשר מצאו אצלו. באו להודיע זאת לאבי בבית־החסידים, מיד שמט טליתו ויצא החוצה, פגש בסטרוסטא זאוידסקי בדרך, הפציר בו עד שהלך עמו לביתו של בריש פלץ, ולא זז משם עד שנתן ארכא של חדשיים לסידור המסים.

מרובים היו מעשים כאלו.

יזכר לטוב סיני רוזן, יהודי מתבולל, שהיה דר ברחוב זאמויסקי ע"י רוסאלקא. טוב־לב היה האיש והשתתף בעזרה לכל יהודי שהיה זקוק לגמילות־חסד או להגנה במשפט וכד' — ידו היתה פתוחה תמיד לעזור ולתמוך בהם.

משפחות טורמן, גלאטשטיין — יהודים יקרים ומסורים בלב ונפש לזקוקים לעזרה. ור' ישעיה גיברץ, ובנו מרדכי, בני־תורה, ועושי צדקה בכל עת. חן וחסד היה ביהודי לובלין ובמפעלותיהם, שלא יישכחו.

מ. לרמן

בנקים

בחיים הציבוריים של יהודי לובלין, נודע בלי־ספק, למפעל הבנקאות חשיבות יתירה.

הבנקים היהודיים קמו לא לשם מטרות של רווחים, הם היו מוסדות צבוריים ומטרתם היתה — טובת הכלל. יסודתם במצב הכלכלי המיוחד במינו של יהודי לובלין, שהיו נתונים תמיד לרדיפות אנטישמיות, ותמיד היו זקוקים לעזרה עצמית, מכיון שלא מצאו כל תמיכה, או נעזרו במעט מאד, ע״י שלטונות העיר.

במצב הכלכלי הקשה של היהודים, בהיעדר עזרה באשראי, נאלצו המוסדות הצבוריים והמפלגות המדיניות לחפש דרכים להצלת חבריהם בצר להם, כדי לעזור ליחיד בכחות משותפים. הם ראו הכרח לייסד מוסדות־עזרה כספית לחבריהם. העזרה בחיי יום־יום באה מצד הבנקים היהודים, שרבים היו בעיר הזאת. אכן, לא היתה מעלה יתרה בכך, מפני שלא התגבש ביניהם מוסד פיננסי גדול, בדומה לבנקים הפולנים הגדולים בעיר.

אפשר לעמוד על התפתחות הבנקאות לפי רשימת הבנקים שפעלו בלובלין:

הבנק הראשון של „הלואה וחסכון" לבעלי־מלאכה וסוחרים זעירים בלובלין, נוסד ב־1900, מספר החברים היה אז — 1200, וההון — 94000 רובל. הבנק היה קיים עד מלחמת העולם הראשונה. אח״כ ניסדה „חברה לעזרה הדדית לפקידי־מסחר וסוחרים זעירים בני־דת־משה". רק אחרי מלחמת העולם הראשונה צצו וקמו מוסדות בנקאיים שונים:

„הבנק הראשון לבעלי־מלאכה" ברחוב קרולבסקה 4;

„הבנק לבעלי־מלאכה וסוחרים זעירים" ברחוב קוזשא 2, ואח״כ — קרקובסקא 26;

"בנק הסוחרים" ברחוב שוונטודוסקא, בית קופצינסקי;

„בנק האגודה" ברחוב סטשיץ 22;

„בנק בעלי־הבתים" ככר לוקטקא 2;

„בנק אומנות־בית" ברחוב נובא 2;

„בנק שיתופי" ברחוב לוברטובסקא 10;

„בנק פרטי" ברחוב לוברטובסקא 2.

ויתכן שהיו עוד אחרים, שנעלמו מזכרוני.

במקרים רבים היה באשראי של בנק יהודי משום הצלה לפועל, בעל־מלאכה או לסוחר, מכליון חרוץ.

נ. שמן

קופת גמילות־חסדים

„קופת גמילות־חסדים" החשובה ביותר נוסדה ע״י ועד־ההצלה בתום מלחמת העולם הראשונה. היו״ר והיוזם של „קופת גמילות־החסדים" היה העו״ד בר (בוליסלב) וורמן, עסקן צבורי ידוע ונשיא הקהלה היהודית. הקופה נתמכה ע״י „הג׳וינט", והיתה מקובלת ואהודה על האוכלוסיה היהודית. החברים הכניסו תשלומים חדשיים למוסד זה. הקופה הושיטה עזרה רבה לבעלי־מלאכה ואינטליגנציה עובדת, ביחוד ע״י עזרה ראשונה להקמת בתי־מלאכה ועבודה.

בסיום 25 שנות קיומה של „קופת גמילות־חסדים" יצא לאור, באלול תר״ץ ספר־זכרון, המכיל חומר רב־ערך לתולדות המוסד והערכתו. בהקדמתו כותב הרב ר׳ מאיר שפירא, רבה של לובלין:

„אחת אבני נזר המתנוססות בעירנו לתפארה הוא המוסד „גמילות חסדים". חצי יובל שנים מאז הוסדו, וכבר התוה תו־חיים על מצחות משפחות רבות בעירנו והגליל".

בכרוז של הרבנות לתמוך במוסד החשוב, נאמר:

„למטרת חיזוק ברכים כושלות, להלוות להם בשעת דחקם שיוכלו לבקש אוכל למו... ונסמכו

בסמיכת חכמים ה"ה הרה"צ הק' מוהר"א איגר זצללה"ה והרה"ג מוהר"ה ליבשיץ זצל"ה האב"ד דקהלתנו".

נאום יוסף מנחם הכהן, מלפנים אב"ד וויסאָקי, דומ"ץ דפה,

ונאום יעקב יושע וויינריב, הרב מטורבין דומ"ץ דפה לובלין,

ונאום שמעון ויזענבערג, דומ"ץ דפה לובלין יצ"ו".

בסקירה על התפתחות ה„קופה", מנדביה־מייסדיה, מסופר, שהרעיון להקים קופת־הלוואות בלי־רבית עלה ב„מחשבת המייסדים בשנת תרס"ג... והגשמתו למעשה היהה בר"ח אדר תרס"ד (1904) בבית־המדרש „מזרחי". התחילו בסכום של 16 רובל, אך הקופה גדלה והגיעה לרמה גבוהה.

הרבי מלובלין, אדמו"ר הצדיק ר' אברהמ'יל אייגר זצלל"ה פרסם מכתב־בקשה לעדת ישראל בלובלין, וזה תכנה:

„בעזרת השי"ת. הנני גם אני להיות נמנה לדבר מצוה אשר נתעוררו לה ישרי לב מאנשי עירנו לעמוד לימין הנצרכים לתמוך בידם במצות והחזקת בו, בגמילות חסד הגדולה מן הצדקה, שהיא אחד מעמודי העולם אשר כל בית ישראל נשען עליהם, ובתקוה טובה שחפץ ה' יצליח ביד האנשים העוסקים במצוה רבה ויקרה הלזו, לבנות לה בית נאמן ונכון, על יסוד מוסד וקיים. יהי נא חלקי עמהם בחבורה של מצוה הזאת, ויה' מצוה גוררת מצוה שנזכה להיות ממעמידי העולם, בכל השלשה דברים שהעולם עומד (עליהם), על התורה ועל העבודה ועל גמילות־חסדים, והגומל חסדים טובים לעמו ישראל הוא ית"ש יגמול חסד ורחמים, שלום, טובה וברכה והצלחה, עלינו ועל כל ישראל. ואחתום בכל חותמי ברכות פה לובלין. יום ב' לסדר וצויתי את ברכתי „בטובו" למב"י שנת „וגדולה גמילות חסדים".

נאום — אברהם בהרב הקדוש מהי"ל איגר זצוקלד"ה זי"ע'.

הנהלת „קופת גמילות חסדים" פעלה גדולות, והשיגה סכומים גדולים למטרותיה. בתרס"ט השתתפו בה 10 חברים: דניאל רוטבוים, שמחה־מרדכי מנדלס־ברג (אביה של בלה מנדלסברג־שילדקרויט, החוקרת הנודעת, שניספתה בגיטו ב־1943), שמאי הלברשטאט, וולף פראנק, משה גלאטשטיין, יוסף וויינברג, יהושע נירנברג, ליב קרסוצקי, משה־שמואל שפרן, פישל ציגלמן. בשנת תרע"א שלח אברהם ברלינר, יהודי מקיוב, תרומה של 5000 רובל לקופה, שהונה עלה לסכום של 34000 רובל. הקופה עברה למשרד מיוחד ברחוב לוברטובסקאַ 16 אח"כ ברחוב קרוליבסקאַ 11, החזיקה במנין־תפלה מיוחד לחבריה, שמספרם הגיע עד 921.

60% מכספי הקופה באו ע"י מגביות בין האוכלוסיה היהודית בלובלין. הון־הקופה הגיע באחרונה לסכום של 140000 זהובים. המחזור השנתי — למעלה מ־1½ מיליון זהובים, בממוצע.

אחר פטירתו של היו"ר בר וורמן, בשנת 1932, נבחר במקומו ד"ר אברהם קרשמן, שהיה פעיל כיו"ר עד פרוץ המלחמה. העסקנים הפעילים היו: דוד דודסון, אינז' יוסף בקר, חיים־דוד לאנגפוס ואחיו, דוד הירשנהורן, יוסף גולדשטרן ויעקב קנטור.

מלבד „קופת גמילות חסדים" זו, התקיימו בלובלין למעלה מ־10 „קופות גמ"ח" ליד האיגודים המקצועיים, מפלגות וכו'. פעולתם של „קופת גמ"ח" וכל מוסדות־העזרה הצבוריים, שהיו לתפארת לעיר, נפסקו עם הכיבוש הנאצי ועלו באש בתקופת השואה בפולין.

חנוך, תרבות ומוסדות־סעד

הרב י. גפן

ענק הרוח והנפש

(קוים לדמותו של מרן מהר"ם שפירא זצ"ל, האחרון מרבני לובלין)

אחד מבני העליה המועטים בדור האחרון היה מרן מהר"ם שפירא זצ"ל, ששימש אב"ד בלובלין המעטירה לפני השואה. יוצרה ומחוללה ממסד עד הטפחות וראשה של הישיבה העולמית „ישיבת חכמי לובלין".

הרב ר' מאיר שפירא

גאון־הרוח, עבר בסערה את כל הדרך המלאה חתחתים ואבני־נגף: „ילד פלא", „עלוי", „תלמיד־חכם", „גאון", „גדול־הדור". בעודו ילד רמזו עליו: דין הוא ילד־פלא, הוא מחכים את רבותיו, אין חקר לתבונתו ולשקידתו בתורה וביראה, ולא פסק פומיה מגירסא עד שנתפרסם כעלוי — „העלוי משאץ".

גאוניותו באה לידי בטוי גם במלי דעלמא. וחכמים וגאונים התפלאו לתופאה זו. הגאון האדיר מברזן ז"צל כותב עליו עוד בימי־חורפו כדברים האלו: „וראיתי את ר' מאיר עוקר הרים וטוחנם זה בזה בהלכה, וברכתי עליו ברוך יוצר המאורות". והגאון הצדיק שר־התורה ר' מאיר אריק זצ"ל כותב עליו: „בתורתו של ר' מאיר כתוב כתנות אור באלף".

בימי בחרותו הוציא לאור ס' „אמרי דעת" על פרשיות־התורה בדרך פלפול. בספר זה נתגלו כשרונותיו האדירים וחריפותו לעקור הרים כאחד מגאוני קמאי.

הספר נשרף בבית־הדפוס ורק טופסים בודדים נצלו וראו אור. אחריו הוציא־לאור ספר שו"ת „אור המאיר" תשובות בהלכה ובפלפול, אוצר ענקי של חדושים בהלכה ואגדה. חכמי הדור פני אליו בשאלות הלכתיות והוא היה משיב לשואלים, מחדש חדושים, ואין לך שאלה חמורה שלא מצא לה פתרונים ברגע כמימרא; הוא היה תופס כל בעיה קשה ומסובכת, מבריק ברוחו ומישר הדורים בחכמתו, בכל מקום היה ראש המדברים, ואין לך כנס ואספה לשם שמים שלא לקח בה חלק בראש. הוא היה „הבריח התיכון" ו„איש הברזל" גאון לחסל משברים, לשכך סערות, אין פרץ אין יוצא ואין צווחה. ובתום סכסוך, היה קורן מנחת וחדות הנפש.

גאון המעש: גדול היה בכח המעשה שבידו ובפעולותיו הכבירים לתורה וחכמה, לה הקדיש כל כחותיו ומרצו, והוא הזדעזע עד עומק נשמתו הטהורה מעלבונה של תורה. מן המצב העלוב והירוד של בני הישיבות ולומדי־התורה ונכמרו רחמיו עליהם, השקיף עליהם ונזדעזע. ראה את בתי־המדרש ההולכים ומתרוקנים, את ארונות הספרים הנארגים בקורי־עכביש, את האנדרלמוסיה, התוהו ובהו, וקול מצפינו קורא, ונדר נדר גדול, נדר לאלקי ישראל: אם אתן שינה לעיני לעפעפי תנומה עד אמצא מקום לד'

ישיבת חכמי לובלין

ולתורתו. לבן־התורה המתנוון ברעב ובצמא, האוכל פת במלח וישן על הארץ כשומר־לילה בחנויות ובמחסנים". הוא זרק לתוך חללו של העולם היהודי שם נאה ומצלצל „ישיבת חכמי לובלין". בלובלין העתיקה, מקומם של מאורי הדורות ר' יעקב פולק ור' שלום שכנא, מהרש"ל, מהרש"א, מהר"ם, החוזה ועוד גאונים וצדיקים, פה המקום להחזיר עטרה ליושנה להקים ישיבה גדולה ומפוארת שלא יחסר כל בה בשביל בן־הישיבה. בימים ההם היה זה רעיון נועז, ואולם העם ידע שאם המהר"ם שפירא הוא מחולל הרעיון, לא ינוח ולא ישקוט עד ילבישהו עור ובשר, יפח בגופו רוח חיים ויקום לתפארת בישראל.

הלווית הרה"צ מהר"ם שפירא ז"ל

בל״ג בעומר תרפ״ד חגגה יהדות פולין את הנחת אבן־הפנה ל„ישיבת חכמי לובלין״. התלהבות אדירה עברה במחנה מן הקצה אל הקצה. זה היה חגו של כלל ישראל, שאלפים ממנו, על גאוניו וצדיקיו נהרו ללובלין להשתתף בחגיגה הזאת, חגיגת עם ישראל ותורתו.

בכ״ח סיון תר״ץ נתקיימה חגיגת חנוכת הבית של „ישיבת חכמי לובלין״, ומי שלא ראה שמחה זו, לא ראה שמחה מימיו. המון חוגג, התקבץ יחד מכל קצות הארץ וגאוני וצדיקי הדור בראשו.

ובד׳ חשון תרצ״ד נזדעזע העולם היהודי על שמועה כי באה, מלובלין המעטירה: ר׳ מאיר שפירא זצ״ל איננו, כי לקח אותו אלקים! העמוד הימני אשר כל בית ישראל היה נשען עליו מעד ונפל ארצה תחת סבל משאו! ובכל מקום אשר הקול הגיע, אבל גדול ליהודים, „ויספדו אותו כל בית ישראל״, לא היה כמעט ישוב יהודי שלא הספידוהו בו כהלכה. ואכן, נערץ ונקדש היה האיש בפי כל. לעומתו הרכינו ראשם בידעם כי גדול האיש, וכל שבא במגע אתו, נעשה לו אוהב, מוקיר ומעריץ.

אוי לי, אמרה לובלין, כי אבד זיווה ותפארתה, הוא הגבר שהחזיר את עטרת לובלין ליושנה. שרידי החרב והשואה, יוצאי לובלין, מעריצים ומקדישים את שם רבם מהר״ם שפירא זצ״ל יחד עם כל בית ישראל. בדברי ימי גאוני ישראל יתנוסס לתפארת דף מזהיר, פרשת חייו ויצירותיו של האדם הגדול בענקים ר׳ מאיר שפירא זצ״ל, רבה האחרון של לובלין.

י. גראנטשטיין

הרבי מביאלא בלובלין

בתוך רחוב לברטוב, המוקף בתים יהודים, התוסס חיים יהודים ו„שטיבלאך״ של חסידים, התגורר הרבה שנים, הרבי מביאלא הנודע לתהלה, אדמו״ר ר׳ אברהם יהושע־השיל רבינוביץ זצ״ל.

צדיק צדיק ודרכיו, רבי רבי ואורח־חייו, התנה־גותו, שיטתו ודרכו בעבודת־הבורא.

שלווה וענווה אפפו את מהותה של אדמו״רות ביאלא, ושל הרבי מביאלא כשהוא לעצמו, כאדם המעלה. ענוו בדרכיו, באהבת־ישראל מובהקת, אהבה ליהודי ולאדם, אהבה בכל תנועותיו, במאמרו שלווה ובדבורו בנחת.

בעיצומו של לילה, כשרחוב לברטוב שקוע בשנתו, עוד עלה קול תורה מן הבית מספר 30, מקום־מגוריו של הרבי, ונשמע ברחובה של עיר.

כך היה דרכו, דרך עבודת־הבורא, בלימוד מתמיד, בגמרא פתוחה לפניו תמיד, שעה־שעה, יום ולילה, כל זמן שעיניו פקוחות.

סמל של אהבת־ישראל, חביב ומקובל בטוב־לבו, בפשטות וביושר־לב.

ומה הפלא? הרי הוא נין ונכד ל„יהודי הקדוש״.

ככה עברו 26 שנים על התורה ועל העבודה, 26 שנים ברחוב לברטוב, בחצרו של הרבי, מעורבות ומשולבות בחיים הדתיים של לובלין היהודית.

היה אדם עובר בשבת ויום־טוב לפני הבית, מיד היה חש בהתלהבות החסידית, בדביקות היהודית ובשלהבת הריקוד והזמר החסידיים.

והיו הגויים נושכים שפ־תיהם ושותקים, שותקים. לא העיזו עוד להגיד בגלוי את מטרתם, היה להם עוד קצת דרך־ארץ...

והיו מסיחים על הבית כאחד מבתי רביים עתירי־היוחסין, ענף עץ עבות של שושלת רביים־וחסידים: „היהודי הקדוש״ מחד גיסא, ומאידך — הרבי ר׳ שלמה־ליב מלנטשיץ, הרבי ר׳ יהושע מאוסטרוב, ונין ונכד של הרבי ר׳ נתן־דוד משידלוביץ.

בשנת ל״ב לחייו נפטר הרבי, בערב־שבת בין השמשות, בז׳ תשרי תרצ״ג, בעודו שוכב על ערסו

קידש על היין, נטל ידיו לסעודת־שבת טעם מן הדגים, בירך ברכת־המזון עם חסידיו, נתן להם לטעום מן היין, ובשעה 9 בערב יצאה נשמתו בטהרה.

אלפי יהודים אדוקים השתתפו בהלויתו. לביתו של הנפטר נתכנסו רבה של לובלין, ר׳ מאיר שפירא זצ״ל, אדמו״ר של טוריסק, אדמו״ר של לובלין ר׳ שלמה איגר הי״ד, וכל חברי מועצת הרבנים. בחצר של „ישיבת חכמי לובלין" הספידו הרב של לובלין, ובבית־העלמין הכריז ה. מינצברג, חבר ועד־הקהלה של לובלין, והוא עצמו מחסידי ביאלא, על בנו ר׳ אהרן נתן־דוד, שיהיה אדמו״ר מביאלא.

והיו הדברים עוברים לדורות... אלא שבינתים פרצה מלחמת־העולם, בינתים הרים עם־מרצחים את ידו על ישראל, והכל התמוטט, אשיות־החיים התפוררו, נמחקה לובלין היהודית ועלה הכורת גם על חצר הרבי מביאלא...

מ. צוקרמן

הרבי מטריסק

וחסידו ר׳ יצחק גוטליס

שתי דמויות מופלאות מחוגי היראים והאדוקים בלובלין היו, רבי דגול, וחסידו הגדול — הרבי מטריסק והחסיד ר׳ יצחק גיטליס. פרשת חייהם מלאה עלילות ופעלים, חסד ורחמים.

ר׳ משה׳לי טברסקי (נכדו של המגיד מטריסק ובנו־בכורו של האדמו״ר ר׳ ליבנ׳יו מטריסק) הגיע עם משפחתו ללובלין ב־1915. מיד רכש לו קהל חסידים, מכל החוגים, בעלי תעשיה עשירים מוארשה, לודז וביאליסטוק; משדרות עמלים, אינטליגנציה מקצועית וכו׳. בימים־הנוראים ובחגים היה בית־המדרש הגדול של בר ראַט צר מהכיל את המון הבאים. בשמחת־תורה, בשעת ה„הקפות" היה הכרח להזמין משטרה לשמור על הסדר, מרוב הבאים, כדי למנוע את זרם ה„סקרנים" מלהדחק לבית־המדרש המלא חסידים ומתפללים. החסידים עמדו בשורות לאורך בית־המדרש, מתרוננים ומוחאים כף, ובתווך, הרבי בכבודו ובעצמו עורך הקפות, כשהוא מפזז ומכרכר שעות בלי־הפסק...

בית טברסקי נהג ברוח הזמן, כל הילדים למדו גם לשונות הגויים, מלבד גפ״ת. שם נפגשו גם עתונאים מקומיים ומחו״ל. אחד הבנים, ר׳ יוחנן (רב בהרובישוב, שביום בוא הגרמנים נמלט אל חסיד בעל־אחוזה ונהרג במקום), כתב שירים, בשם מושאל, ואני שלחתים לר׳ הלל צייטלין שפרסם מהם בדפוס. גם הבנות למדו דעת ולשון, הן והרבנית התלבשו בהידור, שלא כדרך בנות רבנים.

עדי ראייה מספרים שה־מרצחים הגרמנים עינו את הרבי מטריסק ענויים קשים, והכריחוהו לרחוץ את רצפת בית־המדרש ב־טליתו דוקא... בשנת 1945, בדרכי מרוסיה, סרתי ללובלין ובקרתי בבית מס׳ 29 ברחוב לוברטוב, מקום מגוריו של הרבי, ושאלתי את הפולנים השכנים לדעת על גורל קרובי, ושומרת־הבית סיפרה לי על הענויים והיסורים שסבל „נאש ראַבין" (הרבי שלנו). היא הצביעה על צלקת בפניה וסיפרה שניסתה, בזמן שהרבי ועדתו שכבו בחצר לפני המשלוח למידאנק, להביא מים לרבי להשיב נפשו; ראה זאת איש־ס. ס. הוציא מידה את ספל־המים וחיבל בו בפניה, עד שנזקקה לניתוח ונשארה צלקת בפניה...

מכל בית־טברסקי המסועף (4 בנים, 2 בנות, חתנים, כלות וילדים) נשארו בחיים הבכור ר׳ אברה׳מל ומשפחתו, הצעיר ר׳ ברוך ובתו ריקלה, ומשפחתה.

***

יצחק גיטליס נולד ב־1880 בעיירה קיסולין ע״י

לודמיר (ווליניה), הוריו מוטל ופיגה גיטליס היו ממשפחה מיוחסת ואמידה. ב־1898 נשא לאשה את בתו של ר׳ בר רוט, בעל־בית בלובלין (4 בתים גדולים ברחוב לוברטובסקה נקראו אז בכנוי „ברזל״: ברוט, רוט, זיפשטיין, לם — על שם בעליהם), והשתקע בעיר. הוא היה מעורב בין הסוחרים וגם שחק לו מזלו. פתח בחנות־מכולת ברחוב לוברטובסקה 18, ובמהרה נעשה סוחר סיטונאי ממדרגה א׳, והדבר הקנה לו זכות לבקר במוסקבה ובערי רוסיה, אלא שלא זז מלובלין, והביא את קרונות הסחורה מוארשה ומרוסיה באמצעות מתווכים וסוכנים. לאחר זמן עקר לדירתו ברחוב לוברטובסקה 27. ר׳ יצחק היה מחסידי טריסק, אבל לא היה קנאי בחסידותו, ולא הטיל את אדיקותו על אחרים, אף לא על ילדיו

ב־1914, בפרוץ המלחמה, הגיע עם זרם הפליטים מאוקראינא הרבי ר׳ משה־מרדכי ומשפחתו מטריסק. מיד הכניסו ר׳ יצחק גיטליס למעונו, ולימים מסר לו את הדירה כולה, ובעצמו עבר לגור ברחוב קובלסקה 9. והיה שוכר „דוכנים״ ביריד או חוכר גני־פרי לזקוקים לפרנסה. בכל חורף היה שולח פחם למשפחות מכובדות, שקבלו את הדלק מבלי לדעת מי השולח.

עניו וצנוע היה בהליכותיו, והיה חונן ונותן „מתן־בסתר״ לנצרכים לעזרתו. מעשיו היו שלא לשם פרסום. ר׳ יצחק היה מתפלל בבית־המדרש של בר רוט, ברחוב לוברטובסקה 27, ובין מנחה למעריב היה סר לבית־המדרש של הירש הכט, מול ביתו. אירע, שראה יריעות של ספר־תורה מונחות על הארון. שאל את הגבאי, מה טיבן של יריעות אלו? ונודע לו, שאשה צדקנית אחת התחילה בכתיבת ספר־תורה, ולא גמרו פרשיות מועטות עד שנפטרה לעולמה. הזמין ר׳ יצחק גיטליס סופר סת״ם לסיים כתיבת ספר־התורה ואיש לא ידע על הדבר, אפילו ילדיו. בצוואתו הטיל עליהם להמשיך במעשיו: חלוקת פחם בחורף למשפחות נצרכות ולגמור את כתיבת ספר־התורה, וכך עשו. ביום השלושים נתקיים בבית־המדרש של הירש הכט טקס של סיום־הספר ע״י ר׳ דוד איגר, לזכר של ר׳ יצחק ושל האשה שהתחילה בכתיבתו.

חובב־תהלים היה ר׳ יצחק, „יהודי של תהלים״, והיה מחלק ספרי תהלים וסידורים בכל בתי־המדרש וה„שטיבלאך״ ובתי־הסוחר בלובלין וגם בלוצק (מקום פטירתו של אביו, ר׳ מוטל).

שבוע לפני מותו אמר לי את היום והשעה של פטירתו — וכך היה, ביום ו׳, כ״ד תשרי תרצ״ט, בשעת חצות, יצאה נשמתו. הרבי מטריסק ז״ל עסק בלוויה, שהשתתפו בה רבים מיהודי לובלין, והרבי ובניו הלכו אחרי מטתו. היתה זו הפעם הראשונה שהרבי מטריסק הלך בהלוויה של אחד מחסידיו לבית־הקברות ואחד מבניו הספידו, וסיפר בשבח מעשיו.

ישראל שליטא

בית־הספר „תרבות״ בשנות 1932–1936

שעת־משבר קשה עברה על ביה״ס „תרבות״, ב־1932 אחר „צו הפינוי״ מן הדירה. בחצר הבית שברח׳ סטאשיץ 22 היתה מוטלת ערימת רהיטים: ספסלים, שולחנות, לוחות וכו׳; בחדר קטן שבקומה ב׳ היתה דחוסה „הפליטה״ של ארונות־הספרים, המפות ואביזרי המזכירות. איטשה מאנדלבליט המזכיר, שקיבל את פני, ניסה להמתיק את הרושם ותיאר את מעשי ה„גבורה״, שהראו הילדים והמורים בשעת הפינוי, משמע — יש דאגה ומסירות לביה״ס; אולם, הפטיר באנחה: „אם לא ייעשה מאמץ עליון להציל את ,תרבות׳, מי יודע״... המצב היה קשה: המורים הוותיקים — ביאלובלוצקי ורעייתו, ד״ר רוטנברג והמנהל עזבו את המוסד. בלית ברירה, נשכרה דירה שאינה מתאימה ואינה ראויה לשיכון בית־ספר, והיה חשש שבתנאים אלה תקום „בריחה״ מביה״ס, שמספר תלמידיו התמעט בכלל. נעשה מאמץ להזמין את ד״ר א. גוטסדינר כמנהל בית־הספר.

ד״ר גוטסדינר, שכבר כיהן זמן מסויים כמנהל

ביה"ס „תרבות", היה נודע בלובלין ומקובל ואהוד בחוגי הציבור הציוני. אע"פ שהיה חבר „המזרחי", לא מנע הדבר ממנו לעמוד בראש בית־ספר שאינו דתי. בימי שהותו בלובלין בקרו המונים באולם של „תרבות", בהרצאותיו שהיה מקיים במוצאי־שבתות על נושאים הסטוריים. בתחילה נעתר לבקשת הועד, כדי לרומם את האוירה המדוכאה, בה שקע בית־הספר, אך כעבור כמה חדשים עזב את לובלין.

בפגישה עם תלמידי בית־הספר נוכחתי לדעת שגם רמת־ידיעתם בלימודים העבריים נמוכה. לובלין היתה אז אחת המצודות החזקות של „האגודה", האדוקים היו מוכנים להלחם ב„תרבות" בכל האמצעים. מצד שני, היתה לובלין גם מבצר „הבונד" שבין חבריו היו גם כוחות משכילים חריפים ולוהטים: רופאים, עסקני־צבור, עתונאים וכו'. בידם היה העתון „לובלינער טאגבלאט". והיה נדמה לי, שגם המחנה הציוני אינו כואב ומיצר בצרת „תרבות".

מלבד המתנגדים ל„תרבות" היו בלובלין חוגים נרחבים, שהיו אדישים לכל נטיה וזרם חברתי־יהודי בכלל. בין המשכילים היו רבים שהיתה להם נטיה ל„מתבוללים". יהודי לובלין שלחו את ילדיהם לבתי־הספר הפולניים, כדי לצאת ידי חובת־למוד לפי החוק, ואחרי־הצהרים הלכו הילדים ל„חדרים" ללמוד תורה ותפילה.

הלימוד בבתי־הספר הפולניים של המדינה, המיועדים לילדים יהודים, ניתן חינם וזה היה כוח־המושך המשכנע ביותר, בעוד אשר בית־הספר „תרבות" לא קיבל כל תמיכה ממשלתית, והתמיכה של הרשות העירונית היתה זעומה ביותר ותלויה בסיטואציות מסויימות. ביה"ס העברי היה מתקיים על הכנסות משכר־לימוד, שהיה מודרג ומותאם לפי היכולת, (או הרצון וההכרה שהעלו את התשלום גם „מעל ליכולת"), על תמיכת הקהילה היהודית, העיריה ומגביות שנערכו בחוגים הציוניים והאוהדים ל„תרבות".

תוך לבטים אלה, בסביבה ובתנאים הקשים ניגשנו לעבודה, בשנת הלמודים תרצ"ג (1932/3). חבר המורים כלל שישה חברים, ארבעה מהם ללימודים בשפה העברית: תנ"ך, השפה העברית ודיקדוקה, אגדה, ההסטוריה של עם ישראל, ידיעת ארץ־ישראל, גיאוגרפיה כללית וכן חשבון וטבע. כל שעות הלימודים העבריים חולקו בין ארבעתנו: ד"ר גוטסדינר, אני, חיה קושלאַן ומלכה עפרון. בלימודים ה„פולניים", השפה ודיקדוקה ותולדות פולין, שתי מורות: הגב' מניה קורן (אשת ה' נחמן קורן, שהיה ממיסדי ביה"ס „תרבות"). וגב' ג. גולדרינג ילידת לובלין. ביה"ס צריך היה להוציא את המחזור הראשון. מספר ילדים בכיתה העליונה (השביעית) לא עלה על „מנין" אחד בלבד, כולם בנים, ואף בת אחת לא היתה בו. לא רבה היתה ידיעתם בלימודים העבריים, אך הם שיתפו עצמם במאמץ להגדיל ולהגביר את ה„ציוד" הרוחני הנדרש מבוגר בית־הספר „תרבות". השפה העברית החלה להשתלט בישיבות חבר המורים, המורות לפולנית

המחזור הראשון של בית־הספר „תרבות", 1933

החלו ללמוד ולהשתמש בה גם בדיבור; כעבור זמן מה נבחני ועמדו יפה בבחינה.

כממלאת־מקומו של ד״ר גוטסדינר נשלחה אלינו הח׳ נעמי גרלר, ועלי הוטל תפקיד המנהל.

מראשית השנה התווינו לעצמנו גם פעולה חברתית־חינוכית בביה״ס עצמו, בכוונה להחדיר שלוחות לציבור שבעיר. כ„מכשיר״ ראשון שימשה לנו המסיבה. עד מהרה יצא שם למסיבות, שהיו נערכות ב„תרבות״ לקראת החגים: חנוכה, ט״ו בשבט וכו׳, בראשי־חדשים וחגים לאומיים נשמע השיר ה־עברי ברמה; אורגנה גם מקהלת ילדים, שהשתתפה בכל המסיבות והחגיגות. גולת הכותרת של המסיבות והחגיגות היתה ההצגה הפומבית, שאורגנה בסוף שנת־הלימודים, לקראת המחזור הראשון, שהיתה הופעה ראשונה מסוג זה, והיא שנתנה פירסום רב ל„תרבות״, ובעקבותיו גדל מכפר הילדים לשנה השניה. נשף הסיום נערך באולם התיאטרון העירוני המפואר, אשר העיריה העמידה לרשותנו והאולם היה מלא עד אפס מקום; בהצגות ובהופעות, בעברית ובפולנית, השתתפו ילדים מן הכתה א׳ עד הגבוהה ביותר. בחגיגה המפוארת הזאת התקיים גם טקס חלוקת תעודות הסיום ולכל הבוגרים ענדו סמל ה„ע״, שהוצא בשעתו ע״י „הברית העברית העולמית״, סימן לכל דוברי העברית בגולה.

לאחר שנת משבר קשה נגשנו גם להרחבת התחומים. באותו זמן נשכרה הדירה ברח׳ ניצאלה 6, שנחשבה כאידיאל רחוק שנתגשם. מבחינת קיבולו צר היה הבית מהכיל את כל הכבודה, אך זו היתה דירה „אנושית״ — חדרים יפים ומוארים, ברחוב שקט ומרכזי, חצר גדולה ונקיה. הדבר היה קשור גם ב„צרות״: באותו הבית היה גם בי״ס ממלכתי־פולני, בקומה השלישית, ובשכנותנו בי״ס מיוחד (ספציאלי) לילדים נחשלים. מוסד„תרבות״ נמצא, איפוא, במצב עדין. עליו היה להיזהר, שלא לבוא בסיכסוך עם ילדי ביה״ס הפולני ובעיקר — שלא להציק לילדים הנחשלים. ומה גדולה היתה גבורת נפשם של ילדינו, שידעו להתהלך בין המחנות האלה ולא לעורר תרעומת או תלונות. וראוי לציין, כי מצד שלטונות החינוך הפולני־ממשלתי היתה שאיפה להוציא מידינו את הדירה הזאת כדי להרחיב את בתיה״ס הפולניים השכנים. המפקח הממשלתי על בתי־הספר בלובלין באותן השנים, קרופצ׳אק היה שמו, איים לא פעם, שיסגור את ביה״ס „תרבות״, מפני שאין הדירה מתאימה לתפקיד זה, „שאין בו אולם להתעמלות ולמש־חקים״. הוא גם איים עלי, שלא יאשר את מועמדותי למנהל בי״ס, שאינו ממלא את הוראות החוק בדבר התנאים לשיכון בתי־ספר עממיים. אך נראה, שידו קצרה מלחבל בביה״ס שלנו. במשך שנה—שנתיים הוכפל מספר התלמידים, והתקרבנו לשלוש מאות תלמיד.

במשך השנים 1934—1936 הלך ביה״ס והתקדם, עד כי צר היה הבנין מהכילו, והתעוררה דאגה להרחבה נוספת. ממרכז „תרבות״ ו„הסתדרות המורים העבריים״ בוארשה היו באים אלינו לרוב מורים שהיו אמנם צעירים ורכים בתורת־ההוראה, אך באוירה של מסירות ועבודה נמרצת נמשכו גם הם ונצטרפו ו„הודבקו״ ברוח ההתמדה והיזמה ואחדים מהם עלו ארצה. וייזכרו כאן לברכה שמות המורים שלא זכו לעלות ולהינצל בימי הרעה: מלכה עפרון, מניה קורן, פינחס ויאכה, אליעזר גוברמן, גמליאל דולינסקי (צייר ומשורר, שהיה מקורב לחוגי „וילנה הצעירה״).

שני גורמים נוספים סייעו והיו שותפים אתנו בעבודה ובמאמץ, וזכותם בהישגים אינה קטנה משלנו. הגורם האחד — ההורים. נראה לי, כי לו רצינו להציב מצבת זכרון למפעל „תרבות״, היינו חייבים לעשות זאת לזכרו של האב היהודי האלמוני, אשר שלח את בניו ובנותיו לבתי־הספר של „תרבות״ מתוך הכרה נאמנה ביעודו הגורלי של החינוך העברי. לא לקחה את לבו הנוחות של חינוך ממשלתי חינם ולא שיכנעה אותו הטענה הפדגוגית, כביכול, של מתנגדינו ויריבינו ברחוב היהודי, אלא החזיק בצדקת המפעל ובאמונה שלמה בנצחונו. אזכור את אביו של אנשלה פרל הפעוט, שהיה מביא לבית־הספר את בנו, בן ארבע או חמש, על זרועותיו ממש, בימי שלג וסערה. הפעוט עוד לא הגיע לגיל־הלימוד, אך אביו התעקש: ישב־נא כאן ו„יתבשם״ בעברית, כשיגיע לגיל בית־הספר ידע כבר לדבר עברית; או אותו האב גרשטנמן (או גרשטנקורן) שהיה מביא את בנו ממרחקי ה„חולות״ (ה„זאמדן״), שבירכתי־לובלין, אל ביה״ס העברי, לכתה א׳, ובא לקבלו ולהוליכו הביתה.

הגורם השני הוא ועד ביה״ס „תרבות״, אותו קומץ של מתנדבים, אשר נוסף על דאגותיהם היומיומיות, שלהם עצמם ושל בני־ביתם, היו נתונים למלאכת־קודש תמה ותמימה זו של קיום בית־ספר עברי. בראש כל החבורה היה נשמע קולו הרועם של היושב־ראש ר׳ דוד דוידזון, יהודי גבוה ורזה מאוד, קמוט־פנים ומשופע במיחושים, אך עיניו הפקחות והמבריקות

היו מקרבות אליו לשמוע בדיחה מפולפלת והלצה שנונה בכל עת מצוא. זכורני, פעם בוויכוח על עריכת נשפים והצגות טענתי, שאין להרבות בכך, אע"פ שיש בדבר משום מתן פירסום ושם לביה"ס, הרי בזה אנו גורמים גם לביטול זמן הלימודים. דודזון הסביר את עמדתו והפטיר בהלצה: אין דבר, מטבע הדברים הוא, שאת החלב מוהלים במים; „אַ בהמה גיט ריינע מילך!.." (רק בהמה נותנת חלב טהור...), סיים, וכולנו פרצנו בצחוק. פעם באנו לבקרו בחליו. פניו החוורים היו כפני בר־מינן, וחששנו מאוד לחייו. מיד התחיל בסיפורי הלצות ובדיחות, עד שיצאנו ממנו עייפים מרוב צחוק. כשהבריא וחזר למשחק ה„שחמט" שלו במוצאי־שבת בביה"ס הוכיח אותנו על פנינו: „אתם באים לבקר חולה, ואני רואה אתכם יושבים כ„אבלים". נאלצתי בשארית כוחותי לבדח אתכם, של תשתלט עליכם „מרה השחורה". סגנו היה אינג' גולדוואג, שדיבר אידיש „מגורמנת", מצוחצח ומהודר בלבושו ומעודן בנימוסיו, שהיה מכניס נימה „אירופית" בוויכוח ובדיון. עברית לא ידע כלל, אך ציוני נלהב היה. במגביות לקח על עצמו את הפעולה בקרב החוגים המתבוללים העשירים — הרופאים, המהנ־דסים, בעלי בתי־החרושת וכדומה. הגזבר היה מרדכי ארליך. ר' שמואל שפירא, מהאישים הציוניים המכוב־דים שבעיר. היה המתון שבחבורה, ובשעת הצורך קיבל את ה„טיפול בלויתנים" של העיר, היתה לו גישה לעשירי לובלין ונכבדיה (בנו היה רופא מפורסם בעיר, ולא היה נאה, כנראה, להשיב ריקם את פני האב המכובד של הד"ר שפירא). אחד החברים הפעילים ביותר בועד „תרבות" היה ר' ישעיהו ווייסברוט (כעת ר' ישעיהו הורביץ בתל־אביב). פעולתו למען „תרבות" התרכזה בין יהודי „עמך"; כאן „עשה נפשות" בהסב־רתו ומשך תלמידים לביה"ס בכל שנה. שני לו ונלהב כמוהו לצרכי „תרבות" בלובלין היה יוסף וכהולדר, מן הצעירים שבחבורה. דמעות־שימחה זלגו מעיניו, כאשר בנו בכורו דיקלם באחת המסיבות שבכתה א'. „איני בוש לברך בדכת ,שהחיינו' — התרגש האב — אשדי שזכיתי לכך!"

אחרון־אחרון ייזכד שמו של ר' איטשה מאנדלבליט, המזכיר והנושא בעול הדאגות של „תרבות" יומם ולילה. גביית שכר־לימוד, עיסקות מילווה ושטרות, רכישת ציוד ודהיטים ושאד „פכים קטנים" לצרכי ביה"ס, משלוח מכתבים וכתיבת רשימות בעתון, דברי פידסום והכבדה וכדומה. והאיש היה מלא טרדות וסבל בביתו ובמשפחתו (בנו הבכור היה חולה ימים רבים ומת בגיל צעיר), אך הוא לא הסיח דעתו מ„תרבות" ועשה לילו ויומו קודש לבית־הספר.

יעלה גם זכרונם של: ברגר, שהיה פעיל בועד ההורים, והיה מלא תכניות לשיפורים במצב התברואה ובאידגון ימי הנופש של ילדי המוסד; הגב' לוינסון, שהיתה פועלת במיבצעי ועד ההורים בתבונה, במסירות ובאהבה; הח' מאַנדלבוים (שמואל?) שהיה סר מעסקיו בכל עת מצוא לבלות בביה"ס ולגלגל שיחה בעניני „תרבות". ואותו יהודי יקר גולדהאר, אשר שירת בביה"כ כשמש. עבודתו, עבודת גמלים, היתה נעשית בחיבה ובמסירות לאין־גבול; אך ברגעי הפנאי היה מטה אוזן ומקשיב בצמאון לנלמד בכיתות.

ביה"ס העברי מילא שליחות גם בקרב הנוער ע"י שיעורי ערב לעברית, תנ"ך, הסטוריה וידיעת־הארץ שהיו קיימים במשך כל השנים, והמודים היו שוקדים על הנחלת הלשון לנוער הציוני המאורגן, ולנוער סתם, בשכר סמלי בלבד. המודים העברים היו פועלים גם בחוגים, שאורגנו בהסתדרויות־הנועד, בלא הבדל מפלגה, ב„החלוץ", „החלוץ הצעיד", „הנוער הציוני" וכו'. ראינו עצמנו חייבים לפעול בהדרכת ענייני התרבות ועידוד הרוח בקיבוץ־ההכשרה, קיבוץ „בנ־תיב", שמשכנו היה באותה חורבה גדולה, שבדח' קראוויצקה, למדגלות ה„זאמק" (הארמון), וממנו יצאו כמה ממייסדי „נגבה" בארץ.

י. אכטמן

הגימנסיה של שפאר

שנת 1915, בה נכבשה העיר על־ידי חילות אוסטריה, הביאה מהפכה בכל שטחי החיים היהודיים. אוסטריה של אותה תקופה, ביחסה הליברלי לכל המיעוטים, בניגוד ליחס השלילי מצד רוסיה הצארית, הכניסה שינויים במוסדות החינוך, הן בנוגע למספר בתי־הספר ומספר התלמידים היהודים שהלכו והתרבו, והן בנוגע לתכנית הלימודים ושיטת הלמודים.

זכורה תקופת ה„הגבלות", שחלה על התלמידים היהודים, שהיו מתקבלים לבתי־ספר תיכוניים במספר מוגבל מאד. רק בני עשירים מופלגים או בעלי־כשרונות גבוהים מאד יכלו ליהנות מזכות החנוך התיכוני. בעיר גדולה, רבת־אוכלוסיה כלובלין, היתה גימנסיה ממשלתית אחת בלבד; 2—3 בתי־ספר בינוניים עם שפת־ההוראה רוסית או פולנית, ורשת בתי־ספר עממיים שמעט היה מספרם. לפיכך, כשנוסדה בשנת הלמודים 1915/16 הגימנסיה היהודית הראשונה, על־שם שמעון שפאר, זרמו שמה תלמידים יהודים בנחשול חזק.

המנהל ומייסד הגימנסיה, ש. שפאר, היה שנים רבות מורה לדת־ישראל בגימנסיה הממשלתית הרוסית בלובלין, ומתוך כך הכיר היטב את המצב הקשה של הנוער היהודי, אשר חשקה נפשו להכנס לבית־ספר רוסי או פולני, וכן ידע את הרוח האנטישמית המנשבת בין כתלי בתי־ספר אלה. בהיותו בקי בספרות הקלאסית העתיקה, הצליח שפאר למצוא לו חבר מורים ראוי לשמו ולתפקידו, וככה נוסדה וקמה הגימנסיה הריאלית הראשונה, בת 8 מחלקות.

אם־כי שפת־ההוראה היתה פולנית, הרי מכיוון שהתלמידים — בנים ובנות — היו כולם יהודים, וגם המורים יהודים (מלבד פרופיסור אחד לפולנית) — היתה הג מנסיה של שפאר למוסד חנוכי בעל אופי יהודי ברור, בה שררה אוירה יהודית.

נזכר כמה מורים (פרופסורים) של אותה גימנסיה: שלאף, הגב' בראוור (כיום בישראל), הד"ר ביר (עורך־דין מפורסם לשבח בלובלין), ועוד אחדים. המנהל שפאר היה מלמד לטינית, שהיתה נהוגה החל מהמחלקה הראשונה. הוא היה טיפוס של פדגוג טוב, אבל יבש במקצת; יתכן, שהמקצוע גרם לכך, שכן

חוג לספרות ע"י הגמנסיות 1928—30 (בקבוצה: נ. בלומנטל וב. מנדלסברג).

שומה היתה עליו לחדד את מוחות הצעירים בעלי מרץ חי ותוסס, בלמוד שפה עתיקה מתה שאין לה אחיזה בחיים; נאמן לתפקידו התאמץ להרביץ להם תורה זו במדה מרובה דוקא, למען ידעו... אבל לשבחו ייאמר, שהצליח להחדיר בתלמידים יחס חי גם לשפה מתה זו, עד שהתלמידים שקדו על המקצוע, והשתלטו על השפה במדה מרובה עד שהחלו לדבר בלטינית, בינם לבין עצמם.

בשפה הפולנית היה מורה הפרופ. ו. גרפצ׳ינסקי, בקי גדול בספרות הפולנית, אבל משום־מה לא הצליח למסור מקצת מבקיאותו לתלמידיו. היה מורה יבש, בלי לבביות, קפדן, דרש מתלמידיו שידעו בעל־פה דפים שלמים מהספרות הפולנית הקלאסית, כמו: קוח־נובסקי, מיצקביץ, סלובצקי ועוד.

הנוער היהודי, ברצותו להרחיב את ידיעותיו, היה מקדיש מזמנו גם לספרות לועזית אחרת, חוץ מפולנית, כמו: אנגלית, צרפתית, גרמנית, רוסית ואפילו יהודית.

זכורני, שאנחנו, התלמידים, ניהלנו ויכוח ער על סופרים סטיריקונים: גוגול, צ׳חוב ושלום־עליכם; הויכוח נמשך בהפסקות שבועות אחדים.

הדבר החדש והחשוב ביותר שגימנסית שפאר נתנה לחניכיה היה — הנהגת לימוד השפה העברית, ותכנית מורחבת של ההיסטוריה היהודית (אמנם — בשפה הפולנית) לפי ספרי דובנוב. עברית והיסטוריה יהודית הורה הפרופ׳ לייביל שפאר, חבר „המזרחי" נודע בעיר, מחבר של חוברות לספרות. במיוחד נתפרסמה החוברת שלו על ברית־מילה, שהופיעה כתשובה נגד מאמרי השטנה וההשמצה האנטישמית בעתונות. בחוברת התייצב שפאר בחריפות נגד שונאי־ישראל והוכיח גלוי וברור את כוונתם הנמבזה.

הודות ללמודים בעניני יהודים ויהדות, החלו בני הנוער, שקודם היו שבויים לתרבות גויים בלבד, נוטים קמעא להתבוללות ומדברים רוסית או פולנית — להטות אוזן ולשים לב גם אל העבר וההוה היהודי, התחילו להכיר ולדעת את סופרי ישראל. והגיע לחוג ידיעתם דבר קיומה של ספרות ומדע, אשר גדולים מישראל נתנו לעולם בשפתם הם וגם בשפות זרות.

ליד הגימנסיה שפאר נוסדה גם „קופת־עזרה" בשם „עזרה עצמית לחניכי בתי־ספר" („סאַמופומוץ שקאָל־נא"), אשר היתה מגישה עזרה וסיוע לתלמידים עניים ע"י הלוואות לתשלומי שכר־למוד, לקניית ספרים ומכ־שירי למוד. הקופה הזאת כללה לא רק את תלמידי הגימנסיה בלבד, אלא פרשה את כנפיה גם על תלמידים יהודים של בתי"ס אחרים, שהיו זקוקים לתמיכה וסעד, כמו הגימנסיה של סטאַשיץ, בית־הספר העירוני ועוד. ההכנסות באו מתרומות חברים, מבין התלמידים האמידים, ומנשפי־שעשועים.

ישיבת המועצה של קופת העזרה, האספה הכללית השנתית, הקונצרטים בעלי תוכן ספרותי עשיר, הועילו לחזק את הקשר הנפשי בין החברים, ובין בני הנוער היהודי. הגימנסיה היהודית הראשונה שינתה את מהלך המחשבה של הנוער המתלמד בלובלין ונתנה דחיפה לתקומת בתי־ספר תיכוניים נוספים, בלובלין גופא ובסביבתה.

בשנת הלמודים 1918/19 הוציאה הגימנסיה של שפאר את המחזור הראשון, בהעניקה תעודות־בגרות לגומריה הראשונים. מספר הגומרים היה מעט, כי טרם היו לגימנסיה זכויות ממשלתיות מלאות; אף השלטון הפולני לא היה יכול להביט בשוויון־נפש, שגם ה„מוש־קעס", יקבלו תעודות־בגרות, והכריחו את הגומרים להבחן בחינות־גמר אצל ועדת מורים פולניים, אשר, כמובן, הכבידו והקפידו על הנבחנים עד מאד, ורק 2—3 תלמידים עמדו במבחן, וזכו בתעודות. ככה נשנה הדבר בשנת 1919/20: רק 4, מתוך 16 תלמידים, יצאו מן הבחינות עטורי נצחון.

שפאר ז"ל נפטר בשנת 1919 ולא זכה לראות את ביכורי פרי עמלו; את הגימנסיה ניהלה אחר־כך אשתו. השם שמעון שפאר התנוסס גם אחר־כך, על השלט, אם כי מנהל המוסד היה מר פינקלרויט.

כל ימי קיומה של הגימנסיה לא היה לה בית ראוי לתפקידו, ומזמן לזמן היו מוכרחים להחליף את מקום משכנה. לכתחילה היה מעונה ברחוב ניצ׳אלה, בבית זאיונץ; אחר־כך ברחוב קושציושקי, בחדרים זעירים אחדים, לאחר זמן — שוב ברחוב ניצאלה, בבית פרייטאג, ולאחרונה עברה לאולמות מרווחים יותר, אבל בלתי־מתאימים לבית־חנוך כזה, ברחוב זאמויסקי; שם נתקיימה עד אחריתה.

בשנת 1930 נסגרה הגימנסיה ופסק קיומה.

גיטל שילדקרויט-אדלשטיין

זכרונות של תלמידה

תהיו באשר תהיו, מפוזרים על פני כל כדור הארץ, במקומות המרוחקים ביותר, — ודאי יגיע לידיכם הספר על לובלין היהודית. וכאשר תדפדפו בו ותקראו את דברי זכרונותי, בטוחה אני, שיקומו לתחיה בזכרונכם השנים הטובות הללו, שנות בית־הספר, תור הזהב על כל החויות והעובדות שעברו עליכם, והיה זה שכרי.

הייתי ילדה קטנה עת אחי מאיר, בהחזיקו כל הדרך בידי הפעוטה לבל אתחמק ממנו, הוליך אותי עד הבית רינעק 10, עם נמצא בית־הספר העממי ע"ש בורוכוב. בקומה הראשונה מצד שמאל היתה דלת, פרוזדור משותף עם דירת משפחת שלקמן; אחר־כך הובילה דלת רחבה מאד לחדר קטן אפל, חדר המלתחה שם היה על הילדים להשאיר את מעיליהם; הדלת הבאה פתחה כבר לפנינו כניסה לחדר רחב־ידים, אבל גם כאן אור־היום היה אור מתעה, כי הוא חדר בעד חלון גדול הפונה לחצר קשנה, שחומותיה האפורות האפ לו והחשיכו את האור. בחדר היתה דלת, שדרכה נכנסו לתוך אולם גדול עם שני חלונות גדולים הפונים החוצה, אל הרחוב.

הרחוב לא היה מאוכלס הרבה, היה שקט, וממול חלוננו עמדו כמה עצי ערמון גבוהים. דרך שני החלונות חדרו קולות משיבי־נפש של ילדים משתובבים, וגם הד ריקודים ברגליהם. מתחת לרצפה שלנו היה מטבח־עם של „פועלי־ציון" וגם חדר קטן של מחלקה לתלמידים גדולים. ברחוב רינעק 10 היו מטיילים ילדים כל היום: מהשכמת הבוקר עד אחת בצהרים התהלכו בני הכתות הנמוכות, ומשעה 2 ועד הערב — בני כתות גבוהות. ניצלנו, איפוא, את שעת־השקט היחידה, בין 1—2 ובחדר האפל נזדמנו ההולכים הביתה עם הבאים מן הבית, בשביל ללמוד.

דאגנו תמיד לכך, שקירות בית־הספר יהיו מקוש־

ועד אגודת „צישא", 1927. יושבים מימין לשמאל: ט. ליברמן, הסופר ה. ליויק, ב. שפירא. עומדים: ש. מיטלמן, י. ניסנבוים, א. פינזילבר

טים ציורים ותמונות ומלאכת־יד של הילדים המתלמדים; סרטים צבעוניים מעשה משזר, שהיו נמתחים על פני כל פנות החדר והיו מרהיבים את העין. המורה מתילדה היתה אשה עדינה וצנועה, בשנות השלושים כבר נראו „כוכבי־כסף” על ראשה. כשהמורה לאה מרנשטיין היתה פורצת בצחוק — וזה קרה לעתים קרובות — בקול ילדותי רך ונעים, היה נדמה לנו, כאילו אחד מילדי כתתנו, מבוגר במקצת, צוחק.

אף הילדים הקפידו על־כך, שבית ספרם יהיה מהודר ומקושט; כשנכנסו לכתה ומצאו בו חידושים והמצאות, נראה היה החדר יפה ונאה ונחמד. והיו מתחרים בני כתה נמוכה עם בני כתה גבוהה: איזה חדר למודים יהיה ערוך בטוב־טעם יותר, מהודר יותר.

בכתה שלנו היו גם עבודות פלסטיקה, פסלים ותמונות. המורה הלה מארדר התיחכה אלינו באהבה מיוחדת, כשהקימונו ביזמה ילדותית פירמידות של פלסטיקה. אל המורות פיינזילבר וגוטמן התיחסו הילדים בהסתייגות והתאפקות במקצת. פחד הטילו עליהם המשקפיים הגדולים של המורה פיינזילבר, שהרכיבה על חטמה. המורה גוטמן במצחו הרחב והגבוה, בראשו המבריק בקרחת ובפניו הבהירים, נראה משונה ובלתי־רגיל בעיני הילדים. אכן, הוא ניחון בחיוך נחמד שמתוכו בצבצו אהבה וטוב־לב אלינו. אנו, הילדים, הרגשנו זאת תמיד, וניצלנו את הדבר והרשינו לעצמנו להשתובב ולהסתובב סביבו ולהכניס אותו לתוך המעגל פנימה.

בקיץ, 1927, אחרי החופש הגדול נתאספנו שוב לבית־ספרנו. ראינו ונדהמנו, שמורינו וידידינו מתוך ועד־ההורים מוציאים על כתפיהם את הספסלים החוצה. הוברר לנו מיד, שאירע דבר חדש: המורים הסבירו לנו, שברחוב ניצאלה 7 יש עוד בית־ספר עממי על שם י. ל. פרץ, ועכשיו מתמזגים שני בתי־הספר יחד. בשביל הפעוטות היה זה יום גילה וחדוה, יום של רשמים חדשים: עוד מעט ונכיר ילדים חדשים וגם מורים חדשים. אבל התלמידים המבוגרים יותר, דאגה היתה חרותה על פניהם, כאילו היו הולכים לקריאת הנעלם... בראותנו, שהחברים הקשישים נושאים על כתפיהם את הספסלים למרחק רב כל־כך (מחוסר יכולת לשאת בהוצאות ההובלה). השכלנו להבין, למה ומדוע מוכרחים שני בתי־הספר להתאחד...

בבנין ניצאֲלה 7 היו גם מחלקות של הגימנסיות ההומאניסטיות. מאז הבוקר ועד שעה 1.30, התלמדו ילדי הגימנסיה, ובעזבם הם את המחלקות התפרצנו אנחנו פנימה, והתחלנו להקיש ולדפוק בחצאי־הדלתות שבספסלים, בשעה שעמנו את המחברות ומכשירי־הלמוד פנימה. קרני השמש של צהרים נחו על הבנין מכל צדדיו; והחדרים מלאי אור ושמש, אולם גדול להתעמלות, מצוייר במשחקי־ילדים וצעצועים שונים. מובן, שבשבילנו הזאטוטים, היה אולם זה חשוב מכל שאר האולמות; היתה גם חצר גדולה ורחבת־ידים מאד ומימינה — גבעה קטנה; ולמרגלותיה עשינו בחורף מגלשה, ובשעת ההפסקה היו גולשים ממנה להנאתם.

בחדשי הקיץ היה המורה להתעמלות, שטרנפינקל, מאַלף ומאמן אותנו במשחק הכדורגל. נערים ונערות היו שותפים בזכויותיהם במשחק זה וקיימו את כל כללי המשחק לפרטיהם כמו השחקנים הגדולים... ומה רבה היתה שמחתנו כשאנחנו הקטנים זכינו במשחק!

אבל גם כאן, ברחוב ניצאלה 7, באולמות היפים בגימנסיה ההומניסטית, בהם למדנו משעה 2 עד 8 בערב, הרגשנו שעל בית־ספרנו עובר משבר חמרי קשה. לא פעם היינו מתלחשים בינינו לבין עצמנו, מי יודע אם היום לא באו המורים לעבודתם כשהם רעבים. דומני, שזה היה בשנת 1929, בחורף כשהשמים היו מכוסים עננים כבדים, ובחדרי הלמוד לא היה אור מספיק רצינו ללחוץ על כפתור החשמל להאיר בזמן כתיבתנו וקריאתנו. ואולם האור בגד בנו ולא נענה לנו. אז הסביר לנו המורה בינדר, שהיום לא יהיה אור; הוציא מתוך קופסא נרות לבנים עבים וחילק נרות, אחד־אחד לבין עני ספסלים... בשבילנו, היתה בזה מעין הרפתקא, אפשר היה להשתובב ול„הרעיש עולמות”, בזמן שהמורה לימד אותנו חומש עם ביאור בא דיש; כי המורה לא יכול היה להכיר בחושך מי ומי המשתובבים והצועקים.

המורה מנדלסון, מחנכת כתתנו, שלימדתנו הלכות דרך־ארץ, איך להקדים כל איש בשלום, עד כמה צריכים להתכופף בברכת־השלום, איך לדבר בלי תנועות והעויות, ובלי ידים וכו׳, — נכנסה באותו ערב למחלקה והודיעה, שמחר לא יתקיימו הלימודים: חבר המורים הכריז שביתה נגד עיכוב התקציב מטעם הקהילה, ולפיכך אין גם לשלם בעד המאור, וחברת החשמל הפסיקה את הזרם. כפי שנודע לנו אחר־כך לא קיבלו המורים שלנו את שכרם־זה חדשיים. שמחתנו פה הבינונו את המצב המעציב. בצאתנו מהכיתות, כשהעצב מתוח על פנינו, נפגשנו בחצר עם תלמידי הכתה השביעית, ביניהם: יוסף

ההנהלה והמועצה הפדגוגית של ארגון בתיה״ס היהודיים, 1926

הרנהוט, רחל מיודובניק, שמעון לנגפוס, שמואל גולד־שטיין, — מבוגרים ממנו בשנים ובדעת. נדברנו אתם והוסכם לשלוח משלחת של 3 תלמידים לועד הקהלה, להגביר את התביעה של שכר־ההוראה למורינו, לא לתת לקצץ את התקציב, שלא היה מכפיק.

המורה ברוידה, מלבד עבודת ההוראה בתוך בית־הספר, היה מזמין אליו הביתה כמה תלמידים נחשלים והיה עוזר להם להכין את השעורים, בעיקר שעורים בספרות, שרבים פיגרו ונכשלו בזה. התלמיד שלנו, הרנהוט, העביר קו־מקביל בין מנדלי, שלום־עליכם ופרץ, יאת הרצאתי הקריא בחגיגת הסיום הראשונה בפני קהל בן אלף איש באולם „קורסו״.

שפת ההוראה אצלנו היתה אידית.

פעם נתקיימה „התמודדות הכחות״ בין כל בתי־הספר העממיים ובין בית־ספרנו אנו בהופעות אמנותיות פומביות. הדבר נתקיים בתיאטרון הפולני העירוני. בפעם הראשונה הופיעו תלמידינו (תלמידי בית־ספר עממי יהודי) על במת תיאטרון פולני... הצגנו את המחזה: „המלך והצפור״; השתתפו — לייביל גוז׳י־צ׳נסקי וחלנה מרנשטיין (אחותה של לאה מרנשטיין) ועוד כמה וכמה מתלמידינו. נציגי השלטון יחד עם כל קהל הנוכחים, הביעו לנו את הכרתם העמוקה, ואנחנו זכינו לשם־טוב ולפרסום נאה.

נפל בגורלנו הטוב לקבל את פני סופרים יהודים בעלי־שם: את הד״ר ז׳יטלובסקי, שלום אש ורבים אחרים. כשעמד שלום אש לבדו על הבמה של „קורסו״, עלתה אליו תלמידה אחת, לבושה כצוענית עם פעמונים על צוארה, ורקדה לפניו את ריקוד ה„טשארדאש״. היא קיבלה שכר־טוב מיד: נשיקה חמה בראשה משלום אש לעיני כל הנוכחים וזר פרחים מידי הקהל.

שיתוף הילדים בעריכת קונצרטים ונשפים, בהצגות לילדים „בעל מלאכות״, „הילדה התועה״ ועוד, גרם עונג רב לא רק לילדים המשתתפים, אלא ביחוד למורים המכינים ומאמנים: סגלוביץ, מארדר, לודזיא קרוסמן (אשת המורה קרוסמן) והמורה טבק.

ואף אחרי גמר בית־הספר לא התרחקנו ממנו; יסדנו „חוג חניכי־בית־הספר״, ויחד עם חבר המורים עבדנו למען סייע לו להמשיך את קיומו ולהפיץ תורה ואורה, דעת ומעש בין ילדי ישראל.

הירש-צבי פראקטר

רשת בתי־ספר העממיים בלובלין

בלובלין התקימו חדרים לחומש ותנ"ך, ולמשנה ותלמוד. בני־העניים נשלחו לתלמוד־תורה, שבחצר בית־הכנסת מהרש"ל. בסוף המאה הי"ט היו חדרים של המלמדים: הירש־מיכאל, משה־יונה, ברוך קוצקר, חיים זאדיג, המלמד מבריסק־דליטא ועוד. אחת הדמויות המזהירות בין המלמדים היה ר' הירש־מיכאל; זקן בן 70, בעל פנים פטריארכליים עטורי זקן ופיאות, נשען על מקלו, במעיל אפור דהוי. ה„חדר" הגדול שלו, היה מלא שולחנות וספסלים. מחיצת־עץ היתה חוצצת בין „החדר" ופנת־מגורים, בה עמדו 2 מטות רעועות נושנות. בפנת החדר עמד תנור גדול, שב־מות־החורף היה משמש גם להסקת „החדר" וגם לבישול בשביל משפחת הרבי.

כך היה מראה כל „החדרים", כמעט, בימים שלא התקיימו עוד שום „מוסדות עזרה" רשמיים. ר' הירש־מיכאל היה אז העסקן שייצג את כל „מוסדות־העזרה" בגופו: כל חולה עני ונצרך פנה אליו וקבל עזרה ממנו. יהודים אמידים שבלובלין היו נותנים תרומות־חודש לר' הירש־מיכאל ובהן היה תומך דלים. מלבד זה היו נשים מביאות אליו בכל ערב־שבת לחם, חלות וצרכי־מזון, שהיה מחלק למשפחות עניות. בכל ראש־חודש, פורים, חנוכה ומועדים, היה ר' הירש־מיכאל חוזר בעצמו על פתחי נדיבים ואסף תרומות לנצרכים. קבצן גדול היה בעצמו וכל האוכ־לוסיה היהודית רכשה לו אמון, והוא היה ממלא את התפקידים של „תומכי־עניים" „ביקור־חולים" „הכנסת־כלה" וכדומה למוסדות שצצו וקמו ברבות הימים. אגב, יש לציין, שכל המוסדות הללו, כבר היו קיימים מזמנים קדומים בבתי־המדרשות. היה יהודי עני זקוק לגמילות־חסד, היה מקבלה מן הגבאי שהיו בידיו כספי־תרומות של אמידים; היה אדם נצרך להשיא את בתו, היה מקבל תמיכה בבית־מדרשו; היה לאחד המתפללים חולה מסוכן בביתו, היו חבריו מבית־המדרש הולכים אליו למשמרת־לילה, ואמידים שבהם היו שוכרים אדם למלא מקומם.

בסוף המאה הי"ט נוסדו בתי־הספר הפרטיים הראשונים. בתחילה בית־ספר לבנות, ואחר־כך גם בשביל הבנים. ביה"ס הראשון לבנות נוסד ע"י האחיות רוזנבלט, לאה מנדלקרן (לעתיד — מנהלת ביה"ס־העממי הממלכתי), ירחמיאל לנגפוס, צימרמן, גב' נוימנוביץ, גולדין, פאולינה בורובסקי־יוכטמן, גולד־ברג ועוד. שפת־הלימודים בבתי־הספר היתה רוסית וגם פולנית, ולפי מושגי הימים ההם היו בתי־הספר חדישים בסדריהם. ביה"ס היהודי הגדול היה אז „בית־ספר הקתידרא", בי"ס־ממלכתי רוסי של 4 מחלקות לנערים יהודים, שמקומו היה בקתדרה הקטולית בלובלין. מנהלי בית־הספר היו רוסים: תיאודורוביץ, חרלמפוביץ, זנקא. גם מורים יהודים למדו בב ת־ספר זה: צושניידר, האחים ברוך, זיל־ברברג, האב והבן; זינגר ועוד. הלימודים נמשכו 6 שנים. לפני מלחמת־העולם הראשונה היו בו כ־300 תלמידים. בשנת 1915, עם נסיגת הרוסים מלובלין, נתחסל בית־הספר.

בתי־הספר העבריים, שקמו בלובלין בסוף המאה הי"ט, יסודתם בתנועת חובבי־ציון. מיסדיהם היו: עובדיה שיינברון, שלמה ברוך ניסנבוים ושמואל טוכמן. תנועת „חובבי־ציון" התרכזה בבית־הכנסת שבחצרו של דוד צינברג, (אביו של ד"ר יעקב צינברג) ברחוב קובלסקה. מובן, שלימדו עברית במבטא אשכנזי. לאחר שנים היו „חובבי־ציון" מקיי־מים את האסיפות ב„איגוד־המשרתים" (הפקידים). היו"ר של „חובבי־ציון" עובדיה שיינברון היה גם ציר מלובלין לקונגרסים הציוניים הראשונים. אחד הפעילים שבתנועה היה גם ר' משה ארליך (אביו של הנריך ארליך, המנהיג הרוחני של ה„בונד") ב־1920 נבחר כנשיא ראשון של „קרן־היסוד" בלובלין, ואני הייתי מזכירו.

אחרי הקונגרס הציוני הראשון של „קרן־היסוד" בבזל, 1897, נוסדו בלובלין 2 בתי־ספר ציוניים,

בהנהלת המורים פינס, שיף, וורבא ובקרמן. בתי־הספר התקיימו כ־10 שנים. ב ת־הספר של פינס נסגר ב־1907 עם עליתו לארץ־ישראל; בית־הספר של שיף התקיים עד מלחמת העולם הראשונה ונסגר עם פטירת מייסדו; ב־1913 ייסד המורה שמואל רוטשטיין את ביה"ס „יבנה", שהתקיים עד עליתו לארץ בשנת 1923. באותה תקופה התקיים גם בית־הספר „דרכי נועם" של יהושע ויינבוים, שלמדו בו ילדי הורים אדוקים, מפני של„שלומי אמוני ישראל" היתה השפעה בו. ביה"ס „דרכי נועם" התקיים עד מלחמת העולם השניה.

עוד 2 בתי־ספר ממלכתיים לבנות בהנהלת הגב' שטיטמן ופאולינה בורובסקי־יוכטמן; הלמודים בהם היו בפולנית, תכנ תם — כתכנית בתי־הספר העממיים הפולניים, והם עמדו תחת פקוחו של מפקח בתי־הספר הממלכתיים. לאחר זמן התרחבו בתי־הספר: ביה"ס לבנים מס' 28, הקיף ב־1932 22 כתות עם 1.200 תלמידים יהודיים, בהנהלת המורה צב' פרקטר. כ־4000 מילדי ישראל קבלו חינוכם בבתי־הספר, ואע"פ שהיו על טהרת הפולנית, שררה בהם אוירה יהודית לבב ת, מפני שרוב המורים היו יהודים.

נעלה גם את זכר המורים והמורות היהודים

כיתה ז' בבית־הספר עממי. (באמצע — המנהלת מנדלקרן).

בזמן הכיבוש האוסטרי נוסד בית־כפר צבורי לבנות „שוויאַטלו" ע"י עסקנים מתבוללים בעיר: המשוררת פראַנציִשקאַ אַרנשטיין, מנהל „בנק לודז" יעקב קופמן ועו"ד בוליסלב וורמן. בית־הספר התנהל ברוח של התבוללות, ע"י המורות: וולטר, לאה מנדלקרן, שטיטמן. ב־1918 נעשה ב ת־הספר „ממלכתי" בשם „בית־הכפר מס' 4" בהנהלת לאה מנדלקרן. לאחר שנה נוסד „בית־הספר הממלכתי מס' 28" בהנהלתו של ישראל אלוור. באותה תקופה התקיימו

שפעלו בבתי־הספר הממלכתיים בלובלין עד שפרצה המלחמה ונכפו ע"י הנאצים בזמן השואה: פנחס הוכגמיין, עו"ד אלוור, עו"ד פונט, הירש קרומהולץ, קונה, זילברברג, ישראל־איסר שפר, האח ות ברומברג, רבקה וייסברג, פאולינה בורובסקי־יוכטמן, ציגלמן, עדיה שפיבק, ניימנוביץ, קליינמן־אשכנזי, הדסה שוורץ, קלארמן, וייצנבליט, קראגן, ניימן, נדיה שפר, גב' ז'גל.

המורים שנשארו בחיים הם: יעקב קיי, שרה רפ־

פורט, צבי פרקטר, הולצמן, קלרה טמקין־שרייבמן (כלם בישראל) 2 האחיות קיזמן (בפולין) לאה שפיבק (באוסטרליה).

ראוי לציין, שבישראל בלבד חיים כעת כ־400 מחניכי בית־הספר הממלכתי מס׳ 28, והם מעורים בצבור בארץ. הם היו תלמידים, שהשתייכו בלובלין לתנועה החלוצית, ובכל דרך חוקית ובלת־חוקית, הם עלו והגיעו לארץ.

ש. אונגר

בית־הספר „בית יעקב"

לבית־הספר לבנות „בית יעקב" היו זכויות ממשלתיות במגמה של חנוך כללי ויהודי־דתי. נוסד בשנת 1926. מספר התלמידות היה למעלה מ־200 ומספר החניכות שיצאו ממנו במשך זמן קיומו הגיע לאלפים. יש לציין כי למרות אפיו הדתי, רוב תלמידותיו באו דוקא מחוגים לא־אדוקים, כי רמת הלמודים והחנוך משכה אליה את תשומת־לבם של ההורים מכל חוגים.

בראש „בית־יעקב" עמד קורטוריון של טובי עסקני העיר. יו"ר הקורטוריון היה משה שצרנסקי, החברים: אברהם טברסקי, שלמה הלברשטדט, שמעון הלברסברג, העשל שצרנסקי, יעקב מינצברג, גב׳ חיה רוזנבלט וגב׳ בלוזייד. המזכיר: שמואל אונגר. יש לציין ביחוד את התמסרותן של הגב׳ חיה רוזנבלט והגב׳ בלוזייד. הן הקדישו הרבה מעתותיהן וכספם לקיומו ולקידומו של בית־הכפר.

מנהל הלמודים הכלליים היה מר י. גיברץ, מנהלת היודאיסטיקה גב׳ יעקובוביץ, וחבר המורות: אקהייזר, זילבריבאך, זילברברג ובלומנברג.

ליד בית־הספר התקיימו שעורי־ערב לבנות מבוגרות באותה מגמה, הבנות, וביחוד הגב׳ אכתר מייזלס, השתתפו גם בפעולות תרבותיות לטובת ביה"ס „בית־יעקב".

בית הספר „בית יעקב" בלובלין

א. צ. מייזלס

בית־הספר „יבנה"

קבוצת עסקנים של „המזרחי" יסדה, אחרי הרבה עמל ומאמצים, בית־ספר לאומי־דתי בשם „יבנה". בית־הספר היה ברחוב לוברטיבסקה 8, בלבה של לובלין היהודית. בתחלה היו בבית־הספר 4 כתות־מתחילים ובכל שנה נוספה כתה אחת, עד שהיה לבי"ס של 7 מחלקות.

בבית־הספר לימדו תנ"ך, תלמוד, „שלחן־ערוך" ולמודים כלליים בעברית כשפת־הלימוד, ופולנית והיסטוריה פולנית. בית־הספר השתדל להחדיר בלב מנהל בית־הספר, וכמה מאות מילדי לובלין קבלו את חינוכם בו. התלמידים היו, עפ"י רוב, מחוגים מעוטי־אמצעים, שלא היה ביכלתם לשלם שכר־למוד במלואו, לפיכך, התעוררו קשיים רציניים בשטח הכספי, והרבה דאגות ועמל נכונו לעסקנים, חברי ועד בית־הספר: אליעזר מוקוטובסקי, יעקב קנטור, אפרים ז'יטומירסקי, ישראל־איסר שפר, שלמה־טוביה לקס, משה־ראובן ארליכמן ומשה זימן.

בערבים ובשבתות היו מסדרים בבית־הספר שעו־

הנהלת בית־הספר „יבנה". 1934

התלמידים את אהבת המסורת וארץ־ישראל. כל השליחים שהגיעו מן הארץ ללובלין, בקרו ב„יבנה": הר' י"ל מימון, נ. ביסטריצקי ועוד

המורה יעקב טאצא, שנשלח מטעם המרכז של בתי"ס „יבנה" בוארשה, משכיל ובעל־כשרון, היה ריב והרצאות, שהרחיבו את הנטיה לציונות־הדתית בין ההמונים בעיר.

בחורבנה של לובלין היהודית הושמד גם רובם של ילדי־בית־הספר „יבנה" על אבותיהם, ורק מעטים מהם שרדו בחיים.

משה רון (רושגולד)

„לובלינער טאָגבלאַט"

אחרי מלחמת העולם הראשונה, כשחזרו החיים הצבוריים־הכלכליים בלובלין לתקונם, התחיל להופיע העתון היומי היהודי „לובלינער טאָגבלאַט".

מייסדי העתון ומו"ליו היו כצנלבוגן וגראדל, מראשי „המפלגה העממית־היהודית" (פאָלקס־פּאַר־טיי). חבר־המערכת היה: ש.י. סטופניצקי וברוך צוקרמן. העתון נדפס בדפוס הרשנהורן־ושנידמסר, ברחוב ברנרדינסקה 20.

בימים ההם שימש העתון גם כתובת לארגונים מעבר־לים (לאַנדסמאַנשאַפטן) שבקשו לשלוח עזרה ליהודי לובלין והסביבה.

העורכים השתדלו לשוות לעתון אופי בלתי־מפלגתי והם עמדו על הדרישה, שהחיים הצבוריים, מוסדות־הקהלה וחברות־הצדקה יפעלו על בסיס דמו־קרטי ויהיו נתונים לבקורת. לימים, עם חלופי גברא שחלו במערכת, ולאחר שצצו מפלגות ברחוב היהודי, לא עמד העתון בנאמנות לקו הבלתי־מפלגתי. אבל, העתון שמש מכשיר, להתפתחות דעת־הקהל והבקורת בחיים הצבוריים, עד סוף קיומו.

שנים מספר לאחר ייסודו של העתון עזב העורך הראשי ש.י. סטופניצקי את לובלין, ועבר לריגא, כעורך העתון „ריגער פרײמאָרגן". גם ברוך צוקרמן יצא מלובלין ובעריכת העתון פעל י. נוסנבוים, עתונאי צעיר, שנעשה אח"כ העורך היחיד והסופר של „לובלינער טאָגבלאַט".

תבנית העתון היתה 4 עמודים ב־מי־חול ו־8

גליון „לובלינער "טאָגבלאַט"

עובדי הדפוס: יושבים מימין לשמאל: **גטריימן, זיגלמן, קורץ,** עומדים: **ריכנשטין, רושגולד, קניגסברג**

עמודים בערב־שבת. בימות־החול היה העמוד הראשון של העתון מוקדש לחדשות־העולם ולמודעות, לרוב ברכות ומודעות־אבל. העמוד השני הוקדש למאמר הראשי שנכתב ע״י י. ניסנבוים, שהכיל סקירה על הויכוחים בסיים ושאר בעיות, מתוך העתונות היהודית והפולנית בוארשה, שעובדו ע״י ניסנבוים; ובשולי־הגליון, מתחת לקו, נדפס פליטון בחתימת א. שוואר־צער, אף הוא אותו ניסנבוים...

בעמוד השלישי נדפסו דו״ח של הישיבות בועד־הקהלה, מועצת־העיר, פעולות מוסדות צבוריים, יסתם חדשות מלובלין והסביבה. העמוד הרביעי הכיל מו־דעות, כרוניקה קצרה מודעות ראינוע ותיאטרון, ומעשים שהיו.

אע״פ שמספר הטופסים שנמכרו היה מעט ומצבו החמרי של העתון היה קשה תמיד, רב היה מספר קוראיו. די היה שאחד מדיירי הבית יחתום על העתון וכל שכניו יקראו בו...

מפני מצבו הקשה, לא יכול העתון להרשות לעצמו למנות כתבים; אולם, לא היתה מגיעה במסי־רת המאורעות ברחוב היהודי לידיעת המערכת בו ביום מפני שרבים מן הקוראים ראו עצמם כסופרי־העתון ומהרו להודיע טלפונית על כל מאורע שהת־רחש, בפניהם או מפי השמועה. היו גם מקרים שבא למערכת אדם שנכשל במעשיו, ובקש רחמים שלא פרסמו את הדבר. „אני מבין, שבודאי יגיע הדבר לידיעתכם" — היה אומר, וכך הגיע הדבר לידיעה באמת...

מבחינה מדינית, עמד ניסנבוים, העורך הראשי, קרוב מאד לחוגי „הבונד" אלא שהיה עליו להתחשב בעובדה, שהעתון הוא יהודי־כללי, וחוג ההיתמכים אינו בונדאי כלל. ואירע לפעמים שהיתה מריבה בין עמודי העתון, וביחוד בתקופה של בחירות למועצת־העיר, ועד־הקהלה או הסיים, ניתן מקום למפלגות שונות זו מזו.

ברבות הימים עבר העתון, על דפוסו, לידי העוב־דים בו, שהיו בעלי הרכוש של העתון וגם יורשיו

יעקב ניסנבוים

ברוח. אמנם מכיון שבחירת העובדים היתה מקרית, ובין 6 העובדים שנעשו מול״ים לא היו כחות אינ־טלקטואליים ובעלי־נסיון במקצוע זה, ירדה באמת רמתו של העתון, לאחר ש„העסק" עבר לידי השותפים החדשים. אולם, לימים רכשו השותפים נסיון וחלקו את העבודה באופן זה: שנים מן השותפים, הירש כהן וי. כץ קבלו עליהם את הנהלת העתון; ליב פרל — את ההגהה; ויתר השלשה: פישל גרנואלד, בנימין ווסטלר וחיים הרשנהורן עבדו כסדרים.

כהן נעשה במשך הזמן הרוח החיה בעתון. אע״פ שלא היתה לו השכלה מספיקה, הוא נחון בחוש חריף, באהבה לדבר שבדפוס ובמרץ רב. עבודתו ב„לוב־לינער טאָגבלאַט" היתה מכפיקה בעתון „נורמלי" אחר כדי להעסיק 4—5 עובדים; מלבד היותו העורך

Jednodniówka DI „CUKUNFT" Cena 5 gr

די „צוקונפט"

אויסגאַבע צום 20-יאריקן יובל
פון יוגנט - בונד „צוקונפט"

לובלין, אפריל 1939

„די צוקונפט" — הוצאה חד־פעמית

האחראי בפני השלטונות והיה צריך להופיע בפני הצנזור ו„להתנצל" על רשימות ומאמרים בלתי־רצויים — ובשנים האחרונות היתה זאת הופעה שכיחה במשטר ה„סאַנאַציה" בפולין — היה גם המו"ל למעשה, ועמד בקשר עם כל מחלקי־העתון, והוא שהיה גם הגזבר, מנהל־הפינגסים, מקבל המודעות, מנהל המו"מ עם התיאטרונים והראינ ע והמוסדות הצבוריים, הדואג לנייר, וגובה ופורע חובות. ומחוץ לכל

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

„LUBLINER SZTYME". פרייז 10 גראשן אכטער יאָרגאַנג. № 51

לובלינער שטימע

וועכנטלעכע ארבעטער־צייטונג.

אדרעס פון רעדאַקציע און אדמיניסטראַציע — שעראַקע 16, טעל. 28-79

Adres Redakcji i Administracji Lublin, Szeroka 16 —

Konto P.K.O. 65-345

Lublin, piątek, 20-go grudnia | 1935 | לובלין, פרייטיק, דעם 20 טן דעצעמבער

יידיש שול־אָרגאַניזאַציע אין לובלין

אכטונג האַנטווערקער און כאַלופּניקעס!

„לובלינער שטימע", שבועון של ה„בונד"

תפקידיו אלו אחראי לתוספת של שבת, שמלבד מאמרו של כטופניצקי, הכילו כל 4 עמודיה „קטעים" של מאמרים מועתקים מעתונות־העולם היהודית. גם ב„גזירת קטעים" זו עסק כהן בתבונה ובאהבה ורבים מן הקוראים האמינו לתומם שגם ד"ר מוקדוני בניו־יורק בעוזרי „לובלינער טאָגבלאַט"...

יעקב כץ היה המסדר את העתון ועשה את עבודתו בערבים עד מאוחר בלילה. מבחינה כספית שפר עליו מצבו, הוא היה בעל בית־הדפוס „פולוניה" ולא היה זקוק למשכורת הזעומה של ה„טאָגבלאַט" אך סדור העתון היה תחביב אצלו. כשנתבקש ע"י שותפיו להסתלק מחלקו שהרי „אין זה חסר לפרנסתו" ענה, שהוא מוכן לוותר על משכורתו אך לא על עבודתו. „אני פשוט אוהב את הטאָגבלעטל" — היה אומר.

בסידור העתון עבדו מלבד 3 השותפים הנ"ל, גם 7 פועלים־כדרם: רייכנשטיין, י. קורץ, י. זיגלמן, ח. קניגסברג, ו. גטרייטמן, י. נומברג, מ. רושגולד, וי. בוים — המכונאי. רוב הסדרים רכשו את המקצוע מתוך עבודה ב„טאָגבלאַט". הסדרים היו חברים־פעילים באיגודים מקצועיים. מזכיר־מפלגה שהיה מביא רשימה או מודעה לעתון, היה דואג שיימסר לידי הסדר „שלו", סגולה מפני שגיאות...

במשך הזמן התחילו אחדים מן הפועלים־הסדרים „בהתחרות" כלפי העורכים. י. ציגלמן ורייכנשטיין נעשו סופרי־הספורט של העתון. רייכנשטיין שהיה גם מזכיר „הפועל" בלובלין, היה נוהג ללכת אחרי כל מפעל ספורטיבי אל המערכת, והיה עומד ליד תיבת־האותיות ומסדר את הדו"ח מבלי להעלות את הרשימה בכתב. והיו אנשי העתון אומרים עליו: „אתה כבר מסדר בעל־פה"...

בעבודתי בתור סדר ב„טאָגבלאַט" היה לי פולמוס בעתון, עם העורך ניסנבוים, בנוגע לבתי־הספר העממיים בפולין. הייתי שולח את המאמרים בדואר, בחתימת שם בדוי, ורק לאחר שנדפס המאמר השלישי נודע לניסנבוים מי הוא בעל־וכוחו, ובא לבית־הדפוס והודיע, שאם הסדרים יהיו סופרים, יעמדו העורכים לסדר את האותיות.

מכל צוות־העתון נשארו בחיים: רייכנשטיין, גטריימן ואנכי.

ב־1 בספטמבר 1939, בפרוץ מלחמת־העולם, הופיע עוד „לובלינער טאָגבלאַט" כרגיל, ב־8 עמודים, שהכילו את החומר של שבת, כנהוג. ביום ו' ב־8 בחודש הופיע „לובלינער טאָגבלאַט" בפעם האחרונה.

Rok II. № 35. (73). Lublin, 7 września 1917 roku. W Lublinie cena 34 halerze po za Lublinem „ 40 halerzy

MYŚL ŻYDOWSKA

TYGODNIK SPOLECZNY

השבועון „מישל ז׳ידובסקא״

בו ביום התחילו בהכנת החומר לעתון של יום א׳. אולם בשבת, ב־9 בחודש, הפציצו הגרמנים את לובלין ושיתקו את החיים בעיר. העובדים התפזרו לכל רוח, נפסק הקשר ביניהם ו„לובלינער טאגבלאט״ לא הוסיף עוד להופיע.

בימים הראשונים של הכיבוש הבטיח המפקד הגרמני של לובלין, להרשות הוצאה־לאיר של עתון יהודי קטן, סודרו 2 עמודים בדפוס י. כץ, אלא שברגע האחרון ביטל המפקד את הרשיון.

מלבד העתון היומי, יצאו לאור בלובלין, החל משנת 1928 עד המלחמה, השבועון „לובלינער שטימע״ (העורך — י. הרנהוט) ע״י ה„בונד״ המקומי.

בשנים 18—1916, בזמן הכיבוש האוסטרי, יצא־לאור שבועון יהודי בפולנית „מישל זשידאווסקא״ (העורך — לודוויג רכטשאפט). מזמן לזמן הופיעו גם בטאונים חד־פעמיים ע״י המפלגות.

בלה רפפורט-נאדובניק

הצגת „הדוכס״ בלובלין

לכאורה אני לבדי בבית, אך משנגעתי בנושא זה, נזדעזעה נימת הנפש הקשורה ללילות העבר, והדמה מסביב מדובבת אלי. נתמלא חדר־בדידותו נפשות חיות, זה מזמר לחוד לעצמו וזה קורא בקול, ואחד מוכיח שאין חשיבות לקומתו של משחק, אלא בתפקידו וטיבו. כל החבריה געתה בצחוק, והנה קם אותו בחור יקיר, אוז׳ל, ושואל: „ובכן, אתם צוחקים?״, והוא פותח בפרק של המחזה „הדוכס״ לאלתר קציזנא ואנו יושבים בפה פעור ובצחוק חנוק; הוא מתרומם ומתעלה, ואנו נדחקים לצדדין ונראה בעליל שקירות החדר צרים מהכיל את הדוכס היוצא לציד אל היער. בתפקידו נראה, שהוא נישא ועולה על עצמו, תרתי משמע.

אני ואחותי ז״ל קבלנו בשמחה את ההצעה להשתתף בהצגת „הדוכס״, לא היתה לקבוצה תכנית של ממש, אך כמה כשרון והתלהבות היו לה! הבמאי, אחד זיגבוים, מצ׳חוב, לא התחנך בבית־ספר דרמתי, אלא פעם השתתף עם אברהם מורבסקי בהצגת „הדוכס״, ואירע שבמשחק־השחמט הגורלי, בין מורבסקי — „הדוכס״, ובין זיגבוים — אביה של בת־ישראל שנגזלה ממנו, התעלה זיגבוים למדרגה גבוהה במשחק, עד שברדתו מן הבמה הפטיר מורבסקי: „אחא, אם תוסיף לשחק כך, תעלה עלי״.

מוצאו של זיגבוים היה ממשפחה עניה, בחבריא

*) בסוף 1927 נוסדה בלובלין להקת־חובבים „לובלינער יידישע דראמאטישע סטודיע״ („לידס״). ההצגה הראשונה והיחידה שהעלו על הבמה היתה „הדוכס״ לאלתר קציזנא, שהוצגה כמה פעמים בתאטרון „פנתיאון״ בינואר 1928 בהצלחה רבה. בהצגה השתתפו, — מלבד האחיות בלה וצפורה רפפורט — זיגבוים, שיינר, אורז׳ל, וייצנבליט, ווערבינסקי, פריינדליך, סאדר, זיידנבוים, קירשנברג, שטרוזמן. לפי „לובלינער טאגבלאט״ מ־17 בינואר 1928 היה הבמאי אברהם מורבסקי, אך יתכן שהדרמה הוצגה ע״פ ביומו של מורבסקי בוארשה, ובלהקה הלובלינית לא השתתף כלל, וההצגה עברה בהצלחה, כדברי המחברת. בגלל התנאים הקשים מבחינה כספית, ומפני שכמה חברים יצאו לחו״ל (בלה רפפורט עלתה לארץ), נתפרדה הלהקה.

המערכת.

התלחשו, שהוא בא לחזורות כשהוא רעב, אלא שהיה בו מעין כוח המרתיע מלהגיש לו עזרה. אין לשער את התלהבותו בעבודה, כלו שפע נעורים, אפילו רחובות לובלין החרפיים התנערו בעינינו. איש לא העיז להפסיקו, עיניו חדרו אלינו, לעמקי־הנפש וגלו רגשות שלא ידענו היותם בנו.

הגיע היום שצפינו לו, הצגת המחזה בתאטרון „פנתיאון", היה קר בתיאטרון וחם בלב; האולם נת־מלא צופים, היינו כבר ב„איפור" נרגשים, אוז'ל נמוך הקומה, גדל במדתו עוד לפני עלותו על הב־מה: טפוס של גוי, פריץ כהלכה, ולצדו עמד זיג־בוים — אבא יהודי מכל הדורות, שמלבד דאגות־הפרנסה ניבט מעיניו הפחד לגורל ילדיו ואימת הגויים מסביבו, האומרים לגזלם מידיו. לידו אני עומדת — הבת, בצמותיה הצנועות ואתי „אמא שלי" — ריבלי אחותי. שנינו הרגשנו את הזרם הפועל בנו, שקשה להפרידו. התכונה הפסיכולוגית לתפקידים שאחדו אותנו גם אחדות־מורשה הביאה שמחה בלבנו. ומ־סביבנו יתר השחקנים, שלצערי, נשכחו גם שמותיהם מלבי.

והנה, לפני הפתיחה, רעש והמולה, אסון ניתך על ראשנו: אלתר קציזנא בכבודו ובעצמו נזדמן אצלנו בערב זה, בדרכו לוארשה, ובראותו את המודעות בעיר בערה בו חמתו, ונחפז לבוא לתאטרון, ונכנס מיד אל מאחורי הקלעים ומצא את כל משפחת „הדוכס" בתפארתה. והוא טוען: „איזו חוצפה, מבלי להודיע, מבלי לשאול, מבלי הסכם על שכרו מהכנסות!" זיג־בוים מבקש אצלו רחמים, הרי הצלצול השלישי, נשאיר את הוכוח לאחר ההצגה, ובינתים — התכבד נא ושב, ודוקא בתא...

לאחר שהלך, הפטיר זיגבוים, ואת דבריו ומבט־עיניו לא אשכח: „חבריא, הבה ונעשה" כלנו הר־גשנו בשליחותנו, כיהודי אדוק לפני קדוש־השם, וכך עלינו על הבמה.

עברה המערכה הראשונה, ירדנו אל מאחורי־הקלעים, והנה נפתחה הדלת והופיע — אלתר קציזנא, ומראהו מוזר מאד, והוא מחבק ומנשק לנו ובקול חנוק מדמעות אומר: „ילדים, איני יודע מי אתם, אך מובטחני שאח־רי שנה של עבודה כזאת תהיו כ„להקה הוילנאית", והריני נשאר כאן למחר, כדי לדבר לפני הקהל על האוצר שמצאתי כאן בהיסח הדעת", והוא נשאר...

במשך שבועות וירחים כתב אלינו ותבע — המשך...

המשך? הנה אני לבדי בחדר ורק השעון פועם את תשובתו.

מוסדות תרבות

1. „הזמיר".

„הזמיר" נוסד בשנת 1908 בהנהלת ד"ר הירש טננ־בוים, משה גריידל, חיים־מאיר הוכמן ודניאל רוטבוים. וזו היתה האגודה היהודית־הלאומית הראשונה בלוב־לין. בתכניתו היה לטפח את הזמרה והספרות היפה. נוסד גם חוג דרמטי ותזמורת, שהתגבשו בהם כשרו־נות מוסיקאים, כמו: אהרן־ליב זילברגלט, רוזנבלט, שמואל שפירא ואחרים. הנהלת החוג הדרמטי היתה בידי חייב־מאיר הוכמן, שהציג את הדרמה ההסטורית „בוסתנאי" ליצחק אוירבך (המוסיקה של חנא וולפס־טל) „אל נקמות" לשלום אַש (השתתפו ליבוש גליבטר, אברהם גולדפינגר, מנדל מאירסון והאחיות ציגלמן) „המשפחה" לנומברג, „הנבלה" לפרץ הירש־ביין (בהשתתפות שיינר, בלה שפירא, גוטהאַרץ, מינדל מאירסון ועוד).

למעשה, היה ל„הזמיר" ערך לאומי רב, וכבירה היתה השפעתו על הדור הצעיר. בכל ליל־שבת הת־קיימו „נשפים ספרותיים", שהשתתפו בהם חברים מקו־מיים או אורחים מן החוץ, בעיקר מוארשה. הופיעו בנשפים: ה. ד. נומברג שהרצה על „היהודים באמ־ריקא", הלל צייטלין, סגלוביץ, מנחם בוריישא, טרונק, המורה צימרמן, גב' צימרמן ועו"ד וורמן. לעתים היה „הזמיר" מסדר ויכוחים על נושאים ספרותיים: מנדלי מוכר־ספרים, י. ל. פרץ, רייזן, נומברג, שלום־עליכם, שלום אש, ועוד. ע"י „הזמיר" התקיימה ספריה שה־כילה ספרים ביידיש, עברית, פולנית ורוסית, והיא היתה הספרים היהודית הצבורית הראשונה בלובלין.

בתקופת הכיבוש במלחמת העולם הראשונה התפורר „הזמיר" והספריה עברה לידי „הבונד".

2. תאטרון יהודי.

בלובלין לא התקיים תאטרון יהודי בקביעות. לעתים היו באות להקות־תאטרון מוארשה, לודז, וילנה וביא־ליסטוק. לרוב הציגו מחזות בנוסח הישן, אופרטות „עם מחולות וזמרה". אכן, גם הבמות היהודיות המעולות היו באות לעיר והן שהציגו דברים של טעם. תאטרון־הצ־עירים מיסודו של ד"ר וייכרט הציג את „מיסיסיפי", „שמחה פלאַחטע". אידאַ קמינסקאַ שחקה את „העלמה הדוקטור", „גליקל פון האמלן", „צדק אני דורש", „מירלי אפרת" ו„חסיה היתומה". דינה האלפרן נתנה את „היורש מפינצ׳ב", „הדוגמנית", „בעינים פקוחות", „הבעל הבלתי־חוקי". איזיק סאמברג שיחק את „הקמ־צן".

לתאטרון היהודי לא היה אולם קבוע משלו, והוא היה נודד מאולם לאולם. בתחילה הציגו בצרוף־העץ העגול „רוסלקא", שהיה בחצר, ברחוב זמויסקי, עד שהרסו את הצריף שהיה נוטה להתמוטט. ההצגות עברו לאו־לם־הראינוע „פנתיאון" ברחוב יזואיצקה, אחת־הסמ־טאות בעיר העתיקה. במות מיוחסות, שבאו להופעות בודדות, וציפו לקהל גדול, זכו לאולמות המרווחים של בתי־הראינוע הגדולים בעיר: „קורסו", „אפולו".

„לובלין, על אוכלוסיה יהודית של 45.000 נפש, אין בה תאטרון יהודי. אכן, היו הצגות קבועות כמעט של 2 להקות יהודיות. אבל לא ידענו מזמן טעם הצגה יהודית. אין אולם בשביל להקה יהודית. התאטרון הע רוני, שהיו מוסרים מזמן לזמן לשם הצגה יהודית, נעול כיום בשבע מנעולים, בפני הצגה של שחקן יהודי. במקרה הטוב ביותר, משיגים אולם־ראינוע בסימטא נידחת (הכוונה ל„פנתיאון", המערכת) וגם זאת בתנאים גרועים, לשעה 11—12 בלילה, לאחר הצגת־הראינוע האחרונה".

בדברים האלו תאר י. ניסנבוים את הקשיים והמכ־שולים לתיאטרון היהודי במאמר מפברואר 1939 ב„לובלינער טאָגבלאַט".

י. כרכטינברג

3. הליגה לתרבות (קולטור־ליגע).

ה„קולטור־ליגע" נוסדה בשנת 1934 ע"י „הבונד". הייתי אחד המייסדים, שביניהם היו ד"ר הרשינהורן ושמחה אנגלסברג.

השפעה רבה נודעת ל„קולטור־ליגע" על החיים החברותיים בלובלין. נוסדה מקהלה שהשתתפו בה כ־50 פועלים ובראשה — המנצח סטנוביץ, פרוון במק־צועו. המנצח השני היה איש־המוסיקה הפולני — פרופ׳ דזיוולסקי.

ספריה גדולה שהכילה כ־3000 ספרים באידיש ופו־לנית, היתה בחשות ה„קולטור־ליגע", וגם אולם־קריאה הגדול בלובלין שכל העתונות היהודית בפולין וחלק גדול מח"ול נמצאו בה.

ל„קולטור־ליגע" היתה גם תזמורת כלי־נשיפה בני־צוחו של אקרמן.

בהרצאות „שסידרה" ה„קולטור ליגע" לעת ם תכו־פות השתתפו מלובלין: ד"ר מנדלבוים, ד"ר הירשהורן וגם מרצים מחוץ־לעיר. מחזורי?הרצאות קראו לאו פינקלשטיין, איציק מנגר, א. מורווסקי ועוד.

י. שוורץ

מ. ש. גשורי

יונטיל כלי־זמר מנגן עממי

יהודי לובלין ורשה מזכירים עד היום בגאוה ובאהבה את השם „יונטיל כלי־זמר", כנר־אמן מופלא, שהלהיב את לב יהודים ושאינם־יהודים בחתונות ובנשפ ם ושהנחיל רגשי יופי נעלה בנגינתו, כאחד האמנים המחוננים. שמו עטוף ספורי מעשיות, כמעט אגדות, על אופי נגינתו.

הוא היה אחד המנגנים המעטים שלמרות גדולתו בנגינה, לא ויתר על חסידותו. הוא היה יהודי חרד, וחסיד בכל דרכיו. רבים מצדיקי דורו השתדלו לקרבו אליהם, והוא היה מרבה לבקר אצלם ולהנותם בנועם נגינתו.

נולד במזריטש בשנת 1827 למשפחה מכובדת

[בשם שפילמן]. אביו נתן לו חנוך יהודי ובהשקפותיו על החנוך לא היה שונה מיהודים אחרים ושאף לעשותו בר־אוריין, ואפילו שיהיה רב בישראל. ולשם כך היה לומד במשך שנים בישיבת מזריטש. יונטיל עצמו אהב את למוד התורה אך לא מצא בה ספוק שלם. נפשו היתה חולת אהבה לכנור ולצליליו הדקים. אכן, אהב להתאים נגונים לתפילות ולפיוטים ולעשות להם מטע־מים מוסיקליים.

אחרי שעזב את למודיו בישיבה, בחר לו את הנגינה בכנור למקצוע חייו. ע"ד בהיותו צעיר נשא אשה, הוא בחר לו מנגנים המתאימים לטעמו ורוחו שהרכיב לו מהם תזמורת ועבר לגור אתם בלובלין, ושם החל לנגן בחתונות ובשמחות. ולא עבר זמן רב ושמו הלך לפניו. ולא יהודים בלבד, אלא גם הפריצים העשירים בעלי־האחוזות הזמינוהו לנגן בחתונות ובנשפים.

עיר מולדתו היתה חביבה עליו, וגם בלובלין, היה רושם את שמו: „יום־טוב דוב שפילמן, איש מזריטש", בשם ארוך זה היה חותם על כל היצירות שחבר, אך לשם הקיצור היו קוראים לו „יונטיל כלי־זמר".

נגינתו של יונטיל בחתונה נחשבה לכבוד גדול למחותנים ולמסובים, והכלה יכלה להתפאר הרבה שנים שבחתונתה „נגן יונטיל עם מקהלתו־תזמרתו". כחו של יונטיל בנגינה היה עצום, ובעת נגנו בארוחת החופה התרכזו המסובים, בהביטם ישר לתנועות פניו וקשתו מעל למיתרי הכנור.

כאמן לכנורו היה נאמן ללובלין. בעיר בה ישב 35 שנים כמנצח על התזמורת בחתונות יהודים, השקיע את מרצו ואונו באומנותו והשתדל להוסיף שמחה ועונג בעיר. ורק בשנים האחרונות עבר לגור בוארשה, שהיה מופיע שם יחד עם הבדחן הידוע נח נשלסקר ועם משה זינגר, שנסע לאמריקה לאחר פטירתו של יונטיל והיה שם לבדחן מפורסם, והיו אומרים עליו שזכותו של יונטיל עמדה לו בפרסומו...

יונטיל לא למד את תורת המוסיקה להלכה, הוא היה לומד־מעצמו. ובכל זאת היה כנר מפורסם וגם ניסה כחו בחבור נגונים. את היסוד מצא בתפלה ובפיוט הדתיים, בסידור ובמחזור, ואת הנגונים יצר מפרי רוחו.

בשעתו של יונטיל היו בלובלין שלש להקות־תזמרות, וכל אחת נקראה על שם הכנר הראשון של החברותא, שהיה גם המנצח על נגינותיה. ברם, יונטיל עם להקתו עלה על כולן.

עיקר פרנסתם של ה„כלי־זמרים" היה על החתו־נות. הד"ר גרשון לוין מתאר בזכרונותיו את מצב המוסיקאים בלובלין בימים ההם. בחתונות היה יונטיל מנגן נגון עצב מלא מרה שחורה, ואחרי זה היה מנגן אימפרוביזציות ברוח החזנות, והתיפחות של בכי נשמעה בין הנוכחים. השותף לפרשת הנגינה בחתונות היה הבדחן. תפקידו היה חשוב מאד ועליו היה לפעול בשני כוונים: לפני החופה, ב„הושבת הכלה והחתן", היה על הבדחן להכשיר את הנוכחים למצב של בכיה. ואם רצה הגורל שהחתן או הכלה היו יתומים, נפתח לו לבדחן כר נרחב לפעולתו הבכיינית. הכנר הראשון היה משתפף על כנורו בנעימות שכחן יפה להזעיק אבן מקיר. דמיונו היה אז כחזן בתפלת „ונתנה תוקף", וכל האנשים, ובפרט הנשים התיפחו בבכי מאד. ואילו בשעת הסעודה שנערכה בערב־המסיבה ונקראה בשם „הערב הגדול", הוטל על הבדחן לענג את הנוכחים ולשמחם בבדיחות ושירים.

יונטיל והחברותא עמדה להם זכות לנגן גם בתיאטרון העירוני. וגם היה מנגן לעתים קרובות בנשפים שנערכו בביתו של שר־הפלך בשדליץ. מספרים עליו, ששמעו הגיע עד לחצר הקיסר בברלין, והוא הוזמן לנגן לפניו. יונטיל היה בקי גם בנגינה זרה, והיה מנגן עם תזמרתו גם אוברטורות ומנגינות של יוצרים אירופים ידועים. הוא נגן במשך 6 עונות בנאלנטשוב, בהתנותו תנאי שלא ינגן בשבת. והוזמן עם תזמרתו לנגן גם בתיאטרון בוארשה. הדבר היה בשנת 1878, בזמן בקורו של הקיסר אלכסנדר השני בוארשה. הוא נגן על היציע של הגמנסיה הרוסית בככר הקרקובי.

מלבד עבודתו כמנגן עלי כנור עסק יונטיל הרבה בחבור נגונים. הוא חבר הרבה יצירות לתפילות ולפזמונים, כמו ל„הביאנו לשלום", „אמנם כן", „אל אמונה בערכך דין", „קרוץ מחומר", „חצות", „דרכך אלקינו להאריך אפך".

ב„דרכך" הגיע לפסגה ביצירותיו, ונוהגים לנגנה עד היום בחתונות ובה נעימות נוגעות עד הלב, בנויות על מוטיבים אופיניים בנגינה היהודית־גלותית, ואמנם היא אחת היצירות הנעלות שביצירותיו. צער האומה בגלות ושמחה מהולה בדמעות מצאו את ביטוים והדם ביצירה לירית זו.

הוא חבר גם יצירות לפזמונים „המבדיל", „אליהו הנביא", „הנה מה טוב ומה נעים", „לשנה הבאה

בירושלים", ו„הקוזק של משיח". מלבד זה היה מחבר יצירות לכבוד אישים שהיה מכבדם, בכל מנגינה היה כותב בדיו אדומה את המלים: „הקומפוזיציה שלי אשר חנני ה'". והדגיש את המלה „שלי", שלי, רצה לומר: ילדי רוחי, תמצית מוחי ונשמתי.

רוב חבוריו היו לכבוד מאורע, כגון: חתונה אצל צדיק חסידי, או שמחה של מצוה אצל רבי. מיצירה אחת „ובכן צדיקים" אנו למדים שהיה מכבד מאד את הצדיק ר' אברהם אייגר מלובלין. על היצירה רשם בדיו אדומה: „לזכרון חתונת בן הרב הגאון בוצינא קדישא מורנו ורבנו ר' א. אייגר דפה לובלין, פרשת בשלח יום ד' ח' בשבט תר"נ לפ"ק". הוא היה מכבד גם את העשירים הנדיבים ביצירותיו, ועל אחת מהן, „שמך מעולם עובר על פשע", רשם את הכותרת: „קומפוזיציה שלי בוורשה שנת תרנ"ב לפ"ק לזכרון חתונת הגביר ר' יוסף ליב מיהלנבאנד עם הגביר ר' משה שולברג, פרשת וירא".

וכך היה מכניס חיים לפיוטי הימים־הנוראים בהתאימו להם נגונים ליריים, והיה מנגן בכנורו לא רק את תפילות כל השנה, אלא שם לב גם לפיוטים מוזנחים. לא נעלם ממנו הפיוט „אלקי ימי שנותי כלו" (יוצר לשבת ראשון אחר הפסח) שהחסידים אוהבים לפסוח עליו. וכן הפיוט־הקינה „ציון, אווך למושב אלהיך", וחבר להם מנגינות. הוא היה מחבר גם מנגינות לשירים באידיש, לסיום בחתונות, כמו שיר־פרידה, המסתיים בקריאה: „זייט געזונד, האָט געזונד! אַ גוטע נאַכט!" (היו שלום, צאתכם לשלום, ליל טוב). וכן היו מנגנים לכבודו בחתונות שיר של הבדחן: „אָפּגעשפּילט זאָל ווערן, אַפּרעהליך שטיק, יאַנטיל, מיט זיין מוזיק" (ינוגן־נא, נגון שמח, יונטיל ולהקתו).

ראוי לציין פרט אחד באופן יצירתו: רוב מנגינו־תיו חיבר לכנור וזמרה באופן שהעיקר היה הכנור, והטפל — הזמרה, מעין איפכא לנהוג בנגינה האירופית, ששם תופש הזמר את המקום העקרי, והנגינה באה בתורת לווי. יתכן שעשה זאת בכוונה, להבליט את ברק נגינתו ולהעמיד בצל את הזמר־הבדחן, שתפש מקום בראש בחתונה. בלובלין היה מרעיש עולמות ומבצע את יצירותיו עם הבדחן יוסיל, שהיה מזמר את התפילות, ובו מצא את האיש שהתאים לו ולתבי־עותיו. יוסיל הסכים, שידו של יונטיל תישאר על העליונה בהבלטת ה„פרימה" בכנור, והוא בא למלא את החסר, לבטא את המלים ולפרש את הנגינה בתוכן התפילות.

רבות מיצירותיו היו ידועות לקהל, ורבות נשארו בגניזה, ועברו בירושה לבניו אחריו. עזבון מוסיקלי גדול עבר לידי נכדו אלחנן שפילמן, שהיה כנר בתזמורת הסימפונית בוארשה, ובו פרטיטורות שלימות של יצירות כתובות בידי יונטיל. הוא השאיר הרבה יצירות לתפילות ופזמונים לכנור וזמרה בלווי של רביעיה כפולה: כנור ראשון ושני, חליל, קלרנט, באס ואלטו, חצוצרה וטרומבון, תוף גדול עם טסים, תוף קטן, פעמונים (מכשיר שנגינתו בדרך צלצול בפעמו־נים), משלשת (טריאנגל), טמבור ומכשיר בשם מוזר „טם־טם" שמילא תפקיד עקרי ביצירת „חצות", בה תאר את חצות הלילה בצלצול שעת השתים־עשרה. ברעיון זה בא לתאר את הקשר של יהודי דתי לחצות־לילה, שאז עליו לקום ולערוך תפלת „חצות", תפלה מלאה קינה על הגלות המרה והארוכה, ומאידך מעוררת לקראת הגאולה.

ביצירותיו של יונטיל היו שלשה יסודות יהודיים: חזנות, נגינה גלותית (כלי־זמרית) ובדחנות.

רוב שנותיו בילה בלובלין, ולעת זקנתו עבר לוארשה וישב בה שנים מספר. והמשיך לנגן בחתונות. מקומו הקבוע היה באולם החתונות ליד „שער־הברזל" וברחוב דזילנה 7 (במקום זה הוקם אחר־כך בית־הכנסת „מוריה"). וערך מזמן לזמן קונצרטים לנגינה היהודית, שנחשבו למאורע גדול בחיי היהדות בוארשה.

קרבה גדולה קרבו הרבי ר' שמחה־בונם, הצדיק מפשיסחה, שהיה מחבב מאד את נגינתו, עד שאמר עליו, שבנגינתו הוא מגלה את מעשי השומעים ואת חטאיהם ומעוררם לתשובה.

בחוגי החסידים נחשב יונטיל כאחד „משלהם", והם ראו בנגינתו מכשיר לעזור לחיזוק האמונה בלבבות. החסידים ספרו עליו, שעזר לצדיקים להחזיר למוטב בנגינתו את העקשנים שבאפיקורסים. ומעשה שהיה בטיילו פעם בגן העיר בתשעה־באב ומצא שם יהודי אוכל לתיאבון. לשאלה, אם נעלם ממנו מה היום, ענה הלה שאינו מקפיד בכגון דא. הוציא יונטיל את הכנור מנרתיקו ונגן לפניו „כל נדרי" בהשתפכות געגועים, עד שנזדעזע האפיקורוס במעמקי־לבו וחזר בתשובה, והלך אתו לאחד הצדיקים לבקש ממנו תקון על חטאיו.

אגדה אחרת מספרת, שפעם נגן בפני חבורת אנשים משכילים שהיו לועגים למצוות, וגם בנגינתו רבת־הרושם נשארו במרדם. מרוב כעס ניפץ את כנורו לרסיסים.

יונטיל נפטר לעולמו בוארשה בשנת 1892, שבע ימים, בשם טוב, וכסמל לדור שלם של נוגנים ומוסי־קאים יהודים, בפולין. בני משפחת שפילמן התגאו בו. אחיו, ליבוש ממזריטש, שעסק במקצועו ככלי־זמר קרא לעצ־מו „לייבוש יונטילס", ובשם „יונטיל" נקראו הרבה ילדים שנולדו במשפחתו, לאות הוקרה. מענין הדבר שלא נשארה מיונטיל כל תמונה, דבר שהיה נפוץ מאוד בין הנוגנים, ויתכן שלא רצה לעבור על „לא תעשה לך כל פסל".

כנורו, שנגן עליו כל ימיו, נשמר אחרי מותו הרבה זמן כזכרון יקר אצל בני משפחתו. לבסוף נמכר הכנור ועמד למקנה בחצר הצדיק מגור. בחייו היה לאגדה של נגינה פלאית, שגם לאחר פטירתו לא נשכחה בין חובבי הנגינה היהודית הטהורה.

י. רייכנשטיין

מועדוני־ספורט יהודיים

בחיים היהודים הססגוניים בלובלין שלפני המל־חמה, נודע מקום נכבד לתנועת הספורט המסועפת.

כאחד העסקנים בשטח הספורט, אנסה לספר את תולדותיה של תנועת הספורט היהודית בלובלין בש־נים 1920—1939. באין תעודות לנושא זה, אמסור את הדברים לפי זכרוני בלבד.

היסוד לתנועת הספורט הונח בשנת 1922 ע"י ארגון־הצופים „השומר הצעיר", שהקים קבוצת־כדור־גל „שומריה" (לימים נקראה „ירדניה"). הקבוצה הת־חילה במשחקי־כדורגל במגרש הווליה (סלאמיאני רינק), והיתה מפורסמת בה, „השלישיה": רוזנברג—שפירא—קופרברג. באותו זמן היתה קיימת גם אגודת־התעמלות „שמשון" („סאַמסון"). כעבור 2—3 שנים התאחדו שני הארגונים, „ירדניה" ו„שמשון" בהתאח־דות יהודית אחת לספורט בשם „אגודת התעמלות וספורט יהודית „הכוח" — ועסקניה הראשונים היו: משה פראקטר, הירש ניסנבוים, זילברשטיין, שמואל ניסנבוים, ועוד.

ב־1925 נפתח האולם של „הכוח" ברחוב קרוטקא. ע"י „הכוח" התקיימה אז תזמורת סמפונית. „הכוח" קיבל בתכירה את המגרש ברחוב שננא (הידוע בשם „מגרש ארינגברוד") וחבריו עבדו בהתנדבות בהקמת גדר־קרשים מסביבו. במגרש התקיימו מזמן לזמן מש־חקי־תחרות של כדורגל. לאחר זמן עבר המגרש לר־שותו של „טאז" והתקיימו בו תרגילי־כדורגל, ביחוד של חברי אגודת־הספורט „מארגענשטערן".

החל מ־1927 הסתעפה תנועת הספורט היהודית; נוסד „הפועל", מועדון הספורט הראשון של פועלים יהודים. (ארגון „הפועל" הראשון בפולין) ברחוב סטאַשיץ 22 לאחר זמן קמו עוד מועדוני ספורט של פועלים: „שטערן" (גביאזדא) „מאָרגענשטערן" (יוטש־ניא). התקיימה גם קבוצת־כדורגל של אקדמאים „זשאקס", שכעבור שנה וחצי התפורר ובטל. ב־1932 נוסד עוד מועדון־ספורט יהודי בשם „ויניאווא".

בין מועדוני הספורט היהודים שררה התחרות רבה, בעקר בשטח הכדורגל. ביחוד, גברו הניגודים בין „הכוח" ו„הפועל". במועדוני־ספורט אחדים שחקו גם כדורג־לנים נוצרים.

ב־1936 פזרו השלטונות בלובלין את מועדוני הס־פורט „וויניאַווא" ו„גביאַזדאַ" רוב החברים של וויניאַ־ווא", והכדורגלנים בעיקר, נכנסו אל „הכוח" שאח"כ הוסב שמו ל„מכבי". ואגודת „גביאזדא" נאשרה מחדש לאחר זמן.

כל המועדונים היו פעילים מאד בכל שטחי הספורט. היו גם סקציות־נשים, ובין הספורטאיות נודעו ביחוד צישא פורשטייאר (נספתה בזמן המלחמה) ובלה ניישטיין. מועדוני הספורט היו פעילים גם בשטח התר־בות: „הפועל" היה מסדר נשפים בלילי־שבת בחורף; ו„גוויאַזדאַ" סידרה נשפים לספרות ומוסיקה.

המועדונים קיימו מפעלי־ספורט בממדים גדולים, כגון: תחרות־המירוץ של „הכוח" ברחובות־העיר, פעו־לות־ספורט לכבוד יובל־העשור של „הפועל", ההתמר־

דדות באתלטיקה קלה, מירוץ־רחובות ברובע היהודי, משחק כדורגל בין „המכבי" ו„הפועל" לזכות הגביע של „הפועל" (1937). (בגביע זכתה אגודת „הפועל"). תחרויות רבות־רושם סודרו גם ע"י „מארגענשטערן" מירוץ־האופניים ברחובות ומירוץ־התחרות לובלין—פיאסק. מועדון „מארגענשטערן" היה פעיל, ביחוד, בשטח ההתעמלות, שהודגמה בחגיגה באולם „קורסו". היו"ר של „המכבי" במשך שנים היה פרופ' יובל;

קבוצת „הפועל" וארשה ו„הפועל" לובלין בהתחרות 1933

של „גביאזדא" — מיטלמן של „מארגענשטערן" — גרטלר, ואנכי הייתי מנהל את „הפועל" כל זמן קיומו.

הרגעים הנאים בתנועת הספורט היהודית היו בזמן ש„הפועל" נאבק על כניסתו לדרגא א' בכדורגל של לובלין. „הפועל" נשמר שנתים בדרגתו זו (1934—1935). באותה תקופה התקיימה תחרות־הכדורגל בין „הפועל" וקבוצת וו. ק. ס. (וואַיסקאָווי קלוב ספאָרטאָווי") מדמבלין, בראשית דצמבר 1935 במגרש מכוסה־שלג ברחוב ליפובא, ונסתיימה בשערוריה, בגלל התכתשות עם החיילים. באותו מגרש היתה גם שערוריה בין „הפועל" וקבוצת א. ז. ס. ("אקאדעמסקי (זוויאָנזעק ספנרטאָווי"). אחרי ההתחרות הזאת נסגר מגרש־הספורט ע"י מוסדות־התנועה. גם „הכוח" היה שנה אחת בדרגא א'.

בלובלין היו גם כדורגלנים יהודים, שהשתתפו בנציגות העירונית: ווילניצקי, חיים גולדמן, פייגנבוים, שלייפר. ספורטאים יהודים מצטיינים זכו גם לאותות־הצטיינות ותעודות של הארגון הפולני־הכללי לכדורגל. המצטיינים היו: מאגר, אופנהיים, אברהם הולצברג, רייכנשטיין, פרופ' יובל.

פרק מיוחד קובעת לעצמה נציגות המועדונים היהודיים אל איגוד הכדורגל־המחוזי (ל. א. ז. פ. נ. — „לובלסקי אוקרענגאָווי זוויאָנזעק פּילקי נאָזשניי"). הנציגים היהודים הראשונים במוסדות המנהלים של האיגוד היו מאיר זילברגלט ומשה־אליהו שטרנפינקל. לאחר שנים נבחרו הנציגים: צדוק פרידמן, מאגר, אופנהיים, אברהם הולצברג, שלמה פדר, רגנבוגן. ראוי להזכיר את עמדתם הגאה של הנציגים היהודים ב־1938.

בזמן הבחירות באסיפה הכללית של איגוד־הכדורגל פתחו כמה מנציגי המועדונים הפולניים בתעמולה אנטישמית, כדי למנוע בחירת נציגות יהודית מתאימה. מגר, אופנהיים, הנציג היהודי היחידי שנבחר אז יצא בנאום מלא־גאווה, והודיע שהוא מסתלק מתפקידו בגלל מניעת נציגות יהודית מתאימה למצבם. המועדונים היהודים אסרו מלחמה נגד העמדה האנטישמית, הסתלקו מהשתתפות בא. ז. פ. נ., לא הסכימו למשחקי־תחרות עם הפולנים, וגם הזהירו שהיהודים יחרימו את המשחקים. המאבק נגמר בהצלחה. בהתערבות האיגוד המרכזי (פ. ז. פ. נ. — „פּולסקי זוויאָנזעק פּילקי נאָזשניי") פוזרו המוסדות שנבחרו והתקיימו בחירות חדשות, בהן נבחר מספר מתאים של נציגים יהודים.

בלובלין היו גם שופטי־כדורגל יהודים: זילברגלט, אויברפירשט, רגנבוגן, ז'יפקוביץ, שטיינברג ועוד.

בשטח ההתמודדות של אתליטיקה קלה היה השופט אלכסנדר שופל. גם באיגוד המחוזי לאתלטיקה קלה היו נציגים יהודים, ביניהם — שמעון זילברייך, שמלא גם תפקיד של מזכיר איגוד־האגרופנים.

באגרופנות היה פעיל „המכבי" בלבד, שהיו בו אג־

רופאים אחדים ממדרגה ראשונה: אקרמן, קרפנשץ ועוד.

סוג ספורט חביב על הנוער היהודי היה — פינג־

חגיגת מועדון־הספורט „שטרן" 1933

פונג. בשטח זה היתה עליונות כמעט למועדונים היהו־דים. במשך 3 שנים היה „הפועל" אלוף משחקי הפינג־פונג וקבל את הגביעים של יו"ר וו. ק. ס. „אוניא". בשטח זה היו מקובלים השחקנים בניק ריכמן, יוסף גולדפלד, מילשטיין

במשך זמן מסויים התקיימה ועדת־תיאום של מוע־דוני הפועלים היהודים שהשתתפו בה: יצחק הרצמן („מארגענשטערן" — כעת בקנדא), דוד פלדמן („גבי־אזדא") — מזכיר; ורייכנשטיין („הפועל") —גזבר.

עם השתוללות האנטישמיות בפולין, שלא פסחה גם על תנועת הספורט, והצופים היהודים היו עומדים במג־רש־המשחקים בחרדה ופחד, נעשו נסיונות להקים ועד־תיאום של 4 מועדוני הספורט היהודים עם מגר. אופנ־

קבוצת כדורגל „הכח", 1920

היים בראש, ווילברייך — כמזכיר. הועד ניסה גם לקבוע מגרש־ספורט יהודי במיוחד, אך הועד לא האריך ימים, ובטל.

כל מועדוני הספורט היהודים, עם שהיו ארגונים עצ־מאיים, היה להם בכל־זאת צביון מפלגתי, ומלבד „המכבי" השתייכו כל היתר למפלגותיהם: „הפועל" — פועל"צ ימין; „גוויאַזדאַ" — פועל"צ שמאל; „מאָר־גענשטערן" — ה„בונד".

מלבד המועדונים הנ"ל, התקיימו גם קבוצות בלתי־רשמיות: „נשר", „יששכר", „גבור" ועוד, שהיו ביניהן תחרויות־כדורגל בשבתות במגרשים שונים. קבוצות כאלו נקראו בעולם־הספורט „פראיים".

במועדונים היו הרבה חברים נאמנים ואדוקים במ־סירותם. טיפוס מענין היה, איטשי קרשנבלאט, חבר הנהלת „הפועל". כל אימת ש„הפועל" יצא לתחרות־כדורגל היה הוא מהמר בסכום גדול ש„הפועל" יפ־סיד במשחקו... והיה מוכן להפסיד בהימורו, ובלבד שכדורגלני „הפועל" יגלו מאמצים במשחקם...

זמן ממושך היה בלובלין גם ראש־אגרופנים, אקרמן מ„המכבי" שהיה אלוף־האגרופנים במשקל־קל. לאחר זמן נטש את לובלין ועבר ל„חשמונאי" בלבוב.

א. שוורץ

חברות צדקה וחסד

מלבד האגודות הפוליטיות היו קיימות ופעלו מוס־דות של צדקה וסעד לנצרכים. המוסדות פיתחו פעו־לה ענפה בשטחי עזרה והשתתפו בהם כתומכים — בני כל שדרות האוכלוסיה.

חברת „אחיעזר"

מוסד־תמיכה מפורסם, שתעודתו היתה לספק מזון לשבת ויום־טוב למאות מבני דלת־העם; החברה החזיקה „מטבח־עם".

„אחיעזר" נוסד והתנהל ע"י משפחות שטרנפינקל ורגנבויגן במשך שנים רבות. ברבות הימים נצטרפו להם גם ה"ה: שמאי הלברשטאדט, לייביל אייגר, בנימין מאיר ואחרים. ב. מאיר היה גם הגבאי ב„מנין" שהיה קיים ליד „אחיעזר". מעונה של „אחיעזר" היה ברחוב ברוברנה, בבית שטרנפינקל.

מקורות ההכנסות היו: תרומות ואספי־כספים בין בני העיר, מזמן לזמן, מדי שנה בשנה, בימי הפו־רים, היתה החברה עושה פעולה רבת־היקף לקראת חג־הפסח הקרוב לבוא. למפעל התגייסו עשרות זו־גות, מבין טובי העיר ועסקניה המפורסמים, שהיו הול־כים מבית לבית ותבעו ובקשו להשתתף במפעל הח־גיגי והחשוב: מפעל הפסח. פעולה מסורה זו הצילה מאות משפחות עניות, מטופלות בתינוקות, מחרפת רעב וגם הן נהנו במדה האפשרית משמחת־החג.

„לינת הצדק"

מטרת־החברה — להגיש עזרה רפואית בשביל חולים עניים. החברה שלחה לדירות החולים רופאים ותרופות ללא כל תשלום. לבתיהם של חולים קשים היו שולחים שומרי־לילה, מכשירי ריפוי, מודדי־חום, מזרקות וכו'.

את עבודת הקודש הזאת העמיס על עצמו ה' פיי־בוש ויינהולץ, ורבים עזרו לו בהתנדבות.

התקציב היה ע"י תרומות־חברים. מעון החברה היה ברחוב לוברטובסקה, בבית ה' רגנבויגן.

השלט בשתי השפות (אידיש ופולנית) שהיה תלוי על דלת־הכניסה, היה משמש מורה־דרך ואות־ארגעה לאלה הנזקקים למשען וסעד.

„זכרון הנס"

מוסד להגשת עזרה לנכי־המלחמה ולמשפחות החיי־לים שנפלו בקרב. נוסד בשנת 1919 לזכר החיילים, חללי המלחמה העולמית הראשונה, בני לובלין, שעבדו בצבא הרוסי ונפלו בקרבות הקשים בסביבת קראשניק.

מעון החברה היה ברחוב רינק 14. בשנות 1920—21 הרחיב המוסד את שדה פעולתו, ואירגן חוג פעילים מבני הנוער במספר רב. מקור ההכנסות — מכירת „עליות" לתורה, אספי כספים בנשפי־חתונות, ימי סרט ועוד.

בין החברים הפעילים והמפעילים היו: גב' גראדל, המרמן, משפ' גרייצר.

יהודי „שבתא-טבא"

חברה בשם זה, היתה מתעסקת באוסף חלות וככרות לחם לנצרכים. מדי שבת בשבתו, בשעות שלפני הצהרים, היו אנשי החבורה מופיעים בחצרות הבתים, שיהודים מתגוררים בהם, וסלים גדולים בידיהם והכריזו בקול: „שבתא טבא, עליכם, יהודים; הבו חלות ולחם לנזקקים"! ובני ישראל שמעו ונתנו בעין יפה וביד רחבה, הסלים נתמלאו, והמכריזים יצאו ב„רכוש גדול"... החלות וככרות הלחם היו מחלקים בין דרי בתי־יתומים, מושבי־זקנים, ונצרכים יחידים. כמובן, שכל העבודה היתה נעשית מתוך נדבת־לב.

„הכנסת אורחים"

תפקיד החברה הזאת היה — להכין מקומות־לינה בשביל עוברי־אורח עניים, שאין ידם משגת ללכת לבתי־מלון. האכסניה היתה בשכונת קרויצקה, בהנהלתו של ה' ארנברוד.

„ביקור-חולים"

מעון החברה היה ברחוב בראמובה; יו"ר המוסד — טבצ'ניק, וסגנו — שמחה פדר.

מלבד המוסדות הנ"ל היו קיימים ופעילים חברת „תומכי עניים", „הכנסת כלה" ועוד.

בפעולות צדקה וחסד היו עושות ומעשות גם נשים צדקניות, קשישות וחסודות שקיימו מצוות של מגבית כספים כדי לחלקם בין עניים חולים; הן חילקו להם גם פירות, דברי־מתיקה, מטעמים ומעדנים להשיב נפשם הדוויה ולחזק רוחם הכושלת. הן דאגו גם לבני־אדם יושבי בתי־סוהר והמציאו להם צרכי אוכל, דברי הלבשה וכו'.

והנה עלה הכורת, החריב והשמיד הכל ולא נותר שריד וזכר למעשים נאים שהיו — ואינם עוד.

ד"ר ש. הרשנהורן

חברת „טאז" בלובלין

בשנת 1923 התקיימה בדירתו של ד"ר מנדלבוים אסיפה של הרופאים היהודים בלובלין, שמטרתה היתה לייסד סניף של החברה לבריאות „טאז" בלובלין. בהנהלה הראשונה השתתפו: ד"ר צינברג, ד"ר זיידנמן, ד"ר מנדלבוים וד"ר צוקרפיין.

בתחילה היתה הפעולה מצומצמת במדה. אכן, אחרי הועידה הראשונה של רופאי „טאז" בפולין, שהתקיימה בוואַרשה, התחיל הסניף של „טאז" בלובלין להרחיב את פעולותיו.

נבחרה הנהלה חדשה בהשתתפות ד"ר מנדלבוים וד"ר הרשנהורן בראש, וד"ר צוקרפיין — בתור מזכיר. ה„טאז" נעשה למוסד החביב על האוכלוסיה בלובלין.

החל משנת 1930 גדל החוג של חברי הנהלת „טאז" שהצטרפו לו העו"ד גולדברג (כעת — בניו־יורק) ועו"ד קרישמן (נספה בתקופת השואה). בשנת 1935 יצא ד"ר מנדלבוים מהנהלת „טאז" והקדיש את פעולתו, בעיקר לבית־החולים היהודי בלבד. כיו"ר הנהלת „טאז" נבחר ד"ר הרשנהורן במקומו.

פעולתה של חברת „טאז" היתה מסועפת מאד: הרצאות על בעיות־היגיינה, התחרות־נקיון (חלקו פרסים של סבון, לבנים ומברשות־שניים); באמבולטוריון פעלו 22 רופאים; תחנת־הרנטגן היתה בהנהלת ד"ר פלוטקין; התקיים גם מכון לרפוי חשמלי, תחנת־ייעוץ לנשים הרות ולאמהות, ומטבח־חלב שעמד גם לרשות חברי קופת־חולים ותחנת־הרפוי של העיריה וכו'. המטבח עמד תחת פיקוחו והנהלתו של ד"ר כגן, המומחה למקצועו (מת ברוסיה).

ה„טאז" הקדיש התעניינות רבה גם לתנועת הספורט, בקבלו בחכירה את „מגרש ארנברוד" הידוע, ברחוב שיננא, העמידו לרשותן של כל ארגוני הספורט היהודים בעיר. ביזמתו של „טאז" נוסד „המכבי" בלובלין, וד"ר הירשנהורן השתתף בהנהלתו.

עיקר־פעולתו של „טאז" היה בסידור מושבות־נופש

למען הילדים. מושבות־נופש בחדשי הקיץ היו אז המ־צאה חדשה בפולין, ברחוב היהודי. מושבות־הנופש הת־קיימו במגרש „טאז" ברחוב שיננא והקיפו את כל יל־די־העוני של האוכלוסיה היהודית בעיר. התחילו בש־נת 1924 במספר של 300 ילדים והגיעו למספר 1200 ילדים בשנים האחרונות בפעולה הזאת.

מושבות־הנופש הפיקו הכרה גם בצבור הפועלי ונ־ציגי השלטונות. העיריה לא יכלה להאמין שבהוצאות המצומצמות (32 גרושין בעד 2 ארוחות ליום) אפשר להחזיק ולקיים צות־מדריכים גדול, התעמלות, תז־מורת, מטבח טוב, ולהגיע לתוצאות טובות כאלו (לי־לדים נוסף למשקלם עד 3,6 ק"ג בממוצע, במשך 4—5 שבועות).

נקודת־השיא של מושבות־הקיץ היתה בחגיגות־הסיום: כמעט כל האוכלוסית היהודית בלובלין התקה־לו במגרש „טאז" ובאה לשמוח בתוצאות הבראתם של הפעוטות.

אכן, הפעולה התקיימה עד ספטמבר 1939. יחד עם כל מוסדות־הצבור פסקה גם חברת „טאז" בלובלין מפעולתה.

ד"ר א. קרשמן

לתולדות בית החולים

בית־החולים היהודי בלובלין נוסד בשנת 1886 יעד חיסולו היה ברחוב ליברטובסקא.

אחרי מלחמת העולם הראשונה היה בית־החולים שומם ועזוב מאד. לא היו בו רהיטים, מכשירי־רפואה, וסדר מתאים. באותו זמן נכנס ד"ר הירש מנדלבוים לפעולה כראש המחלקה הפנימית והוא הש־תתף במרץ בשיקומו של בית החולים ובהכנסת סדרים בו. הוכרז על מגביות לטובת בית־החולים בין האוכלוסיה היהודית בלובלין (מב־צע תרומות, אגרות־„מיליונובקה" ושטרי־ערך היתה ביזמתו של המורה הירש פראקטר) ובעזרה כספית של „אר־גון יוצאי לובלין" באמ־ריקה הוקם ביה"ח מחדש ועמד בדרגה רפואית רמה. על־יד בית החולים קמה ונוסדה מחלקת רנטגן ומעבדה בקטריולוגית־אבחנית ראשונה במעלה, וכן מחלקה לרפואה חשמלית־קרנית. בשנים האחרונות נוסדה מחלקת־ילדים שהותקנה למופת, ביזמתם ובעזרתם הפעילה של „אגודת הנשים" בלובלין ו„ארגון יוצאי לובלין" באמריקה.

ד"ר הירש מנדלבוים

במונוגרפיה של ד"ר גיסנבוים על בית־החולים היהודי בלובלין בסוף המאה הי"ט נאמר:

„בנין בית־החולים היה מפואר ומשוכלל, תאים ואולמות מרווחים לחולים, ומחסנים לרפואות. (ע"י בית־החולים פעלה גם חברת „בקור חולים" שתמכה בחולים והושיטה להם עזרה במזון מבריא להשיב נפ־שם). מספר המטות היה: לגברים — 30, לנשים — 26. שלשה רופאים בקרו את החולים בכל יום: הרופא הראשי (ד"ר דוברוצקי, נוצרי) ושני רופאים־סגנים: ד"ר צינברג וד"ר פלינדר. המפקח על הסדרים בבית־החולים היה פ. גולדקרויט, בנקאי, איש אמונים שעינו היתה צופיה על הליכות בית־החולים ומשטרו הפנימי, בחריצות ובשקידה".

בשנת 1938 נוסד, בתרומות הרופאים היהודים בלובלין, מכון להידרותרפיה. בית־החולים עמד בשנים האחרונות ברמה גבוהה מאד, לא נפל בערכו הרפואי מבית־החולים היהודי בווארשה, לפי עדות הרופאים־המנהלים שם.

בשנים האחרונות לפני פריץ המלחמה, התקיימו בבית־החולים היהודי, בכל יום ו' בשבוע, אסיפות־מדעיות, בהשתתפות כל הרופאים היהודים בלובלין והסביבה. באספות נשמעו הרצאות והודגמו לראווה מקרים נדירים של מחלות.

לובלין היהודית היתה גאה על בית־החולים, שיהו־דים מכל המחוז מצאו בו רפוי נאמן ומסור.

רבקה ארבוז

בית החולים היהודי

הרופא הראשי הראשון של בית־החולים היהודי בלובלין היה ד״ר טאף, שעמד בראש המוסד במשך 50 שנה. בזמן עבודתי בבית־החולים היהודי מ־1938 עד יולי 1939 היה הרופא הראשי ד״ר צינברג, שהתמסר בלב ונפש לעבודתו בבית־החולים. הוא היה ראש המח־לקה הפנימית, בעוד שבמחלקת־הניתוחים עמדו בראש: ד״ר רוזן וד״ר יהודה שפירא. במחלקת מחלות־פנימיות פעלו: ד״ר צינברג, ד״ר קרשמן, ד״ר הירש מנדלבוים, ד״ר הולצברג, ד״ר גולדמן וד״ר רייך. במחלקת־העינ־יים: ד״ר וורמן, ד״ר זיגלוואקס, ד״ר זיידנמן, ד״ר הירש ברוכשטיין, ד״ר טבו פישמן וד״ר דוד קליינמן. במחלקת הילדים: ד״ר הירש טננבוים, ד״ר ליאון כגן, ד״ר קורנילשטיין. במחלקת מחלות־העור: ד״ר דיסטלר. במחלקת היולדות: ד״ר סלמון פרוסאק, ד״ר לוין, ד״ר פלוטקין, ד״ר ברומברג, ד״ר ליאופולד לינד, ד״ר שינפלד. במחלקת הגרון והאזניים: ד״ר אוגניוש ציפר, ד״ר משה פרץ. מנהל־המעבדות היה ד״ר מצ׳יסלב צוקרפיין. העוזרות במעבדה: גב׳ סט. זיידנמן ומלכה ויינגרמן. במוסד־הרנטגן עבדו: ד״ר מקס שיף וגב׳ ד״ר סירקין. האחיות בבית־החולים היהודי: אידה הו־ניקשטיין (החל משנת 1913), בלקה נדלר, יהודית קויפ־מן, אסתר גולדברג, מינה רוזנצווייג, רוזה שורצברג, אנדיה זלצמן, רבקה ארבוז. החובשים: דן גצמן, פסח קוז׳ניצקי.

מלבד הנ״ל היו עוד עובדים: המיילדת הלנה קוז׳־ניצקי; עוזרי־חולים: קלמן (שעבד למעלה מ־50 שנה בתפקידו), יעקב וייסבלך, ליב אוברלדר. אפסנאים: קריל, (האב ובנו), ורפאל סטימפלברג. מנהלת־המט־בח: שינדל ברודט, ואחריה סלומיא גולדקרויט, והמ־בשלת: הניה.

המצב החמרי של בית־החולים היה תמיד בכל רע. הרופאים לא קבלו מעולם שכר בעבודתם, האחיות עב־דו במשכורת דלה, אבל החולים לא הרגישו במשבר התמידי בבית־החולים. למענם נמצא כל הדרוש, כל צוות־העובדים פעל במסירות־נפש. בשנת 1936 חל שנוי גדול לטובה, כשהנהלת הענינים עברה לידי ד״ר מנדלברג. נעשה שיפוץ יסודי בבית־החולים; כדי לע־זור בסידור בעיות התקציב נוסד „ועד נשים למען בית־החולים״ שפעל במרץ בגיוס אמצעים: שמיכות, לבנים, מטות ומזרנים, כלי־שלחן וצידה למטבח.

בעזרתו של „ארגון יוצאי לובלין״ באמריקא נפתח ע״י בית־החולים „ביתן־ילדים״, מסודר במיטב הציוד, בהנהלתו של ד״ר כגן. סמוך לפרוץ המלחמה נפתחה גם מחלקה להידרופטיה. בית־החולים לבש צורה אחרת, ונעשה המוסד הרפואי הטוב שבעיר. בהרבה מקרים נתקבלו פולנים לרפוי בבית־החולים היהודי, אע״פ שהיו בתי־חולים פולניים בעיר.

עד השנים האחרונות התקיים ע״י בית־החולים בית־מדרש, שהיה מקום תפלה לחולים. ולא רק תושבי־לובלין בלבד, אלא גם חולים יהודים שבאו מן הערים והעיירות בכל המחוז, קבלו טפול ורפוי בבית־החולים היהודי בלובלין.

מרים בורשטין

אגודת הנשים הציוניות

„אגודת הנשים הציוניות" נוסדה בלובלין בשנת 1924. היוזמות לייסודה היו: בלה דובזינסקה, ברכה כצנלבוגן, הדסה בלנק, רחל ניסנבוים, מרים בורשטיין חיה גולדשטיין, דבורה לוין, מינדל אפשטיין, דינה פדר, שרה אקרמן, וגב' הרץ.

הפעולות התחילו בפיקוח וחסות על כל תנועות־הנוער הציוניות בעזרה לחלוצים וכד'. בפעולתנו עזר בהרבה ד"ר א. קרשמן, ביחוד בעזרה לעולים מלובלין לארץ־ישראל. לאגודה היו נציגות בקק"ל וקרן־היסוד, ובכל המפעלים הצבוריים בעיר. בכל המבצעים היו פעילות, בעיקר, גב' בלה דובזינסקה וברכה כצנלבוגן.

היתה פעילות רבה בשטח התרבות: הרצאות ואס־פות, ועזרה לבית־הספר „תרבות" שהיתה משימה קשה מאד בימים ההם. בשנת 1927 נוסד „מעון־ילדים", שהיה מקלט־יום לילדי אמהות עובדות, שלא יכלו לעזוב את הילדים לבדם בבית. דאגנו לילדים בתזונה וקצת תלבושת. מניה ניישטיין, פדגוגית מצויינת, עסקה בחי־נוך הילדים כל הזמן, עד שעלתה לארץ־ישראל. אחריה עסקה בפעולה הזאת אחותה, בלקה, שנפלה בין קרב־נות השואה. מספר הילדים הגיע עד 100 ב„מעון יל־דים" זה.

„מעון הילדים" ע"י אגודת־נשים

בשנת 1930 נפתחה בעזרת „א.נ.צ." מחלקת־ילדים ע"י בית־החולים היהודי, שסודרה במיטב הציוד הרפו־

בית־ילדים ע״י אגודת הנשים

אי ד״ר כגן וד״ר טננבוים היו רופאים מפקחים במח־לקת־הילדים *).

מספר החברות של „אגודת הנשים הציוניות" הגיע בשנים האחרונות עד 200, כלן חברות נאמנות ומסורות לפעולת העזרה.

בפרוץ מלחמת העולם ב־1939 פתחנו „מטבח־עם", שחילק ארוחות לכל הפליטים שבאו ללובלין מכל המ־דינה. בשנת 1942 הועבר „מטבח־העם" למחנה מידן־טטרסקי, הגיטו האחרון שהגרמנים הקצו לנו. כל החב־רות שנשארו מ„אגודת הנשים" עבדו במטבח עד יומן האחרון, ב־9 בנובמבר 1942.

אותו יום, כשהלכתי בבוקר למטבח לחלק את מנות־המזון, הרגשתי שמכינים מבצע נורא, האחרון בגיטו, ברחתי והצלחתי לעבור אל הצד הארי בעיר. ברגע האחרון ממש, נשארתי בחיים היחידה מכל חברותי ב„אגודת הנשים הציוניות" בלובלין.

---

*) בתחילה היה מעון „אגודת הנשים הציוניות" ברחוב סטאַשיץ 22, אח״כ — ברחוב ריבנאַ 2, ומשם עבר למחנה־הגיטו מידן־טטרסקי.

אישים

אברבנאל דוד-שלמה

לפי מסורת היוחסין במשפחתו, היה מצאצאי דון יצחק אבר־בנאל. נולד בביחווא, חתנו של הרבי, הצדיק הנודע, ר׳ חיים־גדליה רבינוביץ, נין ונכד של „היהודי הקדוש״.

בן־תורה וחסיד, אך גם משכיל, סוחר מפורסם ובורר בדיני־ממונות, עושה שלום בסכסוכים, וגם שופט בבורסת־התבואה בלובלין.

נספה במחנה־השמדה גרמני, לשם לקח אתו טלית ו„קיטל״ בהם הובא לקבר־ישראל, כנהוג בין יהודים.

יוכבד

אהרנסון אהרן-ברוך

דמות חביבה על כל החוגים בלובלין. אדוק, חבר ועד הקהלה. מסר את כל חייו כדי לעזור לעניים וחולים. ארגן מוסד־עזרה מיוחד במי־נו, „גמ״ח״ שנתן הלוו־אות למאות סוחרים זעי־רים, אומנ־בית ומחוס־רי־עבודה.

נספה במחנה ההשמדה במידאנק, בשנת 1943.

איזנברג משה (1891—1942)

ממנהיגי „אגודת ישראל״ בלובלין ונציגה במועצת העיר וועד הקהילה. כאחד המייסדים של „יש בת חכמי לובלין״ נסע עם הר׳ מהר״ם שפירא לארצות־הברית לאסוף כספים לבנינה והיה גם חבר הנהלת הישיבה.

נואם מצויין ובעל־תפילה נאה; לימד „שיעור״ בכל ערב בבית־המדרש של הסבלים ברח׳ לוברטובסקא מספר 8.

בימי הכיבוש הנאצי היה פקיד ב„יודנרט״. רשם, ע״פ ידיעות שקיבל מכומר פו־לני, את המקומות בהם נפלו שבויי המלחמה היהודים ב־„מצעד־המוות״, כדי להבי־אם לקבר־ישראל.

מת במחלת הטיפוס ב־מחנה מידן־טטרסקי, בט״ו בסיון תש״ב. ברשיון מיוחד של השלטון הגרמני, הביאוהו לקבורה בבית־העלמין שמחוץ לגיטו.

אלמנתו

איכנבוים שמואל

בעל בית־חרושת לעו־רות, משרפת יי״ש ואחו־זת שדליסקא; טיפוס של גביר ונדבן מימים ש־עברו. נדב מגרש לבנין „ישיבת חכמי לובלין״.

בחתונות ילדיו היה נוהג לסדר סעודת־עניים, שאליה היו מוז־מנים במודעות גדולות בעתונות. בזמן הכיבוש היה במחנה־עבודה, ולא נואש משחרור עד יומו האחרון. אכן, ימים מספר לפני השחרור גווע ונפטר.

מ.צ.

אנגלנדר אברהם

מוצאו ממשפחת פועלים, אביו היה חייט, והוא — פנקסן מומחה. כשיצאו הוריו לאמריקה סירב להצטרף אליהם, כי לא רצה להפרד מחבריו ומעבודתו הצבורית.

במהרה נעשה עסקן פעיל בתנועה המקצועית ומנהל פעולות־החינוך של התנועה הקומוניסטית בלובלין. בשבתו במאסר ייסד שם מעין אוניברסיטה למהפכנים. התנאים הקשים וכלכלת־הכלא החלישו את בריאותו מאד, ועוד הוסיפו רעה שביתות־הרעב שהיו שכיחות במאבק נגד מינהל בית־הסוהר ומשטרו הנודע לשמצה.

גם בהיותו חולה ומזה־שחפת לא שחררוהו, אלא העבירוהו לבית־הסוהר בדרוהוביץ, לשם הגיע כשהוא נוטה למות, ושם גם מת, ב־1929.

ארליך משה

נולד ב־1850 בראדום. למד בישיבה, ובצעירותו היה מחסידי קוצק, נשא את בתו של מרדכי בלכמן בלובלין, ונעשה משכיל, אחד הידענים בעיר. לאחר שנים הצטרף ל„בני משה", ייסד חברת „חובבי שפת־עבר" והיה מן הנוטים לאחד־העם בדעותיו. כיו"ר ראשון של „קרן־היסוד" היה מסור לפעולתה בלב ונפש. נפטר ב־1925 (בנו היה הנריק ארליך).

בוט סאלק

בגיל 18, ב־1936, יצא לפריז, לאחר שגמר את הגמנסיה בלובלין. היה כנר מצויין ובעל־כשרון. עוד בהיותו בלובלין הצטיין בפעילותו הבלתי־לגלית בין הנוער הקומוניסטי.

בפריז למד בקונסרבטוריון למוסיקה, וגם מצא את אחיו הבכור, שאח"כ נפל בגבורים במרד בספרד, ומותו השפיע עליו מאד.

ב־1939 התנדב לצבא, השתתף בקרבות ונפל בשבי בהרי הווגזים. שוחרר משביו ב־1941 בגלל מצב בריאותו הרעוע וחזר לפריז ואתו הכנור, שלא עזבו בכל נדודיו.

בשובו לפריז, לא היסס סאלק ונכנס לחוגי המח־תרת, כחבר „הפרטיזנים המתנדבים בצרפת" F.T.P.F. במאי 1941, בשעה שרבים מיהודי פריז קבלו „הזמנות" להתייצב במחנות פיטיוויא ובון־לא־רולנד, היה סאלק בין המסרבים למלא את פקודת המשטרה. הוא קבל תעודה מזוייפת והמשיך במאבק נגד הנאצים.

ב־1942 קבלו סאלק והירש צימרמן — לוחם־מחתרת יהודי, שהשתתף קודם בקרבות בספרד „בחטיבה הבין־לאומית", — תפקיד לייצר פצצות למבצעים נגד הגרמנים. הם שכרו חדר בחצר עתיקה ברח׳ב לאסיפד. בשעה שהירש צימרמן, שלמד חימיה, ייצר את חמרי־הנפץ, היה סאלק בוט מנגן בכנור, כדי להסיח את דעת השכנים.

ב־22 באפריל 1942 כחצות הלילה, נחרדו תושבי הרובע של הגן הבוטני לקול התפוצצות אדירה: מעבדת שני לוחמי־המרי עלתה בהתפוצצות. המשטרה מצאה את גוויתו של סאלק בוט החרוכה; צימרמן היה פצוע קשה, נאסר ע"י הגיסטפו ומת בענויים.

דוד סטאג

בורשטין יהושע

נולד ב־1878 בביסקופיץ ע"י לובלין. בנעוריו הת־ייתם וחייו היו מלאי תלאות. אחיו היה מחסנאי באחוזת מ.ט. גרודיצקי ע"י לובלין, וגם יהושע הצטרף לו בעבודתו. בגיל 18 חזר לביסקופיץ ועסק במסחר־עצים; הצליח בו ונעשה סוחר אמיד. אחרי התונתו בנה מנסרות וביח"ר לעורות בלובלין, והיה נדבן לקרנות ציוניות ולמוסדות צדקה. אע"פ שהיה אדוק וחסיד, הקנה לילדיו חנוך חילוני. בזמן הכיבוש הגרמני עבד כמחסנאי בביח"ר לעורות

שהיה בעליו. אסף סכום־כסף וייסד קופת־מלוה בשביל יהודים שהתגוררו בבתי משפחות נוצריות.

ב־1943 נאלץ לברוח מבית־החרושת ועבר, מתחפש כנוצרי, לזילונקא ע"י וארשה, שם התחבא בבית נוצרי, ולאחר שהמלחמה נגמרה חזר ללובלין, לבית־החרושת לעורות. בזמן המלחמה אבדו לו 3 בנים, בת וחתן, ובכל זאת לא התמוטט. ב־1946 עלה לארץ, הוא ואשתו. אכן, מרוב צרה ותלאות חלה, ובט"ז באב תשי"א נפטר בתל־אביב. מ. צ.

בורשטין ד"ר יוסף

נולד בלובלין (אביו — יהושע בורשטין) ונסע לצרפת להשתלמות ברפואה. לאחר 3 שנות למודים בריימס,

עבר לפריז, ואגב לימוד היה פעיל גם בארגונים צבוריים.

בפרוץ המלחמה ב־1939 היה בורשטין רופא והתגייס מיד לצבא הצרפתי. עם עבודתו בבית־חולים, לא הפסיק פעילתו בחוגי הסטודנטים ואנשי־הרוח.

ביוני 1940, אחרי שהוכרזה שביתת־הנשק, נמצא ע"י הגבול הספרדי, אך לא בקש לו מפלט, אלא חזר לפריז הכבושה, שם נשארה אשתו, ותפס מקום בתנועת המרי, והיה מראשוני המתקוממים.

בקיץ 1941 נאלץ יוסף לעזוב את ביתו והיה „בלתי־לגלי". בכל להט מזגו המהפכני זנק י. בורשטין לתוך תנועת־המרי היהודית שבמחתרת, ויחד עם מוניא נדלר, המשורר ועורך העתון היומי „נייע פרעסע" ארגן את קבוצות־המרי של האינטליגנציה היהודית בפריז, ונעשה עורך העתון „נוטר ווֹאַ" („קולנו") שהופיע בסתר. עד מאסרו הספיק, יחד עם נדלר, לערוך 9 גליונות של עתון זה. מאוגוסט 1941 השתתף גם בעריכת „נוטר פאַרול" (עתון־מחתרת בצרפתית, שהופיע בתקופת־הכיבוש בשם „אונדזער וואָרט" גם באידיש). שני העתונים הופצו ע"י לוחמי המחתרת, מבית לבית.

אכן, הגיסטפו הצליחה לגלות את עקבותיו, אותו ואת ידידו מוניא נדלר, ושניהם נאסרו יחד.

אשתו של יוסף בורשטין ראתה את פניו בפעם האחרונה בשעה שהובילוהו מבית־הסוהר פרין למקום־ההריגה. והוא קרא לאשתו:

— חזקי, ואמצי, עוד ננצח אותם, ה„בושים"! *)

אכן, לא נתמזל לה לאשתו לראות ביום הנצחון. בין יתר המגורשים מצאה את המות באחד מחנות־ההשמדה. בתו ניצלה ועלתה לארץ.

דוד סטאג

בלוך אליעזר ליפא

נולד באומן (אוקראינה) ב־1889. כלומד־מעצמו רכש לו ידיעה בצרפתית, גרמנית, אנגלית ורוסית. משחר נעוריו נמשך לשירה העברית. חקר את שירי ר' יהודה הלוי וגם הכין חיבור מונוגראפי גדול, שלא זכה לצאת־לאור. ניסה כוחו גם בכתיבת שירים. באוקראינה היה פעיל בהסתדרות „חובבי שפת־עבר". בשנת 1910 נשא אשה ממשפחה עשירה ונכבדה, בתו של ר' אריה בלאנק מלובלין, ועבר לגור שם. בלובלין עמד בראש ההסתדרות הציונית ובכל פעולה ציבורית־לאומית. היה נואם מחונן והרצאותיו על בעיות העולם הציוני והיהודי משכו עם רב, ששתה בצמא את דבריו. משנת 1924 התמסר לפעולת הקרן־הקימת. כמזכיר מקומי בלודז' ובווילנה, ואח"כ (מ־1926) כמנהל הלשכה הארצית בפולין.

---

*) „בוש" — שם גנאי לגרמנים בצרפת.

בבואו לבקר את הוריו בלובלין לימי חג־הפסח תרמו הרצאותיו בהרבה להתרוממות הנפש.

היה מראשי „על המשמר", מפלגת הציונים הכלליים הראדיקאלים, חבר הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית, חבר מרכז „תרבות", מידידי ארץ־ישראל העובדת, ופעיל בהסברה בקרב הנוער, ציר לקונגרסים ציוניים ולוועידות העולמיות של הקהק"ל.

בשנים 1929 ו־1937 ביקר בארץ־ישראל.

הוא היה בגיטו וארשה, השתתף באופן פעיל בחיי המחתרת, וניהל את מחלקת־ההלבשה ב„ג'וינט". עמד בראש הקרן של הוועד היהודי הלאומי. שתפקידה היה לדאוג להשגת כסף לקניית נשק ולבנין מקלטים ובונקרים. נתפס בראשית 1943 בנסיון לברוח מהגיטו לצד הארי של וארשה. גורש למחנה־בודזין. הוועד הלאומי המשיך לקיים אתו קשרים. היה רצוץ ושבור, הזדקן ללא־עת — וגם עברה עליו מהפכה גדולה, נעשה מאמין בלב ונפש.

בתשעה באב האחרון התאספו כל היהודים במחנה העבודה לצריף, העמידו סביבו „משמרות" וליפא קרא את מגילת „איכה" בקול שבור ודמעות חמות נזלו מעיניו. משסיים את המגילה פתח בדברי נחמה לאחיו בצרה והביע את אמונתו הרבה, כי הנס יתרחש ומלכות הרשעה והזדון תתמוטט. עם התקדמות הצבא האדום בשנת 1944 הועבר למחנה־ריכוז בפלשוב ע"י קרקוב. משם נשלח, יחד עם 1300 יהודים למחנה מאוטהאוזן, ושם נפטר.

מ. צ.

בלוך הדסה

אשה צנועה, בהליכותיה ובאופיה, פעילה ורבת מעש. מנעוריה היתה מעורה בחיים הציוניים והתרבותיים בעיר.

בבית אביה, ר' ליבלה בלאנק, למדה הבת היחידה, כרוב בנות גילה ומעמדה, שעורים אצל טובי הפדגוגים והמורים, לפי תכנית הלמודים של גימנסיה ממשלתית.

בשנת 1910 נישאה לאליעזר־ליפא בלוך, בן למשפחה עשירה באוקראינה. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה עקרה מלובלין עיר מולדתה ליאנושפול ליד קיוב וחזרה לבית הוריה בקיץ 1918, שנת המהפכה, שנת הרת עולם. בלובלין התארגן אז „ועד־עזרה למען קרבנות הפוגרום בלבוב", והדסה היתה אחת הפעילות והעומדות בראשו ועשתה נפלאות באוסף מלבושים וחבילות־מזון.

השנים הראשונות שלאחר המלחמה היו קשות בחייה. בעלה נעדר מהבית חדשים שלמים ועול החנוך והטפול בילדים ובאביה נפל על שכמה. והיא קבלה את זאת באהבה ובנאמנות. תוך דאגות ביתה לא הזניחה את עבודתה הציונית והתרבותית. בלובלין נוסד „ארגון הנשים היהודיות" („יידישער פרויען פאראיין") והיא קבלה על עצמה את המזכירות ואת מחלקת ההשכלה והתרבות. מחוסר מקום התקימו הפגישות בביתה. והיא השקיעה עצמה בפעולה תרבותית, עשתה לילות כימים בהכנת הרצאות על נושאים ספרותיים.

עם הקמת „בית הילדים והנוער" מיסודו של ארגון הנשים היהודיות („קינדער־היים") נעשה לאחד המוסדות הסוציאליים והחנוכיים המפוארים שבעיר. במרץ ללא־גבול פעלה הדסה, עם ידידותיה בלה דובזינסקה ורחל ניסנבוים, בהחזקת המפעל על ציודו ועל סדוריו. בשנת 1934 עברה עם בתה אסתר לוארשה, אך היתה באה בכל שנה ללובלין, לטפל באביה החולה, ובזמן ישיבתה בלובלין נחלצה לפעולות „הפרויען פאראיין" ומפעליו. בשנת 1935 בקרה בארץ לראות בהגשמת האידיאל, שלו היתה נאמנה משחר נעוריה.

1939. — יחד עם הרבה רבבות של אמהות יהודיות היא שותה את קובעת התרעלה עד תומה. לאחר שנכשלה תכנית העליה ארצה מתחומי הגיטו, היא מנסה לעבור עם בתה היחידה אסתר לגיטו לובלין. צעדיה האחרונים והגורליים, תאריך ומקום פטירתה אינם ידועים. תשמשנה השורות המעטות האלה מצבת עד להנצחת שמה. לא נתן להציב מצבת־אבן במקום מנוחתה, יחרטו־נא הדברים לזכרונה, כי אשה ישרה וצנועה בהליכותיה היתה חרוצה ורבת־מעש, אם אוהבת, ויקרה לכל.

בלומנשטוק, ד"ר משה

למד רפואה בצרפת והתגורר שם. בתקופת מלחמת העולם השניה עסק בתברואה של ה־אוכלוסיה היהודית ב־צרפת, ומשנאלץ להפ־סיק את פעולתו בשטח הכיבוש הגרמני, עבר לאיזור החפשי והתקשר עם תנועת המחתרת הצרפתית.

בקרבות הצטיין באומץ־לבו והיה חביב ומכובד על חבריו, כיהודים כצרפתים. ובאחד הקרבות עם הגרמנים, באיזור ליאון, נפל בגבורים.

בלכמן יעקב

המזכיר הכללי של ועד־הקהלה. נספה במיידנק.

ברומברג שמחה

עמד בראש אגודת־הסוחרים הגדולה, יו"ר בנק־הסוחרים. נספה בגיטו לבוב.

בריקמן פסח

נולד ב־1882 למשפחה חסידית מיוחסת, קיבל חינוך דתי וחילוני. נשא לאשה את בתו של בר רוט, ועסק במסחר־עו־רות. ב־1915 רכש את ביהח"ר לעורות של לי־דזקי, בפרבר ווליה, ש־במשך הזמן נעשה בית־ההרושת הגדול שבלוב־לין. במשך כל 25 שנות קיומו של בית־החרושת לא אירעה שביתה בו. וכל הסכסוכים בין פ. בריקמן ופועליו נגמרו בהסכם הדדי.

היה נדבן וידו פתוחה לעזור, וכל מוסד צבורי, מ„תרבות", „ציש"א" עד „ישיבת חכמי לובלין" נהנו מעזרתו. כל קרן ציונית קבלה את תמיכתו בנדיבות־לב, והוא היה נאמן גם לספרות העברית והיהדות. אשתו, רבצ'ה, שהיתה צופיה הליכות־הבית, עזרה גם בהנהלת בית־החרושת.

פ. בריקמן ואשתו, בתו ברוניה ובעלה ובנה, נספו בוארשה ב־1942. מ. צ.

גוטהרץ, ד"ר אברהם

נולד ב־1887, בלובלין. אביו, יצחק גוטהרץ, היה בעל־חנות לסידקית ע"י שער־קרקא. התחנך בגמנס־יה רוסית, והתפרנס משעו־רי לטינית ומתימטיקה. השת־תלם ב„מכון לחקלאות" בסרטוב ע"נ דון ואח"כ בפולבי, וקבל תואר אגרו־נום. השתתף באופן פעיל בתנועת המרי הפולנית, ויחד עם רעיתו ברוניה, עסק בארגון בתי־ספר עממיים לילדים יהודים בלובלין, שנוסדו ע"י „פועלי ציון".

בזמן המלחמה ב־1914 למד ווטרינריה בוינא, חזר ללובלין, עסק במקצועו וגם כתב חיבורים מדעיים בשטח זה. ב־1927 נתמנה רופא וטרינרי בבית־המטבחיים העירוני בלובלין.

ב־1931 ייסד את „מרכז החלב לילדים" בזמבו־שיץ ע"י לובלין, שהיה מוסד למופת בכל האזור וגם בחו"ל העריכו את פעולתו. ד"ר גוטהרץ היה גם יועץ הלשכה החקלאית בפלך לובלין לרפואה מונעת של חיות־בית.

בזמן הכיבוש לא עזב ד"ר גוטהרץ את לובלין, אע"פ שהיתה לו אפשרות לקבל „תעודות אריות" ע"י מכיריו המרובים בכפרים, הוא נמנה על חוג האינט־ליגנציה שהדגישו את שייכותם ליהדות גם בתקופת הרדיפות. נהרג ע"י המרצחים הגרמנים בהיותו אסור ב„זאמק", ב־1945, סמוך לכניסת הצבא הרוסי ללוב־לין.

גוטהרץ בריינה

נולדה ב־1887, בלובלין. השתתפה בפעולה הבלתי־לגלית של „פועלי־ציון" ועלתה לא"י; אולם, חלתה במלריה ונאלצה לחזור לחו"ל, לצרפת, להשתלמות. עם קום מדינת פולין חזרה ללובלין, ופתחה ספרית־השאלה „קולטורא".

עם חיסול הגיטו בלובלין נשלחה ב. גוטהרץ למידאנק ושם נספתה. בנם

גולדריג אריה-ליב

נולד בלובלין, היה ב־מייסדי הגמנסיה של שפאר; ייסד צרכניות ומאפיות שתופיות בזמן מלחמת ה־עולם הראשונה. סידר שעו־רי־ערב ללא־תשלום בשביל פועלים, ובעצמו לימד בהם חנם.

נספה, יחד עם אשתו ו־2 ילדיו ב־1942, בקרמניץ (ווליניה).

גולדרינג צבי-הירש

היה במשך שנים רבות גבאי בית־הכנסת של מדר"של, וחבר המוסדות „אחיעזר" ו„תומכי־עניים". נספה ב־1943, בלובלין.

גראדל משה

חבר הועד של המפלגה העממית („פולקיסטן") והאיגוד המקצועי של בעלי־מלאכה בלובלין. ממייסדי חברת „ציש"אָ" שקיימה בית־ספר עממי ביידיש בלובלין, והיה חבר הנהלה של הגמנסיה ההומניס־טית עד 1939. השתתף בייסוד העתון היהודי „לובלי־נער טאָגבלאַט" ובאגודת־התרבות „הזמיר" והבנין המשותף „ספולדום".

בעל בי"מ ספרים יהודים, שמסר אחרי־החיסול, לרשות הגמנסיה היהודית ו„קולטור־ליגע" בלובלין.

בשנים האחרונות היה מנהל „הבנק לבעלי־מלאכה וסוחרים־זעירים" בלובלין.

נספה בידי המרצחים הגרמנים בלובלין.

גרינצווייג שמואל (1856—1918)

כחובש, עסק ברפוי חולים בלובלין. בתפקידו בא במגע עם כל האוכלוסיה היהודית, ופעל רבות במשכנות־העוני, ולא היה שם בית שלא שאלו בעצתו במקרי־מחלה. חי בצניעות, למרות עבודתו המרובה, מפני שלא קבל שכר מחולים עניים, ואף עזר להם מכספו. היה נדבן בסתר, שרק הנתמכים ידעו על עזרתו להם.

ביזמתו קמה בלובלין חברת „בקור חולים" שפעלה הרבה למען עניי העיר, והוא היה מן הפעילים בה. בכל טרדותיו, לא נמנע מבקורי חולים גם בלילות, עזר בעצתו ועודד את הרוח.

היתה לו נטיה לעניני תרבות, קרא ושנה, ואף הלחין פזמונות. תרגם את התורה לאידיש וכתב זמירות ושירים לאומיים, שהיה בהם מרוח האהבה לעם וגעגועים למולדת, מהם שנדפסו.

גרינצווייג היה גם חזן ובעל־תפלה חביב על הקהל. ולאחר פטירתו חלק לו ועד־הקהלה כבוד והביאוהו לקבורה בחלקת החזנים המפורסמים וקהל אלפים לווהו לבית־עולמו בלובלין.

א. ורטהיים־ברנובסקא

הולנברג, ד"ר קרול

חבר מועצת־העיר, סגן־יו"ר של לשכת המסחר בלובלין. נספה בגיטו לבוב.

הוניגשטיין יחזקאל

איש־לובלין. נפל בגבורים, בהשתתפו בצבא הבינ־לאומי בחטיבת בוטוין, בספרד.

הלברשטאַט שלמה

נולד ב־1983, בלובלין. עסקן צבורי, חבר ועד־הקהלה ונבחר ב־1932 כסגן־יו"ר, ואח"כ — יו"ר, נבחר פה־אחד. היה גם מזכיר „ישיבת חכמי לובלין", ובתקופת המלחמה — חבר הנשיאות של ה„יודנראַט".

התגוררנו יחד עם יתר חברי הנשיאות של ה„יודנ־ראַט" בחדר אחד, לכל משפחה — פנה בתוכו. בפנת־המשפחה נמצאו גם כל „רכושה", המעט שנשאר מדירתה לאחר גירושה ע"י הנאצים. רק „מאושרים" גרו בבית זה, ניצולי ה„אַקציות" שנעשו בעיר. „אנו נישאר" — חשבנו, ובכל זאת לבש כל אחד כמה בגדים והחזיק דברי־ערך אצלו, על כל צרה שתבוא.

הדבר היה בשבוע של פסח, 1942. מן הבוקר שרר שקט ברחובות, האנשים יצאו מן הבתים, התנשקו, התפרקו מעודף הבגדים, נשמו לרווחה, וחשבו שה־

„אַקציות" נגמרו. במחיר פדיון־זהב הבטיחו הגרמנים להפסיק את „ההעברות" („איבערזידלונג"). בצהרים קבלנו פתק מאבא: „היום מעבירים אותי", ומיד הופיע איש־ס.ס. בחדר, בידו מקל־חובלים, וקרא: „היכן משפחת האַלברשטאַט?"

ברחנו החוצה והסתתרנו בשער, מול ביתנו. שוטר יהודי שם חותמת על דירתנו.

מבעד לחלון הבית ראיתי את אבא. הוא היה מוקף אנשי־ס.ס., הביט נכחו והרהר, לבטח לא על עצמו הרהר. כשהתקרבתי אליו בקושי רב, שמעתיו לוחש: „איני יודע, אם תמצאו עצה בלעדי".

בהאמינו, שהגרמנים מובילים אותו ל„העברה", יעץ לי ללכת אתו, שהרי לא אדע מה לעשות לבדי. נתפסתי לאמונתו ולבטחונו, וגם נתתי לו כתבות של חברותי בוולין ובפודוליה. אנשי־הס.ס. גרשוני, ולא נתנוני להצטרף אל אבא בדרכו.

לימים, כשברחתי מלובלין, סיפר לי פולני אחד, שהיה בבלזיץ וראה את משלוחי היהודים שהגיעו מלובלין. לא נשאר מהם אלא גל של חפצים, גל־עד.

מינא הלברשטאַט־קפלן

הרץ יוחנן וגוסטה

ביתם של יוחנן (יאַן) וגוסטה הרץ שהתגורר ב־רחוב ניצלה 10 היה בית ועד לחוגי אינטליגנציה יהודית, שראו בהתבוללות תרבותית בסביבה הפולנית דרך לאמנציפציה לאומית. יאַן הרץ היה קצין, בעל מעמד חשוב ב DOK—2 בלובלין ומילא במפקדה ה־מחוזית תפקיד של ראש לשכת הביקורת הצבאית.

בתוקף השפעתו על חבריו בקצונה הפולנית נעשו מאמצים רבים להקלת המשטר האנטישמי החמור שפגע קשות ביהודים, שהיו בצבא, בעיר לובלין ובמחוז. ביוזמתו הוצא ספרון על ברק יוסלביץ' ואף נעשו מאמצים לריכוז חומר לתולדות השתתפות יהודי פולין בתנועת השחרור הלאומית ובמרידות 1891 ו־1863. יחד עם זיקתו לתרבות הפולנית שמר אמונים לדת ואף הסכים לקבל תואר „גבאי כבוד" של בית־הכנסת העתיק „קוטלער שוהל" ברח' קובלסקה 2. ביוזמתו שופר ושופץ בית־הכנסת, תוך שמירה על סגנונו וקישוטיו העתיקים. בתקופת ההתנפלויות של פורעים ביהודים ובימי החרם על הסחר היהודי, עמד בראש המשלחות שהתיצבו לפני שלטונות העיר והמחוז כדי למחות ולתבוע מהשלטון הגנה לנתקפים. עם יסוד „ישיבת חכמי לובלין" נאות לפניתו של ראש־הישיבה הר' שפירא לטפל בכל הענינים הקשורים בחובת השרות הצבאי של תלמידי המוסד. אחרי מאמצים רבים הושג שחרורם משרות צבאי פעיל בשנת 1935.

אשתו, גוסטה, היתה עס־קנית ציבורית מובהקת. הקדישה את מיטב מרצה לעבודות סעד ליתומים ו־נוער עני בעיר. הצטרפה ל„ארגון הנשים" והיתה סגנית יו"ר וגזברית של הארגון שנקרא אח"כ „אגו־דת נשים ציוניות". בארגון מפעלים, תערוכות, הגרלות, „ימי־פרח", נשפים וכדו', הכניסה גוסטה הרץ אהבה ומרץ ועסקה בפעולה זאת עד ימיה האחרונים.

ארבעת הבנים הרץ התחנכו בתנועות נוער יהודיות לאומיות: מכס היה ממארגני „הרצליה", אַדולף — ספורטאי פעיל ושחקן מצטיין ב„הפועל", ואילו ישראל ואדואַרד היו בין מדריכי „השומר הצעיר" בעיר.

ערב פרוץ מלחמת עולם השניה השתתף יאַן הרץ, שכבר היה בפנסיה, בהקמת ועד יהודי לעזרת הצבא הפולני. הוועד אסף כספים ואף ארגן בקיץ 1939 חגיגה גדולה, בה נמסר בפומבי לידי מפקד הגדוד ה־8 שחנה בעיר חלק מהציוד שנרכש במגבית הזאת.

רצה הגורל שמבית־היתומים „אוכרונה" ברחוב גרודסקה, אותו טפחה משפחת הרץ באהבה רבה ומרץ, שם נכלאו בצפיפות איומה „נכבדי" היהודים באחת האַקציות הראשונות, יצאו גם גוסטה ויאַן הרץ ואתם בתם המאומצת מינקה לדרכם האחרונה.

ישראל

וולאַך' אליהו

נולד בלובלין ב־1921. אביו היה חייט, ממייסדי האיגוד המקצועי בלובלין וחבר מועצתו. בהיותו בן 8 היגר עם משפחתו לצרפת, עוד בהיותו נער הצטיין

באפיו, בשאיפתו להיות פועל, למד בקורסי־מכניקה בביה"ס המקצועי „גמביטא". בגיל 15 היה פעיל בתנו־עה הקומוניסטית, הוציא עתון־תלמידים והוצא מבית־ספרו.

בעבודתו כפועל, היתה לו גם נטיה לספרות, רשם וכתב הרבה, וגם בשירה שלח את ידו. מתוך קריאה בכתבי רומן רולן נתקל בבעיות שלא נתנו לו מנוח והוא פנה אל הסופר הגדול במכתב, ישר. רומן רולן הזמינו לשיחה, ומאז נקשרה ידידות בין הפועל היהודי הצעיר ובין הוגה־הדעות הדגול בעולם. פעמיים בשנה היה מבקר אצלו בווזלי והתגורר בביתו.

הידידות ביניהם לא פסקה גם בימי המלחמה. אמנם, אליהו לא יכול עוד לנסוע לווזלי, אך חליפת־המכתבים ביניהם נמשכה ללא הפסק.

ב־1940, עם כיבוש צרפת ע"י הנאצים, הצטרף אליהו אל תנועת־המחתרת. הוא עמד בראש הקבוצה שהביאה בראשונה לפריז 25 ק"ג של חומר־נפץ, הנשק הראשון של הפרטיזנים באזור פריז.

ב־29 ביוני 1942 חדר אליהו ושנים מחבריו למעונו של בוגד אחד. הוזעקה המשטרה, ואליהו וחברו לאון פאַקין נאסרו, בעוד הנשק בידיהם. בענויים איומים ניסו להוציא מפי האסירים את שמות החברים לפעולה, אך שניהם סירבו עד רגעיהם האחרונים לתת ידיעות שדרשו מהם.

בזמן מאסרו של אליהו נכלא גם אביו אהרן־ליב וולאַך על פעולת־מחתרת. רצה הגורל הטראגי שאסרו אותו ואת בנו בבית־סוהר אחד, ובכל יום נפגשו רגעים מספר בחצר. בפגישות הקצרות והאיומות לא חדל אליהו מהטיף ניחומים לאביו. בדעתו את הגורל הנועד לו, לא איבד את רוחו, ובתא־הכלא חיבר שירים, שנפוצו מיד בין האסירים.

ב־27 ביולי 1942 נורה אליהו וולאַך ומת.

ווקסמן יעקב

נולד ב־1866 בלובלין, במשפחת מתבוללים (אביו — היה עו"ד). ב־1882 הצטרף לתיאטרון היהודי של שוורץ בלובלין, כחבר המקהלה, וגם כשחקן בתפקידים אפיזודיים. מאז נתקשר לתיאטרון היהודי, ופעל בתור שחקן ומלחין, במאי, סופר ומתרגם מחזות.

מ־150 המחזות שכתב ותרגם, ידועים בקהל: „אין יענע טעג" (על הפוגרום בקישינוב בעקבות הסיפור „התעוררות" לפ. סמולנסקי), „די מכבי־מוטער", „די פאַרשטויסענע", „דער פראַוואָקאַטאָר", „בערעק יאָסעלעוויטש", „דאָס גאַסן־מיידל" (הוצג גם בעברית, בארץ), „אוקראַינער פאָגראָם־קרבנות", „אין אַ קעלער־שטוב".

ווקסמן כתב גם אופריטות, שמלחינים בעלי־שם חיברו להן מנגינות. והוא גם תרגם לאידיש אופרי־טות נודעות, כגון: „חוה", „אהבת צוענים", „נסיכת־צ׳רדאַש" ועוד. ולא פסקה יצירתו עד סוף חייו.

ב־1916, בזמן הכיבוש האוסטרי, ייסד ווקסמן במה בלובלין, ויצא גם בהצגותיה בערי־הסביבה.

נספה ב־1942 בגיטו לובלין, בנסיבות בלתי־ידועות.

(עיין ז. זילברצווייג — „לעקסיקאָן פון יידישן טעאַטער" כרך 1, ניו־יורק, 1931; י. טורקוב — „פאַרלאָשענע שטערן", כרך 2, בואינוס־איירס, 1953).

וואַרמן בוליסלב

העו"ד בר (בוליסלב) וואַרמאַן היה מן העסקנים המיוחדים בציבור של לובלין. בנעוריו נטה להתבוללות, ולאט־לאט נמשך לעבודה צבורית־יהודית, שעשה במסירות ובכבוד. כעו"ד היה מתערב תמיד בענינים יהודיים אצל השלטונות הרוסיים.

בזמן הכיבוש האוסטרי נבחר כיו"ר ועד־הקהלה,

ונשאר על משמרתו עד מותו, ב־1932. בהיותו בלתי־מפלגתי, היה המתווך בין פלגי ועד־הקהלה.

במשך שנים היה גם יו״ר של ועד־ההצלה וקופת־גמ״ח וגם יו״ר המועצה של הבנק היהודי הראשון.

וייס אליעזר

עלה לארץ ב־1935 ונכנס לקיבוץ „נתיב", בראשית הווסדו, והשקיע הרבה מאמצים בהתפתחותו. כשהתפרק הקיבוץ, החליט לצאת להתיישבות חקלאית, בגליל העליון, וייסד עם קבוצת חברים את מצודת אוסישקין „שאר־ישוב". בזמן המאורעות היה מן המתנדבים הראשונים, כשוטר או בהגנה במקומות המסוכנים ביותר.

בחייו נהג צניעות והתרחק מפרסום. יד ערבי פגעה בו, ונפל חלל. מ. הורן

זינגר אריה-ליב

נולד ב־1891 בלובלין, סוחר, סגן־יו״ר „הפועל המזרחי", עלה ארצה ב־1935. המשיך לפעול כעסקן בתנועת „המזרחי" בארץ. אחד מהמיסדים והפעילים של „ארגון יוצאי לובלין".

נפטר, כ״ג אדר תשי״ז, 1956. י. א.

זילבר הירש-יונה

נולד ב־1888 בלובלין, אביו היה הגביר החסיד ר' סנדר זילבר. למד בישיבה וגם לימודי־חול. סוחר ותעשיין, בעל משרפת „קושמינק" לייש־של־פסח, וכן ביח״ר ללבנים. היה חבר הסוכנות היהודית לא״י, נשיא ועד־הקהלה, חבר של מועצת־העיר, הנהלת לשכת־המסחר ושל „אורט", ופעיל במגבית „קרן היסוד". נדב את כל כמות הלבנים לבנין „ישיבת חכמי לובלין".

בתקופת הכיבוש הנאצי היה יו״ר „ועד־העזרה לעצירי מחנות־העבודה", עבר לאוטבוצק שע״י וארשה, וייסד שם מעון־ילדים, ובעצמו פקח על המוסד. במשך זמן נאסר ע״י הנאצים. מת בפברואר 1942 במחלת טיפוס־הבהרות — לפי שנמסר ב„גאַזעטאַ ז'ידובסקה", מס' 28, 6.3.1942.

מ. צ.

טננבוים, ד״ר הרש (הנריק)

נולד ב־1973, בערך. רופא־ילדים, נודע בעיר כעסקן צבורי, נדבן ואיש־העם. בזמן מלחמת יפן־רוסיה ואח״כ במלחמת העולם הראשונה פעל כרופא בצבא הרוסי. ממייסדי „הזמיר" ויו״ר הנהלתו.

בזכרונותיה של שרה ארליכמן היא כותבת עליו:

„באחד בנובמבר קושטנו במגן־דוד־אדום צהוב. מה נורא הרושם שעשה עלי ד״ר טננבוים הזקן שהקדים לבוא לבית־החולים והטלאי מודבק על גבו. עיני נתמלאו דמעות. הקפנו אותו והוא הרגיע אותנו בקולו הרועד: „אין בכך כלום, ילדים, גם כך נשאר יהודים אין זאת חרפה לנו" — —

(„בידי הטמאים", 12).

בבית־החולים היהודי היה רופא־מנהל. התאבד בגיטו וארשה, ב־1942, וגם אשתו, אסתר, נספתה בגיטו, בוארשה. ד״ר א. קרשמן

טראַכטר שמחה

נולד ב־1894 בלובלין. ב־1911 נסע עם הנריך לוינשטט (צייר־נוף ידוע, כיום בישראל — המערכת) לוארשה, והוא לבוש עוד „קאַפוטא", נרשם לבית־הספר „לאמנות" (ברחוב הוז'ה) ולמד אצל פרופ' סטניסלב לאנץ, אח״כ למד בקרקא ובפריז. התערוכות בפריז הביאוהו במבוכה, מחוסר השכלה מספיקה.

חזר ללובלין והציג יצירותיו בתערוכות וארשה ולובלין. צייר־נוף מוכשר מאד.

נספה בלובלין, ולא ידוע אם נשאר שריד מיצירותיו. צבי לבנשטט

לאור (לנגפוס) שמעון

נולד בלובלין בשנת 1903, למד בגימנסיה שפר. באותו הזמן הצטרף לקן „השומר הצעיר". בכשרונותיו והתמסרותו קבל תפקידי הדרכה וייצוג חשובים. באפיו היתה נטועה אהבת הטבע, רציוות ועקביות בדרכו. נהג להטיף לחניכיו רעיונות של חזרה אל הטבע ולעצמו בחר את החקלאות כעיסוקו. עזב את הגימנסיה לפני בחינת הבגרות ועבר לצ'נסטחובה לבית־הספר החקלאי, בו התחנכו עשרות בוגרי התנועה. עם גמר לימודיו עבר לקרקוב למכון הגבוה לחקלאות, ובסיימו את חוק הלימודים חזר ללובלין ומתוך ציפיה לרשיון־עליה המשיך בחינוך הצעירים בתנועה.

בעצם ימי המשבר וחוסר־העבודה בארץ עלה ארצה והצטרף אל חבריו בקבוצת ברנר, בכרכור (כיום — עין שמר) ועסק בגננות. מחלת הקדחת פגעה בו קשה והוא נאלץ לעזוב את המקום. מאז היה בנדודים, בחיפוש עבודה במושבות־יהודה והשתקע בבנימינה. אך הקדחת לא הרפתה ממנו.

הרופאים קבעו שאין לו מרפא אלא שינוי האקלים והוא נאלץ לנסוע לחוץ־לארץ.

בחזרתו ללובלין הבריא וגוייס לצבא. אחרי גמר השרות השתדל לאור לחדש את רשיון־העליה, אך לשוא. שלטונות־המנדט לא רצו להכיר בזכותו לחזור ארצה וסרבו לתת לו רשיון חדש.

למרות הדיכאון חזר לפעילות ציבורית, כמארגן מוסד של „השומר הצעיר" בעיר והשתתף בפעולות־הסעד מיסודו של אביו. נהל „קופת מלוה ללא־רבית" למחוסרי־אמצעים, עזרה לבעלי־מלאכה זעירים, טפול בקבוץ הכשרה בלובלין ומדריכיו.

עם בואו ארצה לאחר מלחמת העולם השניה הצטרף שוב לחבריו בעין־שמר. באהבה עמוקה התמסר לחקלאות וחלם על השתרשות במקום. אך תוכניותיו לא התגשמו. עם קריאת הגיוס, הצטרף ל„בריגדה" ונשלח לבסיס אימונים בדרום הארץ. תאונת דרכים קטלנית שמה קץ לחייו, בעודו צעיר, בן 43.

בעין־שמר מצא מנוחת־עולם.

י. הרץ

לוינסון אשר

נולד ב־1889 בלובלין, במשפחת אדוקים. גמר את הגימנסיה ובשנת 1914 — את הפקולטה למשפטים באוניברסיטה של וארשה. במשך שנים מספר עבד בעיריה, ומ־1917 נודע כאחד עורכי־הדין המפורסמים בלובלין.

מבחינה חברתית השתייך בתקופת לפני־המלחמה לחוג־המתבוללים, שהיה לו „מועדון־האינטליגנציה" הנהדר ברחוב שופן 3. למועדון היה גם „חוג דרמטי" שנתן מזמן לזמן הצגות ל„חברים" בלבד.

ב־1935 הלכו המתבוללים לבחירות לפי רשימה עצמאית, ובראשה עו"ד לוינסון, שנבחר לועד־הקהלה. מאז נעשה לאומי בדעותיו ונבחר כנשיא־הקהלה, שלאדוקים היו רוב בה, והוא הכניס סדרים מודרניים בבית־הקהלה לשעבר. למעלה משנה עמד בראש ועד־הקהלה, עד שהתפטר.

ב„משפט־פשיטיק" שהתקיים בבי"ד לערעורים בלובלין ב־1937, הגן יחד עם העו"ד ליב לנדו המפורסם, על יהודי פשיטיק.

ב־1939 עזב את לובלין עם משפחתו ועבר לברית־המועצות. וב־1942 מת בעיר אָש (קירגיזיה).

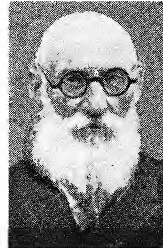
מ. צ.

לגלבן יהושע

נולד בוולדובה פלך לובלין ב־1871, למשפחה רבנית. אביו ר' מרדכי זצ"ל נמנה על מקורבי המגיד מטריסק, ובין גנזי המשפחה היתה שמורה אגרת בכתב־ידו של המגיד.

איש ישר ומכובד, אציל ועדין־נפש, תלמיד־חכם נזהר בדבריו ובמעשיו. מלא וגדוש ידיעות ביהדות ותרבותה העתיקה והחדישה, ובלמודי־חול.

מחסידיו ובאי ביתו של הרבי מצ'רנוביל.

בגמר מלחמת העולם ה־ראשונה אחרי שהיה שנים מספר ברוסיה, חזר ללוב־לין, החל לעסוק בהוראה ו־התפרנס בכבוד.

רבים מנכבדי לובלין היו מתלמידיו: איכנבוים, זיל־בר, צוקרמן, קוברטובסקי, קצנלבויגן, שטיצר ואחרים. הם שמעו תורה מפיו על מכמני השפה העברית ותר־בותה החדישה. וזכר המורה האהוב עליהם לא מש מתוכם. הוא גידל דור של חובבי ציון והעברית היתה השפה השלטת בביתו.

בשנת 1939, לפני פרוץ מלחמת השמד, העפיל בנו הצעיר חיים, ארצה, בבחינת שליח לארץ הקודש, כדי להכשיר את הקרקע לעליתה של המשפחה כולה.

אבל פרצה המלחמה, ור׳ יהושע, ואשתו אדילה ובנו ר׳ מרדכי עקרו מלובלין. עם זרם הפליטים שמו פעמיהם מזרחה והשתקעו בוולין, באוקראינה.

הרבה לשלוח מכתבים לישראל, בסתר לבו שאף לעלות לציון, ונפשו ערגה ליום מקווה זה.

במכתביו קונן על לובלין, עיר ואם בישראל, שנחרבה, ובכל נימי נפשו היה קשור לה. באחד ממכתביו אסר על בנו לחזור למקום זה.

קיווה ולא זכה להגשמה. הגרמנים התקדמו ברוסיה ובדרך זרעו הרס ומוות, ובין רבבות הקרבנות נספו ר׳ יהושע׳לה לנגלבן, אשתו ובנו.

(אסתר קלויר־לנגלבן)

לנגפוס ירחמיאל

ממייסדי הסתדרות „המז־רחי" ב־1900 (יחד עם גיסו אלתר קמיניץ). האדוקים אסרו אז על חברי „המז־רחי" להתפלל בבית־המדרש של הרב, בראותו בהם אפי־קורסים־מנודים. לפיכך, ייסד ירחמיאל לנגפוס בית־מד־רש של „המזרחי" לעצמו, ומבלי התחשב ברדיפות נגדו, נהל תעמולה לרעיון שיבת־ציון, ונשא בכל שבת „דרשה" בפני קהל גדול. את כל דרשותיו רשם בכוונה להוציא לאור בספרו „מה שדרשתי".

ב־1902 ייסד „חדר־מתוקן" לנערים, שלמדו בו, מלבד תנ"ך וגמרא, גם עברית ולימודי־חול.

לוין, ד"ר גרשון

נולד ב־1868 בלובלין. אביו, ר׳ גבריאל־זליג, היה חזן־ראשי בביהכ"נ הגדול (ביהכ"נ מהרש"ל). בילדותו התחנך בחדר, נכנס לגמנסיה וגמר חוק־לימודיו ברפו־אה באוניברסיטה של וארשה, והשתקע שם כרופא. במהרה נתפרסם כרופא מוכשר, ביחוד למחלות־שחפת, ונחשב רופא־מנהל בבית־החולים היהודי ברחוב צ׳יסטא.

עוד בצעירותו היתה לד"ר לוין נטיה לעסוק בספרות, בתחילה בעברית ופולנית, ואח"כ ביידיש. הוא פרסם הרבה מאמרים בעתונים ובמאספים. בואר־שה ערך גם חוברות בעברית בשם „כי הם חיינו", על שמירת הבריאות.

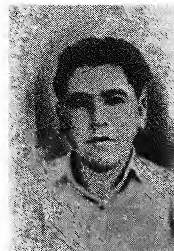
הספרים שכתב ד"ר לוין הם:

1) „שווינדזוכט" (הוצאת ב. שימין, וארשה, 1911), 2) „אין וועלט־קריג" (רשימות וחוויות של רופא צבאי ברוסיה, מזרח־גליציה, בוקובינה. נדפס קודם בהמשכים ב„היינט" ב־1918), 3) „פרץ — אַ ביסל זכרונות" (הוצאת „יהודיה", וארשה, 1919), 4) „די היגיענע ביי יידן אַ מאָל און אַצינד" (וארשה, 1924), 5) „פון די אַלטע גוטע צייטן" (זכרונות ותיאורים של אורח־החיים של יהודי לובלין העתיקה, וארשה, 1925), 6) „לונגען־שווינדזוכט איז היילבאַר" (וארשה, 1925).

ד"ר לוין היה נשיא ויו"ר בהרבה מוסדות צבור־יים: „החברה להפצת אמנות בין היהודים", מועדון־הספורט „בר־כוכבא", „טאָז" בוארשה, מרכז „למען האקדמאים היהודיים", ועוד. היה מקורב מאד לסופרים יהודים, ידידם של י"ל פרץ, שלום־עליכם, יעקב דינ־זון, דוד פרישמן, ש. אנ־סקי, וכתב עליהם מסות וזכרונות.

פעילותו הצבורית התחילה עוד ב„הזמיר" (לישנאַ 40) לפני מלחמת העולם הראשונה. בנשפי „הזמיר" הופיע ד"ר לוין בתור... מנגן־ויולא, כלי־נגינה שהיתה לו „חולשה" לפרוט עליו, והצליח בו כמוסיקאי־חובב. חברו לנגינה היה חובב כמותו, נח פינקלשטיין המו"ל של „היינט".

מילשטיין דוד

עלה מלובלין לארץ, התנדב למלחמת השחרור ונפל על משמרתו בהגנת רמת־נפתלי.

נומברג פנחס

נולד בזביהלין, מחוז רדום. אביו ר' מאיר היה מגדולי הסופרים התורניים, מחבר ספרי: „עומר מן", „בית מאיר", „סתרי הזוהר" ועוד.

אחרי נשואיו עם בתו של ר' שמואל־יוסף רוזנ־פיין עבר לגור בלובלין, ומלא תפקידים צבוריים בעיר כחבר ועד־הקהלה והנהלת הבנק המסחרי. נודע בצבור כסוחר ישר, בעל מדות טובות והומור.

נספה בידי הנאצים בלובלין.

בארץ חיים בניו ונכדיו, ביניהם אלוף־משנה מאיר אילן.

ל. קוריס

סופר בן־ציון (קופרשטיין)

נולד ב־1877, היה סופר־סת"ם, ממשפחת סופרים ולפיכך נקרא „סופר". בשנת 1921/2 נבחר כגבאי בית־המדרש של הרבי, שהתפללו בו גנבים ואנשי „העולם התחתון" ובהשפעתו חזרו למוטב, בגלל יחסו אליהם. בית־המדרש של הרבי היה אז אכסניה לעניים שעברו דרך לובלין. ר' בן־ציון סופר שינה את פני הבית ושיכן בו את המוסד „הכנסת אורחים" שנודעה לו חשיבות יתרה.

כשנכנסו הגרמנים ב־1939 לא רצה לעזוב את העיר, ונספה בשעת „העברה" בגיטו.

סופר פנחס־אליעזר (אדלשטיין)

דמות פטריארכלית ביהדות לובלין העתיקה. שם משפחתו — אדלשטיין, אך הכל כנוהו „סופר". ולא רק סופר־סת"ם היה, שכתב־ידו ואותיותיו נודעו לתהלה, אלא יהודי חרד ואדוק. כבעל־משפחה מטופל ב־6 ילדים ישב בלילות ועבד, התפרנס בדוחק ולעתים נזקק לתוספת־עבודה כבעל־תפלה בבית־המדרש של פרנס או ב„קוטלר־שול".

התנהג בפרישות, ומצא אושר בהשפיעו על יהודי לקיים מצוה ומעשה טוב.

ב־1927, בדרך לצ'חוב, שהיה שם משגיח על אפיית מצה שמורה, נפל ע"י העיריה עם שק קמח־של־פסח, ונפטר לעולמו.

סטופניצקי ש. י.

נולד ב־1876 בבילסק, פלך גרודנא. עתונאי נודע ומחונן. ב־1918 נעשה עורך של „לובלינער טאָגבלאַט" והחזיק במשרתו עד 1928, בהפסקות מועטות. בזמן הבחירות אל הסיים הפולני ב־1922 הוציא־לאור בלובלין עתון־בחירות של המפלגה העממית „לובלינער נייעס", וכשחדל העתון להופיע, עבר לריגא והשתתף במערכת „ריגער פרימאָרגן", חזר ללובלין ולעתון „לובלינער טאָגבלאַט".

מאמריו היו חביבים על הקהל, ביחוד המאמרים שנתפרסמו בשם „פאַרבייגייענדיג" בערב־שבת, והר־שימות „פון טאָג".

עמד בראש „המפלגה העממית" (פאָלקס־פאַרטיי) בלובלין. בראשית עבודתו ב„לובלינער טאָגבלאַט" העלה במאמר אפיקורסי את חמתם של האדוקים שגזרו חרם עליו.

בשנים האחרונות עזב את לובלין ועבר לגור בוארשה. השתתף ב„מאָמענט". ב־8 בספטעמבר 1939 שולח מוארשה, יחד עם כל העתונאים, וכשהרכבת עברה בתחנת לובלין, ירד העירה ונכנס לגור אצל ידידו וחברו ישראל קצנלבוגן. היה מבני־הערובה הראשונים ביום שנכנסו הגרמנים ללובלין. לאחר זמן עבר לוארשה, התגורר במשך זמן בגיטו באוט־בוצק, ובזמן הגירוש בספטמבר 1942, איבד עצמו לדעת.

י. רייכנשטיין

סלובודקין יצחק

נולד ביאראמיץ׳ ע״י נובוגרודק והיה חתנו של משה ארליך. למד בישיבת וולוזין ונעשה בעל־תעשיה גדול, חבר המועצה של „לשכת המסחר וה־תעשיה", וגם היה חבר במועצת העיר בלובלין, מייסדו וחבר־הנהלתו של „בנק שיתופי לסוחרים" וחבר הנהלתה של בורסת־התבואה.

פינקלשטיין שאול

במשך שנים היה מפקח על בית־החולים היהודי. יועץ־העיריה. נפטר אחרי מלחמת העולם הראשונה.

פינקלשטיין הירש (הרמן)

נכדו של הגביר הנדבן ר׳ משה זוארמן, שייסד בית־מדרש בביתו, ברחוב גרודסקה 16. היה סוחר סיטונאי ידוע לשם. נכפה בגיטו וארשה, ב־1942.

פלוטקין, ד״ר ג.

רופא, אחד מעסקני „הפולקיסטים" בלובלין וחבר מועצת „הבנק של פולקיסטים". חבר ועד־הקהלה. התאבד לדעת יחד עם משפחתו. בשנת 1942.

פרסיקאַ ליב

בעל־בית מכובד בעיר. נספה עם כל משפחתו בזמן הכיבוש.

פרץ, ד״ר הנרי

איש־מדע צעיר מלובלין. היגר לצרפת ב־1931 וחי ברייממס חיים קשים של סטודנט מצפה לגדולות. עבר לשטרסבורג והמשיך בלימודים עד שנעשה ד״ר לרפואה ב־1938. בבואו לפריז מצא את מחייתו כמדביק מעילי־גומי, באין רשיון לעסוק ברפואה.

ב־1939 התנדב ללגיון־הזרים והשתתף בקרבות בתור סמל־הלגיון. קבל אות־הצטיינות בהצילו את חייהם של רבים מן החיילים, בעמדה הסניטרית שהקים בקו־החזית. עם שביתת־הנשק הגיע בחטיבתו עד מחנה סיטפון ונתמנה רופא־צבאי במחנה.

עם הבשורה האיומה על מות חברו יוסף בור־שטיין חל מיפנה ברוחו. איש־המדע והספר נעשה איש־המעש והפעולה. והוא בא כלוחם למרכז המרי, ליאון. דרך הילוכו למיפגש חשוב, נפל בידי הגרמנים ונכלא בבית־הסוהר מיונלוק.

לאחר זמן נמצאה גופתו החרוכה, ללא היכר, בשדה־התעופה ברין, לשם אספו הנאצים את השבו־יים הפוליטיים, שפכו עליהם נפט ושרפום חיים.

דוד סטאג

צוקרפין, ד״ר מיצ׳יסלב

נולד ב־1892, בקטריולוג, מזכיר „טאָז" במשך שנים, ומנהל מעבדה בבית־החולים היהודי. עם כניסת הגרמנים לעיר העלילו עליו שהוא מכין חומר בקטר־יות להדביק בו את אנשי־הצבא, ונדון למיתה. אחד הקרבנות הראשונים בתקופת הכיבוש הגרמני.

צינברג, ד״ר יעקב

במאמר שהופיע ב„לוב־לינער טאָגבלאַט", אחרי מותו ב־27 ביוני 1939 (ב־גיל 75) נאמר: „לא היה לב יהודי בעיר, שד״ר צינ־ברג לא שם אזנו לו במשך עשרות שנות פעולתו הר־פואית". והוא הגיש עזרתו כרופא גם ליהודים מן ה־עיירות שבסביבה, שהערי־כוהו מאד.

כל ימיו גר בלבה של לובלין היהודית, ברינק מס׳ 19, במבואות הגיטו העתיק. גם אביו היה בעל־בית בלובלין, ואמו שרה — התייחסה לצאצאי הגאון מויל־נא. חנוכו התחיל, לפי המנהג, ב„חדר", עבר לגמנסיה הרוסית שגמר בהצטיינות ובזכות להשתלמות באוני־ברסיטה. למד רפואה בוארשה, שם למד גם אחיו, יוליאַן, בפקולטה למשפטים. בשובו ללובלין נשא לאשה את עמליה נוי, קרובת משפחה של סנטור מ. קרנר, (כעת בתל־אביב).

בראשית פעולתו נתקל בהתנגדות מצד הצבור, והרבה בחרו להתרפא אצל נוצרי, מאשר לחפש מרפא מידי רופא יהודי שלא התנהג לפי המסורת. אולם, במסירותו ובדאגתו המופרזת לחולה, רכש במהרה את חבת הקהל והתגבר על מתנגדיו, בתפסו מעמד נכבד בין הרופאים בעיר.

ב־1898 נתמנה רופא־ראשי בבית־החולים היהודי, ונשאר בתפקידו כ־40 שנה. בית־החולים היהודי היה, בהנהלתו, לאחד המוסדות המכובדים בעיר ובמחוז. בהתמסרות ללא־גבול עסק במקצועו. ליובל־הארבעים של פעולתו נערכה לו אקדמיה ע״י מוסדות־הצבור,

רופאים, עו״ד ואנשי־מסחר, ונקבע לוח־שיש לזכרון פעולתו בבית־החולים.

כרוב חבריו למקצוע השתייך ד״ר צינברג במשך זמן לחוג המתבוללים, בביתו דברו פולנית, וכרבים מחבריו התקרב אחרי מלחמת־העולם, בהשפעת המאו־רעות והפרעות בלובלין, אל היהדות; תרם לקרנות ציוניות, ואמר בפידוש, „שאילו היה צעיר היה עולה לארץ״.

ד״ר צינברג היה במשך שנים סגן־יו״ר של לשכת הרופאים, יהודי יחיד במעמדו זה. היה מטפל בחולים־עניים חנם, ולעתים עזר להם מכספו, ואיש לא יצא מחדרו ללא עזרה, אם היתה דרושה לו. אפילו בעדוב ימיו, לא נמנע מלעלות אל משכנות העוני היהודיים, במדרגות שנטו לנפול, בהביאו מרפא לחולים.

אחרי אדונו הלכו אלפי יהודים, ונסגרו החנויות ברחובות בהלוויתו. בבית־הקברות היהודי נכדה קברו ליד אביו וד״ר טץ, הרופא־הראשי של בית־החולים היהודי לפניו. אנה צינברג־צנג

קדישביץ משה (1806—1932)

נודע בכנוי „משה׳לי מש־גיח״ על היותו משגיח ב־תלמוד־תורה (בדחוב יאַ־טעצ׳נאַ) במשך 50 שנה. הוא דאג לתלמידים, שהיו מבני־העניים, וציידם בארו־חה חמה ופעם בשנה גם בבגד ללבוש, וכלם זכרוהו לטוב.

פועה קדישוביץ

קורונה איטשי-מאיר

נולד בעיירה קודוב (נכד הדבי ר׳ שמואל מקורוב), למד בישיבות, ובזמן מל־חמת־העולם הראשונה הש־תקע בלובלין, התדושש ו־נעשה מלמד בתלמוד־תורה בעיר. היה מכניס־אורחים ובעל־צדקה, אע״פ שמצבו היה קשה למדי. נפטר בזמן מלחמת העולם השנייה.

חיה קורונה

קורונה חיים-אביגדור

בנו של ר׳ איטשי־מאיר. התחנך בחדרים ובישיבות. כעלוי ידע בע״פ מסכתות של תלמוד. הלך להגיד שעודו בפני הדב קלצקין, שהעדיכו כגאון. ממייסדי „צעידי אגודת ישראל״ ר־ביה״ס „בנות־יעקב״. נרצח ע״י הנאצים.

חיה

קורן מינצ׳ה

אשתו של נחמן קודן מודה ביה״ס „תרבות״ מזמן הווסדו ב־1927. נהרגה, יחד עם בתה מאירה, ב־1943, בואדשה.

קיפמן יעקב

נשיא הסניף של „בנק לודז״ בלובלין, יו״ד ועד־הקהלה בתקופת מלחמת־העולם הראשונה. בהגיע גל הפליטים ללובלין, ייסד את „ועד ההצלה״ ובא בקשדים עם ועד־העזרה בהאמבורג; ייסד מטבח לפליטים.

היה מתבולל, ומקובל בחוגים הפולנים, והרבה להגן על יהודים במשרדי הממשלה.

קלר דוד

חבד ועד־הקהלה מטעם האודטודוקסיה במשך הרבה שנים. גבאי ראשי בביהכ״נ מהרש״ל, בעל־תפלה, ומחסידי טדיסק.

קצנלנבוגן ישראל בן שלמה

נולד בלובלין ב־1884. נשא לאשה את ברכה (בוניה) דוזנבדג, והקימו בית, שהיה בית־ועד ואכסניה לעסקני יהדות פולין בבקוריהם בעיר, ודל־תותיו היו פתוחות תמיד לכל. מצעידותו התמסר ישדאל קצנלבוגן לעבודה צבורית, ולא נטשה עד יומו האחרון.

כשנוסד ה„ג׳וינט״ בפולין, עמד ישדאל קצנלנבוגן בראש פעולותיו בלובלין. מלא תפקיד של מייצג ה„פולקיסטים״ ובני המעמד־הבינוני בועד־הקהילה ובעיריה. יחד עם סטופניצקי ייסד את העתון היומי האידי הראשון בלובלין „לובלינער טאָגבלאַט״, ועמד

בראש ה„באַנק הקואופרטיבי של לובלין" שהיה גם ממייסדיו.

בשנותיו האחרונות היה ישראל קצנלבוגן יועץ העיריה בלובלין. עם בוא הנאצים מאן לעזוב את העיר ולמצוא מקלט בצד הארי, כעצת ידידיו, ונשאר כחבר ה„יודענראַט" עד רגעיו האחרונים. נפטר, לאחר מחלת־טיפוס קצרה, במחנה־השמד במיידאַנק.

אחת מבנותיו רעיה, נרצחה בידי הנאַצים בגיטו פולאַווא. ארבעת ילדיו הנותרים — זהבה, חנה, מנחם ואביגדור חיים עם משפחותיהם בישראל.

א. אלבינגר

קצנלנבוגן ברכה (בוני)

אשתו של ישראל קצנלנ־בוגן. נולדה ב־1883, לבית רוזנברג. אחיה, משה רוזנ־ברג היה מנהיג התנועה הציונית בלובלין, ועלה ל־ארץ. נתיתמה בילדותה. ב־גמנסיה הרוסית סרבה לל־מוד בשבת, ועברה בחינות „אקסטרן". בוארשה הצטר־פה לתנועת „ס.ר." המהפכ־נית, אך עברה לציונות בכל לבה ונפשה. גמרה את המכון למיילדות בוארשה, יעזרה לנשים עניות שלא יכלו לשלם בעד עזרה רפואית. בהיותה נוטה לציונות־סוציאליסטית פעלה למען „קפא"י" ועמדה בראש „אגודת הנשים הציוניות" במשך שנים. הרבה זמן ומרץ הקדישה ל„בית היתומים" ע"י הקהלה („אַכראַ־נע"). אע"פ שהקהלה דאגה ליתומים, בלבוש ובמזון, היתה מבקרת שם בקביעות, ודאגה לחינוך הילדים, שיפור תלבושתם והנעלתם, ביחוד בחורף, והילדים התיחסו אליה כאל אֵם.

אותה פעילות גילתה גם ביחס לחולים עניים ב־ביה"ח היהודי, במעון־הילדים, אגודת הנשים וחברת „טאָז". במרצה הרב קבלה על עצמה תפקידים צבוריים, שמלאה למופת. לעתים קרובות נראתה בסימטא נידחת, מביאה עזרה למשפחה שמצבה ירוד.

ב־1933 באה עם ילדים לארץ־ישראל, והמשיכה בפעולתה, הצטרפה ל„עולי פולין" „בני־ברית" ושאר מוסדות. ב־1938 נפטרה, בגיל 54, בתל־אביב.

מ. צ.

קרמפל דב-בריש

נולד ב־1896 ממנהיגי תנועת ה־„בונד" בלובלין. יו"ר של אגודת בעלי־מלאכה הזעירים, חבר במו־עצה הע רונית וועד הקהלה מטעם ה„בונד". חבר הנהלת „צישא". נפטר בלונדון — בדצמבר 1956.

קרסוצקי יהושע-ליב (1942—1880)

עסקן ידוע מטעם האדוקים. בשנות 1925—1935 היה מנהל „הבנק השיתופי לאורטודוקסים", חבר הנ־הלת ועד־ההצלה ו„קופת מלוה ללא־רבית", נוטה לציונות. ב־1923 נסע עם משלחת של „נחלת לובלין" לארץ, לרכוש קרקע לחברים. בתכניתו היה לרכוש קרקעות בכרכור, ע"י חדרה, גם ליהודים אחרים מלובלין ודזיאלושיץ. אנשי דזיאלושיץ השלימו את פרעון־השעורין והתישבו שב; אנשי לובלין לא עמדו בתשלום, ואיבדו את דמי־הקדימה.

בעל־תעשיה ותיק בלובלין, שותף בית־החרושת הידוע לסיגריות, שעבדו בו כ־400 פועלים, רובם — יהודים.

א פ ר י ם

קרשמן, עו"ד יצחק

עו"ד מפורסם בלוב־לין, אחיו של ד"ר אב־רהם קרשמן. בנו מַרק הובא למחנה מידאנק בגיל 13, אחרי חיסול מחנה מידאן־טטרסקי ו־היה „שליח". ערב אחד, כשחזרו העצירים מעבו־דתם והתנפלו על קלי־פות תפוחי־האדמה ש־נערמו ע"י המטבח, נתן אחד מאנשי ס.ס. פרגול לידו, וציווה עליו לפזר את היהודים. מרק סירב לעשות זאת, אמר שאין הוא רוצה להכות יהודים. הגרמני התרגז, התנפל עליו והכהו, עד שמת בו בלילה מעינויים.

קרשנבוים אליהו

סגן־יו״ר של מועצת־הקהלה ונציג „אגודת־ישראל" בה. בנו, מנחם־מנדל, היה חבר בועד המרכזי של ההסתדרות הציונית מטעם קבוצת „על המשמר".

רוזנבוים יוסף

אביו ר׳ ברוך, היה מורה ומלמד לילדי ישראל. בזה מצא את לחמו ופרנס משפחתו — בקושי.

אמו מתה עליו בהיותו נער, וכמעט לא הכירה, רק מפי אביו ידע על דמותה האצילה, ומסירותה, וידע לשמור אהבה לאמו כל ימי חייו הצעירים.

מאושר היה בנסיעתו לזופיובקה בשנת 1938 להכשרה צבאית. וכשפרצה מלחמת העולם השניה, היה כבר פעיל בתאי המחתרת של בית״ר לובלין.

תוהו ובוהו השתרר בפולין. הממשלה עברה ללובלין. אבל גורל העיר היה ידוע.

יוסף הספיק עוד לחלק את מעט הנשק ל„שועליר", ולדאוג לסידור ראשון לאנשי התנועה מוארשה, שנקלעו ללובלין, לאורי־צבי גרינברג ולד״ר אבא אחימאיר. ב„המשקיף" כתב אחימאיר על יוסף, הבית״רי הנפלא, מלובלין, שדאג לו ולאשתו עם התינוק על זרועותיה, והביא להם לחם וחלב.

הוא יצא בדרך לליטא ועבר כמה פעמים את הגבולות, בכדי להבריח את הבית״רים שנתקעו בדרך. היתה זאת דרך נדודים ותלאות, רעב ועוני, פגישות עם בני־משפחתו ופרידה לעולמים, ללא ידיעה על מקומם וגורלם.

בשנת 1941 הגיע ארצה. חלומו התגשם, ורק למחצה. הוא מצא את המולדת משועבדת ולא שקטה רוחו עד שהתיצב בפני קצין־הגיוס של לוחמי חרות ישראל, אמפר.

גם במחתרת חפש לו תפקיד קשה.ובחר בדרך הקשה — ונסע לחיפה. לא היתה לו סבלנות. והוא מתרעם ביומנו על השקט שהשתרר בישוב. אז החל להגיע הידיעות הראשונות על השואה, ועל ההשמדה. יוסף הגה רעיון על ארגון קבוצת לוחמים מתאבדים, שיחדרו לגרמניה הטמאה, להרוס, לפוצץ את אשר ניתן להרוס.

החל בהדפסת עלונים וחלוקתם, עד לפעולות קרב בהזית האש. הוא נשא את „הכלי" בחגורתו. הזהירות חייבה להדפיס את מודעות האבל בחיפה ולא כפי שהיה מקובל במרכז. יוסף נכנס עם שני חברים למחסן הסתר, התכופף והכלי נפל, פלט כדור ישר לבטנו. ה„כלי" שלו...

חבריו רצו להבהיל רופא נאמן והשאירוהו לבדו במחסן. יוסף חרד לגורל המחסן, שלא יבוא אורח בלתי־קרוא לשמע היריה. העלה את תריס הברזל המוגף, יצא והורידו בחזרה, טשטש את עקבות הדם וברח לרחוב השני.

אחד משתפי־הפעולה הודיע למשטרה הבריטית, שהגיעה למקום. התפתח קרב, הבריטים, ואתם שוטר יהודי, רדפו אחרי הלוחמים. יוסף לא חשב הרבה: — חבריו בסכנה ויש להצילם; הדליק רימון וזרקו לעבר הרודפים. הרימון התפוצץ, החברים נצלו!

יוסף הספיק עוד, זב דם, לקפוץ מחלון החדר, עבר כמה עשרות מטרים ו...נצח!

הבריטים עינוהו בכדי להוציא מפיו ידיעות. העינויים היו לשוא! בי׳ אייר תש״ד הוציא את נשמתו.

ח. לנגלבן

רוזנברג יצחק-ירוחם הלוי

נולד ב־1883 בעירה מר־קושוב ע״י לובלין. קבל חנוך דתי, היה מחובשי בית־המדרש והצטין ב־למודו.

בגיל צעיר התחתן ועבר לגור בפרבר צ׳חוב, בלובלין. היה סוחר־עורות והצ־טין בישרו.

בשבתות וחגים היה לומד בצבור בבית־המדרש בצ׳חוב ונותן שיעורים בתנ״ך ואגדה וקהל רב בקרו בשעוריו.

כעסקן צבורי היה מסור לטובת הכלל, ממיסדי „קופת־גמילת־חסדים", שנתנה הלואות לנצרכים בלי רבית. היה חביב על תושבי הפרבר צ׳חוב, ונבחר כנצי־גם למועצת־הקהילה ואח״כ להנהלתה.

נפטר ב־2/10 שנת 1932 בגיל 49. כל משפחתו וחתנו אליעזר גוברמן מורה בית־ספר „תרבות", נספו בזמן השואה. בן ושתי בנות ניצלו ועלו לארץ.

א. מייזלס

רפפורט הרב ר׳ טוביה (1975—1955)

מחבר ספרים, במדע יב־תורה, וכתב גם סיפורים, בכשרון ובהומור רב. הוא היה רב ושומר־מצוה, אך גם חכם בהויות־העולם, מאמין וגם ספקן... היה אחד העסקנים ב„מזרחי", נואם ומנהל „קרן־היסוד" בלובלין והגליל, ממייסדי „לובלינער טאָגבלאַט", ואף ס. חר־אמיד. דמות־רבת־גוונים, חריף ובקי, אמון התורה והמצוות, בר־יוחסין. אביו, ר׳ אברהם־אבא׳לי, בנו של הרה"ג ר׳ דוד הכהן מאוסטרוביץ (נין ונכד של הש"ך „הנשר הגדול") חיבר כ־10 ספרים. טוביה נודע כעלוי בגיל 7, ובילדותו תיקן תעניות וסיגופים יחד עם אחיו מאיר, צם בכל ב׳ וה׳ ובבקרי חורף התגולל בשלג. בגיל 16 נשא אשה.

הרבה לכתוב שירים בעברית ואידיש. חמשה ספרים חיבר: 1) „אנציקלופדיה של ארץ־ישראל" — אוסף דברי חז"ל בתלמוד, תוספתא ומכילתא, מדרש וזוהר; 2) „ילקוט טוביה" — על התורה; 3) „ספר הזקנה" — על החיוב והשלילה של הזיקנה, ע"פ התלמוד, הקבלה והחסידות; 4) „אמונה וכפירה". וב„ספר קורוב" (עיר מולדתו) פרסם „ביאָגראַפיע פון אַ דור" — סידרת טיפוסים ודמויות, ומעשים שהיו, שתיאר בכשרון מרובה, זכרונות על מנהגים ואורח־חיים של יהודי פולין בדורות האחרונים.

הר׳ רפפורט רכש לו כבוד ודרך־ארץ, בכתביו ובאישיותו. וגם לעת זקנה היה זריז ובעל־מרץ. בבקורו בארץ היה בדעתו להוציא־לאור את כתביו ונסע לטורונטו על־מנת לחזור, אך בעצם הכנותיו לדרך נפטר שם, בגיל 80.

מ. גרוסמן

שדה יצחק (לנדסברג)

נולד בג׳ אלול תר"ן (1890) בלובלין. נכד הרב ר׳ שניאור זלמן פרדקין, „העלוי מליאדי". מעטים ידעו כי ה„זקן" היה בילדותו בעל־פיאות ארוכות ומסולסלות וכ סבו־הרב, הועיד לו תפקיד של רבנות דווקא. אולם סבא נפטר „בארץ הצבי" היא ארץ־ישראל, כשיצחק היה עוד ילד ב„חדר" — והחלומות על הרבנות נגוזו.

בילדותו למד ב„חדר" ואח"כ היה תלמידו של ר׳ הלל צייטלין, הוא נכנס לגמנסיה בפטרבורג (לנינגרד).

יצחק שדה היה מראשוני „החלוץ", ומיד אחרי מלחמת־העולם הראשונה עלה לארץ והיה במייסדי „גדוד העבודה", ב־1936 היה מראשי „ההגנה", ובפרוץ מלחמת העולם השניה, ייסד את הפל"מח והיה ממפקדיו. במלחמת השחרור דיו מפקד הפלוגה ששחררה את משמר־העמק, ועם יצירת צה"ל נתמנה אלוף ומפקד „החטיבה השמינית" של חיל־התותחנים.

יצחק שדה היה אחד המפקדים המוכשרים של צה"ל, אך לא ארכו הימים בתפקידו, ועם פיזור הפלמ"ח עזב שדה את הצבא, ועסק בעבודה צבורית ובספרות; הוא נבחר כחבר עירית תל־אביב מטעם מפ"ם ונעשה סופר קבוע ב„על המשמר", ואחד העסקנים הפעילים ב„תנועה למען השלום" בארץ.

פרסם ספרים: „פנקס פתוח", „מסביב למדורה", „לוחמים" וכו׳.

בגיל 62 מת, ב־20 באוגוסט 1952 בתל־אביב, והובא לקבורה בקיבוץ גבעת־ברנר.

מ. צ.

שוורץ משה-יוסף

נולד בלובלין. אביו היה בצבא הפולני ומת מפצעיו בשדה־הקרב ב־1920. משפחתו היגרה לצרפת, ב־1941 יצא משה־יוסף דרך ספרד למרוקו, התגייס לצבא הגינרל ליקלירק והשתתף בקרבות בצפון־אפריקא. חטיבתו נשלחה לאנגליה, ובנחיתת ה־6 ביוני 1944 בחוף צרפת, נפצע קשה, אך לא הסכים ללכת לבית־החולים, המשיך בקרב והצטיין ועלה לדרגת סרן. בליל ה־13 באוקטובר 1944 נפצע שוב ויצאה נשמתו.

שפירא גדליהו

נולד ב־1917, אביו בן־ציון היה איש עשיר, והוא למד בגמנסיה, ועזר בכל לבו לחבריו העניים. הוא התמסר בלב ונפש לרעיון הקומוניזם, לא נרתע מכל סכנה בפעולתו.

במלחמת האזרחים בספרד, לא יכול לעמוד מנגד. אפיו הסוער המריצו לצאת לספרד ולהצטרף אל החטיבה הבין־לאומית. הוא השתתף במלחמה ונפל בשדה־הקרב בספרד. שמחה זילברברג

שצירנסקי משה

ממייסדי „אגודת ישראל" ואחד ממנהיגיה ונציגיה במועצת־הקהלה במשך שנים. בעל בית־חרושת לסבון.

שיף אברהם

לאגודת הצופים שניהל, נודעה חשיבות יתרה בין ארגוני־הנוער היהודיים. אברהם שיף הקדיש הרבה מרץ ועניין לתנועה הזאת. מזמן לזמן היה עורך נש־פים פומביים בלווי מקהלה, היה מקריא ומראה מבצעי התעמלות ופירמידות.

לפני פרוץ המלחמה חי כמה שנים בקובל, ושם נהרג.

מ. צ.

השואה והחורבן

י. גראנאטשטיין

איכה אכתוב עליך, לובלין...

בהעלותי על הנייר את המלים הראשונות, היססתי. הן קפאו בדם, כוסו בעפר מיידאַנק, וצמחו פנימה, אלי קבר...

מה רב הכוח הדרוש להעיז ולחרוש בכאב, בדם, בקברה של לובלין... שוויתי נגדי את המוות, את היסורים וקריאות „שמע ישראל" שיצאו בקדושה מפי אבא־אמא, מפי אבות־אמהות, מפי כל יהודי לובלין, דרי־מעלה ברחוב קרקובסקה ושוכני בתי־עוני בסימטות קראביצקה...

קמו לעיני כל אשר הובאו ללובלין מעיירות הסביבה ומארצות במרחקים, בני העם היהודי, עצמנו ובשרנו, שהיתה להם לובלין בית־מטבחיים ר"ל...

כולם קדשו בדמם את שם העיר, לאסוננו, למרבה הזיועה הטראגית בתולדותינו.

להבות־המוות של מיידאַנק חוצצות לפני עיני בעד העבר... העבר, שרק לפני תריסר־שנים בא אל קצו...

וראיתי אני את העבר, בעיני לבי, והנה אופל, עלה בעשן. נח העבר של לובלין ומיידאַנק כדומן על אדמתן.

הייפלא, שקשה לכתוב על לובלין...

— אל־נא, אל־נא תכתוב על יום־אתמול כי עבר — אני שומע קול יוצא מלבי — אל תהיה לועג לרש... הס מלהזכיר דבר... את פאֵרה ואת הבעֵרה...

— אתה מתהלך בין החיים, הנך חי, ואנכי?

— אני אינני עוד, לובלין! על עצמותי ועל אפרי אני צומח, אויה לי, ומעלה פרחים, בגני זרים...

— אל תגע בי, אל תזכירני, כי התקדשתי, ובכל קודש לא תגע...

ואכן, אני רואה בחוש שכל מלה יוצאת כדם הנשפך, לא בדיו ייכתבו המלים, אך בדם. ממיידאַנק הבאתיו, אשכיר עטי בדם, האינכם רואים זאת?

אל תדרשוני, איפוא, להזכיר נשמות, לכתוב על לובלין שנעקרה משורש; היכתוב אדם על אביו ועל אמו?

בלבי אשאם, ובלבי אשא את לובלין, תמיד ובכל מקום, מעולם ועד עולם.

וכשם שאֶבל לי כל ימי על אבא־ואמא, לאֶבל תהיה לי לובלין עיר־מולדתי.

אכן, לא אתכחש, ולא אכזב. לעתים, ברחוב או בבית, במכונית או ברכבת, באשר אהיה לבדד, אתאווה לפתוח את הגולל מעל קבר־לובלין שבלבי, ולראות בו. אני מסתכל וחולם, יודעני שאני חולם, ומראות אראה...

— — — ראיתי יהודים מגודלי־זקן וחובשי־„שטריימל", הולכים ושבים מתפלתם, בגדיהם משי וקטיפה. פנים אצילים אני רואה, אמהות וסידורי „קרבן־מנחה" בידיהן, סבתות

עונדות „שביסי־מצה" על ראשן... הרי ימים על ימים עשו בבתי־הכנסת, בבית־הכנסת של מהרש"ל, וסידוריהן ספגו דמעות אל רבוני־של־עולם, אל אלוהי אברהם, יצחק ויעקב, ובמנגינותיהן, הקורעות־לב בתוגתן, היו מרדימות את הפעוטות בשבת־בין־השמשות.

— — — ראיתי סימטאות־הנהר, בהן נערים לומדי־תורה ומלמדיהם, רבי רב׳ ורצ׳עתו, שהיו מנעימים זמירות, ועד „השוק היהודי" ורחוב צירולניצ׳ה נשמע קולם:

ובכן, תאמר! חדל מזה, חזור על פסוקך! „ויקרא" — און ער האָט גערופן מי קו׳א? אלהים קרא למשה...

— מנגינות...

לאן נישאו הקולות, נעימי־הזמירות? שנטפו אל לב יהודי, חדרו למוחו, התערבו בדמו...

— — — וראיתי אני את הסבלים, בעלי־הגוף, העגלונים, „דוחפי־העגלות" ברחוב פורמנסקה, אותם יהודי־תמצית, עמלי כל ימות השבוע, ובשבת — לא ניכר עמל בהם — מהודרים בלבושם, בעלי נשמה־יתרה, שווים בשווים עם „בעלי־הבתים"...

— — — ותחיה לאומית, והתעוררות פועלים מאורגנת, ואל־נא לשכוח: לינת־הצדק, אחיעזר, הכנסת־אורחים, תומכי־נופלים, הכנסת־כלה, מתן־בסתר, וכהנה וכהנה.

וצאו־נא וראו־נא: ליד ה„שער", ומסביב ל„ארמון", רחוב יאַטיצ׳נה וסימטאותיו; ושובו־ובואו לרחובות שירוקה, רוסקה ו„המשעול החדש", לרחוב לוברטוב עד „הישיבה" ועד „שער העיר", בכל מקום תראו בהם:

יהודים, יהודים, יהודי־שבת ויהודי־חול, תלמידי־חכמים ועמי־הארץ, משכילים ופשוטי־עם, עשירים ועניים, עליזים וידועי־צרות — כלם יקרים כלם נלבבים, שכל רע לא יאונה להם...

— — — והנה מוות... דם... אש... חסל! חסל!

ולא אוסיף לכתוב עוד... כהמוס נר באש, יטוף דמי ביקוד, מוקד לבבי

ולא אוסיף לכתוב עוד על לובלין. אנא, אל תביאוני למיידאַנק, בלבי אשא את מיידאַנק כנשוא זכר אבא־אמא —

כל עוד נשמתי בי...

ג. בלומנטל

לקורות השואה של לובלין

א. המצב לפני המלחמה

המאורעות של שנות המלחמה בפולין ובלובלין בפרט, לא יובנו ולא יוסברו אלא מתוך התבוננות למצב ולאוירה שהיתה בפולין לגבי היהודים בפרוס המלחמה. ידוע תפקידה ועצמתה של האנטישמיות, ששלטה בפולין עם תקומתה. פרעו פרעות בפולין; הפוגרום בלבוב מפורסם ביותר, בו נפלו קרבנות רבים, אך גם על שאר ערים לא חסו הפורעים, ולובלין בתוכן. האנטישמיות לא פגה במשך הזמן, אלא גדלה ועצמה מאד. גידולה של האנטישמיות חלה בד בבד עם המשבר הכלכלי, שקפץ על פולין בשנות השלושים. אכן, השפעה מכריעה על האנטישמיות בפולין היתה לתנועת הנאצי־סוציאליזם בגרמניה, כיבוש השלטון ע״י היטלר ויחסי־הידידות שבינו לבין פולין של פילסודסקי ופמלייתו. בטוי בולט לכך היו בקוריו של גבלס, גרינג, הימלר וכו׳ — בפולין, ובקורי־הגומלין של גראבובסקי, התובע הכללי של פולין, וגנירל זמורסקי, מפקד הז׳נדרמריה — בברלין. ראוי לזכור את הרצאתו של ד״ר האנס פראנק, נשיא האקדמיה המשפטית הנאצית — הנציב העליון של פולין לאחר הכיבוש — בפני משפטנים פולנים בוורשה. השפעה גורלית היתה לכל התכונה הזאת, ללא ספק, על החיים המדיניים בפולין, על מדיניות הפנים והחוץ כאחד: רוח־המלחמה כלפי ליטא; היחסים עם צ׳כוסלובקיה שהביאה את פולין לידי כך, שזנחה את ידידותה והפכה להיות לאויב לה, ולהתחבר להיטלר בחלוקת צ׳כיה וכו׳. —

אכן, גדולה ביותר היתה השפעת הנאציות על הרחוב הפולני. ההמונים המוסתים ע״י כמורים בעלי־השפעה (הכומר צ׳ציאַק וכד׳), וע״י מפלגות הריאקציה, שקמו בהשפעת הנאצים ומהם למדו תורה ודרכי מלחמה ב„שונאי פולין״, שראו ביהודים בעיקר, — עברו מיד מהלכה למעשה. פרעות ביהודים (פשיטיק, צ׳נסטוחוב, בריסק־דליטא וכו׳) היו מעשים בכל יום, ו„תקריות״ נגד יהודים, לצורותיהן השונות, לא פסחו על שום ישוב יהודי בארץ.

השלטונות הפולנים, התיחסו בסובלנות, ואפילו תמכו, באירועים אלו. שלטונות־האדמיניסטרציה ובתי־המשפט, לא העלו על דעתם כלל, להפסיק את הרדיפות. ונהפוך הוא, החוגים הרשמיים נקטו בדעה, שהרדיפות יגבירו את ההגירה של היהודים מפולין „לטובתם הם״, ויגרמו לפתרונה של שאלת היהודים בפולין.

העתונות האנטישמית נהלה תעמולה זו בגלוי, והרי גם הסוציאליזם הנאצי רצה בהגירה כפתרון לשאלת היהודים בגרמניה.

בערים ובעיירות, נראו כרזות ברחובות: „סמיערץ׳ זשידאָם״ (מוות ליהודים), ואיש לא סילק את הכרוזים. היה בהם משום אזהרה ליהודים שיצאו מפולין במנוסה. מוזר הדבר, שאחד הכרוזים הללו התנוסס באותיות־שחור על קיר בית ברחוב יהודי בלודז׳ — נשארה עוד לאחר החורבן וניקרה עיניים בנבואת־תוכחה איומה גם בסוף 1945, לאחר שחרור העיר מן הגיהנום הגרמני.

היהודים ידעו היטב על התוצאות שהידידות בין גרמניה הנאצית ופולין עלולה להביא להם. הם מחו, התנגדו לכך במוסדות הממשלה והעיריות, בעתונות ובאספות, במדה שניתן לעשות זאת בתנאי הצנזורה. ב־13 ביוני 1934, כשהגיע גבלס לוארשה להרצא „על מדיניות השלום של הנאציות״ — הופיעו העתונים היהודיים במסגרת־אבל. אבל, לא שעו אל מחאות היהודים, ועוד הוסיפו לדכאם. וכשהקימו בפולין „ועד חרם על סחורות גרמניה״ — אסרה הממשלה על פעולתו.

ע״פ רוב נעשו הגבלות נגד היהודים בפולין לא בדרך רשמית של חוקים והוראות פומביים, אלא בצנעא, ע״י גזירות של מוסדות האדמינסטרציה הממשלתיים והעירוניים. במרס 1939 התקיימו בלובלין בחירות למועצה העירונית, והשלטונות קבעו ציר אחד לכל 15000 קולות־בוחרים ברובע היהודי, בעוד שברובעי־המגורים של הנוצרים היה די ב־8000 קולות לבחירת ציר אחד. אכן, השטה הזאת היה שגורה בפולין עוד מימי הבחירות לסיים. . .

מצבם של יהודי פולין בכלל, החמיר באופן בולט ביותר בלובלין, שמלבד הגורמים הכלליים, היו שם

עולות מקומיות להגברת האנטישמיות בעיר. כאן לא פסק מעולם המאבק בין היהודים והפולנים בשטח המסחר והמלאכה. התחרות של הסוחרים־הזעירים הפולנים, שהשתמש במלוא־כחו ובתמיכת הממשלה והאדמניסטרציה (רשיונות, אשראי זול וכד׳) גרמה להצר את צעדי היהודים במקצועות אלו, ובלטה בכל חריפותה בשנות־הכיבוש שבאו עליהם. גם ההתחרות של האינטליגנציה הפולנית הורגשה הרבה, בעיקר הסתערו עורכי־הדין, שלא יכלו לראות בהצלחת חבריהם היהודים (גם בחוגים הפולניים). אחד מהם, ד״ר אדאם מאייבסקי, נעשה ב־1926 ראש ל„מחנה פולין־הגדולה״ במחוז לובלין, מפלגה אנטישמית קיצונית, שהסיתה כמעט בגלוי לפרעות ולגירוש היהודים מפולין. מאייבסקי זה היה „מנהיג״ התנועה בלובלין, ושמו הפיל פחד על היהודים עוד בשנים שלפני המלחמה. המאבק על זכות־ישיבה, גיטו, רחובות מעורבים, פלישה ל„שטח זר״ — נמשך כאן מדורות. שנים מן המגרשים היו „שטח מריבה״ במשך דורות וגרמו צרות־עין בין הנוצרים: „מנזר־היהודים״ בפודוליה, שם התגוררו יהודים דירות רבים עד שחרורה של פולין ב־1918, שאז גורשו מן המקום; גם בית־העלמין היהודי הישן, שהיה סמוך למנזר עזוב, לא נתן מנוח לנוצרים. ראוי להזכיר את רשימתו של נימצאַביץ על הענין:

„...בית־הקברות של הכמרים הפראַנצישקנים, שהוא גם מוקף חומה כמצודה, איני יודע מה ראו הכמרים למכרו ליהודים לבית־עלמין שלהם, וכיום, היהודי הכופר משליך את עצמות המאמינים וטומן במקומם את העצמות של מעני ישו הנוצרי...״

אלו דברי נימצאביץ מלפני מאה שנים (1820) ב„מסעות היסטוריות בפולין״ — והרי הוא נחשב בעיני הפולנים ליבראל ואפילו אוהב־ישראל!, והוא שחיבר גם רומן „יהודי״ („לייבע אי שרה״), בו הוא הוגה חבה ליהודים ומטיף לרעיון ההתבוללות.

אותן הטענות נשמעו ונכתבו בעתונות הפולנית בלובלין עד עצם ימי־המלחמה, ואח״כ ב„נובי גלוס לובלסקי״, עתון פולני־נאצי שהופיע בלובלין בימי הכיבוש.

.. הנה עוד גורם נוסף: לובלין היתה בדרך כלל אזור מוזנח, לא היתה באה תעשיה רבתי, אדמתה — חקלאית ברובה ,פועליה — מחוסרי השכלה, אך מרובים היו בה כנסיות, מנזרים ישועיים וכו׳. אוניברסיטה קטולית היתה בלובלין, ולא זו בלבד שלא קבלה תלמידים יהודים, כמובן, אלא שחניכיה השתתפו בכל

התפרעות נגד יהודים, ואף היו יוזמים מקרי התנפלות בעיר; והרקטור (הכומר קרושינסקי) גם פרסם חוברות אנטישמיות „בימים הטובים״ ותוצאות דרשותיו ניכרו במעשי תלמידיו (הסטודנטם נפצו שמשות במערכת „לובלינער טאָגבלאט״, הכו יהודים ברחוב, השליכו פצצות־סרחון בחנויות־מכולת וכד׳).

לא יפלא, איפוא, שאווירה מתוחה שררה כל הזמן בלובלין. ומפקידה לפקידה נתחדשו עלילות על היהודים: כשהתחילו בבנין „ישיבת חכמי לובלין״ פשטה שמועה שנער נוצרי נעלם מחצר הישיבה, ומיד נתקהל המון של פולנים והחל בהסתה רבתי, שתוצאותיה היו מסוכנות מאד („לובלינער טאָגבלאַט״, 1927.6.20), אלא שלא היה נוח אז לעורר תקרית רבת־ממדים.

אף היציאה מחוץ לעיר היתה כרוכה בקשיים ליהודים, פרחחים פולנים היו מיידים אבנם בהם. ומנהג היה, שבשעת לוויה במפנה הרחובות לוברטובסקה ואוניצקה, היו נערים פולנים מגיחים מאחורי הגדרות שבסמטה המוליכה לבית־העלמין החדש, זורקים אבנים במלווים, ומחקים בלעג את בכיין של הנשים האבלות, וכו׳. ..

מתוך ערב־רב זה יצאו הללו, שבימי הנאצים היו רודפים אחרי יהודי בצעקת „יודע״ שהיה די בה להסגירו לידי הגרמנים...

הלחץ הכלכלי הכביד מאד על יהודי לובלין בשנות לפני־המלחמה. נטל־המסים הכבד מנשוא, והמחסור באשראי זול הביא הרבה מפעלים יהודים לידי התמוטטות. במקומם באו פולנים ,ולובלין לא היתה שונה בכך משאר הערים, אע״פ שההגבלות לבשו כאן לעתים צורה חריפה ביותר. (הפגנות־סטודנטים שהתהלכו באין מפריע, מזויינים במקלות, שהיו מכים יהודים במרכז העיר (1934); ההסתה הגלויה של העתון האנטישמי הפולני „גלוס לובעלסקי״ וכד׳). ..

באוגוסט 1938 הגיעו ללובלין סוחרים פולנים מפוזנא (אחרי שהעיר עברה מידי גרמניה לפולין ב־1918, היתה למרכז האנטישמיות המעשית עד הסוף. החיילים מפוזנא היו הראשונים לפרוע פרעות ביהודים בפולין העצמאית; השם „פוזננצ׳יק״ היה לזוועה בקרב היהודים, ונסיעה לפוזנא היתה בשבילם בחזקת סכנה). תפקידם היה ללמד את הסוחרים והתעשיינים הפולנים בלובלין, כיצד ינשלו את היהודים מן המסחר והתעשיה בעיר. באולם העיריה היתה קבלת־פנים לכבוד המשלחת הזאת! — לפי הידיעות של „גלוס לובעלסקי״ דובר אז על מסחר־התבואה הנמצא כולו בידי יהודים,

Im Ghetto von Lublin

Ein Bericht der „Berliner Illustrirten Zeitung" von Hilmar Pabel

Abgerissene, verdreckte Gestalten, wohin man schaut, füllen die Straßen des Ghetto.

Es gibt hier [illegible] Wasserleitungen in den Häusern, nur Zapfstellen auf der Straße. Daher sind Wasserträger alltägliche Erscheinungen.

„Als ich eine Wohnung fotografieren wollte, prallte ich zurück",

erzählt unser Berichterstatter. „Der Gestank in dem Raum war unerträglich. Der Mann lag im Bett, im Zimmer herrschte eine grauenhafte Unordnung."

Das gewohnte Straßenbild im Ghetto: Jeder handelt mit jedem.

Dicht drängen sich die jüdischen Händler, füllen den Bürgersteig, stehen in Hausnischen und wollen verkaufen. Vom rostigen Nagel bis zum Fleisch, vom alten Schmuck bis zur Kartoffel.

Schmierige Hände betasten das Fleisch,

das mitten im Dreck des Bürgersteigs feilgeboten wird. Genügt die Ware den Ansprüchen nicht, fliegt sie wieder in den Korb zurück – bis der nächste Käufer sie anfaßt.

und

„בגיטו של לובלין" — בדו"ח של הילמר פאבל
(„בערלינער אילוסטרירטע צייטונג" מס' 49, 1940)

ו׳יש להוציאו מידיהם. נשמעו דברי גנאי לנשים פול־ניות הנוהגות לתפור בגד ם אצל יהודים, והעלו גם את הרעיון „הגאוני" לסלק נשים כאלו מסיבות וחגיגות. הסוחרים מפוזנא נתבקשו לבוא ללובלין על־מנת להש־תקע והובטח להם אשראי זול ל־35 שנים. אכן, לא על המסחר היהודי בלבד היה מדובר, אלא גם על בעלי־המלאכה, ובקשו להביא מפוזנא זגגים וכובענים פולנים, כדי לנשל את היהודים גם מענפי מלאכות אלו שהיו בידיהם. עד כדי כך הגיעו הדברים.

כל ההופעות האלו ידועות ממעשי הנאצים בגרמניה השכנה, וכך הפיקו הפקודות והמעשים של הגרמנים רצון ברוב האוכלוסיה הפולנית, והוא ראה בהיטלר את גואלה של פולין משעבוד יהודי, את מחולל הגשמתן של כסופים שממשלות פולין לא יכלו להביאם לידי מעשה. ואף גם בהתגבר הלחץ של משטר הכיבוש על הפולנים עצמם, באחת הו מרו־צים: בפתרון שאלת היהודים בפולין ע״י היטלר באופן מכריע. בעיה שהתלבטו בה מאות בשנים מצאה פתרונה בבת־אחת לטובת השלטונות הגרמניים ו...־התושבים הפולנים גם יחד. מימרא זו התהלכה בחוגים הריאקציוניים בפולין גם אחרי המלחמה, לאחר השמדת היהודים וחיסולם המוחלט.

ב. בעצם החורבן

אם תולדות היהודים בתקופת מלחמת העולם השניה נקראו בשם „הספר השחור", יש לציין את קורות יהודי לובלין אז בתור הפרק השחור משחור בין פרקי הספר.

לובלין היתה הראשונה בערי פולין שעוד ב־אפריל 1942 [1]) היתה „פנויה מיהודים", ואף גלגולי המאורעות היו בה כה שונים בייחודם, איומים ומוזרים, שצריך היה להניח, שהעיר היתה מעבדה לשיטות וניסויים, שרק מקצתם הופעלו בשאר הערים. לפיכך היו בלובלין סימני־היכר מיוחדים, שלא היו בשאר מקומות, ומעשים שהיו לדוגמא ביתר הערים. נעמוד כאן על הפרטים:

כשהמדובר הוא בתולדות יהודי לובלין בתקופה הזאת, אין הכוונה ליהודים מלובלין גופא, שהרי ידוע, שלובלין וסביבתה הו במשך זמן מרכז ליהו־דים משאר ערים בפולין (קרקא וכו׳) ומחו״ל (ה„רייך", הפרוטקטוראט). היתה גם תכנית להקים כאן („רזרבט") „מובלעות" יהודית, מעין מדינה יהודית, תכנית נאצית שסופה היה הקמת מחנות־המוות הראשונים באיזור זה.

ויחד עם תושבי לובלין מלפני המלחמה נספו כאן גם הרבה יהודים שמוצאם מחוץ ללובלין.

סימן־היכר שני היה בקורות מחנה שבויי־המלחמה שהיה ברחוב ליפובה 7, במרכז העיר. גם כאן רוכזו בייחוד יהודים שמוצאם מחוץ ללובלין, וקורותיהם השתלבו בתולדות יהודי לובלין ונסתיימו כשאר היישובים תחת המשטר הנאצי...

תולדות לובלין בתקופת השואה מכילות, איפוא, גם פרשה זו.

.. שלב שלישי הוא, שהגרמנים הקימו בלובלין, מיד אחרי כיבוש העיר, מספר מחנות־עבודה, לגברים לחוד ולנשים לחוד, שהיהודים עבדו והתגוררו בהם, ולאט־לאט נשלחו מן המחנות אל הגיטו, וגורלם היה כגורל יתר אחיהם. כמה מן המחנות החשובים ביותר התקיימו עד שחוסלו במשרין ע״י הגרמנים, או שהעצורים בהם לא נשלחו עוד אל הגיטו, שלא היה קיים כבר, אלא למיידאנק, שם מצאו את מותם.

שלב רביעי יש לראות בגירוש גיטו לובלין, במארס־אפריל 1941. הריב המכריע של יהודי לובלין גורש למחנה־המוות באלזיץ ומעוטם — לפרבר מידן־טטרסקי. דרכי הביצוע של הגירוש בלובלין שמשו דוגמא למשלוח הגדול של יהודי גיטו וארשה שתחילתו היתה ב־22 ביולי 1942.

כל ארבעת השלבים יש להביא בחשבון בדברנו על הנושא „לובלין בתקופת המלחמה".

מחנה מיידאנק, שנמצא מחוץ לעיר בדרך לעיירה פיאסקי קובע פרשה לעצמו.

והרי לפנינו מערכת המאורעות לשלביה: גיטו חפשי, גיטו מסוגר, גיטו מצומצם במרכז העיר (מארס 1941), גיטו מסוגר במיידן־טטרסקי (אפריל 1942), משלוח למחנה מיידאנק (נובמבר 1942) ובסוף — השמדת היהודים ב־3 בנובמבר 1943. כל מאורעות האימים האלו אירעו, איפוא, בתקופה קצרה, מ־18 בספטמבר 1939, כיבוש העיר ע״י הגרמנים, עד ה־3 בנובמבר 1943, חיסולה של יהדות לובלין.

---

[1]) העיר הראשונה שנעשתה „יודענריין" מיד אחרי מבצעי המלחמה היתה — בידגושץ, שהיתה לגאוות התעמולה הגרמנית, אך הישוב היהודי היה כאן מועט מאד, ואין להשוותו ללובלין, עיר ואם בישראל במשך דורות. וגם זאת: יהודי בידגושץ גורשו ולא היה בה היסול היהודים כאשר היה בלובלין. והוא הדין בשאר יישובים זעירים שהיהודים גורשו מהם בחדשים האחרונים של 1939 (פולאב, למשל).

ג. למה לובלין דווקא?

למה בחרו הגרמנים בלובלין למקום „הרזרבט" „המובלעת היהודית" ואח"כ למרכז ההשמדה, ל„מבצע ריינהארט"? —

יש לענות על השאלה הזאת מתוך תשומת־לב להשקפה הנאצית על יהודי־המזרח כמקורה של יהדות־העולם בכלל. „מקור הכח הגדול, הדומה למעין לא־אכזב ממנו זורמים יהודים מחדש לכל קצוי תבל מקור־התחיתה של יהדות העולם" [2] כאן הביע המחבר את השקפת־העולם המקובלת של הנאציונר־סוציאליזים. אכן, הדעה הזאת הובאה גם בתעודה רשמית:

במכתב משרד הגנרל־גוברנאמנט מ־22 בנובמבר 1940 אל ראש־המחוז בלובלין, כתוב:

Die Nachwanderung von Ostjuden bedeutet eine dauernde geistige Regener..tion des Weltjudentums,, da in der Hauptsache die Ostjuden, infolge ihrer religioes-orthodoxen Einstellung einen grossen Teil der Rabbiner, Talmudlehrer usw. stellen, die besonders von den in U.S.A. toetigen judischen Organisationen nach eigener Aussage dringend gesucht sind. Darueber hinaus bedeuetet diesen judischen Organisationen in U.S.A. jéder orthodoxe Ostjude ein wertvolles Glied in ihren steten Bemuehungeu um die geistige Erneuerung des U.S.A. Judentums und dessen Konzentration. Gerade das U.S.A. Judentum ist bemueht, mit Hilfe der zugewanderten Juden, besonders jener aus dem europoeischen Osten, eine neue Plattform zu schafen, von wo aus es seinen Kampf besonders gegen Deutschland, forciert vorzutr..gen gedenkt". (3

מכאן פקודת ה„גנרל־גוברנאמנט" לאסור יהודים לנסוע לחו"ל.

ללא תוספת הזרם של יהודי־המזרח, היתה יהדות־המערב מתבוללת ונעלמת מזמן. לפיכך הכרחי לשם השמדת היהדות־העולם, להשמיד קודם־כל ובעיקר את יהדות־המזרח. ולובלין מלאה וגדושה יהודים יותר מאשר בשאר מקומות, כאן התקיימה במשך מאתיים שנה אספת־הרבנים הידועה בשם „ועד ד' ארצות". מכיון שלובלין היתה „נקודת־המוקד" והמרכז הארגוני של יהדות העולם, וערכה של לובלין עלה עוד ע"י „ישיבת חכמי לובלין".

„לא נתנה שום סמיכות לשום רב שלא גמר ישיבה זו. לפיכך היתה לובלין מאוחדת תמיד עם יהדות העולם. ולפיכך יכלה לובלין תמיד להפיץ דעותיה ולהאציל מכוחה ההרסני על כל היהדות כלה". (זיפרט)

בגיטו לובלין וביהודים שבו נשתמר ביותר האופי של ישוב יהודי עתיק, „דוגמת יהדות־המזרח למופת".

בתעודה רשמית אחרת מ־1940 מדובר על גיטו לובלין בתור עריסת היהדות, ונאמר שהיהודים בעצמם ראו באיזור „נקודת מוצא לשאיפות של כח".

אין ספק, שגם גורמים אחרים פעלו לקבוע את עמדתה של לובלין (המחוז הנחשל, היוזמה והתכונות של הס.ס.־פירר ומפקד המשטרה אדיל גלובוצניק, שקבל את המשרה עוד בנובמבר 1939 והראה כשרון ארגוני יותר מכל שאר אנשי הצמרת של המשטרה ב„גנרל־גוברנמנט"). אכן ברור, שהנימוקים העקריים לבחירת לובלין הם הדעות וההשקפות הנ"ל, וראיה לדבר — שרעיון ה„מובלעת היהודית" בלובלין נתחדש ע"י אלפרד רוזנברג, שהיה „בר־סמכא בעניני יהודים" בצמרת הנאצית, ורגיל היה להסתייג בהנחות „הסטוריות" בדבריו.

רצו הנאצים לנחות מהלומת־מות על היהדות, בהשמידם את מרכזו הרוחני. אם לא יתקיים הגרעין והמרכז לובלין תתנוון היהדות ממילא ותיבטל מן העולם! —

ד. מספרים

אין ידיעה ברורה על מספר היהודים שהיו בלובלין בפרוץ המלחמה, לפי אומדן בלתי־רשמי היה מספרם כ־43000 נפש. כמה מהם נשארו במקום, כמה נהרגו בסערות המלחמה עם הפצצות העיר בימים הראשונים, וכמה הצליחו לעזוב את העיר — על כך אין ידיעות. לפי מפקד־האוכלוסין מ־

(2 So blieb Lublin mit dem Weltjudentum in steter Verbindung. So konnte es immer wieder in die ganze Judenheit hinaus seine Anschauungen und seine zersetzende Kraft austrahlen lassen.

Hermann Erich Seifert, Der Jude an der Ostgrenze Berlin, 1942.

3) המחבר מסתמך על דעת משרד הבטחון הגרמני בברלין. Reichsicherheitshauptamt.

25 באוקטובר 1939, הודיע הגרמנים על מספר של 40000 יהודים, בעיר, וביניהם:

בעלי־מלאכה	4739
אנשי־מסחר	2388
בעלי בתים	293
בעלי תעשיה	84
פועלים	3319
פקידים פרטיים	884
מקצועות חפשיים	177
חקלאים	28
	11912

מספר היהודים עד גיל 10 היה 6000. רק 8% מהיהודים נרשמו בתור „מחוסרי מקצוע". אכן, לפי עדות המקור הגרמני, יש להתייחס בספקנות לס־טטיסטיקה הזאת, בגלל הסתייגות היהודים עצמם. וכן אין להתייחס באימון לפירוט המקצועות, מפני „שהיהודים נפקדים למקצועות שאינם שייכים להם כלל".

לפי ידיעות ה„יודענראט" בלובלין מפברואר 1940 התפקדו בלובלין 37054 יהודים במפקד הנ"ל האוכלוסיני, ומהם:

גברים	מ־15 שנה ומעלה	12244
נשים	מ־15 שנה ומעלה	15476
ילדים	עד גיל 15 שנה	9334

עברו בדיקה לגבי כושר־עבודה היה 28806 (גברים ונשים, מ־12 שנה ומעלה), מהם בדקו ומצאו 18476 כשרים לעבודה ו־10330 שאינם ראויים לה. מבין בעלי־המלאכה 4.739 (למעלה מ־100 במקצוע) היו:

חייטים	1726
סנדלרים	595
נגרים	327
פועלי־מאפיה	268
ספרים	146
צבעים	163
קצבים	159
מסגרים	136
פרוונים	126

לאחר מפקד־האוכלוסין הלך וגדל מספר היהודים בלובלין בגלל „הגירתם" של פליטים מן ה„רייך", איזור־החסות (פראטעקטאראט) ושאר מקומות. לפי המירשם של „מועצת היהודים" השתנה מספר היהודים במשך השנה:

24 פברואר	1940	40.535	נפש
1 יוני	"	41.586	"
1 ספטמבר	"	42.130	"
1 נובמבר	"	45.000	" בערך.

כאן הגיע לשיאו, ומכאן ואילך יורד המספר. בדו"ח של „מועצת היהודים" מפברואר (?) 1940 אל מפקד העיר נאמר, שבגלל זרם הפליטים ושבויי המלחמה ייתכן הדבר, כפי שמודיעים העתונים הגרמניים, שמספר היהודים בלובלין הגיע עד 5000, אכן, נראה שגוזמא נקטו, שהרי בו בזמן „יוצאו" יהודים מלובלין וגם נשלחו לעבודה במקומות אחרים.

מספר הפליטים היהודים נמצא בתנודה, ובספ־טמבר 1940 היו 7000 נפש. וכנראה, היה זה מספר השיא של הבאים ללובלין.

לפי הנתונים של „משרד הרישום" שע"י מועצת־היהודים היו בתקופת השנים:

	ילודה	נשואין	תמותה
1939	789	225	663
1940	547	132	1224
1941	399	111	1430
1942 (עד 1/11)	137	118	1669

המספרים מדברים בעצם, ופירושים — למותר.

אל מספר היהודים יש להוסיף עוד את שבויי־המלחמה היהודים, שהוחזקו במחנה־השבויים ברחוב ליפובא 7, מספרם הגיע, כנראה, בתקופה מסויימת עד 2000 נפש. הם נהנו מחופש מסויים בחייהם, הותר להם לבוא בין היהודים אל הגיטו, והיו בהם גם מקרים של נשואין עם בנות לובלין.

כמה מיהודי לובלין נשארו בחיים? אין מספרים מדוייקים, אך לפי השערות „ארגוני יוצאי לובלין" בישראל, ארצות־הברית, ארגנטינה, אוסטרליה, וצרפת, מגיע מספרם עד 2000 המפוזרים בכל הארצות.

זו השארית של יהדות לובלין, העיר והאם בישראל!

בהיותו בלובלין במאי 1945, היו שם — לפי עדות הועד היהודי — כ־400 יהודים, מהם רבים שלא גרו בלובלין מלפני המלחמה. למען הדיוק יש להוסיף, שנמצאו עוד בעיר כמה יהודים — גברים ונשים — שנרשמו בתור פולנים ולא היו

ברשימות הועד היהודי, ויש אשר גם בשמות פולניים התקראו.

שבויי-המלחמה

„מצעד־המוות".

אחת הפרשיות האיומות בתולדות יהודי לובלין היא (לפי מקורות יהודים של התקופה ההיא) מצעד־המוות של שבויי המלחמה היהודים, פרק שנתן לו רק תיאור קלוש בהיסטוריה היהודית, ופרטיו אינם ידועים כלל.

שבויי המלחמה היהודים, שנלקחו בשבי יחד עם חבריהם הפולנים באירועי המלחמה של ספטמבר 1939, סבלו הרבה נגישות על כחות הצבא הגרמנים (הוורמאכט!) וגם מצד הפולנים חבריהם לשבי, שכאן מצאו מקום לגבות מן היהודים את חוב... המלחמה וכשלונה. השבויים שהוחזקו בריכוזים בערי פולין (צ׳נסטוחוב, פיוטרקוב וכו׳) נשלחו אל מחנות־השבי בגרמניה. בכמה מחנות החזיקו את היהודים בצריפים מיוחדים והיחס אליהם היה רע ביותר. בתחילה לא הניחו להם גם לעבוד אצל האזרחים הגרמנים, שתנאי העבודה והתזונה היו טובים במקצת.

ד"ר עמנואל ריגנלבלום כותב על כך ברשימותיו, במרס 1940: „שמעתי מפי אנשים שחזרו ממחנות של שבויי־המלחמה על מפנה לטובה ביחס ליהודים, מתוך הערכת העבודה היהודית. היהודים הצטיינו מאד בעבודתם, אפילו בשטח החקלאות. שמעתי מנגר שעבד ע"י נירנבורג: בתחילה היה היחס רע (בכלל היו גוזלים משבויי־המלחמה היהודים את בגדיהם ונעליהם) שהרי הם מנצלים ומוצצי־דם. לא היו לוקחים יהודים לעבודה, לאחר זמן, כשהיה צורך לעשות תקונים בקסרקטין, לקחו נגרים יהודים שהצטיינו בעבודתם, ואח"כ לקחו רצענים לעבודה, התפלאו, מה ליהודים ולמלאכת־יד, לא יאומן! — כשנוכחו לדעת שיהודים יודעים פרק בעבודה ורוצים בה, נשתנה היחס. ספרו על 2300 שבויי־מלחמה יהודים, שנתקבלו ביחס טוב בערי גרמניה השונים שעברו בהן. אחד הגרמנים אמר: לו היו לנו יהודים רבים כמו אצלכם, היינו מתעשרים בגרמניה. שני הפטיר: באתם אלינו כיהודים ארורים ואתם עוזבים אותנו כבנים טובים של עם ישראל. ידיעת גרמנית היתה סבה חשובה להתקרבות אל הגרמנים. היה ביקוש רב לעובדים יהודים בחזות הגרמנים".

עובדות אלו נאשרו גם ממקורות אחרים.

היחס הטוב ושנוי הערכין ליהודים, שהיו בסתירה לדעה הגרמנית־נאצית שכלם ממוצי־דם ובטלנים, גרמה לכך, לפי דעת רבים — שהיהודים שבויי המלחמה יוחזרו מיד לפולין.

וכאן מתחילה הטרגדיה של היהודים שבויי־המלחמה.

באותו זמן, תחלת 1940, נתחלקה פולין ל־3 אזורים: האחד נספח אל ה„רייך" הגרמני, השני — היה בכיבוש ברית־המועצות, השלישי — נעשה גנרל־גוברנאמנט „של שטח הכיבוש בפולין" (לאחר זמן השמיטו תוספת זו). שבויי־המלחמה המשוחררים היו רשאים לחזור רק למקומותיהם בתוך שטח הגנראל־גוברנמנט בלבד. השאר — נשלחו לערי הגנראל גוברנמנט ללא כל מטען בגדים וציוד, ונפלו למעמסה על „מועצות היהודים" שהיו צריכים לטפל בהם. מכיוון שלשבויי־המלחמה המשוחררים היה גם אסור ללבוש מדים צבאיים, קמה גם בעיה של איסוף בגדים אזרחיים גם בשבלם. זו היתה בעיה דחופה בוארשה ולובלין, שמשלוחים גדולים של שבויי־מלחמה הגעו לשם. בלובלין, לפי עדות רבים, לא רצה או לא יכול ה„יודענראט" לציידם במלבושים, והדבר גרם לגירושם של השבויים היהודים ב„מצעד־מוות", שקופחו בו חייהם של מאות נפשות מהם.

בדו"ח הנמצא בארכיון־רינגלבלום (1, מס׳ 1174) נמסרו פרטים אלו:

בינואר 1940 היתה לובלין מרכז לשבויי־מלחמה יהודיים, כ־10.000 מהם היו צריכים להגיע לכאן. הגרמנים דרשו מלבושים בשבילם, הקהלה לא ספקה ציוד מספיק. קבוצת שבויים אחת יצאה בגירוש לפרצ׳יב, ברגל. הלווי — אנשי ס.ס. וה„שרות־המיוחד" (זאנדער־דינסט) — נסע בעגלות, מאות נפלו בדרך הביאום לגורן, לכאורה לאכול שם, אך ירו בהם והרגום. בפרצ׳יב נתן, ה„יודענראט" בגדים לנשארים מהם והצילם מבית־הכנסת שנכלאו שם, היודענראט בפרצ׳יב שלח גם לאסוף את החללים שנפלו בדרך כשירו בהם, והביאם לקבורה בשני קברי־אחים, [כ־300 קרבנות בכל אחד *)].

ע"פ דו"ח שני מארכיון־רינגלבלום (1, מס׳ 1392) כך היה המאורע:

ב־14 בפברואר 1940 לפנות ערב הוגלו 627

*) מ.נ. פייגענבוים: „פאָדלאַשע אין אומקום", דף 13.

שבויי מלחמה, בלוי שמירה מעולה, בדרך לביאלא־פודלסקא. היה קור של 30 מעלות וסופת שלג. במרחק 3 ק"מ מלובלין נפלו הקרבנות הראשונים. אנשי ס.ס. ירו בכל מי שנחשל בדרכו. בלילה הכניסו את כלם לגורן, במרחק ק"מ אחד מלובלין. בבוקר זרקו להם את הלחם שהיודנראט שלח להם כצידה לדרך, והמשיכו בגירושם. בדרך חלקום לקבוצות של 12 איש, הביאום אל היער, וירו בהם. בלוברטוב, הכניסום לבית־כנסת הרוס ללילה, והמשיכו בגירושם, עד שהגיעו לפרצ'יב נורו מהם 60 שבויים בדרך ושלג נערם עליהם.

לפי גירסא אחרת היו במשלוחים שהגיעו ללובלין בחדשי ינואר־פברואר 1940 חיילים, שמוצאם מן השטחים שנכבשו ע"י הרוסים ב־17 בספטמבר 1939 וכן מן השטחים שנספחו אל ה„רייך" (אזור לודז וכו'). בשביל הקבוצה הראשונה הקימו את מחנה־השבויים ברחוב ליפובא 7. כנראה, התנהל לגביהם מו"מ עם השלטונות הסובטיים על החזרתם למקומותיהם, אך מסבות בלתי־ידועות לא יצא הדבר אל הפועל. הדאגה לקבוצה השניה חלה על ה„יודנראט", שלא רצה לטפל בהם בטענה, שהוצאות כלכלתם יכוסו ע"י ה„יודנראטים" של מקומות־מוצאם; לפיכך החליטו השלטונות הגרמנים להפטר מן המעמסה הזאת. הם שילחו את השבויים מלובלין ברגל, עד הגבול הסוביטי. עד־ראיה שנסע אחרי המשלוח ברצותו לשחרר ממנו את בן־דודו, יששכר ראדין, מספר את הפרטים האלו: בקילומטר השני בצאתו מלובלין ראה בצדי־הדרך חיילים שנורו, עד הקילומטר השמיני ספר 20 הרוגים מהם, שכולם נורו בגבם. בחוותה של הרוזנת לאַס ביצעו הריגה של קבוצת חיילים גדולה, שהרוזנת בקשה אח"כ להביא לקבורות, מבלי שידעה כלל שיהודים הם. החיילים נשאו את מדי הצבא הפולני. ההרוגים בדרך נאספו אח"כ ע"י היודנראט בלובלין.

השבויים הנשארים הובלו בלילה אל בית־הכנסת בלוברטוב, שם חילק להם היודנראט מזון. מפקד המשלוח היה האונטרשטורמפירר טיפנטל. אחרי שהעד הבטיח להמציא לו עורות, שחרר בקושי את בן־דודו.

לפי עדותו זו הגיעו לאחר יומיים 3 מפליטי המשלוח, שמסרו ידיעה על מפקד שביצע טיפנטל בדרך מלוברטוב לפארצב, ומכיוון שמספר השבויים היה עוד גדול בעיניו, הוציא כל שני מהם, סגרם במתבן והרגם ביריות. לרדזין לא הגיעו אלא עשרה מהם, כל השאר חוסלו בדרך עד ביאלא־פודלאסקא.

העובדה, שהיודנראט בלובלין לא היה נקי במעשיו בענין זה, מוכחת גם מדו"ח שמסר לשלטונות הגרמנים על התקופה של ראשית הכיבוש עד 15 בפברואר 1940. היודנראט מתלונן, שזה מזמן מגיעים ללובלין כל כמה ימים משלוחים של שבויי־מלחמה יהודים, שעם שחרורם הם מוסרים את כל הציוד הנשאר אצלם מן הצבא, ויש לדאוג לבגדים ולבנים בשבילם. רבים מהם הם בעירום וחוסר־כל, והם נצרכים לתמיכה הפעוטה של היודנראט, כדי שיגיעו למקומות מגוריהם, ויש לדאוג גם לכלכלתם בזמן שהייתם בלובלין. נוסף עליהם, מספר גדול של שבויים, הנופלים למשא על היודנראט בתמידות, והם השבויים יוצאי השטחים הנספחים ל„רייך" או שנתנו לברית־המועצות „שאינם יכולים ואינם רשאים לשוב אל מקומות מגוריהם". היודנראט מדגיש בדו"ח, שע"י תוספת שבויי־המלחמה גדלה הצפיפות בבתים, המלאים וגדושים בדרך הגורמת לסכנת מגיפות. („די אַן אונד פיר זיך איינע שטענדיגע זויכענגעפאהר בילדעט"), וידוע לנו למדי, מה פירושה של „סכנת מגיפה" בעיני הגרמנים, ומה האמצעים שנקטו בהם למנעתה: הרי ב־1940 כבר נהגו להוציא להורג את החולים במחלות מידבקות שנמצאו במחנות־העבודה בו במקום: והרי הגיטו נוצר כביכול לכך כל עקרו, כדי לשמור על האוכלוסיה הנוצרית מ„סכנת מגיפה" שנשקפה להם מצד היהודים. בפרשת מצעד־המוות של שבויי המלחמה היהודים יש לראות אולי את המקרה הראשון, בו השתמשו הגרמנים באמצעי־„המגן הרדיקלי" בפני סכנת המגיפה. ולמרבה הצער עזר בכך, אמנם שלא מדעת התוצאות — היודנראט בלובלין. עדים שהיו בלובלין בתקופת הכיבוש ונשארו בחיים, מעידים שהיודנראט סרב ממש לקבל על עצמו את הדאגה לשבויי המלחמה הזרים (אסתר בווניק ואחרים).

ביומנו כותב ד"ר רינגלבלום, שידיעותיו בדרך כלל היו ממקורות מהימנים, ברשמה מ־6 במרס 1940, על מארע זה: „הטרגדיה של השבויים מזורטיגאו, המשלוח הכיל למעלה מ־600, בלובלין לא יכלה הקהלה לקבלם, לא היו בגדים אזרחיים, שולחו משם בדרכן לפארצב. ירו על הנחשלים בדרך, שהלכו בנעלי־עץ מתפרקים, אח"כ חוסלו בשני מתבנים, נהרגו והוצאו בקבוצות של 20, מבין 1627 נשארו

287. למעלה מ־20 הצליחו להמלט. שלשה אנשים נורו בכדור אחד. בפארצב בקשו רבים להתאבד. „חפצו בדרך לעשות מרידה מפני שהשומרים היו שלש־עשרה אבל אמרו להם שזה יהיה אסון גדול לכל היהודים בפולין" (הדברים המודגשים נכתבו ביומן בעברית).

דוד ליבר יודע לספר בספרו „עיר המתים" (עמ' 30), שהגיסטאפו לא הרשתה לקהלה היהודית לתת מזון לשבויי המלחמה היהודים, ילפיכך חלו רבים מהם. „אז פנתה הגיסטאפו לקהלת לובלין בהצעה לפדות את שבויי המלחמה היהודים בסכום כסף גדול, שאם לא כן יירו; הצעה זו לא נתגשמה, אם מפני שלא היה בידי הקהלה סכום גדול כנדרש, או מתוך חוסר האמונה שאמנם מסוגלים הגרמנים לרצוח שבויי מלחמה ולפגוע בחוק בין־לאומי. אך בגלל יהדותם של השבויים — גורשו לעיירה ביאלא־פודלאסקא. הנוגשים הגרמנים רכבו על סוסים והאיצו בשבויים לרוץ לאורך כל הדרך. כל שפיגר — נורה במקום. אחדים הצליחו להמלט ולהחבא באחד הכפ־רים בגורן".

הדבר נודע למחבר מפי שליח פולני, שקהלת־בנדין (שגם היא נספחה אל „הרייך") שגרה, כדי להוודע על גורלם של אנשי בנדין שהיו בין השבויים. השליח הביא אתו לבנדין שנים משבויי המלחמה היהודים שהצליח להוצא מן המשלוח, והם אמרו את הדברים.

כך סיפר גם י. ה. גרינברג („חורבן שירפץ", עמ' 25) את פרשת שבוע המלחמה; לדבריו, דרשו הגר־מנים 300.000 זהובים והבטיחו להמנע מן המבצע, ומשלא קבלו את הכסף ביצעו את הפעולה. כל היהודים שהיו במשלוח — נספו. יתר השבויים שהיו במחנות שבויי מלחמות־גרמניים ידעו על המעשה, וכשהוציאום אח"כ מן המחנות בגרמניה ושלחום לפולין, ברחו רבים מהם, מפני שלא האמינו בדברי הגרמנים שהם חוזרים הביתה. אכן, בטרנספורטים הבאים לא הרגו את השבויים מיד באופן ישיר, אלא כלאום במחנה־שבויים מיוחד, שהוקם בלובלין, בתחום ליפובא 7, שם העבידו אותם במשך זמן.

ראויה לציון עדותו של אברהם לוינסון, אחד המעטים שניצלו מן המחנה בליפובה 7, שראה בגירוש שבויי המלחמה היהודים דרך רחוב לוברטוב. העד היה עוד נער באותם הימים, ולא יכול להשתחרר מן הרישומים, בראותו את המעונים והרעבים, שהתנהלו בסוף השורות ולא יכלו לתאם פסיעותיהם למצעד הצבאי, וכל הימים הוא שומע את קריאות־היאוש אל השורות הקדמיות, שצעדו במהירות־יתר „לאט לכם" (czolo, wolniej) כאלו הרגישו בחוש את הצפוי להם.

למחרת, נודע לו על גורלם.

שיירת יהודי לובלין מגורשים

אידה רפפורט-גליקשטיין

גיטאות לובלין ומידן־טטרסקי

ספטמבר 1939 —

ידיעות לא יאומנו סופרו ועברו מפה אל פה. האנשים נדהמו ונבוכו. הרדיו מסר על סכנת גזים, כאלו זו היתה סכנה יחידה בלבד. ועוד: יש להכין צרכי־מזון לשבועיים. למה שבועיים דווקא?

חמשה ימים לאחר שפרצה המלחמה, נתמלאו רחובות העיר פליטים מאזורי המערב של פולין. הם לנו תחת כפת השמים.

ב־15 בספטמבר, לפנות ערב, באו שוב המפציצים, והמהומה החלה. ההפצצות החרידו את העיר ומטוסי־הרדיפה הנמיכו טוס וקצרו באנשים שחפשו להם מחבוא. בהפצצה הראשונה קמתי ונמלטתי עם ילדי אל השדות. מעל ראשי נראה מטוס שהנמיך טיסתו, עד שראיתי בעליל את פני הטייס. כדבורים זמזמו כדורים מעל ראשי. הגרמני המרצח סובב עלינו, ירה צרורות, ולא אדע כיצד נצלנו בנס ממוות.

עם בוקר, ב־18 בו, נכנסו הגרמנים ללובלין.

אני מודה על האמת, שהכל נשמו לרווחה. יהיו הגרמנים, ובלבד שיושם קץ לאימת הפצצות. ב־9 בבוקר, ראיתי לראשונה חיילים גרמנים, הם התנהגו בשקט, התהלכו מבית אל בית ולקחו את הגברים אתם. כמה אלפים, פולנים ויהודים, נלקחו כבני־ערובה. לאחר שלשה ימים שחררום. בעיר שרר שקט.

כשזזו הצבאות הגרמניים מזרחה, החלו הפליטים לחזור בהמוניהם. הגרמנים הודיעו, שרוסים יבואו לעיר לובלין, והיהודים תהו וחישבו חשבונות: בראש־השנה היינו תחת שלטון הפולנים, ביום־כפור היינו עם הגרמנים, ובסוכות נסתופף בצל הסוביטים?

אכן, לא ארכו ימי המנוחה. הרדיו הודיע, שהצבא הסובטי יגיע עד הבוג, וכי „קו־קרזון" יהיה הגבול [1]. מי שהבין את המצב, ארז חפציו והלך אל מעבר לבוג.

[1] לפי תכנית קרזון מ־1920 היה צריך להיות גבול פולין וברית המועצות — נהרות בוג וסאן.

החלטתי להשאר בעיר, גברה עלי אימת הנדודים וחוסר־בית.

כאשר נקבעו הגבולות, התחילו הגרמנים להראות את פרצופם, ומצבנו הורע מיום ליום. יהודים עוברי־דרך, נלקחו לכל עבודות: לשאת חפצים בשביל הגרמנים, לנקות את מכוניותיהם, להעמיס סחורות שנשדדו בחנויות, וכדומה. תחמו להם תחום לפני הקרבנות שבחרו לעצמם וקראו ליהודי באצבע: „קאָם, קאָם יודע" (גש הנה, יהודי). רמזיהם וקולם היו מלאים בוז, עד שדמו של היהודי קפא בעורקיו. פה ושם הגיעו שמועות, שהכו ושדדו יהודים.

ב־9 בנובמבר 1939 חלה האַקציה הראשונה של גירוש יהודים מבתיהם. לאחר שלש שנים, ביום ההוא, חל חיסולו של גיטו לובלין.

אנשי ס.ס. התפזרו בפרבר־קרקא, רחובה הראשי של לובלין, ובסימטאות מסביב. הם הלכו מבית לבית וגרשו את היהודים מדירותיהם. הכל היה תלוי במצב־הרוח של המרצחים, לאחד נתנו שהות של 10 רגעים לקחת את החפצים, לשני — חצי שעה. הגרמנים עמדו בשעת אריזה, וכשראו דבר־ערך, מיד שמוהו בכיס. בעיר קמה בהלה. רובע־העיר העליון, של האמידים, טוהר ביום אחד מתושביו היהודים, שנאלצו לעבור אל הרובע היהודי, לרחוב לוברטוב ולסימטאות. כ־500 משפחות נשארו באותו יום ללא קורת־גג. הגירוש הביא מהומה על העיר, ואנשים שאפילו לא נצטוו על כך, התחילו להתכונן לעזוב את דירותיהם. ארזו חבילות של חפצים, וחכו לבוא הגרמנים — אליהם. אנשים, נשים וילדים עמוסי חבילות עברו במרוצה מרחוב לרחוב. מקצתם דחפו עגלות־יד, עמוסות חפצי־בית. עגלות רתומות לסוסים חסמו את התנועה ברחובות. ניירות, תמונות ותעודות פרחו בעד החלונות ונישאו ברוח.

לא הספיקו עוד לנוח כדי נשימה אחרי האסון הראשון, וגזירה חדשה נגזרה עלינו. לקראת ה־11

בנובמבר, יום־העצמאות של פולין, נאסרו רבים מתושבי העיר. כעבור ימים מספר שוחררו.

הגרמנים התחילו בשוד שיטתי של חנויות היהו־דים. בעליהם עוד נאלצו להמציא תחבורה להובלת הסחורות שנלקחו מהם.

העבירו הרשמה של כל היהודים, וה„יודנראַט" שהשלטונות הגרמנים קבעוהו, ניהל את פעולת הרי־שום. יו"ר היודנראַט היה ד"ר מרק אַלטן, עורך־דין, אדם ערירי שלב־אבן היה לו ודייקן ברשמיות, ששרת את הגרמנים באמונה. סגניו היו: סלומון קסטנברג (סוחר) ואינג' בקר. אנשי הגיסטפו היו יוצאים־ונכ־

זקן שואב־מים, בגיטו
(צילום גרמני)

נסים במשרד היודנראַט, ברחוב גרודסקי. הם דרשו עורות, בד, אריג, צרכי־כתיבה, אוכפים, נעלים, רפואות וכו'.

מן הימים הראשונים נראו ברחובות לובלין גרמנים ומצלמות בידיהם. הם צילמו טיפוסי־יהודים אופייניים, קבצנים לבושי קרועים, סימטאות הגיטו ותמונות־הווי. הימים עברו במתיחות־עצבים, כל צלצול של פעמון־דלת גרם אימה ופחד.

פעם באו לביתי שני חיילים ופקיד־העיריה, ודרשו לתת להם סדינים וצפיות. כשהסתלקו, השאירו קבלה על הלבנים שלקחו. פעם שנית באו חיילים לקחת שולחן, ספה ומנורה. באחד מערבי־שבתות הופיעו שני אזרחים ואחד לבוש־מדים ובקשו שמיכות־נוצה, אך לקחו להם כנור ומצלמה. ופעם אחרת חפשו זהב בכל פנות הבית.

החיפושים בביתנו נמשכו כל היום. הם ציוו על כל הנשים להתפשט ערומות, ולא חסכו דברי לעג ובדיחות של גסות־רוח.

בסוף נובמבר 1939 הופיעה מודעה על קיר בית־היודנראַט, שכל יהודי, מגיל 12 שנה ומעלה, צריך לשאת על חזהו, מצד שמאל, טלאי צהוב בצורת מגן־דוד, ובו כתוב „יודע" באותיות שחורות. היהודים דרשו כאן נוטריקון וראשי־תיבות: „יודען־אונטערגאַנג — דייטשן־ענדע" (השמדת היהודים — סוף לגרמנים).

הטלאי הצהוב הוחלף לאחר זמן לסרט־זרוע ובו מגן־דוד. הרבה קנסות ומשפטי־מאסר ניתכו עלינו, על העדר סרטי־הקלון, על נשיאתם קצת נמוך משנקבע בהוראות. הוטלו קנסות גם על סרט לא־נקי או מקומט. ומעשי־החטיפות! פתאום, מבלי משים, היתה מופיעה מכונית ובה אנשי ס.ס. ואוקראינים במדים עוזרים. הם קפצו מן המכוניות, רדפו וחטפו. הם זחלו אל העליות ואל המרתפים, והוציאו משם יהודים אחוזי־אימה, הכו בהם, מרטו שערותיהם ותלשו זקניהם.

הייתי פעם במעמד של חטיפה פומבית כזאת. מן השער שעמדתי בו, יצא יהודי בעל־קומה, זקנו־פרא ובעיניו הפחד. באימת־מוות רץ מהר, ובמבוכתו סטה מדרך הסימטא ונפל ישר לידי המרצחים. פניו וקולו הצרוד „האם חוטפים?" הביאוני במבוכה, עד שעלה במחשבתי: „מה טוב שאבא אינו בחיים, ואיני צריכה לראות בהשפלתו, ולא אוסיף לראות את הבעת פחדו בפני הרוצח הבזוי".

נורא היה לראות את הגרמנים שדחפו למכוניות נשים ונערות, שנחטפו לעבודה. צחוקם, בדיחות־הבלע, העוויותיהם, לא יתוארו דברים אלו.

גזירה יצאה, שצריך להחוות קידה בפני גרמני ולסור מן הדרך ימינה, בשעת מעבר. אנשים רעדו בעוית, למראה גרמני במדיו. הגזירה הזאת נתנה לגרמנים הזדמנות להכות בכל מי שעלה ברצונם. הם היו מתהלכים לאטם ברחוב היהודי המלא אדם, והס־תכלו היטב אם היהודי השתחוה כראוי. „לא ראיתי"

„שעשועי הנאצים" — יהודי על עגלת־אשפה נושא שלט
„רצינו במלחמה, נפרע בעדה".

— לא היה נימוק בשבילם. אם האחד לא השתחווה, הרביצו בו מהלומות. באחד הערבים ראיתי איש־ס.ס. מהלך ברחוב ומסתכל לראות אם הכל משתחווים לפניו. פתאום נפל אחד לידיו: הוא זנק כנמר, תפס את המורה גוורץ והרימו, כמעט נשאהו, וחבט ראשו בקיר. ברגע אחד נתרוקן הרחוב, כלם ברחו. היהודי לא צעק, אך הבעת פניו היתה איומה. מיד נפל ארצה מתבוסס בדמו, והרוצח הלך לו בשקט. אכן, בעלי־רחמים היו הללו, שהסתפקו רק בזריקת כובעים מראשם של יהודים... אבל, ידוע לי מעשה, שמשחק תמים זה גרם למותו של אדם אחד. היהודי, שהרגיש במכה בגבו, הותקף פחד שגרם לו שבץ־לב והוא מת ברחוב.

לאחר חדשים מספר בטלה הגזירה של שאילת שלום בפני כל גרמני. אך המכות והדחיפות לא פסקו. קרו מקרים, שיהודי שלא ידע על בטול הפקודה ודרש בשלומו של גרמני הוכה מכות־רצח על מעשיו.

לענינים יהודיים נתמנה אחד, גצלוף, צעיר אלים, שאמרו עליו, שהוא קרובו של היטלר, ושבזכותו ניתנה לו המשרה הזאת ואינו צריך ללכת לחזית. תעודה של אותו גצלוף עזרה לפעמים להשאר בדירה ללא החרמה. יהודים היו משלמים הרבה בעד פתקאות כאלו, אך לאחר חדשים אחדים ביטל כל ערכן.

ניירות, פתקאות, וחוץ היה ממלא כל הכיסים בהם: תעודות־עבודה, תעודות־מסע, אשורי־דיור ותעודות מתעודות שונות, שהיה בהן מעין אשליה של חוסן וחוק.

אנשי גיסטפו הביאו את משפחותיהם אל דירות היהודים העשירות, הלבישו נשיהם משי ופרוות שנגזלו, קצינים גרמנים לא התביישו לקחת מידי נשים את ארנקיהן ומטריותיהן. היו גם מקרים שחלצו גרבי צמר מעל רגלים. הם הגיעו לידי השתוללות בראותם מזוודה נאה. ולא יפלא הדבר, הם בזזו ושדדו, ולא יכלו לארוז את השוד והביזה.

ספרו, שבאחת הדירות מצאו הגרמנים אם ובנה. הם שאלו את הנער לגילו. 18 — ענה הבחור. „ספור עד שמונה־עשרה, ונהרגך" — צוו עליו להסב את פניו אל הקיר ולספור. האם יללה, בקשה רחמים, רצתה לתת להם את כל רכושה, לשוא! הבחור ספר ומנה, ובהגיעו למספר שמונה־עשרה נשמעה יריה. האם התעלפה, הנער פקו ברכיו, ואנשי הגיסטפו עמדו וצחקו בקול רם.

בדירה אחרת צוו על נערה צעירה לשבת על תנור־הבשול הבוער. ומעשה באיש־גיסטפו שעישן סיגריה וזרק את אפרה על ראש נערה בת 16. בבית־אבא שפכו הגרמנים נפט על כרכי־הגמרא והציתום באמצע הבית.

אלפי מקרים של אכזריות היו. אך היה בהם מעין אקדמה בלבד.

שנת 1940 —

באחד מימי החורף נראו ברחובות לובלין עגלות מלאות מתים. מתחת לשקים ובלויי־סחבות בצבצו ידים ורגלים נוקשות, גלגלות עם עיני־מתים בוהות. ראיתי את המתים סדורים בחצר־הטהרה של בית־הקברות, לא הספיקו הקברנים לחפור די בורות להם. זו היתה קבוצה של יהודים ש„מתו ברעב ובקור בדרך משטטין ללובלין.

ברחוב ליפובא 7 היה מחנה של שבויי־מלחמה יהודים. במשך הזמן סודרו שם סדנאות של ד. א. ו. („דויטשע אויסריסטונג־ווערקע״ — סדנאות ציוד גרמניים). על המחנה עברו חליפות ותמורות: בחורף 1940 שכנו בו שבויי־מלחמה, לאחר זמן נעשה בית־כלא זמני לנחטפים ברחובות או לנדונים לתקופות מאסר קצרות. הרבה יהודים מגרמניה עבדו שם כמשגיחים, מהם שעבדו במטבח, בחדר־החולים וכדו׳. עבודה כזאת נקראה „עבודה במקום קבוע״ והדבר נתן זכויות מסויימות ובטחון התנועה החפשית בעיר.

היהודים נחלקו לסוגים: בעלי־זכויות ומשוללי־זכויות. על סוג בעלי־הזכויות נמנו בעלי־מלאכה, העובדים אצל גרמנים, ופקידי היודנראַט.

מספר אנשים רכשו לעצמם השפעה מיוחדת על הגרמנים, ונתרבו „השתדלנים״ („מאַכערס״) שחדרו לכל משרד גרמני: משרד־הדירות, משרד־העבודה, בית־הסוהר וכו׳.

הונהגה עבודת־כפיה. כל יהודי, מאיש ועד אשה, מגיל 14 שנה ומעלה, חובת־העבודה חלה עליו. בתי־הספר בטלו, הנוער הלך לעבודה מאונס; בקיץ — לעבודת־האדמה, ובחורף — לעבוד למען חטיבות־הצבא.

היודנראַט נסה לסדר את הענין ע״י ארגון מחלקה של משרד־העבודה, שהיה „מספק״ עובדים למקומות שנצטווה עליהם. ולמרות הכל, היו חטיפות ללא־הפסק, מבוקר עד ערב. הצבא חטף עובדים „על

לויטן בעפעהל פון-דער דייטשער מאַכט מוזען אַלע יידען, וועלכע דאַרפען קומען צו צוואַנגס-אַרבייט יעדען שבת, זונטאַג און מאָנטאַג, זיך שטעלען אונבאַדינגט
מארגען מיטוואך
דעם 26 פעברואַר ה.י.
פונקטליך 7 פריה
אויפן פלאַץ ליפּאָווע 7

יעדער דאַרף מיטברענגען אַ לאָפּאַטע.

לובלין, 27 פעברואַר 1940

יודענראַט אין לובלין

Z polecenia Władzy Niemieckiej wszyscy żydzi, którzy są powołani do pracy na soboty, niedziele i poniedziałki, winni bezwarunkowo się stawić jutro, t.j. we środę, dnia 28 lutego 1940, punktualnie o godz. 7 rano na placu przy ul. Lipowej 7.

Każdy musi zabrać ze sobą łopatę.

Lublin, 27 lutego 1940.

Rada Żydowska w Lublinie

Auf Anordnung der Deutschen Behörde sind alle auf Sonnabend, Sonntag und Montag einberufenen Juden verpflichtet, unbedingt morgen, am Mittwoch den 28 Februar 1940 um 7 Uhr früh pünktlich auf dem Platz des Arbeitslagers Lipowa 7 zu erscheinen und Schuffel mitzubringen.

Lublin, 27 Februar 1940.

JUDENRAT IN LUBLIN

המודעה הראשונה של ה„יודנראַט״ על עבודת־כפייה (26 בינואר 1940)

בעקאנטמאכונג

לויט דער פעראָרדנונג פון דער דייטשער מאכט ווערט בעקאנטגעמאכט פאלגענדעס:

אויפן סמך פון דער פעראָרדנונג פון גענ. גובערנאטאר פון 26.10.1939 וועגן צוואנגס ארבייט פאר דער יודישער בעפעלקערונג און אויספירונגס פארשריפטען פון 12.12.1939 — ווערט דער אנהויב פון פליכטס־ארבייט פאר לובלינער יודען בעשטימט אויף מאנטאג, דעם 29 יאנואר 1940 י.

דער יודענראט
אין לובלין.

Obwieszczenie

Na polecenie Władz Niemieckich podaje się do wiadomości ludności żydowskiej w Lublinie co następuje:

Na podstawie Rozp. Gen. Gubernatora z dnia 26 paźdz. 1939 r. o pracy przymusowej dla ludności żydowskiej oraz wydanych przepisów wykonawczych do tegoż Rozp. z dn. 12 grudnia 1939 r. termin rozpoczęcia przymusowej pracy dla żydów zamieszkałych w Lublinie ustalony został na **poniedziałek dn. 29-go stycznia 1940 r.**

Osobom podlegającym obowiązkowej pracy doręczone będą imienne karty powołania, w których podany będzie dokładny czas i miejsce zgłaszania się.

Praca obowiązkowa dla żydów lubelskich odbywać się będzie w obrębie miasta Lublina i trwać będzie aż do odwołania 1 dzień w tygodniu przez 8 godzin.

Powołani do obowiązkowej pracy muszą się stawić punktualnie na oznaczone w kartach powołania godzinę na miejsce zbiórki, gdyż niepunktualne zgłoszenie się uważane będzie za uchylenie się od wykonywania nałożonego obowiązku pracy.

Nadmienia się, że powołane wyżej przepisy przewidują dla osób, które się nie stawią na miejsce zbiórki lub w inny sposób uchylą się od przymusu pracy, kary ciężkiego więzienia do lat 10 oraz konfiskatę majątku.

Lublin, 26 stycznia 1940.

Rada Żydowska w Lublinie.

Bekanntmachung

Über Anordnung der Deutschen Behörde wird bekanntgegeben:

Auf Grund der Verordnung des Gen. Gouv. vom 26.X.1939 über Zwangsarbeit der jüd. Bevölkerung u. der Verordnung vom 12.XII.1939 — ist der Termin des Beginnens dieser Arbeit für Lublin für **Montag den 29 Januar 1940 festgestellt worden.**

Angegebene Personen die der Pflichtsarbeit unterliegen, bekommen Einberufungskarten, in denen genau der Ort u. die Zeit der Stelligmachung angegeben werden wird.

Die Pflichtsarbeit für die Lubliner Juden wird vorkommen in der Stadt Lublin u. wird dauern bis zum Widerruf einen Tag der Woche 8 Stunden.

Die Einberufenen müssen sich pünktlich stellen an der in der Einberufungskarte genannten Stelle, da unpünktliches Melden als Entziehung von der Pflichtsarbeit betrachtet werden wird.

Es wird mit Nachdruck bemerkt, dass die obigen Verordnungen für diejenigen, die sich zur Pflichtsarbeit nicht stellen werden, Zuchthaus bis 10 Jahr sowie Beschlagnahme des Vermögens vorsehen.

Lublin, den 26 Januar 1940.

Judenrat in Lublin.

כרוזים של ה„יודנראַט". מ־27 בפברואר 1940.

דעת עצמו", אנשי ס.ס., ס.ד., ס.א.[2]) — על אחריותם הם. אף כל סמל וכל חייל „חטף" יהודים כאוות־נפשו.

חברי היודנראַט נשארו בדירותיהם מלפני המל־חמה, נהנו מזכויות, והתנשאו על הקהל. לד"ר אלטן לא היתה כל גישה לבני־תמותה פשוטים. אמרו עליו על משה קסטנברג, שהפסיק יהודי שפנה אליו ברחוב ואמר: „האם היית מעיז לגשת ברחוב למושל־המחוז לובלין?"; והשאיר את היהודי הנדהם באמצע והלך לו.

הגיעו ימי חורף קרים. קשה היה להשיג פחם להסקה, שמחירו האמיר. הקצינים הגרמנים התענגו על כל טוב, וקול צחוק וזמרה נישא מן המסעדות בעיר.

הקור הגיע עד ל־25 מעלות, בבואי פעם הביתה, והנה הכל נשדד בו, לא נשארו שולחן, כסא ומטה בדירתי. במשך שעתיים של העדרי, הריקו אנשי־הגיסטפו את כל הדירה, ושני ילדי התהלכו בחדרים הריקים מכל.

יאוש תקפני, היכן ילונו הילדים בלילה, במה אכסם? הייתי עוד תמימה מאד, והלכתי למשרד ס.ד. ובקשתי עזרה מאחד הקצינים. הוא שלחני לחדר שני, שם תניתי שוב את מר גורלי, שהכל נלקח ממני וילדי נשארו ללא כסות. הלה שלחני אל שלישי, וזה אל רביעי, ועלי היה לספר לכלם את הכל. כשעברתי על כל חדרי־המשרד, הכניסוני לאיש־גיסטפו צעיר, והוא נתן לי תשובה ברורה: „ילדינו היו ישנים על הרצפה במשך 25 שנה, מעתה יחול על ילדיך גורל זה".

חזרתי לדירתי שנתרוקנה. שגם התמונות נעלמו ממנה. לימים, למדתי להעריך את הנס, שהגרמנים לא אסרוני ולא הרגוני.

באותו חורף עוד היו אנשים מסתננים לעבר הבוג, אך הדבר נעשה קשה ביותר.

הגיע הקיץ של 1940.

סכנת החטיפות החמירה מאד. האנשים שולחו הרחק מלובלין, ונתפשטו שמועות על מחנות־עבודה ע"י בלזיץ, שהיו אח"כ למחנות־ההשמדה האיומים. קרבנות־החטיפה הראשונים היו מדלת־העם והפליטים שמספרם בעיר הגיע לאלפים. תכופות נראו ברובע היהודי קבוצות אנשים דלי־מראה, מוקפים גרמנים מזויינים. הדבר קרה ע"פ רוב בבוקר השכם. שוערי־הבתים נצטוו לפתוח את הדלת, והמסכנים נדחפו

2) סימני חטיבות של הצבא.

קבוצות־קבוצות אל הדירות. שכבר היו מלאות אדם, והם מצאו מקום־מנוחה במרתפים ובעליות. המצב ההיגייני היה איום ונורא: מגפת הטיפוס השתוללה, הרופאים התרכזו בבית־החולים ברחוב לוברטובסקה, שהתנהל ע״י ד״ר ברומברג, שהגרמנים התחשבו בדעתו. והוא אף התפאר, שכל הגיסטפו כונחת בקופסה אצלו. במהרה שלחוהו הגרמנים למחנה־ריכוז, ואשתו קבלה מברק על מותו.

מספר חולי־הטיפוס עלה מיום ליום. היודנראַט פתח בית־חולים למחלות מידבקות בבית־ספר ע״ש י״ל פרץ שעמד בבנינו. בסתיו 1940 עזבו אחרוני היהודים את הרובעים הארייים. נאסר עליהם להשתמש בכל כלי־רכב; אסור היה ליהודי לצאת מתחום של 3 ק״מ מחוץ־לעיר; אסור היה להתרפא אצל רופא או טכנאי־שניים נוצרי, וכן נאסר על רופאים וטכנאי־שניים לטפל בחולים לא־יהודים.

אכן, היו יוצאים מן הכלל. עד הימים האחרונים התגורר בלובלין טכנאי־שניים יהודי, איזידור זיידנ־שנור, שהוסיף לדור בדירתו, והיה מרפא גרמנים. אם ראו תועלת ביהודי, הגינו עליו בזמן מסויים, הצילוהו וניצלוהו. היה להם חייט בעל־זכויות — גרינוואַלד, סנדלר — בלאַנק. מנהל משרד־העבודה אמר לבעלי, שהוא מתפלא לרבוי בעלי־המקצוע המעולים בין היהודים. יהודי פולין הם בעלי־יעילות, ושאלת העבודה והשכר תפתר בהתאם להוראות־החוק. ואנו — האמנו לאשר נאמר לנו, והאמונה הזאת גרמה, שהלכנו כצאן לטבח.

בחורף 1940/41 הגיעה השמועה, על גיטו מסוגר שזממו להקים. בשורות רעות באו מלודז, שכבר הוקם שם גיטו, והרעב עשה שמות בשוכניו. מצבם של היהודים הורע מאד, הם אכלו את שארית רכושם; חוסר מנוח ובטחון והפחד ליום מחר, הביאו יסורים קשים. הורגש שהנה ימים רעים קרובים לבוא. אחד גרמני אמר, שרעה נשקפת ליהודים; אחד שמע מפי פולני, העובד „בשרות־המיוחד", שיקיפו את הגיטו בגדר־תיל, וכל יושביו יהיו נדונים למות ברעב; אחד הזהיר מכירו עובד־רכבת, שישמר לנפשו, מפני שמכינים קרונות להעברת יהודים מן התחנה.

שעת־העוצר נשמרה בקפדנות, ואפילו ביום נזהרו מלצאת החוצה. אסור היה להתקהל אף בדירה פרטית.

גירוש

איר ליום ה־10 במרס 1941 הגיע הפחד מפני הבאות לשיאו, ולא היתה עוד בהלה כזאת. הכל שמעו

WARNUNG

Der Lagerkommandant hat heute um 8 Uhr früh verordnet:

„Da sich heute, Montag, den 6 Mai d.J. zur Arbeit am Lager die erforderte Zahl der jüdischen Arbeiter nicht gemeldet hat, wird ZUM LETZTEN MAL gewarnt, dass im Falle der Widerholung, d.h.: sollte noch einmal keine genügende Zahl Arbeiter in den normalen, wie auch in den nachträglichen Tagen am Arbeitslager erscheinen, so werden diejenigen, welche ihre Arbeitspflicht nicht erfüllt haben, zwangsweise ins Lager erfasst und auf unbestimmte Zeit auserhalb Lublin verschickt werden".

Die oben erwähnte Anordnung wird seitens des Judenrates bekannt gemacht mit der Anmerkung, dass er in der Zukunft keine Schritte zur Befreiung der ausserhalb Lublin entsandten vornehmen wird.

Lublin, den 6 Mai 1940.

JUDENRAT in LUBLIN

Ostrzeżenie

Komendant Obozu dziś o godzinie 8 rano zarządził co następuje:

„Wobec tego, że dziś w poniedziałek 6 maja bieżącego roku nie stawiła się do pracy w Obozie wymagana ilość ludzi, ostrzega się po raz ostatni, że w razie gdyby i NADAL NIE ZGŁASZAŁA SIĘ DO PRACY WYMAGANA ILOŚĆ LUDZI tak w dni normalne jak i dodatkowe uchylający się zostaną ściągnięci do Obozu w drodze przymusowej i wysłani na czas nieokreślony poza Lublin."

Powyższe Rada Żydowska podaje do wiadomości z nadmienieniem, że nie będzie podejmowała żadnych interwencji w sprawie wysłanych z Lublina za nieprzychodzenie do pracy obozowej.

Lublin, 6 maja 1940 r.

RADA ŻYDOWSKA w LUBLINIE

DRUK. „PRACA" LUBLIN, KRÓLEWSKA 3

וואַרנונג

„אזוי ווי היינט מאָנטאָג, דעם 6 מאַי ה. י. האָט זיך נישט געשטעלט די געפאָדערטע צאָהל אַרבייטער אויפן לאַגער, ווערט צום לעצטן מאָל געוואָרנט, אַז אין פאַל, ווען ס׳וועט זיך איך ווייטער נישט מעלדען צו דער אַרבייט די געפאָדערטע צאָהל אַרבייטער אין די נאָרמאַלע און אין די צוגאָב־טעג, וועלען די, וואָס מיידען אויס צו קומען צו דער אַרבייט, גענומען ווערען אויף אַ צוואַנגס־אופן און אַרויסגעשיקט ווערען אויף אַ אומבעשטימטע צייט **אויסער לובלין**".

יודען־ראַט אין לובלין

הודעת ה„יודנראַט" על עונשין למשתמטים מעבודה (6 במאי 1940)

„מבצע העברה" („אויסזידלונג") בלובלין

שמועות, הכל שיערו השערות, ומוצא אין. הרגישו בדבר המתרחש ובא עלינו, אבל מה טיבו? —

קמתי בבוקר והשקפתי בעד החלון. שקט ושלווה! ובכל זאת, לא הכל כשורה. קולות מוזרים הגיעו לאזני. הקשבתי וחכיתי, ומקרן־זוית של בית ממילי הופיעה קבוצת אנשי־גיסטפו במדים ירוקים, ואוק־ראינים — לבושי שחורים. ראיתי פעם בקולנוע עדר של כלבי־ציד מתפזרים ביער, ורגש זה תקפני. הם התפזרו ברחוב והתייצבו ע"י הבתים והשערים, שלא יימלט מהם איש.

קבעו זמן של 10 רגעים, לקחת מטען של 2 ק"ג ולצאת אל ככר־המאסף, כמובן, תחת משמר. קמה מהומה ומבוכה, משפחות נתפרדו, הגברים לא היו בבית (הם נשארו ללון בסדנאות) והנשים לא יכלו לאסוף את ילדיהן. היו צעקות, יללות, ולא ידעו מה יהיה אתנו. אנשים עמוסים חבילות נרדפים כצאן מרחוב לרחוב. נוצות פורחות סלים ומזוודות נרמסים ברחוב על החפצים שהתרוקנו מהם. נדמה, שאין איש מן המתרוצצים ברחובות שפוי בדעתו; לא הרודפים את הזקנים והילדים, ולא הנרדפים. כל השטח המערבי של רובע היהודים, רחוב לוברטובסקי משמאל על סמטאותיו, טוהר מיהודים. אנשי הרובע גורשו, מי בעגלות ומי ברגל, ונרדפו בדרכים אל העיירות במחוז לובלין.

זה היה מראה הגירוש ביומו הראשון. הדבר היה בפורים 1941, ואיש לא ידע על אילו רחיבות נוספים תחול גזירת הגירוש.

היה גשם ושלג, רוח־הסתו נישא בסימטאות העקלקלות של הגיטו. זקיפים הלכו מבית לבית, הוצאו אנשים מבתים ומחבואים. בכל רחוב הקהילו קבוצות של יהודים, וגרמני שומר עליהם. המגורשים היו כמעט כלם מבני העניים, שכן כל יהודי אמיד הצליח, בסכום רב או במעט, לקנות לו כרטיס־עבודה, שהמחזיק בו היו פטור לפי־שעה מן הגירוש.

עלובים היו האנשים בבגדיהם הבלואים. הם נלחצו אל הקיר למצוא מחסה מקור, הרכינו עצמם מפני הגשם הטורד והרוח החודרת. מקצתם חזרו אל דירותיהם, אך מאום לא מצאו בהן. חפצים בעלי־ערך לקחו להם הגרמנים, והנותר — נבקע לעצי־הסקה. שאלת הדיור החמירה מאד, והחיים נעשו לגיהנום. אכן, לעומת הבאות עלינו כעבור שנה, נחשב הגירוש כמשחק בלבד.

המנהג של גירוש מן הבית במשך רגעים ספורים היה שריר וקיים בכל זמן הכיבוש. במשך 3 שנים

עקרו אנשים מדירותיהם 16 פעמים, ולא נתנו להם מנוח.

טיפוס־הבהרות השתולל בצורה חריפה מאד, וגדלה התמותה. ע"י היודנראט היתה קיימת מחלקת־בריאות, שהיתה עליה דאגת המצב הסניטרי בגיטו והעזרה הרפואית לדלת־העם. עלה במחשבה להקים מחדש את פעולת ה„טאז", אך התכנית לא נתגשמה. היהודים התגוררו בתנאי־זוועה, במצור, בלי הסקה, ונורא היה הקושי להשיג פת־לחם. החיים היו חיי־שעה. קבוצות־קבוצות באו גרמנים אל הגיטו, התייצבו בקרן־רחוב, הסתכלו באנשים המסכנים החיים בדחקות, ואת הכל — צלמו. המזנים הסתובבו ברחובות, ילדים עסקו במסחר דברי־מתיקה וסיגריות; שוטרים יהודים חבושי כובעים צבעוניים חלשו על התנועה; מזמן לזמן הופיע הזקיף הידוע עם כלבו והכל ברחו על נפשם. נתרוקן הרחוב, נשארו בו הזקיף, כלבו והקרבן שנתפס עם סל לחם או בשר. המסחר במצרכי מזון היה אסור בתכלית, אך הברחתם פרחה. וכל אשר היה לו כסף בגיטו, מצא כל דבר־מאכל לקנות.

בלובלין לא היה גיטו סגור, אך חופש־התנועה הוגבל מיום ליום. הרעב הוציא אנשים מן הגיטו בוארשה, ובסכנת־נפשות, קרועים ובלואים, הגיעו בדרך עד לובלין, שהיתה עדין „עיר של שובע". בכל צעד נתקלו בגיטו בשלדים רעבים, ועובר־אורח היה ממהר לאסוף פרוטות מעט, להשביע את הרעב.

במשך חדשים לא פשטו אנשים את בגדיהם בשכבם לישון, מפני הסריקות שהיו שכיחות בלילות. בכל בית הוכן מקום־סתר, ורבו ההמצאות של מקומות־מחבוא לשעת סכנה. הקימו תנורי־ראווה שחללם היה ריק, בנו קירות כפולים, ארונות־בגדים מוסווים וכד'. בכל בית היה משמר־צופים, שהיה חייב להודיע על סכנה קרובה לבוא. אולם, בכל אמצעי הזהירות שאחזו בהם, ידעו הגרמנים להוציא את הקרבנות מן המחבואים. כל יום היו נשים באות אל היודנראט בבכי, ובקשו על הצלת הבעל, הבן, האחים, האבות. לפעמים, היו קבוצות של נשים מתקהלות ליד היודנראט וזורקות אבנים בחלונות בית־הקהלה.

פעם ביומיים היה בית־הסוהר מתרוקן והאסירים נשלחו אל המחנות, לפנות מקום לעצירים אחרים שיבואו.

ב־22 ביוני 1941 פרצה מלחמת גרמניה־רוסיה; הצבא הגרמני התקדם מזרחה, הגיעו ידיעות על פרעות ביהודים ברובנה, סטניסלב, לבוב. ספרו על מעשי־אכזריות שלא נשמעו כמוהם עוד.

באותו חורף הציגו את „יהודי זיס" בקולנוע. החיילים הגרמנים יצאו מן הקולנוע וחמתם בערה בהם משנאה. בהיותם מוסתים התפרצו לרחובות

התקהלות לפני „מבצע העברה" („אויסזידלונג") ברחוב שוו. דוסקא

הגיטו, הכו, בעטו ירגמו באבנים, ויהודים פחדו להיראות בחוץ.

בדצמבר 1941 נצטוו היהודים למסור כל דברי־צמר ופרווה. על היודנראט הוטל לאסוף את החפצים. נלקחו האפודות האחרונות מילדים, הסירו בדל־פרווה מצווארוניהם וגזלו את גרביהם, בעצם החורף וקרתו.

בינואר 1942 הוקף הגיטו בחלקו בגדר־תיל, והתכוננו לסגרו כליל. למראה הגדר המחולק עלתה השערה שיקימו גיטו קטן לבעלי־זכויות וגדול — לכל יתר היהודים. הסתבר, שבעלי־הזכויות יקבלו תעודות־מעבר לצאתם לעבודה מחוץ לגיטו. האנשים היכו בסנ׳ורים, מקצתם התחמקו בסתר אל העיירות והכפרים, בחשבם שיקל עליהם למנוע גירוש בהיותם בתוך המונים. המוות לא עלה עוד במחשבה, רק פחד המחנה וה„העברה" נפל על הכל.

במחלקת־הבריאות של הקהלה הוקמה ועדה סניטרית, שנקראה „אסקא" (סאַניטאַר־קאַמיסיע) יוזם הועדה הסניטרית היה בולק טננבוים, בחור בן 20, שבא מגיטו וארשה. כיצד עלה ברנש זה לגדולה, לא ידוע; אך דעתו נשמעה בגיסטפו, והקהלה נאלצה לציית לו.

„אסקא" הוקמה, לכאורה, בסדר צבאי. בולק היה בדרגת קפיטן ועיטור של 3 כוכבים בכובעו. ליתר חברי הועדה ענדו כוכב אחד או שניים, ונחשבו „קצינים", וגדול היה כחם ברחוב היהודים.

הגרמנים נטו חסד, במיוחד, לשמאי גרייאר, אחד הבריונים מלפני המלחמה, שהיה ספר במקצועו. בתקופות מאסרו היה משמש ספר לסוהרים, וקשר אתם קרבה יתרה. בצאתו מבית־הסוהר, נעשה „שתדלן", מלשין ובוגד. אצל הגרמנים קנה עולמו, בגלותו להם היכן הטמינו יהודים סחורות; הלשין על בעלי־עסק, מי שאינו מקיים חובת־עבודה, מי שהבריח רכוש וכדו׳. הוא היה שולח אנשים למאסר, וקבל שכרו מן הגרמנים. אחרי כן היה „משתדל" להוציא את קרבנותיו ממאסר, וקיבל שכר ממשפחותיהם.

גרייאר, פתח לו בטבורו של הגיטו, מסעדה, שדלתית׳ה האדומות נזדקרו מרחוק, ושם היה מקום־מפגש לכל אנשי העולם־התחתון בלובלין. לשם היו באים אנשי־הגיסטפו לזלול ולסבוא; וגם חברי היודנ־ראַט היו מבקרים שם. אם לא הופיע אחד הנכבדים במסבאתו, עינו של שמאי ארבה לו, וכשנתקל בו, שאלו: „מפני מה אינך בא אל גרייאר, וכי אין הדבר לפי כבודך?" ודי היה בכך, שהאיש יתנצל בפניו ויופיע בו בערב „להתבדר", שהרי גם נגינה נשמעה שם, יאיזו נגינה! —

פחד נפל עלינו, שלא ייסגר עלינו הגיטו, אך איש לא העלה בדעתו, שסכנת כליון חרוץ נשקפת לנו.

באחד מימי־החורף, בין השמשות, ראיתי חייל גרמני ליד גדר־התיל של הגיטו. חשבתי, שהוא בא לשם שוד. הוא קרב אלי ושאל מה טיבם של חוטי־תיל אלו. עניתי: „זה השטח שהיהודים כלואים בו".

— כלבים שכמותם — קרא החייל — במקום ללכת אל החזית, הם עוסקים בהתקנת „שטחי־כלא".

בימים הראשונים של מרס 1942 הופיעה מודעה, שכל היהודים צריכים להתקהל במגרש מחוץ לעיר, וכלם יירשמו. שערנו, שמכינים „אַקציה" גדולה. רק מעט מיהודי לובלין נשארו באותו יום בעיר. כל העובדים, גברים ונשים, צעדו בשורות אל מחוץ לעיר. ואכן, שם שמו חותמת בפנקסי־העבודה. מכאן נפוצה השמועה, שהמחזיקים בפנקסים יורשו להשאר בלובלין, והשאר — ישולחו מן העיר. ייאוש תקף את האנשים שלא באו להרשמה, מפחד שתרמית נאצית בכך. וכאן הופיע שוב גרייאר, הכל הלכו אליו ושלמו לו טבין ותקילין על החתמת התעודות. באותם הימים סחטו אנשי הגיסטאפו את הפרוטות האחרונות מן היהודים.

ראשית הסוף

גירוש יהודי לובלין, שהתחיל ב־17 במרס 1942 היה ראשיתה של תכנית ההשמדה של הקהלה היהודית העתיקה. בימים היו אנשי המשמר הגרמנים משגיחים שלא יצאו היהודים ממקומותיהם, ובלילות בצעו את הגירוש. ה„העברה" (אויסזידלונג) נעשתה לפי הרחו־בות. כנרדפים ע"י כלבי־פרא מהרו היהודים לעבור מרחוב לרחוב, מבית לבית, כדי לחמוק מידי רודפיהם. אנשים עוד קיוו לנסים, הסתתרו בשוחות, במרתפים שקרן־אור לא חדרה בהם. מקצתם מצאו מחבוא בבתי פולנים מכירים. פשטה שמועה, שהכל נגמר בכי־טוב, שהגרמנים הסכימו לקבל כופר־נפש, ויתנו מנוח.

היודנראט פתח במגבית של כסף, זהב וחפצי־ערך. עקשנים שסרבו, ספגו גם מכות, והוכרחו לשלם את המס שהוטל עליהם. שלשה חברי היודנראַט: סלומון קסטנברג, דויד אדלשטיין ושלמה הרשנהורן

הביאו את הכסף אל הגיסטאפו. השליחים לא חזרו עוד הביתה, הגרמנים לקחו את הכופר, ולמחרת המשיכו בגירוש.

ב־1 וב־2 באפריל 1942 חל חג־הפסחא הקטולי, שצפינו לו בכליון־נפש. קיוו שבימי־חגא יהיה שקט והרוצחים יפסיקו את הגירוש. אך זאת היתה אשליית־שוא.

ב־1 באפריל חיסלו את בית־החולים היהודי. גרמנים באו במכוניות־משא, והוציאו החוצה את כל החולים, ויולדות עם התינוקות בכלל, לקחו את צוות־העובדים ונסעו אתם בדרך ללוברטוב. אנשי־ס.ס. לקחו אתם גם 30 יהודים שהיו אסורים במשרד־העבודה ברחוב פרובוסט. השכנים ספרו, שכלם נורו למוות. הפועלים הוכרחו לכרות בור, שכל הקרבנות הוטלו בו. אחריהם נורדו גם חופרי קבר־האחים.

לאחר חסול בית־החולים המרכזי הגיע תורו של בית־החולים למחלות מידבקות. אנשים יצאו מדעתם למראה האסון ההמוני.

כל העובדים נצטוו לעבור אל הגיטו הקטן שהקיף את רחוב גרודזקה וסמטאותיו: קובלסקה, ריבנא והצד הימני של צירולניטשנה. שאינם־עובדים היו צריכים להשאר ברחוב צירולניטשנה (שמאל), שירוקה ולובר־טובסקה, והם היו צפויים לסכנת גירוש מיד. אין תימה, שהכל נדחקו אל הגיטו הקטן וליד שעריו היו מחזות איומים. המשטרה היהודית שמרה על הסדר, אך שיירות העגלות העמוסות כלי־בית, נדחקו בער־בוביה.

אל הגיטו הלכו עם הפעוטות, נשאו צרורות על הגב, ובכל בית היו למעלה מעשר משפחות. בכל לילה התקיים „מיון" (סעלעקציע), הכל היו צריכים לעבור, והתעודות ביד, לפני השולחנות שהעמידו ברחובות, וגרמנים ואנשי־המשטרה היהודית עבדו במיבצע. בכל לילה היתה הפתעה חדשה. משפחותיהם של בעלי־המלאכה, שעבדו במחנה ברחוב ליפובה 7, היו בטוחות שלא יאונה להן כל רע. הם הלכו אל הבקורת בבטחון ואת כלם כלאו. לעומת זאת היו מקרים ש„מחוסרי־תעודה" ניצלו, מפני שהסתתרו. מי שהיו לו הרבה תעודות, הלך אל „המיון" ונפל בידי המרצחים. העוב־דים איבדו את רגש־הבטחון; הוברר להם שהגרמנים זקוקים למכסת־אנשים, ואחת היא להם מי ילך לאבדון.

הגיטו היה סגור ומסוגר. בעלי תעודות־מעבר נבדקו בקפדנות בצאתם ובבואם. שער־הגיטו היה ברחוב

BEKANNTMACHUNG

betr. die Bildung eines geschlossenen jüdischen Wohnbezirks in der Stadt Lublin.

Aus zwingenden öffentlichen Gründen wird mit sofortiger Wirkung in der Stadt Lublin ein geschlossener jüdischer Wohnbezirk (Ghetto) gebildet. Zur Durchführung dieser Massnahme ordne ich an:

1. Das Ghetto der Stadt Lublin wird durch folgende Strassen abgegrenzt: Ecke Kowalska über Kowalska, Krawiecka an dem in der Skizze bezeichneten Häuserblock entlang, über das freie Feld Sienna schneidend zur Kalinowszczyzna bis zur Ecke Franciszkańska, Franciszkańska über Unicka bis zur Ecke Lubartowska, Lubartowska bis zur Ecke Kowalska. Öffentliche Gebäude, sonstige von Behörden und Formationen belegte Häuser und Kirchen bleiben hiervon unberührt.

Der Chef des Distrikts Lublin
gez. ZÖRNER
Gouverneur

Lublin, den 24. März 1941

OBWIESZCZENIE

Dotyczy: Utworzenia w Lublinie zamkniętej, żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej.

Ze względu na dobro publiczne zostaje, z natychmiastową mocą, utworzona w Lublinie zamknięta, żydowska dzielnica mieszkaniowa (Getto). Celem przeprowadzenia tegoż zarządzam:

1. Granice Getta w Lublinie są wyznaczone następującemi ulicami: Od rogu Kowalskiej poprzez Kowalską, Krawiecką wzdłuż bloku domów zaznaczonych na planie, przecinając wolne pole Siennej do Kalinowszczyzna aż do rogu Franciszkańskiej, Franciszkańską poprzez Unicką aż do rogu Lubartowskiej, Lubartowską aż do rogu Kowalskiej. Domy użyteczności publicznej i inne domy zajęte przez Urzędy i Formacje oraz kościoły nie objęte są tym rozporządzeniem.

Szef Okręgu Lublin
podp. ZÖRNER
Gubernator

Lublin, dnia 24 marca 1941

הודעת השלטון הגרמני על הקמת הגיטו בלובלין (24 במארס 1941)

Lublin, den I9.März I94I.

Meldung.

Im Zusammenhang mit der vom I0 bis zum I3.d.M.durchgeführten Umsieddungsaktion wurden folgende Juden verhaftet, die sich derzeit im Gefängnis in Lublin befinden:

I/ Horn Isaak, Rynek 5
2/ Blank Zysia, Zamkowastr.22
3/ Blank Sara "
4/ Bronsztajn Szloma, Jateczna 28
5/ Edelsztejn Cyrla, Sw.Mikołaja I6,
6/ Bendiger Estera, Lubartowska 41,
7/ Szwerdszarf Golda
8/ Sochaczewski Szyja
9/ Nudelsztecher Jojna, Krawiecka 5I bei Szmelcer
I0/ Mejer Mossek, Zamkowagasse 22,
II Majer Pejsach "
I2 Goldfingier Szyja Hessel
I3 Krochmalnik Chaskiel
I4 Nisenbaum Rojza, Grodzkastr.I7.
I5 Minc Chaja Sura, Sw.Duska 4. entlassen!
16, 17 } Zwei Schwestern Finkelstein Grodzka 7.-
18. Zyngman Ruchla - Schwester des Lejb Zamkowa 4.--
19. Trachtenberg Sucher - Schneider am Lager - St. Duska 4.
20. Nirenberg Hena, Lubartowska 8 u.H.Kornblit.

מהודעות ה„יודנראט" אל המשטרה הגרמנית על מאסר יהודים בזמן „העברה"

קובלסקה, ועליו הופקדו גרמנים ומשטרה יהודית. כל יום נמצאו הרוגים ע"י השער: מי שרצה לעבור בלי תעודה, מי שרצה להתחמק באמתלא, או כל מי שלא מצא חן בעיני גרמני — נורה ונהרג. אנשי הגיסטפו הרגו גם את בולק טננבוים, שהלשינו עליו, שהוא מחזיק זהב הרבה. ואכן מצאו אצלו בבדיקה סכום ניכר בחפצי־ערך. הוא היה חולה בטיפוס־הבהרות, ובעודו במטתו — רצחוהו.

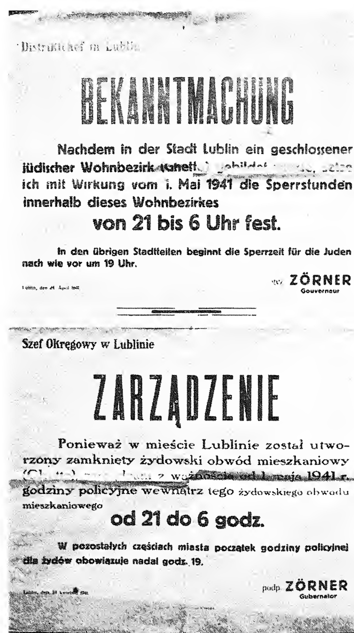
באותו זמן נהרג גם יעקב ניסנבוים, עורך העתון „לובלינער טאָגבלאַט". וכך היה מעשה:

שנה לפני כן נאסרה ברדום אשה פולנית, שהיתה מעורבת בענינים פוליטיים. מצאו אצלה את כתבתו של יעקב ניסנבוים בלובלין. הפולניה לנה פעם בבית ניסנבוים, והוא וגם אשתו בלה שפירא, לא ידעו כלל על פעולתה הפוליטית. גם יעקב ניסנבוים וגם בלה שפירא נאסרו. לאחר שנה הצליחו לשחרר את ניסנבוים, ובלה שפירא נעלמה ולא נודע עליה דבר. ניסנבוים יצא מבית־הסוהר שבור ורצוץ. הוא החלים ועבד כפקיד ביודנראַט. באחד הימים באו 2 אנשי־גיסטפו למשרד וניסנבוים נצטווה ללכת אתם. אך צעדים מספר הלך ניסנבוים לפניהם, והם ירו בו בערפו.

מזמן אבד כל ערך לתעודות חתומות ע"י הגרמנים, שלכאורה היה בהן משום הצלה ליהודים מסויימים. הנהיגו את הסימן „J" בתעודות־זהות, בהן היה מגן־דוד וסימן „J" באמצעיתו, ורק בפנקס־זהות היה מעין זכות ליהודים לחיות. אפילו יונקי־שדיים היו זקוקים לתעודות־זהות כאלו. היו מקרים שרק ראש־המשפחה קבל תעודת־זהות, או שניתנה תעודה לילד אחד במשפחה, והשאר היו נדונים למוות. האנשים היו במבוכה, ושום דבר לא הפתיעם. ה„אקציות" נעשו מעתה ביום ובלילה. מה היה טיבה של „אקציה" מעין זו? היודנראט קיבל פקודה, למשל, שכיתה של המש־טרה היהודית תהיה נכונה בשעה 1 אחה"צ. בו בזמן הקיפה חוליית גרמנים את הגיטו, אחרים נכנסו אל הבתים, העליות, הקיטונות והמרתפים וחטפו את כל אשר נמצא. „האבן זי יאַט?" (היש לך „J"?) — שאלו. כל אשר לא יכול להראות תעודת־זהות כזאת, הוכרח להתייצב עם קבוצת הנדונים למוות, שהלכה וגדלה. בשעת „המבצע" אסור היה להיראות בחלונות. ראה איש־גיסטפו ביהודי ע"י החלון, מיד נצטרף אל ה„טרנ־ספורט", אפילו היתה לו תעודת „J"

„סרבנים" נורו בו במקום, ואחרי כל „מיבצע"

נמצאו מספר הרוגים ברחוב. לובלין היתה העיר הראשונה, שהגירושים נעשו בה בשיטה זו, ואיש לא העלה על דעתו, שאחרינו יביא התור של שאר הערים. לפיכך נמלטו אנשים לוארשה, רדום, קילץ ולעיירות וכפרים מסביב.

Distriktchef in Lublin

BEKANNTMACHUNG

Nachdem in der Stadt Lublin ein geschlossener jüdischer Wohnbezirk (Ghetto) [illegible] setze ich mit Wirkung vom 1. Mai 1941 die Sperrstunden innerhalb dieses Wohnbezirkes

von 21 bis 6 Uhr fest.

In den übrigen Stadtteilen beginnt die Sperrzeit für die Juden nach wie vor um 19 Uhr.

Lublin, den 24. April 1941

gez. ZÖRNER
Gouverneur

Szef Okręgowy w Lublinie

ZARZĄDZENIE

Ponieważ w mieście Lublinie został utworzony zamknięty żydowski obwód mieszkaniowy [illegible] z ważnością od 1 maja 1941 r. godziny policyjne wewnątrz tego żydowskiego obwodu mieszkaniowego

od 21 do 6 godz.

W pozostałych częściach miasta początek godziny policyjnej dla żydów obowiązuje nadal godz. 19.

[illegible]

podp. ZÖRNER
Gubernator

פקודת־העוצר מ־24 באפריל 1941
(איסור תנועה אחרי 9 בערב)

בכל יום היו כלבי־ס.ס. חוטפים בתחנת־הרכבת מספר קרבנות יהודים. הם הובאו למסעדת גרייאר, ושם נרצחו. יום אחד נהרגה שם משפחת שפאר, מייסד הגימנסיה היהודית בלובלין. בתו הצעירה, מניה לבקו־ביץ, ואתה ילד בן 7 שנאחז באמו, נהרגו בכדור אחד.

משלוחי היהודים שנחטפו ברחוב, הובאו לבית־הספר, שם נכלאו לפעמים ימים מספר, עד שנתמלאה ה„מכסה". אנשי הגיסטפו מכנופיית גרייאר השתמשו בימים אלו: סחטו כופר־נפש מידי קרובים וידידים, כדי להסגיר את הקרבנות שוב בבוא „אקציה" שניה.

גם על אנשי „יודנראַט" מסויימים באה עת־

צרה. אנשי־גיסטפו באו לביתו של אינג׳ הנריק בקר, ציוו עליו להתעטף בטליתו וכך הובלו הוא ואשתו לבית־הכנסת. בשעת פרידה טפחו הגרמנים על גבו ואמרו, שגם במקום שהם מובילים אותו יהיה ראש־הקהל. איש לא ידע לבטח לאן מובלים האנשים; אמרו, שהם משתלחים לפרבר קאלינוב, ליד בית־המטבחיים העירוני, במקום שמעמיסים אותם בקרונות־משא מוכ־נים לדרך. הנחשלים — נהרגים, ובשעה שמעלים את האנשים לקרונות, לא נפסק טרטורן של מכונות־היריה, ואנשים נופלים מתים כזבובים. היתה גם גירסא אחרת. אחד מעובדי־הרכבת סיפר ליהודי, שמכניסים את המגו־רשים לקרונות אטומים, והם נחנקים באין נשימה. קרונות מלאים אדם עומדים ימים רצופים בצדי המסלה, ואין מביאים שם לא מזון ולא מים. עובד־הרכבת סיפר ששמע את זעקתם: „אלוהים, אייך?". נער התחמק מן המשלוח וסיפר, שמובילים את כלם לבלזיץ, שם הם נהרגים בזרם חשמלי.

אנשי־ס.ס. הפיצו שמועות, שהמדובר הוא במשלוח לרוסיה, שדרושות שם ידים לעבודה. והאדם הנבוך האמין, שם בכליו מכל טוב, החביא מעט כסף בשולי בגדו, והלך כצאן לטבח.

המיבצע נמשך כ־4 שבועות, ולגרמנים היה קשה ביותר להשלים את המיכסה. בעקשנות הסתתרו היהו־דים בשוחות, שנמשכו ברחוב גרודסקא מתחת לכל הבתים. היו מקומות שהמרתפים נבנו שם ב־2 קומות בעומק, ולא בנקל יכלו הגרמנים להגיע אליהם.

סיפרו, שהגרמנים הוציאו כ־4000 תעודות בסימן „J" לפיכך נשארו ל„חיסול" כ־30.000 נפש, והתחילו שוב ב„חטיפות". הגרמנים חטפו, אנשי המשטרה היהו־דית חטפו, אך לא הגיעו למספר הדרוש. אנשים התפזרו כנמלים, ולפיכך נמשכו „האקציות" למעלה מן המשוער, וקבוצות שהובלו לבית־הכנסת הלכו ונתמעטו.

חיות־הטרף מצאו תחבולה גאונית: ע״י הכביש בדרך מלובלין לפיאַסק נמצא ישוב קטן, מידן־טטרסקי. הגרמנים חילקוהו לשני פלגים. החלק הקרוב אל הכביש נשאר ללא שנוי, החלק השני הוקף גדר־תיל ונועד להיות גיטו ליהודים. במידן התגוררו פועלים שעבדו במפעל־האווירונים ובבתי־החרושת הסמוכים. במשך שנים הקימו שם התושבים הותיקים בתים ונטעו גנים סביבם. הגרמנים ציוו עליהם לנטוש את בתיהם ולהשתכן בבתי־היהודים שנתרוקנו, ברחוב לוברטובסקה וסימטות הגיטו. מרוב כעס החריבו האנשים את משכנותיהם ועקרו את העצים שנטעו. אך לא הועיל דבר, פקודה היא פקודה. המחזיקים בתעודות „J" המאושרים, עברו עם המטלטלין וכלי־הבית למידן־טטרסקי. העברתם היתה צריכה להמשך שלשה ימים: היום הראשון נועד למעבר יהודים העסוקים אצל הגרמנים; היום השני — לפקידי היודנראט; וביום השלישי — כל היתר, שהיו בידם „תעודות החיים" שנשאו עליהם את הסימן „J" בכך נחתם גורלם של תושבי הגיטו, שלא היו בידם תעודות כאלו. אכן, פקודת הגרמנים לא בוצעה בדייקנות־יתר: למידן־טטרסקי עברו גם יהודים שלא היה להם סימן „J" בתעודות. בעלי תעודות „J" הסתתרו, והגינו בתעודותיהם על בני־משפחתם שהיו מחוסרי תעודות: זה שמר על אביו או אמו הזקנים, זה החביא יתומים של אח או אחות שנהרגו.

הדבר היה בערב־שבת, ב־17 באפריל 1942. בבוקר השכם יצאו העגלות העמוסות שארית־הרכוש. השיירה הארוכה של עגלות־גולה נמשכה לאורך רחובות נובה, קרולבסקה, זמויסקה, עקפו את רחוב פבריצ׳נה אחרי־הגשר, ונסעו אל שערי הגיטו, המוקף גדר־תיל כפול חוטים. הגרמנים הבטיחו לנציגינו, שכאן יהיה „גיטו־למופת" שכל יהודי פולין יתקנאו בנו, יתקנאו!

לא נשאר בית שאין בו נעדרים. לפני חודש היו בלובלין 36 אלף יהודים, למידן עברו כ־7־8 אלפים, בערך. כל אחד היה מבכה את הקרובים שאינם עוד.

אע״פ של„העברה" נועדו רק 3 ימים, כבר נתרוקן הגיטו ביום הראשון. גם אנשים שהתחבאו בבתי פולנים עברו למידן, מפני שהקול יצא, שאחרי ההעברה יהיה הגיטו סגור ומסוגר, אין יוצא ואין בא; סיפרו גם זאת, שה„אַקציה" נגמרת, וכל הנמצא בגיטו יישאר בו ברשות. הכל השתדלו למהר ולהשיג חדר, והמעבר נעשה מתוך חפזון ובהלה. יהודים שלא היו להם תעודות „J" מהרו עוד להיכנס אל הגיטו החדש, הם קוו שלא יוציאום עוד מן המקום.

החיים במידן-טטרסקי

השטח שנועד בשבילנו היה בו כדי להכיל כ־2000 נפש. בעלי תעודות בסימן „J" היו 4000, וכזה היה מספר הנשארים, שלא היו נועדים להיות בגיטו. אפשר, איפוא, לשער מה היה מראה מידן ביום הראשון. אנשים תפסו מקום בעליות, במרתפים, בקיטונות, בדירים, במחסני־העצים, אַך לא הספיקו המקומות בשביל הכל. המוני אנשים לנו תחת כפת־השמים, משפחות התגוללו בחצרות, והשתרעו על מטלטליהן. בחצרות הוקמו

P r o t o k ó ł Nr 14/138

Plenarnego zebrania Rady Zydowskiej w Lublinie z dnia 17.3.1942.

<u>Obecni</u>: wszyscy 22 radni.-

Przewodniczący: Prezes Rady Inż.H.Bekker

Protokół prowadzi: Członek Rady Sekr Adw.Hochgemein

W-Przewodniczący Rady Dr.Alten zakomunikował Radzie o następującym zarządzeniu Władz, które to zarządzenie zostało odczytane w nocy z 16 na 17. marca 1942r. członkom Prezydium Rady:

<u>"Zarządzenie w kwestii wysiedlenia"</u>

"W mieście Lublinie pozostaną tylko ci Zydzi, którzy posiadaja stempel Sicherheitspolizei na swoich Arbeitsausweisach i to ze swoimi żonami i dziećmi. Tych Zydów należy pouczyć, by swój obowiązek pracy wykonywali punktualnie.

Udający się do miejsc pracy mogą Ghetto codziennie rano opuszczać w godzinach od 6 do 9-ej, lecz tylko przez bramę na ul.Kowalskiej - dla Ghetta B, mieszczący się zaś dotychczas w Ghecie A, opuszczają Ghetto przez ul.Cyrulniczą, następnie róg ul.Lubartowskiej i Cyrulniczej. Powrót z pracy do Ghetta może nastąpić przez te same bramy w godz. 17-20.-

Każdy, który używać będzie wyjścia z Ghetta dla szmuglu lub roznoszenia jakichś wiadomości - zostanie rozstrzelany.-

Zydzi w toku opóżnienia będą poddani przeglądowi i następnie / stemplowi/ zebrani w synagogach, skąd pracujący /stemplowi/ pójdą do ghetta B. Niepracujący Zydzi bez stempla zamieszkali na terenie ghetta B, winni przenieść się do ghetta A, lecz nie do części już opróżnionej. Znajdujący się w ghecie A Zydzi, którzy posiadają stempel Sicherheitspolizei winni przenieść się z ghetta A do ghetta B.

Zadnemu Zydowi nie wolno opuścić ghetto inaczej jak tylko bramą przy ul.Podwal lub ul.Cyrulniczej.

Aryjczycy mają opuścić ghetto B do 19 bm.

Srodki żywnościowe z ghetta A winny być przeniesione do ghetta B o ile właściciele sami ze sobą tego nie zabiorą.

Przy wysiedleniu można ze sobą zabrać na jedną osobę ręczny pakunek wagi 15 kg. wszystkie pieniądze oraz rzeczy wartościowe.

Dla ciężko chorych, niezdolnych do transportu - należy urządzić na pograniczu ghetta A i B szpital. Lekarzy i personel sanitarny ustanowi Rada Zydowska.

Zydów, którzy podlegają wysiedleniu, nalezy przygotować do tego, że będą musieli chodzić pieszo około 3 km, dalej będą jechać.

Szpitale epidemiczne z chorymi i personelem pozostają.

Dziennie wysiedlonych będzie około 1400 osób.

Wysiedlenie rozpocznie się od gory t.j. od ul.Unickiej.

Zydów, których zastanie się po opróżnieniu, w opróżnionych mieszkaniach zastrzeli się.

Zydzi stemplowi, którzy przejdą z ghetta A do ghetta B mogą wszystko ze sobą zabrac.

Zmarłych należy natychmiast grzebać.

Ghetto B zostaje powiększone, a mianowicie w granicach: Cyrulniczej, Lubartowskiej i Kowalskiej.

Tym samym pozostają ci Zydzi stemplowi, którzy mieszkają w trójkącie Cyrulnicza - Lubartowska i Kowalska w swych mieszkaniach.

Wyjściem dla ghetta B jest brama przy ul.Podwal.

17 bm. do godz. 12 winni wszyscy członkowie Judenratu wraz z rodzinami przesiedlić się do ghetta B.

Służba Porządkowa jest w pogotowiu do stałej dyspozycji Judenratu, o ile nie będzie potrzebną dla innej komendy."

Rada przyjęła do wiadomości i wykonania powyższe zarządzenia.

w z [signature] [signature]

(פרוטוקול מס' 14/138 מ־17 במארס 1942)

כיריים, בהם הכינו תבשיל לתינוקות. את הערבוביה עוד הגדילו הגרמנים לפי דרכם. אחד הגרמנים השליך יהודי „זר" מן החצר והכניס במקומו יהודי „שלו" שעבד אצלו. וכל יהודי מאושר, שניתנה לו דירה בגיטו, הכניס גם את קרוביו וידידיו לתוכה.

ביום א׳, 19 באפריל 1942 הבטיחו הגרמנים לכלנו, שיגשו תיכף לבנות צריפים בשביל מחוסרי־הדירות. הם נשבעו שלא ישאר יהודי בלי קורת־גג. בשביל גרייאר קבעו בגיטו את הבית הנאה ביותר, עם אולם למסעדה. בית־החומה ברחוב רולנה היה לבית־חולים, בית אחר נועד לבית־חולים למחלות מידבקות. חדרים אחדים ניתנו ליודנראַט, למשרד. מצב־הרוח עלה במידן באותו יום. אע״פ שהגרמנים השלו בהבטחות־שוא כל הזמן, נתנו בהם אימון בפעם הזאת. היודנראַט הוציא צוו לסדר בלילה מיפקד מדוייק של דרי הגיטו, כדי לקבוע את מספר היהודים הנמצאים במידן ושמותיהם. הפעם לא התחמק איש, הכל מסרו את מספר בני־משפחתו בדיוק. הרי המדובר היה בקביעת דירה, ועל ועד־הקהלה היה לדעת לכמה אנשים יש לבנות צריפים. פקידי הקהלה עבדו כל הלילה. באין חשמל במידן, הם עבדו לאור נרות־חלב, עלו לעליות וירדו למרתפים, שלא לפסוח על שום אדם במיפקד.

בבוקר יום ב׳ נחתה עלינו מהלומה חדשה ונוראה. הגיטו הוקף חטיבה חזקה של גרמנים ואוקראינים, וניתנה פקודה, שכל היהודים יצאו אל המיגרש הגדול.

רוע־הגזירה הוכרז לפנות בוקר, בזמן שהכל ישנו עוד את שנתם. היתה בהלה, אחד חטף בחפזון את סלו, מעט מזון; אחרים לא חשבו אלא על „התעודות", שהיה בהן כדי להצילם מכל רע. הגרמנים הלכו מבית לבית, וזירזו: „שנעלער, לאָס, לאָס!" (מהרו, מהרו לצאת), רבים הוצאו אל המגרש בלבניהם, כעונש על שנחשלו להתלבש. ואלו נדונו מיד ל„העברה".

לא עברו רגעים מועטים, ובאה הפקודה: „להראות את ה־„J"! תעודות עם סימני „J" נראו בידי המון הנאספים, אַך במשפחתו של כל אחד היו גם מחוסרי־תעודות. אתי עמדו אחיותי הצעירות, ללא „J" בתעודות; במרחק־מה עמדו אמי ואחות אחת, ובידה עולל בן 10 שבועות, יתום מאביו, וכלם — בלי „פנקסי־החיים" המדומים. עברה שעה, והגרמנים התייצבו בשורות. כל בעלי התעודות הטובות נצטוו לעמוד משמאל השורה. הם עברו ועל ראשם ניחתו מהלומות של מקלות־גומי. הנשארים נשארו עומדים, בלב מלא כאב.

רק בודדים, משוללי סימן „J" הצליחו להתחמק עם „המאושרים".

הסלקציה נמשכה למעלה משעתים. ובמשך כל הזמן היכו הגרמנים, חרפו וגידפו כל הבא לידם. אח״כ נשא וורטהויף נאום והודיע שהמיבצע נגמר, והיהודים „הממויינים" יוכלו לשוב אל הגיטו ויוכלו לעבוד בשקט למען הגרמנים. הנאספים נצטוו להתייצב בחמשיות ולשוב למידן־טטרסקי. על המגרש נשארו כ־3000 איש, בהם אמהות ואבות. אחים ואחיות, בעלים, נשים וילדים של החוזרים אל הגיטו.

בגלל הדוחק במידן, לנו הרבה אנשים בסדנאות־העבודה, הם ניצלו מן הסלקציה האיומה, אולם איבדו את נשיהם וילדיהם. אלמנים למאות הסתובבו אח״כ בגיטו. אמרתי לבעלי אח״כ, שצר לי לעבור ברחוב יחד אתו. צר לי בפני הרבה מכירים, ששיכלו את יקיריהם. אנשי הגיסטפו טיילו להנאתם בגיטו ושמחו ביסורינו. מכל בית נשמע קול יללה, אנשים קרעו בגדיהם מרוב יאוש וחבטו ראשם בקיר. יום ב׳ של ה־20 באפריל היה נאה, אביבי, שטוף שמש ותכלת־שמים, בלא עננה.

היינו צריכים להתאושש, אך גזירה חדשה פגעה בנו; סימני „J" בטלו ובוטלו, וכל הנשאר יקבל תעודה עם טביעת־אצבעות. תורים ארוכים התייצבו לפני משרדי היודנראַט, בהם עבדו פקידים גרמנים ויהודים. שליח מיוחד של „שופאָ" (שוץ־פאָליצײ) הטביע את האצבעות בתעודות, וכל הנוכחים זכו ב־„J" חדש. רבים בקשו לזכות גם את קרוביהם וקבלו תעודות שלא בפניהם, אע״פ שבינתים גורשו למיידאַנק, באו גם יהודים שהסתתרו, עד שמספר היהודים בגיטו הגיע עד 6000, בערך.

שאלת הדיור לא באה על פתרונה, וגדולה היתה המצוקה. התחילו בבנין צריפים, אחד נבנה ע״י קואו־פרטיב יהודי על חשבונו, והיו צריפים שנבנו ע״י חברות של גרמנים שהעסיקו יהודים בעבודה. אחד הצריפים הוקם ע״י קראמין, שהעסיק הרבה יהודים, ויחסו לא היה רע אליהם, ולפעמים גם הזהירם והצילם. הוא התרועע עם וורטהוף וידע על כל תכניות הגיסטפו. היה גם צריף של פועלים יהודים שעבדו ברחוב ליפובה 7. הגרמנים צוו לנטוע גינות ע״י הבתים, ולכאורה נדמה שבאה מנוחה, אך טעות היא, לא היה לנו במידן אף יום של מנוחה, לא יכולנו להרדם אף לילה בשלווה. אימת הגירוש גרמה ייסורים, השמועות סיפרו, שמספר

היהודים רב מן הרצוי לגרמנים, ולפיכך יצטרכו עוד 2000 להשתלח. והרי רצינו להציל את המתגוררים במיידאַנק זה היום השלישי, על הארץ, ללא כף־תבשיל. אנשים רצו אל גרייאר, והציעו לו כסף רב, שישחרר את קרוביהם. ובאותם הימים היתה חגיגה לגרייאר, שהתחתן. אשתו הראשונה היתה זונה בלה, וכעת התאהב ביפהפיה בת 17, שהיתה עם המגורשים משצ־צין. אביה של מירה פישמן היה פקיד ביודנראַט וגם זמר, ובתחילה התנגד לשידוך מאד. אך גרייאר היה כל־יכול ועשה כרצונו. הרב ר' תלמוד נאלץ לסדר את הגט לאשתו הראשונה, בניגוד לרצונה. רבים בכו על יקיריהם באותו יום, וגרייאר חגג את חתונתו ברעש גדול, בזמירות ובמחולות. האוברשטורמפירר שטירם שלח זר של שושנים לכלה, וקרא לה „מלכה יהודית".

רק בודדים הצליחו להתחמק מידי הגרמנים. לאחר ימים מספר, נודע, שכל אשר היו ב־20 באפריל בהת־קהלות, הובלו אל יער קרמפיץ, ונרצחו ביריות. הסיפור הגיע ע"י אחד האכרים, שבחורה שהצליחה לברוח ממקום־ההריגה, כשהיא ערומה, התדפקה על ביתו בלילה וספרה לו על שראו עיניה. נקל לשער את הרג־שותינו לשמע הדברים. שגם עדים אחרים העידו על נכונותם. אנשים דוויים התהלכו ברחובות הגיטו, הייאוש גבר ועלה, ויהודים קשישים בעלי־זקן התיפחו בקול וסיפרו על אבידתם לכל עובר. נוספה עוד אימת הגירוש שרחפה על הכל, מפני שידעו שאין זה עוד סופן של הצרות. אנשים הוסיפו לבוא מוארשה ומן העיירות והכפרים מעבר ל„צד הארי" של לובלין. והשמועות אמרו, שאנו המאושרים, ושמידן־טטרסקי היא מקום־מקלט.

הגיטו היה מוקף גדר־תיל כפול. ע"י השער הסתובב־בו גרמנים מזויינים, „משטרה כחולה" ושוטרים יהו־דים; ואע"פ שהופקדו שומרים בין שתי גדרות־התיל, הסתננו אל הגיטו רבים מן המתחמקים מקודם, שלא היו להם תעודות „J" גרמני שכנוהו „מצצת סרחון" עקב במיוחד אחרי יהודים אלו. ברנש זה שמע פולנית, ידע את המנהגים היהודיים, וחשדו בו שמוצאו מפולין. כל היום היה מסתובב ברחובות הגיטו, מעכב כל עובר־ושב ושואלו לתעודת־העבודה. מובן, שרבים היו מחוסרי־תעודות, והרבה תעודות־עבודה מזוייפות היו במחזור. לי, למשל, היתה תעודה שעבדתי במשרד מחוז, ובכל זאת לא העזתי להוציא ראשי כל היום, מפני ש„המצצה" חטטה ושאלה לסיבת הבטלה מן העבודה. לימים, התחיל לחפש גם בבתים, והיה אוסר כל אשה צעירה, וכל נער בגיל 14 ומעלה, שלא היו בעבודה. כשנראה מרחוק, מהרו להסתתר במחבואים שהוכנו מראש, ובבית היו משאירים אשה זקנה או ילד, שחזרו על התשובה המלומדת: „אַלע אַרבעטן" (הכל עובדים), והגרמני היה מרוצה והלך לו.

כל היום היו סימטאות הגיטו שרויות בדממת־מוות. לעת ערב, בשוב הפועלים מעבודתם, יצאו הכל אל החצרות. הרחובות והרחבות סאנו מהמון רועש. הכל בקשו לדעת מה קרה במשך היום, מה אמר גרמני פלוני ל„יהודי" שלו, מה ספרו חברי היודנראַט, וכו', ו„הבטחון" היהודי נבע מן השיחות: הנה תמשך המלחמה עד יולי, ולא יותר... שמאי גרייאר קבל מן הגרמנים מנוע חשמלי, והתקין חשמל בביתו, וגם פחם השיג, — והרי זו ראיה, שכאן ישבו גם בחורף! ואם יחזיקו מעמד עד דצמבר, לא יאונה עוד כל רע... אולם, לא עברו רגעים מועטים, וכבר סיפרו, שוורטהוף שהוזמן אל קראמין לכוסית, אמר, שכל היהודים יושמדו...

בעלי תעודות „J" היו חפשים בתנועה, והם הלכו העירה, אלא שהדרך היתה בחזקת סכנה. לאורך רחוב פבריצ'נה עבדו אסירי מיידאַנק בסלילת הכביש; פניהם מזי־רעב, עטופים בגדי־פסים עלובים, ראשיהם מגולחים ושפתיהם יבשות, והם מתחננים לפנינו: „לחם, לחם". ואסור לתת להם לחם, מפחד עונש־מוות. והיו אנשים שהתחייבו בנפשם בעוונם זה. ומעשה, בנער בן 17, שבקש משומר־אסירים אוקראיני להרשות לו לתת לרעבים אחד משני ככרות־הלחם שהיו אתו; האוק־ראיני הסכים, אך משזרק הנער את ככר־הלחם למסכנים, ירו בו האוקראינים ורצחוהו. אמו של הנער יצאה מדעתה...

אנשי מיידאַנק היו לנו תמיד כאות־אזהרה. ראינום מן הבוקר עד הערב בשטח בית־החרושת למטוסים; הם התעסקו במיון ערימות של מלבושים. ליד חומות בית־החרושת נערמו מכתבים, ומיני סידקית: מראות, מסגרות־תצלומים, סיכות מעוקמות, אבזמים, משקפים, מנעולים וכדומה.

הקהלה שלחה יום־יום מכסת מזון מסויימת למיי־דאַנק. ספק, אם הגיע המשלוח לידי היהודים. התזונה בגיטו היתה מספיקה, ולא סבלו רעב. במידן־טטרסקי יכלו להשיג כל דבר במחיר גבוה, הכל בא בדרכי־הבריחה. אולם, הכל נהגו לעשות את התקניות בעיר,

אצל השכנים האריים מעבר לגדר־התיל; פולניות היו מביאות דברי־חלב, עופות ופירות, מקצתן ענדו גם סרטים יהודיים, הסתננו דרך גדרי־התיל, והפיצו את הסחורות בבתים.

ע״י שער־הגיטו התקהלו רוכלים פולנים, שבקשו לזכות ב„מציאות״. אבל, הוצאת כל חפץ מן הגיטו היתה אסורה באיסור חמור, וד״ר אלטן הזהיר שלא לעבור על הגזירה. ע״י השער החרימו כל חבילה, שלא היתה באישור היודנראַט. בקשו להוציא חפצים, היו מבריחים בשער, או שיחדו את השוטרים, או המתינו לרגע שהמשמר הסתלק. היה אסור גם להביא מזון מן העיר; ע״י השער חפשו אנשי „המשטרה הכחולה״ בכלים, והחרימו חמאה, ביצים, בשר וקטניות. היו ימים שאמצעי השמירה התרופפו ואפשר היה להכניס סל־מזונות אל הגיטו, אך היו ימים שהשמירה היתה מעולה מאד.

בתי־ספר לא היו בגיטו, מלבד „מכינה״ לילדים. גן־ילדים היה באחד הצריפים החדשים; הילדים שחקו ושרו, ומעבר לצריף וגדר־התיל עמדו אבות, שילדיהם לוקחו מהם למוות. הם עמדו ובכו, ואנו הורי הילדים שנשארו בחיים, ראינו את הפעוטות בכאב וייאוש. ילדיני שיחקו בתקופה איומה זו בחטיפות וב„העברות״. אחד הנערים נקרא בשם „שטורם״, השני — קליך (גם הוא אחד המרצחים־הנאצים), יתר הנערים היו יהודים שהתחבאו בכל פנה. „הגרמנים״ חיפשו, הוציאם מן המחבואים והרביצו בהם במקלות.

גזירות קשות ומרות נתחדשו עלינו והצרו את צעדינו. יהודי אחד, פלד, שהעביר כסת מעבר לגדר, הובא למאסר, ממנו לא שב עוד; יהודי שנתפס בקניה מפולני, השתלח למיידאַנק; אסור היה גם להכנס לבית אַרי.

ביולי התחיל הגירוש מגיטו וארשה.

אם השלינו את עצמנו להאמין שמר־הגורל פגע רק בנו, בלובלין, נוכחנו לדעת שתכנית־ההשמדה חלה על פולין כולה. לרבים מאתנו היו קרובים וידידים בגיטו וארשה, ולפיכך עקבנו בלב רועד את מהלך ה„מיבצע״ שנעשה שם. כל היום עמדנו ע״י הטלפון, והם שם לא ידעו על הנעשה להם. הזהיר אחד השוטרים אצלנו טלפונית את אחיו בוארשה שיחביא את אמא, ענהו הלז: „אל תירא, לאמא יש תעודה, ורע לא יאונה לה״. האמינו עוד בכחן של תעודות־נייר ובהבטחות הגרמנים.

התחילה חזרה המונית: אנשים שהתחמקו באביב מגיטו לובלין ויצאו לוארשה, שבו ללובלין; אולם כניסתם למידן־טטרסקי היתה אסורה, והגרמנים השגיחו שלא יחדרו לשם. שכן השגיח על שכנו, שלא יכניס זר לביתו, ולא יגדיל את הסכנה של אַקציה חדשה.

יום אחד ביולי פרצה בהלה בגיטו. גרמנים הקיפו בתים, ואסרו יהודים שהסתירו אצלם קרובים שברחו מוארשה. סכנה של מוות־ביריה רחפה עליהם. אחד שנשאל למה הסתיר אצלו את אמו, שאין לה זכות־ישיבה במידן, ענה לוורטהוף באומץ, אם הוא היה נוהג אחרת, אלו היתה אמו בסכנה. תשובתו ישרה בעיני וורטהוף והוא שחררו, אך את אשתו הכה מכות־רצח. אכן, תענוג־פרא היה לגרמנים לבעוט בנשים ולהכותן.

המצב בגיטו החמיר מאד, מפני שתכפו הגירושים מכל העיירות והכפרים במחוז לובלין, ואנשים נבהלים מכל הסביבה, בקשו למצוא להם מקלט אצלנו. אמרו, שהימלר בכבודו ובעצמו הגיע למיידן־טטרסקי, ועבר בלוית פמליתו ברחובות הגיטו. אותה שעה ניתנה פקודה, שלא יהין איש להיראות בחוץ, ולא — ירה יירה.

בכל לילה הוקפו בתים וחיפשו אנשים שהתגוררו בלי־רשיון.

עבר יולי, הגינות כוסו ירק, גרמנים התהלכו להשגיח על הנקיון והענישו קשה על כל מקרה של רשלנות. כל יום זעזע מאורע חדש את הגיטו. ספרו על בחורה צעירה ונאה שאנשי־גיסטפו לקחוה לטיול, ואמרו שרוצים לצלמה. ביער הושיבוה על גזע של עץ, אחד מהם הורה לה כיצד תישב לצילום, ובה בשעה יירה השני בגבה, ואיש לא ידע למה ומדוע רצחוה. פעם בא וורטהוף אל הגיטו, קרא לבעל בית־מרקחת, סטודנט ידוע, ואגב שיחה שלווה יצא אתו מחוץ לגדר־התייל, נתן לו לצעוד צעדים מספר ויירה בו. הרוקח, קלוויר שמו, הבטיח לוורטהוף, כפי שספרו, להביא לו בנזין; ומפני שלא קיים הבטחתו עד אותו יום גורלי, „התנקם״ בו באכזריות כזו. והיה מעשה באחד, פרנצוז, בעל־מרפדיה, שהיה מקובל על הגרמנים; ערכו חיפוש בביתו, לקחוהו ולא נודעו עקבותיו. סיפרו, שהיה חשוד בהעברת ספרות בלתי־לגלית מוארשה ללובלין.

התחילו אנשים לחפש מוצא מן המצב, רכשו „תעודות אריות״. מיד גילו הגרמנים את המעשה, ורבים הלכו למאסר.

ה־2 בספטמבר 1942

בכל חודש אוגוסט התקשרו עננים כבדים בשמי הגיטו. מספר הנמלטים מגיטו וארשה הלך וגדל. הגיעה גם קבוצה גדולה של יהודים שקבלו אישור רשמי לגור במידן (כנראה, בעזרתו של קראמין). יום אחד הגיעו, אחרי המאורעות הטרגיים בגיטו וארשה והרפתקאות הדרך, אל השער המתויל של הגיטו שלנו. מ־6 בבוקר עד 5 לפנות־ערב עמדו וחיכו לפתיחת שערי גן־העדן. הם שלמו הרבה כסף, והגרמנים הבטיחו להם את הרשיון לגור אתנו. והם חיכו ל„אשרם", מטופלים בילדים ועמוסים מטען; הגשנו להם לחם ותה מעבר לגדר־התיל. לסוף באו השליטים, העמיסום על מכונית־משא ושילחו את כולם למיידאַנק.

רק שמאי גרייאר ראה הכל באור וורוד; הוא הבטיח שיתנו לנו מנוח. אלטן אמר בפירוש, שאינו יודע דבר. שמועות־בהלה הפיצו במיוחד, היהודים שעבדו אצל גרמנים: אנשיו של קראמין, פועלי הבור־סקאות ושבויי־המלחמה היהודים ברחוב ליפובה 7. פעם פרצה בהלה, כשבא אחד ההורים לגן־הילדים, חטף את ילדו והעבירו מעבר לגדר. ודי היה בכך להסעיר את כל הגיטו, שהכל יחפשו להם מקום מחבוא. היו מסתתרים על הגגות ואורבים לנעשה בדרך המוליכה למידן־טטרסקי. לפעמים נפוצה ידיעה, סמוך לשעת־העוצר, שקראמין עיכב אצלו את אנשיו ללינת־לילה, וראו בכך סימן להכנות של אַקציה. לילות רבים הסתובבתי גם אני ליד גדר־התיל והשקפתי באימה תוך החשכה, לראות אם יבקעו אורות המכוניות של הגרמנים, שאוקראינים לבושי־שחורים קופצים מהן. ביום חזרו ונשנו בדיקות הגרמנים, בלווית כלביהם. הפעם בדקו את גדר־הגיטו, וחיפשו חורים שדרכם הסתננו האנשים. מתיחות־העצבים לא הרפתה אף רגע. ראינו את היישובים היהודים כשהם נחרבים בזה אחר זה. כמה פעמים ביום נראו קבוצות יהודים מובלים למיידאַנק. ראינו את ערימות הבגדים שגבהו בחצר בית־החרושת הפולני למטוסים. מן הבוקר עד הערב שרכו דרכם סביב הגיטו יהודים מכל הסביבה, שגורשו ממקומותיהם. יחידים בודדים הצליחו להתחמק מצרת מיידאַנק, אך לא היה להם מקום לאן ילכו.

מכיר אחד ספר לי על מאורע מתקופת־האימים ההיא: שתי נערות ברחו מעיירתן בזמן של אַקציה. לילה אחד בילו ביער, שם פגשו בשומר־יער שאינס אחת מהן. בבוקר הלכו אל הכפר, אך קריאות הילדים „יהודיות, יהודיות" הבריחון בחזרה אל היער. הן ידעו שלא ימצאו מנוח בשום מקום. באין ברירה יצאו אל הכביש, עיכבו מכונית גרמנית שעברה בדרך. במכונית ישבו שני קצינים, והנערות התחננו בפניהם לירות בהן. שמעו הקצינים את דבריהן והמשיכו בדרכם. מה לעשות? גם רצונן למות בירייה לא נתגשמה. מתוך ייאוש חזרו לעיירה והסגירו עצמן לידי הגרמנים.

ב־2 בספטמבר הגיעה השעה האיומה. שוב הוקף הגיטו, ומעלות השחר נצטוו הכל להתאסף ברחבה הידועה לאימה. מה לעשות? האם לצאת או להסתתר? הדעות התחלפו מרגע לרגע. את אמא, אחותנו ושני ילדים החבאנו בקיטון, שמזונון הסתירו מעין רואה. ילד פעוט, יתום מאחינו, השארנו במיטתו, מפני שבבכייתו יכול להסגיר את המסתתרים בקיטון. אני ובעלי יצאנו אל הרחבה, מפני ש„ניירותינו" היו בסדר. רחובות הגיטו היו ריקים מאדם, רק גרמנים הילכו בין הבתים, לגלות נעלמים. רציתי לחזור ולקחת את מעילי, אך בדרך נתקלתי במרצח שטורם, שהתהלך בלווית שניים מחבריו. אחד מהם קפץ כנגדי, אחז בשערותי והצמיד את אקדחו לראשי. באותו רגע הזכרתי לשטורם את גינתי, שמנוול זה השתומם לה ושאלנו היכן למדתי את מקצוע הגננות. הדברים השפיעו והוא צווה לשחררני. הלכתי אל רחבת־המאסף, בדרך רץ אחרי שכן אחד שהביא לי את הילד בן 10 חדשים שנשאר מאחי. קליך הציץ בדירה, צווה לעטוף את התינוק בשמיכה ולהביאו אל הרחבה. הפחד לגורל שני ילדי, שנשארו במחבוא, הביאני עד שגעון. הנה נדמה לי, שנמצאו ונהרגו.

ידעתי גם ידעתי, שנשים עם תינוקות נדונים להשתלח. ע"י השער עמדו מכוניות־פאר גרמניות, ועלה בדעתי רעיון נועז להשאיר את הילדה באחת מהן. עם שחשבתי להוציא הרעיון אל הפועל, בא לקראתי אוטובוס, רתום־סוסים, שהיה מהלך בין הגיטו והעיר. מן העגלה נישא בכי ילדים, שניטשו ע"י אמהות או אפוטרופסים. שמתי שם את פעוטתי והלכתי אל הרחבה. מרוב התרגשות רעדתי, שיני נקשו, ולא יכולתי להוציא הגה מפי. לשוא ניסו להרגיעני, עד שחזרתי אל האוטובוס, הוצאתי את פעוטתי, ורווח לי. ראיתי, שפתחו הסכויים להצלה, ובכל זאת היתה לי רווחה.

המון אנשים נדחק ברחבה, לפניהם עמדו קבוצת אנשי גיסטפו חמושים מכונות־יריה, ובצדדים — אוקראינים לבושי שחורים, על כל צעד ושעל. הגרמנים

שוחחו ביניהם, לעגו ופרצו בצחוק רם. מן הגיטו נשמעו יריות בודדות, שם נפלו הבורחים או המתחמקים. אשה צעירה וילד בזרועותיה, נתנה שעון לאחד האוקראינים שיתן לה לעבור את גדר־התיל. הלז הסכים ולקח את השעון, ואך התרחקה פסיעות מספר, ירה בה. בכדור אחד רצח אותה ואת בנה.

אימת הנשארים בתוך הגיטו, שהרגישו באפשרות החיסול, זעזעה את כלם. זה חשב לטוב לעמוד בשורה הקדמית, וזה — חשב ומצא שנוח לו להתרחק מן הגרמנים, ונדחקו לפנים ואחורנית. מענינו הגרמנים ציוו לכרוע אל הארץ; הם עמדו בשורה וכל אחד מאתנו הוכרח לעבור לבדו ותעודת־העבודה בידו. בודק התעודות היה קניצקי והדבר נחשב לטוב, מפני ששטורם היה מחמיר ביותר בפרט זה. הנדונים ל„העברה" נשלחו לצד האחד, הנשארים — לצד השני. נדונו לגירוש — זקנים, נשים וילדים, וכל אשר לא מצא חן בעיני השליטים. והנה נודע לשטורם, שנמצא בין היהודים אחד שגם שמו כ„שלו", והוא הוציאו מתוך ההמון ושאלו „הבאמת שמך שטורם?" „יאַ וואָהל" (נכון הדבר) — היתה תשובתו. „אבל לי אין כל קרוב כאן" — אמר שטורם הגרמני, והוציא את שטורם היהודי אל הנדונים לגירוש. אחד הבחורים, בנה של רופאת־שניים, היה מעוצבן מאד ונדחק קדימה. ראה זאת גרמני אחד, הוציאו לצדדין וירה בו ללא היסוס. הגיע תורי לעבור בין השורות. במשך שעות שכבתי על הארץ, והילד הרעב לידי, ערום ועטוף בשמיכה הסתובב בזרועותי; עייפה ופרועה הייתי למראה, וקניצקי הסתכל בי, נד בראשו לאות שאעבור אל הנדונים למות, אע"פ שהיתה תעודת־עבודה בידי. אכן, עמדה לי הצלה ממפקד המשטרה היהודית, גולדפרב. המקרה גזר גורלי, ועברתי לעבר הניצולים.

הגיעה שעת־הצהרים, השמש להטה, ילדים יללו מרעב, פניהם כוסו אבק. המעט היה לגרמנים שכרענו ברך, והם צוו על העוברים תחת הבקורת, שישתטחו על הארץ. כוונתם היתה למנוע קשר בין שתי הקבוצות. האכרים שעברו ע"י הכביש, סיפרו, שכל היהודים נהרגו, שהמתים נערמו על הארץ, ורק מעטים זזים עוד.

הפעם נשתלחו שוב למיידאנק כאלף קרבנות. הנשארים — שבו אל הגיטו. שוב מצאו בתים שנתרוקנו, שוב הפרידו בין אבות ואמהות לילדיהם, בין נשים לבעליהן. בדרך ראיתי בחורה צעירה, בבקתא רעועה, גועה בבכי: „איכה אשוב לבית העזוב? איכה אשא זאת? את כולם לקחו ממני. אוי, אוי!" —

בודדים הצליחו להתחבא בגיטו, והתהלכו שוב שמועות על הנסים, שלא ניגלו מחבואיהם. גם קרובי נשארו באותו יום, וכשיצאתי לגינה, הייתי בעיני כבר־מינן שקם לתחיה. עגבניות האדימו בראשי־שיחים, חמניות צמחו בערוגות, קורי קיץ נישאו באוויר. שמחה תקפתני ואמרתי לבעלי: „הייתי היום על סף האבדון, וכל זה לא היה לי עוד" —

בנדודים, בדרך למידאַנק

כה גבר רצון החיים, ולו גם חיי שעה, ובלבד שידחה יום השואה. ברחובות לובלין טיילו נשים חובשות כובעי־חורף חדשים, אמהות הובילו עגלות ילדים, תלמידים הלכו לבתי־הספר. החיים התנהלו כסדרם, רק אותנו דנו למות בלא־עת. למה? מדוע?

בערב החיסול

אחרי הגירוש ב־2 בספטמבר, היה נהיר לנו, שלא יעברו ימים רבים, ושוב יבואו זעזועים עלינו, וחוזר חלילה, כל עוד ישאר יהודי אחד בחיים. רוכלים שהכריזו על סחורתם בגיטו, קראו: „קנו תפוחים נאים, קנו, בין כך וכך לא תשארו בחיים!" על כל צעד

ושעל נשמעו זמירות אלו, גם אצל האופה, הקצב והחנווני. „למה תעמדו על המיקח, הרי בין כך וכך לא תחיו עוד הרבה". המגורשים נשתלחו לפיאסק, הושיבום בגיטו, מבלי זכות לחזור אלינו. מוזרים היו מעשיהם של הגרמנים: פקודותיהם היו סותרות זו לזו, כל אחד היה שליט כרצונו, ובמאמרו נחתך גורלם של ערים ועיירות.

יום אחד חזרתי מן העיר, חיפשתי שם דרך הצלה, וביקרתי את כל הפולנים שהיו מכירי. היום נטה לערוב, ומעטים מן היהודים העיזו להיות מחוץ לגיטו בשעה כזאת. ופתאום באו לקראתי שני אנשי־גיסטפו. אחד מהם קפץ כנגדי, אחז בדשי מעילי בכח שכמעט הרימני, ושאל: „מי את ולאָן תלכי?" אמרתי, שאל הגיטו אני חוזרת, ומן העבודה אני באה. כשנשאלתי למקום עבודתי, חשבתי במבוכה על תשובה המתקבלת על הדעת. „בתפוחי־אדמה" — עניתי; עונת תפוחי־אדמה היתה אז, והתשובה ישרה בעיניו, והוא נתן לי ללכת.

לפני שער־הגיטו עמדו עגלות מלאות אדם וכלי־בית. נודע לי אח"כ, שהיתה זאת קבוצה של רופאים יהודים מעיירות, שחיסלו את הגיטאות בהן. הגרמנים הבטיחו לתת להם לגור במידן־טטרסקי. לכולם היו תעודות טובות; כל הלילה עמדו ליד השער והגרמנים לא התירו להם את הכניסה לגיטו. למחרת הובלו למחנה מיידאַנק. ראש־הקבוצה שהתנגד להפקרות גרמנית זו, נורה במקום. פעם אחרת הובאה קבוצת נשים מגרמניה, שעברו כל שבעת מדורי הגיהנום, ובנס נשארו עוד בחיים. עמדה להן הזכות שעסקו במלאכת־אמנות. פניהן היו חרושות קמטים, שזופות מנדודים שעברו; שמלותיהן — בלואי־צבעונין שנתאחו, העירו מחזות־אימים. הוקצב להן צריף למגורים וסדנא, הן ייצרו בובות ודברי־אמנות מפסולת של אריג. נוכחותן בגיטו הביאה תקווה בלב שכל זמן שמעריכים עבודת־כפיים, אין סכנה לקיומנו.

האנשים שאבדו קרוביהם בגירוש אפריל, חיפשום כל הקיץ. הם שלחו פולנים, ואף גרמנים, שקבלו כסף רב כדי למצאם. אנשים הונו את עצמם, וסיפרו על מכתב או תמונה שנתקבלו, ואע"פ שהיו בכך סימנים, שהקרובים מצאו את המוות באופן טראגי, קשה היה להאמין, שאָכן אמת הדבר.

בהגיע ראש־השנה ויום־כפור, סידרו בתי־תפלה ארעיים, במרחק כמה בתים זה מזה. מבתי־התפלה נישאה יללת אנשים ונשים, וגרמנים בקרו בשעת־תפלה, והיו ביניהם גם נשי־ס.ס. פעם עברו שני גרמנים באופניהם ודברו ביניהם: „גיטו נאה להם ליהודים". לבית־החולים הובאו שתי נשים מעוברות ממידאנק. הגרמנים הכניסון אלינו, שיחליפו כח. „הרי, שלא כלו עוד כל הקצין" — הסיקו מזה — „אם דואגים עוד לנשים לפני לידתן". ועוד גדלה שמחתנו בהודע לנו, שהנשים הובאו לבית־החולים לתקופה של 6 שבועות. הרי עוד 6 שבועות של מנוחה לפנינו!

חודש אוקטובר הגיע. נתרבו יהודים מן העיירות שהסתובבו ליד שערי הגיטו, שהיה בעיניהם כגן־עדן. ב־25 בו קמה בהלה, שוב הקיפו את הגיטו, שוב נצטוו הכל להתקהל ב„ככר הייסורים". בעלי ובני, בן ה־12, הלכו, ואני ואמא ובתי, בת ה־5, נכנסנו לקיטון, שמזונון־מטבח הסתירו מעין. אחותי עם תינוקה עלו ברגע האחרון אל עליית־הגג. למה עשינו כך ולא אחרת? זאת לא אדע. באותה שעה כמעט שאפס הכושר לחשוב בהגיון. הפעם נמשכה ה„אַקציה" רק 4 שעות בלבד. לביתנו נכנסו גרמנים ושוטרים יהודים, חפשו בכל פנה, והלכו להם. למה לא מצאו את מקום־מחבואנו ולא שמעו את פעיית התינוק בעליית־הגג, רק בדרך־נס היתה זאת. בעלי ובננו חזרו בשלום. כל קיומנו וחיינו היו תלויים בנס.

שוב „הועברו" כמחצית מתושבי הגיטו למיידאנק, והפעם לוקחו גם כל פקידי משרד־העבודה, שהיו מקובלים בעיני הגרמנים. כזאת לא יכולנו לשער עוד. אם פיזרו את משרד־העבודה, הרי לא נמלט מגורל סופי. נשארו רק פקידי הקהלה, אנשיו של קראמין, ויהודים שהיו מועסקים במפעלים למען הגרמנים. אנשים נמלטו כעכברים מאניה טובעת. אנשיו של קראמין השתדלו בדבר דירות למשפחותיהם בשטח בית־החרושת, והם עזבו את הגיטו. נפוצה אימרה חדשה: „עת ללכת לקסרקטין". הכל השתדלו לחסות בצל כנפי מעביד גרמני. הגרמנים עצמם רצו לשמור על היהודים הדרושים להם, והרשו להם ללון בבתי־החרושת. אולם, היו מהם שלא הרשו לעובדיהם היהודים להכניס את משפחותיהם. מחזות־אימים היו בגיטו, בשעה שנתנו ליהודי לגור בבית־החרושת שעבד בו, ואשתו וילדיו נשארו ללא חסות, צפויים ל„אַקציה" שתבוא עליהם לרעה.

הגרמנים חלקו לנו מנות תפוחי־אדמה לחורף. כל היום, מבוקר עד ערב, הגיעו קרונות תפוחי־אדמה.

ולמה יתנו לאנשים תפוחי־אדמה, אם מתכוונים לשלחם מכאן? אכן, מוזר היה הדבר, ולבות חוזי־הטובות נמלאו תקוה חדשה ונחמות. בית־מלאכתו של גרינוולד החייט, שהיה עדיין בעיר, יעבור לצריף שהיו בו היהודיות מגרמניה, שכנראה הגיעו בנדודיהן לחוף אחרון במיידאנק, שכל באיו לא ישובו עוד. כל נשי־ס.ס. תפרו להן שמלות וחליפות אצל גרינוולד. פעם בקשני גרינוולד להכין מעשה־רקמה לשמלת אשתו של שטורם. פחדתי לדחות בקשתו, ובמשך 6 ימים ישבתי רכונה על שמלתה של אשת התליין. כל תקיעת מחט לויתי בקללה עליהם. ידענו שעל גרינוולד הגרמנים לא

„העברה", בדרך למידאנק

יוותרו. מהעברת בית־המלאכה של גרינוולד לגיטו הסקנו מסקנא, שתעמוד לנו הצלה. גם לרופא־השניים זיידנשנור קבעו הגרמנים דירה בתוך הגיטו; אחרון היהודים נצטווה לעזוב את לובלין ולעבור למיידן. כל הידיעות נפוצו בגיטו ביום ה', ה־5 בנובמבר, ועודדו את הרוח. אפילו על טיבם של תפוחי־אדמה התמקחו שהרי צריך לעבור כל החורף בגיטו, ותפוחי־האדמה היו כאן המזון היסודי. מזכיר הקהלה אמר, שאם יעבור החורף, לא יאונה לנו רע. האנשים היו להוטים לכל בשורה של נחמה, אך השמחה ארכה רק יומיים בלבד,

וביום־שבת הגיעה בשורת־איוב, שהעבירו את בית־המלאכה של גרינוולד לבית־הסוהר בלובלין.. ובכן, הסוף קרב לבוא. ביום־השבת היה גשם טורד וברחובות היה בוץ. יצאתי מן הבית וראיתי אנשים מתקהלים חפויי־ראש, הכל היו שקועים בדאגות. הקץ לכל התקוות! —

פגשתי את ד"ר פלוטקין ובפניו תוגה וייאוש מזעזעים. היו לו שני בנים, ולכל משפחתו היה מראה יהודי־טיפוסי, וכל סכויים להצלה לא היו להם. אחרי החיסול נודע לי, שהתדפק על פתחי פולנים שהיה רופאם — אך לשוא.

האנשים ברחו בקבוצות יחידים. לשעבר, כשקראתי על יהודי גרמניה שהיו שולחים ילדיהם לאנגליה, קשה היה לי להבין כיצד אפשר לאדם למסור ילדיו לידי זרים. באין תקווה לראותם עוד. החיים לימדוני להבין גם זאת.

ילדתי התגוררה זה כמה ימים בבית פולני בגלינצ'ב, ובני לן בעיר אצל שוער־הבית שגרנו בו. בשבת ויום א' יצאו כמה משפחות לוארשה, מקצתם — לגיטו, ומקצתם — לצד הארי. אמרו על ד"ר אלטן, שהיה תמיד מאופק, שהתהלך קדורנית ומיואש. ספרו,

שגרייאר משתדל לקבל משרתו לשעבר כספר של בית־הסוהר. למפקד המשטרה היהודית הובטחה משרתו במחנה־עבודה. בכל יום השבת הגיעו לגיטו מכוניות גרמניות ולקחו חפצי בית של „ההולכים לקסרקטין", ז"א לבתי־המלאכה שהיו מועסקים בהם.

היה ערב־חורף קר, רוחות נשבו, והיה חושך, ובליל־סגריר כזה — להסתובב ללא מקום, ללא קורת־גג! אכן, גמרתי אומר, שלא אתן עצמי להובילני למיי־דאנק. השגתי „תעודה ארית", אך קשה היה לבצע כל תכנית. ביום א', ב־8 בנובמבר היה הגיטו כמרקחה. ידענו שהיום יעבור בשקט, אך מה ילד יום־מחר?

אנשים רצו מ„שתדלן" למשנהו. הזה הסוף באמת או רק „אקציה" בלבד? והיו אנשים שהוליכו שולל בכוונה או שלא־מדעת, היו שהתנחמו, שגראייר מצטייד לחורף במזון ודלק, והרי בודאי ידוע לו, שעוד לא הכל — חסל.

כמה מלשינים פעוטים „הועברו" ע"י הגרמנים ב־25 באוקטובר, אך כוכבו של גרייאר האיר עוד. בימים האחרונים היתה כל משפחתו אצלו, והם חיו בנעימים. אפילו חותנו פישמן השלים עם השידוך נחות־הדרגא.

אכן, איש לא חשב שקרובה כבר השעה הגורלית. לעת־ערב, בשובי אל הגיטו, אמר לי שוטר יהודי ע"י השער: „אני רואה אותך עוברת ושבה בימים האלו, למה את מתרוצצת, מה את מחפשת? המות כאן והמוות שם, בכל מקום הוא צפוי לנו. חסל, לא תועילי דבר, נגזר עלינו למות".

לאחר 5 ימים נפל בכדורו של אחד האוקראינים.

סופו של מיידן־טטרסקי

ביום ב', ה־9 בנובמבר 1942, ב־3 לפנות בוקר העירה אותי אחותי: „קומי, תנועה בגיטו". מיד יצאתי לגן, הסתכלתי, הקשבתי — לא נראה דבר. אי־שם נשמעה חריקת־דלת ונביחת־כלב מעבר לגדר הגיטו. עליתי לקיטון שעל הגג, הצופה אל הגדר, והתבוננתי לעבר העיר. שקט, חושך, כנראה — בהלת־שוא. יבכל זאת לא אדע מה היה לי, רגש פנימי דחפני, ופתאום, מבלי משים, קפצתי מן הגג ונפלתי בשטח שבין שתי גדרי־התייל. רגעים שכבתי המומה, קפצתי מעל גדר־התיל השני, ורצתי במהירות בין הבקתות של האריים.

כלב קם מרבצו בנביחה, אדם יצא מביתו, הלכתי בלאט ליד קיר של ביקתא ועצרתי נשימתי. היה שקט, ואני עמדתי והרהרתי בקלות־דעתי. עזבתי את כל אשר לי, וללא כל סיבה סיכנתי חיי ויצאתי מתחום הגיטו בשעות־העוצר. וכיצד אשוב בבוקר? לא יתנו לי לעבור דרך השער, ויקיימו חקירה ודרישה. גמרתי בדעתי, לחכות עד הבוקר ולשוב בדרך שבאתי. איני יודע כמה זמן עמדתי ליד הקיר: שמעתי קולות אנשים ישנים בפנים הביקתא, שמעתי שעולם, ושוב עלה בדעתי: הנה ישנים אנשים לבטח, בבוקר יקומו לעיסוקי יום־יום — רק עלינו רובצת קללה.

מצד הגיטו לא נשמע כל קול. קללתי את המעשה שעשיתי. היום האיר, הסירותי את סרט־הזרוע והלכתי בשביל הנראה לי בכוון העיר. אמרתי לטלפן אח"כ לבעלי, שיעשה למען חזרתי למיידן. במרחק כמה עשרות צעדים ראיתי קבוצת אנשים. ומיד רציתי לשוב על עקבותי; ראיתי, שהאנשים הולכים אלי, והבנתי שעלי להתקדם. כח נעלם פקד עלי מה לעשות. בערפלי הבקר לא הבחנתי מה טיבם של האנשים המתקרבים אלי, אך במרחק צעדים מספר ראיתי לפני שני אנשי־גיסטפו ואוקראינים אחדים. במעוף־עין הבנתי את המצב, במקום ללכת העירה שבתי בדרך אל הגיטו, והנה הוא סגור ומסוגר.

בכל מספר צעדים עמד אוקראיני נושא־נשק. שלוות־אימה שררה סביב, מפני שהגיהנום היה עתיד להתלקח עם בוא היום. חשבתי: כאשר אבדתי — אבדתי, והלכתי ישר אליהם. איש־גיסטפו חסם את דרכי ושאל „לאן?" הצבעתי לעבר העיר, ואמרתי שאני חולה אנושה וקמתי עם בוקר ללכת אל הרופא. היתה זו אמתלא של תמימות, אך אותו רגע לא עלה בדעתי מענה אחר. איש־הגיסטפו אמר לי ללכת קדימה, והאוקראיני חסם בפני את הדרך. רגלי נשאוני כמו ברוח, ובקושי עמדתי והבטתי בפני הגרמני וברמיזא בקשתי עזרה ממנו. הוא ניגש אל האוקראיני וגער בו „שטא טי" (מה תעשה), וצווני ללכת אחריו. חשבתי, שהוא מובילנו אל הגיטו, ובעצם לא חשבתי אז דבר. צעדתי אחריו לאורך חוטי־התייל והבטתי בסימטאות הגיטו, בבקתות הנטויות, בחלונות המוגפים בתריסים. נראה, שהאנשים ישנו שנתם מבלי דעת מה צפוי להם. באנו אל פרשת־הדרכים: משמאל — העיר, מימין — שער הגיטו, הוא עמד והראה לי את הדרך אל העיר. „פאן בוג זאפלאטש" (יגמלך, אדוני, אלהים) — לחשתי במהירות. לאחר־זמן אמר לי אחד הפולנים, שהוא היה מכיר מיד שיהודיה אני. פולניה היתה אומרת: „בוג זאפלאטש" (אלהים יגמול).

על הנעשה בגיטו, וכיצד חוסל מיידן־טטרסקי — נודע לי לימים מפי מעט אנשים שניצלו. כשם שנהגו ב„אַקציות" הקודמות, נצטוו הכל להתקהל ברחבה. מהם יצאו, מהם הסתתרו. אל הגיטו הרשו ללכת רק למשטרה היהודית, שהוטל עליה התפקיד לגלית את המחבואים ולקבור את המתים. בלילה כלאו את השוטרים תחת משמר, שלא יברחו. בסופו של דבר, ירו הגרמנים בכלם, והגורל לא פסח גם על גרייאר ואשתו מינא היפה, שהיתה בהריון.

נירו גם ד"ר אלטן ואשתו וכל אשר היה אתו. מפקד המשטרה היהודית, מוניק גולדפרב, נצטווה לעלות במדרגות ביתו והוא נורה מן המארב.

החיסול נמשך 3 שבועות. במשך הזמן הוצאו מן הגיטו רהיטים, כלי־בית ומזונות; גילו את המחבואים והוציאו את האנשים וירו בהם על אתר. כל החולים שנמצאו בבית־החולים נהרגו במטותיהם. וזה היה גם גורל הילדים־החולים, שהוריהם הכניסום לפני שיצאו למקום־ההריגה. גם היתום בן 10 החדשים של אחי נראה הרוג בכדור בפיו. אמי ובעלי ובני הובלו יחד למיידאנק, רק אחותי הצליחה להתחמק מן הגיטו.

ילדה בת 3, מידידינו, נשארה לבדה בבית שנתרוקן. הילדה התרוצצה בחדר וקראה: „הצילוני, תרנגולת; הצילוני, צפרים". שמעה זאת אמה במקום־מחבואה ונשכה צפרניה מתוך ייאוש, מפני שהזרים לא נתנו לה לצאת, שלא תביא את המוות גם עליהם.

מזכיר הקהלה שיחד אוקראיני אחד, שיתן לו לצאת; הלז לקח את הכסף, וירה בו. אחרי הביזה והשוד בבתים, הציתו את הגיטו, ורובע מיידן־טטרסקי שהתגוררנו בו, עלה באש ובעשן.

זה היה סופו של „הגיטו למופת".

„העברת" קבוצה מעיירה ע"י לובלין

נחמן קורן

בעיות חינוך ויסורי־ילדים בגיטו

הילדים ובני־הנוער היהודיים היו הראשונים שנגזלה מהם חדוות־החיים והזכות לחינוך.

כשבועיים לאחר כיבוש לובלין ע״י הגרמנים השתדלנו, אני ופרופ׳ מנדלקרן, במשרד הפקוח הפולני בדבר רשיון לפתיחת בתי־הספר היהודיים. סידרנו את השיעורים באולם בית־הספר „תרבות״ ברח׳ ניצאַלה. פתחנו 4 מחלקות ראשונות של הגמנסיה, ונרשמו כ־100 ילדים. מתוך צוות המורים נשארו אז בלובלין: המורות קלאַרה מנדלקרן, לוין, שילדקרויט, היינס־דורף, גולדמן; והמורים — מנדלקרן, גסטל ואנכי.

נפתח גם בית־הספר „תרבות״ ובצוות המורים המצומצם השתתפו: מניה קורן, גב׳ ריכטר, כמדומני פליטה מבנדין וגולדשטיין מוארשה, לשעבר רב צבאי בפולין, שהתגורר בלובלין. מנהל ביה״ס „תרבות״ בחלם, שנמצא אתנו, נהל את בית־הספר. גם גיברץ פתח את ביה״ס הפרטי שלו.

מעטים היו ימי קיומם של בתי־הספר — עד מחצית נובמבר 1939 בלבד. לאחר שהגרמנים שמו במאסר, לקראת יום העצמאות הפולני ב־11 בנובמבר, רבים מן המורים הפולנים (ביניהם גם קרומהולץ, מורה יהודי), התחילו בחיסולם של בתי־הספר התיכונים הפולנים. יום אחד הופיעו שני אנשי־ס.ס. באולם הגמנסיה וצוו לשלח את התלמידים הביתה, אגב הודעת־לעג: „מהיום והלאה נעסוק אנו בחינוך הנוער היהודי״. לימים נוכחנו לדעת מה פירושו של „חינוך״ נאצי... מיד נסגרו גם בתי־הספר העממיים.

הגזירה הזאת פגעה בנו יותר מן החתירות נגד קיומו הכלכלי של הצבור היהודי, והתחלנו לחפש דרכים לעקוף את הפקודה. וכמו בשאר השטחים חפשנו דרך־מחתרת גם בענין החינוך... התחילה פעולת החינוך החשאית בין היהודים.

כ־100 מורים נמצאו אז בלובלין, ורובם ארגנו כיתות במחתרת ולימדו בבתים פרטיים. בכל כיתה היו כ־10 ילדים, בעיקר מבתים סמוכים, בגיל ודרגות־לימוד מתאימים. השיעורים ניתנו מזמן לזמן בבתים אחרים, כדי לטשטש את העקבות. הילדים גילו מורת־רוח לפקודות־הדיכוי, הם הרגישו עצמם שותפים לפעולה ולמדו בחשק רב. בלב פועם למדו בשיעור וגם עמדו על המשמר לדעת, אם לא נשמע קול־נביחה של אנשי־ס.ס. בגרמנית, אגב חיפושיהם החריפים בבתי יהודים. במקרה מעין זה היו הכל מוכנים להעלים דבר; הספרים והמחברות לא נראו, הילדים התחילו במשחק, והמורה — נעשה כאחד הלקוחות: בבית חייט מדד מלבוש, בבית סנדלר — מסר נעל וכד׳.

בחדשי החורף של 1939/40 נזדמן לי לנהל כיתה במרתף של הסנדלר פייארשטיין, ברחוב קושציוּשקה 17 (עדין היו יהודים רשאים לגור בדירות גרועות בכל חלקי העיר). השיעור ניתן מאחורי מחיצה שהפרידה בינינו ובין הסדנה, לקול הלמות פטיש־סנדלרים. פייארשטיין הקפיד מאד, שבניו לא יגיעו לביטול־תורה, והוא דאג להיטיב עמנו. והילדים למדו בחשק רב. יום אחד הודיעו שבאו גרמנים אל החצר, מיד נתחסל „בית־הספר״, כמה ילדים הסתלקו מן המקום, המחיצה נתפרדה, ואני ישבתי חלוץ נעל ליד הסנדלר. הדבר עבר בשלום, הם הסתפקו בגערות וצעקות והלכו להם. ומיד הוקם בית־הספר „על תלו״.

אכן, הכיתות המאורגנות לא יכלו לפתור את בעית החינוך של ילדי גיל בית־הספר אלא במעט. גם טעמים תקציביים היו בגו, אע״פ שחלק מן התלמידים היו פטורים מתשלום שכר־לימוד. ילדים למאות ולאלפים הסתובבו לבטלה, התגוללו בחצרות המזוהמות, בבתים הצרים שהעוני והדחקות גברו בהם מיום ליום. מספר הילדים היהודיים בלובלין הלך וגדל, עם בואם של המוני יהודים ש„הועברו״ מערי פולין, שנספחו אל ה„רייך״ הגרמני.

קרן־תקוה קלושׁ להקים מחדש את רשת החינוך היהודי, נראתה בפקודה שהוציא המושל הכללי פראַנק בקיץ 1940 בדבר בתי־ספר יהודיים; הכוונה היתה לבתי־ספר עממיים באידיש או עברית בתור לשון

הלימוד. בשום לשון אחרת, אף פולנית בכלל, לא היו רשאים ללמוד, אפילו בתור מקצוע בלבד.

נאחזו בתכנית כטובע הנאחז בקש. אכן, בקיץ 1940 לא היתה כל אפשרות לגשת בלובלין לארגן בתי־ספר. הסריקה הגדולה, אגב מכות ויריות, בה נחטפו כאלף וכמה מאות יהודים ושולחו לבלז׳יץ לעבוד בשוחות־הגנה נגד טנקים, שיתקה את כל החיים היהודיים בלובלין. גם שאר הנגישות: האיסור לצאת מן הבית, אפילו לחדר או למרפסת, לאחר שעת העוצר של 5 אחה״צ; האיסור להדליק כל נר בבית יהודי, תשלומי־כופר, שוד וביזה וכו׳ — מנעו כל עיסוק בעבודה ציבורית.

בחורף התחילו הגרמנים לשחרר את הנחטפים, שרבים מהם ניספו בעינויים, רעב ומחלות. החיים בלובלין חזרו לתיקונם במידה שהמושג „כתיקונם" מתייחס לימים האיומים ההם.

ענין בתי־הספר עלה במחשבה בתחילת החורף. אני וכמה חברים־מורים הלכנו במשלחת אל היודנ־ראט לדון בפתיחת בתי־הספר. ולא בנקל יכולנו להש־פיע על היודנראט לטפל בענין. אכן היו חילופי־דברים חריפים עם ד״ר אלטן, שהטחנו בפניו שגורל ילדי ישראל לא צריך להיות מחובתו פחות מאשר ציוד־מטות לסייס־אינקווארט [1]) וכנופייתו, וכי ראוי לקבוע אחד מ־24 חברי היודנראט שיטפל בבעיה זו. אז ניגש היודנראט למפעל בתי־הספר. הוכן תזכיר, והעו״ד שלאף נמנה כמרצה לענין.

בראשית ינואר 1941 פניתי, יחד עם העו״ד שלאף אל המפקח הגרמני על בתי־הספר, פרופ׳ קינד־לר (מאזור הסודטים), ולתמהוני הראה הבנה לעניינינו והבטיח לעזור לנו. בקש רשימה של המורים ולהודיע על מספר הילדים בגיל הלימודים. אמנם, לא היה לנו אימון־יתר באדיבותו של המפקח ובהבטחתו, שימסור לידינו את ארגון בתי־הספר בכל ערי אזור לובלין, רצינו להאמין בכל־זאת, שנמצא עוד גרמני שרגש אנושי פועם בלבו. (אותו פרופ׳ קינדלר אסף, בזמן ה„העברה" הרוצחנית של מרס 1942, את כל הספריות היהודיות, כצבוריות וכפרטיות, אל המוזיאון הפולני ברחוב נרוטוביץ׳, הושיב את אחד מתלמידי „ישיבת חכמי לובלין" להכין קטלוג בשבילו).

עשינו רשימה של המורים, ונרשמו 127 מורי בתי ספר תיכוניים ועממיים. מספר הילדים בגיל החינוך העממי היה לפי השערתנו, 5000. אולם, לא נתמזל לה ללובלין היהודית ליהנות גם מן המנוחה היחסית שהיתה במשך חדשי החורף המועטים. במרס 1941 התקיימה ה„העברה" הגדולה, שהיתה ללא קרבנות באדם. ולאחר שהוקם הגיטו ורוב „המועברים" חזרו, לא נמצא ברובע היהודי הדחוק והדחוס, אף אולם אחד שאפשר היה לסדר בו בית־ספר אפילו בקושי.

המפקח, שבקרנו אצלו, הביע הסכמתו לסדר את בית־הספר באולם בית־הספר הממשלתי העממי ליל־דים יהודים, שהיה במשך שנים בהנהלתה של גב׳ מנדלקרן, ומקומו היה סמוך לגיטו. כאן נתקלנו בסירו־בו המוחלט של מפקח בתי־הספר הפולני, קרופצ׳אק; טענתו היתה שאין די אולמות בשביל בתי־הספר הפולנים בעיר. לא היינו בטוחים, אם ירשו השלטונות הגרמנים לילדי הגיטו לבקר בית־ספר מחוץ לתחום, אך סירובו של מפקח בתי־הספר הפולני שם לאל את כל התכנית בראשיתה.

היודנראט קיבל רשיון לסדר קורסים לעברית ואידיש למען הנוער. השעורים לעברית התקיימו במשך חדשים מספר במוסד היהודי לעזרה הדדית, בשעות אחר־הצהרים. מספר המבקרים הגיע למעלה משמונים בשעורים הללו.

המצב בגיטו החמיר מיום ליום; מספר היתומים — יתומים גמורים ויתומים למחצה — הלך וגדל. בית־היתומים ליד היודנראט הכיל רק 120 ילדים. התחילו ילדים לחזור על הפתחים ולבקש פת־לחם. הבעיה לא היתה עוד של חינוך, אלא של כף־תבשיל להצילם ממיתת־רעב. בסוף החורף של 1941 כבר נראו בימי־סגריר, ילדים יחפים מתעטפים בבלואי־סחבות, פניהם שדופות, מושיטים ידים נפוחות לבקש פרוסת־לחם או תפוחי־אדמה. ילדה אחת בת 10, שיחק לה המזל, שהיתה עומדת כל הימים ליד שער רחוב גרודזקה, ובקולה הנעים העירה את לבם של עוברים־ושבים עליה. מטבח־הילדים שהוקם ברחוב צירולניצ׳ה 1, היתה באפשרותו לעזור רק במעט.

בחורף 1941/2 הורע המצב ביותר. לא היה דלק בגיטו להסקת הבתים העזובים. בשם ה„עזרה הסוציאלית היהודית" הלכתי, יחד עם חברתי המורה שילדקרויט־מנדלסברג ואחרים, לבקר בסימטאות הגיטו, כדי למצוא את הנצרכים ביותר ולהגיש להם עזרה דחופה במנות מזון־של־צנע.

נכנסנו לאחד הבתים ברחוב קראָוויצקה, מקום

---

[1]) סגנו של הגנרל־גוברנטור.

מגורי משפחה של 4 נפשות: אב, אם ו־2 ילדים. לתמהוננו לא נמצא איש מהם. הבית היה ריק כמעט, בפנה אחת עמד שולחן וכסאות רעועים, בפנה שניה — שתי מטות־ברזל, באחת מהן — שני מזרוני־קש בלואים. בבית שרר קור חזק; כשרצינו לעזוב את המקום, הזדקרו לקראתנו מבין מזרוני־הקש שני נערים נבהלים, בגיל 10 ו־12 שנים. לשאלתנו להוריהם ענו, שאמא מתה בטיפוס־הבהרות ואבא הלך מזה שבועות אל אחד הכפרים לבקש מזון ולא חזר עוד. הם חזרו מן המטבח שקבלו שם מעט מרק. מפני הקור נכנסו לבין המזרונים, ובשמעם צעדי אנשים באים, נדחקו פנימה, מפחד הגרמנים, ועם שדברנו אידיש, יצאו ממחבואם...

במקום שני, ברחוב שירוקה, נגלה לפנינו מחזה־אימים. בחדר של ד׳ על ד׳, שמחיצת קרשים הפרידה בינו ובין שאר חדרים דומים לו, עמדו לארכו דרגשי־קרשים לא־מהוקצעים. על אחד הדרגשים שכב אדם מת, שחכה לקבורה מזה ימים; על השני — חולה נוטה למות. ליד ארגז ישב צל־אדם ואתו נער רזה, בן 14. שניהם אכלו מעט מרק, הארוחה היחידה בכל היום, שהביא הנער מן המטבח. דממת־המות נפסקה רק באנחות־החולה החלושות.

לא היה כוח להשתלט על העוני. אבות התביישו להביט בפני ילדיהם, באין להם כל אפשרות להושיעם. הילדים ידעו גם ידעו, שהוריהם מסכנים כמותם.

ב„העברה״ של מרס, היו הילדים ראשונים לקרבנות. בלילה הראשון, ב־13 במרס 1942, נורו ילדים באחד הערבים (כמדומני, ביום חמשי ל„העברה״) שעה שאנשי־ס.ס. הוציאו כ־80 ילדים מבית־היתומים (היתר — ברחו על נפשם). אמרו, שאנשי־ס.ס. הודיעו ליודנראט, שהם יובלו לבית־יתומים בעיר אחרת. לא שיערנו עוד את כוונתם של המרצחים. היה גשם דולף, קריר, חודר. אחד הילדים פרץ בבכי, והנשארים בכו לעומתו, ומיד פרץ קול בכי מהמון האלפים שהיו באותו מעמד. אנשים פשטו אפודות־הבד (אפודות־צמר נשדדו מהם מזמן), מעילים, וכסו בהם את הילדים. היתומים הפעוטים עמדו מוקפים מפקדי־ס.ס., ועוזריהם הליטאים וה־אוקראינים שידי כולם כבר מלאו דם־יהודים. בפרצופיהם לא ניכר כל רגש אנושי. הילדים הובלו לאט־לאט תחת משמר המרצחים, דרך שערי־הגיטו. אנחות ויללות לוו את הפעוטות בדרכם.

המורה הירש פרקטור (כעת בתל־אביב), שהוציא במרס 1948 את גוויות היתומים והביאם לקבר־ישראל בבית־העלמין של לובלין, והוא חקר היטב את הענין, תאר את מעשה־הרצח של היתומים באופן זה: יום אחד הביאו הגרמנים כמה יהודים לפרבר־קאַלינוב ע״י לובלין, וצוו עליהם לחפור בור עמוק לארכו. כשגמרו את עבודתם נורו מיד בתוך הבור וכוסו בעפר. ביום א׳ לפנות בוקר, ביום השביעי ל„העברה״ הגיעו גרמנים, אוקראינים וליטאים חמושים היטב במספר רב. על האכרים נאסר, באיום של יריות, לצאת מבתיהם או להציץ בעד החלונות. בבוקר השכם הובאה מכונית־משא, ובה היתומים ומחנכיהם. ליד הבור ירו בהם הגרמנים במכונות־יריה, ורצחום נפש.

ש. טורקלטויב

מיידאַנק

עבדתי בלובלין כגוזר־עורות מ־14 בפברואר 1940 עד ה־9 בנובמבר 1942 במחלקה הכלכלית של השלטון המחוזי. באותו יום חל חיסולה הגמור של יהודות לובלין. ממידן־טטרסקי, הגיטו היהודי האחרון, נשתלחו אל מחנה־הריכוז במיידאַנק.

היו חילוקי־דעות תכופים בין מושל־המחוז של לובלין, צרנר, ובין ראש־המשטרה גלובוצ׳ניק (רוצחו של דולפוס בוינא) בנוגע להקמת מקום להשמדתם של היהודים. צרנר (Zoerner) לא הסכים לקבוע את המקום במחוז־שלטונו. גלובוצ׳ניק ועוזרו האנלט עיבדו את תכניות ההעברות וההשמדה. היו עוד הצעות, אך תכניותיו של האנלט נתקבלו, מפני שהצטיינו באכזריותן. וזו היתה תכניתו: ראשית — להעלים מן היהודים והתושבים לאן יצא „משלוח־ההעברות״, גם לגרמנים, חוץ מן העוסקים במיבצע, לא יוודע הדבר; שנית — יש להפריד את המשפחות: גברים בריאים בגיל עד 45

שנה ישלחו אל מחנה־הריכוז לעבודה וזקנים ונשים וילדים יהרגו במשך 3 ימים. עבדתי אצל הגרמנים במגרש־הספורט; עשיתי מעיל־עור וסיפקתי חפצים ועור להאנלט ואשתו. כטוב לבו על כוסית במעונו, בהיותו שכור, אמר, שהוא חוטא לאלהים ואדם במעשיו, אך חובה מוטלת עליו, ובזאת רצה להצטדק ודרך־אגב סיפר על תכניות־ההשמדה שהכין והן נשלחו להימלר לאישור. לפי תכניותיו נתקיימו מיבצעי־ה„העברות" בכל אירופא.

במקלחת מיידאנק (המחבר באמצע). מצילומי הגרמנים.

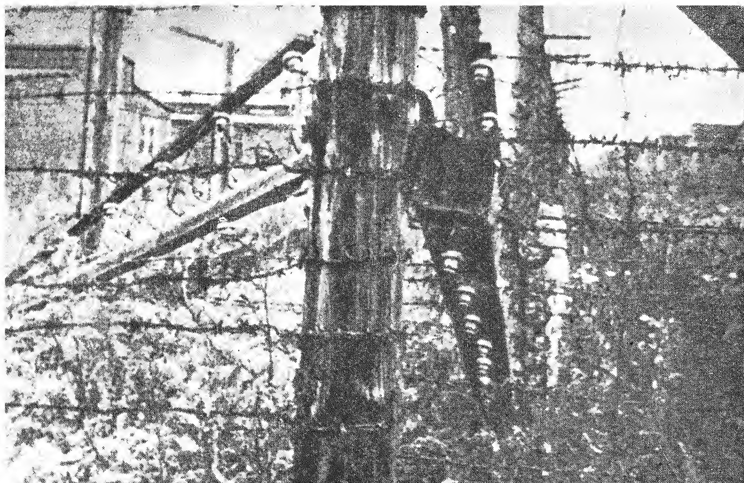
ביולי 1941 ניצחו גולובוצ׳ניק וכנופייתו והגיע אשור מברלין, להקים במיידאַנק, במרחק 4 ק״מ מלובלין, מחנה K. G. L. (קריגס־געפאַנגנען־לאַגער) שיתנהל לפי הכללים של K. L. (מחנה־ריכוז). צרנר לא הסכים לתת יהודים לבנין המחנה, וגלובוצ׳ניק לקח לו יהודים מן השבויים במחנה ליפובה 7, שהיו בפיקוחו. הם הקימו את 10 הצריפים הראשונים ב־1941, והמחנה היה נועד בראשיתו לשבויי־מלחמה רוסיים. הם תפסו שני צריפים. אח״כ הובאו 161 יהודים מלובלין, בגדיהם — המעיל והמכנסים והכובע — משוחים צבע־שמן אדום, כדי שיכירום מרחוק ולא יוכלו לברוח, והושיבום במיידאַנק, תחת משמר אנשי־ס.ס. לאחר שעבדו שבועות מספר הומתו בעינויים וברעב. כל וחשל ומזדקן הובא אל תא־העינויים, אבן היתה תלויה בתקרה, והיו משכיבים את היהודי על הרצפה והאבן הורדה ורוצצה את גלגלתו; אחרים — הומתו בתלייה. מפקד־המחנה היה אז שטאַנדאַרד־פירר (רב־סרן) קוך, הוא שייסד והקים את דאַכאַו. ממלא־מקומו היה הויפט־שטורמפירר האַרטמן, בן 29, שעוד עלה עליו באכזריותו. יהודי מלודז, כהן שמו, בקש להקל בעבודתו מפאת גילו; הוא אמר לו לחכות 5 רגעים ורצחו בתלייה. יהודי אחר, שאיבד סנדל־עץ בעבודתו, אף הוא נתלה בעוונו.

לימים הביאו למיידאַנק יהודים מסלובקיה ומצ׳כיה. בתחילה העבידו את היהודים בבנין צריפים באזורים רחוקים (בחמשה אזורים — מחולקים במחיצות — נבנו הצריפים; האזור הששי — לא הספיקו הגרמנים להקימו). הראשונים בין העצורים שקבלו תפקידים במחנה, היו יהודים מסלובקיה, שארגנו את המחנה, והיו רעים ובעלי־חוצפה יתרה. יהודי־צ׳כיה היו בעלי לב יהודי. המשלוחים נתקבלו ע״י יהודים מסלובקיה. מהם היו ראשי־הצריפים, לבלרי־המחנה, הטבחים הראשיים ומחלקי־המנות. והם הכו באחיהם ללא־רחם.

במאי או ביוני 1942 נבנה הקרמטוריון מס׳ 1, בין אזור א׳ וב׳, ושני תנורי־שריפה בו. הקרמטוריון נבנה באופן גרוע ונמשך זמן רב עד שנשרף גופו של אדם, והיה צריך למשחו בשומן מסויים שישרף מהר ולא יפיץ ריח. צוות העובדים בקרמטוריון היה 2 שבויי מלחמה רוסיים 2 יהודים ו־2 מעמים אחרים. מגיטו מידן־טטרסקי האחרון הועברו למעלה מ־3000 יהודים, העמידום בשורות של חמשות, המשפחות יחד, והעבירום אל האזור מס׳ 5, תחת משמר של אוקראינים, משטרת־בטחון, זקיפים, אנשי־ס.ס. וגיסטפו וכלביהם המאולפים. בשדה ניתנה הפקודה: „גברים — ימינה נשים — שמאלה; זקנים וילדים באמצע". אותם הרגעים היו האיומים בחיים: הפרדת המשפחות. משפחתי אבדה כבר מזה 6 חדשים, ואצרתי כח לראות את הנעשה. הבכיות, הזעקות, הפרידות — אין לתארן במלים. היו 3 נשים שלא רצו להפרד מילדיהן, ניגשו אנשי־ס.ס. הוציאו את הילדים מזרועותיהן בכח, וניפצו ראשיהם אל הקיר; הגישו את הילד המת לאמו ואמרו: „היער האַסט דיין קינד!" (הרי ילדך לפניך!). והיה מעשה, ששיסו כלבים ביהודי והם שיסעוהו לגזרים.

אח״כ נעשה המיון: גברים שעבדו בבורסקאות, נשלחו ממיידאַנק לבתי־בורסקאות לעבוד שם. אחרים הובלו אל המלתחה, שם הפשיטום ולקחו את בגדיהם ואלצום לרוץ ערומים על פני המגרש — בחורף, אל בית־המרחץ, שם גזזו הספרים את כל שערות־גופם, בחדר־הבגדים נתנו להם בגדי־עצורים ושלחום אל אזור ב׳.

באזור ה׳ הובלו הזקנים והילדים אל צריף־הגז. כל איש־זקן הוכרח לשאת ילד בזרועו, ואם נשמט מידו, קפץ כלב ותפסו בשניו והביאו אל תא־הגז. לפני הכניסה קבל כל ילד סוכריה. אח״כ ראינו את בגדיהם. הגופות נשלחו לקרמטוריון, וקצתן — ליער קרמפיץ. את הגופות נשאו אל היער יהודים שנקראו „פלוגת־

מיידאנק. למעלה: גדר־התיל של המחנה. למטה: תאי־הגז. באמצע: חפצים של הקרבנות.

היער". למובילים אל הקרמטוריון והמסיקים אותו קראו „פלוגת השמים". הנשים נשלחו אח"כ לעבודה בד. ק. וו. (מפעלי־תלבושת) במרחק כ־3 ק"מ ממיי־דאנק. לאמהות הוגד, שילדיהם הובאו לגן־ילדים.

באזור ב' היינו ישנים בלי שמיכות; לימים קבלנו שמיכות, שהיו שורצות כנים. פעמיים ביום היו מיסדרים: כל פעם 3 שעות. בכל בוקר אחרי המיסדר יצאו לעבודה: הטענת פחמים, ביוב, צינורות־מים.

חפשתי דרך־בריחה, אך נוכחתי לדעת שכל הדרכים ירטו לנגדי. התחלתי לצאת לעבוד מחוץ למחנה.

בצריף ארגנתי את היהודים ואחרים כדי לברוח מן המחנה, מקצתם של חוטי־התיל היו מחושמלים, והיו מגדלי־תצפיות, ובהם זרקורי־סביבונים להאיר את הגדרות. הכינונו מספריים שליקחו ממחסני „ב.ק.וו." המספריים היו מסומרות לסוליות של סנדלי העץ וכך היינו מהלכים דרך 3,5 ק"מ, והתכוננו לברוח בחשכה, באחד הלילות. אחד הפולנים הסגיר את חברו, מפקד־קבוצת־הבריחה, שאנשי־ס.ס. הרגוהו במקלות בו במקום (על אחרים לא ידעו), ותכנית הבריחה ירדה מעל הפרק.

החלטתי ללכת ממידאנק עם קבוצות־החוץ ולהשאר שם בעבודה. לשם זה היה דרוש כסף, ובמיידאנק היתה אפשרות להרויח רק במקום אחד — „ב.ק.וו." — בבתי־עבודה של „ב.ק.וו." ובטדאבניקי היו ריכוזים של יהודים ולשם הביאו את הבגדים של היהודים מכל הארצות, שהובאו למחנות־ההשמדה בפולין. בקפלי הבגדים נמצאו כסף ודברי־ערך, ואפילו יהלומים, שקראו להם „באבעס".

יהודים — גברים ונשים — מיינו את הבגדים. ובשעת המיון נמצאו האוצרות שנתחלקו לחצאין — מחציתם מסרו לגרמנים ומחציתם לקחו לעצמם. קראנו לפעולה הזאת „פיפטי־פיפטי". כשתפסו 10 זהובים אצל יהודי, מיד הוציאוהו לתליה; ובכל זאת לא התחשבו בחומר העונשין ולא מסרו בשלימות את הכסף ודברי־הערך שמצאו. פעם אחת מצאנו כתונת בערימת בגדים שהגיעו מטרבלינקי, באחד המשלוחים מוארשה, על הכתונת היתה כתובת בעפרון חימי טבול בשתן (שצבעו ניכר במקום הכתב) בנוסח זה: „לאחי היים אלנברג האהוב(?), היום הגענו לטרבלינקי, אני, אבא ואמא, ושתי האחיות, ומיד הועמדנו בתור אל תאי־הגז.אמא ושתי־האחיות נכנסו ראשונות והן אינן עוד בחיים. בעוד רבע שעה נכנס אבא אל התא, לאחר מחצית־השעה יגיע גם תורי. אם הנך במחנה, דע מה עוללו לנו, ואם חפשי אתה, נקום את נקמת דמנו!" —

בכסף שמצאנו, קנינו אוכל ויי"ש, שלמנו ביהלומים ובמחירים מופרזים. הקניות נעשו אצל הפולנים, פועלים־אזרחים שבאו בכל יום לעבודה. מי שלא היה לו כסף — היה מזה־רעב.

מה נעשה בדברי־הערך והבגדים? המשובח שבהם נשלח אל ה„רייך" בשביל הגרמנים, חפצים מסוג ב' נשלחו לארצות בשביל „ס.וו.ג." (סאציאל־ווירטשאפטס־גענאסענשאפט" ע"י ס.ס. ומפקדת־המשטרה), כלם „פאלקס־דויטשן" מארצות שונות באירופא שהובאו אל הרייך והאזורים הנספחים לו.

היהודים עונו בעבודתם. ה„קאפו" היה נכנס לצריף וקורא: „ראש־הצריף, 5 סיגריות בעד הריגת יהודי למוות". ראשי הצריפים והגושים היו עושים את המלאכה. הם היו יהודים מסלובקיה או פולנים. אחרי העבודה היינו עומדים ואוכלים בחוץ, הכניסה אל הצריף היתה אסורה עלינו. הרעב הציק לנו ואכלנו קליפות של תפוחי־אדמה, שאספנו מאשפתות, ויש שאכלו את הכנים.

בכל „אזור" היו צריכים להמצא בכל יום 200 הרוגים. שום „אזור" לא היה פטור ממכסה זו, 199 — לאו, רק — 200. מלבד „מכסת־המתים" היה כל אזור צריך להעמיד „מספר חיים", 50—60 איש שהועברו אל האיזור מס' 3, גוש 20, שהיה מכונה „גוש־המוות", שם הומתו במקלות או נתלו. בגאז השתמשו רק לגבי טראנספורטים שהובאו מרחוק. בסוף 1942 הוחל בהקמת האיזור מס' 6 בשביל הקרמטוריון, שנבנה למופת, ובו 6 כבשנים.

יהודי אחד מלובלין, מנדלוביץ, עורך־דין, שהובא אתי לעבודה, הוכה בידי משגיח יהודי מצ'כוסלובקיה עד שנפל אל הבור ואיבד את הכרתו; הוא נשלח אל הגוש מס' 20 ונמנה אל„מכסת־החיים". מטרת הריגתו היתה, כדי שהמשגיח יטול בערב את מנת הלחם והמרק שנועדה לו.

מבצעי המלאכה הבזויה ב„גוש המוות", צריף 20 באיזור מס' 3, היו 3 יהודים מלובלין: 1) אליהו טיטל־בוים, סוחר־ברזל סיטוני, שאת בנו תלה בעצמו; 2) אנגל, סטודנט; 3) אחד, אדם מן „העולם התחתון" שהיה מכונה „פארא ניע פארא", וכל הזמן שירת את הגיסטפו באמונה. לבסוף הומתו כל השלושה.

איך היה „מירוץ המוות" במיידאנק?

כל האנשים גורשו מן הצריפים, הם הסתערו בשורות של חמישות, ונצטוו לרוץ שלובי־זרוע ונעולי סנדלי־עץ ולשיר „כל היהודים, מכל אירופא, ללובלין

יבואו". אנשי ה„קאפו" היו עומדים באמצע וזורקים מקלות (שהיו מכונים „טרמומטר") בין רגלי הנרדפים; נכשל האחד, מיד ניגש אליו „קאפו" וסטר בפניו עד שהוצף דם; שני הכהו במקל או דרסו ברגל על לבו או חנקו בגרונו בפשטות, עד שחיסלו. המירוץ נקרא גם „זאבאַווא קאַפאָוו" (שעשועי הקאפו).

ה„קאפו" היו גרמנים או „פולקס־דויטשע", והיו ביניהם גם אסירים פוליטיים לשעבר, קומוניסטים גרמניים, או פולני שעשה עצמו „פולקס־דויטש".

מה עלה בגורלם של משלוחי היהודים שהגיעו באפריל—מאי 1943 מוארשה ומשאר ערים וארצות?

גברים ונשים צעירות נשלחו מיד לעבודה אל האזורים, ויתר הנשים, הילדים והקשישים נשלחו ישר אל צריפי־הגאז. הם חיכו ב„שדה השושנים". הבכיות והזעקות היו איומות. אל אוברשאַרפירר פטריק ניגש ילד יהודי מגרמניה, נער בן 12 בלונדי ויפה, ואמר: „הר אוברשאַרפירר, אני עודני צעיר, יודע ומוכשר לעבודה, יותן לי לחיות עוד". האוברשאַרפירר ענה לו: „פיר יידען גיבטס קיין לעבן, האָל אַפּ!" (אין חיים ליהודי, כלך לך!).

ה„אוברשאַרפירר" היה צנום, פניו ענוגות, נראה כצדיק תמים, אך לאמתו־של־דבר היה זאב בעור כבש. הזעקות והיללות שבאו מצריפי־הגאז היו לחרדה; עמדתי יחד עם הר' תלמוד, תלמידו של הר' שפירא ראש־„ישיבת חכמי לובלין" והוא אמר לי: „אילו היו השמים פלדה נחושה, ואילו נמצא שם שומע ורואה לשוועתן ובכייתן של הנשים והילדים, והשמים לא נזדעזעו ולא ירד מהם מושיע, סימן שאין בשמים כלום". אותו רבי היה מתקין בעצמו „לוחות" ושולחם אלינו למקומות העבודה, והיה אופה לו מצות בפסח על התנור.

הימים ש„משלוחים" הגיעו בהם היו לנו ימים טראגיים. היינו מתחלקים במנות עם הבאים, שלא הביאו אתם כלום. החולים שכבו באדישות ונתנו עצמם למכות. בחלומם היו מהרהרים ביום־מחר. כלם התנחמו במחשבה שכניעת גרמניה בוא־תבוא.

נער מביאַליסטוק שמצאו אצלו 10 זהובים והעבי־רוהו לגרדום, אמר לאביו: „חפש ומצא את אמא, אך אל תגיד לה כיצד הגעתי למוות". אנשים הלכו לקראת המוות בשקט, ולפני מותם התחננו: „נקמו את נקמתנו". הגרמנים לא עשו להם עוד דבר, היו מעלים צחוק, ואומרים: „בין כך וכך תבואו אל הקרמטוריון".

יום אחד היתה „קרנטינה" ואיש לא יצא לעבודה. נכנסו רופאי־ס.ס. בלווי יהודים סלובקיים — לחפש חולים. היינו מסתירים את החולים מתחת לרצפה (הצריף נבנה על־גבי עמודים והיו קורעים את קרשי־הרצפה לשם זה). לפיכך לקחו את החלשים שבינינו ולא את החולים שלא היו. אימרה התהלכה בינינו: „כל מקום שתמצא יהודי מסלובקיה, השכם והרגהו" — לפי שהם עשו את כל המלאכות הבזויות במחנה.

גם בשעת המיון (הסלקציה) היו מסדרים את „מירוץ המוות". היו עומדים חמשה בשורה והתחילו צועדים, מיד באה פקודה: „לרוץ". היו משלבים יד־ביד ורצים. החלשים נחשלו, ונפלו בדרך, מפני שאחרים רצו אחריהם. הגרמנים גם ידו בהם אבנים ומקלות. בכל „מירוץ" היו 100—150 איש בנופלים. המירוץ נמשך שעה תמימה, והתקיים לפעמים ביום, בין בקיץ ובין בחורף. הנופלים נלקחו אל הקרמטוריון, ועד המיסדר שכבו בשדה. פעם אחת הגיעו 2000 יהודים מתעשיית־התלבושת (ב.וו.ק.) ע"י לובלין ביניהם היה נער בן 12, מפיאַסקי־לוטרסקי, 24 ק"מ מלובלין, שנקלע במקרה למיידאַנק. הוא בא למיידן־טטרסקי ועם גירוש היהודים מן המקום, נלקח אתם יחד. היה לבוש מכנסי־פסים ארוכים, בעוד שיתר היהודים העובדים במפעל „ב.וו.ק." לבשו מכנסי־צבא גרמניים קצרים ומופשלים על מגפיהם. הנער החליף את מכנסיו הארוכים, שהיה כושל ברוצו בהם. בשעת עבודתו ע"י הכביש, הפנו המשגיחים את פניהם והוא ברח. לאחר שעות נתגלה חסרונו, ויצאו לחפשו בעזרת כלבי־גישוש, ולא נמצא עוד. כל קבוצתנו, שהנער היה אתנו, ספגה מלקות: 25 צליפות כל אחד, המשגיח — 50, וה„קאפו" — לא נודע מספרן. אח"כ נעצרנו לשם „מירוץ־מות".

כשהיינו יוצאים לעבודה ב„מפעל התלבושת" היינו מביאים שלל: כסף, מטבע־חוץ, שנמצאו בקפלי הבגדים. היו עורכים חיפוש אצלנו ע"י השער, בבואנו אל המחנה, אך לא מצאו דבר. אבל לעתים היו ניגשים אנשי־ס.ס. ישר אל האיש שהסתיר דבר אתו, חפשו ומצאו, ומיד היו תולים את האיש. נוכחנו לדעת שאחד מלשין נמצא בתוכנו, אך בשום אופן לא יכולנו לדעת מי הוא זה. עד שאחד מאנשי־ס.ס. ספר לנו מי הוא המלשין, מפני שגם הוא ראה זאת כתועבה יתרה. הכנסנו את היהודי ההוא בענין, שגרם לתלייתו. כל היהודים עברו בסך לפני התלוי, וירקו בו.

העבירו אותי אל „מגרש הספורט", שם בנינו

איצטדיון. נודע לי שם שזוממים „אַקציה" חדשה על היהודים. מפי פקידים מחוזיים נודע לי על בואו של אובר־גרופנפירר פיל, מפקד כל מחנות הריכוז באירופא (צעיר גבוה, צנום וממושקף) ועליו להוציא את הפקודה — להשמיד. אז ברחתי אל העיר.

ברחתי ב־2 בנובמבר 1943, למחרתו הוצאו להורג ביריות במיידאַנק 18.000 יהודים מפולין, הולנד, צ׳כיה וכו׳. מנו את הגופות 3 פעמים מפני שנעדרו 3 שברחו. בין ההרוגים היו ד"ר סולובייציק וד"ר בורטקובסקי מוארשה.

חנה אכטמן

בצפרני הגיסטפו

באחד מן הימים הנוראים, בשעה ששרידי היהודים בעלי „תעודות אריות" נרדפו ונדרשו ע"י הגיסטפו ועוזריה כדי להשמידם, נשמעה פתאום דפיקה חזקה בדלת דירתה של פולניה אחת, שהתגוררתי אצלה בוארשה בתור „ארית". לקריאות „אויפמאַכען" (לפ־תוח!) נכנסו שני אנשי־ס.ס. מפוטמים, כחיות־טרף, וצוו לי להזדהות, להתלבש וללכת אתם למשרד הגיסטפו בשדרות־שוך, המקום שכל באיו היהודים לא שבו ממנו.

לא היה כל טעם להתנגד; נסיתי לבאר שנפלה כאן טעות, כנראה, מפני שנוצריה אני, והראיתי את התעודה שהיתה לי על־שם אַננה מריה זאַוואַדסקאַ, אך לא הועיל דבר, הוציאוני בכוח. בדרך לגיסטפו הציעו לי ה„אריים" להכנס אתם לקפה. אך כשהודעתי להם בעוז־רוח, שאיני הולכת לבתי־קפה עם גברים זרים ובלתי־מוכרים, הבינו שלא הצליחו בערמתם להניעני שאבקש, בשוחד או בתחנונים, לשחררני; יתכן, איפוא, שנוצריה אני ואין פחד הגיסטפו עלי. הם הובילוני לבית הגיסטפו. שם שמוני בחדר סגור, תחת משמר כבד, ובשיחה עם יתר הנשים העצורות שם, נוכחתי לדעת שאין תקוה, וכאשר אבדתי אבדתי. עלי להחזיק בדעתי ולא להודות שאני יהודיה. שמעתי קריאה חריפה שהפסיקה את הרהורי: „אַננה מריה זאַוואַדסקאַ", אך רגע שכחתי שאנכי היא. הבלגתי על רגשותי, כדי להיראות שקטה, והשומר הביאני לחדר, בו ישב איש־ס.ס. ואתו מתורגמן יודע פולנית.

בתחילה פנו אלי בגרמנית, תחבולה ישנה, שהרי אשה יהודיה שומעת גרמנית; העמדתי פנים תמימים, כאלו לא הבנתי דבר, ופניתי למתורגמן לבאר לי, כנוצריה, מה „הר מן הגיסטפו" דורש ממני. זמן רב נמשכה החקירה על תעודותי „האריות", ושמא לא נוצריה אני, ובסוף — שאלו טלפונית את שוער הבית...

אם דר שם נוצרי בשם זאַוואַדסקי ואם היתה לו בת בגילי, ואם נכונים דברי שבתור עובד בבית־המשפט בוארשה נשלח לרוסיה. לאָשרי, לא שלחו „חכמי" הגיסטפו את תעודתי ותמונתי אל השוער, שיכיר אם הודעתי היא אמת־ויציב. לו עשו זאת היה הכל אבוד והייתי מתענה בייסורי־מות. הם העמידוני לבחינה בדבר הדת הקטולית, ושאלוני על קטעים של עקרי הנצרות. גם בזאת נכשלו, מפני שמזמן שננתי וידעתי את כל התפלות ואת מצוות עשה ולא־תעשה של הדת כאחת הקטוליות, ומיד המטירו עלי מכות ומהלומות בכל אשר יכלו, כדי להכריחני להודות שיהודיה אני, ותעו־דותי מזוייפות, וכמעט שלא יכולתי לעמוד בענויים אלו. למחרת הביאו מומחה למדידת ידי, גלגלתי ואזני, שהרי בני הגזע היהודי העתיק שונים במבנה גופם מן האריים. לאָשרי, היתה גם הבדיקה הזאת לטובתי. נמנו וגמרו, שאע"פ שפני דומים ליהודיה, הרי לפי תעודותי, בקיאותי בדת הקטולית ומדידת אברי־גופי, יתכן שנוצריה אני. הטילו עלי להביא, למחרת, תעודה של הכנסיה האזורית, בה נטבלתי ונרשמתי כנוצריה, וכי אין דם יהודי בעורקי מזה 4 דורות. הוציאוני לחפשי, זמנית, עד שאביא את התעודות. מיד התקשרתי עם קרוב־משפחה שהיה פעיל במחתרת הפולנית (שמו בלומל, כעת — בפולין), גם הוא „ארי", וסיפרתי לו את הכל, וכי עלי לשוב אל הגיסטפו ולהביא את התעודות שדרשו ממנו.

— מה? לשוב אליהם? — קרא לעומתי — בשום אופן! האם יצאת מדעתך? הרי זה אבוד־לדעת. ומה תעשי אם לא יאמינו לך? תצעקי ואין שומע.

קבלתי ממנו סכום כסף ונצטוויתי לעזוב את וארשה מיד. נסעתי לקרקא, שם עבדתי כעוזרת בבית משפחה נוצרית (אכן, זה פרק לעצמו).

ככה ניצלה עוד נפש מישראל מצפרני המרצחים.

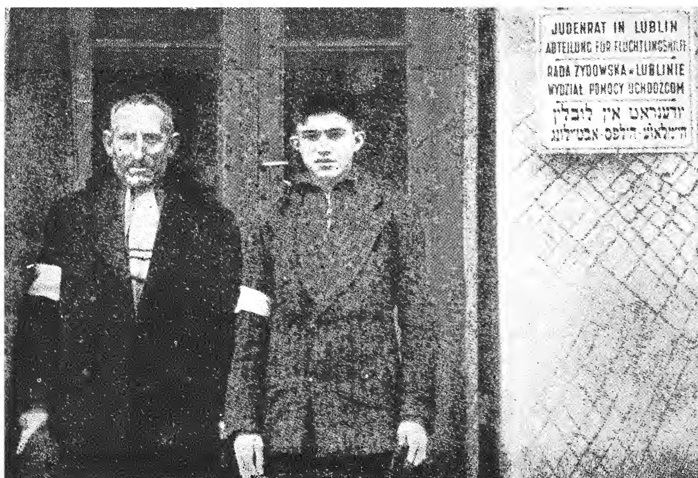
מאורעות מן הגיטו

דואר הגיטו

הדואר של הגיטו היה ברחוב קובלסקה 2, וזה היה הצינור היחידי שדרכו התקיים קשר עם עולם־החוץ בזמן ההשמדה הכללית. היתה זאת הדרך למשלוח מכתבים קצרים ביידיש ובאותיות לטיניות, לקרובים ומכרים שבערים אחרות או לקבל חבילת־מזון מהם. בימים הראשונים נתקבלו גם חבילות, מכתבים וטלגרמות מחוץ־לארץ.

הדואר הגרמני בלובלין היה מעביר את המשלוחים אל הדואר היהודי שהיה מחלק את החומר ע״י דוורים יהודים לתושבי הגיטו. במשך זמן מסויים היו מתקבלים בקביעות משווייץ בולטנים בגרמנית, שהכילו חומר ציוני. כמנהל הדואר התמנה ע״י היודנראט, שמואל ז׳יטומירסקי. הוא קיבל את המנוי כדי לעמוד מקרוב, ליד האשנב הצר אל העולם מחוץ, שהנאצים השאירוהו עוד פתוח. ואע״פ שכל החומר שהגיע דרך האשנב עבר בקורת של השלטונות הנאציים, יכולנו להודע מעט מתוך קריאה בין השטין... קשר מסויים עם העולם היה קיים גם ע״י פרסומי־המחתרת בפולנית, שמצאו דרכם אל הגיטו.

מזמן לזמן הגיעו גם דרישות שלום מן החוץ, בעל־פה, ע״י שליחים שבאו מוארשה. בעיצומו של חורף 1951 הקשה, בזמן שצבאות גרמניה כבר היו בסבך קרבות עם הצבא האדום בתוך רוסיה, קראו אנשי ס. ס. את חברי היודנראט אל ככר ליפובה וצוו עליהם לעמוד חלוצי־נעליים בקור של 25 מעלות, יחפים במשך שעות מרובות. אז הגיעה אליהם הודעה, שאם יהודי לובלין לא יאספו במשך 24 שעות מכסה מסויימת של בגדי־צמר יגרשו את כל התושבים היהודים אל השדה לכמה ימים ובהעדרם יוציאו את בגדי הצמר מבתיהם. בדרך זו, הודיעו, יהיה הגיטו לבית־קברות. מיד כינסו חברי היודנראט אסיפה רבתי ומסרו את כל הענין, אגב דרישה ללכת ולאסוף את בגדי־הצמר, כדי להעביר את רוע הגזירה.

פרופ׳ קורן וז׳יטומירסקי סובבו בפקודת היודנראט כל הלילה מבית לבית. אמהות הפשיטו סודרי־צמר מעל ילדיהן, ומסרו למאספים. בקש ז׳יטומירסקי להרגיע את האנשים אחוזי־האימה ואמר להם: „הבו, יהודים, צמר, כי קרובה הישועה לבא; אם צריך כבר לקבץ בגדים בשביל הגרמנים שבחזית־המלחמה, משמע שהם בצרה גדולה"...

נ. קורן

יצחק שואב־המים

ירשמו־נא הדברים לזכרון אדם עני ופשוט משנות המלחמה הראשונות בעירנו, לדמותו של יצחק׳ל שואב־המים שלא תשכח.

יצחק׳ל ומשפחתו, אשתו ו־5 בנות, חיו בעוני ובחוסר־כל. תכופות נראה כורע תחת אסל של שני דליים מלאי־מים. עיסוקו היה לחלק מים לבתים, שצנורות־המים נבקעו בהם. נקל לשער מה מעטה היתה פרנסתו ומה קשה היתה עבודתו לעלות ולרדת במדרגות עם הדליים. הוא היה בעל־זקן, בלבוש עוני, אך נקי תמיד. את עבודתו עשה תמיד בחיוך, או אגב ניגון נוגה. מה פוזם אביון זה? האם היו ניגוני כיסופים של נשמתו לשמים? זריזים ואנשי־מעשה נדו לאשתו ולמשפחתו שעלה בגורלם מפרנס שלומיאל זה. אכן, חייו היו מלאי תוכן נפשי. אמרו עליו, שמנעוריו היה הוגה בחכמת הקבלה, הוא היה עובד וחולם, נדאה שכל חלומותיו נאים היו, ואת גורלו הקשה נשא מתוך סבל ידצון, כאילו ביקש להדאות לעולם ש„עניות לא לחרפה תיחשב". אהבנו את האיש, מבלי מחשבות, אולי מפני ייחודו, מפני שמלא בחייו את חסדונם של רבים. אבי היה אומר: „אדם זה הוא מופת לנו, כיצד יש לחיות בעולמנו".

בילדותי, כשהייתי הולכת לבית־הספר, הייתי נתקלת בו תכופות, ותמיד היה מקדים שלום לעומתי. תכופות הייתי מרכינה ראשי להסתכל בדליים שנשא; שמחתי לראות את השמים בתוך ראי־המים, כפי שנראו גם בתוך עיניו של מסכן זה. בשעות של חוסר־עבודה, היו תמיד מתאספים ילדים מסביבו, והוא ידע לספר מעשיות ולהרגיע את נפש הנועד.

בשנת המלחמה הראשונה היו ידי יצחק׳ל מלאות עבודה, מפני שצנורות־המים נפגעו קשה ע"י הפגזות המטוסים. כל היום היה מהלך בלי לאות ונושא את דליי־המים ועל פניו חיוך רוגע. דמותו היתה משובצת בהווי הרובע היהודי בלובלין. מובן, שבהיותו משוטט ברחובות נתקל תכופות באנשי „גזע האדונים", שלא מצא מפלט מהם, שהרי בביתו חיכו 6 נפשות רעבות ללחם, ועם שנשא משאו הכבד נאלץ לבדכם לשלום. בדכתו היתה תמיד באדיבות, אך כוונתה לא אליהם היתה, מטבעו היתה זאת. בברכתו לא היה שמץ של כניעה ועבדות, היה בה מהכדת ערך עצמו, שלא עזבתו למדות הדכאון והענויים. אכן, גם הנאצים אטומי־הלב הדגישו בייחוד של אפיו, והרבו לעשותו מטרה לצילומיהם.

יום אחד בא אחי הביתה, נרגש בכל נפשו, וספר על מחזה מדכא שראה בעיר: נתפרסמה פקודה על ביטול ברכת השלום שיהודים היו חייבים לברך כל גרמני לבוש־מדים, מפני שאין זה לפי כבודם של „האבידים הגדמנים" לקבל בדכה מיהודי. יצחק המסכן לא ידע עוד על הפקודה הזאת, לא היה לו זמן לקרוא את הפקודה, בהיותו טרוד כל היום בעבודתו, והוא בדך, כרגיל, 2 חיילים גדמנים שעברו לפניו. הם נתמלאו כעס, הכוהו מכות רצח והטיחו ראשו אל הקיר, עד שפניו כוסו דם והוא נפל באין־אונים ובלי זעקת־כאב....

לאחר שבועות מספר ראוהו שוב נושא דליין, וראשו חבוש עדיין, ועל פניו מרחפת בת־צחוק, כאלו דבר לא קרה לו. כשנשאל יצחק׳ל למה אינו שוכב במטתו, השיב כהלכתו: אשתי וילדי מחכים, והם רעבים...

השבויה במחנה

בדצמבר 1941 התקיימה „סריקה", בה נחטפה גם ידידתי הנאמנה, נערה משכילה שיחד למדנו וקבלנו את תעודות־הבגרות, ושמה טובה שרייבמן. בתחלה חשבנו שיעסיקו את 500 הבחורות שנחטפו בעבודה זמנית. ומה גדול ומכאיב היה התמהון, שהבחורות שנחטפו ורוכזו קודם במחנה ס. ס. שברחוב ליפובה, הובאו למחנה חדש שהוקם בקרבת לשקביץ, מקום בית־החרושת למטוסים! — המחנה הוקם קרוב מאד למיידאנק, אלא מעבר לדרך המובילה לפיאסקי. מיד הגיעו אלי מכתביה הראשונים של ידידתי. מכתבי־יאוש שהעבירה אלי בידי שבוי־מלחמה יהודי, בהם הודיעה לי שמעבידים אותה 14 שעות ביום במריטת נוצות לבגדים חמים בשביל חיילים גרמניים. היא התחננה להצילה ולהוציאה מן המחנה, מפני שלא תוכל לשאת את הסבל, במצב בריאותה; העבודה נעשתה בעמידה, ורגליה צבו ומלאו פצעים וחבורות, ואת שערותיה גזזו עד עור־הגולגולת. הנערות השבויות נאלצו לעבוד יחד עם נשים פושעות, זונות וחלאת־בתי־כלא שהובאו לעבודה הזאת, והיחס אליהן היה כמו לנשים שנתפסו בפשע. כל נסיון לנוח קמעא ולשבת על הארץ גרר עונש של צליפית־שוט על הראש. אנשי ס.ס. התהלכו ובידיהם מגלבים ארוכים והשגיחו על מהלך העינויים. המכתבים הללו! בדם נכתבו ועד ייאוש הביאוני. נסיתי להציל את המסכנה, ע"י רופאים שהותרה כניסתם אל המחנה, אבל כל מאמצי היו לשוא. המחנה היה כפוף לשלטון של מיידאנק! — נודע לנו שקצין ס. ס. קוך, שליטה של מיידאנק, פקד גם על החיים והמות במחנה השבויות האלו. הענין היה אבוד מלכתחילה. האם האומללה היתה באה אלינו יום־יום, ומראה פניה הביע דכאון. היתה בי מעין הרגשת אשמה, שעדיין חפשיה אנכי. נסיתי בכל יכלתי להמציא לפחות חבילות־מזון לידידתי המסכנה. ולהקל את סבלה.

טובקה הענוגה, שבילדותה לקתה במחלת השיתוק, שכמעט לא השאירה סימנים בה, לא יצאה עוד ממחנה הס. ס... לעולם לא הוספתי לראותה. לאחר הרבה שבועות של תלאות, כאשר כלו כל כחותיהן בעבודתן, נשלחו הבחורות מן המחנה לאושוויץ, נעלמו מן העולם. שום אות־חיים, שום מכתב או פתק לא הגיע מהן.

אכן, גם זמן חרותי לא האריך ימים...

בית־היתומים

על בית־היתומים היתה גאוות הקהלה בלובלין, היתה בו אכסניה ל־350 ילדים, מגיל 3 עד 18 שנה. היתומים חונכו להיות אנשים ישרים ומשכילים. חברתי קופרברג עבדה שם בתור מורה, והיא אהבה את הילדים המסכנים ואת כל חייה הקדישה להם. היא היתה רווקה, וכל גאיותה היתה על דרך החינוך שהנהיגה בבית־היתומים והצלחתה בו. בשנה הראשונה למלחמה עשו ריאורגינזציה חדשה והרחיבו את הבית, כדי להכניס את יתומי־המלחמה שנוספו בו. חברתי שמחה לקראתי בזמן שבקרתיה, ובגאון הראתה לי, את „ילדיה", כאמא ממש. ילדות בגיל 5—6 שנים ידעו פרק בסריגה, והתפלאתי לעבודתן הנאה ולדוגמאות המסובכות שעשו ידים קטנות אלו. חברתי לחשה באזני: „התדעי שהילדות הקטנות כבר מרויחות כסף בעבודתן? בעצם עבודת הסריגה הזאת? הן שמחו מאד לקנות בכספן איזו שמלונת או דברי־סדקית. יש לנו כאן מחסן־סריגה ונותנים לנו עבודה ברצון". היא הראתה לי גם סיכות נאות מאוד, חגורות וקישוטים, שהשתוממתי לראותם. עיניה חייכו משמחה. מצאתי את בית־היתומים כשהוא מסודר מחדש, אולמות נקיים ומוארים כראוי, והשמשות מבריקות. הרבה ראשי־ילדים שחרחרים ובהירים היו שם, שהכירו בשמחת המדריכה. הם הביטו אלי בצניעות ובביישנות, אך הקשיבו בחדוה נסתרה לתהלותי. הם הבינו שפעלם מצא חן בעינינו. סימן־היכר אחד היה בהם — התוגה בעיניהם, תוגת יתומים שלא ידעו מעולם רחמי אם. אך בתוך לבם נכספו והתגעגעו לכך. לשוא חיפשתי חיוך ללא־דאגה בפניהם, לא נראה ולא נמצא כזה, למרות היחס הטוב והדאגה של העסקניות בבית. הגורל המר לנפשות המסכנות האלו...

באותו בית היו גם משרדי ועד־הקהלה. יום אחד באו המרצחים אל הבית, בו שכנו תום־ילדות ויושר־לבב, הם באו לקחת את הילדים... חוורים ובדמעות יצאו המנהל וחברי הועד לקראתם. הם בקשו רחמים והתחננו על נפש הילדים. הם התחייבו למצוא משפחות שיאמצו להן את היתומים, אם הבית נחוץ לשלטונות הגרמניים... על כל ילד ישלמו כופר־נפש. הדיונים נמשכו הרבה... הם עזבו את הבית, וחברי הועד נשמו לרווחה. אכן, הארכא לא נמשכה הרבה; למחרת שבו הגרמנים אל הבית, והפעם — המפקד שטורם בראש הפלוגה...

במכונות־יריה כבדות ובלווית פלוגה גדולה של אוקראינים נכנסו ובאו. הם באו... ולא הועילו כל הבקשות והתחנונים. הילדים נאלצו ללכת!... את כלם נשאו, גם את הפעוטה העוורת, בת שלש, שהתחבאה תחת המטה... איש לא אמר דבר לילדה הזאת, בעצמה חשה בסכנת המות... המפקד שטורם הוציאה בעצם ידיו ממחבואה... עם צאת הקבוצה הצטרפו אל הילדים בהתנדבות כל המורות והעובדות בבית־היתומים. כל ילד קבל חצי ככר־לחם לדרכו האחרונה... וכך יצאו שלובי זרוע, ורק הלחם בידיהם, לדרך האיומה, העצובה מכל הדרכים. רק המורות לוו אותם, והן גועות בבכי, לתת להם רווח והקלה בצאתם, מוקפים אנשי ס. ד. ואוקראינים ומכונות־יריה מסביב...

גלוי וידוע היה, שאת הילדים לא יצרפו לשום משלוח. אם היתה עוד תקוה בלב, שהמבוגרים משלחים „אי־שם", אולי בערבות אוקראינה, ושם יעבידום בפרך. הרי לא היתה כל אשליה בדבר, שאנשי ס.ד. לא הכינו בית־יתומים אחר בשביל הילדים. לפנות ערב ידענו כבר נאמנה על הריגתם: הם הובלו אל „חורשות צ'חוב", הקהלה נצטוותה להעמיד 20 איש „לעבודה". האנשים עבדו כבר מן הבוקר בחפירת בור עמוק וארוך, מבלי דעת את מטרתו. הם חשבו זאת לשוחה נגד הפצצת־מטוסים. הילדים סודרו בשורות, עשרה־עשרה בשורה, והובלו עד פי הבור, ומכונת־היריה קצרה בהם... גופותיהם נפלו ישר לתוך הבור. המדריכות קרעו בגדיהן מעליהן והתחננו אל המרצחים שיהרגון לפני הילדים. בקשתן היתה לשוא... הן נאלצו להסתכל במיבצע ההרג, עד שנפל האחרון בילדים מת אל תוך הבור... אז הגיע תורן הן... וגם תורם של חופרי הבור עצמם, שהיו אחרונים בנופלים...

אחד מהם, שניצל בנס ונשאר בחיים, הביא את הבשורה האיומה הזאת...

קליינמאן — פרדקוף

זרובבל

מיידאַנק, 1946

...אנו עוברים בעיר.

הנה שעון־העיר, הנה אולם „רוסלקא" שבו התקיימו אסיפות־ההמונים וההרצאות. כאן גר לאנגפוס, כאן — מיטלמן, ושם — בלה, הצעירה שעסקה במחקר־היסטוריה; והלאה משם — בית הפועלים „פועלי־ציון", ושם בית־הספר ע"ש ברוכוב; ורחובות היהודים... היכן הם? מה עלתה להם?

עברנו את התחנה, דלגנו על המסילה, ובאנו אל מחוץ־לעיר. מרחוק נראו צללי ארובות־עשן, של בנינים מרובים.

— הבט וראה, זאת מיידאַנק!

התושבים יודעים, שמשלחות מכל הארצות באים לראות את שיירי מיידאַנק. אכן, ניתן לראות הרבה. אולי כאן מחנה־המוות האחד, שהצליח הצבא־האדום לכבוש, לפני שהגרמנים ביצעו את הריסתו לפי התכנית. לעשרות פרסאות מסביב משתרעים השדות שהלבינו. צללי מיידאַנק נראים בולטים על רקע הלובן. מחנה מיידאַנק מזדקר בשחור ובאפלולית, כאילו הכריז בקללה קודחת:

למי, נגד מי?

***

אנו מתהלכים מבנין לבנין, מצריף לצריף, מבית־המקלחת אל תא־הגז, עד המחסנים הענקיים בהם מיינו וסייגו בגדים ותכשיטים, חפצים ותעודות, תמונות וכתבים, עד הכבשן — בו שרפו את הגופות, שהכניסו במין מכשיר מיוחד לכך. התליין הופמן, היה מתרחץ כאן באמבטיה של שיש שבנה ע"י המשרפה. אנו מתהלכים סביב, מאזינים ל„הסברה", והראש מזדעזע למחשבה, שאין כאן עלילה או מחזה־אימים, אלא האמת של מאת־העשרים.

הרי לפניך בגדי־הפסים, עם הכתפות, תלויים בסדר, ונודע לך מה בין מלבוש למלבוש, לפי הלאום ולפי הדרגא. היו אשר לפי בגדיהם ניכרו שהיו פושעים פליליים, ואשר „זכו" בחריצות ל„חנינה" והחליפו להם את „בגדי הקלון" במדי „כבוד" של איש־ס.ס. בדם הקרבנות כפרו את פשעי־עברם.

והנה המקלחות, שאלפים נרדפו לתוכן: בתקרה — ברזים לעשרות, מבריכות־המים הוצאו אנשים אל תא־הגז המסוגר. כמה הכניסו בפעם אחת לכאן? כמה שהכיל התא. מבחוץ השקיפו בעד האשנב המסורג — —

***

מבלי־משים באתי אל אולם־ה נ ע ל י י ם הענקי. אולם ארוך, משני עבריו תאי־מחיצות מלאים וגדושים עד למעלה — נעליים, נעליים, נעליים, נעליים. 824.000 זוגות נעליים נמצאו מסודרים וממויינים; כמה נשלחו לגרמניה? הרבה תאורים, שירים וסיפורים קראתי על הנעליים הללו, ובכל זאת חלשה עלי דעתי בראותי בחוש ובעין, את נעלי מאת־העשרים האלו. סנדלים ענוגים ומשוכללים, מגפיים גסים ומסומרים, אנפילאות של זקנים ונעלות של תינוקות, שלא ניסו עוד להציב כף רגלם על הארץ. אבוי, אמא רחמא, מה רבה היתה שמחתך, שקשרת נעלות ראשונות לרגלי הפעוט, והוא נצמד אליך בכל חום גופו וחיבק צווארך בידיו התפרחות?! אני מהסס ורועד, ואוצר כח לנגוע בידי בסנדל המאדם ההוא. ברי לי, שהתינוק נחנק ברעל „ציקלון" הנאגר בצלוחיות הללו, והסנדל נשר מרגלו. סנדל־יתום. מי זה פסק פסוקו „אבן מקיר תזעק"? אבן דווקא? פסוק שנתיישן ונשתחקה צורתו. וחדש בא במקומו: נעליים ממחסן יזעקו, בוכות ומייללות על שברנו. מי סיפר זאת? נדמה לי, קדיה מולודובסקא היתה זאת — „ונעלות מהלכות אל קצה העולם". ודאי הן זועקות חמס על העוול שנעשה להן בגזל הפערטות — — —

איכה נקשור סנדל לרגלי תינוקות שלנו, ולא נאזין אל יללת סנדלי מיידאַנק?

עברנו מעל האולם הנרחב, הסתכלנו בבנינים ועמדנו — לפני הכבשנים: כאן נדחסו גופות על עגלות־גלגלים — לשריפה. אני צועד על האפר, אני אוסף עצמות וגלגלות, מה אגיד להן? מה קלושים

ותמימים אמרות האַמלט אל גלגלתו של יוריק, לעומת תלוּנותיהן של גלגלות מיידאַנק?

הבין לא אוכל, למה הופמן איווה את המקום לאמבטיה? הטעם לחכו ריח בשר־אדם חרוך? השמע והקשיב לזעקת הקרבנות?

*

במוזיאון ייראו צילומים ותמונות, והלב לא יכיל זאת. כשל הכוח לשאת את הכל ביחד. היום העריב, לא נוח לנסוע בלילה גם בלווי מזויין. יש מי שנותן דעתו, שלא יישאר כאן כל זכר למכשירי־העינויים ולבנינים. ייכתב־נא בפנקס מיידאַנק לזכרון, שהיינו כאן. אין הזמן מתאים למחשבות ולניסוח. לכן אכתוב:

„על כל אדם, ללא הבדל עם ולאום, לבקר במיידאַנק, כדי לראות בעליל מה עוללו הנאצים לאנושיות כלה; וחייב כל יהודי לבוא למיידאַנק, כדי להבין זכות קיומו אחרי השואה שפקדה מיליונים, ולהשיג את מלוא האחריות הרובצת עלינו, לזכרם של הניספים ולמען עתידם של הנשארים בחיים" — — —

דרך המוות: יהודים מובלים למיידאנק, קשורים בחבלים (מצילומי הגרמנים)

לובלינער אין דער וועלט

יעקב גלאטשטיין (ניו־יאָרק)

לובלין, מיין הייליקע שטאָט

לובלין, מיין הייליקע יידישע שטאָט, שטאָט פון גרויסן יידישן דלות און פריילעכע יידישע יום־טובים. דיין יידן־גאַס האָט געשמעקט מיט פרישע ראַזעווע און געבייטלט ברויט, געזייערטע אוגערקעס, בשמים, הערינג און ייד׳שן בטחון. דעם רבינס בית־מדרש, די מה״רם־שול און די מהרש״ל־שול, די באַלמעלאָכעשע שטיבלעך שולכלעך האָבן געשאָנקן דעם קודש צום חול פון דעם וואָכיקן גרויסהאַנדל, משטיינס געזאָגט. די פאַרמעליקטע טרעגערס, וואָס זיינען געשטאַנען און געוואַרט אויף אַ צווייער, האָבן זיך בינו לבינו אריינגעכאַפּט אין רבינס בית־מדרש און הנאה געהאַט פון קול יעקב, פון די בחורים מיט די אטלעסענע און סאַמעטענע קולכעלעך.

לובלין, מיין הייליקע שטאָט שטאָט פון אויפגעוואַכטן קלאַסן־קאַמף. דיינע שניידער־יונגען, שוסטער־יונגען, דיינע געזעלן און משרתים זיינען אויפגעשטאַנען איינצופירן יושר, גלייכהייט, ברידערלעכקייט פאַר אַלע „חברים און בערגער". אַ הייליקער פלאַם האָט זיי געלייטערט די אויגן, ווען זיי זיינען מיט שמחה געגאַנגען אין קרימינאַל אריין און אויפן וועג געזונגען רעוואָלוציאָנערע לידער.

לובלין, מיין הייליקע שטאָט פון בילדונג־דאָרשטיקע יונגעלייט און יונגע מיידלעך, פון דעם ערשטן בעז־אַראָמאַט פון יונג־העברעאיש און פון דער באַטעמטקייט פון שטאָלצן יידיש, פון חדר מתוקן, הזמיר, פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען, פון אונדזער געקייטלטער בענקשאַפט קיין אָדעס און קיין וואַרשע, ווו מיר האָבן געציטערט איבער ביאַליק, פרישמאַן, מענדעלי, פרץ, שלום עליכם, רייזן. מיין ששאָט פון פאַרחלומטע מאָלערס פּאָעטן און פידל־שפילערס.

לובלין, מיין הייליקע שטאָט, מיט דעם אַלט־אַלטן און ניי־אַלטן בית־עולם, מיט די אוהלס פון גוטע יידן, קברים וואָס צו זיי טאָר מען נאָענט נישט צוטרעטן, סיידן אין אַ גרויסער צרה, ווייל די ערד ברענט ממש פון הייליקייט.

הייליקע שטאָט מיינע, דאָס האָסטו אויסגעבעטן די זכיה פאַר זיך, אַז ווען מען וועט ברענען און בראָטן אַנדערט־האַלבן מיליאָן יידן, זאָל מען עס טאָן אין שאָטן פון דיינע קנאָפּע טויזנט יאָר יידישקייט. דעם־אָ הייליקן בית־עולם האָסטו געוואָלט פאַר זיך, כדי פון אלע דיינע הייליקע גוטע ערטער זאָל ווערן איין הייליק גוט־אָרט פאַר איין גרויסן צדיק — דאָס יידישן פאָלק. כ׳צי ארונטער די שיך פון מיינע פּ׳ס ווען כ׳קום צו צום מאַידאַנעק־וועלדעל. די ערד איז קודש קדשים, ווייל ס׳יידישע פאָלק רוט דאָרט אין שאָטן פון הונדערטער פרומע דורות.

ווער וועט דיך צוריקשטעלן און צוריקבויען, מיין הייליקע שטאָט, אַז פאַרוויסט ביסטו געוואָרן ביז דיינע פונדאַמענטן און ביסט איין מוראדיקע מצבה.

מען שלאָגט שינדלען, מען לייגט דעכער, מען פאַרריכט און מען פאַרניצעוועט אַן אַלטע, פאַסקודנע וועלט, אָבער מיין הייליקע שטאָש ,די שטאָט פון מיין וועלט, וועט קיינמאָל נישט צוריקגעבויט ווערן.

מ. צוקערמאַן

לובלינער יידן אין ישראל

די לובלינער יידן אין ישראל זענען ביז צו דער צווייטער וועלט־מלחמה נישט געווען אָרגאַניזירט אין קיין לאַנדסמאַנשאַפט. אין יענער צייט האָט זיך אין ארץ־ישראל נישט געפילט קיין נויטווענדיקייט פון אַזאַ מין אָרגאַניזאַציע. וועגן די לובלינער יידן אין ישראל האָט געשריבן א.צ. מייזעלס אין „לובלינער־טאָגבלאַט" פון 22־טן יולי 1937: „אין תל־אביב איז אויך פאַר־טראָטן לובלין מיט אייניקע הונדערט פאַמיליעס פון אַלע שיכטן פון דער לובלינער יידישער באַפעלקערונג: די פּראָפעסיאָנעלע אינטעליגענץ: דאָקטוירים, אַדוואָ־קאַטן, אינזשיניערן ווי אויך סוחרים, האַנטווערקער און אַרבעטער, און דאָס ביי אַזעלכע צווייגן פון אַרבעט, וואָס פריער האָט אַ ייד נישט געאַרבעט, למשל ביים פּאָרט אין תל־אביב, אין אַ מחצבה (שטיינהאַקעריי), ביי דער באַן אַלס איינפאַכע באַן אַרבעטער און אַלס מאַשיניסטן, ביי דער פּאָליציי אַלס געוויינלעכע פּאָלי־ציאַנטן און אַלס אָפיצירן, אויף דער פּאָסט, סיי אַלס באַאַמטע און סיי אַלס בריוו־טרעגער, א.א.וו.".

די גרינדונג פון לובלינער פאַריין אין ארץ־ישראל

ערשט אין די יאָרן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז אין תל־אביב געשאַפן געוואָרן אַ לובלינער לאַנדסמאַנשאַפט (ארגון יוצאי לובלין) לויט דער אינ־ציאַטיוו פון אַ ריי לובלינער געזעלשאַפטלעכע טוער מיט ה׳ ל. זינגער בראש. איר טעטיקייט איז באַשטאַ־נען דער עיקר אין שיקן שפּייז־פּעקלעך פאַר די עוואַ־קואירטע לובלינער אין ראַטנפאַרבאַנד. אין יאָר 1947 מיטן אָנקומען פון אַ ריי לובלינער געזעלשאַפטלעכע טוער איז געלונגען צו פאַרשטאַרקן די אַרבעט. עס איז געגרינדעט געוואָרן אַ צוזאַמענטרעף פון די לובלינער, אויף וועלכן עס האָבן רעפערירט ד״ר ש. הערשענהאָרן ז״ל און מ. צוקערמאַן וועגן די אויפגאַבן פונעם ארגון און די אַרבעט איז פאַרשטאַרקט און פאַרברייטערט געוואָרן.

די כנוסים פון די לובלינער יידן אין ישראל

דעם 26.11.1951 איז פאָרגעקומען דער ערשטער כנוס (צוזאַמענפאָר) פון די לובלינער אין ישראל וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט אָרגאַניזאַציאָנעלע פראַגן. נאָכן דערעפענונגס־וואָרט פון ד״ר א. קערשמאַן, האָט מ. צוקערמאַן רעפערירט וועגן די וויכטיקע אויפגאַבן. ער האָט פאָרגעלייגט צו שאַפן אַ קאָנסטרוקטיווע ווערק

הילף פון ישראל פאַר לאַנדסלייט אין לובלין, 1945

א.נ. פון קדושי־לובלין, שטיין אין פאַרבינדונג מיט די לובלינער לאַנדסמאַנשאַפטן אין אויסלאַנד, איינשטעלן באַשטימטע פאָרמען פון זעלבסט הילף. פר׳ י. רייכענ־שטיין האָט דערציילט וועגן די אויפטועון פון דער לובלינער לאַנדסמאַנשאַפט אין פּוילן זינט דער באַ־פרייאונג 1944 ביזן 1950 יאָר. נאָך דער דיסקוסיע זענען פאָרגעקומען וואַלן צו אַ נייער פאַרוואַלטונג פונם ארגון און צו דער גמילות חסדים־קאַסע א״נ קדושי־לובלין.

דעם 15.6.53 איז פאָרגעקומען דער 2־טער כנוס געווידמעט דער פּראָקלאַמירונג פון „יער־לובלין" אין די ראַמען פון „יער־הקדושים". ה׳ מ. צוקערמאַן עפנט דעם כנוס, דערמאָנענדיק די לובלינער פאַרשטאָרבענע זייט

דעם לעצטן כנוס: די ה״ה יצחק שדה, ד״ר שלמה הער־שענהאָרן, ש. בורשטין, ד. ניימאַרק און ניחאָ מאַן. דער פאָרשטייער פון דער צענטראַלע פון קק״ל ד״ר י. העלער רעדט יועגן דער וויכטיקייט פון „יער־הקדושים״.

דעם טעטיקייטס־באַריכט פון דער פאַרוואַלטונג האָט אָפּגעגעבן דער סעקרעטאַר ח׳ ד. שטאָקפיש. דעם קאַסע־באַריכט האָט אָפּגעגעבן דער ח׳ ב. גריזאָלעט. נאָך אַ גרינדלעכער דיסקוסיע איז אויסגעוועלט געוואָרן אַ נייע פאַרוואַלטונג אין באַשטאַנד פון די ה״ה ד״ר א. קערשמאַן, מ. צוקערמאַן, אדה״. נ. טעמקין, נ. בלומענטאַל, ד. שטאָקפיש, ה. פראַקטאָר, י. אַכטמאַן, ב. גריזאָלעט, ח. גאָלדבערג, צ. מייזעלס, י. רייכענשטיין, מ. פלדי, א. רימון און ג.ה. ברדני. אין דער מועצה פון דער „התאחדות עולי פולין״ האָט מען אויסגעוועלט די ח״ח ד״ר א. קערשמאַן און מ. צוקערמאַן.

קעגנזייטיקע הילף

אין יאָר 1947, ווען עס האָבן אָנגעהויבן אָנצוקומען לובלינער לאַנדסלייט פון די לאַגערן אין דייטשלאַנד, עסטרייך און ציפערן, און עס האָט זיך געפאָדערט פינאַנציעלע הילף פאַר זיי, איז געשאַפן געוואָרן אין תל־אביב א גימלות חסדים־קאַסע א״נ „קדושי־לובלין״. עס איז ביי די לובלינער לאַנדסלייט געזאַמלט געוואָרן אַ גרעסערע סומע געלט און מ׳האָט אָנגעהויבן אַרויסגעבן הלוואות אויף קאָנסטרוקטיווע צוועקן. דער רוח־החיים פון דער קאַסע איז געווען די פרוי סימאַ מאַנדעלסבערג. די קאַסע איז אָנגעשלאָסן אין מרכז לגמילות חסדים בארץ־ישראל. ווי עס איז צוזען פון בילאַנס־באַריכט פונעם מרכז לגמילת חסדים בארץ־ישראל איז דער בילאַנס פון קופת גמילות חסדים א״נ „קדושי לובלין״ אויפן 1.10.1949 פאָלגענדער:

אַקטיוו

מזומנים	9.700	פונט
הלוואות ביי חברים	548.000	״
הוצאות	28.835	״
סה״כ	586.535	״

פאַסיוו

אייגן קאַפּיטאַל	437.150	פונט
חוב אין מרכז גמ״ח	100.000	״
פקדונות	49.385	״
סה״כ	586.535	״

אומגאַנג פון הלואות אין דעם יאָר 757.000 פונט.

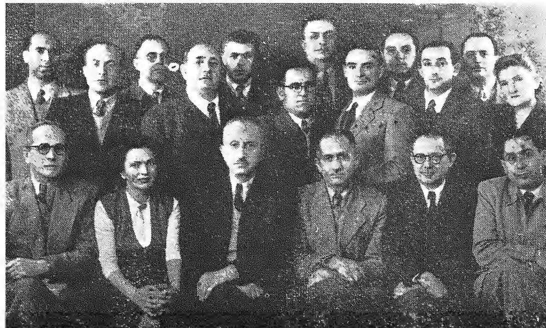
אין אויפן 1.10.1950:

אַקטיוו

מזומנים	186.188	פונט
הלוואות ביי חברים	1.483.750	״
הוצאות	34.417	״
סה״כ	1.704.355	״

פאַסיוו

אייגן קאַפּיטאַל	1.354.355	פונט
חוב אין מרכז גמ״ח	330.000	״
פקדונות	20.000	״
סה״כ	1.704.355	״

פלענום פון דער לובלינער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל. פון רעכטס אויף לינקס עס זיצן: ב. גריזאָלעט, א. מייזעלס, י. אַכטמאַן, ד״ר א. קערשמאַן, סימע מאַנדעלסבערג, מ. צוקערמאן. 2־טע ריי — ש. ראַפּאָפּאָרט, ל. אַראָנסאָן, מ. זאַקאַליק, מ. ראָשגאָלד, שטערן, מילשטיין, ד. שטאָקפיש, י. רייכענשטיין, רויטרובין, נ. בלומענטאַל, מ. מיאַדאָוויק, טייקעף.

אין משך פון די ערשטע דריי יאָר, ד״ה אין די יאָרן 1947—1950, האָט דער אַקטיוו פון דער קאַסע באַטראָפן אייניקע טויזנט פונט. אָבער לײדער זײט דעמאָלס איז די אַרבעט פון דער קאַסע אָפּגעשוואַכט געוואָרן, דער עיקר צוליב דעם, וואָס די אַלע לווים, וואָס האָבן געקראָגן הלוואות און זיך מתחייב געווען צו צאָלן די ראַטעס נאָרמאַל, האָבן נישט געהאַלטן וואָרט. הגם די מערהײט פון זײ האָט זיך אײנגע־אָרדענט און האָט די מעגלעכקײט די חובות אָפּצוצאָ־לן. אָבער בכדי די נויטלײדנדיקע חברים זאָלן באַקו־מען הלוואות האָט דער קאָמיטעט אויסגעקויפט אַ גרעסערע צאָל פּאַי׳ען אין דער אַלגעמיינער באַנק פון דער „התאחדות עולי פולין" וואָס דערמעגלעכט אייניקע צענדליק לובלינער צו באַקומען הלוואות.

דעם 1.1.1953 צום 10־טן יאָר־טאָג איז פאָרגע־קומען אַן אימפּאָזאַנטע אַזכרה מיט דער באַטײליגונג פון 1.200 לובלינער יידן. די יזכור פײערונג איז געעפנט געוואָרן מיט שאָפּען׳ס טרויער־מאַרש גע־שפּילט דורך דער לובלינערין פּרל אסתר וואַכמאַן, פרוי בעלאַ מיאַדאָווניק־ראַפּאַפּאָרט לייענט ספּעציעל פאַרפאַסטע יזכור׳ס (אין העברעאיש און יידיש). דער חזן ראַטמאַן מאַכט אַן „אל מלא רחמים". נאָכן דערעפענונגס־וואָרט פון ד״ר א. קערשמאַן האָט ה׳ מ. צוקערמאַן מספּיד געווען די לובלינער קדושים. אין טאָג פונ׳ם 10־טן יאָר־טאָג זענען דערשינען אַרטיקלען געווידמעט לובלין פון מ. צוקערמאַן אין „נײ־וועלט" א. אײנשטײן „הײנט" און י. רײכענשטײן „לעצטע־נײעס". אין די ראַמען פון די אוידיציעס

פאַרוואַלטונג פון דער גמילת חסדים־קאַסע א״נ קדושי לובלין אין תל־אביב.
פון רעכטס אויף לינקס: 1־טע רײ — מ. צוקערמאַן, א. מײזעלס, א. מילשטײן, י. אַכטמאַן;
2־טע רײע: מ. מיאַדאָווניק, ד״ר א. קערשמאַן, סימע מאַנדעלסבערג, טײקעף.

די יערלעכע אַזכרות

די יזכור־אָוונטן ציען צו אַ גרויסן עולם. איבער טויזנט לובלינער לאַנדסלײט זענען געקומען צום 9־טן יאָר־טאָג (26.11.1951). פּר׳ ד. שטאָקפיש האָט דערעפנט די אַזכרה. חזן ראַטמאַן האָט אָפּגעריכט אַן „אל מלא רחמים". פרוי בעלאַ מיאַדאָווניק־ראַפּאַפּאָרט האָט רעצעטירט אַ פראַגמענט פון י. קאַצענעלסאָנס „דאָס ליד פון אויסגעהאַרגעטן יידישן פאָלק" און פון לײב ראָכמאַנס בוך „אין דײן בלוט זאָלסטו לעבן".

„קהילות זאָגן קדיש" אין „קול ציון לגולה" איז פאָרגעקומען אַן אוידיציע געווידמעט דעם יידישן לובלין, און וועלכער עס האָבן זיך באַטײליגט: ה׳ גראָס־צימערמאַן, נ. בלומענטאַל, י. גראַנאַטשטײן און ד. שטאָקפיש.

דעם 12.11.53 צום 11־טן יאָר־טאָג איז אין טע־אַטר־זאַל „אהל" פאָרגעקומען אַ אַזכרה. נאָך דער „אל מלא רחמים" פונעם חזן אברהם שטערנפײן האָבן די פר׳ י. גראַנאַטשטײן און דער גאַסט **הרב** י.ל. שפעטמאַן (לאָנדאָן) מספּיד געווען די קדושי־**לובלין**.

אַ פראַגמענט פונ׳ם „בוך פון לובלין״ „מאידאַנעק״ פון א. זאַק האָט געלייענט י. אַכטמאַן, פּר׳ מ. רון (ראַשגאָלד) האָט אינפאָרמירט וועגן די הכנות אַרויסצוגעבן אין די ראַמען פון דער „אנציקלופדיה של גלויות״ אַ בוך „לובלין״ אין העברעאיש. נאָכן שלוס־וואָרט פון ה׳ ה. שפּירא ווערט די אַזכרה געשלאָסן מיט דער „התקוה״. צום 11־טן יאָר־טאָג פון אומקום פון דער לובלינער קהלה זענען פאָרגע־קומען 2 ראַדיאָ־אוידיציעס אין „קול ציון לגולה״ פון נחמן בלומענטאַל און אין „קול ציון לעולה״ פון דוד שטאָקפיש. עס זענען דערשינען אַרטיקלען אין „על־המשמר״, „אונזער היינט״ פון מ. צוקערמאַן, „הבוקר״ פון ד״ר י. האַראָוויץ, „לעצטע נייעס״ פון י. גראַנאַטשטיין, „הצופה״ פון צ. מייזעלס. און „חרות״ פון א. רימון.

דעם 25.11.54 צום 12־טן יאָר־טאָג איז אין טעאַטער־זאַל „אהל״ פאָרגעקומען אַ אַזכרה, דער זאַל פון טעאַטער „אהל״ איז געווען איבערפולט. פּרל אסתר וואַכמאַן שפּילט שאָפּען׳ס טרויער־מאַרש, ד״ר א. קערשמאַן עפנט דעם יזכור־אָוונט, נאָכן „אל מלא רחמים״ לייענט מ. ראַשגאָלד אַ פראַגמענט פונעם בוך „לוחמי־הגיטאות״ דער „נדר״. ה׳ שפּירא רעדט וועגן די מוראדיקע מעשים פון די היטלעריסטישע באַנדעס. ישראל הערץ האַלט אַן איינדרוקספולע רעדע וועגן לובלין, און טיילט זיך מיט זיינע איינ־דרוקן פון אַ באַזוך אין לובלין אין יאָר 1947. נחמן בלומענטאַל שטעלט זיך אָפּ אויף די שטערונגען און שוועריקייטן ביים צונויפשטעלן דאָס בוך „לובלין״. מיטן געזאַנג פון „התקוה״ איז דער יזכור־אָוונט געשלאָסן געוואָרן. אין צוזאַמענהאַנג מיטן 12־טן יאָר־טאָג איז דעם 9.11.54 פאָרגעקומען אַ ראַדיאָ־אוידיציע פון מ. צוקערמאַן. אין די העברעאישע, יידישע און פוילישע צייטונגען זענען דערשינען אַרטיקלען פון מ. צוקערמאַן, י. הערץ, נ.שמן, ד. שטאָקפּיש, י. אַכטמאַן א.א.

אין „בית ציוני־אַמריקה״ איז דעם 9.11.55 פאָר־געקומען די אַזכרה צום 13־טן יאָר־טאָג. נאָכן דערעפענונגס־וואָרט פון ד״ר א. קערשמאַן האָט חזן א. שטערנפיין געמאַכט א „אל מלא רחמים״. וועגן די אומגעקומענע לובלינער יידן האָבן גערעדט פריינט נחמן קורן (העברעאיש) און יוסף אַכטמאַן (יידיש). פּראָפ. נ. קורן האָט אין ריירנדיקע ווערטער מספּיד געווען דעם געוו. פירער פון לובלינער „מזרחי״ הרב ג. ראַפּאַפּאָרט, וואָס איז לעצטנס געשטאָרבן אין טאָראָנטאָ. וועגן די פאַרפייניקטע לובלינער יידן און די אויפגאַבן פון „יד־ושם״ האָט גערעדט דער פאַר־שטייער פון „יד־ושם״ ד״ר מ. כרמל. פרוי לנה מאַן האָט רעציטירט שאַפונגען פון ח.נ. ביאַליק, נתן אַלטערמאַן און רחל אויערבאַך. ח׳ מ. צוקערמאַן אינפאָרמירט וועגן די הכנות צום דערשיינען פונעם העברעאישן בוך „לובלין״. אין טאָג פון 13־טן יאָר־טאָג זענען דערשינען אַרטיקלען אין „למרחב״, „ה־בקר״ און „יידישע צייטונג״ פון די ה״ה ד״ר א. האַראָוויץ, מ. צוקערמאַן, און א. איינשטיין. מאָנטיק דעם 7.11.55 האָט אין „קול ישראל לעולה״ גערעדט וועגן דער אומגעקומענער לובלינער קהילה פּראָפ. נחמן קורן.

יזכור-ביכער

ביים אַרויסגעבן דעם יידישן בוך „לובלין״ אין פּאַריס האָט דער ארגון „יוצאי לובלין בישראל״ מיטגעהאָלפן מיט דאָקומענטן, פאָטאָגראַפיעס, און פינאַנסיעל. אין די פייערונגען אין פּאַריס לכבוד דעם דערשיינען פונעם בוך האָבן זיך פון ישראל באַ־טייליקט די ח״ח נ. בלומענטאַל און ד. שטאָקפיש, אויך אין תל־אביב איז לכבוד דעם דערשיינען פונעם בוך פאָרגעקומען דעם 1.1.53 אַן אימפּאָזאַנטע פייע־רונג. אָפּשאַצונגען פון בוך האָבן געגעבן די ה״ה נתן גורן (העברעאישער ליטעראַטן פאַראיין) יצחק גרינבוים, י. זרובבל, ד. זילבערמאַן (התאַחדות עולי־פולין). פראַגמענטן פונעם „בוך פון לובלין״ האָבן געלייענט די ח״ח י. אַכטמאַן, י. גראַנאַטשטיין און בעלאַ מיאַדאָוניק־ראַפּאַפּאָרט. אין דער פייערונג האָט זיך באַטייליקט פּר׳ ל. עדעלשטיין אַלס דעלע־גאַט פון דער לובלינער לאַנדסמאַנשאַפט אין פּאַריס. וועגן „בוך פון לובלין״ זענען דערשינען אַרטיקלען פון מ. צוקערמאַן אין די צייטונגען „דבר״, „הבקר״, „ניי־וועלט״ „הצופה״, „המודיע״, „היינט״ „מאבק״ און „דאָס וואָרט״, פון מ. ראַשגאָלד און מ. חלמיש אין „על המשמר״, פון י. אַרטוסקי אין „לעבנס־פראַגן״ און פון י. אַכטמאַן אין דער פוילישער פּרעסע. אין „קול ציון לעולה״ איז פאָרגעקומען אַ ספּעציעלע אוידיציע: אַן אָפּשאַצונג פון בוך האָט געגעבן ה׳ מ. צוקערמאַן, פראַגמענטן פון בוך האָט געלייענט ה׳

י. אַכטמאַן. אויף דער אויבנדערמאָנטער פייערונג האָט דער שרייבער פון די שורות געזאָגט צווישן אַנדערן — אַז מיר האָבן די מעגלעכקייט אַרויסצוגעבן אַ צווייט בוך וועגן לובלין, ווייל מיט דער שוין דער־שינענער מאָנאָגראַפיע איז נאָך ווייט נישט אויסגע־שעפּט געוואָרן אַלץ וואָס קאָן וועגן יידישן לובלין געזאָגט ווערן. די לובלינער יידן אין ישראל דאַרפן זאָרגן דערפאַר, אַז אַזאַ בוך זאָל דערשיינען אין עברית. די פאַרוואַלטונג פון „ארגון יוצאי לובלין" אין ישראל האָט זיך פאַרשטענדיק מיט דער „אנצי־קלופדיה של גלויות" וועגן אַרויסגעבן דעם בוך. דער ארגון „יוצאי לובלין בישראל" האָט אויף זיך גענומען פינאַנסיעלע און רעדאַקציאָנעלע התחיבות. בכדי צו שאַפן די פינאַנסיעלע מיטלען פאַרן בוך „לובלין" אין העברעאיש איז דעם 20־טן מערץ 1954 פאָרגעקומען אין האָטעל „קאַסטל" אַ פורים־באַל. דורכגעפירט די אימפּרעזע האָבן די פר' י. אַכטמאַן, מ. פלדי, ג.ה. ברדני, א. רימון און די פרויען: באַוו־ניק, קוריס, אַכטמאַן, געווירץ, פעלד א.אַ.וו. מיט פינאַנסיעלער הילף זענען געקומען אונזערע לאַנדס־מאַנשאַפטן אין אַמעריקע בראש מיט פר' פ. גראָס־מאַן, פאַריס בראש מיט די פר' צ. פעפער, מ. שילד־קרויט און ש. שפּירא, אַרגענטינאַ בראש מיט פר' מעזעריצקי, טאָראָנטאָ (קאַנאַדע) בראש מיט פר' י. קאַפּלאַן, און די פריינט ב. ווייס (אַמעריקע, י. שינבריזן (שווייץ), געברידער וואַלערשטיין, י. באַווניק, מ. רייך, ב. בריקמאַן, פאַמיליע ראַשגאָלד, א. גורני, ל. קוריס, א. קראַסוצקי א. א. וו. (ישראל).

פרעזידיום אויף דער פייערונג לכבוד דעם דערשיינען פון דעם „בוך פון לובלין".
פון לינקס אויף רעכטס: מ. י. ניישטיין, ה. שפּירא, צ. מייזעלס, ב. רובינשטיין, י. באַווניק, ד. זילבערמאַן, י. גרינבוים, י. זרובבל, ד"ר א. קערשמאַן, נ. בלומענטאַל, מ. צוקערמאַן, ד. שטאָקפיש, ב. מיאַדאָווניק, ל. עדעלשטיין, ב. גריזאָלעט, י. גראַנאַטשטיין, נ. גורן, י. רייכענשטיין און א. לעוויסאָן.

פיליפ גראָסמאַן

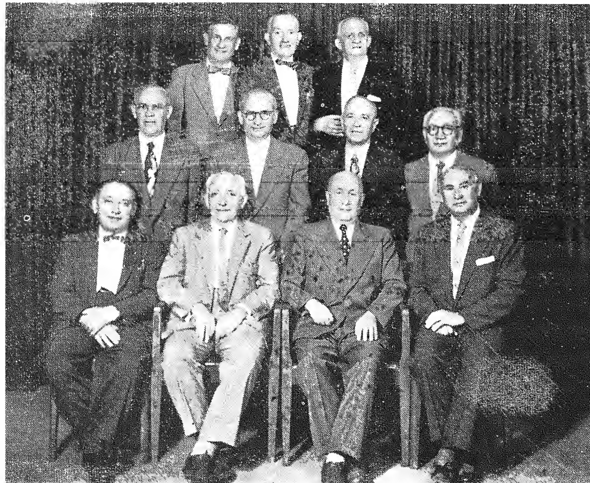
דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן פון לובלינער אין ניו־יורק

שוין אין די זיבעציקער יאָרן פון לעצטן יאָר־הונדערט האָט אַ גרויסע צאָל לובלינער געמאַכט דעם פאַרזוך אַריבערצושפּאַנען דעם ריזיקן ים און באַזעצן זיך אין די פאַראייניקטע שטאַטן פון אַמעריקע.

די ערשטע זענען געווען די יעניקע וואָס זענען פאַרפאָלגט געוואָרן פון זייערע רעגירונגען.

אין די יאָרן פון 1882—1881, ווען עס האָט זיך לאַנד, האָט עס זיי געטריבן צו גרינדן דאָ לאַנדס־מאַנשאַפט־אָרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן אין משך פון יאָרן געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל סיי אין שטאַרקן דאָס יידישע לעבן מעבר לים, סיי אין בויען דאָס יידישע לעבן אין אַמעריקע.

די ערשטע לובלינער אָרגאַניזאַציע איז געגרינדעט געוואָרן אין ניו־יאָרק, אין יאָר 1895 מיטן נאָמען

עקזעקוטיוו פון פאַראייניקטן לובלינער רעליף אין ניו־יאָרק

ערשטע רייע פון רעכטס צו לינקס: לייב אַקערמאַן, זלמן שיינער, פּנחס צבי גראָסמאַן, דר. חיים דיאַמאַנד; צווייטע רייע: פייוול קאָרנשטיין, שמחה דרייבלאַט, עזריאל בראָנ־פעלד, יעקב ליכטשטיין; דריטע ריי: לייב טורקוס, יחיאל גאָדמאַן, יצחק מערשעץ.

אָנגעהויבן די מזרח־אייראָפּעאישע מאַסן עמיגראַציע, ווען צווישן יענע גרויסע מאַסן עמיגראַנטן האָט זיך געפונען אַ גרויסע צאָל לובלינער, איז מען צוגע־טרעטן צו שאַפן אַן אָרגאַניזאַציע פון לובלינער.

די לאַגע פון די נייע עמיגראַנטן איז געווען אַ שווערע. נישט קענענדיק די שפּראַך און מנהגים פון

„לובלינער קראַנקען אונטערשטיצונג פאַראיין". די אָרגאַניזאַציע האָט עקזיסטירט צוויי יאָר.

אַ צווייטע לובלינער אָרגאַניזאַציע די „יונייטעד לובלינער בראָדערס" איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1898. כאָטש זי איז געווען מער צוגעפּאַסט צו דער צייט, איז זי דאָך געווען צו־קאָנסערוואַטיוו, און זייער

ווינציק באַקאַנט צווישן דעם יינגערן לובלינער דור. די הויפּט־טעטיקייט פון דער אָרגאַניזאַציע איז געווען קראַנקן־בענעפיט פאַר אירע מיטגלידער. אויך זענען די מיטגלידער באַזאָרגט געוואָרן מיט אַן אָרט אויפן בית־עלמין אין פאַל פון טויט. די אָרגאַניזאַציע איז אין יאָר 1939 אויפגעלעזט געוואָרן.

„פּראָגרעסיווער לובלינער בענעוואָלענט אסס׳ן"

אין אָנפאַנג פון 20־טן יאָרהונדערט, ווען די צאַרישע רעגירונג האָט באַנייט די פאַרפאָלגונגען אויף יידן, איז אָנגעקומען אַ נייער שטראָם פון עמיגראַנטן קיין ניו־יאָרק.

צו יענער צייט האָט שוין עקזיסטירט איין לובלינער אָרגאַניזאַציע, די „יונייטעד לובלינער בראָדערס", איז זי אָבער נישט געווען צוגעפּאַסט צו די באַדערפענישן פון די נייע אַריבערגעקומענע לובלינער.

אין 1903, איז געשאַפן געוואָרן אַ צייטווייליקע אָרגאַניזאַציע מיטן נאָמען „עזרה בצור" וועלכע האָט אין משך פון אַ יאָר צוגעשטעלט דעם גאַנצן אַפּאַראַט פאַר דער גרינדונג פון׳ם „פּראָגרעסיוו לובלינער בענעוואָלענט אסס׳ן" אין יאָר 1904.

די פּראָגרעסיוו לובלינער אסס׳ן איז שוין אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויף בעסערע יסודות; אַחוץ וואָס די מיטגלידער קריגן קעגנזייטיקע שטיצע, איז זייער געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט אויסגעברייטערט געוואָרן. אין אַ קורצער צייט האָט זי דערוואָרבן איבער 350 מיטגלידער.

פאַר די פילע יאָרן וואָס די אָרגאַניזאַציע עקזיסטירט האָט זי געגעבן שטיצע און פיל טויזנטער דאָלאַר פאַרשידענע יידישע געזעלשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס בכלל און דער לובלינער היימשטאָט בפרט; די שטיצע פאַר לובלין איז שטענדיק געווען די ערשטע אויפן טאָג־אָרדנונג, ווי נאָר אַ רוף פאַר הילף איז אָנגעקומען פון לובלין.

אין 1935, האָט דער פאַראיין אַרויסגעגעבן אַ מאָנאַטלעכן זשורנאַל „דער לובלינער" אונטער דער רעדאַקציע פון משה בלומענשטאַק. כאָטש דער „לובלינער" איז נישט לאַנג דערשינען, האָט ער אָבער פיל געהאָלפן צו האַלטן צוזאַמענגעבונדן די אַלטע היימשטאָט לובלין מיט ניו־יאָרק. דער „לובלינער", איז אויך געוואָרן דער קוואַל פון אינפאָרמאַציע וועגן דער שטאָט לובלין: עס האָבן אָנגעפאַנגען קומען באַריכטן פון טאָג טעגלעכן לעבן אין לובלין, באַריכטן פון יידישן שפּיטאָל, י.ל. פּרץ פאָלקס־שולע און פון האַנדווערקער־אַרבעטער אָרגאַניזאַציעס.

לובלינער ערליך ברענטש 392 אר.ר.

אין די יאָרן 1906—1905, ווען אַ נייע כוואַליע פון מאַסן־עמיגראַציע האָט אָנגעפאַנגען שטראָמען פון רוסלאַנד און פוילן, האָט עס אַריבערגעבראַכט נאָך ניו־יאָרק אַן עלעמענט פון יונגע אינטעליגענטערע מענטשן, אַרבייטער ווי אויך סטודענטן פון לובלין, וועלכע זענען פאַרפאָלגט געוואָרן פאַר זייערע פּאָליטישע אַנשויאונגען.

די יוגנטלעכע לובלינער רעוואָלוציאָנערע עלעמענטן, וועלכע זענען געקומען קיין ניו־יאָרק, זענען געוואָרן פאַרצווייפלט, נישט געקענט צוזען די סביבה, אין וועלכע די עמיגראַנטן האָבן פאַרבראַכט, און די שווידערלעכע עקספּלאָטאַציע וואָס האָט געהערשט דאָ. זיי האָבן זיך נישט געקענט צופּאַסן צו די קאָנסערוואַטיווע אָרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן עקזיסטירט צו יענער צייט. מען האָט געזוכט איין אָרגאַניזאַציע, וואו מען זאָל קענען זיך אויסלעבן.

דעם שרייבער פון די שורות ליגט נאָך גוט אין זכרון דער געשפּרעך , וואָס ער האָט געהאַט מיט משה בלומענשטאַק אַ זומער פאַרנאַכט אין ניו־יאָרק, אין יאָר 1909. דער געשפּרעך איז געווען — דער אינערונגען פון אונזער אַלטער היים־שטאָט לובלין, דאָס רעוואָלוציאָנערע לעבן, די געהיימע פאַרזאַמלונגען, דאָס קולטורעלע לעבן.

נאָר פלוצים, אומדערוואַרטעט, האָט משה בלומענשטאַק אַ פרעג געטאָן: „דענקסטו נישט אַז עס וואָלט מעגלעך געווען צו גרינדן אַ לובלינער אַרבייטער רינג ברענטש?" נישט טראַכטנדיק קיין סך, האָב איך אויסגערופן: „יאָ — עס איז זיכער מעגלעך". און עס איז געלייגט געוואָרן דער פונדאַמענט פון דעם לובלינער אַרבעטער רינג ברענטש, וועלכער עקזיסטירט שוין 45 יאָר.

אַנטשטאַנען דעם 9־טן דעצעמבער 1909, מיט אַ מיטגלידערשאַפט פון בלויז 32, מיטן נאָמען „לובלינער יאָנגמענס ברענטש 392 אר. רינג". [דער נאָמען איז שפּעטער געענדערט געוואָרן נאָכן טראַגישן טויט פון ערליך אין אַלטער אויף „לובלינער ערליך ברענטש

392 אר. ר.״]. גלייך נאָך דער גרינדונג האָט דער ברענטש אָנגעפאַנגען וואַקסן און פאַרנומען דעם אויבן־אָן אין דעם אַלגעמיינעם לובלינער געזעלשאַפטלעכן לעבן אין ניו־יאָרק.

כמעט די גאַנצע לובלינער יוגנט וואָס האָט זיך געפונען אין ניו־יאָרק, האָט זיך אָנגעשלאָסן אין ברענטש. די יוגנט האָט אָנערקענט, אַז דער אַרבעטער רינג איז די איינציקע יידישע אָרגאַניזאַציע, וואָס איז ראַדיקאַל און סאָציאַליסטיש געשטימט.

דעם לובלינער ברענטש איז אויסגעקומען זיך צו באַטייליקן אין פאַרשידענע געזעלשאַפטלעכע און סאָציאַליסטישע אונטערנעמונגען. דער ברענטש האָט שטענדיק רעאַגירט אויף אַלע וויכטיקע דערשיינונגען וואָס זענען פאָרגעקומען אין דעם יידישן אַרבעטער לעבן פון אַמעריקע.

די טעטיקייט פון ברענטש איז נישט בלויז געפלאַנט געוואָרן פאַר אַמעריקע, זי איז אויך גוט באַקאַנט געוועזן אין דער אַלטער היים שטאָט לובלין, וועו זי איז געוועזן אַן עיר ואם בישראל. מיט אַ ברייטער ברודערלעכער האַנט האָט דער ברענטש מיטגעהאָלפן פינאַנציעל בויען די יידישע קולטור־געביידע, די י.ל. פרץ פאָלקס־שול. אַ גרויסן אַנטייל האָט דער ברענטש גענומען צו העלפן דעם יידישן שפּיטאָל, ווי אויך אַלע אַנדערע יידישע אינסטיטוציעס אין לובלין, וועלכע האָבן זיך געוויטיקט אין הילף.

דער לובלינער ברענטש האָט אויך געגעבן מאַטעריעלע הילף דעם יידישן שרייבער, דעם יידישן וואָרט, זשורנאַל און בוך.

לובלינער פּרויען קלוב פון ברענטש 392 אר.ר.

צווישן די גרינדער פון ברענטש זענען אויך געווען איינציקע פרויען, וועלכע האָבן גענומען אַן אַקטיוון אַנטייל אין אַלע אונטערנעמונגען צוזאַמען מיט די מענער.

דער ברענטש אַלס אַ ראַדיקאַלע פאָרגעשריטענע אָרגאַניזאַציע האָט שטענדיק געזוכט צו בילדן, אַנטוויקלען און דערהויבן די פרוי. דער ברענטש האָט געשטרעבט צו האָבן אַ זעלבסטשטענדיקע לובלינער פרויען אָרגאַניזאַציע. מיט שווערער אָנשטרענגונג, איז ענדלעך, אין יאָר 1928, געלונגען צו אָרגאַניזירן דעם „לובלינער פרויען קלוב״.

דער פרויען קלוב איז נישט געווען קיין אומאָפּהענגיקע אָרגאַניזאַציע; די פרויען האָבן זייער טעטיקייט געפירט צוזאַמען מיט דעם מענער ברענטש; ערשט אין יאָר 1936, אין חודש סעפּטעמבער, איז דער לובלינער פרויען קלוב אָרגאַניזירט געוואָרן אַלס אַ זעלבסטשטענדיקע אָרגאַניזאַציע, וועלכע שטייט אין ענגע פאַרבינדונגען מיטן ברענטש 392.

די מיטגלידערשאַפט פון פרויען קלוב איז אָנפאַנג געווען זייער אַ קליינע, נאָר אַ דאַנק דעם וואָס זיי האָבן געהאַט דאָס גליק צו גרופּירן אַרום זיך אַן ענערגישע גרופּע פרויען, מיט אַן אומגעהויריקן שטאַרקן ווילן, איז די אָרגאַניזאַציע שנעל געוואַקסן.

היינט צו טאָג איז דער פרויען־קלוב דער רוקנביין אויף וועלכן דער ברענטש שטיצט זיך. די האַרציקע באַציִונג פון פרויען־קלוב צו אַלע טעטיקייטן, סיי צו לובלינער אָרגאַניזאַציעס סיים צום אַלגעמיינעם געזעלשאַפטלעכן לעבן דאָ אין לאַנד, איז נישט אָפּצושאַצן.

אין משך פון זיין 18 יאָר־יקער עקזיסטענץ האָט דער פרויען־קלוב פיל טויזנטער דאָלאַרן געזאַמלט צו שטיצן לובלינער לאַנדסלייט, האָט אויך מיטגעהאָלפן צו דער טעטיקייט פון פאַראייניקן לובלינער רעליף, צוזאַמען מיטן ברענטש 392 האָט דער פרויען־קלוב מיטגעהאָלפן אייצוצאָלן — 2.500 דאָלאַר פאַר אַ „יוניט״ וואָינונג אין ישראל.

לינת הצדק אנשי לובלין

די אָרגאַניזאַציע איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1912, מיטן צוועק צו האָבן אַ שול ווו די מיטגלידער קומען זיך צוזאַמען אַלע שבת צום דאַוונען. זי האָט אויך אַן אייגענע סעמעטערי (בית־עלמין). פון צייט צו צייט העלפן זיי אויך צו אין דער הילפסאַרבעט פון פאַראייניקטן לובלינער רעליף.

ערשטער לובלינער רעליף אין ניו-יאָרק

דאָס איז אַ לובלינער פרויען אָרגאַניזאַציע וועלכע איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1925 מיט אַ גאַנץ באַשטימטער צאָל מיטגלידערינס; זייער געזעלשאַפטלעך לעבן איז נישט ווייט אויסגעברייטערט געוואָרן. האָבן אבער זייער פיל מיטגעהאָלפן אין דער הילפסזאַמל־אַרבעט פאַר לובלין. — זייער איצטיקע טעטיקייט איז בלויז געווידמעט זייערע אייגענע מיטגלידערינס.

פאַראייניקטער לובלינער רעליף אין ניו־יאָרק

ווען די ערשטע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראָכן, זענען אָנגעקומען ידיעות פון פאַרשידענע אומגליקן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לובלין. שוין דאַמאָלט, אין די יאָרן 1914—1915, האָט מען אָנגע־פאַנגען טראַכטן וועגן אַ הילפס־אָרגאַניזאַציע, וואָס זאָל קענען העלפן די ליידנדיקע.

די איניציאַטאָרן אויף דעם געביט זענען געווען די מיטגלידער פון לובלינער ברענטש פון אַרבעטער רינג. עס איז גערופן געוואָרן אַ מאַסן־פאַרזאַמלונג, און אַ הילפס־קאָמיטעט פאַר לובלין איז געשאַפן געוואָרן. אויף דער ערשטער פאַרזאַמלונג איז געזאַמלט געוואָרן די ערשטע טויזנט דאָלאַר, וואָס איז געשיקט געוואָרן קיין לובלין.

ווען דער „הילפסקאָמיטעט" איז געגרינדעט געוואָרן, האָט מען גלייך זיך געשטעלט אין קאָנטאַקט מיט אַלע לובלינער אין ניו־יאָרק צו זאַמלען שטיצע פאַר לובלין. די לאַנדסלייט האָבן דערפילט דעם שמערץ, די ביטערע לאַגע פון זייערע אייגענע שוועסטער און ברודער, און אַ גרויסע טעטיקייט האָט זיך אַנטוויקלט.

אין די יאָרן 1936־7 האָט זיך געשטאַרקט דער אַנטיסעמיטיזם אין פּוילן. עס הויבט זיך אָן דער ווירטשאַפטלעכער באָיקאָט אויף יידן.

דער באָיקאָט האָט זייער שטאַרק געטראָפן די יידישע באַפעלקערונג אין לובלין, אָבער צום שטאַרק־סטן האָבן געליטן די יידישע אינסטיטוציעס.

צו יענער צייט האָבן אין ניו־יאָרק עקזיסטירט צוויי הילפסקאָמיטעטן. דער לובלינער הילפסקאָמיטעט וועלכער איז געגרינדעט געוואָרן דורך די מיטגלידער פון ברענטש 392 אַר. רינג האָט זיך אַממערסטן אונ־טערגענומען צו שטיצן און העלפן אויפבויען די י.ל. פּרץ פאָלקס־שולע; אַ צווייטע הילפסאָרגאַניזאַציע איז געשאַפן געוואָרן אין דער פּראָגרעסיוו לובלינער בענעוואָלענט סאָסייעטי, וועלכע האָט געשטיצט דאָס יידישע שפּיטאָל. און אַזוי־ווי די צוויי קאָמיטעטן האָבן באַדאַרפט קריגן ביישטייערונגען פון די זעלבע לובלי־נער, וואָס האָבן זיך געפונען אין ניו־יאָרק, זענען פאָרגעקומען מיספאַרשטענדנישן צווישן די לאַנדס־לייט; דאָס האָט געשטערט אַז מען זאָל קענען קריגן די געהעריקע שטיצע פאַר די לובלינער אינסטיטוציעס. דאָס האָט דערפירט, אַז מען זאָל גרינדן איין הילפס אָרגאַניזאַציע, וועלכע זאָל קענען צוזאַמען העלפן די נויטבאַדערפטיקע אין לובלין.

אין אָקטאָבער 1937 איז ביי אַ מאַסן פאַרזאַמלונג פון אַלע לובלינער אָרגאַניזאַציעס אין ניו־יאָרק, גע־גרינדעט געוואָרן דער „פאַראייניגטער לובלינער רע־ליף" וועלכער איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן פון פינף לובלינער אָרגאַניזאַציעס:

1. פּראָגרעסיווער לובלינער בענעוואָלענט אַסס'ן;
2. לובלינער ערליך ברענטש 392 אַרבעטער רינג;
3. פרויען קלוב פון ברענטש 392;
4. לינת הצדק אנשי לובלין;
5. ברענטש 19 א.פ.פ.א.

באַלד אין אָנפאַנג זענען אויסגעאַרבעט געוואָרן פּלענער, אַז די הילף זאָל אָוועקגעשטעלט ווערן אויף קאָנסטרוקטיווע יסודות, אַז מיט דער הילף וואָס לובלין וועט באַקומען, זאָלן די לובלינער אַליין זיך קאָנען העלפן.

דער פאַראייניקטער לובלינער רעליף איז געוואָרן דער כוח צווישן די לובלינער לאַנדסלייט, וועלכער האָט עקשנותדיק, מיטן פעסטן בטחון געווירקט צווישן די לובלינער, אַז זיי זאָלן נישט אָפּשטיין מיט זייערע באַשטייערונגען צו העלפן דער אַלטער היימשטאָט.

כאָטש מען האָט אַ געוויסע צייט געשיקט געלטער קיין לובלין, האָבן מיר אָבער קיין אמת'ן קאָנטאַקט מיט לובלין נישט געהאַט; ערשט ווען ברענטש 392 אַר. ר. האָט געפייערט זיין 25־יאָריקן יובילעום, זענען ביים אַרויסגעבן אַ זשורנאַל, איינגעלאַדן געוואָרן אייניקע לובלינער שרייבער צו זיין פאַרטרעטן מיט אַרטיקלען אין זשורנאַל. אויף דעם האָבן זיך אָפּגערופן און באַטייליקט מיט אַרטיקלען: יעקב ניסנבוים, בעלאַ שפּירא, ש. מענדעלסאָן, יעקב פּאַט, און אַנדערע. פון דאַמאָל אָן איז געשלאָסן געוואָרן אַ שטענדיקער ברייטלעכער קאָנטאַקט צווישן לובלין און ניו־יאָרק.

דער לעבנדיקער קאָנטאַקט מיט לובלין איז צום באַדויערן איבערגעריסן געוואָרן ווען די צווייטע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראָכן, און מען האָט מער קיין שטיצע נישט געקאָנט שיקן.

נאָך דער צווייטער וועלט מלחמה האָט דער פאַר־אייניקטער לובלינער רעליף באַקומען פרישע זאָרגן, כדי צו קענען אַנטקעגן קומען וואָס שנעלער מיט הילף. עמיגראַציע אין פרידנס־צייט איז אַ נאַטירלעכע

דערשיינונג. דער עמיגראַנט זוכט זיין עקאָנאָמישע לאַגע צו פאַרבעסערן, זוכט אַ צווייט לאַנד; אַנדערש איז געווען אין היטלערס מלחמה־צייט. מען האָט נישט עמיגרירט, נאָר געלאָפן פון טויט שרעק, פון הונגער און נויט. ווייגעשרייען זענען אָנגעקומען צום פאַראייניקטן לובלינער רעליף פון פילע לובלינער וועלכע זענען געווען אָפּגעשניטן פון זייער אַלטער היימשטאָט לובלין, אָפּגעשניטן פון זייערע משפחות און קרובים.

דער פאַראייניקטער לובלינער רעליף האָט אָנגעווענדט אַלע מיטלן צו קענען קומען אין דירעקטער פאַרבינדונג מיט לובלינער וועלכע זענען געווען צעשפּרייט אין פאַרשידענע לאַגערן, כדי צו קענען לינדערן זייער שווערע סיטואַציע. יעדעס מאָל איז דער אָפּרוף פון פאַראייניקטן לובלינער רעליף צו די הילפס־רופנדיקע לובלינער געווען אַ וואַרימער און אַ ברודערלעכער.

טראָץ דער שווערער לאַסט און פאַראַנטוואָרטלעכקייט, וואָס דאָס האָט פאַרשאַפט דעם פאַראייניקטן לובלינער רעליף, האָט ער גלייך ווי די מלחמה האָט זיך געענדיקט, געשיקט צו די לעבנגעבליבענע יידן אין לובלין, פעקלעך שפּייז און מעדיקאַמענטן פאַר פילע טויזנטער דאָלאַרן, געשיקט שטיצע אין די לאַגערן אין דייטשלאַנד און קיין ארץ־ישראל און אין פילע פאַרשידענע לענדער ווו לובלינער לאַנדסלייט זענען געווען. אַ שווערער פּראָבלעם האָט מען געהאַט מיט די יעניקע לובלינער וועלכע זענען געקומען קיין ניו־יאָרק, כדי זיי איינצואָרדנען אין לאַנד, און אין פיל פאַלן צו געפונען פאַר זיי באַשעפטיגונג.

ווען די דעלעגאַציע פון צענטראַלן יידישן קאָמיטעט פון פוילן איז געקומען קיין ניו־יאָרק מיטן ד״ר הערשענהאָרן אַלס איינער פון דער דעלעגאַציע, האָט דער פאַראייניקטער לובלינער רעליף אַראַנזשירט אַ קבלת־פּנים פאַר די דעלעגאַטן. דעם פּלאַן פון דער דעלעגאַציע, אַז מיר אין אַמעריקע זאָלן צוהעלפן בויען אַ היים פאַר די יתומים־קינדערלעך וועלכע זיי קלויבן צוזאַמען פון אַלע פאַרוואָרפענע ווינקלעך, האָט דער פאַראייניקטער לובלינער רעליף האַרציק אויפגענומען און גלייך דערלאַנגט ד״ר הערשענהאָרן אַ טשעק אויף פינף טויזנט (5000) דאָלאַר. צום געזעגנונגס־אָוונט האָט מען אויך ד״ר הערשענהאָרן מיטגעגעבן 500 דאָל׳ אַז ער זאָל דאָס צעטיילן וועמען ער וועט געפונען פאַר נויטיק. אַ צייט שפּעטער האָט דער פאַראייניקטער לובלינער רעליף באַקומען באַשטעטיגונגען פון די לובלינער וועלכע ער האָט געהאָלפן.

פאַר די דרייסיק יאָר וואָס דער רעליף עקזיסטירט איז זיין טעטיקייט געוואַקסן. אַ דאַנק דעם וואָס ביי זיין רודער זענען געשטאַנען געטרייע און פאַרדינסטפולע טוער, איז די וויכטיקע רעליף טעטיקייט נישט נאָר פון גרויס באַדייטונג פאַר די לובלינער אין ניו־יאָרק, נאָר אויך פאַר אונזערע לאַנדסלייט פון דער גאַנצער וועלט, דאָס שאַפט אַן אַלגעמיין אָרגאַנזירט לובלינער יידיש לעבן אין אונזער אַלגעמיינעם גלות: לובלין.

ל. עדעלשטיין

די לובלינער לאַנדסמאַנשאַפט אין פּאַריז

די לובלינער עמיגראַציע קיין פראַנקרייך דאַטירט נאָך פֿון פֿאַר דעם ערשטן וועלט־קריג. נאָכן 5־טן יאָר זענען אַ סך אַרבעטער־טוער און אַנדערע פרייהייט־זוכנדיקע מענטשן אַנטלאָפן פון צאַרישן רוסלאַנד און זיך באַזעצט אין פראַנקרייך.

נאָר נאָך פריער האָט מען געהערט וועגן יחידים לובלינער אין פראַנקרייך, ווי למשל: זאַלקינד הוראָוויץ, וועלכער האָט גענומען אַן אַנטייל אין דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע. דער פילאָסאָף עמיל מאירסאָן.

אין יאָר 1908 איז אַנטשטאַנען די ערשטע לובלינער לאַנדסמאַנשאַפט אין פראַנקרייך, לויט דער איניציאַטיוו פון וואָלף פיין, לייבל גאָלדבערג, סאַנע פריימאַן און האָניגבערג. זיי האָבן זיך געשטעלט די אויפגאַבע צו העלפן נויטבאַדערפטיקע לאַנדסלייט.

די דאָזיקע אַלט־לובלינער לאַנדסמאַנשאַפט עקזיסטירט נאָך ביז היינט, ווען איך שרייב אָט די שורות. איר פאָרזיצער איז היינט (1952) וואָלקאָם.

אין די יאָרן 1924—1925 האָט דער גרויסער עקאָנאָמישער קריזיס אין פוילן געשטויסן די יידן צו אַן עמיגראַציע קיין אויסלאַנד. יידן האָבן זיך געלאָזן קיין ארץ־ישראל, אַמעריקע, דייטשלאַנד און פראַנקרייך.

קיין פּאַריז איז אָנגעקומען אַ יונגער עלעמענט. די עקזיסטירנדיקע לאַנדסמאַנשאַפט האָט נישט געקאָנט באַפרידיקן די באַדערפענישן פון די ניי־אָנגעקומענע. די אַלטע עמיגראַנטן האָבן נישט פאַרשטאַנען די נייאָנגעקומענע און זייערע נויטן. עס איז דעריבער געבוירן געוואָרן דער געדאַנק צו שאַפן אַ לאַנדסמאַנשאַפט פון דער נייער, יונגער לובלינער עמיגראַציע.

אין אַ קאַפע־הויז אויף באַסטיל אין אַ זומערדיקן אָונט פון יאָר 1929 איז געבוירן געוואָרן די נייע לובלינער לאַנדסמאַנשאַפט, וועמען מען האָט אַ נאָמען געגעבן „קינדער פון לובלין".

די ערשטע גרינדונגס־פאַרזאַמלונג איז פאָרגעקומען אינטערן פאָרזיץ פון שלום זינגער און האָט אויסגעקליבן אַ קאָמיטעט פון: חיים דאַווידזאָן, יהושע בלומענשטאָק, זשאַק גאָלדבוים, זשאָזעף זאַנדמאַן און אַנדערע.

אין פוילן האָט זיך צו יענער צייט פאַרפעסטיקט ביי דער מאַכט דער האַלב־פאַשיסטישער פּילסודסקי־רעזשים. קיין פראַנקרייך זענען אָנגעקומען ידיעות, אַז די תפיסות פוילן זיך אָן מיט דער יידישער פּראָגרעסיווער יוגנט.

דער לובלינער „זאַמעק" איז געווען איבערפולט. עס איז דאָרט פאַרפייניקט געוואָרן דער לובלינער אַרבעטער־טוער אברהם ענגלענדער, משה שטרומפּמאַן, מילער, יונגמאַן און אַנדערע זענען פאַרמשפּט געוואָרן צו צענדליקער יאָרן תפיסה.

אין יאָר 1933 קומט אָן קיין פּאַריז די לובלינערין טעשקע טענענבוים־פּאַרשטעטער, וועמען ס'איז געלונגען זיך אַרויסצובאַקומען פון פוילן, ווו די פּאָליציי האָט זי געזוכט. אויף איר איניציאַטיוו אַנטשטייט דער געדאַנק צו שאַפן אין פּאַריז אַ פּאַטראָנאַט, וואָס זאָל העלפן די לובלנער פּאָליטישע געפאַנגענע און גערודפטע.

אויף אַ צוזאַמענטרעף אין בעלוווילער אַרבעטער־קלוב איז באַשלאָסן געוואָרן צו אָרגאַניזירן אַזאַ קאָמיטעט.

דער קליינער קאָמיטעט האָט אָנגעהויבן אַן אויפקלערונג־אַרבעט צווישן די לובלינער און שוין נאָך אַ קורצער צייט האָבן זיך גענומען אַנשליסן אינעם פּאַטראָנאַט אַ סך לובלינער אין פּאַריז און אין אַנדערע שטעט פון פראַנקרייך.

פון דער טעטיקייט פונעם פּאַטראָנאַט איז כדאַי צו דערמאָנען עטלעכע עפּיזאָדן:

אין יאָר 1935 האָבן מיר באַקומען די ידיעה, אַז דער לובלינער אַרבעטער־טוער לייבל שטשעראַנסקי זיצט אין אַ וואַרשעווער טורמע און איז קראַנק. מען האָט אונדז צו וויסן געגעבן, אַז ס'איז נויטיק אַ גרעסערע סומע געלט, מיט וועלכער מען וואָלט אים אפשר געקאָנט אַרויסנעמען אויף קויציע. עס

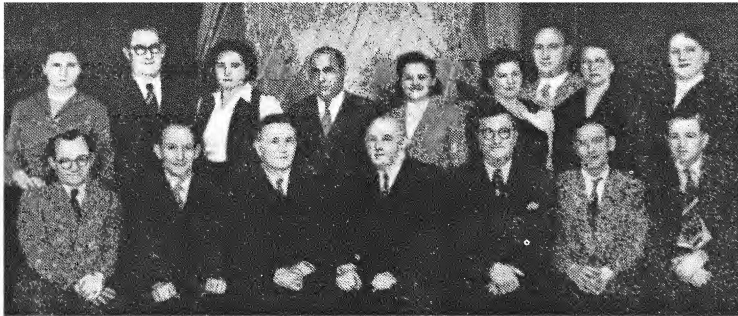
האָט נישט געדויערט קיין צוויי וואָכן און מיר האָבן איבערגעשיקט קיין פּוילן 500 זל׳. אין עטלעכע וואָכן שפּעטער האָט זיך לייבל שטשעראַנסקי שוין געפונען אין פּאַריז און אַליין מיטגעאַרבעט אין פּאַטראָנאַט.

אין דער זעלבער צייט איז אויך געקומען קיין פּאַריז פון לובלין שמואל מאַירסאָן, וועלכער איז אַרויס פון תפיסה שוין אַ שווער־קראַנקער און איז אין פּאַריז נאָך אַ פאַרהעלטנישמעסיק קורצער צייט געשטאָרבן.

מיר האָבן דורכגעפירט געמיינזאַם די אַקציעס מישאַ בראָנשטיין, חיים יונגמאַן, באָלעק זיגלמאַן, משה לעווינזאָן, מאַריאַן ראָזענקאָפּ, טורקלטויב, מאַנ־דעלברויט, שמואל וויינבערג — האָבן זיך אויסגע־צייכנט אויף פאַרשידענע פראָנטן.

במשך פון דער גאַנצער צייט פון בירגער־קריג אין שפּאַניע זענען מיר געשטאַנען אין כסדרדיקער פאַרבינדונג מיט די לובלינער קעמפער; זיי געשיקט גרוסן און פּעקלעך.

ווען ס׳האָט זיך פאַרענדיקט די מלחמה אין שפּאַניע און אַ גרויסער טייל פון אונדזערע לובלינער

דער קאָמיטעט פון דער לאַנדסמאַנשאַפט „די קינדער פון לובלין" אין פּאַריז, אין יאָר 1952.
פון רעכטס אויף לינקס: שטייען — פרוי גאָלדאַדלער, פרוי טראַכטענבערג, ראָזענבלום, פרוי זשעלאַזאָ, טעשקע טענענבוים, בראפמאן, פרוי שטאַמפּאַטער, לעדערמאַן, פרוי שפּיראָ; זיצן — זשעליאַזאַ, שפּירא, גאָלדאַדלער, גאָלדבוים, דאַווידזאָן, זאַנדמאַן, ל. עדעלשטיין.

בעת דער דער פאַרפּלייצונג אין פּוילן, בשעת דער „זבאָנשין־גזרה", ביים שאַפן אַ פאָלקס־קיך פאַר פּליטים פון דייטשלאַנד און אויך בעת דע אַקציע פאַר דער פאָלקס־קליניק, געשאַפן דורכן „אַרבעטער־אָרדן".

אין 1936 איז אויסגעבראָכן דער בירגער־קריג אין שפּאַניע. פון דער גאַנצער וועלט האָבן אָנגעהויבן שטראָמען יוגנטלעכע אין דער אינטערנאַציאָנאַלער בריגאַדע צו הילף דעם שפּאַנישן פאָלק.

צווישן די דאָזיקע פרייוויליקע האָבן זיך אויך געפונען אַן ערך 20 לובלינער. פון וועלכע איך געדענק: יחזקאל האָניגשטיין, ישראל האַלבערבערג, קאָמאַנדיר פון דער „באָטווין־קאָמפּאַניע", געפאַלן ביי דער עבראָ, יחזקאל גאָלדשטיין, גדליה שפּיראָ, באָט, שפּייזער — אלע געפאַלן אין קאַמף.

קעמפער זענען אויפן פראַנצויזישן באָדן אינטערנירט געוואָרן — האָט אויך דאָ דערגרייכט זיי אונדזער הילף.

אין 1940 זענען אַ טייל פון די אינטערנירטע אַרויסגעשיקט געוואָרן אין לאַגער דזשעלפאָ (אַל־זשיר). צווישן זיי זענען געווען די לובלינער: מישאַ בראָנשטיין, באָלעק זיגלמאַן, חיים יונגמאַן און עטלעכע אַנדערע. דער פּאַטראָנאַט האָט אויך אַהין געשיקט פּעקלעך און געלט.

אַדאַנק די באַמיאונגען פון לובלינער אין פּאַריז איז געלונגען אויך צו באַפרייען עטלעכע פון אונ־דזערע לאַנדסלייט (לעווינזאָן, ראָזנקאָפּ) פון אינ־טערנירונג-לאַגער.

אין יאָר 1939 האָבן מיר געפייערט דעם צעניאָ־ריקן יובילייַ פון דער לאַנדסמאַנשאַפט און קורץ

דערנאָך איז אויסגעבראָכן דער וועלט־קריג. פון דער אַלטער היים האָבן מיר באַקומען שוידערלעכע ידיעות.

אַלע יונגע לובלינער האָבן זיך אַנגאַזשירט צו דער פאַרטיידיקונג פון פראַנקרייך קעגן דער היט־לעריסטישער בעסטיע. אַ טייל איז אַוועק אויפן פראָנט און אַ טייל איז געבליבן אין פּאַריז. אין 1940, ווען די היטלער־חיילות האָבן באַזעצט פּאַריז, האָבן מיר זיך דערוווּסט ווער פון אונדזערע איז אומגעקומען און ווער געפינט זיך אין געפאַנגענ־שאַפט. מיט די לעצטע האָבן מיר זיך געשטעלט אין קאָנטאַקט און געבראַכט זיי גרוסן פון פאַמיליע און באַקאַנטע.

אַ ביסל שפּעטער, ווען עס אָרגאַניזירט זיך די רעזיסטאַנץ־באַוועגונג, טרעפן מיר אויך דאָרט לוב־לינער. אין פּאַריז און אין ליאָן, אין גרענאָבל און אין פאַרשידענע שטעט, אומעטום, ווו דער קאַמף מיטן שונא איז געוואָרן געפירט, האָט מען געפונען אונ־דזערע לובלינער מיט דער ביקס אין דער האַנט.

צווישן די לובלינער, וואָס האָבן גענומען אַן אַקטיוון אַנטייל אין דער ווידערשטאַנד־באַוועגונג דאַרף מען נאָך דערמאָנען [1]) זשאָזעף קאַפּף (אומגע־קומען אַלס ערובניק) טעשקע טענענבוים־פּאַרשטע־טער, (געווען אויף דעפּאָרטאַציע אין ראַווענסבריק און איז דערנאָך פאַר איר ווידערשטאַנד־טעטיקייט אויסגעצייכנט געוואָרן דורך דער פראַנצויזישער רעגירונג מיט אַ מיליטערישן גראַד. אין דורך דער פוילישער רעגירונג מיטן „גאָלדענעם פאַרדינסט־קרייץ"); אהרן־לייב וואַלאַך (דער פאָטער פון עליע וואַלאַך), משה ראָזענבוים. אין דער סאָלידאַריטעט־אַרבעט האָבן מיטגעאַרבעט פרוי געניאַ שפּירא, פרוי עדזשע וואַגמאַן־טראַכטענבערג א. א.

צווישן די לובלינער, וואָס זענען דורך די היט־לעריסטן דעפּאָרטירט געוואָרן פון פּאַריז און נישט מער צוריקגעקומען, זענען געווען אַ סך טוער און אַקטיוויסטן סיי פון דער לאַנדסמאַנשאַפט, סיי פון יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן בכלל. כ'וויל דערמאָ־נען טעמעלע וואַלאַך, די מוטער פון עליע וואַלאַך, שלמה און פערעלע האַניקספעלד, סעם ניסענהאָלץ.

נאָכן באַפרייען פּאַריז

אין פעברואַר 1945 זענען זיך צונויפגעקומען די לאַנדסלייט: גאָלדבוים, פעפער, זאַנדמאַן פערלשטיין, וואַלאַך און לייבעלע עדעלשטיין. אויף דער זיצונג איז געשאַפן געוואָרן אַ קאָמיטעט פון דער לאַנדס־מאַנשאַפט. מיר האָבן זיך אָפּגעגעבן אַ חשבון פון דער לאַסט, וועלכע מיר דאַרפן נעמען אויף זיך, אויב מיר זענען געבליבן לעבן.

מיר זענען נאָך אַליין נישט געווען סיטוירט. אָבער וואַרטן האָבן מיר נישט געוואָלט. וואָרום צי האָט מען דען געקאָנט דעמאָלט זאָרגן בלויז פאַר זיך אַליין? צי האָט מען געקאָנט צוקוקן צו די נויטן און נישט רעאַגירן?

ווען ס'איז אַנטשטאַנען די איניציאַטיוו אַרויס־צוגעבן אַ מאָנאָגראַפיע וועגן לובלין אין יידיש, האָט אונדזער לאַנדסמאַנשאַפט געווידמעט דעם גרעסטן טייל פון איר טעטיקייט דעם דערגרייכן פונעם דאָזיקן ציל.

אַזוי ווי די מאָנאָגראַפיע האָט געדאַרפט דער־שיינען אין פּאַריז, איז במילא דער גרעסטער טייל אַרבעט געפאַלן אויף אונדז. ס'האָט זיך געהאַנדלט אין שאַפן די נייטיקע פאָנדן, צונויפזאַמלען מאַטער־יאַלן, פאַרזיכערן די רעדאַקציאָנעלע אַרבעט א.א.וו. ס'איז אָבער אויך געווען פאַר אונדז אַ גרויסער כבוד. מיר זענען געווען באַוווּסט, אַז די דאָזיקע אויפגאַבע איז אַ הייליקע שליחות, וועלכע מיר דאַרפן דערפולן.

אַדאַנק דער איבערגעבנקייט פון אונדזערע לאַנדס־לייט איז אונדז געלונגען אַרויסצוגעבן דאָס גרויסע ווערק, וואָס טראָגט דעם נאָמען „דאָס בוך פון לובלין".

מען דאַרף דערביי דערמאָנען, אַחוץ דעם בוך־קאָמיטעט און דער רעדאַקציע, אויך די גרויסע מאַטעריעלע הילף מצד עטלעכע אונזערע לאַנדסלייט: משה לעווינזאָן, ירחמיאל באַווניק, קליינמאַן, טורבינער און ראָסטעט, ווי אויך מצד דער פאַמיליע משה און אסתר קאַץ.

אין יאָר 1954 איז פאָרגעקומען אַ שפּאַלטונג אין אונזער לאַנדסמאַנשאַפט און ביי היינט צו טאָג האָבן מיר אין פּאַריז צוויי אָרגאַניזאַציעס פון לובלין: „די קינדער פון לובלין (לינק־געשטימטע) און אַן אַלגעמיינע לובלינער לאַנדסמאַנשאַפט.

[1]) זע אישים: בוט סלק, בורשטין יוסף, בלומשטוק יהושע, וואַלאַך אליהו. צווישן די אַקטיווע טוער פון דער אונטערערדישער־באַוועגונג איז אויך געווען דער שרייבער פון די שורות, דער לאַנגיאָריקער סעקרעטאַר פון דער לובלינער לאַנדסמאַנשפט אין פּאַריז, לייב (לייבעלע) עדעלשטיין. — די רעדאַקציע.

י. רייכענשטיין

די לובלינער לאַנדסמאַנשאַפט אין פּוילן

אין 1946, ווען די לובלינער יידן, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט, זענען צוריקגעקומען אין זייער היימשטאָט און דערזען דעם גרויסן חורבן, וואָס די היטלערישע אָקופּאַציע האָט איבערגעלאָזט, האָט אַ גרופּע געזעל־שאַפטלעכע טוער באַשלאָסן צו שאַפן אַ לובלינער לאַנדסמאַנשאַפט־קאָמיטעט.

דער געשאַפענער קאָמיטעט האָט זיך געשטעלט אין קאָנטאַקט מיט אַלע עקזיסטירנדיקע לובלינער לאַנדס־לייט־קאָמיטעטן אין גאָר דער וועלט. ער האָט דורכגעפירט אַ רעגיסטראַציע פון די לעבן־געבליבענע וועלכע האָבן זיך אין יענער צייט געפונען אין אַלע שטעט און שטעטלעך אין פּוילן און האָט דאָרט אָרגאַ־ניזירט לאָקאַלע לאַנדסמאַנשאַפט־קאָמיטעטן. ס'האָט אָנגעהויבן אָנצוקומען די ערשטע מאַטעריעלע הילף פון אויסלאַנד (סיי אין געלט סיי אין מלבושים), וואָס איז פאַרטיילט געוואָרן צווישן די נויטבאַדערפטיקע לובלינער, אומאָפּהענגיק, אין וועלכן אָרט זיי האָבן זיך געפונען. די דאָזיקע הילף איז אָנגעגאַנגען ביזן יאָר 1949.

אין די שבועות־טעג פון יאָר 1947 איז פאָרגעקומען אין דער שטאָט ווראָצלאַוו די ערשטע אַלפּוילישע לאַנד־קאָנפערענץ פון דעלעגאַטן פון לובלינער קאָמי־טעטן. אויף דער דאָזיקער קאָנפערענץ איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ צענטראַלע פאַרוואַלטונג מיטן זיצאָרט אין לובלין. זי איז באַשטאַנען פון ד״ר הערשענהאָרן, אהרן ניסענבוים, לייבל לערער, מאיר שילדקרויט, יצחק רייכענשטיין, לייזער פייערטאָג, יוסף אָפּאַטאָווסקי, שמחה אייכענבוים, נתן הערצמאַן, אַדוואָקאַט טעמקין און ישראל גראָסמאַן. דער קאָמיטעט איז געשטאַנען אויפן שטאַנדפּונקט, אַז דאָס וויכטיקסטע דאַרף זיין נישט די הילפס־טעטיקייט, נאָר ס'דאַרף אַ סך געטאָן ווערן צו דערהאַלטן דעם זכר פון אַמאָליקן יידישן לובלין.

סעפּטעמבער 1947 איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ צוזאַמענפאָר אין לובלין. ס'זענען זיך צונויפגעקומען עטלעכע הונדערט לובלינער פון אַלע ווינקעלעך פון פּוילן. אין דעם טאָג איז פאָרגעקומען אַן אָנדענק־מאַניפעסטאַציע איבער די חרובע גאַסן פון געוועזענעם יידישן געטאָ. אויפן בית־עולם אויף אוניצקאַ איז אַנטהילט געוואָרן אַ דענקמאָל צום אָנדענק פון די לובלינער קדושים און עס איז פּראָקלאַמירט געוואָרן דער 9־טער נאָוועמבער, כ״ט חשון, ווי אַן אַלגעמיינער יאָרצייט־טאָג פאַר אַלע לובלינער. ס'איז אויך באַשלאָסן געוואָרן אַרויסצוגעבן אַ מאָנאָגראַפיע וועגן אַמאָליקן יידישן לובלין.

כדי צו רעאַליזירן דאָס אַרויסגעבן די מאָנאָגראַפיע, האָט דער קאָמיטעט ספּעציעל דעלעגירט צו די לובלי־נער אין אַלע שטעט אין פּוילן דעם בן־עיר הערש פראַקטער, וועלכער האָט צונויפגעזאַמלט מאַטעריאַל.

די לובלינער לאַנדסמאַנשאַפט האָט דורכגעפירט צוויי אַרבעטן פון וויכטיקער באַדייטונג:

1) אויף לענטשינסקאַ גאַס איז געפונען געוואָרן אַ גרוב, אין וועלכן דער בעסטיאַלער היטלעריסטישער אָקופּאַנט האָט לעבעדיקערהייט באַגראָבן 300 דער־וואַקסענע און 50 קינדערלעך פון יתומים־הויז. די דאָזיקע קערפּערס זענען געוואָרן עקסהומירט און אין 30 קאַסטנס געבראַכט צו קבר־ישראל אין אַ ברודער־קבר אויפן בית־עולם אויף אוניצקאַ.

2) דער בית־עולם אויף אוניצקאַ גאַס און דער אַלטער היסטאָרישער בית־החיים אויף שעננאַ־קאַלי־נאָווסקיעגאָ איז דורכן אָקופּאַנט פאַרניכטעט געוואָרן. די בית־עלמינס זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ אָרט פאַר אומרייניקייטן און פאַר פאַשן בהמות. דער לאַנדסמאַנשאַפט־קאָמיטעט האָט צו דעם געמאַכט אַ סוף. דער בית־עולם פון אוניצקאַ איז אַרומגעצוימט געוואָרן מיט אַ נייעם פּאַרקן (1.100 מעטער) און אויך דער בית־החיים אויף שעננאַ איז ווי געהעריק באַוואָרנט געוואָרן דורך רעמאָנטירן די צעשטערטע מויער. ס'זענען אויך אָנגאַזשירט געוואָרן צוויי היטערס צום אָפּהיטן די בית־החיימס. אויף צו דעקן די הוצאות פאַר דער דאָזיקער אַרבעט האָט שוין נישט געסטאַיעט די הילף פון אויסלאַנד און ס'איז דורכגעפירט געוואָרן אַ זעלבסטבאַשטייערונג צווישן די לובלינער אין פּוילן.

דער קאָמיטעט האָט אויך צונויפגעזאַמלט די מצבות מיט וועלכע דער אָקופּאַנט האָט אויסברוקירט אייניקע גאַסן אין שטאָט און זיי צוריק איבערגעפירט אויפן בית־עולם.

ערשטע באַראַטונג פון פאַרשטייער פון לובלינער לאַנדסמאַנשאַפטן אין פוילן, דעם 13־טן אפריל 1947 אין לובלין.

דער קאָמיטעט האָט יאָר־יערלעך דורכגעפירט אימפּאָזאַנטע יאָרצייט־צערעמאָניעס.

מיטן אַנטשטיין פון מדינת ישראל האָט דער ווייטגרעסטער טייל פון די לובלינער פאַרלאָזט פוילן. אָבער אויך אין ישראל האָבן די געקומענע טוער פאָרגעזעצט זייער טעטיקייט אויף פאַרשידענע אָפּשניטן.

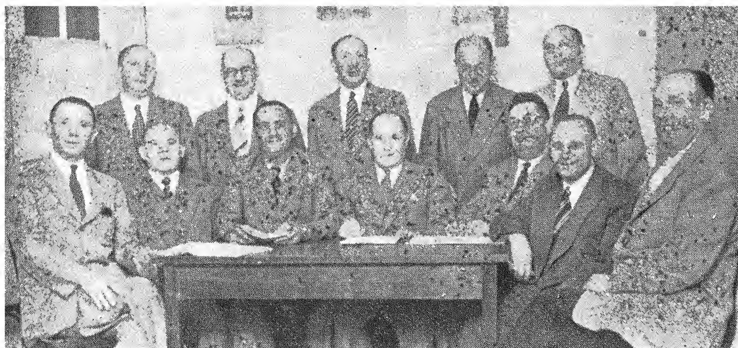
ק. מעזעריצקי

פאַרבאַנד פון לובלינער און אומגעגנט
אין בוענאָס איירעס

דער לובלינער ל״מ פאַריין, געגרינדעט אין יאָר 1927, האָט געפירט אַ נאָרמאַלע טעטיקייט ביז דער אַנטשטייאונג פון מדינת־ישראל. סוף יאָר 1949, ביים צווייטן אַלגעמיינעם קאַמפּיין, האָט אַ גרופּע פון דער פאַרוואַלטונג געוואָלט איינצווינגען אויף דער מיטגלידערשאַפט, זיי זאָלן זיך ביישטייערן אויפן פאָלקס־קאַמפּיין (זייער ציל איז געווען צו צעשטערן דעם אַלגעמיינעם קאַמפּיין). דאָס האָט אַרויסגערופן פּראָטעסטן פון אַ טייל פון דער פאַרוואַלטונג, ווי אויך פון אַ גרעסערער צאָל מיטגלידער. פאַר זייער פאַררעטערישער אַרבעט קעגן מדינת־ישראל, זענען מיר געווען געצוווּנגען איבערצורייסן מיט זיי און שאַפן דעם איצט־עקזיסטירנדיקן פאַרבאַנד אויף קאָריענטעס 1979. עס האָט זיך פאָרמירט אַ פּראָוויזאָרישע קאָמיסיע, וואָס איז צוגעטראָטן צו דער אַרבעט. דעם ערשטן יום־טוב האָט מען אין זאַל פון דער שול מוריזשאָ אַדורכגעפירט די ערשטע אַקאַדעמיע מיט גרויס דערפאָלג. די געשאַפענע געלטער האָבן מיר איבערגעגעבן דעם קרן קימת. אין אַפּריל 1950 האָבן מיר דורכגעפירט אַ צווייטע אונטערנעמונג מיט אַ ווייטערדיקן דערפאָלג. מיר האָבן דעמאָלט איינגעשריבן די שטאָט לובלין אין ספר־הזהב. פון דער הכנסה האָבן מיר אויך געשיקט פעקלעך פאַר אונזערע לאַנדסלייט אין ישראל.

אין 1951 האָבן מיר געשטיצט לובלינער, זיי זאָלן זיך קענען איינאָרדענען אין ישראל. מיר האָבן אויך זיך ביישטייערט פאַר פאַרשידענע נאַציאָנאַלע יידישע אינסטיטוציעס און אויסגעקויפט 100 ביימער פאַרן „יער הקדושים“.

אין 1952 האָבן מיר געמאַכט פאַרשידענע דערפאָלגרייכע אונטערנעמונגען. פון דער הכנסה געשטיצט לאַנדסלייט, וועלכע זענען געקומען פון די לאַגערן קיין בוענאָס־איירעס, געשיקט פעקלעך צו חברים קיין

פאַרוואַלטונג פון לובלינער פאַרבאַנד

מדינת־ישראל און אָנגעהויבן די זאַמלונגען צו פאַר־אייביקן די נעמען פון אונזערע קדושים אין „יער הקדושים״. ביים היינטיקן טאָג שטייען מיר אין קאָנטאַקט מיט אונזערע לאַנדסלייט פון פראַנקרייך און מדינת־ישראל.

אַקטועלער צוזאַמענשטעל פון דער אָנפירונג פון אונזער פאַרבאַנד:

פרעזידענט אברהם בורשטין; וויצע־פרעזידענט יעקב גראַדעל, סאנע באַכער; סעקרעטאַר שמחה גאָלדבוים; פראָ־סעקרעטאַר ליפּע לובאַרד; קאַסירער צדוק פעלד; פראָ־קאַסירער מרדכי באלאבונעק; מיט־גלידער: אברהם הערץ, דוד ניישטיין, יוסף העכטנקאָפּ, אברהם באכער, לייזער באכער; רעכענונגס־איבערזעער: יוסף קערשנבוים, ישראל טעמפעלדינער און לעאָן פילאָזאָף.

זעליק וואַסערשטראָם

לובלינער לאַנדסמאַנשאַפט אין מאָנטרעאָל (קאַנאַדע)

די עקזעקוטיוו פון דער לובלינער לאַנדסמאַנשאַפט אין מאָנטרעאָל
די ערשטע ריי פון רעכטס: ל. לערער סעקרעטאַר, י. הערצמאַן קאַסירער, ז. וואַסערשטראָם וויצע־פאָרזיצער, מ. גאַר־טענבערג פאָרזיצער, פרוי ציטרין פאָרזיצעריך פון פרויען קאָמיטעט, נ. זימעלשטערן וויצע פאָרזיצער, י. קאַפּלאַן פינאנס־סעקרעטאַר, ש. ברייטער, צווייטע ריי פון רעכטס: מ. פרידמאַן, פרוי ק. פרידמאַן, מ. עלמאַן, ש. מאַטשמעקער, פרוי זימעלשטערן, פרוי צווייגהאפט (פון דער היים שאַבעסאָז) און א. צווייגהאַפּט.

אין יאָר 1937 האָבן זיך אין דער שטאָט מאָנטרעאַל צוזאַמענגענומען אַ קליינע גרופּע לובלינער, וואָס האָבן זיך נאָך געפילט אין יענער צייט פרעמד אין לאַנד. און זיי האָבן געגרינדעט אַ לובלינער לאַנדסמאַנשאַפט. דאָס האָט זיי געגעבן אַ מעגלעכקייט אויך צו פירן אַ שטיקל הילפס־אַרבעט פאַר לובלין, ווייל זיי האָבן געוווּסט, אין וואָס פאַר אַ לאַגע זייערע ברידער זענען געבליבן אין לובלין. די ערשטע אויפגאַבע איז געווען: אַ זאַמל־אַקציע, כדי צו פאַרזאָרגן די יידישע אָרימע קינדער, אַז ווען זיי וועלן קומען אין דער פרי אין שול, זאָלן זיי באַקומען אַ גלאָז מילך מיט אַ זעמל. די אַקציע איז געלונגען. די צווייטע אויפגאַבע איז געווען, צו העלפן, אַז די יידישע שולן זאָלן קאָנען אַרבעטן נאָרמאַל. מ׳האָט אויך צוגעהאָלפן צום אויפבויען דאָס גרויסע פאָלקס הויז אויפן נאָמען פון י.ל. פרץ אין לובלין.

די גרינדער פון דער לובלינער לאַנדסמאַנשאַפט אין מאָנטרעאַל זענען געווען אָמאָליקע געזעלשאַפטלעכע טוער אין לובלין: יצחק הערצמאַן, עלי פינקעלשטיין, פסח גאָלדמאַן און פרעזידענט מ. גאָרטענבערג. ביזן היינטיקן טאָג גייען זיי אָן מיט

זייער טעטיקייט. ווען נאָכן גרויסן חורבן זענען אַ פּאָר געציילטע געזעלשאַפטלעכע טוער פון לובלין געקומען אין מאָנטרעאַל, האָט זיי די לובלינער לאַנדסמאַנשאַפט אויפגענומען מיט אָפענע אָרעמס. מיט אונזער קומען איז פאַרגרעסערט געוואָרן אונזער לאַנדסמאַנשאַפט, וואָס פירט אַ ברייט פאַרצווייגטע הילפס־אַרבעט פאַר אונזערע נויטבאַדערפטיקע לובלינער אין ישראל און אין פוילן. די הילף באַשטייט פון שיקן שפּייז־פּעקלעך און מעדיצין. פון צווישן אַלע אונזערע אונטערנעמונגען, וואָס מיר פירן דורך, היטן מיר שטאַרק אָפּ אונזער יאָרצייט נאָך די אומגעקומענע לובלינער יידן, וואָס פאַלט אויס דעם 9־טן נאָוועמבער, לויט ווי ס׳איז א״יף א צוזאַמענפאָר פון אַלע לעבנגעבליבענע לובלינער אין 1947 אין ווראצלאַוו באַשטימט געוואָרן.

אין דער אַרבעט העלפט אונדז אַ לובלינער פרויען קאָמיטעט: די פרויען ציטרין און איר טאָכטער סאַמבערג, זימעלשטערן, גאַרטענבערג, צווייגהאַפט, און פרידמאַן. זיי שאַפן די גרעסטע סומען געלט, און אַ דאַנק זיי קענען מיר העלפן יעדן, וואָס ווענדט זיך צו אונדז.

ב. פּאַקס

די לובלינער אין קאַליפאָרניע

די ערשטע לובלינער, וואָס האָבן באַטראָטן די קאַליפאָרניער ערד אין לאָס־אַנדזשעלעס, זענען געווען די ברידער מאַקס און ישראל ראָז. דאָס איז געווען מיט איבער 40 יאָר צוריק.

צו די ערשטע לובלינער אין לאָס־אַנדזשעלעס געהערן אויך א. טייקעף, דזשעק טערמאַן, ה. שער און מאיר שערמאַן. פון די גאָר יינגערע, וואָס זענען געקומען מיט 30 יאָר צוריק: די שאָנפעלדס, די באָטס, וואַסערשטראָם, מאינט א.א.

אין לאָס־אַנדזשעלעס געפינען זיך איצט (1951) קנאַפּע צוויי הונדערט לובלינער. וווינען אין ווייטע געגנטען. די שטאָט איז אַ צעוואָרפענע, אפשר איז דאָס די סיבה פאַר דער שוואַכער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

די ערשטע לובלינער אָרגאַניזאַציע אין לאָס־אַנדזשעלעס איז געגרינדעט געוואָרן אין 1934, מיטן נאָמען „רעליף־סאָסייטי פאַר די יידן אין לובלין". זי האָט געהאָלפן פאַרשידענע שטאָטישע אינסטיטוציעס אין לובלין און דורכגעפירט דערפאָלגרייכע געלטזאַמלונגען.

אין 1939 איז פאָרגעקומען אַ שפּאַלטונג. אַ נייע לובלינער אָרגאַניזאַציע איז געגרינדעט געוואָרן: דער „לובלינער פּראָגרעסיווער קלוב".

אין 1944 זענען מיר, מיין פרוי און איך, געקומען קיין לאָס־אַנדזשעלעס. די ערשטע נאַכט האָבן מיר זיך צופעליק געטראָפן מיט אַ באַקאַנטער פיינער לובלינער פאַמיליע מיטן נאָמען ־סעם און דאָרע לערפרין. זיי האָבן באַלד אין זייער היים צוזאַמענגערופן

אַ פאָר לובלינער און די „רעליף סאָסייטי פאַר יידן אין לובלין" איז רעאָרגאַניזירט געוואָרן און געקומען צוריק צום לעבן. מיר זענען געווען שטאַרק פאַר־אינטערעסירט צו פאַרייניקןביידע לובלינער אָרגאַ־ניזאַציעס. ס'איז אָבער נישט געלונגען.

אונדזער אָרגאַניזאַציע האָט דורכגעפירט קאָנ־צערטן, באַנקעטן, קלענערע אונטערנעמונגען, אַרויס־געבן זשורנאַלן.

נאָך דער מלחמה האָבן מיר אויפגעשטעלט די ערשטע פאַרבינדונג מיט לובלינער יידן, וואָס האָבן זיך געפונען אין די פאַרשידענע די־פי־לאַגערן אין דייטשלאַנד. מיר האָבן געשיקט אַהין הונדערטער שפייז־און קליידונג־פעקלעך.

מיר האָבן אויך געשיקט הילף קיין לובלין פאַר די לעבן־געבליבענע. 200 דאָלאַר האָבן מיר געשיקט אַלס צושטייער פאַר פאַריכטן דעם צוים אַרום לוב־לינער בית־החיים, וואָס די דייטשן האָבן צעשטערט. 200 דאָלאַר האָבן מיר אויך געשיקט פאַר די הצטר־כותן פון „די קינדער פון לובלין" אין פאַריז.

מפתח השמות

ז.

ח.

ט.

ש.

ת.

תיקוני טעות

עמוד	שורה	כתוב	צ״ל
44	20	והקימה...	ומקים
47	2	פה׳	זהוב
60	5	1890	1630
64		נוסבוים	ניסנבוים
103	5	158	1598
141	18	השלח	השל״ה
150	14	דיה׳	חיה
159	34	אר	ארץ
	48	ולקבו	ולקבוע
165	2	כבן	כב׳
189	36	מספי	מספרי
190	1	חבורא	הבורא
224	18	ליבא	לית
227	13	שחיו	שאחיו
252	12	בקום	בקול
260	28	פרילי	פרל׳ה
264	12	פודבלנה	פודבאלה
271	4	זרועותיו	זרועותיה
286	13	ברוקמן	בריקמן
288	24	וחובסקה	וביחאבסקה
	32	וביחובסקה	וביחאבסקה
289	3	חמילי	חמיה׳לע
290	24	שטיינברג	שניטברג
291	9	בלומברג	בלומנברג
292	30	כאלמצס	חיה־לאה ט
311	17	פאבלוקיטש	פאבלוביץ׳
311	21	גארפוביץ׳	קארפוביץ
318	18	מפלג	מפלגת
326		קויפמן	קיפמן
327		פראקטור	פראקטר
328	6	הרמן	רוברט
328	16	להכות	לחכות
399		מאגדבליט	מאגדלבליט
470	14	ביילה	בלה
470	31	השיל	הרשיל
480	8	1ת26	1926
487	19	פוילים	פועלים
488	15	סאסקו	סאסקי
492	9	ה„צעירי	ל„צעירי
492	13	הצייר	הצעיר
505	6	חסרים השמות : שילדקרויט, שרה גליקליך, ל. גולדבוים, א.	
507	2	קרמזיף	קרמפיף
511		1915	1918
512	28	שטריזמן	שטרוזמן
530	28	וולוויה	וולוול
530	32	רובנה	ריבנה
539	13	רפאלובליץ	רפאלוביץ
	17	ז׳ילאזנה	ז׳ליגה
553	כותרת	יצחק גוטליס	יצחק גיטליס
375	15	קופמן	קיפמן
580	8	חסר השם אברהם צבי מייזלס	
584	11	הירש	הרץ
285	25	י. נומברג	ה. נומברג
586	1	וי. בוים	וא. בוים
	7	י. ציגלמן	י זיגלמן
599	21	מוסדות־התנועה	התאחדות־כדורגל
601	7	ריכמן	רוכמן
648	25	סוחר־עורות	סוחר־יערות

IN MEMORIAM

Destruction and Ruin

Lubliners in the World

CONTENTS OF THE LUBLIN VOLUME

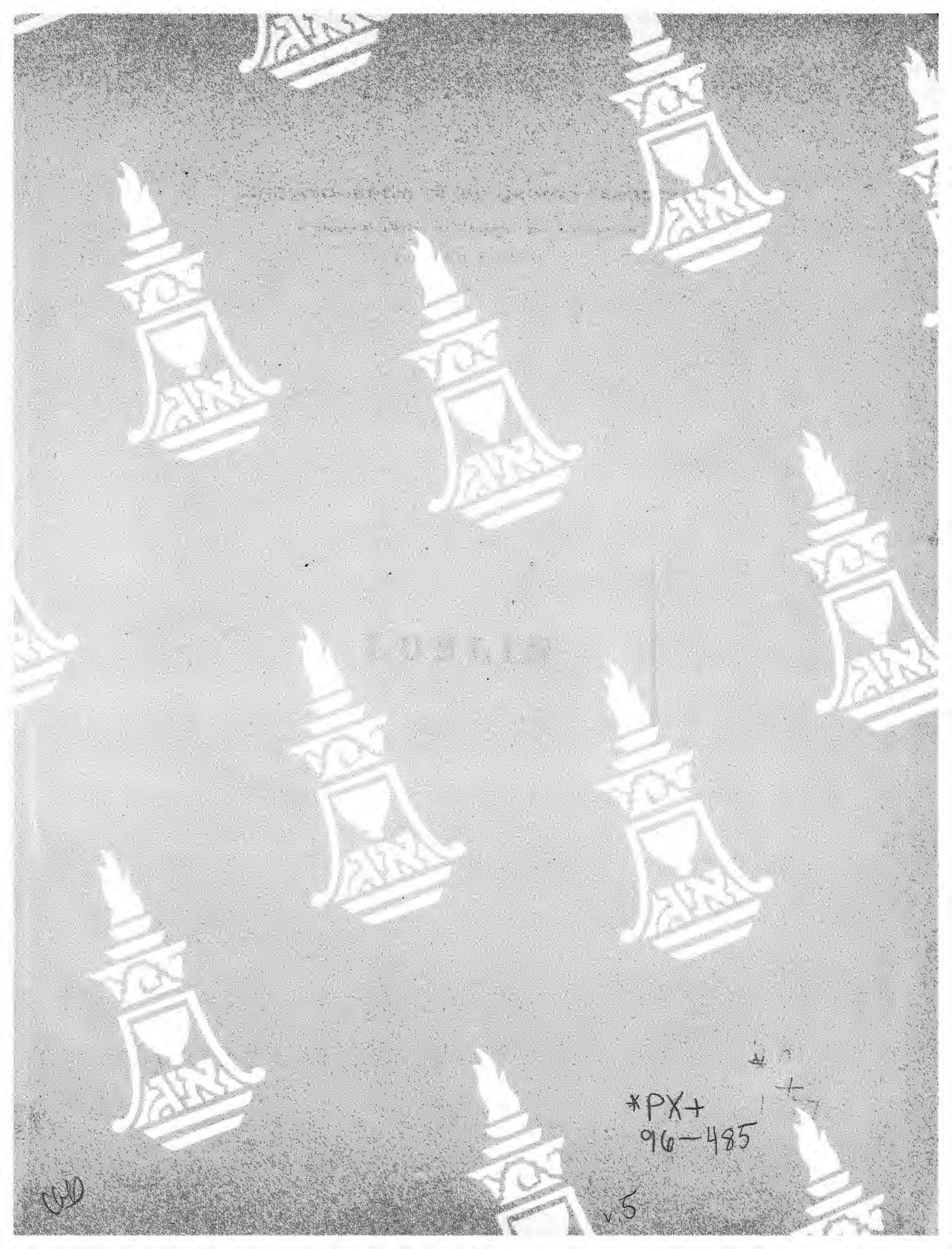
Published by
THE ENCYCLOPAEDIA OF THE JEWISH DIASPORA
Jerusalem — Tel-Aviv
— 1957 —

Encyclopaedia of the Jewish Diaspora

A Memorial Library of Countries and Communities

POLAND SERIES

LUBLIN

*PX+
96-485
v.5